

**POREMEĆAJI U PONAŠANJU
DJECE I MLADIH**

ZBORNIK RADOVA

**BEHAVIORAL DISORDERS
OF CHILDREN AND YOUTH**

BANJA LUKA, 2022. GODINE

**SEDMA MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
„DRUŠTVENE DEVIJACIJE“
VII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“SOCIAL DEVIATIONS”**

**POREMEĆAJI U PONAŠANJU DJECE I MLADIH
ZBORNİK RADOVA
BEHAVIORAL DISORDERS OF CHILDREN AND YOUTH**

Banja Luka, 2022. godine

Izdavač:

**Centar modernih znanja, Banja Luka
Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd**

**Glavni i odgovorni urednik:
Prof.dr Nebojša Macanović**

Urednici:

**Prof. dr Jagoda Petrović
*Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci***

**Prof.dr Goran Jovanić
*Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerzitet u Beogradu***

Naučni odbor:

Prof.dr Olga B. Mikhailova (Moscow-Russia), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Borislav Đukanović (Podgorica-Crna Gora), prof.dr Aleksandar Jugović (Beograd-Srbija), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Marta Witkowska (Warsaw-Poland), prof.dr Snežana Mojsoska (Skopje-Makedonija), prof.dr Velimir Rakočević (Podgorica-Crna Gora), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Branislava Popović-Čitić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-Bosna i Hercegovina), prof.dr Sonja Kovačević (Split-Hrvatska), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija).

Recezentски odbor:

Prof.dr Jagoda Petrović (Banja Luka-BiH), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Refik Čatić (Zenica-BiH), prof.dr Tatjana Gerginova (Skopje-Makedonija), prof.dr Mirjana Đorđević (Beograd-Srbija), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Petar Rajčević (K. Mitrovica-Srbija), prof.dr Veselin Mićanović (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Nada Šakotić (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Branislava Popović-Čitić (Beograd-Srbija), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija), prof.dr Branislava Knežić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Goran Jovanić (Beograd-Srbija), prof.dr Vildana Pleh (Sarajevo-BiH), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Gordana Radić (Mostar-BiH), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-BiH), prof.dr Anita Zovko (Rijeka-Hrvatska), doc.dr Tatjana Marić (Banja Luka-BiH), doc.dr Selma Porobić (Olomouc-Czech Republic), doc.dr Nikolona Grbić-Pavlović (Banja Luka-BiH)

**Tehnička priprema:
Danijel Jović**

**Štampa:
Markos**

**Tiraž:
200**

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	9
<i>Zlatko Miliša</i> <i>KRIZA IDENTITETA MLADIH, ANARHIZAM I ODBOJNA ULOGA RADA</i>	13
<i>Branislava Popović-Čitić</i> <i>KONCEPT SISTEMSKE REZILIJENTNOSTI: IMPLIKACIJE ZA PREVENCIJSKU PRAKSU</i>	21
<i>Miodrag N. Simović, Mira Spremo</i> <i>RIZIČNA PONAŠANJA ADOLESCENATA I MJERE PREVENCIJE</i>	37
<i>Azra Adžajlić-Dedović, Vladimir M. Simović</i> <i>DJECA ŽRTVE SEKSUALNOG UZNEMIRAVANJA – PRAVNA ZAŠTITA I PREVENCIJA</i>	49
<i>Sarina Bakić</i> <i>UTICAJ KLADIONICA NA POREMEĆAJE U PONAŠANJU MLADIH LJUDI U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	60
<i>Smaila Balić Rahmanović</i> <i>ŠKOLA KAO FAKTOR RIZIKA U POJAVI VRŠNJAČKOG NASILJA</i>	66
<i>Ljilja Barjaktarović</i> <i>IZVIĐAČKI POKRET KAO PREVENCIJA SOCIJALNO NEPRILAGOĐENOG PONAŠANJA KOD DJECE</i>	73
<i>Petra Berlot, Lucija Tomac</i> <i>SEKSUALNO DEVIJANTNO PONAŠANJE ADOLESCENATA</i>	81
<i>Kata Bešker, Dijana Kržalić, Vildana Pindžo</i> <i>ODRASTANJE DJECE U DISFUNKCIONALNIM I DEFICIJENTNIM OBITELJIMA</i>	89
<i>Lina Dečman Molan</i> <i>ŠOLANJE NA DALJAVO V ČASU PANDEMIJE</i>	97
<i>Sunčica Dimitrijoska</i> <i>ULOGA SOCIJALNOG RADNIKA U RADU SA MALOLETNICIMA U SUKOBU SA ZAKONOM</i>	105
<i>Vahida Djedović</i> <i>LJEPOTA JE U OK(OV)U INSTAGRAMA</i>	112
<i>Borislav Đukanović, Irena Petrušić</i> <i>RAZLIKE I SLIČNOSTI NA SKALI EMOCIONALNE NESTABILNOSTI ADOLESCENATA SRBIJE I CRNE GORE</i>	116
<i>Slađana Dragišić Labaš, Milana Ljubičić</i> <i>ZLOUPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I RIZIČNA PONAŠANJA MLADIH U SAVREMENOM POTROŠAČKOM DRUŠTVU: PRIKAZ SLUČAJA</i>	125
<i>Esmā Hasanbašić, Almina Alagić, Rahim Gadžić</i> <i>INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	134
<i>Alla Ganicheva, Olga Lubchenko, Alexander Kaitov</i> <i>INTERACTION OF ADULTS AND CHILDREN: FOSTERING A CULTURE OF SAFE BEHAVIOR</i>	141
<i>Marija Gojković, Gordana Gavrić, Rade T. Babović</i> <i>MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA KAO PROBLEM SAVREMENOG DOBA</i>	149

Zlatka Gregorović Belaić <i>POVEZANOST PERCIPIRANE KOMUNIKACIJE U OBITELJI SA ZADOVOLJSTVOM OBITELJSKIH ODNOSA</i>	159
Amir Hasanović, Sanela Pekić <i>PREVENCIJA UPOTREBE PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI UTEMELJENA NA DOKAZIMA</i>	172
Lejla Kafedžić, Snježana Šušnjara <i>RODITELJSTVO: SLOBODNO VRIJEME RODITELJA I OBITELJI DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU</i>	184
Sadmir Karović, Marina M. Simović <i>KRIVIČNOPRAVNI I VIKTIMOLOŠKI ASPEKT MALOLJETNIČKE DELINKVENCije – IZAZOVI, DILEME</i>	193
Mislav Katavić, Anita Zovko, Jelena Vukobratović <i>STAVOVI TRENERA O VAŽNOSTI VLASTITIH PEDAGOŠKIH KOMPETENCIJA I ODGOJNOJ ULOZI SPORTA U RADU S DJECOM I MLADIMA</i>	203
Sonja Kavaz <i>PRIMJENA KREATIVNIH TEHNIKA U SOCIJALNOM RADU SA DJECOM SA POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU</i>	216
Снежана Кевић-Зрнић, Тања Станковић-Јанковић, Славиша Јењић <i>СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ</i>	222
Ida Kolinović, Vesna Vujošević, Biljana Bulatović <i>PROCESIRANI SLUČAJEVI PORODIČNOG NASILJA PREMA DJECI U CRNOJ GORI - ELEKTRONSKA BAZA ZA PORODIČNO NASILJE</i>	232
Emina Kopas-Vukašinović <i>KONTROLA PONAŠANJA DECE I MLADIH KAO PRETPOSTAVKA PRIMARNOG PREVENTIVNOG VASPITNOG DELOVANJA</i>	242
Milica Kovačević <i>SPECIFIČNOSTI POLOŽAJA MALOLETNIKA U PREKRŠAJNOM POSTUPKU I PREKRŠAJNE SANKCIJE ZA MALOLETNIKE U SRBIJI</i>	249
Бранка Ковачевић, Наташа Костић <i>ЗАСТУПЉЕНОСТ И ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА У ШКОЛИ</i>	257
Irma Kovčo Vukadin <i>SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE I ISKORIŠTAVANJE DJECE U HRVATSKOJ</i>	267
Dijana Kržalić, Kata Bešker, Vildana Pindžo <i>SEKSUALNO DEVIJANTNO PONAŠANJE KOD ADOLESCENATA</i>	279
Ljubinka Lazić <i>POVEZANOST KREATIVNOSTI U RADU I SOCIO-DEMOGRAFSKIH KARAKTERISTIKA STRUČNJAKA U CENTRIMA ZA SOCIJALNI RAD</i>	288
Jurka Lepičnik Vodopivec, Aleksandra Šindić <i>KAKO VASPIITAČI I UČITELJI PREPOZNAJU I REAGUJU NA VRŠNJAČKO NASILJE</i>	297
Husein Ljeljak, Nadežda Gudelj <i>SAVREMENI PRISTUP OBRAZOVANJU DJECE I MLADIH KROZ KONCEPT UČENJA NA DALJINU</i>	303
Nebojša Macanović, Marko Ružičić <i>PORODIČNI RIZIČNI FAKTORI MALOLJETNIČKE DELINKVENCije</i>	308

<i>Ивана С. Манић</i> <i>ПОРЕМЕЋАЈ ПОРОДИЧНОГ СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ МЛАДИХ У СРБИЈИ</i>	320
<i>Tatara Marić</i> <i>PRIVREMENO IZDRŽAVANJE DJECE U REPUBLICI SRPSKOJ</i>	331
<i>Vesna Lj. Minić, Gordana P. Budimir – Ninković, Džeraldina Š. Marjanović</i> <i>PREVENCIJA NASILJA U SAVREMENOJ PORODICI</i>	342
<i>Филип Мурић</i> <i>ПРОСЈАЧЕЊЕ МАЛОЛЕТНИКА КАО СОЦИОПАТОЛОШКА ПОЈАВА</i>	349
<i>Zorica Mršević</i> <i>NASILJE NAD LGBTI DECOM U SRBIJI</i>	355
<i>Nina Babić</i> <i>PRIMJENA ODGOJNIH PREPORUKA PREMA MALOLJETNICIMA U KANTONU SARAJEVO</i>	366
<i>Raisa Chumicheva, Olga Zvereva</i> <i>THE RISKS OF ACTIVITIES OF PRESCHOOL CHILDREN:FEATURES, CAUSES, PREVENTION</i>	376
<i>Olivera Pilipović Spasojević, Slobodanka Radukić – Vučić, Vid Miladić</i> <i>SAMOPROCJENA PROMJENE PONAŠANJA PRIMJENOM DASS – 21 TESTA KOD MLADIH STUDENTICA</i>	383
<i>Boluwatife Emmanuel Oyekunle, Olukemi Bisola Olufemi-ojo</i> <i>THE IMPACT OF GAMES AND MOBILE PHONES ON BEHAVIORAL DISORDERS IN CHILDREN AND YOUNG PEOPLE</i>	394
<i>Душанка Слијепчевић, Жана Врућинић</i> <i>ПОСЉЕДИЦЕ ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ И АНОМИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ: УТИЦАЈ КОНЗУМЕРИЗМА И ЕКСТРИНЗИЧКИХ ЦИЉЕВА НА АНКСИОЗНОСТ И ДЕПРЕСИЈУ МЛАДИХ</i>	403
<i>Aleksandra Smolić Batelić, Lucija Jančec</i> <i>NEEDS OF GENERATION ALPHA AND ACTIVITIES OF SELF-ACTUALISATION THROUGH MUSIC IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION INSTITUTIONS</i>	419
<i>Valentina Smolović</i> <i>DRUŠTVENA REAKCIJA NA KRIMINALITET MLADIH U CRNOJ GORI</i>	425
<i>Драган Стефановски</i> <i>МАНИФЕСТИРАЊЕ НА ДЕВИЈАТНО И КРИМИНАЛНО ОДНЕСУВАЊЕ НА МЛАДИТЕ БО САЈБЕР ПРОСТОР</i>	433
<i>Goran Stojanović, Mirjana Damjениć Bratić, Draženko Jorgić</i> <i>KOSKANJE SREDNJOŠKOLACA I STUDENATA: UČESTALOST, POVEZANA PONAŠANJA KOJA VODE KA ZAVISNOSTI I PORODIČNE VARIJABLE OD INTERESA</i>	442
<i>Ružica Stojanović</i> <i>UTICAJ IGRICA I MOBILNIH TELEFONA NA POJAVU POREMEĆAJA U PONAŠANJU KOD DJECE I MLADIH</i>	454
<i>Marija Stojanović, Branislava Popović-Čitić, Lidija Bukvić Branković</i> <i>UVAŽAVANJE RAZLIČITOSTI U ŠKOLSKOM OKRUŽENJU U FUNKCIJI PREVENCIJE PROBLEMA PONAŠANJA UČENIKA</i>	464
<i>Emina Suljkanović- Djedović, Lejla Kuralić – Čišić, Adela Čokić</i> <i>RIZIČNA PONAŠANJA KOD DJECE OSNOVNOŠKOLSKE DOBI S OZBIROM NA PORODIČNU STRUKTURU I UKLJUČENOST RODITELJA U PREVENTIVNE AKTIVNOSTI</i>	475

<i>Draga Šjaković, Sandra Bjelan-Guska</i> VANNASTAVNE AKTIVNOSTI U FUNKCIJI PEDAGOŠKE PREVENCIJE NEPRIHVATLJIVIH OBLIKA PONAŠANJA MLADIH	485
<i>Aleksandra Šindić, Jurka Lepičnik Vodopivec</i> FAKTORI REZILIJENTNOSTI STUDENATA KROZ METODIČKI ONLINE NASTAVNI MODEL PISANJA TERAPEUTSKIH BAJKI TOKOM COVID 19	498
<i>Marijana Škutor</i> ZASTUPLJENOST TEMA BITNIH U NASTAVNOM PROCESU I PRIJEDLOZI UČENIKA ZA POBOLJŠANJE ODNOSA	507
<i>Zorana Šuljug Vučica, Gorana Bandalović, Nina Knez</i> SOCIOLOŠKO ISTRAŽIVANJE LJUBAVNIH ODNOSA MLADIH NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	514
<i>Jelena Tanasijević, Zoran Vesić</i> ZNAČAJ PODRŠKE DECI I RODITELJIMA ROMSKE NACIONALNOSTI U DOMENU OBRAZOVANJA U CILJU PREVENCIJE NAPUŠTANJA ŠKOLOVANJA	523
<i>Весна С. Трифунуовић</i> ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ МЛАДИХ	533
<i>Sanja Vujević, Borka Kotur, Vesna Rudić Grujić</i> UPOTREBA DUVANSKIH PROIZVODA MEĐU ŠKOLSKOM DJECOM UZRASTA OD 11 DO 15 GODINA	542
<i>Jasminka Zloković</i> PROMICANJE MENTALNOG ZDRAVLJA U FUNKCIJI OSNAŽIVANJA OBITELJI – IZAZOVI PANDEMIJE I (POST)COVID19 KRIZE	554
<i>Branka Žugić</i> POČETAK KRIMINALNE KARIJERE PENOLOŠKIH POVRATNIKA U CRNOJ GORI	564
<i>Abiodun Blessing Osaiyuwu</i> THE EFFECT OF DECISION-MAKING ON THE DEVELOPMENT AND PROTECTION OF THE CHILD	575
<i>Nera Zivlak-Radulović</i> NAVIKE KORIŠTENJA DRUŠTVENE MREŽE FACEBOOK-A I SAMOPOUZDANJE KOD SREDNJOŠKOLACA	582
<i>Enita Čustović, Amer Osmić, Ehlimana Spahić</i> ULOGA DRUŠTVENIH MREŽA U ŽIVOTU GENERACIJE Z U BOSNI I HERCEGOVINI	593
<i>Emina Dedić Bukvić</i> MEDIJSKA PISMENOST KAO INSTRUMENT ZA ZAŠTITU DJECE I MALOLJETNIKA	601
<i>Lejla Osmić, Alma Hadžić</i> HRANITELJSTVO KAO ALTERNATIVNI OBLIK ZBRINJAVANJA DJECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA – IZAZOVI PRAKSE	611
<i>Sanda Milošević</i> ULOGA I ZNAČAJ SLOBODNOG VREMENA KOD DJECE I MLADIH	619
<i>Neva Slani, Teodora Tomić</i> OBLIK I PROSTOR U RANOM UČENJU MATEMATIKE	632
<i>Gordana Nikolić</i> MALOLETNICI KAO UČINIOCI IMOVINSKIH KRIVIČNIH DELA	643

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

<i>Ognjen Sredojević</i> <i>DJECA KAO ŽRTVE NASILJA</i>	654
<i>Ljiljana Stevković, Antonija Raspopović, Danica Vasiljević-Prodanović</i> <i>UBISTVA U ŠKOLSKOM KONTEKSTU: KRIMINOLOŠKO-VIKTIMOLOŠKI OSVRT</i>	662
<i>Vildana Pleh, Elma Bračković, Melika Bašić</i> <i>REHABILITACIJA UČINILACA KRIVIČNIH DJELA U BOSNI I HERCEGOVINI, REPUBLICI HRVATSKOJ I REPUBLICI SRBIJI</i>	675
<i>Nataša Rijavec Klobučar, Janez Simonič</i> <i>CHILDREN AND ADDICTION IN THE FAMILY</i>	694
<i>Lajšić Helena</i> <i>ULOGA INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U VASPITNO-OBRAZOVNOM PROCESU</i>	706
<i>Marija Barjaktarović</i> <i>UTICAJ MEDIJA NA PONAŠANJE DJECE ŠKOLSKOG UZRASTA</i>	718
<i>Šejla Bjelopoljak, Arijana Midžić</i> <i>EFEKTI RADA NASTAVNOG OSOBLJA U PREVENCIJI NASILJA</i>	727
<i>Maja Zimonja, Sanja Radetić Lovrić, Petar Mrđa</i> <i>SOCIJALNO-PSIHOLOŠKE ODREDNICE SOCIJALIZACIJE MALOLIJETNIKA NA IZVRŠENJU VASPITNE MJERE UPUĆIVANJA U VASPITNO-POPRAVNI DOM</i>	741
<i>Mišel Buvač</i> <i>TERORISTIČKE AKTIVNOSTI KAO REZULTAT DEVIJANTNOG PONAŠANJA POJEDINCA</i>	758

PREDGOVOR

Pojam “poremećaji ponašanja” dolazi iz područja medicine, odnosno psihijatrije i već u prvom razdoblju korištenja svojom semantikom obuhvata niz vrlo različitih odstupanja u svim područjima funkcionisanja djece i mladih, od odnosa s bližnjima, socijalnom okolinom i autoritetima, preko poteškoća u pogledu prehrane, spavanja i nevoljnih radnji, laganja, krađa, korištenja i preprodaje ilegalnih psihoaktivnih sredstava, bježanja od kuće i skitnje, do agresivnosti, nasilja, provala, paljevina, silovanja i drugih oblika asocijalnog, antisocijalnog i kriminalnog ponašanja. Kako se uz svu ovu širinu područja veže i odgovarajući raspon u pojavnosti, intenzitetu, trajanju, složenosti te širini i težini posljedica, jasno je zašto se u vezi s tim oblicima ponašanja koristi i izuzetno veliki broj pojmova (odstupanja u ponašanju, aberantno, rizično, devijantno, disocijativno, poremećeno, neprihvatljivo, asocijalno, antisocijalno, kriminalno ponašanje, nedovoljna socijalna integracija, opozicijska ponašanja, poremećaji emocija i ponašanja i drugi).

Razlozi su i u potrebi da se svim ovim oblicima ponašanja i poteškoćama bave i različite naučne discipline koje ih posmatraju svaka iz svog posebnog aspekta, nudeći za njihovo razumijevanje svoje definicije, teorijske osnove i složene sisteme posmatranja i tumačenja svijeta i pojava, a za rješavanje, svoje posebne tehnike, metode i cjelovite, više ili manje autentične i složene, pristupe.

Nije svejedno ni na kojoj se razini s njima pokušava suočavati. Različiti pristupi se koriste zavisno od toga suočava li se s pojedinačnim slučajem ili pojavom, na užem ili širem području, u podmakloj, ranij ili fazi tek mogućeg nastanka.

Ovakvo složeno stanje u pogledu pojavnosti, razvoja i toka ovog specifičnog poremećaja dovodi i do značajnih razlika među istraživačima u odabiru oblika ponašanja i pojava koje se svrstavaju u tu kategoriju, a dio su istog kontinuuma koji kreće od blagih odstupanja u ponašanju, signala nemogućnosti uspostavljanja biopsihosocijalne ravnoteže kod djeteta kao sistema u rizičnoj interakciji sa svojim nadsistemima, paralelnim sistemima ili podsistemima i seže preko različitih oblika asocijalnog ponašanja do teških agresivnih i/ili autoagresivnih i antisocijalnih ispada pa i krivičnih djela, koja mogu biti usmjerena prema široj okolini, bližnjima i samom nositelju takvog ponašanja, te su mu i posljedice vrlo različite po opsegu, težini i širini. Iz svih ovih multidisciplinarnih shvatanja, percepcije i određenja pojave, koja je sve prije nego lako razumljiva, jasne etiologije, toka razvoja i posljedica za nositelje i okolinu, a još manje statična i jednoznačna, proizlazi šarolikost definicija poremećaja u ponašanju i nepostojanje jedne univerzalne, konačne, koja bi mogla zadovoljiti kriterije svih naučnih disciplina i stručnih područja što se njima bave.

U današnjem (post)modernom, globalnom društvu kojeg karakterišu velike „tranzicijske tegobe“ razmatranje poremećaja u ponašanju i izučavanje ovih pojava jeste u isto vrijeme i moralno, humanističko, ekonomsko, sociološko i pravno pitanje. Upravo je i to bio povod da se na ovogodišnjem skupu bavimo problemom poremećaja u ponašanju djece i mladih.

Svi radovi koji su prezentovani na ovom, sedmom po redu, međunarodnom skupu i publikovani u zborniku imaju izuzetnu naučnu i društvenu vrijednost, ali i aplikativan značaj za brojne profesije i institucije koje se bave pitanjem i problemom poremećaja u ponašanju djece i mladih. Pored centralne teme autorima je prouđen veći broj podtema koje se direktno

bave pitanjem djece i adolescenata što je motivisalo autore da ovoj temi daju mnogo širi dijapazon od onog koji smo očekivali.

Cilj ovogodišnje konferencije je bio da se prezentuju dosadašnja iskustva stručnjaka i naučnih radnika, efikasna rješenja, pogledi i pristupi u vezi sa temom skupa, kao i rezultati istraživanja čija praktična upotreba može preventivno uticati na pojavu raznih vidova poremećaja u ponašanju djece i mladih.

U takvom duhu pripremljen je i ovaj Zbornik. U njemu su prikazani radovi autora iz različitih naučnih disciplina. Prezentovana su dosadašnja iskustva stručnjaka i naučnih radnika, efikasna rješenja, pogledi i pristupi u vezi sa temom konferencije, kao i rezultati istraživanja čija praktična upotreba može unaprijediti socijalizaciju i zdravo odrastanje djece u vremenu stalnih društvenih promjena i vrijednosti. Učešće autora iz osam zemalja daje mogućnost sagledavanja i kompariranja situacije u različitim društvenim kontekstima, ali i preuzimanja pozitivnih iskustava. Ponudeni su pogledi i rješenja iz ugla različitih naučnih oblasti, što odražava nastojanje da se na jedan multidisciplinarni način govori o ovom problemu u savremenom društvu.

Ovogodišnja naučna konferencija dokaz je istrajnosti i želje svih učesnika da svojim naučnim radom i prezentovanim radovima u ovom zborniku daju svoj doprinos u očuvanju ne samo nauke, nego i normalizaciji životnih tokova u ovoj složenoj društvenoj situaciji.

Banja Luka, septembar, 2022. godine

Urednici

PLENARNA IZLAGANJA

KRIZA IDENTITETA MLADIH, ANARHIZAM I ODBOJNA ULOGA RADA

¹ *Prof. dr. sc. Zlatko Miliša, redoviti profesor u trajnom zvanju
Sveučilište J.J. Strossmayera, Filozofski fakultet, Osijek, Hrvatska*

Sažetak: Današnje adolescente, kao nikada ranije, obilježava konfuzija identiteta i uloga u društvu što stvara krizu identiteta, a to je potrebno dovesti u vezu s preferencijama mlade generacije. Vrijednosti su usmjeravajući, pokretački i regulacijski čimbenik u odgoju mladih, a pojavnost skeptične generacije generira krizu odgoja. Iz toga proizlazi da mladi žive u društvu krize i (socijalnih) rizika koje nisu oni stvorili, ali postaju njihove žrtve. Zanimarivanjem vrijednosti i potreba mladih stvara se bumerang generacija koja buntom obezvređuje autoritete. Anarhizam ima za cilj dokidanje svih oblika dominacije (izvanjskih) autoriteta. U radu se analizira poveznica između krize identiteta mladih i anarhističke paradigme odnosa prema radu. Odbojna uloga rada potencijalno vodi konfliktnim stanjima u psihodruštvenom ekvilibriju krize identiteta. Anarhisti nude koncept napuštanja države i autoriteta uopće, što ima dalekosežne sociopedagogijske konsekvence. Paradoks suvremenog društva vidljiv je u zahtjevima da mladi budu odani principima etike rada (upornost, štedljivost, materijalna neovisnost i samostalnost), dok su oni permanentno na marginama društva. Zaključuje se da je posljedica takvog društvenog stanja današnja bumerang i skeptična generacija, a konfuzija uloga izazvala je već i u ranijim razdobljima reakciju prepoznatljivu po anarhističkom buntu i osporavanju svih autoriteta i pokušaju rušenja društvenih institucija. Iz toga proizlazi da fermentirano nezadovoljstvo mlade/izigrane generacije ima potencijal da u Europi ponovi društvene nereda i do potencijalno još rizičnijih oblika destrukcije kod mlade generacije.

Cljučne riječi: anarhizam, identitet, skeptična generacija, rad, vrijednosti.

Uvodne napomene

U suvremenom društvu nezaobilazna je spoznaja da današnje generacije mladih sve manje vjeruju autoritetima, a kao posljedicu toga generiraju stavove i mišljenja su da država, škola, Crkva, roditelji i različite institucije ne ispunjavaju svoju funkciju te kreću u njihovo osporavanje. Stoga se nameće pitanje želi li se uspostaviti društvo bez autoriteta i vjerovati da bi takav sustav doista funkcionirao? Dokidanje autoriteta ima za posljedicu odricanje od odgoja, a što bi u konačnici prouzročilo kaos i bezvlade. Do nestajanja autoriteta, tolerancije, altruizma, suosjećanja i nastanka krize autoriteta te potreba za dokoličarenjem dolazi zbog toga što društvo posjeduje plodove onoga što je samo posijalo. Sveopća kriza autoriteta i odgojna nemoć škole (nastavnika, roditelja, Crkve) jedan su od temeljnih problema krize identiteta. Škola gubi odgojnu funkciju u sučeljavanju s utjecajem ulice, medija, supkulturnih skupina mladih. Generacijska šutnja mladih vodi frustracijama, a onda i mržnji prema onome kome se, često iz straha, djeca i mladi ne žele iskreno obratiti. Šutnja je element skeptične generacije, a ona odvodi do bumerang generacije. Anatomija šutnje otkriva uzroke skepticizma, nedostatka kulture dijaloga, altruizma i tolerancije. Komunikacija pretpostavlja uključivanje, a ukoliko ona izostane kao posljedica javlja se isključivanje. Mladi šute iz mogućeg prkosa, nemoći, prijezira, a odgovorni za to šute jer ne razumiju govor šuteće mladeži. Iz navedenog proizlazi da je šutnja zlo u osobnom i društvenom životu.

---

¹ zmilisa@ffos.hr

Kriza identiteta i preferencije mladih

Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja ima originalan doprinos analizi krize identiteta (Erikson, 1968). Novina unutar Eriksonove teorije nesumnjivo je u promatranju ljudskog razvoja koji se po njegovu mišljenju odvija kroz cijeli život. Prema Eriksonovoj teoriji razvoj se odvija kroz stadije. U svakom stadiju postoji određen utjecaj socijalne i fizičke okoline na pojedinca. Svaki psihosocijalni stadij vezan je uz određenu vrste krize. Te krize nastaju kao posljedica fiziološke maturacije organizma i socijalnih zahtjeva koje okolina postavlja pojedincu u pojedinim razdobljima njegova razvoja. Psihosocijalni razvojčnosti temelji se na rješavanju kriza i konflikata u pojedinim stadijima razvoja. Pritom Erikson posebno naglašava period adolescencije zbog toga što se tada vrši prijelaz iz djetinjstva u odraslo doba. Identitet, kriza identiteta i zbrka identiteta nesumnjivo su najpoznatiji Eriksonovi pojmovi (Erikson, 1968). Također, nesumnjivo je da postoji određena interakcija između odraslih i generacije adolescenata. Ta je interakcija ponajprije vidljiva u brizi za mlade, stilovima odgoja te u prijenosu vrijednosti. Odnos između vrijednosti, krize identiteta, odnosa prema autoritetima potencijalno vodi prema konfliktnim stanjima u psihodruštvenom ekvilibriju krize identiteta. Termin kriza identiteta prvenstveno se odnosi se na zbrku uloga. No, kriza identiteta može izgledati posebno opasna zbog toga što se čini da o njoj ovisi budućnost pojedinca i mlade generacije. Ako se ta kriza ne prevlada, onda pojedinac ne zna koja je njegova uloga u društvenoj okolini i/ili ne zna u čemu se ona sastoji pa je popratna posljedica toga upravo konfuzija ili kriza identiteta. Posebice uznemiruje činjenica razvoja negativnog identiteta, tj. osjećanja posjedovanja niza potencijalno loših karakteristika. Najčešći put da se izađe na kraj s negativnim identitetom jest projiciranje negativnih karakteristika na druge u kojem se stvara osjećaj da su drugi loši, a ne sam pojedinac. Takva projekcija može dovesti do socijalne patologije, uključujući predrasude kao i do diskriminacije protiv raznih grupa ljudi.

Jedan od glavnih problema mladih o kojemu se puno govori, a malo piše i istražuje jest višak dosade i manjak ambicija, što ima za posljedice nastajanje vrijednosnih matrica koje vode u moralni kaos. U prilog toj tezi ide spoznaja da još i danas u Splitu postoji grafit u Mažuranićevoj ulici koji glasi „Nisam u krizi ali mi je dosadno“. Autor navedenog grafita kasnije je postao ovisnik, a njegova majka se angažirala u borbi protiv te pošasti. Paradoks suvremenog društva vidljiv je u zahtjevima koji se postavljaju pred mlade i društvo u cjelini: da budu odani principima etike rada (upornost, štedljivost, materijalna neovisnost i samostalnost), a da istovremeno budu vjerni potrošači. Ta konfuzija zahtjeva ili uloga izazvala je reakciju prepoznatljivu po anarhističkom buntu. Anarhisti nude koncept napuštanja države i autoriteta uopće, što ima dalekosežne sociopedagogijske konsekvence. Anarhizam ima za cilj dokidanje svih oblika dominacije (izvanjskih) autoriteta. Generalno sažimajući, anarhisti nisu samo protiv autoritarnih struktura nego su i protiv autoriteta.

Novoj odgojnoj paradigmi prethodi utvrđivanje društvenih potreba u rasvjetljavanju društva u kojem vlada dualizam vrijednosti, i to onih koje se (pro)nalaze u jazu eksplicitnih i implicitnih vrijednosti. Taj se dualizam vrijednosti prepoznaje u spoznaji da mladi prihvaćaju biti konformisti u javnom životu, a individualisti u privatnom životu. U knjizi *Šok današnjice* navodim pregled rezultata istraživanja odnosa mladih prema osobnoj i društvenoj budućnosti, a koji otkrivaju da mladi percipiraju vlastitu budućnost drukčije od budućnosti društva. Znatno veći postotak ispitanika smatra da će budućnost društva biti lošija od njihove. (Miliša, 2017, 238) Skupo plaćamo cijenu nesklada između budućnosti društva i osobne, ako je percipiramo po modelu "ja ću se nekako snaći, a do budućnosti društva nije mi stalo". Podijeljenost (mladih) na privatni (individualni) i javni (konformistički) život ili socrealističku mantru "snalažljivosti" utjecala je, nekad i danas, na društvenu pasivizaciju, odbijanja rješavanja društvenih problema i prosocijalno ponašanje. No, ta proturječnost danas ima svoje dugoročne posljedice - egzodus mladih (obitelji). Povijest se ponavlja, danas u znatno radikalnijem obliku.

Nova se paradigma temelji na implicitnim vrijednostima koje su pokretač i regulator ponašanja jer „naša uvjerenja, vrijednosti i postupci određuju naše paradigme“ (Greene, 1996, 13). Rokeach (1976) iznosi vrlo operativnu definiciju vrijednosti – „Vrijednosti su trajno vjerovanje da je specifičan način ponašanja ili cilja egzistencije društveno ili osobno poželjniji, u odnosu na suprotni način ponašanja ili

cilja egzistencije“ (Rokeach, 1976, 345). Prema Mougniote (1995, 38) vrijednosti su „regulacijski i pokretački čimbenik odgoja“ i zato treba znati koje su to vrijednosti koje mladi preferiraju, a koje utječu na njihovo ponašanje. Nužno je znati objasniti tezu o dualizmu vrijednosti, odnosno njihovu podjelu na eksplicitne i implicitne vrijednosti. Jednako je tako potrebno sagledati posljedice preferiranja individualizma u privatnom i konformizma u javnom životu, kao i skepticizma kod mladih, čime se mladi neizravno sukobljavaju u društvu (odraslih). Za sve navedene parametre od izuzetne je važnosti ispitati zadovoljstvo mladih korištenjem slobodnog vremena, te utvrditi određene parametre koji psihologijski označuju njihovu krizu identiteta. Diener (1996) na osnovi rezultata istraživanja zaključuje kako subjektivna dobrobit i/ili stupanj razvijenog altruizma određuje stupanj kvalitete zadovoljstva sobom i drugima. Iako su relativno trajnije, vrijednosti su podložne promjenama. Promjenljivi karakter vrijednosti čini, dakle, i odgoj preko kojeg se utječe na svakog pojedinca da poduzme odgovarajući izbor u prihvaćanju zahtjeva sredine i društva, a univerzalna strana je u tome što se u odgojnom interakcijskom procesu, sredini i društvu vraćaju ili udaljuju neke općeljudske vrijednosti. Uslijed kategorije poželjnosti, vrijednosti usmjeravaju ponašanje svojih nosilaca. Pored toga, kriza odgoja nastaje uslijed raskola proklamiranih vrednota i samog života. Vrijednosti određuju prioritete među različitim preferencijama.

Kriza vrijednosti treba analizirati kao krizu odgoja. Kriza odgoja nastaje uslijed raskola proklamiranih vrijednosti i ponašanja. Eksplikacija ove teze (posta)je glavna teleološka odrednica pedagoškog pristupa. Kriza odgoja može se povećati kao rezultat promjene vrijednosti, a koju ne prati odgovarajuća promjena socijalne okoline, i obrnuto.

Vjerovanje u vrijednosno neutralnu društvenu znanost znači da bi znanstvenici trebali biti nezainteresirani za posljedice društvenih deformacija. Pojedinačna i društvena perspektiva zadana je vrijednošću, ali ona ima i (svoju) vremensku ograničenost. Izostanak generacijskog transfera određenih vrijednosti u procesima odgoja i obrazovanja potencijalno uzrokuje izostanak prosocijalnog ponašanja djece i mladih, a što je osobito vidljivo u odgojnom procesu, Ovo je važno kod redefinicije ciljeva odgoja i vrijednosti (Gudjons, 1994).

Tezu o mladoj generaciji kao skeptičnom naraštaju razvio je njemački sociolog H. Schalsky (1963). Smatram da se iz njegovog stvaralačkog opusa mogu izdvojiti ove karakteristike skeptične generacije: a) isključiva usmjerenost na konkretno, neposredno činjenično, b) gledanje na svijet bez iluzija, ideala i romantičarskih ciljeva; c) strogo razdvajanje onoga što spada u javni život od onoga što pripada oblasti privatnog života - uz isključivu usmjerenost samo na privatno i d) apolitičnost - gubitak trajnijeg interesa za politiku i politička zbivanja što podrazumijeva odbojnost prema državnim institucijama, naravno ukoliko se država ne miješa u oblast privatnog života.

Sociologinje Leburić i Tomić-Koludrović u empirijskoj studiji aktualiziraju tezu o mladima kao skeptičnoj generaciji početkom 21. stoljeća (i) u Hrvatskoj, a rezultati ukazuju na to da takva pojava vodi u mnogostruku „ovisnost, nesamostalnost i društvenu marginalnost“ (Leburić i Tomić-Koludrović, 2002, 86, 103).

Skepticizam se kao pojam prepoznaje u bijegu u privatnost, apatiji, šutnji te težnjom za materijalnim probitkom. Premda se skepticizam prepoznaje po svim navedenim elementima, to nipošto ne znači da se on izražava kao indiferentnost. Skepticizam je izražen u kolektivnom pamćenju mladih s akumuliranom negativnom energijom nastalom zbog toga što je starija generacija zaboravila na njihove specifične probleme, interese i preferencije. To je izraz mladih u društvu koje nema jasne vizije za mlade: od sustava zapošljavanja, stimulacije, veće mobilnosti do izražavanja vlastitih sloboda u specifičnom supkulturnom ili alternativnom izričaju. Skepticizam je reakcija na nemogućnost izražavanja mladih unutar etabliranih institucija države. Skeptična generacija odbija se društveno-politički angažirati te ima, kako je ranije navedeno, specifičan odnos prema vlastitoj budućnosti i budućnosti društva.

Prema Leburić i Relja (1999) polovinom devedesetih godina istraživači i dalje bilježe apolitičnost mladih uz visoko pridavanje značenja samo svijetu privatnosti. Leburić i Tomić-Koludrović (2002)

navode kako s većim ili manjim stupnjem intenziteta, studenti i dalje visoko preferiraju vrijednosti hedonizma i individualnosti, a što su sastavnice skepticizma.

Zeijl (2001) u istraživanju slike slobodnog vremena kod adolescenata daje komparativnu analizu značenja slobodnih aktivnosti u Nizozemskoj i SAD-u te se iznose snažni argumenti u razlikovanju i negativnim implikacijama neorganiziranog slobodnog vremena, u odnosu na organizirane aktivnosti u školi i izvan škole.

Rasvjetljavanje dualizma dualizam prepoznaje u činjenici da mladi prihvaćaju biti konformisti u javnom životu, a(li) individualisti u privatnom. S posljednjim studentskim prosvjedima mladi su odbacili skepticizam i, po tko zna koji put, dokazali da on ima svoj volumen i vremenski rok, kada puca i prerasta u socijalnu buru. Mladima su ukradeni budućnost i ideali, sustavno im se potiralo dostojanstvo, (samo)afirmacija. Drave se pobrinula da im ostavlja u naslijeđe dužničko ropstvo. Ne treba čuditi zašto je veliki dio populacije mladih prihvatio vrijednosnu matricu radikalnog moralnog relativizma – sve ima cijenu, a ništa vrijednost. Najvažnije stvari gube na vrijednosti. Dali smo im ulica i tzv. "društvene mreže" iz kojih iskaljuju bijes i frustracije.

Bumerang generacija i eskalacija prosvjeda

Današnja *bumerang generacija* (ne)izravno preuzima anarhističku paradigmu društva bez hijerarhije, normi i poštivanja autoriteta. Odgojna atrofija škole, (lažni) paternalizam zajednice i roditelja, permisivni odgoj, indiferentni roditelji te desetljećima zanemarivane potrebe, problemi i preferencije djece i mladih stvorili su današnju *bumerang generaciju* koja svojim djelovanjem, ponašanjem, mišljenjem i stavovima naglašava da ih društvo izigrava te da mu ne vjeruju.

Mladi su ogledalo i korektiv društva, tj. upozorenje odraslima da moraju imati viziju za mlade, jer im se vlastita arogancija može vratiti kao bumerang. Mladi žive u društvu krize i (socijalnih) rizika koje oni nisu stvorili, ali postaju njihove žrtve. Postaju rizična populacija, a sve se više njih počinje ponašati rizično. Današnja su djeca i mladi (postali) *bumerang generacija* koja vraća društvu za svu nebrigu i zanemarivanje njihovih potreba. Buntom žele obezvrijediti sve autoritete (Miliša, 2011). Posljednji studentski prosvjedi (ne)izravno rehabilitiraju strategiju dirigitiranog kaosa, a započeti su na *Facebook-prosvjedima* pod istim nazivom „Dani bijesa“. Poveznice između studentskih prosvjeda i anarhizma detaljno objašnjava Miliša (2011) gdje ističe kako su aktualna kriza autoriteta, odgojna atrofija škole, kriza državnih institucija, obiteljske drame pogađali, po scenariju anarhista, procesima ugroze autoriteta, ali nisu uspjeli i u „rastakanju države“. Njihovo glavno sredstvo „demokracije“ bila je blokada javnih ustanova. Manjina, koja je na tzv. plenumima odlučivala u ime većine, blokirajući nastavu, sveučilišne je profesore mjesecima terorizirala i stavljala u talački položaj. Nisu shvatili prolaznost i neoperativnost izravne akcije. Studenti nisu razmišljali o tome kako svoju energiju institucionalizirati, a upravo tu riječ preziru studenti - anarhisti (Miliša, 2011).

U najvećem globalnom prosvjedu, 15. listopada 2011., prosvjedovalo se iz 951 grada u 82 zemlje. Ti prosvjedi potvrđuju činjenicu da val globalnih nereda nije samo stvar prošlosti. Pokret je postao globalan, bez lidera i jedinstvene ideologije. Wilhelm Heitmeyer, ravnatelj Zavoda za interdisciplinarno istraživanje sukoba i nasilja na Sveučilištu Bielefeld, u njemačkoj tiskovini *Süddeutsche Zeitung* (dostupno na internetu od 11. kolovoza 2011.) uzroke nasilja pronalazi u desetljećima fermentiranog nezadovoljstva, ponajprije mlade, odnosno, izigrane generacije. On drži da nijedna zemlja u Europi više nije izuzeta od znatno brutalnijih nereda. Ispravno tvrdi da mladi vjeruju samo vršnjacima s kojima se homogeniziraju i u neredima samo da bi pokazali solidarnost nasiljem. Kako navodi, mladi su od odraslih vidjeli kako državne zakone pretvaraju u „zakone džungle“. Prema navedenom, nameće se zaključak da će skeptična i bumerang generacija ponovno imati svoje posljedice kao prije desetak godina (Miliša, 2011).

U Rimu je 20. i 21. prosinca 2010. godine vladalo opsadno stanje kada su eksplodirali paketi-bombe u veleposlanstvu Švicarske i Čilea. Dana 21. prosinca 2010. talijanski ministar unutarnjih poslova

Roberto Maroni za *La Repubblica* je izjavio da su taj teroristički čin organizirali anarhisti. Za vrijeme sukoba studenata i policije od 5. prosinca 2009. rektor Sveučilišta u Ateni završio je u bolnici nakon što su u prostorije Sveučilišta upali prosvjednici. U Grčkoj se dogodila okupacija škola, fakulteta, sindikalnih središnjica, čak i gradskih vijećnica. Poslije stalnih akcija u Ateni tijekom 2009., uslijedile su akcije u drugim grčkim gradovima, a u Solunu je u travnju izvješten transparent „Država je jedini terorist“. Veća skupina mladih prosvjednika početkom svibnja 2010. organizirala je opći štrajk pod vodstvom anarhista i Komunističke partije Grčke. Kao znak potpore grčkim prosvjedima, neredi su izbili u desetak europskih gradova, gdje su napadnuti grčki konzulati. Sukobi s policijom zabilježeni su 5. svibnja 2010. u Madridu, Parizu, Barceloni, Berlinu, Rimu, Istanbulu, Bolonji i Kopenhagenu, u gradovima iz zemalja s anarhističkom tradicijom. Od ekstremnih anarhista u srpnju 2010. godine izdvojila se gerilska skupina *Sekta revolucionara*. Prijetili su da će Grčku pretvoriti u „ratnu zonu“. Sekta revolucionara najavila je da će nastaviti napadati policajce i korumpirane medije. Talijanska *Neformalna anarhistička federacija* prijetila je gerilskim ratom. U priopćenju objavljenom na internetskoj stranici *325.nosate* anarhistička organizacija iskazala je da želi „građanski rat“ (Miliša, 2011). Aktivnosti prosvjeda smanjile su se potkraj 2011. i utihnule u 2012. godini, no ovdje se iznose pretpostavke da društvo (nakon deset godina) u svjetskim razmjerima čeka nova eskalacija nasilja.

Anarhisti rad prezentiraju kao prokletstvo

Anarhisti nude koncept napuštanja države i autoriteta uopće, što ima dalekosežne sociopedagogijske implikacije. Anarhizam ima za cilj dokidanje svih oblika dominacije (izvanjskih) autoriteta. Generalno govoreći, anarhisti nisu samo protiv autoritarnih struktura nego i autoriteta.

Adam Smith (1980), škotski ekonomist iz 18. stoljeća, prvi je definirao rad kao „prokletstvo“. I F. Tylor, osnivač znanstvene organizacije rada, smatrao je da ljudi rade samo zato jer moraju i da su motivirani samo novcem (Miliša, 1999). Karl Marx je u svojim ranijim djelima govorio o radu kao negativnom obliku „samodjelatnosti“, zagovarajući tezu da svaki proizvodni rad treba ukinuti (Miliša, 1999). Lafargue (1883), Marxov suvremenik, u svom je radu podrugljivo nazivao one koji su to vrijeme nazivali stoljećem rada, a za njega je to bilo vrijeme boli, bijede i korupcije. Black (2002) navodi raznolike eseje o ukidanju rada: „Rad je uzrok sve bijede ovoga svijeta. Svako zlo počinje od rada. Da bismo prestali patiti, trebamo prije svega prestati raditi“ (Black, 2002, 17). „Rad je najveći masovni ubojica zbog nesreća na poslu (Black, 2002, 31), [...] razlog opijanja ljudi i ulaska u svijet droge [...]“ (Black, 2002, 32). „Ono što jedino opravdava «napor» je seksualni užitak i razuzdani hedonizam“ (Black, 2002, 42).

U anarhističkoj strategiji slobodan je onaj tko prkosi normama i svim autoritetima. Opasnosti proizlaze i iz danas rehabilitirajućih promišljanja poznatih anarhista: „Ondje gdje umire autoritet, rađa se sloboda“ (sljedbenici Kropotkina u transparentu kod njegova pogreba), Bakunjinina i njegovih načela: „Strast za razaranjem kreativna je strast“, i Proudhona: „Naše načelo jest: ateizam u religiji. Anarhija u politici. Bez vlasništva u ekonomskoj sferi.“ Anarhisti nude koncept „rastakanja države“, Crkve, škole i obitelji. Oni sustavno potiru sve autoritete, od roditelja i vlasti do škole i Crkve, a ostaje (im) pojedinac oslobođen svake odgovornosti (Miliša, 2011).

Anarhisti su prepoznatljiviji po kritici svega postojećega. Oni su protiv države, rada, braka, protiv političara na vlasti i oporbe. Pitanje je tko (im) ostaje, osim vlastitog samoljublja. Protive se svakoj hijerarhiji i autoritetu. Bore se za slobodu bez odgovornosti. Životno načelo anarhista jest uništavanje svih autoriteta, prepoznatljivo i u zagovornicima antipedagogije. Antipedagogija se poziva na načelo nemiješanja, neinterferiranja u odgoj i dozrijevanje. Krajnja namjera antipedagogije jest potpuna autonomija, odnosno neovisnost djece i mladih o svim autoritetima. Počinje se sa slamanjem veza između roditelja i djeteta. Tome su pridonijeli anarhistički pokreti negiranjem svih autoriteta. Kramer (1977) protivi se vladanju institucija te zagovara odbojnu ulogu rada i raspojasani hedonizam. Maier (2002) iznosi strategiju „postupnog potkopavanja posla“. Svoj rad prezentira kao zabušantski manifest, a glavna teza rada jest da možeš biti lijenčina i izvući se radne etike te da će takav odnos prema poslu pridonijeti tvom usponu na hijerarhijskoj ljestvici tvrtke. Anarhisti i danas imaju istu

parolu: „Ondje gdje umire autoritet, rađa se sloboda“. Na društvu je da odgovori s porukom: „Ondje gdje umire autoritet, nema slobode“.

Brojni sociolozi u SAD-u sredinom osamdesetih navedeno aktualiziraju s prijetećim „ekstremnim individualizmom“ osobito kod mladih, koji traže otklon od društvenih obveza (Bellah i sur., 1986). Tako i Berg (1968, 149) zaključuje da mladi „prestaju vjerovati u ideale protestantske etike kapitalizma“. Razlog tomu je, tvrde i drugi američki istraživači, „hereza koja se širi“, a to je izostanak zdravog liberalizma i individualizma kod mladih – kao temelj nastanka američke kulture (Berg, 1968, 316; Bellah i sur., 1986, 149). Za prosječnog zaposlenog Amerikanca „Preživjeti dan je trijumf“ (Terkel, 1975, 10), ožiljci koji potencijalno „najizravnije dodiruju malignu dušu američkog društva“ (Terkel, 1975, 27). Život od ponedjeljka do petka je „više nego umiranje“ (Terkel, 1975, 17). Samo statistički irelevantan postotak zaposlenih su izjavili da su zadovoljni na svom radom mjestu (Terkel, 1975).

Istraživanje u Dalmaciji i Slavoniji iz 2007. godine pokazalo je da je orijentacija na „dokoličarenje“ najzastupljenija aktivnost u slobodnom vremenu ispitanih srednjoškolaca u tim regijama, a da se ispitanici najrjeđe orijentiraju na kulturne sadržaje (Mlinarević i sur. 2007). Rezultati istraživanja pokazuju da mladi svoje slobodno vrijeme najviše «troše» u kafićima, te provode u pasivnim oblicima zabave. Prema Ule (1988, 420) proces suvremenog života mladih obilježava odmak od zahtjevnog rada, „a prema svijetu slobodnog vremena, potrošnje i zabave“. Sve to je posljedica anarhističke koncepcije oslobađanja od etike odgovornosti u radu. Miliša (2021) navodi istraživanja koja pokazuju da su dominantne vrijednosti koje današnja generacija preferira: slava, novac i bogatstvo (bez rada). I Buchanan (2003, 15) iznosi da su, između ostaloga, dominantne vrijednosti kod mladih: „seks, slava, novac (bez rada) i moć“.

Sociološki je ostalo nerazjašnjeno pitanje kako su skandinavske zemlje, u kojima je protestantska etika rada dominantna, same zatečene širećom «herezom» hedonizma i potrošačkog mentaliteta, koje nagrizala «bilo» društva i mlade generacije. Znakovito je da i Leburčić i I. Tomić-Koludrović (2002) u svom radu utvrđuju da ovisnički identitet znači izostanak radnog identiteta.

Rezultat tih rezultata i/ili procesa su novi oblici skepticizma i oslobađanje od rada, koji će s vremenom dovesti do kaotičnog stanja. Dakle, mladi nisu bitnije promijenili u odnos prema radu i obrazovanju, ali jednako je tako i odnos društva prema mladima ostao gotovo neizmijenjen. Paternalistički odnos države i roditelja prema mladima u odgoju nekada je bio konstanta, a danas su ga zamijenili popustljivi odgoj i/ili indiferentni roditelji (kao posljedica skepticizma, defetizma ili nihilizma). Zato je danas dominantna pedocentrična doktrina koja pogoduje širenju egocentrizma. Kao posljedica toga danas su dominantne skeptična i bumerang generacija, a to su „okidači“ za eskalaciju nasilja.

Zaključak

Kultura nerada širi se anarhističkom paradigmom oslobađanja od rada, gdje je važno kako zaraditi, a ne kako raditi. Navedeno se dovodi u vezu s obezvrjeđivanjem radnog identiteta i krizom vrijednosti. Anarhisti su prepoznatljiviji po kritici svega postojećega. Oni su protiv države, rada, braka, protiv političara na vlasti i oporbe. Protive se svakoj hijerarhiji i autoritetu. Bore se za slobodu bez odgovornosti. U radu se navode posljedice inverzije vrednota, gdje su slava i bogatstvo na vrhu ljestvice, a suosjećanje i altruizam na dnu. Objasnjava se zašto je kriza odgoja kriza vrednota i koje sve posljedice imaju na svijest i ponašanje skeptične i bumerang generacije. U pozadini fermentiranog nezadovoljstva izigrane generacije otkriva se šutnja kao uzrok skepticizma, nedostatka dijaloga te prosocijalnog ponašanja i tolerancije. Šutnja je pojedinačni i skupni čin prijezira, bijesa i frustracija. S posljednjim studentskim prosvjedima mladi su odbacili skepticizam i, po tko zna koji put, dokazali da on ima svoj volumen i vremenski rok, kada puca i prerasta u socijalnu buru. Skepticizam je izražen u kolektivnom pamćenju mladih s akumuliranom negativnom energijom. Skepticizam i anarhizam kod mladih potrebno je sagledavati kao značajan indikator njihove društvene marginalizacije te kao njihova reakcija na nemogućnost izražavanja unutar etabliranih državnih struktura. U radu se navode

poveznice rezultata istraživanja skepticizma i oslobađanje od rada, koji udruženo vode do novih kaotičnih stanja. Takva potencijalno opasna stanja su očekivana jer su nekada i danas mladi ostali na marginama društva. Iz svega iznesenog proizlazi glavna afirmativna hipoteza ovog rada da godinama fermentirano nezadovoljstvo izigrane mlade generacije ima nove potencijale za još rizičnijim oblicima destrukcije mlade generacije od posljednjih masovnih studentskih prosvjeda.

Literatura:

1. Bellah, R. N. et al. (1986). *Habits of the Heart*. New York: California University Press.
2. Berg, J. (1968). *They won't work*. New York: California University Press.
3. Black, B. (2002). *Proleterci svih zemalja opustite se*. Beograd: Anarhija Book.
4. Buchannan, P. J. (2003). *Smrt Zapada*. Zagreb: Mozaik.
5. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
6. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
7. Greene, B. (1996). *Nove paradigme u odgoju*. Zagreb: Alineja.
8. Gudjons, H. (1994). *Pedagogija: temeljna znanja*. Zagreb: Educa.
9. Lafargue, P. (1883). *Pravo na lijenost. L'Egalité*. Charles Kerr and Co.: Co-operative.
10. Leburčić, A., i Relja, R. (1999). Kultura i zabava mladih u slobodnom vremenu. *Napredak*, 2, 175-183.
11. Leburčić, A., Tomić-Koludrović, I. (2001). *Skeptična generacija - Životni stilovi mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM.
12. Leburčić, A., Tomić-Koludrović, I. (2002). *Nova političnost mladih*. Zagreb: Alineja.
13. Lösche, P. (1977). *Anarchismus - Erträge der Forschung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
14. Kramer, K. (1977). *Anarchie – Was ist eigentlich Anarchie?* Berlin: GAM MEDIA.
15. Maier, C. (2002). *Dobar dan lijenosti*. Zagreb: Ocean more.
16. Meltzer, A. (1976). *The Anarcho-Quiz Book. Black Flag, organ of the Anarchist Black Cross*. Sanday, Orkney: Cienfuegos Press.
17. Miliša, Z. (1999). *Odgajne vrijednosti rada*. Split: Književni krug u Splitu.
18. Miliša, Z. (2011). *Anarchism - Protests - Upbringing: Anarchistic implications in student protests and upbringing* (drugo, prošireno izdanje na engleskom jeziku). Saarbrücken: LAP.
19. Miliša, Z. (2021). *Oduprimo se demonopedagogiji današnjice*. Velika Gorica: Benedikta.
20. Miliša, Z. (2017). *Šok današnjice*. Osijek: Grafika
21. Mlinarević, V., Miliša, Z. i Proroković A. (2007). Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije - usporedba slavonskih gradova i Zadra. *Pedagogijska istraživanja*, 4, 81-101.
22. Mougnot, A. (1995). *Odgajati za demokraciju*. Zagreb: Educa.
23. Rokeach, M. (1976). The nature of human values. U: *Current perspectives in social psychology*, ur. Hollander, E. P. i Hunt, R. G. London: University Press.
24. Schalsky, H. (1963). *Skeptische Generation*. Düsseldorf-Köln: Eugen Diederich Verlag.
25. Smith, A. (1980). *Istraživanja prirode i uzroka bogatstva naroda*. Beograd: Kultura.
26. Ule, M. (1988). *Svakodnevna političnost mladih – političnost svakodnevnog života. Omladina i politika - jugoslavenska omladina između političke apatije i autonomnog političkog subjektiviteta*. Split: Marksistički centar za Dalmaciju.
27. Terkel, S. (1975). *Working*. New York, The Hearst Corporation.
28. Zeijl, E. (2001). Young Adolescents, Leisure Patterns. *Society and Leisure*, 24(2), 379- 402.

IDENTITY CRISIS OF THE YOUNG, ANARCHISM AND THE REPULSIVE ROLE OF WORK

Abstract: *Today's adolescents, like never before, are characterized by confusion of identity and societal role, which creates an identity crisis, and this needs to be linked to the preferences of the younger generation. Values are the guiding, initiating and regulatory factor in the education of children and the young, and the emergence of a skeptical generation generates a crisis of upbringing. It follows from this that the young are living in a society of crisis and (social) risks that they did not themselves create but are the victims of. The neglect of the needs of children and the young creates a boomerang generation that devalues any kind of authority by rebellion. Anarchism has as a goal to eliminate all kinds of domination of (external) authority. In the paper the connection between the identity crisis of the young and the anarchist paradigm of the relation towards work is analyzed. The repulsive role of work potentially leads to states of conflict in the psychosocial equilibrium of the identity crisis. Anarchists are offering the concept of the abandonment of the state and authority in general, which has long-term socio-pedagogical consequences. Content analysis leads us to realize that the paradox of contemporary society manifests itself in the demand that the young be loyal to the principles of work ethics (tenacity, thriftiness, material independence, and self-sufficiency), whereas they are always on the margins of society. It is concluded that today's boomerang and sceptical generation is the consequence of such a social state, whereas the confusion of demands or roles has already in earlier periods caused a reaction recognizable by anarchistic rebellion and the denial of all authority and institutions. It follows from this that the fermented discontent of the young/cheated generation has a potential to lead to renewed social unrest in Europe, which leads to potentially even riskier forms of destruction in the younger generation.*

Keywords: *anarchism, identity, the sceptical generation, values, work.*

KONCEPT SISTEMSKE REZILIJENTNOSTI: IMPLIKACIJE ZA PREVENCIJSKU PRAKSU

*Branislava Popović-Čitić, redovni profesor,
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju²*

Apstrakt: Savremena preventivna praksa zasniva se na dizajniranju i implementaciji programa izvedenih na postavkama komplementarnih pristupa preventivne nauke, pozitivnog razvoja mladih i rezilijentnosti. Ne umanjujući značaj preventivnog delovanja baziranog na redukovanju rizičnih i jačanju protektivnih faktora različitih problema ponašanja, te unapređivanja individualnih i sredinskih snaga, resursa, potencijala i prednosti koje su u direktnoj funkciji promocije pozitivnog razvoja mladih, u radu će biti prezentovane konceptualne osnove sistemske rezilijentnosti i implikacije koje primena ovog pristupa može imati u domenu preventivne prakse. Nakon pojmovnog određenja rezilijentnosti i predstavljanja modela multisistemske rezilijentnosti, u centralnom delu rada će, u cilju razumevanja načina funkcionisanja rezilijentnosti u situacijama ugroženosti sistema, posebna pažnja biti posvećena analizi ključnih karakteristika koje se pokazuju zajedničkim za rezilijentnost različitih sistema, te deskripciji procesa perzistencije, rezistencije, oporavka, adaptacije i transformacije kao mehanizama za koje je utvrđeno da stoje u vezi sa rezilijentnošću. Uvažavanjem naučnih potvrda da je rezilijentnost proces koji se manifestuje isključivo u kontekstima nedaća, da su rezilijentni sistemi otvoreni, dinamični i kompleksni, te da uključuju diverzitet, redundantnost i participaciju, promovišu povezanost i demonstriraju eksperimentisanje i učenje, u završnom delu rada, za potrebe unapređivanja preventivne prakse, biće izvedene preporuke značajne za dizajniranje efektivnih programa izgradnje rezilijentnosti.

Ključne reči: rezilijentnost, sistemska rezilijentnost, preventivna praksa, protektivni procesi, programi izgradnje rezilijentnosti

UVOD

U konceptualnim okvirima savremene preventivne prakse važno mesto, pored preventivne nauke i perspektive pozitivnog razvoja mladih, zauzima model rezilijentnosti. Rezilijentnost se široko određuje kao kapacitet sistema da anticipira, adaptira i reorganizuje sebe u uslovima nedaća na načine koji promovišu i održavaju njegovo uspešno funkcionisanje (Folke et al., 2010; Ungar, 2011; Masten, 2014). Danas nema spora da ovaj kapacitet retko jeste osobina samog sistema, već pre rezultat facilitativnih interakcija sa kopostojećim podređenim i nadređenim sistemima koji omogućavaju da sistem ili njegovi delovi dobro funkcionišu tokom i nakon napada, poremećaja ili stresa (Ungar, 2018a). Međutim, uprkos sve većoj popularnosti diskusija o rezilijentnosti u različitim disciplinama, kao što su ekologija, psihologija, javno zdravlje, sociologija, ekonomija, urbani razvoj, arhitektura ili genetika, retki su konceptualni modeli koji objašnjavaju kako je rezilijentnost jednog sistema povezana sa rezilijentnošću drugih kopostojećih sistema. Drugim rečima, iako je rezilijentnost proučavana duž velikog broja različitih naučnih disciplina, sa suštinskim korpusom znanja uspostavljenim u psihologiji i sistemskoj ekologiji, transdisciplinarni pristupi izučavanju rezilijentnosti još uvek nedostaju. Ovakvoj situaciji doprinosi niz problema, poput relativno različitih definicija konstrukta, teškoća u finansiranju multisistemskih istraživanja, metodoloških izazova u dizajniranju dobrih studija, te problema sa analizom složenih izvora podataka koji obično nisu uključeni u iste

---

² popovb@eunet.rs

modele (Ungar, 2021). Uprkos ovim izazovima, sve veće je interesovanje naučnika i istraživača za sagledavanje rezilijentnosti kao multisistemskog koncepta (Liu et al., 2020; Masten, 2020; Masten et al., 2021).

Termin rezilijentnost prate brojne različite definicije, ali se u svima naglašava isto pomeranje fokusa sa sloma i poremećaja na procese oporavka, adaptacije ili širom sistema transformacije pre, tokom i nakon izlaganja nedaćama. Čak i kada je fokusiran na jedan organizam, proces rezilijentnosti se bavi menjanjem stanja jednog ili više sistema kada su izloženi atipičnoj količini stresa. Po svojoj prirodi, dakle, rezilijentnost podrazumeva interakcije kontingentnih i kopostojećih sistema koji pomažu jednom ili više ovih sistema da rade bolje nego što se očekivalo kada su se suočili sa poremećajem. Sam sistem se najopštije definiše kao „grupa ili set srodnih ili povezanih stvari koje se percipiraju ili o kojima se razmišlja kao jedinstvu ili složenoj celini“. Međutim, definisanje sistema njegovim unutrašnjim relacijama i razlikovanje od drugih sistema može biti problematično. Medicinske, psihološke i sociološke nauke, na primer, imaju tendenciju da razmišljaju o sistemima kao lako uočljivim granicama koje razlikuju jedan od drugog čak i kada su u interakciji. Istraživači socijalnoekoloških sistema, sa druge strane, posmatraju sistem na način da se njime obuhvate svi elementi koji interaguju na različitim nivoima jedinstvenog objedinjenog sistema. Drugim rečima, dok medicinski antropolozi mogu da vide mrežu različitih sistema, ekolozi vide jedinstven sistem sa mnogo različitih slojeva, nivoa ili skala. Razlika jeste suptilna, ali može biti značajna za razvijanje teorija jer se, u zavisnosti od perspektive, multipli sistemi mogu posmatrati holistički kao jedinstven sistem sa više nivoa ili kao zasebni sistemi koji kontingentno utiču jedni na druge. Sa aspekta preventivne prakse, posebno u domenu rešavanja socijalnih problema, uobičajeno se, kad god je u pitanju zajedničko delovanje različitih aktera, govori o međusobno zavisnim nadređenim i podređenim sistemima (pre nego o nivoima).

Savremena nauka o rezilijentnosti, bez obzira na određenje samog sistema, zahteva da se u obzir uzmu multipli sistemi ili nivoi sistema (biološki, psihološki, socijalni, veštački i prirodni), budući da nijedna pojedinačna sistemsko varijabla ne može biti u potpunosti odgovorna za složenost procesa povezanih sa rezilijentnošću i rezultujućim ishodima. Stoga je evidentno preusmeravanje interesovanja naučnika sa objašnjenja rezilijentnosti unutar jednog sistema na razvijanje modela koji uvažavaju recipročne interakcije između sistema tokom suočavanja sa spoljašnjim ili unutrašnjim pretnjama njihovoj stabilnosti. Sistemsko razmišljanje i teorije rezilijentnosti zajedno proizvode nove načine razumevanja procesa promene koji uključuju sve sisteme i njihove mnoge delove. Nasuprot jednostavnim objašnjenjima kompleksnih ponašanja, razmišljanja idu u pravcu multisistemskog razumevanja interakcija između dva ili više sistema, sa većim naglaskom na interakcije između sistema i obrasce adaptacije ustanovljene kod bilo kog sistema (Folke et al., 2010).

ODREĐENJE REZILIJENTNOSTI

Nezavisno od definicije ili discipline, istraživači dele zajedničko razumevanje rezilijentnosti kao procesa povezanog sa promenom tokom vremena koja dovodi do željenog ishoda za jedan ili više sistema ili delova sistema. Na primer, u oblasti socijalnoekoloških sistema, kao naučnom području fokusiranom na interakcije između prirodnog okruženja i ljudske aktivnosti, ekstenzivno se istražuju dinamički međuodnosi između promene i stabilnosti, a rezilijentnost se određuje kao perzistentnost odnosa unutar sistema i mera sposobnosti ovih sistema da apsorbuju promene i opstanu, odnosno kao kapacitet sistema da se nosi sa promenom i nastavi da se razvija (Bousquet et al., 2016). U drugim oblastima, uključujući fizičke nauke, takođe su uobičajene teme održivosti i promene. Na primer, u arhitekturi je termin rezilijentnost sinonim za „proces kreiranja održivih i uspešnih mesta koja promovišu blagostanje, razumevanjem šta je ljudima potrebno od mesta u kojima žive i rade“ (Woodcraft et al., 2012). U računarskoj nauci, rezilijentnost umreženih sistema proizvodi „sistem koji nastavlja da nudi prihvatljiv nivo usluge čak i suočen sa izazovima“ (Hutchison & Sterbenz, 2018). Termin rezilijentnost je veoma dobro poznat i u psihološkim naukama, gde su intenzivno proučavani promotivni i protektivni procesi koji deluju kada je biološki, psihološki, socijalni, ekonomski ili politički sistem pod stresom. Jedna od često navođenih definicija, koja uvažava sistemski pristup, široko određuje rezilijentnost kao kapacitet dinamičkog sistema da se uspešno adaptira na smetnje koje prete njegovom funkcionisanju, održivosti ili razvoju (Masten, 2014). Studije humane psihologije

pokazuju da se ovaj obrazac adaptacije može pojaviti na mnogo različitih načina, u rasponu od perzistencije u ponašanju prilikom suočavanja sa stresom do prisiljavanja sistema da se transformišu na načine koji rezultiraju potpuno novim režimima ponašanja kako bi se izbegao stresor. U skladu sa tim, manifestacije psihološke rezilijentnosti su refleksija načina na koji širi sistemi interaguju sa individualnim izborima kako bi proizveli obrasce suočavanja koji su manje ili više efektivni. Ova definicija ima mnogo toga zajedničkog sa određenjima iz udaljenih oblasti, kao što je recimo rezilijentnost na prirodne katastrofe, gde je fokus na sposobnosti pripreme, planiranja, apsorpcije, oporavka ili uspješnije adaptacije aktuelnim ili potencijalnim nepovoljnim događajima (Cutter, 2016). Iz oblasti rezilijentnosti humanih sistema, posebno vredna pomena je definicija koja uzima u obzir promene u multiplim psihološkim, sociokulturnim i institucionalnim sistemima, integrišući i dimenzije socijalne pravde, a koja rezilijentnost određuje kao kapacitet sistema (bilo da je taj sistem pojedinac, zajednica ili institucija) da u kontekstima nedaće navigira ka resursima neophodnim za održavanje blagostanja i sposobnost tih sistema da pregovaraju o promotivnim i protektivnim resursima koji bi bili obezbeđeni na kontekstualno i kulturno smislene načine (Ungar, 2011).

Iako se sve ove definicije fokusiraju na funkcionisanje različitih sistema ili delova sistema, one dele nekoliko sličnosti. Prvo, rezilijentnost postoji samo tamo gde je došlo do perturbacije koja je neuobičajena i stresna za jedan ili više međuzavisnih sistema. Rezultat je destabilizacija koja ugrožava kapacitet sistema da održi svoje funkcionisanje. Drugo, svi rezilijentni sistemi su uključeni u procese jedne ili druge vrste koji im daju mogućnosti da perzistiraju, budu rezistentni, oporave se, adaptiraju ili transformišu. Međutim, kako ovi kontekstualno specifični procesi izgledaju uvek je refleksija stresora koji deluju na sistem, resursa koji su dostupni za zaštitu funkcionisanja sistema i poželjnih ishoda koji se traže. U tom smislu, rezilijentnost je uvek kontekstualno specifična. Treći kvalitet rezilijentnosti reflektuje potrebu za senzitivnošću na lokalni kontekst, uvažavajući različite nivoe moći koje svaki sistem (ili deo sistema) ima i njegov kapacitet da utiče na individualnu ili kolektivnu dobrobit sistema (ili više sistema) u celini. Ova ekspresija moći uvek je stvar pregovaranja koje vodi do kompromisa, budući da se različiti delovi sistema nadmeću za resurse koji su im potrebni da bi se nosili sa unutrašnjim i spoljašnjim stresorima. Sistem se opaža kao rezilijentan samo kada funkcioniše na načine koji se pozitivno vrednuju od strane njegovih konstitutivnih delova ili kopostojećih sistema. Iako ova tri aspekta rezilijentnosti (izloženost atipičnoj perturbaciji, kontekstualna specifičnost protektivnih procesa i pregovarački ishodi) mogu delovati apstraktno, u praksi, rezilijentnost kao odgovor na poremećaje koji proizvode obrasce adaptacije od kojih koristi imaju pojedini delovi sistema više nego drugi, jeste osnova za brojne studije u različitim disciplinama. Sistemsko razumevanje rezilijentnosti ima potencijal da uoči obrasce duž sistema koji objašnjavaju kako rezilijentnost jednog sistema može uticati na rezilijentnost drugih kopostojećih sistema. Što se više zna o načinu delovanja rezilijentnosti, bolje će se moći uticati na sisteme da se menjaju na načine koji su poželjni za različite delove tih istih sistema. Međutim, činjenica je da su istraživači iz prirodnih i humanih nauka retko zajednički istraživali pun obim veza između rezilijentnosti jednog sistema i rezilijentnosti međusobno zavisnih, kopostojećih podređenih i nadređenih sistema.

MODEL MULTISISTEMSKE REZILIJENTNOSTI

Svi sistemi imaju potencijal da ispolje rezilijentnost, ali će ta rezilijentnost reflektovati kapacitet multiplih kopostojećih sistema da dobro međusobno interaguju pod stresom. Obrasci rezilijentnosti su uvek odgovori na kvalitet stresora koje sistem doživljava. Ovo je jedna od stvari po kojoj se studije rezilijentnosti razlikuju od oblasti kao što su pozitivna psihologija, populaciono zdravlje i ekologija, koje sve uključuju istraživanje faktora koji održavaju normativno funkcionisanje povezano sa očekivanim obrascima promene i rasta. Rezilijentnost se, dakle, uvek javlja u kontekstima gde je količina stresa koju sistem doživljava iznad one koja je prihvaćena kao optimalna za funkcionisanje sistema (neki stres je, na kraju krajeva, neophodan i može poslužiti za razvoj zdravih strategija suočavanja za sve sisteme). Drugim rečima, mora postojati iznad normalan nivo izloženosti nedaćama da bi se rezilijentnost pokrenula. Stoga je procena rizika preduslov za razumevanje rezilijentnosti. Rizik je, međutim, retko ograničen na jedan ili dva usko definisana proksimalna sistema, već se, umesto toga, javlja u mešavinama rizičnih faktora na različitim sistemskim nivoima. Studije rezilijentnosti se ne bave razumevanjem ovih rizika niti negativnim posledicama koje prate izloženost riziku (npr. poremećaji, disfunkcije, bolesti), već se, u kontekstima nedaća, fokusiraju na

faktore koji preveniraju potencijalno traumatizirajuće događaje da prouzrokuju slabije funkcionisanje sistema.

Poseban izazov u ovoj oblasti je adresiranje kompleksnosti rezilijentnosti duž međusobno povezanih sistema i kreiranje modela koji bi obuhvatili interakcije između sistema, odnosno objasnili brojne dimenzije rezilijentnosti koje se istovremeno javljaju unutar i između sistema, bilo da je sistem biološki, psihološki, socijalni ili environmentalni. Model multisistemske rezilijentnosti podrazumeva da je rezilijentnost bilo kog pojedinačnog sistema uzajamno zavisna od rezilijentnosti drugih kopostojećih, nadređenih i podređenih, sistema u određenom vremenskom trenutku. Na nivou svakog sistema, rezilijentnost je najpre funkcija kapaciteta i vulnerabilnosti sistema, koji su u interakciji sa aspektima distalnog i proksimalnog fizičkog i socijalnog okruženja sistema na načine da održavaju trenutni režim ponašanja sistema ili ga primoravaju da se promeni. Ove interakcije će imati veći ili manji uticaj na rezilijentnost sistema zavisno od mogućnosti koje su u manjoj ili većoj meri raspoložive i dostižne sistemu, a koje limitiraju sistem da izrazi svoju svrhu ili funkciju. Raspoloživi resursi mogu biti na dohvata ruke, ali ne i dostižni zbog barijera koje se javljaju na različitim nivoima. Osim toga, mogućnosti su pod uticajem tzv. sistema značenja, koji se izražava kroz relativnu moć svakog dela sistema da privileguje rešenja jedne vrste u odnosu na drugu. Konačno, kako sistemi prolaze kroz proces suočavanja sa nedaćama, oni vrše uticaj na druge međusobno zavisne sisteme. Ovi procesi suočavanja mogu se pojaviti kao oporavak prethodnog režima ponašanja, kao adaptacija tekućim nedaćama kroz angažovanje u novim strategijama suočavanja ili mogu da prisile transformaciju kontingentnih sistema koji smanjuju ili ublažavaju izloženost nedaćama u budućnosti. Ovako obuhvatan model rezilijentnosti uzima u obzir sve kompleksne recipročne interakcije koje čine rezilijentnost kontekstualno responzivnom. Njime se proširuje obim istraživanja na obrasce oporavka, adaptacije i transformacije bilo kog sistema, a povećana širina faktora koje treba uzeti u obzir može biti od pomoći za bolje pronalaženje održivih rešenja za „opake“ probleme (socijalne ili kulturalne probleme koje je teško ili nemoguće rešiti zbog njihove kompleksne ili međusobno složene prirode). Dodatno, može biti koristan za interpretaciju nalaza u kojima su multipli sistemi uključeni u uspešan razvoj jednog ili više fokalnih sistema.

Postoje mnoge studije u humanim i prirodnim naukama koje sugerišu da se mora uzeti u obzir duga lista varijabli kako bi se razumeli razvojni procesi koji rezultiraju promenama u režimima ponašanja kontingentnih sistema pod stresom koje pomažu ovim sistemima da ostanu održivi. Do danas, većina studija je uzimala u obzir samo mali broj faktora koji objašnjavaju kako rezilijentnost jednog sistema može uticati na rezilijentnost drugih kopostojećih sistema. Međutim, nova generacija studija koje uključuju daleko veći obim prikupljanja podataka pokazuje da kada se sistemi opišu dovoljno detaljno, mogu se pronaći korelacije između uslova u jednom sistemu i performansi drugih kontingentnih sistema (Ungar, 2018a). U tom smislu, rezilijentnost jednog sistema može značiti da su drugi sistemi rezistentniji na probleme i sposobniji da se oporave, adaptiraju ili transformišu. Jednostavniji modeli rezilijentnosti koji nastoje da objasne rezilijentnost kao promenu u samo jednom ili dva sistema verovatno neće dati dovoljno čvrsta objašnjenja zašto se rezilijentnost javlja ili ne javlja kada su problemi kompleksni i rešenja neodrživa u kontekstima gde postoje multipli oblici nedostataka i stresa. Stoga nije iznenađujuće što se predlažu sve složeniji modeli koji uzimaju u obzir reciprocitet između sistema kako se oni menjaju, sa empirijskim dokazima koji pokazuju da procesi poput oporavka, adaptacije i transformacije jednog sistema doprinose istovremenim ili posledičnim promenama u drugim podređenim ili nadređenim sistemima.

PROCESI REZILIJENTNOSTI

Procesi koji promovišu rezilijentnost mogu biti veoma različiti u zavisnosti od konteksta u kome se pojavljuju. Pregledom literature iz različitih disciplina utvrđeno je da najmanje pet procesa stoji u vezi sa rezilijentnošću, a to su: perzistencija, rezistencija, oporavak, adaptacija i transformacija. Prva dva procesa ne zahtevaju menjanje sistema i u tom smislu prethode aktiviranju rezilijentnosti, dok preostala tri doprinose promenama koje sisteme čine održivijim u kontekstima nedaća.

Perzistencija. Perzistencija odražava postojanost regularnog ponašanja sistema uprkos unutrašnjim i spoljašnjim stresorima koji prete da ga promene. Iako sistem ima kapacitet da se promeni, on taj kapacitet ne realizuje, već svoju energiju usmerava na održavanje stabilnog

funkcionisanja (Hobfoll, 2011). Ovakvo funkcionisanje sistema je jedino moguće ukoliko se spoljašnjim pretnjama bave drugi kopostojeći sistemi koji izoluju fokalni sistem u dovoljnoj meri da mu omoguće da nastavi da funkcioniše bez promena. Iako unutrašnji i spoljašnji faktori napadaju sistem i čine reorganizaciju neophodnom, perzistencija sistema pod pretnjom zavisi kako od njegovog kapaciteta da nastavi da funkcioniše na uobičajeni način, tako i od kapaciteta kopostojećih sistema da ga zaštite od stresora koji bi ga primorali da se promeni. Drugim rečima, perzistencija fokalnog sistema uprkos spoljašnjim uticajima nije samo kapacitet sistema da ostane nepromenjen, već i kapacitet kontingentnih sistema da pruže otpor promeni u ime stabilnog sistema. Perzistencija je zapravo proces kontinuiteta u kome postoji potencijal za promenu, ali sama promena nije bila nužna zato što opterećenje sistema (njegovo iskustvo sa nedaćom) još uvek nije preplavilo resurse koji su mu dostupni i održavaju ga stabilnim. Perzistencijom se može objasniti kako jedan segment sistema ispoljava rezilijentnost čak i kada se drugi delovi istog sistema menjaju, i to stoga što promena na jednom nivou ne menja nužno perzistenciju celokupnog sistema.

Rezistencija. Za razliku od perzistencije gde sistem nastavlja sa uobičajenim ponašanjem zato što ima podršku koja mu je potrebna da izbegne pretnju, rezistencija opisuje proces u kome sistem, koji je u riziku da bude preplavljen unutrašnjim i spoljašnjim stresorima, mora aktivno da koristi svoje resurse kako bi se odupreo kreiranju novog režima ponašanja. Iako rezistencija može delovati isto što i perzistencija, s obzirom da je sistem u mogućnosti da nastavi sa funkcionisanjem čak i kada je perturbacija prisutna, kod procesa rezistencije fokalni sistem održava svoj režim ponašanja tako što aktivno pruža otpor spoljašnjim pretnjama. Samim tim, fokalni sistem je rezilijentan u meri u kojoj aktivno mobilizuje podređene i nadređene sisteme kako bi izbegao promenu. Većina sistema demonstrira obrasce rezistencije pre oporavka, adaptacije i transformacije. Rezistencija može rezultirati održivošću normativnog stanja, ali i obrascima rezilijentnosti koji ugrožavaju dugoročnu održivost sistema u celini. Na isti način, iako to može zvučati paradoksalno, sam čin pružanja otpora promeni može dovesti do toga da jedan deo sistema uđe u novi režim ponašanja koji omogućava većem sistemu da se efektivnije odupre promeni. Pojedini sistemi (npr. politički, biološki ili environmentalni) mogu biti veoma rezilijentni i u stanju da izdrže pritisak ka promeni, čak i kada je režim ponašanja koji održavaju nepoželjan.

Oporavak. Proces oporavka ukazuje da su odbrane sistema, bilo unutrašnje ili spoljašnje, bile nedovoljne za odupiranje perturbaciji, te da je kapacitet sistema da se izbori privremeno kompromitovan. Sam proces oporavka je konceptualno problematičan jer podrazumeva povratak na isti nivo „normalnog“ funkcionisanja koji je bio prisutan pre nego što je sistem napadnut. Međutim, povratak na prethodno stanje je malo verovatno ukoliko su uvedene nove informacije koje pomažu sistemu da se izbori sa napadom. Ovde je zapravo reč o složenom procesu obnove, popravke i adaptacije koji karakteriše individualno i kolektivno kretanje ka novom režimu ponašanja, čak i ako taj novi režim deluje slično kao prethodni. Može se reći da oporavak opisuje povratak sistema na prethodni nivo ili obrazac funkcionisanja (što jeste namera sistema), mada se u stvarnosti zapravo sistemi menjaju usled iskustva sa napadom i oporavkom. Te promene, ukoliko do njih dođe, jesu nenamerne posledice. Drugim rečima, oporavljeni sistem može izgledati i funkcionisati slično svom prethodnom stanju, ali će vrlo verovatno imati nove kapacitete kao rezultat toga što je preživeo napad.

Adaptacija. Za razliku od procesa oporavka koji vraća sistem na prethodno stanje, adaptacija opisuje proces prilagođavanja sistema i učenja novih načina funkcionisanja nakon napada. Sistem menja svoje funkcionisanje da bi bio održiv, što je praćeno istovremenim promenama u drugim sistemima koji su neophodni za prilagođavanje novog režima ponašanja fokalnog sistema. Drugim rečima, adaptacija se odnosi na menjanje sistema na načine koji mu omogućavaju da se dugoročno prilagodi stresu. Međutim, adaptaciju ne treba shvatiti kao kapacitet bilo kog sistema samog za sebe. U pitanju je raznolik set interakcija koje se pojavljuju istovremeno na više nivoa duž multiplih sistema.

Transformacija. Rezilijentni sistem koji se transformiše pod stresom mora da pronađe novi režim ponašanja koji mu omogućava da nastavi svoje prethodne funkcije (ili obavlja nove funkcije), tako što se iskoristiti prednosti novih strategija i resursa. Smatra se da svi sistemi imaju kapacitet da se fundamentalno menjaju usled izloženosti stresu, pronalazeći drugačiji režim ponašanja koji više odgovara internim i eksternim pretnjama sa kojima se suočavaju. U nekim situacijama sistem radikalno sam sebe transformiše u nešto novo, dok u drugim slučajevima sistem nameće ili je predmet transformacije sredine koja ga okružuje, što fokalni sistem čini održivijim. Transformacija, kao i adaptacija, opisuje promenu, ali ne predviđa poželjnost promene. Samim tim, transformacija kao

proces rezilijentnosti povezana je sa konstrukcijama značenja koje određuju da li se promena doživljava kao prednost za jedan ili više delova sistema. Uobičajeno se, u većini disciplina, termin rezilijentnost koristi sa pretpostavkom da transformisanje sistema ide u pravcu više, a ne manje, poželjnog i kompleksnog. Ipak, benefiti rezilijentnosti sistema nisu ravnomerno distribuirani duž sistema. Rezilijentni sistemi, stoga, pokazuju kako ekvifinalnost (mnogo načina do istog cilja), što je karakteristika njihovog kapaciteta za adaptaciju, tako i multifinalnost (mnogo poželjnih krajnjih ciljeva putem mnogo različitih načina), što doprinosi nepredvidivim formama transformacije. Koji god da je način transformacije, kapacitet jednog ili više sistema da iskuse rezilijentnost se povećava.

Ovi procesi rezilijentnosti nisu agentični, što znači da sistemi ne biraju jednu strategiju suočavanja u odnosu na druge. Oni, umesto toga, optimizuju svoje funkcionisanje korišćenjem kopostojećih sistema za resurse koji različite strategije čine manje ili više izvodljivim. Promenom resursa koji su raspoloživi i značenja tih resursa za sistem (npr. njihova vrednost) menja se i proces koji sistem koristi da unapredi sopstvenu rezilijentnost. U tom smislu, lokus za promenu koji objašnjava koji proces sistem koristi zavisi koliko od stanja sredine koja okružuje sistem toliko i od sopstvenih resursa sistema da se nosi sa neuobičajeno velikim količinama stresa.

PRINCIPI REZILIJENTNOSTI

Uprkos potencijalu za krosdisciplinarno modelovanje, u literaturi su retki pokušaji sinteze različitih konceptualizacija rezilijentnosti. U skorašnjem kritičkom pregledu sinteza i metasinteza literature o rezilijentnosti iz različitih disciplina (Ungar, 2018a), identifikovano je, na osnovu diferenciranja sličnosti i razlika, sedam konceptualnih klastera koji reflektuju aktuelna razmišljanja o rezilijentnosti duž raznovrsnih istraživačkih studija. Izdvojeni klasteri imaju karakter zajedničkih principa koji u velikoj meri mogu objasniti kako rezilijentnost funkcioniše kada je sistem (humani, veštački ili prirodni) pod stresom, te stoga oslikavaju karakteristike zajedničke za rezilijentnost različitih sistema. U pitanju su sledeći klasteri karakteristika: 1) rezilijentnost se javlja u kontekstima nedaća; 2) rezilijentnost je sistemski proces (identifikovano je pet različitih procesa); 3) postoje kompromisi između sistema u situaciji kada sistem iskusi rezilijentnost; 4) rezilijentni sistem je otvoren, dinamičan i kompleksan; 5) rezilijentni sistem promoviše povezanost; 6) rezilijentni sistem demonstrira eksperimentisanje i učenje, i 7) rezilijentni sistem uključuje diverzitet, redundantnost i participaciju. Iako postoje nijansirane razlike u primeni ovih principa i procesa na humane, veštačke i prirodne ekološke sisteme (Quinlan et al., 2016), dovoljno je potvrda da svaki od njih može biti uzet u obzir prilikom proučavanja načina na koji sistem održava svoje funkcionisanje nakon izlaganja atipičnim stresorima.

Rezilijentnost se javlja u kontekstima nedaća. Studije rezilijentnosti moguće je razlikovati od srodnih istraživanja u oblastima mentalnog zdravlja, socijalnog kapitala ili ekologije po tome što imaju eksplicitni fokus na sistem pod stresom. Iako svi sistemi manifestuju periodične promene u režimu ponašanja usled sazrevanja ili prilagođavanja očekivanim i normalnim promenama u okruženju tokom vremena, sistem pokazuje rezilijentnost samo onda kada je pod stresom ali ispoljava poželjan režim ponašanja, odnosno kada je u stanju da se oporavi, adaptira ili transformiše u uslovima atipičnog stresa. Drugim rečima, rezilijentnost se od obrazaca rasta koji se pojavljuju u predvidivom i optimalnom okruženju razlikuje upravo po opstajanju ili napredovanju u kontekstima pod stresom (Ungar, 2015). Studije rezilijentnosti iz različitih disciplina, iako neznatno drugačije opisuju ovaj princip, upućuju na povratak ravnoteži, bilo kroz proces oporavka, adaptacije ili transformacije, nakon što je došlo do atipične perturbacije ili izloženosti stresu. Nezavisno od adaptivnih strategija koje sistem koristi da bi dostigao i zadržao rezilijentnost, a koje su specifične u odnosu na kvalitet i kvantitet delujućeg stresa, te potencijalnu efikasnost u različitim kontekstima, rezilijentnost će postojati samo ukoliko primenjene strategije moderiraju i ublažavaju kumulativni uticaj izloženosti stresorima.

Rezilijentnost je proces. Rezilijentnost se, duž različitih disciplina, najčešće posmatra kao proces, a ne kao statična osobina sistema (Masten, 2014; Ungar, 2015). Frazom „rezilijentan sistem“ (kao što se, na primer, u psihologiji govori o rezilijentnom detetu, porodici ili zajednici), ukoliko se ona precizno koristi, trebalo bi da se opisuje humani sistem kao rezilijentan samo ako je taj sistem angažovan u kontinuiranom procesu sticanja i održavanja resursa potrebnih za dobro funkcionisanje

pod stresom (Ungar, 2011). Vredan pažnje izuzetak od principa rezilijentnosti kao procesa nalazi se u oblasti socijalnoekoloških sistema gde se rezilijentnost najčešće opisuje kao kapacitet sistema pod stresom (osobina sistema) da dostigne novi prag i postigne ravnotežu, vrati se u prethodno stanje ravnoteže ili se transformiše u novo stanje ravnoteže. U ovim studijama, rezilijentnost se posmatra kao kapacitet svojstven samom sistemu, te je fokus manje na procesima koji omogućavaju da se postigne privremeno stanje ravnoteže nego na deskripciji stanja samog po sebi. Shodno tome, dok ekolozi imaju tendenciju da opisuju rezilijentnost kao stanje sistema u kome je dosegnuta ravnoteža (Folke et al., 2010), psiholozi naginju ka tumačenju rezilijentnosti kao procesa. Drugim rečima, istraživači koji se bave socijalnoekološkim sistemima posmatraju rezilijentnost kao kapacitet sistema da održava homeostazu dok je pod pretnjom, dok psiholozi, već pola veka unazad, vide rezilijentnost kao set protektivnih procesa koji doprinose pozitivnim razvojnim ciljevima. Ipak, veruje se da razlike u opisu rezilijentnosti (osobina ili proces) nepotrebno odvajaju oblasti prirodnih i humanih nauka, te da, uprkos ontološkim nesuglasticama, razmišljanje o rezilijentnosti kao procesu gradi most između disciplina. Može se tvrditi da sistemi svih vrsta učestvuju u procesima koji unapređuju kapacitet njihovih konstitutivnih elemenata da se suoče sa nedaćama, što, zauzvrat, vodi ka promenama u održivosti jednog ili više kopostojećih sistema. Iako postoje kompromisi između sistema (rezilijentnost jednog sistema ostvaruje se na račun drugog sistema), rezilijentnost će uobičajeno karakterisati proces u koji je fokalni sistem uključen da bi dostigao željeno stanje, a ne da bi postigao konačno stanje. Shodno tome, naučnici, da bi pomirili razliku, zaključuju da je rezilijentnost proces koji povećava kapacitet sistema da izdrži ili se adaptira sadašnjem ili budućem napadu. Sistem koji pokazuje rezilijentnost je onaj koji je u stanju da optimizuje svoje kapacitete kako bi se uspešno nosio sa stresom.

Postoje kompromisi između sistema kada sistem iskusi rezilijentnost. Iako sistemi pokazuju tendenciju ka održavanju ravnoteže, rezilijentnost (kao proces) ne znači da svi delovi sistema ili kopostojeći sistemi imaju podjednaku korist kada sistem pokazuje stabilnost. Kompromisi između sistema su uvek evidentni. Koji deo sistema će pokazati rezilijentnost zavisi od tačke gledišta posmatrača i metrike koja se koristi za procenu da li je sistem percipiran poboljšanim ili degradiranim usled napada. Zapravo, perturbacija može proizvesti poželjnije ishode osnaživanjem („čeličenjem“) sistema na stres i činjenjem ga sposobnijim da se sa njim nosi u budućnosti. Drugim rečima, smatra se da su stanja sistema stabilna samo ako ih manje perturbacije osnažuju, a ne uništavaju (Salat & Bourdic, 2012). Sledstveno tome, u svakom iskustvu rezilijentnosti u kome sistem učestvuje (uključujući i fazu vulnerabilnosti pre rasta), doći će do kompromisa – neki delovi sistema će degradirati, dok će drugi biti osnaženi. Uvek će biti pobednika i gubitnika u zavisnosti od toga koji sistem je uspeo da iskusi rezilijentnost, a koji ne. Iako rezilijentnost bilo kog sistema ima potencijal da bude od velike koristi za rezilijentnost drugih kopostojećih sistema moguće je da će proces koprodukcije moći i dinamičke kompeticije za resurse u okruženjima sa fiksnim granicama, a otuda i limitiranim potencijalom za pristup novim resursima, značiti da rezilijentnost jednog sistema može nepovoljno uticati na rezilijentnost drugih sistema. Drugim rečima, rezilijentnost se ne može posmatrati kao linearni set kauzalnih veza, bez uzimanja u obzir kompromisa između sistema. Neuvažavanjem svih aspekata promene sistema na multiplim sistemskim nivoima, veća je verovatnoća za nenamerne posledice na intervencije koje imaju za cilj da povećaju kapacitet sistema.

Rezilijentni sistem je otvoren, dinamičan i kompleksan. Rezilijentnost sistema uobičajeno zahteva da sistem bude otvoren za nove informacije, mada ima izuzetaka kada otvorenost sa sobom nosi vulnerabilnost na spoljašnje pretnje. Sistemi koji pokazuju rezilijentnost integrišu nove informacije kada je to potrebno, dodajući ih svojoj kompleksnosti na način da povećaju raspoložive resurse za suočavanje sa disrupcijom. Rezilijentan sistem pokazuje otvorenost za nova objašnjenja, dovoljno je spreman da se menja i sposoban da integriše nove tehnologije i ideologije kako bi efikasno adresirao pretnje po dugoročnu održivost. Sa druge strane, sistemi koji ostaju zatvoreni, stabilni i jednostavni nisu u stanju da se promene i ispolje rezilijentnost. Kao proces, rezilijentnost je mera koliko dobro sistem integriše environmentalne šokove i inicira nove režime ponašanja. Dok stresori mogu poticati iz samog sistema ili iz kopostojećih sistema, resursi za akomodaciju stresoru su uobičajeno rezultat kompleksnih i recipročnih odnosa između sistema koji uključuju mnogo različitih faktora odjednom (Prilleltensky & Prilleltensky, 2007). Iako se može tvrditi da nisu svi rezilijentni sistemi otvoreni i kompleksni u jednoj vremenskoj tački, ovaj argument je teško održati ukoliko se u analizu uvedu vremenske dimenzije rezilijentnosti. Postoji niz načina da se opišu promene koje

doprinosu rezilijentnosti sistema – ne postoji jedan faktor koji čini sistem rezilijentnim. Priroda svakog sistema (na bilo kom nivou) i kompleksnost dostupnih resursa učiniće sistem više ili manje sposobnim za anticipiranje i reagovanje na promenu. Ukazivanje na kompleksnost i multiple načine manifestacije rezilijentnosti reflektuje naučna nastojanja duž različitih disciplina. Tako se i aktuelna razmišljanja u oblasti psihološke rezilijentnosti pomeraju od determinističkih i pojednostavljenih modela ka kompleksnijim objašnjenjima (Cutuli & Herbers, 2018).

Rezilijentni sistem promovise povezanost. Dok otvorenost opisuje kapacitet sistema da toleriše heterogenost, povezanost se odnosi na to koliko dobro komponente sistema interaguju jedna sa drugom tokom krize. Što je mreža kolaborativnija, veća je verovatnoća da će sistemi rešiti kompleksne probleme (Bodin, 2017). Međutim, ova povezanost je jedino efektivna ukoliko priroda odnosa odgovara zadatku koji treba da bude ostvaren i može da se prilagodi ograničenjima socijalnih i fizičkih ekologija koje utiču na ponašanje različitih aktera. Ostaje otvoreno pitanje mere i vrste povezanosti koja bi bila korisna i kompromisa koji prate sisteme kada rade zajedno. Iako veze mogu ugroziti održivost sistema (s obzirom da su povezani sistemi podložni kontaminaciji, infekciji i dezinformacijama), čini se da je ovo neophodan kompromis da bi sistemi delili resurse i razvijali se. Vrednost povezivanja, kao što je to slučaj i sa drugim principima rezilijentnosti, mora biti procenjena u odnosu na poželjnost ishoda kojima se teži, odnosno okolnost da li veze olakšavaju pozitivan ili negativan razvoj. Rezilijentniji jesu sistemi koji su povezani. Što su oni bolje povezani, veća je verovatnoća da će obezbediti pristup resursima koji su im potrebni da prevaziđu disrupciju u situaciji kada sopstveni resursi postanu preopterećeni. Povezani sistemi imaju tendenciju da bolje rade zajedno kako bi energetski i ljudski sistemi bili rezilijentni. Ipak, s obzirom da povezanost nosi sa sobom potencijal za povećanu vulnerabilnost, mogući benefiti od povezivanja možda neće biti odmah evidentni ukoliko sistem kratkoročno izgleda degradiran nakon perturbacije. Drugim rečima, nekada je teško razlikovati da li je povezanost dobra ili loša.

Rezilijentni sistem demonstrira eksperimentisanje i učenje. Sistemi koji pokazuju rezilijentnost eksperimentišu sa inovativnim rešenjima za stresore kako se oni pojavljuju, učeći iz svakog pokušaja i integrišući neuspeh i uspeh u buduće strategije. Svaki sistem je najefektivniji kada uči iz ranijih pokušaja da se adaptira, a lekcije naučene u jednom sistemu vode ka održivoj promeni u mnogim različitim dimenzijama. Što je sistem bolji u učenju iz ranijih napora da se stabilizuje i bude u stanju da prima pozitivne uticaje od drugih sistema, veća je verovatnoća da će napredovati kada se suoči sa atipičnim stresorom. Drugim rečima, sistemi doživljavaju veću rezilijentnost što više uključe mogućnosti da eksperimentišu sa novim rešenjima, reflektuju na uticaj iskustva i integrišu učenje u buduće napore da se adaptiraju (Cutter et al., 2008). Ova praksa refleksije i akcije može se uočiti kod svih sistema. Dodatno, povezanost između sistema oblikuje mogućnosti za učenje ograničavajući ili pospešujući izloženost novim iskustvima. Svi sistemi moraju da nauče da se adaptiraju i eksperimentišu sa novim načinima snalaženja. Idealno, povratne sprege obezbeđuju da naučene lekcije učine sisteme čvršćim i sposobnijim da se prilagode novim izazovima.

Rezilijentni sistem uključuje diverzitet, redundantnost i participaciju. Sistemi bolje funkcionišu kada su diverzitetniji i imaju dovoljno kompleksne strategije suočavanja da kreiraju redundantnost. U slučaju preopterećenosti i delimičnog neuspeha sistema, veća je verovatnoća da će diverzitetni sistem sa puno uključenih komponenti biti sposoban da generiše nove strategije suočavanja kako bi kompenzovao one koje su bile neuspešne. Koncepti diverziteta, redundantnosti i participacije deluju zajedno. Diverzitet znači da sistem ima dovoljno resursa da funkcioniše kada je kompromitovan ili pod stresom (Hobfoll, 2011). Kada je sistem napadnut, malo je verovatno da će izazov predstavljati isti rizik za sve delove sistema odjednom. Što je sistem diverzitetniji (što ima više načina da reši problem), manje će biti vulnerabilan na perturbaciju i pokazaće više rezilijentnosti (Biggs et al., 2015). Samim tim, sistem je u celini stabilniji ako postoji više komponenti koje su spremne da se uključe kada je jedan deo sistema neuspešan. Redundantnost, pak, nije samo dupliranje resursa ili proširenje mreže učesnika angažovanih u rešavanje problema. Da li će sistem iskusiti rezilijentnost zavisi od toga gde je redundantnost locirana i koliki je njen kapacitet da upravlja opterećenjem nakon pojave krize. Drugim rečima, redundantnost čini sisteme rezilijentnijim, ali, kao što je to slučaj i sa drugim elementima, ona mora biti dovoljno kompleksna i povezana kako bi se osiguralo da rezilijentnost ostane moguća. Konačno, sistemi su, generalno gledano, snažniji kada više elemenata duž više sistema učestvuje. Međutim, veća verovatnoća da će se participacija javiti je ukoliko rešenja koja se traže imaju značenje (važna su za opstanak) za one delove sistema od kojih se

traži da učestvuju (Wessells, 2015). Sumarno, diverzitet uključenih aktera, redudantnost njihovih uloga i njihova aktivna participacija u procesima unapređivanja rezilijentnosti čini sisteme održivijim.

Razumevanje rezilijentnosti multisistemski, sa brojnim kompromisima i kompleksnim obrascima interakcija unutar i između sistema, upućuje da su faktori koji prediktuju rezilijentnost retko fiksirani ili predvidivi u svim okruženjima. Vizuelno, rezilijentnost je isprepletan skup odnosa koji više liče na „tangram“ nego na „puzle“ slagalicu (Ungar, 2021). Slagalice sa slikama su setovi odštampanih delova sa predvidljivim obrascima povezivanja koji se spajaju zajedno na samo jedan unapred određen način. Svaka ivica dela slagalice je namenjena da se pravilno spoji samo sa jednim drugim delom. Upravo je veći deo empirijskih istraživanja o rezilijentnosti tragao za ovakvim „delovima“ i njihovim odnosom sa drugim delovima. Kompleksnost se uvodila uključivanjem sve više i više delova slagalice, ali uz pretpostavku da će se delovi spojiti na neki uređen način. Međutim, metafora sa puzle slagalicom nije teorijski održiva u objašnjenjima navedenih principa rezilijentnosti. Daleko bolja metafora za sistemsku rezilijentnost jeste tangram. Tangram se sastoji od skupa jedinstvenih geometrijskih oblika koji se mogu povezati zajedno u jedan ili više oblika. Razmišljanje o rezilijentnosti kao tangramu omogućava da se u isto vreme uvažavaju obrasci i ekvifinalnosti i multifinalnosti u predikciji rezilijentnosti jednog ili više sistema. Ekvifinalnost, kao što je već pomenuto, podrazumeva multipla sredstva za jedan ishod, dok multifinalnost ukazuje da postoje multipla sredstva za mnoge različite ishode, od kojih svi mogu biti poželjni za sistem pod stresom. U slučaju tangrama (za razliku od slagalice), postoji mnogo različitih načina korišćenja delova u setu da bi se formirao isti oblik ili korišćenja istih delova za kreiranje niza drugih oblika.

PROGRAMI IZGRADNJE REZILIJENTNOSTI

Sistemska razumevanje rezilijentnosti ima značajne implikacije na preventivnu praksu u domenu kreiranja programa koji olakšavaju da se multipli sistemi promene u uslovima iznenadnog ili produženog stresa na način da održe blagostanje i ostvare uspeh. Dobri programi izgradnje rezilijentnosti, kao procesa koji uključuje više sistema da zajedno rade na smanjenju uticaja problema i unapređenju pozitivnih ishoda, gotovo uvek adresiraju problem iz više od jednog ugla, pomažući različitim sistemima da se oporave, adaptiraju ili transformišu. Međutim, iako se programi uobičajeno fokusiraju na jedan sistem u jednom trenutku, dizajneri programa moraju uvek biti svesni drugih sistema koji treba da se promene prilikom rešavanja problema. Menjanje multiplih sistema tokom vremena čini uspeh verovatnijim, čak i u veoma izazovnim kontekstima.

U programima izgradnje rezilijentnosti uvek se kombinuju tri osnovna elementa, što ih i razlikuje od drugih tipova intervencija, a to su: izloženost riziku, poželjni ishodi i protektivni procesi i faktori (Ungar, 2019). Izloženost riziku je uvek kompleksna, multisistemska i teška za predikciju. Procenom rizičnih faktora treba sagledati ozbiljnost i hroničnost rizika (kolika je disrupcija izazvana rizikom i koliko dugo rizik ometa funkcionisanje), okolnost da li rizik utiče na jedan ili na više sistema u isto vreme, kao i način na koji osobe percipiraju rizik (da li krive sebe ili druge za rizik sa kojim se suočavaju) i značenje koje mu pridaju (da li rizik vide kao potencijalni problem, mogućnost za lični rast ili samo kao očekivani deo života). Ishodi su promene koje su poželjne i kontekstualno i kulturalno važne na bilo kom sistemskom nivou. Potrebno je odrediti koji se ishodi pokušavaju postići i šta je moguće u kontekstu konkretnog programa ponuditi. Dobar ishod treba da bude indikator nečega pozitivnog što se javlja uprkos rizicima kojima su osobe izložene ili kojih su svesne. Pritom, rezilijentnost nije ishod, već sredstvo koje se koristi za promociju pozitivnih ishoda u uslovima nedaća. Efektivni programi promocije rezilijentnosti unapređuju pristup protektivnim procesima i faktorima koja povećavaju verovatnoću da će osobe izložene jednom ili više rizičnih faktora ipak postići dobre ishode. Protektivni procesi su filter između rizika i ishoda. Oni determinišu da li će sistem posustati, oporaviti se ili napredovati pod stresom. U pitanju je akcija koja se dešava tokom vremena, a ne jednostavna promena koja se pojavljuje samo jednom. Ovi protektivni procesi su uvek kontekstualno specifični – ono što jednu osobu čini rezilijentnom u jednom setingu može biti od neznatnog značaja u drugom. Lista protektivnih procesa i faktora za koje je utvrđeno da kreiraju pozitivne promene je poduža i uključuje brojne snažne prediktore rezilijentnosti (individualne, relacione, kontekstualne). Problem je što se ovi faktori i procesi prečesto tretiraju kao jednostavni lekovi za veoma složene probleme. Generalno, što je problem kompleksniji, to je kompleksnija

kombinacija protektivnih procesa potrebna ukoliko se programom želi izgraditi rezilijentnost i predvideti budući uspeh. Takođe, što je više protektivnih procesa dostupno u izazovnim kontekstima, to je veća verovatnoća da će se rezilijentnost javiti. Sledstveno ovim elementima, prilikom dizajniranja programa izgradnje rezilijentnosti važno je razjasniti koje rizične faktore program adresira, koji protektivni procesi verovatno doprinese promeni i koji poželjni ishodi jesu najvažniji za kopostojeće sisteme.

Poseban set elemenata koji mora biti uključen u dizajn program, ukoliko se nastoji izbeći rizik od neuspeha, odnosi se na tri koncepta važna za razumevanje rezilijentnosti, a to su: prag stabilnosti, sprege povratnih informacija i kompromisi. U uslovima rizika, sistemi nastavljaju da funkcionišu sve dok ostaju relativno stabilni. Oni su prinuđeni da se menjaju tek kada opterećenje pređe prag njihovog kapaciteta da se nose sa disrupcijom. Kada se to dogodi, sistemi moraju da pronađu načine da se adaptiraju. Ukoliko imaju resurse koji su im potrebni da budu rezilijentni, oni će kreirati inovativne načine snalaženja (tzv. nove režime ponašanja) sa višim nivoom praga stabilnosti. Samim tim, programi mogu pomoći sistemima da osiguraju resurse koji su im potrebni da se nose sa višim nivoima stresa. Povećanje praga sistema tako da može izdržati više stresa odvija se kroz sve tipove programa promocije rezilijentnosti. Da bi iskusili rezilijentnost, sistemi moraju proći kroz krizu i uspostaviti nove pragove koji mogu da prihvate nedaće koje prete da ih poremete. Sledeći element su sprege povratnih informacija koje ukazuju na povezanost iskustava, odnosno na postojanje mreže feedbackova iz jednog iskustva (pozitivnog ili negativnog) u sledeće. Povratne sprege mogu biti pozitivne i promovisati rezilijentnost, ili negativne, čineći sisteme vulnerabilnijim aktuelno i u budućnosti. Konačno, kompromisi upućuju da se rezilijentnost jednog sistema ostvaruje na račun drugog. Otuda je veoma važno imati u vidu da programi jednom sistemu donose rešenje za disrupciju, ali mogu takođe kompromitovati vitalnost drugih sistema. Svaki dobar program vodi računa o pragovima stabilnosti, spregama povratnih informacija i konačnim kompromisima koji rezultiraju kada se unapredi rezilijentnost jednog sistema na račun drugog.

Uvažavajući prethodne napomene, programi izgradnje rezilijentnosti trebalo bi da budu dizajnirani uz poštovanje sedam principa koji imaju karakter svojevrskih preporuka (Ungar, 2018b).

Pomoći osobama da navigiraju. Programi treba da učine resurse raspoloživim, ali i dostižnim, u smislu da osiguraju da osobe znaju da resursi postoje i da im mogu pristupiti kada su potrebni. Drugim rečima, programi unapređenja rezilijentnosti treba da pomažu osobama da efektivno navigiraju ka raspoloživim resursima koji su im potrebni da prevaziđu nedaće. Međutim, nije dovoljno samo osigurati da programi budu raspoloživi i dostižni. Da je tako, svaki program koji se ponudi bio bi uspešan.

Pomoći osobama da pregovaraju. Dizajneri programa treba da imaju na umu da protektivni procesi koji će najverovatnije dovesti do najvećih promena jesu oni koji su najsmisleniji za učesnike u specifičnom kontekstu i datom vremenu. Veća je verovatnoća da će osobe preferirati i koristiti programe čijem su dizajniranju pomogli, te koji su skrojeni po njihovim specifičnim potrebama. Generalno, osobe pokazuju više rezilijentnosti kada su u stanju da pregovaraju o podršci koju žele i ako im se ta podrška pruža na načine koji su smisleni za njih. Ukoliko kreatori programa ponude program koji nije dizajniran uz pomoć korisnika (ili u najmanju ruku, izabran), malo je verovatno da će se njime izgraditi rezilijentnost. Programom se može kontrolisati, kažnjavati, tretirati, ali ne i izgraditi dugoročan kapacitet osoba da se nose sa izazovnim situacijama. Ako, umesto toga, program obezbedi korisnicima ono što im je potrebno na načine koji su za njih smisleni, veća je verovatnoća postizanja uspeha. Princip pregovaranja znači i da programi od samog početka treba da budu dizajnirani na način da odgovore na potrebe korisnika sa veoma različitim i konkurentskim problemima. Iako programi teže fidelnosti, rezilijentnost je isuviše kontekstualno senzitivna da bi se potpunosti moglo pridržavati „propisanog“ načina primene. Stoga, programska uputstva imaju svoju svrhu samo u onoj meri u kojoj inspirišu fleksibilnu primenu ideja na nove populacije u veoma različitim kontekstima. Drugim rečima, programi će najverovatnije biti uspešni ukoliko se prilagode promenljivim socijalnim uslovima i promenama u bio-psiho-socijalnom razvoju pojedinaca. Konačno, pregovaranje može značiti i neintervenisanje ili intervenisanje na najmanje moguće intruzivan način. Učesnici programa nose sa sobom širok opseg problema i različite nivoe izloženosti riziku, te programi treba da imaju kapacite da ponude različite kurikulume, od najmanje do najviše intruzivnih, zavisno od problema korisnika i njihove perzistencije.

Misliti o sistemima. Multisistemski pristup izgradnji rezilijentnosti će verovatno biti efektivniji nego program koji se fokusira na menjanje jednog po jednog sistema. Rezilijentnost jednog sistema utiče na rezilijentnost drugih sistema, s tim da je svaki kontekst pomalo različit. Iz toga sledi da programi treba da adresiraju rizične i protektivne faktore u više od jednog sistemskog nivoa u isto vreme. Najbolji programi obraćaju pažnju na individualne, relacione, socijalne, političke, ekonomske, kulturalne i environmentalne aspekte života pojedinca. Kada jedan sistem iskusi rezilijentnost, uvek će postojati kompromisi koji druge sisteme čine vulnerabilnijim. Procesi rezilijentnosti treba da odgovore na različitost iskustava i multiple nivoe stresa pojedinaca i mogućnosti koje različiti sistemi donose sa sobom. Dobri programi treba da minimiziraju izloženost osobe riziku, ali i da olakšaju pristup procesima koji promovišu rezilijentnost.

Koordinirati servise i podršku. Koordinacija programima olakšava korisnicima kojima je potrebna pomoć da navigiraju kroz lavirint mogućnosti koje su im na raspolaganju. Usluge koje se pružaju zasebno, svaka sa limitiranom ulogom na život korisnika, retko služe dobro korisnicima kada su njihovi problemi kompleksni. Zato najbolje dizajnirani programi koordiniraju usluge kako bi osigurali da što je moguće više izazova bude rešeno istovremeno. Što su programi bolje koordinirani, to će više uspeha svaki od njih verovatno imati. Međutim, postoji mnogo razloga zašto programi ne uspevaju da koordiniraju usluge. Iako različite institucije i organizacije dele zajedničke ciljeve, to ne znači da dobro rade zajedno. Često ne vole da dele resurse, braneći svoj teren kroz ekcesivne specijalizacije ili odupiranje prilikama za saradnju kada dođe do traženja novih izvora finansiranja usluga. Dodatno, visoko specijalizovani programi takođe rizikuju da definišu probleme korisnika na načine koji se uklapaju u njihove uske okvire.

Obezbediti kontinuiranu podršku. Unapređivanje kontinuiteta programa povećava šanse da će učesnici programi postići uspeh. Programi koji obezbeđuju kontinuiranu podršku su efektivniji, posebno kada je podrška koju nude trajna i dovoljno kompleksna da odgovori na brojne potrebe korisnika. Što se više programom obezbedi konzistentan pristup istoj podršci tokom vremena, veća je verovatnoća da će korisnik učestvovati u programu i ostati uključen.

Biti relevantan prostoru i kulturi. Osobe u svakom kontekstu i širom svake kulture verovatnije će prihvatiti pomoć kada im se ona ponudi na načine koji odgovaraju njihovim vrednostima, verovanjima i običajima. Uspešne usluge pokazuju senzitivnost na mnoge različite načine kojima kulturalno različite zajednice rešavaju probleme. Dizajniranje usluga za promociju rezilijentnosti suočava se sa izazovom da programi ne mogu nikada biti univerzalni tako da odgovaraju svima. Kulturalno kompetentni programi znače da voditelji programa ulažu napor da razumeju i slave razlike. Programi ne moraju biti sprovedeni isključivo od strane „kulturalnih insajdera“ sve dok „kulturalni autsajderi“ rade u partnerstvu sa lokalnim savetnicima koji čine da se programi prilagode korisnicima na načine koji su za njih smisleni.

Deliti odgovornost za rešenja. Rešavanje problema korisnika je podeljena odgovornost koja mora uključiti brojne aktere koji su angažovani u pružanju podrške, uključujući i samog korisnika. Programi kojima se obezbeđuje pomoć uvek uključuju multiple stejkholdere, tako da je rezilijentnost retko odgovornost bilo kog jednog pojedinca. Izgradnja rezilijentnosti zahteva zajedničku posvećenost mobilizaciji neformalne podrške koju korisnici već imaju, iz istovremeno kreiranje novih programa dizajniranih da popune praznine u kojima je podrška potrebna. Bolje je pomoći korisnicima da sami nešto učine za sebe nego da to za njih čine drugi, sve dok oni sami imaju dovoljno resursa koji su im potrebni za rešavanje problema i dok su problemi dovoljno mali da mogu da ih reše. Kada to nije slučaj, odgovornost za pružanje pomoći u prevazilaženju izazova mora biti podeljena.

Pojedini od navedenih principa, kao što su navigacija i pregovaranje, jesu osnova gotovo svih efektivnih programa izgradnje rezilijentnosti. Ovo stoga što se rezilijentnost određuje kao sposobnost sistema da navigiraju ka resursima koji su im potrebni (što podrazumeva da su resursi raspoloživi i dostizni) i pregovaraju da im ti resursi budu obezbeđeni na smislene načine. Može se reći da navigacija podrazumeva biranje resursa koji su potrebni, a potom i njihovo pronalaženje. Međutim, navigiranje nema svrhe ukoliko u okruženju ima svega nekoliko, ili uopšte nema, resursa koji su raspoloživi i dostizni. Isto tako, nije dovoljno da se resursi samo postavie pred korisnike ukoliko ih oni sami ne opažaju smislenim i značajnim. Osobe preferiraju da navigiraju ka podršci i mogućnostima za koje misle da će im biti od najveće pomoći. Ukoliko se ponude pogrešni resursi, osobe (čak i ako imaju mnogo izazova) neće pokazati motivaciju da prihvate pomoć koja im se nudi. Stoga, kreatori programa treba da dizajniraju intervencije koje će pomoći osobama da navigiraju i efektivno

pregovaraju, osiguravajući da imaju ono što im je potrebno da reše probleme na načine koji za njih imaju smisla. Preostali principi se pojavljuju u mnogim, ali ne svim programima. Zavisno od populacije koja će učestvovati u programu, kreatori programa uključuju jedan ili više dodatnih principa u programski dizajn.

Konačno, dobri programi izgradnje rezilijentnosti treba da obezbede pristup protektivnim procesima koji pomažu sistemima da se nose sa nedaćama. Što je više nedaća u iskustvu sistema, to više protektivnih procesa, kao esencijalnih elemenata programa, utiče na poželjne ishode. Najčešći procesi koje efektivni programi uključuju u svoj dizajn jesu iskustva za učesnike koja pomažu da se izgrade novi odnosi (što je veći broj i više raznovrsnih tipova odnosa koje program podstiče, veća je verovatnoća da će sistemi imati resurse koji su im potrebni da prevladaju krizu, pri čemu će nove veze više napredovati kada imaju razlog da postoje), podstaknu snažni identiteti (programi su mesta gde učesnici eksperimentišu sa novim identitetima i potvrđuju svoje izbore, tj. programi kreiraju mogućnosti da učesnici upoznaju sebe na nove i bolje načine, nudeći siguran prostor da izraze svoje snage i demonstriraju ih drugima), obezbede iskustva moći i kontrole (programi pomažu učesnicima da povećaju svoj lični osećaj moći i pružaju im realne mogućnosti da donose odluke sami za sebe), promoviše socijalna pravda (što više program promoviše socijalnu pravdu, to je trajnija rezilijentnost koju učesnici doživljavaju tokom intervencije), unapredi pristup bazičnim materijalnim potrebama (programi uvažavaju socijalne i materijalne barijere sa kojima se učesnici suočavaju i čine sve što mogu da zadovolje osnovne potrebe tokom tretiranja drugih problema), razvije osećanje pripadnosti, odgovornosti za druge, spiritualnosti i svrhe života (programi koji omogućavaju učesnicima da iskuse ova osećanja verovatnije će imati pozitivan uticaj i održati participaciju), te podstakne osećanje kulture i istorijskih korena (programi koriste kulturu učesnika kao sredstvo da obezbede više resursa tokom izazovnih perioda) (Ungar, 2018b). Sva ova iskustva su jednako važna i od suštinskog su značaja za unapređivanje rezilijentnosti i primenu programa za korisnike koji se suočavaju sa značajnim izazovima. Dobri programi pomažu korisnicima da navigiraju ka, što je moguće više, ovakvim iskustvima, istovremeno im pružajući mogućnost da pregovaraju da se svako od njih desi na način koji reflektuje vrednosti i uverenja učesnika. Što se više ovakvih protektivnih procesa osnaži, to će programi biti uspešniji u unapređivanju rezilijentnosti.

ZAKLJUČAK

Koncept sistemske rezilijentnosti počiva na premisi da rezilijentnost svakog sistema međusobno zavisi od rezilijentnosti kopostojećih nadređenih i podređenih sistema. Kvalitet ovih interakcija je šabloniziran, ali nije nužno predvidljiv. Okruženje koje se konstatno menja dovodi do toga da sistemi imaju različit pristup resursima koji su im potrebni da bi se održali ili transformisali. Iako je moguće identifikovati široke kategorije faktora koji utiču na ekspresiju rezilijentnosti sistema, procesi rezilijentnosti uvek će zavisiti od varijabilnosti u izloženosti riziku, dostupnosti resursa i željenih ishoda konkurentskih sistema. Pomoću principa rezilijentnosti, koji se prepoznaju u načinu na koji sistemi upravljaju stresom, moguće je objasniti da li će sistem pokazati rezilijentnost kada iskusi poremećaj u svom funkcionisanju. Dodatno, ovi principi pokazuju da postoje korisne zajedničke karakteristike među rezilijentnim sistemima koje bi se mogle koristiti za bolje razumevanje i modeliranje procesa oporavka, adaptacije i transformacije. Kada se shvate na ovaj način, procesi rezilijentnosti pokazuju i ekvifinalnost i multifinalnost. Štaviše, što se koncept rezilijentnosti više opisuje multisistemski, sa svom svojom složenošću, to će on biti od veće koristi naučnicima, kreatorima politika i onima koji osmišljavaju individualne, institucionalne i ekološke intervencije. Drugim rečima, koncept multisistemske rezilijentnosti ima potencijal za usmeravanje daljih istraživanja, ali i posebnu vrednost za dizajniranje politika i praktičnih intervencija koje imaju najveći potencijal za izgradnju rezilijentnosti humanih, veštačkih i prirodnih sistema.

U pogledu istraživanja, sistemsko razumevanje rezilijentnosti sugerise na potrebu da se uzme u obzir mnogo različitih faktora i multiplih sistema prilikom proučavanja obrazaca perzistencije, rezistencije, oporavka, adaptacije i transformacije. Malo je verovatno da će analiza samo jednog sistema u stresnom okruženju ukazati na kompleksnost procesa koje sistemi koriste da bi opstali pod stresom. Međutim, prelazak sa uskih modela rezilijentnosti (koji se fokusiraju samo na nekolicinu faktora) na proučavanje sistemskih procesa, iako je vredan pažnje, praćen je problemima. Može biti

izuzetno izazovno sprovesti istraživanje na više od jednom (ili moguće dva) sistema u isto vreme. Iako se podrazumeva da nijedna studija ne može da objasni sve varijacije u biološkim, psihološkim, socijalnim i environmentalnim faktorima koji doprinose riziku i rezilijentnosti, novi pristupi istraživanju, veći kapacitet za analizu velikih količina podataka i, još uvek u nastajanju, preferencija ka multidisciplinarnim timovima i transdisciplinarnim perspektivama, unose više kompleksnosti u načine na koje se modelira rezilijentnost. Kada je u pitanju dizajniranje intervencija, sistemsko modelovanje rezilijentnosti podseća praktičare i kreatore politika da razmotre međusobne odnose između sistema prilikom razvijanja i implementacije intervencija usmerenih na povećanje kapaciteta više sistema u isto vreme. Usko razmišljanje o dinamici samo jednog sistema vrlo verovatno neće moći da uvaži kompromise između sistema ili podstakne onu vrstu kompleksnosti koja je potrebna za unapređivanje rezilijentnosti jednog sistema, a da se ne nanese šteta kontingentnim sistemima. Stoga, postoji potreba za fokusiranjem na manje očigledne, ali potencijalno daleko moćnije oblasti intervencije, bez obzira na sisteme na koje treba uticati. Razumevanje načina na koji se sistemi mogu uspešno nositi sa promenom može se unaprediti većom komunikacijom između disciplina, suprotstavljanjem komplementarnih deskripcija rezilijentnosti, te kompariranjem različitih modela rezilijentnosti koji objašnjavaju ponašanje multiplih sistema odjednom.

LITERATURA

- Biggs, R., Schlüter, M., & Schoon, M. L. (2015). An introduction to the resilience approach and principles to sustain ecosystem services in social-ecological systems. In R. Biggs, M. Schlüter, & M. L. Schoon (Eds.), *Principles for building resilience: Sustaining ecosystem services in social-ecological systems* (pp. 1-31). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316014240>
- Bodin, Ö. 2017. Collaborative environmental governance: achieving collective action in social-ecological systems. *Science* 357(6352), Article eaan1114. <http://dx.doi.org/10.1126/science.aan1114>
- Bousquet, F., Botta, A., Alinovi, L., Barreteau, O., Bossio, D., Brown, K., Caron, P., Cury, P., D'Errico, M., DeClerck, F., Dessard, H., Kautsky, E. E., Fabricius, C., Folke, C., Fortmann, L., Hubert, B., Magda, D., Mathevet, R., Norgaard, R. B., ... Staver, C. (2016). Resilience and development: Mobilizing for transformation. *Ecology and Society*, 21(3), Article 40. <https://doi.org/10.5751/ES-08754-210340>
- Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008). A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global Environmental Change* 18(4), 598-606. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2008.07.013>
- Cutuli, J. J., & Herbers, J. E. (2018). Resilience in the context of development: Introduction to the special issue. *Journal of Early Adolescence*, 38(9), 1205-1214. <https://doi.org/10.1177/0272431618757680>
- Folke, C., Carpenter, S. R., Walker, B., Scheffer, M., Chapin, T., & Rockström J. (2010). Resilience thinking: Integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*, 15(4), Article 20. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-03610-150420>
- Hobfoll, S. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. In S. Folkman (Ed.), *The Oxford handbook of stress, health, and coping* (pp. 127-147). Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195375343.013.0007>
- Hutchison, D., & Sterbenz, J. P. G. (2018). Architecture and design for resilient networked systems. *Computer Communications*, 131, 13-21. <https://doi.org/10.1016/j.comcom.2018.07.028>
- Liu, J. J. W., Reed, M., & Fung, K. P. (2020). Advancements to the multi-system model of resilience: Updates from empirical evidence. *Helion*, 6(9), Article e04831. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04831>
- Masten, A. S. (2014). Global perspectives on resilience in children and youth. *Child Development*, 85(1), 6-20. <https://doi.org/10.1111/cdev.12205>
- Masten, A. S. (2020). Resilience of children in disasters: A multisystem perspective. *International Journal of Psychology*, 56(1), 1-11. <https://doi.org/10.1002/ijop.12737>
- Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M., & Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17, 521-549. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307>
- Prilleltensky, I., & Prilleltensky, O. (2007). *Promoting well-being: Linking personal, organizational, and community change*. Wiley.
- Quinlan, A., Barbés-Blázquez, M., Haider, J. L., & G. Peterson, D. (2016). Measuring and assessing resilience: Broadening understanding through multiple disciplinary perspectives. *Journal of Applied Ecology*, 53(3), 677-687. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.12550>

- Salat, S., & Bourdic, L. (2012). Systemic resilience of complex urban systems. *Journal of Land Use, Mobility and Environment*, 5(2), 55-68. <https://doi.org/10.6092/1970-9870/918>
- Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience. Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1-17. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01067.x>
- Ungar, M. (2015). Practitioner review: Diagnosing childhood resilience: A systemic approach to the diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(1), 4-17. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12306>
- Ungar, M. (2018a). Systemic resilience: Principles and processes for a science of change in contexts of adversity. *Ecology & Society*, 23(4), Article 34. <https://doi.org/10.5751/ES-10385-230434>
- Ungar, M. (2018b). *What works: A manual for designing programs that build resilience*. Resilience Research Centre. <https://resilienceresearch.org/files/WhatWorks-Ungar-WebVersion.pdf>
- Ungar, M. (2019). Designing resilience research: Using multiple methods to investigate risk exposure, promotive and protective processes, and contextually relevant outcomes for children and youth. *Child Abuse & Neglect*, 96, Article 1040908. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104098>
- Ungar, M. (2021). Modeling multisystemic resilience: Connecting biological, psychological, social, and ecological adaptation in contexts of adversity. In M. Ungar (Ed.), *Multisystemic resilience: Adaptation and transformation in contexts of change* (pp. 6-32). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190095888.003.0002>
- Wessells, M. G. (2015). Bottom-up approaches to strengthening child protection systems: Placing children, families, and communities at the center. *Child Abuse & Neglect*, 43, 8-21. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.04.006>
- Woodcraft, S., Bacon, N., Caistor-Arendar, L., & Hackett, T. (2012). Design for social sustainability: A framework for creating thriving new communities. Social Life/Young Foundation. http://www.social-life.co/media/files/DESIGN_FOR_SOCIAL_SUSTAINABILITY_3.pdf

THE CONCEPT OF SYSTEMIC RESILIENCE: IMPLICATIONS FOR PREVENTIVE PRACTICE

Branislava Popović-Čitić, full professor

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Abstract: Contemporary prevention practice is based on the design and implementation of programs derived from complementary approaches of prevention science, positive youth development and resilience. Without diminishing the importance of preventive action based on reducing risk and strengthening protective factors of various behavior problems, and improving individual and environmental strengths, resources, potentials and advantages that are in the direct function of promoting positive development of young people, the conceptual basis of systemic resilience and its implications will be presented in the paper including the implications that the application of this approach may have in the field of prevention practice. After the conceptual determination of resilience and the presentation of the model of multisystem resilience, in the central part of the paper, with the aim of understanding how resilience functions in situations of system threat, special attention will be devoted to the analysis of the key characteristics that are shown to be common to the resilience of different systems, and to the description of the process of persistence, resistance, recovery, adaptation and transformation as mechanisms that have been found to be related to resilience. Appreciating the scientific confirmations that resilience is a process that manifests itself only in the contexts of adversity, that resilient systems are open, dynamic and complex, and that they include diversity, redundancy and participation, promote connectivity and demonstrate experimentation and learning, in the final part of the work, for the purposes of improvement of prevention practices, recommendations significant for designing effective resilience building programs will be made.

Key words: resilience, systemic resilience, preventive practice, protective processes, resilience building programs

RADOVI U OKVIRU SEKCIJA

RIZIČNA PONAŠANJA ADOLESCENATA I MJERE PREVENCIJE

*akademik prof. dr Miodrag N. Simović³,
potpredsjednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta
Univerziteta u Bihaću i redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*

*prof. dr Mira Spremo⁴,
Psihijatrijska klinika Univerzitetskog kliničkog centra Banja Luka i vanredni profesor Medicinskog
fakulteta Univerziteta Banja Luka*

Apstrakt: Razdoblje adolescencije podrazumijeva značajne psihičke krize koje su posljedica biološkog sazrijevanja, izgradnje identiteta, promjena u porodičnim odnosima i širim sociokulturnim uticajima. To je razdoblje sa nizom problema koje adolescenti moraju prevladati istražujući svijet i život, nastojeći zadobiti povjerenje vršnjaka i ostvariti nezavisnost od roditelja. Adolescenti imaju osjećaj neranjivosti, a informacije o dugotrajnim štetnim učincima alkohola, cigareta i psihoaktivnih supstanci nemaju jak uticaj na njih. Nikotinska zavisnost i zavisnost od alkohola imaju značajne kasnije posljedice po zdravlje adolescenta, a zavise od godina početka zloupotrebe tih supstanci. To je stvar javnog interesa na globalnom nivou. Tako se ukazala i potreba za zakonskim nadzorom upotrebe alkohola i duhanskih proizvoda među mladima. Ovim zakonom bi se značajno odgodila dob kad mladi eksperimentišu ili prvi put počinju koristiti duvan, te bi se tako smanjio rizik od prelaska na redovnu upotrebu duhanskih proizvoda i povećale šanse za odustajanje od upotrebe kod mladih koji su postali redovni korisnici duhana. Zakonom bi se uključili i partneri u zajednici da podrže napore za prevenciju upotrebe ovih proizvoda.

Ključne riječi: adolescencija, psihoaktivne supstance, duhan, alkohol, zakon.

Uvod

Razdoblje adolescencije je razdoblje značajnih psihičkih kriza, koje su posljedica biološkog sazrijevanja, izgradnje identiteta, promjena u porodičnim odnosima i širim sociokulturnim uticajima (Ninčević, 2009: 119-141). To je razdoblje sa nizom problema koje adolescenti moraju prevladati istražujući svijet i život, nastojeći zadobiti povjerenje vršnjaka i ostvariti nezavisnost od roditelja (Rudan, 2004: 36-39). Brojna istraživanja su pokazala da se rizik od depresije kod djevojčica i rizik nasilnog ponašanja kod dječaka progresivno povećava tokom adolescencije. Međutim, studije koje jasno povezuju društvene mehanizme pola sa ovim rezultatima su relativno rijetke.

Adolescenti imaju osjećaj neranjivosti, a informacije o dugotrajnim štetnim učincima alkohola, cigareta i psihoaktivnih supstanci nemaju jak uticaj na njih. Ako osnovne potrebe ostanu neispunjene tokom razvoja, adolescentni procesi će postojeće probleme produbiti i dodati neke nove, što može dovesti do duboke krize identiteta, autoriteta i krize u seksualnosti, nakon čega mogu uslijediti komplikacije koje se manifestuju kroz konzumiranje alkohola, cigareta, promiskuitet, loše obrazovanje, povećane stope samoubistva i krivičnih djela (Kastratović, 2005). Uglavnom, zloupotreba alkohola i duhana počinje u ranoj dobi, ali je povezana sa zloupotrebom u odrasloj dobi.

---

³ miodrag.simovic@ustavnisud.ba

⁴ sprema.m.@gmail.com

Rezultati istraživanja ukazuju da rana zloupotreba ovih supstanci ima uticaja na zdravlje, seksualno ponašanje, namjerne i nenamjerne ozljede (Rehm, *et al.*, 2009).

Nikotinska zavisnost i zavisnost od alkohola

Rizično pijenje alkohola među mladima je stvar javnog interesa na globalnom nivou. U Australiji, u 2005. godini, trećina do polovine adolescenata, uzrasta 15-17 godina ispijala je alkohol na rizičnom nivou (Patton, 2004: 300-306). Posljedice zloupotrebe alkohola koje su prikupljane u službama hitne pomoći i bolnicama pokazuju porast zloupotrebe u posljednjih nekoliko godina (Carter *et al.*, 2007: 51-62). Do dobi od 12 godina 75 odsto australijske omladine proba alkohol, a već od 14 godina upotreba raste na korištenje nedeljno ili mjesečno (Srteinberg, 2001: 1-19).

Faktori okoline koji određuju sklonost adolescenta prema pijenju alkohola (World Health Assembly, 2005) mogu se svrstati u društvene (kulturalne, marketinške, ekonomske), uticaje vršnjaka ili porodice. Djeca su izložena i uče o alkoholu u ranoj dobi (Rehm *et al.*, 2004: 959-1109) od svojih roditelja⁵ i šire zajednice i medija. Takođe, prepoznaju alkoholna pića i razvijaju stav prema alkoholu već od predškolskog doba (Turrisi, Ray, 2010: 286-294).

Načini rizične upotrebe duhana i alkohola imaju neke sličnosti i razlike. Međutim, oni koji su počeli koristiti alkohol prije 15-te godine života, imaju veću vjerovatnoću da postanu zavisni o alkoholu nego oni koji su počeli piti u dobi od 21 godine života ili stariji (Itković, Boras, 2004: 33-43). Nikotinska zavisnost i zavisnost o alkoholu imaju značajne kasnije posljedice po zdravlje adolescenta, a zavise od godina početka zloupotrebe tih supstanci.

Analizirajući porodice, vršnjake i školske obaveze u kontekstu pijenja alkohola i pušenja cigareta (HBSC⁶ international report⁷), učenici koji su eksperimentisali sa alkoholom i imali iskustva sa pijenjem i pijanstvom, nisu podnosili školu i često su izostajali iz škole, bez obzira na dob i pol, imaju težu komunikaciju sa roditeljima i osjećaju se manje sretni (Donovan, *et al.*, 2008: 118-119).

Istraživanja pokazuju da vrlo malo ljudi u Sjedinjenim Državama započinje pušenje cigareta ili postaje pušač nakon svojih tinejdžerskih godina. Skoro devet od 10 odraslih pušača započelo je konzumaciju duhana u dobi od 18 godina ili prije (Giovino, 1999: 40-41). S obzirom na epidemiologiju pušenja, veliki dio pažnje usmjeren je prema prevenciji pušenja kod mladih (Institute of Medicine - IOM, 1994; Jacobson *et. al.*, 2001.), ali upotreba duhana među američkim adolescentima zapravo je rasla tokom većeg dijela devedesetih godina prošlog vijeka, dok se u posljednjih nekoliko godina donekle smanjila.

Tako se ukazala potreba za zakonskim nadzorom upotrebe alkohola i duhanskih proizvoda među mladima. Ovim zakonom bi se i značajno odgodila dob kad mladi eksperimentišu ili prvi put počinju koristiti duvan, te bi se tako smanjio rizik od prelaska na redovnu upotrebu duhanskih proizvoda kod mladih i povećale šanse za odustajanje od upotrebe kod mladih koji su postali redovni korisnici duhana. Uz to, zakonom bi se i uključili partneri u zajednici da podrže napore za prevenciju upotrebe ovih proizvoda.

Tako, zakon donijet u Havajima, koji je stupio na snagu 1. januara 2016. godine, zahtijeva da osoba ima najmanje 21 godinu života kada kupuje, posjeduje i konzumira duhanske proizvode⁸.

---

⁵ Današnji roditelji mijenjaju ustaljene obrasce i više razgovaraju sa svojom djecom o svim temama, pa tako i o alkoholu. Takva kvalitetna komunikacija stvara odnos povjerenja između roditelja i djece (Mihić, Bašić, 2008: 445-471).

⁶ Health Behaviour in School-aged Children.

⁷ Međunarodni izvještaj, nastao kao dio Politike WHO (World Health Organization) "Zdravstvena politika za djecu i adolescente" (Health Policy for Children and Adolescents - HEPCA), osnovane 1999. godine, priprema se na kraju svakog ciklusa istraživanja HBSC-a i upoređuje zemlje učesnice u nizu zdravstvenih i socijalnih pokazatelja (www.hbsc.org/publications/international, 20.4.2022).

⁸ Član 328 Dijela 19 revidiranog zakona Havaja zabranjuje pušenje u svim zatvorenim ili djelimično zatvorenim područjima, uključujući zgrade i vozila u vlasništvu ili zakupu ili kojima upravlja država ili bilo koja regija (<https://smoking.uslegal.com/smoking-regulations-in-hawaii>, 29.4.2022)

Nacionalni institut za medicinu Havaja procjenjuje u izvještaju iz marta 2015. godine da bi došlo do pada od 12 odsto za tinejdžere i mlade odrasle pušenje cigareta i smanjenje smrtnosti za 10 odsto - ako bi države podigle minimalnu dob sa 21 na 27 godina za prodaju, posjedovanje i konzumiranje duhanskih proizvoda.

UTICAJ ZAKONA I KAZNI NA TINEJDŽERE KOJI KUPUJU I UPOTREBLJAVAJU DUHAN

Proveden je mali broj studija radi procjene uticaja zakona i kazni na tinejdžere koji kupuju i upotrebljavaju duhan. Wakefield i Giovino (2002.) su sumirali do danas ograničeni broj istraživanja, te je na osnovu ovih studija teško zaključiti da postoje pozitivni efekti zakona o posjedovanju, korištenju i kupovini ovih proizvoda. Ti razlozi uključuju malu vjerovatnost otkrivanja, a tako i kažnjavanja, dugo vremensko kašnjenje između otkrivanja i kažnjavanja. Takođe, ova vrsta regulacije izaziva zabrinutost da se fokusiranjem na mlade duhanska industrija oslobađa odgovornosti za marketinšku taktiku i dodatno jača pretpostavku da je pušenje ponašanje samo za odrasle, te se time vjerovatno povećava privlačnost pušenja za mlade.

Iako se predstavnici duhanske industrije brane tvrdnjama da prodaju cigarete samo odraslim osobama, sve više postoji dokaza koji pokazuju da je industrija duhana razvila liniju proizvoda i velike, intenzivne reklamne kampanje koje ciljaju adolescente i još mlađu djecu (Jacobson et al., 2001). Pregledom industrijskih dokumenata Perry je zaključio da iz same industrije postoje značajni dokazi da: (1) pušenje mladih se smatra kritičnim za ekonomsku održivost; (2) pad pušenja kod mladih smatran je negativnim i uznemirujućim; i (3) specifični proizvodi i strategije oglašavanja bili su uspješno usmjereni posebno na mlade (Perry, 1999).

Dodatnu zabrinutost donosi reklamiranje duhana, uključujući distribuciju promotivnih proizvoda poput odjeće, sportske opreme i opreme na otvorenom. Takođe, postoji velika zabrinutost da su povećane marketinške aktivnosti usmjerene na mlade i odrasle osobe, uključujući promocije u kampusima na fakultetima i u barovima, noćnim klubovima i muzičkim događajima - dijelom odgovorne za povećanje pušenja među mladim (Ling i Glantz, 2002).

Procjena efekta reklamiranja i promocije na pokretanje pušenja ili konzumiranje cigareta tehnički je teška. Nekoliko studija pokazalo je da su među mlađim pušačima najpopularnije marke cigareta one koje se najviše reklamiraju (Cummings, Hyland, Pechacek, Orlandi i Lynn, 1997: 31-37). Studije su takođe otkrile da adolescenti koji su prijemčiviji na buduću upotrebu duhana ili alkohola - imaju povoljnije reakcije na oglašavanje proizvoda (Unger, Johnson i Rohrbach, 1995: 461-466). Uz to, sve veći broj istraživačkih dokaza upućuje na to da su svjesnost mladih o marketinškim kampanjama duhana i alkohola, primanje besplatnih uzoraka duhana i promotivnih pribora za direktnu potrošnju - povezani s osjetljivošću na pušenje i inicijacijom (Feighery, Borzekowski, Schooler i Flora, 1998: 123-128). Iako su neki do sada dokazi uvjerljivi, ove studije prvenstveno pokazuju povezanost, a ne uzročni odnos između izloženosti marketingu duhana i pušenju mladih.

Dvije longitudinalne studije daju dokaz da je izloženost reklamama duvanskih industrija u tinejdžerskim godinama povezana s naknadnim pušenjem (Pierce, Gilpin, Choi, 1999: 893-899; Pucci, Siegal, 1999: 313-320). U stvari, Pierce i njegove kolege (1999.) zaključili su da se gotovo jedna trećina eksperimentisanja o pušenju među kalifornijskom omladinom između 1993. i 1996. godine može pripisati marketingu duvanske industrije i promotivnim taktikama. Bez obzira na to, potencijalni efekti ograničenja ili zabrane oglašavanja cigareta na ponašanje pušača ili mladih odraslih za sada još uvijek nisu jasni.

Stanje u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini su u primjeni četiri zakona koji regulišu oblast proizvodnje, prerade (obrade) i prometa duhana i duhanskih proizvoda. To su: a) Zakon o duhanu Bosne i Hercegovine⁹

---

⁹ "Službeni glasnik BiH" broj 32/10.

(“Službeni glasnik BiH” broj 32/10); b) Zakon o duhanu Republike Srpske¹⁰; Zakon o duhanu Federacije Bosne i Hercegovine¹¹ i 4) Zakon o duhanu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹².

Pored njih, a za predmet ovog rada značajni su Zakon o zabrani pušenja duhanskih proizvoda na javnim mjestima Republike Srpske¹³. Ovim zakonom, u cilju zaštite nepušača i rizičnih grupa kao što su: a) maloljetna lica, b) trudnice i c) starije osobe od pasivnog pušenja, utvrđuje se zabrana pušenja duhana i duhanskih proizvoda na javnim mjestima. Zakon sa sličnim nazivom je 24. marta 2022. godine donijela Federacija BiH¹⁴. Naime, Bosna i Hercegovina je 2009. ratifikovala Okvirnu konvenciju o kontroli duhana (FCTC¹⁵) Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) čime se pravno obavezala da u roku od pet godina usvoji sveobuhvatne zakone koji zabranjuju pušenje na javnim mjestima, reklamiranje, promociju i sponzoriranje duhanskih proizvoda, kao i obavezna grafička zdravstvena upozorenja na pakiranjima duhanskih proizvoda.¹⁶

Pod duhanom se, u smislu Zakona o zabrani pušenja duhanskih proizvoda na javnim mjestima Republike Srpske, podrazumijeva biljka sorte duhana utvrđena ovim zakonom, u smislu sirovog duvana, sušenog duhana i svih duhanskih proizvoda koji potiču od ovih biljaka. Pod duhanskim proizvodima podrazumijevaju se: cigarete, cigare, cigarilosi, duhan za pušenje, duhan za šmrkanje, duhan za sisanje, duhan za žvakanje i svi drugi proizvodi koji su duhanskog porijekla. Pod pušenjem duhana ili duhanskih proizvoda smatra se udisanje dima duhanskog proizvoda koji sadrži zapaljive sastojke i namijenjen je za konzamaciju putem udisanja. Konačno, od značaja za primjenu ovog zakona i njegovih rješenja, javnim mjestima smatraju se ustanove gdje se pružaju usluge za javnost i mjesta gdje se okuplja više ljudi, uključujući: a) vaspitno-obrazovne ustanove, kao što su: jaslice, vrtići, osnovne i srednje škole, fakulteti i univerziteti i druge obrazovne ustanove; b) ustanove za smještaj i boravak učenika i studenata kao što su: studentski domovi, hosteli za mlade i druge ustanove gdje se primaju ili smještaju maloljetna lica; c) zdravstvene ustanove određene Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i socijalne ustanove, kao što su: bolnice, ambulante, rehabilitacioni centri, domovi za nezbrinutu djecu, domovi za lica sa mentalnim i fizičkim poremećajima, starački domovi uključujući i čekaonice u okviru ovih objekata i drugih ustanova gdje se pružaju usluge zdravstvene ili

---

¹⁰ “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 72/12.

¹¹ “Službene novine Federacije BiH” broj 45/02.

¹² “Službeni glasnik Brčko distrikta BiH” br. 35/05 i 19/07 .

¹³ “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 46/04.

¹⁴ Ovim zakonom se zabranjuje pušenje u javnom zatvorenom prostoru, uključujući ugostiteljske objekte, javni prevoz i vozila u kojima su djeca. Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH je 27. aprila 2022. godine usaglasio tekst zakona o zabrani pušenja u zatvorenim objektima u Federaciji BiH kojom se zakonski zabranjuje konzumiranje cigareta i duhanskih proizvoda u svim zatvorenim javnim objektima. Prema usvojenim amandmanima, Zakon se počinje primjenjivati godinu dana od dana stupanja na snagu. U jednom od amandmana se navodi kako su “duhanski proizvodi za pušenje svi duhanski proizvodi, osim bezdimnih duhanskih proizvoda”. Ili da “nesagorijevajući duhan je bezdimni duhanski proizvod koji se upotrebljava putem udisanja aerosola od zagrijanog duhana, bez sagorijevanja”.

¹⁵ Framework Convention on Tobacco **Control**.

¹⁶ Iako je prošlo skoro 13 godina od ratifikacije FCTC, zakoni u BiH još uvijek nisu usklađeni sa ovom konvencijom, a zastarjeli propisi u ovoj oblasti, u toku godine dana, dopunjavaju gubitak hiljadu života naših građana. Dostupnost duhanskih proizvoda maloljetnicima, njihovo reklamiranje, ogromna izloženost pasivnom pušenju u zatvorenim javnim prostorima - samo su neki od problema koji proizlaze iz ovakve situacije. U BiH skoro 40 odsto odrasle populacije puši, dok 70 djece djece svaki dan biva izloženo pasivnom pušenju, a više od 100.000 ljudi umrlo je od bolesti izazvanih pušenjem u posljednjih 11 godina (www.smetami.ba/bs/media-centar/novosti/11-godis..., 29.4.2022).

socijalne zaštite; d) državne, administrativne, pravosudne ustanove, kao što su: institucije Republike Srpske, gradski i opštinski organi, sudovi i druge ustanove u kojim se pružaju državne, administrativne i pravne usluge; e) kulturne ustanove, kao što su: pozorišta, bioskopi, sportske ustanove, radio- i televizijski studiji i druge ustanove u kojim se održavaju kulturne i sportske manifestacije, takmičenja, rekreativne ili zabavne aktivnosti; f) prehrambene ustanove, kao što su: restorani, poslastičarnice kao i druge ustanove i mjesta gdje se prodaje ili poslužuje hrana; g) sredstva javnog prevoza, kao što su: vozovi, autobusi, avioni, taksi, liftovi, kabine žičara i druga sredstva javnog prevoza; h) radna mjesta, kao što su: u fabrikama, preduzećima, u pravnim licima i drugim mjestima gdje se obavlja proces rada; j) mjesta privremeno dostupna javnosti, kao što su: objekti za javne prezentacije, televizijske prenose i i) ostala javna mjesta, kao što su: banke, pošte i prodavnice.

U navedenim ustanovama, odnosno na javnim mjestima, shodno rješenju iz člana 3 Zakona o zabrani pušenja duhanskih proizvoda na javnim mjestima Republike Srpske, zabranjuje se pušenje, izuzev kada je to izričito dozvoljeno ovim zakonom. Kršenje ove zakonske odredbe dovodi do prekršajne odgovornosti i kažnjavanja učinioa prekršaja koji su predviđeni u glavi petoj ("Kaznene odredbe"). Tako je u odredbi člana 7 predviđen prekršaj preduzeća ili drugog pravnog lica koji se sastoji u postupanju protivno članu 3 ovog zakona. Za ovaj prekršaj se učinilac može kazniti novčanom kaznom u iznosu od 5000 do 15000 KM, odnosno njegovo odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 100 do 200 KM. Takođe, novčanom kaznom od 30 KM za prekršaj kazniće se, u smislu člana 9 ovog zakona, na licu mjesta (mandatna kazna) fizičko lice koje se ponaša protivno članu 3. Ovu kaznu naplaćuje inspektor, komunalni policajac ili policajac koji vrši neposredni nadzor u skladu sa ovim zakonom.

Positivno pravo Republike Srpske u oblasti zaštite zdravlja posebno osjetljivih grupa, među koje spadaju maloljetnici uzrasta do 18 godina, predviđa da je pušenje dozvoljeno (član 4 Zakona o zabrani pušenja duhanskih proizvoda na javnim mjestima Republike Srpske) u posebno određenim prostorijama za pušenje, koje su odvojene od nepušačkog područja. Poslodavac/vlasnik odrediće posebnu prostoriju za pušenje. Pušenje je dozvoljeno u zdravstvenim ustanovama, za pacijente, ako i kada mogu biti uspostavljene prostorije za pušenje odvojene od nepušačke zone i ako medicinske i psihološke indikacije ukazuju na potrebu pacijenta za pušenjem. Odluku o tome donosi odgovorno lice zdravstvene ustanove (direktor) na prijedlog odgovornog ljekara, prilikom čega se takva odluka takođe mora odmjeriti u odnosu na interese i zdravstvene potrebe pacijenata nepušača. Prostorija za pušenje, u skladu sa ovim zakonom, mora biti označena znakom koji jasno ukazuje da se radi o prostoriji za pušenje. Znakovi moraju sadržavati ili simbol u obliku cigarete ili izraz "prostorija za pušenje" koji su istaknuti na način i u veličini koji obezbjeđuju da postoji razumna vjerovatnoća da ih lice koje ulazi u prostoriju ili se nalazi u prostoriji vidi. Uz navedenu oznaku obavezno mora da stoji oznaka da je zabranjen ulaz licima mlađim od 18 godina.

U slučaju kršenja ovih zakonskih rješenja propisana je prekršajna odgovornost na sljedeći način. Naime, član 8 Zakona o zabrani pušenja duhanskih proizvoda na javnim mjestima Republike Srpske predviđa prekršaj fizičkog lica. Ovo se kažnjivo delo sastoji u postupanju protivno članu 4 ovog zakona. Za ovo kažnjivo djelo je propisana novčana kazna u iznosu od 100 do 200 KM.

Nadzor nad primjenom ovog zakona (član 5), svaki u okviru svoje nadležnosti propisane zakonom, obavljaju: zdravstveni inspektori, sanitarni inspektori, prosvjetni inspektori i inspektori rada, inspektori zaštite na radu komunalna policija i policija, i to na sljedeći način: a) zdravstveni inspektor vrši nadzor nad provođenjem čl. 3 i 4 ovog zakona, b) inspektor rada vrši nadzor nad provođenjem člana 4 zakona i c) komunalni policajac i policajac vrše nadzor na svim javnim mjestima, kao sastavni dio njihovih radnih zadataka.

U svakom slučaju prekršajni postupak se odvija na osnovu odredbi Zakona o prekršajima Republike Srpske¹⁷.

Istraživanje u Federaciji BiH 2012. godine

Konzumiranje duhana i duhanskih proizvoda, kao i izlaganje duhanskom dimu ili tzv. pasivno pušenje, znatno doprinose oboljevanju, invalidnosti i prijevremenom umiranju u svim starosnim

---

¹⁷ "Službeni glasnik Republike Srpske" br. 63/14, 36/15, 110/16, 100/17 i 19/21.

skupinama, zbog čega je prema Međunarodnoj klasifikaciji bolesti¹⁸ (MKB) pušenje svrstano u bolesti pod šifrom F17.2 kao “sindrom zavisnosti o duhanu”. Naučno su dokazane brojne posljedice upotrebe duhanskih proizvoda koje se sagledavaju kroz efekte na zdravlje pojedinca, stanovništva i zajednice u cjelini.

S tim u vezi, proteklih godina rađena su populaciona istraživanja koja su potvrdila da pušenje još uvijek predstavlja najveći pojedinačni faktor rizika za zdravlje odraslog stanovništva. Podsjećamo i na rezultate Studije o stanju zdravlja odraslog stanovništva u Federaciji BiH koju je proveo Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH u 2012. godini¹⁹, po kojoj pušenje potvrđuje 44,1 odsto ispitanika od čega 56,3 odsto muškaraca, a 31,6 odsto žena. Prema rezultatima iste Studije, izloženost pasivnom pušenju u kući potvrđuje preko polovine ispitanika u Federaciji BiH (54,1 odsto), ispod polovine ispitanika u Federaciji BiH (44,4 odsto) navodi izloženost duhanskom dimu od strane drugih pušača na radnom mjestu, a preko polovine ispitanika (52,7 odsto) navodi izloženost duhanskom dimu od strane drugih pušača na javnom mjestu.

Podaci najnovijeg istraživanja Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH iz 2019. godine²⁰ naglašavaju značaj problema pušenja među djecom i mladima u Federaciji BiH. U istraživanju je učestvovalo 5,484 učenika 8. i 9. razreda osnovne i prvi razred srednje škole (uzrast 13-15 godina). Rezultati istraživanja ukazuju na sljedeće:

- 24.4 odsto školske djece, i to 27.7 odsto dječaka i 21.1 odsto djevojčica trenutno koristi neki duhanski proizvod,
- 24.2 odsto školske djece, i to 27.5 odsto dječaka i 20.8 odsto djevojčica trenutno puši duhanske proizvode,
- 13.8 odsto školske djece, i to 15.8 odsto dječaka i 11.7 odsto djevojčica trenutno puši cigarete,
- 16.1 odsto školske djece, i to 17.7 odsto dječaka i 14.4 odsto djevojčica trenutno koristi nargilu²¹ ili shishu;
- 10.9 odsto učenika/ica, i to 15.9 odsto dječaka i 5.9 odsto djevojčica trenutno koristi e-cigarete.

Dostupnost duhanskih proizvoda je bila predmetom istraživanja, a podaci su sljedeći:

- 60.0 odsto školske djece koji trenutno puše cigarete, kupuju cigarete u prodavnicama ili kiosku;

---

¹⁸ International Classification of Diseases (ICD) je standard klasifikacije bolesti koja je prihvaćena u cijelom svijetu zbog potrebe standardizacije klasifikovanja bolesti po šiframa. Međunarodna klasifikacija bolesti (MKB 10) u svom desetom izdanju sastoji se iz četveroznakovne šifre i prilagođenija je današnjem vremenu od dijagnoze na latinskom jeziku. MKB predstavlja tipičnu hijerarhijsku klasifikaciju (https://izjzv.org.rs/app/soc.katedra/Medun_arodna... · PDF file, 29.4.2022).

¹⁹ Prema ugovoru potpisanom sa Federalnim ministarstvom zdravstva, Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH je angažovan kao konsultantska ustanova za provođenje “Follow up istraživanja zdravstvenog stanja stanovništva u Federaciji Bosne i Hercegovine”. Tehnička podrška je dio Projekta za unapređenje zdravstvenog sektora (HSEP) koji finansira Svjetska banka.

²⁰ <https://fmoh.gov.ba/index.php/novosti-iz-ministars...> (30.4.2022).

²¹ “Nargila groznica” zahvatila je Bosnu i Hercegovinu, a posebno njen glavni grad. Svakim danom otvara se sve više kafića koji nude nargile, a sve više mladih konzumira ovu takozvanu šišu. Ovaj trend pušenja aromatiziranog duhana posebno privlači one koji ne konzumiraju cigarete, što je zapravo ironija. Ono što većinu ljudi zanima jeste porijeklo nargile, kako je dospjela na naše područje, te koliko je štetna. Istorijski izvori kažu da nargila vodi porijeklo iz Indije, a kasnije je preko Irana došla u ostale arapske zemlje, završavajući u Turskoj, u kojoj je bila veoma popularna, te postala neizostavni dio njihove kulture. U BiH nargilu su donijele Osmanlije tokom osvajanja. Za pušenje nargile koriste se posebne vrste duhana, od kojih je najpoznatiji iranski tamni duhan. Duhan nikad nije suh, on se obično miješa s medom i aromama različitog suhog voća (jabuka, jagoda, kivi, banana, ananas i druge) (buziminfo.ba/velika-stetnost-po-zdravlje-cuvajte-se-nargila-groznice, 27.4.2022).

- 81,4 odsto školske djece koji trenutno puše cigarete, nikada nisu odbijeni u kupovini zbog svojih godina.

Prema podacima Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH, pet vodećih uzroka smrtnosti odraslog stanovništva Federacije BiH u 2019. godini predstavljaju akutni infarkt miokarda, moždani udar, esencijalna hipertenzija, maligna neoplazma bronha i pluća i hronična ishemična oboljenja srca.

Istraživanje u Republici Srpskoj 2018. godine

Istraživanje je bilo eksplorativno i korelaciono, anketnog tipa. Uzorkom je obuhvaćeno 610 adolescenata, učenika 13 srednjih škola sa područja Banje Luke, uzrasta od 14 do 18 godina. Osnovni cilj istraživanja je bio utvrditi uticaj upotrebe duhanskih proizvoda i konzumiranja alkohola na češća rizična ponašanja kod mladih i predstaviti zakonske mogućnosti kojima bi se prevenirala upotreba ovih supstanci kod mladih.

Uzorak je sadržavao 610 učenika (360 ženskog pola i 250 muškog pola) srednjih škola u Banja Luci u dobi od 14 do 18 godina, provedeno u 13 srednjih škola koje pohađa oko 10.000 učenika. Uzorak je izabran po metodi sistematskog uzorkovanja tako što je obuhvaćen svaki peti učenik iz svake od 13 škola. Stariji učenici od 18 godina su isključeni iz istraživanja, kao i oni koji su nepravilno ispunili upitnik.

U ovom istraživanju je korišten Upitnik samoprocjene (samoizvještavanja) o rizičnom ponašanju Berg & Kelly (2000) (21)²² koji dio govori o rasprostranjenosti upotrebe alkohola među polovima, o informisanosti roditelja o upotrebi i njihovom odnosu prema upotrebi alkohola mladih, intenzitetu i vremenskom periodu korištenja alkohola, kao i njegovoj dostupnosti.

Upitnik rizičnog ponašanja (Berg & Kelly) - Q 2000 sadrži 107 pitanja podijeljenih u 12 odjeljaka, a to su dijelovi od po pet pitanja koja se odnose na: demografske karakteristike, četiri kompleta pitanja o ishrani i vježbanju, 18 pitanja o zdravlju, razvoju, zdravstvenim navikama, odjeljak sa 12 pitanja o školi, tri kompleta pitanja koja uključuju konzumiranje cigareta, narkomaniju, alkoholizam i delinkventno ponašanje. Uz to, grupa pitanja koja se odnose na tjelesni razvoj, odjeljak sa 16 pitanja o porodici, socioekonomskom statusu, 15 pitanja o seksualnosti, grupa od sedam pitanja o prijateljima, odjeljak od devet pitanja o budućnosti i 12 pitanja o važnim događajima u toku života. Na kraju upitnika ostavljen je prostor za slobodne komentare vezani za život, budućnost i školu.

Za obradu podataka korišten je statistički softverski paket SPSS-15²³. Anketni odgovori su direktno unošeni u posebno pripremljenu bazu podataka. Primijenjene su metode deskriptivne i inferencijalne statistike²⁴, odnosno metode univarijantne i multivarijantne statistike za testiranje značajnosti razlika i ispitivanje povezanosti između različitih varijabli.

Osnovni cilj istraživanja je bio utvrditi uticaj upotrebe duhanskih proizvoda i konzumiranja alkohola na češća rizična ponašanja kod mladih i predstaviti zakonske mogućnosti kojima bi se prevenirala upotreba ovih supstanci kod mladih.

Rezultati

U ovom dijelu rada predstavljeni su deskriptivno analizirani podaci istraživanja prema postavljenim varijablama.

---

²² <https://irp-cdn.multiscreensite.com/f39d2222/files...> · PDF file, 14.4.2022.

²³ <https://www.ibm.com/products/spss-statistics>, 17.4.2022.

²⁴ **Inferencijalna statistika** je naziv za onaj stepen **statističkog** načina mišljenja koji se ne zadovoljava jednostavnim konstatovanjem činjenica, dobijenim različitim mjerenjima, već upozorava na to da je većina mjerenja dobijena na uzorcima, a ne na populaciji (<https://infotech-web.com/hr/advice/8657...>, 18.4.2022).

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

Istraživanje je pokazalo da je narasprostranjeniji način dolaska do alkoholnog pića kupovina u kafićima ili prodavnicama, te značajno manje preko roditelja i prijatelja.

Tabela 1 Učestalost konzumiranja alkohola kod mladih u odnosu na pol i statistička značajnost ovih razlika

pol	konzumiranje alkohola kod mladih		χ^2	Df	P
	da	Ne			
ženski	86.5%	13.5%	11.14	1	<0.01
muški	95.1%	4.9%			

Tabela 1 ukazuje na razlike u frekvencijama mladih koji konzumiraju alkohol i one koja to ne čine, u odnosu na pol. Kako vidimo, statistički značajno veći procenat dječaka konzumira alkohol u odnosu na djevojčice, i to na nivou značajnosti $p < .01$.

Tabela 2 Učestalost konzumiranja alkohola kod mladih u odnosu na uzrast i statistička značajnost ovih razlika

uzrast	konzumiranje alkohola kod mladih		χ^2	Df	P
	da	Ne			
15-16 godina	85.9%	14.1%	10.76	1	<0.01
17-18 godina	94.3%	5.7%			

Tabela 2 ukazuje na razlike u frekvencijama mladih koja konzumiraju alkohol i one koja to ne čine, u odnosu na njihov uzrast. Uočava se statistički značajno veći procenat starijih adolescenata (17-18 godina) koji konzumiraju alkohol u odnosu na mlađe adolescente (15-16 godina), i to na nivou značajnosti $p < .01$.

Tabela 3 Učestalost problema u ponašanju u odnosu na konzumiranje alkohola kod mladih i statistička značajnost ovih razlika

Problemi u ponašanju	konzumiranje alkohola kod djece		χ^2	Df	P
	da	Ne			
da	36.8%	16.7%	9.61	1	.002
ne	63.2%	83.3%			

U tabeli 3 vidimo odnos frekvencija mladih koja pokazuju probleme u ponašanju u odnosu na konzumiranje alkohola. Iako je manji procenat mladih koja pokazuju probleme u ponašanju u odnosu na onu koja ne pokazuju, u ukupnom uzorku, postoji statistički značajna razlika ($p < .01$) u frekvencijama mladih koja pokazuju probleme u ponašanju u odnosu na konzumiranje alkohola. Naime, mladi koji konzumiraju alkohol češće imaju probleme u ponašanju, kao što su tuče, u odnosu na mlade koja ne konzumiraju alkohol.

Tabela 4 Učestalost konzumiranja cigareta kod mladih u odnosu na pol i statistička značajnost ovih razlika

pol	konzumiranje cigareta kod mladih		χ^2	Df	P
	da	Ne			
ženski	44.9%	55.1%	6.82	1	<0.01
muški	33.9%	66.1%			

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

U tabeli 4 vidi se odnos frekvencija mladih pušača i nepušača u odnosu na pol, te značajnost ovih razlika. Iako se kod oba pola opaža veći procenat nepušača, procenat djevojaka koje konzumiraju cigarete je statistički značajno veći u odnosu na dječake koji konzumiraju cigarete, i to na nivou značajnosti $p < .01$.

Tabela 5 Učestalost konzumiranja cigareta kod djece u odnosu na uzrast i statistička značajnost ovih razlika

uzrast	konzumiranje cigareta kod mladih		χ^2	Df	P
	Da	Ne			
15-16 godina	31.4%	68.6%	19.21	1	.000
17-18 godina	49.5%	50.5%			

Tabela 5 ukazuje na razlike u frekvencijama mladih koja konzumiraju cigarete i one koja to ne čine, u odnosu na njihov uzrast. Kako vidimo, statistički značajno veći procenat mladih uzrasta od 17 do 18 godina konzumira cigarete u odnosu na mlade od 15 do 16 godina. Ova statistička značajnost je na novou $p < .001$.

Tabela 6 Učestalost problema u ponašanju u odnosu na konzumiranje cigareta kod mladih i statistička značajnost ovih razlika

Problemi u ponašanju	konzumiranje cigareta kod mladih		χ^2	Df	P
	Da	Ne			
da	41.5%	29.5%	9.01	1	.003
ne	58.5%	70.5%			

U tabeli 7 vidimo odnos frekvencija mladih koja pokazuju probleme u ponašanju u odnosu na konzumiranje cigareta. Iako je manji procenat mladih koja pokazuju probleme u ponašanju u odnosu na onu koja ne pokazuju, u obje kategorije postoji statistički značajna razlika ($p < .01$) u frekvencijama mladih koja pokazuju probleme u ponašanju u odnosu na konzumiranje cigareta. Odnosno, mladi koja konzumiraju cigarete češće imaju probleme u ponašanju, kao što su tuče, u odnosu na mlade koja ne konzumiraju cigarete.

Diskusija

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na značaj odnosa prema alkoholu i duhanskim proizvodima kako u okviru porodice tako i u socijalnom okruženju. Socijalna sredina utiče na rasprostranjenost pojave upotrebe alkohola jer stimulise povećanu potrošnju alkoholnih pića (laka dostupnost i niske cijene), toleriše cjelonoćna okupljanja mladih (kafići, noćni klubovi...), a pri tome ne osmišljava alternativne mogućnosti korištenja slobodnog vremena. U takvoj sredini koja ne osuđuje pijenje alkohola i konzumiranje duhanskih proizvoda - mladi i sami lako počnu piti i pušiti cigarete. Podaci iz istraživanja ukazuju da je narasprostranjeniji način dolaska do alkoholnog pića kupovina u kafićima ili prodavnicama, te značajno manje preko roditelja i prijatelja.

Godine prvog opijanja su mnogo značajnije nego uzrast kada je prvo piće probano, a uvećava se sa brojem teških opijanja. Pored toga, broj opijanja prije šesnaeste godine je nađen kao jak prediktor zavisnosti od alkohola u odraslom dobu. Podaci istraživanja ukazuju da 4.8 odsto dječaka i 13.3 odsto djevojčica nije nikad probalo alkoholno piće. Zatim, 39.2 odsto dječaka i 59.4 odsto djevojčica konzumira alkohol do nekoliko puta godišnje, dok 54.5 odsto dječaka i 25.8 odsto djevojčica konzumira alkohol redovno. Kako vidimo, procenat dječaka se sa porastom učestalosti konzumiranja povećava, odnosno najviše ih konzumira alkohol redovno, dok najveći broj djevojčica konzumira alkohol povremeno (od nekoliko puta godišnje do jednom mjesečno).

Upotreba duhanskih proizvoda, prema tradicionalnim pogledima, govori da dječaci počinju konzumirati cigarete ranije, iako podaci istraživanja u posljednje vrijeme to ne potvrđuju. Podaci iz

izvještaja za Republiku Srpsku pokazuju da su uglavnom djevojke te osobe koje su vrlo rano počele eksperimentirati s duhanom i do 15 godina više djevojčica je probalo cigarete (10.2 odsto) od dječaka (8.10 odsto). Podaci iz Republike Hrvatske koji se odnose na petnaestogodišnjake pokazuju da je 58 odsto dječaka i 63 odsto djevojčica pušilo (Beram, 2020). Rezultati ove studije takođe potvrđuju da je postotak djevojčica koje puše cigaretu značajno viši od postotka dječaka (45: 34 odsto), i to na nivou značajnosti ($p < .01$) (tabela 4). Upoređujući to prema dobi, značajno veći postotak mladih u dobi od 17-18 godina konzumira cigarete u odnosu na mlade u dobi od 15-16 godina ($p < .001$) (tabela 5). Prema svjetskom istraživanju, pušenja među mladima, neželjeno (pasivno) izlaganje mladih duhanskom dimu takođe predstavlja ozbiljan problem.

Rezultati prikazani u tabeli 6 pokazuju da su mladi koji puše cigarete skloniji drugim rizičnim ponašanjima i problematičnim ponašanjima: agresivnost u druženju s vršnjacima i drugi oblici neprihvatljivog ponašanja. Upotreba cigareta ne izaziva direktno takva ponašanja, ali je takvo ponašanje izraženije kod pušača. Slična istraživanja pokazuju da mladi koji puše, konzumiraju alkohol tri puta više od nepušača, koriste marihuanu osam puta više i kokain 22 puta više od nepušača.

Rezultati dalje pokazuju da u odnosu na ispitanike koji ne konzumiraju alkohol, ispitanici koji ga konzumiraju češće ispoljavaju problematična ponašanja (tabela 3) u vidu tuča i bježanja iz škole. Slični rezultati su dobijeni i u studiji sprovedenoj u Hrvatskoj, gdje je nađeno da prekomjerna upotreba alkohola može dovesti do drugih oblika nepoželjnog ponašanja, kao što je izostajanje iz škole, lošiji akademski uspjeh, umiješanost u tuče, probleme sa policijom i upotrebu oružja (Čorak, Krnić, Modrić, 2013).

Zaključak

Trendovi konzumiranja duhanskih proizvoda i alkohola kod mladih su frustrirajući za javno zdravlje. Različiti su i efekti u borbi protiv upotrebe duhana. Međutim, u vrijeme kada su opasnosti od pušenja i upotrebe alkohola za zdravlje široko prihvaćene, ipak su stope upotrebe ovih proizvoda i dalje velike. Poželjno je provođenje efektivnih intervencija sa sjedištem u zajednici i školi u društvenom kontekstu koji je pogođen snažnom medijskom kampanjom. Povećanje poreza na duvan može imati nezavisne efekte od drugih intervencija koje se primjenjuju istovremeno, a (ako politička klima to dopušta) može se koristiti i kao izvor prihoda za finansiranje drugih intervencija kontrole duhana. Postoje dokazi koji ukazuju da su adolescenti takođe osjetljivi na povećanje poreza koji povećavaju i cijenu alkohola.

Intervencije u školi bi trebale biti široko podržane jer mladi čuju negativne stvari o pušenju u školi, ali često su svjedoci ljudi koji koriste duvan u svojim domovima, zajednicama i medijima. Pored toga, pretpostavlja se da mladi često dobijaju poruku da ne bi trebali pušiti jer su djeca, poruku koja pušenje odbacuje kao "ponašanje odraslih" i vjerovatno ga čini još privlačnijim. Slična, a možda čak i povećana, zabrinutost mogla bi se izraziti u vezi sa naporima u sprečavanju alkohola u školama, kod mladih koji piju. S druge strane, tema konzumacije alkohola kod mladih je još uvijek relativno zanemarena i u bh. društvu i na ovaj problem se gleda kao normalni dio odrastanja svake osobe. Međutim, ekscesivna konzumacija alkohola u mladim danima često dovodi do zavisnosti koja se u većini slučajeva ne prepoznaje – dok nije kasno. Izuzetni su naponi uloženi u borbu protiv zavisnosti uopšte, te će neka saznanja stečena stalnim i intenzivnim naporima u prevenciji moći da se primjenjuju i u bh. uslovima.

Literatura

- A participatory handbook for youth drug abuse prevention programs: A guide for development and improvement*, UNODC and Global Youth Network, New York, United Nations, 2002.
- Anderson, P. (2007). *Binge drinking and Europe*, London: Institute of Alcohol Studies.
- Beram, F. (2020). *Problematika normalizacije konzumiranja alkohola kod mladih u Hrvatskoj*, Zagreb, Fakultet za hrvatske studije.
- Berg-Kelly, K. (1995). *Normative Developmental Behavior with implications for Health and Health 7. Promotion among adolescents: a Swedish cross-sectional survey*, Acta Paediatrica 84, 278-288.
- Berg, I. K., Kelly, S. (2000). *Building solutions in child protective services*, New York, W. W. Norton.
- Carter, M. et al. (2007). *Health outcomes in adolescence: associations with family, friends and school engagement*. Journal of adolescence, 30(1), 51-62.

- Carter-Scott, C. (2004). *If love game, these are rules*, New York: Broadway Books.
- Cates, Q. Jr. (1991). *Teenagers and Sexual Risk Taking: The Best of Times and the Worse of Times*, J. Adolesc Health, No. 12.
- Cummings, K.M., Hyland, A., Pechacek, T.F., Orlandi, M., Lynn, W.R. (1967). *Comparison of recent trends in adolescent and adult cigarette smoking behavior and brand preferences*, Tobacco Control, 6(Suppl 2), S31–S37 [PMC free article] [PubMed].
- Čorak, D., Krnić, D., gre, M. (2013). *Alkohol i mladi, 1. izdanje*, Zagreb, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Ravnateljstvo policije.
- Donovan, J.E. et al. (2008). *Children's introduction to alcohol use: sips and tastes*, Alcoholism, Clinical & Experimental Research, 32(1), 108-119.
- Feighery, E., Borzekowski, D.L., Schooler, C., Flora, J. (1998). *Seeing, wanting, owning: The relationship between receptivity to tobacco marketing and smoking susceptibility in young people*, Tobacco Control, 7, 123–128 [PMC free article] [PubMed].
- Ferguson, D.M., Harwood, L.J., Lynskey, M.T. (1990). *The prevalence and risk factors associated with abusive and hazardous alcohol consumption in 16 old*, Addiction, 935-946.
- Ferguson, D., Lynskey, M.T. (1998). *Alcohol misuse and adolescent sexual behaviours and risk taking*, Pediatrics, 98 (1), 91-96.
- Giovino, G.A. (1999). *Epidemiology of tobacco use among U.S. adolescents*, Nicotine and Tobacco Research, 1(Suppl 1), 40–41.
- Guo, J.T., Stouton, B., Clemens, R.L., Li, X., Harris, C., Marshal et al. (2005). *Substance use among rural adolescent virgins as a predictor of sexual initiation*, Journal of adolescence Health, 37 (3), 252-255.
- Institute of Medicine (IOM) Classifications for Prevention, Attachment D, 1994 (<https://dpbh.nv.gov/uploadedFiles/mhnhgov/content...·PDF file>, 18.4.2022).
- Itković, Z., Boras, S. (2004). *Zlouporaba alkohola kao rizični čimbenik suicidalnog ponašanja adolescenata*, Acta Iader, (1), 33–43.
- Jacobson P.D., Wasserman, J. (1997). *Tobacco control laws: Implementation and enforcement*, Santa Monica, CA: RAND.
- Janković, I., Pešić, V. (1988). *Društvene devijacije - kritika socijalne patologije*, Beograd: Naučna knjiga.
- Kastratović Ž. (2004). *Rad sa mladim pacijentima u psihijatriji*, Beograd: Institut za psihijatriju.
- Lemert M, E. (1972). *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, Prentice Hall sociology series.
- Ling, P.M., Glantz, S.A. (2002). *Using tobacco-industry marketing research to design more effective tobacco-control campaigns*, Journal of the American Medical Association, 287(22), 2983–2989 [PubMed].
- Mihić, J., Bašić, J. (2008). *Preventivne strategije - eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih*, Zagreb, Ljetopis socijalnog rada, sv. 15 (3), 445-471.
- Ninčević, M. (2009). *Izgradnja adolescentskog identiteta u današnje vrijeme*, Zagreb, Odgojne znanosti, sv. 11 (1), 119-141.
- Patton, G.C. et al. (2004). *Puberty and the onset of substance use and abuse*. Pediatrics, 114 (3), 300-306.
- Perry, C.L (1999). *The tobacco industry and underage youth smoking: Tobacco industry documents from the Minnesota litigation*, Pediatrics and Adolescent Medicine, 153, 935–941 [PubMed].
- Pierce, J.P., Gilpin, E.A., Emery, S.L., White, M.W., Rosbrook, B., Berry, C.C. (1998). *Has the California Tobacco Control Program reduced smoking?* Journal of the American Medical Association, 280, 893–899 [PubMed].
- Popadić D. (2009). *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, UNICEF Srbija.
- Popović-Deušić S. (1999). *Problemi mentalnog zdravlja dece i adolescenata*, Zemun: Institut za mentalno zdravlje, Kramer print.
- Pucci, L.G., Siegel, M. (1999). *Exposure to brand-specific cigarette advertising in magazines and its impact on youth smoking*, Prev Med., 29(5), 313-320, doi: 10.1006/pmed.1999.0554.
- Rodgers, A., Murray (2004). *CJL Comparative quantification of health risks. Global and regional burden of disease attributable to selected major risk factors*, edited by Majid Ezzati ... [et al.]. World Health Organization, vol 1, Geneva, 959-1109. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42770>, 12.4.2022.
- Rehm, J., Colin M, Popova, S. et al. (2009). *Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol use and alcohol-use disorders*, Lancet, 373 (9682), 2223–2233.
- Rehm J., Room R., Monteiro M. et al. (2004). *Alcohol use*: In: M. Ezzati, A. Lopez, A. Rodgers, C. Murray (eds). *Comparative quantification of Health Risks; Global and regional burden of disease attributable to selected major risk factors*. Geneva, WHO, 959–110.
- Rudan, V. (2004). *Normalni adolescentni razvoj*, Zagreb, Medix, specijalizirani medicinski dvomjesečnik, sv. 10 (52), 36-39.

Scivoletto, S., Tsuji, R.K., Aldo, C., Gottar, W.S. (2002). *Use of psychoactive substances and sexual behaviour in adolescence*, Substance use misuse, 37 (3), 381-397.

Sedlecki, K. i dr. (1999). *Reproduktivno zdravlje i polno ponašanje adolescenata, Obnavljanje stanovništva i zaštita reproduktivnog zdravlja*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za zdravstvenu zaštitu majke i deteta.

Simović, M., Ramljak, A. (2011). *Viktimologija, 3. izdanje*, Bihać, Pravni fakultet u Bihaću.

Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Marina M. Simović, M.M. (2021). *Maloljetničko krivično pravo, treće izdanje (izmijenjeno i dopunjeno)*, Grafomark Laktaši - Banja Luka.

Simović, M., Adžajlić-Dedović, A., Simović, M.M., Simović, M.V. Angeleski, M. (2021). *Kritička viktimologija o žrtvi, mitu i korupciji*, Grafomark, Laktaši - Banja Luka.

Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Marina M. Simović, M.M. (2021). *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, "Službeni glasnik Republike Srpske", Banja Luka.

Spremo, M., Letić, N., Marković-Basara, T. (2016). *Upotreba alkohola kod učenika srednjih škola*, Banja Luka, Biomedicinska istraživanja, 7(1), 51-57.

Steinberg, L. (2001). *We Know Some Things: Adolescent-Parent Relationships in Retrospect and Prospect*, Journal of Research on Adolescence, 11, 1-19. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.00001>.

Turrisi, R., Ray, A.E. (2010). *Sustained Parenting and College Drinking in First-Year Students*, Wiley Periodicals, 286-294.

Unger, J.B., Johnson, C.A., Rohrbach, L.A. (1995). *Recognition and liking of tobacco and alcohol advertisements among adolescents: Relationships with susceptibility to substance use*, Preventive Medicine, 24(5), 461-466 [PubMed].

UNICEF (1997). *Children at Risk in Central and Eastern Europe: Perils and Promises*, Regional monitoring Reports, No. 4, Florence, Unicef International Child Development Centre.

Wakefield, M., Giovino, G. (2002). *Teen penalties for tobacco possession, use and purchase: Evidence and issues; Unpublished manuscript presented at Innovations in Youth Tobacco Control Conference*, Santa Fe, NM, Jul, 2002. [PMC free article] [PubMed].

WHO (1986). *Young People's Health - A Challenge for Society, Technical Report*, Series No. 731, Geneva, World Health Organization.

World Health Assembly (WHA) (2005). *Resolution 58.26. Public health problems caused by the harmful use of alcohol*, Geneva: World Health Organization.

RISKY BEHAVIORS OF ADOLESCENTS AND PREVENTION MEASURES

Academic prof. dr Miodrag N. Simović,

Vice-president of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka University and Full Member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina

Prof. dr Mira Spremo,

Psychiatric Clinic of University Clinical Center of Banjaluka and Associate Professor of Medical Faculty of Banja Luka University

Abstract: *The period of adolescence implies significant psychological crises that are the result of biological maturation, identity building, changes in family relationships, and broader sociocultural influences. It is a period with a series of problems that adolescents must overcome by exploring the world and life, striving to gain the trust of peers and achieve independence from their parents. Adolescents have a sense of invulnerability, and information about the long-term harmful effects of alcohol, cigarettes and psychoactive substances does not have a strong impact on them. Nicotine addiction and alcohol dependence have significant later consequences for the health of adolescents, and they depend on the year of the beginning of the abuse of these substances. It is a matter of public interest on a global scale. Thus, there was a need for legal control of use of alcohol and tobacco products among young people. This law would significantly delay the age when young people experiment or start using tobacco for the first time, thus reducing the risk of switching to regular use of tobacco products and increasing the chances of giving up use by young people who have become regular tobacco users. The law would also involve community partners to support efforts to prevent the use of these products.*

Key words: *adolescence, psychoactive substances, tobacco, alcohol, law.*

DJECA ŽRTVE SEKSUALNOG UZNEMIRAVANJA – PRAVNA ZAŠTITA I PREVENCIJA

*Prof. dr Azra Adžajlić-Dedović²⁵,
redovni profesor Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
Univerziteta u Sarajevu*

*Prof. dr Vladimir M. Simović²⁶,
tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine i redovni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu
Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci,*

Sažetak: Krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini poznaje dva različita pristupa kada je u pitanju krivično gonjenje za djelo seksualnog uznemiravanja. S jedne strane, krivično gonjenje se preduzima po službenoj dužnosti u skladu s odredbama Zakona o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini, dok Krivični zakonik Republike Srpske nalaže da se krivično gonjenje preduzima po prijedlogu oštećenog. Nedostatak ovog rješenja u Republici Srpskoj je što povećava mogućnost da počinitelj utiče na žrtvu kako bi spriječio eventualno podnošenje prijedloga za krivično gonjenje, zbog odnosa podređenosti ili zavisnosti između aktivnog i pasivnog subjekta. Zaštićene grupe, između ostalih, mogu biti djeca ili osobe sa posebnim potrebama koje imaju zakonske zastupnike ovlaštene za podnošenje prijedloga za krivično gonjenje, čime je ova odluka prepuštena ovim zastupnicima koji postaju procjenitelji da li određeno ponašanje predstavlja krivično djelo. Posebno je problematično kada su upravo zakonski zastupnici zaštićenih kategorija ti koji vrše seksualno uznemiravanje djece o kojoj se brinu.

Ključne riječi: djeca, seksualno uznemiravanje, osjetljivi svjedoci, mjere prevencije.

Uvod

Sva ljudska bića jednaka su u pravima prema Deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija. „Diskriminacija“ zasnovana na polu i rodu zabranjena je nizom internacionalnih pravno obavezujućih dokumenata, što znači da je država obavezna da preduzme odgovarajuće i efikasne mjere za prevazilaženje svih oblika nasilja zasnovanog na polu i rodu, bilo da se radi o krivičnom djelu ili prekršaju koji je počinio pojedinac ili država (državne i javne službe i njihovi službenici)^{27,28}.

---

²⁵ aadzajlic@fkn.unsa.ba

²⁶ vlado_s@blic.net

²⁷ Vidjeti Opštu preporuku broj 19 (11. sjednica, 1992.) paragrafi 6, 9 i 24 (a) Komiteta UN za eliminaciju diskriminacije žena.

Adekvatan tretman žrtava rodno zasnovanog i polno zasnovanog nasilja u toku krivičnog postupka može značajno ohrabriti žrtve, kao što ih pogrešan i protivzakonit tretman sa sekundarnom viktimizacijom žrtava učinjenom od službenika vladinih i nevladinih organizacija koji su im dužni pružiti pomoć, podršku i zaštitu - može obeshrabriti i navesti da odustanu od daljeg progona počinitelja zločina i nasilja.

Ustav Svjetske zdravstvene organizacije, kroz holistički pristup definisanju zdravlja, indirektno obuhvata i dostojanstvo radnika. Zdravlje je, naime, duševno, tjelesno i socijalno blagostanje čovjeka. Navedene sastavnice zdravlja neostvarive su u uslovima u kojima bi se povređivalo dostojanstvo osobe (Šokčević, 2016: 2). Učinci povrede dostojanstva na radu i u vezi s radom na zdravlje radnika istraživačima su zanimljiva tema u svim dijelovima svijeta. Prednjači dinamika empirijskih i teorijskih istraživanja koja se provode za potrebe institucija Evropske unije. Nesporna je korist istraživačkih rezultata jer doprinose uočljivosti štetnih posljedica za tjelesne, duševne i socijalne sastavnice zdravlja radnika, odnosno za blagostanje radnika koji su izloženi lošim neželjenim ponašanjima na radu i u vezi s radom (Šokčević, 2016: 7).

Prema Konvenciji o pravima djeteta UN-a, Lanzarot²⁹ i Istanbulskoj konvenciji³⁰ zabranjen svaki oblik seksualnog uznemiravanja i seksualne zlopotrebe djece. Fakultativni protokol uz Konvenciju o prodaji dece, dečijoj prostituciji i pornografiji usvojen je 25. maja 2000. godine. Za razliku od Konvencije o pravima djeteta koja sadrži katalog prava djeteta i garantuje zaštitu djece od svih oblika nasilja, fakultativni Protokol uz Konvenciju je specifičan s obzirom na to da se njegove odredbe odnose isključivo na ekonomsko nasilje nad djecom u smislu njihovog eksploataisanja - kroz prodaju, prostituciju i pornografiju (Huseinspahić; 2009: 229). Prema Lanzarote konvenciji, pod seksualnim zlostavljanjem djece podrazumijeva se namjerno upuštanje u seksualne radnje s djetetom koje prema mjerodavnim odredbama nacionalnog zakonodavstva nije postiglo zakonsku dob za seksualne odnose³¹, kao i upuštanje u seksualne radnje s djetetom: upotrebom prinude, sile ili prijetnje; zlopotrebom položaja, povjerenja, autoriteta ili uticajem na dijete, uključujući i položaj unutar porodice; zlopotrebom situacije u kojoj je dijete posebno ranjivo, naročito zbog mentalne ili tjelesne smetnje u razvoju ili stanja zavisnosti.

Bosna i Hercegovina je u novembru 2013. godine ratifikovala Istanbulsku konvenciju, kao šesta država članica Vijeća Evrope, čime je preuzela obavezu da u svoje zakonodavstvo ugradi veliki broj instrumenata predviđenih ovom konvencijom, koji za cilj imaju uspostavu što efikasnijeg sistema prevencije i borbe protiv nasilja nad ženama i porodičog nasilja (Čengić *et al.*, 2017: 16). S tim u vezi, svaka država ugovornica obavezna je u okviru svoje jurisdikcije i u saradnji sa drugim državama preduzeti pravne i druge mjere u cilju njihove provedbe, posebno u onom djelu koji reguliše problem nasilja nad djecom. U tom smislu, osim harmonizacije i implementacije zakona koji regulišu zaštitu

---

²⁸ Vidjeti član 5 Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, zatim Rezoluciju Generalne skupštine UN „Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama“, A/RES/48/104, 20. decembar 1993. godine i Rezoluciju Generalne skupštine UN „Intenziviranje napora za eliminaciju svih oblika nasilja nad ženama“, A/RES/61/143, 19. decembar 2006. godine.

²⁹ Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (*the Council of Europe Convention on Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse*)., Sačinjena 25. oktobra 2007. godine na Lanzarotu. Lanzarote konvencija od država zahtijeva holistički odgovor na seksualno nasilje nad djecom, tzv. „pristup četiri P-a“: prevencija, protekcija (zaštita), procesuiranje i promocija nacionalne i međunarodne saradnje.

³⁰ **Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici međunarodni je ugovor sastavljen pod okriljem Vijeća Evrope koji je potpisan 11. maja 2011. godine u Istanbulu, zbog čega je poznat još i kao Istanbulska konvencija.**

³¹ Zakonska dob za stupanje u seksualne odnose, prema zakonskoj regulativi u Bosni i Hercegovini (u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine), bitno se razlikuje, kao i krivična djela u vezi sa seksualnim nasiljem nad djecom.

djece od nasilja, države su obavezne izraditi i omogućiti primjenu nacionalne strategije za borbu protiv nasilja nad djecom (Huseinspahić, 2009: 230).

Analiza zakonskog okvira donosi veoma konkretne zaključke u pogledu potrebnih usklađivanja važećih krivičnih zakona sa Istanbulskom konvencijom, sa svrhom uspostave efikasnijeg sistema prevencije i borbe protiv seksualnog nasilja. Najprije, nužno bi bilo potpuno uskladiti regulaciju krivičnog djela silovanja sa članom 36 Konvencije, te što preciznije definisati svaki drugi polni odnos ili s njim izjednačenu radnju, koja podrazumijeva odsustvo pristanka druge osobe (Čengić *et al.*, 2017: 92).

Zakonska granica od 14 godina za stupanje u seksualne odnose postavljena je isto u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Mađarske, Bugarske i Italije. Za razliku od njih u Sloveniji je ova granica podignuta na 15, Makedoniji na 16, a u Španiji smanjena samo na 13 godina. Ako uvažavamo rezultate naučnih studija u SAD koji pokazuju da je između 38 i 45 odsto populacije do svoje 18. godine doživjelo seksualno zlostavljanje, od čega je nekontaktno zlostavljanje djece zastupljeno u postotku od 54 do 62 odsto (Briere, 1996), očigledno je da je većina seksualnog zlostavljanja mladih smještena u sferi modernih tehnologija i komunikacija ili je riječ o dječijoj pornografiji i seksualnom uznemiravanju putem Interneta i teleoperatera. Pri tome, u pristupu žrtvi pedofili se dijele na one koji prave psihološki pritisak na dijete i one koji koriste fizičku silu da bi djecu primorali na seksualni odnos, što potvrđuje i Mayer (1985.) kada zaključuje da je dinamika moći najvažnija u psihologiji pedofila. Finkelhor, Hotaling, Lewis & Smith (1990.) tvrde da su u 90 odsto slučajeva seksualnog zlostavljanja počinioci muškarci koje su djeca poznavala.

Na nivou Evropske unije govor mržnje je definisan Okvirnom odlukom Vijeća Evrope 2008/913/JHA o suzbijanju određenih oblika rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima. Postoje i druge definicije, ali sve sadrže i ističu dva bitna elementa koja moraju biti kumulativno ispunjena: a) izražavanje određenih mrzilačkih i uvredljivih sadržaja - poruka (tj. sadržaja kojima se izražava, zagovara ili podstiče mržnja, diskriminacija ili nasilje ili koji izruguju, omalovažavaju, ponižavaju, dehumaniziraju ili obezvrjeđuju); b) usmjerenje mrzilačkog govora protiv određenih skupina i njihovih pripadnika koji se mogu identifikovati po određenim zajedničkim objektivnim značajkama kao što su rasa, boja kože, nacionalno ili etničko porijeklo, vjera, pol, seksualna orijentacija i slično³² (Alaburić, 2003).

Govor mržnje podrazumijeva pogrdne i ružne riječi, izraze, imena i nazive utemeljene na određenim osobinama pojedinih ljudi, skupina ili populacije koje oni samostalno ne mogu izabrati, a izražene u svrhu da se određena osoba, skupina ili populacija ismijava, etiketira ili kleveće (Matić, Mršević, 2007). Bitno je istaći da govor mržnje, pored riječi i rečenica koje pozivaju na mržnju i nasilje, predstavlja čitav jedan sistem vrijednosti koje pojedinac ili grupa imaju prema drugom pojedincu ili grupi, a zasnovani su na predrasudama i stereotipima.

Pravo na prevenciju i zaštitu od svih oblika nasilja predstavlja osnovno pravo svakog djeteta koje je utvrđeno u Konvenciji o pravima djeteta (1989.) i drugim dokumentima Ujedinjenih nacija, Savjeta Evrope i ostalih međunarodnih organizacija. Međutim, odnos djeteta prema seksualnom nasilju zavisao je od reakcije roditelja, ali i od uzrasta djeteta, jer će posljedice toga biti više izražene i teže u pubertetu ili ako je žrtva sa počiniocem bila bliža, ali i ako je zlostavljanje duže trajalo. Seksualna iskustva uvijek kod djece izazivaju štetne posljedice za njihov razvoj, bez obzira na to u kakvom se psihofizičkom stanju dijete nalazi i da li ima podršku od bližeg i šireg društvenog okruženja. Upravo zbog toga, posebnu pažnju treba usmjeriti na obrazovanje djece o rizicima seksualnog zlostavljanja u krugu povjerenja, što je uređeno u Bosni i Hercegovini Protokolom o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece u Republici Srpskoj, koji je potpisan 20. novembra 2012. godine, a prema kojem su škole dužne da preduzmu određene mjere zaštite i uspostavljaju saradnju sa relevantnim institucijama na način da moraju da primjenjuju Protokol i uspostave multidisciplinarni operativni tim pri centrima za socijalni rad. Nažalost, to nije uređeno i u Federaciji Bosne i Hercegovine, ali i ovaj protokol u Republici Srpskoj nije usklađen sa Istanbulskom konvencijom jer se žrtve nasilja u porodici i vršnjačkog nasilja jednako tretiraju kao i žrtve seksualnog nasilja, što je sekundarna viktimizacija žrtava seksualnog uznemiravanja i nasilja i suprotno

---

³² Preporuka Vijeća Evrope broj R (97)20, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dhlgbt_docs/CM_Rec%2897%2920_en.pdf, 15.4.2022.

odredbama Istanbulske konvencije koja nalaže usvajanje posebnih protokola i formiranje posebnih centara za tretman žrtava seksualnog uznemiravanja i nasilja.

Najčešći oblik sekundarne viktimizacije žrtava događa se kroz „okrivljivanje žrtve“ (*victim blaming*³³), ali i kroz trivijaliziranje rodno uslovljenog uličnog uznemiravanja, te ostalih oblika rodno uslovljenog nasilja (Janoffbulman, 1985:161–177). Materijalna i nematerijalna (moralna) šteta koju žrtva trpi, najčešće zbog neadekvatne reakcije socijalne sredine (porodice, policije, pravosudnih tijela i organa, na radnom mjestu, u sredstvima javnog informisanja) - posljedice su sekundarne viktimizacije (McCaul et al.,1990: 1–26). Do sekundarne viktimizacije žrtava dolazi usljed višestrukog ponavljanja ili opisivanja zločina zbog: neprofesionalnog postupanja prilikom uzimanja izjave od žrtve-svjedoka u toku policijske obrade, pogrešnog tretmana žrtava od strane tužilaštava i suda, pregleda žrtve u zdravstvenim ustanovama, boravka u sigurnim kućama i sl. Međutim, najteži oblici sekundarne viktimizacije žrtava seksualnog uznemiravanja svakako je „odavanje identiteta“ ili „fotografiranje bez zaštite“ djece sa poteškoćama kao žrtava seksualnog uznemiravanja, te okrivljivanje žrtava kroz izvještavanje o postupanju pravosuđa u slučajevima seksualnog uznemiravanja. Oni predstavljaju mačizam³⁴ i seksizam³⁵ u namjeri da se opravda počinitelj seksualnog uznemiravanja, jer su oni ponovno seksualno uznemiravanje žrtava ili višestruka viktimizacija.

Dokazivanje odgovornosti za izvršeno seksualno uznemiravanje

Prema članu 5 Zakona o ravnopravnosti polova BiH, uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje po osnovu pola kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba i stvoriti zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje ili kojim se postiže takav učinak. Seksualno uznemiravanje je svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja polne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Podsticanje na diskriminaciju zasnovano na polu, ako je počinjeno sa namjerom, izjednačava se sa diskriminacijom u smislu člana 3 ovog zakona.

U članu 7 Zakona o ravnopravnosti polova BiH viktimizacija je definisana kao oblik diskriminacije koji postoji kada se osoba ili grupa osoba dovede u nepovoljniji položaj zbog odbijanja naloga za diskriminatornim postupanjem, prijave diskriminacije, svjedočenja u postupku zaštite od diskriminacije na osnovu pola ili ako je na bilo koji drugi način sudjelovao u postupku vođenom povodom diskriminacije na osnovu pola, što je djelimična definicija sekundarne viktimizacije žrtava seksualnog uznemiravanja. Viktimizacija je proces nastajanja ili postanka žrtvom ili proces stradanja.

Viktimizacija može biti primarna i sekundarna, a definisana u članu 7 Zakona o ravnopravnosti polova BiH je sekundarna koja je kažnjiva i posebnim odredbama Zakona o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine i Zakona o zabrani diskriminacije kao: a) nepreduzimanje odgovarajućih mjera i efikasnih mehanizama zaštite protiv diskriminacije po osnovu pola, uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja; b) nepreduzimanje odgovarajućih mjera radi eliminacije i sprječavanja zabranjene diskriminacije po osnovu pola u radu i radnim odnosima (kako je definisano čl. 12 i 13 Zakona o zabrani diskriminacije).

Da bi se utvrdilo da određeno ponašanje predstavlja seksualno uznemiravanje, neophodno je utvrditi tri odlučne činjenice, a to su: (1) neželjenost – na osnovu dostupnih činjenica i dokaza iz kojih se može izvesti zaključak o neželjenosti ponašanja; (2) da svoj stav ispolje u vanjskom svijetu (verbalno i neverbalno pokazati da je takvo ponašanje neželjeno - poželjno je to snimiti ili fotografisati ili dokazati putem drugih svjedoka); (3) da se fizički suprostave na fizičko ponašanje seksualne prirode.

---

³³ Okrivljivanje žrtava se događa kada osoba postavi pitanje šta je žrtva u nasilnom scenariju mogla učiniti da izbjegne zločin, umjesto da se preispituje zašto je počinitelj počinio zločin. Sudjelovanjem u okrivljivanju žrtava, ova osoba prebacuje krivicu za napad sa osobe koja je počinila djelo na preživjelog.

³⁴ Kulturna konstrukcija u kojoj je naglašena muškost ključna u muškoj rodnoj ulozi.

³⁵ **Seksizam** je naziv za ideologiju koja polazi od postavke da se fizičke i mentalne razlike među polovima moraju reflektovati na različiti položaj rodova u društvu.

Potrebno je utvrditi da li je osoba koja tvrdi da je uznemiravana takvim ponašanjem -jasno stavila do znanja svojom vanjskom reakcijom da je takvo ponašanje neprihvatljivo. Međutim, izostanak vanjske reakcije osobe koja trpi neželjeno ponašanje - ne znači da posljedica ne postoji, posebno ako je riječ o djeci sa poteškoćama u razvoju koja ne mogu razumjeti ili su pogrešno razumjela. Posljedice seksualnog uznemiravanja mogu biti različite, ali je za dokazivanje odgovornosti seksualnog nasilnika na radnom mjestu neophodno dokazati da je takvim ponašanjem stvorio zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje za žrtve seksualnog uznemiravanja.

U stavu (2) člana 170 Krivičnog zakonika Republike Srpske krivično djelo polnog uznemiravanja je definisano sa elementima koje je definisao i Zakon o ravnopravnosti polova u BiH. Međutim, u stavu (1) utvrđeni su i dodatni elementi, i to odnos „podređenosti ili zavisnosti“ ili „posebne ranjivosti“. Stoga podređenost, zavisnost ili posebna ranjivost predstavljaju dodatni element koji je sud dužan da ispita. U ovom stavu su taksativno navedeni oblici podređenosti, zavisnosti ili posebne ranjivosti, i to: a) uzrast, b) bolest, c) invaliditet, d) zavisnost, e) trudnoća i f) teške tjelesne ili duševne smetnje.

Osim Zakonom o ravnopravnosti polova, seksualno uznemiravanje je definisano kao poseban oblik diskriminacije i Zakonom o zabrani diskriminacije, kao i zakonima koji uređuju radne odnose. Ovim propisima je uređena zaštita od diskriminacije u okviru parničnog postupka, te će se u ovom dijelu dati osnovna obilježja i specifičnosti razmatranja ovih predmeta u parničnom postupku.

Međunarodna organizacija rada (*International Labour Organization - ILO*) je specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija koja se i bavi seksualnim uznemiravanjem, kao zabranjenim oblikom polne diskriminacije prema Konvenciji o diskriminaciji (zapošljavanje i zanimanje) (broj C 111). ILO je jasno stavio do znanja da je seksualno uznemiravanje više od problema sigurnosti i zdravlja i neprihvatljivih uslova rada, to je i oblik nasilja (prvenstveno nad ženama). Seksualno uznemiravanje je neraskidivo povezano sa moći i dešava se u društvima koja žene često tretiraju kao seksualne objekte i građane drugog reda.

Posljedica ovih krivičnih djela se ogleda u povredi zaštićenog dobra koje je označeno kao dostojanstvo osobe ili grupe osoba koja trpi seksualno uznemiravanje, odnosno u stvaranju zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja. Posljedica je objektivni element uznemiravanja, te je stoga neophodno izvesti dokaze iz kojih se može izvesti zaključak o posljedici. Nastupanje zabranjene posljedice može se utvrditi višestrukim dokaznim sredstvima. Uz iskaz oštećene kao svjedoka i druge uvjerljive posredne dokaze (objektivne i subjektivne), može se utvrditi nastupanje posljedice u ovim predmetima.

Sudovi su do sada posljedicu, kao jedan od elemenata uznemiravanja, u pravilu utvrđivali vještačenjem oštećenih od strane stalnih sudskih vještaka medicinske struke. Bitno je naglasiti da vještačenje ne predstavlja neophodno dokazno sredstvo za utvrđivanje posljedice u predmetima seksualnog uznemiravanja. S druge strane, vještačenje je korisno primijeniti kako bi se adekvatno ocijenila težina posljedice, te da bi se moglo odlučiti i o imovinskopravnom zahtjevu. Prema postojećim praksama, tužioci rijetko utvrđuju činjenice potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu u sklopu krivičnog postupka.

Posljedica radnje se ogleda u povredi dostojanstva osobe ili grupe osoba koja trpi seksualno uznemiravanje, odnosno u stvaranju zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja. Zatrovana okolina može biti zasnovana na prirodi komentara ili ponašanja i njihovom uticaju na pojedinca, a ne na tome koliko se puta takvo ponašanje dešava. U nekim slučajevima, samo jedna izjava, ako je dovoljno loša, može imati uticaj na osobu stvaranjem zatrovanog okruženja.

Zakonima o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko distrikta procedura ispitivanja u toku istrage i krivičnog postupka prilagođena je uzrastu djeteta i njegovom psihofizičkom razvoju. U krivičnim predmetima u kojima se kao oštećeni pojavljuje dijete ili maloljetno lice, sude sudije za maloljetnike ili vijeće za maloljetnike koji moraju posebno obazrivo postupati prema djeci koja su oštećena predmetnim krivičnim djelom, vodeći računa o njihovom uzrastu, obrazovanju, posebnostima, uslovima u kojima žive i sl., kako bi se izbjegla njihova sekundarna viktimizacija. Tako, dijete može biti saslušano najviše dva puta, uz obaveznu upotrebu audio i video tehnike. Zabranjeno je suočavanje djeteta sa osumnjičenim, odnosno optuženim, a predviđene su i određene mjere zaštite ličnih podataka

za djecu svjedoke/žrtve, kao i obavezno prisustvo dječijeg psihologa i roditelja ili osobe od povjerenja u toku saslušanja djeteta.

Obaveza dostavljanja obavijesti o povredi prava djeteta službi ili centru za socijalni rad odnosi se na Tužilaštvo BiH, tužilaštva entiteta i Brčko distrikta, policijske službe u Bosni i Hercegovini i stručne radnike u obrazovno-vaspitnim ustanovama, zdravstvenim ustanovama, inspeksijskim i sanitarnim službama, zavodima za zapošljavanje, matičnim uredima, savjetovalištim, zavodima za zaštitu djece i omladine, domovima za nezbrinutu djecu i omladinu, kao i djecu bez roditeljskog staranja. Žrtve nasilja se za medicinsku pomoć obraćaju nadležnim ustanovama primarne, sekundarne i tercijarne zdravstvene zaštite, u skladu sa zakonskim okvirom pružanja zdravstvene zaštite koji je regulisan na nivou entiteta, dok se medicinske usluge pružaju na opštinskim/gradskim nivoima vlasti. Raznovrsne medicinske usluge nisu uvijek besplatne. Tako, žrtva nasilja u porodici je u obavezi plaćati određene usluge i pored zdravstvenog osiguranja koje uživa, kao npr. izdavanje ozljednog lista.

Kada je u pitanju prikupljanje forenzičkih medicinskih dokaza u slučajevima silovanja i seksualnog napada/zlostavljanja, zakonski okvir ne izdvaja ova krivična djela po pitanju procedura prikupljanja dokaznog materijala, već u okviru policijskih službi djeluju odjeljenja koja se bave prikupljanjem forenzičkog dokaznog materijala (Federalne uprave policije - "Centar za forenzičku i informatičku podršku") ili forenzičkim ispitivanjima i forenzičkom podrškom. Pregled žrtava seksualnog nasilja pokazuje da se to najčešće se događa u ustanovama primarne zaštite zbog čega je kroz posebne protokole o postupanju sa žrtvama seksualnog nasilja potrebno osigurati zaštitu od sekundarne viktimizacije žrtava seksualnog nasilja koja može biti izvršena iznošenjem ličnih podataka i povredom privatnosti žrtve.

Strankama koje zbog fizičkog nedostatka (gluvonjemi i sl.) nisu u mogućnosti da na uobičajan način pred sudom raspravljaju, a potpuno su poslovno sposobne, sud je dužan omogućiti preduzimanje parničnih radnji preko tumača, koga te stranke angažuju, tj. lica u koje imaju povjerenje, koja ih razumiju i mogu da saopšte njihovu volju. Osobe s invalidnošću često su uznemiravane na ulici zbog svog stanja. Gardner (Kearl, 2010: 60, prema Gardner, 1995.) je intervjuirala žene s invalidnošću kojima je na javnim mjestima bilo rečeno da ih treba zatvoriti, te neka idu kući. Takve žene muškarci okrivljuju za njihovo stanje ili izgled. Kao što se neke žene ne uklapaju u „ideal“ ljepote, pa se uznemiravaju, isto je sa ženama s invalidnošću (Virag, 2014: 13-14). Pored uličnog i seksualnog uznemiravanja, žene i djevojke sa invaliditetom potencijalne su žrtve obljube ili polnog odnosa sa nemoćnom osobom.

Žene i djevojke sa invaliditetom kod prinudnog polnog odnosa nisu sposobne za otpor, tako da za izvršenje ovog djela (ostvarenje bića djela) nije potrebna upotreba prijetnje ili sile kao kod silovanja, već se prema zakonskoj definiciji to ostvaruje kroz polni odnos ili sa njim izjednačenim radnjama sa nemoćnom osobom koja je nesposobna da pruži otpor. To znači da se stanje nemoćnosti (bespomoćnosti) žrtve polnog odnosa ili obljube sa nemoćnom osobom da pruži otpor seksualnom nasilniku - mora prosuđivati *inter legem* ili po tome da li je u momentu izvršenja krivičnog djela žrtva bila u mogućnosti da shvati značenje svojih postupaka i da li je njima mogla vladati. Takođe je potrebno dokazati da nemoćna osoba vlastitom snagom ili dozivanjem upomoć trećih osoba nije mogla otkloniti neželjene posljedice (zbog nesposobnosti), što znači da se stanje nemoćne osobe iz ovog krivičnog djela trebalo prosuđivati *tempore criminis*. Uračunljivost (*mental capacity, responsabilité*) ili mogućnost shvatanja značenja svog djela ili vladanja svojim postupcima utvrđuje se stručnim vještačenjem vještaka medicinske struke koji će kroz nalaz i mišljenje (u pisanoj formi i usmeno na sudu) potvrditi neuračunljivost žrtve u momentu izvršenja krivičnog djela.

Osjetljivi svjedoci

Osobe sa posebnim potrebama pripadaju kategoriji „osjetljivih“ svjedoka, jer imaju takvo oštećenje ili poremećaj koji može značajno uticati na kvalitet njihovog iskaza. Ukoliko postoji sumnja da je svjedok osoba sa posebnim potrebama i posebno invalidna osoba, neophodno je tražiti posebnog stručnjaka koji će procijeniti sposobnosti i ograničenja (klinički psiholog, defektolog, psihijatar) svjedočenja. Ova procjena stručnog lica o sposobnostima koje ovaj svjedok ima - odrediće i pomoć u komunikaciji sa ovom osobom (tumač ili stručni saradnik), ali i primjenu mjera podrške (policija, tužilaštvo). Pri tome, treba imati na umu da postojanje nekog tjelesnog oštećenja ne podrazumijeva status „osjetljivog svjedoka“, već njegov status određuje obim ili način na koji njegovo oštećenje utiče

na sposobnost svjedočenja (davanja iskaza). U skladu sa ovom stručnom procjenom, sve intervju i ispitivanja treba prilagoditi intelektualnim poteškoćama ili poteškoćama u socijalnom funkcionisanju ovih lica.

Jedna od najčešćih predrasuda sa kojim se susreću policijski i pravosudni službenici odnosi se na osobe sa mentalnom retardacijom - kao svjedoke koji su nesposobni za svjedočenje. Osobe sa mentalnom retardacijom bitno se razlikuju s obzirom na sposobnost pamćenja i komunikacije i neke od njih mogu biti pouzdani svjedoci, ali je potrebno njihovu sposobnost svjedočenja prethodno procijeniti od strane stručnog lica. Uz to, i postojanje duševnog poremećaja ne isključuje, samo po sebi, sposobnost osobe za davanje pouzdanih podataka i iskaza, s tim da se šizofreničari ne mogu smatrati pouzdanim svjedocima jer mogu dati netačne podatke zbog svojih „obmana čula“.

Prikupljanje obavještenja (saslušanje) od osjetljivih svjedoka podrazumijeva: 1) prilagođavanje načina komunikacije osobi s tjelesnim poteškoćama, 2) prilagođavanje načina komunikacije s obzirom na intelektualno oštećenje osobe, 3) procjenu kompetentnosti treba da kod osjetljivih svjedoka vrši osoba istog pola i 4) ocjenu kompetentnosti osobe koja svjedoči (stručna procjena). Procjena sposobnosti svjedočenja treba da se temelji na ocjeni u kojoj mjeri određeni poremećaj ili stanje utiče na sposobnost nekog da bude svjedok. Pri tome, u svakom pojedinačnom slučaju treba procijeniti da li da se uzme potpisana izjava svjedoka ili da se intervju snima videokamerom, zavisno od želje svjedoka, a poželjno je u svakom ovom slučaju napraviti audio i video zapis.

Osjetljivi svjedok može biti i „zastrašen svjedok“, čemu treba posvetiti posebnu pažnju u toku intervjua. Zbog toga, procjenu zastrašenosti svjedoka treba uraditi kroz izradu viktimološkog plana bezbjednosti i zaštite žrtava ili plana bezbjednosti i zaštite svjedoka. Pored toga, prijetnja predstavlja osnov za zaštitu ovih svjedoka u skladu sa zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka i s tim u vezi predviđenim pravilima i procedurama za odobrenje posebnih mjera zaštite ovim svjedocima. Zaštitu treba obezbijediti za ove svjedoke u toku cijelog krivičnog postupka, ali ako je potrebno i nakon izricanja presude.

Zastrašeni svjedoci mogu se podijeliti na nekoliko kategorija, i to: 1) svjedoci kojim se direktno prijeti, 2) svjedoci zastrašeni zbog specifičnih okolnosti (suživot s počiniocem i sl.) i 3) svjedoci koji su u podređenom odnosu sa počiniocem.

Opšte procesne mjere zaštite ovih svjedoka, prema zakonima o krivičnom postupku koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini, su: 1) mjere vezane za pozivanje, prihvatanje i smještaj svjedoka, 2) mjere za održavanje reda i mira tokom glavnog pretresa, 3) isključenje javnosti s glavnog pretresa, 4) zabrana snimanja glavnog pretresa, 5) udaljenje optuženog iz sudnice, 6) mjere vezane za način saslušanja svjedoka, 7) saslušanje svjedoka putem video-linka i 8) postupak prema svjedoku nakon saslušanja.

Organ starateljstva dužan je po službenoj dužnosti preduzimati potrebne mjere radi zaštite prava i najboljeg interesa djeteta koje je žrtva rodno zasnovanog i seksualnog nasilja, a posebno ako je riječ o zlostavljanju, polnim zloupotrebama i zanemarivanju djeteta. Centri za socijalni rad, prema pozitivnim propisima, dužni su da pružaju socijalnu i psihološku podršku žrtvama - svjedocima u krivičnim predmetima tokom cijelog postupka, uključujući i vrijeme nakon okončanja postupka. Osobama koje su posebno ranjive, poput osoba koje podliježu ponovljenom nasilju u bliskim odnosima, žrtavama rodno uslovljenog nasilja ili osobama koje su žrtve seksualnog zlostavljanja i nasilja, trebalo bi pružiti specijalističku podršku i pravnu zaštitu. To znači da u ovim centrima treba povremeno ili za stalno angažovati stručna lica (psiholozi, seksolozi, pravnici, psihijatri i drugi), kao i da je za ove centre potrebni obezbijediti veću finansijsku podršku za žrtve, koju je moguće ostvariti formiranjem fonda za naknadu štete žrtvama krivičnih djela (posebno važno za žrtve trgovine ljudima, jer je to međunarodna obaveza) ili formirati posebne centre (servise) za žrtve seksualnog nasilja.

Kada stručni radnik centra za socijalni rad u svom radu (pisanim putem, telefonom, usmenom dojavom ili slično) dobije informaciju o seksualnom nasilju, dužan je dojavu hitno i bez odlaganja prijaviti policiji bez obzira na to je li to već učinilo drugo tijelo, ali i dostaviti sve primljene obavijesti o slučaju. Osim toga, zaposleni u centru za socijalni rad o ovoj prijavi i saznanju treba da sačini službenu zabilješku u koju će se unijeti podaci o žrtvi, osobi koja je počinila nasilje, počinjenom nasilju i njegovim posljedicama, ali i sva ta saznanja treba arhivirati u posebnom spisu radi svjedočenja ili nadzora nad postupanjem centra za socijalni rad u ovakvim slučajevima. U izuzetnim slučajevima, radi zaštite sigurnosti žrtve (seksualno nasilje kao sastavni dio nasilja u porodici), centar

za socijalni rad donijeće usmeno rješenje o brizi van vlastite porodice (usluga smještaja ili privremenog smještaja) i narediti izvršenje rješenja bez odlaganja. Na traženje žrtve, tužioca ili policije centar za socijalni rad dužan je odmah dostaviti svu dokumentaciju koja je značajna za odlučivanje o pokretanju krivičnog procesa (koja uključuje i izvještaje - službene zabilješke socijalnog radnika, nalaz i mišljenje psihologa i drugu dokumentaciju o preduzetnim mjerama).

Usluge savjetovanja i pomaganja pojedincu (siromašni i invalidne osobe) i porodici (disfunkcionalne porodice) obaveza su socijalnih radnika. Ovi radnici trebaju znati da im je dužnost sa svakom žrtvom postupati s posebnim senzibilitetom na način da u toku cijelog postupka moraju osigurati tajnost i zaštitu ličnih podataka žrtve. Centri za socijalni rad su obavezni obezbijediti maloljetnim žrtvama posebnu zaštitu (psihološka podrška, briga, zaštita van vlastite porodice, materijalna pomoć ili pravno savjetovanje, ostvarivanje prava iz socijalne zaštite). Nakon toga, centar za socijalnu rad je dužan, bez odlaganja, predložiti sudu donošenje mjere kojom se rješava status i provode mjere zaštite žrtve seksualnog nasilja, a oni imaju i posebne štićenike.

Viktimološki plan, kao i plan bezbjednosti i zaštite svjedoka, treba da sadrže: 1) procjenu u vezi sa osiguranjem hitne zdravstvene usluge, 2) psihološku procjenu stanja žrtve, 3) procjenu rizika vezanih za sigurnost, 4) utvrđivanje dobi žrtve, 5) utvrđivanje potrebe za smještajem, 6) obezbjeđivanje pravne i druge pomoći, 7) procjenu da li će žrtva saradivati s nadležnim institucijama i organizacijama uključenim u direktnu asistenciju žrtvi ili da li želi biti smještena u sigurnu kuću ili servis za žrtve.

Centar za socijalni rad obrazuje stručni tim od predstavnika te ustanove, organa i službi lokalne uprave, policije, nevladinih organizacija i stručnjaka koji se bave pitanjima porodice, radi utvrđivanja plana pomoći maloljetnih žrtava i koordinacije aktivnosti u procesu pomoći žrtvi, u skladu s njenim potrebama i izborom. Odrasle osobe same biraju najbolje načine zaštite, nakon što im bude pružena neophodna pravna pomoć i pouka o pravima, dok državne institucije treba da isprate njihove potrebe i osiguraju njihovu zaštitu od momenta prijave krivičnog djela do okončanja krivičnog postupka (i nakon izricanja presude). Nosilac roditeljske zaštite ili drugi zakonski zastupnik djeteta, ako ga dijete ima, moraju biti obaviješteni o svim mjerama ili pravima koji su posebno usmjereni na dijete.

U krivičnom postupku svi razgovori s djetetom kao žrtvom mogu se audiovizualno snimati i takvi snimljeni razgovori upotrijebiti kao dokaz u krivičnom postupku. Nadležna tijela imenuju posebnog zastupnika za djecu kao žrtvu (organ starateljstva). Pored toga, dijete kao žrtva ima pravo na advokata, pravo na pravni savjet i zastupanje u svoje ime u krivičnom postupku u kojem postoji ili bi mogao postojati sukob interesa između djeteta kao žrtve i nosioca roditeljske zaštite. Posebnim pravilnikom neophodno je u Bosni i Hercegovini utvrditi postupanje sa žrtvama seksualnog uznemiravanja i s tim u vezi utvrditi pravila za audiovizualna snimanja razgovora sa djecom žrtvama rodno zasnovanog i seksualnog nasilja, kao i posebne pravilnike o postupanju državnih službi sa žrtvama druge postupke protiv svih onih koji vrše sekundarnu viktimizaciju žrtava seksualnog uznemiravanja i posebno djece žrtava seksualnog uznemiravanja i nasilja.

Zaključno razmatranje

Seksualni delikti su krivična djela uperena protiv morala i dostojanstva ličnosti, ali i slobode izbora u sferi polnosti i uvijek predstavljaju višestruku viktimizaciju (ili štete) za žrtvu. Seksualni delikti izvršeni nad djecom i mladima karakteristični su po težini i dugotrajnosti posljedice nasilja koje žrtva trpi, a mogu značajno da poremete dalji normalni psihofizički razvoj djeteta žrtve seksualnog nasilja. Međutim, djeca u malom broju slučajeva prijavljuju seksualno uznemiravanje, jer ga ne prepoznaju ili ne smatraju opasnim i štetnim, ali i zbog predrasuda i tabua o seksu unutar porodice kao „zabranjenoj ili nedopuštenoj“ temi za razgovor između roditelja i djece. Patrijarhalno i vjersko vaspitanje roditelja ne dopušta obrazovanje kao mjeru prevencije seksualnog uznemiravanja i nasilja iako za to ne postoji utemeljenje u patrijarhatu i religiji. Isto je i u obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini u kojem ne postoje edukacije djece o viktimogenim rizicima kod seksualne eksploatacije, ali i o drugim oblicima seksualnog nasilja usmjernog prema djeci.

Iako su prema Istanbulskoj konvenciji države potpisnice dužne preduzeti neophodne mjere za promovisanje promjena u društvenim i kulturnim obrascima ponašanja žena i muškaraca kako bi se

iskorijenile predrasude, običaji, tradicije i druge prakse koje se zasnivaju na ideji inferiornosti žena, odnosno na stereotipnim ulogama žena i muškaraca - u praksi je do sada provedeno samo nekoliko edukacija od strane nevladinih organizacija, dok su djeca i građani ostali uskraćeni za masovnu edukaciju kao mjeru prevencije seksualnog nasilja. Pored toga, članom 12 stav 2 ove konvencije države potpisnice su se obavezale da će preduzeti neophodne zakonodavne i sve druge mjere za prevenciju svih oblika nasilja obuhvaćenih Konvencijom, ali i to nije dosljedno implementirano i na isti način na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Pri tome, posebno su se članom 14 ove konvencije države potpisnice ove konvencije obavezale da preduzmu, prema potrebi, neophodne korake za uvođenje nastavnog materijala o pitanjima poput jednakosti žena i muškaraca, nestereotipnim rodnim ulogama, uzajamnom poštovanju, nenasilnom rješavanju sukoba u međuljudskim odnosima, rodno zasnovanom nasilju nad ženama i pravima na lični integritet prilagođenom sposobnostima učenika - u zvanične nastavne planove na svim nivoima obrazovanja, ali i u neformalnim obrazovnim ustanovama, kao i u sportu, kulturnim i rekreativnim ustanovama i u sredstvima javnog informiranja.

Na kraju, treba podsjetiti sve koji su učestvovali u izradi akcionih planova za implementaciju ove konvencije, da su se članom 15 Istanbulske konvencije države obavezale da će osigurati odgovarajuće obuke koje će izvoditi naučni i stručni eksperti koji imaju najveće znanje o žrtvama ili znanja iz viktimologije, te da će u skladu sa članom 16 sve države izraditi posebne programe preventivne intervencije i programe za rad s učiniocima nasilja ili znanja kriminologije, što u BiH nije urađeno i treba biti obuhvaćeno sljedećom strategijom.

Seksualno vaspitanje djece mora biti oplemenjeno etičkim, psihološkim i društvenim aspektima odnosa među polovima. Nažalost, roditelji i vaspitači ne raspolažu dovoljnim znanjem o seksualnom vaspitanju djece. Pri tome, skladni porodični odnosi trebali bi biti prvi uslov pozitivnog vaspitanja, predstavljeni kroz jednaku raspodjelu dužnosti i obaveza između oca i majke, ali i uz uzajamnu obzirnost i pomoć i njihovo međusobno poštovanje.

UNICEF promovise interaktivan proces nastave i učenja koji omogućava učenicima da stiču znanja i izgrade stavove, vještine i sposobnosti koji podržavaju usvajanje zdravog ponašanja. Ovo obrazovanje o životnim vještinama uključuje u svoje sadržaje prevenciju HIV/AIDS-a, seksualno prenosivih bolesti, kao i ključne informacije o reproduktivnom zdravlju, alkoholu, duhanu i korištenju ostalih droga. Obrazovanje o životnim vještinama su uveli UNICEF i njegov partner CIVITAS u sve srednje škole u Bosni i Hercegovini, a cilj seksualnog obrazovanja svakako je je prevencija ili zaštita od seksualnog uznemiravanja i nasilja, ali i spoznaje o seksualno rizičnom ponašanju, polno prenosivim bolestima i trgovini djecom radi seksualne eksploatacije i „dječijoj pornografiji“. U tom kontekstu, potrebno je edukovati roditelje, vaspitače, učitelje, nastavnike, profesore, pedagoge, psihologe, socijalne radnike, direktore, pedijatre, ljekare porodične medicine, policajce i druge o problemu i oblicima seksualne zloupotrebe djece, te načinima kako se problem može prepoznati i prijaviti i kako pomoći i zaštititi žrtve.

Posebnu edukaciju treba predvidjeti i provesti za djecu koja su mentalno nedovoljno razvijena ili djecu sa nekim drugim oblicima posebnih potreba, koja su veoma često žrtve seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja (najčešće od strane poznatih i bliskih osoba iz porodice). To je neophodno jer to nalažu i Ustav Bosne i Hercegovine (1995), Rezolucija o politici zdravlja za sve građane/ke Bosne i Hercegovine (2002.)³⁶ i Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini. Samo obrazovanje trebalo bi obuhvatiti osnovne informacije o polnosti, različitim aspektima ljudske seksualnosti, seksualnom identitetu, rodnim ulogama, te polnim i rodnim stereotipima i predrasudama, što znači da je do 2019. godine bilo neophodno preći sa riječi na djela ili realizaciju Strategije za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava (2010-2019).

---

³⁶ „Službeni glasnik BiH“, broj 20/02.

Literatura

Alaburić, V. (2003). *Ograničavanje "govora mržnje" u demokratskom društvu – teorijski, zakonodavni i praktički aspekti – I. dio*, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Alaburic_I_dio.pdf.

Briere, J. (1996). *Trauma Symptom Checklist for Children, Comments in the ARC*. International electronic forum on the 60th session of the UN Commission on Human Rights.

Čengić, N., Vasić, V., Kajević, Kapetanović, D. (2017). *Krivična djela silovanja i ostalog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Finkelhor, in press: Finkelhor, Hotaling, Lewis, & Smith, 1990; Kilpatrick, Edmunds, & Seymour, 1992; Peters, Wyatt, & Finkelhor, 1986; Russell, 1984, 1088, Saunders, 1992. [http://66.199.228.237/boundary/Childhood_trauma_and_PTSD/repressed-memory-abuse-williams-1994.pdf, 17.4.2022].

Huseinspahić, E. (2009). *Međunarodnopravni okvir zaštite djece od nasilja sa posebnim osvrtom na Konvenciju o pravima djeteta i Fakultativni protokol uz Konvenciju o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji*, Bijeljina: Univerzitet Sinergija.

Janoffbulman, R. (1985). Cognitive biases in blaming the victim, *Journal of Experimental Social Psychology*, 21 (2).

Mayer, R. E. (1985). *Structural analysis of science prose: Can we increase problem solving performance?* In J. Black & B. Britton (Eds.), *Understanding expository prose* (pp. 65-87), Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Matić, J., Mršević, Z. (2007). *Slobodan govor vs. govor mržnje, Pomeramo granice*, dostupno na: https://www.idn.org.rs/biblioteka/Pomeramo_granice.pd, 22.4.2022

McCaul, Kevin D., Veltum, Lois G., Boyechko, V., Crawford, J.J. (1990). Understanding Attributions of Victim Blame for Rape: Sex, Violence, and Foreseeability, *Journal of Applied Social Psychology*, 20.

Media Advisory: EEOC to Hold Hearing on Race, Sex, and National Origin Discrimination in Construction, <https://www.eeoc.gov/newsroom/media-advisory-eeoc...> 29.4.2022

Shigekane, R. (2007). 'Rehabilitation and community integration of trafficking survivors in the United States', *Human Rights Quarterly*. 29.

Surtees, R. (2005): *Second annual report on victims of trafficking in South-Eastern Europe*. Geneva: IOM.

Surtees, R. (2005): *Other forms of trafficking in minors: Articulating victim profiles and conceptualizing interventions*. Paper presented at the Childhoods Conference, June/July, Oslo, Norway.

Šokčević, S. (2007). *Zaštita dostojanstva i zdravlja radnika - zaštita od maltretiranja na radu i u vezi s radom*, Zagreb: Sigurnost, 58 (1).

CHILDREN VICTIMS OF SEXUAL HARASSMENT - LEGAL PROTECTION AND PREVENTION

Azra Adžajlić-Dedović,

Full professor at the Faculty of Criminology, Criminology and Security Studies, University of Sarajevo, University of Sarajevo

Vladimir M. Simović,

Prosecutor of the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina and Full Professor at the Faculty of Security and Protection, Independent University in Banja Luka

Abstract: *Criminal legislation in Bosnia and Herzegovina recognizes two different approaches when it comes to criminal prosecution for sexual harassment. On the one hand, criminal prosecution is undertaken ex officio in accordance with the provisions of the Law on Gender Equality in Bosnia and Herzegovina, while the Republika Srpska Criminal Code requires that criminal prosecution be undertaken at the request of the injured party. The disadvantage of this solution in the Republika Srpska is that it increases the possibility for the perpetrator to influence the victim in order to prevent possible submission of a proposal for criminal prosecution, due to the relationship of subordination or dependence between the active and passive subject. Protected groups, among others, may be children or persons with special needs who have legal representatives authorized to file requests for criminal prosecution, leaving this decision to these representatives who become assessors of whether a particular behavior constitutes a criminal offense. It is especially problematic when legal representatives of protected categories are those who sexually harass the children they care for.*

Key words: *children, sexual harassment, sensitive witnesses, prevention measures.*

UTICAJ KLADIONICA NA POREMEĆAJE U PONAŠANJU MLADIH LJUDI U BOSNI I HERCEGOVINI

*Dr. sci Sarina Bakić, vanredna profesorica
Univerzitet u Sarajevu - Fakultet političkih nauka
Odsjek za sociologiju
sarina.bakic@fpn.unsa.ba*

Sažetak: *Uticaj kladionica na poremećaje u ponašanju mladih ljudi se u suštinskom smislu odražava individualno, ali ima i izrazit društveni karakter te ostavlja neizbrisive tragove na cjelokupnu zajednicu. Ovaj rad će u teorijskom smislu pojasniti fenomen kulture klađenja, šta taj fenomen podrazumijeva, šta su uzroci popularnosti ove kulture u Bosni i Hercegovini te na koji način se klađenje reflektira na ponašanje mladih ljudi. Nastojat će se obrazložiti koji su to socijalni, kulturni i psihološki profili mladih ljudi koji stalno posjećuju kladionice, da li se ovdje radi o zabavi ili su u pitanju materijalni razlozi, a što sve može izroditi najpogubnijim posljedicama, a to je patološka ovisnost. Autorica smatra da se ovaj problem ne istražuje dovoljno naročito s aspekta mladih ljudi i njihove kulture življenja, a koji danas sve više svog vremena ali i novaca ulažu u klađenje. U sociološkom kontekstu, najvažnije je doći do uzroka ovakve pojave te koliko ona utiče na društvo u cjelini.*

Ključne riječi: *kladionice, društvo, kultura klađenja, mladi, ponašanje, patološka ovisnost*

„Dok u krizu upada kao u duboko blato, čovek praznih džepova i slomljenih iluzija sanja san o sreći. U svom suludom plesu, iz bubnja mu se čarobna loptica podsmeva. Kolo sreće okreće se neshvatljivom logikom ili mimo bilo kakve logike. U takvoj logici gubi i onaj koji dobija“.

Ratko Božović

Uvodna razmatranja

Teoretičari i istraživači društvenog života konstantno ukazuju da društvenu krizu uvijek prati poremećaj sistema vrijednosti. Društvena kriza često podstiče i uslovljava različite vidove društvenih devijacija, a tu su svakako našle svoje mjesto i raznovrsne kladionice. One pripadaju posebnoj realnosti (Božović, 2006:126), stvarnosti kojom preovladavaju nagon i iracionalno. Mogu se prepoznati i potvrditi u predanosti sudbini naročito kada su u stvarnosti sva očekivanja izgubljena. Više od toga, proizilaze iz metafizičkog u čovjeku, iz njegovog nepristajanja da se pokori razlozima racionalnog svijeta i prihvatanja iskušenja privida koja su moćnija od neželjene svakodnevnice.

Kladionice podučavaju kako je moguće živjeti u svijetu nadanja (ibid). Međutim, kako je društvena kriza, naročito u Bosni i Hercegovini, mnogo društveno nefavoriziranih pojedinaca dovela skoro na rub propasti, nije mogla da ne degradira i poništi sve čovjekove izbore. I dok svuda oko nas svjetlucaju razne vrste kladionica tako svjetlucaju i želje pojedinaca. To svjetlucanje je postalo simbol spasa iz bijede svakodnevnog života. Odatle nije ni čudo što igrač ili igračica, vremenom uplovi u opsesiju i ovisnost, u devijantno ponašanje, bez kojih teško poslije da opstaje.

Kako bismo uopšte diskutovali i analizirali bilo koji oblik devijantnog ponašanja morali bismo elaborirati, secirati i sistematizirati definiciju devijantnog ponašanja kao pojma i kao sintagme koja simbolizira umnogome fundament niza socioloških problema. U svakodnevnom jeziku, devijantnost znači skretanja s prihvaćenog puta. Mnoge sociološke definicije devijantnosti naprosto razrađuju tu ideju. Tako se devijantnost sastoji od onih činova koji ne slijede norme i očekivanja neke određene

društvene skupine (Haralambos i Heald, 1989: 390). Nadalje, devijantno ponašanje obuhvata veliki dio društvenih ponašanja kojima se oblici nejednako tretiraju u različitim kulturama i u zakonodavstvima različitih zemalja. Nešto što je u konzervativnim društvenim sredinama nemoralno ili zakonski nedopustivo, u liberalnijim je sredinama potpuno ili djelimično dopušteno ili se ne kažnjava zakonski nego samo nailazi na moralnu osudu većine u društvenoj zajednici. Definicija devijantnosti je relativna jer ne postoji apsolutan način da se definiše devijantan čin. Može se definisati jedino u odnosu na neki standard koji isto nije fiksiran ili apsolutan te se shvaćanje devijantnosti mijenja se od vremena do vremena i od mjesta ili do mjesta, a postupci su devijantni samo u odnosu na norme određenog društva u određenom razdoblju istorije i društvenom kontekstu. S druge strane, s razvojem cjelokupne civilizacije, ljudsko ponašanje i način života su se rapidno izmijenili te je čovjek stvarao nove mogućnosti kako egzistencijalne, tako i mogućnosti za zabavu i razonodu. Doba u kojem živimo, postmoderno doba jeste uslovljeno razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija, koje su uslovile i kreirale nove vrste potreba ali i vrijednosti. S kreiranjem ili modifikacijom prijašnjih, potrebe i vrijednosti se izražavaju mnogo više i kroz slobodno vrijeme, i postaju način života.

Sociološki i kulturološki aspekti promišljanja fenomena kladionica

U promišljanjima o kladionicama često izostaje teorijsko-spoznajni nivo interpretacije, najvećim dijelom što se problematiziranje ove neodređene i baumanovski kazano fluidne oblasti ne dovodi samo u vezu sa teorijskim pitanjima, već se ono veže sa egzistencijalnim problemima. Stoga, a prema Božoviću, teškoće objektivizacije igara na sreću pa samim tim i kladionica nisu posljedica napetosti i afekta trenutka u kome se one realizuju, niti mnoštva vidljivih nevidljivih poteškoća koje prate njihovo ispoljavanje, koliko neuhvatljivosti pojedinačnog bivstvovanja, koje izmiču svakom suštinskom rasčlanjivanju (Božović, 2006:128). Tu su i svi oni (naročito mediji i medijska kultura u širem smislu) koji dijele 'upustva za sreću i sretan život', oni koji će u ime tržišne logike posredovati između čovjekovih želja i društvenih institucija. Da bi se bliže odredile igre na sreću te pojam kladionica, Rože Kajoa ih je u kultnoj knjizi *Igre i ljudi* opisao kao suštinsku suprotnost igrama takmičenja (*agon*). Prema Kajou (1965) *alea* (igre na sreću) označavaju i otkrivaju naklonost sudbine. Tu je igrač potpuno pasivan i njegove karakteristike i sposobnosti, prednosti kao što su njegova inteligencija, vještine, fizička snaga, ne dolaze uopšte do izražaja. On rizikuje ulog. Kajoe tvrdi da pravda, uvijek tražena, ali ovog puta na drugačiji način, i čija primjena iziskuje idealne uslove, strogo tačnošću nagrađuje igrača srazmjerno njegovom riziku. Nastale kao protivljenje čovjekovoj aktivnosti, naporu i sposobnosti, kladionice se oslanjaju na društvenu stvarnost koja ne ostavlja dovoljno prostora za čovjekova nastojanja, za preovladavanje krize ljudske egzistencije. Zato Kajoa smatra da *alea* negira rad, strpljenje, okretnost, tačnost, vježbanje. Ona je apsolutno ili-ili. Takva pravda sretnom igraču donosi beskonačno mnogo više od onoga što bi mu mogao pružiti život ispunjen radom, trudom i naporom. Ona se pojavljuje kao drsko i nadmoćno ruganje sposobnosti i radu.

Kladionice kao formacija suprotna radu, strpljenju i trudu može se pojaviti ne samo kao 'takmičarski podsticaj' nego kao uvjerljiva i zanosna realizacija koja uspostavlja životni stil jednog društva, naročiti društvene zajednice kao što je bosanskohercegovačka koja nije uspostavila svoj sistem vrijednosti. Ovo se u najvećoj mjeri odnosi na anomična društva i tzv. društva u tranziciji. Rože Kajoa se među prvima zainteresirao za kulturni aspekt igara na sreću i pored toga što je njihova glavna odrednica „razvijanje ljenosti, fatalizma i sujevjerja“. On smatra da kladionice poprimaju veliki kulturološki značaj. One utiču i na poimanja umjetnosti, etike, ekonomije i nauke. Kajoa (1965) se pita nije li takva pojava karakteristika prelaznih društava, koja još nisu dospjela do kolektivnog života zasnovanog na institucijama gdje regulisana konkurencija i organizovano takmičenje prema meritumu i sposobnostima igraju glavnu ulogu. Ovakvo stanje dovodi do izrazitog nesnalaženja i nepromišljenosti kako pojedinca tako i zajednice za nove forme racionalno osmišljenog života. Tako „umjesto *agona*, *alea* nameće svoj stil društvu koje se mijenja“. Prepuštanje sudbini i vezivanje za mitološku tradiciju, uz gatanja, magiju i sujevjerje, u većini slučajeva predstavljaju teško savladive prepreke koje postaju barijere za oslobađanje cjelokupne energije svakodnevnog života i za uspostavljanje modernog životnog stila te za sazrijevanje jednog društva uopšte.

Današnji civilizacijski napredak, koji prati vanjska kontrola i represija, dirigovanost i tehnicizacija, stavljaju današnjeg čovjeka, naročito mladu osobu u 'jednu vrstu kaveza', rajhovski kazano u 'tjeskobu nametnutih granica'. Sa stanovišta ljudskih i društvenih aspiracija pojedinca, na ovaj način se uspostavlja proturječnost između onoga što je nametnuto kao zadati okvir življenja i onoga što čovjek po svojim autentičnim potencijalima jeste i što bi mogao biti. S druge strane, malo je toga što može biti danas afirmativna snaga u društvu koja bi uticala na formiranje ličnosti i ljudske cjelovitosti. Zavisnost pojedinca i svih defavorizovanih društvenih grupa, među kojima su i mladi ljudi, podstiče na jedan svojevrstan vid otpora, na mogućnost prepuštanju sudbini. U težnji da se izazove sudbina, sa parolom sve ili ništa, može se pronaći određena vrsta samokažnjavanja i samozadovoljstva (Kajoe, 1965), ali najviše pokušaja da se sivilo svakodnevnog života prevaziđe nekom 'uzaludnom nadom'. Igre na sreću, klađenja mogu razarati jaku volju, a slabu slomiti, naročito tamo gdje se pojedinac ne želi suočiti sa svijetom. Očigledno, psihološko dejstvo klađenja dovodi do groznice koja pomjera kulturu do spektakularnosti, a spektakularnost do iracionalnih prekoračenja, i to ne bez patoloških posljedica (Kozjak, 2016). Poremećeni racionalni poredak u privatnoj sferi ali i društvenoj dovodi do duševnih lomova, depresije i drugih vidova poremećaja.

Nadalje, kocka je pojam koji obuhvata svaku igru koja daje šansu igraču da ostvari dobitak ili gubitak novca, a da se pritom ishod ne može predvidjeti. Prema tome može se zaključiti da u pojam kockanje spada i pojam klađenja, gdje je cilj isti, dok su vrijeme i jednostavnost sprovođenja znatno bolji³⁷. S obzirom da je kockanje osmišljeno kao igra, to otvara vrata sociologiji da istraži ovu društvenu pojavu i sve njene društvene i kulturološke aspekte. Prema Kozjaku, igre na sreću u većini se jezika nazivaju hazardom. Riječ *hasard* ili također *hazard*, *azard* ili *azart* arapskog je porijekla i izvedena je od riječi *az-zahr*, što na arapskom označava igru kockom. Riječ hazard znači ponajprije slijepu sudbinu, priliku, slučaj, sreću. Riječ rizik dolazi iz istog izvora i znači špekuliranje na povoljan ishod događaja, dovođenje u opasnost samoga sebe.

---

³⁷ Prema općim odredbama Zakona o igrama na sreću, koji je usvojio Parlament Federacije Bosne i Hercegovine na sjednici Predstavničkog doma 04.06.2014. godine i na sjednici Doma naroda 08.06.2015. godine, Igre klađenja na sportske rezultate i druge neizvjesne događaje (kladioničke igre) su „posebne igre na sreću u kojima učesnici (igrači) pogađaju ishode sportskih događaja i drugih neizvjesnih događaja predloženih od priređivača klađenja i odobrenih od strane Ministarstva, gdje okolnost koja odlučuje o dobitku ili gubitku ne smije biti nikome unaprijed poznata i mora biti takve naravi da na nju ne mogu utjecati ni priređivač ni igrači, a iznos dobitka ovisi o visini uloga po kombinaciji i o koeficijentu pojedinog događaja“. (Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, 2015:60). Prema Zakonu o igrama na sreću Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, 22/19 od 20.03.2019. godine), igrama na sreću smatraju se igre u kojima učesnici imaju jednake mogućnosti sticanja dobitaka uz posrednu ili neposrednu uplatu određenog iznosa, a rezultat igre isključivo ili pretežno zavisi od slučaja ili nekog neizvjesnog događaja u igri. Prema istom zakonu, igre na sreću se razvrstavaju na: lutrijske igre na sreću (lutrija, ekspres lutrija, instant lutrija, TV tombola odnosno TV bingo, klasična tombola, loto, keno, sportska prognoza odnosno toto te ostale igre na izvlačenje. Zatim, tu su elektronske igre odnosno elektronske igre na sreću u koje spadaju video-lutrija, igre na video-lutrijskim terminalima, elektronske viruelne igre, elektronski bingo i elektronski keno te ostale elektronske igre na sreću. U posebne igre na sreću spadaju igre u kazinima, kladioničke igre, igre na sreću sa automatima, internet igre na sreću te nagradne igre kao klasične nagradne igre i nagradne igre koje se priređuju putem telekomunikacijskih sistema. Slična selekcija igara na sreću jeste i u Zakonu Federacije Bosne i Hercegovine.

Stoga se pod pojmom hazardiranja, odavanja hazardu, strasti za hazard, razumije da se čovjek u igri podređuje odlukama sudbine odnosno da on odluku u igri ili nekim drugim rizičnim pothvatima prepušta slučaju (Kozjak, 2008:264). Iz ove epistemološke izvedenice značenja riječi hazard možemo zaključiti da u našem društvu postoji armija ljudi, koji su svoju sudbinu prepustili slučaju, te su apsolutno izgubili kontrolu nad svojim sopstvenim životom.

Postoje brojni faktori koji dovode, naročito mlade ljude, u svijet kladionica. Okruženje, prijatelji ali i medijska kultura sa refleksijama na materijalno, mogu uticati na pojedinca. Nadalje, neadekvatno porodično okruženje u kojem mlada osoba odrasta može dovesti do različitih vidova devijantnog ponašanja, pa tako i ovog. Proces socijalizacije mladih ljudi koji može uključivati brojne anomalije itekako može proizvesti njihovu sklonost prema kockanju odnosno kladionicama. Ovakav vid zabave, korištenje slobodnog vremena za neke predstavlja i bijeg od stvarnosti i različitih vidova problema. S druge strane, velika razina adrenalina odnosno uzbuđenja koje se javljaju kod pojedinaca prilikom klađenja jesu također jedan od faktora za ulazak u svijet klađenja. Na taj način pojedinci usmjeravaju gotovo svu svoju energiju i koncentraciju na mogući dobitak uz malo sreće. Konstatan privid mehanizma kontrole za moguće dobitke jeste danas itekako prisutan razlog klađenju, jer svakim dobitkom pojedinac 'jača' samopuzdanje 'da on zna šta radi i u tome uspijeva' te 'zarađuje na lagodan način'.

Bosanskohercegovački kontekst kladionica i uticaja na mlade

U Bosni i Hercegovini je već duži period prisutan ozbiljan fenomen kulture kockanja i klađenja koji nanosi sve veću materijalnu i moralnu štetu naročito mladim ljudima. Kontinuum kockarskog ponašanja slijedi raspodjelu od najblažeg socijalno prihvatljivog rekreacijskog kockanja, preko problematičnog do patološkog kockanja (Kozjak, 2008). Kockanje je široko rasprostranjeno sa mnoštvom suptilnih formi: kladionice, kockarnice, internet kockanje, igre na sreću i sl. Kladionice kao najmasovniji oblik ovog poroka pristupačne su najširem sloju društva – tinejdžerima, omladini i radnicima, rad kladionica predmet je brojnih kontraverzi, a u pojedinim aspektima poprimio je i političke konotacije. U Bosni i Hercegovini posljednjih nekoliko godina sve je veća dostupnost kocke i igara na sreću te je samim tim sve učestalija pojava patološkog klađenja. Patološko klađenje stručnjaci definišu poremećajem kontrole nagona odnosno nesposobnošću suzdržavanja od nekog nagona koji istodobno izaziva ugodu osobi, ali je i opasan za nju ili njoj bliske osobe jer ozbiljno narušava čovjekovo psihofizičko pa čak i porodično, a naročito materijalno stanje. Kocka, klađenje i igre na sreću prepoznati su, kao treći najveći rizik po bosanskohercegovačko društvo, odmah nakon konzumiranja droga i vožnje pod utjecajem alkohola. S obzirom na postojeće društvene i ekonomske faktore, može se reći da se Bosna i Hercegovina smatra pogodnim tлом za razvoj i porast ovisnosti o kockanju i igrama na sreću. To ljudi često vide kao brz i jednostavan način za rješavanje egzistencijalnih problema, a u to često upadaju zbog osjećaja nedostatka perspektive i suočavanju sa problemima. Bosanskohercegovačko društvo je, zbog dugogodišnje ekonomske i političke krize, posebno u riziku odnosno predstavlja beckovski kazano društvo rizika. Uvriježeno mišljenje o nekim karakteristikama klađenja i kockanja jeste da je ono prvenstveno muški fenomen te da muškarci i žene imaju različite preferencije u pogledu odabira igara. Istraživanja koja su ranije provedena sa sličnom tematikom su većinom potvrđivala ove pretpostavke utemeljene na spolu. Od ispitanih igara na sreću, mladići i djevojke ne razlikuju se kod kockarskih aktivnosti kao što su Loto, TV Bingo i jednokratne srećke. Istraživanje finansijski podržano od Lutrije BiH pod nazivom "*Obilježja kockanja srednjoškolaca u Sarajevu i Tuzli*" iz 2015. godine prvo je ozbiljno istraživanje ove pojave u Bosni i Hercegovini. Iako zakonska regulative zabranjuje igre na sreću osobama mlađim od 18 godina, iskustveni podaci i iskustva kliničkog rada, jasno upućuju na raširenost ove pojave te na pristupačnost i dostupnost kockarskih igara među mladima. Razmotrimo li segment dobi u kojoj adolescent i srednjoškolci bivaju podložni ovom fenomenu, utvrdit ćemo vrlo brzo da se postotak participacije učenika u lutrijskim igrama na sreću se povećava prema završnim razredima. To je posebno vidljivo kod lutrijskih kladionica, lota i sportskih kladionica, dok je samo kod jednokratnih srećki i TV Binga situacija drugačija. U Bosni i Hercegovini nisu postojala sistemski i sveobuhvatna istraživanja navika kockanja mladih, dok nas iskustveni podaci, klinički rad s mladim ljudima koji manifestuju poremećaje u ponašanju te medijska izvještavanja, jasno upućuju na ozbiljnost ove pojave i na našim

prostorima. S obzirom na značaj ulaganja u istraživanja, kao i preventivne intervencije, u ovom području, prvenstveno s ciljem redukcije psihosocijalnih posljedica koje nastaju kao rezultat uključenosti u igre na sreći, s ciljem promoviranja pravilnog uključivanja i zaštite mladih kao ranjive društvene grupe, kao i u svrhu ulaganja resursa u društveno odgovorno priređivanje igara na sreću, prepoznat je značaj ovakvih istraživanja. Raspon dobi ispitanika je bio od 14 do 19 godina. Kockanje adolescenata se po svojim karakteristikama razlikuje od kockanja odraslih osoba, što ne iznenađuje ako se uzmu u obzir razvojne specifičnosti adolescentske dobi. Dio upitnika koji su srednjoškolci popunjavali se odnosilo na pitanja o vrstama i učestalosti igranja određenih igara na sreću. Zadatak sudionika bio je da za svaku igru označe jesi li je ikada u životu igrali te ukoliko jesu, koliko često. Posebna pitanja su se odnosila na specifično igranje igara na sreću u poslovnica Lutrije BiH. Također, tu su bila pitanja o sociodemografskim obilježjima sudionika, o tome da li su članovi porodice upražnjavaju praksu igara na sreću te ostalih pitanja neophodnih za ovakvu vrstu istraživanja. Ovim istraživanjem dokazano je da 69,3% srednjoškolaca iz Sarajeva i Tuzle kockalo barem jednom u životu. Ovaj podatak govori u prilog pretpostavci da je kockanje, iako u Bosni i Hercegovini za osobe ispod 18 godina ilegalno, maloljetnicima vrlo dostupno i pristupačno. Tako sportsku kladionicu u poslovnica Lutrije Bosne i Hercegovine svakodnevno puta uplaćuje čak 36,8% učenika srednjih škola Sarajeva i Tuzle.

Za neke pojedince kladenje postaje smisao života, jedini interes, te zbog kockanja zapostavljaju posao, porodicu, učenje i druge obaveze, te u slobodnom vremenu kladenje dominira nad drugim aktivnostima. Svakodnevno bavljenje kladenjem sve više smanjuje samokontrolu, a umjesto zabave igra počinje vladati ljudima otvarajući put ovisnosti.

Zaključak

U Bosni i Hercegovini je sve veća dostupnost kladionica, s naglašenom popularnošću sportskog kladenja. Poznato je da su za razvoj problema povezanih s kockanjem posebno ranjivi mladi, pri čemu dostupnost i pristupačnost igara te učestalost uključivanja u aktivnosti kockanja značajno doprinose razvoju štetnih posljedica. Te posljedice se ne vezuju isključivo samo za pojedinca već i za cjelokupnu društvenu zajednicu. Zahvaljujući uvidu u istraživanje *“Obilježja kockanja srednjoškolaca u Sarajevu i Tuzli”* mogli smo doći do nekih zabrinjavajućih podataka, između ostalog i da su učenici srednjih škola najčešći korisnici sportskih kladionica. Također smo mogli zaključiti da većina mladih ispitanika odlazi u kladionice više puta sedmično, pa čak i svaki dan o čemu se izjasnilo ne tako mali postotak ispitanika. Ovdje se mora naglasiti da je kulturni život mladih u Bosni i Hercegovini gotovo sveden na minimum te najveći dio svog slobodnog vremena koriste kladeći se (sada i online) ili ga troše u druge ali slične svrhe, što ostavlja veoma mali prostor za njihovo napredovanje, samoaktualizaciju i napredak u cjelini. S druge strane jača nezainteresovanost, apatiju i osjećaj beznađa i nedostatka bilo kakve perspektive. Enormna prisustvost ovog fenomena u bosanskohercegovačkom društvu nas moraju po ko zna koji put natjerati da preispitamo društvo u kojem svi zajedno živimo, te da se ne samo počne razmišljati i javno govoriti već i predzimati važne sistemske mjere u kontekstu uticaja kladionica na mlade ljude. Podaci da iznimno velik broj srednjoškolaca vrijeme provodi u kladionicama ukazuje i na problem dostupnosti i blizine kladionica školama na primjer, iz čega proizilazi i činjenica nedostatka prostora i sadržaja gdje bi mladi mogli kvalitetno provoditi svoje slobodne vrijeme, razvijati svoje kulturne interese i potrebe, razvijati kulturne prakse, hobije i socijalizirati se na adekvatan način. Ono čemu treba stremiti jeste da se jača svijest o ovom ozbiljnom i nimalo naivnom društvenom problemu, te da će prvenstveno lokalne zajednice mnogo ozbiljnije djelovati (udaljavanje kladionica od školskih prostora, organizovanje centara podrške u liječenju ovisnika o kladenju, uključiti medije u ovakav vid aktivnosti te u školskim programima ciljano razgovarati o ovom problemu, ali i drugim oblicima devijantnog ponašanja.

Bibliografija

1. Bijedić, M., Kuralić-Čišić, L., Kovačević, R., Vardo, E. (2015). *Obilježja kockanja srednjoškolaca u Sarajevu i Tuzli-Izveštaj o rezultatima istraživanja*. Tuzla: Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
2. Božović, R. (2006). *Leksikon kulturologije*. Beograd: Agencija Matić
3. Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
4. Haralambos M i Heald R (1989). *Uvod u sociologiju*, Zagreb: Globus
5. Janković, I., Pešić, V. (1988). *Društvene devijacije: kritika socijalne patologije*. Beograd: Naučna knjiga
6. Kajo, R. (1965). *Igre i ljudi*. Beograd: Nolit
7. Kozjak, B. (2016). *Kockanje: od dokolice do socijalne patologije*. Zagreb: Tim Press

**IMPACT OF BETTING ON BEHAVIOURAL DISORDERS AMONG YOUNG PEOPLE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Summary

Impact of betting on behavioural disorders among young people in Bosnia and Herzegovina is reflected individually but also has a significant social character and leave unindelible marks within entire community. This article will in the theoretical sense explain the phenomena of betting culture, what this phenomena implies, what are the causes of this culture's popularity in Bosnia and Herzegovina and in what way the betting reflects on behaviour among young people. An attempt will be to describe social, cultural and psychological profile of young people that regularly bet, whether it is a matter of entertainment or material reasons, that in generally terms can result in serious consequences, such is pathological addiction. Author of this article considers that this problem is not adequately researched particularly from the aspect of young people and their everyday life culture, when they invest their time and money on betting. In the sociological context, it is vital to get the cause of this phenomena and its effect on society as a whole.

Key words: *betting, society, betting culture, young people, behaviours, pathological addiction*

ŠKOLA KAO FAKTOR RIZIKA U POJAVI VRŠNJAČKOG NASILJA

Smaila Balić Rahmanović, magistar socijalne pedagogije³⁸

Islamski pedagoški fakultet u Bihaću

Sažetak: *Vršnjačko nasilje u posljednje vrijeme intenzivno privlači pažnju društva i mnogih stručnjaka. Ova tema zauzima i sve više prostora u masmedijima pa se naučnici bave ovom problematikom pokušavajući da realno utvrde uzroke koji dovode do pojave vršnjačkog nasilja s ciljem poduzimanja preventivnih i interventnih mjera. Od mnogobrojnih faktora za koje je naučno utvrđeno da imaju uticaja na pojavu vršnjačkog nasilja izdvaja se škola koja je poslije porodice najznačajnija djetetova sredina. Škola kao odgojno-obrazovna ustanova sa svim svojim specifikacijama predstavlja složen sistem koji treba adekvatno, kompetentno i valjano da odgovori na mnoštvo zadataka, obaveza i izazova koji se pred njim svakodnevno i kontinuirano postavljaju. S obzirom na kompleksnu funkciju škole nedostaci, greške i propusti koji se javljaju su neizostavni dio sistema, jer ipak njim rukovode ljudi, ali se treba težiti tome da rizici i njihov uticaj budu svedeni na minimum. Cilj ovog rada je predočiti i analizirati doprinose nekih školskih elemenata, karakteristika i situacija koji dovode do ispoljavanja vršnjačkog nasilja.*

Ključne riječi: *škola, faktor rizika, školska klima, vršnjačko nasilje.*

Uvodna razmatranja

Škola kao institucija je uvijek važila za hram znanja, knjige, lijepog ponašanja i kao neosporivi autoritet u procesu formiranja ličnosti. Sve dok je škola kao personifikacija ljudi koji je pokreću i održavaju bila svjesna svoje svrhe i misije i na istoj aktivno radila bila je sposobna da se odupre negativnim uticajima i zadrži svoj integritet i kredibilitet. Nažalost, u posljednje vrijeme stiče se dojam da je škola od „kuće radosti“ postala kruta administrativna jedinica koja teži da zadovolji formu kroz razne pedagoške standarde i normative pritom gubeći osjećaj za suštinu koja se ogleda u nenoj iskonskoj misiji, a to je da oblikuje samomislećeg pojedinca, punog znanja i vještina koje će koristiti za unapređenje zajednice i vlastite dobrobiti. Stoga ne čudi da je pojava poremećaja u ponašanju kod djece, posebice vršnjačkog nasilja uzrokovana školskim faktorima i elementima, odnosno školskom klimom. Vršnjačko nasilje je česta pojava kojoj se nakon saznanja da nasilničko ponašanje među djecom nije normalni sastavni dio ljudskog razvoja i prolazna faza karakteristična za djetinjstvo, nego pojava koja ostavlja dugotrajne psihosocijalne posljedice, pridaje značajna pažnja kroz razne diskusije, analize i naučno-istraživačke poduhvate. Saznanja do kojih se dolazi u procesu istraživanja, posebno ona koja impliciraju destruktivne posljedice, treba da posluže kao input i mapa za saniranje problema i formiranje učinkovitih preventivskih modela. Kada rezultati služe samo kao dobar osnov za beskonačne diskusije i teren na kojem se nadmeće u davanju bolje dijagnostike i identifikacije uzročnika problema pritom ne provodeći konkretne intervencijske mjere u praksi isti postaju svrha sami sebi što dodatno produbljuje postojeće probleme.

---

³⁸ balicsmaila@gmail.com

Vršnjačko nasilje – bullying

Termin bullying je već prepoznat i u široj javnosti i često se koristi kada se govori o vršnjačkom nasilju i nasilju u školi. Prva istraživanja vršnjačkog nasilja u školi započeta su osamdesetih godina dvadesetog stoljeća u skandinavskim zemljama na čelu sa psihologom Danielom Olwesom. Jednu od definicija bullying-a ponudio je Baldry (2003) koji isti definiše kao bilo koji oblik fizičkog ili psihičkog učestalog nanošenja štete od strane moćnijeg i snažnijeg učenika (ili skupine učenika) spram slabijeg učenika. Dan Olweus je bullying definirao na vrlo sličan način (Olweus, 1998, prema Šimić, 2004) koji smatra da je učenik zlostavljan ili viktimiziran kada su ona ili on opetovano i trajno izloženi negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Autori koji se bave problematikom vršnjačkog nasilja pokazuju da među njima ne postoji saglasnost u pogledu toga koje komponente predstavljaju sastavne činioce nasilnog ponašanja (Marković, 2015). Stivenson i Smit ne smatraju ponavljanje bitnom karakteristikom nasilja. Naprotiv, autori smatraju da i u jedinstvenim slučajevima ispoljavanja nasilja treba preduzeti odgovarajuće mjere imajući u vidu potencijalne štetne posljedice koje ono može izazvati. Takav stav iznosi i Herbert (1996). Na tragu Olweusa, i drugi su autori, kao npr. Ken Rigby (2006) ili Barbara Coloroso (2004) dali doprinos u preciznijem određivanju elemenata potrebnih da bi se neko nasilničko ponašanje odredilo kao vršnjačko zlostavljanje:

- želja da se nekoga povrijedi,
- vidljivo uživanje zlostavljača,
- sam negativan postupak (postupak povrjeđivanja),
- nerazmjer moći/snage (jači protiv slabijeg, grupa protiv pojedinca) te
- ponavljanje ponašanja na istoj osobi, uz osjećaj potlačenosti žrtve.

Nadalje, Rigby (2006, prema Rukavina, 2017) kod vršnjačkog nasilja naglašava još potrebu razlikovanja namjere/želje i činjenja nasilja. Imati želju nekome nauditi ne znači da će se to i dogoditi, a samim time niti da je takva osoba nasilnik. U odnosu na vršnjačko nasilje, vršnjačko zlostavljanje je podređeni pojam, teži oblik i ne uključuje sve distinktivne karakteristike odnosno ne ispituje odnos moći nasilnika i žrtve, te namjeru počinjenog nasilničkog ponašanja (Olweus, 1998; Velki i Vrdoljak, 2013). Tako je za Olweusa (1998) svako nasilje zlostavljanje kada se učini 2-3 puta i opetovano nad jednim učenikom – vršnjakom unutar jednog mjeseca. Znači, nije svaki sukob među vršnjacima nasilje niti svako nasilje možemo poistovjetiti sa zlostavljanjem. Ukratko, na osnovu brojnih definicija koju daju autori koji se bave datom problematikom može se zaključiti da ne postoji saglasnost koje sve komponente uključuje nasilje, tako da se definicije nasilja razlikuju od autora do autora. Za neke autore nasilje uključuje svjesnu namjeru da se neko povrijedi, zatim uslov za nasilje mora biti ponovoljeno agresivno ponašanje, dok neki autori kao bitnu komponentu ističu i razliku u moći između nasilnika i njegove žrtve. Zaključno, možemo istaći da nasilje među djecom i mladima smatramo svako namjerno fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmjereno prema djeci i mladima od strane njihovih vršnjaka učinjeno s ciljem povrjeđivanja, a koje se neovisno o mjestu izvršenja, može razlikovati o obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju i koje uključuje ponavljanje istog obrazca i održava neravnotežan odnos snaga (jači protiv slabijih ili grupa protiv pojedinca).

Školska klima

Ključno je razmišljati o školskoj klimi u širem kontekstu i to ne samo iz perspektive savremenih događaja, već i na temelju prošlosti, ali i perspektive budućnosti. Dok ocjenjujemo školsku klimu, trebamo proučiti cijeli razvoj školskog okruženja (Cajner Mraović i sur., 2019). Stručnjaci se ne mogu složiti oko toga šta zapravo uključuje ili ne uključuje pojam školske klime. Složit ćemo se da je školska klima socio-psihološki fenomen koji je vrlo složen i kojeg je teško analizirati i istražiti. Ovaj fenomen ima dosta sinonima, a neki od njih su: školska atmosfera, školski svijet, školski život, školski etos, školska kultura, školski duh, razredna klima, pedagoška klima. Činjenica je da ne postoji univerzalna i opće prihvaćena definicija školske klime te istraživači i teoretičari koriste različite termine, kao što su atmosfera, osjećaji, okruženje ili raspoloženje u školi. Vuković Vidačić (2016) navodi da su neki autori usmjereni na subjektivnu prirodu školske klime, dok ostali naglašavaju da je riječ o objektivnom aspektu školskog života. Prema Domović (2003) školska klima je odgojno-obrazovna sredina (skup unutarnjih obilježja) po kojima se škole međusobno razlikuju te utječu na

ponašanje svih njezinih članova. Dok je prema Smontari (2008) školska klima organizacija odgojno-obrazovnog rada u školi, mogućnost učestvovanja u aktivnostima, jasna pravila koja se odnose na disciplinu i njihovo dosljedno provođenje, kohezija među nastavnicima, jasni ciljevi proučavanja, kvaliteta izvođenja nastave te iskustvo i očekivanje nastavnika. Školsku klimu prema Relja (2006) može se promatrati kroz nekoliko razina: 1. ekologiju školskoga okoliša i organizacijska obilježja, 2. kvalitetne i učeniku prilagođene nastavne planove i programe i kroz 3. kvalitetu međuljudskih odnosa koja je ujedno najvažnija razina školske klime. Čilić (2017) za školsku klimu kaže da je ona skup svih okolnosti u kojima se odvija proces odgoja i obrazovanja, kao i mreža odnosa koji postoje među sudionicima obrazovnog procesa ili da je školska klima okvir za učenje nastao kroz interakciju povezanosti ljudi, fizičke okoline i psihološke atmosfere. Najčešće korištena definicija školske klime je Perkinsova (2006) koja definira školsku klimu kao okružje za učenje stvoreno kroz interakcije i povezanost ljudi, fizičke okoline i psihološke atmosfere. Kako su istraživanja pokazala da su učenici i osoblje škole pod značajnim utjecajem školske klime, razvile su se i brojne mjere za evaluaciju različitih aspekata školske klime. Cohen i saradnici (2009, prema Velki, 2002) su pregledom brojnih istraživanja ustanovili da postoje četiri bitna aspekta školske klime: sigurnost (npr. pravila i norme ponašanja, fizička i emocionalna sigurnost itd.), odnosi (npr. poštovanje različitosti, osjećaj pripadnosti/povezanosti sa školom, socijalna podrška, vođenje itd.), učenje i poučavanje (npr. socijalno, emocionalno, etičko i građansko obrazovanje; podrška za učenje, profesionalni odnos itd.) i okolina institucije (npr. fizičko okruženje i sl.). Bitno je napomenuti da se ovi različiti aspekti školske klime međusobno isprepliću, odnosno da ne djeluju nezavisno jedan od drugog.

Školska klima i vršnjačko nasilje

Postavlja se pitanje koje to karakteristike školske situacije imaju snažan uticaj na pojavu vršnjačkog nasilja. Na osnovu dosadašnjih rezultata istraživanja mogli bismo reći da su to školski kontekst i školska klima. Konceptualni okvir za povezivanje školske klime i nasilnog ponašanja učenika u školi osigurava ekološko-razvojna perspektiva ili model u čijem su središtu različiti faktori koji utječu na socijalnu participaciju i razvoj vještina učenika potrebnih za uspjeh u školi, na poslu i u društvu općenito (Fraser, 1996; Holtappels i Meier, 2000; Khoury-Kassabri i sar., 2004; prema Puzić, Baranović, Doolan, 2011). U tom smislu uloga školske klime u prevenciji nasilnih oblika ponašanja proizlazi iz njenog utjecaja kao socijalizacijskog konteksta u školi koji potencijalno “osigurava pretpostavke za adekvatno razvijanje kognitivnih i socijalnih vještina”, a što u konačnici “može smanjiti tendenciju djece da koriste silu za ostvarivanje socijalnih ciljeva” (Khoury-Kassabri, Benbenishty i Astor, 2005: 165; Baker, 1998; prema Puzić, Baranović i Doolan, 2011). Dakle, školska klima se može shvatiti kao faktor koji može uticati na smanjivanje ili pogodovanje u javljanju nasilnog ponašanja među učenicima. Školska klima je jedan od važnih faktora povezanih sa vršnjačkim nasiljem i čak šta više pokazala se kao značajan i snažan prediktor vršnjačkog nasilja. Istraživanja su pokazala kako je školska klima snažan prediktor uključenosti djece u nasilje i viktimizaciju (Barboza i sar., 2009; prema Velki 2012). Negativni emocionalni odnosi djeteta s nastavnikom povećavaju vjerovatnost javljanja nasilnog ponašanja, posebice kod djece mlađe školske dobi (Hanish, 2004). Istraživanja pokazuju da nasilnici, ali i žrtve imaju negativnu percepciju škole (Kasen i sar., 2004) dok žrtve školsko okruženje doživljavaju neprijateljskim i zastrašujućim (Harel-Fisehi i sar., 2011; prema Velki, 2004). Pokazano je da škole u kojima prevladava negativna školska klima ima općenito više vršnjačkog nasilja. U takvim školama učenici nemaju osjećaj pripadnosti školi, nisu emocionalno vezani za školu, šta više škola im je samo neugodna obaveza i skloni su je izbjegavati. U takvim školama nastavnici nisu uspješni u rješavanju problema vršnjačkog nasilja. Najviše vršnjačkog nasilja javlja se u razredima gdje su nastavnici hladni prema učenicima, ne odgovaraju na djetetove potrebe te nemaju jednake kriterije za sve učenike unutar razreda (Velki, 2004).

Pregled istraživanja odnosa školske klime i vršnjačkog nasilja

Budući da je proučavanje školske klime novitet na našim područjima, da se zaključiti da je i vrlo malo istraživanja do sada urađeno na navedenu tematiku. Međutim, ipak postoje neki rezultati istraživanja u kojima je školska/pedagoška klima povezivana sa nasilničkim ponašanjem učenika prema

nastavnicima, sukobima u školi, ali i komparacija školske klime u državnim školama i školama čiji su osnivači vjerska zajednica s pravom javnosti. Puzić i sur., (2011) ističu kako rezultati brojnih istraživanja potvrđuju utjecaj različitih elemenata školske klime na pojavu nasilnih oblika ponašanja među učenicima. Holtappels i Meir (2000) ističu da pritisak za prilagodbom i negativni socijalni odnosi u školi utiču na devijantno ponašanje u školi, da nezainteresiranost nastavnika i nesudjelovanje učenika u životu škole utječu na pojavu nasilničkog ponašanja, te da dosada i averzija prema školi mogu biti povezani s nasiljem i vandalizmom u školi. Rezultati istraživanja Vlah i Perger (2014) pokazuju da učenici koji više percipiraju destruktivne međuljudske odnose između učenika u školi češće čine vršnjačko nasilje, dok učenici koji više percipiraju da je škola nesigurno mjesto češće doživljavaju vršnjačko nasilje. Percepcija destruktivnih međuljudskih odnosa među učenicima je jedan od prediktora činenja vršnjačkog nasilja. Kada učenik smatra da živi u narušenim odnosima tada će se vjerovatno tako i ponašati. Učenici koji imaju sniženi osjećaj sigurnosti u školi češće sebe percipiraju žrtvama vršnjačkog nasilja (Harel-Fisch i sur., 2011; prema Vlah i Perger, 2014). Prema istraživanju Raboteg-Šarić i saradnika (2009) pokazano je da postoje spolne razlike u općem zadovoljstvu školom tako da su djevojke zadovoljnije svim aspektima kvaliteta školskog života, od dječaka. Istraživanje je pokazalo da što su učenici stariji percipiraju učenje manje zabavnim i izazovnim te nepovoljnije ocjenjuju odnos nastavnika prema učenicima. Uz to učenici koji se osjećaju kompetentnijim u školi i koji ocjenjuju svoj odnos s nastavnicima boljim, rjeđe se ponašaju na način koji ometa normalno odvijanje nastave i djelovanje u nastavnom procesu. Istraživanje je pokazalo kako su negativni osjećaji učenika prema školi u znatnoj mjeri povezani s aspektima kvaliteta školskog života na koje škola može utjecati, poput kvaliteta odnosa među učenicima, kvaliteta odnosa između učenika i nastavnika i stupnja u kojem učenici ono što se uči u školi smatraju zanimljivim i relevantnim za život. Također se pokazalo kako je potrebno djelovati u smjeru stvaranja škole u kojoj i nastavnici i učenici rado žele boraviti, gdje se razvija pozitivna školska klima i stremi visokim obrazovnim i odgojnim postignućima, gdje je učenje zabavno i gdje su učenici motivirani za učenje. Mjere socijalnih i afektivnih aspekata kvaliteta školskog života valjan su izvor podataka o efikasnosti škole i takve bi mjere, uz standardne mjere akademske uspješnosti učenika, trebalo češće uključivati u praćenje promjena koje se događaju u školskom sistemu. Osjećaj nemogućnosti da se prati rad u školi, strah od neuspjeha i doživljaj neuspjeha, prenapregnuta satnica i dnevna užurbanost, loši uvjeti i prenapučenost škola, loši odnosi s nastavnicima, nasilje među učenicima i niz drugih faktora socijalno-psihološkog okružja u školi povećavaju nezadovoljstvo učenika školom, koje se očituje u njihovoj pasivnosti, gubitku motivacije, lošijem školskom uspjehu i izostajanju iz škole (Leonard i sar., 2000).

Škola kao faktor rizika u pojavi vršnjačkog nasilja

Konstatovali smo da škola kao odgojno-obrazovna ustanova sa svim svojim specifikacijama predstavlja složen sistem koji treba adekvatno, kompetentno i valjano da odgovori na mnoštvo zadataka, obaveza i izazova koji se pred njim svakodnevno i kontinuirano postavljaju. S obzirom na kompleksnu funkciju škole nedostaci, greške i propusti koji se javljaju su neizostavni dio sistema, jer ipak njim rukovode ljudi, ali se treba težiti tome da rizici i njihov uticaj budu svedeni na minimum.

Mnoga djeca u školi se po prvi put suočavaju sa obavezama, određenim zahtjevima i zadacima koje moraju izvršavati. Također, neka djeca se u školi susreću sa vrijednosnim sistemom koji je znatno različit od vrijednosnih sistema njihovih roditelja, a ponekad je potpuno i suprotan (Buljubašić, 2008). Nova okolina i novi problemi nastali ulaskom djeteta u školu zahtijevaju sposobnost prilagođavanja koja je nerijetko odlučujuća za njegov daljnji odnos prema školi i eventualnu pojavu devijantnog pa i delinkventnog ponašanja, više nego intelektualne sposobnosti (Singer i Mikšaj-Todorović, 1992). Stoga ne čudi kako se škola sve više dovodi u vezu sa pojavama vršnjačkog nasilja. Rizični faktori unutar škole, koji su u interakciji sa rizičnim faktorima porodične i šire socijalne sredine, doprinose javljanju maloljetničke delinkvencije, između ostalog i vršnjačkog nasilja, su: nedostatak adekvatno osposobljenih nastavnika, zastarjele metode u izvođenju nastave, školski neuspjeh uz odsustvo saradnje porodice i škole, otpor prema uvođenju novih ideja, privilegija djece iz viših društvenih slojeva, nedostatak profesionalnih savjetovališta, poremećeni odnosi učenika u školi, poremećeni odnosi između nastavnika i učenika (Karić, 2017). Uz navedene faktore posebno zabrinjava i činjenica nepostojanja preventivnih školskih programa koji bi trebali postati sastavni dio školskog života i rada

nastavnika i stručnih saradnika. Bratanić (1993) upozorava da moramo biti svjesni da je problem međuljudskog odnosa sagledan s aspekta škole u cjelini, ili pak neke odgojne institucije, vezan za odnose unutar radnog kolektiva. Prema tome, humani odnosi u nastavničkom kolektivu bit će, ne samo pretpostavka nego i nužan uvjet uspješne odgojne klime.

Dakle, rizični faktori škole se prije svega ispoljavaju kroz dimenziju međuljudskih odnosa na relacijama nastavnik-učenik, učenik-učenik i nastavnik-nastavnik. Ukoliko problematiziramo samo ulogu nastavnika možemo zaključiti kako je ista jako bitan i odlučujući faktor za prevenciju, ali i pojavu vršnjačkog nasilja. Osim što su odgovorni za obrazovnu komponentu, nastavnici su kroz svoj rad neminovno odgovorni i za odgojni aspekt. Oni treba da imaju nadzor nad djecom, da kod učenika razviju osjećaj povjerenja, razumijevanje, stvore klimu u kojoj će učenici tražiti pomoć, razvijaju suportivne odnose i budu medijatori među učenicima podstičući pozitivne socijalne interakcije. Nažalost, u posljednje vrijeme zbog sveopćeg konteksta u kojem živimo, a koji se reflektuje na sve sfere ljudskog života, uključujući i proces obrazovanja, nastavnici su uslijed velikih savremenih izazova i iskušenja, prvenstveno u borbi za egzistencijom, zapostavili odgojni i posvetili se obrazovnom aspektu. Pa tako danas imamo nastavnike koji svoj posao doživljaju samo kao posao bez posebnog unosa emocija u isti što doprinosi općoj negativnoj školskoj atmosferi. Takvi nastavnici možda mogu uspješno prenijeti znanje, ali ne mogu biti spona između djeteta i svijeta, jer mu ništa osim obrazovanja i ne mogu ponuditi. Učenici se sa takvim nastavnicima zbog hladnoće i krutog pristupa ne mogu identifikovati, a transfer koji se javlja je negativan. U teškim situacijama učenici neće tražiti pomoć od takvih nastavnika, jer nije izgrađeno podržavajuće ozračje i siguran prostor za nastupanje. Sveukupnu negativnu klimu potpomaže i činjenica kako danas nije popularno biti nastavnik pa se djeca više ne žele s njima poistovjećivati, imitirati ih i težiti da budu poput njih. Status kojeg nastavnici uživaju u društvu se promijenio u odnosu na prošla vremena. Posao nastavnika se doživljava iz domena potcjenjivanja i omalovažavanja čemu uveliko pridonose i roditelji sa svojim pristupom prema školskom sistemu. Osim toga, nastavnici niti su bogati niti slavni pa zašto bi učenici htjeli biti poput njih? Većina smo se kao djeca igrali „škole i učitelja“ težeći za onim najboljim što smo prepoznali u našoj zajednici, a danas se djeca igraju „influenšera“ pa je sa takvom percepcijom vrijednosti kojoj teže djeca teško održavati pozitivnu školsku klimu.

Negativnoj školskoj klimi, a samim tim i pojavi vršnjačkog nasilja doprinose i negativni odnosi na relaciji nastavnik-nastavnik koji se neposredno projiciraju na učenike. Nažalost, nastavnici su škole pretvorili u poligon za njihova međusobna prepucavanja i borbu za bolji položaj, pritom zaboravljajući na psihosocijalno stanje i potrebe djece. Zavaravanje je da učenici nisu sposobni prepoznati negativne odnose unutar samog školskog osoblja, a takva neprijateljska atmosfera među radnim kolegama dovodi u popustljivosti u nadgledanju i provedbi propisa i pravila koji vrijede u školi, pa stoga nastavnici za vrijeme odmora u školi više pribjegavaju komunikaciji sa radnim kolegama nego nadzoru nad djecom. Kao značajan prediktor vršnjačkog nasilja pojavljuje se i uloga pedagoga koji bi trebao biti preventivni i korektivni faktor svake negativne pojave unutar školskog sistema. Nažalost, pedagozi u školama su više administrativni službenici nego odgajatelji i preodgajatelji. Sistem im dodjeljuje brojne administrativne poslove koji su često bespotrebni što uveliko narušava njihovu kvalitetu rada za kojeg su specijalizirani. Uslijed takvih obaveza pedagozi nemaju vremena da nadgledaju i prate odnose među samim učenicima, prepoznaju i spriječe vršnjačko nasilje.

Neadekvatni nastavni planovi i programi koji su učenicima neprivlačni, preobimni, sa zastarjelim metodama rada i koji teško održavaju pažnju izazivaju kod učenika osjećaj neprilagođenosti, manje vrijednosti i druge emocionalne probleme koji vremenom prerastaju u frustraciju koju agresivno usmjeravaju prema svojim vršnjacima. Pored toga, nedostatak inovativnog i kreativnog nastavnog osoblja, opiranje svakom obliku promjene, favorizovanje jednih učenika nad drugima, nevođenje računa o školskoj disciplini, konflikti koji se ne rješavaju na zadovoljavajući način, sprječavanje dječijih inicijativa za poboljšanje nastavnog procesa, manjak stručnih saradnika poput psihologa i socijalnih pedagoga indikatori su koji doprinose nepovoljnoj pedagoškoj klimi, ali i narušenoj kvaliteti odnosa među samim učenicima što za posljedicu ima pojavu vršnjačkog nasilja.

Zaključna razmatranja

Školski sistem sa svojim ozračjem, kulturom i klimom može biti ili poticajno, pozitivno i podržavajuće okruženje za djecu ili negativni i nepovoljni prostor za pojavu destruktivnih oblika ponašanja. Klima koja vlada unutar školskog aparata utiče na ponašanje svih njezinih članova. Ukoliko su nastavnici nezadovoljni poslom, a učenici nemaju osjećaj pripadnosti prema školi, emocionalnu vezanost za školu i povjerenje u nastavnike možemo zaključiti da je riječ o negativnoj školskoj klimi koja biva plodno tlo za nastanak vršnjačkog nasilja. Rezultati mnogobrojnih istraživanja pokazuju kako je škola značajan rizični faktor za pojavu i održavanje vršnjačkog nasilja koji se manifestuje kroz fizičko, psihološko, seksualno i elektroničko nasilje. Opće nezadovoljstvo koje vlada kod nastavnika, učenika i roditelja ukazuje da se trebaju izvršiti reforme obrazovnog sistema. Školski duh treba da ostane pozitivan, a vizija škole afirmativna i konstruktivna. Posebna pažnja treba se posvetiti izradi i implementaciji školskih preventivnih programa, pritom imajući na umu da je kvalitetna školska klima najbolja preventivna strategija vršnjačkog nasilja.

Literatura

1. Baldry, A. C. (2003): Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 27 (7). 713-732.
2. Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Školska knjiga, Zagreb.
3. Buljubašić, S. (2008). *Maloljetnička delinkvencija*. Sarajevo: Arka Press.
4. Cajner Mraović, I., Gosarić, S., Kikić, S. (2019). Povezanost školske klime s postupanjem učenika i razlozima za nepostupanje u situacijama nasilja na društvenim mrežama. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 160 (3-4). 241-263.
5. Čilić, A. (2017). *Čimbenici učinkovitosti škola*. Mostar: Sveučilište u Mostaru
6. Domović, V. (2003). *Školsko ozračje i učinkovitost škole*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
7. Hanish, L. D., Kochenderfer-Ladd, B., Fabes, R. A., Martin, C. L. i Denning, D. (2004). Bullying among young children: The influence of peers and teachers. U D. L. Espelage i S. M. Swearer (Ur.), *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention* (str. 141–159). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
8. Holtappels, H. G. i Meier, U. (2000). Violence in Schools. *European Education*, 32 (1):66-79.
9. Karić, N. (2017). *Socijalni rad i maloljetnička delinkvencija u zajednici*. Tuzla: OFF-SET.
10. Kasen, S., Berenson, K., Cohen, P. i Johnson, J. G. (2004). The effects of school climate on changes in aggressive and other behaviors related to bullying. U D. L. Espelage i S. M. Swearer (Ur.), *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention* (str. 187–210). Mahwah, NJ: Erlbaum.
11. Marković, M. (2015). Uloge u vršnjačkom nasilju i školski uspjeh učenika. Doktorska disertacija Beograd: Filozofski fakultet.
12. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: šta znamo i šta možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
13. Puzić, S., Baranović, B. i Doolan, K. (2011). Školska klima i sukobi u školi. *Sociologija i prostor*, 49 (3). 335-358.
14. Raboteg-Šarić, Z., Šakić, M., Brajša-Žganec, A. (2009). Kvaliteta života u osnovnoj školi: povezanost sa školskim uspjehom, motivacijom i ponašanjem učenika. *Društvena istraživanja*, 18 (4-5), 697-716.
15. Relja, J. (2006). Kako se učenici osjećaju u školi. *Život i škola*, 52 (15-16). 87-96.
16. Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
17. Rukavina G. (2017). *Vršnjačko nasilje i mogućnosti pastoralnog rada u njegovoj prevenciji*. Postdiplomski specijalistički rad, Osijek: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu.

18. Singer, M. i Mikšaj-Todorović, Lj. (1992). Analiza nekih obilježja kriminaliteta maloljetnika u Republici Hrvatskoj s posebnim osvrtom na vrstu kaznenih djela i mjesto njihovog izvršenja. *Policija i sigurnost*, br. 3, str. 157-172.
19. Smontara, P. (2008). *Školsko ozračje i nasilje među učenicima*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
20. Šimić, N. (2004). *Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među djecom u školi*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
21. Velki, T. (2012). *Provjera ekološkoga modela dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.
22. Velki, T. i Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u previđanju vršnjačkog nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja*, 22 (1). 101-120.
23. Vlah, N. i Perger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja s percipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole. *Kriminologija i socijalna integracija*, 22(1): 1-25.
24. Vuković Vidačić, J. (2016). *Školska kultura*. Diplomski rad, Rijeka: Filozofski fakultet.

SCHOOL AS A RISK FACTOR IN THE APPEARANCE OF PEER VIOLENCE

Abstract: *Peer violence has recently attracted the attention of society and many experts. This topic is taking up more and more space in the mass media, so scientists are dealing with this issue, trying to realistically determine the causes that lead to the appearance of peer violence with the aim of taking preventive and intervention measures. Of the many factors that have been scientifically determined to have an impact on the occurrence of peer violence, the school stands out, which, after the family, is the most important environment for the child. The school as an educational institution with all its specifications represents a complex system that needs to adequately, competently and validly respond to the multitude of tasks, obligations and challenges that are placed before it daily and continuously. Considering the complex function of the school, shortcomings, errors and omissions that occur are an inevitable part of the system, because it is still managed by people, but one should strive to minimize risks and their impact. The aim of this paper is to present and analyze the contribution of some school elements, characteristics and situations that lead to the manifestation of peer violence.*

Key words: *school, risk factor, school climate, peer violence.*

IZVIĐAČKI POKRET KAO PREVENCIJA SOCIJALNO NEPRILAGOĐENOG PONAŠANJA KOD DJECE

*Ljilja Barjaktarović, prof. razredne nastave*³⁹
OŠ „Blažo Jokov Orlandić“, Bar

Apstrakt: U svijetlu pandemije korona virusa, kao posljedice su se javila razna ograničenja, modeli školovanja na daljinu, te pojačano korištenje informacionih tehnologija i društvenih mreža. Nove okolnosti, pored toga što su donijele razvojne probleme kod djece i mladih, kao da su dodatno pojačale i socijalno neprihvatljivo i neprilagođeno ponašanje. Izazovi sa kojima se suočilo današnje društvo su postali kompleksni. Zato je zadatak stručnjaka i praktičara, koji se bave vaspitno-obrazovnim radom, da pronalaze modele i okvire građenja prihvatljivog ponašanja od najranijeg uzrasta. Uz to je važno da se rješavaju i mnogi razvojni i zdravstveni problemi nastali kao posljedica vremena provedenog u zatvorenom prostoru, fizičkom neaktivnošću i prekomjernim korištenjem kompjutera i telefona. Naravno, sistemsko i sistematično djelovanje na vaspitanje djece, koji ima jasno postavljene ciljeve, preventivno bi djelovalo na socijalno neprilagođeno ponašanje i dovelo bi do očekivanih ishoda. S tog aspekta, postavlja se pitanje postoji li model da se smanji loš uticaj navedenih faktora na socijalni razvoj, ali i mentalno zdravlje djece? U nastavnoj i vannastavnoj praksi, jasno prepoznat pristup za rješavanje mnogih gore navedenih problema je izviđački pokret. Uključivanje djece u izviđačke organizacije, koje su hijerarški uređene, na vrlo sistematičan način, mogu se suštinski ostvarivati socijalni, psihološki i zdravstveni ciljevi koji su nužan preduslov u preveniranju socijalno neprilagođenog ponašanja djece. Zato ćemo se u ovom radu osvrnuti na suštinu i značaj izviđača i aspekte socijalnog djelovanja.

Ključne riječi: socijalno prihvatljivo ponašanje, prevencija, neprilagođeno ponašanje, izviđači,

Uvod

Društvo ubrzane modernizacije, urbanizacije i industrijalizacije, donosi nam svakakve promjene kojima se nekada uspješno prilagodimo, a nekada se promjene jave iznenada da nemamo vremena da adekvatno odgovorimo i prilagodimo se, ni kao društvo, ni kao pojedinac. Kraj prošlog vijeka je obilježio nestanak tradicionalnih porodičnih i vaspitnih okvira, ubrzana digitalizacija društva, te je kao posljedica društvenog razvoja i napretka došlo do povećanja svih oblika društvenih devijacija, a devijantno ponašanje, zapravo, jeste sastavni dio društveno-ekonomskog razvoja.

Školski sistemi su, pored osnovne namjene obrazovanja i vaspitanja djece i omladine, imali zadatak da vrše istraživanja koja su za cilj imali donošenje strategija za efikasne odgovore na sve veće naučno-tehnološke, socijalne i druge problemske izazove. Zato su mnoge situacije planirane ali i bile predvidljive i spremne za nadogradnju i reformu. Međutim, pojava korona virusa i epidemije svjetskih razmjera je poljuljala i veoma stabilne i predvidive vaspitno-obrazovne sisteme i programe.

Na svetskom nivou, većina država je zatvorila svoje škole i fakultete. Smatra se da je u jeku pandemije oko 1,7 milijardi učenika i studenata prestalo da pohađa škole i prešlo na učenje na daljinu. Takvo stanje je ostavilo dalekosežne posljedice ne samo na sistem obrazovanja i vaspitanja, već i na socijalnu, porodičnu, društvenu i ekonomsku stvarnost. U školskom sistemu javili su se, ili bolje reći

---

³⁹ ljilja.b@t-com.me

preovladavali oblici podučavanja i učenja koji su nekada bili sporadični: online nastava, učenje na daljinu, digitalno učenje i slično. Društvo je doživjelo korjenite promjene, iznenadnu i ubrzanu digitalizaciju, bez velikih planova i priprema. Posebno je pitanje kako smo se snašli i da li smo bili spremni na to? Promjene su sa sobom pojačale i relativno nove sociološke i društveni fenomene i devijacije koje najprije pogađaju djecu i adolescente. Kao propratne pojave uzrokovane raznim ograničenjima srećemo se npr. s fenomenom *nasilne otuđenosti*, *digitalnog nasilja* ili *internet zavisnosti* kao i spriječenost i nemogućnost adekvatne brige za mlade, stare i nemoćne. Posljednjih godina je dosta društvenih problema bilo u usponu, ali sada su došli do nivoa kada treba tražiti sistematsko i plansko rješenje za njih, naročito u vaspitno-obrazovnom sistemu.

Prilagođavanje obrazovnih sistema savremenim društveno-ekonomskim potrebama zajednice temelji se na naučnoj i realnoj potrebi jednog društva. Oko pitanja potreba i kvaliteta obrazovanja u Evropi i svijetu su se već duže vrijeme vodile različite rasprave, sa prizvukom zabrinutosti. Moderne, na znanju bazirane ekonomije, zahtijevaju ljude sa većim nivoom stečenih vještina i sposobnošću brzog prilagođavanja i reagovanja. Međutim, utisak je da obrazovni i školski sistemi, u obliku kakav poznajemo, ne može da odgovori zahtjevima savremenog društva. To je potvrdila i pojava pandemije virusa korona koja je pokazala ranjivost i nedostatke obrazovnog sistema, Ovdje je nezaobilazna i uloga pojedinca ili zajednice da se odupre svim izazovima.

Iskustvo pokazuje da i pored svih predviđanja, kretanja i promjena koje su se desile i dešavaju u obrazovanju, ima dosta slabosti i neostvarenih programskih ciljeva. Osposobljavanje mlade osobe za život u svim društvenim i socijalnim okolnostima opterećeno je i specifičnostima same ličnosti koja se obrazuje, porodičnog i društvenog okruženja, školskog sistema i mnogih faktora koji su povezani u jednu kompleksnu cjelinu. U tom isprepletanom krugu često ne dođemo do željenih ishoda. Zato je, nakon iskustva s pandemijom virusa korona i devijacijama koje je podstakla, globalno pitanje koji je oblik i metod obrazovanja prihvatljiv da školuje i stvara prilagodljive ličnosti svakoj situaciji, s najmanje devijacija.

Socijalno neprihvatljivo ponašanje - neka teorijska sagledavanja

Različite sociološke teorije ponašanja, kao bitan faktor razvoja ličnosti, navode samu aktivnost i djelovanje pojedinca u okruženju u kojem živi. To se može reći i za stečene navike i vještine koje određuju put ličnosti. Zato je i centar problema svakog vaspitanja pronalaženje aktivnosti koje će maksimalno stimulisati dijete u svakom trenutku njegovog razvoja i eliminisati ili smanjiti devijantna ponašanja. Na različitim uzrastima to su različite mogućnosti, uz optimalno vrijeme koje treba iskoristi za jačanje motivacije i sticanje pozitivnih navika.

Teorije socijalizacije, svaka sa svog stanovišta, upućuju da jednom formirana ličnost veoma teško mijenja svoje navike, izrazite karakterne crte, stavove i vrijednosti. To posebno postaje problem ako navike vode devijantnom ponašanju. Različiti su teorijski pristupi zašto dolazi do devijantnog ponašanja. Prema teoriji diferencijalnog udruženja, Edwina H. Sutherlanda „devijantno ponašanje se saznaje kroz interakciju s drugim ljudima“. Interakcijom i komunikacijom ljudi saznaju vrijednosti, stavove, tehnike i motive za kriminalno ponašanje.

U organizovanom sistemu postavljaju se strategije, sa jasnim smjernicama za sticanje obrazovnog i društveno i socijalno prihvatljivog nivoa ponašanja, ali i vještina koje određena uzrasna kategorija djece treba savlada. Međutim, dijete, a posebno adolescenti dosta vremena provode van organizovanog, školskog sistema, u drugoj lokalnoj, socijalnoj ili društvenoj zajednici. Oni učestvuju u njemu, korenspondiraju i posredno ili neposredno su izloženi socijalnom djelovanju. U nekom momentu i samo će steći navike koje su formirane pod uticajem socijalne sredine i društva u kom se kretao. Često osoba nije svjesna uticaja koji sredina ima na formiranje navika i ponašanja.

„Odnos djeteta prema sredini u kojoj živi je drugačiji od našeg. Odrasli se mogu diviti svijetu oko sebe. Mogu se sjećati i razmišljati o njemu, ali dijete ga upija u sebe. Ono ne pamti stvari koje vidi:

ono postaje sastavni dio njegove duše. Dijete ugrađuje u se sve ono što njegovo oko vidi, sve što čuje njegovo uho. Pojave koje nas ostavljaju ravnodušnima, njega preobražavaju“ (Montesori, 2013).

Navike se definišu kao stečeni, podsvjesni, rutinski oblik ponašanja često bez aktivnog učešća naše svijesti. Navike ne aktiviraju naše problemsko razmišljanje, već se obavljaju po nekoj nužnosti, sami od sebe. Mozak reaguje automatski na određeni način. Navike su posledica najjednostavnijeg učenja – učestalog ponavljanja. One su važan faktor ličnosti, njenog mišljenja, ponašanja, vrednovanja i djelovanja pojedinca. Često su navike uzroci poremećaja ponašanja.

Devijantna ponašanja i bolesti zavisnosti

Svako ponašanje koje odstupa, ili je u suprotnosti sa društveno prihvatljivim normama ponašanja, smatra se devijantnim ponašanjem. Jedan od oblika devijantnog ponašanja su i **bolesti zavisnosti** koje se često vezuju za probleme modernog doba i tehnološkog napretka društva. Međutim, u ljudskoj civilizaciji ovaj problem je poznat još od antičkog doba kada su se koristili razni opijati ili „čajevi“ za uživanje o kojima znamo iz literature. Sa tehnološkim i informacionim razvojem društva, pojedina devijantna ponašanja su u porastu, naročito digitalno nasilje i bolesti zavisnosti. Na njihov razvoj značajno utiču i društveni faktori: urušavanje sistema vrijednosti, ekonomska, socijalna ili zdravstvena kriza, izloženost stresovima ali i odsustvo prevencije.

Nakon iskustva s zdravstvenom krizom, pojave covida 19, prva istraživanja govore da imamo drastično povećanje devijantnih ponašanja i bolesti zavisnosti, čak i kod djece mlađe uzrasne dobi. Naravno, zatvaranje škola, prekid neposrednog kontakta s djecom u organizovanom vaspitno-obrazovnom sistemu, negativno je uticao na socijalno ponašanje i razvoj najranjivijih, a to su djeca i adolescenti. Pozitivno je što su ovi problemi postali transparentniji nego ranije i o njima se javno govori, kako sa stanovišta prevencije, tako i socijalne i zdravstvene zaštite.

Javne politike savremenih društava, posebno su aktivno usmjerene na prevenciju i smanjenje nepoželjnog ponašanja mladih. Period mlađeg školskog uzrasta je ključan za učenje i stvaranje navika, a period adolescencije za sazrijevanje i formiranje ličnosti. U ovom periodu je veoma velika osjetljivost djece, i zato su podložna uticaju društva. Zbog toga je ovo veoma rizičan razvojni period, kada najčešće prvi put probaju nedozvoljena sredstva ili ponašanjem odstupiti od važećih normi. Ukoliko sve to izmakne kontroli dobijemo problem, koji nije samo vaspitni, već i socijalni, zdravstveni pa, u krajnjoj mjeri i ekonomski.

Bolesti zavisnosti i vršnjačko nasilje

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, **zavisnost** je „stanje periodične ili hronične intoksikacije (zatrovanosti), štetne za pojedinca i društvo koja se postiže ponavljanim uzimanjem neke droge (prirodne ili sintetičke)“ (1952), a dodala bih i alkohola, duvana, tableta, hrane i mentalne opčinjenosti nekim sadržajima. Sve što nekontrolisano i bez mjere utiče na štetnost fizičkog i mentalnog zdravlja stvara zavisnost.

U vaspitno-obrazovnoj i stručnoj praksi jasno su definisane i registrovana devijantna ponašanja i bolesti zavisnosti koji sve više uzimaju maha, a zaslužuju da se na svim društvenim, socialnim i vaspitno-obrazovnim nivoima preventivno i urgentno djeluje na njihovu pojavu. To su:

- narkomanija
- alkoholizam
- pušenje
- kockanje
- zavisnost od interneta
- zavisnost od hrane
- vršnjačko nasilje (fizičko, sajber/digitalno, indirektna agrsija)

Upotreba, zloupotreba i zavisnost od psihoaktivnih supstanci se karakteriše kao **narkomanija**. Danas je prisutna čak i u kod djece osnovnoškolskog uztrasta. Psihoaktivne supstance su sve one koje svojim hemijskim karakteristikama mijenjaju i narušavaju psihičko i organsko zdravlje pojedinca i uzrokuju poremećaje u ponašanju. „do faze zavisnosti od psihoaktivnih supstanci se dolazi kroz nekoliko faza koje se obično klasifikuju kao: faza eksperimentisanja, faza početka redovne upotrebe, redovna upotreba i faza pregrijavanja (*Strategija CG za sprječavanje zloupotreba droga 2013-2020*). Dosadašnja iztraživanja upozoravaju da probanje i čak redovna upotreba droge počinje u periodu ranog puberteta i adolescencije. Upotreba droga će sigurno dovesti do degeneracije i nestabilnosti karaktera te osobe. Stoga je borba protiv narkomanije posebno važna u razvojnim fazama djece i mladih.

Alkoholizam podrazumijeva slabu kontrolu nad konzumacijom i količinom alkohola, uprkos čestim intoksikacijama i negativnim posljedicama po organizam. U našoj (balkanskoj) društvenoj sredini, alkoholizam je vrlo često uslovljen sredinskim faktorima (socijalnim, psihološkim, kulturnim, kulturološkim, ekonomskim) gdje je često teško utvrditi način i stepen njihove participacije (*Nacionalna strategija prevencije štetne upotrebe alkohola i alkoholom uzrokovanih poremećaja u Crnoj Gori 2013-2020, 2012.*)

Pušenje je najčešće vezano za duvan i nikotin koji se oslobađa u njegovom dimu i ima psihoaktivna dejstva. Ne smiju se zaboraviti ni druga štetna jedinjenja (katran i ugljenmonoksid) koji djeluju na organizam i okolinu. Pojava pušenja duvana datira još iz starih civilizacija, a u današnje vrijeme je velike razmjere popriilo pušenje psihoaktivne biljke, marihuane. Prema istraživanjima njena upotreba je u usponu, iako se nalazi na spisku zabranjenih supstanci, relativno se lako dolazi do nje.

Kockanje i igre na sreću su bolesti zavisnosti modenog doba. Tek krajem prošlog vijeka je kategorisano kao bolest (1980. godine). Uključuje ulaganje sredstava, rizik i nadu u veći dobitak od uloženog. Učestalost kocke kao devijantnog ponašanja je sve veća jer su igre na sreću vid zabave koji je lako dostupan u našem okruženju, ali i preko interneta. Hazarderske igre često ne prepoznamo kao kockanje, već samo kao vid zabave i relaksacije. Uz sticanje zavisnosti od igara na sreću, često osoba upada u finansijske probleme, koji kasnije povlače psihičke, socijalne i zdravstvene.

Prof. Kimberly Sue Young O'Mara, psiholog i stručnjak za zavisnost od interneta i online ponašanje, uvela je pojam ***net kompulsije***. Pod njim se podrazumijeva zavisnost od kockanja, igranja igrice, kupovine i dr. preko interneta. Dio stručne javnosti se nije složio sa tom konstatacijom, jer je u pitanju zavisnost od kockanja, a internet je samo mogućnost kako zadovoljiti kockarski nagon.

Zavisnost od interneta nije ozvaničena u Međunarodnom registru mentalnih bolesti, ali je prepoznata kao veliki problem modernog doba. Neke asocijacije i udruženja psihologa su registrovali poremećaj od igranja igrice (Internet Gaming Disorder). Evropska klasifikacija mentalnih oboljenja je 2019. godine ovaj poremećaj svrstala i zavisne poremećaje. Sve više mentalnih i motoričkih poremećaja kod djece ljekari pripisuju pretjeranom i nekontrolisanom upotrebom informacionih sredstava i tehnologija.

Zavisnost od hrane je bolest modernog doba. Prekomjerno unošenje i preokupiranost hranom je ne samo zdravstveni već i psihički problem. Današnja naučna saznanja upućuju da zavisnost od psihoaktivnih supstanci i uživanje u hrani imaju istu neurološku potporu. U oba slučaju se aktiviraju isti centri u mozgu.

Uzroci zavisnosti od hrane su mnogi, naročito se o psihičkim može raspravljati, ali se svi slažu da boravak u zatvorenom prostoru, upotreba telefona i kompjutera (internet) konzumiranje hrane bogate ugljenim hidratima i šećerima utiču na zavisnost od uzimanje hrane. Naravno, ovdje treba pomenuti gojaznost kao posledicu prekomjernog uzimanja hrane i povećanje raznih bolesti, naročito dijabetesa.

Nasilje, kao oblik devijantnog ponašanja, predstavlja svaki oblik ponašanja koji ima za cilj da nanese bol, fizičku i psihičku, kao i štetu drugoj osobi. Za razliku od nasilnog, agresivno ponašanj, može biti samo kao nekontrolisana, jednokratna reakcija, koja često kao cilj ima odbranu. Nasuprot tome, nasilnik vrši agresiju duži vremenski period i ima moć nad žrtvom. Tek je osamdesetih godina prošlog

vijeka definisan termin **vršnjačko nasilje**, kada su zabilježena samoubistva djece koja su trpjela nasilje od vršnjaka u školi. Tada se podrobnije počeo pratiti i istraživati fenomen vršnjačkog nasilja. Psiholozi su izdvojili dva aspekta koji karakterišu vršnjačko nasilje: dešava se više puta i nejednak je odnos snaga u interakciji. Ključni su elementi koji čine vršnjačko nasilje. To je čin koji nanosi štetu drugoj odobi, vrši se s namjerom, ponavlja se i odnos snaga je takav da žrtva ne može lako da se brani (Smit, 2019).

Na sami pomen nasilja, odmah pomislimo na fizičko nasilje (udaranje, šutiranje, bacanje i uništavanje stvari). Međutim, ne manje opasno i prisutno nasilje je **verbalno nasilje**: prijetnje, uvrede, ruganje i ismijavanje, kao i **indirektna agrsija** trećih strana, koja podrazumijeva spletkarenje, širenje ružnih komentara, izopštavanje žrtve iz društva itd.

Sve ove vrste nasilja, osim fizičkog, kada se vrše prijetnje, napadi, širenje lažnih informacija, neželjenih slika i fotografija putem sms poruka, društvenih mreža, mejlova, a s ciljem nanošenja štete žrtvi, definišemo kao **digitalno ili sajber nasilje**. Sama pojava društvenih mreža i dostupnost interneta, drastično je povećala digitalno nasilje. Škola, kao ustanova koja se bavi prevencijom i rješavanjem uzočno-posledičnih faktora koji dovode do nasilja, mnogo teže otkriva postojanje ove vrste nasilja, a kada se otkrije, razmjere su ozbiljne.

U ovom radu smo se posebno istraživali i analizirali devijacije koje su pojavom pandemije vidno pojačane u školi. Izdvojile su se zavisnosti od interneta i hrane, te vršnjačko i digitalno nasilje.

Cilj i metodologija istraživanja

Svedoci smo da su se, nakon nesvakidašnje situacije-zaključavanja usled epidemije, koje novija istorija na ovakvom nivou nije zabeležela, desile značajne promjene ne samo u vaspitno-obrazovnoj, već i u socijalnoj, ekonomskoj, zdravstvenoj i kulturnoj sferi.

Pretpostavka je, na osnovu sagledavanja školske situacije nakon postepenog povratka u redovne tokove, da su devijantna ponašanja učenika u porastu, čak i na mlađem školskom uzrastu. Činjenica je da su djeca dugotrajno bila izložena faktorima koja u psihološkom i socijalnom smislu podstiču rizično ponašanje. Uz to trajalo je i odsustvo neposrednog kontinuiranog praćenja od strane osoba i ustanova zaduženih za vaspitno-obrazovni rad. Desila nam se neka vrsta „otuđenja“ i oslanjanje na sopstvene snage, ne samo u vaspitanju i obrazovanju, nego i šire. Ovdje se nametnulo samo nekoliko, od mnogo važnih pitanja:

1. Koliko smo kao društvo bili spremni da se snađemo u datoj situaciji, ali i koliko je dosadašnja školski sistem odgovorio zadatku?
2. Koja karika u vaspitno-obrazovnom sistemu bila naslabija?
3. Kakao planirati dalji vaspitno-obrazovni rad koji će se bazirati na spremnostie da se odgovori informaciono-tenološkim izazovima, ali i kriznim situacijama?

Imajući u vidu značaj zdravog razvoja djece, njihovog obrazovanja, vaspitanja, fizičkog i mentalnog zdravlja, ovo malo istraživanje je rađeno kao korak ka unapređenju lične i lokalne vaspitno-obrazovne prakse i smjernica koje treba zauzeti u budućnosti.

Rezultati istraživanja

Istraživanjem su obuhvaćeni učenici 3, 4, i 5. razreda koji su odgovarali o svojim navikama, vještinama, stavovima, rasporedu i planiranju dnevnog i nedeljnog vremena za školske i vaškolske aktivnosti, o međusobnom odnosu učenika u školskoj i vanškolskoj sredini i njihovoj komunikaciji, s posebnim osvrtom na digitalnu.

Iz grupe anketiranih učenika izdvojili su se učenici koji su članovi izviđačke sekcije, njih 60, koji su odgovarali na ista pitanja. Zašto su za anketu odabrani i izdvojeni članovi izviđačke sekcije? Zato što je to najmasovnija sekcija koja djeluje u školi. Takođe, pripadnost izviđačkom pokretu iziskuje poštovanje određenih pravila, njegovanje vrednosnog sistema koji razvija saosjećanje, empatiju i

spremnost na pomoć slabijem prema uzrasnom dobu. Naravno, kod djece je primijećena posvećenost, trud i želja da se pravila ispoštuju i zasluži mjesto izviđača. Oni će poslužiti za uporednu analizu u nekim karakterističnim segmentima, kao grupa u kojoj su pravila i normativi propisani i zahtijevaju poštovanje, a sve na dobrovoljnoj osnovi.

Anketom je utvrđeno da najveći dio učenika posjeduje telefon. Tek 10,4% anketiranih osmogodišnjaka i 6,8% destetogodišnjaka nema svoj aparat. Zanimljivo je bilo konstatovati da su učenici koji ne posjeduju telefon najmlađi članovi izviđačke sekcije (poletarci i pčelice). Isto tako, utvrđeno je da 37,9% učenika ima neograničen pristup internetu, što je alarmantno, zbog opasnostima koje su ranije pomenute. Učenici najčešće telefon koriste za igrice (67,2%), a njih 83,9% umreženo u neku od zajednica (viber, facebook, instagram). Ovdje se potvrdilo da je prekid redovnog školovanja uslovio masovno i nekontrolisano korištenje telefona i interneta. Čak 86,4% učenika koji posjeduju telefon izjavilo je da su ga dobili zbog online nastave. Učenje na daljinu je situacija kada smo „legalno“ djeci dali telefon u ruke i izlazak na mrežu, a time pojačali rizik razvoja zavisnosti od interneta. Ovakvu situaciju neminovno prati i iskušenje od internet kockanja, digitalnog i sajber nasilja i drugih socijalnih devijacija.

Ove trdnje imaju osnovu u činjenici da 58% osmogodišnjaka svakog dana koristi telefon 2h i više, a tek 18% samo pola sata. Samo jedan učenik je odgovorio da „zarađuje vrijeme“ na telefonu, čitajući. Na pitanje „da li bi se i pod kojim uslovima odrekli korištenja telefona“, samo 12,5% je odgovorilo da bi se odreklo „jedino ako mi zabrane ili oduzmu telefon“. Nasuprot njima, čak 95,2% učenika-izviđača bi se odreklo telefona „ako mi šteti ili roditelj/nastavnik zahtijeva“.

Analizirajući fizičku aktivnost na dnevnom i nedeljnom nivou, dobili smo podatke da 34% učenika tokom radne nedelje ne izlazi da se igra ispred zgrade, u parku itd, jer ima mnogo da uči. Za razliku od njih, članovi izviđača nedljno oko 2h provode napolju (u parku, prirodi)- registrovano ih je 56,7%. Oslanjajući se na medicinske podatke, nakon pandemije se povećala gojaznost, kako kod djece, tako i odraslih. Ovi podaci već predstavljaju alarm. Mišljenja smo da bi uključivanjem djece u vanškolske aktivnosti koje su vezane za prirodnu sredinu i organizovanim programom rada izbjegli zdravstvene probleme kod djece, koji su neminovni, ako ne postavimo strategiju prevencije i plan aktivnosti za spječavanje bolesti.

Istraživanjem smo se dotakli i međusobnog odnosa vršnjaka i njihovom komunikacijom. Dobili smo podatke da je 21,6% učenika ima saznanja da se na društvenim mrežama prijete osobama koje poznaju, ali 87,2% kaže da oni nisu dobili nikakvu prijatnju. O neprimjerenosti komunikaciji na društvenim mrežama 63,4% učenika „nikog ne bi obavijestilo ako se njih ne tiče“, za razliku od učenika-izviđača, gdje je 72,5% spremno „da obavijesti odrasle da bi se sukob spriječio“, što opet upućuje da se od najranijeg uzrasta može graditi sistem vrijednosti kojem teži savremeno društvo.

Nakon pandemije, svedoci smo da su u školi svakodnevno bilježeni i rješavani ne samo verbalni, već i fizički sukobi. Dva slučaja vršnjačkog nasilja su dobila i epilog na sudu. Analizirajući uzroke sukoba, svi su počeli neprimjerenom komunikacijom na društvenim mrežama, van škole, a završili se fizičkim obračunom u školi. Sve ovo upućuje na zaključak da je sistem vrijednosti dodatno urušen nakon prelaska na online nastavu, nestankom neposrednog kontakta nastavnik-učenik i ustaljenog sistema društvene brige o mladima.

Izviđački metod – preporuka za vaspitno-obrazovni rad

Sagledavajući cjelokupnu situaciju, potkrijepljenu rezultatima istraživanja, izviđački pokret se čini najsvrshodniji za brzo reagovanje i građenje vrednosnog sistema koji nam je neophodan u razvoju društva i vaspitno-obrazovnom radu. Zašto?

Izviđački metod je najstariji aktivni pokret za djecu i mlade, a ujedno i najmasovniji pokret neformalnog obrazovanja koji dopunjava formalno obrazovanje. Metod izviđačkog rada se bazira na osam strategija koji su podjednako važne u vaspitanju i obrazovanju djece i omladine, povezane su i ravnomjerno se razvijaju. Iako je dio neformalnog obrazovanja, u njemu je ključni pristup vaspitno-

obrazovnom procesu, nasuprot ostalim pokretima i organizacija koje se bave vaspitno-obrazovnim radom. On podrazumijeva:

- 1) Njegovanje sistema vrijednosti, kodeksa ponašanja, dosljednosti, poštovanje duhovnih i tradicionalnih tekovina kroz obećanja, zavjete i zakone.
- 2) Učenje kroz rad s ciljem sticanja odgovornosti, vještina, formiranja stavosva kroz praktična iskustva
- 3) Rada u malim grupama
- 4) Život u prirodi
- 5) Simbolički okvir
- 6) Vezu sa zajednicom
- 7) Podršku odraslih
- 8) Šemu ličnog napretka

Ovaj metod se bazira na iskustvenom učenju. Prilagođen je individualnim specifičnostima pojedinca i njegovim afinitetima i uzrasnim kategorijama. Od najranijeg školskog uzrasta, koji pripada kategoriji pčelica i poletaraca, podstiče se i promovise boravak i život u prirodi, učešće u raznim akcijama kojim se izgrađuju aktivni članovi zajednice, podstiče se snalažljivost, timski rad i liderstvo, promovisu se zdravi stilovi života, čuvanje prirode, tradicije i identiteta, kako svog tako i tuđeg (SICG, 2021). Sve gore navedeno, daje nam za pravo da tvrdimo da izviđački pokret može djelovati kao prevencija devijantnog ponašanja kod djece, adolescenata i omladine, čak štaviše i primjenjiv metod rada u građenju neke nove vaspitno-obrazovne platforme u našem društvu.

Zaključak

U toku i nakon perioda epidemije koronavirusa koja je izazvala drastične društveno-ekonomske, socijalne i zdravstvene promjene u cijelom svijetu, nametnili su se izazovi koji traže strategije razvoja koje će odgovoriti različitim izazovima. Ovome nisu odoljeli ni veliki svjetski školski sistemi, jer je nepovoljna zdravstvena situacija i posledice koje su se desile, ogolila i istakla sve nedostatke. Ujedinjene nacije i UNICEF su već inicirale pravljenje okvira nove strategija obrazovanja koja će unaprijediti obrazovni sistem i biti primjenjiva čak i u kriznim situacijama kakva se desila u protekle dvije godine. Nakon ovog iskustva i svih socioloških i kulturoloških fenomena koji ga prate, može se reći da je globalni svijet ujedinjen u namjeri da postavi platformu sveobuhvatnog, svrsishodnog i kvalitetnog obrazovanja pojedinca koji će biti sposoban da se brzo prilagodi datoj situaciji. Potreba za svestranijim obrazovanjem se nameće ne samo kao posledica značaja na ekonomski prosperitet, kvalitetniji i bolji život kojem težimo, već i na rješavanje devijantnih ponašanja koje su uočene i javljaju kao posljedica života, učenja i rada u savremenim i izmijenjenim uslovima djelovanja. Naš zadatak, kako na lokalnom, tako i na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou je da permanentno istražujemo i iniciramo metode i puteve za unapređenje vaspitno-obrazovnog rada kako formalnog, tako i neformalnog, da bi djeca imala što kvalitetnije obrazovanje. Ujedno, vrijeme koje nam je donijelo mnogo socijalnih i društvenih izazova, opominje nas da težimo razvoju preventivnih mjera koje će štiti djecu i mlade od opasnosti kojima su izloženi. Obrazovanje i vaspitanje djece je zalog za budućnost, zato su uslovi u kojima se odvijaju različite vaspitno-obrazovne aktivnosti od velikog značaja za roditelje, društvo ali i nacionalne interese.

Literatura:

1. Montesori, M. (2013). *Upijajući um*. MIBA Books, DN Centar: Beograd.
2. Nacionalna strategija prevencije štetne upotrebe alkohola i alkoholom uzrokovanih poremećaja u Crnoj Gori 2013-2020, (2012).
3. Savez izviđača Crne Gore (2021). *Priručnik za formiranje novih jedinica*, Podgorica.
4. Strategija Grne Gore za sprečavanje zloupotrebe droga 2013-2020 i Akcioni plan 2013-2016
5. Smit, Piter. (2019). *Psihologija vršnjačkog nasilja*, Psihopolis, Novi Sad.

6. https://www.delfi.rs/img/artikli/2018/10/laguna_sve_o_narkomaniji.pdf
7. <http://www.drajzerova.org.rs/content/zavisnost-od-nikotina>

**THE SCOUT MOVEMENT AS A PREVENTION OF SOCIALLY NON-ADJUSTED BEHAVIOR
IN CHILDREN**

Ljilja Barjaktarović, prof. classroom teaching

Elementary school "Blažo Jokov Orlandić", Bar

Abstract: In the light of the corona virus pandemic, various restrictions, distance education models, and increased use of information technologies and social networks appeared as a consequence. New circumstances, in addition to bringing developmental problems in children and young people, seem to have additionally strengthened socially unacceptable and maladjusted behavior. The challenges faced by today's society have become complex. That is why it is the task of experts and practitioners, who deal with educational work, to find models and frameworks for building acceptable behavior from the earliest age. In addition, it is important to address the many developmental and health problems caused by time spent indoors, physical inactivity, and excessive use of computers and phones. Of course, systematic and systematic action on the upbringing of children, which has clearly set goals, would have a preventive effect on socially maladjusted behavior and would lead to the expected outcomes. From this aspect, the question arises whether there is a model to reduce the bad influence of the mentioned factors on social development, but also on the mental health of children? In curricular and extracurricular practice, a clearly recognized approach to solving many of the above-mentioned problems is the scouting movement. The inclusion of children in scouting organizations, which are organized hierarchically, in a very systematic way, can fundamentally achieve social, psychological and health goals, which are a necessary prerequisite for preventing socially maladjusted children's behavior. That is why in this paper we will look at the essence and importance of scouts and aspects of social activity.

Key words: socially acceptable behavior, prevetia, maladaptive behavior, scouts.

SEKSUALNO DEVIJANTNO PONAŠANJE ADOLESCENATA

Petra Berlot, mag.paed., Filozofski fakultet u Rijeci⁴⁰

Lucija Tomac, mag.paed.⁴¹

Sažetak: *Devijantno ponašanje predstavlja ono ponašanje koje odstupa od općeprihvaćenih ponašanja u pojedinoj kulturi. S obzirom na to da je ljudska seksualnost veoma kompleksno područje za istraživanje i raspravu, veoma je teško odrediti granice devijantnog i prihvatljivog seksualnog ponašanja. Uzimajući u obzir činjenicu da je pravo na seksualno izražavanje i zaštitu jedno od fundamentalnih ljudskih prava, ipak je važno neke seksualne prakse problematizirati u kontekstu društvene prihvatljivosti i nužnosti pedagoškog djelovanja. Uslijed globalizacije, digitalizacije i sve većeg porasta dostupnosti sadržaja, mladi ljudi podložniji su rizicima od razvoja devijantnih ponašanja čiji se temelj pronalazi na internetu kao što su sexting (razmjena seksualnih sadržaja) i sextortion (osvetnička pornografija). Navedeni oblici pojavljuju se veoma učestalo tijekom adolescencije, povećavajući mogućnost za sudjelovanje u činovima koji su i ranije smatrani devijantnima kao što su silovanje, seksualno zlostavljanje i promiskuitetno ponašanje. Granice postavljene između prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja u današnje vrijeme tanje su no ikada. Pitanje pristanka, užitka, zaštite i prava na izražavanje nikada nisu bila aktualnija među svim dobnim skupinama. Osim svega navedenog važno je istaknuti nedostatak dobro razvijenog sustava koji će mladima pružiti znanja i vještine potrebne za zdravi razvoj i funkcioniranje u društvu, spriječiti neželjene trudnoće i spolno prenosive bolesti i istovremeno smanjiti pojavu seksualnog devijantnog ponašanja kod mladih i adolescenata.*

Ključne riječi: *adolescenti, seksualno devijantno ponašanje, seksualna edukacija, seksualnost,*

UVOD

Adolescencija je razdoblje razvoja i odrastanja čovjeka između petnaeste i dvadesete godine života okarakterizirano biološkim, kognitivnim, socijalnim i emocionalnim promjenama zbog prijelaza iz razdoblja djetinjstva u razdoblje zrelosti (Meščić-Blažević, 2007). U ovom razdoblju sporadične romantične misli iz doba puberteta (Worling, 2012) zamjenjuju seksualna maštanja i snovi koji su češći i jasniji u odnosu na raniju dob (Masters i sur., 2006). Osim završetka razvoja u fiziološkom smislu tj. dolaska do krajnje faze razvoja sekundarnih spolnih obilježja, seksualni razvoj u adolescentnoj dobi uključuje sintezu sebe, drugih i općenitog društva u kojoj pojedinac razvija seksualne želje koje mora integrirati sa svim pojedincima s kojima stupa u interakciju (Worling, 2012). Adolescentna razvojna faza pred pojedinca stavlja zadatke u vidu prihvaćanja spolnog identiteta i odgovornog spolnog ponašanja zbog čega se razvoj seksualnosti u ovoj dobi smatra jednim od najosjetljivijih područja ljudskog razvoja (Kuzman, 2009). Tijekom ovog životnog razdoblja dominira želja za eksperimentiranjem u raznim situacijama koja mlade ljude nerijetko dovodi do rizičnih i devijantnih ponašanja. Devijantno ponašanje predstavlja ono ponašanje koje odstupa od općeprihvaćenih ponašanja u pojedinoj kulturi. Uslijed socio-kulturalnih utjecaja i shvaćanja pojedinih seksualnih ponašanja, kategorizacija seksualnih ponašanja kao devijantnih nikako ne može biti jednoznačna i općeprihvaćena. Primjerice, u pojedinim kulturama smatra se korektnim stupanje u

---

⁴⁰ petra.berlot@gmail.com

⁴¹ lucija.tomac@icloud.com

seksualne odnose i brakove unutar obitelji, dok se u nekim kulturama takve prakse nazivaju incestom. Hackett (2014) kategorizirao je seksualna ponašanja djece i adolescenata u tri kategorije od kojih se u crvenoj kategoriji nalaze ona ponašanja koja ne spadaju u sigurna i zdrava. Za adolescente u dobi od 13 do 17 godina takva ponašanja uključuju javnu masturbaciju, seksualnu degradaciju sebe i drugih, tjeranje drugih na pokazivanje spolnih organa, seksualno agresivno ponašanje i seksualno uznemiravanje. Za starije adolescente u dobi od 13 do 17 godina u crvenoj kategoriji nalazi se seksualna aktivnost bez pristanka, korištenje moći i kontrole u vezama, ozljeđivanje genitalija, seksualne interakcije s osobama koje su mnogo mlađe ili starije, seksualna aktivnost sa članovima obitelji i životinjama i primanje novca za sudjelovanje u seksualnim aktivnostima. Isto tako, dobna granica za stupanje u seksualne odnose i brakove uvelike se razlikuje ovisno o karakteristikama zemalja u kojima pojedinci žive, kao i dominantne religijske paradigme. Religijska paradigma i uvjerenja pojedinca i društva u kojemu se nalazi direktno utječe i na poimanje pristanka i prisile, zbog čega seksualne prakse poput silovanja nerijetko ostaju skrivene unutar obitelji. Pod istim utjecajima je i odabir seksualnog načina života, izbor seksualnog partnera i izražavanje rodnog identiteta jer „društvo odgaja djecu i adolescente za heteroseksualni svijet“ (Masters i sur., 2006: 255). Osim samog stupanja u seksualne odnose, uvelike se razlikuju i stavovi spram kontracepcije i prakticiranja seksualnih odnosa, iako se siguran seks smatra jednom od karakteristika općenite bolje zdravstvene slike. Kada se govori o seksualnom devijantnom ponašanju misli se na veliki broj neuobičajenih seksualnih praksi u koje su prvenstveno uključivale seksualni interes u predpubertetnom razdoblju osoba mladih od 12 godina, kao i seksualne interakcije s osobama koje su barem četiri godine mlađe od adolescenata (Worling, 2012). Osim toga, razdoblje adolescencije pokazalo se visokorizičnim za mnoge zdravstvene posljedice koje se odnose na rizična seksualna ponašanja, kao što su infekcija virusom humane imunodeficijencije (HIV/AIDS) i ostalih spolno prenosivih bolesti i velike mogućnosti neželjenih trudnoća (Kotchick, Shaffer, Miller i Forehand, 2001). Zbog svega navedenog, stavljajući naglasak na fluidnost termina devijantnog seksualnog ponašanja i njegovu kulturnu obojenost, cilj ovog rada je pružiti pregled najčešćih ponašanja i seksualnih praksi adolescenata koja se smatraju devijantnima uzimajući u obzir kulturološka uvjerenja na području balkanskog poluotoka.

RIZIČNI SPOLNI ODNOSI

Jedno od rizičnih ponašanja u koja se upuštaju adolescenti je prerana seksualna aktivnost bez stečene dovoljne razine znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Iluzija neranjivosti, slabo razvijene komunikacijske vještine i manjkava informiranost o postojećim rizicima te načinima zaštite (Štulhofer, 2009; Slater i Robinson, 2014) predstavljaju temeljne razloge za stupanje u rizične spolne odnose koji rezultiraju prijenosom spolnih bolesti i adolescentnom trudnoćom. *Youth Risk Behavior Survey* provedena 2011. godine pokazala je da 47% mladih u dobi od 14 do 18 godina stupa u seksualne odnose od kojih njih 40% ne koristi kondome (CDC, 2011). Isto tako, kao veoma rizična skupina pokazale su se udane adolescentice koje češće stupaju u nezaštićene spolne odnose i u manjoj mjeri koriste kontracepciju spram neudanih adolescentica (Slater i Robinson, 2014). Trudnoće u navedenoj dobi najčešće su neplanirane, često neželjene i povezane s nedovoljnom informiranošću i rizičnim spolnim ponašanjem adolescenata (UNICEF, 2011). S obzirom na činjenicu da u adolescentnoj dobi mlade osobe još nisu završile svoj fizički i psihički razvoj, adolescentne trudnoće spadaju u posebnu rizičnu skupinu trudnoća koje zahtijevaju liječničku pozornost i nadzor jer je i veći rizik od komplikacija i spontanih pobačaja. Isto tako, zbog negativnih reakcija roditelja i okoline djevojke su sklone odluci o prekidu trudnoće koja potencijalno donosi komplikacije u raznim područjima života uključujući kasnije probleme sa začecem i/ili u ekstremnim slučajevima i smrt trudnice. Osim za mladu majku, negativne posljedice mogu se odraziti i na dijete. Primjerice, majke u dobi između 15 i 19 godina imaju 50% veću šansu roditi mrtvo dijete ili dijete koje će neposredno nakon rođenja preminuti spram majki u dobi od 20 do 29 godina (WHO, 2014). Za slučaj neželjenih maloljetničkih trudnoća, nažalost, nema jednostavnih i jednoznačnih rješenja. Ipak, kao ključni čimbenici koji povećavaju njihovu učestalost mogu se istaknuti dezinformiranost i neinformativnost (Masters i sur., 2006) što govori u prilog uvođenja znanstveno utemeljenog i relevantnog koncepta seksualne edukacije od najranije dobi.

Usljed izostanka korištenja kontracepcijskih sredstava, mlade osobe podložne su zarazi različitim spolno prenosivim bolestima. Spolno prenosive bolesti kao rezultat stupanja u rizične

seksualne odnose još su jedan od faktora koji rizične seksualne odnose svrstavaju u devijantna ponašanja. Osobe koje su zaražene spolnim bolestima, ili pak one koje su njihovi asimptomatski prijenosnici često nailaze na društvenu stigmiju zbog nedovoljnih znanja i prihvatanja netočnih informacija stečenih u razgovorima s vršnjacima i iz medija. Iako postoje brojne kampanje koje promoviraju seksualnu odgovornost i korištenje kontracepcijskih sredstava, upotreba kondoma i ostale kontracepcije uvelike ovisi o motivaciji, informiranosti, dostupnosti, cijeni, osjećaju odgovornosti, povjerenju i stanju partnera kao i utjecaju društvenog konteksta i normi (Kuzman, 2009).

PRISTANAK I PRISILA

Različite kulture, religije i etničke grupe posjeduju različite seksualne norme zbog čega dobne granice za davanje svjesnog pristanka osciliraju među zemljama Europe. Razlike u dobnim granicama pronalaze se i na području samog balkanskog poluotoka. Primjerice, zakonskim regulacijama u Republici Hrvatskoj dobna granica svjesnog i dobrovoljnog pristanka je 15 godina, a 14 godina u Republici Srbiji, Federativnoj Republici Bosni i Hercegovini i Republici Sloveniji. Pitanje pristanka i prisile veoma je važno u kontekstu promatranja devijantnih seksualnih ponašanja adolescenata jer se izostankom svjesnog pristanka govori o činu silovanja i seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja.

Iako seksualna aktivnost za mnoge adolescente predstavlja ugodno iskustvo u kojemu žele sudjelovati, postoje slučajevi u kojima dolazi do različitih vrsta viktimizacije (Slater i Robinson, 2014). Stvaranje distinkcija između ponašanja koja spadaju u navedene kategorije i ponašanja koja su dobrovoljna i željena, stvaraju teškoće i kod drugih dobnih skupina osim adolescenata. Tako Williams i Walfield (2016) navode postojanje teškoća u definiranju silovanja prema čemu se silovanjem može smatrati isključivo penilno-vaginalna seksualna interakcija ili pak niz ponašanja poput oralnog i analnog seksa, umetanje objekata u vaginu ili anus, kao i nepoželjno dodirivanje spolnih organa. S druge strane, definiranje seksualnog zlostavljanja djece među raznim autorima nailazi na slaganje. Tako se ono može definirati kao „uključivanje djeteta u seksualne aktivnosti koje ono ne može shvatiti ili za koje je razvojno nespremno i ne može dati pristanak i koje povrjeđuje zakonske odredbe ili socijalne norme društva“ (Kellogg, 2005). Pregled istraživanja (NVRC, bez dat.) pokazao je da je čak jedna od četiri djevojčice i jedan od šest dječaka bio seksualno uznemiravan ili zlostavljan u dobi mlađoj od osamnaest godina. Isto tako, na globalnoj razini oko 8% (približno 10 milijuna) djevojčica i 0.7% (približno 791 tisuća) dječaka mlađih od 18 godina doživjelo je silovanje ili pokušaj silovanja. Ono što je u kontekstu devijantnog ponašanja adolescenata važno istaknuti jest činjenica da je čak 43,6% djevojčica bilo žrtvom poznanika, a njih 28,8% žrtvom aktualnog ili bivšeg partnera (NVRC, bez dat.). Uzimajući u obzir navedene podatke, dolazi se do zaključka da je velik broj seksualnih devijantnih ponašanja prisutan između istih ili sličnih dobnih skupina.

Iako su dobne granice zakonski utvrđene, nužno je razmotriti pitanje je li određena dobna granica uistinu adekvatna tj. posjeduju li osobe od 14 ili 15 godina dovoljno iskustva, znanja i vještina kako bi svojevrijem mogle dati pristanak za sudjelovanje u seksualnim interakcijama?

IZBOR SEKSUALNOG PARTNERA

Osim ponašanja koja se smatraju rizičnima, najveća devijacija u kontekstu stupanja u seksualne odnose vidljiva je u odabiru seksualnog stila poznatog kao serijska monogamija. Serijska monogamija odnosi se na način života u kojemu osobe „u svakom trenutku imaju samo jednog seksualnog partnera, no da ne oklijevaju imati više partnera, te je naglasak na "serijska", a ne na "monogamija"“ (Masters i sur., 2006: 254). Iako je odabir životnog stila dio prava na seksualno izražavanje, serijska monogamija se zbog svoje karakteristike kratkoročnosti ne smatra poželjnim životnim stilom. Razlog tomu je pripisivanje nedostataka i/ili nedovoljne zastupljenosti osjećaja ljubavi koja je u Zapadnom društvu emocija koja predstavlja osnovu predanosti i stvaranja obitelji (Oatley i Jenkins, 2007). Većina adolescenata odbacuje stajalište o ljubavi kao preduvjetu za stupanje u seksualne interakcije, iako postoje i oni koji i dalje gledaju na seks kao interakciju koja se nužno veže uz osjećaj ljubavi (Masters i sur., 2006). Zbog navedenog, adolescentni odabir seksualnog stila serijske monogamije i veza koje iz njih proizlaze spadaju pod nazivnik devijantnih seksualnih praksi. Zbog kratkotrajnosti ovih veza i ulaženja u seksualne odnose s više seksualnih partnera adolescenti su

izloženi većim rizicima od prijenosa HIV-a i ostalim negativnim posljedicama seksualno rizičnog ponašanja (Kotchick, Shaffer, Miller i Forehand, 2001).

Isto tako, sukladno težnji i promoviranju heteroseksualnih monogamnih veza, na balkanskom području nerijetko dolazi do pojave homofobije i vršnjačkog nasilja temeljenog na rodnom identitetu. U ovom smislu mogu se problematizirati dva oblika devijantnog ponašanja: odabir partnera suprotno prihvaćanju isključivo heteroseksualnih veza i nasilje nad osobom koja odudara od društvenih normi.

Kada se govori o neprihvaćanju osobe koja ne vodi isključivo heteroseksualni seksualni život, neminovno je spomenuti pojavu homofobije. Homofobija se može opisati kao „negativan stav prema ljudima koji ulaze u seksualno-emocionalne veze s osobama istog spola“ (Zulević, 2001: 117), ali i prema cjelokupnoj LGBTIQ zajednici. Homofobija se manifestira svakodnevno u javnoj i privatnoj sferi života, a neke od njih su toliko ukorijenjene u društvenoj sredini da ih većina pojedinaca ne primjećuje i/ili ne može prepoznati (Spahić i Gavrić, 2012). U prilog tome govore i rezultati istraživanja kojeg su proveli Pikić i Jugović (2006) na 202 sudionika s područja Zagreba, Rijeke i Osijeka. Rezultati su pokazali da je 51,3% anketiranih LGBT osoba doživljava neki oblik nasilja. Među ispitanicima njih 42% doživjelo je psihološki oblik nasilja, dok se u 30% slučajeva radilo o seksualnom nasilju te je u 15% slučajeva zabilježeno je fizičko nasilje. S druge strane, istraživanje udruge LORI (2016) u kojemu je sudjelovalo 618 mladića iz dvije zagrebačke srednje škole pokazuje da je njih 39% u posljednja tri mjeseca sudjelovalo u verbalnom nasilju ili prijetnjama nekome za koga su mislili da je „homoseksualac ili previše feminiziran“, dok je čak njih 19% sudjelovalo u „udaranju ili prebijanju“ takve osobe (LORI, 2016:23). Iz svega navedenoga može se zaključiti da je izbor partnera jedna od odluka koja pojedinca i društvo može usmjeriti ka razvoju devijantnog ponašanja zbog razlika u percepciji „poželjnih“ veza i promoviranja različitih vrijednosti. Iako se o istospolnim vezama ne može govoriti kao o devijaciji, s obzirom na to da svaka osoba ima pravo izbora, ponašanja okoline koja ova odluka sa sobom nosi mogu se svrstati u kategoriju devijantnih.

SEXTING

U razdoblju adolescencije mladi se susreću s brigom oko vlastite privlačnosti, koja je vrlo blisko povezana s načinom na koji vide svoje tijelo tj. njihovom slikom o vlastitom tijelu. Zbog navedenog Masters i suradnici (2006) ističu da jedan od razloga pridavanja važnosti privlačnosti i slici o tijelu u ovoj dobi leži u činjenici da „adolescent još nije razvio jasnu sliku vlastitog identiteta kao osobe, te zbog toga adolescentu "kako izgledam" i "kako me drugi vide" znači "tko sam"“ (str. 242). Zbog potrebe za vanjskom potvrdom vlastite vrijednosti kojom adolescenti stvaraju sliku o sebi, kao i želje za uzbuđenjem, potrebe za intimnošću, regulacijom stresa i dosade te regulacije usamljenosti, adolescenti se upuštaju u noviji oblik komunikacije- *sexting*. Različiti autori različito određuju pojam *sextinga* stavljajući različite naglaske na njegove komponente kao što su akcije, vrsta sadržaja, obilježja i načini prijenosa informacija. Ipak, svi autori slažu se da se *sexting* odnosi na „slanje, primanje i objavljivanje seksualno eksplicitnih poruka, fotografija i videozapisa putem mobilnog telefona, interneta ili društvenih mreža“ (Sesar i Dodaj, 2020:12). Ovaj fenomen zadobio je pažnju nekolicine autora zbog čega su razvijene različite tipologije *sextinga* ovisno o vrsti, dijeljenom sadržaju i štetnosti. Tako možemo govoriti o primarnom i sekundarnom *sextingu* od kojih se primarni *sexting* odnosi na dijeljenje osobnih fotografija seksualnog sadržaja drugima, dok se dijeljenje tuđih fotografija naziva sekundarnim *sextingom* (Calvert, 2009). S druge strane, prema štetnosti možemo govoriti o problematičnom i eksperimentalnom *sextingu*. Eksperimentalni *sexting* podrazumijeva slanje osobnih fotografija ili video-zapisa bez loše namjere, dok problematični *sexting* uključuje kriminalne elemente i elemente zlostavljanja kao što su uključivanje odraslih u razmjenu sadržaja s maloljetnicima, seksualna zlostavljanja, prijetnje i prosljeđivanje dobivenih sadržaja bez znanja pošiljatelja (Wolak i sur., 2012). Ovisno o dijeljenom sadržaju može se govoriti o četiri dominantna tipa *sextinga*. Tip 1 odnosi se na slanje isključivo tekstualnih poruka seksualnog sadržaja. Tip 2 uključuje slanje slika ili video-zapisa na kojima je osoba u donjem rublju dok se Tip 3 odnosi na dijeljenje slika ili video-zapisa u kojima osoba na sebi ne nosi odjeću. Posljednji tip, Tip 4 uključuje slanje slika ili video-zapisa koji uključuju seksualne sadržaje poput seksualnog odnosa, masturbacije ili petinga (Maes i Vandenbroesch, 2021). Popularnost *sextinga* unutar adolescentske populacije može se objasniti sve većom dostupnošću informacija na internetu i promoviranjem koncepta digitalizacije. U ovom kontekstu adolescenti *sexting* smatraju niskorizičnom praksom erotske i intimne

komunikacije (Strassberg i sur., 2013). Burić, Garcia i Štulhofer (2021) navode kako brojna istraživanja kao temeljne razloge upuštanja u *sexting* navode pružanje inicijative za stupanje u seksualne odnose s partnerom, stvaranje veće razine intimnosti u vezi ili očajnikanje s potencijalnim partnerom, nerijetko uvjetovano pritiskom partnera i prijatelja, pri čemu u *sextingu* učestalije sudjeluju adolescenti u dobi od 16 i 17 godina spram mlađih (Dake i sur., 2012).

Zbog prethodno spomenute činjenice da je kategorija seksualnih devijantnih ponašanja veoma fluidna, može se postaviti pitanje je li *sexting* uistinu devijacija u ponašanju koje bi adolescenti trebali imati, ili pak sastavni dio njihova odrastanja?

Iako istraživanja pokazuju da je *sexting* postao dio seksualnog istraživanja u adolescentskoj dobi više nego negativna praksa za psihološku dobrobit (Burić i sur., 2021) koja sa sobom nosi brojne pozitivne utjecaje kao što su povećanje intimnosti s partnerom, promoviranje dobrobiti i istraživanje seksualnog identiteta (Gamez-Guadix i sur., 2022), ova praksa ipak je okarakterizirana i nedostacima koje je potrebno istaknuti. Matthey Dileberto i Matthey (2009) navode postojanje dvije ozbiljne negativne posljedice *sextinga*: gubitak kontrole i *cyberbullying*. Gubitak kontrole opisuje se nemogućnošću praćenja širenja sadržaja koji je poslan nekoj osobi dok se *cyberbullying* odnosi na vršnjačko nasilje putem interneta kao što je zlonamjerno širenje sadržaja *sextinga* putem društvenih mreža ili drugih platforma online komunikacije. Isto tako, Sesar i Dodaj (2020) ističu da su brojna istraživanja potvrdila mogućnost kategorizacije *sextinga* u rizična ponašanja zbog povećane aktivnosti u stvarnim seksualnim odnosima koje su utvrđene kod adolescenata koji sudjeluju u *sextingu* kao i evidentiranoj ranijoj dobi u kojoj osobe koje pribjegavaju *sextingu* stupaju u seksualne interakcije. Odgovor na pitanje predstavlja li *sexting* devijantno ponašanje može se pronaći u načinu promoviranja seksualnosti tj. činjenici da uža i šira zajednica različito reagiraju u situacijama kada djevojke i mladići iskazuju svoju seksualnost stavljajući negativnu konotaciju na žensko izražavanje seksualnosti. Iako u *sextingu* podjednako sudjeluju adolescenti oba spola (Dake i sur., 2012), mladićima stvaranje i razmjena seksualno eksplicitnih sadržaja osigurava viši status među vršnjacima, dok se za djevojke smatra da imaju manjak samopouzdanja ili da su sklone promiskuitetnom ponašanju (Sesaj i Dodaj, 2020).

SEXTORTION I OSVETNIČKA PORNOGRAFIJA

Osim prethodno navedenog gubitka kontrole i online vršnjačkog nasilja, dijeljenje sadržaja seksualnog karaktera putem *sextinga* ili bilo kojeg drugog načina komunikacije u nekim slučajevima može rezultirati pojavom *sextortiona*. *Sextortion* se može definirati kao intencija prijetnje u kojoj je naglasak stavljen na distribuciju intimnih i seksualnih materijala ako žrtva ne ispuni postavljene zahtjeve (Patchin i Hinduja, 2020) s primarnim ciljem izazivanja osjećaja straha (Ligget O'Malley i Holt, 2020). Osobe mogu diseminirati fotografije prijateljima, suradnicima ili široj internetskoj javnosti, bez pristanka i prava na dijeljene sadržaja što žrtvu stavlja u stanje nelagode i anksioznosti i velikom mogućnošću razvoja psiholoških poremećaja (Bates, 2017). Za razliku od ostalih vrsta interpersonalnog zlostavljanja i seksualnog uznemiravanja temeljeno na slikama, prilikom *sextortiona* žrtva i osoba koja ju uznemirava ne moraju nikada biti na istoj fizičkoj lokaciji ili interakciji koja se ne odvija na internetu (Ligget O'Malley i Holt, 2020).

Za razliku od osvetničke pornografije koja uključuje javno objavljivanje seksualno eksplicitnih sadržaja, *sextortion* je orijentiran na privatnu komunikaciju između žrtve i ucjenjivača pri čemu ucjenjivač žrtvi pruža informaciju o posjedovanju njenih seksualno eksplicitnih sadržaja (Patchin i Hinduja, 2020). Najčešće žrtve *sextortiona* su žene i adolescentice koje dobrovoljno dijele seksualno eksplicitne sadržaje s budućim ucjenjivačem (Witters i sur., 2016), u prilog čemu govore i spoznaje da je pronađena pozitivna povezanost između sudjelovanja u *sextingu* i doživljavanja *sextortiona* (Gamez-Guadix i sur., 2022). Prema rezultatima Wolak i suradnika (2018) u najviše slučajeva *sextortiona* žrtve poznaju ucjenjivača u stvarnom svijetu koji je najčešće bivši ili sadašnji partner, prijatelj, poznanik ili kolega iz škole ili s posla.

Pregledom raznih istraživanja Witters i suradnici (2016) zaključili su je čak 78% slučajeva usmjereno na adolescentice čija dob oscilira između osme i sedamnaeste godine života, iako novija istraživanja pokazuju i usmjerenost ucjenjivača na muškarce (Patchin i Hinduja, 2020), transrodne osobe i osobe koje se ne želi izjasniti oko svog rodnog identiteta (Fiegenblatt, 2020). Isto tako, pregled istraživanja pokazao je da ucjenjivači u isto vrijeme rade na nekoliko ucjena među različitim žrtvama

u cilju dobivanja više seksualnih sadržaja, novca ili stupanja u seksualne odnose s djecom i adolescentima. Počinitelji najčešće ne staju samo na jednoj ucjeni (Witters i sur., 2018), već se više od jedne trećine odluči na ponavljanje *sextortiona* (Gamez-Guadix i sur., 2022). Isto tako, utvrđeno je da osobe koje su bile žrtve *sextortiona* uslijed doživljenih posljedica nakon nekog vremena mogu promijeniti svoju ulogu i status žrtve mijenjaju u ucjenjivača neke druge osobe (Wolak i sur., 2018; Patchin i Hinduja, 2020).

Posljedice za žrtve *sextortiona* mnogobrojne su i mogu se pronaći u raznim sferama života. Od psihičkih posljedica mogu se istaknuti pojava straha i anksioznosti, posttraumatski stresni poremećaj ili depresija, teškoće sa spavanjem, osjećaj krivnje i nemoći i problemi s koncentracijom. Isto tako, žrtve mogu biti stigmatizirane kroz odbacivanje ili ponižavanje kao i teškoće u uspostavljanju novih veza (Fiegenblatt, 2020). Posljedice mogu biti i fiziološke, ekonomske i emocionalne prirode. Ove posljedice još su gore kada se stave u kontekst razvojne dobi adolescencije. U dobi adolescencije osoba je tek počela stvarati svoj seksualni identitet zbog čega negativne posljedice *sextortiona* mogu igrati značajnu ulogu u njenom razvoju i shvaćanju vlastite seksualnosti.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je pružiti pregled najčešćih ponašanja i seksualnih praksi adolescenata koja se smatraju devijantnima uzimajući u obzir kulturološka uvjerenja na području balkanskog poluotoka. Kategorizaciju nekih seksualnih ponašanja u devijantna potrebno je uzeti s velikim oprezom jer su devijantne kategorije uvelike kulturno uvjetovane. Kao što je prethodno navedeno, ponašanja poput *sextinga* i izbora seksualnog partnera vrlo su skliske kategorije ako ih se pokušava svrstati prema kriteriju devijantnosti. Pravo na izražavanje seksualnosti fundamentalno je ljudsko pravo u koje spadaju i komunikacija o seksualnim temama, ali i izbor partnera.

Sukladno kulturološkim uvjerenjima na području balkanskog poluotoka o ovim ponašanjima govori se kroz prizmu devijacije. S druge strane, ponašanja poput *sextortiona* i rizičnih spolnih odnosa ne nalaze na ove teškoće i njihove negativne posljedice na adolescente imaju uporišta u raznim provedenim istraživanjima. Razlozi stupanja u rizična i devijantna ponašanja mogu se pronaći u nedovoljnoj i neadekvatnoj informiranosti mladih i adolescenata zbog čega se javlja nužnost osnaživanja sustava koji će adolescentima pružiti adekvatnu seksualnu edukaciju i u predadolescentnoj dobi. Kao samo jedan od primjera nužnosti sa seksualnom edukacijom jest pitanje pristanka koji se ne može temeljiti na nedovoljnoj informiranosti bez obzira na zakonom propisanu dob.

Iz rezultata istraživanja provedenoj na nacionalnoj i globalnoj razini evidentno je da postoje potrebe za informacijama i usmjeravanju djece i adolescenata u izražavanju i prihvaćanju vlastite seksualnosti. Kada bi se stvorio sustav koji pruža podršku, a ne stigmatu i osudu, mladi bi mogli uživati u istraživanju vlastite seksualnosti na odgovoran način temeljen na kritičkom mišljenju koji bi na samom kraju rezultirao boljim mentalnim zdravljem i zdravstvenom slikom općenite populacije.

LITERATURA

1. Bates, S. (2017). Revenge porn and mental health: A qualitative analysis of the mental health effects of revenge porn on female survivors. *Feminist Criminology*, 12 (1), 22–42.
2. Burić, J. Garcia, J.R. i Štulhofer, A. (2021). Is sexting bad for adolescent girls' psychological wellbeing? A longitudinal assessment in middle to late adolescence. *New Media & Society*.23(7): 2052-2071.
3. Calvert, C. (2009). Sex, cell phones, privacy, and the first amendment: When children become child pornographers and the Lolita effect undermines the law. *CommLaw Conspectus Journal of Communications Law and Policy*, 18, 1-66.
4. Dake, J. A., Price, J. H., Maziarz, L., i Ward, B. (2012). Prevalence and correlates of sexting behaviour in adolescents. *American Journal of Sexuality Education*, 7 (1), 1-15.
5. Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2012). Youth Risk Behavior Surveillance—United States, 2011. *MMWR Surveill Summ.*,61(4):1–16
6. Fiegenblatt, H. (2020). *Breaking the silence around sextortion: The links between povew, sex and corruption.*

Preuzeto

s:

- https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf
7. Gámez-Guadix, M., Mateos-Pérez, E., Wachs, S., Wright, M., Martínez, J. i Íncera, D. (2022). Assessing image-based sexual abuse: Measurement, prevalence, and temporal stability of sextortion and nonconsensual sexting (“revenge porn”) among adolescents. *Journal of Adolescence*, 94 (5): 789-799.
  8. Hackett, S. (2014). *Children and young people with harmful sexual behaviours*. Research Review. Dartington: Research in practice.
  9. Kotchick, B. A., Shaffer, A., Miller, K. S., & Forehand, R. (2001). *Adolescent sexual risk behavior: a multi-system perspective*. *Clinical Psychology Review*, 21(4), 493–519.
  10. Kellogg N. A (2005). The evaluation of sexual abuse in children. *Pediatrics*, 116 (2): 506–512.
  11. Kuzman, M. (2009) Adolescencija, adolescenti i zaštita zdravlja. *Medicus*, 18(2), 155–172.
  12. LORI (2016). *Smjernice za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama*. Rijeka: Lezbijska organizacija "LORI".
  13. Maes, C. i Vandenbroesch, L. (2021). *Physically distant, virtually close: Adolescents' sexting behaviours during a strict lockdown period of the COVID-19 pandemic*. *Comput Human Behav* (126).
  14. Masters, W. H., Johnson V. E. i Kolodny R. C. (2006). *Ljudska seksualnost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
  15. Meščić-Blažević, LJ. (2007). Pedagoška prevencija poremećaja u ponašanju adolescenata. *Pedagogijska istraživanja*, 4(2), 301-308.
  16. Matthey Diliberto, G. i Matthey, E. (2009). *Sexting: Just how much of a danger is it and what can school nurses do about it?* *NASN School Nurse OnlineFirst*. Preuzeto 15. listopada 2019. s <http://nas.sagepub.com/cgi/rapidpdf/1942602X09348652v1>
  17. National Sexual Violence Resource Center (bez dat.). *Teenagers & Sexual Violence*. Preuzeto 15. srpnja 2022. s: https://www.nsvrc.org/sites/default/files/publications/2019-02/Teenagers_508.pdf
  18. Liggett O'Malley, R. i Holt, K.M. (2020). Cyber Sextortion: An Explanatory Analysis of Different Perpetrators Engaging in Similar Crime. *Journal of Interpersonal Violence*, 37 (1-2): 258-283.
  19. Patchin J.W, Hinduja S. (2020). Sextortion Among Adolescents: Results From a National Survey of U.S. Youth. *Sexual Abuse*, 32 (1): 30-54
  20. Pikić A. i Jugović I. (2006). *Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izvještaj istraživanja*. Zagreb: Lezbijska grupa Kontra
  21. Sesar, K. i Dodaj, A. (2020). *Seksting: Razmjena seksualno eksplicitnog sadržaja*. Brčko: Sveučilište u Mostaru. <https://csi.hr/wp-content/uploads/2021/08/Sexting-razmjena-seksualno-eksplicitnog-sadrzaja-Sesar-i-Dodaj.pdf>
  22. Slater, C., & Robinson, A. J. (2014). *Sexual health in adolescents*. *Clinics in Dermatology*, 32(2), 189–195.
  23. Spahić, A. i Gavrić, S. (2012). *Čitanka LGBT ljudskih prava*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
  24. Strassberg D.S., McKinnon R.K., Sustaita M.A., i sur. (2013) Sexting by high school students: An exploratory and descriptive study. *Archives of Sexual Behavior* 42(1): 15–21.
  25. Štulhofer, A. (2009). Sociokulturni i psihosocijalni aspekti rizičnoga seksualnog ponašanja. *Medicus*, 18 (1_Spolno prenosive b), 123-129. Preuzeto 11. lipnja 2022. s <https://hrcak.srce.hr/48298>
  26. UNICEF (2011). *Kada djeca imaju djecu*. Ured UNICEF-a za Hrvatsku: Zagreb. Preuzeto 11. lipnja 2022. s: https://www.fli.ba/wp-content/uploads/2016/01/Publikacija_Kada_djeca_imaju_djecu1.pdf
  27. Zulević, J. (2001). *Homofobija kod studenata I godine psihologije u Beogradu* u Miodrag Kojadinović (ur.): *Čitanka istospolnih studija*. Beograd: Program istospolnih studija/Queer Studies program.
  28. Williams, L.M. i Walfield, S. (2016). Rape and Sexual Assault. U S. Friedman (ur.), *Encyclopedia of Mental Health 2nd edition* (13-22). Waltham: Academic Press.
  29. Wittes, B. B., Poplin, C., Jurecic, Q., i Spera, C. (2016). *Sextortion: Cybersecurity, teenagers, and remote sexual assault*. Brookings Institute.

30. Wolak, J., Finkelhor, D., Walsh, W., i Treitman, L. (2018). Sextortion of minors: Characteristics and dynamics. *Journal of Adolescent Health, 62*: 72–79.
31. World Health Organization WHO (2014). *Adolescent pregnancy*. Preuzeto 20. lipnja 2022. s: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/112320/WHO_RHR_14.08_eng.pdf
32. Worling, J. (2012) The assessment and treatment of deviant sexual arousal with adolescents who have offended sexually, *Journal of Sexual Aggression, 18* (1): 36-63.

SEXUAL DEVIANT BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

Apstract: *Deviant behaviour is behaviour that deviates from generally accepted behaviours in a particular culture. Given that human sexuality is a very complex area for research and discussion, it is very difficult to determine the boundaries of deviant and acceptable sexual behaviour. Considering the fact that the right to sexual expression and protection is one of the fundamental human rights, it is still important to problematize some sexual practices in the context of social acceptability and necessity of pedagogical action. Due to globalization, digitalization and increasing availability of content, young people are more at risk of developing deviant behaviours based on the Internet such as sexting (sexual content sharing) and sextortion (revenge pornography). These forms occur very frequently during adolescence, increasing the ability to participate in acts previously considered deviant such as rape, sexual abuse, and promiscuous behaviour. The boundaries set between acceptable and unacceptable behaviour today are thinner than ever. The issue of consent, enjoyment, protection and the right to expression have never been relevant among all age groups. In addition to all the above, it is important to point out the lack of a well-developed system that will provide young people with knowledge and skills necessary for healthy development and functioning in society, prevent unwanted pregnancies and sexually transmitted diseases.*

Keywords: *adolescents, deviant sexual behaviour, sexuality, sexual education*

ODRASTANJE DJECE U DISFUNKCIONALNIM I DEFICIJENTNIM OBITELJIMA

*Kata Bešker, dipl. medicinska sestra, mr. sc. pedagogije⁴²
Odjel dječje i adolescentne psihijatrije Sarajevo*

*Dijana Kržalić, dr. opće medicine, specijalizantica psihijatrije
Kantonalna bolnica Zenica*

Vildana Pindžo, dipl. psihologica, Odjel dječje i adolescentne psihijatrije Sarajevo

Sažetak: Kada se spomene pojam odrastanje, odmah svi znamo da je riječ o veoma značajnom i važnom procesu za roditelje i za njihovo dijete. Sam pojam odrastanje više je nego sveobuhvatan. Poznato nam je da je velik broj značajnih osoba uključeno u proces odrastanja djece, međutim svi znamo i to da ključnu ulogu u ovom procesu čine roditelji djece. Cilj ovoga rada je nastojati osvijetliti kako djeca odrastaju kada se nađu u obiteljima koje su disfunkcionalne. Ako se vratimo u neka prijašnja vremena, možemo vidjeti da su postotci razvedenih roditelja bili u puno manjem postotku, puno se više nastojalo sačuvati obiteljsko jedinstvo. Međutim, već duži niz godina sve je veći broj disfunkcionalnih i rastavljenih obitelji, obitelji u kojima ima previše nasilja i to u svim oblicima: fizičkom, psihičkom, seksualnom pa i duhovnom obliku. Jasno je da se djeca u takvim obiteljima ne mogu s time nositi, ne mogu zdravo odrastati i radovati se životu. Imajući to u vidu, nameće se pitanje: postoji li mogućnost da djeca iz takvih obitelji postanu zdravo tkivo svoga društva ili će mu u konačnici biti samo teret? U razradi ove teme moći ćemo saznati kako se formiraju djeca u disfunkcionalnim i deficitarnim obiteljima. Posebno će se osvijetliti period puberteta i adolescencije kod djece koja nisu imala sreću da se rode i odrastaju u funkcionalnim obiteljima.

Ključne riječi: disfunkcionalna i deficitarna obitelj, odrastanje djece, pubertet, adolescencija, budućnost.

Uvod

Budući da je ova tema posvećena djeci koja odrastaju u disfunkcionalnim i deficitarnim obiteljima, podrazumijeva se najprije vidjeti kako funkcionira stabilna, odnosno „normalna“ ili funkcionalna obitelj. Ako usporedimo funkcionalne obitelji i odrastanje djece u njihovu ozračju, s obiteljima koje su disfunkcionalne i odrastanju djece u takvoj sredini, mogu se uočiti velike razlike.

U ovom se radu posvećuje velika pozornost djeci koja nisu imala sreću da odrastaju u jednom harmoničnom, toplom, sigurnom i stabilnom okruženju. Iako svatko od nas dobro zna, pretpostavlja se, što je to obitelj, ipak se ovdje vraćamo malo u prošlost kako bismo vidjeli kako se kroz povijest kreirala obiteljska zajednica, zajednica koja je manje-više skoro uvijek bila u obliku nekog zajedničkog obitavanja i koja je u fokusu imala rađanje i odgajanje djece.

Rad iznosi i kratki osvrt na tradicionalnu i današnju, odnosno suvremenu obitelj, i definiciju obitelji. Uzet će se više čimbenika koji utječu na funkcionalnu i disfunkcionalnu obitelj. Uz sve navedeno u radu će biti prikazan i jedan slučaj koji će jasno pokazati kako jedna adolescentica odrasta u

---

⁴² zvijezda.77@gmail.com

disfunkcionalnoj i deficijentnoj obitelji. Razlike između funkcionalne i disfunkcionalne obitelji nikada se ne mogu tako dobro uočiti kao kad se iz dan u dan radi s djecom i njihovim obiteljima.

Što je obitelj?

Obitelj je fenomen koji se pojavljuje od kada postoji čovječanstvo, što je moguće zaključiti po najranijim zapisima iz povijesti koji govore o obitelji. Nemoguće je obitelj objasniti jednom univerzalnom definicijom, a one koje postoje, razlikuju se ovisno o tome koja ju znanost promatra. Tako Petz (1992) nudi psihološku definiciju obitelji prema kojoj je ona „bitan čimbenik primarne socijalizacije i uopće psihičkog razvoja djeteta“ (Petz, 1992, prema Janković 2008: 18). Obitelj je moguće definirati i na pravnoj razini prema kojoj je ona „skup osoba povezanih brakom (ili vanbračnom zajednicom) i srodstvom, između kojih postoje zakonom utvrđena prava i dužnosti“ (Alinčić, 1989, Prema 2008: 18). Na sociološkoj razini obitelj se definira kao društvena skupina, zato što povezuje društvo i pojedinca, ona je „osnovna jedinica društva“ (Janković, 2008: 17). Obitelj je moguće definirati i s medicinskog, antropološkog, ekonomskog i nekim drugim vidom. (Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 2009.)

Ako citiramo razne rječnike, naići ćemo na vrlo srodne definicije obitelji, kao npr. "Obitelj je ukupnost bliskih rođaka koji žive zajedno" (Dal', 2003), ili „zajednica roditelja s djecom i drugima u istom kućanstvu“ (Anić, 2000). Obitelj se definira i kao „mala grupa osnovana na braku ili krvnom srodstvu, čiji su članovi povezani zajedništvom svakodnevice, uzajamnom moralnom odgovornošću i uzajamnom pomoći" (BCĚ, 2005). Ili, kako Opća enciklopedija kaže, obitelj je „osnovna društvena zajednica zasnovana na zajedničkom životu užega kruga krvnih srodnika, obično roditelja i djece, u kojoj se sjedinjuju biološko-reproduktivne, ekonomske i odgojne funkcije“ (Opća enciklopedija, 1980). U brojnim pak sociološkim analizama, koje se bave pitanjima obitelji, obitelj je definirana kao: „kolijevka čovječanstva“, „veza biološkog i socijalnog“, „dio društvenoga sustava“, "primarna društvena zajednica", "prvobitna jezgra društva". Sergej Ušakin, urednik zbornika *Obiteljske spone* (Semejnye uzv. I. i II, 2004), obitelj definira kao „način organizacije života“, a moskovski sociolog A. I. Antonov kao „zajednicu ljudi koja je povezana brakom, roditeljstvom i srodstvom na osnovu zajedničkog kućanstva i (ili) proizvodnje, koja vrši reproduktivnu funkciju stanovništva i socijalizaciju djece, a također i uzdržavanje (potporu u životu) članova obitelji“ (usp. Antunov po Ušakin, I. 2004: 14).

Povijesni pogled na obitelj

Postojanje obitelji kao zajednice seže u same početke postojanja ljudskoga roda. Ne postoji točan dokaz u kojem vremenu je stvarno nastala prva obitelj. Njezino se postojanje spominje već na samom početku Biblije. Mnogi povjesničari tvrde kako je obitelj i porodica kao takva originalna ljudska tvorevina koja se smatra univerzalnom, jer postoji u cijelom svijetu, u najrazličitijim oblicima. Svi narodi koji danas postoje i svi koji su tijekom povijesti postojali, imali su tu zajednicu koja je sve vrijeme do danas imala istu ulogu. Tako se za čovjeka može reći da je on obiteljsko biće. Kroz povijest su se protezali različiti oblici i različite strukture obitelji, od onih u kojima je otac vodio glavnu riječ, do onih u kojima je to ipak radila majka, od monogamnih obitelji, koje su se sastojale od jednog muža i jedne žene, do poligamnih, koje su se sastojale od jednog muža i više žena ili obrnuto. Postojale su i leviratske i sororatske obitelji. Leviratske su bile one u kojima je djever imao dužnost oženiti ženu svog umrlog brata, dok je sororatska obitelj ona u kojoj je udovac imao pravo oženiti sestru ili rođakinju svoje pokojne žene. Također su postojale i incestne obitelji u kojima su u brak stupali brat i sestra (Benvin, 1972).

Obitelj je kroz povijest doživljavala brojne promjene, od njezine strukture pa do same funkcije obitelji, koja je u prošlosti bila „reprodukcija, osiguravanje ekonomske sigurnosti, održavanje urednih odnosa među svojim članovima, socijalizacija i emocionalna podrška“ (Rosić i Zloković, 2002: 11). Međutim, funkcija tradicionalne, ili moderne, odnosno suvremene obitelji, nije mnogo drugačija od funkcije obitelji u dalekoj prošlosti. Rosić i Zloković (2002) navode kako se u najranijem dobu pojavljuje matrijarhat, ideal majke u obitelji koja se tada bavila radom na zemlji. Djeca su dobivala imena po majci, i nasljeđivali su njezinu imovinu, dok su očevi bili nestabilna figura u obitelji koja bi

joj povremeno donosila hranu. Matrijarhat traje sve dok otac ne počne preuzimati njenu ulogu, čime obitelji postaju patrijarhalne, za vrijeme drevne Grčke (Helade) i Rimskog Carstva. Uloga oca u obitelji bila je apsolutna, on je odlučivao o obvezama svakog člana obitelji, vjeri, ekonomiji u obitelji, a odnos s djecom bio je zasnovan na autoritetu, čak strahu od oca. Nakon očeve smrti, njegovo mjesto zauzima sljedeći najstariji muškarac koji funkcionira po istom principu. Uloga žene u to doba bila je isključivo rađanje djece, zbog čega dolazi do infanticida, odnosno usmrćivanja velikog broja ženske djece. Takva praksa bila je prihvaćena, Platon i Aristotel su je zagovarali i smatrali je metodom rješavanja problema bolesne, neželjene ili izvanbračne, najčešće ženske djece. Tek u 18. stoljeću, pojavom industrijske revolucije, mijenja se oblik, veličina, ali i funkcija obitelji i supružnika. Majka se ne gleda samo kao domaćica, već se zapošljava, a otac dobiva puno veću ulogu u odgoju djece (Rosić i Zloković, 2002).

Pojedini autori (Morgan, prema Janković, 2008) opisuju obitelj koja je živjela davno prije stare Grčke, a faze koje dijele razvoj društva su „pretpovijest, divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju“ (Morgan, prema Janković, 2008: 40). On tvrdi da su u pretpovijesti ljudi ostvarivali odnose koji nisu bili utemeljeni na emocijama, vezama i privrženosti, već je takve ljude povezivao promiskuitet. Takva se teorija potvrđuje zapisima iz stare Grčke, gdje su se održavale razne promiskuitetne svečanosti. Prekretnica je početak sklapanja brakova između pojedinaca koji nisu u krvnom srodstvu, što osigurava kvalitetnije potomstvo, ali i povezivanje obitelji koje nisu u srodstvu. Morgan prema Jankoviću (2008) predstavlja i zadružne obitelji koje prethode nukleusnim obiteljima, a postojale su u vrijeme starog Rima i Austro-Ugarske. One su definirane kao velike obitelji, sastoje se od više generacija, a one jednako proizvode i troše potrebne proizvode. Zadružne obitelji su na probleme naišle tijekom industrijske revolucije kad iz Amerike stižu prehrambeni proizvodi po niskim cijenama i uvođenjem poreza. Takve obitelji tada nemaju potrebu za proizvodnjom na svome imanju te se velike obitelji počinju raščlanjivati na manje. Nakon zadružnih obitelji, pojavljuju se inokosne obitelji koje su manje i sastoje se od dvije ili tri generacije. Međutim, inokosne obitelji nastaju pod utjecajem industrijalizacije, gdje se život na selu prebacuje u grad, a interes za bavljenje poljoprivredom slabi (Morgan, prema Janković, 2008).

Pogled iz kršćanskog ugla na obitelj i brak

Obitelj je temeljna ljudska vrednota koja uključuje brak između muškarca i žene. Ponekad se terminom brak označavaju i brak i obitelj. No to nisu istoznačnice, jer se pojmovi braka i obitelji sadržajno razlikuju. Doduše, mogli bismo kazati da se radi o istoj stvarnosti koja započinje brakom, a pretače se u obitelj. Naime, brak se odnosi na zajedništvo muža i žene, njihovu ljubav i međusobnu vjernost, te na njihov trajan i nerazrješiv ženidbeni vez. S druge strane, obitelj pretpostavlja brak između muža i žene, ali ga promatra u širem kontekstu, jer uključuje i potomstvo. U obitelj, u širem smislu, mogu se ubrojiti i svi drugi članovi koji su u bližem ili daljem srodstvu, a žive zajedno pod istim krovom. Dakle, brak i obitelj su međusobno najuže povezani i jedni na druge upućeni, ali nisu isto. Brak bez djece još nije obitelj u potpunu smislu te riječi, jer ona nastaje dolaskom prvog djeteta, bilo začecem bilo posvojenjem. Kad brak jednom preraste u obitelj, uspostavljeni obiteljski odnosi ostaju sve do kraja zemaljskog života njezinih članova. Obiteljski odnosi ne prestaju kada neki članovi obitelji (djeca) sklope ženidbu i zasnuju brak kojim će nastajati nove obitelji. Iz navedenoga jasno slijedi da je bilo i ima brakova koji nikada nisu prerasli u obitelj u potpunom značenju te riječi, jer supružnici nisu mogli ili nisu htjeli imati djece (dijete) niti su ih usvojili.

Brak i obitelj svakako spadaju u temeljne ljudske vrjednute, iako to neke skupine određenih ljudi, kako u povijesti tako i danas, pokušavaju nijekati. Obitelj je temelj društva, ali i izvorište pojedinca. Određuju je općeljudske i kršćanske odrednice, koje su podložne svojevrstnom razvoju. Taj razvoj ne dopušta da zatvorimo oči pred pojavama koje su posebno bile izražene u posljednjim desetljećima 20. stoljeća, a od kojih mnoge traju i danas, te se još više uvažavaju u današnjem društvu.

Tradicionalne obitelji

„Obitelj je stoljećima postojala kao struktura moći u kojoj je muškarac imao apsolutnu moć nad ženom, a odrasli nad djecom i to u pogledu svih društvenih, političkih i psiholoških aspekata života“ (Jull, 2011., str. 21). U ovakvim zajednicama podrazumijevalo se da muškarac vodi glavnu riječ u kući pa je cjelokupni brak ovisio o tome koliko je žena spremna dati svoga truda i svojega vremena da sebe i cijeli svoj život podredi svome mužu. Glavna zadaća života u obitelji i odgoja bila je usmjerena na uklapanje djeteta u tradiciju, gdje dijete postoji kako bi bilo poslušno i kako bi se prilagođavalo i kako bi učilo i radilo za kasniju pomoć svojoj obitelji. Ono čemu se težilo, bilo je naučiti djecu da poštuju moć, autoritet i upotrebu sile (Jull, 2011.). Osim ove definicije spominje se i ona koja navodi da je tradicionalna obitelj proširena obitelj s puno djece i koja uključuje međugeneracijske odnose više generacija pod istim krovom. U takvim obiteljima morale su postojati neke podjele uloga u kojima se smatralo da je muškarac taj koji je glavni voditelj te zajednice, dok su žene bile te koje su bile podčinjene. U tradicionalnim obitelji bilo je jasno kako mora postojati zajedničko pojavljivanje u javnosti, kako mora postojati žrtvovanje jedan za drugoga, te kako mora postojati apsolutna vjernost (Nimac, 2010.). Svako nepoštovanje bilo je kažnjavano, i to uobičajeno tjelesnim nasiljem i verbalnim sukobom, no za te sukobe se nije smjelo znati izvan ta „četiri zida“ u kojima se to dogodilo.

Obitelj u suvremenom svijetu

Od početka 19. stoljeća pa sve do danas, pod utjecajem velikog zamaha industrijalizacije i urbanizacije prilike u našoj civilizaciji se mijenjaju velikom brzinom. Nema područja ljudskog života koje nije više ili manje zahvaćeno tim općim nezadrživim procesom pa je tako njime duboko pogođena i obitelj. Dobro se zna da su se nekada uža obitelj i bliža društvena zajednica međusobno povezivale i podupirale zajednički razvoj, a to je značilo oženiti se ili udati se, to jest ući u jedan predpostojeći (prilično točno zadani) poredak i uklopiti se u radni sustav, koji se općenito poklapao sa širom porodicom ili naseljem. Čvrstoća braka ponekad je ovisila više od tog konteksta zajedničkog življenja i rada nego možda od uzajamne povezanosti i predanja supružnika jedno drugome. Predbračna ljubav je tako imala znatno drugačiji biljeg od ljubavi u samom braku.

Važno je spomenuti i to da se nekada mjesto stanovanja podudaralo s mjestom obavljanja obiteljskog posla koje se najčešće događalo na selu. Međutim dolaskom industrijalizacije grad manje više postaje radno mjesto ili još bolje reći urbanizirana sredina. Tako i u obiteljima dolazi do izmjena. Počinje se stanovati na jednom mjestu, a raditi na drugom, često vrlo udaljenom. Tako mladi ženidbom više ne ulaze u nešto „gotovo“, što je za nekadašnje vrijeme bilo normalno (kao dana obitelj, selo, dom), nego započinju život od sebe, sami, često bez ikakve nekretnine.

Osim okretanja samome sebi kod ljudi se mijenja i pogled na osnivanje obitelji i na to kako te obitelji trebaju izgledati. Promjena prioriteta u životu dovela je do toga da i muškarci i žene teže profesionalnom napredovanju i materijalnom blagostanju, dok se tradicionalne obiteljske strukture zanemaruju (Maleš, 2012.). Tako počinje dolaziti do konfuzije u životima i do manjka vremena. Posao u današnjem užurbanom svijetu zauzima najveći dio ljudskoga života, pa obitelj postaje zanemarena, a to rezultira povećanim sukobima i neslaganjima u međusobnim odnosima. Takva situacija donosi povećan broj razvoda brakova, koji uvelike utječu na skladno i uobičajeno djelovanje obitelji. Individualni uspjeh, obrazovanje i vlastiti napredak, nešto je čemu današnji mladi teže.

Nadalje, produljeno obrazovanje te usmjerenost na karijeru često rezultiraju samačkim životom, odgodom braka i stvaranja obitelji, a napose rađanje djece. Danas je također vidljiv sve veći broj žena koje nisu u mogućnosti imati vlastitu djecu, zbog čega se takve obitelji odlučuju na udomljavanje ili posvajanje djece. Za takve se obitelji ne može reći da su povezane krvnim srodstvom, kako se to navodi u brojnim definicijama obitelji. One su povezane pozitivnim odnosima koje nastaju unutar tih zajednica. Odnosi koji su danas također sve priznatiji od strane društva, jesu istospolne zajednice, ili LGBT zajednice. U takvim obiteljima žive osobe istoga spola koje svojim ljubavnim odnosom stvaraju svoju partnersku zajednicu.

Sukladno navedenim promjenama koje su prouzročile stvaranje različitosti u društvu, nastali su suvremeni oblici obitelji. U njih ubrajamo: jednoroditeljske obitelji, obitelji u kojima je samo jedan roditelj biološki, rekonstruirane obitelji, samačke obitelji, izvanbračne zajednice, obitelji u kojima jedan roditelj radi posla duže boravi izvan mjesta stanovanja, kalendarske obitelji, posvojiteljske i udomiteljske obitelji, te istospolne zajednice i surogat majke. Strukturalno gledajući ovo su vrste obitelji koje su nastale kao odgovor na društvene, gospodarske i kulturološke promjene. Osim promjena u strukturama obitelji, došlo je i do promjena u odnosima te u odgoju djece. Odnosi unutar obitelji postali su ravnopravni, svi se smatraju jednakima i imaju jednaka prava i dužnosti. Zbog toga se ovakve suvremene obitelji često nazivaju demokratskim obiteljima.

Funkcionalna obitelj

Funkcioniranje obitelji veoma je važan čimbenik dječje psihosocijalne prilagodbe. „Obiteljsko funkcioniranje je sposobnost obitelji da uspješno zadovolji tjelesne, emocionalne i duhovne potrebe svakog pojedinog člana“ (Karapowitz, 2001 prema Ljubetić, 2007, str. 26). Razlikujemo dvije vrste obitelji, a to su funkcionalne i disfunkcionalne, odnosno „zdrave“ i „nezdrave“. „U funkcionalnim obiteljima granice su jasno određene i prikladne, a potreba za pojedinačnom privatnošću i onom unutar odnosa se poštuje. Komunikacija u tim obiteljima je djelotvorna uz slobodno izražavanje emocija. U njima nailazimo na humor i optimizam i više se pregovara nego što ima kompromisa i pomirbi. Stoga je vrlo vjerojatno kako će djeca koja odrastaju u takvim obiteljima biti bolje pripremljena za zasnivanje svojih budućih obitelji“ (Karpowitz, 2001, prema Ljubetić, 2007, str. 30). Ljubetić (2007) navodi da svaka funkcionalna obitelj ima četiri zajedničke karakteristike, a to su: Svi članovi obitelji uvjereni su da je njihova obitelj prihvaćajuća, pripadajuća i što je najvažnije sigurna grupa ljudi iz koje proizlazi otvorenost njenih članova. Najvažniji element rješavanja problema i komunikacije je pregovaranje. Članovi obitelji koriste takozvani fleksibilni stil kada se treba suočiti s određenim problemima, jasno i dobro su određene granice funkcioniranja obitelji i svakog njenog pojedinog člana kao jedinke. „Zdrava i poticajna obitelj živi u čistoj i urednoj sredini, a svi članovi pridonose održavanju obiteljskog okoliša. Također, važna za zdravu obitelj je okvirna organizacija rada za svakog člana, organiziranje zajedničkih aktivnosti kao što su neki zajednički obroci, zajedničko slobodno vrijeme, izleti i ljetovanja. Bitno je za kvalitetnu obitelj da njezini članovi imaju neke važne zajedničke vrijednosti i prioritete. Obrazovanje članova jedna je od bitnijih zajedničkih vrijednosti, a zatim su to međusobno povjerenje, česta komunikacija te snošljivost i poštovanje individualnih sloboda unutar dogovorenih granica“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, str. 296).

Disfunkcionalna i deficijentna obitelj

Disfunkcionalna i deficijentna obitelj je obitelj u kojoj se jasno vide poremećaji u funkcioniranju nečega ili funkcije koja tome odgovara. Zato, kad se govori o disfunkcionalnoj obitelji i njezinim sinonimima, ukazuje se na one stavove koji se ne bi smjeli javljati u obiteljskom okruženju. Zna se da ljudi uče odgajati svoju djecu na način na koji su radili njihovi roditelji ili skrbnici. Već je poznato da u mnogim slučajevima odrasli, koji su odrastali u disfunkcionalnoj obitelji, na kraju će imati određene crte osobnosti koje mogu sličiti onima njihovih roditelja, unatoč činjenici da ih oni sami doživljavaju kao negativne.

Mnogo je razloga koji generiraju disfunkcionalnu obitelj. Prema mišljenju stručnjaka tj. psihologa, ima ih negdje je oko deset. Među prvim razlozima je onaj medicinskog karaktera, jer neke disfunkcionalne obitelji mogu patiti od problema povezanih s fizičkim ili mentalnim bolestima, a one stvaraju poteškoće unutar obitelji. Postoje zatim uzroci nastali u određenim životnim okolnostima, gdje obitelj stalno živi pod prekomjernim stresom, a razlog može biti nezaposlenost, loša ekonomska situacija i sl. Sve ovo može izazvati određenu pustoš u disfunkcionalnim odnosima u obitelji. Psiholozi također spominju razne i ovisnosti kao što su kockanje, alkohol, droga i druge ovisnosti. Spominje se i višak perfekcionizma, tako roditelji koji su perfekcionista, mogu vršiti nepotreban pritisak na vlastitu djecu. Treba reći da ovakvi kontrolirani stavovi mogu biti dobri za poticanje njihova razvoja, ali je stvarnost da u velikoj većini slučajeva roditelji koji ih primjenjuju završe disfunkcionalno. Velik je problem i nedostatak komunikacije. Loša komunikacija jedno je od glavnih

obilježja nestrukturirane obitelji. Veoma je važno da se djeca potiču na otvoreno razmišljanje. Poticanje djeteta da ima otvoreni um i iskreni odnosi unutar obiteljske zajednice značajni su za zdrav razvoj djeteta. U obitelji je vrlo važna empatija. Kada je nema, funkcionalan dom može postati nefunkcionalan. Postoji i vrsta pretjerane kontrole. Uspostavljanje neke vrste obiteljske hijerarhije jedan je od toksičnih stavova koji određuju disfunkcionalnost u obitelji. U takvim obiteljima u najčešćim slučajevima djeca se boje svojih roditelja. Spominju se i slučajevi manjka privatnosti. Nažalost, mnoge disfunkcionalne obitelji imaju tendenciju biti pretjerano sumnjičave prema svojoj djeci i na kraju napadaju njihov prostor. Ovo ne samo da stvara toksičan odnos između roditelja i djeteta, već može završiti i prekidom komunikacije. Kod disfunkcionalne obitelji je karakteristična situacija neprestane kritike. Tako je disfunkcionalna obitelj često sinonim za okolinu punu kritika pa u rizičnim slučajevima roditelj može previše kažnjavati svoje dijete iz razloga iz kojih ne bi trebao.

Posljedice disfunkcionalne obitelji koje utječu na dijete

Jasno je da postoje posljedice i učinci na život djece u disfunkcionalnoj obitelji. Mnoge posljedice na kraju uništavaju osobnost i živote odrasle djece koja su živjela u ovom okruženju. Među prvim posljedicama je socijalna izolacija djece, jer nestrukturirana obitelj utječe na odnose unutar i izvan kućnog okruženja. Znači, kada je dijete lišeno socijalnog okruženja, ono i u odrasloj dobi može patiti. Najčešće su to emocionalni nedostaci uzrokovani traumama društvene izolacije, što dovodi do poremećaja osobnosti. Kod ove se djece često razvija poremećaj u ponašanju. Moguće je da se kod djeca iz disfunkcionalni obitelji razvije pretjerana samokritičnost, zatim nisko samopoštovanje, anksioznost i depresija. Pretjerani stres i negativnost mogu izazvati pustoš u mentalnom zdravlju djece. U svemu ovome dolazi i do poteškoća u izražavanju misli i osjećaja. U mnogim slučajevima to što se dešava u disfunkcionalnoj obitelji utječe na interakciju s drugima. Tako zbog neuspjeha uspostavljanja pozitivnog stava u komunikaciji, mnoga djeca imaju problema s izražavanjem svojih misli i osjećaja. Vrlo dobro se može uočiti kako se djeca u disfunkcionalnoj obitelji teško uklapaju u društvene i socijalne norme.

Prikaz slučaja

Pacijentica stara šesnaest godina dolazi u pratnji majke na Odjel dječje i adolescentne psihijatrije. Prvo što upada u oči jest izgled pacijentice. Možda nije izraz na mjestu, ali izgled je bizaran, pola glave obojeno je jednom bojom, drugi dio drugom. Po riječima njene majke, pacijentica se prvi put javlja zbog poteškoća na planu mentalnog zdravlja. Prema iskazima majke otac pacijentice njih napušta u šestom mjesecu majčine trudnoće. Trudnoća, porod i RPM razvoj protekli uredno. Kako majka navodi, otac pacijentice je imao više vanbračni veza, kao i djece. Dakle, pacijentica živi sa samohranom majkom i majčinim bratom koji, majka navodi, ima poteškoća s konzumiranjem alkohola i s njima često dolazi u sukob. Majka se vraća unazad te daje na znanje da je njena kćerka već od četvrtog razreda osnovne škole imala poteškoće na planu mentalnog zdravlja, te poteškoće su bile uzrokovane od strane njenih školskih vršnjaka, kaže majka. Nakon toga pacijentica se počinje povlačiti u sebe. Da bi se izvukla iz toga stanja, počinje pratiti ujaka do obližnje kavane ispred koje bi se okupljala starija djeca, koja su je prihvatila u svoje društvo. Ubrzo nakon toga pacijentica počinje izostajati iz škole, često kasni na nastavu, a majka kaže da „ima jako loše društvo“.

Pacijentica se prima na Odjel s radnom dijagnozom poremećaj ponašanja i emocija. Na Odjelu ostaje 49 dana. Boravak pacijentice na Odjelu protekao je s puno rada od strane dječjeg psihijatra, psihologa, okupacionog terapeuta i drugog medicinskog osoblja. Iz dana u dan s pacijenticom se radilo uz farmakoterapiju, psihoterapiju da se pacijentica osnaži i stekne samopoštovanje, samopouzdanje i uopće na cjelokupnom jačanju za stjecanje životnih vještina. Kući je otpuštena u jednoj solidnoj remisiji.

Međutim, nakon pet mjeseci pacijentica ponovno dolazi u pratnji majke i medicinske sestre. Premješta se s pedijatrije na Odjel dječje psihijatrije, radi pokušaja suicida, pijenjem veće količine tableta. Pacijentica ostaje na Odjelu skoro dva mjeseca. Uključena je u sve aktivnosti na Odjelu, ali je često odbijala sudjelovati u bilo kojoj aktivnosti. Puno je vremena provodila u beznađnoj odsutnosti i

bezzvoljnosti. Nakon izvjesnog vremena počela je surađivati s medicinskim osoblje, te je došlo do solidne remisije. Otpušta se kući u poboljšanom stanju, s dijagnozom - emocionalno nestabilna osobnost.

Nakon dva mjeseca od njezina izlaska s Odjela dječje psihijatrije, slijedi treći dolazak pacijentice. Razlog njenog dolaska je ponovno uzimanje tableta u namjeri da sebi oduzme život. Uz konzumiranje tableta vršila je i samopovrjeđivala oštrim predmetima, tako da je imala na ekstremitetima ogrebotine. Boravak pacijentice na Odjelu je u početku bio bez komunikacije nekih desetak dana. Uz sve pokušaje da se pacijentici vrati volja za životom, komunikacijom, sudjelovanju u aktivnostima, trebalo je vremena. Bila je dosta depresivna, bez nade, bez perspektive za budućnost i distrofičnog raspoloženja. Vrlo niskog afekta, niskog praga tolerancije na frustracije, a uz to je sklona impulzivnom reagiranju na značajne povode. Nakon izvjesnog terapijskog procesa i vremena pacijentica se ponovno „budi“. Otpušta se kući u solidnoj remisiji te daje obećanje da se više nećemo vidjeti u bolnici.

Nažalost, nakon mjesec i po dana pacijentica je ponovno na Odjelu dječje psihijatrije. Upadne je vanjštine, posebno glave. Znači, u periodu od godinu dana pacijentici je već četvrta hospitalizacija na Dječjoj psihijatriji. Razlog njenog četvrtog dolaska je navodno seksualno zlostavljanje od poznate osobe. Međutim, uvidom u medicinsku dokumentaciju, od strane ginekologa je utvrđeno da nema nikakvih znakova koji ukazuju da je se taj čin dogodio. U prvom susretu na Odjelu pacijentica otvoreno verbalizira da je silovana, a kada joj se kaže da ginekolog ništa nije potvrdio upadno, pacijentica ponovno ulazi u bezvoljno stanje i ne želi nikakvu komunikaciju...

Zaključak

Kada se sve ovo analizira, zaista je potrebno naglasiti koliko je važna obiteljska toplina, ljubav, emocionalna stabilnost te jasne granice i stavovi. Bez svega ovoga, što se smatra preduvjetom, nemoguće je da dijete u adolescentnom periodu mogne posložiti svoje „bure i oluje“. Iz izloženog slučaja jedne adolescentice, koja je odrastala bez oca, kojega nikada nije vidjela niti ima bilo kakvu sliku o njemu, uz majku bez životnih vještina i bespomoćnosti da svoje dijete stavi na „stabilne noge“, uz ujaka koji je iz dana u dan uglavnom u alkoholiziranom stanju i koji ništa pozitivno ne nudi, puno toga se može vidjeti. Na navedenom primjeru adolescentice najbolje se očituje plod obiteljske disfunkcionalnosti i deficijentnosti. Koje teško odrastanja bez oca i stabilnih obiteljskih modela! Treba napomenuti da je ovo samo jedan od brojnih sličnih slučajeva. Na kraju se postavlja pitanje kako pronaći metode i vještine da se pomogne disfunkcionalnim i deficijentnim obiteljima i njihovoj djeci.

Literatura

- Benveniste A. (1972). Obitelj kroz povijest: Rijeka
- Brković M. (2019). Obitelj i odgoj. (Diplomski rad). Zagreb: Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- Barišić J. i sur. (2016). Disfunkcionalna obitelj. Beograd.
- Crnković A.M. (2018). Suvremena obitelj. (Završni rad). Zagreb: Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- Kornet M. (2021). Suradnja s roditeljima iz disfunkcionalne obitelji. (Završni rad). Zagreb: Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- Milanović N. (2015). Brak i obitelj u Božjem naumu. Zagreb
- Povijesti bolesti (2021), (2022). S Odjela dječje i adolescentne psihijatrije, Sarajevo.
- Radojčić T. (2019). Odrastanje djeteta u jednoroditeljskoj obitelji. (Završni rad). Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci, Sveučilište u Rijeci.
- [www.http://fr.wikipedia.org/wiki/Famille_dysfonctionnelle](http://fr.wikipedia.org/wiki/Famille_dysfonctionnelle).
- [www.http://psychologue.net/articles/famille-dysfonctionnelle](http://psychologue.net/articles/famille-dysfonctionnelle).

GROWING UP OF CHILDREN IN DYSFUNCTIONAL AND DEFICIENT

Summary: *When the term growing up is mentioned, we all immediately know that it is a very significant and important process for parents and their child. The very term growing up is more than comprehensive. We know that a large number of important people are involved in the process of children growing up, but we all know that the children's parents play a key role in this process. The aim of this work is to try to shed light on how children grow up when they find themselves in families that are dysfunctional. If we go back to some previous times, we can see that the percentage of divorced parents was much smaller, and much more effort was made to preserve family unity. However, for many years there has been an increasing number of dysfunctional and broken families, families in which there is too much violence in all forms: physical, psychological, sexual and even spiritual. It is clear that children in such families cannot cope with it, cannot grow up healthy and enjoy life. Bearing this in mind, the question arises: is there a possibility that children from such families will become a healthy part of their society, or will they ultimately be just a burden? In the elaboration of this topic, we will be able to find out how children are formed in dysfunctional and deficient families. Special attention will be paid to the period of puberty and adolescence in children who were not lucky enough to be born and grow up in functional families.*

Key words: *dysfunctional and deficient family, children growing up, puberty, adolescence, future.*

ŠOLANJE NA DALJAVO V ČASU PANDEMIJE

Lina Dečman Molan, spec., dipl. inž. rač. in inf.⁴³

Strokovna gimnazija, Šolski center Kranj

Povzetek: V času epidemije SARS-CoV-2 so se šole zaprle in smo bili primorani prestaviti šole iz učilnic na domove in tako spremeniti način učenja. Naše klasično poučevanje v šoli smo morali prilagoditi pouku na daljavo. Tehnološki razvoj s področja informacijsko-komunikacijskih tehnologij že nekaj časa posega na različna področja v našem življenju. Večina nas uporablja različne tehnologije, zanje pa smo različno usposobljeni. Živimo v informacijski družbi, ki iz leta v leto močno napreduje ter nam vedno znova prinaša nove izzive. Ta napredek vpliva na hitro prilagodljivost ljudi. Za šolanje na daljavo uporabljamo storitev interneta, ki nam omogoča hiter dostop do velike količine informacij in enostaven način za povezovanje z dijaki in poučevanje. Na naši šoli je potekal pouk na daljavo preko platforme Teams. Eden največjih izzivov za profesorje je bilo ocenjevanje znanja oziroma kako ga izvesti na daljavo. Podjetja so v tem času razvila nekaj programov za pomoč šolstvu pri pisnih preverjanjih. Ti programi omogočajo, da ob prijavi v izpit dijak ne more več zapustiti programa. Največji izziv za dijake je bila prilagoditev na popolnoma drugačen način sodelovanja v šoli na daljavo, drugačen način komunikacije ter drugačna organizacija časa. Velika težava je bila tudi neenoten način izvedbe poučevanja s strani profesorjev. V članku se bomo osredotočili na rezultate anketiranja dijakov na temo pouka na daljavo ter na ocenjevanje znanja z aplikacijo Teams v kombinaciji s programom Exam.net.

Ključne besede: šolanje na daljavo, pisno preverjanje, MS Teams, dijaki, vprašalnik

UVOD

Razvoj v svetu informacijsko-komunikacijske tehnologije je eksponenten. To pomeni, da se razvojna podjetja zelo hitro prilagajajo trgu. V času korona virusa in prvega zaprtja šol so se razvojna podjetja hitro preusmerila v razvoj in nadgradnjo platform za komunikacijo. Platforme v času pandemije redno nadgrajujejo in s tem pridobivamo nove funkcionalnosti.

Učenje na daljavo ima lahko za učence in učitelje v primerjavi s klasičnim poukom v razredu kar nekaj prednosti. Šolarji si lahko potek dela organizirajo sami, dostop do učnih vsebin je mogoč skoraj od povsod, prav tako pa takšen način šolanja učencu omogoča hiter dostop do povratne informacije (Dhawan, 2020).

Delo na daljavo je velik izziv za vse, tako za dijake, profesorje kot za informacijsko-komunikacijsko tehnologijo. Za današnje šolanje na daljavo obstaja tudi nekaj tehničnih predpogojev, kot sta dostop do interneta in tehnična opremljenost učencev oziroma dijakov. Ob vzpostavitvi teh dveh pogojev nam je na voljo več različnih komunikacijskih storitev, ki jih lahko uporabljamo za izvedbo šolanja na daljavo. Na drugi strani lahko tehnične težave (npr. omejen dostop do spleta) upočasnijo celoten učni proces. (Favale idr., 2020) V tem času profesorji pospešeno vzpostavljamo nove pristope k poučevanju in iščemo nove načine komuniciranja. Profesorji podajamo učne vsebine na daljavo preko spleta z

---

⁴³ lina.decman.molan@sckr.si

uporabo aplikacij, ki omogočajo video konference. Poleg video konferenc pa pri svojem delu uporabljamo še kup zanimivih orodij in aplikacij.

Preverjanje znanja je sestavni del učenja. Preverjanje znanja je načrtno in sistematično zbiranje informacij o doseganju ciljev oziroma standardov znanja iz učnega načrta (Marentič Požarnik, 2010).

Načini preverjanja in ocenjevanja znanja so zapisani v učnih načrtih posameznih predmetov. Glede na prilagoditve le-teh pri šolanju na daljavo se preverjanje in ocenjevanje znanja prilagodi razmeram in se lahko uporabi drugačne načine preverjanja znanja v učnem procesu. Nekatere oblike ocenjevanja znanja, kot so seminarske naloge, projektne naloge se lahko izpeljejo na daljavo brez večjih prilagoditev. Večje prilagoditve so potrebne pri pisnem ocenjevanju znanja, kjer z določenimi tehničnimi rešitvami v kombinaciji z ustreznimi didaktičnimi pristopi zagotovimo izvedbo. Pri ocenjevanju znanja prihaja do velikih dilem, kaj naj se preverja (kateri cilji) in na kakšen način naj se preverja znanje učencev, da bo ocenjevanje čim bolj enakovredno z upoštevanjem omejitev učencev (tako učnih primanjkljajev, kot tudi IKT oprema). (http://www.arnes.si/files/2020/09/Mre%C5%BEa-izobra%C5%BEevanja_Izvedba-dela-na-daljavo.pdf)

Na naši šoli smo se odločili za uporabo platforme Teams. Sam pouk na daljavo lahko bolj ali manj uspešno opravljamo preko te platforme. Velik izziv pa postane in še vedno ostaja pisno ocenjevanje znanja. Kako zadostiti pogojem pisnega ocenjevanja znanja? Identifikacijo nekako opravimo preko kamere. Kako uspešno zagotoviti oziroma minimizirati goljufanje pri preverjanju? V ta namen je bilo razvitih kar nekaj različnih orodij. V članku bomo predstavili eno izmed teh, in sicer Exam.net, ki skupaj s paralelno uporabo platforme Microsoft Teams omogoča precej verodostojno preverjanje znanja.

PREDSTAVITEV PROBLEMA

V prvem letu pandemije koronavirusa so se dijaki in profesorji srečali z novimi izzivi. Čez noč so ostali doma s starši in s sorojenci. V tem obdobju so začeli uporabljati družabna omrežja, da so obdržali stik s sovrstniki. Namesto, da bi poslušali pouk na daljavo, so si dijaki pisali po socialnih omrežjih s svojimi vrstniki. Prav tako so doma ostali profesorji, ki niso bili pripravljene na poučevanje na daljavo. Izvedba pouka na daljavo je nastala v krizni situaciji. V takšni krizni situaciji se moramo ljudje zelo hitro odzvati in poiskati tehnično rešitev, kako delovati na čim bolj optimalen način. Na Šolskem centru Kranj so se odzvali z enotno platformo Teams in EXAM.NET.

Ljudi nas je običajno strah neznanega ali nečesa, česar ne moremo nadzorovati. Zato je v nepredvidljivih situacijah povsem normalno, da se počutimo žalostne, pod stresom, zmedene, prestrašene ali jezne. (<https://www.nijz.si/sl/kako-obvladovati-stres-zmanjsati-obcutke-strahu-panike-in-zaskrbljenosti-zaradikoronavirusa-covid>)

Samo poučevanje na daljavo je v trenutku zaprtja šol vse pedagoške delavce skupaj z vodstvom ujelo nekako nepripravljene na nadaljevanje pedagoškega dela. Kljub vsesplošni angažiranosti je vsak od profesorjev iskal nek svoj način izvajanja pouka na daljavo. To se je kazalo predvsem v prvih dneh, ko se je pouk izvajal preko različnih platform, kot tudi s precej različnimi načini podajanja znanja.

METODOLOGIJA

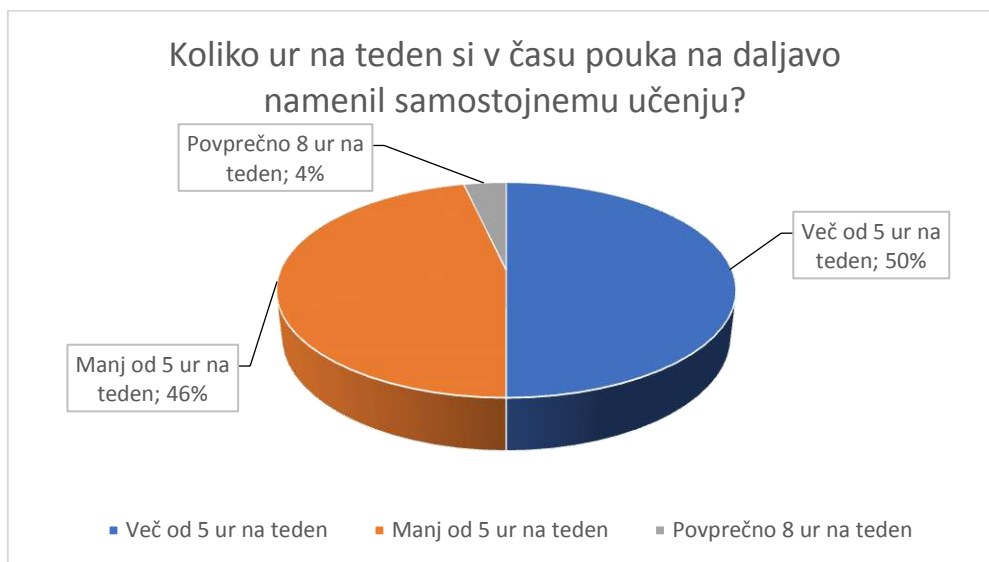
Po koncu šolskega leta 2019/2020 so na šoli izvedli anketo o pouku na daljavo. Vanjo je bilo vključenih 29 dijakov smeri računalništva. Vrnjenih je bilo 28 anket. Vprašalnik je bil kratkega tipa sestavljen iz petih vprašanj. Glavni namen vprašalnika je bil, da je vodstvo šole dobilo povratno informacijo dijakov o tem, kako so oni doživeli izvedbo šolanja na daljavo, ter ugotoviti, kje je prostor za možne izboljšave.

ANALIZA VPRAŠALNIKA

Vprašanje 1:

Koliko ur na teden si v času pouka na daljavo namenil samostojnemu učenju (BREZ priprav na test, kviz, BREZ videokonference)?

14 dijakov je odgovorilo, da več od petih ur, 13 dijakov je odgovorilo manj kot pet ur. Dijak, ki je odstopal z odgovorom, je ugotovil, da je namenil samostojnemu učenju 40 ur.

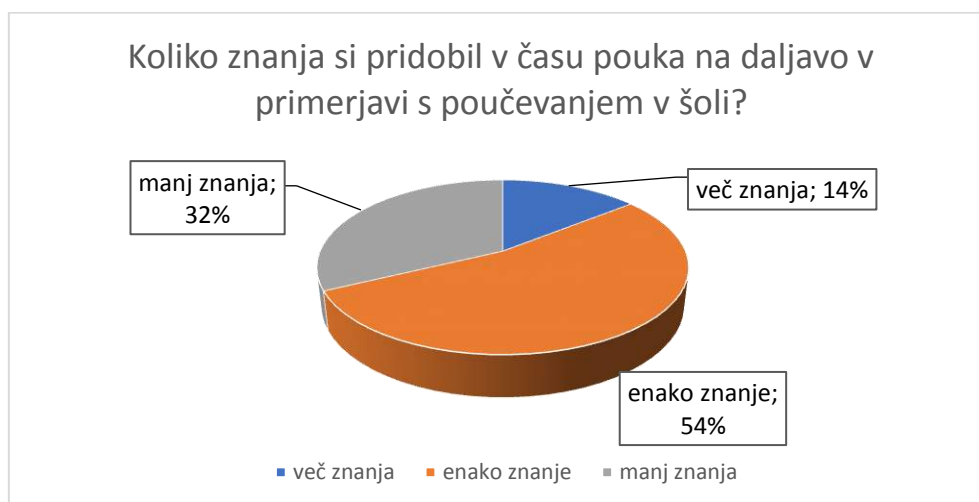

Grafikon 1: Koliko ur na teden si v času pouka na daljavo namenil samostojnemu učenju?

Vprašanje 2:

Koliko znanja si pridobil v času pouka na daljavo v primerjavi s poučevanjem v šoli?

Štirje dijaki so odgovorili, da so pridobili več znanja. 15 dijakov je menilo, da so pridobili enako znanja v času šolanja na daljavo. Devet dijakov je bilo mnenja, da so pridobili manj znanja, kot bi ga pridobili v šoli.

Grafikon 2: Koliko znanja si pridobil v času pouka na daljavo v primerjavi s poučevanjem v šoli?

Vprašanje 3:

Kaj ti je bilo v času pouka na daljavo največji izziv? Napiši vsaj tri dejavnosti.

Urnik

Dijaki so izpostavili, da so morali nenehno spremljati urnik, ki se je spreminjal. Vsak profesor jih je informiral na svoj način. Eni so obveščali preko eAsistenta, drugi preko e-pošte. Izpostavili so, da so morali spremljati dolgočasne konference in da je bil razmak med konferencami prevelik. Največji izziv je bilo sledenje pouka pri videokonferencah.

Motivacija za učenje

Največji izziv je dijakom predstavljalo neposlušanje pri videokonferencah. Posledica pomanjkljivega poslušanja je bila, da so morali sami predelati snov, iskati razlago drugje. Težave so imeli z razumevanjem zahtevnejših snovi, z organizacijo gradiva, s koncentracijo, z disciplino učenja. Dijaki niso bili navajeni na učenje z računalnikom. Težko so našli voljo za učenje. Niso imeli motivacije, da bi se samostojno učili.

Organizacija svojega časa

Drugi največji izziv, ki so ga dijaki imeli v času prvega koronskega šolanja na daljavo, je bil, da se morajo zjutraj zbuditi, prižgati računalnik ter odpreti Teamse. Imeli so veliko domačih nalog in projektov. Zaradi slabe organizacije svojega časa jim je bilo delanje nalog odveč, prav tako jim je preglavico delal rok oddaje nalog, ki je bil po navadi istega dne do polnoči. Tekom dneva so si težko organizirali svoj čas. Navedli so, da so bili eden izmed motečih dejavnikov tudi družinski člani. Nekateri so si delili računalnike s sorojenci. Starši so delali na daljavo.

Ocenjevanje

Pri ocenjevanju so pisali teste na daljavo. Prav tako so bili na daljavo vprašani.

Socialni stiki

Dijakom so bili čez noč vzeti socialni stiki. Dijaki so imeli s tem težave. Kako se navaditi, da nimajo socialnih stikov. Ostati morajo pozitivni. Prav tako pa so socializacijo začeli razvijati na drugačen način. Prešli so na neosebne socialne stike preko socialnih omrežij.

Tehnične težave

V marcu 2020 je bilo na začetku veliko tehničnih težav. Težave so bile z internetom, saj je bila internetna linija nestabilna. Zaradi tehničnih težav so imeli velikokrat težave pri oddajanju nalog. Pri nekaterih profesorjih je bil v času videokonference slab zvok.

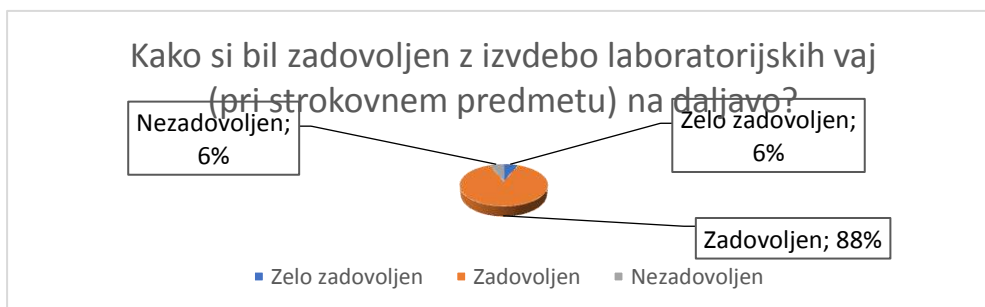
Komunikacija s profesorji

Dijaki navajajo, da so imeli težave z dogovarjanjem s profesorji.

Vprašanje 4:

Kako si bil zadovoljen z izvedbo laboratorijskih vaj (pri strokovnem predmetu) na daljavo?

En dijak je odgovoril, da je bil z izvedbo laboratorijskih vaj na daljavo zelo zadovoljen. Napisal je, da nimaš časa prepisovati in da se tudi sicer veliko učijo preko spleta. 14 dijakov je bilo zadovoljnih, saj so laboratorijske vaje potekale na zelo podoben način kot v šoli. En dijak je bil nezadovoljen z izvedbo laboratorijskih vaj.

Grafikon 3: Kako si bil zadovoljen z izvedbo laboratorijskih vaj (pri strokovnem predmetu) na daljavo?

Vprašanje 5:

Kakšen dober nasvet (namig) imaš za pouk na daljavo?

Samoorganizacija

Dijaki so zapisali, da naj sami delajo svoje domače naloge. Če vse opravijo čim hitreje, imajo konec tedna več časa. Kadar se organizirajo, da so v določenem času delali za šolo, se vse da, če le hočejo.

Domače naloge

Dijaki so izpostavili, da bi bilo v času šolanja na daljavo lažje, če bi bilo nalog manj oziroma bi bile bolj razporejene na dneve.

Časovna organiziranost

Šolanje v šoli se začne ob 7.15. Dijaki so za šolanje na daljavo predlagali, da se pouk ne bi začel ob 7.15, ampak kasneje. Predlagali so krajše in bolj strnjene ure. Prav tako so predlagali spremenjen urnik.

Platforma

Kljub enotni odločitvi šole, da se kot delovno okolje uporablja platforma Teams, so določeni profesorji uporabljali platformo ZOOM in aplikacijo Discord. Dijaki so izpostavili tudi, da bi bilo dobro, da bi se tako profesorji kot dijaki bolj seznanili z orodjem, s katerim komunicirajo. Prav tako so predlagali, da bi se pri vseh predmetih uporabila enotna platforma Teams.

Podajanje snovi

Pri podajanju snovi so predlagali, da bi profesorji predavali in imeli pripravljeno vse tako kot v šoli. Snov bi prepisovali sproti, bili dnevno prisotni na videokonferencah, da bi imeli manj videokonferenc. Profesorji naj snov in naloge oddajo naprej, da bi si dijaki lažje razporedili čas.

Preverjanje in ocenjevanje znanja

Dijaki so predlagali, da bi profesorji sprotno preverjali znanje z delno oceno. Profesorji bi pripravili kratek test ali kviz enkrat na teden ali dva tedna. Zaželeli so si več nalog kot so referati, raziskovalnih nalog (tako teoretične kot praktične). Izpostavili so priprave na ocenjevanje preko videokonferenc.

Tehnična izvedba

Dijaki od profesorjev pričakujejo strpnost, da ne pričakujejo odgovora v isti sekundi, saj morajo dijaki vklopiti mikrofona, ter upoštevanje tistih, ki imajo tehnične težave. Predlog dijakov je bil tudi, da bi imeli vsi boljšo opremo.

SPLETNA ORODJA

EXAM.NET

V letu 2020 se je v Sloveniji razširilo orodje Exam.net. Orodje Exam.net so razvili na Švedskem, a glede na trenutni položaj, ki jo imamo po celem svetu, podjetje omogoča fakultetam in šolam uporabo orodja. V letu 2020 je bilo orodje Exam.net za izobraževalne ustanove brezplačno, s 1. 1. 2021 pa je orodje Exam.net postalo plačljivo.

Orodje Exam.net je spletna stran, ki omogoča oddaljeno opravljanje pisnega dela izpita. Za uporabo Exam.net ne potrebujete registracije, potrebujete le kodo, ki vam bo posredovana v video konferenci Microsoft Teams ali Zoom na začetku pisnega dela. Kodo si je treba zapisati na list papirja, saj jo lahko v primeru tehničnih težav vpišejo še enkrat. Pri visokem nivoju varnosti si morajo namestiti dodatni program Exam.net.

Glavna prednost uporabe Exam.net je ta, da zaklene vsa ostala odprta okna in ob prvem kliku izven aktivnega okna zaklene uporabnika, ki ne more nadaljevati s pisanjem izpita brez potrditve (odklepa) s

strani profesorja. Profesor lahko tudi zahteva razlog za zaklenitev, hkrati tudi vidi čas, ki je pretekel od zaklepa do zahtevka za odklepanje in na ta način presodi, ali je šlo za nedovoljeno dejavnost. Program Exam.net se je v času šolanja na daljavo pokazal kot uspešen program za izvedbo spletnega orodja za izpite. V Sloveniji se je za nakup licenc odločilo veliko šol in fakultet.

MICROSFOT TEAMS IN ZOOM

Orodje Microsoft Teams je namenjeno podjetjem in izobraževalnim ustanovam. MS Teams je orodje, kjer lahko ne glede na to, kje se nahajamo, sodelujemo. Usmerjen je na sestanke z več ljudmi. Na voljo so različne prilagoditve, ki so namenjene samo izobraževalnim ustanovam. Uporabniški vmesnik je enostaven. Uporablja gumba za dostop do kamere, gumba za mikrofona, dostop do klepeta, deljenje ekrana, dostop do »pokaži reakcijo« in dostop do sob.

Med video konferenco lahko sami prilagajamo, ali želimo na zaslonu videti samo tistega, ki v tistem trenutku govori, ali želimo videti mrežo vseh udeležencev. V času pisanja izpita imamo izbrano mrežo vseh udeležencev, kar pomeni, da če spregovori posameznik, se bo okvirček okrog njega pobarval. Microsoft Teams ima več storitev kot Zoom.

Orodje Zoom je le orodje, ki je usmerjeno za sestanke in webinarje.

PISANJE IN ODDAJA TESTOV

Pisanje testa poteka preko dveh spletnih orodij. Preko videokonference, kjer so prijavljeni vsi dijaki, ki pišejo test ter profesor, ki jih nadzoruje. Profesor jim v pogovoru odloži ali pokaže dostopno kodo, ki jo morajo vpisati v Exam.net, da bodo dostopali do testa. Profesor pogleda ali so se vsi prijavljeni dijaki prijavi s kodo in odpre test. Sedaj se udeležencem odpre okolje, kjer vidijo vprašanja. Na voljo imajo enostaven urejevalnik besedila s standardnim naborom funkcij. Besedilo se shrani sproti. V primeru, da bi nekdo izgubil internetno povezavo, se prijavi nazaj z individualno kodo, ki bi jo dobil s strani profesorja in nadaljeval s pisanjem testa. V primeru, da namerno ali nenamerno preklopijo v drugo aplikacijo, bo brskalnik izgubil fokus in Exam.net se bo zaklenil. Dijaki ob zaključku testa kliknejo na možnost »končaj test« in test se zaključi. V primeru, da dijaki s pisanjem testa ne končajo pravočasno, test za vse zaključi profesor. Vsi testi so v digitalni obliki in imajo možnost izvoza v oblak ali na lokalni disk. V primeru, da smo pri prijavi dijaka zahtevali njihov elektronski naslov, lahko dijakom na njihov elektronski naslov pošljemo kopijo odpisanega testa. Rešene teste popravimo digitalno in jih zaščitene z geslom vrnemo dijakom na njihove elektronske naslove.

HIBRIDNI MODEL POUČEVANJA

Hibridni model poučevanja je potekal v šolskem letu 2021/2022, ko so bili okuženi dijaki doma v karanteni, ostali dijaki pa so bili v šolskih klopih. Uporabljali smo platformo Microsoft z vzpostavljeno videokonferenco, kjer delimo ekran s prosojnicami in ga hkrati projiciramo. Težava, ki jo vidimo v takšni izpeljavi, je to, da so dijaki, ki so bili prisotni v učilnici so morali biti čisto tiho oziroma niso smeli povzročati motenj za dijake, ki so pouk spremljali na daljavo. Še večjo težavo, ki jo vidim pri hibridnem modelu je, da je dijak, v učilnici nekaj vprašal, a ga dijaki na daljavo niso slišali. Menim, da ima izvedba šolanja na daljavo precej prednosti pred hibridnim modelom, ki tudi s tehničnega vidika ni optimalen za sodelovanje vseh dijakov (med seboj in s profesorjem) in posledično za doseganje ciljev.

DISKUSIJA

Prej živa vloga učitelja, ki opogumlja, pospremi učenca, sprosti in razvedri šolske situacije, je ob takem načinu dela izostala. Šolarji so bili postavljeni pred zahtevo, da se sami prebijajo skozi vsebine, kar je tistim, ki jim to ne leži, vzelo več časa, snov se je nabirala in tudi potopila učenca. Pri nekaterih predmetih so tako prešli na fakultetni način dela, večje količine vsebin, za kar pa (vsi) osnovnošolci in

srednješolci niso dorasli. (<https://www.mojpsihoterapevt.si/clanek/Stiske-in-izzivi-najstnikov-v-casu-pouka-na-daljavo/id/257>)

Nekateri so pripravili navodila za delo oziroma samostojno učenje, ki so jih posredovali dijakom na različne načine. V primeru samostojnega učenja, so dijaki izražali precej nezadovoljstva, saj so za usvojitev določenega znanja na tak način porabili precej več časa, hkrati pa so imeli težave s preverjanjem, ali je usvojeno znanje res pravilno. Pomanjkanje motivacije za delo in učenje s strani dijakov je postala velika težava pri izvajanju pouka preko navodil. Marsikdo je s težavo našel motiv za samostojno učenje, saj so dijaki v teh letih nagnjeni k različnim vzvodom in načinom življenja. Način, da ni kontrole nad učenjem in prisotnostjo pri pouku, ki je potekal zgolj prek navodil, je marsikomu bil povod za lažnejše preživljanje učnega obdobja. Žal se je vse to nakopičilo in kasneje negativno eskaliralo na preverjanju znanja. Žal se je podobna težava pojavila na celotni šolski populaciji Slovenije, kar se je odražalo tudi v zniževanju kriterijev ter zmanjševanju števila preverjanj znotraj konferenčnega obdobja.

Nekateri profesorji so uvedli izvedbo pouka preko videokonferenčnih sistemov. Tu so naleteli tudi na precej različnih težav. Prva težava je bila neprisotnost dijakov pri izvajanju pouka preko videokonferenčnih sistemov. Šlo je za več različnih vzrokov, kot je na primer tehnična pomanjkljivost. Družine in posamezniki se med seboj razlikujejo v trenutnem dostopu do dela, prihodkov, dobrin, dosežene izobrazbe itn. (Mueller in Parcel, 1981). Nekateri dijaki niso imeli dovolj resursov za spremljanje takšnega načina pouka – to se je pokazalo predvsem v družinah z več otroki, ki so bili vključeni v osnovnošolsko, srednješolsko ali univerzitetno izobraževanje. Kljub temu da so na primer imeli ustrezno opremljenost, le-ta ni zadoščala za hkratno spremljanje pouka več družinskih članov hkrati. Ravno tako je bil lahko problem prostor, ki si ga je bilo v domačem okolju potrebno deliti s sorodniki ali starši, ki so v tem času opravljali delo na daljavo. Otroci iz družin z nižjim socialno-ekonomskim statusom imajo pogosteje nižje učne dosežke, nizek socialno-ekonomski status pa vpliva tudi na kopico dejavnikov, povezanih z učenim uspehom in doseganjem izobrazbenih ciljev (Cankar, 2020).

Drug razlog za neprisotnost oziroma navidezno neprisotnost je bilo pomanjkanje motivacije in nadzora nad izvedbo videokonferenčnega sistema. V večini primerov je šlo za navidezno prisotnost, saj so se dijaki prijavili v konferenco, vendar pa zaradi različnih »vzrokov« oziroma izgovorov niso uporabljali kamer ter na tak način onemogočili preverjanje prisotnosti. Marsikdo je navidezno prisotnost tako izkoriščal za izvajanje drugih aktivnosti. Seveda je tudi to na koncu privedlo do manka znanja.

Nobeden od omenjenih načinov ni bil idealen, kljub vsemu pa se je videokonferenčni način izkazal za bolj uporabnega. Profesorji so predvsem pogrešali osebni stik in odzivnost dijakov na takšnih videokonferencah. Že v razredu je v nekaterih skupinah težko vzpostaviti pravi stik in aktivno sodelovanje dijakov med izvajanjem pouka. Preko videokonferenčnega sistema pa je vse skupaj še težje, saj kljub sliki in zvoku tako profesorji kot dijaki niso imeli direktnega osebnega stika, kot ga lahko dosežemo v učilnici.

ZAKLJUČEK

Ne glede na krizno situacijo in nepripravljenost za izvedbo pouka na daljavo, se je na koncu izkazalo, da smo pravilno odreagirali in skupaj z dijaki dosegli precej visoko zadovoljstvo pri izvajanju pouka na daljavo. Po določenem času so tudi dijaki spoznali, da je potrebna vsaj enaka angažiranost in sodelovanje z njihove strani, kar je pripomoglo k boljši komunikaciji in izvedbi pouka na daljavo. V času izobraževanja na daljavo je uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije v izobraževanju postala eden ključnih elementov pri razvoju našega izobraževalnega sistema. Pri hitri digitalni tranziciji se je v času korona krize pokazalo, da lahko teste izvedemo tako elektronsko kot tudi na daljavo. Iz sedanjih izkušenj iz korona krize lahko sklepamo, da so še posebej uspešni profesorji, ki so se tranziciji hitro in kvalitetno prilagodili. Glede na ugotovljene prednosti bi mogoče v šolah obdržali način pisanja izpitov v elektronski obliki z ustreznimi aplikacijami in s tem prihranili pri stroških, ki

nastanejo za izvedbo pri pisanju testov. Prav tako bi bilo mogoče smiselno v primeru, da bi bilo v razredu več odsotnih dijakov izpeljati hibridni pouk. Predvsem bi hibridni pouk predlagala za dijake, ki so že vrhunski športniki in šolo izdelujejo po izpitih. Vsa digitalizacija se smatra kot brezpapirna in zelena. Zato je na tem področju pričakovati še velik razvoj. Profesorji so upoštevali mnenja dijakov in poenotili uporabo platform. Uporabljal se je le Microsoftov Teams. Vodstvo je urnik prilagodilo tako, da so imeli dijaki na urniku dvojne ure istega predmeta. Profesorji so se spremembam ustrezno prilagodili in dijakom olajšali šolanje na daljavo. Dijaki so bili ob vrnitvi v šolske klopi zadovoljni. Pogrešali so socialne stike in klepet s sošolci med poukom.

LITERATURA IN VIRI

1. Cankar, G. (2020). Pravične možnosti izobraževanja v Sloveniji. Populacijska raziskava o učencih s posebnimi potrebami, priseljencih in njihovim socialno-ekonomskim statusom v povezavi z dosežki v šoli. Državni izpitni center. Spletna stran: <https://www.ric.si/mma/pravicne-moznosti-izobrazevanja-v-sloveniji-dec-2020/2020122212462063/?m=1608637580> [Citirano, 2. 7. 2022 ob 21.45 uri]
2. Dhawan, S. (2020). Online learning: A panacea in the time of COVID-19 crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5–22. Spletna stran: <https://doi.org/10.1177%2F0047239520934018> [Citirano, 2. 7. 2022 ob 23.23 uri]
3. e-Learning during COVID-19 pandemic. *Computer Networks*, 176, članek 107290. Spletna stran: <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2020.107290> [Citirano, 1. 7. 2022 ob 22.43 uri]
4. Favale, T., Soro, F., Trevisan, M., Drago, I. in Mellia, M. (2020). Campus traffic and e-Learning during COVID-19 Pandemic. Spletna stran: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7204766/> [Citirano, 30. 6. 2022 ob 21.05 uri]
5. Marentič Požarnik, B. (2010). Psihologija učenja in pouka. Ljubljana: DZS.
6. Mueller, C. W. in Parcel, T. L. (1981). Measures of socioeconomic status: Alternatives and recommendations. *Child Development*, 52(1), 13–20. Spletna stran: <https://doi.org/10.2307/1129211> [Citirano 1. 7. 2022 ob 21.15 uri]
7. Nacionalni inštitut za zdravje (2020). Z znanjem do boljšega zdravja. Kako obvladati stres, zmanjšati občutke strahu, panike in zaskrbljenosti zaradi koronavirusa SARS-COV 2 (COVID-19). Spletna stran: <https://www.nijz.si/sl/kako-obvladovati-stres-zmanjsati-obcutke-strahu-panike-in-zaskrbljenosti-zaradikoronavirusa-covid> [Citirano 2. 7. 2022 ob 22.30 uri]

HOME SCHOOLING DURING PANDEMIC

Abstract: *During the SARS-COV-2 epidemics the schools were closed which made us stay at home and change our way of teaching. Our standard teaching techniques had to be adapted to the new ways of teaching from home. Information technology and its span has been affecting different areas of our daily lives. Most of us are using different information technologies, but we are differently skilled in using them. We live in the information society which increasingly evolves every year and as such keeps bringing us new challenges. This progress strongly affects the flexibility of people. For remote teaching we use the internet, which is not only an enormous source of information but also a simple way of connecting with students and thus teaching them. Our school used MS Teams platform for remote teaching. One of the main problems the teachers had to deal with was how to do grade students and do the remote exams. The most challenging for students was to adapt to totally new and different way of communication and cooperation with teachers during home schooling. One of big issues was not unique way of teaching performed by different teachers. In this paper we will focus on questionnaire results focused on home schooling experience. We will also talk about exams and use of combination of Teams application together with Exam.net.*

Keywords *remote teaching, exams, MS Teams, students, questionnaire*

ULOGE SOCIJALNOG RADNIKA U RADU SA MALOLETNICIMA U SUKOBU SA ZAKONOM

*Dimitrijoska Sunčica, redovni profesor
Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ Skopje, Filozofski fakultet
Republika Severna Makedonija⁴⁴*

Abstrakt: *Voditelj slučaja koristi direktne i indirektne uloge u radu sa maloletnikom u sukob sa zakonom. Direktne uloge voditelja slučaja koristi kada je potrebna promena ličnosti maloletnika i poboljšanje kapaciteta maloletnika delujući u ulozi implementatora kada je maloletnik najčešće u veoma stresnim događajima. Deluje kao nastavnik u promeni veština, vodi maloletnika u identifikovanje potrebnih usluga, deluje kao posrednik ako je maloletnik spreman da deluje velikom dozom samousmeravanja, deluje kako posrednik u pružanju usluga, daje specijalizovana znanja potrebna za promenu i pruža podršku kada je maloletnik u sukobu sa zakonom u stanju da se u velikoj meri samousmerava. Voditelj slučaja koristi indirektan tretman kada je potrebna promena sredine kojom je okružen maloletnik korisnik indirektne uslužne strategije delujući kao posrednik u selektiranju odgovarajuću stručnu službu koja može da obezbedi usluge maloletniku. Može da poveže maloletnika sa uslugama i stručnom pomoći, da koordinira određene usluge, da zastupa maloletnika posebno ako postoji nepravda koja proizlazi od odbijanja ustanove da pruži uslugu maloletniku ili da radi na izgradnji odgovornih socijalnih mreža, delujući sa indirektnom uslužnom funkcijom pružanje tehničke pomoći i konsultacije omogućavajući službi da ide u korak sa potrebama maloletnika i da pomogne promenu u okviru mreža za pružanje usluga u zajednici.*

Ključne reci: socijalni radnik, voditelj slučaja, direktne i indirektne uloge, maloletnik u sukobu sa zakonom

Uvod

Centar za socijalni rad preuzima, odnosno socijalni radnik u ulozi voditelja slučaja ostvaruje procenu stvarnih potreba maloletnika (umesto unapred definisanih prava i usluga) i efekte timskog rada sa detetom u riziku i njegove porodice, gde maloletnik dobija centralno mesto i aktivnu ulogu u postupku sa ciljem da se iskoriste svi raspoloživi resursi za zadovoljavanje individualnih potreba deteta na osnovu rizika kojem je izložen (žegarac, 2015).

Voditelj slučaja koristi različite pristupe koji su usmereni na zadovoljavanje potreba deteta ali i različite pristupe za potsticanje promena roditelja (Ajduković, 2015). Prilikom kreiranja pozitivnih uslova za saradnju sa maloletnikom i njegovom porodicom i iskorišćavanje celokupnog potencijala, koristi dve vrste tretmana:

- a) direktan tretman - tretman kojim se menja ponašanje i ličnost maloletnika;
- b) indirektan tretman - tretman kojim se menja sredina.

U praksi se pokazuje da je promena u kombinaciji direktnog i indirektnog tretmana najuspešnija u radu sa maloletnikom. Za svakog maloletnika u sukobu sa zakonom pored individualnog plana za rad sa maloletnikom učinioem krivičnog dela koji se odnosi na zaštitu maloletnika, moguće je stvoriti po potrebi i druge planove kao sto su plan sigurnosti deteta, plan mera porodicne zaštite ili individualni plan zaštite u alternativnom smeštaju i plan napuštanje sistema socijalne zaštite. Ovi planovi se dopunjuju i koordiniraju od strane istog voditelja slučaja (Sladovic Franz, 2015).

---

⁴⁴ suncica.dimitrijoska@fzf.ukim.edu.mk

Direktne usluge voditelja slučaja maloletnika u sukobu sa zakonom

Direktan tretman je usmeren ka promeni ličnosti maloletnika. Prema tome, treba direktno da se utiče na stavove maloletnika. Sistem vrednosti i emocija koje imaju za cilj da poboljšaju odnos ličnost maloletnik–sredina može biti predstavljen uticajem voditelja slučaja u direktnom tretmanu sa maloletnikom.

Direktnim tretmanom ostvaruje se promena u ponašanju maloletnika u cilju povećanja učešća i poverenja maloletnika u mogućnosti da promeni situaciju, usmeravanja da autonomno rešava problem, a pritom dajući informacije o raspoloživim resursima.

Voditelj slučaja može preduzeti različite direktne uslužne uloge namenjene za poboljšanje kapaciteta maloletnika u zadovoljavanju potreba i poboljšanja sposobnosti maloletnika da bude samostalan i nezavisan. Samousmeravanje maloletnika je glavni rezultat direktne uslužne funkcije socijalnog radnika, za maloletnike koji su doživeli maltretiranja, odbacivanje, i naučili kako da vide sebe kao nemoćne, bespomoćne da naprave neku promenu u svom životu. Ova „naučena bespomoćnost“ je najbitnija za direktnu uslužnu funkciju. Samousmeravanje je važno iz tri razloga. Prvo, neophodno je jer se u našem društvu naglašava individualizam i samopouzdanje. Kao drugo, sticanje samousmeravanja može smanjiti zavisnost maloletnika od stručnih lica i formalnih usluga da ispune svoje ciljeve. Na kraju, prelaskom na samousmerivanje maloletnika može da se dobije veći stepen autonomije. Veoma važna su tri aspekta odnosa pružanja pomoći. Prvo, voditelj slučaja mora da naglasi prihvatanje i poštovanje maloletnika. Drugo, voditelj slučaja mora da bude svestan komunikacije sa maloletnikom. Veoma je važno da voditelj slučaja pokaže svakom maloletniku da razume njegovu situaciju i njegova osećanja, prirodu i svrhu direktnih uslužnih delatnosti. Treći aspekt je da se postigne pisani dogovor između maloletnika i voditelja slučaja. Dogovor definiše koji sve poslovi moraju biti preduzeti u cilju postizanja samousmeravanja maloletnika i podrške koju će voditelj slučaja obezbediti sa ciljem da se pomogne maloletniku u sprovođenju ovog rada. Bilo koja direktna usluga zavisi od načina kako voditelj slučaja daje smernice i koliko samousmeravanje ostvaruje sam maloletnik.

Voditelj slučaja kao implementator. Kada preuzme ulogu „implementatora“, voditelj slučaja shvata da preuzima veliki stepen usmeravanja maloletnika. Takva uloga može izgledati u suprotnosti želji voditelja slučaja u njegovim naporima da se izgradi samousmeravanje – usmeravanje kod maloletnika. Ova uloga obično se primenjuje tokom rada sa maloletnikom u periodu kriznog stanja (Moxley, 1989). Nije neuobičajeno da voditelj slučaja kontaktira maloletnika koji se suočava sa veoma stresnim događajem u životu jer se suočava sa kompletnom krizom. Kriza se javlja kod maloletnika kada događaj koji se desio prevazilazi uobičajene sposobnosti osobe da se suoči sa problemom, bespomoćna je u toj situaciji i nije u stanju da je efikasno rešava. Ovakvo blokiranje maloletnika zahteva preduzimanje direktne akcije od strane voditelja slučaja. Događaj kao što je gubitak kuće ili smrt bliskog, može izazvati krizu i kreiranje privremene ili epizodne situacije sa kojom maloletnik ne može da se suoči. Ovaj nedostatak sposobnosti za rešavanje situacije postaje žarište intervencije voditelja slučaja pri čemu uloga „implementatora“ postaje veoma važna. Pri radu kao implementator, voditelj slučaja koristi krizno interventne tehnike za stabilizaciju situacije maloletnika. Da bi se to postiglo, voditelj slučaja obavlja nekoliko aktivnosti. Jedna od njih je promena sredine, pri čemu voditelj slučaja treba da uradi brzu procenu formalnih i neformalnih resursa koji su na raspolaganju maloletniku. Za tu svrhu, možda će biti potrebno da se brzo procene sve oblasti potrebe i brzo obezbede neophodna sredstva, kao što su privremeni smeštaj, prihodi i psihološka podrška. Korišćenje implementatorske uloge u rešavanju krizne situacije isto tako zahteva da se voditelj slučaja uključi u pružanje psihološke podrške. Prema Diksonu krizna situacija će dovesti maloletnika u stanje slabosti, pri čemu će verovatno biti suočen sa dubokom depresijom, anksioznošću, usamljenošću i stanjem beznadežnosti (Dixon & Strein, 2005).

Treći pristup u radu sa maloletnikom u kriznom stanju je obezbeđenje kognitivnog oporavka. Emocije, konfuzija i narušeno razmišljanje su ključne karakteristike kriznog stanja. Pružanje podrške za poboljšanje emocionalnog stanja maloletnika će omogućiti uslove da se maloletnik zauzme za rešavanje problema.

Voditelj slučaja kao nastavnik/instruktor. Nije neuobičajeno da voditelj slučaja direktno radi sa maloletnikom u promovisanju veština, čime dalje otvara njegove mogućnosti da samostalno zadovolji svoje potrebe. Jedan od principa voditelja slučaja može da bude učenje „kako maloletnik da uhvati

ribu, umesto da mu da ribu.” Preuzimanje uloge učitelja ili instruktora može da bude strategija koju će voditelj slučaja koristiti kako bi se osigurala autonomija maloletnika. Učenje veština za samostalan život je sve aktuelnije u oblasti socijalnih usluga. U obuci za veštine maloletnika voditelj slučaja koristi pet konkretnih koraka u nastavnom procesu (Geldard, 2009).

- Voditelj slučaja radi sa maloletnikom u identifikovanju veština koje će biti predmet izučavanja. One mogu da obuhvate studiju međuljudskih veština, pronalaženje doma, pronalaženje posla, građenje prijateljstva sa drugim ljudima, korišćenje beneficija Centra za socijalni rad.
- Voditelj slučaja zatim modelira željene veštine da bi ih inicirao od strane maloletnika. Efikasno modeliranje će se desiti ako voditelj slučaja prikaže veštine na jasan i detaljan način, u nizu od najlakše do najteže, i sa njihovim dovoljnim ponavljanjem, čime bi omogućio maloletniku da ih savlada.
- Igranje uloga omogućava maloletniku da ostvari ponašanje u nekoliko navrata u sigurnom okruženju. Strah od neuspeha treba da se otkloni i da maloletnik ima mogućnost da u više navrata vežba situaciju. Efekti igranja uloga su veći ako maloletnik samostalno odlučuje da se uključi, ukoliko se založi da nauči veštine i ako dobije podsticaj i odobrenje da se uključi u aktivnosti.
- Podrška je neophodna da se steknu veštine i radi efikasnosti preuzetih uloga. Voditelj slučaja može da koristi tri vrste podrške za podsticanje sticanja veština. Ovo uključuje materijalnu podršku (hrana ili novac), socijalnu podršku (odobrenje od ostalih) i samopodršku (pozitivnu ocenu ličnog ponašanja). Bez razlike koju podršku koristi, bitno je da voditelj slučaja pruži podršku nakon demonstracije željenog ponašanja.
- Veoma je važno da voditelj slučaja omogući maloletniku da vežba i koristi stečene veštine u stvarnom životu. Tako, maloletnik će biti u stanju da prenese naučene veštine u stvarni život, gde će ih potom upotrebiti.

Voditelj slučaja može da individualizuje proces obuke maloletnika sa osnovnim veštinama, kao i sa kompleksnim veštinama iz oblasti socijalnog života, međuljudskih odnosa i donošenja odluka.

Voditelj slučaja kao vodič /saradnik. U obavljanju svoje direktne uslužne uloge vodiča/saradnika, voditelj slučaja radi sa maloletnikom u identifikaciji socijalnih usluga koje su potrebne maloletniku da zadovolji potrebe, a zatim vodi maloletnika u procesu pružanja ovih usluga i podrške. Ovaj proces je manje nametljiv nego direktno sprovođenje plana usluga ili direktno učenje veština od strane maloletnika. U ovoj ulozi voditelj slučaja preuzima sledeće zadatke: 1. voditelj slučaja lično se susreće sa maloletnikom da razgovaraju oko usluga i podrške koja je potrebna da bi se zadovoljile potrebe maloletnika; 2. voditelj slučaja i maloletnik saraduju u utvrđivanju odgovarajućih usluga i podrške koja je potrebna maloletniku; 3. voditelj slučaja i maloletnik zakazuju druge sastanke sa stručnim licima i članovima socijalnog okruženja čije usluge i podrška će biti potrebni maloletniku; 4. voditelj slučaja i maloletnik susreću se sa drugim stručnim licima i članovima socijalnog okruženja kako bi razgovarali o situaciji maloletnika i da se dogovore o pružanju usluge i podrške.

Voditelj slučaja kao posrednik u poslovima. Da bi voditelj slučaja mogao uspešno da obavlja ulogu posrednika u radu trebalo bi da zna da li je njegov maloletnik spreman da deluje sa velikom dozom samousmeravanja. Voditelj slučaja je dostupan maloletniku da pomogne u identifikaciji alternativa za zadovoljavanje potreba i da zajedno odaberu odgovarajuće usluge i podršku koje bi mu bile od pomoći. Preko korišćenja ove uloge, voditelj slučaja ne samo da pomaže maloletniku da prođe kroz proces rešavanja problema već takođe omogućava maloletniku stručno znanje o mogućnostima koje su dostupne u zajednici. Zbog toga, maloletnik ima bazu znanja, stručnosti i iskustava, odakle će moći izvući neophodna znanja sa ciljem da zadovolji svoje potrebe.

Voditelj slučaja kao specijalista za informisanje. Ova uloga je izvedena iz specijalizovanih znanja voditelja slučaja iz oblasti socijalnog rada, beneficije i mogućnosti dostupnih maloletniku u zajednici. Ova informativna baza često je formalizovana od strane voditelja slučaja preko transformacije u baze podataka za raspoložive resurse. Takva baza podataka može biti u obliku kataloga, knjiga, brošura i letaka u kojima su navedeni podaci za određenu oblast.

Voditelj slučaja kao pružalac podrške. Voditelj slučaja operacionalizuje ulogu pružaoca podrške kada je maloletnik u stanju da se u velikoj meri samousmerava. Ova uloga je vrhunac prethodnih uloga, i pritom je neophodno da se maloletnik lično zastupa, da obavlja svoje dužnosti preko lociranja i obezbeđenog pristupa do resursa koji su mu neophodni za zadovoljavanje potreba.

Indirektne usluge voditelja slučaja maloletnika u sukob sa zakonom

Osnovno obeležje indirektnog tretmana je promena sredine kojom je okružen maloletnik, odnosno okolnosti i uslova sredine koji utiču na njegovo neproduktivno i nepravilno socijalno funkcionisanje, što otežava zadovoljavanje njegovih potreba. Tretman se sastoji u smanjivanju ili eliminaciji (odbacivanje) nervoze i pritiska sredine kojom je maloletnik okružen.

Tretman „promena sredine kojom je okružen maloletnik“ može da uključi različite načine i sredstva sa kojima sredina – fizička, psihička ili socijalna, može da postane korisna za njegovo pravilno funkcionisanje i razvoj. Pojam promene sredine može da podrazumeva:

- a) promenu mesta življenja i rada – supstitucija sredine;
- b) promenu pravnog položaja;
- v) uticaj ličnosti iz okoline sa ciljem promene stava i ponašanja u odnosu sa maloletnikom.

Promena mesta življenja – supstitucija sredine. Promena mesta življenja i rada, odnosno supstitucija nepostojeće ili sredine koja ne odgovara, je jedan od uobičajenih postupaka u socijalnom radu. Međutim, poznato je da mnogi ljudi pokazuju izvestan otpor prema promeni vlastitog načina života, mesta življenja ili rada, iako je to, po mišljenju neke treće ličnosti promena nabolje rešenje. Često maloletnici koji su u konfliktu sa svojom okolinom ne žele da je napuste dok ne dokažu „da su u pravu“, čak i u okolnostima kod to dovodi do narušavanja svih njihovih izgleda. Zbog toga, ovaj postupak se često i uspešno primenjuje kod dece, posebno kod one koja su zbog različitih životnih okolnosti ostala bez privremene ili trajne brige od svojih roditelja. U ovakvim okolnostima, Centri za socijalni rad primenjuju različite načine pomoći koja ima za cilj, ukoliko je moguće, da nadomesti prirodno okruženje i da omogući detetu celokupan i prirodan razvoj. Supstitucija sredine ne mora svaki put da podrazumeva radikalne mere i prekid sa dotadašnjim načinom življenja maloletnika, klubova i slično. Neutralne forme društvenog rada i rekreacija su poseban način pomoći, jer je neuočljiv i ne ostavlja trag na pojedinca, a daje mu alternativno rešenje za zadovoljavanje potreba.

Promena pravnog položaja se odnosi na pomoć onim maloletnicima koji zbog različitih pravnih nepovoljnosti ne mogu na odgovarajući način da zadovolje svoje potrebe. Ovim problemom bave se i druge naučne discipline (socijalno osiguranje, porodično pravo, radno pravo) no, važno je da se istakne da je potrebno uključiti i same maloletnike, onoliko koliko je moguće.

Za određene grupe maloletnika uključuje se i specijalan tretman, zbog smanjene odgovornosti – alkoholičari, narkomani i dr. Rad sa ličnostima iz okoline je posebno značajan zadatak voditelja slučaja u saradnji sa maloletnicima koji su u socijalnoj sredini „obeleženi“ zbog svog neodgovarajućeg ponašanja. Mnogo je važno da voditelj slučaja upozna ličnosti koje su mnogo značajne za maloletnika i da zajedno pomognu maloletniku.

Indirektne uslužne strategije koje koristi voditelj slučaja omogućuju da se obezbede usluge i stručna pomoć maloletnicima, i da se utiče na kapacitete ovih usluga, kao i stručnu pomoć da zadovolje potrebe maloletnika. Posredovanje i povezivanje su dve strategije koje omogućavaju voditeljima slučaja da pružaju formalne socijalne usluge.

Posrednička uloga involvira voditelja slučaja u selektiranju odgovarajuću stručnu službu zajednice koja može da obezbedi usluge identifikovane od strane voditelja slučaja da se poveže maloletnika sa službom koja može da odgovori njegovim potrebama.

Posredovanje predstavlja važnu intervetnu strategiju. Većina sistema za socijalne usluge je složena, i zato ljudi nisu u stanju da imaju adekvatno znanje i informacije o uslugama koje su im dostupne. S druge strane, podaci koje imaju o uslugama servisa za podršku u zajednici mogu biti netačni ili pogrešni. Isto tako, obezbeđivači usluga možda nisu upoznati sa tim kome je potrebna određena usluga. Ovo se posebno odnosi na socijalne servise koji nisu aktivni na terenu ili ne promovišu svoje aktivnosti u zajednicama u kojima rade.

Voditelj slučaja obavlja ulogu posrednika kako bi operacionalizovao plan usluga za dete, povezivanjem maloletnika sa određenom socijalnom službom u zajednici ili drugom vrstom stručne pomoći. Za uspešnu upotrebu ove interventne strategije zahteva se poznavanje više veština od strane socijalnog radnika.

Efikasno posredovanje zavisi od znanja koja voditelj slučaja ima o sistemima socijalne pomoći u određenoj zajednici. Ovo znanje se stiče i unapređuje preko posredovanja podataka o dostupnoj stručnoj pomoći u zajednici koja nastaje u procesu procene voditelja slučaja. Preko posredovanja

detaljnih informacija o dostupnosti stručne pomoći u zajednici, voditelj slučaja poseduje znanje koje je neophodno kao preduslov za efikasno posredovanje u vezi sa potrebnim uslugama.

Drugi faktor koji utiče na efikasno posredovanje je iskustvo voditelja slučaja u smislu uspostavljanja veza sa drugim službama. Kroz lični kontakt sa servisima i njihovim osobljem, voditelj slučaja gradi odnose koji tokom vremena predstavljaju izgradnju „profesionalne mreže”.

Ova mreža se može koristiti za posredovanje u davanju usluga. Ona obezbeđuje sredstva kojima voditelj slučaja može da komunicira sa davaocima usluga za određene maloletnike i njihove potrebe, i u pogledu pogodnosti socijalnih usluga za te maloletnike. Isto tako, kroz uspostavljanje ove veze, voditelj slučaja može da uključi i druge davaoce usluga, kao članove interdisciplinarnog tima koji priprema plan usluga za maloletnika. Posredovanje za određenu uslugu počinje u procesu planiranja usluga i podrške maloletniku. Voditelj slučaja može da obezbedi pristup drugim socijalnim uslugama putem profesionalnih mreža svojih kolega. Kroz saradnju sa drugima, voditelj slučaja u raznim slučajevima gradi zajednički informacioni sistem i deljenje „unutrašnjih” informacija o efikasnosti, motivaciji i kvalitetu ostalih usluga, čime može da poveća svoj fond znanja o sistemima koji pružaju usluge u zajednici.

Povezivanje maloletnika sa uslugama i stručnom pomoći. Povezivanje je strategija koju koristi voditelj slučaja za povezivanje maloletnika sa uslugama, kako bi se osiguralo njihovo korišćenje. Jedno od glavnih sredstava za povezivanje je upućivanje. Efikasno upućivanje je kompleksan proces, koji uključuje voditelja slučaja u izvršenju posredničke saradnje između maloletnika i identifikovanog socijalnog servisa koji poseduje potrebnu stručnost. U radu sa maloletnikom, voditelj slučaja mora da bude svestan da možda postoji strah, zabluda i nerazumevanje stručne službe ili stručnog lica kojima se upućuje maloletnik (Moxley, 1989).

Još jedna važna tačka koja treba da se ima u vidu sa ciljem uspešne realizacije faze upućivanja maloletnika je priprema stručne službe za prihvatanje maloletnika.

Prvi glavni korak socijalne usluge je da prihvati upućeno lice i da osigura da socijalna služba ima odgovarajuće usluge, nadležnosti i motivaciju za rad sa maloletnikom.

Drugi važan korak podrazumeva prenos informacija od suštinskog značaja u vezi sa potrebama maloletnika. Voditelj slučaja mora da ispoštuje procedure poverljivosti, preko saglasnost maloletnika i tek onda da dostavi informaciju.

Treći korak podrazumeva rad voditelja slučaja sa socijalnim servisom u procedu razrešavanja određenih prepreka ili problema koji mogu nastati tokom pružanja usluga maloletniku. Krajnji cilj u procesu povezivanja je utvrđivanje monitoring-sistema od strane voditelja slučaja. Upućivanje maloletnika u određeni socijalni servis ne znači da će maloletnik ili socijalna služba nastaviti aktivnosti u željenom pravcu. Stoga je veoma važno da voditelj slučaja prati proces obezbeđivanja potrebnih usluga. Monitoring treba da bude detaljan i složen proces.

Koordinacija kod određivanja usluga maloletniku. Voditelj slučaja je odgovoran za upravljanje složenim procesom obezbeđivanja neophodnih usluga za maloletnog klijenta. Jedna od najvažnijih indirektnih uslužnih funkcija je koordiniranje usluga na nivou maloletnika.

Voditelj slučaja brine o sledećim stvarima: (1) kako da osigura da svi akteri nastoje da zadovolje ciljeve na kompatibilni način, (2) da se stara o implementaciji plana usluga u skladu sa utvrđenom dinamikom, (3) da brine o svim činocima da se međusobno informišu o svojim aktivnostima pružanja usluga i podrške na redovnoj osnovi. Voditelj slučaja koji radi kao koordinator osigurava potrebnu podršku za rad svih činilaca podrške maloletniku, preko organizovanja i održavanja struktura za postizanje ciljeva individualnog plana usluga i podrške maloletnika.

Zastupanje maloletnika „zastupanje slučaja” podrazumeva angažovanje, voditelja slučaja u procesu identifikacije, socijalnih ustanova u zajednici sa ciljem da se zadovolje potrebe maloletnika ili grupe maloletnika. Preko zastupanja, voditelj slučaja pokušava da ispravi nepravdu koja proizilazi iz odbijanja socijalne ustanove za pružanje usluga maloletniku. Prema tome, zastupanje je odgovarajuća strategija kod intervencija kada je socijalna ustanova rigidna i ne želi da izađe u susret određenom maloletniku ili grupi maloletnika (Johnson & Rubin 1983). Voditelj slučaja mora da bude spreman da se suoči sa napadima na njega i eventualne osвете kao rezultat njegovog pokušaja da ispravi sve greške koje su napravljene.

Izgradnja odgovornih socijalnih mreža. Socijalna mreža je sastavljena od porodice, prijatelja, neformalnih podrživača i od drugih koji mogu da obezbede resurse za maloletnika koji možda nedostaju ili se ne mogu dobiti preko formalnog sistema socijalne podrške. Kroz prirodne mreže

socijalne podrške, maloletnik može dobiti: emocionalnu podršku i materijalnu pomoć povezanu sa određenim problemom zajednice ili svakodnevnim životom, referentnu grupu pojedinaca koji prolaze kroz slične problem kao i maloletnik, koji mogu pružiti uvid i znanje kako bi maloletnik na efikasan način mogao da se izbori sa takvim problemom (Frankel & Gelman, 2004) i nađu i inspiraciju za prevazilaženje problema maloletnika u budućnosti.

Voditelj slučaja može preduzeti u *radu sa predstavnicima socijalnih mreža za obezbeđenje usluge maloletniku tri kategorije interventnih aktivnosti*. To su: (1) edukativne aktivnosti koje su preduzete od strane članova socijalne mreže, (2) drugostepene aktivnosti za podršku i (3) sistemi za alternativnu podršku. Cilj ovih interventnih aktivnosti je da se poboljša znanje članova socijalne mreže o potrebama maloletnika i načinima na koje članovi mogu odgovoriti na ove potrebe. Osnovna interventna aktivnost može biti namenjena edukaciji članova porodice, prijatelja i drugih u okruženju maloletnika sa ciljem da odgovori na potrebe maloletnika.

Drugostepene aktivnosti podrške podrazumevaju pružanje nege i podrške maloletniku sa uključenjem članova socijalne mreže za obavljanje ovih obaveza. Ako se u toku procene identifikuje problem na planu rešavanja situacije stresa i resursa, voditelj slučaja to uključuje u procesu intervencije. Ova podrška podrazumeva obezbeđivanje socijalne i materijalne pomoći za maloletnika koji već prima prvostepenu podršku.

Alternativnom podrškom mogu članovima socijalne mreže da se obezbede mogućnosti za međusobne odnose sa članovima porodice ili drugim maloletnicima koji prolaze kroz isti problem. U nekim slučajevima voditelj slučaja može da saraduje sa članovima socijalnog okruženja u stvaranju alternativnih sistema podrške.

Krajnja indirektna uslužna funkcija je *tehnička pomoć i konsultacije*. Voditelj slučaja ispunjavajući sistematske uloge u okviru sistema socijalne zaštite, ima mogućnosti da radi sa velikim grupama maloletnika, sa različitim socijalnim sistemima za stručnu podršku, sa neformalnim sistemima za podršku i drugim sistemima u zajednici. Velika je verovatnoća da će dobiti značajna stručna znanja u radu i u vezi sa različitim specifičnim problemima maloletnika, i značajna znanja u odnosu na jake strane i ograničenja mreže socijalne podrške.

Potrebe i načini za opsluživanje maloletnika mogu se preneti od strane voditelja slučaja na određenu službu u cilju razvoja novih programa. U ovom primeru, voditelj slučaja omogućava službi da ide u korak sa potrebama maloletnika i da pomogne promenu u okviru mreža za pružanje usluga u zajednici.

Zaključak

Voditelj slučaja koristeći direktne i indirektno strategije u pružanju usluga maloletniku u sukobu sa zakonom i njegovoj porodici usmerene na zadovoljavanje potreba i planiranje zaštite i osiguravanje dobrobiti deteta.

Da bi se dogodila promena kod maloletnika u sukobu sa zakonom, voditelj slučaja treba postupati sa maloletnikom kao aktivnom subjektu. Do promena će doći tek kad maloletnik i osobe značajne za njega su spremene, voljne i sposobne to učiniti. Voditelj slučaja koristi određene uloge da motiviše maloletnika i njegove roditelje da se uključe u proces i omogućava im da otkriju svoje snage za promenu i rešavanje problema.

Voditelj slučaja je zainteresovan za uvođenje novih pristupa u procesu pružanja usluga maloletniku. Zainteresovan je da obezbedi informacije, kao i da pruži odgovarajuće znanje i podršku za nove pristupe. Pri implementaciji strategija, voditelj slučaja se oslanja na profesionalnost, edukaciju i razmenu znanja i iskustvu. Sa druge strane intervencija priorizilazi iz uvida voditelja slučaja u celokupno stanje-jake strane i ograničenja mreže za obezbeđivanje usluga maloletniku u sukobu sa zakonom.

Literatura

1. Ajduković, M., Urbanac, K. (2009).. Integrirajući pristup u socijalnom radu kao kontekst razumijevanja individualnog plana skrbi. Ljetopis socijalnog rada, 16 (3).., 505–535
2. Ajdukovic M., 2015 Kako provodite mjere strucne pomoci roditeljima? U: Ajdukovic ur Pomoc roditeljima u zastiti dobrobiti djeteta, Prirucnik za socijalne radnike, druge strucnjake i suradnike centra za socijalnu skrb, Zagreb, Društvo za psiholosku pomoc i Ured UNICEF/a za Hrvatsku, 92-99
3. Geldard K.,(2009) Practical Interventions for Young People at Risk, London, SAGE Puhlicationg
4. Dixon, J. and Stein, M. (2005). Leaving Care: Throughcare and aftercare in Scotland. London: Jessica Kingsley.
5. Žegarac, N. (2017) Child Welfare and Serbia on the Path towards European Integration. In P. Dolan and N. Frost (eds) *The Routledge Handbook of Global Child Welfare*. London.
6. Žegarac, N. (2014) *The Child's Right to Quality Care: Review of the implementation of the United Nations guidelines for the alternative care of children in Western Balkan countries*. Sarajevo: Save the Children
7. Žegarac, N.(2015) Od problema do prilika u vođenju slučaja, Priručnik za praktičare, Podgorica, UNDP, Crna Gora
8. Закон за социјална заштита, Службен весник на РСМ, бр. 104 од 23.5.2019 година
9. Moxley D.,1989 The practice of Case Managment.Sage Human services Guide 58.
10. Moxley, D. (1989). The Practice of Case Management. Newbury Park: Sage Publications.
11. Moxley, D. (2011). Case management. In D. R. Maki & V. M. Tarvydas (Eds.), The professional practice of rehabilitation Counseling (pp. 269–296).. New York
12. NASW (2013). Standards for social work case management. Washington DC: NASW
13. Sladovic Franz, B., (2015) Individualno planiranje u socijalnom radu sa decom Urbanac K (ur) Individualno planiranje u socijalnom radu, Zagreb, Pravni fakultet, Biblioteka socijalnog rada.
14. Frankel A., Gelman Ch. (2004) Case Management, Lyceum Books, Chicago

**ROLES OF THE SOCIAL WORKER IN WORKING WITH MINORS
IN CONFLICT WITH THE LAW**

Abstract: *The case manager performs direct and indirect roles in dealing with minors in conflict with the law. The direct role of the case manager is provided when there is a need to change the minor's personality and improve the minor's capacity, acting in the role of implementer when the minor is most frequently experiencing very stressful events. Acts as a teacher in changing skills, guides the minor in identifying needed services, acts as a mediator if the minor is ready to act with a high degree of self-direction, acts as a mediator in the provision of services, provides specialized knowledge needed for change and provides support when the minor in conflict with the law is in the state of being largely self-directed. The case manager provides indirect treatment when it is necessary to change the environment of the minor who is benefiting the indirect service strategy and acts as a mediator in selecting an appropriate professional service that can be provided to the minor. The case manager can connect minors with services and professional assistance, and can coordinate certain services and represent minors especially if there is an injustice resulting from the institution's refusal to provide services to the minor or works on building responsible social networks, acting with an indirect service function by providing technical assistance and consultations that enable the service to keep up with the needs of the minor and the case manager enables change within the network for providing services in the community.*

Key words: *social worker, case manager, direct and indirect roles, minor in conflict with the law*

**LJEPOTA JE U OK(OV)U INSTAGRAMA
(Štetni uticaji fotošopa na tinejdžere)**

Dr. sc. Vahida Djedović
Savjetovalište VD
Zlatarska 10, 75 000 Tuzla

Sažetak: *Magični fotošop puno je bolji od plastične hirurgije, jer lice dovodi do savršenstva, a ne pravi, niti ostavlja ožiljke. Ipak, njegova pretjerana upotreba nije sasvim bez posljedica, jer Instagram standardi promoviraju izmijenjene i fotošopirane slike, ali time nameću nerealne standarde ljepote. Insta izgled postao je popularan među mladim djevojkama, pa iako su te djevojke lijepo same po sebi, ovaj izgled ih udaljava od stvarnosti i pretara u avatare. Insta izgled ih čini egocentričnim mladim djevojkama koje nemaju dovoljno samopoštovanja i samopouzdanja, kao ni empatije. Iako je empatija jedna od ključnih osobina za sreću, insta djevojke sreću nalaze u ličnom izgledu i dosta im je stalo do mišljenja drugih, odnosno stalo im je do broja lajkova i broja pratilaca na društvenim mrežama. Cilj rada je prikazati kako nametnuti standardi ljepote negativno utiču na odrastanje i formiranje identiteta mladih. U radu je prikazan slučaj jedne petnaestogodišnjakinje koja je, zbog naglog pada popularnosti na Instagramu, zapala u depresivnu fazu sa suicidalnim idejama. U skladu sa istraživanjima koja su pokazala da je osjećaj nesigurnosti, koji je karakterističan za ovaj standard ljepote, a koji opet vodi u egocentrizam i otuđenost od sebe, moguće umanjiti i prevenirati drugačijim pristupom mladim djevojkama.*

Ključne riječi: *Instagram, tinejdžeri, fotošop, depresija, samopoštovanje*

UVOD

Ljepota se najčešće definiše kao estetska kategorija koja tradicionalno označava savršenstvo sklada. Ideal ljepote zavisi od kulturnog konteksta, jer, čak i u okviru iste kulture, ideal ljepote se mijenja tokom vremena.

U filozofiji, ljepota je jedna od osnovnih kategorija kojima se označavaju temeljna svojstva bića. Grana filozofije koja se bavi ljepotom kao svojim predmetom zove se estetika. Emanuel Kant pojam ljepote objašnjava kao bezinteresantno sviđanje i to tako da je ono bez ikakve pojmovne spoznaje. Kantova pozicija se može prikazati na dvije podjele: jedna se veže uz realizam, a to je pozicija po kojoj postoji svijet nezavisno od nas i izgleda tačno tako kako ga vidimo, a druga uz antirealizam, koji po Kantu podržava postojanje vanjskog svijeta, ali naše iskustvo tog svijeta ne mora značajno odgovarati tome kakav je svijet sam po sebi. Druga podjela koju vezemo uz Kanta je vezana uz poziciju koja uključuje stvar samu posebi i, subjektivno, ono što se odnosi na pojedinca.⁴⁵

Kant je tvrdio da je ljepota zasnovana na bezinteresnom sviđanju oblika umjetničkoga dijela. Njegov je stav vidljiv iz citata: „Ukus je moć prepoznavanja nekoga predmeta ili nekoga načina predočavanja s pomoću sviđanja ili nesviđanja bez ikakva interesa. Predmet takvog sviđanja je lijep.“⁴¹ Važno je napomenuti da se ne treba iznositi interes, jer se samim iznošenjem interesa, eliminiše mogućnost ljepote kao univerzalne vrijednosti. Lijep je onaj predmet koji se univerzalno sviđa. (Kant, 1976, str. 45)

---

⁴⁵ (<https://vdocuments.mx/uvod-u-filozofiju-56c73093b4427.html> 04.07.2022.)

Autor koji kritikuje Kantovu estetiku je Pearce koji tvrdi da: „ukoliko posmatraš lijepu ženu i razmišljaš o njoj kao o mogućoj seksualnoj osvojenoj osobi, nisi u mogućnosti za doživljaj njene pune ljepote u najvećem smislu, ometen si oblikom koji predstavlja tvoje iskustvo.“⁴⁶

Šta je Instagram?

Instagram se pojavio sada već davne 2010. godine, a popularan naziv dobio je spajanjem izraza „instant camera“ i „telegram“. Njegovi su tvorci Kevin Systrom i Mike Krieger koji su odlučili u fokus cijeloga projekta staviti fotografije.

Projekt je vrlo brzo napredovao, a velik uspon doživio je pojavom, sada već svima poznatih „hashtagova“. Oni služe lakšem pronalaženju fotografija od korisnika prema tematici koja ih zanima.

Instagram je kreativna i prije svega besplatna aplikacija pomoću koje fotografije i videozapisi u kratkom vremenu postaju viralni i šire se zajednicom istoimenog naziva. Ova inovativna aplikacija omogućava korisnicima širom svijeta da snime, obrade i podijele svoje doživljaje s prijateljima, poznanicima i pratiteljima.

Današnji najmnogobrojniji korisnici Instagrama su pripadnici generacije Z.

Novija djela iz područja upravljanja različitim generacijama (Presky 2001; Han, 2007; Montana i Petit, 2008; Knežević 2010; Levickaitė, 2010; Meister i Willyerd, 2010; Grail Research, 2011) govore o novoj generaciji koja je nastala ulaskom u novi vijek i koju autori nazivaju Generacijom Z. Generacija Z je rođena sredinom devedesetih godina i odrasla je s novom tehnologijom (Levickaitė, 2010).

Karakteristike Generacije Z

Glavno obilježje Generacije Z, jeste da je rasla za vrijeme velike recesije. Dok su prethodne dvije generacije imale osjećaj egzistencijalne nesigurnosti koji je tinjao u pozadini, ovoj je generaciji to bio glavni sadržaj odrastanja. U tehnološkom smislu ovo je prva generacija koja i ne zna za drukčiji svijet od informatičkog, te su međusobno povezaniiji više nego i jedna prijašnja generacija. Kompjuteri, mobiteli i društvene mreže za njih se podrazumijevaju i taj svijet, virtualni svijet, važan im je baš kao i stvarni.

Matthews (2008, prema Knežević, 2010) kao osnovni trend koji prati Generaciju Z navodi odrastanje u porodicama s manje članova u kojima oba roditelja rade, a često je i odrastanje samo s jednim roditeljem. Odrastanje u takvim porodicama znači da je riječ o djeci koja se, takoreći, sama odgajaju, jer su po cijele dane bez prisutnosti roditelja koji svoj nedostatak vremena, provedenog s djecom, nadomještaju kupovanjem igračaka i novih tehnologija kako bi popunili prazninu koju su stvorili. Nove tehnologije, nedostatak komunikacije i užurbani životni ritam dovode do brže samostalnosti ove grupe mladih i erozije njihovog djetinjstva (Matthews, 2008, prema Knežević, 2010).

Osim toga, Generacija Z pokazuje manju socijalnu osjetljivost u odnosu na dosadašnje generacije, introvertniji su, egocentrični, pasivni, vole biti u očima javnosti, izraženo je osjećanje bezvrijednosti kao i manjak empatije.

Cilj rada je prikazati kako nametnuti standardi ljepote negativno utiču na odrastanje i formiranje identiteta mladih.

U radu je prikazan slučaj jedne petnaestogodišnjakinje koja je, zbog naglog pada popularnosti na Instagramu zapala u depresivnu fazu sa suicidalnim idejama.

---

⁴⁶ Pearce, <http://www.skepticink.com/tipling/2013/04/19/philosophy-101-philpapers-induced-3-aesthetic-value-objective-or-subjective/>

Prikaz slučaja:

Alisa dolazi na psihoterapiju po majčinom nagovoru, jer majka je primijetila da se Alisa u posljednje vrijeme povlači i plače, a katkada je izuzetno drska i agresivna:

“Bila sam prelijepa petnaestogodišnjakinja, tek upisala gimnaziju i sa velikim planovima za svoju budućnost. Kažem bila, jer unazad nekoliko mjeseci naglo mi opada popularnost na Instagramu, a moja ogledala nisu kao što su nekad bila. Imala sam 89.000 pratilaca i savršene selfie. Svaki dan novi, savršeni i ljepši selfie od jučerašnjeg. I tako dan za danom, od moje šesnaeste godine. Zarađivala sam i novac. Međutim, kao da me neko urekao, pa pored svih fotošopova i uljepšavanja izgubila sam onu iskru koju ne može napraviti ni jedan fotošop, a izgubila sam i pratioce. Za dva mjeseca otišlo ih je više od tri hiljade. Četiri dana nisam napravila ni jedan selfie, jer ni jedan nije bio dovoljno dobar. Očajna sam, hvata me panika, postajem agresivna kada me neko od ukućana nešto pita, a ako u skorije vrijeme ne budem uspjela ostvariti savršeni selfie, ne znam šta će sa mnom biti. Ne znam da li imam razloga da živim. Molim Vas da mi pomognete da vratim onu svoju savršenu sliku.”

Rekla sam da joj ne mogu pomoći da vrati svoju savršenu sliku, ali joj mogu pomoći da se oslobodi nje. Slika o sebi je predstava koju imamo o svojoj ličnosti, sposobnostima, izgledu... Gradi se od djetinjstva i uveliko zavisi od toga kako nas drugi vide. Kada neko od nas izgradi pozitivnu sliku o sebi, onda nas očuvanje te slike može učiniti neosjetljivima za druge ili može udaljiti druge ljude od nas, jer strahujemo da bi oni mogli narušiti tu savršenu sliku. Savršena slika o sebi teži očuvanju, i to je neko sigurno mjesto za našu psihu: „Znam kakva sam i kakvom želim da me vide“.

Instagram djevojke, da bi očuvale svoju savršenu sliku, puno se daju, mnogo se investiraju, a na takav način zanemaruju druge. Fokusirane su samo na sebe. Njihovi postupci se stalno vrte oko njihove potrebe za lajkovima. Što imaju čvršću sliku o sebi, tim više zahtijevaju dokazivanja, lajkove, pratioce... Kada postoji opasnost da se ta savršena slika ugrozi, onda postoji opasnost da vidimo šta se zaista krije ispod te savršene slike.

Ako Insta djevojke svoju sliku stvaraju kao lijepu, prelijepu, jako teško će im pasti što ih neki ljudi neće vidjeti kao takve. Upravo, ovi osjećaji koji sačinjavaju ovakvu sliku (lijepa sam, divna sam, važna sam...), jesu oni osjećaji koji nam nedostaju u stvarnom životu, stvarnim relacijama i sa stvarnim ljudima. Prava istina je da su iza te slike neugodne emocije: strah, nesigurnost, nemoć, tuga..., s kojima mnogi od nas ne mogu da se nose. Ali, skidanje te slike može biti izuzetno olakšavajuće, jer u protivnom moraju stalno tražiti potvrdu i odvlačiti svoju pažnju s ružnijih stvari u životu.

Da bi otpustile savršenu sliku, važni su upravo ovi neugodni osjećaji, kojih se Insta djevojke moraju osloboditi, jer oni su stalno tu i kao da im govore da ispunjenje nije u pokazivanju uspjeha, važnosti, savršenstva. Jer, kada ovi osjećaji postanu preveliki, onda se više nije moguće držati za njih. Oni su kao balon koji se puni helijem. U jednom trenutku ih više ne možeš zadržati, više ne možeš kontrolisati njima.

Insta djevojke su toliko okupirane svojim izgledom, da su postale ovisne o sebi. Ta slika im daje osjećaj zadovoljstva i stvorile su psihički nagon za selfieima i lajkovima, a ovisnici o samima sebi i ovise o pohvalama, lajkovima i divljenju drugih ljudi. Žele potvrdu da su neodoljive.

Ali, one ne vole sebe, nego sliku o sebi koju su stvorile da bi prikrile osjećaj manje vrijednosti. Zato je njihovom selfieu prioritet održavanje te idealne slike i na samom je vrhu njihovih životnih vrijednosti.

Zaključak

Da bi otpustile tu savršenu sliku o sebi, Insta djevojkama je potreban zdrav odnos, prijateljstvo i porodica, koji će im pokazati drugačiji pristup životu i prihvatanje problema kao sastavnog dijela života, rad na sebi i spremnost na otkrivanju sebe. U suprotnom, budući da odrastaju, ta slika pada u njihovim vlastitim očima, jer znaju da to nije prava vrijednost njih, a suočenje s rušenjem te slike može ih odvesti u depresiju, u zatvaranje u sebe. Kada se oslobode ove savršene slike, bit će potpuno slobodne da rade šta žele. Taj osjećaj mogu dobiti iz povezanosti sa stvarnim ljudima, iz boljeg kontakta sa stvarnim ljudima, iskrenijeg odnosa... Savršena slika je teret, a mogu ga se riješiti ako nauče prepoznati svoje emocije koje su bile sakrivene iza te savršene slike. Na takav način će se lakše povezati s drugima. Otkrivanje nepoznatog je hrabrost i donosi život. Donosi budućnost. Donosi život vrijedan istinskog življenja. Rad sa mladim generacijama, odnosno generacijama koje su rođene u doba interneta i Instagrama zahtijeva od svih stručnjaka, kao i porodice, maksimalnu angažovanost i uključenost u njihov odgoj i obrazovanje. Stručnjaci koji se bave odgojem i obrazovanjem djece posebnu pažnju trebaju posvetiti njihovom emocionalnom dijelu, a to zahtijeva dodatno obrazovanje samih stručnjaka.

Literatura:

1. Kant, I. (1976). Kritika moći suđenja. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički Zavod
2. Knežević, I. (2010). Upravljanje Generacijom Z, Diplomski rad, Zagreb, Ekonomski fakultet.
3. Levickaitė, R. (2010). Generations X, Y, Z: How Social Networks Form the Concept of the World Without Borders (The Case of Lithuania), LIMES, 3(2): 170-183.
4. Pearce, MS. J. (2013). Philosophy 101 (Philpapers induced) #3 – Aesthetic value: objective or subjective.
5. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants, MCB University Press, 9(5): 1-6.
6. <http://www.skepticink.com/tippling/2013/04/19/philosophy101-philpapers-induced-3-aesthetic-value-objective-or-subjective/>
7. (2011). Uvod u filozofiju. <http://atvu.org/wordpress/wpcontent/uploads/2013/01/2011.pdf>

BEAUTY THROUGH THE LENS OF INSTAGRAM (Harmful effects of photoshop on teenagers)

Dr. sc. Vahida Djedović

Abstract: *The magic of photoshop is much better than plastic surgery, because it brings the face to perfection without making or leaving visible scars. However, its excessive use is not entirely without consequences, as Instagram standards promote altered and photoshopped images, thereby imposing unrealistic standards of beauty. The „insta look” has become very popular among young girl, so even though these girls are beautiful in their own right, this trend takes them away from reality and turns them into avatars. This „insta look” makes young girls self centered while also lacking self-esteem and self-confidence, as well as empathy. Although empathy is one of the key factors for happiness, insta girls find happiness in their personal appearance and they care a lot about the opinion of others, i.e. they care about the number of likes and followers on social media. The aim of this work is to show how imposed beauty standards have a negative effect on growing up and the formation of identity among young people. The paper presents the case of a fifteen year old girl who, due to a sudden drop in popularity on Instagram, fell into a depressive phase with suicidal thoughts. In accordance with research that has shown that the feeling of insecurity, which is characteristic of this standard of beauty, and which again leads to egocentrism and alienation from oneself, can be reduced and prevented by a different approach to young girls.*

Keywords: *Instagram, teenagers, photoshop, depression, self-esteem*

RAZLIKE I SLIČNOSTI NA SKALI EMOCIONALNE NESTABILNOSTI ADOLESCENATA SRBIJE I CRNE GORE

Prof. dr.sci. Borislav Đukanović⁴⁷

Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora

Doc. dr.sci. Irena Petrušić

Univerzitet Adriatik, Fakultet za menadžment Herceg Novi, Crna Gora

Abstrakt: U ovom istraživanju na prigodnim uzorcima od 2803 adolescenta/adolescentkinje iz Srbije i 1123 iz Crne Gore putem elektronske ankete prvi put je primenjena Skala emocionalne nestabilnosti sa 18 ajtema, specijalno konstruisana za potrebe istraživanja. Dominiraju depresivno-anksiozni simptomi, tipični za adolescentni period (socijalno povlačenje, promene raspoloženja, napetost, potištenost, bezvoljnost, sklonost bezrazložnim svađama). Statistiki Warimax faktorske analize pokazali su dobra metrijska svojstva Skale. Izdvojila su se tri faktora, od kojih je prvi izrazito jači od ostala dva. Prvi faktor karakterišu depresivno neurotična reagovanja zbog roditeljskog nerazumevanja i emocionalnog odbacivanja adolescenata/adolescentkinja, što je samo potvrdilo prethodnu deskripciju skale. Drugi faktor je faktor ambivalentnog odnosa prema školi i učenju, dok treći faktor uključuje pojave koje ukazuju na teške oblike devijantnog ponašanja. Adolescenti/adolescentkinje iz Crne Gore prolaze kroz težu adolescentnu krizu nego u Srbiji, karakterisanu depresivnošću, dezorijentacijom, naglim izmenama raspoloženja, suicidalnim idejama, nemogućnošću kontrole afekata i emocija, osećanjima nerazumevanja, pa i emocionalnog odbacivanja od strane roditelja. Jedan od ključnih faktora rizika su neadekvatne emocionalne veze adolescenata/adolescentkinja sa roditeljem istog pola, što je u radu posebno diskutovano.

Ključne reči: emocionalna nestabilnost, adolescenti/adolescentkinje, Srbija, Crna Gora

UVOD

Adolescencija je veoma turbulentan period u razvoju ličnosti. Gotovo kompulzivna potreba adolescenata da što pre ostvare veću autonomiju i samopoštovanje, često ih dovodi u nesporazume, pa i otvorene sukobe sa užom socijalnom sredinom, a prvenstveno s roditeljima (Laursen & Collins, 2004). Sukobi adolescenta sa roditeljima su na početku adolescencije vrlo česti zbog nastojanja adolescenata da što pre izgrade autonomiju (Steinberg, 1990). U kasnijim fazama adolescenti uspostavljaju više bilansirane, egalitarne obrasce (Collins & Steinberg, 2006). Roditelji u principu podstiču autonomiju adolescenata, ali je povod za sukob sa adolescentima brzo uspostavljanje autonomije koju roditelji ne odobravaju. Učestalost i intezitet sukoba se različito ispoljavaju u različitim fazama adolescencije. Najčešći su u ranoj fazi, a zatim se ta učestalost smanjuje (De Goede, Branje & Meeus, 2009; Jensen-Campbell & Graziano, 2000). Međutim, sukobi jačaju u intezitetu u srednjoj fazi adolescencije. Taj intezitet postepeno opada, a rastu pregovaranje i egalitarni odnosi u rešavanju sukoba između adolescenata i roditelja. Svi ovi često suprostavljeni procesi dovode do znatne emocionalne nestabilnosti adolescenata u ranoj i srednjoj adolescenciji. Naročito u ranoj i srednjoj adolescenti/adolescentkinje često osciliraju između vrlo suprostavljenih afektivnih stanja

---

⁴⁷ borivoje.djukanovic@gmail.com

(potištenosti, depresivnosti i besa, bespomoćnosti i osećanja omnipotentnosti i sl). I roditelji i adolescenti u periodu rane i srednje adolescencije osećaju se anksiozno i nesigurno; roditelji (posebno majke) zbog osećanja da gube autoritet i kontrolu nad adolescentima/adolescentkinjama, a adolescenti/adolescentkinje zbog jake potrebe za autonomijom i samostalnošću (Smetana, 2011). Adolescenti ističu da u ranoj i srednjoj adolescenciji imaju manju podršku roditelja (De Goede, Branje & Meeus, 2009). Kognitivni razvoj u adolescenciji utiče da adolescenti počnu da dovode u pitanje roditeljske stavove, u koje se nije smelo sumnjati. Sukobi se neminovno javljaju kao posledice suprotnih očekivanja jednih od drugih, ali su sukobi vrlo često i katalizatori pozitivnih promena kada obe strane ustanove da stari obrasci ponašanja nisu funkcionalni, već treba uvesti nove, funkcionalnije u cilju uspostavljanja zrelijih egalitarnih odnosa (Branje, Laursen & Collins, 2012; Branje, 2018). Sve to doprinosi uspostavljanju veće bliskosti i smanjenju negativnih afektivnih stanja. Od ranijih odnosa zavisi da li će se uspostaviti svojevrsna ravnoteža između bliskih relacija i sukoba. U našem istraživanju smo se usmerili prvenstveno na analizu fenomenološke slike emocionalne nestabilnosti adolescenata/adolescentkinja u Srbiji i Crnoj Gori.

Ciljevi istraživanja

Naše istraživanje je prvo ovog obima i na ovolikom uzorku u regionu zapadnog Balkana, a koliko nam je poznato slična istraživanja vrlo su retka. Takođe, instrument koji je specijalno konstruisan za potrebe ovog istraživanja prvi put se primenjuje. Iz ta dva razloga ono ima eksplorativan karakter; istraživački ciljevi ne proističu iz nekog čvršćeg teorijsko-hipotetičkog okvira već su više orjentirani u kojim pravcima treba usmeriti pažnju u budućim istraživanjima ovog problema.

Prvi cilj je da se opiše Skala emocionalne nestabilnosti adolescenata u dve države zapadnog Balkana.

Drugi cilj je da se ispita kako se strukturiše Skala primenom faktorske analize.

Treći cilj je da se opišu sličnosti i razlike u različitim pojavnim oblicima emocionalne nestabilnosti.

METODE ISTRAŽIVANJA I MERNI INSTRUMENTI

Uzorak istraživanja

Reč je o dva prigodna uzorka adolescenata od prvih do četvrtih razreda srednjih škola iz Srbije i Crne Gore, dobijenih dobrovoljnim popunjavanjem elektronske ankete. Istraživanje je sprovedeno u jeku pandemije Covida 19 - od maja do novembra 2020. godine.

Ukupan broj adolescenata obuhvaćenih ovim istraživanjem iznosi 3828, od čega 2803 iz Srbije i 1123 iz Crne Gore. Od 2803 ispitanika iz Srbije 46,3% su muškog, a 53,7% ženskog roda. Od 1123 ispitanika iz Crne Gore 36,2% su muškog, a 63,8% ženskog roda. Iako adolescentkinje dominiraju u oba uzorka, izrazita je prevalencija adolescentkinja u uzorku iz Crne Gore, skoro dvostruko više. Može se pretpostaviti da su adolescentkinje u Crnoj Gori više orjentisane na porodicu i porodične odnose nego adolescenti, što je verovatno uticalo da su one radije prihvatale elektronsku anketu.

Instrument istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja konstruisali smo Skalu emocionalne nestabilnosti, koja sadrži 18 tvrdnji sa odgovorima u obliku petostepene Likertove skale od 1, kao najnižeg stupnja slaganja sa tvrdnjom do 5 kao najvišeg stupnja slaganja sa tvrdnjom. Skala je data u tabeli 1.

Tabela 1. Frekvencije i validni procenti Skale emocionalne nestabilnosti adolescenata

Tvrdnje	Nikad N(%)	Retko N(%)	Ponekad N(%)	Često N(%)	Uvek N(%)	Ukupno N(%)
1. Osećam se potišteno, bezvoljno.	1833 46,7	951 24,2	678 17,3	302 7,7	162 4,1	3926 100,0
2. Sklona sam konzumiranju PAS.	3522 89,7	143 3,6	101 2,6	45 1,1	115 2,9	3926 100,0
3. Svađam se sa ljudima bez razloga.	2262 57,6	854 21,8	479 12,2	198 5,0	133 3,4	3926 100,0
4. Nisam zainteresovan-a za školu.	1313 33,4	840 21,4	1029 26,2	405 10,3	339 8,6	3926 100,0
5. Razmišljam o samoubistvu.	3280 83,5	297 7,6	170 4,3	94 2,4	85 2,2	3926 100,0
6. Voleo-la bih da mogu da pobegnem od kuće.	2940 74,9	436 11,1	312 7,9	113 2,9	125 3,2	3926 100,0
7. Ne trpim uvrede i zato se lako potučem.	2432 61,9	766 19,5	382 9,7	154 3,9	192 4,9	3926 100,0
8. Razmišljam da napustim školu.	3284 83,6	307 7,8	157 4,0	83 2,1	95 2,4	3926 100,0
9. Imam nagle promene raspoloženja.	994 25,3	1124 28,6	927 23,6	483 12,3	398 10,1	3926 100,0
10. Osećam se napeto bez konkretnog razloga.	1736 44,2	932 23,7	621 15,8	396 10,1	241 6,1	3926 100,0
11. Tužna sam i nesrećna osoba.	2347 59,8	817 20,8	462 11,8	178 4,5	122 3,1	3926 100,0
12. Osećam da me roditelji ne razumeju.	2033 51,8	836 21,3	601 15,3	253 6,4	203 5,2	3926 100,0
13. Osećam da moj život nema smisla.	1960 50,0	455 11,6	472 12,0	451 11,5	585 14,9	3926 100,0
14. Imam volju za učenjem i školom.	673 17,1	1177 30,0	1098 28,0	591 15,1	387 9,9	3926 100,0
15. Vedra sam i pozitivna osoba.	1868 47,6	1407 35,8	446 11,4	144 3,7	61 1,6	3926 100,0
16. Osećam da me roditelji ne vole.	3221 82,0	345 8,8	186 4,7	68 1,7	106 2,7	3926 100,0
17. Najviše mi odgovara da budem sam sa sobom.	665 16,9	976 24,9	1301 33,1	600 15,3	384 9,8	3926 100,0
18. Osećam potrebu za izlaskom i prijateljima.	88 4,0	257 6,5	601 15,3	1074 27,4	1836 46,8	3926 100,0

Distribucija frekvencija na Skali je u uobičajenim granicama za adolescentni period. Takođe su očekivane i nešto povećane frekvencije određenih ajtema, karakterističnih za adolescentni period (videti tabelu 1):

- tvrdnja 17. („Najviše mi odgovara da budem sam sa sobom“);
- tvrdnja 9. („Imam nagle promene raspoloženja“);
- tvrdnja 10. („Osećam se napeto bez konkretnog razloga“);
- tvrdnja 4. („Nisam zainteresovan-a za školu“).

Pored navedenih, tvrdnje 1. i 3., u kojima se ispoljavaju međusobno suprotstavljene afekti, indikativne su za turbulentni adolescentni period. Distribucija 18. tvrdnje, gde skoro tri četvrtine (74,1%) osećaju povećane potrebe za izlaskom i prijateljima, posledica je socijalne izolacije, uslovljene pandemijom Covida – 19. Ova Pandemija adolescente najteže pogađa usled pojačane potrebe za socijalnim kontaktima, u kojima dobijaju potvrdu opravdanosti vlastitih stavova, vrednosti i ponašanja. U tom kontekstu, gotovo je kompulzivna adolescentna potreba za uspostavljanjem i održavanjanjem socijalnih kontakata uopšte, a posebno sa vršnjacima.

Skalu emocionalne nestabilnosti podvrgli smo Warimax faktorskoj analizi. Skala se inače prvi put primenjuje. Kaiser-Meyer-Olkin test je relativno visok i iznosi 0,925, što ukazuje da Skala ima dobra metrijska svojstva i da je pogodna za faktorizaciju. Sadrži tri faktora, iako po dominaciji prvog

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

faktora više podseća na jednofaktorsku strukturu. Prvi faktor nosi 39,837 varijanse, drugi 9,105 varijanse, a treći 6,766. Na prvom najjačem faktoru, koji nosi 39,837 varijanse, sa saturacijama iznad 0,500 izdvojilo se deset ajtema (tabela 2.):

- osećam se napeto bez konkretnog razloga 0,801;
- tužna sam i nesrećna osoba 0,794;
- osećam se potišteno i bezvoljno 0,789;
- osećam da me roditelji ne razumeju 0,742;
- imam nagle promene raspoloženja 0,692;
- voleo-la bih da mogu da pobeđem iz kuće 0,623;
- vedra sam i pozitivna osoba 0,603;
- svađam se sa ljudima bez razloga 0,549;
- razmišljam o samoubistvu 0,538;
- osećam da me roditelji ne vole 0,535.

Na ovom faktoru sa visokim saturacijama izdvojili su se ajtemi koji ukazuju na anksioznost, depresivnost, nisko samopoštovanje i suicidalne ideje zbog osećanja emocionalne odbačenosti i zanemarivanja roditelja. Iz tog razloga smo ovaj prvi faktor nazvali *faktorom depresivno-neurotičnih reagovanja adolescenata/adolescentkinja zbog roditeljskog nerazumevanja i emocionalnog odbacivanja*.

Tabela 2. Matrica rotiranih komponenti Skale emocionalne nestabilnosti za ukupan uzorak

Tvrdnje	Faktori		
	1.	2.	3.
1. Osećam se napeto bez konkretnog razloga.	0,801	0,219	0,028
2. Tužna sam i nesrećna osoba.	0,794	0,137	0,245
3. Osećam se potišteno, bezvoljno.	0,789	0,116	0,172
4. Osećam da me roditelji ne razumeju.	0,742	0,074	0,274
5. Imam nagle promene raspoloženja.	0,692	0,327	-0,035
6. Voleo-la bih da mogu da pobeđem iz kuće.	0,623	0,090	0,512
7. Vedra sam i pozitivna osoba.	0,603	0,257	-0,014
8. Svađam se sa ljudima bez razloga.	0,549	0,353	0,142
9. Razmišljam o samoubistvu.	0,538	0,171	0,534
10. Osećam da me roditelji ne vole.	0,535	-0,072	0,525
11. Osećam da moj život nema smisla.	0,394	0,051	0,241
12. Imam volju za učenjem i školom.	0,173	0,807	0,012
13. Nisam zainteresovan/na za školu.	0,247	0,762	0,112
14. Razmišljam da napustim školu.	0,090	0,525	0,500
15. Ne trpim uvrede i zato se lako potučem.	0,116	0,460	0,320
16. Sklon/a sam konzumiranju psihoaktivnih supstanci.	0,028	0,185	0,693

Na drugom faktoru, koji nosi 9,105% varijanse, sa saturacijama iznad 0,500, izdvojila su se tri ajtema:

- imam volju za učenjem i školom 0,807;
- nisam zainteresovan-a za školu 0,762;
- razmišljam da napustim školu 0,525.

Ovaj drugi faktor nazvali smo *faktorom ambivalentnog odnosa adolescenata/adolescentkinja prema školi i učenju*.

Na trećem faktoru sa saturacijama iznad 0,500, izdvojilo se pet ajtema:

- sklon/a sam konzumiranju psihoaktivnih supstanci 0,693;
- razmišljam o samoubistvu 0,534;
- osećam da me roditelji ne vole 0,525;
- voleo/la bih da mogu da pobeđem od kuće 0,512;
- razmišljam da napustim školu 0,500.

Ovaj treći faktor, u kome dominiraju zloupotreba psihoaktivnih supstanci, suicidalne ideje i emocionalno odbacivanje adolescenata/adolescentkinja nazvali smo *faktorom teškog devijantnog ponašanja adolescenata/adolescentkinja*.

Tabela 3. Razlika između uzoraka Srbije i Crne Gore po tvrdnjama Skale emocionalne nestabilnosti

Tvrdnje	t	Df.	Sig.
1. Osećam se potišteno, bezvoljno.	-4,832	3826	0,000
2. Sklon-a sam konzumiranju PAS.	-0,952	3826	0,341
3. Svađam se sa ljudima bez razloga.	-2,654	3826	0,008
4. Nisam zainteresovan-a za školu.	-1,753	3826	0,080
5. Razmišljam o samoubistvu.	-3,229	3826	0,001
6. Voleo-la bih da mogu da pobeđem od kuće.	-3,555	3826	0,000
7. Ne trpim uvrede i zato se lako potučem.	-3,311	3826	0,001
8. Razmišljam da napustim školu.	-3,265	3826	0,001
9. Imam nagle promene raspoloženja.	-5,668	3826	0,000
10. Osećam se napeto bez konkretnog razloga.	-4,575	3826	0,000
11. Tužna sam i nesrećna osoba.	-1,314	3826	0,189
12. Osećam da me roditelji ne razumeju.	-4,733	3826	0,000
13. Osećam da moj život nema smisla.	16,491	3826	0,000
14. Imam volju za učenjem i školom.	-0,287	3826	0,774
15. Vедера sam i pozitivna osoba.	-3,349	3826	0,001
16. Osećam da me roditelji ne vole.	-2,037	3826	0,042
17. Najviše mi odgovara da budem sam - a sa sobom.	-5,272	3826	0,000
18. Osećam potrebu za izlaskom i prijateljima.	-3,583	3826	0,000

Primenom t testa na Skali emocionalne nestabilnosti između uzoraka Srbije i Crne Gore nađene su statistički značajne razlike na sledećim ajtemima (tabela 3). To su:

osećam da moj život nema smisla	t=16,491; p=0,000;
imam nagle promene raspoloženja	t= -5,668; p=0,000;
najviše mi odgovara da budem sam-a sa sobom	t= -5,272; p=0,000;
osećam se potišteno, bezvoljno	t= -4,832; p=0,000;
osećam da me roditelji ne razumeju	t= -4,733; p=0,000;
osećam se napeto, bez posebnih razloga	t= -4,575; p=0,000;
osećam potrebu za izlaskom i prijateljima	t= -3,583; p=0,000;
voleo/la bih da mogu da pobeđem iz kuće	t= -3,555; p=0,000;
vedra sam i pozitivna osoba	t= -3,349; p=0,001;
ne trpim uvrede i zato se lako potučem	t= -3,311; p=0,001;
razmišljam o samoubistvu	t= -3,229; p=0,001;
razmišljam da napustim školu	t= -3,265; p=0,001;
svađam se sa ljudima bez razloga	t= -2,654; p=0,008;
osećam da me roditelji ne vole	t= -2,037; p=0,042.

Na svim navedenim tvrdnjama adolescenti iz Crne Gore pokazuju veće vrednosti aritmetičkih sredina u odnosu na adolescente iz Srbije (videti Tabelu 4). Primenom t testa utvrđene su veoma visoke značajnosti razlika na prvih 8 tvrdnji, a visoke i na sledećih pet (videti tabelu 3). Među prvih osam dominiraju depresivna stanja, nagle promene raspoloženja, napetost, anksioznost, praćene osećanjima da ih roditelji ne razumeju i emocionalno odbacuju. Očigledno je da adolescenti/adolescentkinje iz Crne Gore prolaze kroz intenzivniju adolescentnu krizu nego iz Srbije koja je dosta tipična za rani i srednji adolescentni period, karakterisan depresivnošću, dezorijentacijom, naglim izmenama raspoloženja, suicidalnim idejama, nemogućnošću kontrole afekata i emocija, osećanjima nerazumevanja, pa i emocionalnog odbacivanja od strane roditelja.

U svim navedenim tvrdnjama dominiraju oni koji ukazuju na depresivnost, dezorijentisanost i povlačenje adolescenata/adolescentkinja iz Crne Gore (život bez smisla, potreba za usamljenošću, osećanje potištenosti, bezvoljnosti, nerazumevanje roditelja i sl.). Umesto sukoba sa roditeljima, naglašena je internalizacija, a u izvesnoj meri i eksternalizacija (sklonost bezrazložnim svdama i

tučama i potrebe za bežanjem iz kuće i škole). U svjetlu nešto ranijih razmatranja, sklonost crnogorskih adolescenata ka povlačenju kao bazičnom bihevioralnom obrascu u odnosima sa roditeljima pre svega je uslovljena dominantnim i kontrolišućim majkama i upravo zato relativno slabim i permisivnim očevima koji su kao i adolescenti u porodičnim sukobima skloniji povlačenju pred majkama kako bi se očuvao potreban nivo porodične kohezije kao protivteže porodičnoj dezintegraciji. Suprotno tome, adolescentkinje iz Crne Gore znatno su sklonije sukobima i rivaliziranju sa majkama u cilju zadobijanja prevlasti u porodičnim odnosima.

Treba posebno istaći da su adolescentkinje, inače značajno zastupljenije u uzorku iz Crne Gore, ispoljile značajno veću emocionalnu nestabilnost nego adolescenti ($F=35,654$; $df=1121$; $p=0,000$) tako da su adolescentkinje u Crnoj Gori dominantno uticale na nepovoljniju afektivnu sliku nego adolescenti. Verovatno su toj nepovoljnijoj afektivnoj slici takođe doprineli još intenzivniji sukobi adolescentkinja nego adolescenata sa majkama oko kontrole i dominacije u odlučivanju i ponašanju članova porodice. Suprotno adolescentkinjama, adolescenti kao i njihovi očevi u Crnoj Gori u sukobu sa kontrolišućim majkama se radije povlače i komformiraju zahtevima majki, kao najbezbolnijem načinu razrešenja sukoba.

Tabela 4. Grupni statistici razlika između uzoraka Srbije i Crne Gore po tvrdnjama Skale emocionalne nestabilnosti

Tvrdnje	Država	N	AS	SD	SGAS
Osećam se potišteno, bezvoljno	SR	2705	1,9235	1,13594	0,02184
	CG	1123	2,1202	1,17337	0,03501
Sklona sam konzumiranju psihoaktivnih supstanci.	SR	2705	1,2318	0,81763	0,01572
	CG	1123	1,2591	0,78851	0,02353
Svađam se sa ljudima bez razloga.	SR	2705	1,7128	1,05958	0,02037
	CG	1123	1,8130	1,07505	0,03208
Nisam zainteresovan/na za školu.	SR	2705	2,3630	1,28825	0,02477
	CG	1123	2,4426	1,25353	0,03741
Razmišljam o samoubistvu.	SR	2705	1,2902	0,80613	0,01550
	CG	1123	1,3865	0,91544	0,02732
Voleo/la bih da mogu da pobegnem iz kuće.	SR	2705	1,4429	0,94631	0,01819
	CG	1123	1,5663	1,05119	0,03137
Ne trpim uvrede i zato se lako potučem.	SR	2705	1,6636	1,08545	0,02087
	CG	1123	1,7934	1,14931	0,03430
Razmišljam da napustim školu.	SR	2705	1,2872	0,81403	0,01565
	CG	1123	1,3847	0,90148	0,02690
Imam nagle promene raspoloženja.	SR	2705	2,4591	1,26948	0,02441
	CG	1123	2,7142	1,26211	0,03766
Osećam se napeto bez konkretnog razloga.	SR	2705	2,0421	1,23005	0,02365
	CG	1123	2,2440	1,27332	0,03800
Tužna sam i nesrećna osoba.	SR	2705	1,6895	1,05141	0,02022
	CG	1123	1,7382	1,02857	0,03069
Osećam da me roditelji ne razumeju.	SR	2705	1,8617	1,16347	0,02237
	CG	1123	2,0597	1,21231	0,03618
Osećam da moj život Nema smisla.	SR	2705	2,5375	1,59748	0,03072
	CG	1123	1,6741	1,12606	0,03360
Imam volju za učenjem i školom.	SR	2705	2,7028	1,20849	0,02324
	CG	1123	2,7150	1,19297	0,03560
Vedra sam i pozitivna osoba.	SR	2705	1,7261	0,90446	0,01739
	CG	1123	1,8335	0,90150	0,02690
Osećam da me roditelji ne vole.	SR	2705	1,3238	0,83876	0,01613
	CG	1123	1,3865	0,92801	0,02769
Najviše mi odgovara da budem sama sa sobom.	SR	2705	2,6943	1,20222	0,02312
	CG	1123	2,9163	1,14701	0,03423
Osećam potrebu za izlaskom i prijateljima.	SR	2705	4,0248	1,14052	0,02193
	CG	1123	4,1665	1,04951	0,03132

Legenda: N – broj ispitanika; AS - aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; SGAS – standardna greška aritmetičke sredine

DISKUSIJA

Rezultati istraživanja ne omogućavaju direktna poređenja iz dva razloga: skala se prvi put primenjuje, a osim toga o ovoj temi nisu vršena istraživanja na uzorcima Srbije i Crne Gore, makar i kada je reč o prigodnim uzorcima. Ipak, rezultati se mogu porediti u jednom širem kontekstu. Oscilaciju između stanja potištenosti, usamljenosti, napetosti, kao dominantnijih simptoma u afektivnoj slici adolescenata i abreakcije tih stanja putem bezrazložnih svađa sa okolinom i ispoljavanja besa prema drugima ističu i drugi istraživači (Bagwell, Newcomb & Bukowski, 1988; Uchino, Uno & Holt-Lunstad, 1999; Taylor, 1999; Laible & Thompson, 1998; Davies & Cummings, 1998; Gordis, Margolin & John, 1997). Naši nalazi se unekoliko razlikuju po tome što su naši adolescenti/adolescentkinje izgleda nešto skloniji povlačenju i internalizaciji simptoma kada nastupe neminovni sukobi sa roditeljima nego adolescenti u zapadnim zemljama. To je verovatno posledica jačeg patrijahalnog nasleđa i autoritarnijih roditeljskih vaspitnih obrazaca u zemljama zapadnog Balkana, ali bi tu našu pretpostavku tek trebalo potvrditi u novim istraživanjima na većim i reprezentativnijim uzorcima. Pouzdaniji nalazi vezani za načine razrešenja sukoba adolescenata/adolescentkinja sa roditeljima izuzetno su važni za ishode adolescentnog sazrevanja. Štaviše, bez sukoba, koji su u ranim i srednjima periodima adolescencije najučestaliji i najintezivniji, nije moguće socijalno sazrevanje adolescenata/adolescentkinja koje se postiže kroz uzajamno pregovaranje, što u konačnom rezultira egalitarnijim odnosima između jednih i drugih i doprinosi emocionalno i socijalno izbalansiranim porodičnim odnosima. Čini se da zbog nešto naglašenijeg autoritarnog karaktera tih odnosa u zemljama zapadnog Balkana dolazi do usporavanja, a nekada i blokade tih procesa adolescentnog sazrevanja. Jedan nalaz koji posredno, ali vrlo ubedljivo ide u prilog ovoj našoj pretpostavci je da je najrasprostranjenija bihevioralna „zavisnost“ od 11 ispitivanih i u Srbiji i u Crnoj Gori „zavisnost“ od ljubavnog partnera (Đukanović & Knežević – Tasić, 2016). Ovu „zavisnost“ karakteriše izrazita emocionalna i socijalna nezrelost njenih nosilaca.

Rezultati faktorske analize samo su upotpunili i nijansirali sliku afektivnih problema i problema ponašanja, tipičnih za adolescentni period. Prvi je faktor dominantan i ukazuje da u strukturi afektivne slike dominiraju depresivni i neurotični simptomi (potištenost, izgubljenost, anksioznost, tuga, nagle izmene raspoloženja, suicidalne ideje i dr.) zbog doživljaja da ih roditelji ne razumeju i ne vole. Povlačenje iz sukoba ne smanjuje nego samo pojačava tu negativnu afektivnu sliku. Faktorska struktura ukazuje na još jednu nepovoljnu tendenciju u psihosocijalnom sazrevanju adolescenata u dve države; u sukobu adolescenti/adolescentkinje radije internalizuju nego što eksternalizuju simptome konflikta sa roditeljima, što se vidi po drugom znatno slabijem faktoru sa mnogo manjim brojem ajtema koji ukazuju na eksternalizaciju simptoma. Najzad, treći faktor govori o najdrastičnijim ishodima konflikata sa roditeljima koji ukazuju na vrlo teške ishode internalizacije simptoma: bolesti zavisnosti i suicidalne ideje usled nepodnošljivog prihvatanja saznanja da ih roditelji emocionalno odbacuju.

Uz sve ove sličnosti, rezultati ukazuju i na značajne razlike u vrsti konflikata i načinima njihovog razrešavanja u porodicama adolescenata/adolescentkinja Crne Gore i Srbije, uslovljene specifičnom psihodinamikom odnosa mladih Crne Gore prema majkama. Da bi izbegli suočavanje sa visokim zahtevima majki i njihovu izraženu kontrolu adolescenti se radije povlače ili komformiraju zahtevima majki kako bi izbegli sukobe, u čemu su slični svojim očevima, dok su adolescentkinje sklonije sukobu i rivaliziranju sa majkama nego povlačenju, čime se identifikuju sa majkama. I jedni i drugi imaju iskrivljene emocionalne obrasce roditeljske identifikacije; adolescenti sa slabim i ambivalentnim očevima, a adolescentkinje sa dominantnim, kontrolišućim majkama. Sve ove tendencije zbog sličnih sociopsiholoških i istorijsko- kulturoloških obrazaca postoje i u Srbiji, ali su slabije izražene. Rezultati su pokazali da je adolescentna kriza u Crnoj Gori izraženija i po dubini i po širini nego u Srbiji. Tome su svakako doprinele i značajne strukturalne promene u porodicama nižih i delom srednjih slojeva crnogorskog društva pod uticajem sveopšte društvene krize devedesetih, u kojoj su se žene mnogo bolje snašle. To je dovelo do redistribucije porodičnog autoriteta „u korist“ žena i slabljenja pozicije muškaraca u većini aspekata svakodnevnog života (Đukanović, 2018).

LITERATURA:

- Bagwell, C.L., Newcomb, A.F. & Bukowski, W.M. (1998). Preadolescent friendship and peer rejection as predictors of adult adjustment. *Child Development* 69(1), 140–153.
- Branje, S. (2018). Development of Parent - Adolescent Relationships Conflict Interactions as a Mechanism of Change. *Child Development perspectives*, 12(3), 171–176.
- Branje, S., Laursen, B. & Collins, W.A. (2012). Parent–child communication during adolescence. U A. Vangelisti, (Ur.) *Routledge Handbook of family communication* (Second Edition) (271-286). New York: Routledge.
- Collins, W.A. & Steinberg, L. (2006). Adolescent development in interpersonal context. U W. Damon & N. Eisenberg (Ur.). *Handbook of child psychology: Vol. 4, Socioemotional processes* (1003–1067). New York: Wiley.
- Davies, P.T. & Cummings, E.M. (1998). Exploring children’s emotional security as a mediator of the link between marital relations and child adjustment. *Child Development*, 69(1), 124–139.
- De Goede, I.H.A., Branje, S.J.T. & Meeus, W.H.J. (2009). Developmental changes in adolescents’ perceptions of relationships with their parents, *Journal of Youth and Adolescence*, 38(1): 75–88.
- Đukanović, B. (2018). Svakodnevni život [Everyday life]. U D. Vukčević (Ur.) *Sociološki presjek crnogorsko gdruštva* [Sociological cross-section of Montenegrin society], (107- 337). Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Đukanović, B. & Knežević - Tasić, J. (2016). *Bihevioralne zavisnosti u Crnoj Gori* [Behavioral addictions in Montenegro]. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Gordis, E.B., Margolin, G. & John, R.S. (1997). Marital aggression, observed parental hostility, and child behavior during triadic family interaction. *Journal of Family Psychology*, 11, 76–89.
- Jensen-Campbell, L.A. & Graziano, W.G. (2000). Beyond the school yard: Relationships as moderators of daily interpersonal conflict. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(8), 923–935.
- Laible, D.J. & Thompson, R.A. (1998). Attachment and emotional understanding in preschool children. *Developmental Psychology*, 34(5), 1038–1045.
- Laursen, B. & Collins, W.A. (2009). Parent-child relationships during adolescence. U R.M. Lerner & L. Steinberg (Ur.) *Handbook of Adolescent Psychology*, NJ:Wiley.
- Smetana, J.G. (2011). *Adolescents, families, and social development -How teens construct their world*, West Sussex, UK: Wiley Blackwell.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. In S.S. Feldman & G.R. Elliott (Ur.) *At the threshold: The developing adolescent* (255–276), Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, S.E. (1999). *Health psychology* (4th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Uchino, B. N., Uno, D. & Holt-Lunstad, J. (1999). Social support, physiological processes and health. *Current Directions in Psychological Science*, 8(5), 145–148.

DIFFERENCES AND SIMILARITIES ON THE EMOTIONAL INSTABILITY SCALE OF ADOLESCENTS IN SERBIA AND MONTENEGRO

Abstract: *In this research, the Scale of Emotional Instability with 18 items, specially constructed for the research, was applied for the first time on appropriate samples of 2803 adolescents from Serbia and 1123 from Montenegro through an electronic survey. Depressive-anxiety symptoms dominate, typical for the adolescent period (social withdrawal, mood swings, tension, depression, lethargy, propensity for unreasonable quarrels). Warimax factor analysis statistics showed good metric properties of the Scale. Three factors stood out, the first of which is markedly stronger than the other two. The first factor is characterized by depressive neurotic reactions due to parental misunderstanding and emotional rejection of adolescents, which only confirmed the previous description of the Scale. The second factor is the factor of an ambivalent attitude towards school and learning, while the third factor includes phenomena that indicate difficult forms of deviant behavior. Adolescents from Montenegro are going through a more severe adolescent crisis than in Serbia, characterized by depression, disorientation, sudden mood swings, suicidal ideas, inability to control emotions and feelings, feelings of misunderstanding, and even emotional rejection by parents. One of the key risk factors is inadequate emotional connections between adolescents and parents of the same sex, which is especially discussed in the paper.*

Key words: *emotional instability, adolescents, Serbia, Montenegro*

ZLOUPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I RIZIČNA PONAŠANJA MLADIH U SAVREMENOM POTROŠAČKOM DRUŠTVU: PRIKAZ SLUČAJA

Sladana Dragišić Labaš^{48, 49}

redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Milana Ljubičić

redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Apstrakt: Kroskulturalna istraživanja ukazuju na visoko rizične faktore za zloupotrebu i zavisnost od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci (PAS) od strane mladih u savremenom društvu. U pitanju su kulturne norme u rizičnom društvu koje podstiču konzumaciju alkohola (suva i mokra kultura), laka dostupnost alkohola, nedostatak mera prevencije u zajednici, problemi u školskom okruženju (negativna školska klima) nedostatak roditeljskog monitoringa, pozitivni porodični stavovi prema pijanju, prisustvo alkoholizma u porodici, itd. Zloupotreba alkohola i drugih PAS se povezuje sa kriminalom, vožnjom u pijanom stanju, lošim uspehom u školi ili niskim akademskim postignućem, rizičnim seksualnim ponašanjem, psihičkim problemima... U radu se kroz analizu dva narativa, sada mladih zavisnika od alkohola, (uz upotrebu i kokaina) ispituju makro i mikro faktori rizika za nastanak i razvoj alkoholizma. U oba slučaja nalazimo sledeće riziko faktore - življenje u „alkoholnoj“ sredini, nepostajanje primarne prevencije u zajednici, ranu inicijaciju, alkoholizam u primarnoj porodici, psihičko i/ ili fizičko zlostavljanje majke od strane oca, probleme u školskom okruženju. Od rizičnih ponašanja povezanih sa upotrebom alkohola prisutna je u oba slučaja vožnja u pijanom stanju, a u jednom slučaju i česte tuče i povremeno dilovanje droge.

Ključne reči: zloupotreba psihoaktivnih supstanci, zavisnost od alkohola, mladi, rizično društvo, rizična ponašanja

Uvod

Zloupotreba alkohola i droga su problemi koji predstavljaju izazov za naučno znanje i profesionalno delovanje, a sociolozi “imaju mnogo toga da ponude u borbi za kontrolu” zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Watts & Wright, 1991). Danas su pored drugih stručnjaka u lečenje bolesti zavisnosti uključeni i sociolozi jer su bolesti zavisnosti “bolesti društva, porodice i pojedinca” (Dragišić Labaš, 2012), što znači da je neophodno prepoznati društvene i kulturne faktore koji doprinose ili sprečavaju nastanak zloupotrebe i zavisnosti od PAS kao i probleme izazvane upotrebom ovih supstanci u

---

⁴⁸ sladjadl@yahoo.com

⁴⁹ Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-68/2022-14/ 200163)."

različitim starosnim kategorijama, a posebno među mladima. Sociolozi su doprineli razumevanju odnosa zloupotrebe alkohola, droga i nasilja u porodici i pomogli da se senzibilizuju građani i donosioci političkih odluka o multigeneracijskim efektima disfunkcionalnih porodica. Sociolozi se često bave definisanjem upotrebe PAS kao društveno devijantnog ponašanja, uticajem kulture na upotrebu PAS, procesom postajanja korisnikom supstanci i procenom uspeha različitih intervencija (Watts & Wright, 1991). Stoga je za razmatranje rizičnih faktora za nastanak zavisnosti od PAS veoma važna sociološka perspektiva.

U savremenom, postmodernom društvu *otvara* se sve veći prostor za zloupotrebu alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci (PAS) od strane adolescenata i mladih odraslih, a time i za rizična ponašanja povezana sa upotrebom PAS. U potrošačkom društvu, kako ga vidi Bauman (2005), razvija se „potrošački sindrom“⁵⁰ koga karakterišu brzina, neumerenost i nepostojanje vrline odlaganja. Dakle, sve se želi „sada i odmah“ što je tipično za mlade ljude i povezano je sa zadovoljstvom koje se postiže bez mnogo angažovanja i truda. Ovaj sindrom je smanjio vreme između želje i njenog ispunjenja, a pogodnim za ovakav način provođenja slobodnog vremena pokazale su se PAS. Konzumerističko društvo⁵¹ nalaže kao pravilo ponašanja i način dolaženja do zadovoljstva konzumerizam, podstičući na taj način lučenje serotonina⁵². U stvari, konzumerističko društvo stvara *ljubavnu vezu* ljudi sa stvarima (Rozenvajn & Kristijani, 2019). Slično, Vajt (2014) govori o emotivnoj vezanosti zavisnika za psihoaktivnu supstancu i razvijanje „partnerskog odnosa“ sa supstancom.⁵³ U modernom potrošačkom društvu upotreba PAS će upravo zbog razvoja potrošačkog sindroma verovatno sve više rasti.

Povezano sa potrošačkim (Bauman, 2005), „razularenim“ (Gidens, 2007) i rizičnim (Bek, 2011) društvom je *postmoderno pijenje* mladih, koje prema istraživanjima karakterišu: pijenje u grupi „binge drinking“⁵⁴; očekivanje *pravih*, prijatnih efekata samo od velikih količina alkohola uz druge PAS, najčešće kokain „radi popravljanja“; formiranje grupe sa ciljem podržavanja i podsticanja međusobnog pijenja; slaba komunikacija. Tako je glavna motivacija za dolazak u kafiće i klubove konzumacija umesto komunikacije (Dragišić Labaš, 2017). Nekadašnje funkcije kafana - emancipatorska, kulturna, društvena, ekonomska i politička, dokoličarska (Stanojević, 2010) su skoro potpuno izgubljene, a socijalizaciju je zamenila individualizacija potreba, što je u skladu sa činjenicom da je savremeno društvo, više nego ikada ranije, individualizovano.

---

⁵⁰ Mladi koji su u velikom broju potrošači „novih“ proizvoda mogu stvoriti i zavisnost od njih. Kao jedan od primera se navodi i brza hrana, posebno zastupljena u periodu mekdonaldizacije u SAD (Ritzer, 1996: 31, prema: Ritzer 1998).

⁵¹ Mate (2019) takođe navodi da živimo u društvu u kome vlada zavisnost od robe široke potrošnje, dok sa druge strane u našim srcima vlada duhovna praznina. Potrošnja u ovakvom društvu postaje imperativ, a posedovanje osnov samodefinisanja, tj. neoidentiteta postmodernog čoveka (Presdee, 2000, prema: Ljubičić & Dragišić Labaš). Međutim na slobodnom i nesigurnom tržištu krajnje je neizvesno ko će i koliko dugo moći da troši, pa je put „od refleksivnog pobednika (hedoniste) do gubitnika iznenađujuće prav“ (Ljubičić, 2014).

⁵² Serotonin je deo „izuzetno složenog mehanizma“. To znači da velika ili mala količina sama po sebi ne uzrokuje promene, već na sistem utiču prošli i sadašnji sociokulturni faktori. Neravnoteža hemikalija u mozgu je i uzrok i posledica promena, i na nju utiču emocionalna iskustva, tako što neka od ovih iskustava „iscrpljuju snabdevanje neurotransmitera, dok ih druga poboljšavaju“ (Mate, 2021: 93). Put ka mentalnoj bolesti ne počinje u mozgu nego u društvenom svetu. Prihvatiti ovakvo shvatanje znači podstaći društvenu intervenciju i smanjiti rasprostranjenost psihičkih problema (Rouz, 2019).

⁵³ Supstanca postaje njihov „ljubavnik, prisran prijatelj i psihološka podrška, baš kao što može da bude i draga osoba“ (Vajt, 2014: 97).

⁵⁴ Pod pojmom *binge drinking* podrazumeva se pijenje alkohola u grupi koje prelazi preporučene granice, što znači 5 i više od 5 pića u jednoj situaciji, i to u kratkom vremenskom periodu. Ovakav obrazac upotrebe alkohola često je povezan sa različitim vrstama devijantnog i kriminalnog ponašanja mladih (MacKintosh & Moodie, 2010).

Rizično savremeno društvo proizvodi i rizične zabave za mlade. Prema našem istraživanju (Dragišić Labaš, 2022) jedna od vrsta rizičnih zabava je boravak adolescenata i mladih odraslih u noćnim klubovima tj. separeima. Uočili smo da „separe zabave“ povećavaju lažan osećaj moći sa jedne strane, a sa druge pojačavaju nesigurnost i anksioznost (koja je inače prisutna u ovom uzrasnom periodu); potom smanjuju mogućnost građenja pravih, iskrenih odnosa i dobre komunikacije sa vršnjacima; učvršćuju negativne stereotipe prema ženama; povećavaju distancu prema *drugacijima* u stvari „materijalno siromašnijima“ i normalizuju nejednakosti u „zabavnom okruženju“, a time i u društvu, usporavaju izgradnju ličnog i kolektivnog identiteta mladih ljudi i njihovo sazrevanje. U ovakvim rizičnim prostorima konzumiraju se velike količine alkohola najčešće uz kokain i druge PAS.

Konzumacija psihoaktivnih supstanci ne zadovoljava samo hedonističke potrebe mladih, već se PAS koriste zbog povećane emocionalne ranjivosti, osećanja usamljenosti, problema u odnosu sa samim sobom i drugima; otežane separacije; nepovezanosti i nepripadanja okruženju i zajednici i socijalne tranzicije - nezaposlenosti, porodičnih, materijalnih, stambenih problema... (Dragišić Labaš, 2012). Stres i trauma su često povezani sa upotrebom supstanci jer prema mišljenju konzumenata ublažavaju emocionalnu bol, ustvari psihoaktivne supstance su sredstvo samoregulacije negativnih emocija. Dakle, sve zavisnosti su anestetici – „ugodnije drugo stanje uma“ koje nas *odvaja* od nevolja (Mate, 2021: 299). Zavisnost od PAS predstavlja ropstvo spoljašnjem, tj. supstanci i nemogućnost da individua u svom umu nađe slobodu od žudnje i razdražljivosti. Tako „plod zavisnosti nije radost već nezadovoljstvo“ (Mate, 2019: 130).⁵⁵

U savremenom društvu koje De Siter (2019) naziva narkokapitalizmom i „izgubljenom epohom“ proizvode se sredstva koja nam omogućavaju da iz njega pobegnemo i osetimo samo ono najbeznačajnije. Narkokapitalizam nastoji da naša osećanja, uzbuđenja i strahove stavi u hemijsku košuljicu (za nas je važna povezanost sa alkoholom i drogama, dok autor ovde uključuje i različite medikamente – antidepresive, sedative, itd). Slično Mate (2021) ukazuje da severnoameričko društvo pokušava da mnoge probleme zatrpava tonama lekova⁵⁶ i da ignoriše povezanost stresa sa socijalnim i kulturnim uzrocima. Neurofiziološko objašnjenje ponašanja se rado prihvata jer skida krivicu i odgovornost, a zapravo ljudski mozak je „proizvod društva i kulture jednako koliko je i proizvod prirode“ (Mate, 2021: 121). Savremeno društvo se naziva i „fabrikom nesreće“ (Berardi, 2001, prema: Rouz, 2019) koje proizvodi štetne kognitivne i emocionalne posledice zbog neprekidnog protoka informacija koje preplavljaju naš um i zahteva stalno budnu pažnju, dok „pretvaranje želje u tržište veleprodaje“ dovodi do panike i depresije. Tako se u svetu dugova i nesigurnosti lako razvijaju psihički problemi.

Rane traume uslovljene različitim vrstama zlostavljanja u detinjstvu (emocionalno, fizičko, seksualno), loši bračni i porodični odnosi, nedostatak brige, pažnje, ljubavi i neusaglašenost između dece i roditelja jesu važni rizični faktori za nastanak zavisnosti od PAS. Zanemareno, napušteno ili zlostavljano dete postaje reaktivnije na stres i kasnije u toku života. Pozitivni stavovi roditelja prema alkoholu, porodični rituali povezani za čestom konzumacijom alkohola, zavisnost oca i/ili majke od supstanci i njihovo ponašanje koje služi kao model ponašanja deci, takođe su značajni porodični faktori za zloupotrebu PAS. Često ovaj model socijalnog učenja pojačava *rodno modeliranje* (otac-sin; majka-kćerka). Konzumiranje alkohola od strane roditelja deca mogu da shvate kao pozitivno ponašanje u skladu sa socijalnim i kulturnim normama⁵⁷, ali i kao mehanizam suočavanja sa problemima. Za međugeneracijsko prenošenje alkoholizma vezuju se disfunkcionalni obrasci porodične interakcije (loši bračni odnosi, loši odnosi između roditelja i dece) kao i zdravstveni, socijalni, finansijski i drugi problemi⁵⁸ (Jennison & Johnson, 2001). Obrasci konzumiranja alkohola (koje deca usvajaju od svojih roditelja ili drugih bliskih ljudi iz okruženja) i načini ponašanja u pijanom stanju –verbalna agresija i nasilje takođe se mogu transgeneracijski prenositi. Sa druge strane,

---

⁵⁵ „Zavisnost je crna rupa, što joj više nudiš ona više zahteva“ (Mate, 2019: 133).

⁵⁶ Godine 2008. u SAD upotreba antidepresiva se povećala za 400% u odnosu na 1988 (Pratt et al., 2011, prema: Rouz, 2019).

roditeljski nadzor i roditeljska podrška smatraju se značajnim protektivnim faktorima za upotrebu PAS među adolescentima. Prema jednom istraživanju na reprezentativnom uzorku u dva grada u SAD (istraživana povezanost upotrebe alkohola i cigareta sa roditeljskim nadzorom i podrškom) nađena je značajna povezanost i roditeljskog nadzora i podrške za sve ispitanike, s tim što je roditeljski nadzor važniji u mlađem uzrasnom dobu, a podrška u starijem. Roditeljska podrška se smatra preventivnim faktorom posebno za srednjoškolsku omladinu (Mills et al., 2021).

Rasprostanjenost konzumacije alkohola i rizična ponašanja mladih

Prekomerna upotreba alkohola smatra se visoko rizičnim faktorom za zdravlje stanovništva na globalnom nivou. U posebnom riziku su mladi, starosti od 15 do 19 godina, jer je jedna od pet smrti u ovoj populaciji povezana sa konzumacijom alkohola (Chairrer et al., 2022). Osim fatalnih ishoda, upotreba alkohola je povezana sa različitim vrstama rizičnih ponašanja koja uključuju: konzumaciju drugih PAS, nezaštićene seksualne odnose, polno prenosive bolesti, neželjene trudnoće, slabija školska i akademska postignuća, nasilje, samopovređivanja, pokušaje suicida, kriminal, psihičke poremećaje. Ukoliko se sa konzumacijom alkohola počne u ranijem periodu, posledice su teže i rizik za ulazak u zavisnost je izvesniji. Pri istraživanju upotrebe alkohola od strane mladih treba uzeti u obzir kulturne razlike („suva“ i „mokra“ kultura); promenu socijalnih normi i načina druženja; nejednakosti (socioekonomski status, etnička pripadnost); politike javnog zdravlja (povećanje poreza na prodaju alkohola, starosna granica za kupovinu alkoholnih pića, propisi o reklamiranju...). Uz navedene faktore svakako treba uzeti u obzir i globalnu ekonomsku krizu (2007–2009), i pandemiju COVID-19 (Chairrer et al., 2022).

Analiza upotrebe alkohola među mladima u 50 evropskih zemalja i u Severnoj Americi za prethodnih 30 godina (Chairrer et al., 2022)⁵⁹ pokazala je povećanje konzumacije u jednom periodu, i to u zemljama centralne i istočne Evrope, a potom blag pad u svim zemljama od 2006. godine. Primećeno je smanjenje razlike po polu jer je u ranijim periodima upotreba alkohola bila značajno zastupljenija u muškoj populaciji, kao i smanjenje heterogenosti upotrebe alkohola među mladima u Evropi. Sličan trend je primećen i u Australiji, Japanu, Kanadi i na Novom Zelandu. Ranije se konzumacija alkohola u različitim zemljama, u opštoj populaciji kao i među mladima, mogla da klasifikuje prema različitim obrascima pijenja i vrsti pića na „suvu“ i „mokru“ kulturu⁶⁰, dok u poslednjih 15 godina *homogenizacija polako nestaje*. Tako su 2007. godine, prema podacima ESPAD studije, istaknute značajne promene u *odnosu polova* prema intoksikaciji (teškim opijanjima). Broj devojaka se od 2003. do 2007. značajno povećao, a poznato je da su opijanja češće povezana sa rizičnim ponašanjima.

---

⁵⁷ Izmenjeni (u odnosu na ranije periode) obrasci pijenja mladih u poslednje dve decenije u Srbiji mogu se nazvati „novom“ kulturom pijenja. Nju karakteriše *binge drinking* pijenje, već objašnjeno u tekstu, dok se Srbija smatra zemljom sa alkoholnom kulturom u kojoj je prisutan tzv. suvi obrazac pijenja (uglavnom piva i žestokih alkoholnih pića), opisan kao „teško pijenje, često do intoksikacije, koje nije isključivo vezano za porodične i socijalne situacije“ (Rey, 2012:2).

⁵⁸ Još je 1950. godine Erikson (prema: Mate, 2021: 121) istakao uticaj društvenih promena na funkcionisanje porodica, što je i danas aktuelno, dok su se svi navedeni procesi ubrzali. SAD je opisao kao „dinamičnu zemlju koja podvrgava stanovnike velikim promenama i ekstremnim kontrastima“ i da „raspad šire porodice, erozija zajednice, užurbani život, osećanje nesigurnosti ...onemogućava usklađeno i smireno roditeljstvo“.

⁵⁹ U pitanju je međunarodna studija (HBSC) SZO koja na svake 4 godine prati zdravlje adolescenata u 50 evropskih zemalja i Severnoj Americi. Ispitivanje je rađeno za period 1985-2018. Uzorkom je obuhvaćeno 413.339 mladih ispitanika starosti preko 15 godina.

⁶⁰ „Suvi“ obrazac pijenja prisutan je u centralnoj i severnoj Evropi dok je za južnu Evropu karakterističan „mocar“ obrazac, koji uključuje čestu upotrebu manjih količina alkohola, uglavnom vina, u vreme obroka ili porodičnih slavlja. Italija se smatra zemljom vina u kojoj se alkohol pio u određenim, kulturnim normama propisanim socijalnim situacijama dok je „suvi“ obrazac pijenja zastupljen npr. u Nemačkoj koja se nazivala „zemljom piva“, kao i u Srbiji (Rey, 2012:2).

Stalni trend rasta intoksikacija je karakterističan za nekoliko zemalja - Hrvatsku, Češku, Maltu, Portugal i Slovačku (ESPAD, 2007). Prema podacima ESPAD studije iz 2015. godine u poslednjih 30 dana zastupljenost pijanstva među mladima je u najvećem broju u Danskoj 32%, dok se Makedonija i Crna Gora svrstavaju u zemlje sa zastupljenošću od oko 10%, uz Grčku, Švedsku, Albaniju, itd. Oko 16% ispitanika je u toku života koristilo marihuanu, i to najveći broj mladih u Češkoj i Francuskoj. Prema rezultatima ESPAD studije (2007) u Srbiji je skoro 90% adolescenata (16+) probalo alkohol, i to oko 2% više učenika u odnosu na učenice. Učenici iz gradskih sredina su u većem broju konzumirali alkohol u odnosu na učenike iz seoskih sredina, dok je 61,7% mladića i 47,4% devojaka pilo alkohol u prethodnih 30 dana (Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, 2017). Prema najnovijim podacima ESPAD studije (2019) u svim zemljama u kojima je rađeno istraživanje preko 50% učenika konzumiralo je alkohol bar jednom u životu. U 16 zemalja je više devojaka u odnosu na momke konzumiralo alkohol, što potvrđuje da je trend promena po polu, započeo 2003. godine nastavljen i dalje. Veće polne razlike koje se vezuju za stanja pijanstva u prethodnom mesecu primećene su u Srbiji (15% muškaraca, 10% devojaka) i u Crnoj Gori (10% prema 4,8%) dok je u Španiji suprotno (14% prema 19%). U svim zemljama je oko 16% učenika konzumiralo kanabis, dok je najmanji broj nađen u Srbiji, Makedoniji, na Islandu...

U studiji o mladima u Srbiji, Tomanović i Stanojević (2011) nalaze da 45,2% mladih (15–29) konzumira alkohol jednom nedeljno, a oko 15% više puta nedeljno. Veća je zastupljenost u muškoj populaciji i upotreba raste sa većim prihodima, ali i sa višim obrazovnim nivoom roditelja. Oko 15% ispitanika povremeno koristi kanabis, a stalnih konzumenata je 5%, i to duplo više muškaraca. Upotreba marihuane raste do 25. godine, a potom opada. U prethodnoj godini 16,4% ispitanika je bilo uključeno u bar jedan oblik nasilja, koje se odvijalo u klubovima, kafićima, susedstvu, školi i na sportskim događajima. Zaštitu pri seksualnim odnosima stalno koristi samo jedna trećina ispitanika, dok veliki broj mladih uopšte ne koristi ili povremeno koristi zaštitu. Prema istraživanju rađenom u Republici Srpskoj (2011) u okviru ESPAD studije, oko 90% učenika starosti 15 godina, konzumiralo je alkohol bar jednom u toku života, dok je 74,7% koristilo alkohol u prethodnoj godini, a 47,2% u prethodnih 30 dana. Oko 10% više učenika u odnosu na učenice konzumira alkohol u odnosu na sve navedene vremenske periode. Konzumacija alkohola u prethodnih 30 dana (od istraživanja) i napijanja bila su zastupljenija među učenicima sa slabijim školskim uspehom i među dečacima. Konzumacija kanabisa je zastupljena kod 1,4% učenika u prethodnom mesecu.

Prema našem istraživanju (Dragišić Labaš & Ljubičić, 2017) upotrebe alkohola i kanabisa među adolescentima i mladima (14-28) polovina ispitanika je prvi kontakt sa alkoholom imala između 14. i 16. godine, a preko 30% između 10. i 13. godine, dok samo 2,4% nije nikada probalo alkohol. Sada alkohol konzumira 94,4% mladih, u intenzitetu od nekoliko puta mesečno (28,7%) i jednom mesečno (25,7%), dok oko 9% pije više puta nedeljno, i to najčešće 2 pića (24,5%) i više od 4 pića (20,8%). Pije se u grupi, i uglavnom na žurkama (52,9%), rođendanima (32,2%) i drugim proslavama. Umereno pijenje za ispitanike znači konzumaciju 3 pića, dok je pijenje preko 5 pića *uobičajeno i normalno*. Značajan podatak je da čak 50% ispitanika ne bi pilo ukoliko bi izlazili sa društvom koje ne pije alkohol. Uveće se izlazi “radi napijanja” i “zbog zajedničkog ludila” i pije se “zato što svi piju”.

O uticaju grupe vršnjaka na konzumaciju PAS ukazuje više istraživanja i o napijanju u grupi (*binge drinking*) kao glavnom cilju večernjih izlazaka. Teška opijanja počinju obično u adolescenciji, a često su prisutna i u periodu studija. Tako da pijenje u grupi vršnjaka, koji često vrše pritisak na adolescente koji ne piju, predstavlja uz navedene (društvene i porodične) još jedan visoko rizičan faktor za zloupotrebu, ali i zavisnost. Teška opijanja u grupi vršnjaka vezuju se za fatalne ishode u populaciji mladih. Tako se navodi da je *binge drinking* među mladima u SAD (mlađim od 21 godine), u periodu 2006–2010, bio je uzrok u proseku 4.300 smrtnih slučajeva (Esser et al., 2017: 474). Pozitivni stavovi mladih prema upotrebi PAS i pozitivna očekivanja od konzumacije alkohola i droga, posebno velikih količina alkohola čine zatvoren krug sa drugim faktorima rizika iz koga se u jednom trenutku – trenutku ulaska u zavisnost izlazi uglavnom uz pomoć psihoterapija (porodične, grupne, individualne).

Iz prikazanih podataka saznajemo o promenama u konzumaciji PAS među mladima u poslednjih 15 godina u Srbiji i šire (prema podacima ESPAD studija), i to o znatno većoj konzumaciji alkohola u

odnosu na druge psihoaktivne supstance, o ranoj inicijaciji, o povećanju broja intoksikacija kod devojaka (u nekim zemljama je taj procenat veći u odnosu na muškarce), o nestajanju oštih podela na “mokre” i “suve” kulture pijenja, o povezanosti upotrebe PAS sa nižim školskim postignućem, različitim oblicima nasilja i nezaštićenim seksualnim odnosima. Alkohol i dalje ostaje dominantna psihoaktivna supstanca, ali se od početka 21.veka nadalje sve češće i intenzivnije kombinuje sa kokainom u populaciji mladih, te se u praksi više ne susrećemo sa “čistim alkoholizmom”. U tekstu koji sledi predstavimo analizu dva narativa mladih zavisnika od alkohola koji su uz alkohol zloupotrebljavali kokain i njihova rizična ponašanja koja su pratila česte intoksikacije alkoholom.

Prikaz slučaja 1.

Ognjen (promenjeno ime) starosti 23 godine, neoženjen, završio srednju školu, prekinuo studije, radi u porodičnoj firmi, živi sa roditeljima i bratom u malom gradu u Srbiji. Otac je bio alkoholičar (deda po ocu takođe i stric) koji je prestao da pije pre 8 godina pošto je naneo teške fizičke povrede supruzi. Nije lečen od alkoholizma. Ognjen navodi da je otac u periodu pijenja psihički maltretirao njega i brata, a fizički majku, te da su bili u strahu svake večeri kada se vraćao sa posla. Na lečenje od alkoholizma i zloupotrebe kokaina Ognjen dolazi na nagovor roditelja, ali i on to želi, jer u pijanom stanju pravi ozbiljne socijalne probleme. Prvi kontakt sa alkoholom je imao sa 6 godina kada mu je stric nudio da pije vino i koka-kolu, dok mu je ujak davao cigaretu da je drži u ustima, ali ne i da je zapali. Kombinacija vina i koka-kole mu se još tada „jako dopala“. Do polaska u prvi razred osnovne škole Ognjen je živeo u selu, a kada su prešli u grad on i njegov brat su doživeli psihičko i fizičko zlostavljanje od vršnjaka, što se intenziviralo sa razvojem porodičnog biznisa i poboljšanjem materijalne situacije porodice. Ispitanik početak zlostavljanja povezuje sa neprihvatanjem dece sa sela (načinom oblačenja i govora), a potom sa ljubomorom zbog finansijskog uspeha porodice. Konzumacija alkohola počinje sa 16 godina. Nije bilo perioda umerenog pijenja, već su odmah počela napijanja koja su se dešavala jednom mesečno u četvrtom razredu srednje škole, a potom postajala sve intenzivnija i sa većim i različitim količinama alkohola. Intoksikacije su isključivo vezane za večernje izlaske (kafići i klubovi sa separeima) i pijenja sa vršnjacima, ali i sa tučama, kojima Ognjen „vraća dugove“ drugovima koji su ga zlostavljali u osnovnoj školi. Navodi „*bio sam mršav i mali i mogao je da me bije ko hoće, onda sam krenuo da treniram, prvo u garaži kod druga, a onda i u teretani, da im pokažem ko će koga sada da bije*“. „Vraćanje dugova“ je trajalo pune dve godine. Ognjen se od 20 godine do dolaska na lečenje napijao više puta nedeljno, kako kaže: „*eksirao sam žestinu*“ i „*gasio sam se sa svešču*“, a u poslednje dve godine je konzumirao kokain uz alkohol da bi „mogao da se otrezni“ tj „popravi“ pa da nastavi da pije. Pio je ogromne količine alkohola i mešao razna pića. Kokain mu je služio „da se smiri, da bude normalan, da se otrezni“. Vozio je u pijanom stanju, privođen od strane policije, dobio je 2 kazne. Seksualne odnose je imao bez zaštite sa više devojaka. Jednom prilikom je vozeći u pijanom stanju slupao kola, ali je prošao bez povrede i nije nikoga povredio. Takođe se često tukao i ima prijave za narušavanje javnog reda... U jednom periodu je *finansirao „grupu momaka koji su dilovali drogu“* i on je tako sebi obezbeđivao određenu količinu para i kokaina. Navodi „*svašta sam radio pijan, nisam bio pri sebi, nisam se pola od toga ni sećao, nego su mi drugovi pričali sledeći dan*“. *Bilo me je sramota, pitao sam sutradan ljude koji su bili u klubu da li sam nekoga vređao pa da se izvinim, ma nisam znao gde se nalazim, poludeo sam*“. Ognjen za sada apstinira 4 meseca bez recidiva, poštuje sve terapijske zadatke, uspešan je u psihoedukaciji, ima dobar uvid u posledice alkoholizma i zloupotrebe kokaina. Rad se nastavlja.

Prikaz slučaja 2.

Mladen (promenjeno ime) starosti 31 godinu, oženjen, apsolvent, radi u porodičnoj firmi, živi sa suprugom i sinom (uzrasta 4 godine) u manjem gradu u Srbiji. Otac je alkoholičar (i deda po ocu, kao i deda po majci) i imao je više amaterskih apstinencija, a u poslednjih 5 godina pije povremeno, par puta godišnje, i napija se. Nije se lečio od alkoholizma. Otac se ranije u pijanom stanju svađao sa majkom, ostajao čitavu noć u kafani, a povremeno je dolazio do kuće i spavao u kolima. Mladen na lečenje dolazi po nagovoru supruge, ali i sam shvata da je „ovo zadnji voz“ jer je supruga odlučila da se razvede. Mladen je prvi kontakt sa alkoholom imao sa 4 godine kada mu je deda davao da pije pivo iz čašica za rakiju, potom se seća da je sa 12 godina popio 2 piva, dok od 15 godine počinje intenzivnije pijenje, a posebno u vreme studija u Beogradu. U osnovnoj školi je bio „nizak i

debeljušlast“ pa su ga drugovi ismevali. U srednjoj školi se druži sa dečacima koji piju alkohol, ali i sa problematičnim starijim momcima. Danas smatra da je dobro što nije krenuo „njihovim stopama u kriminal“. U Beogradu sa društvom izlazi po klubovima, i često se „čitav vikend napijaju“. Od samog početka konzumacije pije po dipsomanskom tipu – velike količine alkohola u grupi vršnjaka do intoksikacije, i to jednom u 2 ili 3 meseca, a kasnije svakog vikenda. U pijanom stanju je imao „amnezije, gubio je stvari, pričao gluposti, društvo ga je dovodilo kući“. Nije nikada bio fizički agresivan prema ljudima, ali je zato bacao stvari, razbio mobilni telefon, šoferšajbnu i prijateljev televizor. U pijanom stanju je pravio probleme u klubovima i „neprimereno se ponašao“, „menjao devojke ili plaćao seksualne usluge“, i to sve bez zaštite. Vozio je u pijanom stanju, imao je i jedan saobraćajni udes kada je udario u kola u kojima su pozadi sedela deca. „Sve je dobro prošlo i niko nije bio povređen“. Sredinu u kojoj živi opisuje kao tradicionalnu sa kulturom pijenja razvijenom od „malih nogu“ jer se deci daje alkohol, a i dalje je prisutno uverenje da „nisi muško ako ne piješ alkohol“. Navodi kod nas „od kolenke pa do groba treba da se pije“. Mladen apstinira 2 godine. Nastavio je da studira i napravio značajne promene u bračnom odnosu, profesionalnoj karijeri i generalno u svakodnevnom funkcionisanju.

Analizom prethodna dva narativa došli smo do podataka o značajnim porodičnim faktorima, društvenim/kulturnim i faktorima koji dolaze iz vršnjačkog okruženja kao visoko rizičnim za inicijaciju, početak i nastavljanje pijenja do ulaska u zavisnost. Od porodičnih faktora se u oba slučaja navodi alkoholizam oca, ali i drugih rođaka, najčešće dede po ocu i/ili majci, bračne nesuglasice i fizičko i/ili psihičko zlostavljanje supruge i dece. Od društvenih i kulturnih su prisutni – življenje u „suvoj kulturi“ u kojoj se veoma rano dolazi u kontakt sa alkoholom (koji je ponuđen u oba slučaja od članova šire porodice – deda, stric) i koju karakteriše pijenje žestokih alkoholnih pića i krajnje tolerantan odnos prema konzumaciji alkohola, tj. podržavanje i podsticanje pijenja muškarca, ali i verbalno (povremeno i fizički) agresivno ponašanje u pijanom stanju. Sa druge strane, važan *kulturni faktor* koji je naše ispitanike „doveo na lečenje“ jeste uzimanje kokaina. U našoj kulturi, za razliku od alkohola, upotreba drugih PAS je neprihvatljiva, opasna, a posebno ako su u pitanju kokain i heroin. Stoga bi se ovakav stav mogao nazvati i protektivnim, a šteta je što sličan ne važi i za konzumaciju alkohola. Potom faktori rizika su organizacija novih vrsta zabava (separe klubovi) u kojima se pijenje povezuje sa moći, muškošću i nejednakostima (rodnim i materijalnim), nepostojanje preventivnih aktivnosti u školama i generalno brige za mlade ljude u zajednici. Zlostavljanje od strane vršnjaka je takođe veoma važan faktor stresa kod mladih ljudi koji vremenom može da utiče na konzumaciju PAS kao način smanjenja stresa i straha. Dovodjenje sebe u stanje „skoro bez svesti“ ukazuje na potrebu izmeštanja mladih iz svakodnevice koja je iz različitih razloga za njih teška, bolna i neprihvatljiva.

Zaključak:

Razvoj alkoholizma kod mladih ne prati više „ranije tokove“ i specifičnosti (umereno pijenje, trening faza, predtoksikomanska i toksikomanska), već upotreba alkohola počinje sa intoksikacijama, a nastavlja se sa sve intenzivnijim napijanjima uz niz rizičnih ponašanja. Rizična ponašanja se najčešće vezuju za vožnju u pijanom stanju, seksualne odnose bez zaštite, tuče, ali i kriminalne aktivnosti. Dolaskom na lečenje razvija se uvid u posledice alkoholizma, ali i u rizične faktore, koji su mnogo manje lični, a mnogo više porodični i društveni. Tako je za potrošačko društvo tipično razvijanje „potrošačkog sindroma“ koji je povezan sa brzinom i neumerenošću, inače karakterističnim za konzumaciju PAS, ali koji se šire i na sve međuljudske odnose (Bauman, 2005). Mladi se i na ovaj način prilagođavaju potrošačkom društvu. Konzumacija alkohola takođe prestaje da bude *umerena, trening*, pa se danas brzo i opasno ulazi u zavisnost i imamo sve mlade ljude obolele od alkoholizma. Rodne razlike se smanjuju iako nešto slabijim tempom u Srbiji, bar prema ESPAD studiji, u odnosu na jedan broj evropskih zemalja.. Modeli ponašanja roditelja (npr. alkoholizam oca) i disfunkcionalna porodica sa zlostavljanjima se takođe pokazala visoko rizičnim faktorom za nastanak zavisnosti u oba analizirana narativa. Tolerantan stav prema upotrebi alkohola od strane muškaraca u okruženju i podsticanje na konzumaciju od ranog detinjstva i dalje su karakteristike alkoholne kulture u Srbiji. Mladi u Srbiji kao i drugim zemljama piju uglavnom veće količine alkohola u jednoj prilici u odnosu na starije i imaju česte intoksikacije posebno u periodu srednje adolescencije (17–23).

Na kraju, zabrinjavajući je nedostatak brige za mlade ljude u Srbiji, koji se ogleda u nedostatku organizovane i kontinuirane prevencije bolesti zavisnosti u školama, na fakultetima i u zajednici. Pitanje je zašto onda odgovorne u zajednici čudi što se povećava broj zavisnika od psihoaktivnih supstanci i zašto smatraju da su mladi krivi? Odgovornost je na društvu, lošim politikama, institucijama i porodici, a mladi su kolateralna šteta.

Literatura:

- Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bek, U. (2011). *Svetsko rizično društvo, u potrazi za izgubljenom sigurnošću*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- De Siter L. (2019). *Narkokapitalizam, Život u doba anestezije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Dragišić Labaš, S. (2012) Upotreba alkohola u populaciji adolescenata i mladih odraslih, *Sociološki pregled*, XLVI, (1): 35-56. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0085-63201201035D>
- Dragišić Labaš, S. (2017). Nova kultura upotrebe alkohola: *binge drinking* - "konzumacija umesto komunikacije"- prikaz slučaja), *Kultura*, 157: 67-84. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0023-51641757067D>
- Dragišić Labaš, S. & Ljubičić, M. (2017). Visoko rizične grupe za zloupotrebu alkohola u Srbiji: "postmoderno pijenje", XXXIII Simpozijum o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem, ZKLAS i Srpsko lekarsko društvo.
- Dragišić Labaš, S. (2022). Fenomen „separe” ili proizvodnja rizičnih zabava: analiza narativa, *Sociološki pregled*, Vol. LVI, br.1, 24-53. doi: 10.5937/socpreg56-36875
- ESPAD Group (2008). ESPAD Report 2007: The 2007 ESPAD Report Substance Use Among Students in 35 European Countries, The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN) and the authors, Sweden. http://www.espad.org/sites/espad.org/files/The_2007_ESPAD_Report-FULL_091006.pdf
- ESPAD Group (2020). ESPAD Report 2019: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, EMCDDA Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://www.emcdda.europa.eu/publications/joint-publications/espad-report-2019_en
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet i Čigura Print.
- Jennison M. K. & Johnson A. K. (2001). Parental Alcoholism as a Risk Factor for DSM-IV-Defined Alcohol Abuse and Dependence in American Women: The protective benefits of dyadic cohesion in marital communication, *AM. J. Drug Alcohol Abuse*, 27, 2: 349–374. DOI: 10.1081/ada-100103714
- Ljubičić, M. & Dragišić Labaš, S. (2018) Narkomanija: društvena etiologija i uloga građanskih inicijativa u ratu protiv droga - primer Udruženja „Sveti Sava“ iz Lazarevca, XXXII Simpozijum o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem, ZKLAS i Srpsko lekarsko društvo, u: Čekerevac, Nastasić (ured.) *Pojedinac i grupa u terapiji bolesti zavisnosti*.
- Ljubičić, M. (2014). Društveni faktori nastanka širenja zavisnosti od psihoaktivne supstance krokodil na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza, *Sociologija*, Vol. LVI, 325–342. DOI: [10.2298/SOC1403325L](https://doi.org/10.2298/SOC1403325L) <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0038-03181403325L>
- MacKintosh, G. & Moodie, C. (2010). The Impact of Alcohol Marketing on Youth Drinking Behaviour: A Two-stage Cohort Study. *Alcohol and Alcoholism*, Vol. 45, No. 5: 470–480. <https://doi.org/10.1093/alcalc/agq047>
- Mate, G. (2019). *U svetu gladnog duha*. Beograd: Kontrast
- Mate, G. (2021). *Rasutu umovi*. Beograd: Kontrast
- Mills, R., Mann, M., Smith, M. & Kristjansson, A. (2021). Parental support and monitoring as associated with adolescent alcohol and tobacco use by gender and age, *BMC Public Health*, 21: 1-10. <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-021-12119-3>
- Ministarstvo zdravlja Republike Srbije (2008). ESPAD - Evropsko školsko istraživanje o zloupotrebi alkohola i drugih droga. Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut", Beograd.

- Ritzer, G. (1998). *The McDonaldization Thesis Explorations and Extensions*. London: SAGE Publications Ltd
- Rozenvajn B. & Kristijani, R. (2019). *Šta je istorija emocija?* Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Rey, J. (2012). Alcohol misuse, in: Rey J. (ed), *IACAPAP e-Textbook of Child and Adolescent Mental Health*. Geneva: International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions.
- Rouz, N. (2019). *Naša psihijatrijska budućnost, Politika mentalnog zdravlja*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Stanojević, M. (2010). Institucija kafane u Srbiji i razvoj modernog društva: funkcija kafane, *Teme*, br. 3: 821-837.
- Tomanović, S. & Stanojević, D. (2015). *Mladi u Srbiji: stanja, opažanja, verovanja i nadanja*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, SeConS Grupa za razvojnu inicijativu.
- Vajt, T. (2014). *Alkohol i droge. Terapija i savetovanje tehnikama transakcione analize*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Watts, D. & Wright, N. (1991). Drug Abuse Prevention: Clinical Sociology in the Community, In: Rebach, H. & Bruhn, J., *Handbook of Clinical Sociology*. New York: Springer Science+Business Media, 363-383.

**ABUSE OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES AND RISKY BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE
IN THE MODERN CONSUMER SOCIETY: A CASE STUDY**

Sladana Dragišić Labaš⁶¹
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Milana Ljubičić⁶²
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Abstract: *Cross-cultural research indicates high risk factors for substance abuse and alcohol dependence by young people in the modern society. These include: cultural norms that encourage alcohol consumption (dry and wet culture), the availability of alcohol, a lack of preventive measures in the community, problems in the school environment (negative school climate), a lack of parental monitoring, positive family attitudes towards drinking, the presence of alcoholism in the family, etc. Abuse of alcohol and other PAS is associated with crime, drunk driving, poor school performance or low academic achievement, risky sexual behavior, mental problems, etc. This paper analyzes two narratives of young persons with alcohol addiction (with additional use of cocaine) examining macro and micro risk factors for the occurrence and development of alcoholism. In both cases we find the following risk factors - living in an "alcoholic" environment, a lack of primary prevention within community, early initiation, primary family alcoholism, mental and/or physical abuse of the mother by the father, problems in the school environment. Risky behaviors associated with the use of alcohol that were present in both cases are drunk driving, and in one case frequent fights and occasional drug dealing.*

Key words: *psychoactive substance abuse, alcohol dependence, youth, risky society, risky behaviors*

---

⁶¹ Sladana Dragišić Labaš, Full Professor, sladjadl@yahoo.com

⁶² Milana Ljubičić, Full Professor, mlubicic@yahoo.com

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Doc. dr Esmā Hasanbašić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH
esma.hasanbasic@hotmail.com

Doc. ddr.sc. Almina Alagić
Doktor pedagoških i metodičkih nauka
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH
Slobomir P. Univerzitet Doboj
almina_tesanj@hotmail.com

Prof. dr Rahim Gadžić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH
rahimgadzic@hotmail.com

Apstrakt: *Pravo na obrazovanje je garantovano svoj djeci. Štaviše, to nije samo pravo, već i obaveza koju djeca moraju ispuniti. Svako dijete ima pravo na jednako i dostupno obrazovanje u skladu sa svojim mogućnostima, potrebama i interesovanjima. Država je dužna da obezbijedi jednak pristup obrazovanju svakom djetetu u skladu sa njegovim obrazovnim potrebama i psiho-fizičkim mogućnostima. Imajući u vidu činjenicu da su djeca različita te da imaju drugačije mogućnosti i potrebe za sticanjem znanja, država treba da nastoji da obezbijedi način obrazovanja koji je prilagođen potrebama djeteta. To je moguće ostvariti kroz proces inkluzivnog obrazovanja. Razvoj inkluzivnog obrazovanja predstavlja značajan segment reforme obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Da bi inkluzivni proces bio u potpunosti sproveden potrebno je učesće više aktera. Jedan od glavnih je kompletan stručni tim u kojem je važna uloga pomažućih profesija u školama i to: pedagoga, socijalnih radnika, psihologa i defektologa. Upravo u ovom radu ukazaćemo na ulogu i značaj ovih profesija u inkluzivnom obrazovanju.*

Ključne riječi: *pomažuće profesije, inkluzivno obrazovanje, škola, obrazovni sistem, porodica.*

Uvod

U Bosni i Hercegovini se inkluzivno obrazovanje shvata kao pedagoško-humanistički i reformski pokret. Bazira se na unošenje novih pristupa u obrazovni sektor koji su zasnovani na iskustvima zemalja u okruženju i na primjerima dobre prakse u Evropi. Zakonska regulativa u Bosni i Hercegovini, za sve nivoe obrazovanja, omogućava da svaka individua ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učesća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. U Bosni i Hercegovini koncept inkluzivnog obrazovanja teži da otkloni i stalno otklanja barijere za ravnopravno učenje tokom cijelog života i učesće svih individua u sistemu obrazovanja, što znači da svi ostvaruju pravo školovanja u redovnom i dugim oblicima obrazovanja (<https://rm.coe.int/recommendations-for-inclusive-education-in-bih-2019-final-bhs/1680a37844>).

Pravo na obrazovanje kao pravo garantovano međunarodnim i nacionalnim propisima je dio nas i naše svakodnevnice. Djeca pohađaju predškolske ustanove, zajedno sa svojim vršnjacima prelaze u osnovne škole, a u zavisnosti od interesovanja i mogućnosti nastavljaju školovanje slijedeći svoj životni put. Sve djeluje kao jedan prirodan tok. Međutim, da li je taj put isti za svu djecu? Da li sva djeca imaju šansu i priliku da steknu obrazovanje u skladu sa svojim potrebama? Odgovor na to

pitanje je teško dati jer postoji nesklad između realnog i poželjnog stanja. Pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i regulisano je mnogim međunarodnim i domaćim zakonima i dokumentima. Konvencija o pravima djeteta je najvažniji međunarodni dokument koji štiti prava djeteta i daje smjernice državama kako da ta prava poštuju, štite i ostvaruju. Međutim, bez obzira na garantovano pravo na obrazovanje i napore država da to pravo poštuju i štite, veliki broj djece je i dalje van obaveznog osnovnog obrazovanja, a među njima i djeca sa smetnjama u razvoju (Ilić, 2003).

Koncept inkluzivnog obrazovanja počeo je da se razvija prije nekoliko decenija, a međunarodna zajednica je u međuvremenu intenzivno radila na donošenju dokumenata koji obezbjeđuju kvalitetno obrazovanje za svu djecu.

Prvi nivo razmišljanja o inkluzivnom obrazovanju podrazumjeva razmišljanje iz pozicije garantovanih prava svakog djeteta. Dvoumljenja o tome da li neko dijete treba da ide u vrtić ili školu ne smije da postoji. Naravno, nije dovoljno znati i podržavati koncept ostvarivanja prava djeteta, potrebno je imati raspoložive mehanizme i alate kako bi se sve ovo sprovelo u praksi. Inkluzija nije ideja, inkluzija je životni put koji se prelazi korak po korak, minuta po minuta i osvaja uz saradnju mnogih na tom dugom putu djeteta sa posebnim potrebama (Potić, Šimpraga, Macanović, 2017).

Pojam i karakteristike inkluzije

Pojam inkluzija ima porijeklo u latinskom jeziku, a predstavlja izvedenicu koja znači uključivanje, uključenost, obuhvatanje i podrazumjevanje. Izvorno značenje možemo tražiti u dvije latinske riječi. Prva je „include” što znači zaključati, zatvoriti, uokviriti, okovati, ubilježiti. Druga je „inclusion” a znači zatvor, zatvaranje. „Izveden iz ovih značenja, pojam inkluzija bi podrazumjevaao integraciju, ovijanje, uokvirivanje, a u socijalnom smislu uključivanje pojedinca u određenu zajednicu koja je više ili manje zatvorena ili otvorena cjelina.” (Suzić, 2008. str. 10). Treba imati na umu da pojam integracija potiče od riječi „integer” što znači neiskvareno, čisto, nepristrasno, nesebično, pošteno. Dakle, u osnovi inkluzije nalazimo značenja koja ukazuju na njen simedonijski karakter.

Tragajući za gotovim definicijama inkluzije naći ćemo različite pristupe, od tretmana raznovrsnosti, preko školske organizacije za uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovnu nastavu, do uključenosti i ravnopravnosti za svu djecu. Definicije idu do određenja da je inkluzija samo jedan aspekt društvene ravnopravnosti, demokratije i participacije. Postoji niz definicija inkluzije fokusiranih na osiguravanje uključivanja djece sa posebnim potrebama u društveni život i školsko okruženje (Vukajlović, 2004).

Većina autora (Macanović, 2015; Potić, Šimpraga, Macanović, 2017; Suzić, 2008) se u definisanju inkluzije fokusiraju na djecu sa posebnim potrebama i njihovu uključenost u redovne škole, te društvenu zajednicu uopšte. Postoji i manji broj definicija koje se bave nadarenom djecom, te svim ljudima koji su izvan prosjeka ili standarda.

Tragajući za odgovarajućom definicijom inkluzije i inkluzivnog obrazovanja, možemo konstatovati da kod naših autora nalazimo opredjeljenje da daju niz pregleda tumačenja ovog pojma, ali da nerado pribjegavaju vlastitoj definiciji. „U prvi plan se, dakle, postavlja pitanje kako definisati inkluziju. Tri su pristupa ovde neophodna. Prvo, definisati inkluziju kao humani process uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovne škole i ukupni društveni život:” (Suzić, 2008. str.11)

Inkluziju kao najopštiji pojam možemo definisati kao proces ili pristup u kome segment nečega ili pojedinca u društvu posmatramo kao dio cjeline. Ovde se moramo čuvati pojmova ravnopravnosti, jednakosti i slično. Zašto? Vrlo često imamo situaciju da cjelina ne može funkcionisati bez nekog djela, ali taj dio nipošto nije ključan za cjelinu.

Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje podrazumjeva aktivnosti individue i društva kao proces učenja i proučavanja u kome dolazi do relativno trajnih i progresivnih promjena pojedinca u uslovima simedonijske podrške i socijalne uključenosti. Ovaj proces ne treba shvatiti isključivo kao školski,

mada se on u period odrastanja fokusira na školske uticaje. Dakle, treba ga shvatiti i kao intencionalno vaspitanje i obrazovanje ali i kao spontano učenje i samovaspitanje, odnosno samoobrazovanje.

Inkluzija kao proces uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovne škole i ukupni društveni život predstavlja najčešći pojmovni kontekst shvatanja inkluzije, ali i najuži. Radi se o obezbjeđivanju humanih pretpostavki za adekvatno uključivanje djece sa posebnim potrebama u nastavu redovnih odjeljenja opšteobrazovnih i stručnih škola kao i o uključivanju ove djece u cjelokupan društveni život.

Razvrstavanjem poznatih definicija inkluzije, uočićemo da se većina njih odnosi na treći aspekt inkluzije tj. na vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama.

Definicije inkluzije koje daje UNESCO potiču sa konferencije u Saramanki i stavljaju naglasak na to da je inkluzija pokret koji je u direktnoj vezi sa poboljšanjem obrazovnog sistema kao cjeline:

„Inkluzija je proces rješavanja i reagovanja na raznovrsnost potreba svih učenika kroz sve veće učestvovanje u učenju, kulturama i zajednicama i sve manju isključenost u okviru obrazovanja i iz njega. Inkluzija obuhvata promjene i izmjene sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu djecu odgovarajuće starosne dobi i sa ubjeđenjem da je redovni obrazovni sistem odgovoran za obrazovanje sve djece.”

Često se kao „inkluzivene” opisuju školske i nastavne situacije koje u svojoj suštini to nisu. U tom smislu neki autori pokušavaju da odrede koja su obilježja inkluzivnog obrazovanja (Brojčin 2013, prema Giangreco 1997):

- svi učenici su dobrodošli u redovne razrede škola koje su u blizini njihovih domova;
- učenici se obrazuju u razredima u kojima je broj učenika s ometenošću proporcionalan njihovoj zastupljenosti u lokalnoj populaciji;
- učenici se obrazuju sa vršnjacima istog uzrasta koji nisu označeni kao ometeni;
- učenici različitih karakteristika i sposobnosti dijele zajedničko obrazovno iskustvo, u okviru koga ostvaruju individualno prilagođene ishode, uz neophodnu podršku i prilagođavanja;
- obrazovanje je dizajnirano tako da podstiče individualno određene životno važne ishode, kao i da traži individualnu ravnotežu između akademskih/funkcionalnih i socijalnih/ličnih aspekata školovanja;
- inkluzivno obrazovanje postoji kada se svaka od predhodno pobrojanih karakteristika javljaju svakodnevno.

Cilj inkluzije je promijeniti školu, a ne karakteristike djece. Inkluzivno obrazovanje podrazumjeva da škole moraju biti spremne da odgovore na potrebe potpuno različitih učenika, kao i da to čine u redovnim razredima. Svim učenicima treba da budu omogućeni odgovarajući obrazovni program adaptirani individualnim kapacitetima i potrebama djece. Djeca sa posebnim potrebama treba da budu integralni dio razreda, poštovana i prihvaćena. Njima treba obezbjediti podršku i pomoć u pogledu uspostavljanja socijalnih interakcija sa vršnjacima i drugim ljudima. Jedan od ciljeva inkluzije jeste da gaji socijalni razvoj na duge staze, usmjeren ka učešću i vrednovanju socijalnih uloga djece sa različitim specifičnim potrebama. Dakle, filozofija inkluzije ne bavi se samo školovanjem, već razmatra uspješno uključivanje u društvo u cjelini (Vidanović, 2009)..

Iako pokušaji uključivanja djece sa ometenošću datiraju od sedamdesetih, a korišćenje samog termina „inkluzija” od devedesetih godina prošlog vijeka, dok i danas traju sučeljavanja mišljenja o njenim efektima i opsegu u kome je adekvatna njena primjena. Rasprave se uglavnom vode između onih koji zagovaraju potpunu inkluziju sve djece, bez obzira na vrstu i stepen ometenosti, kao i potpunu eliminaciju specijalnog obrazovanja (najčešće zastupnici djece sa ometenošću niske incidencije, npr. teška kognitivna oštećenja) i onih koji se zalažu za umjereniji pristup koji podrazumjeva „continuum usluga” (hijerarhijski model koji se proteže od totalne ekskluzije do potpune inkluzije u redovnu školu).

Smisao i sadržaj inkluzije i njena osnovna ideja

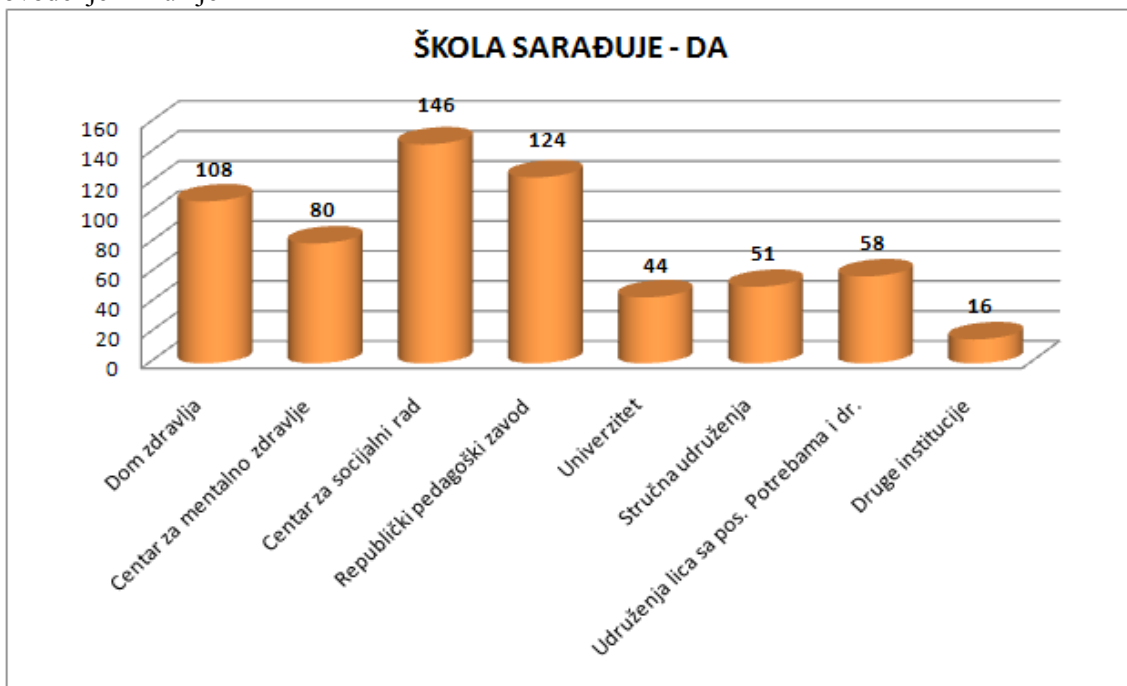
Jedna od suštinskih ideja vaspitanja i obrazovanja je u činjenici da nastava ima smisla ako je namijenjena učeniku i ako je usmjerena prema učeniku (Dautović, 2011). Kao odraz ovakvog shvatanja možemo zapaziti da inkluzivno obrazovanje ima smisla ako je namijenjeno djetetu koje će se osjećati prihvaćeno u nastavnom procesu.

Analizirajući teorije ekspanzije, Suzić ističe značaj praćenja razvoja pojedinca, grupe i društva. On navodi: „Svaki učenik je poseban, individua za sebe i u nekim svojstvima neprosječan. Dakle, prosječan učenik je samo fikcija, samo teoretska zamisao u glavama psihologa i pedagoga. Nastava prilagođena prosječnom učeniku je zanemarivala nadarene i ispodprosječne, dakle većinu” (Suzić, 2005. str. 57). Pedagogija za 21. vijek, svojim bogatim sadržajem i stilom „otvorene knjige” pokreće na akciju, na promjene koje su u svom smislu i suštini inkluzivne. U njoj se ne navodi inkluzija kao pokret, filozofija, pravac, ali je njen sadržaj inkluzivan. Njen značaj je, također, u doprinosu efikasnosti individualnog rada u cilju individualizacije.

Potrebno je primjeniti različite modele inkluzije i individualizacije da se dijete sa posebnim potrebama osjeti kao dio tima, da pripada i da je okruženo poštovanjem i uvažavanjem od strane svih. „Uključivanje u obrazovni ali i socijalni sistem ne može da traje samo u periodu pohađanja nastave ili u toku trajanja školske godine. To je cjeloživotni proces.” (Čolić, 2008. str.37) Ideja važnosti svake individue sa svim njenim ličnim karakteristikama je smisao inkluzije. Ideja da je obrazovanje potrebno svakom djetetu, a ne samo jednom broju upućuje na djelovanje u inkluzivnom smislu. Sadržaj u inkluzivnom smislu ne treba da se zadovolji sa formalnim suživotom već treba stalno da teži zajedništvu, koje će imati inkluzivni kvalitet, koji podrazumjeva prihvatanje i shvatanje različitosti.

Škole saraduju na sledeći način sa dolje navedenim institucijama koje su od značaja za kvalitetno provođenje inkluzije.

Tabela br.1. Institucije sa kojima škola ima dobar saradnički odnos, a koji su od značaja za kvalitetno sprovođenje inkluzije

Iz priloženih podataka je vidljivo da škole imaju najbolju saradnju sa Centrom za socijalni rad. Drugim mjestom vrednovana je saradnja škola sa institucijom RPZ, a na trećem mjestu su medicinske

ustanove (domovi zdravlja i centri za mentalno zdravlje). Najslabije je ocjenjena saradnja sa univerzitetom.

Uloga pomažućih profesija u obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju

Uloga socijalnog radnika u obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju počinje i prije djetetovog polaska u školu, tj. prilikom kategorizacije koja se vrši u Centru za socijalni rad, a sprovodi je stručna komisija koju između ostalih, sačinjava i socijalni radnik. Uloga socijalnog radnika u obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju je neosporna i značajna! Uvođenje inkluzije u obrazovanju u BiH podrazumjeva sve značajnije učešće socijalnog rada u programima obrazovanja. Njegovo učešće je i zakonom regulisano – u stručni tim koji pomaže nastavniku se uključuje i socijalni radnik, tj.. stručni tim koji pomaže nastavniku čine defektolog, pedagog-psiholog, logoped, socijalni radnik (Vukajlović, 2004).

U rehabilitaciji i socijalnoj integraciji djece sa smetnjama u razvoju socijalni radnik ima odgovornu i značajnu ulogu koja se manifestuje u svim fazama stručnog djelovanja – od prevencije, postupka i faza rane detekcije, preko tretmana, do faze praćenja i evaluacije. U toku svog rada, on se angažuje na tri nivou:

1. direktan kontakt sa djetetom sa smetnjama u razvoju (socijalna terapija, grupni socijalni rad),
2. rad sa porodicom,
3. rad sa užom i širom socijalnom i radnom sredinom (intervencije u ostvarivanju socijalnih prava djece i njihovih porodica, pomoć pri osposobljavanju za život i rad)

Opis poslova koje obavlja socijalni radnik u školi u kojoj se sprovodi inkluzija (Ilić, 2009):

- prikuplja socio-anamnestičke podatke o djetetu, vrši njihovu selekciju, klasifikaciju i analizu,
- učestvuje kao dio tima prilikom izrade individualnog plana (tim čine učitelj koji vodi dijete, roditelj, pedagog, socijalni radnik, ljekar, defektolog, kao i drugi stručnjaci iz određenih oblasti kada se za tim ukaže potreba),
- ostvaruje saradnju sa institucijama koje su od značaja za obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju (zdravstvene i socijalne institucije, vladine i nevladine organizacije i dr.),
- oblast savjetodavnog rada,
- prikuplja materijalna sredstva djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama koji se nalaze u teškoj ekonomskoj situaciji

Jedan od važnih aspekata uloge socijalnih radnika jeste i saradnja sa porodicom. „Saradnja sa porodicom se veoma potencira jer roditelji imaju iskustvo i znanja o djetetovoj ličnosti i mogu pružiti značajan doprinos sprovođenju inkluzije.“ (Brojčin, 2013. str. 103). Međutim, roditelji su veoma skeptični oko ovog pitanja. Neki od njih imaju kompleks niže vrijednosti, postaju pesimistični u postizanju uspjeha. U takvoj situaciji roditeljima je potrebna pomoć, ponajprije u suočavanju sa invaliditetom vlastitog djeteta, a onda i podrška i usmjeravanje u tome kako se ponašati, što preduzeti, kome se obratiti za pomoć itd. (Sivrić, Leutar, 2010). Sa druge strane, oni roditelji čija djeca nemaju poteškoće u razvoju smatraju da će se njihova djeca sporije razvijati ukoliko sa njima u razredu postoje i učenici sa teškoćama. Tim roditeljima treba objasniti da se nastavni planovi i programi za njihovu djecu neće mijenjati, već samo individualni za uključenu djecu.

U integraciji djece ometene u razvoju u obrazovni sistem sve pomažuće profesije imaju važnu ulogu. Pedagoško – psihološka služba zajedno sa asistentima u nastavi i nastavnicima svakodnevno ulažu veliki napor u ostvarivanju ovog cilja (Macanović, Potić, 2015). Naravno uloga roditelja je veoma važna, kao i njihova saradnja sa nastavnicima. Stručni tim pedagog, psiholog, defektolog i socijalni radnik su podrška u socijalizaciji ove kategorije djece i kao pomažuće profesije temelj za razvoj inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Ono što svakako otežava inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini jeste da i dalje nemamo kompletan stručni tim u školama, te da škole uglavnom imaju psihologa i pedagoga ili psihologa i socijalnog radnika. Rijetke su škole koje imaju i defektologe. Sve to utiče i na kvalitet i uslove odvijanja inkluzije kao zahtjevnog i odgovornog procesa. Pomažuće profesije imaju veliku odgovornost u svome radu kako sa djecom ometenom u razvoju, tako i sa odraslim. Kada govorimo o inkluzivnom obrazovanju prvenstveno mislimo na djecu sa posebnim potrebama, a to znači i rad sa darovitom i talentovanom djecom koja su često zanemarena ili im se u nastavnom procesu ne poklanja dovoljno pažnje i nerazvijaju se njihovi kapaciteti u onom smislu u kojem bi trebali. I njihove potrebe su itekako posebne i zahtjevaju puno više pažnje i vremena kako bi njihovi potencijali bili ne samo identifikovani nego i usmjereni u dalji razvoj.

Razvojem svakog pojedinca u skladu sa njegovim mogućnostima i preferencijama, te potpunom primjenom obrazovne i socijalne inkluzije, utičemo na stvaranje uslova za zrelo društvo u kojem je svaka osoba prepoznata kao vrijedan član. Kultura dijaloga, demokratska uređenost društava koja omogućavaju svakom pojedincu da pronađe svoje mjesto po mjeri i načelima solidarnosti i ravnopravnosti, pokazatelji su ne samo evropskih, nego i civilizacijskih vrijednosti, koje i trebaju biti temelj osnovnih ljudskih prava i demokratije, te odraz zdravog društva u cjelini.

Zaključak:

Zastupnici potpune inkluzije često se pozivaju na Konvenciju UN o pravima djeteta i smatraju da je školovanje djece sa ometenošću pitanje ljudskih prava i jednakosti. Potrebno je naglasiti da je posljednjih nekoliko decenija u svijetu, a sve intenzivnije i kod na učinjen napor u pravcu empirijske provjere efekata inkluzivnog obrazovanja. Reforma obrazovnog sistema u BiH predviđa uvođenje inkluzivne obrazovne prakse u sistem školovanja sa ciljem stvaranja uslova za jednaku dostupnost kvalitetnog obrazovanja za svu djecu. Inkluzivni proces je sastavljen od mnogobrojnih, malih i velikih koraka i zahtjeva vrijeme, postupnost i iznad svega dobru promišljenost, a baziran je na vjerovanjima, stavovima i vrijednostima, pedagoškim znanjima i sposobnostima. Inkluzija stvara novi odnos prema različitosti i različitim mogućnostima. Korist od inkluzije su višestruke – djece ometena u razvoju dobijaju mogućnost da ostvare kontakt sa drugom djecom i da se socijalizuju, djeca bez smetnji u razvoju će na ovaj način naučiti da poštuju različitosti, da razvijaju humanost i toleranciju, škola i sistem obrazovanja u cjelini postaju humaniji, otvoreniji, dostupni svima i u skladu su sa potrebama i mogućnostima pojedinaca. Sve ovo vodi pravednijem društvu, društvu tolerantnijem na razlike.

Literatura:

1. Brojčin, B. (2012). Inkluzivno obrazovanje opšti koncepti. Na sajtu: [Inkluzivno%20obrazovanje%20opsti%20koncepti.pdf](#). Očitano: 10.05.2022.
2. Dautović, N. (2011). Stručno usavršavanje nastavnika i inkluzija u obrazovanju. Na sajtu: http://www.udruzenje-06.2021.defektologa.ba/phocadownload/okrugli_sto/05%20Strucno%20usavrsavanje%20nastavnika%20i%20inkluzija%20u%20obrazovanju.pdf. Očitano: 12.04.2022.
1. Dmitrović, P. (2005). Edukacija studenata za inkluzivno obrazovanje. Bijeljina: Pedagoški fakultet
2. Društvo ujedinjenih građanskih akcija „Duga”. (2006). Vodič kroz inkluziju u obrazovanju. Sarajevo: Društvo ujedinjenih građanskih akcija
3. Ilić, M. (2009). Inkluzivna nastava. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerzitet u Istočnom Sarajevu.
4. Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: EDC i Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
5. Macanović, N. Potić, S. (2015). Funkcionisanje osoba sa invaliditetom u socijalnoj sredini. Naša škola, br.2, str.57-66.

6. Ministry of Foreign Affairs of Bosnia and Herzegovina, Ministry of Foreign Affairs of Finland. (2006). Individualizacija i inkluzija u obrazovanju. Sarajevo.
7. Potić, S., Šimpraga, L.J., Macanović, N. (2017). Neka razmatranja opštih pretpostavki inkluzije. Radovi, br.25. str. 81-98.
8. Preporuke za inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini. Vijeće Evrope. Na sajtu: <https://rm.coe.int/recommendations-for-inclusive-education-in-bih-2019-final-bhs/1680a37844>. Očitano: 12.06.2022.
9. Sivrić, M., Leutar, Z. (2010). Socijalni rad s osobama s invaliditetom u neprofitnom sektoru. Zagreb: Pravni fakultet.
10. Suzić, N. (2008). Uvod u inkluziju. Banja Luka. Filozofski fakultet.
11. Čolić, T. (2008). Smisao i sadržaj inkluzivnog obrazovanja u savremenim uslovima kod nas. Banja Luka: Art print.
12. Udruženje Društvo ujedinjenih građanskih akcija. (2013). Smjernice za školovanje djece s posebnim potrebama u srednjim školama u BiH. Sarajevo, Udruženje Društvo ujedinjenih građanskih akcija
13. Vidanović, I. (2009). Pojedinaac i porodica - Metode, tehnike i vještine socijalnog rada. Beograd: Autorsko izdanje
14. Vukajlović, B. (2004). Inkluzivno obrazovanje - stavovi roditelja i nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju. Banja Luka: Grafid.

INCLUSIVE EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The right to education is guaranteed to all children. Moreover, it is not only a right, but also an obligation that children must fulfill. Every child has the right to equal and accessible education in accordance with their abilities, needs and interests. The state is obliged to ensure equal access to education for every child in accordance with his / her educational needs and psycho-physical abilities. Bearing in mind the fact that children are different and have different opportunities and needs for acquiring knowledge, the state should strive to provide a way of education that is adapted to the needs of the child. This can be achieved through the process of inclusive education. The development of inclusive education is a significant segment of education reform in Bosnia and Herzegovina. In order for the inclusive process to be fully implemented, the participation of several actors is required. One of the main ones is a complete professional team in which the role of helping professions in schools is important, namely: pedagogues, social workers, psychologists and special educators. It is in this paper that we will point out the role and importance of these professions in inclusive education.*

Key words: *supporting professions, inclusive education, school, education system, family.*

**INTERACTION OF ADULTS AND CHILDREN: FOSTERING A CULTURE
OF SAFE BEHAVIOR**

Alla Ganicheva

*candidate of pedagogical Sciences, associate Professor
Moscow city pedagogical University
Moscow, Russia; E-mail: ganichevaan@mgpu.ru*

Olga Lubchenko

*candidate of pedagogical Sciences, associate Professor
Moscow city pedagogical University
Moscow, Russia; E-mail: lubchenkooa@mgpu.ru*

Alexander Kaitov

*candidate of social Sciences, associate Professor
Moscow city pedagogical University
Moscow; Russia; E-mail: kaitovap@mgpu.ru*

Annotation. *Security, being vital not only for an individual, but also for society, is a reflection of the effective functioning of society, the state, and civilization. Absolute security as a state of complete protection of an individual's vital interests from any external and internal threats is impossible in the real world. There are always certain risks. At the same time, the level of security corresponds to the ability to manage these risks. Risk management is ensured by safe behavior, activities aimed at risk management and prevention of potential harm. Safe behavior is behavior that ensures the security of an individual's existence, as well as not harming people around them. On the one hand, the formation of safe behavior in children is subordinated to the general laws of skill development, and on the other hand, it should be based on the peculiarities of the child's psyche, physiological capabilities and life experience of the child. The authors of the article, position safety as the most important activity of educational organizations, identify the conditions of formation of skills of safe behavior in children of preschool age. Special attention is paid to the skills of safe behavior, which the authors present as the integration of two components: cognitive – knowledge of safe behavior and volitional – internal readiness and motivation for safe actions and behavior. Stand and describe the factors which are impediment to the formation in preschool children competence security. The article identifies the groups of adults who have the greatest responsibility for the formation of these skills in children – they include employees of educational authorities, teachers and parents. The authors come to the conclusion that the success of the formation of a culture of safety in preschool children is possible with the integration of interaction of all subjects of education.*

Key words: *safety culture, childhood policy, risk, communication between adults and children*

Introduction

At the present stage of human development, the modern practice of pedagogical science considers the issues of safe behavior as one of the most important directions of forming a culture of safety, preserving the life and health of the younger generation. This is reflected in the research of many Russian scientists: M.Lomonosov, V.Levitsky, I.Sechenov, etc. A great contribution to the solution of the scientific problem of survival, self-preservation and human security was made by the research of foreign researchers A. Adler, B. Pascal, O.Renn, etc. [9]. The current social and environmental situation causes concern among people all over the planet. We are particularly concerned for the most defenseless citizens – children. The task of adults (teachers and parents) is not only to protect and protect the child, but also to prepare him to face various difficult and sometimes dangerous life situations. In the XXI century, humanity faces one of the main problems – comprehensive provision of human life safety.

The safety of children is ensured by adults who are responsible for the organization of their life activities. Child safety is a system of conditions that ensure the protection of the life and health of children, wherever they are - at home, at school, when transporting them on all types of transport, playing on the street, walking on roads, hiking, etc. Teaching children safety is a difficult task. But you need to do this from the very young years, because a culture of safety for life is being formed. The most important thing in this case is the parents' own example, their safe behavior, compliance with the rules, care, support and protection.

First of all, parents are responsible for the formation of the correct views of the child on the world and his safety. It starts from the first minute of birth. Together with the organization of their behavior, proper feeding, baby care, an important problem is born – the safety of children in various life situations.

Growing up of a child is associated with his adaptation in modern society to its laws, rules of safe behavior. Not only parents, relatives, but also kindergarten teachers and teachers help to master them. Through joint efforts, knowledge of safe rules of behavior is constantly checked, mistakes are sorted out, small checks are arranged depending on the age of the child.

Methodology

The need for new approaches to the upbringing of children, adolescents and young men follows from the formation of a new attitude to childhood and is conditioned by a change in the cultural meaning of childhood. The well-established understanding in Russian education that growing up is a "natural" process of mastering basic cultural norms and norms of social behavior, the rules of the structure of social institutions and communities, over which the "artificial" process of education is being built, is being transformed in modern conditions.

Firstly, the "natural" situation of growing up is being transformed, assuming not only the development of initially existing, "set" norms, but also the formation of the ability to master new norms, reproduce them, and design for their own space of life. Secondly, education is increasingly not dominant, but only one of the equally competing subjects influencing the process of growing up.

The main problem of the study is the lack of well-established ideas, methodological and conceptual apparatus that could design educational systems that ensure the education of safe behavior of preschoolers as a valuable personal attitude and a set of abilities that are actualized and organized due to this attitude. In the course of the research, the following methods were used: analysis, synthesis, comparison, abstraction; the method of observations, conversations, the method of game modeling, design, etc.

Research

The problem of children's life safety is related to:

- objective transformation of the situation of modern childhood and adulthood;
- the emergence of new types of threats in the space of the life activity of a modern child;
- consideration of ensuring the safety of children as an educational task that requires a change of scientific and methodological approaches to appropriate educational activities.

The surrounding world gradually captures the child's attention. Every day he tries to learn, to try something new. Only the correct behavior of parents ensures a safe acquaintance with the attractive obscurity of any objects. At the same time, the first task is to create the most secure conditions in the child's location.

At the age of a child under 3, the main role belongs to the parents. Many ordinary household items are dangerous for kids: chairs, tables, sockets, dishes, small toys, household appliances and other elements. It is recommended to explain their proper use, compliance with safety measures to parents in the form of games, constant conversations, communication with the baby. The learning processes should take place in parallel with the explanation of the safe use of toys, surrounding objects. At the same time, it is necessary to talk to the child as much as possible. The affectionate voice of his mother is the main source of correct perception of the world for him.

The efforts of adults (parents, teachers, education managers, etc.) aimed at fostering a culture of safe behavior of children are insufficient for a number of reasons:

- parents recognize that it is almost impossible to always control the behavior of a child, especially to keep him in an artificially created, "sterilized", living environment;
- modern risks and their combinations appear quickly, they cannot be foreseen;
- a number of threats are beyond control (environmental, terrorism, natural phenomena).

The problem of safe childhood cannot be reduced to the creation of safe environments and requires the formation of a special ability and readiness to avoid dangerous situations and correct action in dangerous situations, the formation of competence for safe behavior [11, 12, 13, 15]. In everyday understanding, danger is considered as the presence of disruptive or destructive factors. A threat is considered as a characteristic of a situation potentially containing danger. The interpretation of the concept of "security" in the "Dictionary of Terms of the Ministry of Emergency Situations" is defined as the state of protection of an individual, society, the state and the life environment from internal and external threats or dangers [5].

We define safety as an imperative setting for designing and maintaining a certain quality of life, taking into account:

- creating secure environments;
- creation of public institutions that determine the standards of life and activities aimed at ensuring safety, including children's (technical regulations, construction standards, etc.).

We consider safe behavior as a special competence that can be mastered through specially constructed formative procedures, united by a common context that sets a person's personal attitude to the topic of security, and not just mastering the necessary methods and patterns.

Positioning competence as a unity of the ability to act effectively and readiness for such action, we consider this definition as a formed cognitive aspect of competence (the ability to choose and design a way of effective action for a specific task). Readiness includes volitional and motivational characteristics: the grounds for choosing this particular mode of action and interaction from the spectrum of available ones.

The formation of a culture of safe behavior involves the formation of a conscious attitude towards the choice of a behavior strategy (self-control skills, the ability not to panic). Such an approach requires the formation of a new quality of education as a whole, as an integral characteristic that determines the conditions for organizing children's activities, providing for it a specially designed and maintained sign-symbolic and communicative space. This requires new standards that normalize not only educational programs, but also the structure of the space as a whole, which sets the context of a culture of safe behavior as a natural way of life for children.

The very concept of "safety culture", "safety pedagogy" is already being actively discussed in the professional educational community. This is due to the experience of introducing the discipline "Fundamentals of life safety" into the schoolchildren and students [6, 7].

The traditional environment of growing up assumes that any adult (not only specially assumed this function) is the bearer of a cultural norm. This is presented in studies of children's games that reproduce adult social and professional roles. The traditional cultural attitude assumes a certain responsibility of an adult towards a child: not to allow certain forms of behavior in front of children, to help children, to prevent possible threats.

From what has been said, it follows that the development of the basics of safe behavior by children occurs as the assimilation of role behavior. Consequently, the development and

implementation of the safety of behavior in the direct educational activity – in the story-role, didactic game - can contribute to the formation of elements of a safety culture.

In working with school-age children, expanding their understanding of the environment, it is necessary to simultaneously form ideas about the risk of certain professions and corresponding professional roles (military, firefighters). At the same time, we note that an adult, taking part in children's games, can indirectly influence the plot of the game, combining and meaningfully expanding it. This, on the one hand, will help to identify children's ideas about behavior in dangerous situations; on the other hand, it will allow modeling them in a playful way to form the foundations of safe behavior.

To consider the issue of forming a culture of safe behavior in children, it is necessary to determine the composition of the subjects of education. The main subjects legally ensuring the systemic and comprehensive safety of children during the main time of their lives: representatives of the education system, for whom the function of ensuring child safety is set by the "duty of service", and includes possible sanctions; parents, for whom the general cultural attitude also emphasizes legal responsibility for "improper performance of duties" [1].

The combination of the fact that these subjects are responsible for the safety of children in a complex, and not for some individual aspects, and for a longer time of their life activity, determines their special status. Moreover, officials, teachers and parents actually act as initiators and coordinators of the inclusion of representatives of other structures in solving the problems of ensuring the safety of children. Other subjects ensuring the safety of children (pediatricians, police officers, sanitary and epidemiological service, safety engineers and compliance with building regulations) are obviously responsible only for certain aspects of children's safety and for those fragments of life in which children fall into the danger zone "subordinate" to them [2].

The formed model of behavior "an unfamiliar adult is potentially dangerous" is relevant not only for the attitudes of parents. During conversations in an educational organization, this model of behavior should be flexibly integrated into the system of games-classes and lessons of safe behavior at school.

The developed program for children "Safety" [1] provides a system of educational tasks for older preschool children. During games, trainings, classes, conversations, it is necessary to form correct behavior in children in dangerous situations with strangers on the street. It is important to consider typical dangerous situations:

- an unfamiliar adult persuades the child to go somewhere with him, promising to give him a toy (a kitten, a ride in a car, etc.);
- an unfamiliar adult, posing as a friend of the parents (or informing them that he is acting at their request), offers to follow him, etc.

A child, starting from 3-4 years old, should be taught to say "no" to strangers who want to drag him into a dangerous situation. In such a thematic game training, you can include various kinds of "persuasions", referring to the content of the text of the fairy tale "The Wolf and the seven goats", explaining the consequences of the fairy tale plot.

Thus, each of the listed subjects of education knowingly, without any conscious decisions, by virtue of their status relative to the child, forms a basic system of behavioral attitudes. This system of attitudes can be framed in a certain culture of behavior, including a safe one, in a meaningful set of effective strategies, but it can remain a set of unconsciously mastered imprints, including those that are obviously not effective, making it difficult to form a culture of behavior as a system of consciously realized attitudes.

The designated categories of adults who are responsible for children's safety should form key indicators of a culture of safe behavior in children. It is necessary to organize an integrated interaction of all adults – parents, educators, teachers. In other words, it is necessary to organize coaching support for children, which allows to maximize those intentions that correspond to the education of a culture of safe behavior [4]. The central issue is the content of the program for the formation of a culture of safe behavior in children (Table 1).

Table 1. Approximate planning of work with children on behavior safety

№	Topic	The content of working with children
1.	Items that require careful handling	to invite children to memorize the main subjects that are dangerous to life and health, to help them independently draw conclusions about the consequences of careless handling of such objects.
2.	Violent actions of an unfamiliar adult on the street	consider and discuss with children situations of violent actions by an adult on the street, teach them the appropriate rules of behavior.
3.	The child and his older friends	teach children to say "no" if an older friend tries to involve him in a dangerous situation.
4.	How the human body works	to introduce children to how the human body works
5.	Health and illness	teach children to take care of their health, avoid situations that are harmful to health
6.	Fire	introduce children to the phone number "01", which should be called in case of fire
7.	Healthy food	to help children understand that health depends on proper nutrition – food should be not only delicious, but also useful
8.	Sport	to promote the formation of healthy lifestyle values in children: sports are very useful for human health
9.	Safe behavior on the street	teach children the rules of behavior on the street, where you can and can not play

The information environment is of particular concern in modern society. Information security rules can be combined in the following areas:

1. Knowledge of complete information about the child's friends, their places of residence, parents' addresses (while not being afraid to leave your coordinates). Places to play in your own and neighboring yard.

2. Explanation of life-threatening situations in the zone of games. For example, the rules of behavior in an open pond, the right activities on the water. The main thing is to overcome the first fright when children "lose the bottom" under their feet. Tell about the dangers of frozen reservoirs, walking on thin ice.

3. Teaching traffic rules for pedestrians. At the same time, it is important to remember that imitation is peculiar to children and if parents themselves violate the requirements of passing a green light or a zebra crossing, then children will definitely try to do the same. The result may be difficult. The optimal route must be mastered together, many times, fulfilling all the requirements, despite the behavior of those walking nearby.

It should be borne in mind that a small child does not always hear the warning signals of the car. He fixes his attention on several objects at the same time. The emotions and temperament of a child can be caused by the surprise of a new model of a car or any other object. Joy, curiosity distracts him from caution, security elements. At the same time, when walking with a teenager, it is necessary to give him a certain amount of independence, without causing excessive moralizing, which causes a negative reaction.

4. In addition to instructions, parents should always remember to behave tactfully with children, especially when explaining safety information. This refers to conversations about sexual problems arising in adverse situations. From early childhood, it is recommended to carefully explain to children which places should not be allowed to be touched by strangers.

5. Special attention should be paid to the issue of communication with animals on the street. It is best if you have your own dog, cat at home, and parents regularly talk about different breeds of dogs, their character, rules of behavior when meeting.

6. The innovation of the modern world was communication on the Internet. It is impossible to stop this type of progress (useful and interesting). But it is fraught with many dangers for the unformed children's worldview. For the formation of security in the Internet space, it is important:

- specify a list of rules for visiting the Internet. The computer must be in the parents' line of sight. Have antivirus programs, settings, filters used for safe internet travel. Set the "parental control" mode with a list of banned sites, games, programs. Specify the time of work in the network;

- constantly talk to children about their friends on the Internet. Explain why you can't meet them (they are often not who they pretend to be online). Teach you how to use a pseudonym (during online games) without giving out personal information. Do not open files, messages of unknown recipients;

- the problems of gambling, pornography sites, and violence should be discussed with teenagers. Only trusting, friendly relations help to cope with unwanted information and develop the right attitude to all information from the Internet.

Such a change of paradigms of direct work with children and support of integrated activities of subjects responsible for children will make it possible to solve the problem of children's safety more effectively against the background of the increasing complexity of living space. Paradigm shifts are associated with a change in the status of childhood itself, the need to build forms of meaningful, conscious behavior, the formation of self-control from an early age.

Results

The results of our research are manifested in the formation of the child's skills of adequate behavior in various unexpected situations, independence and responsibility for their behavior.

Adults, who are the main organizers of the child's living space, can implement a strategy to ensure the safety of children:

- strategy for fostering a culture of safe behavior;
- strategy of training correct behavioral reactions in dangerous situations;
- strategy of "external" ensuring child safety.

Teachers not only implement educational guidelines, but directly organize the life of children or organize individual educational events that are significant for children and set certain standards of safe behavior. Teachers set and maintain a certain style and norms of relations and communication of children. The set style and norms are formed and translated patterns of behavior.

Parents in the integration of such interaction simultaneously form patterns of communication and interaction with other people, and create the bulk of the material conditions of the child's life. Moreover, it is the patterns of parents (as the closest and most authoritative adults) that are a significant source of behavior patterns, reactions, and decisions for a child in a wide range of situations. And these may include patterns of destructive and dangerous behavior.

The transition from external provision of child safety or from training tasks to the development of certain rules of safe behavior, which are modeled by an adult at the stage of fixing the rules, allows us to talk about imperative attitudes in the behavior of children. This will make it possible to transform the subject initial installations within the framework of the project-program approach.

The original program for the safety of children's behavior was developed by the program "Safety" (N.Avdeeva, O.Knyazeva, R.Sterkina). A distinctive feature of the program is the teacher's awareness of the great importance of a positive example on the part of adults, and above all the teacher. Establishing contacts with parents and achieving full mutual understanding are important conditions for effectiveness in raising children. The formation of safe behavior is inevitably associated with a number of prohibitions. If there are too many prohibitions, the child will not be able to fulfill them fully, and will inevitably violate them. It is necessary to highlight the main content, which requires the joint efforts of teachers and parents, to define a list of vital rules and prohibitions, the implementation of which is mandatory for the child both at home and in the wider society.

Conclusion

1. In this multifaceted work, several directions can be distinguished:
  - tasks for the teacher: to create conditions for the formation of the safety of children's behavior through variable forms of education; to create a system of games, trainings and pedagogical situations for the propaedeutics of issues of safe behavior;
  - tasks in working with children: to form in children a conscious and responsible attitude to personal safety and the safety of others; to expand and systematize children's knowledge of the rules of communication with strangers; to expand and systematize children's knowledge of correct behavior when contacting pets; to consolidate children's knowledge of the rules of behavior on the street, road, transport; to develop the foundations of the ecological culture of the child and the formation of a valuable and careful attitude towards nature.
  - tasks in working with parents: to acquaint parents with the system of work on the formation of the basics of safe behavior in children; to increase the level of knowledge of parents on the formation of the basics of life safety in children; to educate parents responsible for maintaining the health and safety of children, their emotional well-being.
2. The elements of the implementation of the project-software approach in the context of our research are:
  - development of scientific and methodological developments in the field of culture of safe behavior of children;
  - creation of bonus conditions for parents who promote the inclusion of their children in safe behavior education programs and undertake the implementation of part of these programs at home after preliminary training;
  - creation of accessible training programs for teachers, parents, including remote, network nature;
  - implementation of scientific and methodological developments for children of different ages.
3. The safety of children's behavior is a serious problem of our time and includes the solution of 3 main tasks: identification of hazards (recognition of hazards and their sources); development of preventive measures; elimination of possible consequences.
4. In the structure of the child's life safety, we identify the following key components:
  - information component – knowledge about the safety of human life;
  - behavioral component - the ability to act in problematic situations;
  - emotional-volitional component - to respond correctly to problematic situations;
  - value-motivational component – a conscious attitude to human life and health.
  - the reflexive component is the ability to find mistakes in the child's behavior and take them into account in the future.
5. Educational and methodological support of the process of educating children of a culture of safe behavior should be developed taking into account the active use of modern information technologies, as well as the restoration of the traditional culture of preschool education based on symbolic forms (fairy tales, metaphors, game plots, rituals).
6. The significance of the raised problem in the light of the recent decisions of the Russian Government is so significant that it is wrong and even dangerous to solve these issues "on a case-by-case basis". We, following V.V.Gafner [3], consider it legitimate to raise the question of the development of a new branch in pedagogy, covering the development of theoretical and methodological foundations of safe behavior; education of a safety culture; development of safety technologies; self- and mutual assistance skills, etc. The global nature of the problems posed is so significant that they can be solved only in close interdepartmental and network interaction of all subjects of education.

References

1. Avdeeva N.N., Knyazeva O.L., Sterkina R.B. *Safety*. St. Petersburg: Detstvo-Press, (2009) 144 p.
2. Belaya N. Yu. *How to ensure the safety of preschoolers*. M.: Enlightenment, (2006). 94 p.
3. Gafner V.V. *Information security*. Rostov n/A: Phoenix, (2010). 324 p.
4. Gafner V.V. *Pedagogy of safety as a new scientific direction*. /Facets of Security Pedagogy: Materials of the All-Russian Scientific Conference. Yekaterinburg, April 29, 2011 /Comp. and the general ed. by V.V.Gafner. Yekaterinburg, USPU, (2011). pp. 6-13.
5. Dmitrienko Z.S., Polynova V.K. *Fundamentals of life safety of preschool children. Work planning, game conversations*. St. Petersburg: Detstvo-Press, (2016). 240 p.
6. Kalashnikova M. B. *The influence of a teacher on the psychological safety of a preschooler in an educational environment* / M. B. Kalashnikova // *The world of psychology*. (2010). No. 1. pp. 108-116.
7. Moshkin V. *Education of the culture of personal safety of a student* /V. Moshkin // *Fundamentals of life safety*. (2000.) No. 8. pp. 13-16.
8. Priadina T. A. *Teaching the basics of life safety* /T. A. Priadina I. Y. Rodomanova // *Management of a preschool educational institution*. (2009). No. 2. pp. 66-71.
9. Renn O. *Three decades of risk research: achievements and new challenges*. // *J. Risk Res.* (1997). No. 1. pp. 49-71.
10. *Dictionary of terms of the Ministry of Emergency Situations*. M.: University Book, (2000). 202 p.
11. Shorygina T. A. *Cautious fairy tales. Safety for kids* / T. A. Shorygina. M.: Knigolyub, 2003. 80

INTERAKCIJA ODRASLIH I DJECE: NJEGOVANJE KULTURE SIGURNOG PONAŠANJA

Apstrakt: Sigurnost, koja je od vitalnog značaja ne samo za pojedinca, već i za društvo, odraz je efikasnog funkcionisanja društva, države i civilizacije. Apsolutna sigurnost kao stanje potpune zaštite vitalnih interesa pojedinca od bilo kakvih vanjskih i unutrašnjih prijetnji nemoguća je u stvarnom svijetu. Uvek postoje određeni rizici. Istovremeno, nivo sigurnosti odgovara sposobnosti upravljanja ovim rizicima. Upravljanje rizicima osigurava sigurno ponašanje, aktivnosti usmjerene na upravljanje rizicima i sprečavanje potencijalne štete. Sigurno ponašanje je ponašanje koje osigurava sigurnost postojanja pojedinca, kao i ne šteti ljudima oko njih. S jedne strane, formiranje sigurnog ponašanja kod djece podređeno je opštim zakonima razvoja vještina, a s druge strane, trebalo bi da se zasniva na osobenostima djetetove psihe, fiziološkim mogućnostima i životnom iskustvu djeteta. Autori članka, sigurnost pozicioniraju kao najvažniju aktivnost obrazovnih organizacija, identificiraju uvjete formiranja vještina sigurnog ponašanja kod djece predškolskog uzrasta. Posebna pažnja posvećena je vještinama sigurnog ponašanja, koje autori predstavljaju kao integraciju dvije komponente: kognitivno – poznavanje sigurnog ponašanja i voljno – unutrašnje spremnosti i motivacije za sigurne akcije i ponašanje. Stand i opisuje faktore koji su prepreka za formiranje u predškolskom djecu sigurnost kompetencija. Članak identificira grupe odraslih koji imaju najveću odgovornost za formiranje ovih vještina kod djece – oni uključuju zaposlene u obrazovnim vlastima, nastavnicima i roditeljima. Autori dolaze do zaključka da je uspjeh formiranja kulture sigurnosti kod predškolske djece moguć integracijom interakcije svih subjekata obrazovanja.

Ključne riječi: sigurnosna kultura, politika djetinjstva, rizik, komunikacija između odraslih i djece

MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA KAO PROBLEM SAVREMENOG DOBA

*Marija Gojković, saradnik u nastavi, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo*⁶³

*Prof. dr Gordana Gavrić, vanredni profesor, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo*⁶⁴

*Rade T. Babović, advokat, Advokatska kancelarija Babović*⁶⁵

Apstrakt: Maloletnička delinkvencija je ozbiljan problem sa kojim se suočava savremeno društvo i problem koji zaokuplja pažnju javnosti ali čini se u nedovoljnoj meri. Pod maloletničkom delinkvencijom podrazumevaju se različita krivična dela koja su počinile maloletne osobe, zbog kojih je protiv njih pokrenut krivični postupak i izrečena neka zakonom predviđena mera. Iako noviji statistički podaci pokazuju opadanje odnosno stabilnost stope kriminaliteta na globalnom nivou, u našoj zemlji pitanje maloletničke delinkvencije treba shvatiti ozbiljno a posebno je primetan izostanak prevencije što sugerise potrebu za istraživanjem ovog problema. Stručnjaci različitih profila udruženi su u traženju metoda zaustavljanja trenda maloletničke delinkvencije koji je prisutan širom sveta. Delinkvenciju možemo posmatrati kao pravni pojam ali i kao antisocijalno ponašanje. Posmatranje delinkvenata iz ugla zakona ogleda se u zabrani takvog ponašanja i sankcionisanju istog kroz odgovarajući zakonom utvrđeni postupak. Ako maloletničku delinkvenciju posmatramo kao antisocijalno ponašanje brojna istraživanja usmerena su na sagledavanje kriminalne ličnosti. Pojedine karakteristike mogu ukazati na određene predispozicije mladih ka inkriminisanom ponašanju. Sagledavanjem teorijskih razmatranja uočićemo koje osobenosti ukazuju na delinkventno ponašanje kod pojedinca. Savremena nauka veliku pažnju posvećuje faktorima koji dovode do agresivnog ponašanja. Najnovija istraživanja naglašavaju značajan uticaj genetike koja zajedno sa nepovoljnim uticajem sredine i socijalnog okruženja može mladu osobu navesti na delinkventno ponašanje. Deca i mladi nalaze se u osetljivoj dobi, ako tome dodamo tranzitni put kroz koji prolazi naša zemlja i izazove sa kojima se suočava porodica ali i društvo u celini, fokus treba da bude na faktorima koji dovode do ovog problema.

Ključne reči: maloletnička delinkvencija, karakteristike ličnosti, nasilje, antisocijalno ponašanje

Uvod

Mladi ljudi suočavaju se sa velikim izazovima, posebno je to primetno u savremenom dobu, kada se odrastanje razlikuje od onoga kako su odrastale generacije decenijama unazad. Populacija koju čine maloletnici je sama po sebi osetljiva društvena grupa a odrastanje danas iako naizgled u sigurnijem i bezbednijem okruženju i sa manjom oskudicom, donosi brojne probleme i prepreke. Postati društveno prihvatljiv danas je imperativ a brz tempo života, društvene mreže i uzdrman sistem vrednosti, deluju zbunjujuće na mlade. Potraga za identitetom i ispunjenjem očekivanja porodice i okoline predstavlja nimalo lak zadatak.

---

⁶³ marija.gojkovic@vspep.edu.rs

⁶⁴ gordana.gavric@vspep.edu.rs

⁶⁵ radebabovic@gmail.com

„Ako se maloletnička delinkvencija shvati u širem smislu (kršenje važećih normi ponašanja), antisocijalno ponašanje i delinkvencija su skoro sinonimi. Ako se, pak, delinkvencija shvati u užem smislu (kršenje pozitivnih normi krivičnog zakona), onda je antisocijalno ponašanje širi pojam od nje, jer je uključuje, ali se može ispoljiti i u formama koje nisu zakonom sankcionisane“ (Hrnčić, 2007. str. 183-202).

Maloletnička delinkvencija podrazumeva izvršenje zakonom kažnjivih dela od strane populacije koja spada u grupu maloletnika. Dela koja spadaju pod maloletničku delinkvenciju se najčešće odnose na krivična dela protiv imovine, u šta spada krađa, teška krađa, razbojništvo, razbojnička krađa, uništenje i oštećenje tuđe stvari, oduzimanje tuđe stvari, pored toga maloletnička delinkvencija se ogleda i u preduzimanju zabranjenih radnji prema drugim licima što podrazumeva učestvovanje u tuči, laka telesna povreda, zatim dela poput ucene i iznude.

Savremeno vreme prati maloletnike koji su sve češće korisnici psihoaktivnih supstanci i usled zloupotreba istih, vrše najrazličitija krivična dela. Prema Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005) član 3 predviđa uzrast učinioca odnosno maloletnog izvršioca krivičnih dela i to da je maloletnik lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14 a nije navršilo 18 godina. U skladu sa istim članom mlađi maloletnik je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14 a nije navršilo 16 godina, dok je stariji maloletnik lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 16 a nije navršilo 18 godina (<https://www.pravno-informacionitem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/7/reg>).

„Maloletnička delinkvencija je ozbiljan problem sa kojim se suočava savremeno društvo, a kako vreme odmiče, čini se da hvata sve više maha. Kada kažemo maloletnička delinkvencija, mislimo na maloletne osobe koje su počinile različita krivična dela, zbog kojih je protiv njih pokrenut krivični postupak i izrečena neka zakonom predviđena kazna. Po užoj definiciji, u nekim zemljama (među kojima je i BiH, Srbija) pod maloletničkom delinkvencijom podrazumjevaju se sva ona ponašanja za koja bi punoletna lica krivično odgovarala“ (Milošević–Šošo, 2013, str. 39).

U ovom radu, skrenućemo pažnju na ovaj problem i ukazati na značajne aspekte koji mogu da dovedu do toga da se maloletnici okrenu delinkvenciji. Osvrnućemo se na ličnost maloletnika, na faktore koji utiču na formiranje stavova mladih, kao što su porodica, škola, društvo i u savremenom svetu danas neizbežni mediji i društvene mreže.

Ličnost maloletnih delikvenata

Izgraditi ličnost, zdravu i stabilnu ličnost, u savremenom društvu izgleda kao veliki izazov i za roditelje i za društvo u celini, a ličnost mladih je posebno ugrožena i podložna različitim uticajima. Način na koji se formira slika o sebi i drugima može trajnije uticati na ispoljavanje ličnosti adolescenta. Njihove stavove o sebi mogli bismo grupisati u tri celine:

- Oni koji prema sebi pokazuju negativan stav izražavaju nepoverenje u svoje sposobnosti i vrednosti, nedostatak samopoštovanja, što kao posledicu može imati otežano postizanje uspeha.
- Grupacija maloletnika koja sebe precenjuje, time ne olakšava, već još više otažava svoju adaptaciju, ne mogavši da uskladi idealnu i realnu sliku sebe, iz čega takođe proističu neuspesi u rešavanju razvojnih i životnih problema.
- Većina maloletnika ima još uvek neizgrađen odnos prema sebi, što nosi zbuđenost i konfuziju vezanu za lične potencijale i mogućnosti (<https://www.stetoskop.info/zdravlje-mladih/licnost-maloletnih-delikvenata>).

Adolescenti se suočavaju sa mnogim izazovima i počinju svesnije da doživljavaju sopstveno telo, tada im se budi osećaj za polnost, svet posmatraju iz drugačije perspektive i pokušavaju da pronađu mesto pripadanja. U svetu punom informacija nije lako adaptirati se i biti prihvaćen, čemu teži svaka mlada osoba.

Prisutna je nesigurnost u okviru ličnosti mladih, vezana za status i egzistenciju, kao i druge elemente koji odlikuju život odraslih. Sanjarenje se često bira kao jedino moguće rešenje kada su svesni svojih teškoća i nemogućnosti da se sa njima suoče i da ih reše, ili im ono bar predstavlja način da se oslobode teskobe, napetosti i izbegnu sukobe. U ovom periodu oblikuju se i moralna gledišta i shvatanja. Nekada se u ponašanju mladih ne razvijaju viši moralni ciljevi, a njihova humanizacija i socijalizacija bitno su oštećeni (Dimitrijević, 2006, str. 207-222).

„Na celom svetu, ne postoji zemlja koja se ne bori sa maloletničkom delinkvencijom, te ni naša zemlja nije izuzetak. Statistički podaci variraju u zavisnosti od zemlje i godine. Iako je među stanovništvom preovlađujuće mišljenje da maloletnička delinkvencija beleži porast i da dobija sve nasilniji oblik. Maloletnici se po strukturi ličnosti razlikuju od odraslih u prvom redu po tome što nisu dovoljno zreli zahvaljujući činjenici da se tek razvijaju. S druge strane nisu više ni deca. Za maloletnika stoga možemo reći da je ličnost u razvoju i oblikovanju“ (Bugarski, Ristivojević & Pisarić, 2016, str.66).

„Iako je mladost sama po sebi lepa za nju se često u narodu vezuje izreka „mladost-ludost“ a pravo pitanje je šta jednu ličnost deli od toga da postane delinkventna. Mnogi autori pozivaju se na Ajzenkovu teoriju ličnosti. Procena obeležja ličnosti je značajna u razlikovanju pojedinih tipova delinkvenata i u predikciji ishoda. Ajzenk (Eysenck) smatra da osnova kriminaliteta leži u određenoj strukturi ličnosti sklonoj kriminalu i u načinu reagovanja delinkvenata na posledice tj. Kažnjavanje“ (Šobot, Ivanović-Kovačević, Marković, Srdanović-Maraš & Mišić - Pavkov, 2010, str. 51-61).

„U Ajzenkovoј teoriji, pridaje se mnogo manji značaj socijalnim faktorima u razvoju ličnosti, pa i u nastanku kriminalnog ponašanja, u odnosu na psihološke faktore i genetske predispozicije. Nepovoljni uticaji sredine će na terenu već postojeće genetske predispozicije izazvati sklonost ka kriminalnom ponašanju. Ajzenkova shvatanja su imala uticaj i na teoriju učenja kriminalnog ponašanja gde se kriminalno ponašanje vidi kao posledica nedovoljno uspešnog učenja zakonitih oblika ponašanja. Ovi oblici ponašanja se uče kao i svi drugi, pa ako je pojedinac neuspešan u jednoj oblasti učenja, neće pokazati ni uspeh u usvajanju znanja vezanih za zakonske normative“ (Dimitrijević, 2006., str. 207-222). Povodljivost, nesigurnost, potreba za prihvatanjem, bunt i ispipavanje granica, samo su neki od razloga koji jednog maloletnika mogu da dovedu do izvršenja dela koji su zakonom kažnjivi.

Faktori koji utiču na maloletničku delinkvenciju

„Posmatranjem ličnosti, koja je izvršilac krivičnog dela, nauka se najpre poziva na genetiku i nasledne faktore, odnosno ono što je pojedincima urođeno kao predispozicija za određen u ovom slučaju kriminalni oblik ponašanja. Ipak mnogi autori se ne slažu sa ovom teorijom i smatraju da joj je dat preveliki značaj. Kao što je već navedeno, deca i mladi, nalaze se u izuzetno osetljivoj životnoj dobi, te je analiza maloletničke delinkvencije, kao i brojnih faktora koji na nju utiču pod stalnom lupom naučnika i istraživača. Ne treba ispustiti iz vida da npr. mladalački bunt ne mora da se posmatra kao nešto što je inicijalno loše, primarno je normalan i zdrav, ali ako nema sadržaj, nešto životno afirmativno ka čemu može da se okrene, onda skreće u stranu i hvata se za zavodljive bizarne životne stilove kvaziheroja, koje propagira industrija laži“ (Vujičić, 2020, str. 83).

Brojni su faktori koji uzrokuju maloletničku delinkvenciju. Prema mišljenju Milošević–Šošo, najčešći razlozi za devijantno ponašanje maloletnika, „kriju se u psihološkim karakteristikama mlade ličnosti i u socijalnim faktorima koji se prevashodno odnose na element vaspitanja, te političkim i ekonomskim prilikama“ (Milošević–Šošo, 2013. str 47).

Ako sagledamo širu sliku, primetno je da mnogi faktori utiču na to da li će pojedinac biti sklon delinkvenciji. U mladosti se prolaze razne faze, dokazivanje u društvu, dokazivanje samom sebi, ispipavanje granica kada se čine sitni prestupi koje možemo pripisati prolaznom nestašluku ali problem nastaje kada to prelazi u delinkvenciju i ne završava se na nestašluku.

„Maloletnici predstavljaju najosjetljiviju kategoriju na koju najteže utiče kriza društvene zajednice, pa se njihova reakcija na ove pojave ogleda kako u asocijalnom ponašanju, tako i u vršenju krivičnih

delu. U takvim uslovima se postavlja pitanje i efikasne reakcije celokupnog društvenopravnog sistema i pojačane društvene kontrole nad delinkventnim ponašanjem mladih, kako u krivičnim sankcijama, tako i u posebnim preventivnim programima za pojedine grupe maloletnika koji pokazuju poremećaje u ponašanju“ (Macanović, 2014., str. 93).

Mnogobrojni su faktori na koje možemo da se pozovemo, pored genetike, tu je porodica kao osnova za izgradnju svakog pojedinca, školski sistem i sistem obrazovanja koji bi trebalo da ima aktivnu ulogu i u vaspitanju pored obrazovanja, jer maloletnici veliki deo svog vremena provode upravo u školi, neizostavno je pomenuti i vršnjačke grupe ali i društvo u celini koje nameće sistem vrednosti i diktira oblike ponašanja a kada govorimo o savremenom društvu veliki i značajan uticaj imaju upravo mediji i društvene mreže koji zaokupljaju posebnu pažnju maloletnika.

Uticaj porodice

Da bi jedno društvo počivalo na moralnim i zdravim vrednostima, ono mora da ima jaku i stabilnu porodicu. Porodica je stub svakog društva. Porodica je u isto vreme temelj, odnosno polazna tačka za svakog pojedinca. Porodica predstavlja utočište za svakog pojedinca, posebno u ranom detinjstvu i adolescentskom dobu. Ona bi trebala da bude mesto sigurnosti i stabilnosti. U zavisnosti da li je porodica funkcionalna ili disfunkcionalna, ona će imati uticaj na razvoj ličnosti, stoga porodica, po mnogim teoretičarima, zauzima najznačajnije mesto za razvoj deteta odnosno mladih. Sa druge strane, ima onih koji smatraju da je uticaj porodice preceđen.

„Porodica ima višetruku ulogu u prevenciji maloletničke delinkvencije. Svojim skladnim i adekvatnim funkcionisanjem utiče na pozitivan razvoj i formiranje svojih mladih članova i time ostvaruje značajno preventivno dejstvo. Sa druge strane, i sama porodica mora biti objekt društvene zaštite i pomoći, kako bi mogla da ostvaruje svoje funkcije i obaveze“ (Nicević & Stevanović, 2008., str.157)

„Teoretičari porodice više su pisali o disfunkcionalnoj, nego o zdravoj, funkcionalnoj porodici, pa se porodična normalnost izjednačava sa odsustvom psihosocijalne porodične patologije. Iz funkcija porodice koje su određene biološkim, ekonomskim i psihosocijalnim nivoima, proističu kriterijumi za procenu njene funkcionalnosti, odnosno disfunkcionalnosti“ (Kecman, 2007., str. 29-38).

Destruktivan roditelj može da pokuša da manipuliše drugima ili da zahteva, a ne nudi podršku. U isto vreme deluje suprotno od porodičnih pravila, pa čak i nepravedno. Ovakvi roditelji su neretko kritični, neodgovorni i skloni da osuđuju druge. Sve navedeno šteti porodici, možda i za ceo život ili čak i u generacijama koje dolaze (<https://www.radnasebi.com/blog/sta-je-disfunkcionalna-porodica/>).

„Nepovoljne porodične prilike, kao što su razni oblici strukturne poremećenosti, teške materijalne i stambene prilike, loša porodična atmosfera i međusobni odnosi, socijalno-patološko ponašanje odraslih članova porodice i sl., predstavljaju značajne činioce uslovljavanja prestupničkog ponašanja mladih“ (Nicević, Nikšić & Smailović, 2020., str. 62-74).

Međutim praksa nije uvek u skladu sa teorijom. Često možemo videti pozitivne primere roditelja, gde je porodica skladna i stabilna dok je dete sklono delinkventnom ponašanju a sa druge strane, imamo roditelje iz disfunkcionalnih porodica gde možemo videti decu za primer koja su uspela da se otrgnu sredini i njihova primarna porodica za njih predstavlja primer kakav ne treba slediti. Postavlja se pitanje da li u ovim slučajevima možemo da se pozovemo na vaspitanje kao i pitanje uticaja roditelja na pojedinca. Nameće se razmišljanje da li se na porodicu stavlja veliki teret odgovornosti u odnosu na ponašanje maloletnika dok svi ostali uticaji padaju u senku.

„Porodične uloge su proizvod ličnih i sredinskih faktora. Određene su polom, tradicijom i kulturom i kao takve su podložne promenama. Porodica je uronjena u društveni milje u kome njeni članovi žive. Upravo zato je i važno imati u vidu da porodica, kao ni pojedinac ne mogu biti sagledani nezavisno od društvenog okruženja i istorijskog vremena“ (Teodorović, Simić & Hadži Pešić, 2012. str. 99-106).

Uticaj škole i obrazovanja

Škola bi trebala da predstavlja drugu kuću za decu i mlade. Međutim da li je to danas tako veliko je pitanje. U vremenu kada prosvetni radnici gube autoritet i sva prava, i ne samo to, oduzeto im je pravo na vaspitanje svojih đaka. Iako je škola mesto gde maloletnici provode veliki deo dana, škola nema adekvatan odgovor niti aktivno učestvuje u „vaspitanju“ maloletnika.

Po savremenom shvatanju možemo da primetimo da su nastavnici i profesori tu da prenesu znanja, onima koji žele da prime znanje i na tome se završava. Da li je savremeni koncept dobar ili ne, tek će pokazati vreme ali smo svedoci da urušavanjem autoriteta zaposlenih u prosveti štetimo deci i mladima pa samim tim i celokupnom društvu.

Škola ne može niti bi trebalo da zameni ulogu roditelja ali su opšte poznati slučajevi gde se deca ponašaju neprimereno pa čak i agresivno prema nastavnicima i/ili vršnjačkoj grupi dok nastavnici i zaposleni u školi nemaju kredibilitet i modalitet kojim bi odgovorili na takav vid ponašanja. Zaposleni su najčešće prinuđeni da se povuku.

Pitanje agresivnosti i neprimerenog ponašanja otvara potpuno novu temu ali ne možemo da je ne pomenemo. Brojna istraživanja ukazuju da je agresivno ponašanje učenika problem koji postoji u velikom broju škola, kako kod nas, tako i mnogim drugim zemljama širom sveta. Od škole, kao važnog agensa socijalizacije, se očekuje da u najvećoj mogućoj meri redukuje agresivno ponašanje učenika i da ih osposobi za moralno i društveno odgovorno ponašanje u školi i van nje, kako prema autoritetima (roditeljima, nastavnicima), tako i u međusobnim odnosima (<https://starisajt.pedagog.rs/stavovinastavnika.php>). Roditelji i zaposleni u školi trebalo bi da budu u jakoj vezi kako bi predupredili delinkvetno ponašanje i reagovali na prve naznake problema.

„Saradnja porodice i škole na planu poboljšanja socijalnog ponašanja i školskog postignuća učenika zahteva recipročnu interakciju roditelja i nastavnika, usklađivanje aktivnosti, izgradnju pozitivnih stavova u oba smera, obezbeđivanje komplementarnosti uloga i takvu raspodelu uticaja da roditelj i nastavnik imaju kontrolu nad svojim domenom aktivnosti“ (Milošević, 2002., str. 193 -212). Neuspeh u školi često se vezuje sa predispozicijom za problematično ili delinkvetno ponašanje što nije uvek slučaj.

Deca koja pokazuju više vrsta agresivnog i antisocijalnog ponašanja, koja su antisocijalna u različitim okruženjima (kuća, škola, prijatelji) nisu samo u opasnosti da ostanu agresivna, nego imaju i veće šanse za negativan ishod, npr. kriminalitet, poremećaj ličnosti ili da postanu zavisnici (<https://www.skole.hr/rad-nastavnika-s-agresivnom-djecom/>).

Način vaspitanja i prava dece i maloletnih lica koje savremeno društvo donosi, postavlja pitanje da li se tako što branimo interese i prava dece i mladih zapravo njima šteti. Česti su primeri gde nastavnici izvlače „deblji kraj“ i kod roditelja, jer roditelji staju u odbanu svoje dece čak i kada nema realnog osnova za to. Na zaposlene se vrši pritisak, smanjuju se kriterijumi u pogledu ponašanja kao i obrazovanja.

„Posle porodice, škola je najvažnija društvena grupa sa kojom se dete susreće i postaje njen član. Škola je veoma važna obrazovna institucija koja ima veliki značaj za pravilno vaspitanje i razvoj mladih, ali i formiranje svih onih svojstava koja su nužna za pravilan razvoj i normalno uključivanje u društveni život. Međutim, bilo zbog objektivnih ili subjektivnih razloga, škole uvek ne ispunjavaju u potpunosti svoju funkciju, pa se nedovoljno i neadekvatno obrazovanje može negativno odraziti na ponašanje mladih“ (Macanović, 2014., str. 65).

Struktura ličnosti je takođe važan egzogeni faktor kod maloletnika. „Posebno psihofizičko stanje u kojem se maloletnici nalaze zahteva izuzetnu pažnju i posvećenost samo po sebi, pre svega kako bi se pravilno usmerili u razvoju i vaspitanju, i kako bi se zaštitili od štetnih uticaja“ (Subotin & Odalović, 2006., str. 43-55).

Uticaj vršnjačke grupe

Vršnjačka grupa je zajednica u kojoj se uče norme ponašanja i vrednosti koje uvek ne moraju da se poklapaju sa vrednosnim sistemom odraslih ali ona predstavlja nužan činilac odrastanja i socijalizacije. Vršnjaci su za adolescente značajni jer zadovoljavaju osećaj pripadnosti, bliskosti i razumevanja i nepresušan su izvor informacija o svetu van porodice (<https://www.dus.rs/vaspitni-rada-za-vreme-pandemije/teme-iz-programa-vaspitanog-rada/vrsnjaci-i-slobodno-vreme/>).

Uticaj društva, odnosno vršnjačke grupe, ima snažan uticaj na oblik ponašanja maloletnika. Biti prihvaćen, biti deo grupe, biti omiljen i popularan u društvu, predstavlja sinonim za svaku maloletnu osobu. Tome teže i stariji već izgrađeni pojedinci a sagledavanjem maloletnika možemo da zaključimo da se oni mnogo teže nose sa odbačenošću i neprihvatnjem u okviru grupe. Tek što zakorače u adolescenciju, adolescenti drugačijim očima posmatraju svet oko sebe. Mladi adolescenti bi pre bili sa prijateljima nego sa porodicom, naročito ne sa roditeljima. U ovom periodu oni počinju da shvataju da roditelji nisu savršeni i ističu njihove greške. Često se ne slažu sa roditeljima, zauzimaju oprečan stav kako bi testirali roditeljske vrednosti (<https://www.decijapsihologija.rs/adolescenti/stadijumi-adolescentnog-razvoja/>).

Šta je jedna mlada osoba spremna da uradi da bi bila prihvaćena, do koje granice su maloletnici spremni da idu da ne budu ismejani i da li bi se suprotstavili grupi ukoliko bi grupa bila sklona delinkvenciji, samo su neka od mnogih pitanja na koje bi trebalo potražiti odgovore. Odgovor na ova pitanja krije se u svakom pojedincu. Reći „ne“ može biti težak izazov i zadatak za maloletnika, mnogo je jednostavnije priključiti se grupi i biti deo nje. Ukoliko je maloletnik okružen vršnjacima koji se ponašaju delinkvetno, velika je verovatnoća da će on biti uvučen u isti oblik ponašanja i pod uticajem grupe. Možemo da pretpostavimo da je mali broj onih koji će se suprotstaviti a ostati deo istog okruženja. Suprotstavljanjem maloletnici rizikuju da budu ismejani, proglašeni slabičima i odbačeni iz grupe. Dakle, ukoliko maloletnik upadne u „loše društvo“, možemo da pretpostavimo da će se prilagoditi modelu ponašanja takve vršnjačke grupe.

Sa druge strane, vršnjačka grupa može da vrši pozitivan uticaj, i stimuliše na dobro, kao i da širi pozitivne vrednosti. Ako uzmemo za primer maloletnike koji su dobri đaci, neguju prave vrednosti, maloletnik koji je u odnosu na njih lošiji đak, možemo da pretpostavimo da će se truditi da bude bolji a vršnjaci će mu sigurno pomoći u tome. U tim okolnostima možemo da pretpostavimo da vršnjačka grupa može da vrši pozitivan uticaj. Slično je i sa maloletničkom delinkvencijom. Ukoliko vršnjačka grupa nije sklona delinkventnom ponašanju, ona neće podržati delinkvetno ponašanje pojedinca.

Uvek ima izuzetaka i odstupanja od pravila a vršnjačka grupa je jedan od bitnih faktora, jer maloletnici pokušavaju da se izgrade u okviru grupe i slobodno vreme upravo provode sa vršnjacima. Jedan od ključnih problema maloletničke grupe je uticaj grupe i sklonost ka povodljivosti u tom periodu. Rečenica koja se često izgovara u našem narodu „s kim si - takav si“ zapravo generalizuje i ima osuđujuću konotaciju iako ne možemo da osporimo da u nekim slučajevima dolazi do izražaja istinitost ove izreke.

Uticaj medija i društvenih mreža

Kada govorimo o uticaju društva u širem smislu, ne možemo da se ne osvrnemo na medije i društvene mreže koje se u savremenom dobu kotiraju visoko na lestvici faktora koji utiču na javno mnenje i posebno osetljive grupe poput adolescenata.

Uticaj društvenih medija na adolescente i tinejdžere od posebnog je značaja, ne samo zato što je ova grupa dece razvojno ugrožena, već i zato što su među najbrojnijim korisnicima društvenih mreža. Prema izveštaju Common Sense Media, 75 odsto tinejdžera u Americi trenutno ima profile na društvenim mrežama, od čega 68 procenata koriste Facebook kao njihov glavni alat za društvene mreže (<https://www.infocentarjug.rs/8-uticaj-drustvenih-medija-na-adolescente-i-tinejdzere/>).

Kada govorimo o korisnicima mobilnih uređaja na globalnom nivou, više od dve trećine svetske populacije koristi mobilni telefon – 67.1% ukupne populacije. Broj korisnika interneta na globalnom nivou je takođe u porastu. Trenutno je u svetu oko 4.95 milijardi korisnika interneta tj 62,5% ukupne svetske populacije. Društvene mreže i dalje nastavljaju da vladaju internet svetom. Pretpostavlja se da početkom 2022. godine ima oko 4.62 milijardi korisnika društvenih mreža, tj 58.4% ukupne svetske populacije. To je porast u iznosu od 10% u odnosu na prošlu godinu (<https://www.digitizer.rs/news-stories/najzanimljivija-statistika-koriscenja-interneta-u-2022-godini/>).

Mediji i društvene mreže predstavljaju mač sa dve oštrice, Oni mogu da doprinesu razvoju ali i da pošalju pogrešnu poruku maloletnicima koji još uvek nemaju čvrsto izgrađene stavove. Mediji su nekada predstavljali prozor u svet a danas je najmasovniji i najlakše dostupan medij - društvena mreža a iza mreže se nalazi čitav svet sa svim svojim nedostacima. Rađena su brojna istraživanja koja govore u prilog tome, da plasiranjem nasilnog sadržaja, pojedini maloletnici i sami mogu da postanu nasilni, pod uticajem takvog sadržaja.

Same starosne granice koje su nametnute od strane uprave na društvenim mrežama, treba da budu opomena i roditeljima. Facebook i Instagram za donju granicu propisuju 13 godina, dok YouTube ukoliko želite da budete vlasnik naloga, za donju granicu propisuje 18 godina. Uprkos tome svedoci smo da pojedini roditelji mnogo ranije otvaraju naloge za svoju decu bez obzira na upozorenja nadležnih sa društvenih mreža, i ne samo to, roditelji često stimulišu i podržavaju svoju maloletnu decu u kreiranju istih. Primetan je veliki broj maloletnika koji su influenseri i koji zarađuju od društvenih mreža. Postavlja se pitanje da li je materijalna dobit razlog zbog kog roditelji podržavaju svoju decu u formiranju sadržaja ne misleći na opasnosti, i/ili je razlog u tome da bi se deca i maloletnici prilagodili grupi?

Influenseri su danas idoli i uživaju veliku popularnost, shodno tome šalju jaku poruku maloletnicima koji ih prate. Kreiranje Facebook naloga sa lažnim informacijama predstavlja kršenje uslova korišćenja Facebook-a, uključujući i naloge registrovane za osobe ispod 13 godine. Istraživanje studije CBBC pokazuje da je 49% dece mlađe od 13 godina bez dozvole prijavljeno na Facebook (<https://pametnoibezbedno.gov.rs/deca-9-12-godina-dr-mreze/koliko-godina-je-potrebno-da-imate-da-biste-kreirali-snapchat-instagram-i-facebook-nalog/>).

Maloletnička delinkvencija u Srbiji

Krivična dela variraju od onih za koje je predviđena blaža sankcija do onih kojima pretila teža sankcija pa i kazneno-popravni zavod za maloletnike. Prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije, ukupan broj krivičnih prijava prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u 2021. godini je 2.513, broj podnetih predloga veću za izricanje krivičnih sankcija je 1.749, dok je broj maloletnika kojima su izrečene krivične sankcije 1.383, što je za 12% više u odnosu na 2020. godinu. U 2021. godini, prema maloletnim učiniocima krivičnih dela primenjeni su vaspitni nalozi: u 180 slučajeva vaspitni nalog je primenio javni tužilac za maloletnike, a u 79 slučajeva sudija za maloletnike. U istoj godini, za tri maloletnika je izrečena kazna maloletničkog zatvora (0,2%) (<https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20220714-maloletni-ucinioci-krivicnih-dela-2021/?s=1401>).

Ako analiziramo podatke RZS primetno je da je čak trećina od broja podnetih krivičnih prijava prema maloletnim učiniocima odbačena, odnosno nije stigla do krivičnog sudije za maloletnike. Ako sagledamo da je tužilaštvo za maloletnike podnelo sudu za maloletnike 1.749 predloga za izricanje krivičnih sankcija primetićemo da su krivične sankcije izrečene za čak 1.383 maloletnika, što će reći da su optužni predlozi tužilaštava bili osnovani, odnosno da su maloletnici izvršili dela koja im se stavljaju na teret. Zakoni koji se primenjuju na maloletne izvršioce krivičnih dela su Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005) i Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019), kao i posebne odredbe drugih zakona koje se tiču maloletnih lica (https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_pravnoj).

Ako se osvrnemo na sankcije koje se izriču maloletnim delinkventima, primetno je da je kaznena politika suviše blaga. Sankcije koje se najčešće izriču odnose se na sudski ukor, pojačan nadzor roditelja i centra za socijalni rad. Maloletnici imaju svest o blagoj kaznenoj politici za lakša krivična dela, što ne utiče pozitivno na smanjenje maloletničke delinkvencije.

Zaključak

Uprkos svim teorijama, možemo da primetimo da su svi saglasni u jednom, a to je da su maloletnici u emotivno osetljivom dobu i da se suočavaju sa izazovnim zadacima i očekivanjima koji se postavljaju pred njih. Obzirom da tek upoznaju svet, treba im pomoći da uspešno savladaju prepreke na putu ka odrastanju i formiranju ličnosti. Savremeno društvo sklono je osudama i olakom etiketiranju, ipak treba uzeti u obzir da se radi o mladim osobama koje se još uvek traže i da mi kao društvo treba da snosimo odgovornost i da se uključimo kako bismo radili na prevenciji, a ne lečili posledicu. Mogli smo da primetimo da više faktora utiče na to da li će maloletnik pokazati delinkventno ponašanje. Dok pojedini autori u svojim teorijama daju na značaju genima, drugi se pozivaju na porodicu kao važan faktor. Iako porodica predstavlja stub za razvoj, ne možemo samo na porodicu da prebacimo odgovornost. Škola takođe više nije mesto gde možemo da kažemo da se mladi usmeravaju iz razloga što je autoritet u potpunosti uništen a tu se opet vraćamo na pitanje da li je to delimično zbog prezaštitničkog odnosa roditelja prema deci pa se onda opet vraćamo na teoriju o porodici. Vršnjačke grupe imaju značajnu ulogu posebno ako uzmemo osetljivo doba u kome se nalaze maloletnici. Društvene mreže, mediji i globalizacija, u velikoj meri danas oblikuju mlade i formiraju njihove stavove i vrednosni sistem. Da maloletnici ne bi bili skloni delinkvenciji i da bi imali socijalno prihvatljivo ponašanje potrebno je da se uključi porodica, institucije i društvo u celini.

Literatura

Bugarski, T., Ristivojević, B. & Pisarić, M. (2016). Faktori maloletničkog kriminaliteta. Novi Sad. Sociološki pregled, 59-89

Dimitrijević, B. (2006). Ličnost maloletnih delinkvenata. Niš. Godišnjak za psihologiju, 207-222

Hrnčić, J. (2007). Neka terminološka razjašnjenja u oblasti maloletničke delinkvencije. Beograd. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 183–202

Kecman, B. (2007). Psihosocijalna porodična patologija i delinkventnost. Beograd. Engrami, 29-38

Ličnost maloletnih delinkvenata, <https://www.stetoskop.info/zdravlje-mladih/licnost-maloletnih-delikvenata>, posećen 01.07.2022.

Najzanimljivija statistika korišćenja interneta u 2022. godini, <https://www.digitizer.rs/news-stories/najzanimljivija-statistika-koriscenja-interneta-u-2022-godini/>, 13.07.2022.

Nicević, M. & Stevanović, Č. (2008). Krivično procesno pravo. Novi Pazar. Forum univerzitetskih nastavnika, 157

Nicević, M., Nikšić, J & Smailović, S. (2020). Mogućnost preventivnog delovanja na prestupništvo mladih- pravni i psihološki aspekt. Pravne teme, 62-74

Macanović, N. (2014). Kriminogena inficiranost učenika. Banja Luka. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja.

Milošević, N. (2002). Uticaj saradnje porodice i škole na socijalno ponašanje i školsko postignuće učenika. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja, 193-212

Milošević–Šošo, B. (2013). Maloljetnička delikvencija u BiH: pokazatelj neuspješne socijalizacije. SOCIALIZACIJA IN SOCIALNE FORMACIJE. Maribor. Zbornik Subkulture, 38-50

Pametno i bezbedno, (<https://pametnoibezbedno.gov.rs/deca-9-12-godina-dr-mreze/koliko-godina-je-potrebno-da-imate-da-biste-kreirali-snapchat-instagram-i-facebook-nalog/>), posećen 15.06.2022.

Pedagoško društvo, <https://starisajt.pedagog.rs/stavovinastavnika.ph>, posećen 05.06.2022.

Pravno informacioni sistem, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/7/reg>, posećen 10.06.2022.

Rad nastavnika s agresivnom djecom, <https://www.skole.hr/rad-nastavnika-s-agresivnom-djecom/>, posećen 30.03.2022.

Republički zavod za statistiku, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20220714-maloletni-ucinioci-krivicnih-dela-2021/?s=1401>, posećen 10.07.2022.

Subotin, M. & Odalović, T. (2006)., Socijalnopatološke pojave u porodici i njihov uticaj na delinkventno ponašanje maloletnika. Novi Sad. Pravo-teorije i praksa. 43-55

Stadijumi adolescentnog razvoja, <https://www.decijapsihologija.rs/adolescenti/stadijumi-adolescentnog-razvoja/>, posećen 05.06.2022.

Paragraf, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_z_astiti_maloletnih_lica.html, posećen 27.06.2022.

Šobot, V., Ivanović-Kovačević, S., Marković, J., Srdanović-Maraš, J.& Mišić-Pavkov, G. (2010). Maloletnička delinkvencija. Novi Sad. Institut za psihijatriju, 51-61

Šta je disfunkcionalna porodica: Uvod u porodičnu dinamiku, <https://www.radnasebi.com/blog/sta-je-disfunkcionalna-porodica>, posećen 04.07.2022.

Todorović, J., Simić, I. & Hadži Pešić, M. (2012). Porodica i škola – sistemski pristup. Niš. Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, 99-106

Uticaj društvenih medija na adolescente i tinejdžere, <https://www.infocentarjug.rs/8-uticaj-drustvenih-medija-na-adolescente-i-tinejdzere/>, posećen 01.07.2022.

Vršnjači i slobodno vreme, <https://www.dus.rs/vaspitni-rad-za-vreme-pandemije/teme-iz-programa-vaspitnog-rada/vrsnjaci-i-slobodno-vreme/>, posećen 14.06.2022.

Vujičić, N. (2020). Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Republici Srbiji. Beograd. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 81-94

JUVENILE DELINQUENCY AS A PROBLEM OF THE MODERN AGE

Abstract: *Juvenile delinquency is a serious problem faced by modern society, which captures public attention – seemingly not enough. Juvenile delinquency implies various crimes committed by minors, which lead to criminal proceedings against them and statutory penalty. Even though recent statistics show the decline, or stability of the global crime rates, the issue of juvenile delinquency in our country should be addressed seriously. Lack of prevention is highly noticeable, which creates a need for investigating this problem. Experts with different profiles are united in searching for a method of stopping the worldwide trend of juvenile delinquency. Delinquency can be regarded as a legal term, but also as antisocial behavior. Observation of delinquents from legal point of view is reflected in the prohibition and sanctioning of such behavior through legal procedure. If we take juvenile delinquency as antisocial behavior, numerous studies aim to perceive criminal personality. Some characteristics may indicate certain predispositions of young people to criminal behavior. By looking at theoretical considerations we will spot the features indicating delinquent behavior of an individual. Modern science pays great attention to the factors leading to aggressive behavior. Recent research emphasizes significant impact of genetics, which together with adverse effects of the social environment can lead a young person to delinquent behavior. Children and young people have sensitive period, and if we add to this the transit route our country is going through and the challenges that family and society as a whole are facing, the focus should be on the factors that cause this problem.*

Key words: *juvenile delinquency, personality characteristics, violence, antisocial behavior*

**POVEZANOST PERCIPIRANE KOMUNIKACIJE U OBITELJI SA
ZADOVOLJSTVOM OBITELJSKIH ODNOSA⁶⁶**

Zlatka Gregorović Belačić⁶⁷

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

Sažetak: *Nekvalitetna komunikacija u obitelji, posebice u odnosu adolescenata (i mladih) i roditelja, predstavlja rizični faktor za razvoj poremećaja u ponašanju mladih. Neki od elemenata rizika u komunikaciji, mogu se promatrati kroz površno komuniciranje, neprestano slanje „ti“ poruka, slanje nejasnih poruka ili poruka upućenih trećoj osobi (koja nije prisutna), međusobno okrivljavanje i omalovažavanje, prekidanje razgovora, vikanje, skretanje s važnih tema, izbjegavanje razgovora o osjećajima i, najvažniji element rizika, nedostatak slušanja i sl. (Bašić i Ferić, 2000). Nerijetko se komunikacija povezuje sa zadovoljstvom obitelji te se ističe kao ključ za potpuni razvoj članova obitelji (Ljubetić i sur., 2020). Cilj rada je prikazati neke rezultate istraživanja kojim se nastojala ispitati percepcija obiteljske komunikacije i zadovoljstva obitelji te međusobna povezanost ta dva konstrukta. U istraživanju je sudjelovalo 528 ispitanika, a podaci su prikupljeni tijekom 2019./2020. i 2021./2022. akademske godine metodom online ankete na prigodnom uzorku. U istraživanju su korištene dvije podskale: Podskala obiteljske komunikacije i Podskala zadovoljstva obitelji iz FACES IV instrumenta (Olson, 2010). Dobiveni rezultati pokazuju da članovi obitelji međusobnu komunikaciju procjenjuju kvalitetnom te da su općenito zadovoljni životom u obitelji. Rezultati istraživanja su potvrdili značajnu razliku u procjeni kvalitete komunikacije majke i njihove djece (mladih), pri čemu su majke procijenile višom. Utvrđena je i značajna povezanost između komunikacije i zadovoljstva obitelji.*

Ključne riječi: *odnosi u obitelji, komunikacija u obitelji, zadovoljstvo životom u obitelji*

UVOD

Komunikacija se najčešće određuje kao proces u kojem ljudi međusobno prenose informacije, ideje, stavove i osjećaje te pritom snažno utječu jedni na druge. U najvećoj mjeri realizira se u okviru socijalnih interakcija čija kvaliteta nerijetko ovisi upravo o kvaliteti komunikacije (Sekušak-Galešev 2003, Brajša, 2000 i sur.). Pojedini autori navode tri univerzalne funkcije komunikacije: razvoj intelektualnih procesa, prilagodba okolini i utjecaj na okolinu. S jedne strane, kroz komunikaciju se razvija mišljenje, a samim time i kognitivni razvoj, s druge strane procesom komunikacije ljudi se adaptiraju na okolinu u kojoj žive nastojeći ispuniti svoje potrebe na društveno prihvatljiv način. Istovremeno, komuniciranjem s drugima pojedinci mijenjaju i modificiraju okolinu utječući na nju (Ferić i Žižak. 2003).

---

⁶⁶ Znanstveni rad je i rezultat znanstveno-istraživačkog rada na projektu „Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva“ (voditeljica Jasminka Zloković, šifra: uniri-drustv – 18-6, 1132) koji je otpočeo u ožujku 2019. godine uz potporu i sufinanciranje projekta od Sveučilišta u Rijeci.

⁶⁷ zlatka.belaic@uniri.hr

Obrasci komuniciranja primarno se usvajaju unutar obitelji, odnosno u interakciji djeteta s članovima njegove obitelji. Djeca stvaraju sliku o sebi i svijetu oko njih na osnovi svojih svakodnevnih iskustava. Odnosi koje dijete gradi s ljudima potrebni su mu kako bi se pomoću njih suočilo sa strahom, frustracijom, stresom, samoćom i drugim barijerama osobnog rasta (Ferić, Žižak, 2003). Otvorena i iskrena komunikacija među članovima obitelji stvara atmosferu koja im omogućava da izraze svoje različitosti, ali i međusobnu privrženost, ljubav i poštovanje. Znati kako komunicirati je jedna od najvažnijih vještina koje odrasli mogu razvijati kod svoje djece. Kroz iskustvo komunikacije i svakodnevne interakcije unutar obitelji, djeca i odrasli razvijaju odnos koji omogućava djetetu razumijevanje svijeta oko sebe, ali i usvajanje učinkovitih strategija za rješavanje problema (Mlinarević, 2022; Peterson i Green, 2009; Ferić, Žižak, 2003).

S obzirom na to da naša zbilja nije sačinjena samo od fizičkih objekata, već od značenja koja se, kroz komunikaciju, pridaju tim objektima, može se reći da je komunikacija način na koji ljudi konstruiraju svoju zbilju (Braithwaite, Suter i Floyd, 2017). Promišljajući analogno o komunikaciji u obitelji, može se reći da je ona više od prenošenja poruka među članovima obitelji. Obiteljska komunikacija se fokusira na načine kreiranja značenja upućenih poruka, obrasce stvaranja vlastitog identiteta te odnose u socijalnim interakcijama (Galvin, Braithwaite i Bylund, 2014). Iz perspektive obiteljske komunikacije, ona nije samo jedan od aspekata obiteljskog funkcioniranja, već predstavlja središnji proces obiteljskog postojanja, odnosno način na koji njeni članovi ostvaruju međusobne odnose, kako dogovaraju pravila, prihvatljive načine ponašanja i sl. (Braithwaite, 2017; Galvin, Braithwaite i Bylund, 2014). Formiranje obrasca obiteljske komunikacije odvija se kroz njen intenzitet i neodvojiv je od ponašanja roditelja, vrijednosti koje se njeguju unutar obitelji te pravila koja vrijede u obitelji. Prema nekim autorima, obrasci obiteljske komunikacije mogu se svrstati u četiri kategorije (Stewart, 2013, prema Hendra i Priadi, 2019): (I) konsenzualna obiteljska komunikacija, koju karakterizira visoka usmjerenost na razgovor i konformizam te je naglašena otvorenost i prihvaćanje novih ideja, ali i želja za očuvanjem hijerarhije u obitelji; (II) pluralistička obiteljska komunikacija odnosi se na obrazac komuniciranja kojeg karakterizira visoka usmjerenost na razgovor, ali niska usmjerenost na konformizam pojedinca, što povećava vjerojatnost da će svi biti uključeni u otvorenu i neograničenu raspravu o raznim temama; (III) zaštitnički obrazac obiteljske komunikacije karakterizira naglasak na autoritet roditelja i uvjerenje roditelja da oni moraju donositi sve odluke vezane za djecu; (IV) slobodna obiteljska komunikacija (*laissez-faire*) karakterizira orijentiranost na razgovor i niska razina konformizma uz relativno malo interakcije između članova obitelji. Za svaku obitelj je značajno da posjeduje određeni obrazac komunikacije koji se u pojedinim slučajevima formira svjesno, dok pojedine obitelji svoje komunikacijske obrasce kreiraju slučajno. Svjesno i namjerno formiranje obrasca odnosi se na one obitelji koje kroz komunikaciju nastoje utjecati na svoju djecu i to najčešće u odgojnom aspektu, kreirajući norme i vrijednosti koje roditelji nastoje prenijeti na svoju djecu (Hendra i Priadi, 2019).

Komunikacija je sastavni dio Cirkumpleksnog modela bračnog i obiteljskog sustava (eng. *Circumplex Model of Marital and Family Systems*) (Olson, 2000). Model objašnjava funkcioniranje obitelji kroz tri dimenzije od kojih su dvije središnje – kohezija (zajedništvo) i fleksibilnost te jedna pomoćna – komunikacija. Središnje dimenzije se u modelu promatraju na polovima – balansirane s jedne strane i nebalansirane, s druge strane. Komunikacija se naziva pomoćnom dimenzijom zbog toga što može doprinijeti promjeni nivoa kohezije i fleksibilnosti, odnosno može pomoći obiteljima da uspješnije funkcioniraju. One obitelji koje karakterizira kvalitetna komunikacija najčešće se opisuju kao balansirane (funkcionalne), dok one obitelji kod kojih je kvaliteta komunikacije narušena, najčešće nefunkcioniraju dobro i imaju nebalansiranu koheziju i fleksibilnost (Koerner i Fitzpatrick, 2006; Olson, 2000). Obitelj koja ima dobru komunikaciju bit će sposobnija mijenjati svoju koheziju i fleksibilnost u okolnostima koje to zahtijevaju (Olson i Gorall, 2006), odnosno oni obiteljski sustavi koje karakterizira loša komunikacija, imaju tendenciju slabije funkcionirati u pogledu kohezije i fleksibilnosti (Olson, 2000). Obiteljska komunikacija procjenjuje se kroz različite komponente poput sposobnosti slušanja i govorenja, sposobnosti izražavanja osjećaja, vještina jasnog izražavanja verbalnih i neverbalnih poruka, stalnost i dinamika u komunikaciji, poštivanje i prihvaćanje druge osobe i dr. (Hamilton i Carr, 2016; Olson, 2000).

Nerijetko se u znanstvenim i stručnim radovima, uz obiteljsku komunikaciju, veže i zadovoljstvo životom u obitelji. Zadovoljstvo obitelji definira se kao afektivno stanje koje proizlazi iz nečije procjene obiteljskih aspekata njegovog ili njezinog života općenito (Karatepe i Baddar 2006), odnosno kao stupanj u kojem se članovi obitelji međusobno osjećaju sretno i ispunjeno (Olson i Wilson, 1982, prema Akhlaq, Malik i Khan, 2013), a uključuje pozitivne stavove prema životu u obitelji (Rudolf i Zacher, 2021; Zabriskie i Ward, 2013). U postojećoj literaturi različiti aspekti zadovoljstva obitelji koji se smatraju važnima za njene članove, ali trenutno ne postoji standard parametara za procjenu ovog konstrukta. Jedna od perspektiva jest da se zadovoljstvo u obitelji odnosi na ispunjenje obiteljskih potreba ili zahtjeva koji, ako su ispunjeni, ublažavaju ili umanjuju probleme u kojima se nalaze članovi obitelji ili poboljšavaju njihov osjećaj dobrobiti. Druga perspektiva može se odnositi na važnost postojanja jasnih informacija jer im to omogućuje aktivno sudjelovanje u procesu donošenja odluka (Van den Broek i sur., 2015). Zadovoljstvo obitelji usko je povezano s obiteljskim funkcioniranjem. Naime, način na koji obitelj funkcionira utječe na dobrobit pojedinca na način da je količina podrške među članovima obitelji važna za sreću pojedinca (Botha i Booysen, 2013). To se može pripisati tome koliko dobro članovi obitelji surađuju i podržavaju jedni druge, posebno kada pomažu jedni drugima da se nose s teškim ili traumatičnim životnim iskustvima (Vliem, 2009; Walker i Shepherd, 2008). Kada obitelj dobro funkcionira, uspostavlja se pozitivan osjećaj blagostanja, koji umanjuje vjerojatnosti za razvoj psiholoških problema i povećava obiteljske sposobnosti rješavanja problema kroz stvaranje osjećaja zajedništva (Caprara, Pastorelli, Regalia, Scabini i Bandura, 2005; Vliem, 2009). S druge strane, obitelji koje doživljavaju neke od rizičnih faktora, poput zlouporabu sredstava ovisnosti, obiteljsko nasilje, problematične roditeljske prakse i lošu komunikaciju, pokazuju disfunkcionalne obiteljske obrasce kao što su neprilagođeno roditeljstvo, zanemarivanje i zlostavljanje djeteta, ali i osjetljivost na patološke poremećaje (Kessler i sur., 2010).

Istraživanja o kvaliteti obiteljskog funkcioniranja, posebice kada je naglasak na međusobnoj komunikaciji članova obitelji, polaze od različitih aspekata i u obzir uključuju povezanost s nizom varijabli koje su se pokazale značajnima (npr. obiteljska struktura, socioekonomski status, odnosi u obitelji i sl.) (Mikolajczak, Raes, Avalosse i Roskam, 2018; Henneberger, Varga, Moudy i Tolan, 2016; Dai i Wang, 2015; Angley, Divney, Magriples i Kershaw, 2015). Neki autori ispituju povezanost komunikacije u obitelji s kvalitetom provedenog zajedničkog slobodnog vremena u obitelji. Rezultati istraživanja Brigham, Freeman i Zabriskie (2009) pokazuju da, iz perspektive mladih, komunikacija ima posredničku ulogu u izravnom utjecaju kvalitete provođenja slobodnog vremena unutar obitelji na obiteljsku koheziju i neizravan utjecaj na obiteljsku fleksibilnost. Odnosno, mladima je značajnije provoditi vrijeme s članovima obitelji, od načina na koji se to slobodno vrijeme koristi (npr. odlasci na putovanja) (Brigham, Freeman i Zabriskie, 2009). Kada je riječ o potencijalnom razvoju rizičnih ponašanja kod mladih, kao poveznica s (ne)kvalitetnom komunikacijom u obitelji, istraživanja su pokazala da su izloženost stresnim životnim događajima i loša obiteljska komunikacija povezani s povećanim rizikom od simptoma PTSP-a (Posttraumatski stresni poremećaj) i depresije (KavehFarsani, Kelishadi i Beshlideh, 2020; Acuna i Kataoka, 2017), razvoja psihičkih tegoba, pozitivnim odnosom prema kršenju društvenih normi, cyberbullyingom (Romero-Abrio i sur., 2019), razvojem komorbiditetne anksioznosti i dr. (O'Brien Cannon i sur., 2022).

Sumiranjem glavnih zaključaka istraživanja i teorijskih određenja glavnih konstrukata ovoga rada, može se uočiti kako kvalitetna obiteljska komunikacija podrazumijeva, ne samo uspješno prenošenje i pravilno dekodiranje poslanih poruka i dobivanje povratnih informacija, već i mogućnost iskazivanja vlastitih potreba, želja i osjećaja. Kvalitetna komunikacija povezana je s nizom čimbenika, a jedan od njih je i zadovoljstvo životom u obitelji. Obiteljski odnosi prožeti međusobnim poštivanjem, uvažavanjem, sigurnošću i željom za ostvarivanjem osobnog, ali i zajedničkog napretka, u pozadini gotovo uvijek imaju kvalitetnu komunikaciju.

METODOLOGIJA

Cilj ovoga rada jest ispitati percepciju kvalitete obiteljske komunikacije te njenu povezanost sa zadovoljstvom životom u obitelji.

Iz navedenog cilja proizlaze dva glavna zadatka: 1) Ispitati razlikuje li se procjena obiteljske komunikacije s obzirom na: a) spol, b) dob, c) obiteljsku strukturu, d) ulogu u obitelji; 2) Ispitati postoji li povezanost između kvalitete komunikacije u obitelji i zadovoljstva životom u obitelji.

Temeljem definiranih ciljeva i zadataka određene su osnovne hipoteze ovog istraživanja: (I) Postoji statistički značajna razlika u percepciji zadovoljstva obitelji s obzirom na spol, dob, obiteljsku strukturu i ulogu u obitelji; (II) Postoji statistički značajna povezanost između obiteljske komunikacije i zadovoljstva obitelji.

Uzorak

U istraživanju je sudjelovalo 528 sudionika, a podaci su prikupljeni na način da se je upitnik podijelio studentima Sveučilišta u Rijeci koji su dalje diseminirali upitnik svojim članovima obitelji s kojima trenutno žive, od kojih su roditelji, braća i sestre te baka i djed (Tablica 1.). Podaci su prikupljeni tijekom 2019./2020. i 2021./2022. akademske godine metodom ankete na prigodnom uzorku na online platformi. Ispitanici su bili upoznati s predmetom i ciljevima istraživanja te su bili s pravom na anonimnost i odustajanje od sudjelovanja u istraživanju.

Tablica 1. Prikaz strukture uzorka

		N	%
SPOL	Ženski	348	65,91
	Muški	180	34,09
DOB	≤24	305	57,80
	25-34	45	8,50
	35-44	22	4,20
	45-54	107	20,30
	55-64	27	5,10
	65-74	12	2,30
	75+	10	1,90
OBITELJSKA STRUKTURA	Dva biološka roditelja	482	91,3
	Dva roditelja (1 biološki i pomajka/očuh)	11	2,1
	Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	0,8
	Dva roditelja istog spola	2	0,4
	Jedan roditelj	29	5,5
ULOGA U OBITELJI	Majka	94	17,80
	Otac	57	10,8
	Prvo dijete	172	32,6
	Drugo dijete	123	23,3
	Treće dijete	38	7,2
	Četvrto i dalje dijete	10	1,9
	Baka ili djed	23	4,4
	Drugi srodnik	11	2,1

Instrument i skale

Za potrebe ovog istraživanja korištene su dvije podskale instrumenta FACES IV (Olson, 2010): *Zadovoljstvo obitelji* koja ispituje pozitivne aspekte odnosa u obitelji te *Komunikacija u obitelji*. Podskale su preuzete i prevedene načelom dvostrukog prijevoda s ciljem utvrđivanja vjerodostojnosti prijevoda, na način da je najprije prevedena s engleskog na hrvatski jezik, zatim s hrvatskog na engleski (Ljubetić, Reić Ercegovac i Mandarić Vukušić, 2020) te su korištene uz suglasnost navedenih autorica i autora originalnog instrumenta.

Podskala Zadovoljstvo obitelji sastoji se od 10 čestica te su ispitanici procjenjivali stupanj zadovoljstva na pridruženoj skali procjene od pet stupnjeva (1 – vrlo nezadovoljan/nezadovoljna; 5 – izuzetno zadovoljan/zadovoljna). Veći rezultat na skali označavao je veće zadovoljstvo obitelji. Podskala obiteljske komunikacije ispituje pozitivne aspekte komuniciranja među članovima obitelji i sastoji se od ukupno 10 čestica, a procjenjuje se na skali od 5 stupnjeva, pri čemu 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“. Obrada podataka provedena je u statističkom paketu IBM SPSS Statistics 20. Korištene su metode univarijatne statistike (frekvencije i postoci, aritmetičke sredine, standardne devijacije), bivarijatne statistike (Mann-Whitneyev U test, Kruskal-Wallisov test, Pearsonova korelacija) za utvrđivanje razlika u stavovima s obzirom spol, dob, obiteljsku strukturu, broj članova u obitelji i ulogu u obitelji te za utvrđivanje povezanosti između percepcije komunikacije u obitelji i zadovoljstva obitelji. Svi testovi i analize provedeni su na razini statičke značajnosti od 5 posto.

REZULTATI

Rezultati analize deskriptivne statistike pokazuju opću pozitivnu procjenu sudionika istraživanja komunikacije u obitelji ($M=3,81$; $SD=0,856$). Promatrajući čestice na pojedinačnoj razini (Tablica 2), uočava se da su sudionici najpozitivnije procjenjuju način na koji razgovaraju međusobno, odnosno iskazuju najveće slaganje s česticama: „Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima.“, „Članovi obitelji mogu jedni druge pitati što god žele.“ i „Kada članovi obitelji postavljaju pitanja jedni o drugima, dobivaju iskrene odgovore.“. Također, kada je riječ o negativnim aspektima komunikacije, najveći broj sudionika istraživanja slaže se s tvrdnjom „Kada su ljuti, članovi obitelji rijetko govore negativno jedni o drugima.“.

Tablica 2. Percepcija komunikacije u obitelji - deskriptivni rezultati

ČESTICA	F (%)			M	SD
	1+2 ⁶⁸	3 ⁶⁹	4+5 ⁷⁰		
Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.	97(18,4)	98(18,6)	333(63,1)	3,62	1,120
Članovi obitelji vrlo su dobri slušači.	91(17,2)	133(25,2)	304(57,6)	3,56	1,107
Članovi obitelji izražavaju naklonost jedni prema drugima.	59(11,2)	104(19,7)	365(69,1)	3,84	1,016
Članovi obitelji mogu jedni druge pitati što god žele.	58(11,0)	64(12,1)	406(76,9)	4,07	1,099
Članovi obitelji mogu međusobno mirno međusobno razgovarati o problemima.	82(15,5)	91(17,2)	355(67,2)	3,82	1,181
Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima.	50(9,5)	64(12,1)	414(78,4)	4,08	1,011
Kada članovi obitelji postavljaju pitanja jedni o drugima, dobivaju iskrene odgovore.	47(8,9)	78(14,8)	403(76,3)	4,05	1,000
Članovi obitelji pokušavaju razumjeti osjećaje jedni drugih.	59(11,1)	78(14,8)	391(74)	3,99	1,063
Kada su ljuti, članovi obitelji rijetko govore negativno jedni o drugima.	166(31,4)	132(25)	230(43,6)	3,17	1,205
Članovi obitelji izražavaju svoje istinske osjećaje jedni prema drugima.	66(12,5)	92(17,4)	370(70,1)	3,91	1,059

Utvrđivanjem potencijalnih razlika u percepciji komunikacije unutar obitelji s obzirom na spol, provedbom t-testa za nezavisne uzorke utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika među

⁶⁸ Uopće se ne slažem+ Uglavnom se ne slažem

⁶⁹ Nisam siguran-na

⁷⁰ Uglavnom se slažem + U potpunosti se slažem

grupama ($p=0,104$; $p>0,05$). Analizom varijance nezavisnih uzoraka kojom se utvrđuje razlika aritmetičkih sredina među grupama ispitala se razlika u procjeni komunikacije u obitelji s obzirom na nezavisne varijable: dob, obiteljsku strukturu i ulogu u obitelji. Što se tiče dobi sudionika istraživanja, postoji statistički značajna razlika na pojedinim česticama između 1. (≤ 24) i 4. (45-54) grupe i te između 2. (25-34) i 4. grupe. Provedbom Mann-Whitney testa za usporedbu među kojim grupama postoji razlika, uz Bonferroni kontrolu alfa pogreške (Tablica 3), utvrđena je statistički značajna razlika na čestici „Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.“ između članova obitelji koji pripadaju drugoj i četvrtoj grupi (veličina efekta koja iznosi $r=0,15$, što predstavlja mali efekt). S navedenom česticom najveće slaganje iskazali su oni članovi obitelji koji pripadaju grupi 45-54 godina starosti ($C4 = 4$; $C2 = 3$). Razlika među grupama 1 i 4 (veličina efekta iznosi $r= 0,24$, što predstavlja mali efekt) te 2 i 4 (veličina efekta iznosi $r=0,16$) pokazala se na čestici „Članovi obitelji mogu jedni druge pitati što god žele.“ U oba odnosa, veće slaganje s navedenom česticom pokazali su pripadnici četvrte grupe ($C1=4$, $C2=4$, $C4=5$). Slični rezultati dobiveni su na čestici „Članovi obitelji izražavaju svoje istinske osjećaje jedni prema drugima.“ ($C1=4$, $C2=4$, $C4=5$). Pritom, veličina efekta razlike u percepciji komunikacije između 1. i 4. grupe iznosi $r=0,20$, a između 2. i 4. grupe iznosi $r=0,15$, što predstavlja mali efekt. Na čestici „Članovi obitelji mogu međusobno mirno međusobno razgovarati o problemima.“ pronađena je razlika između prve i četvrte grupe (veličina efekta je mala i iznosi $r=0,21$). Pritom, članovi četvrte grupe iskazuju veće slaganje od članova prve grupe ($C1=4$, $C4=5$). Slični rezultati dobiveni su i na česticama „Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima.“ ($r=0,22$) i „Članovi obitelji pokušavaju razumjeti osjećaje jedni drugih.“ ($r=0,17$).

Isti statistički postupci provedeni su s ciljem utvrđivanja razlike u percepciji obiteljske komunikacije u odnosu na obiteljsku strukturu kojoj pripadaju sudionici istraživanja (Tablica 4). Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika među grupama ($p=0,013$; $p<0,05$). Detaljnijom analizom na svakoj pojedinoj čestici, utvrđeno je da razlike postoje na pojedinim česticama⁷¹. Najučestalija razlika među grupama ovisno o pojedinoj čestici pokazala se u kombinaciji s grupom „Jedan roditelj“. Naime, navedena se grupa na česticama „Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.“ ($r_{1-5}=0,11$, $r_{2-5}=0,10$ $r_{3-5}=0,11$), „Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima.“ ($r_{1-5}= 0,09$, $r_{2-5}=0,10$ $r_{3-5}=0,11$) i „Kada članovi obitelji postavljaju pitanja jedni o drugima, dobivaju iskrene odgovore.“ ($r_{1-5}=0,12$, $r_{2-5}=0,11$ $r_{3-5}=0,10$) razlikuje od grupa „Dva biološka roditelja“, „Dva roditelja (1 biološki i pomajka/očuh)“ i „Roditelji – posvojitelji/udomitelji“. Dodatno, postoji statistički značajna razlika i na česticama „Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.“, (između grupa „Dva biološka roditelja“ i „Roditelji – posvojitelji/udomitelji“ $r=0,09$) i „Članovi obitelji vrlo su dobri slušači.“ (između grupa „Dva biološka roditelja“ i „Roditelji – posvojitelji/udomitelji“ $r=0,10$). Nije pronađena statistički značajna razlika u odnosu grupe „Dva roditelja istog spola“ i ostalih grupa.

Pronađene statistički značajne razlike na čestici „Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.“ pokazuju da sudionici istraživanja koji dolaze iz obitelji s dva biološka roditelja iskazuju najveće slaganje s navedenom tvrdnjom, u odnosu na one sudionike koji dolaze iz posvojiteljskih/udomiteljskih obitelji te one sudionike koji dolaze iz jednoroditeljskih obitelji ($C1=4$, $C3=5$, $C5=3$). Kada je riječ o čestici „Članovi obitelji vrlo su dobri slušači“, najveće slaganje pokazali su članovi grupe koji dolaze iz posvojiteljskih/udomiteljskih obitelji ($C3=5$), dok se s ovom tvrdnjom najmanje slažu članovi jednoroditeljske obitelji ($C5=4$). Slični rezultati odnose se i na česticu „Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima“ ($C3=5$, $C5=4$).

---

⁷¹ „Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.“, „Članovi obitelji vrlo su dobri slušači.“, „Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima.“, „Kada članovi obitelji postavljaju pitanja jedni o drugima, dobivaju iskrene odgovore.“ i „Članovi obitelji izražavaju svoje istinske osjećaje jedni prema drugima.“

Tablica 3. Statistički značajne razlike u procjeni obiteljske komunikacije s obzirom na dob sudionika istraživanja

ČESTICE	VARIJABLE	N	Prosječni rang	P
Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.	Dob			
	25-34	45	58,00	0,000
	45-54	107	84,28	
Članovi obitelji mogu jedni druge pitati što god žele.	Dob			
	≤24	305	188,22	0,000
	45-54	107	258,61	
	Dob			
	25-34	45	58,72	0,000
	45-54	107	83,98	
Članovi obitelji mogu međusobno mirno međusobno razgovarati o problemima.	Dob			
	≤24	305	190,63	0,000
	45-54	107	251,73	
Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima.	Dob			
	≤24	305	193,68	0,000
	45-54	107	243,06	
Članovi obitelji pokušavaju razumjeti osjećaje jedni drugih.	Dob			
	≤24	305	193,57	0,000
	45-54	107	243,36	
Članovi obitelji izražavaju svoje istinske osjećaje jedni prema drugima.	Dob			
	≤24	305	190,86	0,000
	45-54	107	251,07	
	Dob			
	25-34	45	58,39	0,000
	45-54	107	84,12	

S ciljem utvrđivanja razlike među grupama u percepciji komunikacije unutar obitelji s obzirom na ulogu u obitelji, proveden je Kruskal-Wallis test koji je pokazao da postoji statistički značajna razlika ($\chi^2(5,528)=28,550$; $p=0,000$). Zbog pojednostavljene interpretacije rezultata te zbog toga što je u pojedinim kategorijama pojavio mali broj ispitanika, pojedine grupe su se spojile („treće dijete“ i „četvrto i dalje dijete“; „baka ili djed“ i „drugi srodnik“). Statistički značajna razlika postoji na svim česticama, osim „Članovi obitelji vrlo su dobri slušači.“. Provedbom Mann-Whitney testa za usporedbu među kojim grupama postoji razlika, uz Bonferroni kontrolu alfa pogreške, utvrđena je statistički značajna razlika na svim čestici i to među grupama „Majka“ i „Prvo dijete“ ($p=0,001$; $r=0,15$); „Majka“ i „Drugo dijete“ ($p=0,000$; $r=0,16$) te „Majka“ i „Treće i dalje dijete“ ($p=0,000$; $r=0,21$). Razlike među grupama utvrđene su i u odnosu kategorije „Otac“ i „Treće i dalje dijete“ ($p=0,001$; $r=0,15$) te „Otac“ i „Drugo dijete“ ($p=0,018$; $r=0,10$). Pritom, majke procjenjuju komunikaciju kvalitetnijom od ostalih kategorija ($C1=4,2$, $C2=4,1$, $C3=3,9$, $C4=3,8$, $C5=3,5$). Među ostalim grupama nije utvrđena statistički značajna razlika.

Tablica 4. Statistički značajne razlike u procjeni obiteljske komunikacije s obzirom na obiteljsku strukturu

ČESTICE	VARIJABLE	N	Prosječni rang	P
Članovi obitelji zadovoljni su međusobnom komunikacijom.	Struktura			
	Jedan roditelj	29	190,48	0,01
	Dva biološka roditelja	482	259,94	
	Struktura			
	Jedan roditelj	29	17,90	0,01
	Dva roditelja (1 biološki i pomajka/očuh)	11	27,36	
	Struktura			
	Jedan roditelj	29	15,48	0,01
	Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	28,0	
	Struktura			
Dva biološka roditelja	482	242,25	0,02	
Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	393,75		
Članovi obitelji vrlo su dobri slušači	Struktura			
	Dva biološka roditelja	482	242,18	0,01
	Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	402,13	
	Struktura			
	Jedan roditelj	29	15,67	0,02
Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	26,83		
Članovi obitelji međusobno razgovaraju o svojim idejama i uvjerenjima	Struktura			
	Jedan roditelj	29	203,84	0,03
	Dva biološka roditelja	482	259,14	
	Struktura			
	Jedan roditelj	29	18,16	0,02
	Dva roditelja (1 biološki i pomajka/očuh)	11	26,68	
	Struktura			
	Jedan roditelj	29	15,55	0,01
	Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	27,50	
	Struktura			
Dva biološka roditelja	482	242,33	0,03	
Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	385,0		
Kada članovi obitelji postavljaju pitanja jedni o drugima, dobivaju iskrene odgovore	Struktura			
	Jedan roditelj	29	185,0	0,005
	Dva biološka roditelja	482	260,27	
	Struktura			
	Jedan roditelj	29	17,81	0,01
	Dva roditelja (1 biološki i pomajka/očuh)	11	27,59	
	Struktura			
	Jedan roditelj	29	15,69	0,03
Roditelji – posvojitelji/udomitelji	4	26,50		

Ispitujući postoji li povezanost između percipirane obiteljske komunikacije i zadovoljstva obitelji, utvrđeno je da postoji statistički značajna povezanost koja je pozitivna i vrlo visoka ($R=0,865$; $p=0,000$). Provedena je bivarijatna regresijska analiza kao bi se utvrdilo može li se predvidjeti zadovoljstvo u obitelji na temelju percipirane komunikacije među članovima obitelji. Rezultati ukazuju da postoji statistički značajna povezanost između procjenjene kvalitete komunikacije i stupnja zadovoljstva obitelji ($R=0,865$; $F(1,524)=1561,731$; $p=0,000$). Komunikacija u obitelji objašnjava 75% varijance zadovoljstva obitelji.

RASPRAVA

Rezultati deskriptivne statistike ukazuju na to da postoji visoka procjena kvalitete komunikacije u obitelji, odnosno da sudionici istraživanja komunikaciju u obitelji procjenjuju kvalitetnom. Prikazani rezultati upućuju na to da ne postoji statistička značajna razlika u percepciji komunikacije s obzirom na spol sudionika istraživanja što sugerira odbacivanje prve hipoteze. Nepostojanje razlike s obzirom na varijablu spol pokazala su i slična ranija istraživanja (Ljubetić i Reić Ercegovac, 2010; Zabriskie i McCormick, 2003). Neki autori pretpostavljaju da razlike nisu pronađene zbog samog (općenitog) sadržaja tvrdnji (Zloković, Gregorović Belačić i Čekolj, 2020). Kada bi se procjenjivali konkretniji elementi komunikacijskog aspekta u obitelji (npr. komunikacija o važnim (egzistencijalnim) obiteljskim pitanjima; kvaliteta komunikacija u trenutcima suočavanja sa životnim izazovima i sl.) postoji mogućnost da bi rezultati bili nešto drugačiji.

Druga hipoteza, koja tvrdi da postoji statistička značajna razlika u procjeni komunikacije s obzirom na dob sudionika, je potvrđena. Naime, najviše procjene komunikacije pokazali su oni sudionici koji pripadaju grupi 45-54 godine. Pretpostavka je da u navedenu skupinu pripadaju roditelji studenata. Ovaj rezultat u skladu je s prethodnim istraživanjima koji također navode da postoji razlika u procjeni kvalitete komunikacije od strane mladih i roditelja i to na način da roditelji komunikaciju u obitelji procjenjuju kvalitetnijom, nego njihova djeca (Ljubetić, Reić Ercegovac i Mandarić Vukušić, 2020; Baxter i Pederson, 2013). Ovo se dodatno može objasniti činjenicom da su većina sudionika istraživanja koja pripadaju skupini „mladih“ studenti od kojih veliki broj živi u udaljenim mjestima i nisu svakodnevno sa svojim obiteljima. Postoji vjerojatnost da su mladi, i zbog svoje razvojne faze, skloniji procjenjivati komunikaciju u obitelji manje kvalitetnom od svojih roditelja.

Treća hipoteza – postoji statistički značajna razlika u percepciji komunikacije s obzirom na obiteljsku strukturu je potvrđena. Od najistaknutijih rezultata potrebno je izdvojiti razlike između jednoroditeljskih obitelji i ostalih obiteljskih struktura. Prema dobivenim rezultatima, kvalitetu obiteljske komunikacije najlošijom procjenjuju oni sudionici koji dolaze iz jednoroditeljskih obitelji. Ovi rezultati u skladu su s rezultatima prethodnih istraživanja koja također ističu da postoje statistički značajne razlike mjerenih varijabli u odnosu na obiteljsku strukturu. Primjerice, istraživanje Antaramin, Huebner i Valois (2008), pokazuje da su mladi koji dolaze iz dvoroditeljskih obitelji zadovoljniji odnosima u svojoj obitelji od onih mladih koji dolaze iz jednoroditeljskih obitelji, a pojedina istraživanja dolaze do zaključka da je životno zadovoljstvo mladih, općenito, također povezano s njihovom obiteljskom strukturom (Levin, Dallago i Currie, 2012) te komunikacijom u obitelji (Oberle, Schonert-Reichl i Zumbo, 2011). Također, rezultati istraživanja koje je provedeno s ciljem usporedbe čimbenika koji utječu na samopouzdanje djeteta s obzirom na različite obiteljske strukture pokazuju da postoji značajna razlika između djece koja dolaze iz dvoroditeljskih obitelji i one djece koja dolaze iz jednoroditeljskih obitelji. Za obitelji s dva roditelja, ključni su nadzor (unutarnja kontrola) i školski uspjeh, dok su za jednoroditeljske obitelji najznačajniji socijalna podrška i otpornost obitelji. Komunikacija roditelj-dijete značajno previđa razinu samopouzdanja kod djeteta u obje obiteljske strukture (Sok i Shin, 2010). Razliku u percepciji kvalitete komunikacije u obitelji s obzirom na njenu strukturu djelomično se može povezati i objasniti kroz rezultate istraživanja Hornberger, Zabriskie i Freeman (2010) koji pokazuju da je roditeljska uključenost u slobodno vrijeme među jednoroditeljskim obiteljima bila manja nego kod dvoroditeljskih obitelji. Manjak zajednički provedenog slobodnog vremena (npr. zbog zaposlenosti roditelja), potencijalno može dovesti do lošijih stavova o kvaliteti obiteljske komunikacije. Sljedeća hipoteza, koja ističe da postoji statistički značajna razlika u percepciji komunikacije s obzirom na ulogu u obitelji, je potvrđena. Najveće razlike uočene su u odnosu majke i djece, a potom u odnosu oca i djece i to na način da su majke najzadovoljnije komunikacijom. Ovaj rezultat u skladu je s prethodnim istraživanjima (Blažeka, Janković i Ljubotina, 2004), a djelomično se može objasniti kroz još uvijek tradicionalno poimanje na ulogu majke i oca u odnosu s djecom (i mladima). Potencijalno, razlike se mogu objasniti i kroz teoriju moći – roditelji svojim položajem u obitelji mogu nametnuti obrazac komunikacije koji neće biti u skladu s željenim načinom komuniciranja mladih (Ferić i Žižak, 2003). Osim toga, dobiveni se rezultati mogu povezati s istraživanjem Jerman i Constantine (2010) čiji su rezultati pokazali da su majke češće razgovarale o većem broju tema sa svojim adolescentima, od očeva. Otvorenost i

spremnost za razgovor o različitim temama može doprinijeti percepciji veće kvalitete obiteljske komunikacije, što potvrđuje istraživanje Xiao, Li i Stanton (2011).

Hipoteza koja govori da postoji statistički značajna povezanost između percipirane komunikacije i zadovoljstva obitelji je potvrđena. Ovaj rezultat potvrđuju i prethodna istraživanja (Ljubetić, Reić Ercegovac i Mandarić Vukušić, 2020; Bandura i sur., 2011; Punyanunt-Carter, 2008; Caprara i sur., 2005), a djelomično se može objasniti i kroz ranije opisane teorijske spoznaje o kvaliteti obiteljskih odnosa. Naime, kvalitetna komunikacija je jedan od aspekata dobrog funkcioniranja obitelji. Može se pretpostaviti da će one obitelji čiji članovi procjenjuju međusobnu komunikaciju pozitivnom, skladnije funkcionirati i posljedično biti zadovoljniji.

ZAKLJUČAK

Temeljem teorijskih znanstvenih spoznaja i rezultata mnogobrojnih istraživanja, može se zaključiti da je komunikacija u obitelji jedan od važnih čimbenik povezanih s razvojem poželjnih i manje poželjnih ishoda za njene članove. To se, prije svega, odnosi na uspostavljanje kvalitetnih odnosa kroz obiteljsku koheziju i fleksibilnost, ali i prevenciju neželjenih ponašanja kod djece i mladih. Kvaliteta odnosa u obitelji ostaje važna dugo vremena nakon što djeca odrastu jer nastavlja utjecati na međuljudske odnose s drugima u kasnijoj životnoj dobi (Dorrance Hall i McNallie, 2016). S obzirom na to da su svi aspekti obiteljskih odnosa prožeti komunikacijom, neupitna je njena veza sa zadovoljstvom života u obitelji. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati percepciju kvalitete obiteljske komunikacije s obzirom na određene varijable (spol, dob, obiteljsku strukturu i ulogu u obitelji) te njenu povezanost sa zadovoljstvom života u obitelji. Najznačajniji rezultati upućuju na to da članovi obitelji komunikaciju, općenito, procjenjuju kvalitetnom. Razlike su uočene u pojedinima grupama ispitanika ovisno o različitim aspektima. Primjerice, postoje razlike u percepciji kvalitete komunikacije s obzirom na dob sudionika istraživanja i to na način da najviše rezultate pokazuju oni koji su u dobi između 45 i 54 godine. Također, komunikaciju znatno kvalitetnijom percipiraju majke, u odnosu na ostale članove obitelji, a nedostatak kvalitete komunikacije iskazuju ponajviše članovi jednoroditeljskih obitelji. Osim toga, rezultati pokazuju da postoji statistički značajna povezanost između percipirane komunikacije u obitelji i zadovoljstva obitelji, odnosno da se temeljem komunikacije može predvidjeti zadovoljstvo obitelji. Doprinos ovog istraživanja može se očitovati u uključivanju velikog uzorka različitih članova (šire) obitelji, uključujući bake i djedove i druge srodnike. Također, ovim istraživanjem nastojalo se doprinijeti boljem razumijevanju percepcije komunikacije u obitelji i njene povezanosti sa zadovoljstvom obitelji, što se i u ranijim istraživanjima pokazalo značajno. Ograničenja istraživanja odnose se na provedbu jednostavnijih statističkih postupaka koji dovode do ograničenih rezultata. Korištenjem multivarijatnih statističkih testova, omogućilo bi se kompleksnije povezivanje različitih varijabli čiji bi rezultati snažnije doprinijeli razumijevanju glavnih konstrukata ovog istraživanja. Osim toga, s obzirom na nesrazmjer u veličini pojedinih grupa (npr. dvoroditeljske obitelji vs. jednoroditeljskih), rezultati trebaju biti uzeti s oprezom te se preporuča u budućim istraživanjima dati veći naglasak na podzastupljene skupine (npr. ostali članovi širih obitelji).

LITERATURA

1. Acuña, M. A. i Kataoka, S. (2017). Family communication styles and resilience among adolescents. *Social Work*, 62(3), 261-269.
2. Akhlaq, A., Malik, N. I. i Khan, N. A. (2013). Family communication and family system as the predictors of family satisfaction in adolescents. *Science Journal of Psychology*, 1-6
3. Angley, M., Divney, A., Magriples, U. i Kershaw, T. (2015). Social support, family functioning and parenting competence in adolescent parents. *Maternal and child health journal*, 19(1), 67-73.
4. Bandura, A., Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Regalia, C. i Scabini, E. (2011). Impact of family efficacy beliefs on quality of family functioning and satisfaction with family life. *Applied Psychology*, 60(3), 421-448.

5. Baxter, L. A., Norwood, K. M., Asbury, B. i Scharp, K. M. (2014). Narrating adoption: Resisting adoption as “second best” in online stories of domestic adoption told by adoptive parents. *Journal of Family Communication*, 14(3), 253-269.
6. Baxter, L.A. i Pederson, J.R. (2013). Perceived and Ideal Family Communication Patterns and Family Satisfaction for Parents and their College-Aged Children. *Journal of Family Communication*, 13, 132–149.
7. Blažeka, S., Janković, J. i Ljubotina, D. (2004). Kvaliteta obiteljskih odnosa u seoskim i gradskim obiteljima. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 42(1/2 (163/164)), 45-68.
8. Botha, F. i Booysen, F. (2013). Family functioning and life satisfaction and happiness in South African households. *Social Indicators Research*, 119(1), 163-182.
9. Braithwaite, D. O., Suter, E. A. i Floyd, K. (2017). *Engaging theories in family communication: Multiple perspectives*. Routledge.
10. Brigham, K.S., Freeman, P.A. i Zabriskie, R.B. (2009). An Examination of Family Communication Within the Core and Balance Model of Family Leisure Functioning. *Family Relations* 58, 79–90
11. Caprara, G.V., Pastorelli, C., Regalia, C. Scabini, E. i Bandura, A. (2005). Impact of Adolescents’ filial self-efficacy and quality of family functioning and satisfaction. *Journal of Research on Adolescence*, 15(1), 71-97.
12. Dai, L. i Wang, L. (2015). Review of family functioning. *Open Journal of Social Sciences*, 3(12), 134.
13. Dorrance Hall, E. i McNallie, J. (2016). The mediating role of sibling maintenance behavior expectations and perceptions in the relationship between family communication patterns and relationship satisfaction. *Journal of Family Communication*, 16(4), 386-402.
14. Ferić, M. i Žizak, A. (2003), Komunikacija u obitelji – percepcija djece i mladih. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40(1), 25-36
15. Galvin, K. M., Braithwaite, D. O. i Bylund, C. L. (2015). *Family communication: Cohesion and change*. Routledge.
16. Hamilton, E. i Carr, A. (2016). Systematic review of self-report family assessment measures. *Family Process*, 55(1), 16-30
17. Hendra, Y. i Priadi, R. (2019). Family Communication Model in Forming Pious Children. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 2 (1), 28-38
18. Henneberger, A. K., Varga, S. M., Moudy, A. i Tolan, P. H. (2016). Family functioning and high risk adolescents’ aggressive behavior: Examining effects by ethnicity. *Journal of youth and adolescence*, 45(1), 145-155.
19. Hornberger, L. B., Zabriskie, R. B. i Freeman, P. (2010). Contributions of family leisure to family functioning among single-parent families. *Leisure Sciences*, 32(2), 143-161.
20. Jerman, P. i Constantine, N. A. (2010). Demographic and psychological predictors of parent–adolescent communication about sex: A representative statewide analysis. *Journal of youth and adolescence*, 39(10), 1164-1174.
21. Karatepe, O. M. i Baddar, L. (2006). An empirical study of the selected consequences of frontline employees’ work–family conflict and family–work conflict. *Tourism Management*, 27(5), 1017–1028. doi:10.1016/j.tourman.2005.10.024.
22. KavehFarsani, Z., Kelishadi, R. i Beshlideh, K. (2020). Study of the effect of family communication and function, and satisfaction with body image, on psychological well-being of obese girls: the mediating role of self-esteem and depression. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 14(1), 1-10.
23. Kessler, R. C., McLaughlin, K. A., Green, J. G., Gruber, M. J., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M., ... i Williams, D. R. (2010). Childhood adversities and adult psychopathology in the WHO World Mental Health Surveys. *The British journal of psychiatry*, 197(5), 378-385.
24. Koerner, A. F. i Fitzpatrick, M. A. (2006). Family communication patterns theory: A social cognitive approach. *Engaging theories in family communication: Multiple perspectives*, 50-65
25. Levin, K. A., Dallago, L. i Currie, C. (2012). The association between adolescent life satisfaction, family structure, family affluence and gender differences in parent–child communication. *Social Indicators Research*, 106(2), 287-305.

26. Ljubetić, M. i Reić Ercegovac, I. (2010). Studentska percepcija obitelji i roditeljstva – kroskulturalna perspektiva. *Život i škola*, 23(56), 35-56
27. Ljubetić, M., Reić Ercegovac, I. i Mandarić Vukušić, A. (2020). Percepcija obiteljske komunikacije adolescenata i njihovih roditelja. *Nova prisutnost*, 18(2), 279-293
28. Mikolajczak, M., Raes, M. E., Avalosse, H. i Roskam, I. (2018). Exhausted parents: Sociodemographic, child-related, parent-related, parenting and family-functioning correlates of parental burnout. *Journal of Child and Family Studies*, 27(2), 602-614.
29. Mlinarević, V. (2022). Odgoj djeteta i komunikacija roditelja u suvremenim uvjetima. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 20(1), 133-144.
30. O'Brien Cannon, A. C., Caporino, N. E., O'Brien, M. P., Miklowitz, D. J., Addington, J. M. i Cannon, T. D. (2022). Family communication and the efficacy of family focused therapy in individuals at clinical high risk for psychosis with comorbid anxiety. *Early Intervention in Psychiatry*.
31. Oberle, E., Schonert-Reichl, K. A. i Zumbo, B. D. (2011). Life satisfaction in early adolescence: Personal, neighborhood, school, family, and peer influences. *Journal of youth and adolescence*, 40(7), 889-901.
32. Olson, D.H. (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167
33. Olson, D.H., Gorall, D.M. i Tiesel, J. (2006). FACES IV and the Circumplex model. Minneapolis, Life Innovations
34. Peterson, R. i Green, S. (2009). *Families first: Keys to successful family functioning communication*. Virginia Tech: Virginia State University
35. Punyanunt-Carter, N. M. (2008). Father-daughter relationships: Examining family communication patterns and interpersonal communication satisfaction. *Communication Research Reports*, 25(1), 23-33.
36. Roman, N. V., Schenck, C., Ryan, J., Brey, F., Henderson, N., Lukelelo, N., Minnaar-McDonald, M. i Saville, V. (2016). Relational aspects of family functioning and family satisfaction with a sample of families in the Western Cape. *Social Work*, 52(3), 303-312.
37. Romero-Abrio, A., Martínez-Ferrer, B., Musitu-Ferrer, D., León-Moreno, C., Villarreal-González, M. E., i Callejas-Jerónimo, J. E. (2019). Family communication problems, psychosocial adjustment and cyberbullying. *International journal of environmental research and public health*, 16(13), 2417.
38. Rudolph, C. W. i Zacher, H. (2021). Family demands and satisfaction with family life during the COVID-19 pandemic. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*.
39. Sok, S. R. i Shin, S. H. (2010). Comparison of the factors influencing children's self-esteem between two parent families and single parent families. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 40(3), 367-377.
40. Walker, R. i Shepherd, C. (2008). Strengthening Aboriginal family functioning: What works and why?. Melbourne (AUST): Australian Institute of Family Studies.
41. Xiao, Z., Li, X. i Stanton, B. (2011). Perceptions of parent-adolescent communication within families: It is a matter of perspective. *Psychology, health & medicine*, 16(1), 53-65.
42. Van den Broek, J. M., Brunsveld-Reinders, A. H., Zedlitz, A. M., Girbes, A. R., de Jonge, E. i Arbous, M. S. (2015). Questionnaires on family satisfaction in the adult ICU: a systematic review including psychometric properties. *Critical care medicine*, 43(8), 1731-1744.
43. Vliem, S. J. (2009). *Adolescent coping and family functioning in the family of a child with autism* (Doktorska disertacija, University of Michigan).
44. Zabriskie, R. B. i Ward, P. J. (2013). Satisfaction with family life scale. *Marriage & Family Review*, 49(5), 446-463. <https://doi.org/10.1080/01494929.2013.768321>
45. Zabriskie, R. B. i McCormick, B. P. (2003). Parent and Child Perspectives of Family Leisure Involvement and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*, 35(2), 163-189.
46. Zloković, J., Gregorović Belaić, Z., i Čekolj, N. (2020). Family life satisfaction – Perception of the youth and their parents. U *6th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences. Conference Proceedings*, Vasileva Petkova, T. ; Stefanov Chukov, V. (ur.). Beograd, Srbija: Center for Open Access in Science (COAS), Belgrade – Serbia, str. 29-40

RELATIONSHIP OF PERCEIVED FAMILY COMMUNICATION WITH SATISFACTION OF FAMILY RELATIONS

Abstract: *Poor family communication, especially in the relationship between adolescents (and youth) and their parents, is a risk factor for the development of youth's behavioral disorders. Some of the risk elements in communication can be observed through superficial communication, constant sending of "you" messages, sending unclear messages or messages addressed to a third person (who is not present), mutual blaming and belittling, interrupting conversations, yelling, distracting from important issues, avoiding conversations about feelings, and - the most important risk element - lack of listening, etc. (Bašić and Ferić, 2000). Communication is often associated with family satisfaction and is considered key to the full development of family members (Ljubetić et al., 2020).*

This paper presents some research findings that attempted to examine perceptions of family communication and family satisfaction and the reciprocal link between these two constructs. 528 respondents participated in the research, and data were collected from a convenient sample via an online survey during the 2019/2020 and 2021/2022 academic years. Two subscales were used for the study: The Family Communication subscale and the Family Satisfaction subscale from the FACES IV instrument (Olson, 2010).

The results show that family members rate the quality of mutual communication as high and that they are generally satisfied with family life. The research results confirmed a significant difference in the rating of the quality of communication between mothers and their (young) children, with mothers rating it higher. A significant relationship was also found between communication and family satisfaction.

Keywords: *family relationships, family communication, family life satisfaction*

PREVENCIJA UPOTREBE PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI UTEMELJENA NA DOKAZIMA

*Amir Hasanović,⁷² MA prevencije ovisnosti i nasilja
Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE*

*mr.sc. Sanela Pekić⁷³
Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE*

Sažetak: Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji nezarazne bolesti trenutno u svijetu uzrokuju 60% smrtnih slučajeva. Ovome su primarno doprinijeli socio-ekonomski uslovi i odabir određenih životnih stilova koji, između ostalog, uključuju i probleme s korištenjem psihoaktivnih supstanci. Sve do 80-ih godina prošlog vijeka koncept sprječavanja upotrebe supstanci uglavnom se zasnivao na metodama zastrašivanja – povezanim sa dubokim moralnim porukama i snažnim fokusom na apstinenciju. Tadašnje preventivne prakse – još uvijek dominantne u Bosni i Hercegovini – primarno su utemeljene na tradiciji, intuiciji ili pojedinačnim zapažanjima. Savremena, naučno utemeljena praksa prevencije korištenja supstanci oslanja se na podatke prikupljene u okviru eksperimentalnog istraživanja i uzima u obzir obilježja pojedinih klijenata i stručnost praktičara. Ona, također, ima jako uporište u etiološkoj teoriji (uzroci korištenja psihoaktivnih supstanci), teoriji ljudskog razvoja i teoriji ljudskog ponašanja. Njen imperativ je kontinuirana evaluacija kojom se vrši procjena kratkoročnih i dugoročnih željenih ishoda preventivnih intervencija, kao i faktora povezanih sa tim ishodima. Preventivne prakse utemeljene na dokazima omogućavaju pozitivno interveniranje u različitim okruženjima - porodici, školi, na radnom mjestu, u zajednici, široj okolini i medijima, kako bi pojačale osjećaj sigurnosti i podrške, te smanjile posljedice negativne interakcije između okoline i pojedinca. Učinkovite preventivne intervencije i politike također se vežu i za međunarodne standarde. Ovdje se primarno misli na Međunarodne standarde za prevenciju zloupotrebe droga (UN-ov ured za droge i kriminal), te Evropske standarde za kvalitetnu prevenciju zloupotrebe droga (Evropski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama). Prevencija utemeljena na dokazima zahtjeva stručan i kvalitetan pristup. Stoga, ključni ljudi u području prevencije trebaju steći širok raspon znanja iz različitih naučnih oblasti, uključujući epidemiologiju i psihologiju. Kada se osigura kontinuiran kvalitet, savremena prevencija će svojim djelovanjem znatno doprinijeti zdravom i sigurnom razvoju djece i mladih.

Ključne riječi: prevencija, naučno utemeljena praksa, teorija, standardi

Uvod

U posljednjih nekoliko decenija došlo je do značajnog napretka u području razvoja odgovornih i naučno utemeljenih preventivnih intervencija. Ipak, bez obzira na to, postoje još brojni izazovi, a u velikom broju zemalja i dalje se provodi preventivna praksa, koja se rijetko ili nikad ne temelji na naučnim dokazima učinkovitosti. U najgorim slučajevima, loše preventivne intervencije mogu uzrokovati i štetu.

---

⁷² amir.hasanovic@prevencija.ba

⁷³ sanela.pekic@prevencija.ba

Bosna i Hercegovina je jedna od zemalja koja tek pravi prve korake ka razvoju naučno utemeljene prevencije. I dalje dominiraju pristupi koji su primarno utemeljeni na tradiciji, intuiciji ili pojedinačnim zapažanjima. Jedan od takvih je i koncept koji koristi metode zastrašivanja, povezanim sa dubokim moralnim porukama i snažnim fokusom na apstinenciju.

Danas se zastupa jedinstven stav da ovakva strategija ne može voditi ka uspjehu, te je neophodno raditi na širenju informacija odnosno „prosvjećivanju“. Međutim, preventivno djelovanje ne sastoji se isključivo iz pružanja informacija, s obzirom da se ovisničko ponašanje samo u jednom dijelu može svesti na manjak predznanja. Učinkovitu prevenciju čine i drugi elementi koji uključuju sveobuhvatan i kompleksan pristup samoj tematici ovisnosti. Moderni koncepti prevencije korištenja supstanci rade prema proširenoj definiciji, te su usmjereni i djeluju na promjenjive rizične i zaštitne faktore za koje se smatra da uzrokuju ili doprinose lošijem zdravlju. Savremena prevencija kontinuirano traži povećanje kvalitete samih intervencija oslanjajući se na dokaze iz eksperimentalnih istraživanja, ali i na stručnost samih profesionalaca.

Prevencija korištenja psihoaktivnih supstanci ima za cilj spriječiti ili odgoditi početak njihovog korištenja i može pomoći osobama koje su već započele s korištenjem, izbjeci razvoj poremećaja korištenja psihoaktivnih supstanci i s njom povezanih zdravstvenih i društvenih problema. Prevencija korištenja psihoaktivnih supstanci ima i širu svrhu, a to je zdrav i siguran razvoj djece i mladih koji omogućuje ostvarenje njihovih talenata i potencijala. To se postiže podupiranjem razvoja pozitivnih odnosa s porodicom, školom, vršnjacima, radnim okruženjem i zajednicom. Ključni elementi naučno utemeljene prevencije, te njihov značaj u kontekstu kreiranja učinkovitih intervencija će biti predstavljeni u narednim poglavljima ovog rada.

Epidemiologija – razumijevanje prirode i razmjera korištenja psihoaktivnih supstanci

Učinkovite preventivne intervencije temelje se na dobrom poznavanju i razumijevanju prirode i razmjera korištenja psihoaktivnih supstanci u određenoj zajednici, a to je uloga epidemiologije korištenja psihoaktivnih supstanci. Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) epidemiologiju definira kao: „...istraživanje rasprostranjenosti i odrednica stanja ili događaja vezanih uz zdravlje (uključujući bolesti), nastupanja stanja/događaja/bolesti vezanih uz zdravlje (incidencija), postojećih slučajeva stanja/ događaja/bolesti vezanih uz zdravlje (prevalencija) i primjenu istraživanja u svrhu kontrole bolesti ili drugih zdravstvenih problema“.

Razumijevanje prirode i razmjera korištenja psihoaktivnih supstanci ključno je za provođenje preventivnih intervencija i politika utemeljenih na dokazima. U kontekstu prevencije, epidemiološki podaci:

- pomažu razumjeti rasprostranjenost različitih zdravstvenih stanja unutar populacije i karakteristika zdravstvenih problema;
- u svrhu procjene prevalencije, bilježe pojavu novih slučajeva određenog zdravstvenog problema (incidencija) i nivo korištenja u populaciji (prevalencija);
- prikupljaju se različitim metodama, uključujući sisteme praćenja/nadzora i ankete;
- uključuju rezultate analitičkih studija s ciljem razumijevanja karakteristika zdravstvenog problema.

Prevencija korištenja psihoaktivnih supstanci može se usmjeriti na više legalnih ili ilegalnih psihoaktivnih supstanci:

- alkohol;
- duhanske proizvode (uključujući električne uređaje za unos nikotina);
- ostale psihoaktivne supstance, uključujući one koje se proizvode ilegalno ili legalno, ali se koriste isključivo zbog psihoaktivnog učinka (nove psihoaktivne supstance).

Štetni zdravstveni i socijalni učinci tih supstanci, zabrinjavajući su zbog njihovog uticaja na čitavo društvo.

Ovdje je važno naglasiti da samo zbog toga što je neka psihoaktivna supstanca legalna, to ne znači da je sigurnija od ilegalne psihoaktivne supstance. Legalnost psihoaktivnih supstanci više je uzrokovana tradicijom, kulturom ili političkim i vjerskim faktorima, nego većom ili manjom štetnošću same supstance. Alkohol i duhan dobri su primjeri za to. Predviđa se da će do 2030. korištenje duhana uzrokovati više od 8 miliona smrti godišnje. Prema SZO, u 2018., 3 miliona smrtnih slučajeva, ili 5,3% ukupnog broja smrtnih slučajeva na svijetu, pripisano je korištenju alkohola.

Većina ljudi koristi psihoaktivne supstance bez težih posljedica. Međutim, neki će iskusiti poteškoće vezane uz korištenje koje će značajno pogoršati njihovo zdravlje, socijalno funkcioniranje i dobrobit. Brzina prelaska s korištenja psihoaktivnih supstanci na probleme poput poremećaja korištenja psihoaktivnih supstanci složena je i određena faktorima poput dobi prvog korištenja, vrste psihoaktivnih supstanci i iskustvima vezanim uz korištenje, izloženosti preventivnim intervencijama i okolini te uticajem rizičnih i zaštitnih faktora.

Piazza i Deroche-Gamonet (2013) opisuju tri faze tranzicije do poremećaja korištenja psihoaktivnih supstanci. Tri faze su konsekutivne, ali neovisne jedna o drugoj - sam prelazak u pojedinu fazu je preduslov, ali nije sam po sebi dovoljan, da bi došlo do prelaska u sljedeću fazu, upravo zbog specifičnih karakteristika ranjivosti pojedinaca:

- Rekreativno i sporadično korištenje psihoaktivnih supstanci u kojem se psihoaktivne supstance uzimaju umjereno i sporadično kao jedna od brojnih rekreativnih aktivnosti pojedinca.
- Intenzivno, redovno, povećano korištenje u kojem se korištenje psihoaktivnih supstanci intenzivira, postaje redovnije i češće, te postaje glavna rekreativna aktivnost pojedinca. Iako se u određenoj mjeri smanjuje socijalno i lično funkcioniranje, ponašanje je još uvijek prilično organizirano i pojedinac može izvršavati većinu svojih uloga i odgovornosti.
- Gubitak kontrole korištenja psihoaktivnih supstanci i pojava poremećaja korištenja označava trenutak kad aktivnosti vezane uz korištenje psihoaktivnih supstanci postaju glavni fokus pojedinca.

Korištenje psihoaktivnih supstanci predstavlja opterećenje za društvo. Zanemarivanje zdravlja, sigurnosti i dobrobiti mladih, te štetne posljedice korištenja psihoaktivnih supstanci može rezultirati smanjenom produktivnošću, povećati troškove zdravstvenog sistema, sistema socijalne brige i sistema kaznenog progona. Umjesto da potiču zdrave stilove života, te se službe uglavnom usmjeravaju na posljedice. Često javni troškovi pružanja tih usluga nadilaze troškove učinkovite prevencije i tretmana.

Etiološki model

Etiologija je značajna za prevenciju jer pomaže prepoznati faktore ili mehanizme povezane s nastankom bolesti ili društvenog problema, poput poremećaja korištenja psihoaktivnih supstanci. Omogućava kreiranje i odabir preventivnih programa u skladu s tim faktorima.

Koncept rizičnih i zaštitnih faktora za korištenje psihoaktivnih supstanci, univerzalno je primjenjiv i u protekle dvije decenije služio je kao izvor informacija u području preventivnih intervencija. Zaštitni faktori smanjuju ranjivost pojedinca, to su karakteristike koje neutraliziraju ili ublažavaju učinak postojećih rizičnih faktora. Dok rizične faktore definiramo kao mjerila ponašanja ili psihosocijalnog funkcioniranja (uključujući stavove, uvjerenja i ličnost) koji su dokazano povezani s povećanim rizikom od korištenja psihoaktivnih supstanci. To su:

- kontekstualni faktori - poput zakona i normi koji idu u prilog korištenja psihoaktivnih supstanci, uključujući one koji se odnose na marketing i dostupnost, ekstremnu ekonomsku deprivaciju i dezorganizaciju naselja i gradskih četvrti;
- individualni i interpersonalni faktori – poput psiholoških mjera, porodične historije korištenja psihoaktivnih supstanci i stavova prema korištenju psihoaktivnih supstanci, loše i nedosljedno

vođenje porodice, sukobi u porodici i nizak nivo povezanosti članova porodice (Hawkins, Catalano i Miller, 1992).

Kontekstualni faktori (poput zakona i normi, dostupnosti, vršnjaka) igraju značajnu ulogu kod prvog korištenja psihoaktivne supstance, a karakteristike pojedinca i interpersonalni faktori, posebno fiziološki, neurološki i genetski imaju značajniji uticaj na progresiju prema redovnom korištenju, štetnom korištenju i poremećajima korištenja psihoaktivnih supstanci (Glantz i Pickens, 1992).

Međutim, novija istraživanja utvrdila su da rizični i zaštitni faktori, kao pokazatelji drugih razvojnih mehanizama, mogu povećati ličnu ranjivost na korištenje psihoaktivnih supstanci i da će upravo interakcija između lične ranjivosti na mikro nivou (naprimjer socijalne i interpersonalne interakcije) i okruženja na makro nivou (naprimjer faktori u zajednici, institucijama i društvu) osobu izložiti riziku ili zaštititi od pojave rizičnog ponašanja poput korištenja psihoaktivnih supstanci.

Korištenje psihoaktivnih supstanci ne događa se preko noći, a obično započinje u pubertetu i adolescenciji. To je proces koji uključuje mnogo različitih puteva i nema jedan jednostavni uzrok, već uglavnom ovisi o odlukama na koje utiču unutrašnji, biološki faktori i vanjski faktori iz okoline i društva. Razvojne teorije značajan su okvir za razumijevanje tih procesa.

Svaka razvojna faza, od dojenačke do odrasle dobi, povezana je s razvojem određenih intelektualnih sposobnosti, jezičnih vještina, kognitivnog, emocionalnog i psihološkog funkcioniranja te s kontinuiranim sticanjem socijalnih kompetencija i razvojem kontrole impulsa. Svaki veći poremećaj tog razvoja, u interakciji s drugim događajima ili faktorima iz okoline, može dovesti do razvoja poremećaja, poput problema s korištenjem psihoaktivnih supstanci.

Etiološki model prikazuje te dvosmjerne interakcije koje su prisutne na mikro i makro nivou. Kako se djeca razvijaju, raste i njihovo okruženje, od učešća na mikro nivou poput porodice, vršnjaka i škole do okruženja na makro nivou, uključujući fizičko i društveno okruženje (susjedstvo i društvo sa svojim fizičkim ograničenjima, stavovima, uvjerenjima i ponašanjima stanovnika).

Tokom života doživljavamo ključne životne događaje, od rođenja do polaska u školu, puberteta, izbora zanimanja, partnera i roditeljstva. U svakoj od tih faza vode nas ili na nas utiču porodica, škola, vjerska uvjerenja, sportski klubovi, organizacije za mlade, vršnjaci koji čine naša okruženja na mikro nivou, i društvo u kojem živimo koje čini naše okruženje na makro nivou. Kad se ne ispune važni razvojni ciljevi, djeca postaju ranjiva i zaostaju u postizanju predstojećih razvojnih ciljeva, što povećava vjerovatnoću njihovog upuštanja u opasna i nezdrava ponašanja. Na ostvarivanje razvojnih ciljeva utiču interakcije pojedinca s okruženjima na mikro i makro nivou u kojem odrastaju, a preventivne se intervencije usmjeravaju na ranjivosti unutar tih mikro i makro okruženja.

Socijalizacija djece jedna je od najvažnijih funkcija porodice, škole i okruženja, a posrednici socijalizacije (poput učitelja ili djeda i bake) u našem društvu igraju važnu ulogu. Djeca trebaju naučiti kulturalno prihvatljive stavove, moralne norme i društveno prihvatljivo ponašanje kako bi odrasli u osobe koje izbjegavaju rizik.

Teorijska osnova prevencije

Nekoliko je važnih teorija potaknulo razvoj preventivnih intervencija i istraživanja utemeljenih na dokazima. Kad naučnici i praktičari u području prevencije govore o teoriji, misli se na set međusobno povezanih koncepata koji opisuju, objašnjavaju i predviđaju način na koji će različiti aspekti ljudskog ponašanja biti međusobno povezani.

U većini slučajeva, teorije se oslanjaju na dokaze dobivene empirijski ili pomoću istraživanja i koji se dalje rafiniraju kontinuiranim istraživanjem. Važan korak u razvoju preventivnih intervencija utemeljenih na dokazima odabir je teorijskog okvira intervencije. Odabir teorijskog okvira:

- omogućava razumijevanje odrednica okruženja i ponašanja povezanih s određenim zdravstvenim problemom;
- pojašnjava potencijalne mehanizme koji dovode do željenoga ishoda;
- pomaže izabrati intervencijsku strategiju ili pristup pomoću kojeg će se postići ti ishodi (Bartholomew i Mullen, 2011).

U prevenciji se oslanjamo na etiološke teorije (uzroci korištenja psihoaktivnih supstanci), teorije ljudskog razvoja i teorije ljudskog ponašanja. Teorije ljudskog ponašanja koje se primjenjuju u preventivnim intervencijama, uključuju one koje se bave načinom na koji ljudi uče i one koje se bave načinom na koji ljudi mogu mijenjati svoja ponašanja, posebno ona rizična za zdravlje i društvo, poput korištenja psihoaktivnih supstanci. Prevencijska nauka oslanja se na teorije razvijene i u drugim poljima, poput bihevioralne ekonomije, neuropsihologije i bihevioralne nauke. Poznavanje tih teorija, čak i u sažetom obliku, služi akterima u prevenciji da razumiju kako se razvoj učinkovitih intervencija temelji na empirijski potvrđenim teorijama.

Preventivne intervencije i politike utemeljene na dokazima

Dva su značajna dokumenta na kojima se temelje učinkovite preventivne intervencije u svijetu:

- Međunarodni standardi za prevenciju zlorabotrebne droga: Smjernice za kreatore politika, koji sadrže sažetak naučnih spoznaja na kojim se temelje preventivne intervencije i politike sprečavanja korištenja ili smanjenja korištenja psihoaktivnih supstanci utemeljene na dokazima. Standarde su razvili UN-ov Ured za droge i kriminal (UNODC) i Svjetska zdravstvena organizacija u saradnji s istraživačima prevencije, specijalistima za prevenciju i kreatorima politika iz cijeloga svijeta.
- Evropski standardi za kvalitetnu prevenciju zlorabotrebne droga (EDPQS), koje je objavio Evropski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA). Ovaj dokument daje evropski okvir za provođenje visokokvalitetne prevencije korištenja psihoaktivnih supstanci. Za razliku od Međunarodnih standarda, koji su usmjereni na sadržaj, strukturu i najprimjerenije edukativne strategije same intervencije, Evropski standardi usmjereni su na to “kako” planirati, izabrati i provesti preventivnu intervenciju i osigurati kvalitetu (Brotherhood, Sumnall i The European Prevention Standards Partnership, 2013).

Međunarodni standardi sažetak su rezultata istraživanja o prevenciji i identificiraju ključne odrednice preventivnih intervencija i politika utemeljenih na dokazima koje dokazano smanjuju korištenje psihoaktivnih supstanci. Svrha Međunarodnih standarda je pomoći donosiocima odluka u podršci samo onih intervencija ili politika čija je učinkovitost dokazana putem rigoroznih istraživanja. Osim toga, Međunarodni standardi stvaraju priliku za zajedničko planiranje učinkovitih preventivnih programa u koje su uključeni kreatori mišljenja, donosioci odluka, istraživači prevencije i svi ostali koji razumiju važnost učinkovitog programiranja prevencije za njihovo društvo.

Grupa za procjenu UN-ovog Ureda za droge i kriminal (UNODC) sistemski je pregledala članke i studije o korištenju psihoaktivnih supstanci i izabrala one najrelevantnije za preventivne intervencije u području korištenja psihoaktivnih supstanci. Zatim su kategorizirali izabrane članke i studije prema metodama za procjenu ishoda preventivnih intervencija. Razvijena je skala “kvalitete dokaza” po kojoj su se dokazi ocjenjivali kao “izvršni” (5 zvjezdica), “vrlo dobri” (4 zvjezdice), “dobri” (3 zvjezdice), “dovoljni” (2 zvjezdice), ili “ograničeni” (1 zvjezdica).

Po završetku analize, članci i studije kategorizirani su prema ove tri dimenzije koje opisuju pregledane preventivne intervencije i politike u području korištenja psihoaktivnih supstanci:

- razvojne faze, vezane uz dob - dojenačka dob, predškolska dob, rana osnovnoškolska dob, adolescencija, kasna adolescencija i odrasla dob;

- okruženje/mjesto provođenja intervencije ili politike - porodica, škola, radno mjesto ili zajednica;
- ciljana populacija - univerzalne, selektivne ili indicirane intervencije.

Evropski standardi za kvalitetnu prevenciju zlouporabe droga (EDPQS), namijenjeni su poboljšavanju razvoja i provođenja preventivnih intervencija i politika, smanjenju implementacije pristupa za koje se pomoću rigoroznih istraživanja utvrdilo da nemaju učinka, osiguranju da preventivne aktivnosti provode kompetentne organizacije i stručnjaci, te da su aktivnosti primjerene kontekstu i ciljanoj grupi. Tim standardima želi se potaknuti promjena u preventivskoj profesionalnoj kulturi prema sistematičnom i pristupu prevenciji utemeljenom na dokazima. EQPDS opisuju projektni ciklus s osam faza (1. Procjena potreba; 2. Procjena sredstava; 3. Formulacija programa; 4. Projektovanje intervencije; 5. Upravljanje i mobilizacija sredstava; 6. Provođenje i praćenje; 7. Konačne evaluacije; 8. Širenje i unaprjeđenje). Iako projektni ciklus preporučuje utvrđeni redoslijed aktivnosti, u praksi se neke faze realiziraju drugačijim redoslijedom, a nisu ni sve preporučene faze relevantne za sve vrste preventivnih aktivnosti. Osim toga, EQPDS navode i horizontalna pitanja koja treba razmotriti u svakoj projektnoj fazi.

Horizontalna pitanja su teme koje se stalno pojavljuju u svim projektnim fazama tokom cijelog ciklusa provođenja. Četiri takve teme su: održivost i finansiranje, komunikacija i uključenost interesnih strana, stručno usavršavanje radnika i etična prevencija korištenja psihoaktivnih supstanci.

Evropski standardi za kvalitetnu prevenciju zlouporabe droga usmjereni su na "način" na koji prevencija funkcioniše (tj. svrsishodnu implementaciju) dok su UNODC-ovi Međunarodni standardi usmjereni na "šta", tj. na sadržaj uspješnih intervencija ili politika.

Monitoring i evaluacija

Svrha monitoringa je da utvrdi karakteristike procesa tokom kojeg je preventivna intervencija implementirana. Pri tome se ispituju uloženi resursi (inputi) i rezultati (outputi) intervencije, kvantificira količina isporučene intervencije, vjernost implementacije i mogućnost uticaja na promjenu. Monitoring zapravo predstavlja način praćenja koji se provodi kako bi se osiguralo da se intervencija provodi onako kako je zamišljeno. Evaluacija je vrsta istraživanja koja sistematično i strukturirano procjenjuje kratkoročne i dugoročne željene ishode preventivne intervencija, kao i faktore koji su povezani s tim ishodima. Svrha evaluacije je opisati do koje su se mjere znanje, stavovi, ponašanja i prakse promijenili kod onih pojedinaca koji su bili korisnici intervencije u poređenju s onima koji nisu bili korisnici intervencije. To su često kratkoročni ili srednjoročni ishodi. Dugoročni ishodi odnose se na ostvarivanje konačnog rezultata intervencije, poput smanjenja ili prestanka konzumiranja psihoaktivnih supstanci. Monitoring i evaluacija su neophodni kako bi se dokumentovali uloženi resursi i dobijeni rezultati intervencije, kao i kratkoročni, srednjoročni i dugoročni ishodi.

Evaluacija se može provoditi u svim fazama, od razvoja intervencije, faze planiranja, početka provođenja, punog provođenja i nakon završetka intervencije. Na taj način se dolazi do značajnih informacija za unapređenje preventivnih intervencija ili do saznanja da li treba nastaviti sa provođenjem određenih intervencija ili ne.

Korisno je raditi evaluaciju nove preventivne intervencije kako bi se provjerila povezanost svih komponenti intervencije (sadržaj, struktura i provođenje) sa željenim učinkom. Ovakva vrsta evaluacije naziva se evaluacija efikasnosti i odgovara na pitanje da li preventivna intervencija postiže svoje ciljeve u kontrolisanim uslovima. Evaluacija intervencije u ovoj fazi omogućit će prilagođavanje i unapređenje intervencije prije nego što se krene sa njenom punom implementacijom.

Evaluacija stabilne preventivne intervencije koja se provodi u stvarnim uslovima u okruženju za koje je namijenjena naziva se evaluacijom učinkovitosti. Evaluacija u ovoj fazi daje nam informaciju o kratkoročnim ishodima tokom ili unutar nekoliko mjeseci nakon implementacija intervencije.

Dugoročni ishodi se mogu procjenjivati od šest mjeseci do nekoliko godina nakon provođenja intervencije, odnosno do kasne adolescencije.

Na kraju preventivne intervencije evaluacijom se procjenjuje vrijednost provedene intervencije. U ovoj fazi evaluacija procjenjuje prihvaćenost i održivost intervencije, kao i neočekivane ishode. Evaluacija na kraju intervencije daje odgovor na pitanje: Za koga je intervencija bila najučinkovitija i u kojim uslovima provođenja?

Evaluacijom se utvrđuje ne samo šta je intervencijom postignuto, nego i da li je intervencija postigla ono što je trebala. Ta vrsta evaluacije odgovara na različita pitanja. Da li je preventivna intervencija postigla kratkoročne ciljeve? Da li je intervencija postigla planirane učinke za ciljanu grupu? Koje su karakteristike intervencije povezane s postignutim ishodima? Do koje mjere je vjernost implementacije povezana s ishodima?

Praćenje i evaluacija važni su koraci u EQPDS projektnom ciklusu. Stoga ih je potrebno primjenjivati prilikom planiranja, pripreme i implementacije preventivnih intervencija.

Okruženja/mjesta provođenja intervencije

Prevenција u porodičnom okruženju

Porodica je jedno od (mikro)okruženja preventivnog rada. Porodica može pružiti socijalnu podršku i osjećaj pripadnosti. Osjećaj pripadnosti je važan za lični razvoj, pomaže u razvijanju otpornosti i smanjuje šanse za razvoj poteškoća u ponašanju. Uloga porodice u socijalizaciji djece je od izuzetnog značaja. Djeca u porodici uče važne stvari, od toga kako govoriti, ponašati se prema drugima, kako pokazivati i upravljati emocijama. Roditelji postavljaju pravila pomoću različitih oblika učenja, brige i discipline.

Teorija u podlozi intervencija u porodičnom okruženju tvrdi da će se uticaj na porodične procese, poput roditeljstva, pozitivno odraziti na zdravo ponašanje mladih i spriječiti razvoj poremećaja u ponašanju. Porodica je važan kontekst za razvoj i ako porodica loše funkcioniše veća je vjerovatnoća da će djeca imati poteškoće.

Preventivne intervencije u porodičnom okruženju mogu se razvrstati i prema tome koji članovi učestvuju i koje dijelove porodice intervencija teži mijenjati. Intervencije za roditelje fokusiraju se na promjenu određenih roditeljskih praksi i mogu uključivati samo roditelje, dok djeca mogu, a i ne moraju biti uključena. Intervencije za razvoj porodičnih vještina su, obično sveobuhvatnije i uključuju edukaciju roditelja za unapređenje i jačanje roditeljskih vještina, a djeca se educiraju o ličnim ili socijalnim vještinama, pri čemu intervencije podrazumijevaju zajedničko uvježbavanje vještina. Ovdje fokus nije isključivo na roditeljstvu, nego se intervencija usmjerava i na to kako roditelji i djeca jedni na druge utiču i kako funkcionišu zajedno kao porodica. Važno je naglasiti da su ishodi porodičnih intervencija povezani s razvojnim fazama, što znači da će intervencije za porodice s djecom različitog uzrasta uključivati edukaciju o različitim roditeljskim i porodičnim procesima.

Neki od najvažnijih porodičnih faktora koji utiču na razvoj djece i mladih su: dobar odnos roditelja i djece; učinkovite strategije upravljanja ponašanjem; komunikacija vrijednosti koje promovišu porodicu; uključenost u život djeteta; roditelji koji emocionalno, kognitivno i finansijski podržavaju svoju djecu i omogućavaju im resurse za zdrav razvoj.

Programi razvoja roditeljskih vještina često se u jednoj zajednici provode u kombinaciji sa drugim intervencijama, kao dio sveobuhvatnije preventivne strategije (naprimjer sa intervencijama u školskom okruženju). Ovakve strategije se primjenjuju kako bi se uticalo na brojne mikro i makro faktore koji utiču na korištenje psihoaktivnih supstanci, što doprinosi njihovoj većoj učinkovitosti.

Prevenција u školskom okruženju

Dva su glavna okruženja u kojima se može provoditi prevencija korištenja psihoaktivnih supstanci kod djece i mladih – porodica i škola. Prednost škole je što se preventivne intervencije mogu provoditi sa svom djecom, jer su sva djeca izložena nekom stepenu rizika i mogu imati koristi od univerzalnih intervencija u školama.

Istraživanja preventivnih intervencija u školskom okruženju utvrdila su njihovu uspješnost u poboljšanju školskog uspjeha i sprječavanju prekida školovanja (Gasper, 2011) – što predstavlja dva osnovna akademska cilja.

Učinkovite strategije prevencije korištenja psihoaktivnih supstanci osmišljene su kako bi bile prilagođene različitim razvojnim fazama djece i adolescenata (Ginsburg, 1982; UNODC International Standards, 2013). Kao što je navedeno u UNODC-ovim standardima, neće sve preventivne aktivnosti ni programi biti učinkoviti za svu školsku populaciju. Stoga, intervenciju treba provoditi s onom uzrasnom grupom za koju postoje dokazi njene učinkovitosti. Prije provođenja intervencije neophodno je napraviti procjenu potreba koja uključuje prikupljanje i/ili analizu postojećih podataka kako bi se problem korištenja psihoaktivnih supstanci opisao. Pri tome se škole mogu osloniti i na rezultate istraživanja koja su provele druge organizacije.

Škola nije samo mjestu na kojem učenici uče, škola je mjesto na kojem su učenici i uposlenici škole u stalnoj interakciji. Nastavnici, kako bi mogli uspješno provoditi preventivne intervencije u školi moraju biti u interakciji sa učenicima. Te intervencije uključuju nastavni kurikulum, školsku politiku i okruženje. Intervencije prevencije korištenja psihoaktivnih supstanci u školama većinom su usmjerene na nastavni kurikulum, što se potvrdilo najučinkovitijim za postizanje dugoročnih preventivnih ishoda.

Kod izvođenja preventivnih aktivnosti u školskom okruženju dokazano je učinkovito korištenje interaktivnih metoda, visoko strukturiranih lekcija koje se provode kontinuirano uz korištenje grupnog rada. Nastavni kurikulum koji ima za cilj prevenciju korištenja psihoaktivnih supstanci trebao bi obuhvatati slijedeće sadržaje: donošenje odluka, komunikacija i vještine rješavanja problema; odnosi s vršnjacima, lične i socijalne vještine; samoučinkovitost i asertivnost; vještine odolijevanja pritisku vršnjaka; podsticanje i podržavanje stavova usmjerenih na nekorištenje psihoaktivnih supstanci.

Školska politika prevencije korištenja psihoaktivnih supstanci sačinjena je od niza pravila koji se odnose na korištenje psihoaktivnih supstanci u školskom okruženju i oko škole. I na kraju, školska klima koja se definiše kao „kvalitet i karakteristika školskog života“. Školska klima temelji na doživljaju školskog života u kojem učestvuju učenici, nastavnici i roditelji. Ona odražava norme, vrijednosti, ciljeve, interpersonalne odnose, prakse podučavanja i učenja, te organizacionu strukturu.

Prevenција na radnom mjestu

Radno mjesto je jedno od ključnih institucija u društvu, jer značajan broj odraslih ljudi radi i boravi na radnom mjestu. Poteškoće s korištenjem psihoaktivnih supstanci posebno su prisutne u industrijama u kojima postoje sigurnosni problemi ili u kojima pad produktivnosti pojedinca može imati značajne posljedice. To uključuje, ali nije ograničeno samo na, građevinski sektor, poljoprivredu, prevoznništvo, energetiku, IT i finansijski sektor (EMCDDA, 2017).

Glavni faktori u radnom okruženju koji mogu promovisati razvoj klime koja podržava korištenje psihoaktivnih supstanci su: percipirana dostupnost psihoaktivnih supstanci na radnom mjestu i laka dostupnost; deskriptivne norme koje omogućavaju da veliki broj osoba u radnom okruženju pojedinca koristi ili radi pod uticajem psihoaktivnih supstanci; pravila ili normativno odobravanje ili neodobravanje korištenja psihoaktivnih supstanci na radnom mjestu i poticanje na korištenje od strane kolega u radnom okruženju. Drugi rizični faktori se odnose na visoka radna očekivanja, nedostatak

kontrole i nesigurnost zaposlenja, pri čemu se psihoaktivne supstance koriste kao sredstvo smanjivanja stresa i kao pomoć uposlenicima da se nose sa uslovima rada.

U radnom okruženju se trebaju napisati politike o korištenju psihoaktivnih supstanci na radnom mjestu koje će obuhvatiti cijelo radno okruženje. Zatim se treba razviti sistem kolegijalne podrške, sistem društvene kontrole korištenja psihoaktivnih supstanci na poslu, te obezbijediti program podrške zaposlenicima uz povjerljivu provjeru i identifikaciju osoba koje koriste psihoaktivne supstance kako bi ih se uputilo na liječenje, rehabilitaciju i reintegraciju.

Okolinske preventivne intervencije

Okolinske intervencije podrazumijevaju razvoj politika koje se odnose na regulisanje korištenja psihoaktivnih supstanci, jer naše društveno okruženje oblikuje društvene norme i utiče na formiranje uvjerenja o ponašanjima koja smatramo rizičnim ili prihvatljivim.

Okolinske intervencije dijelimo u tri glavne kategorije, regulatorne, fizičke i ekonomske, iako su međusobno blisko povezane (Oncioiu, 2018). Regulatorni pristupi se odnose na promjenu zakonske regulative koja određuje dozvoljena ponašanja, naprimjer zakoni koji kontrolišu dostupnost psihoaktivnih supstanci. Regulatorni pristupi, također, podrazumijevaju prakse poput proizvodnje i prodaje potencijalno štetnih proizvoda ili promociju proizvoda kako bi se spriječilo da ranjivi potrošači budu izloženi oglašavanju. Fizičkim pristupima se nastoji promijeniti fizičko okruženje u kojem se donose odluke i praktikuju ponašanja. To može uključivati intervencije u mikro i makro okruženju. U mikro okruženju se mogu poduzeti mjere kako bi se u kafićima i noćnim klubovima otežalo prekomjerno konzumiranje alkohola, dok se u makro okruženju može organizovati besplatan noćni javni prevoz. Ekonomski pristup je usmjeren na potrošače i potencijalne potrošače. Ovaj pristup podrazumijeva mjere oporezivanja, cjenovnu politiku i novčanu podršku za podsticanje zdravih izbora. Naprimjer, većina evropskih država je uvela velike poreze na duhanske proizvode, dok se zdravi izbori mogu podržati smanjenjem cijene bezalkoholnih pića u kafićima.

Preventivne intervencije u okruženju se mogu provoditi na mjestima za zabavu, poput barova, klubova, restorana, te događaja na otvorenom i masovnih događaja. Četiri ključna principa čine učinkovitu lokalnu akciju: dobro poznavanje problema s noćnim životom, predanost stvaranju sigurnog i zdravog noćnog života, partnerstvo ključnih lokalnih aktera i praksa utemeljena na dokazima.

Prevenција putem medija

Provođenje medijske kampanje je često prva aktivnost na koju se pomisli kada društvo želi da poduzme nešto u vezi sa rješavanjem problema korištenja psihoaktivnih supstanci. Međutim, provođenje učinkovitih kampanja može biti vrlo izazovno i teško, a za osmišljavanje je potrebno vrijeme i pažljivo promišljanje. Postoji empirijski potvrđeno znanje o najboljim načinima uvjeravanja i kreiranja uvjerljivih poruka koje učinkovito utiču na stavove i ponašanja. Nažalost, brojne medijske kampanje se ne oslanjaju na ta znanja o učinkovitim metodama uvjeravanja. Umjesto toga se oslanjaju na ideje koje se intuitivno čine dobre, ali nemaju naučnu utemeljenost. Takve kampanje mogu napraviti više štete nego koristi, pa je bolje nemati nikakvu kampanju nego uraditi „bilo šta“.

Prevenција u zajednici

Kako bi preventivnim intervencijama bila obuhvaćena šira javnost i kako bi se postigao učinak na javno zdravlje potrebno je intervencije usmjeriti na značajan dio populacije pri čemu treba obuhvatiti i one osobe do kojih je teško doći i koji predstavljaju ranjivu populaciju. Takav pristup zahtijeva provođenje višestrukih preventivnih intervencija. Za postizanje učinka potrebno je da svi akteri unutar zajednice vrednuju pristupe utemeljene na dokazima. Kako bi se povećala vjerovatnoća da ciljana populacija osjeti direktnu dobrobit od preventivnih intervencija utemeljenih na dokazima potrebno je uspostaviti učinkovit sistem implementacije preventivnih intervencija u zajednici. Drugi razlog za

uspostavljanje učinkovitog sistema implementacije je što on omogućava uspostavljanje višestruke, sveobuhvatne i integrisane prevencije, pa čak i usluge ranih tretmanskih intervencija za određeni ranjivi dio populacije.

Primjenom višekomponentnih inicijativa kombinuje se nekoliko intervencija i politika utemeljenih na naučnim dokazima. Neke od komponenti mogu uključivati preventivne intervencije u školskom okruženju, noćnim klubovima i one koje se provode u porodičnom i radnom okruženju. Također, mogu uključivati medije kako bi se prenijele određene preventivne poruke ili informacije o provođenju preventivnih programa u zajednici. Najvažnije je da su te intervencije i politike dokazano učinkovite. Prilikom planiranja preventivnih intervencija potrebno je voditi računa da se djeluje u svim njihovim mikro i makro okruženjima. Snaga višestrukih intervencija i politika koje utiču na porodicu, školu, radno mjesto i društvo u cjelini, može značajno uticati na sprječavanje rizičnih ponašanja. Generalno, intervencije ili strategije koje ciljaju na rizične i zaštitne faktore u više okruženja imat će veću vjerovatnoću uspjeha.

Zagovaranje prevencije

Kako bi se stvorili preduslovi za donošenje određenih politika, zakona i propisa ili da bi se dobila podrška za provođenje preventivnih intervencija neophodno je vršiti zagovaranje koristeći naučno utemeljene informacije. Evropski centar za prevenciju i kontrolu bolesti (D'Eath, Barry i Sixsmith, 2014) navode da je zagovaranje ključna strategija za promovisanje zdravlja i javnog zdravlja.

Strategije zagovaranja provode se pomoću saradnje s kreatorima politika ili ostalim interesnim stranama (Peloza, 2014), uvjeravanjem, protestima ili parničnim postupcima, ali i putem javnog obrazovanja i korištenjem medija u svrhu prenošenja poruke i uticaja na mišljenje javnosti. Iako zagovaranje može biti samostalna intervencija, također može biti jedna od komponenti složene preventivne intervencije (D'Eath, Barry i Sixsmith, 2014).

Prilikom donošenja odluka, kreatori politika često zauzimaju gledište koje se razlikuje od onog koje je potkrijepljeno relevantnim dokazima. Iako zagovarači prevencije utemeljene na dokazima prezentiraju dokaze koji su zasnovani na rigoroznim istraživanjima i evaluacijama, kreatori politika će sagledati i druge izvore dokaza i mišljenja, te svoje vlastito iskustvo. Važno je imati na umu da kreatori politika na višem nivou često moraju balansirati između zahtjeva i očekivanja višestrukih sukobljenih interesa, posebno u vezi s pitanjima koja mogu biti kontroverzna, poput reagovanja na korištenje psihoaktivnih supstanci.

Zagovarači trebaju raditi na promjeni svijesti o pitanjima značajnim za preventivne intervencije i kreatorima politika predstavljati argumente koje bi oni prioritizirali. Također, zagovarači trebaju biti spremni da ponude gotova rješenja utemeljena na dokazima za ukazane probleme, čim se na njih skrene pažnja. Ta rješenja trebaju biti specifična, tehnički i politički izvodiva. Kada se privuče pažnja kreatora politike na određeni problem, zagovarači moraju što prije iskoristiti priliku u novonastalom povoljnom političkom okruženju, jer takve prilike su vrlo rijetke i najčešće kratko traju. Uspješni pristupi zagovaranja kombinuju relevantne naučne dokaze sa primjerima iz života koji bude emocije i daju „ljudsko lice“ cijeloj priči pri čemu se koristi prilika koja se pružila.

Završna razmatranja

Država Bosna i Hercegovina, na svim nivoima vlasti, godišnje izdvaja određena sredstva za programe prevencije korištenja psihoaktivnih supstanci. Međutim, mnogi od podržanih programa nemaju uporište u nauci i relevantnim dokazima djelotvornosti. Njihov krajnji (pozitivan) učinak na korisnika je u najmanju ruku upitan, a u nerijetkim situacijama nažalost i štetan. Potrebno je raditi na izgradnji kapaciteta ključnih aktera (u praksi, ali i u politici) kako bi se postavili zdravi temelji savremene prevencije korištenja supstanci u BiH. Sredstva bi se ulagala u kvalitetne i učinkovite programe, koji bi značajno poboljšali uslove za zdrav razvoj djece i mladih. Osnovu za ovo predstavlja Evropski

prevencijski kurikulum (EUPC) kao ključni dokument EU za razvoj moderne, naučno utemeljene i učinkovite prevencije korištenja psihoaktivnih supstanci.

U kontekstu prakse postoje učinkoviti preventivni programi koji se provode, a mogu se naći u registrima preventivnih intervencija. Xchange je evropski Internet registar preventivnih programa utemeljenih na dokazima koji sadrži informacije o učinkovitosti preventivnih programa do kojih se došlo kroz evaluacijske studije. Kriteriji za uvrštavanje programa u ovaj registar su: program mora biti aktivan (u provođenju barem u jednoj državi EU); program mora biti ocijenjen korisnim u Evropi u barem jednoj evropskoj evaluacijskoj studiji. Dodatni način provjere istraživanja o preventivnom radu je pretraga naučnih časopisa, jer je tako moguće pronaći najnovije publikacije koje će stručnjacima omogućiti da odaberu preventivne intervencije utemeljene na dokazima.

Literatura

1. Bartholomew, L. K., Parcel, G. S., Kok, G. & Gottlieb, N. H. (2006). Planning health promotion programs: An intervention mapping approach. San Francisco: Jossey-Bass.
2. Bartholomew, L.K. & Mullen, P.D. (2011). Five roles for using theory and evidence in the design and testing of behaviour change interventions. *Journal of public health dentistry*, 71(1), 20-33.
3. Brotherhood, A., Sumnall, H.R. & The European Prevention Standards Partnership (2013). European drug prevention quality standards: A quick guide. Liverpool: Centre for Public Health.
4. D'Eath, M., Barry, M.M. & Sixsmith, J. (2014). A rapid evidence review of health advocacy for communicable diseases. Stockholm: European Centre for Disease and Control.
5. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2011). European drug prevention quality standards: An manual for prevention professionals. Spain.
6. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2017). European Drug Report 2017: Trend and Developments. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
7. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2019), European Prevention Curriculum: a handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
8. Gasper, J. (2011). Revisiting the relationship between adolescent substance use and high school dropout. *Journal of substance Use Issues*, 41(4), 587.
9. Ginsburg, I. (1982). Jean Piaget and Rudolf Steiner: Stages of child development and implications for pedagogy. *The Teachers College Record*, 84(2), 327-337.
10. Glantz, M. D. & Pickens, R. W. (1992). Vulnerability to drug abuse: Introduction and overview. In M. D. Glantz & R. W. Pickens (Eds.), *Vulnerability to drug abuse* (pp. 1-14). Washington, DC: American Psychological Association.
11. Hawkins, J. D., Catalano, R. F. & Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112, 64-105.
12. Oncioiu, I., Căpușeanu, S., Cătălina Türkeş, M., Topor, D.I., Oprea Constantin, D-M., Marin-Pantelescu, A., Ștefan Hint, M. (2018). The Sustainability of Romanian SMEs and Their Involvement in the Circular Economy. *Sustainability* 2018, 10(8), 2761; <https://doi.org/10.3390/su10082761>
13. Peloza, J. (2014). Triangle: How youth organizations can build and sustain a national coalition that works on alcohol policy. Ljubljana: Infokart.
14. Piazza, P. V., & Deroche-Gamonet, V. (2013). A multistep general theory of transition to addiction. *Psychopharmacology*, 229(3), 387–413. <https://doi.org/10.1007/s00213-013-3224-4>
15. United Nations Office on Drugs and Crime (2013). International Standard on Drug Use Prevention. Vienna, Austria: UNODC. <http://www.unodc.org/unodc/en/prevention/prevention-standards.html>
16. World Health Organization (2011). Global status report on alcohol and health. Geneva. World Health Organization. http://www.who.int/topics/substance_abuse/en/.

EVIDENCE-BASED PREVENTION OF THE USE OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

Abstract: According to the World Health Organization, non-infectious diseases currently cause 60% of deaths worldwide. This was primarily contributed by socio-economic conditions and the choice of certain lifestyles that, among other things, include problems with the use of psychoactive substances. Until the 1980s, the concept of preventing the use of substances was mainly based on intimidation methods – related to deep moral messages and a strong focus on abstinence. The prevention practices at the time – still dominant in Bosnia and Herzegovina – were primarily based on tradition, intuition or individual observations. Modern, scientifically based practice of substance use prevention relies on data collected in the framework of experimental research and takes into account the characteristics of individual clients and the expertise of practitioners. It also has a strong foothold in etiological theory (the causes of the use of psychoactive substances), human development theory and human behavior theory. Its imperative is a continuous evaluation assessing the short and long-term desired outcomes of preventive interventions, as well as factors related to these outcomes. Evidence-based preventive practices allow positive intervention in different environments - family, school, workplace, community, wider environment and media, in order to strengthen a sense of security and support, and reduce the consequences of negative interaction between the environment and the individual. Effective preventive interventions and policies also bind to international standards. Here is primarily thought of International Standards for the Prevention of Drug Abuse (UN Office for Drugs and Crime), and European Standards for Quality Prevention of Drug Abuse (European Centre for Monitoring Drugs and Drug Addiction). Evidence-based prevention requires an expert and quality approach. Therefore, key people in the field of prevention should acquire a wide range of knowledge from different scientific fields, including epidemiology and psychology. When continuous quality is ensured, modern prevention will contribute significantly to the healthy and safe development of children and young people with their actions.

Keywords: prevention, scientifically based practice, theory, standards

**RODITELJSTVO: SLOBODNO VRIJEME RODITELJA I OBITELJI
DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU**

Prof.dr. Lejla Kafedžić
redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet⁷⁴

Prof.dr. Snježana Šušnjara
redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet⁷⁵

Sažetak: Roditeljstvo je uvijek izazov, a roditelji odgajaju dijete na različite načine, što ovisi o brojnim faktorima, kao što su: osobine, kompetencije i pomoć koja im se pruža i dr. Rođenje djeteta s teškoćama u razvoju dodatno usložnjava ovu važnu ulogu roditelja s obzirom na izazove koji su rezultat potrebnog vremena da se roditelji prilagode i prihvate karakteristike djeteta, dinamike unutar obitelji, položaja djeteta u obitelji, odnosa između supružnika, odnosa prema drugoj djeci, uključivanja djeteta u vršnjačku skupinu, planiranja sadašnjosti i budućnosti i slično. Važno pitanje u roditeljstvu je i slobodno vrijeme roditelja, ali i obitelji u cjelini. Slobodno vrijeme je društveni fenomen nastao u industrijskoj civilizaciji i sastavni je dio života svakog pojedinca. Kroz zajedničko slobodno vrijeme, članovi obitelji se mogu posvetiti jedni drugima, izgrađivati kvalitetnije odnose u obitelji, ali i postići osobni razvoj. Kada se govori o slobodnom vremenu obitelji djeteta s teškoćama u razvoju često se govori o obiteljskim rutinama koje su fokusirane na teškoću djeteta, pronalaženju dodatnih resursa potrebnih za realizaciju aktivnosti slobodnog vremena, balansiranju između posla, tretmana u koja je uključeno dijete s teškoćama u razvoju i slobodnog vremena, i slično. Dodatni izazov predstavlja vrijeme koje roditelji pojedinačno ili u paru mogu provesti zajedno, a koje ne uključuje dijete s teškoćama u razvoju. U tom smislu, cilj rada je utvrditi iskustvo planiranja i provođenja slobodnog vremena roditelja i obitelji djece s teškoćama u razvoju. Dosadašnja istraživanja u ovom području su oskudna, ali potvrđuju da je ovo pitanje itekako relevantno za daljnje bavljenje istraživača, s obzirom na utvrđene dobrobiti slobodnog vremena. Dobrobit usmjerenog slobodnog vremena se očituje i kroz prevenciju izazovnih oblika ponašanja djeteta.

Ključne riječi: slobodno vrijeme, roditelji, dijete s teškoćama u razvoju, obitelj.

UVODNA RAZMATRANJA

Slobodno vrijeme bismo mogli definirati kao „vrijeme aktivnog odmora, rasonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti“ (Previšić, 2000, 405). Kako obitelj predstavlja okosnicu djetetova razvitka i odgojno djeluje na razvoj djetetove osobnosti, tako se i spontani procesi odgajanja odvijaju u slobodno vrijeme roditelja kada se usvajaju određene navike i vrijednosti, ali i razvija kultura provođenja zajedničkog vremena izvan ustaljenih okvira obiteljskog života. Nepostojanje jedinstvene definicije slobodnog vremena obitelji upravo se vezuje uz pitanje razumijevanja slobodnog vremena (Shaw i Dawson, 2001). Nije nevažno koji član obitelji govori o slobodnom vremenu i u kojoj je fazi životnog ciklusa sama obitelj (Hebblethwaite, 2017). „Stoga je poimanje slobodno vremena obitelji općenito obilježeno identitetskim markerima obitelji i njezinih članova“ (Blažević Simić, Đurašin, 2020:109). Naravno da kvaliteta provedbe slobodnog vremena ovisi o spremnosti i želji svih članova obitelji da zajednički kreiraju određene aktivnosti i prilagode se

---

⁷⁴ lejla.kafedzic@pedagogijaffsa.com

⁷⁵ snjezana.susnjara@ff.unsa.ba

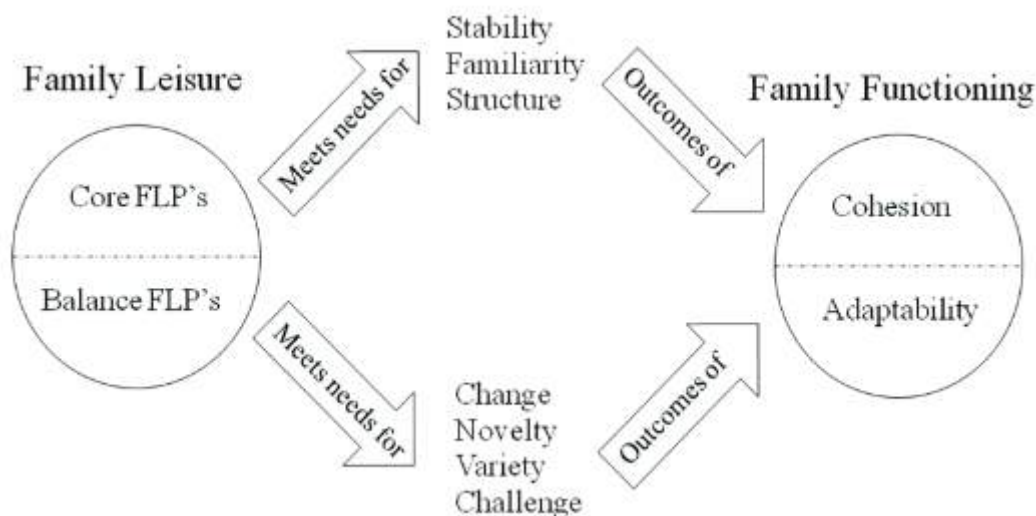
različitim interesima pojedinaca. Autori Shaw i Dawson (2001) ukazuju da slobodno vrijeme obitelji predstavlja i svojevrsnu dodatnu obvezu, uglavnom za roditelje, jer često podrazumijeva organizaciju i dodatni osobni angažman. Vidljivo je, dakle, da aktivno provođenje slobodnog vremena ne predstavlja uvijek svim članovima obitelji slobodno odabran oblik sudjelovanja kojime bi svi trebali biti ispunjeni i osjećati zadovoljstvo. Baš naprotiv. Slobodno vrijeme obitelji predstavlja složenu pojavu u kojoj se javljaju pozitivna i negativna iskustva istovremeno, ovisno o volji i spremnosti drugih članova da se uključe (Shaw i Dawson, 2003). Pri tome valja istaknuti, da se slobodno vrijeme ne može idealizirati i nije realno očekivati da svi članovi obitelji podjednako uživaju i budu zahvalni na zajedničkim trenucima. Najčešće su roditelji oni koji su više emocionalno uključeni u organiziranje određenih aktivnosti u slobodno vrijeme jer smatraju da je i to dio roditeljskih zadaća, pa se može reći da je to poluslobodno vrijeme za njih ili namjerno slobodno vrijeme kojemu cilj nije samo zabava već poticanje razvoja djece i njihovo poučavanje različitim vještinama i vrijednostima (Matcavish i Schleien, 2000; Shaw i Dawson, 2001). Navedeni autori preporučuju definiranje slobodnog vremena obitelji na način koji najbolje prikazuje stvarnost obiteljskog života, u kojoj se na vrijeme provedeno u različitim aktivnostima gleda kao na namjerni a nikako spontani oblik. Tako se na bolji način očituje smisao i iskustvo slobodnog vremena obitelji kao aktivnosti koja je planirana i realizirana u cilju postizanja dugoročnih i kratkoročnih ciljeva. Poboljšanje kvalitete komunikacije i interakcije jedan je od važnijih kratkoročnih ciljeva, a jačanje obiteljske kohezije je jedan od bitnijih dugoročnih ciljeva. Uz njegovo ispunjavanje stoji i očekivanje da su svi članovi obitelji spremni sudjelovati u odabranim slobodnim aktivnostima kako bi se razvilo međusobno povjerenje i ostvarili bliskiji odnosi (Zabriskie i McCormick 2003).

Jasno je da se iskustvo slobodnog vremena razvija tijekom životnih ciklusa svih članova obitelji (Hebblethwaite, 2015), te tako nije nevažna činjenica radi li se o obitelji s malom djecom koja više vremena provodi u zajedničkim aktivnostima, ili obitelji s djecom adolescentima koji više svog slobodnog vremena provode s vršnjacima (Larson i sur. 1997, prema Shaw i Dawson, 2001). Također, nije svejedno o čijem slobodnom vremenu se radi, djece ili roditelja. Naime, dok roditelji u središte stavljaju važnost i vrijednost slobodnog vremena obitelji kao zajednice, djeca ovo vrijeme doživljavaju uglavnom kao zabavu i priliku da ispune neke svoje aktivnosti koje im roditelji organiziraju (Shaw i Dawson, 2001). Očito je da se aktivnosti slobodnog vremena organiziraju u skladu s potrebama djece, pa tako roditelji pojedine aktivnosti slobodnog vremena procjenjuju zabavnima obzirom na reakciju djece, ne razmišljajući osobito o vlastitim dojmovima i potrebama (Shaw i Dawson, 2003).

Vestergaard Mikkelsen i Stilling Blichfeldt (2015) naglašavaju kako je zasebno slobodno vrijeme svakog člana obitelji itekako važno te se ono i slobodno vrijeme obitelji trebaju sagledavati kao ciklički fenomeni koji se međusobno isprepliću i obogaćuju. Agate i sur. (2009) ukazuju, pak, na to kako veća količina slobodnog vremena obitelji ne znači kvalitetnije ispunjeno slobodno vrijeme obitelji. Stoga je umjesto težnje za povećanjem količine slobodnog vremena važnije povećati njegovu kvalitetu, te poraditi na ostvarenju ciljeva slobodnog vremena od kojih članovi obitelji polaze pri uključivanju u određene aktivnosti jer ostvarenje tih ciljeva utječe na zadovoljstvo druženja s obitelji, ima pozitivne ishode za djecu, roditelje obitelj u cjelini (Orthner i Mancini, 1991, prema Shaw i Dawson, 2003).

Brojna su istraživanja potvrdila povezanost slobodnog vremena obitelji kroz pozitivne ishode za obitelj. Tako se obiteljska kohezija pokazala kao pozitivan ishod slobodnog vremena obitelji (Shaw i Dawson, 2001; Zabriskie i McCormick, 2001) među različitim obiteljskim strukturama (Freeman i Zabriskie, 2003, prema Buswell i sur., 2012) kao i obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju (Dodd i sur., 2009). Kvalitetno provođenje slobodnog vremena obitelji ima utjecaja i na osnaživanje obitelji za konstruktivno rješavanje sukoba (Wells, 2004, prema Agate i sur., 2009). Kroz suradnju, međusobno podržavanje, povjerenje i bolju komunikaciju poboljšava se obiteljska klima i razvija poštovanje među njenim članovima (Orthner i Mancini, 1991, prema Agate i sur., 2009). Ono je bitno jer pridonosi obiteljskoj prilagodljivosti novim situacijama i povećava zadovoljstvo obiteljskim životom (Wells i sur., 2004, prema Berc i Kokorić, 2012; Poff i sur., 2010). Dakle, stupanj uključenosti u slobodno vrijeme obitelji pridonosi kvaliteti interakcije članova obitelji i zadovoljstvu slobodnim vremenom, a time i zadovoljstvu obiteljskim životom.

Kao što smo već naveli, slobodno vrijeme obitelji nije uvijek slobodno odabran oblik sudjelovanja svakog člana obitelji, nego ga se često doživljava kao nametnutu obvezu. Iako bi slobodno vrijeme obitelji trebalo podrazumijevati zadovoljstvo i sreću zbog zajednički provedenih trenutaka, ono također uključuje dodatnu aktivnosti pojedinih članova, dodatno ih opterećujući i pridonoseći određenim frustracijama. Ovo pridonosi i mogućem nedostatku zadovoljstva svih članova obitelji (Shaw i Dawson, 2001). Uglavnom su roditelji ti koji *ponesu najveći teret na svojim leđima* te ponekad ostanu zbunjeni doživljajući slobodno vrijeme samo kao još jednu obvezu koju oni moraju osmisliti za druge članove obitelji ali ne i za same sebe. Ponekad se zbog svega javlja stres i malodušnost roditelja (Shaw 2011). Pri tom je važno naglasiti da slobodno vrijeme obitelji s djetetom s teškoćama u razvoju predstavlja složeniji i zahtjevniji proces organizacije kao i dodatnu pripremu i razumijevanje svih uključenih članova obitelji. Također je potrebno izvršiti prilagodbu potrebama drugih članova obitelji radi što veće uključenosti djece u obiteljske aktivnosti i stvaranje zajedničkih obiteljskih iskustava (Bagby i sur., 2012, prema Boyd i sur., 2014).

Slika 1. Model funkcioniranja slobodnog vremena u obitelji (Agate i sur.2009:208)

Dosadašnja istraživanja u ovom području potvrđuju da je ovo pitanje itekako relevantno s obzirom na utvrđene dobrobiti slobodnog vremena. Dobrobit usmjerenog slobodnog vremena se očituje i kroz prevenciju izazovnih oblika ponašanja djeteta. U većini slučajeva, fokus je, uglavnom, stavljan na prepreke i izazove s kojima se obitelji suočene s bolešću djeteta nose svaka na svoj način. Tek se odnedavna interes pokazuje i na ovaj aspekt obiteljske prilagodbe, zajednički provedeno slobodno vrijeme. Pri tome, slobodno vrijeme dobiva zasluženu pažnju (Glidden, 1993, Krauss, 1993, Singer, 2002; prema Matchvish i Schleien, 2004). Istraživanja koja su se bavila proučavanjem slobodnog vremena isticala su dobrobit slobodnog vremena, ali i ekonomsku učinkovitost a manje učinkovitost i potrebu slobodnog vremena za pojedince i obitelj (Driver i Peterson, 1986, prema Matchvish i Schleien, 1998). U kontekstu istraživanja slobodnog vremena osoba s invaliditetom istraživala se terapijska rekreacija i njena korisnost za ove osobe. Malo se govorilo o potrebi i važnosti slobodnog vremena roditelja koji su ključni za dobrobit osoba s invaliditetom (Levitt, 1991, Schleier i sur., 1993, Schleier i sur., 1997 prema Matchvish i Schleien, 1998). Stoga se ovim radom nastoji ispraviti ovaj propust i barem donekle osvijetliti i ovo područje i istaknuti njegovu važnost za dobrobit obitelji u cjelini.

Matcavish i Schleien, (1998) primjećuju da roditelji djeteta s teškoćama u razvoju, u usporebi s roditeljima djeteta tipična razvoja, više usmjeravaju svoju pažnju i aktivnost na razvoj djetetovih vještina, tijekom zajednički provedenog slobodnog vremena. Pri tom se aktivnosti slobodnog vremena pojedinog člana obitelji stavlja u drugi plan. Kako je iz svega kazanog vidljivo, slobodno vrijeme obitelji je uvjetovano potrebama djeteta, a tek onda potrebama ostalih članova obitelji (Boyd i sur., 2014). Da bi aktivnosti slobodnog vremena bile kvalitetno osmišljene, potrebno je mnogo planiranja i pripremanja koje uglavnom organiziraju roditelji. Očito je da roditelji svoje interese podređuju

interesima djeteta, te kroz zadovoljstvo djeteta, smatraju da ispunjavaju i vlastito (Segal (2011). Tako se opet očituje činjenica da slobodno vrijeme roditelja ne postoji, odnosno, uvjetovano je potrebama djeteta i prilagodbi vremena njegovim interesima. Slobodno se može reći da roditelji nemaju svoje slobodno vrijeme osim u situaciji kad je dijete ostavljeno na brigu drugog člana obitelji. Roditelji, također, ulažu trud u planiranje i organiziranje zajedničkih iskustava u slobodnom vremenu obitelji, balansirajući između obveza na poslu i drugih zadataka koje jedno domaćinstvo zahtijeva. Sve ovo nerijetko predstavlja njihovo dodatno opterećenje, koje često uzrokuje stresne situacije i zbog financijskog aspekta koji nije zanemariv (Matcavish i Schleien, 2004). Ukoliko je roditelj preplavljen stresom zbog brige za dijete s teškoćom u razvoju, tada se mogu javiti negativne implikacije za njega ali i za cijelu obitelj (Plant i Sanders, 2007). Odgajati dijete s teškoćama u razvoju je stresno za roditelje koji se nose s velikim socijalnim, emocionalnim i psihološkim pritiscima (Seltzer i sur., 2001). Roditeljima je, stoga, jako značajna socijalna podrška kako bi se lakše nosili s novim izazovima, a koja često izostaje (Šušnjara i Bešker, 2021). Stoga se nameće pitanje je li to uopće slobodno vrijeme ako se njegova organizacija nameće kao obveza i stoga zna izazvati različite frustracije usljed nedostatka vlastitog zadovoljstva i interesa ali i teškoća pri osiguravanju potrebnih resursa za određene aktivnosti (Shaw i Dawson, 2001).

Nije neobično da se ovako predstavljeno poimanje slobodnog vremena od navednih autora naziva još i ozbiljnim slobodnim vremenom (*serious leisure*), kao i namjerno slobodno vrijeme (*purposive leisure*) jer se njime ispunjavaju određeni zadaci korisni za dijete. Djetetu s teškoćom, kao i ostaloj djeci, potrebna je igra i odmor primjeren njegovoj dobi i mogućnostima. U ovom slučaju važno je da ta igra potiče tjelesni, motorički i kognitivni razvoj. Stručnjaci danas sve više usmjeravaju roditelje i ukazuju im na provođenje slobodnog vremena sa svojom djecom u odsustvu funkcionalnih zadaća. Upućuju da slobodno vrijeme provode u nježnosti i *običnom igranju* kroz koje dijete, također, spontano usvaja razne emotivne, motoričke i kognitivne obrasce (Opačak, 2010). Da bismo otkrili kako se roditelji u Bosni i Hercegovini nose s ovim izazovima, provele smo istraživanje kojim nastojimo barem djelomice zaviriti u roditeljsku kreativnost i njihovu svakodnevicu koja bi trebala sadržavati i slobodno vrijeme obitelji, uključujući sve članove podjednako. Ovaj rad se stoga bavi upravo istraživanjem načina na koji roditelji djece s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme, ukoliko uopće sebi mogu priuštiti trenutke 'dokolice'.

Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi okolnosti provođenja zajedničkog slobodnog vremena obitelji djece s teškoćama u razvoju, kao i otvorene mogućnosti da roditelji provode vlastito slobodno vrijeme.

U vezi s tim su postavljena sljedeća istraživačka pitanja:

1. Roditeljska perspektiva slobodnog vremena?
2. Koliko sati dnevno i tjedno obitelj i roditelji imaju vremena za aktivnosti slobodnog vremena?
3. Na koji način obitelj i roditelji djeteta s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme?
4. S kojim izazovima se susreću roditelji djece s teškoćama u razvoju u planiranju i provođenju slobodnog vremena obitelji, a s kojima u organizaciji vlastitog slobodnog vremena?
5. Strategije koje roditelji djece s teškoćama u razvoju koriste kako bi ostvarili slobodno vrijeme obitelji i vlastito slobodno vrijeme?
6. Kako roditelji djeteta s teškoćama u razvoju percipiraju vlastito i obiteljsko slobodno vrijeme i da li ga uopće doživljavaju kao slobodno vrijeme?

Metode korištene u istraživanju su: metoda teorijske analize i deskriptivna metoda, od tehnika je primijenjeno anketiranje, a od instrumenata je korišten *Upitnik o aktivnostima slobodnog vremena roditelja* osmišljen za potrebe istraživanja i konstruiran u *google forms* te dostavljen roditeljima za *online* popunjavanje. Upitnik, osim sociodemografskih podataka, sadrži 10 pitanja otvorenog tipa. Primijenjena je deskriptivna statistika.

U istraživanju je sudjelovalo 12 roditelja koji imaju djecu s teškoćama u razvoju, djecu s Down sindromom. Zanimljivo je da su samo majke popunile upitnik. Devet majki ima preko 40 godina, odnosno šest majki ima preko 50 godina, dok su tri majke u tridesetima. Također, u devet obitelji su zaposlena oba roditelja, a u tri obitelji radi samo otac. U najviše obitelji, preciznije sedam, žive po

četiri člana, u tri obitelji živi po pet članova i po jedna obitelj ima tri člana, odnosno šest (i više) članova. U svim obiteljima žive roditelji i djeca, osim jedne obitelji u čijem domaćinstvu živi i očeva majka, tj. svekrva. Govoreći o strukturi obitelji, važno je reći da je najviše obitelji s dvoje djece, njih osam. Dvije obitelji su s troje djece, jedna obitelj s jednim, a jedna s četvero (i više) djece. No, bez obzira na ukupan broj djece u obitelji, u svakoj od ovih obitelji živi po jedno dijete s teškoćama u razvoju. Njihov uzrast se kreće od 6 do 23 godine, s tim da u četiri obitelji žive mlade osobe s 19 godina.

Analiza i diskusija rezultata istraživanja

Aktivnosti slobodnog vremena obitelji djece s teškoćama u razvoju su bile predmetom malog broja istraživanja, stoga ovo istraživanje dobiva na značaju. Međutim, važno je naglasiti da je uzorak istraživanja mali i da obuhvaća jednu grupu djece s teškoćama u razvoju – djecu i mlade s Down sindromom. No, sigurno da nalazi istraživanja mogu dati uvid u specifične okolnosti provođenja slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju i potaknuti na daljnja, sveobuhvatnija istraživanja. Odgovori na pitanja bit će analizirani u odnosu na postavljena istraživačka pitanja.

Na pitanje što je za njih slobodno vrijeme, majke su odgovarale na sljedeće načine:

Tablica 1. Razumijevanje slobodnog vremena

Red.br.	TVRDNJA	f
1.	<i>Vrijeme posvećeno meni</i>	5
2.	<i>Vrijeme bez poslovnih i drugih obaveza</i>	3
3.	<i>Vrijeme s drugaricama</i>	2
4.	<i>Vrijeme za obitelj</i>	1
5.	<i>Odmor</i>	1

Na osnovu Tablice 1. vidljivo je da majke djece s teškoćama u razvoju gledaju na slobodno vrijeme kao prostor bez drugih obaveza, prostor u kojem se primarno mogu posvetiti sebi, aktivnostima koje ih odmaraju, čine sretnima i opuštenima. U ovom pitanju nije bilo naglašeno u kojem kontekstu se promatra slobodno vrijeme i majke su istaknule vlastitu potrebu za vremenom koje će biti *samo njihovo*, uz mogućnost provođenja slobodnog vremena s članovima obitelji, prijateljicama i slično.

Drugo, treće i četvrto pitanje se odnosilo na prosječan broj sati koje obitelj može izdvojiti za aktivnosti slobodnog vremena, dok su se naredna tri pitanja odnosila na prosječan broj sati koje roditelji mogu izdvojiti za vlastito slobodno vrijeme.

Tablica 2. Prosječan broj sati za aktivnosti slobodnog vremena - obitelj (raspon)

BROJ SATI	OBITELJ
Dnevno	Od 1 do 10 sati
Vikendom	Od 2 do 20 sati

Na osnovu Tablice 2. vidimo da obitelji imaju vremena za aktivnosti slobodnog vremena. Gledajući pojedinačne odgovore majki, najveći broj obitelji može osigurati 2-3 sata dnevno slobodnog vremena. Dvije majke su napisale da je to po 1 sat, a jedna majka je odgovorila da ima na raspolaganju 10 sati dnevno. Pretpostavljamo da je to majka koja nije zaposlena i najveći broj dnevnog vremena provodi u kući. Postavlja se pitanje koliko je moguće na dnevnoj bazi osigurati 10 sati za aktivnosti slobodnog vremena ili se računa vrijeme provedeno izvan radnog mjesta. Što se tiče vikenda, majke navode više sati slobodnog vremena. Tako, dvije obitelji imaju 2-3 sata za ove aktivnosti tijekom vikenda, dvije obitelji naglašavaju 5-6 sati slobodnog vremena, tri obitelji navode 8 -15 sati, a jedna obitelj 20 sati, odnosno cijeli dan.

Majke su mogle komentirati navedene sate kroz otvoreno pitanje i ovo su karakteristični odgovor (pet ispitanica je ponudilo odgovor na ovo pitanje):

Zajednička aktivnost mora biti za sve članove obitelji, npr. vožnja biciklom, izlet u prirodu, večera/kava u gradu.

Muš ima radne aktivnosti za vikend izvan grada.

Mislím da imamo dovoljno slobodnog vremena da provedemo zajedno ne gledajući na sat.

Moja obitelj je razdvojena, živimo u dva grada. Zbog toga mnogo putujemo i nemamo mnogo slobodnog vremena.

Na pitanje o načinima na koje obitelji provode slobodno vrijeme, 11 majki je dalo odgovor. Iz pojedinačnih odgovora, jasno je da se aktivnosti mogu podijeliti u dvije grupe: fizičke aktivnosti i pasivne aktivnosti. Budući da su majke navele, najčešće, aktivnosti poput odlaska u prirodu, vožnja biciklom, šetnja, planinarenje, putovanja, sportske aktivnosti, igre, vidljivo je da obitelji dosta vremena provode u aktivnim, fizičkim aktivnostima. Majke su navele i: *kava u gradu*, odlazak u kino, *odlazak na sladoled*, zajednički ručak, gledanje filmova i slično. Iz ovoga se vidi da su i tzv. pasivne aktivnosti šarolike. Osim navedenoga, majke su navele i odlazak u posjetu prijateljima i rodbini, provođenje vremena *na vikendici* i *vikenda na moru*, igranje društvenih igara i slično. Ovi odgovori nam pokazuju da obitelji dosta vremena provode izvan kuće u odnosu na aktivnosti koje se mogu realizirati u kući u vrijeme slobodnog vremena. Kao i ostala djeca, i ona s teškoćama moraju imati slobodu izbora kako će provoditi svoje slobodno vrijeme. Opačak (2010) navodi dva aspekta dostupnosti u odabiru provođenja slobodnog vremena. To su načelo participacije, odnosno sudjelovanje u procesu donošenja odluka koje ih se tiču. Ovim se načelom djeci i mladima s teškoćama pruža mogućnost biranja, utjecaja i kontrole nad vlastitim životom te načelo nediskriminacije koje je potrebno osigurati da im uopće bude moguće birati između različitih sadržaja, odnosno, osigurati im njihovu dostupnost. Naravno, za ovo nisu odgovorni samo roditelji, već i lokalna zajednica, država i druge odgovorne strane.

Što se tiče izazova s kojima se roditelji susreću prilikom planiranja i provođenja slobodnog vremena obitelji, možemo ih svrstati u nekoliko grupa: prilagodba slobodnog vremena aktivnostima djece, ograničeni interesi djeteta s teškoćama u razvoju, mnogo obveza tijekom dana i tjedna koji ne ostavljaju prostor za aktivnosti slobodnog vremena, pregovaranje članova obitelji o aktivnostima, zahtjevnost organizacije i logistike, neočekivane obveze i situacije. Dakle, izazovi mogu biti smješteni u one koji se odnose na djecu, posebno na dijete s teškoćama u razvoju, izazovi koji se odnose na opterećenost roditelja, izazovi organizacijske prirode i izazovi koje donose neplanirane, iznenadne situacije. S obzirom na brojne izazove, roditelji poduzimaju mnogo toga kako bi aktivnosti slobodnog vremena obitelji bile realizirane. U tom smislu se osobito ističu: dobra organizacija i planiranje unaprijed, završavanje nekih obveza unaprijed, osiguranje brige o djetetu, nemogućnost da se slobodno vrijeme uopće planira zbog drugih obveza i slično. Neki od odgovora majki su navedene u nastavku:

Istraživanje sadržaja kojima možemo zajedno prisustvovati, pripremanje hrane za izlet, nagovaranje ostalih članova obitelji, odabir odgovarajuće odjeće i obuće, organizacija i logistički zahtjevi, nekako sve padne na moja leđa.

Često sam primorana odgoditi svoje slobodne aktivnosti.

Kasni odlazak na spavanje, planiranje aktivnosti u kojima može da sudjeluje i dijete s poteškoćama.

Tablica 3. Prosječan broj sati za aktivnosti slobodnog vremena - roditelj (raspon)

BROJ SATI	RODITELJ
Dnevno	Od 1 do 4 sata
Vikendom	Od 1 do 10 sati

Majke imaju manje vremena na dnevnoj razini i tijekom vikenda da se bave aktivnostima koje njima odgovaraju. Prema uvidu u pojedinačne odgovore, najviše majki ima slobodno 2 sata vremena dnevno,

tri majke imaju po 1 sat vremena, odnosno isti broj ima 3-4 sata slobodnog vremena. Tijekom vikenda, 3 majke imaju 1-2 sata vremena za aktivnosti slobodnog vremena, po jedna majka ima 3-4, 6, 8, 10, 20 sati slobodnog vremena, dok je jedna majka istaknula da ima cijeli vikend. S obzirom da je primijenjen upitnik, a ne intervju, ostalo je nedovoljno jasno na što se točno odnose navedeni sati. Ukoliko majka ima slobodan cijeli vikend samo za sebe, onda je to, zaista, povoljna situacija.

Majke su mogle komentirati navedene sate kroz otvoreno pitanje i ovo su karakteristični odgovor (četiri ispitanice su ponudile odgovor na ovo pitanje):

Pored troje djece skoro pa nemam slobodnog vremena za sebe nikako.

Uglavnom pospremam u slobodno vrijeme.

Ja imam najmanje slobodnog vremena.

Sati za aktivnosti slobodnog vremena često variraju.

Na pitanje o načinima na koje obitelji provode slobodno vrijeme, 11 majki je dalo odgovor. Iz pojedinačnih odgovora, jasno je da se aktivnosti mogu podijeliti u dvije grupe: fizičke aktivnosti i pasivne aktivnosti. Budući da su majke navele, najčešće, aktivnosti poput: čitanje knjiga, odmaranje uz TV, kava s prijateljicama, gledanje filmova, pisanje i slično vidljivo je da majke dosta slobodnog vremena provode u pasivnim aktivnostima. Još su navele i: vježbanje u teretani (jedna majka je rekla da ide u teretanu zbog zdravlja, ali da to nije baš aktivnost u kojoj uživa), odlazak u šoping, kuhanje, rad u bašti, planinarenje, vožnja biciklom i slično. Očito je da su i tzv. aktivne, fizičke aktivnosti različite. Osim navedenoga, majke su istaknule i brigu o roditeljima, odlazak fizioterapeutu, druženje sa suprugom i djecom, i slično.

Ukoliko usporedimo aktivnosti slobodnog vremena obitelji i roditeljki vidljivo je da su aktivnosti slične, iako su majke sklonije pasivnijim aktivnostima, te obvezama koje nisu nužno aktivnosti, kojima se aktivno posvećuju, kao što su: briga o roditeljima, vrijeme s ukućanima, čišćenje kuće, i dr. Što se tiče izazova u organizaciji aktivnosti slobodnog vremena majki iz uzorka, vidljivo je da su oni sveprisutni i vrlo ometajući. Od navedenih izazova, osobito se ističu: nedostatak vremena, umor, mnogobrojne druge aktivnosti, briga o roditeljima i drugim članovima obitelji i zbrinjavanje djeteta. Neki odgovori:

Vežanost djece za majku.

Pripremi dio za vježbanje, organizacija da su svi ukućani "namireni" da bih mogla odvojiti vrijeme za vježbanje. Organizacija čitanja mi ne predstavlja problem.

Uglavnom je to umor od cjelodnevnih obaveza pa prema tome usklađujem vrijeme.

Mnoge aktivnosti koje su neodložive a vezane za dijete s teškoćom u razvoju i time prioritjetne.

Imam premalo vremena za sebe, i često sam umorna.

Izazov je upravo to što ne mogu planirati, nego kada se stvori prostor za slobodno vrijeme, tada ga i iskoristim.

Obično je problem s kim ostaviti dijete s poteškoćama.

Roditeljice su pitane da navedu na koji način bi mogle osigurati realizaciju aktivnosti vlastitog slobodnog vremena, tj, što je sve potrebno poduzeti da bi imale slobodno vrijeme. Odgovori se, uglavnom, odnose na sljedeće: dobra organizacija i planiranje drugih aktivnosti, uklapanje u obveze drugih, dogovor s drugim članovima obitelji, angažiranje podrške za brigu o djetetu/djeci, pomoć prijatelja, poticanje sebe da se uopće *nađe* vrijeme za vlastito slobodno vrijeme.

Zadnje pitanje u upitniku se odnosilo na to da roditelji procijene imaju li dovoljno slobodnog vremena za sebe, te da predlože što bi se trebalo osigurati da bi se broj sati i kvaliteta slobodnog vremena povećala. Na ovo pitanje je odgovorilo 11 majki. Većina ih naglašava da nema dovoljno slobodnog vremena, te da bi se za promjenu trenutne situacije trebali uključiti ostali članovi obitelji oko organizacije aktivnosti slobodnog vremena, veći angažman supruga u svakodnevnim životnim aktivnostima, osigurati podršku za brigu o djetetu, te povećati vlastite vještine organizacije. Tri majke su istakle da imaju dovoljno vremena sada za sebe. Neki odgovori:

Mislim da sada imam sve što mi je potrebno.

Sad imam slobodno vrijeme za sebe iz razloga što mi je kćerka završila školu i nemam više obaveza oko školskih aktivnosti.

Imam dovoljno vremena za sebe, samo trebam naučiti bolje organizirati.

Nemam dovoljno slobodnog vremena jer je puno obaveza na meni.

Nemam dovoljno slobodnog vremena i trenutno ne znam kako to riješiti.

Nemam, sigurno bi mi trebala podrška u čuvanju/okupaciji djeteta s poteškoćama.

Prema zaključku

Slobodno vrijeme se može objasniti kao skup aktivnosti kojima se osoba bavi svojom voljom sa željom da se odmori, razonodi, razvije svoje spoznaje i slično. Kada slobodno vrijeme uključuje članove obitelji, onda se aktivnosti realiziraju zajedno. Međutim, često se kod realizacije aktivnosti u obitelji razmatra pitanje koliko su aktivnosti slobodnog vremena uopće dobrovoljne, interesantne i doživljavaju li svi uvijek to vrijeme kao doista slobodno vrijeme. S obzirom na važnost slobodnog vremena, neophodno je kontinuirano istraživati ovaj fenomen, ali i osiguravati da svi imaju mogućnost sudjelovati u aktivnostima slobodnog vremena. Za potrebe ovog rada, realizirano je istraživanje s grupom roditeljki djece s teškoćama u razvoju. Istraživanjem se tretiralo pitanje provođenja slobodnog vremena obitelji djece s teškoćama u razvoju, ali i njihovih roditelja, odnosno koliko roditelji imaju prostora za organizaciju i realizaciju vlastitog slobodnog vremena. U istraživanju su sudjelovale majke, koje gledaju na slobodno vrijeme kao prostor bez drugih obveza, u kojem se primarno mogu posvetiti sebi, aktivnostima koje ih odmaraju, čine sretnima i opuštenima. Također, ističu da slobodnog vremena ima više obitelj, nego one same, a razlog tome je mnogo drugih obveza, manjak vještina organizacije vremena, briga o članovima uže i šire obitelji, različita očekivanja i slično. Majke trebaju slobodno vrijeme mnogo više nego što ga trenutno imaju, a da bi se to postiglo neophodno ih je osnaživati, osiguravati mrežu podrške, angažirati sve članove obitelji, aktivirati resurse iz zajednice i slično. Kako se vidi iz rezultata istraživanja, slobodno vrijeme ovako doživljeno od strane anketiranih roditeljki, u većini slučajeva, uopće nije slobodno vrijeme.

Literatura

- Agate, J. R., Zabriskie, R. B., Agate, S. T. i Poff, R. (2009). Family Leisure Satisfaction and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*, 41 (2), 205-223.
- Berc, G. i Kokorić, S. B. (2012). Slobodno vrijeme obitelji kao čimbenik obiteljske kohezivnosti i zadovoljstva obiteljskim životom. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20 (2), 1-89.
- Blažević Simić A, Đurašin, M. (2020). Oprostite, čije slobodno vrijeme?! Iskustvo slobodnog vremena djeteta s teškoćama u razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56 (1), 107-131.
- Boyd, B., Harkins McCarty, C. i Sethi, C. (2014). Families of Children with Autism: A Synthesis of Family Routines Literature. *Journal of Occupational Science* 21 (3), 322-333.
- Buswell, L., Zabriskie, R. B., Lundberg, N. i Hawkins, H. (2012) The Relationship Between Father Involvement in Family Leisure and Family Functioning: The Importance of Daily Family Leisure. *Leisure Sciences*, 34 (1), 1-19.
- Dodd, D. C. H., Zabriskie, R. B., Widmer, M. A. i Eggett, D. (2009) Contributions of Family Leisure to Family Functioning Among Families that Include Children with Developmental Disabilities. *Journal of Leisure Research*, 41 (2), 261-286.
- Hebblethwaite, S. (2015) Understanding ambivalence in family leisure among three-generation families: „It's all part of the package“. *Annals of Leisure Research*, 18 (3), 359-376.
- Mactavish, J. i Schleien, S. (1998). Playing together growing together: Parents' perspectives on the benefits of family recreation in families that include children with a developmental disability. *Therapeutic Recreation Journal*, 32 (3), 207-230.
- Mactavish, J. i Schleien, S. (2000). Exploring family recreation activities in families that include children with developmental disabilities. *Therapeutic Recreation Journal*, 34 (2), 132-153.

- Mactavish, J. i Schleien, S. (2004). Re-injecting spontaneity and balance in family life: parents' perspectives on recreation in families that include children with developmental disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48 (2), 123-141.
- Opačak, T. (2010). Dostupnost sadržaja slobodnog vremena djeci s teškoćama u razvoju. U M. Flego (Ur.), *Dječja prava i slobodno vrijeme*. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Plant, K.M., Sanders, M.R. (2007) Predictor of care-giver stress in families of preschool-aged children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51 (2), 109-124.
- Poff, R. A., Zabriskie, R. B. i Townsend, J. A. (2010). Modeling Family Leisure and Related Family Constructs: A National Study of U.S. Parent and Youth Perspectives. *Journal of Leisure Research*, 42 (3), 365-391.
- Previšić, V. (2000). Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse. *Napredak*, CXLI (4), 403-410.
- Segal, R. (2011). Doing for Others: Occupations within Families with Children who have Special Needs. *Journal of Occupational Science*, 6 (2), 53-60.
- Shaw, S. M. i Dawson, D. (2001). Purposive Leisure: Examining Parental Discourses on Family Activities. *Leisure Sciences*, 23 (2), 218-231.
- Shaw, S. M. i Dawson, D. (2003). Contradictory aspects of family leisure: Idealization versus experience. *Leisure/Loisir*, 28 (3-4), 179-201.
- Šušnjara, S. i Bešker K. (2021). Specifičnosti roditeljstva s djecom narušenog mentalnog zdravlja. U: *Zbornik radova Unapređenje kvalitete života djece i mladih*. Banja Luka: Centar modernih znanja, 261-270.
- Vestergaard Mikkelsen, M. i Stilling Blichfeldt, B. (2015) 'We have not seen the kids for hours': the case of family holidays and free-range children. *Annals of Leisure Research*, 18 (2), 252-271.
- Zabriskie, R. B. i McCormick, B. P. (2001). The Influences of Family Leisure Patterns on Perceptions of Family Functioning. *Family Relations*, 50 (3), 73-93.
- Zabriskie, R. B. i McCormick, B. P. (2003). Parent and Child Perspectives of Family Leisure Involvement and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*, 35 (2), 163-189.

PARENTING: FREE TIME OF PARENTS AND FAMILIES CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DIFFICULTIES

Abstract: Parenting is always a challenge, and parents raise a child in different ways, which depends on numerous factors, such as: characteristics, competences and the help they receive, etc. The birth of a child with developmental difficulties further complicates this important role of parents, considering challenges that are the result of the time needed for parents to adapt and accept the characteristics of the child, dynamics within the family, the position of the child in the family, relations between spouses, relations with other children, inclusion of the child in the peer group, planning for the present and the future, etc.. An important issue in parenting is the free time of the parents, as well as the family as a whole. Free time is a social phenomenon that arose in industrial civilization and is an integral part of every individual's life. Through joint free time, family members can devote themselves to each other, build better family relationships, and achieve personal development. When we talk about the free time of the family of a child with developmental disabilities, we often talk about family routines that are focused on the child's disability, finding additional resources necessary for the realization of free time activities, balancing between work, treatment in which the child with developmental disabilities is included and free time, and the like. An additional challenge is the time that parents, individually or as a couple, can spend together, which does not involve a child with developmental difficulties. In this sense, the goal of the work is to determine the experience of planning and spending free time of parents and families of children with developmental disabilities. So far, research in this area is scarce, but it confirms that this question is very relevant for the further pursuit of researchers, considering the established benefits of free time. The benefit of directed free time is also manifested through the prevention of challenging forms of child behaviour.

Key words: free time, parents, child with developmental disabilities, family.

KRIVIČNOPRAVNI I VIKTIMOLOŠKI ASPEKT MALOLJETNIČKE DELINKVENCije – IZAZOVI, DILEME

*Prof. dr Sadrž Karović⁷⁶,
vanredni profesor, Pravni fakultet Univerzitet u Travniku, zaposlen u Državnoj agenciji za istrage i
zaštitu Bosne i Hercegovine*

*Prof. dr Marina M. Simović⁷⁷,
sekretar Ombudsmena za djecu Republike Srpske, vanredni profesor, Fakultet pravnih nauka
Univerziteta „Apeiron“ Banja Luka*

Apstrakt: Maloljetnička delinkvencija, nije novina u društvu već pravni i društveni fenomen koji je u različitim periodima ljudske istorije bio prisutan u različitim fenomenološkim oblicima ispoljavanja. I danas postoje različita shvatanja u naučnoj i stručnoj javnosti u vezi određivanja sadržaja i pojma ove delinkvencije. Autori su posebnu pažnju usmjerili na etiologiju, odnosno područje uzročnosti ovog fenomena u kontekstu pravilnog i adekvatnog kreiranja adekvatnih i srazmjerno potrebnih zakonskih rješenja i odgovora preventivne prirode. Blagovremeno otkrivanje i sprječavanje različitih oblika ovog pravnog i društvenog realiteta, po prirodi stvari, zahtijeva multidisciplinarni pristup proučavanja i istraživanja ovog fenomena. Takođe, u radu su inkorporirane i sociopataloške pojave koje su u neraskidivoj vezi sa različitim oblicima maloljetničke delinkvencije. Slijedom navedenog, zakonodavac je iskazao poseban senzibilitet prema ovoj specifičnoj starosnoj kategoriji koji se neposredno operacionalizira kroz prizmu primjene pretektivnog ili zaštitničkog modela i tretmana specijalizovanih organa maloljetničkog pravosuđa.

Ključne riječi: maloljetnička delinkvencija, maloljetnik, etiologija, prevencija, zakon.

Uvodna razmatranja

U svakodnevnom životu i uobičajenoj komunikaciji često imamo priliku da čujemo da su mladi budućnost i glavne „poluge“ društva, na mladima svijet ostaje, te da društvo, tačnije lokalna društvena zajednica, mora iskazati poseban senzibilitet i društvenu odgovornost kada su u pitanju mladi, njihov pravilan razvoj, ostvarivanje njihovih prava, mogućnost edukacije, zadovoljenje ličnih potreba u skladu sa njihovim uzrastom, ispoljavanje ličnih sposobnosti i sklonosti, zaštitnički odnos prema mladima i druge afirmativne ideje (Fox, 1974: 61-102). Nema sumnje da je zakonodavac, propisivanjem zakonskih rješenja materijalne, procesne i izvršne prirode, u zadnje dvije decenije ispoljio zaštitnički ili protektivni odnos kada je u pitanju postupanje specijalizovanih organa maloljetničkog pravosuđa prema maloljetnicima, a taj specifičan položaj, tretman i odnos možemo posmatrati dvojako, tj. maloljetnik kao izvršilac određenog krivičnog djela i maloljetnik kao oštećeni izvršenjem određenog krivičnog djela (žrtva) (Young, Greer, Church, 2017: 21–29)

Taj status ogleda se i u činjenici da se prema ovoj kategoriji učinilaca primjenjuju specifična pravila krivičnog prava vezana za pitanja: a) krivice (krivične odgovornosti) maloljetnika i b) specifičnih krivičnopравnih mjera i sankcija koje im se mogu izricati, ali i za pitanja c) posebnih organa koji postupaju s maloljetnicima

---

⁷⁶ karovic.s@hotmail.com

⁷⁷ vlado_s@blic.net

u sukobu sa zakonom, d) osobene (krivične) procedure koju ti organi primjenjuju, te, na koncu, i posebnih pravila e) zaštite maloljetnika kao oštećenih u krivičnom postupku (Gurda, 2020: 782). Kompleksna ustavnopravna struktura države Bosne i Hercegovine neposredno uslovljava i determinira način, strukturu i organizaciju vršenja vlasti, tako da egzistiraju četiri krivična zakonodavstva koja regulišu krivičnopravni položaj maloljetnika: krivično zakonodavstvo na državnom nivou, krivično zakonodavstvo na nivou entiteta - Federacije Bosne i Hercegovine⁷⁸ i Republike Srpske⁷⁹ i krivično zakonodavstvo Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁸⁰.

I pored opšteg nastojanja i opredijeljenosti da se mladima posveti dužna pažnja, te omogućе adekvatni uslovi za njihovo bezbrižno odrastanje i pravilan razvoj, evidentno je da mladi (usljed različitih etioloških faktora i uticaja) ispoljavaju određena ponašanja koja su po svojoj destruktivnoj prirodi i posljedicama u suprotnosti sa očekivanjima društva, odnosno lokalne društvene zajednice (Moffitt, 1993: 674-701). S razlogom se postavlja pitanje da li se mogu obezbijediti adekvatni uslovi u određenoj lokalnoj zajednici na planu zadovoljenja određenih potreba mladih u vezi njihovog pravilnog razvoja, kako bi oni mogli postati korisni članovi te zajednice. Postoji saglasnost da postojeći pravni, odnosno zakonski i institucionalni kapaciteti i mogućnosti na planu prevencije ne mogu zadovoljiti očekivanja, bez uključivanja i sinergije i vanpravnih (društvenih) subjekata, kao i svakog građanina kao aktivnog sudionika u svim društvenim procesima i događajima.

Određena sprovedena istraživanja su pokazala da ozbiljnost problema maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini najviše zavisi od percepcije njene učestalosti u lokalnoj zajednici, kao i od medijskih izvještavanja o ovoj tematici (Macanović, Grbić, Pavlović, Kuprešanin, 2016: 68). Kroz različite medijske izvještaje primjećuje se da se maloljetnici pojavljuju kao aktivni ili pasivni akteri određenih krivičnih događaja. U tom smislu, zabrinjava sve veća fenomenološka raznovrsnost i rasprostranjenost određenih krivičnih djela prepoznatljivih po veoma destruktivnim posljedicama. Kriminalitet je, kao složenu društvenu pojavu, nemoguće iskorijeniti, pa tako nije moguće ni zamisliti određenu lokalnu društvenu zajednicu bez maloljetničke delinkvencije kao društvenog realiteta, ali je intencija da se prisutnost različitih oblika ove delinkvencije smanji na najmanju moguću mjeru.

Terminološko određenje i protektivno shvatanje maloljetničke delinkvencije

U naučnoj i stručnoj literaturi postoje različiti termini koji na određen način označavaju ili pojmovno određuju i definišu različite oblike ponašanja maloljetnika koja odstupaju od određenih pravnih - zakonskih normi i opšteusvojenih obrazaca ponašanja u određenoj društvenoj, odnosno lokalnoj zajednici. U cilju pravilnog razumijevanja pojedinih termina, odnosno pojmova izvršićemo pojmovno definisanje maloljetničke delinkvencije kako bi se izvršila sasvim jasna i nedvosmislena diferencijacija između pojedinih termina, odnosno izraza koji se ponekad nepotrebno i pogrešno poistovjećuju ili koriste u pogrešnom kontekstu. Maloljetnička delinkvencija je jedna od društvenih pojava koja je vjerni pratilac društva, odnosno ljudske zajednice u svim istorijskim periodima društvenog razvoja. I danas su maloljetnici, kao specifična starosna kategorija, u centru pažnje i interesa zakonodavca sa izraženom tendencije humanizacije maloljetničkog krivičnog prava i protektivnog odnosa.

Krivičnopravni položaj maloljetnika kao i cjelokupno postupanje specijalizovanih organa maloljetničkog pravosuđa, bitno se razlikuje u odnosu na krivičnopravni položaj i status punoljetnih izvršilaca krivičnih djela. Međutim, maloljetnička delinkvencija, kao pravni i društveni realitet, nije novina, niti je svojstveno samo za savremeno društvo, već se radi o staroj pojavi, odnosno društvenom

---

⁷⁸ Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 7/14).

⁷⁹ Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br.13/10, 63/11, 61/13).

⁸⁰ Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službene novine Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, broj 53/11).

fenomenu koji je kroz različite periode ljudske egzistencije zavređivao posebnu pažnju i fenomenološki se modifikovao tako što se prilagođavao aktuelnim društvenim, ekonomskim i drugim uslovima i okolnostima.

Maloljetna delinkvencija je pojam koji se obično koristi u akademskoj literaturi za upućivanje na mladu osobu koja je počinila krivično djelo, iako se njegova precizna definicija može odrediti u skladu s lokalnom jurisdikcijom. Specifični razlozi zbog kojih se te razlike potcjenjuju su nejasni, ali mogu nastati iz nedostatka dogovorenih međunarodnih standarda.

“Maloljetnik” se u tom kontekstu odnosi na pojedinca koji je pravno u stanju počiniti krivično djelo zbog toga što je iznad minimalne starosti krivične odgovornosti, ali ispod starosti kriminalne većine, kada se osoba zakonski smatra punoljetnom. Minimalna starost krivične odgovornosti varira međunarodno između šest i 18 godina, ali je starost kriminalne većine obično 18 godina.

U naučnoj i stručnoj literaturi postoji saglasnost da je maloljetnička delinkvencija multidisciplinarni i multifaktorijalni fenomen (Fairchild, *et al.*, 2013: 924–940). Brojne nauke (pravo, pedagogija, psihologija, socijalni rad, medicina, sociologija i dr.) u fokusu naučnog interesovanja imaju fenomen maloljetničke delinkvencije nastojeći da svaka iz svog naučnog ugla posmatranja ovog fenomena, cijeneći njen predmet proučavanja - ponudi adekvatna rješenja i odgovore na krucijalna pitanja etiološke, fenomenološke i preventivne prirode. Praktično je nemoguće ovaj fenomen posmatrati kroz prizmu isključivo samo jedne nauke, s obzirom na to da svaka nauka pojedinačno može ponuditi samo parcijalne odgovore i rješenja etiološke, fenomenološke i preventivne prirode.

Za maloljetničku delinkvenciju se koriste različiti termini (društvena neprilagođenost, loše društveno ponašanje, društveno neprihvatljivo ponašanje, prestupničko ponašanje mladih, maloljetnici u sukobu sa zakonom itd.) (Orlić, Pehlić, Tufekčić, 2019: 23). Pod izrazom „delinkvencija“ podrazumijevamo isključivo vršenje krivičnih djela od strane maloljetnika, a ne i druga ponašanja koja bi se mogla svrstati u tzv. antisocijalno ponašanje, odnosno druge oblike delikata (Škulić, 2011: 27). Protektivni odnos zakonodavca u odnosu na maloljetnike se neposredno ispoljava i u terminološkoj povlaštenosti ove specifične starosne kategorije, kako bi se na određen način izbjegla nepotrebna i dugoročno štetna stigmatizacija ili etiketiranje maloljetnika u određenoj lokalnoj zajednici, kao i omogućila brža, jednostavnija i efikasnija resocijalizacija i socijalna adaptacija maloljetnika u sredini.

Iz navedenog proizilazi jasna diferencijacija između određenih ponašanja koja su inkriminisana (propisana) pozitivnim zakonskim propisima i, s druge strane, društveno neprihvatljivih ponašanja koja odstupaju od uobičajenih normi ili obrazaca ponašanja u određenoj lokalnoj zajednici. Međutim, u naučnoj i stručnoj literaturi pronalazimo i šire shvatanje maloljetničke delinkvencije koje obuhvataju sva ponašanja, kako ona koja predstavljaju kršenje pravnih normi, tako i ponašanja koja odstupaju od moralnih i drugih obrazaca ponašanja u određenom društvu, odnosno lokalnoj zajednici. Delinkventno ili prestupničko ponašanje inkorporira širok katalog određenih ponašanja koja su propisana normama materijalnog krivičnog prava. Međutim, pored delinkvencije/prestupništva, postoje i različiti oblici preddelinkventnog (predprestupničkog) ponašanja koje kao takvo nije inkrimisano normama materijalnog krivičnog prava, ali po svojoj prirodi i fenomenološkom ispoljavanju predstavlja uvod ili „prag“ kada može prerasti ili je izvjesno (realno) da će postati delinkventno ili prestupničko ponašanje (npr. neopravdano izostajanje sa nastave ili bježanje iz škole, nepristojno ponašanje, upotreba opojnih sredstava, vrijeđanje i psovanje i dr.).

Takođe, kada je u pitanju odgovornost maloljetnika, u kaznenopravnom smislu, neophodno je prepoznati i naglasiti diferencijaciju, odnosno razlikovati krivičnu, prekršajnu i disciplinsku odgovornost maloljetnika. U tom smislu, neophodno je naglasiti sasvim jasnu krivičnopravnu diferencijaciju između djeteta i maloljetnika. Granice maloljetstva su određene na različite načine i imaju širok raspon u savremenim krivičnopravnim sistemima, a u maloljetničkom krivičnom pravu Bosne i Hercegovine kao i u susjednim državama iz neposrednog okruženja (Srbija, Hrvatska, Crna Gora), ta starosna granica je 14 godina. Uvažavajući navedeno, lica uzrasta do 14 godina se nazivaju djeca, tako da se na njih ne mogu primijeniti krivične sankcije, niti neke druge krivičnopravne mjere. Djeca su kategorija izuzeta iz bilo kakvog krivičnopravnog režima (materijalnog i procesnog) (Simović, Jovašević, Mitrović, Simović, 2021: 144).

Zakonodavac je iskazao i poseban zaštitnički odnos kada je u pitanju reakcija na kriminalitet izvršen od strane maloljetnika, izbjegavajući uobičajeno postupanje, odnosno redovan krivični postupak i omogućio „skretanje“ na alternativno postupanje usmjereno na druge grane prava (porodično pravo, socijalno pravo i dr.). „Onesposobljavanje“ ili uklanjanje maloljetnih delinkvenata

iz službene procedure se generalno ogleda kao „preusmjeravanje“ (diversion) mladih u više pozitivne alternative (Simović, Simović, 2008: 268).

Alternativni program je poznat kao „diverzion“, jer se u njemu učesnici preusmjeravaju od sistema krivičnog pravosuđa (Rutherford, McDermott, 1976.). Diverzija je dobrovoljna i učesnik je preuzima svojevolljno. U nedostatku pune saradnje, pojedinac je podložan standardnoj primjeni prava. Diverzija znači obustavu formalnog krivičnog postupaka protiv optuženog.

S obzirom na savremene tendencije humanizacije maloljetničkog krivičnog prava, različite oblike alternativnog postupanja prema maloljetnicima kao učinocima krivičnih djela primjećujemo u brojnim savremenim maloljetničkim krivičnopravnim sistemima kao savremeni odgovor i reakciju na kriminalitet izvršen od strane ove specifične starosne kategorije (Karović, Orlić, 2021: 591). Alternativne ili diverzione mjere u maloljetničkom krivičnom pravu Bosne i Hercegovine u koje spadaju vaspitne preporuke i policijsko upozorenje, predstavljaju alternativni oblik reakcije na tzv. „bagatelni“ kriminalitet izvršen od strane maloljetnika, kada su zadovoljeni, odnosno propisani određeni zakonski uslovi. Međutim, ne smijemo zaboraviti ili ignorisati da je i dalje maloljetnički zatvor adekvatna krivična sankcija u maloljetničkom krivičnom pravu kao krajnji odgovor u odnosu na širok katalog izvršenih krivičnih djela od strane maloljetnika (npr. ubistvo i dr.).

Kriminalitet i mladi/maloljetnici - etiološki aspekt

Kao što je već navedeno, praktično je nemoguće zamisliti određenu društvenu zajednicu koja je imuna na različite oblike maloljetničke delinkvencije, samo se postavlja pitanje veće ili manje prisutnosti ovog fenomena na određenom geografskom prostoru i određenoj lokalnoj zajednici, bez obzira na toda li se radi o ruralnom ili urbanom području. Od ukupnog društvenog ambijenta u lokalnoj društvenoj zajednici, koji je determinisan i uslovljen određenim društvenim, ekonomskim, kulturološkim, geografskim ili nekim drugim uslovima i specifičnostima, zavisi i prisutnost različitih oblika maloljetničke delinkvencije (priroda, učestalost/dinamika, vrsta, stepen destrukcije, posljedice i dr.). Svaka lokalna društvena zajednica ima određene specifičnosti koje se moraju uvažavati prilikom razmatranja određenih pitanja etiološke, fenomenološke i preventivne prirode, a koja se odnose na ovaj fenomen.

Na osnovu raspoloživih, odnosno dostupnih podataka Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, u 2020. godini tužilaštva u Bosni i Hercegovini riješila su 410 izvještaja (prijava) o počinjenom krivičnom djelu maloljetnih osoba, što je u odnosu na prethodnu godinu manje za 79 prijava, ili 16,6 odsto. Od ukupnog broja izvještaja (prijava) o počinjenom krivičnom djelu za maloljetne osobe u 2020. godini, po vrstama odluke za njih 46,6 odsto je odbačena prijava, 6,6 odsto pripremi postupak je obustavljen i za 46,8 odsto slučajeva podniet je prijedlog za izricanje sankcije. Ukupan broj osuđenih maloljetnih osoba je 107, što je devet osuđenih maloljetnika manje u odnosu na prethodnu godinu. Izrečeno je 107 krivičnih sankcija, i to vaspitnih mjera u 97,2 odsto slučajeva, a kazna zatvora 2,8 odsto⁸¹.

Krucijalni problem etiološke prirode koji se veoma često zanemaruje ili mu se ne poklanja dužna pažnja jesu etiološki ili uzročni faktori koji neposredno ili posredno pogoduju nastanku različitih fenomenoloških oblika maloljetničke delinkvencije. Jedan od važnih aspekata prevencije maloljetničkog prestupništva predstavlja i organizovano, plansko, sistemsko koordinirano i multidisciplinarno proučavanje etiologije, odnosno utvrđivanje uzroka koji neposredno ili posredno pogoduju nastanku određenih društveno neprihvatljivih i i kažnjivih ponašanja kod maloljetnika (Simović, Karović, 2020: 548). Pažnja i interes organa i svih subjekata zaduženih za (re)akciju kada je u pitanju ovaj fenomen je uglavnom fokusirana na posljedice, tj. nakon izvršenja određenog zabranjenog, odnosno kažnjivog ponašanja (krivično djelo, prekršaj, disciplinski prestup). Takođe, neposredno nakon nastupanja negativne posljedice i mediji se uključuju u izvještavanje opšte javnosti o konkretnom krivičnom djelu, njegovoj prirodi, načinu izvršenja i drugim specifičnostima i taj interes i pažnja medija traju određen vremenski period, uglavnom kraće, sve dok neki drugi događaj ne potisne u drugi plan prethodni događaj. Nakon nastupanja negativne posljedice, najčešće se

---

⁸¹ Detaljnije vidjeti na: <https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/CRI012020Y11BS.pdf>, saopštenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine – Demografija i socijalne statistike, pristupljeno 19.2.2022.

preduzimaju od strane nadležnih organa *ad hoc* aktivnosti, kako bi se samo sanirale štetne posljedice, koliko je to realno moguće u konkretnoj situaciji. Nakon nastupanja određene posljedice evidentno je da postojeći preventivni mehanizmi zaštite nisu polučili odgovarajuće ili očekivane rezultate, iz čega proizilazi realna i svrsishodna potreba preispitivanja određenih preventivnih mjera i radnji (Vuković, 2010).

Međutim, veoma važno etiološko pitanje jeste blagovremeno prepoznavanje, otkrivanje i identifikovanje neposrednih ili posrednih uzroka koji su na određen način doprinijeli i pogodovali nastanku negativne posljedice, kako bi se mogli kreirati i obezbijediti srazmjerni i adekvatni odgovori i rješenja preventivne prirode. Djelovanje na identifikovane i utvrđene uzroke, u smislu njihovog otklanjanja ili bar redukovanja njihovog djelovanja, predstavlja imperativ specijalizovanih organa i subjekata (agencija i dr.), ali i vaninstitucionalnih (društvenih) subjekata i pojedinaca kao autoriteta u određenoj lokalnoj zajednici. Iz navedenog proizilazi da je iniciranje, predlaganje i kreiranje efikasnih i srazmjerno potrebnih preventivnih rješenja nemoguće bez blagovremenog prepoznavanja, otkrivanja i identifikovanja različitih etioloških ili uzročnih faktora koji su u većoj ili manjoj mjeri svojim djelovanjem doprinijeli i pogodovali nastanku negativne posljedice. Najčešće se radi o kombinaciji više etioloških faktora koji su u (sa)dejstvu svojim djelovanjem doprinijeli i pogodovali nastanku negativne posljedice.

S druge strane, neophodno je blagovremeno prepoznati određena rizična ponašanja kod maloljetnika koja mogu vremenom „prerasti“ u kažnjiva ponašanja. Izvršenje krivičnog djela od strane maloljetnika i nastupanje štetne posljedice je samo finalni čin ili kulminacija destrukcije koju neposredno manifestuje i ispoljava maloljetno lice u određenoj situaciji. Sasvim je pogrešna percepcija da je prevencija maloljetničke delinkvencije (Howell, 2003.) isključiva zadaća i obaveza institucionalnih subjekata za sprovođenje zakona (policija, tužilaštvo, sud, centar za socijalni rad i dr.) (Elrod, Ryder, 2011). U preventivni društveni proces je neophodno uključiti i vanpravne ili sve društvene subjekte (porodica, rodbina, komšiluk, nastavno osoblje, sportski kolektivi, religijske zajednice, mediji i dr.) i sve pojedince kao autoritete koji svojim djelovanjem mogu doprinijeti sprječavanju i otkrivanju maloljetničke delinkvencije. Deklarativna opredijeljenost na planu prevencije različitih fenomenoloških oblika maloljetničke delinkvencije, bez konkretne akcije u smislu preduzimanja srazmjerno potrebnih preventivni mjera i radnji, ne može obezbijediti očekivane rezultate.

Važno je naglasiti i potrebu koordiniranog djelovanja svih organa, subjekata, odnosno agencija za sprovođenje zakona, kao i angažman vaninstitucionalnih kapaciteta i mogućnosti u vezi blagovremenog prepoznavanja i identifikovanja svih rizičnih ponašanja kod mladih. Savremeno doba sa sobom donosi i neke nove izazove i rizike što značajno otežava cjelokupan preventivni proces, posebno kada se radi o nekim novim fenomenološkim mogućnostima zloupotrebe prava djeteta u sajber prostoru (Aftab, P. (2006), odnosno zloupotrebi različitih informacionih komunikacionih mogućnosti (internet, društvene mreže/platforme i dr.). Opšti napredak, odnosno progres tehnike i informaciono-komunikacionih tehnologija zadnje dvije decenije, pored pozitivnih, korisnih i svrsishodnih karakteristika - ima svoju i negativnu ili destruktivnu stranu. Pored toga, prekomjerna vremenska posvećenost djece, odnosno maloljetnika internetu (igricama, tik tok⁸² i drugi sadržaji) po automatizmu smanjuje interes za uspostavljanje socijalnog fizičkog kontakta sa drugim vršnjacima i bavljenje društveno korisnim i svrsishodnim aktivnostima (npr. sport, edukacija, druženje i dr.).

Ne umanjujući preventivnu i zaštitnu komponentu drugih faktora na planu blagovremenog (ranog) otkrivanja i sprječavanja različitih oblika maloljetničke delinkvencije, neophodno je ipak

---

⁸² Neki od najopasnijih izazova koje su među sobom poticali korisnici ove društvene mreže su “blackout”, izazov “lomljenja lubanje”, izazov “bacanja u zrak”, izazov s novčićem... “Blackout” izazov je “igra gušenja”, odnosno padanja u nesvijest. Ona već duže kruži internetom, a sastoji se u tome da sudionici namjerno prekidaju dotok kisika, pokušavajući izazvati osjećaj koji čovjek doživi neposredno pred smrt, odnosno pred gubitak svijesti (<https://mahalla.ba/2021/11/30/uznemirujuci-tiktok-izazov-siri-se-medju-ucenicima-u-bih>, 22.4.2022).

naglasiti prvorazredan značaj i ulogu porodice. U primarne činioce koji utiču na delinkventno ponašanje ubraja se, prije svih, dezintegrirana porodica, potom odnosi u porodici koji su poremećeni među svim članovima (kako između samih roditelja, tako između roditelja i djece, a potom i među djecom), nezainteresovanost roditelja (obično očeva koji rade u inostranstvu, dok su majke previše emotivne i svoje sinove ne vide realno), te zdravstveni problemi, kako roditelja tako i samog delinkventa (Krstić, 2014: 327). Roditelji i drugi članovi porodice, po prirodi stvari, imaju realnu mogućnost da prvi primijete određene promjene ponašanja kod maloljetnika (zabrinutost, povlačenje, neraspoloženje, izbjegavanje komunikacije i dr.), te da prepoznaju određena rizična ponašanja ili ponašanja koja odstupaju od uobičajenih obrazaca ponašanja u određenoj lokalnoj zajednici svojstvenih za uzrast maloljetnika.

Instruktivna i kontrolna funkcija i djelatnost, prije svega roditelja u vezi blagovremenog i adekvatnog nadzora, brige, pružanja pomoći i različitih oblika podrške maloljetniku - predstavlja izuzetno važan segment od kojeg zavisi i pravilan razvoj, te prevazilaženje trenutnih problema sa kojima se maloljetnik susreće u periodu odrastanja. Pravilan i adekvatan pristup roditelja koji podrazumijeva kontinuiranu komunikaciju sa maloljetnikom, jedan je od veoma važnih uslova za uspostavljanje uzajamnog povjerenja i dvosmjernog interakcionog odnosa na relaciji roditelj - dijete, odnosno maloljetnik. Savremeni i izuzetno dinamičan način življenja, ekonomska neizvjesnost, politička, pravna i psihološka nesigurnost i druge karakteristike današnjice neposredno utiču da roditelji ne posvećuju dužnu pažnju i vrijeme prema djeci, odnosno maloljetnicima, tako da se zanemaruje i nadzorna komponenta od strane roditelja prema djetetu, odnosno maloljetniku.

Sociopatološke pojave i maloljetnička delinkvencija

Različite oblike maloljetničke delinkvencije neophodno je posmatrati kroz prizmu njihove međusobne povezanosti i uslovljenosti sa različitim sociopatološkim pojavama koje čine sastavni dio svakodnevnice kao što su alkoholizam⁸³, zloupotreba opojnih droga⁸⁴, prostitucija⁸⁵, kocka⁸⁶, skitnja i

---

⁸³ Alkohol je najčešće prva zavisnost s kojom se mladi susreću, nerijetko se ne zaustavljajući samo na njemu. Hrvatska se, s oko 240.000 alkoholičara, od kojih se svega tri odsto liječi, nalazi u samom vrhu evropskih država po konzumiranju alkohola. Trend konzumacije alkohola u populaciji mladih stalno je u porastu, što zabrinjava i traži pozornost cijele društvene zajednice, prije svega u prevenciji ovog nemilog fenomena ([http ps://www.Pliva zdravlje.hr/aktualno/clanak/24551/Mladi-i-alkohol.html](http://ps://www.Pliva zdravlje.hr/aktualno/clanak/24551/Mladi-i-alkohol.html), 2.5.2022).

⁸⁴ U svijetu je, prema podacima UN-a, u 2016. godini evidentirano 29 miliona ljudi koji se bore sa zavisnošću od droga, što je za dva miliona više u odnosu na prošlu godinu. Gledajući **položaj BiH na takozvanoj "balkanskoj ruti" trgovine narkoticima – on doprinosi povećanoj dostupnosti narkotika na bh. ulicama**. Takođe, svakodnevno smo informisani da policijske agencija i službe širom BiH sve češće vrše zapljene i oduzimanja različitih vrsta opojnih droga. Prema pojedinim podacima, u Bosni i Hercegovini više od 12.500 osoba su intravenski korisnici droga (<https://biramoporavak.ba/droga-u-bih-koja-se-najvise-koristi-gdje-se-unistava-i-koliko>, 2.5.2022).

⁸⁵ Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, u 2020. godini evidentirano je jedno krivično djelo navođenje na prostituciju, a godinu ranije nije bilo takvih slučajeva. Međutim, u 2019. godini registrovano je pet prekršaja koji se odnose na prostituciju (<https://otvoreno.ba/novosti/bih/elitna-prostitucija-procvjetala-u-bih>, 2.5.2022).

⁸⁶ U Bosni i Hercegovini je posljednjih nekoliko godina sve veća dostupnost kocke i igara na sreću, te je samim tim sve učestalija pojava patološkog kockanja. Rezultat je to prvog kruga istraživanja o opasnostima i rizicima zavisnosti o kocki za bh. društvo, koje je 2019. godine realizovao Operativni tim Rijaseta Islamske zajednice u BiH za borbu protiv zavisnosti kockanja. Vođa istraživačkog projekta naglasio je na konferenciji za novinare da patološko kockanje stručnjaci smatraju poremećajem kontrole nagona, odnosno nesposobnošću suzdržavanja od nekog nagona koji istovremeno izaziva ugodu osobi, ali je i opasan za nju ili njoj bliske osobe jer ozbiljno narušava čovjekovu psihofizičko, pa čak i porodično i materijalno stanje. Po njegovim riječima, više od 85 osto ispitanika smatra da je kockanje/klađenje ozbiljan rizik, među kojima su bingo, sportsko klađenje, jednokratne srećke/strugalice i loto - najzastupljeniji vidovi klađenja u Bosni i Hercegovini. Na pitanje o ličnoj involviranosti u kocku i klađenje, oko 40 odsto ispitanika izjavilo je da ponekad igra bingo, slijede sportsko klađenje (28

prosjačenje. Savremeno doba u kojem danas egzistira i bivstvuje čovjek svojstveno je po brojnim izazovima i problemima koji se neposredno odnose na razvoj i odrastanje djece, odnosno maloljetnih lica. U tom kontekstu, neophodno je navesti međusobnu uslovljenost i povezanost različitih sociopatoloških pojava prije svega sa kriminalitetom mladih, ali i drugim kažnjivim ponašanjima (prekršaj, disciplinski prestup). Zavisnost mladih (alkoholizam, zloupotreba opojnih droga, kocka) sve više zabrinjavaju naučnostručnu, ali i opštu javnost, uvažavajući razmjere destrukcije, sve veću prisutnost i fenomenološku rasprostranjenost, snižavanje starosne dobi kada mladi počinju sa prvim koracima na putu prema zavisnosti i druge specifičnosti koje se odnose na zavisnost mladih.

Alkoholizam, odnosno zloupotreba alkohola i njegovo konzumiranje, kao društveni fenomen i realitet u svakodnevnom životu, zavređuje posebnu pažnju kada su u pitanju maloljetna lica, uvažavajući njihovu starosnu dob, s obzirom na njegovo negativno (sa)djelovanje i povezanost sa drugim sociopatološkim pojavama (narkomanija, kocka, prosjačenje, prostitucija i dr.) (Orlić, Karović, 2020: 275). Zakonodavac je u pogledu propisanih krivičnih djela kojima se maloljetnim licima pruža krivičnopravna zaštita od zloupotrebe i odavanja alkoholu, u KZ FBiH i KZ BDBiH propisao dvije inkriminacije „Služenje alkoholnih pića mlađim maloljetnicima“ iz člana 237 KZ FBiH i člana 231 KZ BDBiH i „Zapostavljanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ iz člana 219 KZ FBiH i čl. 216 KZ BDBiH, kao i krivično djelo „Zapuštanje i zlostavljanje djeteta“ iz člana 187 KZ RS.

Analizom važećih zakonska rješenja u krivičnom i prekršajnom zakonodavstvu može se reći da su ona manjkava i neujednačena, te su stoga neophodne intervencije u smislu izmjena i dopuna zakona, te propisivanja adekvatnije i ujednačene krivičnopravne i prekršajne zaštite maloljetnih lica. Konzumacija alkohola od strane maloljetnih lica se na različite načine shvata i tretira u određenim lokalnim zajednicama, a suštinski problem je što se ovaj problem neopravdano zanemaruje ili ignoriše, pa čak i toleriše (bez adekvatne reakcije). Međutim, komparacije radi, zloupotreba opojnih droga ima veći uticaj na pojavu različitih oblika prestupničkog ponašanja maloljetnih lica u odnosu na konzumiranje alkohola.

Maloljetna lica su u današnjem vremenu u velikoj mjeri sklona konzumiranju opojnih droga i podložna su kategorija da budu pasivni subjekat zloupotrebe opojnih droga bilo na način da im se raznim inkriminirajućim radnjama droga učini dostupnim ili pak na način da budu iskorišteni za preduzimanje radnji zloupotrebe opojnih droga u odnosu prema drugim licima (Orlić, Karović, 2020: 117). Iz navedenog proizilazi da je moguće maloljetna lica posmatrati dvojako, i to kroz prizmu zloupotrebe opojnih droga od strane maloljetnika i, s druge strane, zloupotrebe opojnih droga od strane maloljetnika u odnosu prema drugim licima. Posebno zabrinjava činjenica da se sve više snižava starosna dob kada mladi prvi put dolaze u kontakt i konzumiraju određenu opojnu drogu.

Komparacije radi, analizom trenutnih zakonskih rješenja u Bosni i Hercegovini, prepoznajemo sasvim jasnu razliku između entitetskih krivičnih zakonodavstava u smislu adekvatne krivičnopravne zaštite mladih. Tako, krivično zakonodavstvo Republike Srpske propisuje znatno širu krivičnopravnu zaštitu maloljetnim licima od zloupotrebe opojnih droga u odnosu na krivično zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine (neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, posjedovanje i omogućavanje uživanja opojnih droga). Izmjenama i dopunama iz 2017. godine Republika Srpska je u vezi navedenih krivičnih djela propisala nove kvalifikatorne odredbe, tako da je na taj način proširen obim krivičnopravne zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe opojnih droga.

Međutim, zabrinjava sve već fenomenološka rasprostranjenost, dostupnost i zloupotreba različitih vrsta opojnih droga. Maloljetnici se odaju zloupotrebi opojnih droga, kao povremeni ili stalni konzumenti, ali i veoma često se viktimiziraju na način da se zloupotrebjavaju za neposrednu uličnu

---

odsto), jednokratne srećke (26 odsto) i loto (23,3 odsto) ([https://www. Radios_rebrenik.ba/2019/09/u-bih-se-pretežno-kocka-i-igra-na-srecu-iz...](https://www.Radios_rebrenik.ba/2019/09/u-bih-se-pretežno-kocka-i-igra-na-srecu-iz...), 1.5.2022).

prodaju i distribuciju različitih opojnih droga. Ulazak maloljetnika u mračni svijet opojne droge je povezan i sa vršenjem različitih krivičnih djela, a najčešće se radi o krivičnim djelima iz oblasti imovinskog kriminala (krađa, teška krađa i dr.), kako bi pribavili novac za kupovnu opojne droge i zadovoljili svoje lične potrebe.

Pored alkoholizma i zloupotrebe opojnih droga, u zadnje vrijeme sve aktuelniji problem je kockanje koje je prepoznatljivo po masovnošću, sa veoma negativnim i nesagledivim posljedicama. Kockanje možemo posmatrati kao sociopatološku pojavu, odnosno društvenu devijaciju koja ima tendenciju da postane vodeća zavisnost među maloljetnim licima. Osim toga, kada je u pitanju i kockanje, u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine primjećujemo neujednačenost, s obzirom na to da kockanje kao krivično djelo nije propisano u svim krivičnim zakonima Bosne i Hercegovine. S druge strane, kockanje je kao prekršajno djelo propisano u svim prekršajnim zakonodavstvima.

Analizom navedenih zakona primjećujemo da su krivična djela koja se odnose na kockanje propisana samo u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske, a radi se o krivičnim djelima „Kockanje“ (član 368) i „Organizovanje nedozvoljenih igara na sreću“ (član 231).

Pored navedene dvije inkriminacije, krivičnopravna zaštita maloljetnika od kockanja je propisana i u krivičnom djelu „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ iz člana 219 KZ FBiH i člana 216 KZ BDBiH, odnosno „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta“ iz člana 187 KZ RS. U stavu 3 navedenog krivičnog djela, propisan je kvalifikatorni oblik koji se odnosi na posljedice koje inorporiraju odavanje asocijalnom ponašanju koje obuhvata i kockanje. Međutim, uprkos navedenim krivičnim inkriminacijama, ali i prekršajnim djelima propisanim u prekršajnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini, maloljetnici se sve učestalije i masovnije odaju različitim oblicima igara na sreću, a kladionice su dostupne na svim lokacijama, uključujući i ruralne sredine. Pri tome, možemo konstatovati da se na veoma malom prostoru nalaze najčešće po dvije ili tri kladionice u urbanim sredinama, a, s druge strane, ne smijemo zaboraviti i mogućnost klađenja, odnosno učestvovanja maloljetnih lica u igrama na sreću putem interneta (tzv. *on line* klađenja).

Pored navedenih sociopatoloških pojava koje su u neraskidivoj vezi sa različitim oblicima maloljetničke delinkvencije, ne smijemo zaboraviti prostituciju, prosjačenje i skitnju maloljetnih lica kao veoma izražene i prisutne sociopatološke pojave u svakodnevnom životu. Prostituciju, prosjačenje i skitnju možemo uslovno posmatrati i kroz prizmu krivičnih djela iz oblasti trgovine ljudima, uvažavajući njihovu prirodu, fenomeneološke oblike ispoljavanja, rasprostranjenost i druge krivičnopravne specifičnosti. Iako se prosjačenje i skitnja uglavnom dovode u vezu ili povezuje sa romskom populacijom, evidentno je da su prosjačenje i skitnja u savremenim uslovima prisutni i u svim drugim nacionalnim, etničkim i vjerskim grupama, i to kao sociopatološka pojava.

Zaključak

Nema sumnje da je maloljetnička delinkvencija pravni i društveni realitet koji čini sastavni dio naše svakodnevnice, bez obzira na sve institucionalne i vaninstitucionalne kapacitete, resurse i mogućnosti usmjerene na prevenciju. Fenomenološka raznovrsnost i rasprostranjenost različitih oblika maloljetničke delinkvencije predstavlja sasvim jasan signal za zakonodavca da je neophodno kritički preispitati postojeća zakonska rješenja materijalne, procesne i izvršne prirode, sa akcentom na prevenciju, a u cilju adekvatne institucionalne (re)akcije na ovu pojavu u društvu. Osim toga, u proces prevencije neophodno je uključiti i sve druge vaninstitucionalne ili vanpravne subjekte i pojedince kao autoritete, u vezi blagovremenog otkrivanja i sprječavanja ove pojave. Zakonodavac je sasvim opravdano i svrsishodno iskazao poseban senzibilitet kada su u pitanju maloljetni izvršioči krivičnih djela sa jasno izraženom komponentom humanosti koja se praktično ispoljava u protektivnom ili zaštitničkom modelu i odnosu specijalizovanih organa maloljetničkog pravosuđa, prema ovoj specifičnoj starosnoj kategoriji. U terminološkom – jezičkom smislu, zakonodavac je iskazao poseban senzibilitet jer je izbjegao korištenje određenih termina, odnosno izraza svojstvenih za klasično krivično pravo, kako bi na taj način izbjegao ili onemogućio stigmatizaciju maloljetnika u određenoj lokalnoj zajednici.

Pored fenomenologije i prevencije maloljetničke delinkvencije, u ovom radu je apostrofirana i krucijalna važnost područja etiologije, odnosno uzročnosti u smislu blagovremenog otkrivanja, prepoznavanja i identifikacije određenih etioloških faktora i uzroka koji neposredno ili posredno

doprinosu i pogoduju nastanku ove pojave, te njihovog otklanjanja ili bar reduciranja. Kreiranje adekvatnih i srazmjerno potrebnih preventivnih rješenja i odgovora, kao (re)akcije na ovaj fenomen je praktično nemoguće bez uvažavanja područja etiologije, odnosno uzročnosti.

Naposlijetku, naglašena je neraskidiva veza, odnosno uslovljenost i povezanost različitih oblika maloljetničke delinkvencije sa određenim sociopatološkim pojavama (alkoholizam, opojne droge, kocka, prostitucija, prosjačenje, skitnja), te izvršen krivičnopravni i viktimološki osvrt na pojedine inkriminacije, naglašavajući određene nedostatke.

Literatura

- Aftab, P. (2006). *What methods work with the different kinds of cyberbullies?*, <http://www.stopcyberbullying.org/pdf/howdoyouhandleacyberbully.pdf>, 17. 4.2022.
- Burke, J.D., Mulvey EP, Schubert CA. (2015). *Prevalence of mental health problems and service use among first-time juvenile offenders*, J Child Fam Stud, 24, 3774–3781.
- Elrod, P., Ryder, P. (2011). *Juvenile Justice, A Social, Historical and Legal Perspective*, Sudbury (Massachusetts), Jones and Bartlett Publishers.
- Fairchild, G. et al. (2013). *Evaluating and Reformulating the Developmental Taxonomic Theory of Antisocial Behavior*, Journal of Child Psychology and Psychiatry, 9, 924–940.
- Fox, S. (1974). *Juvenile Justice Reform: Innovations in Scotland*, The American Criminal Law Review, 12, 61-102.
- Gurda, V. (2020). *Starosne granice krivičnopravnog maloljetstva u uporednom pravu*, Rijeka, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 41, broj 3.
- Hazel, AN. (2008). *Cross-National Comparison of Youth Justice*, Youth Justice Board.
- Howell, J. (2003). *Preventing and Reducing Juvenile Delinquency*, Thousand Oaks, Sage publications.
- Karović, S., Orlić, S. (2021). *Alternativno ili diverziono postupanje u maloljetničkom krivičnom pravu Bosne i Hercegovine - opravdanost i svrsishodnost primjene*, Zbornik radova 34. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović, Tom I, Međunarodna naučna konferencija – Primjena prava i pravna sigurnost, Beograd.
- Krstić, J. Ž. (2014). *Činitelji delinkventnog ponašanja*, JAHR, Vol. 5/2, No. 10.
- Macanović, N., Grbić - Pavlović, N., Kuprešanin, J. (2016). *Maloljetnička delinkvencija - prevencija i resocijalizacija*, Banja Luka, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defnologija centar Banja Luka.
- Moffitt, T. (1993). *Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy*, Psychological Review, 4, 674-701.
- Mulvey, E., Arthur, M.W., Reppucci, N.D. (1993). *The prevention and treatment of juvenile delinquency: A review of the research*, Clinical Psychology Review.
- Muncie, J, Goldson, B. (2006). *Comparative Youth Justice*, Sage.
- Orlić, S., Pehlić, I., Tufekčić, N. (2019). *Maloljetničko prestupništvo*, Zenica, Islamski pedagoški fakultet, Univerzitet u Zenici.
- Orlić, S., Karović, S. (2020). *Kaznenopravna zaštita maloljetnih lica od alkoholizma u Bosni i Hercegovini*, Beograd, Crimen, broj 3, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Orlić, S., Karović, S. (2020). *Kaznenopravni aspekti zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe opojnih droga u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova, Tuzla, Pravni fakultet, Univerzitet u Tuzli, Godina IV, broj 1-2.
- Regoli, R.M., Hewitt, J. D. (2006). *Delinquency in Society*, 6th ed.
- Rutherford, A., McDermott, R. (1976). *National Evaluation Program Phase I Summary Report- Juvenile Diversion*, Washington, National Institute of Justice.
- Simović, M., Simović, V.M. (2008). *Preusmjeravanje (diversion) maloljetničke delinkvencije u Sjedinjenim Američkim Državama*, Tematski naučni skup „Maloljetnička delinkvencija kao oblik društveno neprihvatljivog ponašanja mladih“, Banja Luka, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Simović, M.M., Karović, S. (2020). *Restorativni aspekti maloljetničkog krivičnog prava u Bosni i Hercegovini sa osvrtom na alternativne mjere*, Banja Luka, Pravna riječ.
- Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović, M.M. (2021). *Maloljetničko krivično pravo, treće izdanje (izmijenjeno i dopunjeno)*, Banja Luka, Grafomark.
- Škulić, M. (2011). *Maloljetničko krivično pravo*, Beograd, Pravni fakultet.
- Vuković, S. (2010). *Prevenција kriminala*, Beograd, Kriminalističko-policijska akademija.
- Young, S., Greer, B., Church, R. (2017). *Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: a global perspective*, BJPsych Bull, 41(1), 21–29.

**CRIMINAL LAW AND VICTIMOLOGICAL ASPECT OF JUVENILE DELINQUENCY -
CHALLENGES, DILEMMAS**

Karović Sadrž,

Associate professor for Criminal Law, Faculty of Law of Travnik University, employed in the State Agency for Investigation and Protection

Marina M. Simović,

Secretary of Ombudsman for Children of Republika Srpska, Associate professor, Faculty of Law at "Apeiron" University Banja Luka

Abstract: Juvenile delinquency is not a novelty in society, but a legal and social phenomenon that has been present in different periods of human history in different phenomenological forms of manifestation. Even today, there are different understandings in the scientific and professional public regarding the definition of the content and concept of delinquency. The authors paid special attention to the etiology, i.e. the area of causality of this phenomenon in the context of the correct and adequate creation of adequate and proportionately necessary legal solutions and answers of preventive nature. Timely detection and prevention of various forms of this legal and social reality, by its nature, requires a multidisciplinary approach to studying and researching of this phenomenon. In addition, the paper incorporates sociopathological phenomena that are inextricably linked with various forms of juvenile delinquency. Consequently, the legislator has shown a special sensitivity towards this specific age category, which is directly operationalized through the prism of the application of predictive or protective model and treatment of specialized juvenile justice authorities.

Key words: juvenile delinquency, juvenile, etiology, prevention, law.

STAVOVI TRENERA O VAŽNOSTI VLASTITIH PEDAGOŠKIH KOMPETENCIJA I ODGOJNOJ ULOZI SPORTA U RADU S DJECOM I MLADIMA

Mislav Katavić⁸⁷, mag.paed, OŠ Ravne njive - Neslanovac Split

Prof.dr.sc. Anita Zovko⁸⁸, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet - Odsjek za pedagogiju

Jelena Vukobratović⁸⁹, mag.paed., Prirodoslovna i grafička škola Rijeka

Sažetak: Sport kao organizirana aktivnost ima odgojnu ulogu i potiče cjelokupan razvoj djece i mladih, a trener je pritom temeljni akter o čijim pedagoškim kompetencijama ovisi uspješnost i smjer ostvarivanja tako definirane uloge sporta. Stoga je ovaj rad usmjeren na istraživanje stavova trenera o navedenom. Cilj je bio utvrditi iskazuju li treneri, koji izražavaju pozitivne stavove o ulozi sporta za djecu i mlade, i pozitivne stavove o važnosti vlastitih pedagoških kompetencija u radu s djecom i mladima. Provedeno je korelacijsko istraživanje kojim se ispitala povezanost stavova trenera o važnosti vlastitih pedagoških kompetencija i odgojnoj ulozi sporta u radu s djecom i mladima. Ispitivanje je obuhvatilo 40 ispitanika s područja grada Splita koji rade s djecom i mladima u dobi od šest do devetnaest godina u različitim sportovima te koji su dobrovoljno ispunili upitnik sa skalama procjena stavova. Rezultati su potvrdili hipotezu i pokazali kako je porast razine stavova o odgojnom djelovanju sporta pozitivno povezan sa stavovima o važnosti pedagoških kompetencija. Pokazano je i kako je porast razine stavova o odgojnom djelovanju sporta praćen porastom razine stavova o važnosti pedagoških kompetencija, kao i obrnuto.

Ključne riječi: sportski trener, pedagoške kompetencije, sport, odgoj

UVOD

Sport, kao jedan od aspekata tjelesne kulture, nudi osobi priliku za tjelesni, socijalni i psihološki razvoj stoga je vrlo važno da sredina u kojoj djeca i mladi treniraju stvara pozitivne preduvjete u kojima oni mogu maksimalno razvijati svoje predispozicije (Kuljić, Čokorilo i Grk, 2011). Za stvaranje takvih preduvjeta najvažniji je trener koji, kako bi uspio omogućiti svakom djetetu da se u potpunosti ostvari, mora moći razumjeti potrebe djece koju trenira te biti upoznat s njihovim osobinama, pravima i razvojnim karakteristikama (Mihovec i Ružić, 2010). Pri tome je važno i njegovo shvaćanje sporta kao odgojnog procesa, ali i shvaćanje važnosti vlastitih pedagoških kompetencija za uspješnost u tom procesu. Zahtjevnu odgojnu ulogu sporta mogu ispuniti samo oni treneri koji posjeduju visoku razinu pedagoške kompetentnosti te koji konstantno evaluiraju sebe, svoja ponašanja i svoju pedagošku praksu (Kuljić, Čokorilo i Grk, 2011).

Uloga trenera i njegovi stavovi o važnosti pedagoških kompetencija izuzetno su značajni za osobni i profesionalni razvoj djece i mladih, kao osoba i kao sportaša, odnosno za uspješnost ostvarivanja sportskog procesa u svim njegovim aspektima, a posebice u njegovom odgojnom djelovanju. Stoga, ovim istraživanjem pokušat će se utvrditi iskazuju li treneri, koji izražavaju pozitivne stavove o ulozi sporta za djecu i mlade, i pozitivne stavove o važnosti vlastitih pedagoških kompetencija u radu s djecom i mladima. Pritom, u istraživanju povezanosti posebna pozornost će se

---

⁸⁷ mislav.katavic@gmail.com

⁸⁸ anita.zovko@uniri.hr

⁸⁹ jelena.vukobratovic@skole.hr

posvetiti ispitivanju razlika s obzirom na socio-demografska obilježja - spol, dob, godine staža, razina obrazovanja, sudjelovanje u stručnim usavršavanjima i sport kojim se treneri bave kao i dob djece koju treniraju.

PREDMET ISTRAŽIVANJA

Kako je u prethodnim poglavljima navedeno postoje brojni čimbenici koji utječu na kvalitetu rada trenera. Brojni autori (Armour, 2011; Bosnar, Balent, 2009; Cassidy, Jones, Potrac, 2009; Jones, Hughes, Kingston, 2008; Lyle, 2002; Miljković, 2009) ističu odgojnu ulogu sporta i važnost uloge trenera u tom procesu, dok drugi (Bizjak Slanić, 2013; Cushion, Armour, Jones, 2012; Čustonja, Jukić, Milanović, 2011; Gilbert, Nater, Siwik, Gallimore, 2010) ističu važnost pedagoških kompetencija trenera za ostvarivanje odgojne uloge sporta uopće. No vrlo mali broj je autora i istraživanja koji se bave ili ispituju stavove samih trenera o navedenim pitanjima i njihovoj međusobnoj povezanosti. Cassidy, Jones, Potrac (2009) ističu kako praksu trenera oblikuju njihova osobna uvjerenja i vrijednosti i kako manjak istraživanja u tom području utječe na diskreditaciju te problematike u sportu. Stoga će ovaj rad nastojati ispitati povezanost između stavova trenera koji rade s djecom i mladima o važnosti vlastitih pedagoških kompetencija i stavova o odgojnoj ulozi sporta kako bi se pridonijelo usmjeravanju interesa za daljnjim istraživanjima ovog područja.

HIPOTEZA

Treneri koji izražavaju pozitivne stavove o odgojnoj ulozi sporta za djecu i mlade, iskazivat će i pozitivne stavove o važnosti vlastitih pedagoških kompetencija u radu s djecom i mladima.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Utvrđiti postoji li pozitivna povezanost između dvije varijable iskazane u hipotezi, odnosno utvrđiti iskazuju li treneri, koji izražavaju pozitivne stavove o ulozi sporta za djecu i mlade, i pozitivne stavove o važnosti vlastitih pedagoških kompetencija u radu s djecom i mladima.

METODA ISTRAŽIVANJA

U empirijskom dijelu rada koriste se kvantitativne metode koje biokemijski testiraju postavljene hipoteze istraživanja. Za potrebe istraživanja korišten je anketni upitnik kao instrument istraživanja te je proveden među 40 ispitanika iz grada Splita koji su se dobrovoljno javili za sudjelovanje u istraživanju. Instrument se sastoji od 3 dijela, i to dio koji se odnosi na temeljna obilježja ispitanika, seta tvrdnji kojima se ispituju stavovi o odgojnom djelovanju sporta te seta tvrdnji kojima se ispituju stavovi o važnosti pedagoških kompetencija. Za mjerenje stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija koristi se Likertova mjerna skala sa rasponom vrijednosti od 1 do 5. Valjanost mjernih skala kojima se ispituju stavovi o odgojnom djelovanju sporta i stavovi o važnosti pedagoških kompetencija provjerava se Cronbach alpha pokazateljem unutarnje dosljednosti. U radu se koriste metode deskriptivne statistike kod utvrđivanja srednje vrijednosti, kao i pokazatelja raspršenosti numeričkih vrijednosti. Upotrebom metoda tabelarnog prikazivanja prezentira se struktura odgovora na anketna pitanja, dok se povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija testira Pearsonovim koeficijentom korelacije, dok se kod testiranja unutar poduzoraka s obzirom na temeljna obilježja koristi Spearmanov koeficijent korelacije budući da poduzorci predstavljaju mali uzorak. Heterogenost u razdiobi s obzirom na temeljna obilježja testira se Hi kvadrat testom.

Analiza je rađena u statističkom softveru SPSS 25. Prije početka istraživanja provedeno je testiranje pouzdanosti mjerne skale. Vrijednost Cronbach alfa pokazatelja je 0,529, odnosno ispod granične vrijednosti 0,7 te se utvrdilo da je prisutna niska, ali prihvatljiva razina unutarnje dosljednosti prisutna među tvrdnjama koje kreiraju dimenziju promatranja stavova o odgojnom djelovanju sporta, odnosno može se donijeti zaključak da je opravdano zajedničko korištenje 8 odabranih čestica kod kreiranja vrijednosti pokazatelja. Također se utvrdilo da je prisutna niža, ali prihvatljiva razina unutarnje dosljednosti prisutna među tvrdnjama koje kreiraju dimenziju promatranja stavova o važnosti pedagoških kompetencija, odnosno može se donijeti zaključak da je opravdano zajedničko korištenje 6

odabranih čestica kod kreiranja vrijednosti pokazatelja (vrijednost Cronbach alfa pokazatelja je 0,648, odnosno ispod granične vrijednosti 0,7).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA**Sociodemografska obilježja**

Prosječna starosna dob ispitanika je 33,35 godina sa prosječnim odstupanjem od aritmetičke sredine 7,64 godine, dok je prosječan rad u struci 8,23 godine sa prosječnim odstupanjem od aritmetičke sredine 5,97 godina.

Tablica 1. Prosječna dob ispitanika

	N	Prosjek	Stand. dev.
DOB:	40	33,35	7,64
GODINE STAŽA U STRUCI:	40	8,23	5,97

Tablica 2. Sociodemografska obilježja ispitanika

	n	%	X ²	P*		
SPOLE						
MUŠKO	26	65,00	3,60	0,058		
ŽENSKO	14	35,00				
OBRAZOVANJE						
PREDDIPL. SVEUČ. STUDIJ KINEZILOGIJE	2	5,00	12,60	0,006		
DIPLOMSKI SVEUČ. STUDIJ KINEZILOGIJE	17	42,50				
SPEC. STRUČNI STUDIJ KINEZILOGIJE	8	20,00				
PROGRAMI OSPOSOBLJAVANJA/LICENCIRANJA	13	32,50				
SPORT KOJI PODOČAVATE:						
NOGOMET	13	32,5	--	--		
PLES	5	12,5				
FITNES	1	2,5				
VESLANJE	1	2,5				
PLIVANJE	2	5				
ODBOJKA	1	2,5				
KARATE	1	2,5				
GIMINASTIKA	1	2,5				
VATERPOLO	5	12,5				
KOŠARKA	3	7,5				
VIŠE SPORTOVA	7	17,5				
RASPON U DOBI DJECE ILI MLADIH KOJE TRENIRATE:						
6-12	14	35,00			4,00	0,261
12-16	12	30,00				
16-19	8	20,00				
3-6	6	15,00				
Organizira li ustanova u kojoj ste zaposleni stručna usavršavanja ili Vam plaća sudjelovanje u stručnim usavršavanjima van ustanove?						
DA	19	47,50	0,10	0,752		

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

NE	21	52,50		
Sudjelujete li u stručnim usavršavanjima koje sami privatno financirate?				
DA	26	65,00	3,60	0,058
NE	14	35,00		

Treneri muškog spola su zastupljeni sa 12 ispitanika više u odnosu na trenerice ($X^2=3,60$; $p=0,058$). Najčešći sport koji podučavaju ispitanici treneri je nogomet ($n=13$; 32,50%). Rezultati pokazuju da najveći broj ispitanih trenera trenira djecu/mlade starosne dobi od 6-12 godina, te ih je za 8 više u odnosu na broj trenera koji treniraju djecu starosne dobi od 3 do 6 godina ($X^2=4,00$; $p=0,261$). Za 2 ispitanika trenera je veći broj onih kojima ustanova u kojoj su zaposleni organizira stručna, usavršavanja ili im plaća sudjelovanje u stručnim usavršavanjima van ustanove ($X^2=0,10$ $p=0,752$). Za 12 je veći broj ispitanih trenera koji sudjeluju na stručnim usavršavanjima koje sami privatno financiraju ($X^2=3,60$; $p=0,058$).

Tablica 3. Stavovi ispitanika o odgojnom djelovanju sporta

	n	Prosjeak	Stand. dev.	Medijan	IQR
Usvajanje odgovornosti (npr. dolazak na vrijeme, poštivanje pravila, briga za opremu i sl.) koju će djeca i mladi primjenjivati i u drugim područjima života, važnije je od sportskih rezultata.	40	4,70	0,46	5,00	(4,00-5,00)
Od samog sportskog uspjeha, važniji je način kako se do tog uspjeha dolazi, tj. rezultati koje djeca i mladi ostvaruju trebali bi uvijek biti u duhu fair playa.	40	4,78	0,42	5,00	(5,00-5,00)
Važno je često davati podršku i pozitivnu povratnu informaciju kako ne bi djeci i mladima narušili samopouzdanje i uživanje u sportu, čak i kad su njihovi rezultati lošiji naspram drugih.	40	4,78	0,48	5,00	(5,00-5,00)
Djeca s pozitivnim karakternim osobinama (npr. marljivost, pristojnost, odgovornost i sl.), a slabijom sportskom izvedbom trebaju imati prednost pred djecom s boljom sportskom izvedbom koja nemaju pozitivne karakterne osobine.	40	3,65	1,03	4,00	(3,00-4,00)
Sportski uspjeh, kao što ovisi o fizičkoj pripremljenosti i uvježbanosti, jednako tako ovisi i o psihološkom razvoju sportaša, odnosno prvenstveno o njegovoj sposobnosti prepoznavanja vlastitih osjećaja (i/ili osjećaja drugih u timu) te odabiru prikladnog ponašanja u odnosu na sport ili druge.	40	4,60	0,67	5,00	(4,00-5,00)
Treninzi nisu okruženje u kojem bi djeca i mladi trebali učiti kako otvoreno komunicirati, rješavati svoje probleme ili konflikte (s trenerom i/ili drugima u timu), time bi se trebali baviti drugi stručnjaci i obitelj, a na trening bi trebali dolaziti spremni na rad.*	40	2,15	1,25	2,00	(1,00-3,00)
Djeca i mladi koji usvajaju zdrave životne navike, tj. odgovornost prema vlastitom zdravlju, obrazovanju i u odnosu prema svojoj okolini postaju uspješniji sportaši, nego oni koji imaju talent, ali ne i zdrave životne navike.	40	3,85	1,14	4,00	(3,00-5,00)
Uspjeh u sportu vezan je prvenstveno uz talent te osobe, ako nema talenta osoba će brzo ispasti iz sporta kada shvati da "nije za to", a pristup, komunikacija i postupci trenera ne mogu na to utjecati.*	40	2,48	1,18	2,00	(1,50-3,00)
stavovi o odgojnom djelovanju sporta	40	4,22	0,43	4,31	(3,94-4,50)

*Kod računanja ukupne razine stavova o odgojnom djelovanju sporta koristile su se inverzne vrijednosti

Ukupna razina stava o odgojnom djelovanju sporta je 4,22 sa prosječnim odstupanjem od aritmetičke sredine 0,43. Riječ je o visokoj razini slaganja (prosječna vrijednost veća od centralne vrijednosti 3 korištene mjerne ljestvice). Najviša razina slaganja utvrđena je na tvrdnje „Od samog sportskog uspjeha, važniji je način kako se do tog uspjeha dolazi, tj. rezultati koje djeca i mladi ostvaruju trebali bi uvijek biti u duhu fair playa.“, te „Važno je često davati podršku i pozitivnu povratnu informaciju kako ne bi djeci i mladima narušili samopouzdanje i uživanje u sportu, čak i kad su njihovi rezultati lošiji naspram drugih.“ gdje je utvrđena prosječna razina slaganja 4,78, dok je najniža razina slaganja utvrđena na tvrdnju „Treninzi nisu okruženje u kojem bi djeca i mladi trebali učiti kako otvoreno komunicirati, rješavati svoje probleme ili konflikte (s trenerom i/ili drugima u timu), time bi se trebali baviti drugi stručnjaci i obitelj, a na trening bi trebali dolaziti spremni na rad.“ gdje je utvrđena prosječna razina slaganja 2,15 sa prosječnim odstupanjem od aritmetičke sredine 1,25.

Tablica 4. Važnost pedagoških kompetencija

	n	Prosjek	Stand. dev.	Medijan	IQR
Pedagoško-psihološki sadržaji su neophodni u mom poslu i redovito ih pratim i proučavam.	40	4,45	0,75	5,00	(4,00-5,00)
Moj posao je prvenstveno usmjeren na sportsku izvedbu i rezultat, a svi ostali problemi koje djeca i mladi možda imaju trebali bi se rješavati u obitelji, školi ili s drugim stručnjacima.*	40	1,68	0,86	1,00	(1,00-2,00)
Dodatno pedagoško obrazovanje ne bi mi moglo pomoći u postizanju boljih sportskih rezultata kod djece i mladih.*	40	1,70	1,11	1,00	(1,00-2,00)
Ako imam problem u timu/sa sportašem, uvijek se pokušavam dodatno informirati i raditi na svojim pedagoškim kompetencijama.	40	4,63	0,63	5,00	(4,00-5,00)
Stručna usavršavanja s pedagoško-psihološkim sadržajima su nepotrebna i samo oduzimaju vrijeme.*	40	1,25	0,71	1,00	(1,00-1,00)
Djeca i mladi se u današnjem svijetu nalaze i žive u sve zahtjevnijim okolnostima i bez stalnog pedagoškog usavršavanja ne može se kao trener napredovati u ovom poslu.	40	4,38	0,95	5,00	(4,00-5,00)
stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	40	4,47	0,51	4,67	(4,25-4,83)

Ukupna razina stava o važnosti pedagoških kompetencija je 4,47 sa prosječnim odstupanjem od aritmetičke sredine 0,51. Riječ je o visokoj razini slaganja (prosječna vrijednost veća od centralne vrijednosti 3 korištene mjerne ljestvice). Najviša razina slaganja je utvrđena na tvrdnju „Ako imam problem u timu/sa sportašem, uvijek se pokušavam dodatno informirati i raditi na svojim pedagoškim kompetencijama.“ gdje je utvrđena prosječna razina slaganja 4,63 sa prosječnim odstupanjem od aritmetičke sredine 0,63., dok je najniža razina slaganja utvrđena na tvrdnju „Stručna usavršavanja s pedagoško-psihološkim sadržajima su nepotrebna i samo oduzimaju vrijeme“ gdje je utvrđena prosječna razina slaganja 1,25 sa prosječnim odstupanjem od aritmetičke sredine 0,71.

Tablica 5. Stavovi o odgojnom djelovanju sporta

Testiranje povezanosti

		stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
stavovi o odgojnom djelovanju sporta	R	,542**
	p*	<,001
	N	40

*Pearsonova korelacija

Porast razine stavova o odgojnom djelovanju sporta pozitivno je povezan sa stavovima o važnosti pedagoških kompetencija, odnosno porast razine stavova o odgojnom djelovanju sporta je praćen porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($r=0,542$; $p<0,001$).

Tablica 6. Razlika u povezanosti prema spolu

Razlika u povezanosti prema spolu

		Muški	Ženski
		stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
stavovi o odgojnom djelovanju sporta	Rho	,628**	0,417
	p*	<0,001	0,069
	N	26	14

Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera muškog spola je pozitivna, umjerena i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,628$; $p<0,001$), dok povezanost kod žena nije utvrđena ($\rho=0,417$; $p=0,069$).

Tablica 7. Razlika u povezanosti prema dobnoj skupini

Razlika u povezanosti prema dobnoj skupini

		do 30 godina	31 do 40 godina	41 do 50 godina
		stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
Spearman's rho	o rho	0,452	,576**	,943**
	p*	0,052	0,005	0,001
	N	14	19	7

Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera starosne dobi do 30 godina nije utvrđena ($\rho=0,452$; $p=0,052$). Kod trenera starosne dobi između 31 i 40 godina je utvrđena pozitivna, umjerena i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,576$; $p=0,005$). Kod trenera starosne dobi između 41 do 50 godina je utvrđena pozitivna, jaka i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,943$; $p=0,001$).

Tablica 8. Razlika u povezanosti prema stažu

Razlika u povezanosti prema stažu

		do 5 godina		6 do 10 godina		11 do 15 godina		Više od 15 godina staža	
		stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
Spearman's rho	stavovi o odgojnom djelovanju sporta	ρ	0,469**	,452	,894**	,925**			
		p^*	0,029	0,070	0,020	0,004			
		N	17	12	5	6			

Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera sa radnim stažem do 5 godina je pozitivna, slaba i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,469$; $p=0,029$), dok povezanost kod trenera sa radnim stažem od 6 do 10 godina nije utvrđena ($\rho=0,452$; $p=0,070$). Kod trenera sa stažem od 11 do 15 godina utvrđena je pozitivna, jaka i statistički značajna povezanost, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,894$; $p=0,020$), te kod trenera sa stažem većim od 15 godina je utvrđena također pozitivna, jaka i statistički značajna povezanost, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,925$; $p=0,004$).

Tablica 9. Stavovi o odgojnom djelovanju sporta

Razlika u povezanosti prema dobi djece

		Od 3 do 6 godina		Od 6 do 9 godina		Od 12 do 16 godina		Od 16 do 19 godina	
		stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
Spearman's rho	stavovi o odgojnom djelovanju sporta	ρ	0,277	0,337	,653**	,851**			
		p^*	0,297	0,119	0,011	0,004			
		N	6	14	12	8			

Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera koji treniraju djecu starosne dobi od 3 do 6 godina nije utvrđena ($\rho=0,277$; $p=0,297$), kao niti kod trenera koji treniraju djecu starosne dobi od 6 do 9 godina ($\rho=0,337$; $p=0,119$). Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera koji treniraju djecu starosne dobi od 12 do 16 godina je pozitivna, umjerena i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,653$; $p=0,011$), dok je povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera koji treniraju djecu starosne dobi od 16 do 19 godina pozitivna, jaka i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,851$; $p=0,004$).

Tablica 10. Razlika u povezanosti prema organizaciji u ustanovi *Spearmanova korelacija

Razlika u povezanosti prema organizaciji u ustanovi

		Da	Ne
		stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
stavovi o odgojnom djelovanju sporta	rho	,814**	0,335
	p*	<0,001	0,069
	N	19	21

Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera gdje ustanova u kojoj su zaposleni organizira stručna usavršavanja ili plaća sudjelovanje u stručnim usavršavanjima van ustanove je pozitivna, jaka i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,814$; $p<0,001$), dok povezanost kod trenera gdje ustanova u kojoj su zaposleni ne organizira stručna usavršavanja i ne plaća sudjelovanje u stručnim usavršavanjima van ustanove nije utvrđena ($\rho=0,335$; $p=0,069$).

Tablica 11. Razlika u povezanosti prema pohađanju stručnih seminara *Spearmanova korelacija

Razlika u povezanosti prema pohađanju stručnih seminara

		Da	Ne
		stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
stavovi o odgojnom djelovanju sporta	Rho	,654**	0,308
	p*	<0,001	0,142
	N	26	14

Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera koji sudjeluju na stručnim usavršavanjima koji sami privatno financiraju je pozitivna, umjerena i statistički značajna, odnosno porast razine stava o odgojnom djelovanju sporta je povezan sa porastom razine stava o važnosti pedagoških kompetencija i suprotno ($\rho=0,654$; $p<0,001$), dok povezanost kod trenera ne sudjeluju na stručnim usavršavanjima koji sami privatno financiraju nije utvrđena ($\rho=0,308$; $p=0,142$).

Tablica 12. Razlika u povezanosti prema obrazovanju

Razlika u povezanosti prema obrazovanju

			PREDDIPL. SVEUČ. STUDIJ KINEZIOLO GIJE	DIPLOMSKI SVEUČ. STUDIJ KINEZIOLOGIJ E	SPEC. STRUČNI STUDIJ KINEZIOLO GIJE	PROGRAMI OSPOSOBLJA VANJA/LICEN CIRANJA
			stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija	stavovi o važnosti pedagoških kompetencija
Spearman's rho	stavovi o	rho	n/a	0,189	0,745**	0,507*
	odgojnom djelovanju sporta	p*	n/a	0,234	0,017	0,039
		N	2	17	8	13

Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija kod trenera sa završenim preddiplomskim studijem nije mogla biti testirana zbog malog broja sudionika. Kod trenera sa završenim diplomskim studijem kineziologije nije utvrđena povezanost ($\rho=0,189$; $p=0,234$). Povezanost između stavova o odgojnom djelovanju sporta i stavova o važnosti pedagoških kompetencija je najveća kod trenera sa završenim specijalističkim stručnim studijem kineziologije gdje je utvrđena pozitivna, umjereno jaka i statistički značajna povezanost ($\rho=0,745$; $p=0,017$).

Među trenerima završenom programima osposobljavanja/licenciranja utvrđena je pozitivna, umjereno jaka i statistički značajna povezanost između razine stava o odgojnom djelovanju sporta i stava o važnosti pedagoških kompetencija ($\rho=0,507$; $p=0,039$).

RASPRAVA

Iz deskriptivnih rezultata je vidljivo kako je u istraživanju sudjelovalo 35% žena i 65% muškaraca, dok iz podataka 39 nacionalnih saveza koje su dostavili Čustonja, Jukić i Milanović (2011) možemo vidjeti kako je od ukupnog broja (8588) osoba koje obavljaju trenerske poslove u Republici Hrvatskoj samo 6% žena. U Splitsko-dalmatinskoj županiji ukupno 584 osobe obavljaju trenerske poslove, a od toga 11,6% žena, dok je ovo istraživanje provedeno samo u gradu Splitu. Što se tiče **obrazovne strukture** ispitanika iz rezultata je vidljivo kako najmanje ispitanika, njih 5%, ima završen preddiplomski sveučilišni studij kineziologije, dok najviše ispitanika, njih 42,5% ima završen diplomski sveučilišni studij kineziologije. Ostali imaju završen specijalistički stručni studij (20% ispitanika) ili završene programe osposobljavanja i licenciranja (32,5% ispitanika). U ovom istraživanju, s obzirom na mali uzorak i kako su se ispitanici javljali dobrovoljno nema ispitanika koji nisu kvalificirani za obavljanje trenerskih poslova. Zanimljivo je te rezultate usporediti s velikom analizom obrazovne strukture trenera (Čustonja, Jukić, Milanović, 2011) prema kojoj na uzorku od 5905 trenera u RH 15,6% ispitanika ima visoku stručnu spremu iz kineziologije, 14,4% višu, a 49,2% ima završene različite programe za osposobljavanje i licenciranje trenera, dok njih 37,2% ne ispunjava

zakonske uvjete za obavljanje trenerskih poslova. Usporedbom ovih rezultata može se postaviti i pitanje o motivaciji ispitanika, odnosno jesu li se za sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno javljali upravo treneri s visokom stručnom spremom koji prepoznaju vrijednost u suradnji znanosti i prakse. Obzirom na sport u kojem rade najviše ispitanika su treneri nogometa (32,5%), dok ostali sportovi ne prelaze 20%, a najmanje sudionika su treneri fitnesa, veslanja, odbojke, karatea i gimnastike. Usporedno s podacima iz 39 sportskih saveza (Čustonja, Jukić, Milanović, 2011) 83,7% trenera radi u pet sportova (nogomet, košarka, rukomet, kuglanje i tenis), a od toga najviše trenera, njih 67%, radi u nogometu.

Nadalje, provedenim istraživanjem prikazano je kako od ukupnog broja ispitanika njih 47,5% zaposleno je u ustanovama koje organiziraju ili financiraju neke oblike stručnog usavršavanja svojim trenerima, dok je ipak većina, njih 52,5% sudionika zaposleno u ustanovama koje ne organiziraju i ne financiraju stručno usavršavanje. Također, zanimljivo je kako se ipak 65% sudionika izjašnjava da sudjeluju u stručnom usavršavanju koje samostalno financiraju izvan ustanove, dok njih samo 35% ne sudjeluje u stručnim usavršavanjima koje treba privatno financirati. Usporedno prema podacima iz 44 nacionalna sportska saveza (Čustonja, Jukić, Milanović, 2011) 89% je odgovorilo kako imaju uspostavljen sustav stručnog usavršavanja trenera u svojoj organizaciji kroz različite seminare, tečajeve, predavanja i radionice i sl. Od toga većina sportskih saveza stručno usavršavanje trenera organizira jednom godišnje (62%), zatim dva do pet puta godišnje organizira 21% saveza, a samo 7% saveza stručno usavršavanje organizira više od 5 puta godišnje. Dodatno, autori koji su proveli ovu analizu naglašavaju kako se i u savezima koji organiziraju više godišnjih događanja radi o lokalno ili regionalno orijentiranim stručnim usavršavanjima te su opet treneri u mogućnosti sudjelovati uglavnom na samo jednom stručnom događanju godišnje. Isto tako, savezi koji imaju uspostavljen sustav stručnog usavršavanja trenera na nacionalnoj razini vrlo često ne okupljaju niti većinu trenera koji djeluju u njihovom sportu, tek 38% saveza svojim sustavom stručnog usavršavanja obuhvaća više od dvije trećine svojih trenera. Rezultati su pokazali kako je porast razine stavova o odgojnom djelovanju sporta pozitivno povezan sa stavovima o važnosti pedagoških kompetencija, tj. može se tvrditi kako porastom razine stavova o odgojnom djelovanju sporta, raste i razina stava o važnosti pedagoških kompetencija te suprotno ($r=0,542$; $p<0,001$). No kad se pogledaju razlike u povezanosti prema spolu vidljivo je kako ova povezanost kod žena nije utvrđena ($\rho=0,417$; $p=0,069$), ali ovo istraživanje imalo je mali broj žena u uzorku (samo 35%) pa bi i to trebalo uzeti u obzir pri interpretaciji rezultata, iako je primjerice istraživanje autora Kuljić, Čokorilo i Grk (2011) koje je ispitalo odnos socio-profesionalnog statusa trenera i subjektivnog doživljaja vlastite pedagoške kompetencije pokazalo kako se muškarci osjećaju pedagoški kompetentnijim u odnosu na žene. Što se tiče razlika u povezanosti prema dobi sudionika iz rezultata se može utvrditi da porastom starosne dobi raste i povezanost između odgojnog djelovanja sporta i stava o važnosti pedagoških kompetencija. Isto tako, gledajući razlike u povezanosti prema radnom stažu sudionika rezultatima je utvrđeno kako je nakon pet godina staža utvrđen pad povezanosti između razine stava o odgojnom djelovanju sporta i razine stava o važnosti pedagoških kompetencija, nakon čega slijedi jačanje povezanosti povećanjem godina staža. Uspoređujući s rezultatima do kojih su došli autori Kuljić, Čokorilo i Grk (2011) te autori Dimec i Kajtna (2009) mogu se vidjeti određene sličnosti i razlike. Dimec i Kajtna (2009) su pokazali, slično ovom istraživanju, kako se stariji treneri osjećaju pedagoški kompetentnijim, dok je istraživanje autora Kuljić, Čokorilo i Grk (2011) pokazalo kako nema razlika u doživljaju pedagoške kompetencije trenera u odnosu na njihovu dob, ali u oba istraživanja je uočljivo kako mlađi treneri imaju tendenciju izražavati se pedagoški kompetentnijima za razliku od njihovih starijih kolega. Također, oba istraživanja pokazali su kako je staž trenera značajan u doživljaju osobne pedagoške kompetencije trenera te kako se pedagoški najkompetentnijim osjećaju treneri početnici koji imaju najmanje godina iskustva rada. Ovakvi rezultati potencijalno su zanimljivi za buduća kvantitativna istraživanja koja bi mogla ispitati utjecaj iskustva na stavove trenera ili buduća kvalitativna istraživanja koja bi mogla opisati kakva iskustva utječu na stavove trenera, odnosno zašto s godinama i radnim stažem opada doživljaj trenera o vlastitoj pedagoškoj kompetenciji, a rastu shvaćanja o važnosti iste. Nadalje, analizirajući rezultate razlika u povezanosti prema dobi djece s kojom ispitanici rade, utvrđeno je da porastom starosne dobi djece raste i razina povezanosti između stava o odgojnom djelovanju sporta i stava o važnosti pedagoških kompetencija. Povezanost je statistički značajna kod starosne dobi djece starije od 12 godina. Usporedno, istraživanje autora Kuljić, Čokorilo i Grk (2011) i istraživanje autora Barić i Kajtna (2007) pokazali su kako se treneri koji treniraju mlađe uzraste

osjećaju pedagoški kompetentnijima pa su rezultati i ovog istraživanja zanimljivi za daljnja istraživanja. Moglo bi se pobliže ispitati i objasniti ovakve razlike te pokazati zašto su pedagoške kompetencije i odgojno djelovanje sporta važniji trenerima koji rade s adolescentima i djecom koja ulaze u adolescenciju, odnosno je li ovo burno razdoblje promjena u razvoju djece povezano s njihovim poimanjem vlastite uspješnosti u radu ili postoje drugi razlozi poput primjerice porasta kompetitivnosti i sportskih natjecanja u starijim dobnim skupinama. Što se tiče razlika u povezanosti prema organizaciji stručnih usavršavanja u ustanovama u kojima sudionici rade, iz rezultata je vidljivo kako je utvrđena pozitivna i statistički značajna povezanost ($\rho=0,814$; $p<0,001$) samo kod ispitanika koji su zaposleni u ustanovama koje organiziraju ili financiraju stručno usavršavanje svojih djelatnika. Isto tako, utvrđena je pozitivna i statistički značajna povezanost ($\rho=0,654$; $p<0,001$) i samo kod trenera koji sudjeluju u privatno financiranim stručnim usavršavanjima. Iz toga bi se moglo zaključiti kako postoji pozitivna povezanost samo kod onih ispitanika koji sudjeluju u stručnim usavršavanjima bez obzira na njihovo financiranje, što može biti korisno za buduća istraživanja o važnosti i utjecaju stručnog usavršavanja. Primjerice, istraživanje autora Vargas-Tonsing (2007) o preferencama trenera za nastavak obrazovanja pokazalo je kako je vjerojatnije da će treneri sudjelovati u stručnim usavršavanjima ako su ona organizirana ili obavezna u ligi u kojoj rade te ako su teme edukacija u skladu s njihovim interesima, a interesi koje je izrazio najveći broj sudionika tog istraživanja su komunikacija s roditeljima i sportašima, motivacijske tehnike i razvoj osobnosti mladih sportaša. S druge strane, autorica Grk (2010) u svom je istraživanju ispitivala odnose između uvjeta koje sportska organizacija pruža trenerima za njihovo pedagoško usavršavanje i njihove svijesti o značaju pedagoške kompetentnosti u njihovom radu. Došla je do spoznaje da su treneri uglavnom zadovoljni brigom sportske organizacije kada je u pitanju njihovo pedagoško usavršavanje i da prilično često pohađaju seminare preko svoje sportske organizacije, ali ipak nisu u potpunosti zadovoljni postojećim brojem tečajeva za trenere te izražavaju potrebu za povećanjem sadržaja koji se odnose na tematiku njihovog pedagoškog osposobljavanja. Također, utvrđeno je kako postoji statistički značajna povezanost između uvjeta koje pruža sportska organizacija u pogledu pedagoškog usavršavanja trenera i njihove razine svijesti o vlastitim pedagoškim kompetencijama. Zanimljivo je promotriti i razlike u povezanosti prema obrazovanju sudionika gdje je utvrđena pozitivna i statistički značajna povezanost kod trenera sa završenim specijalističkim stručnim studijem kineziologije ($\rho=0,745$; $p=0,017$) i kod trenera sa završenim programima osposobljavanja ili licenciranja ($\rho=0,507$; $p=0,039$), što bi se moglo usporediti s istraživanjem autora Kuljić, Čokorilo i Grk (2011) koji su pokazali kako postoji značajna razlika u doživljaju pedagoške kompetencije trenera u odnosu na stupanj obrazovanja te kako oni treneri s visokom stručnom spremom sebe doživljavaju kao pedagoški kompetentnije.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U istraživanju se ispitivalo iskazuju li treneri, koji izražavaju pozitivne stavove o ulozi sporta za djecu i mlade, i pozitivne stavove o važnosti vlastitih pedagoških kompetencija u radu s djecom i mladima. Rezultati istraživanja potvrdili su postavljenu hipotezu i pokazali kako je porast razine stavova o odgojnom djelovanju sporta pozitivno povezan sa stavovima o važnosti pedagoških kompetencija. Pokazano je kako je porast razine stavova o odgojnom djelovanju sporta praćen porastom razine stavova o važnosti pedagoških kompetencija, kao i obrnuto. Dobiveni rezultati ukazuju na vrlo važan zaključak: porastom starosne dobi trenera raste i povezanost odgojnog djelovanja sporta i stava o važnosti pedagoških kompetencija. Utvrđeno je kako porastom starosne dobi djece raste i razina povezanosti između stava o odgojnom djelovanju sporta i stava o važnosti pedagoških kompetencija, a ta povezanost je najznačajnija kod djece starije od 12 godina. Rezultati ukazuju i na pozitivnu povezanost kod trenera koji sudjeluju u stručnim usavršavanjima (bez obzira organizira li ih ustanova ili ih sami financiraju). Dobiveni rezultati i saznanja mogu ponuditi interes za buduća istraživanja ove problematike.

LITERATURA

- Armour, K. (2013): Sport pedagogy. Routledge, London.
- Barić, R., Kajtna, T. (2007): Treneri mladih sportaša u ekipnim i individualnim sportovima. U: Jukić, I., Milanović, D., Šimek, S. (ur.): Zbornik 5. godišnje međunarodne konferencije Kondicijska priprema sportaša. SENS, Zagreb, 355-360.
- Barić, R., Smiljka, H. (2006): Psihosocijalni i odgojni aspekti interakcije trenera i djeteta sportaša. U: Grgurić, J., Batinica, M. (ur.): Sport i zdravlje djece i mladih – Zbornik radova. Quo vadis tisak, Zagreb, 78-83.
- Barnes, G. M., Reifman, A. S., Farrell, M. P., Dintcheff, B. A. (2000): The effects of parenting on the development of adolescent alcohol misuse: a six-wave latent growth model. *Journal of Marriage and Family*, 62, 175-177.
- Bizjak-Slanić, K. (2013): Je li praktična pedagoška obuka studenata tjelesnoga odgoja dovoljno učinkovita? *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 15 (3), 11-37.
- Bosnar, K., Balent, B. (2009): Uvod u psihologiju sporta: priručnik za sportske trenere. Kineziološki fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Cassidy, T., Jones, R., Potrac, P. (2009): Understanding sports coaching. Routledge, London.
- Côté, J., Strachan, L., Fraser-Thomas, J. (2008): Participation, personal development and performance through youth sport. U: Holt, N. L. (ur.): Positive youth development through sport. Routledge, New York, 34-45.
- Cushion, C., Armour, K., Jones, R. (2012): Coach education and Continuing Professional Development: Experience and Learning to Coach. *Quest*, 55 (3), 215-230.
- Čustonja, Z., Jukić, I., Milanović, D. (2011): Treneri i stručni poslovi u hrvatskome športu, projektna studija, (elaborat).
- Dimec, T., Kajtna, T. (2009): Psihološke karakteristike mlađih i starijih trenera. *Kinesiology*, 42 (2), 172-180.
- Dixon, P.L. (1984): *The Olympian*. Fortune Publishing, Santa Barbara.
- Frntić, R. (2005): Šport i humanizam. Euroknjiga, Zagreb.
- Gilbert, W., Nater, S., Siwik, M., Gallimore, R. (2010): The Pyramid of Teaching Success in Sport: Lessons from Applied Science and Effective Coaches. *Journal of Sport Psychology in Action*, 1 (2), 86-94.
- Grk, M. (2010): Pedagoške kompetencije trenera u organizaciji koja uči. U: Mikalački, M. (ur.): Prvi međunarodni naučno-stručni skup studenata „Mladi o sportskoj nauci i struci“. Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Novi Sad, 9-18.
- Havelka, N., Lazarević, Lj. (1981): Sport i ličnost. Sportska knjiga, Beograd.
- Holt, N. L., Sehn, Z. L. (2008): Processes associated with positive youth development and participation in competitive youth sport. U: Holt, N. L. (ur.): Positive youth development through sport. Routledge, New York, 24-33.
- Holt, N. L. (2008): Introduction: positive youth development through sport. U: Holt, N. L. (ur.): Positive youth development through sport. Routledge, New York, 1-5.
- Jones, R. L., Hughes, M., Kingston, K. (2008): An introduction to sports coaching: From science and theory to practice. London-New York, Routledge.
- Kane, J. E. (1972): Psychological aspects of physical education and sport. Routledge, London.

- Katz, L. G., McClellan, D.E. (1999): Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije. Educa, Zagreb.
- Kuljić, R., Čokorilo, R., Grk, M. (2011): Socio-profesionalni status trenera i doživljaj sopstvene pedagoške kompetencije. Antropološki aspekti sporta, fizičkog vaspitanja i rekreacije, 2 (1), 65-75.
- Lorente, F. O., Souville, M., Griffet, J., Grelot, L. (2004): Participation in sports and alcohol consumption among French adolescents'. Addictive Behaviours, 29, 941-946.
- Lyle, J. (2002): Sports Coaching Concepts: A framework for Coaches' Behaviour. Routledge, London.
- Miljković, D. (2009): Pedagogija za sportske trenere. Zagreb: Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Peretti-Watel, P., Guagliardo, V., Verger, P., Pruvost, J., Mignon, P., Obadia, Y. (2003): Sporting activity and drug use: alcohol, cigarette and cannabis use among elite student athletes. Addiction, 98, 1249-1256.
- Vargas-Tonsing, T. (2007): Coaches' Preferences for Continuing Coaching Education. International Journal of Sport Science and Coaching, 2 (1), 25-35.
- Vasta, R., Haith, M.M., Miller, S.A. (1997): Dječja psihologija. Jastrebarsko, Naklada slap.
- Zarrett, N., Lerner, R. M., Carrano, J., Fay, K., Peltz, J. S., Li, Y. (2008): Variations in adolescent engagement in sports and its influence on positive youth development. U: Holt, N. L. (ur.): Positive youth development through sport. Routledge, New York, 9-23.
- Zulić, A., Frapporti-Roglić, M. (2013): Psihologija i pedagogija sporta. Hrvatski nogometni savez, Nogometna akademija, Zagreb.

***COACHES' ATTITUDES ON THE IMPORTANCE ON THE OF THEIR OWN PEDAGOGICAL
COMPETENCES AND THE EDUCATIONAL ROLE OF SPORT IN WORKING WITH
CHILDREN AND YOUTH***

Summary

Sport as an organized activity has an educational role and encourages the overall development of children and youth, and the coach is a fundamental actor on whose pedagogical competencies depends on the success and direction of achieving the afore-defined role of sport. Therefore, this paper is aimed at exploring the attitudes of trainers about the above mentioned. The aim was to determine whether coaches, who express positive attitudes about the role of sport for children and youth, also express positive attitudes about the importance of their own pedagogical competencies in working with children and youth. A correlation study was conducted to examine the relationship between coaches' attitudes about the importance of their own pedagogical competencies and of the educational role of sports in working with children and youth. The survey included 40 respondents from the city of Split who work with children and young people aged six to nineteen in various sports and who voluntarily completed a questionnaire with attitudes assessment scales. The results confirmed the hypothesis and showed that the increase in the level of attitudes about the educational performance of sports is positively related to attitudes about the importance of pedagogical competencies. It is also shown that the increase in the level of attitudes about the educational activities of sports is accompanied by an increase in the level of attitudes about the importance of pedagogical competencies, and vice versa.

Key words: sport coach, pedagogical competencies, sport, education

PRIMJENA KREATIVNIH TEHNIKA U SOCIJALNOM RADU SA DJECOM SA POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU

Sonja Kavaz, dipl.socijalni radnik⁹⁰

Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice Banja Luka

Apstrakt: *Ličnost svakog pojedinca, sama po sebi, jedinstvena je i kompleksna. U svakodnevnom radu, socijalni radnici i drugi stručni radnici pomažućih profesija, susreću se sa različitim ličnostima, životnim situacijama i izazovima. Upravo to od stručnjaka zahtijeva inovativan i drugačiji pristup. Inovativan pristup u radu, neodvojiv je od kreativnih tehnika, koje se sastoje od niza raznovrsnih postupaka koje omogućavaju da se uz pomoć medija i metafore, osvijeste osjećanja, ideje i opažanja. Kao takve, imaju široku primjenu u profesiji socijalnog rada, a naročito u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju. Svaki pojedinac ima kreativni potencijal. Aktivirajući ga i unapređujući kreativne kapacitete djece sa poremećajima u ponašanju, upoznaju se i otkrivaju stanja i emocije na kreativniji način, koji je drugačiji od racionalno-verbalnog. Kreativne tehnike, djeci sa poremećajima u ponašanju pružaju mogućnost da otkriju svoje potencijale, da se upoznaju sa svojim emocijama i osjećanjima te da problem sa kojim se suočavaju prikažu na drugačiji način. Da bi bili kvalitetni i dobri stručnjaci za svakog pojedinog klijenta, a naročito kako bi svoj pristup prilagodili djeci i mladima, socijalni radnici treba da budu profesionalni, kreativni, ali i sigurni u primjerenost odabira konkretne kreativne tehnike. Rad se bavi socijalnim radom sa djecom sa poremećajima u ponašanju, kreativnim tehnikama u socijalnom radu, sa posebnim akcentom na mogućnosti primjene kreativnih tehnika u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju.*

Ključne riječi: *socijalni rad, kreativnost, kreativne tehnike, poremećaji u ponašanju, mediji*

Kreativnost i kreativne tehnike?

Termin koji se čuje u svakodnevnom govoru i u raznim sferama. Gotovo je nemoguće posmatrati kreativnost jednoobrazno i dati jednu, jedinstvenu definiciju. Sama po sebi, kreativnost podrazumijeva drugačiji način razmišljanja, inovativniji i maštovitiji pogled na svijet.

Kreativnost nije jednostavna, to je složen proces. Još od davnina, ljudska civilizacija je pokazivala obrise kreativnosti u formatu karakterističnom za određene vremenske epohe. Termin kreativnost potiče od latinskog izraza *creation ex nihilo*, što u prevodu znači, stvaranje nečega iz ničega.

Iz ugla teoretičara, kreativnost se sastoji od dvije komponente, a to su inovativnost i svrsishodnost. Prva komponenta, inovativnost odnosi se na stepen originalnosti i novinu kreativnog ishoda, a svrsishodnost kao druga komponenta označava potencijal odnosno vrijednost.

Taylor (1960) naglašava, da se kreativnost definiše i razlikuje prema dubini, a ne prema tipu kreativnosti. U skladu sa tim, razlikuje dva nivoa kreativnosti. Ekspresivna kreativnost kao prvi nivo u kojem kvalitet, vještina i originalnost produkta nisu važni, nisu primatni. Za ovaj nivo se još kaže da predstavlja spontanost u izražavanju. Drugi nivo kreativnosti se još naziva i produktivna kreativnost u kojoj se savladavaju određene vještine i tehnike te dolazi do stvaranja produkta (Škrbina, 2013). Nešto drugačiju odrednicu daje Winer koji razlikuje kreativnost sa malim k i kreativnost sa velikim K. Kreativnost sa malim k se odnosi na onu djecu koja samostalno otkrivaju pravila kao i tehničke

---

⁹⁰ E-mail: kavaz.sonja1996@gmail.com

vještine određenog područja, a uz minimalno vodstvo odraslih, te izmišljaju neobične strategije za rješavanje problema. Nasuprot tome, kreativnost sa velikim K, podrazumijeva veliku bazu znanja i iskustva, zatim mijenjanje ili transformaciju neke oblasti (Škrbina, 2013).

Osvrnimo se sada na širok spektar kreativnih tehnika. Fizionomija čovjeka je takva da se ljudski mozak sastoji od dvije hemisfere, lijeve i desne. U društvu se češće potencira i nagrađuje rad lijeve hemisfere za koju se smatra da je kod većine ljudi dominantnija. Prema Pregrad (2004), lijeva hemisfera zadužena je za čitanje, pisanje, računanje. Karakterišu je logičko razmišljanje, racionanost i zaključivanje u logičkim koracima. Nasuprot logici i racionalnosti, nalazi se desna hemisfera koju često nazivaju i intuitivnom odnosno emocionalnom hemisferom. Desna hemisfera razmišlja slikama, oblicima i elementima koji daju cjelokupnu sliku. U našem društvu je uvriježen stav da se da se lateralno odnosno divergentno mišljenje manje uvažava nego od konvergentnog, logičkog mišljenja. Tradicionalno društvo u ranom djetinjstvu porodica i okolina podstiču upotrebu desne hemisfere jer se logičko i racionalno razmišljanje još nisu razvili. Odrastanjem i polaskom u školu, kreće forsiranje i upotreba lijeve hemisfere dok se aktivnosti desne hemisfere gotovo i ne primjećuju. Vremenom to dovodi do otuđenja desna hemisfera i kreativnost pada u sjene logičkih i racionalnih operacija.

Upotreba kreativnih tehnika, pojedincu daje širok spektar mogućnosti izražavanja ličnih misli i osjećanja. Iako se nazivaju tehnikama, moguće je reći da je taj naziv donekle i pogrešan. Prema Pregrad (2004) pogodniji naziv bi bio tehnike ili načela i postupci za osvježavanje i podsticanje kreativnosti i ekspresivnosti. Kreativne tehnike se sastoje iz niza različitih postupaka koji omogućavaju da se upotrebom medija ili metafore osvijeste, izraze i prikažu lična opažanja iz cjelokupnog iskustva pojedinca.

Socijalni radnici se u svom svakodnevnom profesionalnom angažmanu susreću sa različitim ličnostima, životnim situacijama i okolnostima. Uvažavajući načela profesije socijalnog rada, socijalni radnici kao stručnjaci uvažavaju ličnost svakog pojedinca i prihvataju je jedinstvenu kakva jeste.

Kreativnost socijalnih radnika, naročito dolazi do izražaja u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju. U praksi socijalnog rada, često se čuje pojam poremećaj u ponašanju, ali i njegovi sinonimi kao što su, društvena neprilagođenost, maloljetnička delinkvencija, vaspitna zapuštenost, asocijalno ponašanje i slično. „Poremećajima u ponašanju najčešće se označava čitav niz bihevioralnih manifestacija, od minornog opozicionog ponašanja do vršenja nasilničkih krivičnih djela, koje povezuje nekonformizam i agresivnost“ (Žunić-Pavlović, Pavlović, 2008:56).

Edukovan i stručan socijalni radnik upotrebom kreativnih tehnika, aktivira i podstiče rad desne hemisfere i na taj način se upoznaje sa potisnutim mislima i osjećanjima klijenta. Tim pristupom socijalni radnici primjenjuju alternativne i drugačije pristupe za rješavanje problema. Važno je naglasiti da u radu sa klijentima, socijalni radnik koji ih primjenjuje mora da bude edukovan i obučen za primjenu istih.

Čemu služe kreativne tehnike?

Socijalni rad kao nauka koja se temelji na praksi, velikim dijelom zavisi od konteksta u kojem djeluje. S tim u vezi, da bi bio efikasan, stručan i kompetentan, socijalni radnik treba konstantno da se usavršava, edukuje i prilagođava konkretnoj situaciji. Kreativne tehnike su moćna alatka u radu socijalnih radnika, naročito u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju, kako bi otkrili kreativnu stranu pojedinca i kroz kreativnost došli do potisnutih i nesvjesnih osjećanja. Takođe, razlog za primjenu kreativnih tehnika jeste da se dokuči ono što je verbalnim putem teško odnosno što je racionalizacijom postalo nedokučivo.

Mediji

U procesu primjene kreativnih tehnika moguće je koristiti različite medije, na socijalnom radniku je da ocijeni upotrebe kojeg medija je najpogodnija za određenog pojedinca ili grupu. Važno je napomenuti da je za uspjeh u radu, poštujući načela primjene kreativnih tehnika neophodno da socijalni radnik sve aktivnosti (igre, mediji i sl.) prvo primjeni na sebi. U tom slučaju, socijalni radnik stiče lična iskustva. Shodno tome, u velikoj mjeri zavisi i od socijalnog radnika koji medij će biti upotrebljen.

Mediji su brojni i teško je ograničiti se na cjelovit prikaz svih medija. Kao medij može da posluži bilo koji predmet, koji socijalni radnik posjeduje ili pronade u svojoj neposrednoj blizini. U radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju, mediji koji imaju najbolju primjenu su: metafora, slike ili karte, crtež, bajke, priča, pijesak, plastelin, glina, pokret, papir i slobodne asocijacije i mnogi drugi.

Kao stilski figura, metafora označava preneseno značenje u često se koristi kao medij u kreativnim tehnikama. Klijenti se kroz vođenu fantazju uvode u svijet fantastične realnosti što im omogućava sagledavanje cjelokupne situacije sa sigurne udaljenosti. Djeca sa poremećajima u ponašanju se u tim trenucima „udalje“ od stvarne situacije i poistovjećujući se sa metaforom uviđaju kompleksnost i uticaj svojih postupaka i ponašanja.

Terapijske karte imaju široku primjenu, a pored prethodno pripremljenih i publikovanih terapijskih karata, socijalni radnik ima slobodu izrade sopstvenih. Kroz ilustracije na kartama, djeca sa poremećajima u ponašanju mogu izraziti svoja osjećanja i poistovjetiti se sa određenim likom na karti. Takođe pogodne su kako bi djeca na slikovit način prikazala osobu sa kojom su u teškom i za njih nerazumljivom odnosu. Važno je razgovarati o odabranoj karti te podstaknuti klijenta na razmišljanje o tome kakav odnos može da bude između dvije odabrane karte odnosno između dva odabrana lika.

Projekcija bajki, djetetu pruža mogućnost poistovjećivanja sa likovima te na taj način dijete u svojoj mašti kreira način na koji može da riješi probleme i prepreke sa kojima se susreće u stvarnom životu. Vrlo često etiketirana od strane okoline pune predrasuda, djeca sa poremećajima u ponašanju u bajci vide sigurnu lugu, utočište i produbljuju svoju maštu. Za bajke je najkarakterističniji srećan kraja, što ohrabruje dijete sa poljuljanim samopouzdanjem da istražuje svoje emocije i da se sa njima nosi. U svijetu bajki, u kojem dobro pobjeđuje zlo, djeca imaju mogućnost da kreiraju svoj svijet, svoj siguran prostor. U radu sa adolescentima, prednost se daje stripovima, kao prihvatljivijoj formi.

Djecu sa različim oblicima poremećaja u ponašanju može da karakteriše agresivnost kao obrazac ponašanja. Brojne aktivnosti kao što su igranje sa glinom, plastelinom, vodom ili pjeskom opuštaju mišiće i na prirodan način postepeno dovode do smirivanja. Oblikovanjem različitih materijala, djeca koja imaju problem sa agresijom, svoje takvo ponašanje pretvaraju u konstruktivno. Prema Mikelić (2020) glina i plastelin imaju svoju primjenu i u radu da uplašenom i nesigurnom djecom, koja će oblikovanjem navedenih materijala osjetiti doživljaj kontrole.

Kreativnost je neodvojiva od art terapije. Art terapija podrazumijeva stvaralački proces kao sredstvo komunikacije i ekspresije. Raznovrsni likovni materijali koji se upotrebljavaju, mogu da imaju kapacitete za sadržavanje emocija. Tehnike koje se koriste u art terapiji mogu da se primijene u vaspitne, obrazovne, preventivne, dijagnostičke i terapeutske svrhe. Art terapije može da ima pozitivan efekat i učinak u radu sa djecom i mladima sa različitim oblicima poremećaja u ponašanju, koji često ne znaju kako da verbalizuju svoje emocije i misli. Likovni proces i slika kao jedan od produkata, podstiču djecu sa poremećajima u ponašanju da se upoznaju sami sa sobom.

Psihodrama kao jedan od kreativnih psihoterapijskih modaliteta, nastala je dvadesetih godina prošlog vijeka u Beču. Karakteristike psihodram se očituju kroz egzistencijalistički (poštuje potrebe pojedinca, njegovu ličnost i njegove potrebe stavlja iznad potreba sredine) i humanistički (akcent na zdravim dijelovima ličnosti i kako ih osnažiti) modalitet. Socijalni rad i psihodrama imaju određene tačke preklapanja. Psihodrama kao i socijalni rad, akcent stavlja na kapacitete, snage i mogućnosti svakog pojedinca. Primjena psihodrame u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju iziskuju naročitu

edukovanost i posvećenost. Učešćem u psihodrami djeca i mladi, ulazeći u lik protagoniste, interakcijom sa drugima na kreativan način mogu sagledati sopstveno ponašanje i odnose sa drugima. Dramsko izražavanje je pogodno za učenje komunikacijskih vještina, kao i prepoznavanje i razvijanje kreativnosti. Korištenje sopstvenih potencijala, kod maloljetnika se budi osjećaj poštovanja i uspjeha (Zimonja, 2016). Učešćem u dramskim aktivnostima, maloljetnici uče o pravilnom izražavanju sopstvenih osjećanja, govorno i tjelesno, ali i da prihvate druge.

Socijalni rad sa djecom sa poremećajima u ponašanju – kreativne tehnike

Socijalni rad je veoma kompleksna profesija, a socijalni radnici imaju izuzetnu ulogu u društvu. Savremeni trendovi i sve veći izazovi sa kojim se susreću pojedinci, grupe i zajednice potencijalno vode do stvaranja novih socijalnih problema i dolaska u stanje socijalne potrebe, mijenja se društveni kontekst, norme slabe i djeca i mladi su nerijetko u riziku da zapadnu u društveno neprihvatljivo ponašanje. *Generacija Z*, generacija djece i mladih koja se razvijaju i odrastaju uz najmodernije tehnologije, okupirani su i veliki dio svog slobodnog vremena provode na internetu konzumirajući medijski sadržaj koji promovise različite vidove društveno neprihvatljivog ponašanja. Navedeno, mlade otuđuje jedne od drugih i rizik za poremećajima u ponašanju je sve veći. Macanović (2015) navodi, djeca i mladi odrastaju i žive u društvu krize i rizika i sa posljedicama koje nisu sami proizveli. Na taj način postaju rizična populacija sa predispozicijama za kriminogeno ponašanje. Djeca kao naročito osjetljiva kategorija korisnika sistema socijalne zaštite, zahtijevaju posebnu pažnju i zaštitu, čak i u slučajevima kada su počinioci prekršajnih i krivičnih djela. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, sve subjekte zaštite obavezuje na to. Kao subjekti socijalne zaštite, socijalni radnici u različitim ustanovama svakodnevno saraduju sa djecom i maloljetnicima sa poremećajima u ponašanju. Savremene generacije mladih zahtijevaju konstatno edukovanje stručnih radnika, ali i primjenu kreativnih pristupa u radu. Djeca i mladi sa poremećajima u ponašanju mogu da razviju otpor prema socijalnim radnicima kao stručnim radnicima jer su prethodno suočeni sa etiketiranjem, predrasudama i odbacivanjem od strane okruženja. Pomeni otpor može da bude podsticaj socijalnom radniku za primjenu kreativnih tehnika. Stručnost socijalnog radnika ogleda se i u tome da prepozna kreativni potencijal mladih i razvije atmosferu povjerenja u kojoj će se klijent osjećati sigurno i zaštićeno.

Djeca uče i usvajaju obrasce ponašanja ugledajući se na odrasle iz svoje neposredne okoline. Nerijetko se djeca ponašaju na način koji nije opšteprihvaćen, upravo zbog uticaja okoline, dokazivanja u društvu i postizanja osjećaja pripadnosti određenoj grupi. Osnovne i srednje škole, te socijalni radnici kao dio stručnih timova, imaju važnu ulogu u prevenciji vršnjačkog nasilja i pojave maloljetničke delinkvencije. Preventivno se u školama može djelovati radioičarskim radom na časovima odjeljene zajednice ili u terminima posebno formiranim za sprovođenje radionica. Na taj način djeca imaju priliku da upoznaju socijalnog radnika odnosno stručni tim škole na kreativan način i kroz grupni rad, stvarajući održavajući atmosferu povjerenja i sigurnosti. Radionice predstavljaju savremeni model grupnog rada čiji je krajnji cilj dobrobit, za učesnika, a koju odlikuje: jasna, cilju usmjerena struktura izvođenja, podsticajan i socijalno-psihološka atmosfera, lična afirmacija i zalaganje, otvorena i aktivna komunikacija, kao i prihvatanje svih različitosti među mogućnostima (Radetić-Lovrić;2013), Radionice su moćna alatka u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju jer grupa daje ohrabrenje, podršku, stalnost i sigurnost. Pogodne su za usvajanje socijalnih vještina koja su kod djeca sa poremećajima u ponašanju često minimizirana ili ih ne posjeduju. Djeca i mladi mogu da razviju otpor prema socijalnim radnicima percipirajući ih kao autoritet, a radioničarski pristup upotrebom kreativnih tehnika, omogućava međusobno upoznavanja i mogućnost je za razvijanje povjerenja. Socijalni radnici, uvijek treba da nastoje da prepoznaju kreativni potencijal kod djece i mladih kako bi omogućio atmosferu povjerenja u kojoj će se korisnik osjećati sigurno i zaštićeno.

Grupni rad sa djecom sa poremećajima u ponašanju, uz upotrebu različitih kreativnih medija, osnažuje članove da prepoznaju svoje potencijale i mogućnosti i na taj način stvore pozitivnu sliku o sebi. Nerijetko etiketirane od strane svog okruženja, djeca sa društveno neprihvatljivim ponašanjem kroz grupni rad spoznaju da nisu jedini i nađu se u okruženju sličnom njima, što je i prednost grupnog rada. U grupi i kroz radionice i kreativne medije, uče o sebi i sopstvenim emocijama i razvijaju pozitivan

sistem vrijednosti. Važno je da se socijalni radnik koji vodi radionice bilo da je struktura homogena (problemi sa poremećajima u ponašanju) ili heterogena (npr.školsko odjeljenje) pripremi za rad. Vještine socijalnog radnika i njegovog manevrisanja u nepredviđenim situacija u radionicama dolazi do izražaju. Zbog toga je bitno da se socijalni radnici koji koriste određene kreativne tehnike ili medije prethodno prođu kroz rad na sebi primjenjujući krativne tehnike.

Načela i pravila primjene kreativnih tehnika

Veoma je važno da stručno lice koje primjenjuje kreativne tehnike bude edukovano zaupotrebu odrešnog medija koji primjenjuje. U cilju pružanja adekvatne podrške i razumijevanja klijentu, socijalni radnik treba prvo da upozna sebe i svoje emocije, da istraži svoje potisnute strahove i spozna koja je njegova zona komfora.

Jedno od osnovnih načela je formulacija i način postavljanja pitanja. Pitanja ne treba da počinju sa „zašto“, jer su to najčešće pitanja koja sugerišu opravdavanje i odbranu. Korisno je koristiti pitanja koja počinju sa „što“ i „kako“ jer podstiču aktivaciju desne hemisfere, odnosno traže opisivanje. Potrebno je iskustvo i znanje da se dođe do pravilne formulacije pitanje i aktivnost je koja se konstantno unapređuje. Kao što je prethodno opisano, svaki pojedinac je individua za sebe i kao takav jedinstven, kao i grupa sa svim svojim specifičnostima i dinamikom. Ne postoji univerzalna tehnika davanja uputstva koje se može primijeniti na sve pojedince i grupe. Takođe Pregrad (2004) ističe da od klijenta ne treba zahtijevati da nešto „moraju“ i neophodno je prihvatati svako iskustvo onakvo kakvo jeste. Moguće je da se tokom primjene kreativnih tehnika razviju određene emocije i da dođe do ispoljavanja emocija kao što su ljutnja, strah, tuga i bol, u tom slučaju voditelj odnosno onaj koji primjenjuje kreativnu tehniku treba da postupi profesionalno. Osobu koja je ispoljila pomenute emocije ne treba da ga sažaljeva i tješi jer to kod klijenta može stvoriti osjećaj da nije u stanju samostalno da se nosi sa svojim osjećanjima. Umjesto toga potrebno ga je aktivno saslušati i pokazati razumijevanje sa mnogo empatije. Veoma je važno ne vrednovati tuđa iskustva i ne interpretirati. Određene osobine kao što su: sposobnost prihvatanja, fleksibilnost u kontekstu aktivnog vođenja, otvorenost, asertivnost, pođdanost i rječitost, poželjene su za dobar način vođenja i primjenjivanja kreativnih tehnika.

Zaključak

Iako relativno mlad pristup u socijalnom radu, kreativne tehnike daju izuzetne rezultate u radu sa djecom sa različitim oblicima poremećaja ponašanja. Prihvatanjem svakog pojedinca onakvim kakav jeste, socijalni radnici klijentima daju sigurnost u sopstvene potencijale. Djeca i mladi iziskuju naročitu pažnju i pristup i upravo zbog toga su kreativne tehnike jako oruđe za rad socijalnih radnika. Često etiketirani od strane okoline, djeca sa poremećajima u ponašanju devijantnim ponašanjem skreću pažnju na sebe, izazivajući na taj način negativne stavove okruženja. Kreativne tehnike, će omogućiti djeci i mladima sa poremećajima u ponašanju da otkriju svoje potencijale i razvijaju ih. Popularizacijom primjene kreativnih tehnika i usvajanjem novih znanja i vještina, otvaraju se brojne mogućnosti za profesionani razvoj, a sve u cilju postizanja najboljeg interesa za dijete.

Literatura

- Macanović, N. (2015). *Pedagoške aktuelnosti*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski Defendologija Centar.
- Mikelić, T. (2020). *Pristupi u radu sa djecom predškolske dobi koja manifestiraju probleme u ponašanju*. Split: Filozofski fakultet u Splitu.
- Pregrad, J. (2004). *Primjena metafore, kreativnih i ekspresivnih tehnika u superviziji*. prema Ajduković, M., Cajvert, Lj. (2004). *Supervizija u psihosocijalnom radu*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Radetić-Lovrić, S. (2013). *Radionica kao model rada sa grupom u okviru vaspitno-obrazovnog sistema*. Laktaši: Grafomark.

- Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 13/2010, 61/2013, 68/2020).
- Zimonja, M. (2016). *Primjena dramske sekcije u resocijalizaciji maloljetnih delinkvenata. Probacija i alternativne krivične sankcije-mogućnosti i perspektive*, Zbornik radova. Centar modernih znanja Banja Luka. Banja Luka.
- Žunić-Pavlović, V., Pavlović, M. (2008). *Različiti pristupi u pojmovnom određenju poremećaja ponašanja*.

APPLICATION OF CREATIVE TECHNIQUES IN SOCIAL WORK WITH CHILDREN WITH BEHAVIORAL DISORDERS

Abstract: *The personality of each individual, in itself, is unique and complex. In their daily work, social workers and other professionals in helping professions encounter different personalities, life situations and challenges. This is precisely what requires an innovative and different approach from experts. An innovative approach to work is inseparable from creative techniques, which consist of a series of diverse procedures that enable the awareness of feelings, ideas and perceptions with the help of media and metaphor. As such, they are widely used in the profession of social work, especially in work with children with behavioral disorders. Every individual has creative potential. Activating it and improving the creative capacities of children with behavioral disorders, they get to know and discover states and emotions in a more creative way, which is different from the rational-verbal one. Creative techniques provide children with behavioral disorders the opportunity to discover their potential, to become familiar with their emotions and feelings, and to present the problem they are facing in a different way. In order to be quality and good experts for each individual client, and especially in order to adapt their approach to children and young people, social workers should be professional, creative, but also confident in the appropriateness of choosing a specific creative technique. The paper deals with social work with children with behavioral disorders, creative techniques in social work, with a special emphasis on the possibility of applying creative techniques in working with children with behavioral disorders.*

Key words: *social work, creativity, creative techniques, behavioral disorders, media*

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

*Сњежана Кевих-Зрнић, доц. доктор⁹¹
Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци*

*Тања Станковић-Јанковић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци*

*Славиша Јењић, ванредни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци*

***Апстракт:** Развој информационо-комуникацијских технологија донио је бројне предности и бројније потешкоће са којима се сусреће свако младо биће у процесу личног раста и развоја. Изазови који су пред дјецом и младима понекад излазе ван оквира у којима родитељи самостално могу пружити помоћ и подршку дјеци. За учитеље, наставнике и педагоге настала је нова ера васпитно-образовног рада у којој се нису сви подједнако добро снашли. У овом раду аутори покушавају пронаћи одговоре на неколико значајних питања. У првом реду како и на који начин препреке социјализације у дигиталном окружењу учинити савладивим како за ученике тако и за родитеље, а потом како оснажити дјецу на менталном и емоционалном нивоу како би се у каснијем животу и раду могла прилагодити брзим промјенама, а при томе сачувати своју особност. Други важан аспект овог рада јесте разматрање питања идентитета и слике о себи у времену униформности и доминације потрошачких друштвених оријентација. Оно што аутори наглашавају јесте тимски рад родитеља и учитеља, наставника и педагога, оснаживање личности дјетета и подржавање потенцијала које свако дијете има. Олакшати сазријевање и одрастање дјеце и младих у конзументском друштву презасићеном квази потребама, приоритетан је задатак родитеља, али и свих који раде са дјецом и младима.*

***Кључне ријечи:** васпитно-образовни рад, дигитално окружење, социјализација.*

ИЗАЗОВИ У РАДУ СА МЛАДИМА У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Успјех у процесу социјализације личности зависи, између осталог, од срединских фактора или окружења у којем јединка живи, расте и развија се. Уколико утицаји средине нису оптимални за раст и развој код јединке ће се појавити одређене потешкоће које ће онемогућити и отежати укључивање у друштвени контекст. Фулгоси тумачи да је социјализација усвајање друштвених норми и признатих вриједности (Fulgosi, 1997). Супротно процесу социјализације јесте процес алијенације или отуђивања личности. Када немамо одговарајуће услове или их процјењујемо као пријетеће по структуру наше личности, обично покушавамо избјећи и не дозволити да нас одређени негативни фактори одведу у неку непожељну крајност. Како младо и незрело биће нема развијене одређене стратегије филтрирања информација и негативних утицаја, често поклекне пред друштвеним контекстима и крене у психо-патологије и девијације. Поставља се питање колико ера информационих технологија пружа могућност да се у међуљудској интеракцији особа оснажи за изазове који су свакодневно присутни.

---

⁹¹ snjezana.kevic-zrnic@ff.unibl.org

Дигитално окружење је информације учинило доступним, утицало је и утиче на информисаност сваког појединца, приближило цјелокупну свјетску популацију; па се данас усталила фраза да свака особа има „свијет на длану”. Оно што конзумерско друштво намеће јесте површност, а то је управно подржано захваљујући доступности информација. Губи се потреба трајног стицања (не)потребних и (не)функционалних знања, јер имамо у сваком тренутку паметни телефон који ће нам дати одговоре на сва наша питања. Друга страна медаље открива бројне друштвене девијација које су, јачањем информационих технологија, испливале на површину. У првом реду феномен сајбер насиља (cyberbullying), па до крајње изопачених и девијантних појава које су доступне управо захваљујући развоју дигиталног окружења.

Медији су постали свима доступни, а већина корисника је самоука и није у позицији да може филтрирати доступне информације. Милан Матијевић је указао да је једна од предности, а истовремено и изазов, то што су савремени медији интерактивни. Догађања на медијима су често динамичнија и атрактивнија од догађања у социјалном окружењу и природној средини, па дјеца, млади, али и одрасли прије бирају виртуелну него реалну стварност (Матијевић, 2011). У свијету који је динамичан и у којем су промјене у свим сферама људског дјеловања веома брзе, дјеца и млади се лакше сналазе него одрасли. У прилог томе говори и Марк Пренски који у дјелу *Слушајте урођенике* истиче да су дигитални урођеници/домороци, дјеца и млади који течно комуницирају на језику дигиталног окружења, а то значи да спремно одговарају на изазове дигиталног свијета. Оно што је карактеристично за дигиталне придошлице/имигранте (оне који нису рођени у дигиталном свијету), јесте да ће прије проучавати приручник неког софтвера него допустити да их сам софтвер подучава (Prensky, 2006). Иако дигитални домороци са лакоћом могу да обављају више задатака истовремено, због површног увида у информације и немогућности апстрактног размишљања и сагледавања цијеле слике, ефикасност њиховог мултитаскинга је упитна (Smol и Vorgan, 2011). Показало се да пребацивање са задатка на задатак у мултитаскингу води лошијем учењу (Burak, 2012). То чини битну разлику у перцепцији одраслих и дјеце када су у питању могућности медија. Пренски и Матијевић у својим радовима констатују, независно један од другог, да су школе остале у прошлом вијеку. Ученици су пожурили у двадесет први вијек, а факултети будуће наставнике и учитеље више припремају за прошлост, помало за садшњост, а недовољно за будућност (Матијевић, 2011). Образовање је категорија која зависи од друштвених промјена, тако да дигиталну револуцију не можемо игнорисати. Чињеница је да нисмо спремни, па сада лијечимо посљедице. Парадоксално је увести иновације у школе, а потом реализовати обуку наставника.

Медији испуњавају готово сваки сегмент људског живота и доминирају већином људских активности. Италијански социолог Мертели писао је да је друштво изгубило ослонац у институцијама, и да је у повјерење у ауторитете упитно (у кризи), па се човјек у 21. вијеку налази у својеврсној „релацијској анорексији”. Овим термином је објаснио пољуљан систем који угрожава повезаност породице, школе, подручја рада и других институција, па се тако налазимо у стању дистанцираности и неповјерења што доприноси нестабилности цјелокупног друштва (Martelli, према: Valković, 2016). Медији су овај простор попунили различитим садржајима инстант забаве, кича, разврата и јефтине забаве. Дјеца и млади немају развијене механизме одбране. То је оно што ми треба да подстичемо и развијамо.

У дигиталном окружењу развој социјалних и емоционалних компетенција није могућ без укључивања и сарадње родитеља, наставника и осталих који раде са дјецом и младима. Оправдано се тежи информатичком описмењавању младих, али то не значи да је свако ко користи информационо-комуникацијску технологију дигитално описмењен. Комуникација је на много вишем нивоу по питању доступности информација, бројности укључених у комуницирање, али је на веома ниском, готово примитивном нивоу по садржајима, степену изражене агресивности и отворене потребе да се други понизи, омаловажи и да се другоме нанесе штета. Можемо закључити да нам у дигиталном свијету недостаје основна пристојност. Посебно је поражавајуће што су информације у дигиталним медијима намијењене дјечи углавном једносмјерне, па их најмлађи често доживљавају као тачне.

Важно питање је како да у дигиталном окружењу сачувамо здравље дјеце и младих. У дјелу *Дигитална деменција*, аутор упозорава да савремена истраживања мозга указују да је најбољи цогинг за мозак управо цогиниг (Spitzer, 2018). Анатоомски и физиолошки локомоторни систем сисара је створен за кретање. У ери дигиталног ова потреба је сведена на најмању

могућу мјеру, па се намеће још једно питање; ако се не крећемо да ли нам централни нервни систем функционише на оптималном нивоу, да ли ће наша дјеца и млади у таквом окружењу уопште бити у стању да уче или ће само по потреби проналазити информације (гуглати)?! Док, с једне стране, раст популарности смартфона прати пораст анксиозности, депресије и самоубиства, с друге стране, више времена проведеног у учењу (радећи домаћу задаћу) води томе да су мање шансе да се јави депресија (Tvengi, 2019). Ово је веома битна информације за све оне који раде са младима, али и изазов у проналажењу метода којима бисмо их мотивисали да истрајавају у учењу (у извршавању задатака).

Учење је комплексан процес који укључује сва чула. У животињском свијету мирис је често пресудан, а изоштрено чуло слуха усмјерава кретање и опстанак стотина и хиљада јединки одређене врсте. Колико савремени човјек користи своја чула и колико је потребно бити „укључен” у комодитету дигиталног окружења? У дјелу које се бави формирањем појмова у настави природе и друштва, Славиша Јењић подсјећа: „Многи појмови ће бити потпунији и савладани на највишем нивоу, ако су засновани на чулном, односно осјетилном сазнавању” (Јенјић, 2021: 26). Формирање појмова је тек корак у стицању функционалних и трајних знања, па ако тако важне етапе у спознаји препустимо само медијима, последице би се могле вишеструко лоше одразити на дјецу и младе.

Оно што се не пружа и на што одрасли не указују у довољној мјери јесте учење учења, а то подразумијева „развијање свијести о властитој способности за учење, о властитим особинама, разумијевање менталних процеса важних за учење, сагледавање предности, слабости и ефикасности властитих метода и техника учења, те рад на побољшању учења” (Станковић-Јанковић, 2012: 50). Када увидимо колико је то комплексан процес и да учити уопште није лако, а свима нам је у природи, онда је јасно да то не можемо олако препустити технологијама 21. вијека. Овим важним и сложеним процесима треба да се баве стручна лица у оквиру васпитно-образовних институција. То свакако не значи игнорисање дигиталног свијета и савремених начина учења, него тражење одговора на питање како интегрисати све те специфичности, а сачувати здравље наше дјеце и остварити позитивне утицаје на њихов раст и развој.

Социјалне и емоционалне компетенције се стичу у интеракцији са окружењем. Шта можемо очекивати у случају да изостану вршњачке интеракције? Истраживања нас упозоравају да је, „док су тинејџери проводили све мање времена са друговима и све више на телефонима, њихово задовољство животом нагло пало” (Tvengi, 2019: 120). Даље, какав подстицај развоја компетенција даје дигитални уређај у којем информацију можете да креирате произвољно и исто тако добијате са друге стране информације које је било ко осмислио и послао по својој жељи? У овом сегменту дигиталног окружења почиње патологија која озбиљно угрожава ментално здравље, што често има фаталне исходе. Још 2010. године у Јужној Кореји 12% свих ученика било је овисно о интернету, са озбиљном симптоматологијом болести овисности (Spitzer, 2018). Ово није ријетка појава у некој далекој земљи, и љекари у нашој средини се суочавају са истим проблемима. Дујаковић наводи примјер пацијента који је поред очуваних когнитивних структура ипак тежак случај овисности од интернета гдје је дошло до запостављања обавеза на факултету, поремећаја односа у породици, па и у задовољавању основних прехранбених и хигијенских потреба (Dujaković, 2020). Данас већина људи познаје некога ко је овисан, али често властито понашање не доводи у везу са неуобичајеним чак и када сате проведе на одређеним мрежама. Јелена Шапић наводи да је према подацима истраживања, које је реализовао Институт за психологију у Београду, 62% старијих основаца и 84% средњошколаца било је изложено ризику у сајбер простору у 2011. години (Šarić, 2016). Данас је стање другачије у смислу да нису само захтјеви за пријатељство и одговарање на поруке непознатих особа ризик који вреба. Напредак информационо-комуникацијских технологија доноси и нове опасности. Изазови које пред нас ставља дигитални свијет су велики и озбиљни, а ми све чешће видимо бебице у колицима које се радују екранима маминих и татиних телефона. Ако су некада за даљински управљач ТВ-а говорили да је „крвава дадиља” шта ћемо рећи данас када већ са непуних годину дана дјеца имају пред собом дисплеје по неколико сати дневно? Истраживања реализована у Хрватској показују да три четвртине дјеце узраста од 15 до 17 година имају могућност приступа интернету у свако доба (Bedeniković Lež и Šušnjara Raić, 2021). Можемо рећи да су дјеца изложена 24 часа свим информацијама, нецензурисаним

садржајима и наравно изопаченим идејама болесних људи (предаторима). Ово упућује на питања о контроли садржаја којима дјеца и млади имају приступ и на утицај тих информација на њихово поимање стварности и формирање структура личности током раста и развој. Како градити слику о себи, самопоштовање и идентитет, сопствено Ја у простору који није стваран (виртуелна стварност), када је дијете бомбардовано садржајима који нити су примјерени узрасно, нити етички, а естетски су веома упитни. Истина, нису сви садржаји таквог карактера, али дијете није у стању да вреднује и процјењује квалитет садржаја. Стога је веома битно да дигитална технологија не буде играчка, него озбиљан алат којем треба упутство за кориштење.

У васпитно-образовном процесу најважније је припремити дјецу за дигитално окружење и очување здравља. Једна од високо постављених љествица за наставнике је аналогно и дигитално повезати са свакодневним контекстом како бисмо имали оптимално окружење за раст и развој.

РОДИТЕЉСКА ОЧЕКИВАЊА У КОНТЕКСТУ ДИГИТАЛНОГ ДОБА

У данашње вријеме родитељи су окренути ка подстицању академских постигнућа своје дјеце, па се неријетко срећемо са предшколцима који похађају различите курсеве страних језика, школе информатике и математике, баве се различитим активностима које бирају родитељи и процјењују их као корисне за будућност. Прихватајући вриједности које намеће конзумерско друштво родитељи дају све од себе да од својих потомака направе „оно што се тражи”, тачније оно што тржиште рада потражује. Социолошка истраживања показала су да породични статус, очеви приходи и образовање родитеља, значајније утичу на професионално достигнуће дјеце од њихове способности (Мировић, 1995). Са друге стране, овом тренду глобализације супротставља се одређен број оних које не виде *пропаст* ако су незапослени него то постављају као изазов и своје потомство васпитавају у правцу овладавања изазовима.

Савремено друштво је поставило високе стандарде и јаку конкуренцију на тржишту рада, тако да се родитељи и дјеца са тиме тешко носе и у идеалним условима породичног живота, васпитања и образовања. Звучи песимистично, али под руку са овим иде и чињеница да је породица у кризном периоду развоја, можда чак и опстанка. Оно што је према неким мјерилима породица била некада значајно се измијенило. Крајности у којима су родитељи нумерисани, па више нема маме и тате, него родитељ један и родитељ два, породично насиље, раздвојеност родитеља, укључивања маминог дечка и татине дјевојке у породични живот, до неких тежих патологија, не чине оптималан миље за развој дјетета. Истраживања су показала да дјеца која су изложена породичном насиљу, понашањима овисника и бурним конфликтним ситуацијама у породици, имају великих проблема са афективном везаношћу (Thompson, 2006). Поред тога социјалне и емоционалне компетенције се граде у контакту са другима, најприје у породици, па потом у ширем друштвеном контексту. То није могуће без комуникације. Хавелка истиче њен значај јер она прожима свакодневне активности, захваљујући њој успостављамо односе, градиво интеракцију са другим особама, друштвеним групама и друштвеним организацијама, те наглашава да је аутори сматрају основном чињеницом друштвеног живота (Хавелка, 2008). Комуникација треба да је вишесмјерна, да подразумева повратну информацију и свакако да актере ангажује емоционално, те да их мотивише. То није увијек тако, посебно у школским условима. Ту је комуникација отежана, јер су дистрактори бројни и разноврсни, а свакако није могуће све њих контролисати. Дјеца и млади се лако укључе у комуникацију која омогућава да сами креирају све детаље комуницирања, као и да бирају с ким, када и како ће комуницирати. То им пружа осјећај моћи, јер сами контролишу услове одвијања комуникације, а са друге стране имају могућност да прекину све када то желе. У породици и школи такво нешто није могуће. Родитељи имају питања и захтијевају одговоре. Учитељи и наставници нису динамични као одређене платформе за учење, не пружају слободу у размјени информација као друштвене мреже, у наставном процесу се реализује оно што ученицима често није атрактивно нити актуелно као садржаји који се налазе на друштвеним мрежама.

Родитељи желе да дјеца имају најбоље оцјене, јер им је то улаз за одређену средњу школу, а касније факултет. Наставници желе да ученици буду пажљиви на часовима, одлични

на провјерама знања, а то значи да репродукују оно што пише у уџбеницима. Ученици не знају шта желе, а и ако знају немају простора да то искажу. У времену када је постигнуће на првом мјесту, нема много слуха за жеље, емоције, неке друге афинитете осим оних који се вреднују оцјеном. Школска оцјена је као неко врховно божанство и циљ свих ученика, заправо њихових родитеља. Ученици пролазе кроз својеврсни дрил запамћивања. „Покушаји да се све запамти и све научи довешће до понављаног неуспјеха у учењу, а временом до губитка интересовања и смањене мотивације. Све то води негативном вредновању школе” (Кевић-Зрнић и Станковић-Јанковић, 2019: 135). На таквим темељима не можемо градити социјалне, емоционалне нити радно-акционе компетенције. У вријеме када је сваки сегмент живота убрзан, оправдано је констатовати да у настави много тога ученицима не одговара. Прије свега комуникација треба да буде непосреднија. Цере Брофи наглашава да, уколико наставник користи непосредна понашања ученицима ће се више допасти, они ће испољавати већу заинтересованост за предмет и више ће промишљати о предмету и начинима учења (Brofi, 2015). Ово се односи и на невербалну и на вербалну непосредност. У дигиталном свијету су одређени фактори комуникације потпуно искључени, али то не значи да у свакодневном боравку у учионицама не треба инсистирати на отвореном и искреном комуницирању. Наставник је примјер својим ученицима и колико је он посвећен изградњи добрих односа и позитивне климе у одјељењу биће и ученици. На овај начин не градиво само академске вјештине, него и комуникацију подижемо на виши, сараднички ниво.

Данас се често користи синтагма *критичко мишљење* и свакако је да развој критичког мишљења тражи одређене услове за развој. Нећемо га развити ако ученике не стављамо у проблемске ситуације, у којима је потребно сагледати проблем (задатак) из више углова, анализирати више аспеката једне појаве и промишљати аналитички. Како пишу хрватске ауторке критичко мишљење је комплексан процес који почиње информацијом, а завршава одлуком (Bedeniković Lež и Šušnjara Raić, 2021). Да би тај процес био заокружен и цјеловит неопходно је да ученици знају планирати, да имају изазов и избор. Међутим, истраживање Сњежане Кевић-Зрнић је показало да планирање учења, изазови и избор у настави ученици чак не препознају и први пут се са тим срећу (Кевић-Зрнић, 2013). Свакодневно је неопходно донијети много одлука, неке од њих су погрешне, а неке не. Како бисмо анализирали и процјењивали одређене информације, властите поступке и понашања других, те читаве социјалне контексте, морамо развијати критичко мишљење. Можда се толико наглашава управо због тога што смо изложени брзом протоку различитих информација, па је неопходно вредновати оно што прочитамо, чујемо и осјетимо. У супротном бићемо жртве различитих обмана, злонамјерних људи, маркетиншких трикова и још које чега. Критички промишљати значи разумијевати стварност, комуницирати, емпатисати, бити мултикултурално и грађански освијештен. Све су то карактеристике и важне компетенције младог човјека 21. вијека. Школа би требала, поред осталог, да ради и на медијском описмењавању. Дакле, анализирати и вредновати медијске садржаје, указати на добро и лоше које се сервира захваљујући медијима, јер ако са дјецом и младима не радимо на развоју медијске културе и критичког мишљења, имаћемо грађане без става спремне да прихватају све што им се сервира као тренд. То свакако није добро како за развој појединца тако и за развој друштва у цјелости.

СЛИКА О СЕБИ И ИДЕНТИТЕТ

Слика о себи је феномен којима се баве и наука и лаици готово истим интересовањем. Питања о личном постојању, о односима са другима, сагледавању себе самог у односу на социјално окружење, само су неки битни чиниоци о којима свака особа промишља како би досегла одређене спознаје и кроз њих сазријевала. „Општи став је да је свијест о себи искуствена творевина, да се јавља у раном дјетињству и развија током живота, проширује своје функције задржавајући основне структурне одреднице без знатних промјена” (Хавелка, 2008: 182). Промјене које одрастање доноси свако дијете проживљава на свој начин, а период адолесценције сувише је буран да би се млади сами са тиме носили. Требају подршку одраслих.

У периоду адолесценције заокружују се неки процеси и важна питања као што је интимност, сексуалност, потреба за дубљом афективном везаношћу, а истовремено и потреба за

слободом, личним изборима, интересовањима и слично. С тога, треба кренути од куће, пробудити искуства која ће бити основа квалитетног функционисања у будућем свијету (Гринспен, 2013). У том свијету је толико тога од чега дјецу треба да заштитимо. Ако то урадимо на тај начин да им забрањујемо, срушићемо властити ауторитет, а забрањено ћемо учинити пожељнијим. Ако на питања не будемо одговарали искрено, наша дјеца ће се информисати на другом мјесту. Никада као данас нису били изложени мноштву, чето погрешних, информација. Осим тога, на дјецу смо пребацили много тога. Можда није било много креативно, али свакако је стварало мање кофузије када су одрасли доносили неке одлуке умјесто дјеце. Данас петогодишњаци збуњено стоје у продавницама обуће док им родитељи са осмјесима говоре да бирају, да само кажу које им се патике највише свиђају. Они то не знају. Не знају ни одрасли, јер пред педесет различитих патика, нисте више сигурни ни да ли вам патике уопште требају. Дјеци се постављају многи изазови којима нису дорасли. Са друге стране су крајности гдје родитељи вежу пертле већ великој дјецу, радују се кад седмогошњаци возе бицикл и слично. То су само неки од разлога због чега млади одрастају спорије, „одгајајући” преузимање улоге одраслих (шире: Tvengi, 2019).

На све ове „неуравнотежености” некако су дошле и тековине 21. вијека у смислу дигитализације и комуникације на једном нивоу који носи одређене недостатке. Тања Станковић-Јанковић наглашава да се дјеца могу развити у емоционално стабилне личности уколико им се на предшколском узрасту пружи подстицајна средина, одговарајуће окружење испуњено аутентичним емоцијама (Станковић-Јанковић, 2017). У урбаним срединама могућности су све мање, а све је више дјеце и одраслих који не показују емоционалну стабилност, него напротив, анксиозност, стрес, депресију, болести овисности и слично. Дигитално окружење требало би да подстиче емоционалну интелигенцију, да нуди садржаје који ће у људима будити емпатију, ведрину и да јача способност идентификовања и именовања емоција, препознавање емоционалних стања код других и слично. Међутим, брутални снимци из ученичких телефона који се појављују на YouTube каналима, показују одсуство позитивне емоције и потпуни мрак емоционалног живота. Некад више изненађује смиреност оног ко снима и пласира такве садржаје од округлости актера на тим снимцима. „Ипак, није тежина проблема у могућности приступа информацијама већ у чињеници да само располагање информацијама није гаранција да ће их дјеца на исправан начин схватати и интерпретирати” (Valković, 2016: 105). Необично је то што су дјеца и млади изложени свим спознајама за које нису когнитивно и емоционално зрели. Немају довољно искуства да би неке појаве могли инкорпорирати и уградити у постојеће когнитивне и емоционалне структуре. Тада се дешава унутрашњи конфликт, а и из тог стања не знају како изаћи без посљедица. То препознајемо у младима који су асоцијални, анксиозни, депресивни, склони експериментисању са алкохолом, дрогама и слично. Између узраста и медијских садржаја огроман је јаз, дјеци су доступне сцене секса, криминогени садржаји, различита друштвена патологија, а то све не знају анализирати и о томе критички промишљати.

Ако се присјетимо теорије социјалног поређења и чињенице да из социјалне интеракције заправо спознајемо себе, онда је оправдано питање како градити идентитет. Дакле, самоопажање и самопроцјена су неопходни како бисмо имали исправна мишљења о себи и свијету који нас окружује (Хавелка, 2008). Понекад се стиче утисак да дигитална ера пружа увид у много тога истовремено пружајући нам утјеху, али и чинећи нас незадовољним. Управо како је објашњено у теорији социјалног поређења човјек тежи да вреднује себе у односу на друге и у односима са другима. Но, чини се да нам је ново добо донијело и нове патологије/страхове, па се код младих уочава и појава страха од пропуштања ствари (FOMO – енг. Fear of Missing Out), а како не би ништа пропустили ту је онлајн праћење из минуте у минуту (Tvengi, 2019). Постављају се питања која је мјера, чиме мјеримо и на који начин. Неки су стандарди сувише високо постављени, па млади када уђу у тај свијет не могу да се осјећају пријатно, јер су свјесни фактора који их ограничавају у реалном свијету. Примјер су одређене норме физичког изгледа које не могу, не требају и не смију достићи све дјевојке, а то се ипак поставља као приоритетно. Трендови се брзо мијењају, а млади воле пратити трендове, чак толико да у тој трци забораве ко су у суштини, подређујући своје велике циљеве тренутним расположењима модних креатора, трендсетера, инфлуенсера и сличних.

Идентитет и слика о себи нису само творевине једне особе, у суштини то је одраз породичних, и других одоса које млада особа интерпретира на себи својствен начин. Ту бисмо требали имати разумијевања за различитости и емпатије једни за друге. С друге стране, индивидуалистичка култура коју намеће Запад већи фокус ставља на селф, позитивно вреновање себе и појачану нарцисоидност, а мањи значај придаје изградњи и поштовању друштвених правила (Tvengi, 2019). Како онда градити основе емоционалних компетенција као што је алтруизам и емпатија, како утицати на перзистенцију или истрајавање на одређеним циљевима када се значајне животне вриједности мијењају готово из часа у час. Породица и окружење заједничким снагама могу сачувати дјецу и младе од конзумеризма и квази потреба. Неопходан је ангажман свих и несребична подршка младима. У времену када су болести овисности добиле сасвим други формат и када се девијације намећу као „нормалне” треба бити умјешан и стално на опрезу да би се одржала комуникација и усмјерила интеракција са дјецом и младима. Коедукација је једна од јаких полуга које бисмо могли користити, јер учење и размјена између вршњака, подршка и разумијевање унутар групе су често снажнији покретач промјена него сав труд родитеља и наставника. Наравно, дјецу и младе не можемо препустити само институцијама јер је породично окружење најважнија карика за нормалан раст и развој сваког дјетета. Но, ту су изазови са којима се сусреће савремена породица у којој због презапослености родитеља дјеца неријетко бивају препуштања медијима. С тога, рјешење треба тражити у јачању партнерства породице и школе у којем би и породица и школа имале задатак да ревидирају своје погледе на васпитање и образовање младих и усмјере их ка будућности, а не у калупе прошлости.

КОНСТРУКТИВИЗАМ КАО ПОЛАЗИШТЕ И ОДРЕДИШТЕ

Како са поласком у школу дијете излажемо процјењивању, тако и оно почиње да се пореди са другима, а потом да у складу са окружењем у којем обитава поставља циљеве и усмјерава своја интересовања. Породица као примарно окружење, а касније институције (вртићи, школе и слично) појединца прихватају и уче га одређеним друштвеним нормама од оног првог *хвала, извините и молим*, па до поштовања одређених правила и прописа. Како појединац то усваја и колико то утиче на свакога од нас сложена је мултидисциплинарна тема. Заједничко је то да нема социјализованог бића без прихватања друштвених норми окружења. Да бисмо прихватили одређена правила често одустајемо од неких личних слобода. Како тај процес интериоризације и асимилације не би довео до конфликта личности, нама је потребно учење. Говорећи о учењу, већина нас има слику учитеља и ученика у неким школским условима. Учење је много шире и другачије од онога што ми погрешно поистовјеђујемо са школским учењем. Изазови 21. вијека захтијевају перманентно учење, а то значи учење и усавршавање које је цјеложивотно, учење које не потврђује само диплома као мртво слово на папиру, него компетенција као оживотворена способност, као вјештина и знање које је показано у стварном животу. Такво учење тражи планирање, сарадњу и комуникацију, дакле интерактивно је у правом смислу ријечи.

Теоријско упориште за такво учење налазимо у теорији конструктивизма. Основне поставке овог правца једноставно је објаснио Богнар: „За разлику од бихевиористичког и когнитивистичког приступа у којима је посебно важна улога учитеља који обликује процес учења манипулишући околином, садржајима, потребама и могућностима појединог ученика, у конструктивистичком приступу до изражаја долази активност самог ученика у његовом социјалном контексту” (Bognar, 2016: 249). Наглашен је социјални контекст, а не сервирање материјала које је потребно научити и репродуковати, пажња је посвећена активностима и ангажовању ученика, приоритет је стицање знања из искуства и знања које је функционално. Све ово захтијева планирање учења, праћење и самопроцјену учења, примјену техника и стратегија учења, као и процјену примијењених знања. Овако сложен процес свакако захтијева интеракцију и континуирану комуникацију са осталима (родитељима, учитељима, наставницима, ученицима, вршњацима и слично). Богнар наглашава да учење више није могуће свести само на вођене активности ученика, унапријед припремљен материјал и наставничково излагање (*ibidem*). Често настава која се реализује у школи не задовољава интересовања ученика, није на оптималном мотивационом нивоу, не стимулише их и не пружа позитивну

емоционалну климу. Један од социокултуралних приступа заступао је Лејв (Lave и Wenger, 1991) наглашавајући да свако људско биће учи „урањањем у заједницу”. То значи да беба урања у своју породицу, стиче одређена знања, а како расте тако шири круг људи са којима је у контакту. Он истиче да учење није засебна, индивидуална активност, него интеракција појединца и друштвене заједнице. У фокусу Венгерове теорије је учење као друштвено учење. То подразумијева шири процес активног учествовања у друштвеној пракси (животу) и постепено грађење идентитета појединца у односу са друштвеном заједницом (Wenger, 1998). Свако дијете је мотивисано за спознају, радознано је, али да ли ће и како то бити развијано зависи од многобројних фактора, а један од њих је друштвена заједница. Значајно је и формирање мањих заједница у оквиру којих ће се одвијати процеси учења, дискусије, размјене материјала и информација, а ту идеју Цероми Брунер је назвао обликовање или формирање узајамних заједница (Bruner, 2000). У оквиру тако планираног и реализованог рада, ученици имају прилику да у мањим групама раде на одређеним пројектима, односно да по потреби креирају различите ситуације, моделе, израђују макете, осмишљавају дискусије, васпитне драме и све што им може помоћи да активно уче и усвајају знања која ће примјенити, вредновати и самопроцењивати. На тако стечена знања касније је лако *уградити* нове спознајне структуре, а вриједност кооперативног рада коју спонтано увиђају и компетенције које стичу су од изузетног значаја за сваку младу особу. Овако постављеним поучавањем и учењем можемо ући у *зону наредног развоја* (према Виготском), што је свакако циљ рада са дјецом и младима. Овакво учење не односи се само на информацију, него на социо-емоционалну и радно-акциону размјену и стицање искуства, што је много важније од познавања наставног материјала (градива). Како наглашава Јована Милутиновић „претежна усмјереност образовног процеса на стицање корпуса таксативних и нормативних чињеница не сматра се више адекватном. Фокус је прије свега на учењу како се учи, развијању вјештина независног мишљења и позитивних ставова према доживотном учењу” (Милутиновић, 2011: 177). Дигитално окружење донијело је довољно мјеста да се информације похране. Дакле, данас није проблем доћи до информација, него шта урадити са информацијама, како баратати са оним што нам је доступно и да ли је то релевантно? Ова и слична питања сасвим јасно показују да заиста нема потребе за енциклопедијским знањима, али је веома важно знати доћи до потребне информације и знати шта с њом, како је даље процесуирати и на којем нивоу се бавити њоме. Уколико се информационе технологије користе за забаву, често се одлази у крајност гдје су уређаји и корисници довољни. Таква употреба технолошких достигнућа није сврсисходна, не омогућава развој и не води процесу учења. Када имамо корисника који зна шта хоће и иде у правцу планирања, истраживања, постављања претпоставки (хипотеза), очекивања, тада смо на добром путу да на крају тог процеса можемо говорити о учењу и вредновању тог процеса. Често су и друге особе (експерти, професори и други стручњаци) укључене у овакав начин учења, јер се путем дигиталне комуникације обраћамо, пишемо и тражимо информације од професионалаца. Дакле, ми ширимо своја знања, али и контакте са особама које нам могу пружити значајне информације или нас упутити гдје и како да их нађемо.

Када се промишља о васпитно-образовном процесу у свјетлу ових теоријских поставки онда је јасно да се улога наставника значајно мијења. Ауторитет се гради на сарадњи и тимском раду. Планирање је комплексније, јер нема конкретних корака као што је то сада случај (све је у плановима и програмима који су већ написани), али могућност промјене доводи и до више слободе у раду, што би требало резултирати и већом креативношћу наставника и ученика. У оваквом раду наставник помаже и усмјерава, али не намеће готова рјешења и не захтијева од сваког исто. То је веома важно јер ни ученици нису истих способности, интересовања и мотивације, а поред тога ослањајући се једни на друге јачаће групну кохезију. Кохезивна група је јака група и таква клима подразумијева да расте емпатија, солидарност и разумијевање међу ученицима. Све ово могуће је и у условима када су ученици окупирани дигиталним свијетом. Односно, када користе рачунаре, телефоне, таблете за рад. Велика предност је што је основни материјал који наставник поставља увијек доступан, при томе нико не ограничава ученичку радозналост и трагање за другим информацијама. С друге стране, наставник и други ученици релевантне податке које пронађу такође могу дијелити (илустрације, графиконе, табеле, линкове, нове платформе за учење и слично). На физиолошком нивоу свакако се ученички капацитети стављају у функцију спознаје и реконструкције постојећих знања, анализе и

синтезе, као и самовредновања што је основа развоја критичког мишљења. У социјалном окружењу које подразумијева предзнања и сарадничке односе, дигитално окружење може да подстиче и дјелује мотивационо. Ученици који ће своје слободно вријеме посветити истраживању одређених тема и тражењу одговора на постављена питања, у школи, међу вршњацима, биће спремни да се укључе у дискусију, размјену идеја, аргументовано заступање свог мишљења, да бране своје идеје поштујући разлике и да једноставно јачају социјалне компетенције. Учење на овакав начин заправо значи стечено знање, а у истраживањима је потврђено како однос према наученом може диктирати даљи однос према учењу. Тања Станковић-Јанковић је у свом истраживању, између осталог, нашла да је најснажнија детерминанта пријатних емоција употребљивост (корисност) знања, док је учење за награду (оцјену) предиктор негативних емоција ученика (Станковић-Јанковић, 2012). Не можемо негирати читаву једну револуцију, али можемо оснажити дјецу и младе да се у тој дигиталној револуцији одупру лошим и штетним трендовима, а да се истовремено оснаже за изазове који се пред њих постављају.

ЗАКЉУЧАК

Закључак рада на тему социјализације, посебно у дигиталном окружењу, у култури екрана (Вотсон, 2016), готово да је немогуће написати, јер то је сада наша реалност, али и будућност. Кратким освртом на нека теоријска упоришта и износећи налазе одређених истраживања, аутори су упозорили на значајне факторе раста и развоја које не смијемо препустити случају, а посебно не само утицају медија.

Дигитално окружење је донијело много могућности, али и бројне опасности. Специфичности развоја дјеце и младих, њихове осјетљиве когнитивне, афективне и социјалне структуре, захтијевају посебно пажњу свих нас. Електронска еуфорија може негативно да се одрази на развој оригиналности, на способност концентрације, на квалитет мишљења и доношења одлука (Вотсон, 2016), те на усмјереност на овладавање (Stanković-Janković, 2020). Нису ријетки примјери у којима дјеца, препуштена маминим и татиним телефонима, путују кроз садржаје непримјереног карактера, а онда се питамо какве ће особине изградити и да ли ће развити одређене компетенције. И не само то, млади који су без престанка онлајн – који много времена проводе на друштвеним мрежама – често изјављују да су усамљени, да се осјећају неприхваћено и да би жељели да имају више пријатеља (Tvengi, 2019).

У вријеме када свакодневним животом обичног човјека доминирају медији, породица пролази кроз различите кризе, а значајне институције губе свој кредибилитет, остаје нам мало расположивих средстава у борби за њихово боље сутра. Једно од њих јесте да примјером покажемо како треба. Друго је да их излажемо ситуацијама у којима ће развијати критичко мишљење. Треће је да будемо отворени у комуникацији и искрени и емпатични у интеракцији.

ЛИТЕРАТУРА

- Bedeniković Lež, M. i Šušnjara Raić, S. (2021). Mediji u razvoju kritičkog mišljenja djece. *Bjelovarski učitelj: časopis za odgoj i obrazovanje*, 26(1-3), 127–139.
- Bognar, B. (2016). Theoretical Backgrounds of E-learning. *Croatian Journal of Education*, 18(1), 225–256.
- Brofi, Dž. (2015). *Kako motivisati učenike da uče*. Beograd: Clio.
- Bruner, J. S. (2000). *Kultura obrazovanja*. Zagreb: Educa.
- Burak, L. (2012). Multitasking in the University Classroom. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 6(2), 1–12.
- Dujaković, R. (2020). *Stres i digitalna demencija*. Banja Luka: Centar za teledermatologiju.
- Fulgosi, A. (1997). *Psihologija ličnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Гринспен, С. (2013). *Сигурно дете: Како помоћи деци да се осећају заштићено и сигурно у свету који се убрзано мења*. Београд: ЕДУКА.
- Jenjić, S. (2021). *Formiranje pojmova u nastavi prirode i društva (teorijske osnove i metodički postupci)*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

- Кевић-Зрнић, С. (2013). *Планирање учења и технике успјешног учења*. Необјављена магистарска теза одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци.
- Кевић-Зрнић, С. и Станковић-Јанковић, Т. (2019). Учење учења и вредновање школе. Научни скуп *Наука, настава, учење – проблеми и перспективе* (pp. 133–148). Универзитет у Крагујевцу. Педагошки факултет у Ужицу.
- Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate Peripheral Participation*. New York: Cambridge University Press.
- Матијевић, М. (2011). *Škola za učenje i budućnost. Škola, odgoj i učenje za budućnost. Učiteljski fakultet*, 9–22. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Милутиновић, Ј. (2011). Социјални конструктивизам у области образовања и учења. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 43(2) (pp. 177–194). Београд. https://www.researchgate.net/publication/277057032_Social_constructivism_in_the_field_of_education_and_learning (очитано: 08.06.2022. год. у 12:01)
- Мировић, Д. (1995). *Социологија образовања*. Бијељина: Учитељски факултет.
- Prensky, M. (2006). *Slušajte urođenike. Edupoint*, 48, 8–14. <http://edupoint.carnet.hr/casopis/48/clanci/1.html> (очитано: 11. 08. 2021. год. у 23:59)
- Smol, G. i Vorgan, G. (2011). *Internet mozak: kako digitalna civilizacija oblikuje mozgove naše dece*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Spitzer, M. (2018). *Digitalna demencija kako mi i naša djeca silazimo s uma*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Станковић-Јанковић, Т. (2012). *Учење учења и емоције у настави*. Art-print: Бања Лука.
- Станковић-Јанковић, Т. (2017). *Поглед на дијете: кроз методу васпитно-образовног рада*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет.
- Stanković-Janković, T. (2020). *Usmjerenost na ovladavanje*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Šapić, J. (2016). *Bezbednost dece na internetu u Srbiji: Izloženost bez koordinisane zaštite*. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.
- Thompson, R. (2006). The Development of the Person: Social Understanding, Relationships, Conscience, Self. *Handbook of Child Psychology, 6th ed., Volume Three: Social, Emotional and Personal Development* (pp. 24–98). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Tvengi, M. Dž. (2019). *Internet generacija: dezorijentisanost dece u digitalnom dobu*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Valković, J. (2016). Uticaj medija na socijalizaciju. *Riječki teološki časopis*, 47(1), 99–116.
- Вотсон, Р. (2016). *Будући умови: како дигитално доба мења наш ум*. Београд: Плато.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, meaning and identity*. Cambridge: MA: Harvard University Press.

SOCIALIZATION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Abstract: *The development of information and communication technologies has brought numerous advantages and numerous difficulties that every young being faces in the process of personal growth and development. The challenges that children and young people face sometimes go beyond the framework in which parents can independently provide help and support to children. For teachers and pedagogues, a new era of educational work was born, in which not everyone coped equally well. In this paper, the authors try to find answers to several important questions. First of all, how and in what way to make the obstacles of socialization in the digital environment surmountable for both students and parents, and then how to empower children on a mental and emotional level so that they can adapt to rapid changes in later life and work, and at the same time preserve their personality. Another important aspect of this work is the consideration of the issue of identity and self-image in the time of uniformity and dominance of consumer social orientations. What the authors emphasize is the teamwork of parents, teachers and pedagogues, strengthening the child's personality and supporting the potential that every child has. Facilitating the maturation and growth of children and young people in a consumer society oversaturated with quasi-needs is the priority task for the parents, but also for everyone who works with children and young people.*

Keywords: *educational work, digital environment, socialization.*

**PROCESUIRANI SLUČAJEVI PORODIČNOG NASILJA PREMA DJECI U
CRNOJ GORI - ELEKTRONSKA BAZA ZA PORODIČNO NASILJE**

*Ida Kolinović⁹², dipl. socijalna radnica, samostalna savjetnica
Vesna Vujošević⁹³, dipl. inž. elektrotehnike, načelnica
Biljana Bulatović⁹⁴, dipl. inž. elektrotehnike, samostalna savjetnica
Direktorat za informatiku i analitičko-statističke poslove
Ministarstvo rada i socijalnog staranja Crne Gore*

Apstrakt: Odlučnost crnogorskih institucija da sarađuju na polju zaštite od porodičnog nasilja, pored potpisivanja Istanbulske konvencije, potvrđena je donošenjem Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, potpisivanjem Protokola o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja nad ženama i nasilja u porodici, kao i uspostavljanjem Elektronske baze za porodično nasilje. Pomenuta Baza, koja je puštena u operativni rad 23. maja 2019. godine, podrazumijeva automatizovanu razmjenu prijava i obavještenja između Ministarstva rada i socijalnog staranja (centara za socijalni rad) i Ministarstva unutrašnjih poslova (centara bezbjednosti). Na osnovu podataka iz ove Baze, koja je integralni dio Informacionog sistema socijalnog staranja – Socijalnog kartona, broj procesuiranih slučajeva (događaja porodičnog nasilja) u kojima su djeca direktne žrtve, bio je 240 u 2020. godini i 232 u 2021. godini, što je 18.5% u odnosu na ukupan broj događaja porodičnog nasilja koji uključuje žrtve svih uzrasta. Kada je riječ o broju djece direktnih žrtava kod procesuiranih slučajeva, u 2020. godini je evidentirano 217-oro djece (M-123, Ž-107), a u 2021. godini 196-oro djece (M-113, Ž-83). Djeca do 5 godina čine 11.98% od ukupnog broja ove djece u 2020. godini i 13.3% u 2021. godini. Broj procesuiranih slučajeva (događaja) je veći od broja djece direktnih žrtava, što upućuje na zaključak da su se događaji porodičnog nasilja prema nekoj djeci ponavljali tokom godine (27-oro takve djece u 2020. godini i 23-oje u 2021. godini). U južnoj i sjevernoj regiji Crne Gore je u 2021. godini, u odnosu na 2020. godinu, došlo do porasta broja prijavljenih slučajeva za koje se vodi postupak pred pravosudnim organima, dok je u centralnoj regiji došlo do pada. Baza za porodično nasilje je obezbijedila zvaničnu statistiku, predstavlja značajan izvor podataka za praćenje trendova ove negativne pojave, ali i postupanja i ishoda u pojedinačnim predmetima porodičnog nasilja u centrima za socijalni rad, što je sve od značaja za kreiranje i sprovođenje efikasnije socijalne politike i zaštite djece žrtava porodičnog nasilja.

Ključne riječi: djeca, porodično nasilje, procesuirani slučajevi, elektronska baza

---

⁹² ida.kolinovic@mrs.gov.me

⁹³ vesna.vujosevic@mrs.gov.me

⁹⁴ biljana.bulatovic@mrs.gov.me

UVOD

Djeca su u porodici nekada izložena različitim oblicima nasilja, bilo kao direktne ili indirektne žrtve (svjedoci). U porodici, direktna žrtva može biti samo jedno dijete, a to mogu biti i sva djeca višečlane porodice. Prema dostupnim, ograničenim podacima 275 miliona djece u svijetu je izloženo nekom obliku porodičnog nasilja (UNICEF, 2006). Procjenjuje se da u 95% slučajeva, dijete zlostavljaju roditelji, a u 10-15% slučajeva počini, pomajke, očuci i maćeha. Banjanin-Đuričić je u svojoj studiji navela da “u visokorazvijenim zemljama roditelji ubiju više djece nego tuberkuloza, dječija paraliza, boginje i dijabetes – zajedno” (Ljubojev, 2008, str. 83). Pravna dokumenta Savjeta Evrope su jasno istakla da je i fizičko kažnjavanje u cilju korigovanja i kontrolisanja ponašanja djeteta zlostavljanje (Savjet Evrope, 2007). Nasilje prema djeci stvara duboke ožiljke na duši djeteta koji teško zarastaju i “otvara put” nasilnim oblicima ponašanja, delinkvenciji, narkomaniji, i slično. Izloženost nasilju u porodici u djetinjstvu svakako je jedan od faktora rizika, da se takvo ponašanje usvoji kao obrazac ponašanja, naročito kod dječaka, i u odrasloj dobi ispoljava kao nešto normalno. Prekidanje nasilja nad djecom je od ključnog značaja za prekidanje lanca transgeneracijskog prenosa nasilja. Zato, svaka država ima dužnost i obavezu da preduzme neophodne akcije i mjere na prevenciji, blagovremenoj identifikaciji i sprečavanju nasilja prema djeci. Neke od tih mjera podrazumijevaju i razna softverska rješenja, odnosno korišćenje informacionih tehnologija u borbi protiv nasilja prema djeci. U radu će biti predstavljena Elektronska baza za porodično nasilje (sastavni dio Informacionog sistema socijalnog staranja – Socijalnog kartona) kao značajan alat u borbi protiv porodičnog nasilja, koji je osmišljen i implementiran shodno Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici i Protokolu o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Takođe će biti prezentovani i statistički podaci koji se odnose na djecu direktne žrtve - procesuirani slučajevi, radi sagledavanja obima i karakteristika pojave, ali i vrste podataka koje Elektronska baza obezbjeđuje.

Pravna dokumenta u oblasti zaštite od porodičnog nasilja u Crnoj Gori

Crna Gora je potpisala Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) 11. maja 2011. godine, ratifikovala je 22. aprila 2013. godine i bila je među prvim državama potpisnicama za koje je stupila na snagu 1. avgusta 2014. godine. Krivičnim zakonom od 2003. godine nasilje u porodici je prepoznato kao krivično djelo (Član 220), dok su posebnim Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici od 2010. godine uređena prekršajna djela nasilja u porodici. Član 2 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici definiše fenomen nasilja u porodici kao “činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno”. Član 3 jasno definiše ko se sve smatra članovima porodice prema ovom Zakonu:

- 1) supružnici ili bivši supružnici, njihova djeca i djeca svakog od njih;
- 2) vanbračni supružnici ili bivši vanbračni supružnici, bez obzira na trajanje vanbračne zajednice, njihova djeca i djeca svakog od njih;
- 3) krvni srodnici i srodnici iz potpunog usvojenja u pravoj liniji bez ograničenja, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom;
- 4) srodnici iz nepotpunog usvojenja;
- 5) tazbinski srodnici zaključno sa drugim stepenom u bračnoj ili vanbračnoj zajednici;
- 6) lica koja žive u istom porodičnom domaćinstvu, bez obzira na srodstvo;
- 7) lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete začeto.

Članom 6 se ističe hitnost postupka, a članom 9 (u nastavku) dužnost prijavljivanja nasilja: “Državni organ, drugi organ, zdravstvena, obrazovna i druga ustanova dužni su da prijave policiji učinjeno nasilje za koje saznaju u vršenju poslova iz svoje nadležnosti, odnosno djelatnosti. Prijavu o učinjenom nasilju dužno je da policiji podnese odgovorno lice u organu ili ustanovi iz stava 1 ovog člana, kao i zdravstveni i socijalni radnik, nastavnik, vaspitač i drugo lice koje sazna za učinjeno nasilje u vršenju svojih poslova. Organ za prekršaje i policija dužni su da obavijeste centar za socijalni rad o prijavljenom nasilju” (Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, “Službeni list Republike Crne Gore”, br. 46/2010 i 40/2011).

Značajno je spomenuti i druge crnogorske zakone relevantne za problematiku porodičnog nasilja: Krivični zakonik ("Službeni list Republike Crne Gore", br.70/03, 13/04, 47/06, 40/08, 25/10, 73/10, 32/11, 64/11, 40/13, 56/13, 14/15, 42/15, 58/15, 44/17, 49/18 i 03/20), Zakon o prekršajima (Službeni list Crne Gore", br. 01/11, 06/11, 39/11, 32/14, 43/17 i 51/17), Porodični zakon ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 01/2007, 53/2016 i 76/2020), Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 20/11), Zakon o rodnoj ravnopravnosti ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 46/07, br. 40/11), Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17, 42/17, 50/17).

U cilju bližeg i jasnijeg definisanja nadležnosti i obaveza institucija u postupanju u predmetima porodičnog nasilja, shodno relevantnim zakonima, 2011. godine je potpisan Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama od strane relevantnih ministarstava i institucija. Isti je revidiran 2018. godine i dopunjen obavezom razmjene podataka i informacija kroz informacione sisteme između nadležnih institucija i organizacija i usklađivanje njihove metodologije prikupljanja podataka, u cilju formiranja jedinstvene Elektronske baze podataka za porodično nasilje. Shodno pomenutom Protokolu, centri za socijalni rad su u obavezi da o svakom saznanju/ prijavi porodičnog nasilja odmah obavijeste policiju na raspoloživ način, a putem informacionog sistema (IISSS), najkasnije u roku od 24h. Uprave policije (centri bezbjednosti) su dužne da obavještenja o procesuiranim događajima porodičnog nasilja dostavljaju centrima za socijalni rad, na propisanom obrascu, putem informacionog sistema, sa svim neophodnim podacima: 1) prezime i ime žrtve, JMB, adresa boravišta, broj telefona, srodstvo sa osumnjičenim; 2) prezime i ime učinioca, JMB, adresa boravišta, broj telefona; 3) ostali podaci: podaci o podnosiocu prijave, datum prijave, status prijave, datum pokretanja postupka, broj prijave, ima li u porodici djece (da/ne), naredba o udaljenju iz stana (da/ne), napomena/opis (Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 2018).

Elektronska Baza podataka za porodično nasilje

Integrirani informacioni sistem socijalnog staranja (IISSS) – Socijalni karton je kapitalni projekat Vlade Crne Gore koji se realizuje uz podršku UNDP, u periodu od 12. maja 2012. godine do 31. decembra 2023. godine (vrijednost projekta oko 3.854,138,00 eura)⁹⁵. Socijalni karton je omogućio sprovođenje reforme sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori i obuhvata gotovo sve poslovne procese u vezi sa socijalnom i dječjom zaštitom i to: materijalna davanja, davanja iz oblasti boračko - invalidske zaštite, vođenje slučaja sa postupcima, kao i šest ključnih javnih ustanova za smještaj korisnika i Zavod za socijalnu i dječju zaštitu. IISSS je omogućio bolji uvid u to ko su korisnici, osigurao lakši i brži pristup uslugama, bolje praćenje i evaluaciju rezultata obezbijedene pomoći i podrške, pravednije usmjeravanje materijalnih davanja. Razvoj i uvođenje ovog softvera je zahtijevalo intenzivnu saradnju stručnjaka, zaposlenih u oblasti socijalne i dječje zaštite, softverske firme S&T (Srbija i Crna Gora), kao i veliku posvećenost UNDP i Direktorata za informatiku i analitičko-statističke poslove Ministarstva rada i socijalnog staranja.

U sklopu Socijalnog kartona uspostavljena je Elektronska baza za nasilje u porodici, čija je izrada koštala 35 hiljada eura⁹⁶, i koja podrazumijeva interoperabilnost između Ministarstva rada i socijalnog staranja (centara za socijalni rad) i Ministarstva unutrašnjih poslova (uprava policije/centara bezbjednosti). Baza je zvanično puštena u operativni rad 23. maja 2019. godine po realizovanim obukama zaposlenih u centrima za socijalni rad, za rad u novom aplikativnom softveru. Ova Baza je implementirana sa ciljem da se osigura pravovremeno i efikasno postupanje u oblasti prevencije, identifikacije, zaštite i osiguranja bezbjednosti žrtava porodičnog nasilja, odnosno primjena Zakona o zaštiti od nasilja u porodici i Protokola o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja nad ženama i nasilja u porodici u praksi, čime se ispunjava i obaveza Crne Gore iz Akcionog plana za Poglavlje 23. Sada se

---

⁹⁵ Izvor: UNDP, Aleksandra Višnjić, Menadžerka projekta Socijalni karton.

⁹⁶ Ibid.

prijave porodičnog nasilja od centara za socijalni rad i obavještenja od uprava policije, razmjenjuju na unificiran i automatizovan način (po saznanju o slučaju nasilja u porodici, centri za socijalni rad šalju prijavu upravi policije kroz informacijski sistem, a sa druge strane policija šalje obavještenje centrima takođe kroz informacijski sistem o svim procesuiranim slučajevima.). Ova obavještenja sadrže podatke o učesnicima porodičnog nasilja: učiniocima, žrtvama⁹⁷, djeci direktnim i indirektnim žrtvama, prekršajnim i krivičnim prijavama za koje se vode postupci, događajima nasilja, procijenjenom stepenu bezbjednosnog rizika, izrečenim naredbama udaljenja iz stana, itd.⁹⁸ Bez obzira na to da li je prijava sumnje na porodično nasilje stigla u upravu policije od centra za socijalni rad ili neke druge institucije, organizacije, građana/ki, sva obavještenja od uprave policije se slivaju u Socijalni karton, odnosno kod centara za socijalni rad. Sva elektronska dokumenta, razmijenjena između dva informacijska sistema, sadrže automatski kreirane datume dokumenta i slanja istih, čime se obezbjeđuje transparentnost i pravovremenost postupanja oba resora. Rijetke eventualne tehničke probleme Ministarstvo rada i socijalnog staranja (Direktorat za informatiku i analitičko-statističke poslove) pravovremeno rješava u komunikaciji sa IT sektorom MUP-a/UP i softverskom firmom SnT. Socijalni karton osigurava povjerljivost i zaštitu podataka o korisniku i porodici, te pristup djelovima aplikacije, prikazanim na slikama 1 i 2 imaju samo određena stručna lica (koja imaju privilegije na taj dio sistema).

Slika 1. Izgled Prijave od strane CSR za MUP (aplikacija u CSR)⁹⁹

The image shows a web application interface for reporting domestic violence to the Ministry of Internal Affairs (MUP). The main form is titled "Prijava nasilja MUP-u" and "Prijava nasilja MUP-u detalj". It contains several input fields: "Područje prijave" (dropdown), "Datum i vrijeme prijave" (date and time), "Adresa događaja" (text area), "Opis događaja" (text area), "Da li ima djece u porodici" (dropdown), "Pošta MUP-a" (text), "Odgovor MUP-a" (text), "Status" (text), "Korisnik" (text), and "Datum kreiranja" (text). There is a "Sačuvaj" button at the bottom left. To the left of the main form is a smaller screenshot showing a navigation menu with "MUP" and "COMD" options.

⁹⁷ Sa stanovišta pravosuđa ispravnije je koristiti termine "potencijalni učinilac" i "potencijalna žrtva" dok se ne donese konačna sudska presuda.

⁹⁸ Centri za socijalni rad i Uprave policije su do uspostavljanja Baze, prijave i obavještenja razmjenjivali putem dopisa.

⁹⁹ Sve slike su urađene na testnom okruženju, podaci su fiktivni.

Slika 2. Izgled Prijema obavještenja od MUP-a u CSR (aplikacija u CSR)

Prilikom zaključenja svake Prijave od MUP-a (obavještenja), u Centru za socijalni rad će se automatski pokrenuti Postupak za zaštitu od nasilja u porodici. U okviru tog Postupka, voditelji slučaja zaduženi za predmet, su u obavezi da evidentiraju svjedoke nasilja, vrste nasilja, sudsku presudu i zaštitne mjere izrečene od suda (Slike 3 i 4).

Slika 3. Evidentiranje sudskih presuda (aplikacija u CSR)

Slika 4. Evidentiranje vrste nasilja i zaštitnih mjera (aplikacija u CSR)

PN - Nalaz i mišljenje	Postupak u nasilju	Podaci o počiniocu nasilja	Svjedoci nasilja	Priloženi dokazi	Zaštitne mjere i vrste nasilja
Vrsta nasilja					
Nasilje u porodici- zlostavljanje - fizičko					Da
Nasilje u porodici- zlostavljanje - emocionalno					Ne
Nasilje u porodici- zlostavljanje - seksualno					Ne
Nasilje u porodici- zlostavljanje - ekonomsko					Ne
Nasilje u porodici- zanemarivanje					Ne
Zaštitne mjere					
Udaljenje iz stana ili drugog prostora					Ne
Zabrana približavanja					Ne
Zabrana uznemiravanja i uhođenja					Ne
Obaveza liječenje					Ne
Obavezni psihosocijalni tretman					Ne

**Djeca direktne žrtve porodičnog nasilja u Crnoj Gori - procesuirani slučajevi
(statistički podaci iz Baze za porodično nasilje)**

Sastavni dio Informacionog sistema socijalnog staranja je analitička, sofisticirana baza podataka kroz modul za poslovnu analitiku - *Business Intelligence* (SWIS BI), koja uključuje Ad-hoc izvještavanje i Saiku analizu. Ad-hoc izvještavanje služi za formiranje izvještaja na osnovu zahtjeva koji se ne mogu unaprijed predvidjeti, dok je Saiku izvještavanje namijenjeno korisnicima čiji je zadatak višedimenziona analiza podataka, utvrđivanje njihove međuzavisnosti i analiza trendova. Pomenuti alat BI (Saiku i Ad hoc) je od velike koristi rukovodiocima i drugim menadžerima u procesu organizacije i monitoringa rada zaposlenih u centrima za socijalni rad na pojedinačnim predmetima, kao i identifikacije eventualnih grešaka i zloupotreba u radu. Pristup ovom dijelu ISSS, uglavnom imaju rukovodioci u centrima za socijalni rad/područnim jedinicama i lica koja su određena za bavljenje analitičko-statističkim poslovima.

Slika 5. SWIS BI - kocka za porodično nasilje (za generisanje podataka iz Baze)

Korišćenjem BI alata za izvještavanje, iz Elektronske baze za porodično nasilje, mogu se dobiti podaci koji se odnose na Prijave od Centra za socijalni rad MUP-u (broj procesuiranih događaja u odnosu na neprocesuirane, ko je prijavio nasilje, ima li djece u porodici, period prijave, broj žrtava koje su korisnici dodatka za njegu i pomoć ili lične invalidnine, itd.), kao i podaci na osnovu obavještenja od uprave policije o procesuiranim slučajevima porodičnog nasilja (broj događaja, učinilaca, žrtava, ponovljenog nasilja nad istom žrtvom, događaja u kojima su djeca dio porodice, svjedoka; vrsta nasilja, srodstvo učinioca sa žrtvom, stepen rizika, pol žrtve, uzrast, da li je žrtva korisnik dodatka za njegu i pomoć ili lične invalidnine, JMB, ime i prezime žrtve, period nasilja, period podneska, itd.). U nastavku će biti predstavljen jedan dio podataka, koji se smatra najrelevantnijim za temu rada.

Na osnovu podataka iz Informacionog sistema socijalnog staranja, odnosno Jedinственe baze za porodično nasilje, u 2020. godini je bilo 217 djece direktnih žrtava porodičnog nasilja (M=123, Ž=107), a u 2021. godini 196 djece žrtava (M=113, Ž=83) za koje se vodi postupak pred pravosudnim organima (Tabela 1). Procijenjeni stepen rizika je evidentiran kao visok za 42 djece u 2020. godini (19.3%) i 40 djece u 2021. godini (20.4%).

Ukoliko uzmemo u obzir podatke o broju djece po regijama, prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine: sjeverni region – 43.458, centralni region – 70.097, južni primorski region – 32.299 (MONSTAT, 2012), može se konstatovati da je prema evidenciji centara za socijalni rad, shodno veličini regije, najveći procenat djece direktnih žrtava u 2020. godini evidentiran u centralnoj 0.21%, potom u južnoj regiji 0.09%, a najmanje u sjevernoj regiji 0.08%, i u 2021. godini najviše u centralnoj regiji 0.17%, potom u južnoj 0.12%, a najmanje u sjevernoj regiji 0.09% (u odnosu na ukupan broj djece po regijama). Podatak ukazuje na to da je u sjevernom regionu Crne Gore ili najmanji broj djece

žrtava porodičnog nasilja ili najmanja spremnost za prijavljivanje ovakvih slučajeva nadležnim organima.

Tabela 1. Broj djece direktnih žrtava por. nasilja po regijama (procesuirani slučajevi)

God. prijave nasilja/ regija	Sjeverna	Centralna	Južna	Ukupno
2020	36	150	31	217
2021	39	119	38	196

U Tabeli 2 se može vidjeti da je u 2020. i 2021. godini evidentirano po 26 djece žrtava porodičnog nasilja do pet godina, a visok stepen rizika je zabilježen za petoro ove djece u 2020-oj godini i petoro u 2021. godini.

Tabela 2. Broj djece direktnih žrtava prema uzrastu (procesuirani slučajevi)

Uzrast/ godina	2020. godina	2021. godina
Do 5 godina	26	26
6 -10 godina	70	64
11 – 17 godina	121	106

U Tabeli 3 se vidi da su u 2020. godini ukupno evidentirana 234 događaja porodičnog nasilja u kojima su djeca direktne žrtve, a u 2021. godini 222 događaja, za koje se vode postupci pred pravosudnim organima. Dalje se primjećuje, da je broj događaja veći od broja djece direktnih žrtava, što upućuje na zaključak da se nasilje prema nekoj djeci ponavljalo. U 2020. godini, kod 27 slučajeva djece direktnih žrtava porodičnog nasilja ono se ponavljalo više puta, dok je u 2021. godini evidentirano 23 takve djece. Ovo su veoma važni podaci od značaja za postupanje centara za socijalni rad, kojima se mora posvetiti posebna pažnja. Takođe, ovakvi predmeti zahtijevaju detaljniju analizu, monitoring i nadzor od strane relevantnih organa, u smislu procjene adekvatnosti preduzetih institucionalnih radnji i mjera.

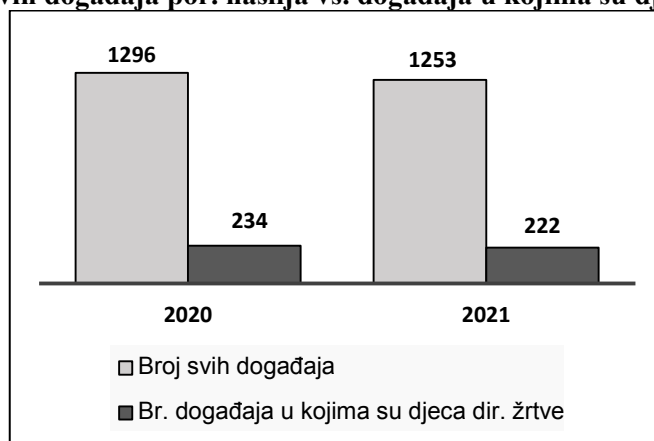
Tabela 3. Broj događaja porodičnog nasilja u kojima su djeca direktne žrtve (po regijama)

God. prijave nasilja/ regija	Sjeverna	Centralna	Južna	Ukupno
2020	39	163	32	234
2021	43	141	38	222

Na Grafikonu 1 se može vidjeti, da je procenat procesuiranih događaja u kojima su djeca direktne žrtve porodičnog nasilja, u odnosu na sve događaje porodičnog nasilja (koji uključuju direktne žrtve svih uzrasta) 18.5% u 2020. i u 2021. godini. Kada je riječ o djeci korisnicima dodatka za njegu i pomoć ili lične invalidnine preko centra za socijalni rad, evidentirano je troje takve djece direktnih žrtava porodičnog nasilja u 2020-oj godini (jedno dijete korisnik dodatka za njegu, uzrasta 15 godina, muškog pola i dvoje djece korisnika lične invalidnine, uzrasta 7 godina, ženskog pola i uzrasta 14 godina, muškog pola).

Grafikon 1. Br. svih događaja por. nasilja vs. događaja u kojima su djeca direktne žrtve

Ukoliko posmatramo svu djecu direktne žrtve porodičnog nasilja kod procesuiranih slučajeva, najrašireniji oblici nasilja su zanemarivanje i emocionalno nasilje. U 2020-oj godini su evidentirane i dvije žrtve seksualnog nasilja, ženskog pola, uzrasta 12 i 14 godina. Kada su djeca do pet godina u pitanju, zabilježeno je da su u najvećem broju žrtve zanemarivanja i fizičkog nasilja. Jedno dijete može biti žrtva više oblika porodičnog nasilja.

Tabela 4. Oblici porodičnog nasilja prema djeci direktnim žrtvama (procesuirani slučajevi)

Oblik por. nasilja/ godina prijave nasilja	Emocionalno	Fizičko	Ekonomsko	Seksualno	Zanemarivanje
2020	89	67	32	2	108
2021	90	61	29	0	89

Značajno je spomenuti i djecu svjedoke porodičnog nasilju, koja su indirektno žrtve. Prema podacima iz Baze za porodično nasilje, u 2020-oj godini su evidentirane 373 porodice sa djecom u kojima se desilo nasilje, a u 2021. godini 292 takve porodice.

Zaključna razmatranja

Elektronska baza za porodično nasilje, koja je sastavni dio Socijalnog kartona, predstavlja značajan softverski alat, koji doprinosi borbi protiv porodičnog nasilja. Obezbjedila je da sve prijave o slučajevima porodičnog nasilja, dostavljene upravama policije od strane centara za socijalni rad, budu na jednom mjestu u informacionom sistemu, kao i praćenje njihovog statusa (procesuirani vs. neprocesuirani). Baza je dalje osigurala da se svi procesuirani slučajevi porodičnog nasilja u Crnoj Gori, bez obzira na to ko je prijavio nasilje Upravi policije, slivaju na jedno mjesto, u informacioni sistem Centara za socijalni rad (Socijalni karton). Podaci iz Baze su pokazali da je procenat procesuiranih događaja u kojima su djeca direktne žrtve porodičnog nasilja, u odnosu na sve događaje porodičnog nasilja (koji uključuju direktne žrtve svih uzrasta) 18.5% u 2020. i u 2021. godini. Podaci su dalje otkrili da su se neki slučajevi nasilja prema djeci ponavljali više puta, kao i da je visok stepen rizika evidentiran u oko 20% slučajeva u 2020. i u 2021. godini. Ovakvi predmeti, a posebno ukoliko su djeca uzrasta do 5 godina u pitanju, zahtijevaju posebnu pažnju, intervencije, kontinuiranu podršku i praćenje. Baza za porodično nasilje je obezbijedila zvaničnu statistiku, mogućnost generisanja mnogobrojnih podataka od značaja za praćenje trendova ove negativne pojave, ali i postupanja i ishoda u pojedinačnim predmetima porodičnog nasilja u centrima za socijalni rad, što je sve od značaja za kreiranje i sprovođenje efikasnije socijalne politike i zaštite dječijih prava.

Literatura:

1. Ignjatović, T. (2008). Pravo na sigurnost: zaštita žena od nasilja u intimnim partnerskim relacijama, *Genero*, br. 47-67.
2. Ljubojev, N. (2008). Zlostavljanje deteta unutar porodice, *Psihologija i obrazovanje*, 1-2, str. 81-94.
3. Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2018), Ministarstvo rada i socijalnog staranja.
4. UNICEF (2006). *Behind Closed Doors, The Impact of Domestic Violence on Children*, New York: UNICEF.
5. United Nations Office on Drugs and Crime (2019). *Global Study on Homicide, Killing of Children and Young Adults*, Vienna: UNODC.
6. UNICEF (2012). *Djeca u Crnoj Gori – podaci iz popisa 2011*, Podgorica: MONSTAT.
7. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, "Službeni list CG", br. 46/2010 i 40/2011.

**PROCESSED CASES OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN MONTENEGRO -
ELECTRONIC DOMESTIC VIOLENCE DATABASE**

Ida Kolinovic, graduate social worker, senior adviser

Vesna Vujosevic, graduate electrical engineer, head of department

Biljana Bulatovic, graduate electrical engineer, senior adviser

Directorate for Informatics and Analytical - Statistical Affairs

Ministry of Labor and Social Welfare of Montenegro

Summary: *The determination of Montenegrin institutions to cooperate in the field of protection against domestic violence, in addition to signing the Istanbul Convention, is confirmed by adoption of the Law on Domestic Violence Protection, signing of the Protocol on Action, Prevention of and Protection Against Family Violence and Violence against Women, as well as the establishment of an Electronic Database on Domestic Violence. The mentioned Database, which was put into operation on May 23rd 2019, implies automated exchange of applications and notifications between the Ministry of Finance and Social Welfare (centers for social work) and the Ministry of the Interior (security units). Based on the data from this Database, which is an integral part of the Social Welfare Information System - Social Card, the number of processed cases (events of domestic violence) in which children are direct victims, was 240 in 2020, and 232 in 2021, which makes up 18.5% of the total number of domestic violence events, involving victims of all ages. When it comes to the number of children - direct victims in processed cases, there were 217 children in 2020 (M-123, F-107), and 196 children in 2021 (M-113, F-83). Children under 5, make up 11.98% of the total number of these children in 2020 and 13.3% in 2021. The number of processed cases (events) is higher than the number of children - direct victims, which leads to conclusion that events of domestic violence against some children were repeated during the year (27 such children in 2020 and 23 in 2021). In the southern and northern region of Montenegro, in 2021 compared to 2020, there was an increase in the number of reported cases pending before the judiciary, while in the central region there was a decline. The Domestic Violence Database provided official statistics, represents significant source of data for monitoring trends of this negative phenomenon, but also actions and outcomes in individual cases of domestic violence in social work centers, which is important for creating and implementing more effective social policy and protection of children victims of domestic violence.*

Keywords: *children, domestic violence, processed cases, electronic database*

**KONTROLA PONAŠANJA DECE I MLADIH KAO PRETPOSTAVKA
PRIMARNOG PREVENTIVNOG VASPITNOG DELOVANJA¹⁰⁰**

Emina Kopas-Vukašinić, redovni profesor¹⁰¹

Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet pedagoških nauka, Jagodina, Srbija

Apstrakt. U sistemu savremenog življenja prepoznajemo različite oblike socijalno-neprihvatljivih ponašanja dece i mladih. Svedoci smo njihovog agresivnog odnosa prema vršnjacima i drugim osobama, dečije razdražljivosti, preterane prilagođenosti i drugih neprimerenih ponašanja. Činjenica je da ovakva ponašanja negativno utiču na njihovo učenje i razvoj. Takođe, njihova ponašanja određuju pravac njihovog odrastanja, adaptaciju na nova okruženja i moralno rasuđivanje. Ciljem našeg istraživanja smo želeli da utvrdimo da li se i na koji način ostvaruje preventivni vaspitni rad sa učenicima srednjih škola, da bi se predupredila njihova neprihvatljiva ponašanja. Istraživanje je obavljeno primenom deskriptivne metode i postupkom analize sadržaja. Za potrebe ovog istraživanja smo pripremili nestandardizovan intervju za učenike i za njihove roditelje. Uzorak istraživanja su bili učenici srednjih škola u R Srbiji (N= 64) i njihovi roditelji (N= 64). Rezultati istraživanja potvrđuju da roditelji i školske institucije ne posvećuju dovoljno pažnje preventivnom vaspitnom radu sa decom/učenicima, niti to čine na adekvatan način. Ishodi ovog istraživanja podrazumevaju utvrđivanje mera za unapređivanje vaspitnog rada sa decom i mladima, u kontekstu primarne prevencije njihovih neprihvatljivih ponašanja.

Ključne reči: pravila upravljanja ponašanjem, tehnike nadzora, primarna prevencija neprihvatljivih ponašanja

*Ako si učitelj dece ili možda otac, budi
im učitelj vladanjem i životom.
(Rimska narodna poslovice)*

Uvod

Danas smo svedoci sve češćih situacija u školama, u kojima učenici ispoljavaju neprimerena ponašanja. Razdražljivost, njihov agresivan odnos prema vršnjacima, odraslima, ličnoj i društvenoj imovini, preterana prilagođenost i druga neprimerena ponašanja, u najvećem broju slučajeva ne podrazumevaju poremećaje, ali svakako predstavljaju rizična i neprihvatljiva ponašanja, koja upućuju na potrebu intenziviranja vaspitnog rada, često i konsekventnog delovanja roditelja i stručnih radnika u školama.

U ovom radu razmatramo mogućnosti preventivnog vaspitnog delovanja nastavnika i stručnih lica u srednjim školama, kako bi se predupredila neprimerena ponašanja dece/učenika. Kroz teorijski pristup problemu konkretizovani su mogući načini kontrole ponašanja i vaspitnog delovanja na učenike, u

---

¹⁰⁰Napomena: Realizaciju ovog istraživanja finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-68/2022-14/ 200140).

¹⁰¹emina.kopas@pefja.kg.ac.rs

kontekstu primarne prevencije, da do neprimerenih ponašanja ili poremećaja u ponašanju ne dođe. Takođe, pravilno usmerenim vaspitnim delovanjem, moguće je preusmeriti njihova ponašanja.

Na osnovu ovakvih teorijskih polazišta, u empirijskom delu rada smo se bavili vaspitnom praksom u srednjim školama, na osnovu odgovora učenika sa kojima smo razgovarali, kako bi došli do saznanja da li i na koji način nastavnici i stručni saradnici u školama reaguju u situacijama kada učenici ispoljavaju neprimerena ponašanja. Uporedo sa ovim saznanjima, obavili smo razgovor i sa roditeljima ispitanih srednjoškolaca, da bi saznali da li roditelji imaju uvid u njihova ponašanja u školi, zatim da li i na koji način vaspitno deluju na svoju decu, da bi kultivisali njihova ponašanja koja im predstavljaju problem u učenju i daljem razvoju.

Verujemo da će saznanja i iskustva do kojih smo došli i koja smo predstavili u ovom radu biti korisno polazište pedagoškim praktičarima za planiranje preventivnog vaspitnog delovanja u radu sa učenicima, u kontestu primarne i sekundarne prevencije neprimerenih ponašanja.

Teorijski pristup problemu

U ovom radu smo pokušali da pedagošku prevenciju neprimerenih (neprihvatljivih) ponašanja odredimo kao sistem vaspitnog delovanja na pojedinca optimalnih razvojnih mogućnosti. Ovakav preventivan vaspitni rad podrazumeva delovanje stručnih radnika u školama i roditelja, onih koji vaspitavaju, s namerom da evidentno neprihvatljivo ponašanje deteta/učenika ne preraste u poremećaj u ponašanju. Bez obzira da li je reč o ispoljenoj agresivnosti, razdražljivosti, preteranoj prilagođenosti, evidentnoj slabijoj koncentraciji ili nekim drugim oblicima neprimerenog ponašanja, činjenica je da ovakva ponašanja narušavaju razvoj pojedinca u različitim razvojnim aspektima. Ovo narušavanje često podrazumeva zastoj u razvoju kognitivnih ili fizičkih potencijala, nesposobnost kontrole i kultivisanja sopstvenih emocija, neprepoznavanje ili nerazumevanje tuđih emocija, nepovoljan ili čak negativan status pojedinca u grupi, nesposobnost njegove adaptacije u sredini i uključivanja u zajednicu, neprimerena komunikacija, ili gušenje sopstvenih kreativnih potencijala. Bez obzira da li se razlozi za neprihvatljiva ponašanja pronalaze u porodici, sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja ili široj društvenoj zajednici, činjenica je da preventivno pedagoško delovanje podrazumeva peramentno praćenje ponašanja pojedinca, primenu smislenih pravila ophođenja prema njemu i tehnika nadzora u vaspitnom delovanju, kojima se obezbeđuje kontrola ponašanja u procesu njegovog razvoja i podučavanja. Na taj način je moguće obezbediti podsticajnu aktivnost pojedinca i uslove za prihvatljive odnose u grupi vršnjaka.

U literaturi nailazimo na konstataciju da istraživački rezultati potvrđuju da je u ostvarivanju preventivnih funkcija značajno jedinstveno delovanje svih aktera u prevenciji i integrisan pristup u primeni različitih preventivnih mera i aktivnosti, usmerenih na decu/učenike. Takođe, preventivne mere i aktivnosti daju bolje rezultate ako se realizuju na različitim nivoima prevencije, u skladu sa potrebama dece/učenika, koji i sami učestvuju u procesu njihovog planiranja, kao i u skladu sa potrebama odraslih koji se bave njihovim vaspitanjem (Šaljić, 2015). Takođe, u pedagoškoj literaturi su konkretizovana pravila pedagoškog delovanja roditelja i nastavnika, koja čine vaspitno-obrazovni proces prihvatljivim i za onog koji uči (vaspitanika), kao i za onog koji poučava (vaspitava) i istovremeno smanjuju rizike od pojave neprimerenih ponašanja. Ova pravila su determinisana kao pravila upravljanja ponašanjem (Cowley, 2006) i za njih se može reći da čine osnovu profesionalnih kompetencija odraslih, za kvalitetno vaspitno delovanje u radu sa decom. Ovakvo vaspitno delovanje se prepoznaje po jasno istaknutim ciljevima i očekivanjima odraslih u ponašanju dece. Takođe, oni koji vaspitavaju moraju biti svesni da su moguća i verovatna neočekivana i neprimerena ponašanja dece/učenika, ali i spremni da ih prepoznaju i blagovremeno deluju.

Značajno je da roditelji, nastavnici i stručni saradnici dobro poznaju individualne razvojne specifičnosti deteta i da prema njima određuju očekivane ishode, utvrđuju pravila ponašanja i moguće adekvatno konsekvantno delovanje. Značajno je da učenicima bude jasno šta podrazumeva prihvatljivo ponašanje, kako treba da se ponašaju, zašto tako treba da se ponašaju i na koji način je moguće sankcionisati neprimerena ponašanja. Kada shvate smisao zahteva koji im se postavljaju u odnosu na njihova ponašanja, prepostavka je da će većina učenika lakše prihvatiti utvrđena pravila, te da će njihova ponašanja biti u većoj meri predvidljiva.

Za rad sa decom /učenicima, pripremljeni su različiti preventivni programi i programi vaspitnog rada, za jačanje njihovih emocionalnih i socijalnih veština, kojima se osnažuju primerena

(prihvatljiva) ponašanja, ne gubeći iz vida činjenicu i zahtev za permanentnim vaspitnim delovanjem, kao i potrebu praćenja i evaluacije vaspitnih ishoda, radi unapređivanja pedagoške prakse stručnih radnika u školama, kao i pedagoškog delovanja roditelja učenika (Backović i sar., 2018; Dryden, Vos, 2004; Medouz i Kešdan, 2000; Đorđević, Kopas-Vukašinović, Mihajlović, 2020). Ovim programima je moguće realizovati pre svega osnovne vaspitne zadatke na svim uzrastima, uz njihovo postepeno uslozňjavanje i obogaćivanje (Kopas-Vukašinović, 2006). Zato je u savremenim nastavnim sistemima moguće razvijati vaspitne vrednosti međuzavisnog odnosa i komunikacije između dece/učenika i roditelja/nastavnika, uspostaviti optimalan odnos između inicijative onih koje poučavamo i nastavnikovog vođenja (Šejtanić, 2016).

Uzajamna ljubaznost i iskrenost, razumevanje sebe i drugog, delovanje i istovremeno slušanje, predstavlja umetnost nenasilne komunikacije u vaspitnom radu (Aldort, 2005; Ansambur, 2016). Značajno je kod onih koji vaspitavaju i vaspitanika razvijati sposobnost da iskreno izražavaju svoje potrebe, stavove, mišljenja, ali istovremeno i da budu saslušani i shvaćeni, te da neguju iskrene odnose između slobodnih i odgovornih ljudi, odnose razumevanja, podrške, tolerancije, koja nije određena popustljivošću već doslednošću (Ansambur, 2016; Kopas-Vukašinović, 2021). Kvalitetan vaspitni rad podrazumeva uslove u kojima će deca/učenici biti podsticani da izvršavaju zadatke i da se primerno ponašaju, ohrabreni od strane odraslih u različitim izborima, čime im se podiže nivo samopouzdanja, jača inicijativnost i spremnost na saradnju, unapređuje sposobnost samostalnog delovanja i donošenja odluka. Kada znamo da disciplinovanje, kao mera pedagoške prevencije, pomaže deci/učenicima da usvajaju određene oblike ponašanja iz sopstvenog iskustva, jasno je da je ovakav vaspitni rad podrazumeva pozitivno, proaktivno disciplinovanje dece. Ovakvo disciplinovanje, bez obzira da li je reč o porodičnim ili institucionalnim uslovima, podrazumeva vaspitne prostupke odraslih kojima se podstiče poželjno, prihvatljivo ponašanje deteta/učenika, odnosno redukuje mogućnost za nastajanje i razvijanje nepoželjnog, neprimerenog, neprihvatljivog ponašanja (Nešić i Popović-Čitić, 2018).

Značajno je da deca/učenici blagovremeno spoznaju i usvoje pravila i sposobnosti kojima se određuju primerena, prihvatljiva ponašanja, kao što su spremnost da se čeka na red, da se sasluša tuđe mišljenje, da se argumentovano debatuje u situacijama kada treba ubediti „drugu stranu“ u ispravnost ili neispravnost stava, sposobnost konstruktivnog rešavanja problema, pronalaženje kompromisnog rešenja i sl. Ponavljanjem pravila, uputstava, nastavnici i roditelji stvaraju uslove za fleksibilnost u proaktivnom disciplinivanju, za jasno i transparentno određenje granica mogućeg delovanja. Ove granice podrazumevaju ograničenja, nevidljive barijere, preko kojih deca/učenici ne smeju preći (Cowley, 2006). Odgovornost je na nastavniku i roditelju da ih vaspitava tako da oni budu svesni da su njihova ponašanja primerena ako su unutar postavljenih granica, koje su određene društveno prihvatljivim ponašanjima. Zato je K. D. Ušinski, osnivač pedagoške nauke u Rusiji, isticao značaj pravilnog pedagoškog takta nastavnika u radu sa decom, koji jasno upućuje na granice mogućeg delovanja u učionici, a čija je suština ozbiljnost koja dozvoljava šalu sa decom (Ušinski, prema: Krstić, 2014).

Da li u pedagoškoj praksi prepoznamo ovakve primere vaspitnog delovanja, da li deca/učenici odnos odraslih prema njima doživljavaju u kontekstu podsticanja i podržavanja društveno prihvatljivih ponašanja, aktuelna su istraživačka pitanja, značajna za unapređivanje vaspitnog rada u porodici i školi, kako bi se neprimerena ponašanja ispitanika predupredila, ili kultivisala.

Metodologija istraživanja

Ciljem našeg istraživanja smo želeli da utvrdimo da li se i na koji način ostvaruje vaspitni rad sa učenicima srednjih škola, da bi se predupredila ili prevenirala njihova neprihvatljiva ponašanja. Ovako određen cilj je ostvaren realizacijom istraživačkih zadataka, kojima je trebalo utvrditi koja su najčešća neprihvatljiva ponašanja ispitanih srednjoškolaca, konkretizovati uzroke takvih ponašanja i utvrditi da li i na koji je moguće efikasno delovati na učenika, da bi se ovakva ponašanja prekinula.

Istraživanje je obavljeno primenom deskriptivne metode i postupkom analize sadržaja. Za potrebe ovog istraživanja smo pripremili nestandardizovan intervju za učenike i za njihove roditelje. Uzorak istraživanja su bili učenici srednjih škola u R Srbiji (N= 64) i njihovi roditelji (N= 64). Da bi bilo moguće poređenje odgovora dece i njihovih roditelja, pitanja za učenike i roditelje su bila identična, ali postavljena iz ugla vaspitanika i onih koji ih vaspitavaju (o eventualnim neprimerenim

ponašanjima dece/učenika ili njihovih vršnjaka, uzrocima takvih ponašanja, mogućim načinima prevazilaženja problema koji im se dešavaju zbog takvih ponašanja, o vaspitnim uticajima nastavnika i roditelja u takvim situacijama).

Pod mentorstvom predmetnog nastavnika, autora ovog rada, istraživanje su obavili studenti treće godine Fakulteta pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina, budući vasptači u domovima učenika, u okviru pripreme svojih samostalnih istraživačkih radova iz nastavnog predmeta Prevencija poremećaja u ponašanju. Istraživanje je obavljeno tokom tri školske godine, od 2019. do 2021. godine. Veličina uzorka je odredila deskripciju istraživačkih rezultata, koji su nakon individualnih istraživačkih aktivnosti, za potrebe ovog rada, zbirno predstavljeni i analizirani.

Interpretacija i analiza rezultata istraživanja

Uvidom u istraživačke rezultate ustanovljeno je da je *agresivno ponašanje* srednjoškolaca najčešće njihovo neprimereno ponašanje, i to češće u obliku verbalne, a ređe u obliku fizičke agresivnosti. Čak 48 učenika, od ispitanih 64-oro je u svojim ponašanjima, ili ponašanjima svojih vršnjaka u školi prepoznalo ispoljenu verbalnu agresivnost. Ukupno 27 učenika povremeno ispoljava i fizičku agresivnost, uz verbalnu, dok 8 učenika ispoljava agresivnost prema imovni drugih učenika. Razlozi ovakvih ponašanja učenika su predstavljeni kroz njihove komentare da ih vršnjaci *nerviraju, iritiraju, smaraju, dosadni su, bezobrazni, provociraju, vređaju, zadirkuju, ili im uzimaju lične stvari*. Među uzrocima ovakvih neprihvatljivih ponašanja učenici prepoznaju nervozu, bes, sebičnost, potrebu da se bude zanimljiv i popularan, da se privuče pažnja vršnjaka, povučenost ili stidljivost učenika prema kojima su agresivni, popustljivost roditelja koji nisu naučili svoju decu da poštuju starije, ili pak nasilničko ponašanje roditelja prema deci, koja vremenom iz pozicije žrtve prelaze u poziciju nasilnika.

Interesantan je odgovor jednog učenika koji za svog druga koji je agresivan prema vršnjacima, ističe da *on svoje roditelje skoro i ne viđa jer po ceo dan igra igrice, a većina profesora je digla ruke od njega*. Njegovi vršnjaci smatraju da takve učenike treba izbegavati, izbaciti ih iz škole, utvrditi jasne kazne za takva ponašanja, zbog njih u školi treba angažovati policajca i vaspitača za delikvente, treba ih češće slati na razgovor kod stručnih saradnika (pedagoga, psihologa).

U odnosu na ispoljenu agresivnost srednjoškolaca, ispitaní roditelji smatraju da se roditelji tih učenika ne bave svojom decom. Evidentna je njihova nebriga za svoju decu i vaspitna zanemarenost. Ističu da su to roditelji koji uglavnom ne znaju gde su njihova deca, sa kim i kako provode slobodno vreme, da nemaju vremena za svoju decu uz opravdanje da su prezauzeti. Mišljenja su da bi bilo korisno organizovati javne roditeljske sastanke, na kojima bi se obnarodovala ovakva neprimerena ponašanja učenika (*da problem izađe na videlo*) i zajedničkim predlozima nastavnika i roditelja utvrdile mere pedagoškog preventivnog rada sa tim učenicima, ali i sa njihovim roditeljima. Takođe, roditelji smatraju da se pedagoška prevencija agresivnih ponašanja učenika najčešće svodi na razgovor sa učenicima, od strane nastavnika, stručnih saradnika i roditelja, bez planiranog i sistematskog praćenja i vaspitnog delovanja. Roditelji smatraju da ni oni, ni nastavnici u školama nisu edukovani za pedagošku prevenciju neprimerenih ponašanja učenika.

Sledeće ponašanje, koje su učenici i njihovi roditelji prepoznali kao neprimereno, problematično, koje deci/učenicima predstavlja problem u nastavnim aktivnostima i zbog čega imaju slabiji uspeh, jeste njihova *slaba koncentracija*. Srednjoškolci pronalaze uzroke za svoju slabiju kocentraciju u dosadi na časovima, nezainteresovanosti za nastavne sadržaje, nedovoljnoj motivaciji za rad, nedovoljnom učenju, potrebi da se bave drugim, a ne školskim (nastavnim) aktivnostima, slabijem uspehu u školi, u konfliktima sa nastavnicima, kao i neprimerenim ponašanjima pojedinih nastavnika, koji uvredama ispoljavaju verbalnu agresivnost prema učenicima. Iteresantni su odgovori učenika u kojima uzroke pronalaze u ponašanjima nastavnika i njihovih roditelja. Ističu da jedan broj nastavnika ne uspeva da održi disciplinu učenika na časovima, a da roditelji nemaju vremena da kod kuće vežbaju sa decom. Roditelji učenika ističu dva uzroka slabe koncentracije srednjoškolaca. Opravdanje za ovakva ponašanja učenika pronalaze u karakteristikama pubertetskog i postpubertetskog perioda, ali smatraju da je nezainteresovanost učenika za nastavne sadržaje takođe čest uzrok njihove slabe kocentracije, što upućuje na potrebu organizacije kvalitetnijeg nastavnog rada u školama. Učenici i roditelji su potvrdili da u slučajevima slabije koncentracije učenika nastavnici ih šalju na razgovor (savetodavni rad) kod odeljenskih starešina i stručnih saradnika i to su

jedine aktivnosti u oblasti pedagoškog preventivnog rada. Roditelji smatraju da bi ovakve razgovore svakako trebalo češće i planski organizovati. U slučajevima neprimerenih ponašanja nastavnika, potrebno je potražiti pomoć od prosvetne inspekcije, u saradnji sa direktorom škole.

Interesantan je podatak da su ispitanii srednjoškoolci oba ova neprimerena ponašanja (agresivnost i slabu koncentraciju) povezali sa dečijom *razdražljivošću*, koju prepoznaju kao uzrok, ali i kao ishod pomenutih ponašanja. Ističu da je razdražljivost uzrok i prateća pojava (ponašanje) kod agresivnih učenika, dok je kod učenika sa slabijom koncentracijom posledica slabijih školskih postignuća. Vremenom, razdražljivost učenika može uzrokovati i njihova agresivna ponašanja, kako prema vršnjacima, tako i prema nastavnicima, kao i roditeljima. Uzroke dečije razdražljivosti ispitanii srednjoškoolci prepoznaju i u preobimnim i nejasnim nastavnim sadržajima, preteranim (neprimerenim) zahtevima nastavnika u radu sa učenicima, u strahu učenika od neuspeha, kada smatraju da neće moći da odgovore zahtevima nastavnika. Ispitanii učenici i njihovi roditelji su mišljenja da nastavnici moraju posvetiti više pažnje planiranju i organizaciji nastavnih aktivnosti, a stručni saradnici praćenju njihove realizacije. Smatraju da razdražljivi učenici treba redovno da idu na razgovor kod školskog psihologa ili pedagoga. Njihove odeljenske starešine treba da razgovaraju sa nastavnicima, u ciju da se učenicima pomogne da razumeju nastavne sadržaje i da njima ovladaju, da nastavnici podstiču njihovu inicijativnost i saradnju u nastavnim aktivnostima.

Predstavljeni istraživački rezultati jasno upućuju na konstataciju da je, na ispitanom uzorku, agresivnost (verbalna, fizička, u odnosu na vršnjake, odrasle i tuđu imovnu) najčešće ispoljeno neprimereno ponašanje učenika srednje škole. Uzroke za ovakva ponašanja srednjoškoolaca prepoznavamo s jedne strane u neadekvatnom ili nedovoljnom vaspitnom delovanju njihovih roditelja, ali i neprimerenom ponašanju jednog broja nastavnika u školama. Uz agresivnost, učenici i njihovi roditelji ukazuju na evidentnu slabiju koncentraciju učenika i njihovu razdražljivost. Ovakva neprihvatljiva ponašanja učenika su najčešće posledica neadekvatnog i neprimerenog rada nastavnika, ili pak previsokih očekivanja i nastavnika i roditelja. Od odeljenskih starešina i stručnih saradnika u školama, kao i od školskih policajaca i vaspitača za delikvente, očekuje se kontinuirano posmatranje i praćenje učenika koji ispoljavaju neprimerena (neprihvatljiva) ponašanja, a zatim organizovano delovanje (savetodavno i konsekvantno), da bi se ovim učenicima pomoglo, da njihova neprimerena ponašanja budu kultivisana u društveno prihvatljiva. Da bi pomenuta očekivanja bila i ostvarena, potrebno je da i nastavnici i roditelji imaju bolje razvijene kompetencije za kvalitetan vaspitni rad sa decom/učenicima. Iskustva i srednjoškoolaca i njihovih roditelja potvrđuju da u školama, osim najčešće organizovanih razgovora sa nastavnicima, odeljenskim starešinama i stručnim saradnicima, nema organizovanih aktivnosti u domenu pedagoškog preventivnog vaspitnog rada, niti u domenu pedagoško-psihološkog usavršavanja roditelja za razvijanje kompetencija za uspešno roditeljstvo.

Istraživački rezultati nas upućuju na konstataciju da učenici smisljeno i znalački prepoznaju i povezuju različita neprihvatljiva ponašanja svojih vršnjaka, prepoznaju uzroke i posledice neprimerenog vaspitnog delovanja stručnih radnika u školama i roditelja učenika, kao što je slučaj sa učenicima koji ispoljavaju agresivna ponašanja, a istovremeno su i razdražljiva, ili pak u slučajevima kada je razdražljivost evidentna i kod učenika sa slabijom koncentracijom. Ovakvi rezultati potvrđuju da se kod učenika mogu istovremeno pojaviti različiti oblici neprimerenih ponašanja i da su ovakva ponašanja često u uzročno-posledičnom odnosu, kada jedno ponašanje izaziva ili je izazvano drugim. Ove konstatacije upućuju na potrebu jedinstvenog sagledavanja dečijeg učenja, ponašanja i razvoja, u kontekstu različitih činilaca njihovog vaspitanja. To je razlog više da se pedagoškoj prevenciji neprimerenih ponašanja posveti posebna pažnja, u smislu jedinstvenog vaspitnog delovanja i kontrole ponašanja učenika u školi, porodici, u grupi vršnjaka i široj društvenoj zajednici.

Zaključak

Na osnovu interpretacije i analize istraživačkih rezultata, zaključke u ovom radu konkretizujemo kroz utvrđen predlog mera, kojima je moguće kontrolisati ponašanja učenika i unaprediti vaspitni rad sa njima, od strane stručnih radnika u školama i roditelja učenika. Ove mere mogu predstavljati značajno polazište za unapređivanje pedagoške prakse, ali i polazište za nova istraživanja o njihovoj efikasnosti u vaspitnom radu sa decom/učenicima. Mere koje predlažemo

moguće je odrediti u odnosu na učenike, nastavnike i roditelje. Kada je reč o učenicima, značajno je osposobiti ih za usvajanje normi i pravila primernog vladanja i prihvatljivog ponašanja. To podrazumeva njihovu spoznaju da su neprihvatljiva ponašanja uzrok mnogih problema u učenju i razvoju učenika, da nepovoljno utiču na sve aspekte njihovog razvoja i da je neophodno kultivisati ih konsekvntnim merama. Takođe, u vaspitnom radu svojih nastavnika i roditelja učenici treba da prepoznaju zainteresovanost odraslih za njihova ponašanja i dosledno delovanje u situacijama kada ta ponašanja nisu prihvatljiva, uz puno uvažavanje svakog deteta/učenika, emocionalnu vezanost, iskrenost i razumevanje. Takođe, deca/učenici treba da odrastaju u uslovima u kojima će moći da se dokazuju u različitim naučnim, umetničkim ili sportskim disciplinama, prema svojim interesovanjima i potencijalima.

Da bi se sa učenicima ostvarili ovakvi odnosi, i nastavnici i roditelji moraju imati razvijene profesionalne kompetencije za vaspitni rad i pedagošku prevenciju neprimerenih ponašanja. Ove kompetencije podrazumevaju njihova znanja o pravilima upravljanja ponašanjem i tehnikama nadzora, koje treba da primenjuju u radu sa učenicima, u kontekstu primarne prevencije, da do neprimerenih ponašanja ne dođe, ili pak u kontekstu sekundarne prevencije, radi kultivisanja već izraženih neprihvatljivih ponašanja učenika. To podrazumeva znanja o osnovnim koracima u pedagoškoj prevenciji neprimerenih ponašanja, kao i veštine za njihovu primenu. Pomenuti koraci podrazumevaju: 1) identifikaciju, prepoznavanje i uviđanje neprimerenog ponašanja ili učestalih reakcija pojedinca; 2) traganje za mogućim motivima i uzrocima neprimerenih ponašanja, u kontekstu naslednih i sredinskih činilaca dečjeg razvoja (i njihovo utvrđivanje); 3) utvrđivanje i izbor mogućih adekvatnih načina delovanja na pojedinca i blagovremenih intervencija u datom socijalnom okruženju; 4) utvrđivanje potencijalnih snaga, sposobnosti, vrednosti deteta/učenika, potencijala za predstojeće pedagoško preventivno delovanje i prevazilaženje problema u njegovom ponašanju; 5) identifikacija mogućih slabosti i prepreka za pedagoško preventivno delovanje ili rešavanje evidentnih problema (u odnosu na pojedinca, okruženje, utvrđene standarde prihvatljivog ponašanja i konsekvntnog delovanja); 6) praćenje evidentnih ishoda primenjenih načina pedagoškog preventivnog delovanja, ili interventnih programa; 7) posmatranje i praćenje ponašanja i delovanja pojedinca u toku i nakon pedagoškog preventivnog delovanja, evidencija ishoda kao primera dobre prakse i u cilju razvijanja modela pedagoške prevencije (Kopas-Vukašinović, 2021:14). Mere kojima je moguće kontrolisati ponašanja dece i unaprediti vaspitni rad sa njima, podrazumevaju osposobljenost i sremnost njihovih roditelja za kontinuirano vaspitno delovanje, neposrednu i posrednu kontrolu ponašanja dece, kao i znanja o predstavljenim osnovnim koracima u pedagoškoj prevenciji neprimerenih ponašanja i veštine za njihovu primenu. Na osnovu odgovora ispitanika u ovom istraživanju, škola i društvena zajednica imaju značajan zadatak da pomognu i nastavnicima i roditeljima, da ih kroz različite oblike stručnog usavršavanja osposobe za pedagošku prevenciju neprimerenih ponašanja dece/učenika. Na kraju je značajno da istaknemo da adekvatan vaspitni rad podrazumeva neophodnost jedinstvenog vaspitnog delovanja škole i porodice, u primeni pomenutih mera i interventnih programa. Samo jedinstvenim vaspitnim delovanjem, zajedničkim praćenjem ponašanja i postignuća dece/učenika, podsticanjem razvoja njihovih ukupnih potencijala, moguće je ostvariti adekvatan pedagoški preventivan rad. To podrazumeva da se vaspitnom radu posvećuje ništa manja pažnja u odnosu na obrazovne aktivnosti sa učencima. U sistemu savremenog življenja, vaspitni rad i u školi i u porodici je često na marginama delovanja nastavnika i roditelja. I jedni i drugi gube iz vida činjenicu da bez kvalitetnog vaspitnog rada, kao i primerenih i profesionalnih ponašanja onih koji vaspitavaju, kod dece/učenika nije moguće razviti potencijale, niti ih vaspitavati za društveno prihvatljivo ponašanje. Neprestanim promišljanjem o postupcima onih koje vaspitavaju, kao i preispitivanjem ličnih postupaka, stručni radnici u školama i roditelji ovladavaju veštinama svog vaspitnog delovanja i pomažu deci/učenicima da spoznaju granice svojih primerenih, društveno prihvatljivih ponašanja.

Literatura

- Aldort, N. (2005). *Vaspitavamo decu, vaspitavamo sebe*. Beograd: Eduka d.o.o.
- Ansambur, T. (2016). *Ne budite ljubazni, budite iskreni*. Beograd: Čarobna knjiga. Preuzeto 11. juna 2022. sa sajta: https://www.delfi.rs/img/artikli/2016/06/9788677024635_ne_budite_ljubazni.pdf
- Backović, A., Vujović, S., Bajković, R., Čalov-Prelević, A., Božović, R., Gavranović, J. i Jokić, T. (2018). *Moje vrijednosti i vrline – razvoj socijalnih i emocionalnih vještina učenika i učenica, Priručnik za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi*. Podgorica: UNICEF i Zavod za školstvo Crne Gore.
- Cowley, S. (2006). *Tajne uspješnog rada u razredu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dryden, G., Vos, J. (2004). *Revolucija u učenju*. Beograd: Timgraf.
- Đorđević, M. M., Kopas-Vukašinić, M. E. i Mihajlović, M. A. (2020). Teaching Competencies of Pre-service Primary School Teachers to use an Integrated Approach in Teaching Science, Art, and Mathematics, In: V. Savić and O. Cekić-Jovanović (Eds.), *Professional Competences for Teaching in the 21st Century* (173–186). Jagodina: University of Kragujevac, Faculty of Education.
- Kopas-Vukašinić, E. (2006). Uloga igre u razvoju dece predškolskog i mlađeg školskog uzrasta, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38, 1,174–189.
- Kopas-Vukašinić, E. (2021). *Kontrola ponašanja dece i mladih: prevencija i/ili mogućnost vaspitnog delovanja*, str. 96. Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu. Preuzeto 17. jula 2022. sa sajta https://pefja.kg.ac.rs/wp-content/uploads/2021/06/E.Kopas-Vukasinovic_Kontrola-ponasanja.pdf
- Medouz, S., Kešdan, A. (2000). *Kako pomoći deci da uče*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nešić, M. i Popović-Ćitić B. (2018). Kažnjavanje kao način disciplinovanja dece u porodici, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, Vol. 17, Br. 2, 235–256.
- Šaljić, Z. (2015). Prevencija nepoželjnih ponašanja učenika u postojećoj školskoj praksi – zakonski i programski okvir, *Nastava i vaspitanje*, God. LXIV, Br. 1, 145–160.
- Šejtanić, S. (2016). Komunikacija učesnika vaspitno-obrazovnog procesa u savremenim nastavnim sistemima, *Naša škola*, LXXII, 75, 47–62.

BEHAVIORAL CONTROL OF CHILDREN AND YOUTH AS A PREREQUISITE FOR PRIMARY PREVENTIVE EDUCATIONAL ACTION

*Emina Kopas-Vukašinić, full professor
University of Kragujevac, Faculty of Education, Jagodina, Serbia*

Abstract: *In the system of modern living, we recognize various forms of socially unacceptable behaviors of children and youth. We are witnessing their aggression towards peers and other people, children's irritability, excessive conformity, and other inappropriate behaviors. The fact is that such behaviors have a negative impact on their learning and development. Also, their behaviors determine the direction of their growing up, adaptation to new environments and moral judgment. The goal of our research was to determine whether, and in what way, preventive educational work with high school students is realized, in order to prevent their unacceptable behaviors. We applied the descriptive method and the content analysis procedure in our research. For the purposes of this research, we have prepared a non-standardized interview for students and their parents. The sample used in our research consisted of high school students in the Republic of Serbia (N = 64) and their parents (N = 64). The results of the research confirm that parents and educational institutions do not pay enough attention to preventive educational work with children/students, nor do they perform it adequately. The outcome of this research includes determining measures to improve educational work with children and youth, in the context of primary prevention of their unacceptable behaviors.*

Key words: *behavioral management rules, supervision techniques, primary prevention of unacceptable behaviors*

SPECIFIČNOSTI POLOŽAJA MALOLETNIKA U PREKRŠAJNOM POSTUPKU I PREKRŠAJNE SANKCIJE ZA MALOLETNIKE U SRBIJI

Dr Milica Kovačević

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, Srbija¹⁰²

Apstrakt: *Iako su prekršaji delikti koji se odlikuju nižim stepenom društvene opasnosti u odnosu na krivična dela, ipak je u slučaju maloletnika prema kojima se vodi prekršajni postupak izuzetno važno blagovremeno i adekvatno reagovanje, koje nužno podrazumeva podršku i pomoć kako bi se razvoj maloletnika nadalje odvijao neometano. Imajući u vidu navedeno, autor je izlaganja u radu posvetio analizi specifičnog položaja maloletnika shodno Zakonu o prekršajima Republike Srbije, uočavajući da se taj položaj u određenim segmentima značajno razlikuje od položaja maloletnih učinilaca krivičnih dela. Tako se čini da Zakon o prekršajima nedovoljno uvažava edukativne potrebe maloletnika pri izricanju i implementaciji prekršajnih sankcija. Sa druge strane, za razliku od zakona koji se odnosi na maloletne učinioce krivičnih dela, Zakon o prekršajima akcentuje moguću odgovornost roditelja i drugih lica dužnih da se staraju o maloletnicima. Autor takođe analizira odredbe koje se odnose na maloletnički zatvor, a shodno Zakonu o prekršajima, uočavajući da trideset dana, koliko maksimalno može trajati lišenje slobode, ne može biti dovoljno za bilo kakav edukativno-vaspitni rad. U radu je primenjen normativno-dogmatski i komparativni metod, dok cilj rada predstavlja formulisanje preporuka za buduća unapređenja zakonskih rešenja.*

Ključne reči: *maloletnici, zakon, obrazovanje, prekršaji, roditelji.*

Uvodna razmatranja

Vršenje prekršaja predstavlja jednu od formi delinkventnog ponašanja maloletnih lica (Dimovski i Mirić, 2-3). Naime, kada je reč o pojmu maloletničke delinkvencije, u literaturi i stručnoj javnosti ne postoji konsenzus u pogledu opsega ovog pojma (Young et al, 2017), što ostavlja mogućnost užeg i šireg definisanja, u zavisnosti od pristupa za koji se autori opredeljuju, pa i od načina na koji gledaju na same uzroke maloletničke delinkvencije. Neretko se i termini „maloletnički kriminalitet“ i „maloletnička delinkvencija“ tretiraju kao sinonimi (Kovačević, 2021, 18), što samo dodatno ukazuje na to da i stručna i laička javnost uočava da se vršenje delikata od strane maloletnika bitno razlikuje od nedozvoljenog ponašanja odraslih. Tako se delinkvencija može definisati u najširem mogućem smislu kao svako ponašanje koje odstupa od neke opšte prihvaćene društvene norme, usled čega bi se gotovo svaki oblik devijantnog ponašanja mogao izjednačiti sa delinkvencijom, pa tako i nemoralno, antisocijalno, pa i asocijalno ponašanje (Kovačević, 2018, 13). Razume se da ovako široko definisanje maloletničke delinkvencije nailazi na brojne kritike, s obzirom da se maloletnici njime neopravdano stigmatizuju, te da se bez valjanog razloga njihova ponašanja prestrogo procenjuju. Stoga je u literaturi i stručnoj javnosti ipak šire prihvaćeno uže definisanje maloletničke delinkvencije, pri čemu se uže definicije često nazivaju i pravnim definicijama. Pravne definicije maloletničke delinkvencije se potom dele na uže i šire, tako da uže definisanje pod delinkvencijom podraumeva samo vršenje delikata koji su definisani krivičnim zakonodavstvom (Šobot et al, 2010, 53), dok šire pravne definicije pojmom delinkvencije ne obuhvataju samo krivična dela već i prekršaje kao delikte značajno nižeg stepena društvene štetnosti. Za potrebe ovog rada opredeljujemo se za širu pravnu definiciju maloletničke delinkvencije, imajući u vidu da vršenje prekršaja od strane maloletnika nesumnjivo iziskuje adekvatnu, dobro osimšljenu i pravovremenu reakciju nadležnih, upravo stoga da bi se predupredilo vršenje težih delikata u vidu krivičnih dela (Škulić, 2013).

---

¹⁰² bucak80@gmail.com

Kada je reč o definisanju pojma prekršaja, ukoliko se držimo odredaba srpskih pozitivnopravnih prekršajnih propisa, prekršaj opredeljujemo kao protivpravno delo koje je zakonom ili drugim propisom nadležnog organa određeno kao prekršaj i za koje je propisana prekršajna sankcija (čl. 2. Zakona o prekršajima, *Službeni glasnik RS*, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 - odluka US, 91/2019 i 91/2019 - dr. zakon, skraćeno: ZOP). Dalje, srpski zakonodavac predviđa da se prekršaji mogu propisivati zakonom ili uredbom, odnosno odlukom skupštine autonomne pokrajine, skupštine opštine, skupštine grada i skupštine grada Beograda, s tim što organi ovlašćeni za donošenje propisa o prekršajima mogu propisivati samo sankcije predviđene ZOP-om i to u granicama koje definiše ZOP, shodno čl. 4. st. 1 i 2 ZOP. Dakle, evidentno je da pojam krivice, odnosno nužnost skrivljenosti nije izričito stipulisana na ovom mestu, kao i to da prekršaji ne moraju nužno biti propisani zakonom, već i podzakonskim aktima, uz vrlo precizna ograničenja koja u tom smislu normira ZOP. To znači da je dovoljno da određeno činjenje ili nečinjenje bude predviđeno propisom kao prekršaj, ali ne nužno i da taj propis bude zakon-kako to obavezno mora biti slučaj kod krivičnog dela (Škulić, 2013, 66). Jasno je stoga da prekršaj podrazumeva značajno niži stepen društvene štetnosti u odnosu na krivično delo, ali i da i te kako postoji moralno-pravni osnov za njegovo sankcionisanje. Takođe, iako zakonodavac u startu ne ističe da prekršaj mora biti skrivljen, iz ostalih odredaba ZOP-a jasno proizlazi da fizičko lice odgovara za prekršaj onda kada ga je skrivilo. Naime, čl. 8. st. 1 ZOP-a predviđa da fizičko lice odgovara za prekršaj koji mu se može pripisati u krivicu stoga što je bilo uračunljivo i učinilo prekršaj sa umišljajem, odnosno iz nehata, pri čemu je bilo svesno ili je bilo dužno i moglo biti svesno da je njegov postupak zabranjen, opredeljujući tako pojam odgovornosti fizičkog lica za prekršaj, pri čemu za prekršaj mogu da odgovaraju i preduzetnik, pravno lice i odgovorno lice u pravnom licu, u smislu čl. 17 ZOP.

U literaturi se ističe da su prekršaji delikti koji, baš kao i krivična dela, takođe podrazumevaju povređivanje javnog poretka, ali slabijeg opsega i intenziteta, tako da su samim tim i sankcije čiju primenu oni mogu usloviti po težini lakše od krivičnih (Popović, 2007, 21). Takođe, neretko se dešava da su zakonski opisi krivičnih dela i prekršaja slični, tako da se razgraničavanje delikata vrši uvođenjem dodatnih elemenata u krivično delo kako bi se povećala njegova kriminalna količina u odnosu na slične prekršaje (Popović, 2007, 21).

Maloletnici kao učinioci prekršaja i međunarodno pravni dokumenti

Kada je reč o odgovornosti maloletnika za prekršaje, kao i o vođenju postupka prema maloletniku, treba naglasiti da je položaj maloletnika u datom kontekstu suštinski uslovljen ukupnim položajem deteta na koji drastično utiču upravo međunarodnopravni dokumenti (Radovanov i Joksić, 2018, 154-155). Govoreći na ovom mestu o detetu, „dete“ definišemo na širi način, odnosno na način na koji ga definiše Konvencija UN o pravima deteta (Njujork, 1989), opredelivši dete kao svako lice mlađe od 18 godina, osim ukoliko se punoletstvo shodno nacionalnim propisima stiće u ranijem uzrastu (čl. 1). Konvencija UN o pravima deteta konstituise specifičnu paradigmu kroz koju se danas svuda u svetu razvoj deteta posmatra na kompleksan način, uz fokusiranje na prava deteta i nužnost njegove zaštite, čime se podvlači odgovornost ne samo roditelja i detetu srodnih i bliskih lica za stvaranje uslova za ostvarivanje punih potencijala i dosezanje blagostanja svakog deteta, već i društva i države. Stoga se neretko naglašava da kraj dvadesetog veka obeležava upravo usvajanje Konvencije UN o pravima deteta kojim je započela nova era u regulisanju položaja deteta, i to era prava deteta (Cvejić-Jančić, 2008, 145). Ono što se posebno ističe kao krucijalno za razvoj deteta nije samo uvažavanje najboljeg interesa deteta, kao načelo koje svi akteri u svim situacijama moraju imati na umu i dati mu apsolutno prvenstvo, već i načelo participacije i izražavanja mišljenja od strane deteta. Navedeni postupci, uz pravo na život i zabranu diskriminacije, nesumnjivo bitno utiču i na položaj maloletnika u prekršajnom postupku i kasnije tokom primene prekršajnih sankcija. Tako čl. 40, st. 1 Konvencije UN o pravima deteta predviđa da države članice priznaju pravo svakog deteta koje se sumnjiči ili je optuženo da je izvršilo krivično delo da se s njim postupa na način kojim se podstiče osećanje dostojanstva i vrednosti, što jača poštovanje ljudskih prava i sloboda, i pri čemu se uzimaju u obzir uzrast deteta, potreba da se podrži njegova reintegracija i buduće preuzimanje konstruktivne ulogu u društvu.

Za definisanje položaja maloletnika kao učinilaca prekršaja od velikog značaja su Pekinška pravila i Tokijska pravila, takođe doneta od strane organizacije Ujedinjenih nacija. Naime, Standardna

minimlana pravila UN za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila, 1985), predviđaju da će se države starati da stvore najbolje moguće uslove za razvoj maloletnika, kako bi se predupredili i izbegli kriminalitet i delinkvencija, te da u tom smislu maloletničko pravosuđe treba da bude usklađeno sa ukupnom nacionalnom politikom o staranju o razvoju dece i mladih (pravilo br. 1). Potom se konstatuje da se pravila primenjuju u svim vrstama postupaka i pri primeni svih mera u vezi sa vršenjem delikata različitih nivoa društvene štetnosti. Pravilo br. 5 se odnosi na ciljeve maloletničkog pravosuđa koje mora biti usmereno na izbor i implementaciju one maloletničke sankcije ili mere koja će najviše doprineti maloletnikovom blagostanju i njegovoj puno reintegraciji u svakodnevne društvene tokove. Pravila br. 6 i 7 se odnose na značajna diskreciona ovlašćenja koja se poveravaju nadležnima kako bi se izbeglo formalno procesuiranje kad god je to iole prihvatljivo, te na insistiranje na garatovanju specifičnog procesnog položaja za maloletnika u postupku, pri čemu pravila moraju biti takva da maloletniku obezbede makar jednakost u odnosu na status odraslog prestupnika, a poželjno bi bilo i značajno sadržajniju zaštitu. Preostala pravila se tiču izbora sankcija i mera za maloletnike, pri čemu bi trebalo forsirati primenu vaninstitucionalnih mera i mera vaspitnog i edukativnog karaktera, dok lišavanje slobode, kako u svrhe pritvora, tako i u svrhe tretmana, treba da bude poslednja raspoloživa opcija. Konačno, edukacija i stalno osavremenjavanje znanja, neprekidno istraživanje i evaluiranje postojećih prilika, praksi i ostvarenih rezultata moraju biti procesi koji se kontinuirano odvijaju u svim zemljama.

Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu (Tokijska pravila, 1990) fokusiraju se na primenu mera koje ne podrazumevaju izolovanje maloletnika, niti zatvaranje, već naprotiv-što intenzivnije i sadržajnije učestvovanje lokalne zajednice u implementaciji mera, a sve sa ciljem punog reintegrisanja maloletnika u svakodnevne društvene tokove. Pravilo br. 7 predviđa da odluka o primenivanju sankcija i mera treba da zavisi od ocene ukupnih ličnih, porodičnih i socijalnih prilika koje su oblikovale dotadašnji maloletnikov život. Prilikom upoznavanja sa maloletnikovom ličnošću i socijalnim statusom posebno se uzima u obzir ranije kršenje zakona, ali se ostvaruje uvid i u to da li maloletnik ima kakve nezadovoljene potrebe. Podrazumeva se da kako zaposleni u pravosuđu, tako i oni koji im pomažu, treba da raspolažu odgovarajućim znanjima o dečijem razvoju, maloletničkom prestupništvu i pravima deteta, kao i da oni koji neposredno rade sa maloletnicima treba da imaju afinitet ka toj vrsti poziva i pre svega da su sposobni za razumevanje i empatiju.

Položaj maloletnika u prekršajnom postupku i druga bitna pitanja-normativni okvir u Srbiji

Dok je položaj maloletnih učinilaca krivičnih dela uređen posebnim zakonom (Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, skraćeno: ZOMUKD), maloletnicima koji čine prekršaje posvećeni su samo posebni segmenti ZOP-a, u vidu glave VI koja je naslovljena kao „Odredbe o maloletnicima“ i glave XXXIII pod naslovom „Postupak prema maloletnicima“. Takođe, pojedine odredbe ZOP se odnose na izvršenje prekršajnih sankcija izrečenih maloletnicima. Ipak, treba imati u vidu da se prema maloletnicima primenju i ostale odredbe ZOP-a koje nisu u koliziji sa posebnim odredbama za maloletnike, te da se imaju primeniti i odredbe ZOMUKD-a, ukoliko ZOP ne predviđa kakvo drugo posebno rešenje.

Kada je reč odgovornosti maloletnika za prekršaj, ZOP u čl. 71 predviđa da se prema maloletniku (ili ispravnije maloletnom licu) koji u vreme kada je učinio prekršaj nije navršio četrnaest godina ne može voditi prekršajni postupak. Navedeno je u potpunosti usklađeno sa odredbama ZOMUKD-a o nemogućnosti vođenja krivičnog postupka u slučaju kada je protivpravno ponašanje određeno kao krivično delo navodno izvršilo lice mlađe od 14 godina, odnosno dete. Zakonodavac potom predviđa da se prema maloletniku starosti od četrnaest do osamnaest godina koji učini prekršaj primenjuju odredbe ZOP o maloletnicima, dok se ostale odredbe ZOP mogu primeniti samo ukoliko nisu u u suprotnosti sa glavom VI. Posebno su zanimljive odredbe ZOP o odgovornost roditelja, usvojitelja, staratelja ili hranitelja deteta i maloletnika (čl. 72). Naime, normirana je specifična odgovornost odraslih bilo roditelja, bilo staratelja maloletnih lica za prekršaje, s obzirom da će u slučaju kada je dete učinilo prekršaj zbog propuštanja dužnog nadzora roditelja, usvojitelja, staratelja ili hranitelja, koji su pritom bili u mogućnosti da takav nadzor vrše, roditelji, usvojitelj, staratelj ili hranitelj deteta odgovarati za prekršaj kao da ga je sam učinio. Ovime se želela akcentovati posebna

odgovornost roditelja i drugih staralaca lica mladih od četrnaest godina, s obzirom da su u pitanju deca prema kojima se ne može voditi prekršajni postupak. Ne može se poreći da primena ove odredbe može biti sporna u praksi, pa i da se postavlja pitanje njene opravdanosti u različitim situacijama koje život donosi.

Međutim, posebno treba naglasiti da ZOP ostavlja mogućnost da drugi propisi zakonskog ranga definišu slučajeve kada će odrasli koji se staraju o maloletniku, dakle maloletnom licu starijem od 14 godina, odgovarati za prekršaj koji je on učinio, ukoliko je učinjeni prekršaj posledica propuštanja dužnog nadzora nad maloletnikom, a roditelji i drugi staraoci jesu bili su u mogućnosti da takav nadzor vrše. O ovoj odredbi bi se zaista moglo diskutovati, s obzirom da su u pitanju prekršaji lica uzrasta od 14 do 18 godina koji zasita uobičajeno imaju visok nivo samostalnosti u svakodnevnom funkcionisanju. Takođe, ne treba zanemariti ni faktičku nemogućnost roditelja, staratelja, hranitelja ili usvojitelja da dete izoluju od brojnih negativnih društvenih uticaja, kao i od potencijalnog negativnog upliva vršnjačkih grupa. Zakonodavac odlazi i dalje, te ističe da osim roditelja, usvojitelja, staratelja ili hranitelja, propisi zakonskog ranga mogu definisati da će za prekršaj maloletnika odgovarati i druga lica za koja je propisana obaveza vršenja nadzora nad maloletnikom koji je učinio prekršaj. Nesporno je da se navedenim nastojao povisiti stepen agilnosti lica koja vrše nadzor nad maloletnim licima starijim od četrnaest godina, ali se istovremeno postavlja pitanje da li se tim licima objektivno može pripisati odgovornost za prekršaje maloletnika. U literaturi pronalazimo i konstatacije autora koji uviđaju praktične probleme koje mogu doneti ovakve zakonske odredbe, pa se tako postavlja pitanje koji od roditelja treba da snosi odgovornost ukoliko se o maloletniku staraju dva roditelja, kao i da li će odgovarati kako roditelj, tako i maloletnik ili će se primeniti kakvo drugo rešenje (Ristivojević i Milić, 2016). Sa druge strane, u literaturi se kao problem ističe i to što se ponekad u prekršajnom postupku zapravo uopšte ne sagledava odgovornost odraslih lica, kao na primer u slučaju roditelja koji maloletnicima koji nisu stekli odgovarajuća znanja i dozvole kupuju ili samo čine dostupnim različita motorna vozila (Milić, 2013, 12-13).

Pri opredeljivanju prekršajnih sankcija prema maloletnicima zakonodavac se rukovodio savremenim stručnim i naučnim tendencijama koje apsolutno favorizuju vaspitni i edukativni rad sa maloletnicima koji krše obavezujuće pravne norme. Tako čl. 73 ZOP utvrđuje da će se maloletniku koji je u vreme izvršenja prekršaja navršio četrnaest, a nije navršio šesnaest godina izreći samo vaspitne mere zbog učinjenog prekršaja. Sa druge strane, starijem maloletniku, odnosno onom koji je u vreme izvršenja prekršaja navršio šesnaest, a nije navršio osamnaest godina može se izreći kako vaspitna mera, tako i kazneni poeni ili kazna. Takođe, ukoliko priroda prekršaja to iziskuje, maloletniku se mogu izreći i zaštitne mere uz vaspitnu meru ili kaznu. Zakonodavac izričito naglašava da samo sud može maloletniku izreći vaspitnu meru, novčanu kaznu, kaznene poene, kaznu maloletničkog zatvora i zaštitnu meru. Dakle, za razliku od odraslih učinilaca prekršaja, kojima novčanu kaznu kao prekršajnu sankciju može izreći i ovlašćeni organ, odnosno ovlašćeno lice prekršajnim nalogom u skladu sa zakonom, u smislu čl. 87, kod maloletnika ovakva mogućnost ne postoji. Ovime se želeo podvući poseban značaj prekršajnog postupka koji se vodi prema maloletniku, koji se ipak ne može poistovetiti sa prekršajnim postupkom protiv punoletnog lica. Tako se i prekršajne sankcije koje se mogu izreći odraslima razlikuju te obuhvataju: kazne, kaznene poene, opomenu i zaštitne mere, pri čemu u kazne spadaju: kazna zatvora, novčana kazna i rad u javnom interesu, u smislu čl. 33 ZOP.

Kada je reč o vrstama vaspitnih mera, čl. 74 ZOP predviđa da se maloletnicima mogu izreći: mere upozorenja i usmeravanja, odnosno ukor i posebne obaveze, te mere pojačanog nadzora. Zakonodavac pojašnjava da se mere upozorenja i usmeravanja izriču kada je takvim merama potrebno uticati na ličnost maloletnika i njegovo ponašanje, ali samo ukoliko su upravo takve benignije mere dovoljne za postizanje željenog uticaja. Sa druge strane, mere pojačanog nadzora se izriču kad za vaspitavanje i razvoj maloletnika treba preduzeti trajnije vaspitne mere uz primenu odgovarajućeg stručnog nadzora i pomoći. Dakle, mere pojačanog nadzora bi trebalo da podrazumevaju konkretizovanu podršku, ali i nadgledanje maloletnog prekršioca zakona kako bi primena sankcija zaista služila svojoj svrsi.

Postavlja se pitanje zašto zakonodavac nije, poput ZOMUKD, posebno i neposrednije opredelio svrhu maloletničkih prekršajnih sankcija kao specifične kategorije. Ako se ima u vidu da ZOMUKD opredeljuje svrhu vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora u čl. 10, i to kao težnju da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, te obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče

na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, odnosno na vaspitavanje i pravilan razvoj ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje u društvenu zajednicu, možda je bilo smisleno da se slična odedba ponovi i u ZOP kako bi se naglasio značaj zaštite i pomoći, te dominantno edukativna usmerenost prekršajnih maloletničkih sankcija. Napomenimo i da ZOMUKD dodatno definiše svrhu kazne maloletničkog zatvora, ističući da se ona ogleda u vršenju pojačanog uticaja na maloletnika da nadalje ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike. Naravno, ovde treba podvući da se uz ZOP komplementarno primenjuju i drugi propisi koji se odnose na maloletnike, što se odnosi i na svrhu sankcija.

Dalje, kada je reč o ukoru kao maloletničkoj prekršajnoj sankciji, ZOP u čl. 75 stipuliše da se ova sankcija izriče maloletniku prema kome nije potrebno preduzeti trajnije vaspitne mere, i to posebno kad se iz njegovog odnosa prema učinjenom prekršaju i spremnosti da ubuduće ne čini prekršaje može zaključiti da će izrečenom vaspitnom merom biti postignut željeni efekat. Prekršajni sud će pri "primenjivanju" ukora, odnosno pri samom izricanju na koga se primena i svodi, ukazati na društvenu neprihvatljivost maloletnikovog postupka i na mogućnost izricanja druge vaspitne mere ukoliko se u budućnosti ispolji takva potreba.

Posebne obaveze se, shodno čl. 76 ZOP, izriču onda kada prekršajni sud oceni da je odgovarajućim zahtevima i zabranama nužno uticati na maloletnika i njegovo ponašanje. Mogućno je izricanje jedne posebne obaveze ili kumulacija više njih, pri čemu obaveze podrazumevaju: izvinjenje oštećenom; popravljavanje ili nadoknadu štetu; izbegavanje određenih mesta i/ili susreta sa odedenim licima potencijalno negativnog uticaja, podvrgavanje odvikavanju i lečenju od zavisnosti od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci; učenje ili proveru poznavanja saobraćajnih propisa upućivanjem u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača; uključivanje u rad humanitarnih organizacija ili u poslove ekološkog, socijalnog ili lokalnog značaja bez nadonkade i uključivanje u rad sportskih i drugih grupa u školi uz nadzor nastavnika. Kada je reč o trajanju posebnih obaveza one se ne mogu protegnuti na period duži od šest meseci, niti smeju ometati školovanje ili zaposlenje. U pogledu reparacije štete, radno angažovanje maloletnika može trajati do 20 časova u toku jednog meseca, pri čemu časovi tokom kojih se radi moraju biti tako raspoređeni da ne ometaju pohađanje škole ili odlazak na posao. Implementaciju posebnih obaveza nadzire organ starateljstva i o ishodima obaveštava sud, dok će prilikom izricanja posebnih obaveza prekršajni sud naglasiti to da one mogu biti zamenje drugačijim vaspitnim merama u slučaju potrebe.

Vaspitne mere pojačanog nadzora izriču se ako je potrebno da se prema maloletniku izvrši trajnija mera vaspitanja, shodno čl. 77 ZOP. Meru pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja, sud može izreći ukoliko su roditelji, usvojitelj ili staratelj propustili da vrše brigu i nadzor nad maloletnikom, a u mogućnosti su da to ubuduće čine. U suprotnom, u slučaju da roditelji, usvojitelj ili staratelj ne mogu vršiti pojačani nadzor nad maloletnikom, maloletniku će se izreći pojačan nadzor organa starateljstva. Minimalno trajanje mera pojačanog nadzora iznosi tri meseca, a maksimalno godinu dana.

Ukoliko se upravo istaknute odedbe o maloletničkim prekršajnim sankcijama uporede sa odedbama ZOMUKD o maloletničkim krivičnim sankcijama primetne su izvesne razlike. Naime, među posebnim obavezama za maloletnike učinioce prekršaja nedostaju one koje bi se neposredno odnosile na redovno pohađanje škole i sticanje znanja u tom domenu. Fokus je na sticanju znanja o pravilima saobraćaja. Takođe, zanimljivo je i to što se primena mere pojačanog nadzora ne kombinuje sa dnevnim upućivanjem u vaspitnu ustanovu, to jest u svojevrсни vaspitni centar. Naime, s obzirom da je ZOMUKD prevideo ovu mogućnost koja podrazumeva boravak do četiri sata u toku dana u odgovarajućoj vaspitnoj ustanovi (dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika), a pre svega radi boljeg savladavanja školskog gradiva i primerenog strukturiranja slobodnog vremena, čini se da nema razloga da se takva mogućnost ne odnosi i na maloletnika koji je učinio prekršaj.

Uslovi za izricanje vaspitnih mera, shodno čl.78 ZOP, gotovo se podudaraju sa uslovima predviđenim u ZOMUKD. Tako će pri izricanju vaspitnih mera sud uzeti u obzir kalendarski uzrast maloletnika, nivo duševne razvijenosti, psihičke karakteristike i motive zbog kojih je učinjen prekršaj, dotadašnje vaspitanje, okruženje i socijalne uslove u kojima maloletnik živi, težinu prekršaja, da li je prethodno izrečena vaspitna mera, kao i sve ostale okolnosti koje utiču na izbor vaspitne mere. Prekršajni sud mora saslušati roditelje i usvojitelja maloletnika, njegovog staratelja i druga lica koja mogu pružiti potrebne podatke o svim okolnostima relevantnim za odabir mere.

U čl. 79 ZOP predviđena je mogućnost obustave izvršenja i izmene odluke o vaspitnoj meri, ukoliko se posle donošenja odluke kojom je izrečena vaspitna mera pojave okolnosti kojih nije bilo u vreme donošenja odluke ili se pak za njih nije znalo, a bile bi od značajnijeg uticaja na donošenje odluke. Stoga će se izvršenje izrečene mere obustaviti ili će se izrečena vaspitna mera zameniti drugom merom ukoliko životne okolnosti to jednostavno iziskuju. Takođe, ukoliko je od pravnosnažnosti odluke kojom je izrečena neka od mera proteklo više od šest meseci, pri čemu izvršenje nije započeto, ponovno će se odlučivati o potrebi da se mera izvrši ili da se zameni drugom merom, u smislu čl. 80 ZOP.

Zakonodavac omogućava kažnjavanje samo u slučaju starijih maloletnika (čl. 81 ZOP), tako da se maloletniku uzrasta iznad 16 godina može izreći kazna ukoliko je u vreme kada je učinio prekršaj, prema svojoj duševnoj razvijenosti mogao shvatiti značaj svog postupanja i upravljati njime, odnosno ukoliko uz navedeno teže posledice prekršaja ili veći stepena krivice ne čine opravdanim izricanje vaspitne mere. Maloletnički zatvor izriče se samo pod izuzetnim okolnostima, ukoliko je to poslednja i jedina primerena solucija. Kazna maloletničkog zatvora ne može biti duža od 30 dana. Postavlja se pitanje kakav efekat može imati upućivanje maloletnika na izdržavanje kazne maloletničkog zatvora u trajanju ne dužem od 30 dana. Jasno je da se u tako kratkom periodu ne može sprovesti nikakav edukativno-vaspitni rad, niti izvršiti bilo kakav smisleni uticaj. Naprotiv, efekti ovakvog kažnjavanja mogli bi biti samo negativni, i svoditi se na kratkotrajno šokiranje i stigmatizovanje maloletnika, pri čemu bi izdavanje iz životne sredine i iz obrazovnog procesa moglo prouzrokovati i ne tako bezazlene praktične posledice.

Takođe, u slučaju maloletnika učinilaca prekršaja novčana kazna se ne može zameniti kaznom maloletničkog zatvora, već će se naplatiti prinudnim putem

Jedanako kao i u slučaju maloletnih učinilaca krivičnih dela, ukoliko je maloletnik učinio više prekršaja u sticaju, pa mu se sada sudi za više delikata, sud će pri izboru prekršajne sankcije jedinstveno ceniti sve prekršaje i izreći samo jednu meru, u smislu čl. 82 ZOP. Svakako, ukoliko sud za neki od prekršaja utvrdi kaznu, a za druge prekršaje vaspitne mere, izreći će isključivo kaznu. Treba naglasiti da zakonodavac predviđa da će se obavezno izreći samo kazna, ukoliko sud utvrdi posle izrečene vaspitne mere, odnosno kazne da je maloletnik pre ili posle njenog izricanja učinio prekršaj. Čini se da ova odredba ne pogoduje načelnom opredeljenju da prekršajne sankcije dominantno ipak slede individualne potrebe maloletnika.

Treba naglasiti da ZOP u čl. 83 posebno štiti maloletnika kao okrivljenog u prekršajnom postupku, s obzirom da će se ukoliko maloletni učinilac prekršaja pre ili u toku prekršajnog postupka postane punoletan, i nadalje primenjivati odredbe o maloletnicima, osim odredaba o vaspitnim merama.

Kada je reč o prekršajnom postupku, ZOP ne predviđa odveć detaljne posebne odredbe koje bi se odnosile na maloletne učinioce prekršaja. Postavlja se pitanje da li je ovakav pristup zakonodavca zaista opravdan, bez obzira na to što su u pitanju delikti nižeg stepena društvene opasnosti u odnosu na krivična dela. Naime, imajući u vidu da su odredbe ZOMUKD o položaju maloletnih učinilaca krivičnih dela usmerene na umanjivanje stigmatizacije i tramatizacije maloletnika, nema sumnje da bi imalo smisla da se i u ZOP predvidi specifična zaštita za maloletne učinioce prekršaja. Čini se da se ne bio moglo tvrditi da vođenje postupka pred prekršajnim sudom ne ostavlja intenzivniji utisak na maloletnika, koji vrlo verovatno do tog momenta nije stupao u zvanične kontakte sa nosiocima vlasti. Takođe, ZOP se ne bavi detaljnije učešćem organa starateljstva u prekršajnom postupku iako ne postoje razlozi koji bi to učešće činili manje važnim no u krivičnom postupku. Naravno, ni u jednom momentu ne treba gubiti u vidu da se uz primenu ZOP shodno primenjuje i ZOMUKD, kao i da jeste istaknuto da se organi starateljstva obaveštavaju i da mogu aktivno da učestvuju u prekršajnom postupku prema maloletnicima. Možda se mogla posvetiti i nešto značajnija pažnja pitanjima stručne odbrane za maloletnike, pošto nema sumnje da mogu da se pojave problemi u tom domenu. Pozitivno je to što je i u ZOP naglašeno da je postupak hitan, a javnost isključena.

Zatim, pitanjima eventualnog obustavljanja prekršajnog postupka nije posvećena adekvatna pažnja, iako za odsustvo detaljnije razrade tih odredaba nema značajnijih razloga. Treba naglasiti da su u prekršajnom postupku prema maloletnicima, za razliku od krivičnog postupka prema maloletnicima, ovlašćenja u smislu negonjenja i obustave postupka dodeljena sudu za prekršaje. Tako, shodno čl. 297 ZOP, sud može da odluči da se ne vodi prekršajni postupak prema maloletniku ukoliko smatra da to ne

bi bilo celishodno s obzirom na prirodu prekršaja i okolnosti pod kojima je prekršaj učinjen, raniji život maloletnika i maloletnikova lična svojstva.

Konačno, zanemareno je pitanje dodatne posebne zaštite maloletnih lica kao oštećenih u prekršajnom postupku. Posebno treba imati u vidu da se u literaturi ističe da su maloletni učiniooci prekršaja neretko istovremeno i viktimizovani prilikom činjenja prekršaja, kao na primer u slučaju maloletnika zatečenih u prošnji. Svakako bi ovim pitanjima trebalo posvetiti pimerenu pažnju, iako istovremeno treba imati u vidu mogućnosti za komplementarnu primenu ZOMUKD.

Zaključak

U Srbiji su maloletnim učinioocima prekršaja posvećene dve posebne glave ZOP-a, usmerene na materijalnopravna i procesnopravna pitanja, uz osvrt na određene segmente položaja u vezi sa izvršenjem sankcija. Navedeno se može okvalifikovati kao pozitivno i dobrodošlo rešenje, s tim što obim glava sa svega nekoliko zakonskih članova zapravo ne ostavlja dovoljno prostora za definisanje položaja maloletnika na specifičan način.

Ne treba gubiti iz vida da maloletni učiniooci prekršaja i te kako mogu imati potrebu za edukativnim uticajem, vaspitnim radom, te uopšte za merama podrške i pomoći. Nema oprvdanih razloga da se umesto reagovanja neposredno nakon izvršenja prekršaja, čeka neki sledeći trenutak kada će možda doći i do izvršenja krivičnog dela, a kako bi se tek tada reagovalo u edukativnom smislu. S obzirom da je u slučaju delinkventnog ponašanja maloletnika očigledno da postoji potreba makar za agilnijim posmatranjem ukupnih životnih prilika maloletnika, nije opravdano mehaničko podvajanje maloletnika koji čine prekršaje od maloletnika koji su učiniooci krivičnih dela. Naime, i jednima i drugima mogu biti potrebni pomoć, podrška i nadzor, bez nepotrebnog stigmatizovanja i rigidnosti u postupanju, tako da se, razume se uz postojanje odgovarajućih dokaza o odgovornosti za delikt, treba rukovoditi upravo tim potrebama.

Na prekršajni postupak trebalo bi da se odnose sve one garancije koje se odnose i na položaj maloletnika u krivičnom postupku, a kako bi se obezbedilo aktivno participiranje maloletnika i kako bi insistiranje na njegovoj odgovornosti zaista ostvarilo željeni uticaj. Naime, i u prekršajnom postupku, jednako kao i u krivičnom, maloletniku treba jasno dati do znanja sa kojim pravnim i moralnim osnovom biva procesuiran i eventualno sankcionisan. Bez poštovanja odgovarajućih procesnih garancija i prava na odbranu vođenje prekršajnog postupka ne može služiti svojoj svrsi.

Na kraju, posebne i detaljnije odredbe bi trebalo da se odnose na zaštitu maloletnih lica kao oštećenih u prekršajnom postupku, vodeći računa o tome da se ponekad maloletnik istovremeno može naći kako u ulozi prekršioca zakona, tako i u ulozi žrtve.

Literatura

- Cvejić-Jančić, O. (2008). Prava deteta prema pravu Srbije-Harmonizacija sa evropskim i međunarodnim konvencijama, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 42 (1-2), 145-166.
- Dimovski, D. i Mirić, F. (2013). Politika suzbijanja maloletničke delinkvencije kao determinanta društvenog razvoja, *Anali poslovne ekonomije*, 5(9), 1-15.
- Kovačević, M. (2018). *Delinkvencija i pravna reakcija*. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
- Kovačević, M. (2021). *Uvod u maloletničko krivično pravo*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
- Milić, Lj. (2013). Materijalno-pravne odredbe o maloletnicima u novom Zakonu o prekršajima, U: *Postupanje sa maloletnicima u prekršajnom postupku, Program obuke za sudije prekršajnih sudova*, Pravosudna akademija i USAID, Beograd, 7-34.
- Popović-Kandić, Z. (2007). *Krivično pravo-Opšti deo*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

- Radovanov, A. i Joksić, I. (2018). Položaj maloletnika u prodičnom i krivičnom pravu Republike Srbije, *Vojno delo*, 6, 154-165.
- Ristivojević, B. i Milić, I. (2016). Odgovornost roditelja za prekršaje koje učine njihovi potomci, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1, 154-174.
- Škulić, M. (2013). Specifičnosti postupanja sa maloletnicima u prekršajnom postupku, U: *Postupanje sa maloletnicima u prekršajnom postupku, Program obuke za sudije prekršajnih sudova*, Pravosudna akademija i USAID, Beograd, 65-88.
- Young, S., Greer, B. and Church, R. (2017). Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: a global perspective, *BJPsych Bulletin*, 41(1), 21–29. doi: 10.1192/pb.bp.115.052274
- Zakon o prekršajima, *Službeni glasnik RS*, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 - odluka US, 91/2019 i 91/2019 - dr. zakon
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05

LEGAL STATUS OF JUVENILES AS OFFENDERS IN MISDEMEANOR PROCEEDINGS IN SERBIA

PhD Milica Kovačević

Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

Abstract: *Although misdemeanors are offenses that are characterized as less serious compared to crimes or felonies, in the case of juvenile offenders charged with a misdemeanor, a timely and adequate response is also extremely important, and should, by all means, include support and assistance for youngsters. Having in mind the above, the author has devoted the paper to the analysis of the specific position of juveniles under the Law on Misdemeanors of the Republic of Serbia, noting that in certain segments it differs significantly from the position of juvenile offenders charged with a crime. Thus, it seems that the Law on Misdemeanors does not sufficiently respect the educational needs of juveniles who are responsible for misdemeanors. On the other hand, unlike the law that refers to juvenile offenders charged with a crime/felony, the Law on Misdemeanors emphasizes the responsibility of parents and other persons obliged to take care of juveniles. The author analyzes the provisions related to juvenile imprisonment under the Law on Misdemeanors, noting that thirty days, which is the maximum length of imprisonment for juveniles, may not be enough for any sort of educational work. The normative-dogmatic and comparative method has been applied, while the paper has aimed to formulate recommendations for future improvements of legal solutions for juvenile offenders.*

Keywords: *juveniles offenders, law, education, misdemeanors, parents.*

ЗАСТУПЉЕНОСТ И ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА У ШКОЛИ

Бранка Ковачевић¹⁰³
доктор педагошких наука
Филозофски факултет
Универзитет у Источном Сарајеву

Наташа Костић¹⁰⁴
Доктор психолошких наука
Филозофски факултет
Универзитет у Источном Сарајеву

Апстракт: Циљ рада се односи на сагледавање заступљености и превенције насиља у школи. Приликом сагледавања заступљености насиља вршен је преглед и анализа садржаја истраживачких радова који су у фокусу имали заступљеност насиља у школи као и на превенцију. У обзир су узети радови који су за узорак истраживања имали ученике старијих разреда основне школе: најмање пети разред. Разлог за то је што већина аутора наводи да је насиље у школи најзаступљеније у адолесценцији, али и да оно опада током позније адолесценције. Такође су узети радови објављени од 2010. до 2022. године у којима су приказана истраживања вршена у основним школама у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској, а разлог за то почива на покушају сагледавања стања о заступљености насиља у новије вријеме (у нашој земљи и земљама региона). Када је ријеч о превенцији насиља разматрана је настава усмјерена на превенцију насиља у школи, као и истицање значајних аспеката за организовање педагошких и психолошких радионица у функцији превенције насиља у школи. Аутори предлажу организовање континуиране обуке наставника за превенцију насиља у школи.

Кључне ријечи: насиље, основна школа, превенција

Увод

Насиље се може манифестовати у различитим облицима, а најчешћа подјела је према начину повређивања и то на: вербално, физичко и социјално (Popadić, Plut, Pavlović, 2014) или релационо (Colotoso, 2004, према Sušac, Ajduković, Rimac, 2016). Када је ријеч о вербалном насиљу, за њега је карактеристична употреба ријечи у сврху наношења штете другој особи. За физичко насиље је својствено наношење физичке боли и повреда особи, као његовој имовини. Социјално, односно, релационо насиље једним дијелом одговарају вербалном насиљу. На то указује слjedeће: „Социјално насиље подразумева нарушавање туђег угледа у очима других, што се постиже оговарањем, ширењем лажи или компромитујућег материјала. Класификација је проблематична, јер се код социјалног насиља повређивање обично врши вербалним путем.“ (Popadić и сар., 2014: 33), као и: „Вербално насиље укључује називање некога погрдним именима, вријеђање, омаловажавање и сл. Те би се тако могло сврстати у психичко насиље, док се релацијско насиље односи на игнорирање, изолацију, искључивање или избјегавање

---

¹⁰³ branka.kovacevic@ff.ues.rs.ba

¹⁰⁴ natasa.kostic@ff.ues.rs.ba

појединца, што одговара депривацији те дијелом и психичком насиљу из раније споменуте категоризације.“ (Sušac и сар., 2016: 198).

Евидентно је да је проблематика насиља у школи комплексна и стога се циљ рада односио на сагледавање заступљености и превенције насиља у школи.

Истраживања заступљености насиља

Када је ријеч о истраживањима заступљености насиља у раду су приказани резултати који се односе на истраживања спроведена задњих код нас (Босна и Херцеговина), као и земљама региона (Србија и Хрватска), а која су објављена у радовима од 2010. до 2022. године. Разлог за то почива у чињеници да наставни програми на факултетима у Босни и Херцеговини, а који образују будуће предметне наставнике, садрже литературу која је објављена у наведене три земље, те је претпоставка да имају и користе сличне изворе за процес професионалног усавршавања. Такође, сличност језика омогућава једноставно и лако праћење радова, што указује на могућност да предметни наставници у сусрету са проблемом насиља посежу за литературом са ових подручја.

С обзиром на то претходно образложење, могуће је поставити питање: „Зашто су значајна искуства предметних наставника?“ Разлог за то је што је утврђено да доживљено насиље опада у средњој школи (Due и сар., 2005, према Reić Ercegovac, 2016). Из наведених разлога узета су у обзир истраживања која су узела у обзир испољавање насиља на узорку ученика основних школа од петог до девог разреда.

Такође, наведени узраст спада у период адолесценције и прате га бројне промјене не само у физичком, већ и психичком (когнитивном, афективном и конативном) погледу.

Приликом прикупљања радова који су садржали испитивање проблема заступљености насиља у основној школи кориштен је претраживач Google Scholar и Google претраживач. Кориштене кључне ријечи су биле *насиље у школи*, *школско насиље*, *насиље између ученика*. У наведеном процесу водило се рачуна да радови не буду старији од 2010. године. Према наведеном критеријуму изабрано је 15 радова који ће бити изложени од најмлађих година издања до најстаријих (2010. година) без обзира да ли је истраживање рађено у Босни и Херцеговини, Србији или Хрватској.

Новосељачки, Шимоњи-Чернак, Покушевски (2020) су у истраживању спроведеном у Србији спроведеном школске 2018/19. године на 352 ученика од шестог до осмог разреда основне школе утврдиле ниску и склоност насилном понашању (1.27%) и ниску изложеност вршњачком насиљу (1.33%).

У истраживању које је спровео Велки (2019) утврђено је да је ученици у приближно подједнакој мјери доживљавају вербално (24.5%) и физичко (23.5%) насиље. Такође је утврђено да у вишој мјери доживљавају вербално злостављање (28.4%) него физичко (9.5%). Истраживање је спроведено у Хрватској на популацији ученика од петог до осмог разреда и то у два наврата: школске 2011/12. (N=880) и 2016/17 (N=496). Осим наведеног, овај аутор је на основу резултата истраживања закључује да, иако су уведено бројни превенцијски програми, није било значајног помака у смањењу насиља у школама. Наведено је могуће закључити и из вриједности аритметичких средина одговора испитаника: 1) тјелесно насиље/злостављање: M=1.26 у 2011/12. и M=1.28 у 2016/17. години, 2) вербално насиље/злостављање: M=1.57 у 2011/12. и M=1.42 у 2016/17. години.

Бегановић, Еминивић, Џанан, Петраш (2108) су у истраживању спроведеном у Босни и Херцеговини на 285 ученика од петог до осмог разреда дошли до налаза да ученици као најзаступљеније појавне облике насиља у школи наводе: тучу, вријеђање, називање погрдним именом, исмијавање и ругање. Када је ријеч о учесталости насиља, њих 22% је навело да је доживјело насиље једанпут до двапут у току године. Мањи проценат од наведеног је навео да су доживјели насиље једном мјесечно (3%), једном у току седмице (6%) и свакодневно (1%). Њих 29% је одговорило да је починило насиље према другима једанпут до два пута годишње, док их је 2% то починило једном мјесечно, 1% једном у току седмице и 1% свакодневно: „Узимајући у обзир узраст испитаника уочено је да насиље већином врше прво ученици из одјељења којем припадају жртва и починилац насиља, потом старији ученици, ученици других одјељења исти по узрасту.“ (Бегановић, 2018: 93). Као мјесто на коме се у највећем броју

случајева дешава насиље ученици у највишој мјери наводе: учионица (27.2%), школско двориште (20.1%), ходници школе (17.4%) и на путу од куће до школе (15.2%). Аутори су такође испитивали вријеме вршења насиља, те утврдили да се оно у највишој мјери врши на великом и малом одмору, а затим послје наставе, те прије наставе.

Реић Ерцеговац, Колудровић, Бубић (2018) су на узорку од 567 ученика четвртог до осмог разреда основне школе у Хрватској утврдиле да је најчесталији облик доживљеног насиља у школи оговарање. Овај облик насиља доживљава често и готово свакодневно 25% ученика. У нешто мањој мјери често и готово свакодневно ученици доживљавају следеће облике насиља: вријеђање (17%), викање и омаловажавање (15%), ударање (11%).

Марковић и Трифуновић (2017) су у истраживању спроведеном у Србији на узорку од 236 ученика седмог и осмог разреда дошли до налаза да је 17.1% ученика и 20.6% ученица било изложено насиљу у школи више пута, те да је 13.2% ученика и 12.1% ученица било озложено насиљу једном.

Бојчић, Мандић Видаковић (2016) су у истраживању спроведеном у Хрватској на 186 ученика основне школе узраса 11-15 година добили резултате да су ученици у преко 50% случајева барем једном у протеклих седам дана доживјели следеће облике насиља: задиркивање (58.7%), вријеђање (54.1%) и гурање или ударање (52.2%). У преко 50% случајева је барем једном у протеклој седмици су насилници вршили задиркивање (53.8%), а у преко 40% случајева вријеђање (42.6%) и ударање или гурање (40.9%).

У истраживању спроведеном на узорку од 400 ученика од петог до осмог разреда основне школе Реић Ерцеговац (2016) је утврдила да испитаници у 50% случајева ила мање од тога нису доживјели бар једном један од следећих облика насиља: омаловажавање због неке особине (50.00%), ударање или гурање (43.28%), вријеђање или називање погрдним именима (33.83%), викање или дерање (33.50%), оговарање (23.19%). Овај податак указује на то да је 50% и више испитаника једном или више пута доживјело наведене облике насиља, а готово свакодневно су најчешће доживљавали: оговарање (17.46%), викање или дерање (11.25%), омаловажавање због неке особине (10.30%), вријеђање или називање погрдним именима (9.95%).

Сушац и сар. (2016) су у истраживању спроведеном у Хрватској утврдили да је 14.0% ученика петог и 17.2% ученика седмог разреда жртва насиља у школи (15.6% испитаних из оба разреда). Даље је утврђено да је 2.3% ученика петог и 6.4% ученика седмог разреда починитељ насиља (4.4% испитаних из оба разреда) и да је 7.6% ученика петог и 16.7% ученика седмог разреда истовремено и починитељ и жртва насиља (12.17% испитаних из оба разреда).

Мацановић, Петровић (2015) су у истраживању извршеном на 398 испитаника у Босни и Херцеговини дошли до налаза да је 12.5% ученика шестог (8.3% - једном или двапут и 4.2% више пута) и 11.8% ученика осмог разреда (7.8% - једном или двапут и 4.0% више пута) било изложено насиљу у школи.

Попадић и сар. (2014) су објавили резултате истраживања које се односи на насиље у школама и које спровођено од 2006. до 2013. године на узорку од 109 151 ученика од трећег до осмог разреда из 242 основне школе из Србије. Глобална процјена изложености вршњачком насиљу током цјелокупног школовања испитивана је само на узорку ученика старијих разреда (од петог до осмог) и утврђено је да је њих 46.0% доживјело насиље од стране других ученика (30.7% - једанпут ии двапут, 12.1% - више пута, 3.2% - често). Глобална процјена доживљеног насиља од стране других ученика у задња три мјесеца је испитивана такође на узорку ученика старијих разреда и утврђено је да их је њих 22.6% доживјело наведено (16.9% - једанпут или двапут, 4.3% - више пута, 1.3% - често). Приликом узимања у обзир укупног узорка испитаника у разматрању перцепције специфичне изложености насилном понашању (наведен је конкретан облик насиља) од стране вршњака у посљедња три мјесеца, утврђено је да њих 65.4% бар једном доживјело насиље. Аутори су, осим наведеног, утврдили да је приликом перцепције специфичне изложености насиљу повећан број ученика старијих разреда који су навели да су били изложени насиљу: „Дакле, од оних ученика који су изјавили да током протекла три месеца нису доживели никакво насиље, више од половине испитаних (56%) касније је означило да је доживело неки од набројаних поступака који ми сматрамо насиљем.“ (Попадић и сар., 2014: 72). Приликом разматрања учесталости појединачних облика насилног понашања којима су изложене жртве насиља утврђено је да је у највишој мјери изражено вријеђање (30.1% - 1-2

пута и 15.7% - више пута) и сплеткарење (23.6% - 1-2 пута и 9.4% - више пута), те ударање (14.4% - 1-2 пута и 4.4% - више пута). Осталим облицима насиља су били изложени у око 10% случајева (сума одговора испитаника 1-2 пута и више пута) за отимање или мање од 10%.

Влах и Пергер (2014) су у истраживању спроведеном на 147 ученика узраста од 9 до 14 година утврдиле да је над 60.5% ученика у задњих неколико мјесеци вршено насиље у школи: 40.1% - једанпут или двапут, 6.8% - два до три пута мјесечно, 3.4% - једанпут седмично, 10,2% - неколико пута седмично. У насилништву над другим ученицима у школи учествовало је 49% ученика: 31.3% - ријетко, 10.2% - понекад, 4.1% - често, 3.4% - готово увијек.

Грбић-Павловић, Павловић (2013) су спровели истраживање у Босни и Херцеговини на узорку од 562 ученика осмог и седмог разреда и дошли су до налаза да је њих мање од 50% (48.93%) добро информисано о појави, узроцима и посљедицама вршњачког насиља. Од укупног броја испитаника њих 35.77% је одговорило да су недовољно информисани, а 11.39% да нису информисани. Такође су дошли до налаза да ученици виших разреда обично врше насиље (70.88%), а њих 18.72% наводи да су то вршњаци. Када је ријеч о доживљеним облицима насиља аутори су дошли до налаза да је у највишој мјери било изражено оговарање (25.97% испитаника је дало одговор да им се то доживјели врло често и често), а затим ударање или гурање (15.65% испитаника је дало одговор да им се то доживјели врло често и често).

Велки и Врдољак (2013) су на узорку од 262 ученика од петог до осмог разреда из двије основне школе у Хрватској испитивали учесталост насиља. Као критеријум којим је идентификован испитаник као починитељ или жртва насиља или провокативна жртва (и чини насиље и жртва је насиља) узели су вишу учесталост облика насиља (одговори: увијек, односно, скоро сваки дан и често, односно, неколико пута мјесечно). Утврдили су да је њих 30.9% жртва насиља, а да је у највишој мјери изражено вербално (26.7%) и физичко (24.0%) насиље. Када је ријеч о провокативним жртвама, утврђено је да њих 13.7% спада у категорију укупног вршњачког насиља, те да је такође у највишој мјери изражено вербално (8.0%), а затим физичко (7.3%) насиље. Исти је случај када је ријеч о починиоцима насиља, с тим што је знатно нижи проценат оних који су се изјаснили да су починиоци (укупно вршњачко насиље – 3.1%, вербално – 3.1%, физичко – 2.7%).

У истраживању спроведеном у Босни и Херцеговини, у Посјужју и Стоцу, испитивана је учесталост облика почињеног и доживљеног насиља у школи. Истраживање су спровели Черни Обрдаљ, Румболдт, Беганлић и Шилић (2010) на узорку ученика од 11 до 15 година, односно ученика од четвртог до осмог разреда. Укупан узорак испитаника су чинила 484 ученика. Када је ријеч о доживљеном насиљу, истраживачи су утврдили да је највиша учесталост вербалног насиља (59.0%), а затим слиједе: физичко (25.4%), емоционално (6.9%), економско (6.5%) и полно (2.2%). Када је ријеч о почињеном насиљу, редослијед учесталости испитиваних облика је идентичан доживљеном. Истраживачи су такође утврдили да се испитаници четвртог и петог разреда нису статистички значајно разликовали од ученика који похађају старије разреде у учесталости и испољених и доживљених облика насиља.

Преград (2010) даје преглед резултата истраживања из 2004. године и од школске 2008/09 до 2009/10 о изложености насиљу у школи. Ова ауторка наводи да је у 2004. години 22.31% ученика основне школе од петог до осмог разреда доживјело једном или двапут насиље у школи, а да је 10.4% ученика злостављано (под термином злостављања подразумијева суму сљедећих одговора испитаника: два до три пута мјесечно, једном седмично и неколико пута седмично). Утврђено је да је вербално насиље најучесталије што се може видјети из процената одговора испитаника приликом самопроцјене изложености одређеним начинима злостављања, па је тако највиши проценат злостављања (14.35%) идентификован на тврдњи: „Називали су ме погрдним именима, исмијавали ме и задиркивали на болан начин.“ (Преград, 2010: 30). Према подацима добијених у истраживању које је трајало од школске 2008/09. до 2009/10. године утврђено је да је 23.68% ученика од петог до осмог разреда основне школе доживјело једном или двапут мјесечно неки облик насиља у школи и да их је 11.83% било злостављано. И у овом случају је, када је ријеч о испитивању начина злостављања, утврђена највиша учесталост када је ријеч о називању погрдним именима, исмијавању и задиркивању на болан начин (16.26%). И у ранијем и у каснијем истраживању је утврђен исти проценат (12.0%) ученика који злостављају. Осим наведеног ауторка је утврдила да се највиши проценат злостављања одвијао

на ходницима или стубиштима школе, а затим у учионици приликом одсуствовања учитеља, као и слѣдеће: „У просјеку највише насиља ученици доживе у својем матичном разредном одјелу, од истог пола, чешће од појединца него од групе.“ (Преград, 2010: 44).

Подаци који су приказани у претходном тексту указују на то да нису пронађени налази истраживања о заступљености насиља у основним школама у радовима објављеним од 2021. до 2022. године.

Претходно приказани подаци указују на то да се насиље у основној школи не може посматрати у смислу спорадичних и случајних појава. Варијације у резултатима могуће је да су одраз варирања испољавања насиља у школама а које је детерминисано различитим факторима, а један од њих може бити и разредна клима. На то указују резултати истраживања које су спровели Реић Ерцеговац и сар. (2018) према којима је учесталија изложеност насиљу у школи у условима негативније разредне климе. Аутори су приликом испитивања разредне климе обухватили три аспекта: квалитет односа између ученика, квалитет односа ученика и наставника и осјетљивост на насиље у разредном контексту. Наведено указује на потребу планирања и организовања наставе тако да доприноси позитивнијој разредној клими и адекватнијим односима и између ученика и између ученика и наставника. Другим ријечима, може се сматрати значајном организација наставе која ће бити усмјерена на превенцију насиља у школи.

Настава усмјерена на превенцију насиља у школи

За Ђорђевића (2003) у ширем смислу ријечи настава је социјална појава и процес. „Њена функција је у томе да децу и омладину, која расту и која се развијају, интегрише у друштво, да као значајна друштвена функција повезује традицију, садашњост и будућност, и тако утиче на развој и напредовање друштва“ (Ђорђевић 2003: 699). Позитивни изазови у настави стимулишу ученикове вјештине и подижу самопоуздање и осјећај одговорности. Према Крњајићу (2002) ученици уче о интерперсоналним односима прије свега посредством интерперсоналних односа. „Значајан елемент ових односа је да ученици не само што *виде* и *чују* већ и развијају способност да *осјећају*, способност која није урођена већ се стиче посредством контакта с другим особама“ (Крњајић 2002: 14). Настава се одвија у контексту школе, која је један од агенаса социјализације, а Костић (2021) истиче да је појединац изложен дуготрајном утицају различитих елемената који чине школски систем из разлога што основно школовање код нас траје девет година. Међутим, завршетком основне школе није окончан процес школовања: „Ако се узме у обзир процес средњошколског образовања, а даље и високошколског, дужина изложености појединца овим утицајима није занемарљива.“ (Костић, 2021: 158).

Битно обиљежје односа наставник-ученик према схватању Крњајића (2002) јесте да је то однос нормативних улога, однос у коме се обе стране, и наставник и ученик, понашају у складу са институционално регулисаним правима и дужностима. Како настава може да стимулише ученикове вјештине односно да ученицима помогне да превазиђу своје социјалне инхибиције и страхове, а да истовремено оснаже самопоуздање и осјећај одговорности? (Roeders, 2003). Да ли наставом можемо превентивно и корективно дјеловати на насиље?

Основни циљ наставе усмјерене ка превенцији насиља односи се на усмјеравање ученика ка откривању властитих талената и области интересовања – усмјеравање ученика ка самоиспуњењу. У наставном процесу неопходно је идентификовати проблеме везане за насиље Двосмјерна комуникација свакога са сваким, успостављање других комуникационих веза - круг, точак, ланац и њихове комбинације. Ученик самостално доноси одлуке и формира свјесну и позитивну, али и самокритичну слику о себи, поштује мишљење других и учи да сараднички учи и ради са осталим ученицима. Наставник пружа помоћ ученику у превладавању тешкоћа и у развијању вјештина којима ће створити квалитетне везе у заједници и бити задовољан собом Кроз садржаје наставе врши се самоостварање личности ученика, тежња ка општељудским вриједностима.

Настава усмјерена ка превенцији насиља претпоставља увођење дискусије у наставни процес и испољавање различитих гледишта на изучавану проблематику, односно подразумева сучељавање мишљења и тражење исправног става. Оријентациона структура дебате: 1)

припрема дебате – разврставање ученика у три групе: позициона (припрема аргументе за одбрану става), опозициона (припрема аргументе за негирање става прве групе) и судијски одбор (слуша групе, поставља им питања, оспорава аргументе и процјењује која је група била боља), 2) извођење дебате: председавајући судијског одбора затражи почетак дебате, представник сваке групе у року од 5 минута износи став групе (након сваког представљања судијски одбор поставља питања), на питања може одговорати било који члан групе и 3) вредновање *дебате* – судијски одбор расправља о увјерљивости групних одбрана ставова и аргумената и бира успјешнију групу.

Настава кроз игру има јасно постављен васпитно-образовни циљ који треба да се материјализује кроз одговарајући педагошки резултат усклађен са одговарајућим стандардима. Исход наставе кроз игру су ученичка знања, умијења и навике при чему игровни облици подстицајно средство у служби наставних задатака. Игролика настава са својим карактеристикама (дидактички циљ у облику играног задатка; наставни процес се одвија по правилима игре; наставни садржаји су игровно средство; наставна активност је такмичарског карактера; добар резултат у игри је истовремено добар педагошки резултат) омогућава ученику да учи а да ни сам није свјестан тога. У игроликој настави знања о ненасилној комуникацији стичу се игровним активностима кроз међусобну интеракцију, односно подстиче се социокултурни развој и комуникативне везе (ученик-ученик, ученик-наставници). С обзиром да се игра не намеће, код ученика су повећана интересовања и мотивација што представља добру основу остваривања циља игре који је усмјерен на превенцију насиља и има дијагностичко, терапеутско и корективно дејство.

Правилно усмјерен васпитно-образовни процес редукује, каналише и ублажава бројне негативне социјализацијске чиниоце које воде младе у свијет неприхватљивог понашања. „Иако наставници треба да реагују на понашање ученика као на понашање друге особе, њихове реакције би требало да буду у извесној мери *стиишане* или *хладне* (Крњајић 2002: 30). Битно обилежје односа наставник-ученик према схватању Крњајића јесте да је то однос нормативних улога, однос у коме се обје стране, и наставник и ученик, понашају у складу са институционално регулисаним правима и дужностима. Ученик није само ученик, већ и личност са правима и дужностима, циљевима и вриједносним оријентацијама, осјећањима и властитим ставом према свијету и животу. Пред наставницима је најважнији задатак структурисати наставу и образовање на такав начин да ученици нису усмјерени искључиво на стицање стручног знања и вјештина, него, исто тако, и на развој сопствене личности. У значајној мјери на атмосферу у разреду могу према Ђорђевићу (2003) утицати: позитивни ставови према појединцима који код њих развијају свијест о сопственој вриједности и сопственом психолошко-педагошком положају; позитивни ставови према постојећим разликама међу појединцима, што погодује осјећању припадности и прихваћености; повољни ставови према учењу који чине активнијом и улогу наставника и улогу ученика и позитивни ставови према иновативним поступцима и открићима ученика који погодују њиховом одушевљењу за учење и постизање успјеха. „У настави је потребно пружити више слободе ученику, односно подстицати самосталност и креативност ученика уз истовремени развој потребе за узајамном међузависношћу и другим социоафективним и конативним квалитетима“ (Ковачевић, 2016: 12). Наставника подршка иницијативи и когнитивној радозналости ученика, његовању дијалога, конструктивне полемике и толеранције подстиче ненасилну комуникацију и дјелује превентивно на било који вид насиља.

Педагошке и психолошке радионице у функцији превенције насиља у школи

Понашање у школском окружењу према схватању савремених хрватских аутора (Bouillet, Uzelac, 2007) у великој мјери усмјерава квалитет разредно наставне климе. Пред наставницима и ученицима налази се главни задатак како настали проблем превазићи, односно како га ублажити? У последње вријеме често се у раду са младим људима помиње радионица као савремени облик интерактивног учења и поучавања који је усмјерен на полазника с циљем развијања вјештина и/или јачања осјетљивости за одређене проблеме (Martinko, 2012). За Богнара и Матијевића (2005) радионица припада подручју образовних стратегија којима се обликују начини и методе рада у наставном процесу. Стога је у процесу креирања радионице

неопходно одговорити на питања зашто и шта радити да би се постигли очекивани исходи учења и развиле одређене компетенције учесника радионице (Powers, Roughton 1979). Јасно дефинисаним циљевима радионице одговарамо на значајна питања: — зашто се проводи радионица? → који су очекивани исходи учења и компетенције учесника након радионице, — ко су учесници радионице? → којој је циљној групи радионица намијењена, хомогеност/хетерогеност учесника (ниво образовања, професионални статус, животни услови, полна уравнотеженост итд.), — што су примарни садржаји? → који се проблеми морају рјешавати како би се постигли жељени исходи учења и компетенције, те тачне информације (садржај) које се преносе током радионице, — који су облици рада прихватљиви? → активности којима се преносе информације и вјештине (Martinko, 2012). У наредној табели приказане су карактеристике радионичарског приступа на основу рада Видовић и Радовановић (2003), а који носи наслов *Радионица – о чему је реч?*.

Табела 1. Карактеристике радионичарског приступа

Карактеристике радионичарског приступа	
Одлике радионичарског приступа	Лични ангажман; рад у малим групама; активно учешће свих учесника; разноврсност комуникационих образаца (рад у пару, социјалне игре, вођене фантазије, дискусија, инсценације, олуја идеја, ...); атмосфера подршке од стране групе и водитеља; давање права на различитост и поштовање потреба, емоција и начина функционисања сваког учесника; рад на заједничкој теми; надовезивање на лична искуства учесника (искуствено учење).
Врсте радионица за превенцију неприхватљивоог понашања	Креативне радионице – драмске, пјесничке, ликовне радионице. .. Основни циљ је подстицање и развијање комуникационих вјештина Образовне радионице: 1) Превентивне "ментално – хигијенске радионице" – усмјерене на развој личности, идентитета, и сл., а циљ им је примарна превенција односно стицање знања и увида како о себи, тако и о другима 2) когнитивне радионице – којима је циљ стицање конкретних знања и вјештина, а такође и подстицање неких когнитивних процеса (планирања, стратегије учења, расуђивања и сл.); 3) радионице за конструктивно разрјешавање конфликта у комуникацији – којима је циљ развијање социјалних вештина неопходних за конструктивно рјешавање конфликта. Оне обједињују и образовне радионице у ужем смислу (учење конкретних комуникацијских вештина) и ментално – хигијенске радионице (разумијевање властитих потреба, развој самосвијести и самоафирмације, личне одговорности и др.).
Основне фазе	Изазивање личног доживљаја – проживљавање новог садржаја кроз властито искуство „Покушајте да се сјетите што више ситуација када је вама лично било важно да ваше мишљење буде саслушано“ Уобличавање личног доживљаја – најчешће се конкретизује кроз ријечи, при чему можемо користити и неке друге симболичке форме (цртеж, покрет, и др.); Размјена – има функцију обогаћивања властитог искуства, а може да се одвија у пару, у мањој групи или у кругу (цијелој групи); Обрада – размијењен и обогаћен доживљај претвара се у сазнање. Улога водитеља је овде нарочито значајна јер он сажима, уопштава и смислено повезује све што се добило током рада и <i>враћа</i> то учесницима (уз отворен простор за њихов коментар).
Евалуација	Сврха евалуације је добивање повратних информација, успоређивање добијеног и очекиваног, мјерење и просуђивање, али и интервенције током процеса ради побољшања и праћења нових идеја. Евалуација се може провести различитим анкетама, скалама просудби

	ставова, интервјууом, пленарним расправама и другим методама, које обухватају одређене аспекте радионичког рада: скупни аспекти: организацијски услови, разумљивост садржаја, корисност и примјењивост радних материјала, припремљеност водитеља: модерацију активности, комуникацијске вјештине, појединачни аспекти: очекивани исходи, учешће у активностима, временско оптерећење и сл. Након проведене евалуације и добијене повратне информације, потребно је осврнути се на успјешност те на темељу тога планирати могућа побољшања за идућу радионицу.
Материјали	1) материјали намијењени учесницима да несметано обављају све радне задатке које им додјељује водитељ радионице. 2) материјали који служе водитељу за одржавање радионице: детаљан план и програм рада, евиденцијска листа, писана упутства, вјежбе и задаци за рјешавање, евалуацијски листићи, разни радни материјали за самоучење, ПП-презентације, листићи, куглице, играће карте или друга помагала потребна за формирање група и сл.
Улога водитеља	Улога водитеља усмјерена је на активирање стратешких компетенција усмјерених на координацију активности у планирању, програмирању и провођењу/реализацији радионице.
Обим тема, динамика и организација активности се прилагођава узрасним разликама учесника.	

Приликом примјене радионице важно је руководити се принципима да свака млада особа има слободу говора, сваку младу особу треба третирати на једнаки начин, без дискриминације и стигматизације. Од планирања зависи реализација радионице односно постизање очекиваних циљева усмјерених на превенцију насиља у настави.

Посебно је значајно нагласити да размјена у цијелој групи представља основни облик рада којим почиње и завршава се свака радионица. По правилу водитељ на крају радионице сумира разговор.

Помоћу радионичке вјежбе млади ће унапређивати комуникационе компетенције, односно они ће самосталним или интерактивним радом стећи знања, усавршити вјештине, развијати навике, врлине, способности. Важно је нагласити да активности водитеља радионичке вјежбе која је усмјерена ка унапређивању комуникационих компетенција нису доминантне у њеном непосредном извођењу, већ у припремању када се конципира и временски димензиона структура и ток предстојеће радионице. Основне компоненте радионичке вјежбе чини унапријед осмишљена концепција, радионичка активност, додатак радионичким вјежбама и путокази за извођење вјежби. У организационој макроструктури радионичке вјежбе сљедеће су фазе: 1) уводне активности (у оквиру заједничке фронталне комуникације представљање, фокус на тему, циљ радионице, лична очекивања и корист, релаксирајућа вежба...), 2) главне радионичке активности (једна од четири индивидуалне, тандемске, групне, фронталне, главне активности студената у функцији остваривања циља радионице) и 3) завршне активности (завршни разговор у коме водитељ и ученици заокружују тему, завршне евалуације, апострофирање завршне евалуације) (Илић, 2005). Радионичарским приступом подстиче се сарадничко и искуствено учење структурирано одређеним активностима усмјереним како на интелектуани развој тако и мотивацију учесника.

Закључак

Резултати различитих истраживања указују на заступљеност насиља у основној школи ученика од петог до осмог, односно деветог разреда. Велки (2019) наводи да није било помака у смањењу насиља у школама иако су уведени бројни превенцијски програми. Наведени податак указује на потребу едукације наставника за континуиран и свакодневан рад усмјерен ка превенцији насиља у школи.

Успјешна превенција насиља у школи зависи од степена педагошко-психолошких, дидактичко-методичких знања наставника, односно неопходно је не само познавање когнитивних и мотивацијских процеса у настави него и познавања когнитивног, моралног и социјалног развоја ученика. Наставник (васпитач) иноватор треба да покаже спремност за изучавање, прихватање и примјену знања о новим могућностима превенције насиља у школи (Ковачевић, 2016). Стога се од наставника очекује да прецизно планира и изводи поучавање, утврђује исходе учења и управља разредом, али и да показује ентузијазам и вјеру у ученика. Недостатак толеранције, санкционисање и казне од стране наставника не подстичу квалитетну социјалну интеграцију ученика. Настава усмјерена на превенцију насиља у школи подстиче критичко размишљање и независно понашање ученика, подстиче ученике за процјењивање, упоређивање и испуњавање обавеза без конфликта и разумијевање социјалних односа, развија и подстиче интерперсоналне вјештине код ученика, развија код ученика социјално одговорно понашање и социјалну независност, оспособљава ученике за контролу властитог понашања и социјалну кооперативност те оспособљава ученике за асертивне социјалне вјештине.

Препорука је планирање, програмирање, реализација и евалуација континуиране обуке наставника за развијање и усавршавање комуникацијских знања, спретности и способности, могућности стварања повољне климе за успјешан рад и сарадњу ученика у школи.

Литература

- Beganović, S., Eminović, J., Džanan, Š., Petraš, S. (2018). Razvoj mehanizama rane prevencije i intervencije vršnjačkog nasilja u školi. *SaZnanje, 1*, 86-97.
- Bojčić, K., Mandić Vidaković, S. (2022). Vršnjačko nasilje i učenička percepcija školske klime. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu, 71(1)*, 70-83.
- Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Velki, T. (2019). Usporedba prevalencije i predikcija vršnjačkog nasilja sa vršnjačkim zlostavljanjem. *Ljetopis socijalnog rada, 26(3)*, 363-390.
- Velki, T., Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkog nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 22(1)*, 101-120.
- Vidović, S. i M. Radovanović (2003). Radionica – o čemu je reč? U *Priručnik za voditelje radionica iz oblasti obrazovanja za vještine medijacije*. Nemačka organizacija za tehničku saradnju (GTZ). Preuzeto 1. 6. 2022. sa <https://wiac.info/docview>
- Vlah, N., Perger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja spercipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole. *Kriminologija i socijalna integracija, 22(1)*, 1-25.
- Grbić-Pavlović, N., Pavlović, G. (2013). Vršnjačko nasilje iz ugla učenika osnovnih škola na području banjalučke regije: analiza empirijskog istraživanja. *Zbornik radova: Međunarodna naučno stručna konferencija „Vršnjačko nasilje“ (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, 447-464.
- Đorđević, J. (2003). Nastava kao proces poučavanja, učenja i komuniakcije. *Pedagoška stvarnost, 9(10)*, 698-709.
- Zrilić, S. (2006). Sudionici u krugu školskog nasilja. *Magistra Ladertina, 1(1)*, 49-57.
- Илић, М. (2005). Иновативни модели вјежби у универзитетској настави. У Д. Бранковић (Ур.), *Зборник: Иновације у универзитетској настави* (стр. 47–114). Бања Лука: Филозофски факултет.
- Крнјажич, С. (2002). *Сocijalни односи и образовање*. Београд: Институт за педагошка истраживања, Виша школа за образовање васпитача.
- Ковачевић, Б. (2016). *Васпитање у настави*. Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале.
- Костић, Н. (2021). Идеје Гојка Бабића о психолошким импликацијама вербалног омаловажавања ученика од стране наставника. У Ј. Марковић (Ур.), *Споменица Гојка Бабића* (стр. 157-172). Пале: Филозофски факултет.

- Марковић, Ж. М., Трифуновић, В. С. (2017). Полне разлике и насиље међу ученицима основношколског узраста. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 47(1), 63-82.
- Martinko, J. (2012). Radionica – metoda interaktivnog učenja i poučavanja odraslih. *Andragoški glasnik* 16(2), 165-174.
- Macanović, N., Petrović, J. (2015). *Prevenција vršnjačkog nasilja u osnovnim školama „Vratimo drugarstvo u razrede“*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
- Новосељачки, Н., Шимоњи-Чернак, Р., Покушевски, М. (2020). Ученичка перцепција школске климе и насиља у школи. *Настава и васпитање*, 69(3), 273-290.
- Powers, A., Roughton, A. (1979). An Outline of How To Plan a Workshop. Preuzeto 20. 6. 2022. sa <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED136792.pdf>
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Popadić, D., Plut, D., Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije: Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Pregrad, J. (2010). *Priručnik: Program prevencije vršnjačkog nasilja za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 65(2), 251-271.
- Reić Ercegovac, I., Koludrović, M., Bubić, A. (2018). Percipirana sigurnost u školi i razredno-nastavno ozračje kao prediktori doživljavanja nasilnih ponašanja. *Napredak*, 159(1-2), 31-52.
- Roeders, R. (2003). *Interaktivna nastava-Dinamika efikasnog učenja i nastave*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Rot, N. (2006). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sušac, N., Ajduković, M., Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25(2), 197-221.
- Černi Obrdalj, E., Rumboldt, M., Beganlić, A., Šilić, N. (2010). Vrste nasilja među djecom i osjećaj sigurnosti u školama Bosne i Hercegovine. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 19(3), 561-574.

PREVALENCE AND PREVENTION OF SCHOOL VIOLENCE

Branka Kovačević
Nataša Kostić
Faculty of Philosophy
University of East Sarajevo

Abstract: *The paper aims to study the prevalence and prevention of school violence. To examine the prevalence of violence, we reviewed and analyzed research papers that focused on the prevalence of school violence and prevention. The articles which were considered had students of older grades of elementary school as the research sample: the fifth grade the least. The reason for this is that most authors state that school violence is most prevalent in adolescence, but also that it decreases during later adolescence. We also analyzed papers published from 2010 to 2022, which report on research conducted in elementary schools in Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Croatia, in the attempt to study the prevalence of violence in recent times (in our country and neighboring countries). When it comes to the prevention of violence, we considered instruction focused on the prevention of school violence as well as the highlighting of essential aspects for organizing pedagogical and psychological workshops to prevent school violence. The authors suggest organizing continuous teacher training for the prevention of school violence.*

Keywords: *violence, elementary school, prevention*

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE I ISKORIŠTAVANJE DJECE U HRVATSKOJ

Irma Kovčo Vukadin, redovita profesorica u trajnom zvanju

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za kriminologiju¹⁰⁵

Sažetak: *Prema procjenama relevantnih međunarodnih institucija, svake godine milijuni djece diljem svijeta postaju žrtvama spolnog zlostavljanja i iskorištavanja. Prema posljednjim globalnim podacima, 18% djevojčica i 7,6% dječaka do 18-te godine dožive seksualnu viktimizaciju u svijetu. Europski i hrvatski podaci se također kreću u navedenim okvirima. Prvi korak u odgovornoj društvenoj reakciji na problem seksualne viktimizacije djece (nakon postavljanja adekvatnog zakonskog okvira) je praćenje problema na nacionalnoj razini. Stoga je cilj ovog rada bio utvrditi: 1. opseg seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u Hrvatskoj, 2. sudsku praksu sankcioniranja počinitelja, 3. značajke djela i počinitelja te 4. trajanje postupka. Analizirani su podaci o kaznenim djelima spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece prema podacima Državnog zavoda za statistiku u razdoblju od 2013. do 2021. godine. Analiza pokazuje kako počinitelji ovih kaznenih djela čine manji dio ukupnog broja počinitelja te kako je najčešće kazneno djelo Spolna zlouporaba djeteta mlađeg od 15 godina. Počiniteljima ovih delikata suci uglavnom izriču bezuvjetne kazne zatvora, te se kazna zatvora najčešće izriče u trajanju od 6 do 12 mjeseci. Jedna trećina počinitelja kaznena djela čini u stjecaju, manji dio u sudioništvu te je jedna petina počinitelja prethodno osuđivana. Počinitelji su dominantno muškarci sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem hrvatskog državljanstva koji su neoženjeni. Postupak od prijave do pravomoćne presude najčešće traje godinu dana i dulje. Rezultati analize ukazuju na dodatna pitanja koja bi bilo vrijedno istražiti.*

Ključne riječi: *seksualno zlostavljanje djece, seksualno iskorištavanje djece, Hrvatska, službeni podaci*

Uvod

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 1999) je definirala seksualnu zlostavu djeteta (*eng. child sexual abuse*) kao uključenost djeteta u seksualne aktivnosti koje ne razumije u potpunosti, za koje nije sposobno dati informirani pristanak, za koje nije razvojno zrelo i ne može dati pristanak ili koje krše zakone ili društvene tabue. Prema procjenama relevantnih međunarodnih institucija, svake godine milijuni djece diljem svijeta postaju žrtvama seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja. Prema posljednjim globalnim podacima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO, 2014), 18% djevojčica i 7,6% dječaka do 18-te godine dožive seksualnu viktimizaciju u svijetu. Europski i hrvatski podaci se također kreću u navedenim okvirima (WHO, 2014; Ajduković, Sušac i Rajter, 2013, Popović, 2018). Različite pravne definicije dovode do nedostatka univerzalno prihvaćenih definicija (Kovčo Vukadin, 2019) pa je Interagencijska radna skupina (Greijer i Doek, 2016) predložila razlikovanje dviju velikih skupina pojavnih oblika viktimizacije djece: seksualno zlostavljanje i seksualno iskorištavanje pri čemu se glavna razlika odnosi na postojanje određenog oblika razmjene koja postoji kod seksualnog iskorištavanja. Rezultati brojnih istraživanja ukazuju na značaj mogućih posljedica koje seksualno zlostavljanje i iskorištavanje može imati na razvoj djece pa ne čudi da je međunarodna zajednica donijela određene standarde koji služe kao okvir za regionalna i nacionalna definiranja problema. Na globalnoj razini je najznačajniji dokument u ovom kontekstu UN-ova konvencija o pravima djeteta koja je dopunjena Fakultativnim protokolom o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji, dok su

---

¹⁰⁵ irma.kovco.vukadin@erf.unizg.hr

na regionalnoj razini temeljni dokumenti Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja te Direktiva 2011/93/EU o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije. Sve relevantne dokumente je Hrvatska ratificirala i implementirala u nacionalno zakonodavstvo.

U cilju adekvatne društvene reakcije na problem seksualne viktimizacije djece, osim postavljanja zakonskog okvira koji je usklađen s međunarodnim definicijama, od izuzetne je važnosti i praćenje problema na nacionalnoj razini. U tom smislu, cilj ovog rada odnosi se na stjecanje uvida u značajke seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u Hrvatskoj u razdoblju od 2013. do 2021. godine na temelju službenih podataka. Analizom se želi utvrditi: 1. opseg seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u Hrvatskoj, 2. sudsku praksu sankcioniranja počinitelja, 3. značajke djela i počinitelja te 4. trajanje postupka.

Metodološki okvir

U svrhu postizanja odgovora na postavljena istraživačka pitanja, analizirani su podaci Državnog zavoda za statistiku koji objedinjuje statistička izvješća državnih odvjetništava i sudova. Jedinica promatranja je počinitelj koji može imati različite uloge u kaznenom djelu: ulogu počinitelja, supočinitelja, poticatelja ili pomagatelja. Važno je imati na umu kako u ovim podacima broj počinitelja ne znači ujedno i broj kaznenih djela¹⁰⁶. U ovom radu analiziraju se podaci isključivo za punoljetne počinitelje kaznenih djela spolnog¹⁰⁷ zlostavljanja i iskorištavanja djece (glava XVII Kaznenog zakona). Važno je naglasiti kako se u ovom radu analiziraju podaci samo za ovu skupinu kaznenih djela (kaznena djela iz glave XVI. Kaznena djela protiv spolne slobode je također moguće počinuti protiv djece, no ona nisu uključena u ovu analizu iz razloga otežanog identificiranja onih počinitelja koji su kazneno djelo počinili na štetu djeteta). U statističkim izvješćima Državnog zavoda za statistiku, u punoljetne počinitelje se ubrajaju i mlađe punoljetne osobe (18 do 21 godina). Do 2020. godine je Državni zavod za statistiku objavljivao godišnje publikacije o punoljetnim počiniteljima kaznenih djela, a od 2020. godine objavljuje samo baze podataka koje nisu apsolutno istovjetne u smislu jedinica analize onima iz tiskanih izdanja. U radu se analizira vremensko razdoblje od 2013. godine (vrijeme važenja Kaznenog zakona iz 2011. godine) do 2021. godine.

Rezultati i diskusija

Opseg i udio seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u ukupnom kriminalitetu

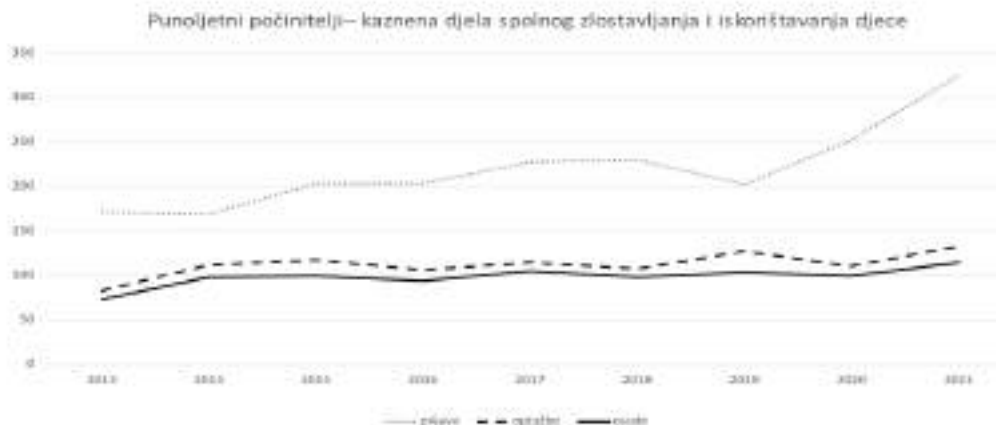
Podaci o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih punoljetnih počinitelja kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece (Graf 1) pokazuju trend povećanja prijave, optužbi i osuda u analiziranom razdoblju. Naročito je razvidan porast broja prijave u razdoblju od 2019. do 2021. godine. Bez dodatnih analiza je teško zaključiti je li uočeni porast refleksija stvarnog porasta ovog problema, veće osviještenosti hrvatske javnosti o ovom problemu (pa onda i većoj spremnosti prijavljivanja), bolje educiranosti stručnjaka (policijskih službenika, državnih odvjetnika i sudaca) ili nekih drugih čimbenika. Također, izuzetno je teško uspoređivati službene podatke o incidenciji ove vrste viktimizacije djece s inozemnim podacima iz razloga različitih pravnih definicija koje postoje u različitim državama. U posljednjem europskom pregledu kriminaliteta i kaznenog pravosuđa (Aebi i

---

¹⁰⁶ Kako se i navodi u metodološkim objašnjenjima Državnog zavoda za statistiku (2014, str.7), „ako jedna osoba počinu nekoliko kaznenih djela (stjecaj), kao glavno djelo uzima se najteže kazneno djelo“. Također, „kad nekoliko osoba sudjeluje u počinjenju jednog kaznenog djela, svaki se sudionik (počinitelj) smatra jedinicom promatranja. U tom slučaju svako će se djelo evidentirati kao obilježje kod svakog sudionika, s tim što se odgovorom na posebno pitanje utvrđuje je li riječ o sudioništvu.“ (DZS, 2014, str.7).

¹⁰⁷ U radu se koristi termin spolno zlostavljanje (koje jezično nije najbolja opcija) u kontekstu Kaznenog zakona koji koristi takvu terminologiju.

sur., 2021) za kazneno djelo seksualne zlostave djeteta¹⁰⁸ (*eng. sexual abuse of a child*), od 32 države koje su dostavile podatke za ova kaznena djela, 12 država je izvijestilo o povećanju stope (broj slučajeva u odnosu na 100.000 stanovnika) ovakvih slučajeva u razdoblju od 2011. i 2016. godine, dok je istovjetan broj država izvijestio o smanjenju stope.

Graf 1. Broj prijavljenih, optuženih i osuđenih punoljetnih osoba zbog kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece

Tablica 1 sadrži podatke o udjelu počinitelja ove skupine kaznenih djela u ukupnom broju prijavljenih, optuženih i osuđenih počinitelja u Hrvatskoj iz koje je razvidna niska zastupljenost počinitelja ove skupine kaznenih djela u ukupnom broju počinitelja. Podaci po pojedinačnim godinama ukazuju na relativno stabilan udio počinitelja ovih delikata u ukupnom broju počinitelja.

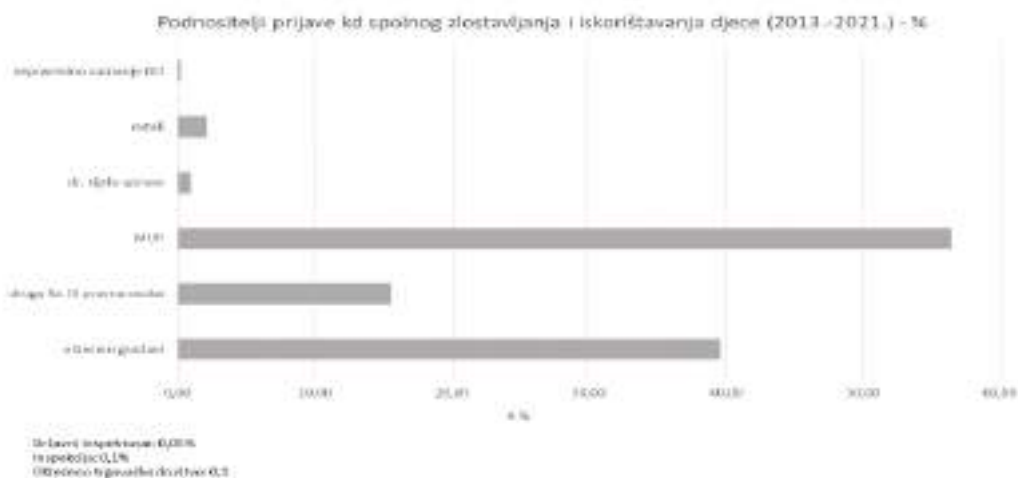
Tablica 1. Udio (%) počinitelja spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u ukupnom broju prijavljenih, optuženih i osuđenih osoba u hrvatskoj

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2013-2021.
Prijave	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,7	0,4
Optužbe	0,4	0,6	0,8	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7
Osude	0,4	0,6	0,8	0,7	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9	0,7

Osim podatka o opsegu i trendovima ove vrste kriminaliteta, interesiralo nas je tko su najčešći podnositelji ovakvih prijava, obzirom da se radi o vrsti viktimizacije koju je, u određenim slučajevima, odnosno kod određenih kaznenih djela, prilično otežano detektirati, osim u situaciji iskaza žrtve. Iz zbirnih podataka prezentiranih u Grafu 2 razvidno je kako ova kaznena djela državnom odvjetništvu najčešće podnosi MUP ili neposredno oštećeni građani. Ovakvi podaci su očekivani, no pomalo i čudi slaba zastupljenost ostalih prijavitelja. Naime, u Hrvatskoj je od 2018. godine u primjeni ažurirani Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja (Radna skupina za praćenje provedbe Protokola o postupanju u slučaju seksualnog nasilja, 2018) koji uvodi standardizirani postupak postupanja u slučajevima seksualnog nasilja (bez obzira na dob žrtve) te se opisuju obveze pojedinih tijela u smislu

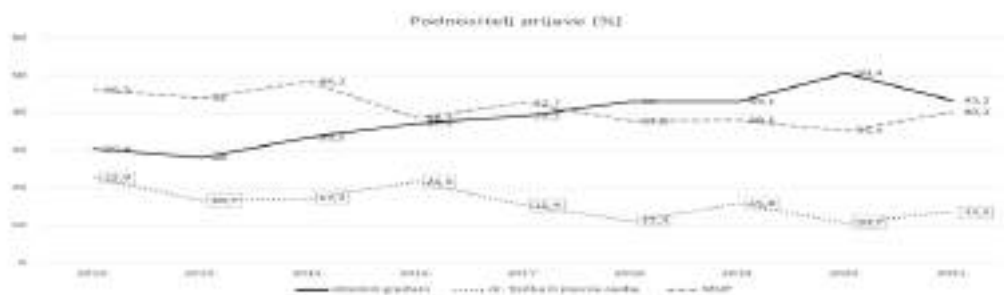
¹⁰⁸Standardna definicija seksualne zlostave djeteta koja se koristi u ovoj publikaciji je „bilo koji fizički seksualni kontakt osobe iznad zakonske dobi dobrovoljnog pristanka na seksualni odnos, s osobom mlađom od zakonski određene dobi dobrovoljnog pristanka za seksualni odnos, osim spolnog odnosa (jer takva aktivnost spada pod definiciju silovanja). Gdje je moguće, podaci trebaju uključivati bilo koji oblik fizičkog seksualnog kontakta (osim silovanja) i pokušaj. Podaci ne uključuju: verbalno ili druge oblike ne-fizičkog zlostavljanja, dječju pornografiju, radnje koje se smatraju silovanjem, seksualni odnos između djece koja međusobno pristaju na takvu aktivnost, seksualni odnos između djeteta i mlade osobe – u slučaju pristanka i ako razlika u dobi nije veća od tri godine.“ (Aebi i sur., 2021, str. 441).

postupanja u slučaju saznanja za takve slučajeve. Osim policije i pravosudnih tijela, posebno se opisuju zadaće i obveze zdravstva, centara za socijalnu skrb i odgojno-obrazovnih ustanova. Pitanje prijavljivanja seksualnog nasilja prema djeci od strane navedenih ustanova je neistraženo pitanje u Hrvatskoj, kako u smislu statističkih pokazatelja, tako i u smislu razloga za takvo stanje.

Graf 2. Podnositelji prijave kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece (zbirni podaci za razdoblje od 2013. do 2021. godine)

Graf 3 prikazuje podatke o udjelu podnositelja prijave u analiziranom razdoblju iz kojeg je uočljiv porast neposrednih prijava od građana te pad prijava od strane MUP-a što govori o većoj spremnosti građana za prijavljivanje ovakvih kaznenih djela. Treba istaknuti kako je u posljednjem desetljeću napravljen cijeli niz aktivnosti koje su usmjerene na osvještavanje o ovom problemu, kao i na poticanje spremnosti djece na prijavljivanje seksualne zlostave i iskorištavanja. Tako primjerice MUP na svojim službenim stranicama¹⁰⁹ donosi definiciju seksualnog zlostavljanja djece te poveznice na korisne sadržaje, poput brošura „Kako prepoznati znakove i opasnost od seksualnog zlostavljanja“, „Savjeti djeci“, „Savjeti roditeljima“, poveznicu na Konvenciju Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, letak i brošuru, kao i na video Vijeća Europe „Reci nekom kome vjeruješ“¹¹⁰ koji je sinkronizirala Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba te poveznicu na online prijavu zlostavljanja djeteta Red Button. Ipak, aktualne spoznaje o velikoj tamnoj brojci ovakvih oblika viktimizacije, tj. činjenice da se određeni broj djece ne obraća nikome za pomoć ukazuje na važnost prepoznavanja indikatora seksualnog nasilja i adekvatnog reagiranja relevantnih ustanova.

Graf 3. Udio podnositelja prijave u razdoblju od 2013. do 2021. godine

¹⁰⁹ <https://mup.gov.hr/online-prijave/zastita-djece-i-obitelji/kriminalitet-na-stetu-djece/seksualno-zlostavljanje-djece/281720>

¹¹⁰ http://www.coe.int/t/dg3/children/pdf/SexualAbuse_croate.pdf

U Tablici 2 prikazani su podaci o broju osuđenih osoba za pojedinačna kaznena djela iz ove skupine kaznenih djela. Iz zbirnih podataka za analizirano razdoblje razvidno je kako je najzastupljenije kazneno djelo spolne zlouporabe djeteta mlađeg od 15 godina, nakon kojeg, po visini zastupljenosti slijedi kazneno djelo iskorištavanja djece za pornografiju. Sva ostala kaznena djela zastupljena su s manje od 10%, a interesantno je primijetiti kako u analiziranom razdoblju nije bilo osuda za kazneno djelo iskorištavanja djece za pornografske predstave. Kod kaznenog djela spolne zlouporabe djeteta mlađeg od 15 godina vidljive su određene blaže oscilacije u njegovom učešću u svim kaznenim djelima ove skupine koje se kreću od 45,2% do 61,1% te je uočljiv određeni pad udjela ovog kaznenog djela u posljednje tri godine. Kod kaznenog djela iskorištavanja djece za pornografiju su uočene oscilacije nešto izraženije pa možemo uočiti porast udjela osuda do 2016. godine nakon čega slijedi pad udjela osuda u svim kaznenim djelima ove skupine do 2019. godine nakon koje opet uočavamo porast udjela ovog kaznenog djela u svim osudama.

Tablica 2. Osuđeni počinitelji kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece prema kaznenim djelima

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Ukupno
svoga	73 100,0	97 100,0	99 100,0	94 100,0	104 100,0	97 100,0	103 100,0	99 100,0	115 100,0	881 100,0
Čl. 158.	33 45,2	53 54,6	57 57,6	52 55,3	58 55,8	59 60,8	63 61,1	57 57,6	54 46,9	486 55,2
Čl. 159.	2 2,7	0	3 3,9	0	0	0	1 1,0	0	1 0,9	7 0,8
Čl. 160.	6 8,2	7 7,2	4 4,0	8 8,5	9 8,6	5 5,1	8 7,8	6 6,1	2 1,7	55 6,2
Čl. 161.	0	3 3,1	0	0	3 2,9	4 4,1	2 1,9	3 3,0	4 3,5	19 2,1
Čl. 162.	4 5,4	5 5,1	4 4,0	0	1 1,0	2 2,1	1 1,0	2 2,0	1 0,9	20 2,2
Čl. 163.	18 24,6	24 24,7	25 25,2	33 35,1	28 26,9	23 23,7	24 23,3	24 24,2	41 35,6	240 27,2
Čl. 164.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Čl. 165.	10 13,7	5 5,1	6 6,0	1 1,1	5 4,8	4 4,1	4 3,9	7 7,1	12 10,4	54 6,1

Čl. 158. Spolna zlouporaba djeteta mlađeg od 15 godina, Čl. 159. Spolna zlouporaba djeteta starijeg od 15 godina, Čl. 160. Zadovoljenje pohote pred djetetom mlađim od 15 godina, Čl. 161. Mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba, Čl. 162. Podvođenje djeteta, Čl. 163. Iskorištavanje djece za pornografiju, Čl. 164. Iskorištavanje djece za pornografske predstave, Čl. 165. Upoznavanje djece s pornografijom

Sudska praksa sankcioniranja počinitelja

Tablica 3 daje uvid u sankcije izrečene punoljetnim počiniteljima spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece. Dominantna sankcija izrečena počiniteljima ovih kaznenih djela je kazna zatvora koja je u skoro polovice slučajeva izrečena u uvjetnom obliku. Udio uvjetne kazne zatvora manji je od istog udjela za sve osuđene osobe u Hrvatskoj¹¹¹ (mogući razlog je veća raznolikost zakonskih okvira kažnjavanja, ali možda i veći oprez sudaca u procjeni počinitelja i (ne)mogućnosti da se svrha sankcije postigne i u uvjetnom modalitetu. Maloljetničke sankcije (koje se mogu primjenjivati i prema mlađim punoljetnim osobama) izrečene su u znatno manjem broju slučajeva.

¹¹¹ Prosječni udio uvjetne kazne zatvora izrečene svim osuđenim osobama u Hrvatskoj u razdoblju od 2013. do 2019. godine je 76,5%.

Tablica 3. Sankcije izrečene osuđenim punoljetnim osobama (frekvencije i postotci)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Ukupno
svoga	73	97	99	94	104	97	103	99	115	881
zator	69 94,5	91 93,8	91 91,9	91 96,8	98 94,2	87 89,7	94 91,3	90 90,9	105 91,3	816 92,6
Uvjetni zatvor*	18 26,1	29 31,9	44 48,3	42 46,1	50 51,0	43 49,4	45 47,9	38 42,2	49 46,7	358 43,9
Odgojne mjere	0	1 1,0	3 3,0	0	3 2,9	2 2,1	0	3 3,0	5 4,3	17 1,9
Mlt zatvor	1 1,4	2 2,1	1 1,0	1 1,1	0	1 1,0	1 1,0	1 1,0	0	8 0,9
Pridržaj mlt zatvora	3 4,1	2 2,1	3 3,0	1 1,1	2 1,9	7 7,2	8 7,8	2 2,0	4 3,8	32 3,6

* postotak za uvjetnu osudu izračunat je u odnosu na izrečenu kaznu zatvora

Osim podataka o vrsti izrečene sankcije, interesirao nas je i podatak o duljini izrečene kazne zatvora (Tablica 4). Podaci o duljini izrečene kazne zatvora obuhvaćaju ukupne podatke, bez obzira radi li se u bezuvjetnoj, uvjetnoj ili djelomično uvjetnoj kazni zatvora. Zakonski okviri za ovu skupinu kaznenih djela su dosta široki (od zakonskog minimuma od 3 mjeseca do dugotrajnog zatvora za teška kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta). Iz zbirnih podataka je razvidno kako je u analiziranom razdoblju izrečen svega jedan dugotrajni zatvor¹¹² te kako je najčešća duljina zatvorske kazne od u trajanju od 6 do 12 mjeseci¹¹³, odnosno do jedne godine (60,2%) što bi sugeriralo da se suci kreću u donjim okvirima zakonskih opcija kažnjavanja.

Tablica 4. Duljina izrečene kazne zatvora (frekvencije i postotci)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	ukupno
zatvor	69 100,0	91 100,0	91 100,0	91 100,0	98 100,0	87 100,0	94 100,0	90 100,0	105 100,0	816 100,0
Dugotrajni zatvor	0	0	0	0	0	1 1,1	0	0	0	1 0,1
20 g.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15-20 g.	1 1,4	0	0	1 1,1	1 1,0	0	0	0	0	3 0,4
10-15 g.	2 2,9	1 1,1	0	1 1,1	0	1 1,1	2 2,1	2 2,2	1 0,9	10 1,2
5-10 g.	3 4,3	5 5,5	1 1,1	3 3,3	5 5,1	3 3,4	2 2,1	8 8,9	5 4,8	35 4,3
3-5 g.	3 4,3	12 13,2	12 13,2	7 7,7	5 5,1	4 4,6	9 9,6	15 16,7	13 12,4	80 9,8
2-3 g.	9 13,0	5 5,5	4 4,4	5 5,5	6 6,1	8 9,2	6 6,4	7 7,8	10 9,5	60 7,3
1-2 g.	8 11,6	7 7,7	15 16,5	16 17,6	21 21,4	15 17,2	16 17,0	14 15,5	23 21,9	135 16,5
6-12 mj.	29 42,0	49 53,8	52 57,1	49 53,8	55 56,1	47 54,0	55 58,5	42 46,7	50 47,6	428 52,4
3-6 mj.	14 20,3	11 12,1	6 6,5	7 7,7	5 5,1	8 9,2	4 4,2	2 2,2	3 2,8	60 7,3
2-3 mj.	0	1 1,1	1 1,1	2 2,2	0	0	0	0	0	4 0,5

Za dva najučestalija kaznena djela iz ove skupine su izračunati zbirni podaci za ukupno analizirano razdoblje u smislu duljinu izrečene kazne zatvora (Tablica 5). Kod kaznenog djela spolne zlostave djeteta mlađeg od 15 godina vidimo kako je uvjetna kazna zatvora izrečena u nešto više od jedne

¹¹² U Hrvatskoj je u razdoblju od 2013. do 2019. godine na godišnjoj razini izrečeno prosječno 4,6 kazni dugotrajnog zatvora.

¹¹³ Kazna zatvora u trajanju od 6 do 12 mjeseci je najčešće izricana duljina kazne zatvora svim počiniteljima kaznenih djela u Hrvatskoj u razdoblju od 2013. do 2019. godine.

trećine slučajeva te kako se najčešće radi o kazni zatvora u trajanju od 6 do 12 mjeseci. Zakonski okvir kažnjavanja za ovo kazneno djelo je od 6 mjeseci (stavak 4) do 15 godina (stavak 5), s mogućnošću težeg kažnjavanja u slučaju izvršenja teškog kaznenog djela. Osim kazne zatvora u trajanju od 1 do 2 godine, vidljiva je određena zastupljenost kazni i u duljem trajanju. Počiniteljima kaznenog djela iskorištavanja djece za pornografiju je u skoro polovici slučajeva izrečena uvjetna kazna zatvora te je najzastupljenija duljina izrečene kazne ona od 6 do 12 mjeseci (skoro u dvije trećine slučajeva). Zakonski raspon kažnjavanja za ovo kazneno djelo je od 1 (stavak 2) do 12 godina (stavak 1) što svjedoči o korištenju zakonske mogućnosti ublažavanja kazne.

Tablica 5. Duljina kazne zatvora izrečene počiniteljima spolne zlostave djeteta mlađeg od 15 godina (čl. 158) i iskorištavanja djece za pornografiju (čl. 163) (2013. – 2021.)

	Zatvor svega	Zatvor uvjetno	DZ	20 g.	15-20 g.	10-15 g.	5-10 g.	3-5 g.	2-3 g.	1-2 g.	6-12 m.	3-6 m.
Čl. 158.	449 100,0	163 36,3	1 0,2	0	3 0,7	10 2,2	32 7,1	65 14,5	40 8,9	80 17,8	199 44,3	19 4,2
Čl. 163.	215 100,0	107 49,8	0	0	0	0	2 0,9	13 6,0	16 7,4	38 17,7	134 62,3	12 5,6

Osim glavne kazne, počiniteljima kaznenih djela se mogu izreći i sigurnosne mjere. Tablica 6 daje uvid u sigurnosne mjere koje su izrečene punoljetnim osobama za kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u razdoblju od 2013. do 2021. godine. Razvidno je kako su sigurnosne mjere izrečene u relativno malom broju slučajeva (9,1%¹¹⁴) te kako počiniteljicama nije izrečena niti jedna sigurnosna mjera u ovom razdoblju. U najvećem broju slučajeva je izrečena sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja (27,5%), a potom sigurnosna mjera zabrane približavanja, uznemiravanja ili uhođenja (18,7%) te zabrane pristupa internetu (16,2%).

Tablica 6. Sigurnosne mjere izrečene osuđenim počiniteljima (2013.-2021.)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	Ukupno mjere	Ukupno sankcije
svega	22	18	4	8	15	13	80	881
Žene	0	0	0	0	0	0	0	22

1. obvezno psihijatrijsko liječenje, 2. obvezno liječenje od ovisnosti, 3. zabrana obavljanja određene dužnosti ili djelatnosti, 4. obvezan psihosocijalni tretman, 5. zabrana približavanja, uznemiravanja ili uhođenja, 6. zabrana pristupa internetu

Značajke djela i počinitelja

Tablica 7 sadrži podatke o stjecađu, sudioništvu, recidivu i izrečenim mjerama (osim glavne kazne). Stjecaj opisuje situaciju u kojoj jedna osoba s jednom ili više radnji ostvari obilježja više kaznenih djela. U toj situaciji sud utvrđuje kaznu za svako pojedino djelo i nakon toga izriče jedinstvenu kaznu. Prema zbirnim podacima za ukupno razdoblje, razvidno je kako je skoro jedna trećina počinitelja djelo počinilo u stjecađu. Podaci u udjelu stjecađa u analiziranom razdoblju pokazuje porast počinitelja koji su kazneno djelo počinili u stjecađu.

Sudioništvo podrazumijeva više osoba koje mogu u različitim svojstvima sudjelovati u izvršenju kaznenog djela: kao počinitelji, supočinitelji, poticatelji i pomagatelji. Prema zbirnim podacima za ukupno razdoblje, relativno mali broj počinitelj čini ova kaznena djela u sudioništvu što je i očekivano s obzirom na prirodu ovih kaznenih djela. Veći udjeli sudioništva bili bi zabrinjavajući jer bi moguće odražavali određeni stupanj organiziranosti u izvršenju ovih kaznenih djela.

Zbirni podaci o ranijoj osuđivanosti pokazuju kako je skoro jedna petina osuđenih osoba već ranije bila osuđivana. Na žalost, ne raspoložemo podatkom o vrsti ranije osude – radi li se o ranijim osudama

¹¹⁴ Prosječni udio izrečenih sigurnosnih mjera svim počiniteljima kaznenih djela u Hrvatskom u razdoblju od 2013. do 2019. godine iznosi 4,6% što svjedoči o nešto češćem izricanju sigurnosnih mjera počiniteljima kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece.

za ista ili istovrsna kaznena djela ili o drugim kaznenim djelima. Ovaj podatak je niži od onoga koji Smalbone i Wortley (2001) navode za uzorak australskih zatvorenika.

Tablica 7. Osuđene punoljetne osobe: stjecaj, sudioništvo, ranije osude i izrečene mjere (frekvencije i postotci)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	ukupno
svoga	73	97	99	94	104	97	103	99	115	881
Stjecaj	18 24,6	26 26,8	26 26,3	22 23,4	35 33,6	27 27,8	30 29,1	40 40,4	53 46,1	277 31,4
Sudioništvo	2 2,7	7 7,2	5 5,0	2 2,1	4 3,8	11 11,3	2 1,9	3 3,0	4 3,5	40 4,5
Ranije osude	9 12,3	16 16,5	14 14,1	31 33,0	23 22,1	14 14,4	21 20,4	22 22,2	21 18,3	171 19,4
Oduzimanje imovinske koristi	0	0	3 3,0	0	0	1 1,0	0	1 1,0	1 0,9	6 0,7
Oduzimanje predmeta	15 20,5	14 14,4	16 16,2	19 20,2	19 18,3	10 10,3	12 11,6	20 20,2	16 13,9	141 16,0
Sporedna novčana kazna	0	0	2 2,0	0	0	0	0	0	0	2 0,2
Rad za opće dobro	14 19,2	25 25,8	15 15,1	20 21,3	18 17,3	10 10,3	15 14,6	9 9,0	10 8,7	136 15,4

Tablica 8 daje uvid u sudjelovanje žena u skupini počinitelja svih kaznenih djela te kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece. U analiziranom razdoblju žene čine od 10,3% do 14,1% svih osuđenih punoljetnih osoba, a podaci o njihovom sudjelovanju u broju osuđenih osoba za kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece govore o njihovoj nižoj zastupljenosti koja se kreće od 0% (2016. godine) do 9,3% (2014. godine), odnosno o prosječnoj zastupljenosti od 3,2%. Ovakva zastupljenost znatno je niža od one koju McLeod (2015) navodi za Sjedinjene Američke Države (20%), temeljem analize sudskih spisa, no bliska je podacima koji se navode za Kanadu (3,7%) (Savage, 2017), Australiju (1,7%) (Richards, 2011) i Njemačku (1,7%) (Snyder, 2000), prema službenim statistikama¹¹⁵. Prema rezultatima brojnih istraživanja, glavninu počinitelja seksualnih delikata na štetu djece čine muškarci (Essabar i sur., 2015; Karayianni i sur, 2017).

Tablica 8. Osuđene žene - počiniteljice (frekvencije i postotci)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Ukupno Ž (%)	10,3	12,2	11,6	12,6	12,9	13,0	13,0	13,4	14,1
Ž glava XVII (f)	2	3	3	0	2	3	1	4	4
Ž glava XVII (%)	2,7	9,3	3,0	0,0	1,9	3,1	1,0	4,0	3,5

Tablica 9 daje uvid u postignutu obrazovnu razinu osuđenih počinitelja ove skupine kaznenih djela. Nešto više od polovice osuđenih osoba (54,1%) ima završenu srednju školu u trogodišnjem ili četverogodišnjem trajanju. Po visini učešća slijede oni koji imaju završenu osnovnu školu (22,7%) te potom oni koji nemaju završenu osnovnu školu (10%). Podaci o nezavršenoj osnovnoj školi bliski su onima koje Smalbone i Wortley (2002) navode za uzorak australskih zatvorenika te onima koje navode Kovčo Vukadin i sur. (2019) na uzorku policijskih prijava u dvjema policijskim upravama. Poznato je da su počinitelji seksualnih delikata na štetu djece vrlo heterogena skupina, no podaci za hrvatski uzorak svjedoče o nešto nižoj obrazovnoj razini počinitelja pa se postavlja pitanje tamne brojke ovih kaznenih djela kod počinitelja više obrazovne razine.

¹¹⁵ Tozdan i sur. (2019) nalaze priličnu diskrepanciju između službenih statistika i rezultata viktimizacijskih studija u kojima je udio ženskih počinitelja znatno viši.

Tablica 9. Obrazovanje počinitelja spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece (frekvencije i postotci)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	ukupno
svoga	73	97	99	94	104	97	103	99	115	881
Bez ili 1-3 razreda OŠ	2 2,7	3 3,1	5 5,0	2 2,1	2 1,9	0	1 1,0	1 1,0	4 3,5	20 2,3
4-7 razreda OŠ	5 6,8	5 5,1	7 7,1	8 8,5	9 8,6	6 6,2	11 10,7	11 11,1	6 5,2	68 7,7
Osnovna škola	16 21,9	23 23,7	21 21,2	23 24,5	21 20,2	18 18,5	27 26,2	28 28,3	23 20,0	200 22,7
Srednja škola (3)	25 34,2	26 26,8	34 34,3	30 31,9	37 35,6	38 39,2	37 35,9	29 29,3	44 38,3	300 34,0
Srednja škola (4)	14 19,2	27 27,8	16 16,2	17 18,1	19 18,3	25 25,8	12 11,6	21 21,2	26 22,6	177 20,1
Viša škola	3 4,1	1 1,0	2 2,0	2 2,1	4 3,8	2 2,1	1 1,0	1 1,0	3 2,6	19 2,1
Visoka škola	4 5,5	8 8,2	4 4,0	4 4,2	4 3,8	3 3,1	6 5,8	2 2,0	6 5,2	41 4,6
Magisterij	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Doktorat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nepoznato	4 5,5	4 4,1	10 10,1	8 8,5	8 7,7	5 5,1	8 7,8	6 6,1	3 2,6	56 6,3

Tablica 10 pruža uvid u državljanstvo i bračni status počinitelja. Naime, u području seksualne viktimizacije djece postoji jedan pojavni oblik koji izaziva posebnu pozornost, a to je tzv. dječji seksualni turizam, odnosno seksualno iskorištavanje djece u kontekstu putovanja i turizma (opširnije u Remenar, 2022). Sva kaznena djela iz analizirane skupine mogu biti počinjena i u kontekstu putovanja i turizma pa nas je stoga interesirao podatak o državljanstvu osuđene osobe. Zbirni podaci za ukupno analizirano razdoblje (kao i podaci po pojedinačno analiziranim godinama) svjedoče da se radilo o dominantno hrvatskim državljanima.

Sljedeće obilježje prikazano u Tablici 10 odnosi se na bračni status osuđene osobe. U nešto više od polovice slučajeva su počinitelji bili neoženjeni, dok je nešto više od četvrtine počinitelja u vrijeme izvršenja djela bilo u braku. Udio neoženjenih počinitelja nešto je niži od onoga koje Kovčo Vukadin i sur. (2019) navode za uzorak počinitelja s područja dvije policijske uprave (64%) što je moguće objasniti metodološkim obuhvatom podataka u ove dvije analize (ovdje se analiziraju podaci samo za punoljetne osobe, dok su u spomenuto istraživanje obuhvatilo i maloljetne počinitelje). Udio počinitelja koji su u braku u analiziranom razdoblju pokazuje određene oscilacije i kreće se od 18,2% 2015. godine do 31,7% 2017. godine.

Tablica 10. Državljanstvo i bračni status osuđenih počinitelja spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece (frekvencije i postotci)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	ukupno
Svega	73 100,0	97 100,0	99 100,0	94 100,0	104 100,0	97 100,0	103 100,0	99 100,0	115 100,0	881 100,0
RH	71 97,3	93 95,9	96 97,0	94 100,0	103 99,0	96 99,0	99 96,1	97 98,0	114 99,1	863 97,9
Neoženjen	42 57,5	55 56,7	55 55,5	52 55,3	54 51,9	51 52,6	57 55,3	52 52,5	69 60,0	487 55,3
Oženjen	20 27,4	27 27,8	18 18,2	26 27,6	33 31,7	30 30,9	30 29,1	31 31,3	30 26,1	245 27,8
Udovac	1 1,4	4 4,1	4 4,0	3 3,2	0	3 3,1	4 3,9	5 5,0	4 3,5	28 3,2
Razveden	9 12,3	8 8,2	17 17,2	11 11,7	16 15,4	10 10,3	10 9,7	9 9,1	10 8,7	100 11,3
nepoznato	1 1,4	3 3,1	5 5,0	2 2,1	1 1,0	3 3,1	2 1,9	2 2,0	2 1,7	21 2,3

Trajanje postupka

Hitnost postupka u predmetima kaznenopravne zaštite djece u Hrvatskoj je predviđena Zakonom o sudovima za mladež (čl. 4.) pa je interesantno vidjeti koliko traje kazneni postupak prema punoljetnim počiniteljima ove skupine kaznenih djela. Tablica 11 svjedoči o prilično nepovoljnoj situaciji u Hrvatskoj – prosječno u tri četvrtine slučajeva postupak od prijave do pravomoćne odluke traje godinu dana i dulje, a po pojedinačnim godinama kreće se u rasponu od 68,9% (2016. godine) do čak 81,3% (2018. godine). Ovi podaci su iz perspektive viktimiziranog djeteta prilično nepovoljni jer je u mladoj dobi osobito važno da posljedice određenog ponašanja (kako vlastitog tako i tuđeg) uslijede sa što je moguće manjom vremenskom odgodom. Ovo je posebice zabrinjavajuće u situaciji ako postoji svojevrsno obeshrabrivanje žrtve od traženja pomoći i podrške (koja se prema postojećim standardima žrtvi ovakvih kaznenih djela treba pružiti čim prije) zbog bojazni od „kontaminacije“ iskaza i posljednično ishoda kaznenog postupka.

Tablica 11. Trajanje postupka od prijave do pravomoćne odluke (optužene osobe) za kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece (frekvencije i postotci)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Ukupno
Svega	82 100,0	112 100,0	117 100,0	106 100,0	115 100,0	107 100,0	127 100,0	110 100,0	133 100,0	1009 100,0
Do 1 mj.	0	0	1 0,8	0	0	0	0	0	0	1 0,1
1-2 mj.	0	1 0,9	0	0	0	0	0	1 0,9	1 0,7	3 0,3
2-4 mj.	3 3,6	3 2,7	6 5,1	1 0,9	2 1,7	2 1,9	3 2,4	1 0,9	1 0,7	22 2,2
4-6 mj.	4 4,9	5 4,5	6 5,1	3 2,8	6 5,2	1 0,9	4 3,1	3 2,7	5 3,7	37 3,7
6-12 mj.	16 19,5	21 18,7	20 17,1	29 27,3	22 19,1	17 15,9	17 13,4	18 16,4	25 18,8	185 18,3
1 god. i više	59 71,9	82 73,2	84 71,8	73 68,9	85 73,9	87 81,3	103 81,1	87 79,1	101 75,9	761 75,4

Zaključak

Cilj ovog rada bio je stjecanje uvida u značajke seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u Hrvatskoj u razdoblju od 2013. do 2021. godine prema službenim podacima. U smislu utvrđivanja opsega seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece rezultati analize pokazuju kako počinitelji ovih kaznenih djela čine manji dio ukupnog broja prijavljenih (0,4%), optuženih (0,7%) i osuđenih (0,7%) punoljetnih osoba u Hrvatskoj. U analiziranom razdoblju uočava se porast broja prijavljenih, optuženih i osuđenih osoba za ovu skupinu kaznenih djela. Najzastupljenije kazneno djelo je Spolna zlouporaba djeteta mlađeg od 15 godina. U odnosu na sudsku praksu sankcioniranja počinitelja, može se zaključiti kako su suci skloniji izricati bezuvjetnu kaznu zatvora ovoj skupini počinitelja te kako se pri tom najčešće služe donjim zakonskim okvirom (najčešće izricano trajanje kazne zatvora je od 6 do 12 mjeseci). Analiza podataka o značajkama djela pokazuje kako jedna trećina počinitelja ova kaznena djela čini u stjecaju, svega 4,5% u sudioništvu te da je jedna petina počinitelja ranije bila osuđivana. Podaci o počiniteljima ukazuju na mali udio žena među počiniteljima ovih kaznenih djela, o uglavnom srednjoškolskoj razini obrazovanja počinitelja, dominantno hrvatskom državljanstvu i ne-bračnosti počinitelja. Prema podacima o trajanju postupka, postupak od prijave do pravomoćne odluke traje najčešće dulje od godinu dana. Dobivene rezultate treba doživljavati u kontekstu glavnog ograničenja rada koje se odnosi na korištenje službenih podataka za koje je upitno koliko održavaju realnu sliku ovog oblika viktimizacije. No, u nedostatku rezultata viktimizacijskih studija (što posredno može govoriti o nedovoljnom društvenom interesu za ovaj problem), službeni podaci ostaju značajan izvor podataka o promjenama u opsegu i strukturi te društvenoj reakciji na ove oblike viktimizacije djece. Rezultati ove analize također ukazuju na cijeli niz dodatnih pitanja koja bi bilo vrijedno istražiti.

Literatura

- Aebi, M.F., Caneppele, S., Harrendorf, S., Hashimoto, Y.Z., Jehle, J.-M., Khan, T.S., Kühn, O., Lewis, C., Molnar, L., Smit, P., Þórisdóttir, R., and national correspondents (2021). *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2021 (6th ed.)*. Series UNILCRIM, (1)2021. Preuzeto sa: <https://wp.unil.ch/europeansourcebook/printed-editions-2/>
- Ajduković, M., Sušac, N., Rajter, M. (2013). Gender and age differences in prevalence and incidence of child sexual abuse in Croatia. *Croatian Medical Journal*, 54(5), 469-479.
- Državni zavod za statistiku (DZS) (2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020). *Punoljetni počinitelji kaznenih djela: prijave, optužbe i osude*. Državni zavod za statistiku
- Essabar, L., Khaiqallah, A., & Dakhama, B.S.B. (2015). Child sexual abuse: report of 311 cases with review of literature. *Pan African Medical Journal*, 20, 47. doi: 10.11604/pamj.2015.20.47.4569
- Greijer, S., Doek, J. (2016). *Terminology guidelines for the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse*. ECPAT International
- Karayianni, E., Fanti, K.A., Diakidoy, I.A., Hadjicha- rambous, M.Z., & Katsimicha, E. (2017). Prevalence, contexts, and correlates of child sexual abuse in Cyprus. *Child Abuse & Neglect*, 66, 41-52. doi: 10.1016/j.chiabu.2017.02.016
- Kazneni zakon*, Narodne novine, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21
- Kovčó Vukadin, I. (2019). Etička pitanja u istraživanjima seksualne viktimizacije djece. *Temida*, 22(1), 3-38. doi: 10.2298/TEM1901003K
- Kovčó Vukadin, I., Mesić, J., Žgela, V. (2019). Characteristics of child sexual abuse cases reported to the Croatian police. U S. Popović, G. Crous, N. Tarhish, L. Van Erwegen i F. Lorenz (ur.), *Proceedings of the conference Child Maltreatment & Well-being: contemporary issues, research and practice*, University of Rijeka
- McLeod, D.A. (2015). Female offenders in child sexual abuse cases: A national picture. *Journal of Child Sexual Abuse*, 24(1), 97-114. doi: 10.1080/10538712.2015.978925
- Popović, S. (2018). Child sexual abuse in Croatia: a systematic review of research. *Ljetopis socijalnog rada*, 25(1), 5-37.
- Radna skupina za praćenje provedbe Protokola o postupanju u slučaju seksualnog nasilja (2018). *Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja*. Ured za ravnopravnost spolova, Biblioteka ONA. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Biblioteka%20ONA/Protokol%20o%20postupanju%20u%20slu%20C4%8Daju%20seksualnog%20nasilja%202018.pdf>. Pristupljeno 19.7.2022.
- Remenar, K. (2022). *Seksualno iskorištavanje djece u kontekstu putovanja i turizma*. Diplomski rad, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Richards, K. (2011). *Misperceptions about child sexual offenders*. Trends and Issues in Crime and Criminal Justice Series, No. 429, Australian Institute of Criminology
- Savage, L. (2019). Female offenders in Canada 2017. *Juristat*, 1, 1-20.
- Smallbone, S.W., Wortley, R.K. (2001). *Child sexual abuse: offender characteristics and modus operandi*. Trends and Issues in Crime and Criminal Justice Series, No. 193, Australian Institute of Criminology
- Snyder, H.N. (2000). *Sexual assault of young children as reported to law enforcement: victim, incident and offender characteristics*. DIANE Publishing
- Tozdan, S., Briken, P., Dekker, A. (2019). Uncovering female child sexual offenders – needs and challenges for practice and research. *Journal of Clinical Medicine*, 8(3), 401 doi: 10.3390/jcm8030401
- Zakon o sudovima za mladež*, Narodne novine, 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19
- WHO (1999). *Report of the consultation on child abuse prevention*. Geneva: WHO, (WHO/HSC/PVI/99.1; http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/65900/1/WHO_HSC_PVI_99.1.pdf, accesses
- WHO (2014). *Global status report on violence prevention 2014*. WHO, UNDP i UNODC. Dostupno na: <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/649376/retrieve>

CHILD SEXUAL ABUSE AND EXPLOITATION IN CROATIA

Abstract: *Relevant international institutions estimate that millions of children around the world are victims of sexual abuse and exploitation each year. According to the latest global data, 18% of girls and 7.6% of boys up to the age of 18 are victims of sexual violence worldwide. European and Croatian data are also within the mentioned limits. The first step of a responsible societal response to the problem of child sexual victimization (after the creation of an appropriate legal framework) is the monitoring of the problem at the national level. Therefore, the aim of this work was to determine 1. the extent of sexual abuse and sexual exploitation of children in Croatia, 2. the judicial practice of punishing the perpetrator, 3. the characteristics of the crime and the perpetrator, and 4. the duration of the proceedings. Data on crimes of sexual abuse and sexual exploitation of children were analyzed according to the data of the National Bureau of Statistics in the period from 2013 to 2021. The analysis shows that the perpetrators of these crimes make up a smaller part of the total number of perpetrators and that the most common crime is sexual abuse of a child under the age of 15. Offenders of these crimes are usually sentenced to unconditional prison terms and with duration of 6 to 12 months. One-third of offenders commit crimes in concurrence of criminal offences, a smaller proportion in complicity, and one-fifth of offenders have prior convictions. The perpetrators are mainly men with completed high school education, of Croatian nationality, who are unmarried. The process from application to final judgment usually takes a year or more. The results of the analysis point to further issues that need to be investigated.*

Keywords: *child sexual abuse, child sexual exploitation, Croatia, official data.*

SEKSUALNO DEVIJANTNO PONAŠANJE KOD ADOLESCENATA

*Dijana Kržalić, doktor medicine-specijalizantica psihijatrije¹¹⁶
Kantonalna bolnica Zenica*

*Kata Bešker, dipl.medicinska sestra,mr.sc pedagogije
Klinički centar Univerziteta u Sarajevu
Odjel dječje i adolescentne psihijatrije*

*Vildana Pindžo, dipl. psihologica
Klinički centar Univerziteta u Sarajevu
Odjel dječje i adolescentne psihijatrije*

Sažetak: Tijekom adolescencije slika pojedinca o vlastitom tijelu doživljava značajne promjene, a fizički izgled postaje jedan od temelja na kojem se gradi identitet. S druge strane, spolnost je temeljna sastavnica ljudske osobnosti, no kada se govori o adolescentnoj spolnosti, vrlo često se priča kroz prizmu rizičnosti i promiskuiteta. Mladi se kroz period adolescencije susreću sa brojnim fizičkim i psihosocijalnim promjenama. Upravo te promjene utječu na formiranje seksualnog identiteta adolescenta, a koji se dodatno oblikuje s obzirom na individualne i okolinske čimbenike. Poznato je kako su mladi skloni ulaženju u razna rizična ponašanja, vole eksperimentirati, žele isprobavati svoju zrelost i autonomiju. Upravo zbog svega navedenog dolazimo do glavnog cilja ovog rada, a to je istaknuti i definirati obilježja rizičnog seksualnog ponašanja kod adolescenata koje nazivamo seksualnim devijantnim ponašanjima, kao i naglasiti uzroke i utjecaje koji dovode do seksualnih devijantnih ponašanja adolescenata. U radu ćemo staviti naglasak prvenstveno na porast rizika za nastanak i učestalost devijantnih ponašanja kod adolescenata i njihovu pozitivnu korelaciju primarno sa strukturom i dinamikom obiteljskih odnosa, a potom ćemo se osvrnuti na individualne karakteristike adolescenata, društvenu potporu i položaj u skupini vršnjaka, proksimalne i šire okolinske čimbenike. Naglašava se važnost prevencije seksualnog devijantnog ponašanja kod mladih zbog formiranja adekvatnog psihosocijalnog profila zrele odrasle osobe koja će današnji adolescent u budućnosti postati.

Ključne riječi: Adolescencija, spolnost, seksualno devijantno ponašanje, seksualni identitet, dinamika obiteljskih odnosa, čimbenici rizika, prevencija, psihosocijalni profil osobe.

Uvod

Mnogi autori se slažu da postoji povezanost između preživljene traume u djetinjstvu i razvoja različitih oblika problematičnog ponašanja u adolescenciji i odrasloj dobi, u koje se ubraja i seksualno devijantno ponašanje. (Lebedina, Manzoni, 2007.). Hoće li dijete nakon proživljenog traumatskog iskustva imati posljedice na razini cjelokupnog ponašanja ili formiranja problematičnog ponašanja u adolescenciji i odrasloj dobi (seksualno devijantnog) ovisi o karakteristikama samog djeteta, načina na koji se dijete nosi sa traumom, ali i vrsti, intenzitetu i dužini trajanja traume, podršci primarne obitelji, društvene potpore i položaja u skupini vršnjaka. Stoga će se u prvoj trećini rada osvrnuti na karakteristike dječje traume, reagiranja djece na traumu te specifične simptome nakon proživljene traume. Zatim se definira problematično (seksualno devijantno ponašanje), a posebno se pozornost stavlja na čimbenike koji doprinose razvoju seksualnih neadekvatnih ponašanja. Nakon toga uslijedit

---

¹¹⁶ dijana.krzalic@gmail.com

će pregled verificiranih ponašanja kao seksualno devijantnih (seksualne varijacije i devijacije). Na koncu se naglašava važnost prevencije seksualnog devijantnog ponašanja kod mladih zbog formiranja adekvatnog psihosocijalnog profila zrele odrasle osobe koja će današnji adolescent u budućnosti postati.

Traumatski događaj

Traumatski događaj se definira kao događaj izvan granica ljudskog iskustva koji je veoma neugodan svim ljudima. To su događaji koji uključuju borbu, mučenje, nasilje, ratove, prirodne katastrofe, teške prometne nesreće. (Čorkalo Biruški, 2009.). Traumatski događaji smatraju se i za život opasne situacije, odnosno one u kojima su ljudi izloženi smrti, težim tjelesnim povrijedama, i u kojima se javlja osjećaj životne ugroženosti, straha i bespomoćnosti. (Kurtović, 2007.) Traumatski događaj se ne mora nužno dogoditi samoj osobi da bi se izazvala traumatska reakcija. (Čorkalo Biruški, 2009.).

Reakcija na traumatski događaj

Reakcije na traumatski događaj mogu se pojaviti tijekom te neposredno nakon događaja ili nekoliko dana, mjeseci i godina poslije. (Čorkalo Biruški, 2009.). Ponekad veoma bliske osobe ne mogu primijetiti traumatske posljedice kod žrtve, upravo zbog toga što pojedinci različito reagiraju na traumatski događaj. (Van der Kolik, 2003.).

Razine na kojima se javlja reakcija na traumatski događaj

Reakcije na traumatski događaj mogu se pojaviti na nekoliko razina. Na emocionalnoj razini (pojavom anksioznosti, ljutnje, tuge i straha), na ponašajnoj razini (smanjenje koncentracije, iritabilnosti, agresivnosti i socijalnog povlačenja), na misaonoj razini (najčešće se očituje sjećanjima na događaj koja mogu izazvati različite reakcije od osobe do osobe. (Van der Kolik, 2003.). Kada te reakcije prijeđu određenu granicu podnošljivosti tada govorimo o patološkom obliku reakcije, odnosno postraumatskom stresnom događaju koji se u budućnosti može ispoljavati u vidu različitih neadekvatnih oblika ponašanja, u koje spada i seksualno devijantno. (Čorkalo Biruški, 2009.).

Značaj proživljene traume u djetinjstvu za nastanak problema ponašanja

Značaj proživljene traume u djetinjstvu je mnogo veći nego što se percipira. Izlaganje raznim traumatskim događajima vrlo je često, a više od dvije trećine djece doživi najmanje jedan životno-ugrožavajući traumatski događaj do šesnaeste godine života. (Coperland i suradnici, 2007.). Međutim 70% osoba nakon traumatskog iskustva nema trajnih posljedica, a preostalih 30% su u velikom riziku za razvijanje emocionalnih i mentalnih posljedica, kao i posljedica poremećaja ponašanja u koje se ubrajaju i seksualno devijantna ponašanja. (Scheering, 2019.).

Psihološka trauma u djetinjstvu

Psihološka trauma djece nastaje tijekom traumatskih događaja koji zbog svoje opasnosti prema životu i zdravlju djeteta ili djetetu bliske osobe, mogu izazvati promjene koje vode problematičnom ponašanju, posebno kada se radi o traumatskim događajima neuobičajene prirode i iznenadnog pojavljivanja (Begovac i Begovac, 2011.).

Psihološka trauma u djetinjstvu je značajan rizik čimbenik za nastanak problema ponašanja uključujući i seksualno devijantna ponašanja. Djeca koja su proživjela traumu često iskazuju razne oblike problema u ponašanju koji su u velikom broju također povezani sa emocionalnim poteškoćama. (Cohen, Berliner, Mannarino, 2010.).

Uloga razvojne traume u životu djeteta i njena povezanost sa nastankom seksualnih devijantnih ponašanja u adolescenciji

Razvojne traume su one traume koje su doživljene u djetinjstvu u interakciji sa bliskim i važnim osobama tijekom odrastanja, a najčešće su to članovi uže/primarne obitelji. (Profaca, 2019.). Razvojne traume imaju veliku snagu koja nastaje radi ponavljanog iskustva traume, što pridonosi formaciji psihološkog oštećenja. Što se traumatska iskustva ranije jave, to će posljedice za dijete biti značajnije.

(Horvatinović, 2018.). Najučestaliji oblik traumatiziranja u djetinjstvu jeste zlostavljanje i zanemarivanje što je direktno povezano sa mogućim ispoljavanjem seksualnih devijantnih ponašanja u adolescenciji i odrasloj dobi. (Profaca, 2016.). Različiti događaji imaju različito značenje te se na različite načine odražavaju na funkcioniranje djeteta u budućnosti. Primjerice, separacija od majke za dijete predstavlja ugrožavajuću situaciju, a koja može biti povezana sa razvojem seksualnih devijantnih ponašanja u adolescenciji i odrasloj dobi. Školski period bitno utječe na razvoj mentalnog zdravlja djeteta. Osim stjecanja znanja dijete sudjeluje u mnogim procesima u kojima formira svoju ulogu u društvu. Dijete razvija samopouzdanje, uči i socijalno prihvaćati i brojna društvena ograničenja te stječe socijalne vještine i stvara socijalne odnose. Slabiji uspjeh, slabije socijalne vještine za djecu predstavljaju traume koje poslije mogu prerasti u poremećaje ponašanja i emocija, emocionalno nestabilne osobe, kao i osobe sa seksualnim devijantnim ponašanjima (Harbur, 2016.).

Dugotrajno perzistiranje traume kroz period odrastanja ima tendencu prelaska u probleme ponašanja i seksualna devijantna ponašanja

Osobe koje su bile permanentno izložene traumatičnim događajima koji uzrokuju stres, osjećaje nelagode i ugroženosti uz psihološke probleme često iskazuju poremećaje ponašanja i emocija, kao i krize rodnog/spolnog identiteta u adolescentnoj dobi. (Cohen, Berliner, Mannarino, 2010).

Adolescencija i spolnost

Spolnost je temeljna sastavnica ljudske osobnosti, no kada se govori o adolescentskoj spolnosti, vrlo se često priča kroz prizmu rizičnosti i promiskuiteta. Razdoblje adolescencije prate brojne fizičke i psihosocijalne promjene s kojima se mladi susreću te koje utječu na formiranje seksualnog identiteta koji se dodatno oblikuje s obzirom na individualne i okolinske čimbenike. Poznato je kako su mladi skloni ulaženju u razna rizična ponašanja jer su znatiželjni, vole eksperimentirati, a prije svega žele isprobati svoju zrelost i autonomiju. Adolescencija je vrlo intenzivno i nerijetko stresno razdoblje tijekom kojeg se mladi susreću sa brojnim tjelesnim, psihološkim i emocionalnim promjenama. (Kuzman, 2009.).

Razvoj seksualnog identiteta kod adolescenata

Seksualni identitet je složen fenomen. Podrazumijeva spol-koji se odnosi na biološki status i kategorizira se kao muški, ženski i interseksualni (hermafroditi-kombinacija značajki muškog i ženskog spola koji onemogućavaju razlikovanje). Rod-kao jedan od osnovnih elemenata ljudskog identiteta. Označava stavove, osjećaje i ponašanje koje određena kultura povezuje s biološkim spolom. Rodni se identitet definira kroz sliku o sebi kao o osobi relativno maskulinih ili femininih obilježja. Rod je upravo ono što utječe na određivanje seksualnog identiteta. (Berk, 2008.).

Seksualna orijentacija

Seksualna orijentacija definira se kao seksualna privlačnost koju osoba osjeća prema drugima te se dijeli na tri osnovne skupine: heteroseksualnost-privlačnost osobe suprotnog spola, homoseksualnost-privlačnost osobe istog spola i biseksualnost-privlačnost osoba oba spola. Seksualna orijentacija je

prvi znak romantičnog interesa i javlja se za vrijeme adolescencije kada se javljaju brojne hormonalne promjene koje utječu na vlastito shvaćanje vlastitih preferencija i osjećanja. (Figerson, 2005.) L Engle, Jackson, 2010.

Seksualna socijalizacija

Seksualna socijalizacija započinje primarno unutar obitelji gdje mladi po uzoru na roditelje prihvataju roditeljske stavove i vrijednosti o seksualnosti, te uče o granicama i samom seksualnom ponašanju kod roditelja. Seksualna socijalizacija uz obitelj naglašava i utjecaj vršnjaka, škole i medija koji požuruju seksualnu aktivnost mladih i eksperimentiranja u seksualnim odnosima, koji na koncu mogu biti uvod u seksualna devijantna ponašanja. (Patena, Kulin 2018.).

Čimbenici rizika za nastanak seksualno devijantnih ponašanja

Period adolescencije često je obilježen nedostatkom znanja i iskustva za donošenje odgovornih odluka s kojima se mladi susreću. U pravo zbog takve činjenice adolescencija se smatra posebno osjetljivim razdobljem u kojem se mladi nerijetko upuštaju u rizična ponašanja u koja se ubrajaju i seksualno devijantna. (Ross i Wyatt, 2000.). Čimbenici rizika za nastanak seksualno devijantnih ponašanja klasificiraju se u tri osnovne skupine:

Individualni čimbenici: Rizično seksualno ponašanje se povezuje sa brojnim individualnim obilježjima od kojih su najviše istaknuti sklonost rizičnom ponašanju, traženju uzbuđenja (sensation seeking), nisko samopoštovanje, iskustvo seksualne viktimizacije te poremećaj raspoloženja. (Zukerman, 1994. Boden i Horwood, 2006, Bancroft i sur, 2004.). Osim navedenih rizičnih čimbenika pronađena je značajna povezanost između rizičnog/devijantnog seksualnog ponašanja i konzumacije alkohola i droga. (Staton i sur, 1999. La Brick i sur, 2005.). Kao potencijalan motiv ulaska u devijantne seksualne aktivnosti često se spominju i niz psiholoških osobina koje su svojstvene adolescentima (nerazvijene komunikacijske vještine, manjkavost znanja o rizicima i oblicima zaštite, iluzije neranjivosti, osjećaj usamljenosti, naglašena potreba za seksualnim eksperimentiranjem, buntovnički duh gdje seksualna eksperimentiranja predstavljaju izraz pobune i otpora prema društvenim normama. (Kalina i sur., 2011.).

Proksimalni okolinski čimbenici: Utjecaj obitelji na seksualno devijantno ponašanje adolescenata: Uloga neadekvatne obiteljske dinamike ima važnu ulogu u nastanku seksualno devijantnog ponašanja u adolescenciji. Obiteljski odnosi su veoma važni u razvoju djeteta, a njihov utjecaj se odražava u psihološkom i emocionalnom zdravlju i kasnijem oblikovanju djetetova ponašanja. U skladu s time je jasno da postoji značajna veza između rizičnih čimbenika na obiteljskoj razini i nastanka seksualnih devijantnih ponašanja u adolescenciji. Ključnim obiteljskim rizicima smatraju se sukobi unutar obitelji, razvijena nesigurna privrženost, slaba komunikacija unutar obitelji, slab nadzor nad djetetom, neprimjeren odgojni stil, zlostavljanje i zanemarivanje od strane roditelja, psihičke poteškoće roditelja, alkoholizam, narkomanija i promiskuitet roditelja. Ovo su rizici koji kasnije doprinose formiranju problematičnih ponašanja djeteta. Mnogi autori naglašavaju važnost obiteljskih odnosa i interakcijana cjelokupni razvoj djeteta i njegovog ponašanja u adolescenciji i odrasloj dobi. (Hrabar, 2016.).

Utjecaj vršnjaka na seksualno devijantno ponašanje adolescenata: S obzirom da u periodu adolescencije mladi često ulaze u beskompromisan sukob sa obitelji intenzivira se utjecaj vršnjaka na psihosocijalni razvoj adolescenta. Kroz vršnjačke grupe oni razvijaju identitet, kognitivnu i socijalnu kompetentnost. U vršnjacima pronalaze znatan izvor emocionalne potpore, privrženosti, razumijevanja i moralnog vodstva. (Doge i Gonzales, 2009.). Mladi iskazuju visok stupanj vršnjačkog konformizma kako bi razvili osjećaj pripadnosti. Odbačenost od vršnjaka za mlade može predstavljati jedan od najvećih emocionalnih udaraca što nastoje izbjeći prilagodbom okvirima određene grupe. (Bastašić, 1995.). Upravo zbog toga je važno naglasiti koliki utjecaj vršnjački pritisak ima na adolescenta. U tom kontekstu, jedan od pokušaja ostvarivanja pripadnosti određenoj vršnjačkoj grupi, odnosno aspekt u kojem se može osjećati vršnjački pritisak manifestira se kroz seksualne aktivnosti. Partnerski odnos,

koji sa sobom najčešće nosi seksualno eksperimentiranje, u adolescenciji ima snažan društveni status. (L Engle I Jackson, 2008).

Širi okolinski rizični čimbenici: Adolescenti su u današnje vrijeme izloženi velikom medijskom utjecaju. Oni se sve više oblikuju putem medija (internet, časopisi, filmovi) čime se relativizira utjecaj roditelja, vršnjaka i škole. (Brown I sur. 2005.) Brojna istraživanja su potvrdila utjecaj medija na razvoj kognicije kod mladih. Oni preko medijskog sadržaja stvaraju očekivanja od seksualnih odnosa, stvaraju percepciju o seksualnoj aktivnosti vršnjaka, razvijaju stavove o premisivnosti prema seksu, stječu općenite informacije o seksualnom ponašanju te formiraju iskrivljen doživljaj vlastite seksualnosti. (Somers i Tynan 2006.).

Seksualne devijacije / varijacije

Seksualno devijantno ponašanje je kao veoma složenu pojavu veoma teško uklopiti u jednostavne šeme klasifikacija. Jednako tako je teško definirati pojam normalnosti. Sa socijalnog stanovišta veoma je bitna interakcija pojedinca i društva koje nameće određene društvene norme. Tako se i ponašanje koje je izvan prihvaćenih pravila i običaja jednog društva smatra devijantnim. Iz ovoga proizilazi da definicija normalnosti varira od kulture do kulture te se mijenja s vremenom. Arnold Buss koji zagovara psihološki pristup pri definiranju normalnosti/devijantnosti navodi tri kriterija devijantnosti: neugoda, neefikasnost i bizarnost. Ova klasifikacija pruža nefleksibilni okvir i upravo iz ovih razloga bitno je napomenuti da u mnogim situacijama i primjerima nema jasne granice između normalnog i devijantnog. Dok DSM –IV klasifikacija pokušava strogo definirati tu granicu. Prema DSM-IV kako bi pojedinu seksualnu varijaciju proglasili devijantnom, odnosno parafilijom glavni uvjeti jesu trajanje dulje od šest mjeseci te izraziti osjećaji tjeskobe i krivnje nakon čina koji onemogućavaju normalno svakodnevno funkcioniranje osobe (Hyde i Dekamater, 2006.). Klasifikacija prema Arnoldu Bass-u pruža više fleksibilnosti te se u većoj mjeri primjenjuje za definiranje devijantnosti različitih seksualnih ponašanja i izražavanja. (Masters i Johanson, 2006.)

Seksualne varijacije/devijacije predstavljaju veoma široki pojam u koji spadaju različiti oblici doživljavanja ponašanja i emocija. Koncept seksualnih varijacija relativno je nov u savremenoj literaturi, a služi kako bi se olakšalo razumijevanje različitih oblika seksualnog ponašanja bez tendence za dijagnosticiranjem, ali sa jasnim kriterijima kada varijacije prelaze u devijacije. Podjela seksualnih devijacija/varijacija u četiri glavne okvirne skupine:

Varijacije u izboru seksualnih objekata: Fetišizam: Seksualno uzbuđenje se postiže prvenstveno kao reakcija na nežive predmete ili dijelove tijela. Seksualni sadizam: uključuje opetovano i namjerno nanošenje bola drugoj osobi kako bi se postiglo seksualno uzbuđenje. Seksualni mazohizam: se odnosi na postizanje seksualnog uzbuđenja kada se osoba ponižava ili zlorabi tjelesno ili duševno od strane druge osobe. (Masters i Johnson, 2006.). Prema (Reiche, 2000.) sadizam postaje parafilija tek kadase radi o ekstremnim slučajevima koji uključuje zlostavljanje, dok se mazohizam gleda kao na pretjerano naglašavanje i fiksiranje pasivnog seksualnog stava (svijest o krivnji koja uporište vodi iz trauma djetinjstva. Transvestitizam: Podrazumijeva odijevanje odjeće tipične za suprotni spol s ciljem postizanja seksualnog uzbuđenja ili zadovoljenja. (Petz, 2005.). Osim pojma transvestitizam u dijagnostičkim klasifikacijama spominje se pojam transvestitski fetišizam F65.1. Varijacija prelazi u devijaciju kada želje i seksualne potrebe ili ponašanja uzrokuju klinički značajne smetnje ili manjkavosti u socijalnim, radnim, te drugim područjima djelovanja. Bitno je naglasiti da se potreba za preodjevanjem u odjeću suprotnog spola rijetko razvije u promjenu spolnog identiteta, Transvestitska obilježja variraju od povremenog pojedinačnog odijevanja odjeće suprotnog spola do snažnog uključivanja u transvestitsku subkulturu. (De Lamater i Hyde, 2005).

Varijacije oblika seksualnih ponašanja: Ekshibicionizam: Stanje u kojem osoba opetovano pokazuje spolne organe na javnom mjestu nepoznatim ljudima kako bi postiglo seksualno uzbuđenje. Češće se pojavljuje među muškarcima. (Masters I Johnson, 2006.). Većina ekshibicionista je impotentno u drugim oblicima heteroseksualne aktivnosti. Poznati su slučajevi ekshibicionista koji su mentalno bolesni. (Masters I Johnson, 2006.). Voajerizam: Podrazumijeva opetovano gledanje seksualne aktivnosti, npr snošaja ili nagih osoba bez njihovog dopuštenja i znanja s ciljem postizanja

seksualnog uzbuđenja (Kaplan I Sadock,2000.). Zabilježeni su slučajevi voajera koji su počinili silovanja, krađe i druga kriminalna djela. (Masters I Johnson, 2006.).Voajeri često imaju problem sa stvaranjem seksualnih odnosa ili pak imaju veoma ograničena heteroseksualna iskustva. (Masters I Johnson, 2006.). Pedofilija: Označava odrasle osobe čija je isključiva ili preferirana metoda postizanja seksualnog uzbuđenja maštanje ili sudjelovanje u seksualnoj aktivnosti sa predpubertetskom djecom.Zabilježene su tri dobne skupine u kojima je pedofilija češća: poslije 50,godine, u srednjim 30.godinama i u adolescenciji (Masters I Johanson, 2006.).Zoofilija: Postizanje seksualnog uzbuđenja isključivo opetovanim sudjelovanjem u seksualnoj aktivnosti sa životinjama ili pak maštanje o tome. Zoofilija se najčešće javlja u seoskim sredinama (kod čobana). (Hyde i De Lanater, 2006.).Nekrofilija:Uključuje postizanje seksualnog uzbuđenja promatranjem ili pri seksualnom kontaktu sa mrtvim tijelom.Ova seksualna varijacija pojedince navodi da uklanjaju leševe iz grobova ili da se pak zapošljavaju u pogrebnim društvima ili mrtvačnicama. (Tolison i Adams, 1999.).

Varijacije seksualne orijentacije: Heteroseksualnost: podrazumijeva seksualnu orijentaciju koja se očituje u emocionalnoj ili fizičkoj privlačnosti prema osobi suprotnog spola.(Prtz, 2005.).Homoseksualnost: Označava istospolnu ljubav i usmjerenje muškaraca i žena.(Sielert,2008.).Prema (Hyde i De Lamater, 2008.) formiranje homoseksualnog identiteta je proces od šest faza: konfuzija identiteta, komparacija identiteta, toleriranje identiteta, prihvatanje identiteta, ponos zbog identiteta i sinteza identiteta. Osobe se smatraju homoseksualnim ukoliko one sebe definiraju takvima. (Green i Herak, 2009.). Biseksualnost: Biseksualna orijentacija se može definirati kao seksualna orijentacija koja uključuje emocionalnu ili fizičku privlačnost i naklonost osobama istog ili različitog spola.(Poštić, Mamula, Hodžić, 2005.).

Varijacije u odnosu na rodni i spolni identitet: Transrodnost: definicija transrodnosti je oblikovana oko rodni i spolni identiteta i izražavanja koji prelaze trenutno društveno prihvatljive norme u određenoj sredini, te se koristi kao termin koji objašnjava različite načine iskazivanja rodni/spolnih identiteta koji su drugačiji od tradicionalno uvjetovanih,(Postić, Đureković, Hodžić, 2008.) Transrodna osoba je osoba čiji rodni identitet ili rodna prezentacija nije u skladu sa spolno uvjetovanim tradicionalnim rodni ulogama. Termin trans se koristi za osobe koje prelaze rodne i spolne granice.Kao odgovor na transfobiju koja je prema ovim osobama česta razvijen je transrodni pokret kojeg obuhvaćaju identiteti kao što su: transvestite/tke, drag quins/kings, androgini identitet, transseksualci/ke i drugi. (Postić, Đurković, Hodžić, 2008.). Transseksualnost: Transseksualne osobe su osobe koje žele ili imaju namjeru promijeniti svoj spol, osobe koje su promijenile spol ili su to pak osobe koje su fizičkimodificirale svoje tijelo pomoću fizičke ili hormonaalne terapije ili operacije, da bi izrazile svoj rodni identitet.Naime, transseksualna osoba doživljava trajnu neugodu zbog svoga spola i spolne uloge do te mjere da se identificira sa suprotnim spolom, te da vjeruje kako zaista jeste suprotnog spola.(Davison i Neale, 2002.). Prema DSM-IV Klasifikaciji transseksualnost je navedena kao poremećaj spolnog identiteta.

Patološki oblici seksualno devijantnog ponašanja: Prostitucija: Prostitucija je negativna društvena pojava koju karakterizira pružanje seksualnih usluga poznatim ili nepoznatim osobama s ciljem stjecanja materijalne dobiti. Socioekonomski uvjeti života, život pod prijetnjom ili u strahu mogu biti uzročni faktori povezani s bavljenjem prostitucijom. Incest: Incest je oblik spolne zloupotrebe u kojoj dolazi do izražaja moć odraslih i starijih nad djecom. Općenito znači rodoskrvnuće seksualnim činom osobe člana obitelji.koji djetetu predstavlja autoritet.

Cilj rada

Cilj ovog istraživanja je istaknuti i definirati obilježja rizičnog seksualnog ponašanja kod adolescenata i naglasiti uzroke i utjecaje koji dovode do seksualnih devijantnih ponašanja navedene populacije, osvrćući se prvenstveno na traumu u ranom djetinjstvu i negativnu/nepovoljnu obiteljsku dinamiku u primrnoj obitelji.

Metodologija istraživanja

Ispitivanje je provedeno na grupi ispitanika sa istaknutim seksualnim varijacijama/devijacijama koji su trenutno u mlađoj odrasloj i odrasloj dobi. Svi ispitanici koji su zadovoljili kriterije za uključivanje u ovo istraživanje obuhvaćeni su istraživanjem. Svim ispitanicima je prezentiran cilj istraživanja i ispitanici su samovoljno pristali sudjelovati u istraživanju. Cijeli postupak je anonimn čime se garantira sigurnost identiteta ispitanika. Svaki ispitanik je u bilo kojem trenutku imao pravo odustati od istraživanja. Kao izvor podataka korišten je metod anketiranja kroz formu anketnog upitnika kreiranog od strane anketnih administratora. Upitnik je realiziran retrospektivno kroz intervju na standardnom liječničkom pregledu. Upitnik se sastojao iz pitanja koja su bila vezana za povezanost traume u ranom djetinjstvu i utjecajem nepovoljne obiteljske dinamike u ranom djetinjstvu sa nastankom seksualnih devijantnih ponašanja u budućnosti,

Diskusija i izlaganje postignutih rezultata

Iz rada proizilazi da je značaj traumatskog iskustva u djetinjstvu osnova kako će se kasnije u adolescenciji i odrasloj dobi oblikovati ponašanje osobe. (Pynoss, Steinberg,1996.). Važnost prepoznavanja traumatskog iskustva i praćenje njegovih posljedica, te načina na koji dijete proživljava traumu uveliko pridonose kasnijem oblikovanju adolescenta u smislu ispoljavanja neadekvatnih ponašanja od kojih su neka i seksualno devijantna. (Profaca, 2016.). Djeca koja u ranijoj dobi iskuse traumu imat će veće izgleda za razvoj problema u ponašanju. (Ford i suradnici, 1999). Kroz istraživanje se stavio naglasak na značaj obiteljskog okruženja, te rizik zlostavljanja i zanemarivanja u djetinjstvu na razvoj problema u ponašanju, seksualno devijantnih ponašanja i za razvoj perzistirajućeg posttraumatskog stresnog poremećaja koji se ponovno ispoljavao kroz prizmu raznih oblika devijantnih ponašanja. (Teicher i suradnici, 2003.). Emocionalno zlostavljanje, fizičko zlostavljanje, emocionalno zanemarivanje i tjelesno zanemarivanje ima pogubne kratkoročne i dugoročne posljedice na cjelokupni razvoj djeteta i ponašanja u adolescenciji. Ispitanici u navedenom istraživanju su doživjeli i bili izloženi različitim vrstama traume (nesreće, alkoholizam roditelja, nasilje u obitelji, zlostavljanje u obitelji) u periodu djetinjstva (od 7. do 11. godine). Kod većine ispitanika simptomi su se zadržali trajno nije bilo dokaza o značajnom spontanom oporavku. Došlo je do kroničnog pogoršanja na ponašajnom i emotivnom planu.

Zaključna razmatranja

Rad predstavlja pregled posljedica trauma i negativnih iskustava u djetinjstvu, vršnjačkog utjecaja i ostalih čimbenika koji mogu izazvati seksualna devijantna ponašanja u adolescenciji i odrasloj dobi. Kroz rad prezentirana su razmatranja koja se odnose na spolnost kao temelj ljudske osobnosti, naglašavajući spolnost u doba adolescencije. Doba adolescencije je rizično doba jer se mladi susreću sa psihosocijalnim promjenama. Psihosocijalne promjene, utjecaji sredine, utjecaji vršnjaka i medija dovode do rizičnih seksualnih ponašanja. Rizična seksualna ponašanja su češća u obiteljima sa negativnom obiteljskom dinamikom (nasilje u obitelji, alkoholizam) i u obiteljima nižeg socijalnog statusa. Kroz istraživanje je evidentirano da veći procenat mladih žena iz ovakvih obitelji u prosječnoj dobi od oko 14. godina se odaje prostituciji zbog poboljšanja materijalnog statusa ili pak bježi od kuće zbog strahova od nasilja ili zlostavljanja. U prevenciji neadekvatnih seksualnih ponašanja ako su ista rezultat traumatskog iskustva, od izuzetne važnosti je zadatak dječjih psihijatara, pedagoga i psihologa na rekonstrukciji traume. S druge strane problem definiranja granice između normalnih i devijantnih oblika seksualnog ponašanja, doživljavanja i izražavanja veoma je kompleksan. Pod utjecajem je raznih čimbenika: kulturalne razlike, vrijeme, društvo, zakoni, rodni odnosi i ostalo. Psihijatri, dječji psihijatri, pedagozi, psiholozi i ostali stručnjaci mentalnog zdravlja trebali bi se tražeći rješenje navedenog problema usmjeriti na činjenicu da DSM-IV klasifikacija pokušava strogo definirati tu granicu, dok kriteriji koje je predložio Arnold Buss pružaju više fleksibilnosti te su u većoj mjeri primjenjivi za definiranje devijantnosti različitih oblika seksualnog ponašanja i izražavanja. Osobe koje u određenoj mjeri odstupaju od uobičajenih obrazaca seksualnog ponašanja i izražavanja, najčešće bivaju izložene stigmatizaciji i etiketiranju. Upravo zbog toga je važan proces osvješćivanja šire javnosti o temeljnom ljudskom pravu na slobodu izražavanja vlastitog rodnog identiteta, seksualne

orijentacije te različitih oblika seksualnog ponašanja i izražavanja. Ukoliko je riječ o parafilijama potrebno je pojedince uključiti u različite tretmane i terapije. Osim toga veoma je bitna provedba edukacije o raznolikosti prirode seksualnosti u školama, fakultetima i široj zajednici s ciljem poticanja tolerancije prema osobama koje odstupaju od društveno uobičajenih obrazaca seksualnog ponašanja i doživljavanja.

Literatura:

- Davison, G.C. i Neale, J.M. (2002.). Psihologija abnormalnog ponašanja i doživljavanja. Zagreb. Naklada Slap.
- First, M.B. i suradnici (1996). DSM-IV dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje; Američka psihijatrijska udruga. Jastebarsko. Naklada Slap.
- Greene B. I Herek, G.H. (1999.). Psihologija ženske i muške homoseksualnosti. Naklada Jasenski
- Hyde, J.S. i De Lamater, J.D. (2006). Understanding human sexuality. New York: McGraw Hill Companies.
- Kaplan, H.I i Sadock B.J. (1998). Priručnik kliničke psihijatrije. Jastebarsko. Naklada Slap.
- Mamula M. (2010.) Skripta iz psihologije roda i spola.
- Sielert, U. (2008.) Uvod u seksualnu pedagogiju. Zagreb. Educa.
- Bleakley, A. Hennessy, M. Fishbein, M. Jordan (2011). Using the Integrative Model to Explain How Exposure to Sexual Media Content Influences Adolescent Sexual Behavior, *Health Education & Behavior*, 38(5), 530-540.
- Brunie de Bruin, W. Downs, S.J. Fischhoff B. (2007.). Adolescents Thinking about the Risks of Sexual Behaviors, *Thinking with data*. Erlbaum, New York.
- Choen, Berliner, Mannarino (2010.). Trauma focused CBT for children with CO-occurring trauma and behaviour problems. *Child abuse & neglect*, 34(4), 215-224.
- Čorić V & Bučan (2006.). Zanemarivanje djece. Zagreb.
- Profaca B. (2016.). Traumatizacija djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 23(3).
- Van der Kolk, B.A. (2003). Psychological trauma. Washington, DC. American Psychiatric.
- Kotchick, A. B., Shaffer, A., Forehand, R., Miller, S. K. (2001): Adolescent sexual risk behavior: A multi-system perspective, *Clinical Psychology Review*, Vol. 21, No. 4, 493-519.
- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M., Ricijaš, N. (2008): Podložnost vršnjačkom pritisku kod adolescenata - izazovi definiranja i mjerenja, *Ljetopis socijalnog rada* 2008., 15 (3), 401-419.
- Rodgers, B. K., MCGuire, K. J. (2012): Adolescent Sexual Risk and Multiple Contexts: Interpersonal Violence, Parenting, and Poverty, *Journal of Interpersonal Violence*, 27(11), 2091–2107.
- Rudan, V. (2004): Normalni adolescentni razvoj, *MEDIX*, God. X, Br. 52, 36-39
- Štulhofer, A., Jureša, V., Mamula, M. (1999): Problematični učinci rizično seksualno ponašanje u kasnoj adolescenciji, *Društvena istraživanja*, God. 9, Br. 6 (50), 867-893
- Teva, I., Bermudez, P. M., Buela-Casal, G. (2010): Sexual Sensation Seeking, Social Stress, and Coping Styles as Predictors of HIV/STD Risk Behaviors in Adolescents, *Sage Publications: Youth & Society* 42(2) 255–277.
- Toscano, E. S. (2006): Sex Parties: Female Teen Sexual Experimentation, *The Journal of School Nursing*, Volume 22, Number 5, 285-289.
- Poštić, J. (2006). Standardi skrbi za poremećaje rodnog identiteta (šesto izdanje). Zagreb: Ženska soba.
- Reiche, R. (2000). Tri rasprave o teoriji seksualnosti – Sigmund Freud. Zagreb: Stari grad.
- Tiefer, L. (1980). Spolnost: osjećaji i funkcije: obiteljski savjetnik. Zagreb: Globus.
- Weininger, O. (2008). Spol i karakter. Zagreb: Grafomark.

SEXUAL DEVIANT BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS

Abstract: *During adolescence, an individual's image of his own body undergoes significant changes, and physical appearance becomes one of the foundations on which identity is built. On the other hand, sexuality is a fundamental component of human personality, but when talking about adolescent sexuality, it is very often talked about through the lens of risk and promiscuity. During the period of adolescence, young people encounter numerous physical and psychosocial changes. It is precisely these changes that affect forming of the adolescent's sexual identity, which additionally shapes with regard to individual and environmental factors. It is known that young people are often inclined in various risky behaviors, they like to experiment, they want to test their maturity and autonomy. Precisely because of all the above, we arrive to the main goal of this work, which is to highlight and define characteristics of risky sexual behavior in adolescents, which we call sexually deviant behaviors, as well as to emphasize the causes and influences that lead to sexually deviant behaviors in adolescents. In this work, we will emphasize primarily the increase in the risk of occurrence and frequency deviant behaviors in adolescents and their positive correlation primarily with the structure and the dynamics of family relationships, and then we will look at the individual characteristics of adolescents, social support and position in the peer group, proximal and wider environmental factors. It is emphasized the importance of preventing sexual deviant behavior among young people due to the importance of forming an adequate psychosocial profile of a mature adult that today's adolescent will become in the future.*

Key words: *Adolescence, sexuality, sexually deviant behavior, sexual identity, dynamics family relationships, risk factors, prevention, psychosocial profile of a person.*

POVEZANOST KREATIVNOSTI U RADU I SOCIO-DEMOGRAFSKIH KARAKTERISTIKA STRUČNJAKA U CENTRIMA ZA SOCIJALNI RAD

mr sci Ljubinka Lazić, dipl. scr.

Regionalno udruženje stručnih radnika socijalne djelatnosti Doboj Republika Srpska,¹¹⁷

Abstrakt: U radu su predstavljene neobjavljeni rezultati istraživanja o kreativnosti stručnih radnika i primjeni kreativnih metoda u centrima za socijalni rad koje je provedeno krajem 2021. godine. Ovaj rad prikazuje rezultate o samoprocjeni kreativnosti stručnih radnika u centrima za socijalni rad s obzirom na socio-demografske karakteristike ispitanika. Cilj rada je utvrđivanje i analiza postojanja povezanosti između kreativnosti u radu stručnjaka zaposlenih u centrima za socijalni rad i njihovih socio-demografskih obilježja: starosna dob, dužina radnog staža i vrsta profesije. Rad sadrži podatke istraživanja koje je provedeno na uzorku od 50 stručnih radnika zaposlenih u centrima za socijalni rad. Rezultati su pokazali da su socijalni radnici profesionalci koji su u najvećem procentu istrajni u radu i koriste kreativne metode u radu u preventivnom radu. Identifikovano je opadanje upotrebe kreativnih metoda u takvom radu sa povećanjem godina starosti ispitanika, a ostali dobijeni rezultati nisu statistički značajni. Značaj ovog rada je u empirijskom istraživanju socio-demografskih karakteristika stručnih radnika u centrima za socijalni rad i aktualizovanju pitanja determinanti kreativnosti stručnih radnika i upotrebe kreativnih metoda u socijalnom radu.

Ključne riječi: kreativnost, kreativne metode, socio-demografske karakteristike, socijalni rad

Uvod

Kreativnost stručnih radnika u socijalnoj zaštiti, kao i upotreba kreativnih metoda u socijalnom radu s obzirom na socio-demografske karakteristike stručnih radnika su nedovoljno istraženo polje u praksi socijalnog rada. Socijalnu zaštitu kao pomažuću djelatnost koja se koristi multidisciplinarno znanjima i metodama niza društvenih nauka i koja radi sa „živom materijom“, ljudima i događajima koji su promjenljivi, karakteriše otvorenost ka novim znanjima i načinima rada. Pri tome odabir metode i načina rada sa korisnicima zavisi od potreba korisnika, uslova rada i slično te je bitno da stručnjak ima na raspolaganju širok spektar metoda, kao i da sam bude inovativan i kreativno pristupa radu i korisniku. S obzirom da kreativnost može doprinijeti stručnom radu u vidu pronalazača i primjene inovativnih i prilagođenih načina rješavanja problemskih situacija i u vidu poboljšanja ostvarivanja saradnje sa korisnicima, mora se imati na umu značaj kreativnosti u socijalnom radu. Da bi se obezbjedila kreativnost u radu kao i upotreba kreativnih metoda bitno je poznavati determinante kreativnosti, posebno one koje se odnose na ljude. U naučnoj literaturi prisutna je dihotomija o kreativnosti kao unutrašnjoj osobini čovjeka i o kreativnosti kao vještini koja se podstiče i razvija. Uz ovo je potrebno imati na umu da je za kreativno izražavanje i primjenu kreativnih metoda potrebno da postoje i vanjski uslovi koji determinišu kreativnost čovjeka a to su obrazovanje, uslovi rada i slično.

Pristupi kreativnosti

Niz je definicija i pristupa kreativnosti a koji govore o determinantama kreativnosti i o njenom značaju za postizanje potrebnih ili željenih promjena. Stvaranje nečeg novog ili postupanje u radu koje je

---

¹¹⁷ l.ljub@yahoo.com

drugačije od konvencionalnog, uobičajenog, su odlike kreativnog rada. Lubart (1994) opisuje pet pristupa kreativnosti: mistični, psihodinamski, kognitivni, socijalnopsihološki i konfluentni, a Sternberg (1996) predlaže sličnu podjelu navodeći: kognitivni pristup, pristup ličnosti i motivaciji, socijalni i istorijski pristup te integrativni pristup (Lubart, T.I., 1994; Lubart, T.I., Sternberg, R.J. 1996., prema Arar, Rački, 2003). Kreativnost se u nauci počela istraživati u drugoj polovini dvadesetog vijeka i najprije se povezivala sa mističnim i sa genijalnom osobenošću pojedinca (Kunac, 2015). Psiholozi govore o kreativnom postupaju kao rezultatu divergentnog mišljenja koje se ogleda u proizvodnji niza ideja za rješavanje problemske situacije, čime se stvara šansa za iznalaženje najneobičnijeg ili najboljeg rješenja. Psiholozi posebnu pažnju posvećuju karakteristikama ličnosti i to najprije unutrašnjim, kao prediktorima koji uslovljavaju osobine čovjeka, mišljenje i ponašanje u svim oblastima života (porodica, posao, zajednica). Socijalno-psihološki pristup prevagu za ponašanje i postupke čovjeka stavlja na stranu socijalno-kulturnih varijabli i karakteristika kao što su obrazovanje, uslovi života i rada, motivacija i osobine ličnosti (Kunac, 2015; Amabile, Pilemer, 2012). U literaturi se pominje i integrativni pristup koji objedinje faktore (Fürst, J. Lubart. T., 2017). Takođe se pominje i pojam darovitosti koja se sastoji od intelektualnih sposobnosti, motivacije i kreativnosti (Renzuli, 1979, prema Stojaković, 2000; Maksić, 2015). U konačnici, može se reći da se kreativnost ne može posmatrati kao osobina ličnosti izdvojena od djelovanja čitavog spleta faktora koji utiču kako na samog čovjeka, na njegovo obrazovanje, mišljenje, ponašanje te na radnu organizaciju i metodologiju i metode koje stručnjak koristi.

Među društvenim naukama poseban značaj za razvoj razumijevanja kreativnosti kao procesa i ukazivanja na značaj podsticanja stvaralaštva izvršila je psihologija (Drobac Pavičević, 2020). Psihološka praksa, fokusirana na savjetodavne psihoterapijske tretmane i pomoć, služi se u svom radu kreativnim tehnikama poput crtanja, glume i slično. Za socijalnog pedagoga je od značaja posjedovanje likovnih, sportskih, muzičkih i sličnih vještina u sklopu kompetencija koje treba da ima u provođenju stručnog rada sa djecom i mladima (Dodig, Ricijaš, 2011). I u socijalnom radu kreativne metode se povezuju sa kreativnošću kao značajnom kompetencijom socijalnih radnika (Buljevac, Opačić, Podobnik, 2019).

Pregled dostupne literature ukazuje na nedostatak istraživanja koja se bave odnosom primjene kreativnih metoda i socio-demografskih karakteristika stručnih radnika zaposlenih u centrima za socijalni rad. Mogu se izdvojiti istraživanja odnosa socio-demografskih karakteristika kao prediktora predanosti organizaciji. Prema nalazima dosadašnjih istraživanja ne postoje polne razlike u predanosti organizaciji, a radnici najstarije starosne dobi su skloniji instrumentalnoj predanosti (Suki, Suki, 2011., Cheng, Stockdale, 2003., prema Suvajdžić i sar., 2020). Uz ovo se dodaju i nalazi istraživanja koji pokazuju da predanosti poslu i organizaciji najviše doprinose pozicija u organizaciji, tip organizacije i radni staž na način da su rukovodioci, kao i radnici u privatnim organizacijama, afektivno i normativno predaniji organizaciji i radu. Takođe, radnici sa više godina radnog staža te stariji radnici, kao i oni sa većim radnim stažom u istoj organizaciji, imaju veću instrumentalnu organizacijsku predanost (Suvajdžić i sar., 2020). Istraživanja o primjeni kreativnih metoda u socijalnom radu u Republici Srpskoj nisu vršena u zadnje vrijeme, a s obzirom na rizik od profesionalnog sagorijevanja, specifičan za ovu profesiju, kao i stalnu potrebu praćenja društvenih inovacija, interesovanja korisnika s kojima socijalni radnik treba da uspostavlja saradnju, gradi povjerenje i postiže potrebne promjene, značajno je baviti se i istraživanjem kreativnosti u socijalnom radu kao i ispitivanjem povezanosti socio-demografskih karakteristika stručnih radnika i izbora metoda u radu.

Za razumijevanju primjene kreativnih metoda u socijalnom radu u centrima za socijalni rad treba imati na umu da je broj žena u socijalnom radu izuzetno viši u odnosu na broj muškaraca pa pol kao varijablu treba tako i tumačiti. Kreativne metode nisu zakonski propisan metodski način rada te se radnici njima ne moraju koristiti tako da razlog za izbor treba biti u profesionalnim znanjima. Na umu treba imati da su u socijalnoj djelatnosti prisutni radnici različitih zanimanja koji se u radu mogu više voditi postulatima struke odnosno manje ciljevima djelatnosti ili organizacije u kojoj su zaposleni. To praktično znači da rad stručnjaka može biti određen primjenom verifikovanih testova što umanjuje prostor koji u dijagnostičkoj ili tretmanskoj fazi rada posvećuju kreativnim metodama. Treba podsjetiti

i na profesionalno sagorijevanje koje se često razvija kod starijih radnika i radnika sa dužim radnim stažom znatno smanjujući radne sposobnosti i uzrokujući emocionalnu iscrpljenost (Žužić i sur., 2018; Kimes, A.T., 2016).

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je utvrditi postoji li značajna povezanost između kreativnosti stručnih radnika zaposlenih u centrima za socijalni rad s obzirom na njihove socio-demografske karakteristike: pol, dob, zanimanje i radni staž. Konstruisana su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Da li pol stručnih radnika utiče na njihovu kreativnost i primjenu kreativnih metoda u radu?
2. Da li godine starosti stručnih radnika utiču na njihovu kreativnost i primjenu kreativnih metoda u radu?
3. Da li zanimanje stručnih radnika utiče na njihovu kreativnost i primjenu kreativnih metoda u radu?
4. Da li dužina radnog staža stručnih radnika utiče na njihovu kreativnost i primjenu kreativnih metoda u radu?

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je kvantitativna analiza kreativnosti u centrima za socijalni rad i upotrebe kreativnih metoda s obzirom na socio-demografske karakteristike stručnih radnika. To je izvršeno analizom odnosa varijabli: socio-demografske karakteristike i upotreba kreativnih metoda.

Metodološki okvir istraživanja

Predmetno istraživanje je dio empirijskog dijela istraživanja provedenog u oktobru 2021. godine kao nezavisno istraživanje o kreativnosti u socijalnom radu. Korišten je upitnik od deset pitanja namjenski konstruisanih u skladu sa domaćim kontekstom socijalne zaštite. Ispitanicima su ponudjena pitanja koja se odnose na predmet istraživanja a bilo je neophodno i da označe svoje socio-demografske karakteristike: pol, dob, zanimanje, godine radnog staža. Ispitanici su zati odgovarali na pitanja na temu kreativnosti i primjene kreativnih metoda u stručnom radu. Podaci su prikupljeni u MS Office Excel 2010 program i SPSS statistički program koji su korišteni za statističku analizu. Podaci su obrađivani metodama deskriptivne statistike i hi kvadrat testom.

Populacija i uzorak

U istraživanju je obuhvaćem slučajni uzorak od 50 stručnih radnika zaposlenih u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj.

Rezultati i diskusija

U istraživanju ispitanici su odgovarali najprije na pitanja koja se odnose na samoprocjenu sopstvene kreativnosti: da li smatraju za sebe da su kreativni, da li su istrajni u poslu, da li smišljaju nove načine rada ili rješavanja problema te su davali mišljenje o stavu nadređenih o novim idejama radnika, a zatim su davali odgovor na pitanja o kategoriji korisnika s kojima primjenju kreativne metode, procjenjivali edukovanost za primjenu kreativnih metoda i procjenjivali značaj kreativnih metoda za praksu socijalnog rada.

Prema obilježju „pol“ istraživanje je obuhvatilo 44 osobe ženskog pola i 6 osoba muškog pola. Prema obilježju „dob“ u istraživanju je učestvovalo 18 osoba dobi od 25-35 godina, 21 osoba dobi 36-45 godina, 6 osoba dobi 46-55 godina, 5 osoba dobi 56-65 godina. Prema obilježju „zanimanje“ u istraživanju je učestvovalo 25 socijalnih radnika, 7 psihologa, 8 pravnika, 7 pedagoga i 3 radnika nekog drugog zanimanja. Prema obilježju „staž“ u istraživanju je učestvovalo 5 stručnih radnika sa manje od 5 godina radnog staža, 26 radnika sa 5 do 10 godina radnog staža, 10 radnika sa 11 do 15 godina radnog staža, 6 radnika sa 16 do 20 godina radnog staža i 3 radnika sa 21 i više godina radnog staža.

U istraživanju je pretpostavljena razlika u samoprocjeni kreativnosti i primjene kreativnih metoda u socijalnom radu s obzirom na pol stručnih radnika. Nalazi istraživanja nisu pokazali povezanost između pola i kreativnosti u socijalnom radu. Razlog ovog može se nalaziti u činjenici nesrazmjernog uzorka po obilježju „pol“ kao i u činjenici malog uzorka. Bitno je podsjetiti da su žene zastupljenije u djelatnosti socijalne zaštite na šta ukazuje i podatak da je u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj trenutno 590 žena i 184 muškarca (Zavod za statistiku Republike Srpske, 2020/2021: 64).

Istraživanje samoprocjene kreativnosti stručnih radnika i primjene kreativnih metoda u centrima za socijalni rad obuhvatilo je i ispitivanje s obzirom na dob stručnih radnika. Analiza ovog odnosa pokazala je da postoji značajna povezanost u nekoliko relacija. U narednoj tabeli se nalaze podaci koji pokazuju procjenu o značaju upotrebe kreativnih metoda u centrima za socijalni rad s obzirom na dob stručnih radnika.

Tabela 1. Značaj kreativnih metoda za praksu socijalnog rada s obzirom na dob stručnih radnika

Pitanje:		Odgovor				
Procjenite značaj upotrebe kreativnih metoda i tehnika u socijalnom radu						
Dob	Potrebno ih je uvoditi u rad	Doprinose boljim rezultatima	Najpraktičnije su u radu sa djecom sa poremećajem ponašanja	Nemam stav	Ukupno	
25-35	4	10	3	1	18	
%	22,2	55,6	16,7	5,6	100,0	
36-45	6	8	6	1	21	
%	28,6	38,1	28,6	4,8	100,0	
46-55	3	1	0	2	6	
%	50,0	16,7	0,0	33,3	100,0	
56-65	5	0	0	0	5	
%	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	
Ukupno	18	19	9	4	50	
%	36,0	38,0	18,0	8,0	100,0	

Rezultati statičke provjere značajnosti su dati u narednoj tabeli.

Tabela 1.1. Rezultati deskriptivne statističke provjere značajnost odnosa dobi stručnih radnika i procjene značaja kreativnih metoda

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,290 ^a	9	0,016
Likelihood Ratio	20,567	9	0,015
Linear-by-Linear Association	2,617	1	0,106
N of Valid Cases	50		

a. 12 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 0,40.

Provjera pouzdanosti podataka, dopunjena mjerama simetrije, je data u sljedećoj tabeli.

Tabela 1.2. Rezultati mjerenja simetrija odnosa dobi stručnih radnika i procjene značaja kreativnih metoda

	Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Contingency Coefficient	0,537			0,016
Interval by Interval Pearson's R	-0,231	0,138	-1,646	0,106 ^c
Ordinal by Ordinal Spearman Correlation	-0,235	0,147	-1,677	0,100 ^c
N of Valid Cases	50			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Analiza rezultata je pokazala povezanost dobi stručnih radnika i njihove procjene o značaju primjene kreativnih metoda u centrima za socijalni rad na šta ukazuje hi-kvadrat manji od 0,05, kao i Spirmanov koeficijent korelacije. Od ponuđenih odgovora ispitanici su najčešće birali odgovor da primjena kreativnih metoda doprinosi postizanju boljih rezultata u radu (38,0%). Ovaj odgovor su najviše davali mladi radnici dobi 25-35 godina. Stariji radnici dobi od 56-65 i 46-55, prema rezultatima prikazanim u tabeli, smatraju da kreativne metode treba uvoditi u praksu socijalnog rada. S obzirom da stručni radnici svih dobi u 36 % smatraju da kreativne metode treba uvoditi u rad, nalazi pokazuju da stručni radnici u centrima za socijalni rad ne koriste kreativne metode. Sa druge strane, nalazi ukazuju na to da radnici prepoznaju značaj kreativnosti u socijalnom radu kao dobar pristupu korisniku u procesu postizanja promjena. Sljedeća tabela prikazuje rezultate ispitivanja povezanosti dobi stručnih radnika u centrima za socijalni rad i oblasti rada u kojima koriste kreativne metode.

Tabela 2. Primjena kreativnih metoda u socijalnom radu s obzirom na kategoriju korisnika/problemsku situaciju s obzirom na dob stručnih radnika

Pitanje:		Odgovor					
S kojim kategorijama korisnika koristite kreativno-ekspresivne metode i tehnike rada							
Dob	Djeca sa delinkventnim ponašanjem	U brako-razvodnim postupcima	U programima prevencije	U radu sa licima sa invaliditetom	U radu sa starim licima	Ukupno	
25-35	11	2	0	3	2	18	
%	61,1	11,1	0,0	16,7	11,1	100,0	
36-45	10	4	5	2	0	21	
%	47,6	19,0	23,8	9,5	0,0	100,0	
46-55	1	3	2	0	0	6	
%	16,7	50,0	33,3	0,0	0,0	100,0	
56-65	0	1	2	0	2	5	
%	0,0	20,0	40,0	0,0	40,0	100,0	
Ukupno	22	10	9	5	4	50	
%	44,0	20,0	18,0	10,0	8,0	100,0	

Rezultati statičke provjere značajnosti su dati u narednoj tabeli.

Tabela 2.1. Rezultati deskriptivne statističke provjere značajnost odnosa dobi stručnih radnika i kategorije korisnika s kojima u radu primjenjuju kreativne metode

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	23,344 ^a	12	0,018
Likelihood Ratio	28,700	12	0,04
Linear-by-Linear Association	3,497	1	0,061
N of Valid Cases	50		

a. 18 cells (90,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 0,40.

Provjera pouzdanosti podataka dopunjena je mjerama simetrije a rezultati analize su u sljedećoj tabeli.

Tabela 2.2. Rezultati mjerenja simetrija odnosa dobi stručnih radnika i kategorija korisnika s kojima u radu primjenjuju kreativne metode

	Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Contingency Coefficient	0,572			0,018
Interval by Interval Pearson's R	0,267	0,156	1,921	0,061 ^c
Ordinal by Ordinal Spearman Correlation	0,270	0,148	1,943	0,058 ^c
N of Valid Cases	50			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Date tabele prikazuju značajnost podataka potvrđenih Pirsonovim hi-kvadrat testom sa vrijednošću manjom od 0,05. Zatim su Spirmanovim testom utvrđene korelacije uz izračunate mjere simetrije. Dobijeni rezultati ukazuju na to da postoji uzajamna veza između starosne dobi stručnih radnika i načina primjene kreativnih metoda u socijalnom radu. Mlađi radnici dobi 25-35 primjenjuju kreativne metode i tehnike u radu sa djecom sa poremećajem ponašanja (61,1%), a nikako ih ne koriste u svrhu prevencije. Stručni radnici koji pripadaju najstarijoj starosnoj grupi (46-55) su se izjasnili da kreativne metode koriste u provođenju programa prevencije u 40,0% slučajeva što je isto kao i u radu sa starim licima (40,0%), a 20% ih koristi u brako-razvodnim postupcima. U odnosu na dob, u radu sa licima sa invaliditetom kreativne metode najčešće koriste radnici dobi 36-45 (23,8%). Ovakvi rezultati ukazuju na činjenicu da kreativne metode najčešće koriste radnici mlađe starosne dobi i to uglavnom u radu sa djecom delinkventnog ponašanja, a da sa rastom godina života stručni radnici kreativne metode češće koriste u radu sa drugim problemskim situacijama kao što su teškoće lica sa invaliditetom, a zatim u radu sa starim osobama i za prevenciju. U sljedećoj tabeli se nalaze rezultati analize odnosa zanimanja stručnih radnika i njihove samoprocjene o istrajnosti u radu.

Tabela 3. Istrajnost stručnih radnika s obzirom na zanimanje

Pitanje: Da li ste istrajni u svom poslu na način da, uprkos teškoćama na koje naiđete, dolazite do kraja procesa pomoći korisniku	Odgovor		
	Zanimanje	Da	Ponekad
Socijalni radnik	23	2	25
%	92,0	8,0	100,0
Psiholog	7	0	7
%	100,0	0,0	100,0
Pravnik	8	0	8
%	100,0	0,0	100,0
Pedagog	4	3	7
%	57,1	42,9	100,0
Neko drugo zanimanje	3	0	3
5	100,0	0,0	100,0
Ukupno	45	5	50
%	90,0	10,0	100,0

Rezultati statičke provjere značajnosti su dati u narednoj tabeli.

Tabela 3.1. Rezultati deskriptivne statističke provjere značajnost odnosa zanimanja i istrajnosti stručnih radnika

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,508 ^a	4	0,033
Likelihood Ratio	9,009	4	0,061
Linear-by-Linear Association	1,442	1	0,230
N of Valid Cases	50		

a. 6 cells (60,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .30.

Podaci o mjerama simetrije su u sljedećoj tabeli.

Tabela 3.2. Rezultati mjerenja simetrija odnosa zanimanja i istrajnosti stručnih radnika i zanimanja

	Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Contingency Coefficient	0,417			0,033
Interval by Interval Pearson's R	0,172	0,159	1,206	0,234 ^c
Ordinal by Ordinal Spearman Correlation	0,151	0,162	1,062	0,294 ^c
N of Valid Cases	50			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Nalazi su pokazali da postoji značajna povezanost između zanimanja stručnih radnika i njihove istrajnosti u radu. Vrijednost hi-kvadrata od 0,033 je statistički značajna a korelacija je potvrđena Spirmanovim testom. Tako je utvrđeno postojanje korelacije između zanimanja stručnih radnika i samoprocjene istrajnosti u radu i to kod psihologa i pravnika u 100,0% slučajeva. Iako je pohvalno da je 92,0 % socijalnih radnika dalo odgovor „da“ je istrajno u pronalaženju načina pomoći korisnicima odgovor „ponekad“ u 8% slučajeva navodi na razmišljanje o razlogu drugog odgovora. Razlog bi mogao biti u opširnosti posla socijalnog radnika i profesionalnom sagorijevanju a što su karakteristike konteksta savremenog socijalnog rada. Podaci predstavljeni u tabeli pokazuju da pedagozi nisu u potpunosti sigurni u svoju istrajnost (57,1 „da“, „42,9“ ponekad“).

Naredna tabela sadrži rezultate odnosa zanimanja stručnih radnika i njihove procjene o značaju primjene kreativnih metoda u centrima za socijalni rad.

Tabela 4. Značaj kreativnih metoda za praksu socijalnog rada s obzirom na zanimanje stručnih radnika

Pitanje:	Odgovor				
	Potrebne su	Doprinose boljim rezultatima	Najpraktičnije su u radu sa djecom sa poremećajem ponašanja	Nemam stav	Ukupno
Zanimanje					
Socijalni radnik	10	9	5	1	25
%	40,0	36,0	20,0	4,0	100,0
Psiholog	1	2	3	1	7
%	14,3	28,6	42,9	14,3	100,0
Pravnik	3	5	0	0	8
%	37,5	62,5	0,0	0,0	100,0
Pedagog	3	3	1	0	7
%	42,9	42,9	14,3	0,0	100,0
Neko drugo zanimanje	1	0	0	2	3
5	33,33	0,0	0,0	66,7	100,0
Ukupno	18	19	9	4	50
%	36,0	38,0	18,0	8,0	100

Rezultati statističke analizom pouzdanosti podataka se nalaze u narednoj tabeli.

Tabela 4.1. Rezultati deskriptivne statističke provjere značajnost odnosa zanimanja stručnih radnika i procjene značaja kreativnih metoda

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	23,5212 ^a	12	0,026
Likelihood Ratio	19,030	12	0,088
Linear-by-Linear Association	0,342	1	0,558
N of Valid Cases	50		

a. 18 cells (90,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 0,24.

Vrijednost mjera simetrije se nalazi u sljedećoj tabeli.

Tabela 4.2. Rezultati mjerenja simetrija odnosa zanimanja stručnih radnika i procjene značaja kreativnih metoda

	Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Contingency Coefficient	0,563			0,026
Interval by Interval Pearson's R	0,084	0,170	0,581	0,564 ^c
Ordinal by Ordinal Spearman Correlation	0,053	0,152	0,368	0,714 ^c
N of Valid Cases	50			

Vrijednost hi-kvadrata od 0,026 je značajna na nivou 0,05 što ukazuje na značajnost posmatranih podataka za koje je Spirmanovim testom utvrđeno postojanje korelacije između zanimanja stručnih radnika i procjene značaja upotrebe kreativnih metoda u socijalnom radu. U 40% slučajeva socijalni radnici su ukazali na potrebu upotrebe kreativnih metoda u socijalnom rad, a u 36% slučajeva socijalni radnici smatraju da njihova primjena doprinosi boljim rezultatima. Posmatrajući zanimanje kao varijablu rezultati pokazuju da psiholozi smatraju da su kreativne metode najpraktičnije u radu sa djecom sa poremećajem ponašanja (42,9%). Gledajući dalje uočava se da su pravnici najčešće birali odgovor „doprinosi boljim rezultatima“. Rezultati dalje pokazuju da 42,9% pedagoga smatra da su kreativne metode potrebne te da doprinose postizanju boljih rezultata u radu. Ovakvi nalazi pokazuju da je zanimanje, odnosno njegovo stručno znanje stečeno obrazovanjem, relevantno u procjeni značaja primjene kreativnih metoda u socijalnom radu. Od posebnog značaja je što je samo 8,0% ispitanika bilo suzdržano u davanju tražene procjene, odnosno nisu imali stav. To govori upravo o značaju kreativnih metoda u socijalnom radu.

Istraživanje samoprocjene kreativnosti stručnih radnika i primjene kreativnih metoda u centrima za socijalni rad obuhvatilo je i ispitivanje s obzirom na dužinu radnog staža stručnih radnika. Analiza ovog odnosa nije pokazala značajnu povezanost.

Na osnovu gore predstavljenih rezultata istraživanja može se zaključiti da su ciljevi istraživanja ispunjeni a da je pretpostavljena povezanost primjene kreativnih metoda u centrima za socijalni rad i socio-demografskih karakteristika stručnih radnika (pol, dob, zanimanje, radni staž) djelimično potvrđena. Istraživanje je pokazalo da pol stručnih radnika ne utiče na njihovu kreativnost i primjenu kreativnih metoda u radu. Godine starosti stručnih radnika utiču na njihovu kreativnost i primjenu kreativnih metoda u radu na način što ih mlađi radnici češće primjenjuju. Takođe, mlađi radnici primjenjuju kreativne metode najčešće u radu sa djecom sa delinkventnim ponašanjem, a stariji radnici smatraju da kreativne metode koriste uglavnom u preventivnom radu i u radu sa starim licima. Istraživanjem je utvrđeno da zanimanje stručnih radnika utiče na njihovu kreativnost i primjenu kreativnih metoda u radu. Psiholozi, socijalni radnici, pravnici i pedagozi dali su donekle različite odgovore a od značaja su i niski rezultati u vezi sa odgovorom „nemam stav“ na pitanje o značaju primjene kreativnih metoda u socijalnom radu. Dobijeni podaci nisu pokazali značajnu povezanost dužine radnog staža stručnih radnika i primjene kreativnih metoda u radu.

U ovom radu je bitno ukazati i na nedostatke istraživanja. Naime, istraživanje se može smatrati preliminarnim s obzirom na manji uzorak i parcijalnim s obzirom na nezavisno, vođeno stručnom literaturom i definisanjem kreativnosti, izabrana pitanja. Istraživanje se zasnivalo na samoprocjeni stručnih radnika, ali se mora imati na umu da na primjenu kreativnih metoda i kreativnost utiču i drugi faktori (subjektivni, objektivni). Sprovedeno istraživanje, iako su utvrđene samo neke povezanosti između posmatranih varijabli, ima naučni i praktični doprinos za socijalni rad jer ukazuje na značaj socio-demografskih karakteristika stručnih radnika za primjenu kreativnih metoda u socijalnom radu.

Zaključak

Provedeno istraživanje dalo je uvid u povezanost i značaj socio-demografskih karakteristika stručnih radnika u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj za primjenu kreativnih metoda. Identifikovano je opadanje upotrebe kreativnih metoda u stručnom radu sa povećanjem godina starosti ispitanika, pri čemu postoje razlike u odnosu na kategoriju korisnika. Rezultati su pokazali da su socijalni radnici profesionalci koji, istrajni u radu, koriste kreativne metode jer ih smatraju potrebnim metodama stručnog rada. Iako nije utvrđena povezanost između svih socio-demografskih varijabli i primjene kreativnih metoda ovo istraživanje je bitno jer je pokazalo značaj starosne dobi radnika i sklonosti ka inovativnim i kreativnim metodama rada. Značaj ovog rada je i u empirijskom istraživanju socio-demografskih karakteristika stručnih radnika u centrima za socijalni rad i aktualizovanju pitanja determinanti kreativnosti stručnih radnika i upotrebe kreativnih metoda u socijalnom radu. Kako bi se nadopunile spoznaje ovog istraživanja bilo bi korisno u budućim istraživanjima usmjeriti se na veći uzorak i konkretno imenovanje kreativnih metoda i tehnika.

KAKO VASPITAČI I UČITELJI PREPOZNAJU I REAGUJU NA VRŠNJAČKO NASILJE

Jurka Lepičnik Vodopivec¹¹⁸
Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem

Aleksandra Šindić¹¹⁹
Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: Fenomen vršnjačkog nasilja u školama i vrtićima, kažu nadležni u školi, iz godine u godinu je sve veći. Zbog toga je stvaranje sigurnog, podsticajnog i nenasilnog okruženja zadatak svih odraslih, a posebno vaspitača i učitelja, a percepcija i prepoznavanje vršnjačkog nasilja ključna je za njegovu prevenciju. Davanje nadimaka, šutiranje, saplitanje, samo su neki od oblika nasilja koji se svakodnevno dešavaju u našim školama i vrtićima. Uloga vaspitača i učitelja u vrtićima i školama je velika; osim učenja, njihov posao je i da prepoznaju znakove nasilnika kao i žrtava kako bi što prije reagovali i pomogli. Cilj ovog rada je pobliže ispitati percepciju vršnjačkog nasilja u vrtićima i školama iz ugla vaspitača i učitelja te njihovo ponašanje kao odgovor na nasilje. U istraživanju je učestvovalo 25 vaspitača i 25 učitelja. Rezultati dobijeni na osnovu odgovora ispitanika ukazuju da su oblici vršnjačkog nasilja s kojim se vaspitači i učitelji najčešće susreću i suočavaju: uznemiravanje i šamaranje, udaranje nogama, prijeteće i ucjene. Uočeno je da kada prepoznaju vršnjačko nasilje, učitelji i vaspitači pokušavaju da uspostave strategije zasnovane na komunikaciji i dijalogu s poštovanjem i razumijevanju između učesnika.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje, vrtić, škola, vaspitači, učitelji

Uvod

Nasilje je višedimenzionalni fenomen koji je rezultat složenih interakcija između individualnih, interpersonalnih, kontekstualnih, društvenih i kulturnih faktora. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO, 2002), smatra se jednim od glavnih društvenih i zdravstvenih problema posljednjih decenija, jer ima štetne kratkoročne i dugoročne posljedice na zdravlje i kvalitetu života. Prema Alcantara i sar. (2017), škola je okruženje u kojem je vršnjačko nasilje vrlo uobičajeno. U školi se uspostavljaju različiti odnosi između učenika, koji se razlikuju po kvalitetu i kvantitetu. Vršnjačko nasilje je odnos koji utiče na neostvarivanje prava na kvalitetan obrazovni proces. Vršnjačko nasilje su negativni agresivni činovi (npr. spoticanje, vrijeđanje, isključenje iz grupe vršnjaka, itd.) koje svjesno i namjerno čini pojedinac ili grupa protiv drugog pojedinca ili grupe pojedinaca (Olweus, 1995). Riječ je o radnjama koje se ponavljaju i u kojima pojedinac ili grupa pojedinaca koji počine vršnjačko nasilje iskorištavaju svoju psihološku ili fizičku superiornost nad pojedincem ili grupom pojedinaca (Rigby, 2007), kako bi izazvali osjećaj bespomoćnosti, straha i bola (Olweus, 1995).

Pojavom vršnjačkog nasilja u obrazovnim ustanovama, nasilnici izazivaju različita osjećanja kod žrtava vršnjačkog nasilja, kao što su: osjećaj straha, nelagode i bola. Sva ova osjećanja kod učenika uzrokuju gubitak osjećaja sigurnog (školskog) okruženja – pa potreba za sigurnošću nije zadovoljena. Potreba za sigurnošću predstavlja potrebu koju je Maslow (1970, u Colverd i Hodgkin, 2011) identifikovao kao potrebu u kojoj spoznajemo potrebu za sigurnošću, stabilnošću i slobodnim životom

---

¹¹⁸ Jurka.Lepicnik@pef.upr.si

¹¹⁹ aleksandra.sindic-radic@ff.unibl.org

bez straha. On tvrdi da je potreba za sigurnošću osnovna potreba. Ostvarujući potrebu za sigurnošću, promoviramo pozitivno i stimulatívno okruženje (učenje) u kojem učenici mogu ostvariti svoja prava i slobode.

Različiti autori koriste različite prevode engleskog izraza bullying za označavanje problema vršnjačkog nasilja, a najčešći su međuvršnjačko i vršnjačko nasilje, zastrašivanje i maltretiranje. Naime, to je nasilje koje se dešava u školi, a nasilnik i žrtva su vršnjaci (Aničić i sar., 2002). Sharp i Smith definišu vršnjačko nasilje kao oblik agresivnog ponašanja koje je najčešće namjerno i izaziva bolne posljedice. Ovo ponašanje je često trajno i traje mjesecima ili godinama. Za njega je karakteristično da se žrtva ne može braniti (Smith i Sharp, 1994; prema Pušniku, 1996, str. 15).

Vršnjačko nasilje se takođe može smatrati jednokratnim događajem ako postoji očigledna razlika u fizičkoj ili psihičkoj snazi između žrtve i počinitelja koji nisu u prijateljskim odnosima. Očigledna razlika u moći znači da je počinitelj nasilja tj. nasilnik veći, fizički jači i ima bolji status u vršnjačkoj grupi. Međutim, ne može se za svaku tuču ili svađu među djecom reći da je vršnjačko nasilje. Osnovna svrha vršnjačkog nasilja je da se žrtva zastraši i povrijedi i da se pojača osjećaj moći nasilnika (Aničić i sar., 2002).

Autori (ibid.) razlikuju: fizičko nasilje (guranje, šutiranje, udaranje, čupanje, šamaranje, pljuvanje, zaključavanje u ormare, ograničavanje kretanja...), verbalno nasilje (uvredljivi nadimci, uvrede, ispisivanje uvredljivih stvari po toaletima ili zidovima, širenje lažnih glasina ...), psihičko nasilje (prijetnje, uvrede, mučenje, izolacija, zastrašivanje, seksizam, nacionalizam...), ekonomsko nasilje ili iznuda (potražnja novca ili drugih materijalnih dobara; počinitelj zahtijeva da žrtva ne priča o određenim stvarima čijih je svjedok, poput vandalizma, nasilnik traži od žrtve da mu pomogne u prevari na testovima ili pisanju domaće zadaće...) i seksualnom nasilju (maženje, pipanje, korištenje uvreda seksualnog sadržaja, nagovaranje na pokazivanje spolnih organa, seksualno uznemiravanje i silovanje).

Vršnjačko nasilje se najčešće dešava u školi, na putu do ili iz škole i oko škole. Najopasnija mjesta za vršnjačko nasilje su toaleti, trpezarije, hodnici, svlačionice i školsko igralište, upozoravaju autori (ibid.), jer je kontrola učitelja minimalna, a učenici su više prepušteni sami sebi i, naravno, vršnjacima.

Prema Pušniku (1999), učitelji često ne percipiraju vršnjačko nasilje, ne obraćaju pažnju kao da ih se to ne tiče ("pošto nije moj učenik", ... "jer ne rade ništa neobično"...), pogrešno tumače situacije (npr.: kašnjenje učenika na čas tretiraju kao njegovu neodgovornost, a ne da ga možda nasilnici zadržavaju...) ili ne shvataju ozbiljno pritužbe žrtava („nema ništa loše u tome, " "sutra ćete opet biti prijatelji" ...). U istraživanju gdje su ispitivana djeca i vaspitači (Vlachou, Botsoglou i Andreou, 2013) utvrđeno je da vaspitači ukazuju na niže stope učestalosti nasilja od same djece. Ne percipirajući nasilje na dovoljnom nivou, vaspitači i učitelji nisu u mogućnosti da pravovremeno odgovore i ispravno odgovore.

Time učitelji i vaspitači prećutno daju podršku počiniocima nasilnog ponašanja, a žrtva se osjeća još više pogođenom i gubi povjerenje u učitelja i autoritet odrasle osobe.

Zbog nerazumijevanja učitelja vjerovatno se manji broj žrtava njima obraća za pomoć. Moramo znati da „uzdržavanje od aktivnog sprečavanja torture znači prećutno pristajanje na takvo ponašanje“ (ibid, str. 54).

S obzirom da je sve više vršnjačkog nasilja u vrtićima i školama, zanimalo nas je:

- koje vrste vršnjačkog nasilja percipiraju vaspitači i učitelji,
- kako se ponašaju kada se suočavaju sa vršnjačkim nasiljem.

Metodologija

Cilj ovog rada je pobliže ispitati percepciju vršnjačkog nasilja u vrtićima i školama iz ugla vaspitača i učitelja te njihovo ponašanje kao odgovor na nasilje.

S tim u vezi postavljene su istraživačke hipoteze: (H1) Vaspitači i učitelji prepoznaju različite oblike/vrste vršnjačkog nasilja u vrtiću i školi, (H2) Postoje razlike između vaspitača i učitelja u percepciji vršnjačkog nasilja, (H3) Vaspitači i učitelji koriste različite pristupe kao odgovor na vršnjačko nasilje, (H4) Ne postoji razlika u ponašanju kao odgovoru na vršnjačko nasilje kod vaspitača i učitelja. U ovoj studiji kvantitativnog karaktera upotrijebljen je deskriptivni pristup pri čemu je korištena metoda deskripcije, metoda kompilacije i kauzalno-neeksperimentalna metoda primijenjene na slučajnom uzorku od 25 vaspitača i 25 učitelja. Istraživački instrument je samostalno kreiran na osnovu relevantne stručne i naučne literature. Imao je formu upitnika i sastojao se od 10 pitanja zatvorenog tipa. Prvi dio upitnika (sadržaj – formalna stranica upitnika) sadrži pitanja o opštim podacima o ispitanicima (pol, mjesto, zaposlenja). Drugi dio upitnika sastojao se iz pitanja koja se odnose na oblike/vrste vršnjačkog nasilja, učestalost vršnjačkog nasilja, karakteristike žrtava i počinitelja i ponašanje učitelja i vaspitača kao odgovor na uočeno nasilje među djecom. Valjanost istraživačkog instrumenta utvrđena je sondažnom upotrebom. Njegova pouzdanost nastojala se postići detaljnim uputstvima i nedvosmislenim, konkretnim pitanjima i izjavama. Pouzdanost je takođe provjerena tokom faze obrade, jer su u upitniku bila zastupljena suštinski povezana pitanja. Objektivnost upitnika je osigurana zatvorenim tipovima pitanja za koje nije moguće mijenjati informacije subjektivnom procjenom. U skladu s istraživačkim instrumentom, tehnika kojom su prikupljeni podaci relevantni za istraživanje je anketiranje. Realizovano je u radno 2020/2021. godini. U istraživanju je učestvovao jednak broj učitelja (50,0 %) te vaspitača (50,0 %), a tokom anketiranja je uvažen etički kodeks te je bilo na dobrovoljnoj bazi i anonimno. Tokom sprovođenja ankete vodilo se računa da istraživači ne utiču na odgovore anketiranih vaspitača i učitelja. Dobijeni kvantitativni podaci obrađeni su statistički u SPSS programu.

Rezultati i interpretacija**Vrste vršnjačkog nasilja koje uočavaju vaspitači i učitelji**

Rezultate bitne za istraživanje hipoteze (H1) smo predstavili tabelarno (Tabela 1).

Tabela 1: Vrste vršnjačkog nasilja koje uočavaju vaspitači i učitelji

	osnovna škola		vrtić		skupa	
	F	f %	F	f %	F	f %
Uvrede, uvredljivi nadimci	21	10,1 %	16	8,4 %	37	9,3 %
Prijetnje	23	11,1 %	20	10,5 %	43	10,8 %
Spoticanje	16	7,7 %	14	7,4 %	30	7,6 %
Čupanje, šamaranje	20	9,7 %	22	11,6 %	42	10,6 %
Šutanje	22	10,6 %	20	10,5 %	42	10,6 %
Gadanje predmetima	16	7,7 %	14	7,4 %	30	7,6 %
Ucjenjivanje/iznuđivanje	22	10,6 %	20	10,5 %	42	10,6 %
Pipkanje, milovanje	18	8,7 %	16	8,4 %	34	8,6 %
Širenje lažnih glasina	16	7,7 %	15	7,9 %	31	7,8 %
Ignorisanje i odbacivanje	17	8,2 %	15	7,9 %	32	8,1 %
Pljuvanje	16	7,7 %	17	8,9 %	33	8,3 %
Drugo	0	0,0 %	1	0,5 %	1	0,3 %

Na osnovu dobijenih rezultata nalazimo da većina vaspitača i učitelja percipira sve vrste vršnjačkog nasilja koje navode autori Aničić i dr. (2002). Učitelji i vaspitači najčešće percipiraju psihičko nasilje

(prijetnje 10,8%), fizičko nasilje (šamaranje i čupanje, 10,6% i šutanje 10,6%) i ucjene (10,6%). Slijedi verbalno nasilje koje se manifestuje uvredama i uvredljivim nadimcima (9,3%), seksualno nasilje (pipanje i maženje, 8,6%), fizičko nasilje (pljuvanje, 8,3%), psihičko nasilje (ignorisanje/odbacivanje 8,1% i širenje lažnih glasina sa 7,8%). Učitelji i vaspitači najmanje percipiraju spoticanje (7,6%) i gađanje predmetima (7,6%) kao vrste vršnjačkog nasilja. Obzirom da rezultati ukazuju na to da vaspitači i učitelji prepoznaju različite oblike/vrste vršnjačkog nasilja u vrtiću i školi hipoteza (H1) je dokazana.

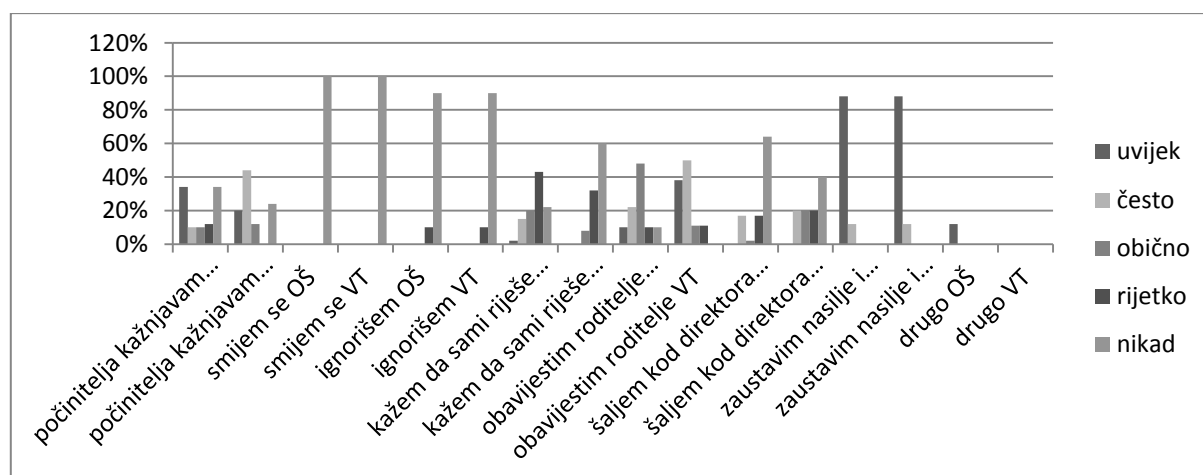
Nisu nađene statistički značajne razlike između odgovora učitelja i vaspitača ($\chi^2 = 2,403$, $g = 11$, $P = 0,997 \rightarrow P > 0,05$) te hipotezu (H2) možemo odbaciti. Međutim, iako razlika nije statistički značajna, podaci pokazuju da učitelji percipiraju sve vrste vršnjačkog nasilja, pri čemu je najčešće psihičko nasilje (prijetnje 11,1%), zatim fizičko nasilje (šutanje, 10,6%), ucjena (10,6%) i verbalno nasilje. vrijeđanje, uvredljivo nadimci, 10,1%). Slijede 9,7% čupanje i šamaranje kao vid fizičkog nasilja, pipanje i maženje (8,7%) kao vid seksualnog nasilja i ignorisanje/odbacivanje (8,2%) kao vid psihičkog nasilja. U istom procentu (7,7%) javlja se spoticanje, gađanje predmetima, pljuvanje i širenje lažnih glasina.

Posebno zabrinjava činjenica da se sve navedene vrste javljaju i među djecom u vrtiću, gdje preovladava fizičko nasilje (čupanje i šamaranje sa 11,6% i šutanje sa 11,6%). Slijede psihičko nasilje (prijetnje 10,5%), iznuđivanje (10,5%) i pljuvanje sa 8,9% kao vid fizičkog nasilja. U istom procentu kao i učitelji i vaspitači percipiraju vršnjačko seksualno nasilje (pipanje i maženje 8,4%) i verbalno nasilje (vrijeđanje i uvredljivi nadimci 8,4%). Psihološko nasilje (odbacivanje 7,9%) i verbalno nasilje sa širenjem lažnih glasina (7,9%) i fizičko nasilje (saplitanje i gađanje predmetima kod 7,4%) takođe se javljaju u istom procentu.

Prema podacima, procjenjujemo da u vrtiću prednjači fizičko nasilje, dok u školi preovladava psihičko nasilje, što je potpuno razumljivo s obzirom na razvojni stadij djece/učenika. Podaci su posebno zabrinjavajući zbog pojave raznih vrsta vršnjačkog nasilja, koje se povećava tokom godina školovanja. Neka istraživanja (Marušić i Pavin Ivanec, 2008; Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012) ukazuju da su kod predškolske djece više zastupljene direktni oblici nasilja - fizičko nasilje zbog njihovog sociokognitivnog i jezičnog ograničenja (karakterističnog za rani uzrast), dok su djeca školske dobi sklonija koristiti indirektnije i manje transparentne oblike nasilja.

Ponašanje učitelja i vaspitača u odnosu na vršnjačko nasilje

Grafikon 1: Ponašanje učitelja i vaspitača u odnosu na percipirano vršnjačko nasilje

Dobijeni rezultati pokazuju da 88% ispitanika kad percipira vršnjačko nasilje i interveniše u njegovom rješavanju. Istraživanje Kraljic Babić i Vejmelka (2015) ukazuje na činjenicu da vaspitači koji su dovoljno osjetljivi u percipiranju vršnjačkog nasilja i adekvatnije intervenišu u skladu s njim. Dobro i ispravno da to da učitelji i vaspitači odmah razgovaraju sa učenicima i ukazuju im da je nasilje

neprihvatljivo. Pogotovo je kod mlađe djece, često i sam razgovor dovoljan da se riješi i spriječi pojava vršnjačkog nasilja. Cefai i sar. (2015) u svom istraživanju naglašavaju da su greške vezano za učešće u nasilju, na kojima se uči, bitne u životu male djece i da je uloga odraslih da ih osnaže u pravcu njihovog prevazilaženja. Verbalne instrukcije odraslog (Zloković, 2004), ali i brojne druge aktivnosti kao što su korištenje lutaka, igranje uloga, pričanje priča, tehnika crteža i sl. su poželjne u osnaživanju male djece za prevazilaženje konflikta na društveno prihvatljiv način, tj. bez vršnjačkog nasilja ali i dobra saradnja s porodicom. Obično učitelji obavještavaju roditelje o vršnjačkom nasilju u kojem učestvuju njihova djeca (48,0%), a skoro polovina ispitanih učitelja uvijek ili često kažnjava i počinioce nasilja (44,0%). Vaspitači često donose slične odluke kao i učitelji, jer smatraju da roditelje treba informisati o ponašanju njihove djece te mali broj njih rijetko o tome obavještava roditelje (11%). Manji broj učitelja i vaspitača praktikuju da često šalju učesnike nasilja, posebno nasilnike, kod direktora ili savjetnika (20,0%), jer prvo sami pokušavaju riješiti problem. Čini nam se dobrim i ispravnim da su ispitanici svjesni svojih dužnosti i da svoj posao ne delegiraju na druge (savjetnika, direktora...). Više od polovina učitelja i 92% vaspitača rijetko ili nikad ne prepuštaju samim učesnicima nasilja da riješe problem, što smatramo prihvatljivim u rješavanju većih problema. Kod manjih problema prihvatljivo je da djeca sama pokušavaju naći rješenje, pogotovo na starijem uzrastu što se vidi i iz odgovora učitelja. 37% učitelja ponekad i često prepuštaju učenicima da sami razriješe problem nasilja. Niko od ispitanika se ne smije kada primjeti vršnjačko nasilje (100,0%). Skoro svi su odgovorili i da nikada ne ignorišu nasilje. Na osnovu podataka prikazanih grafički (Grafikon 1) može se konstatovati da vaspitači i učitelji koriste različite i adekvatne pristupe kao odgovor na vršnjačko nasilje čime je dokazana hipoteza (H3).

Vrlo malu djecu je važno naučiti da je rješavanje problema nasiljem neprihvatljivo, te da se problemi mogu riješiti na mnogo prihvatljiviji način, tj. razgovorom. U godinama odrastanja, vrlo je važno da djeca imaju dobar primjer koji će im najviše pomoći i koji će najviše uticati na njihovo ponašanje.

Istraživanje je pokazalo da se nastavnici i vaspitači ponašaju na isti način u mnogim situacijama, što su potvrdili i t-testovi koji su pokazali da nema statistički značajnih razlika između ponašanja učitelja i vaspitača ($t=0,56$, $g=58$, $P=0,956 \rightarrow P>0,05$) čime je dokazana hipoteza (H4).

Zaključak

U ovom radu korištena je anazija relevantne literature i empirijsko istraživanje kako bi se ispitalo koje vrste vršnjačkog nasilja percipiraju vaspitači i učitelji i kako se ponašaju pri suočavanju s vršnjačkim nasiljem. Svjesni smo da rezultati nisu reprezentativni, jer su bazirani na malom broju ispitanika, pa ih ne možemo generalizovati. Ipak, ukazuju na dio problematike vršnjačkog nasilja u vrtićima i osnovnim školama.

Važno je da vaspitači i učitelji budu svjesni da su čak i naizgled „nevine“ stvari, poput širenja glasina ili davanje pogrđnih nadimaka, vršnjačko nasilje. Najčešće percipirano vršnjačko nasilje je čupanje i šamaranje, šutanje, prijetnja i ucjena. I vaspitači i učitelji su izjavili da se sa ovakvim vidovima vršnjačkog nasilja susreću svakodnevno ili barem sedmično, što je veoma zabrinjavajuće. Moramo biti svjesni da je mnogo više nasilja kojeg vaspitači i učitelji nisu svjesni, jer se dešava kada odrasli nisu prisutni. Stoga je važno uspostaviti međusobno povjerenje i poštovanje i da su odrasli spremni da odlučno i brzo intervenišu u slučaju da uoče vršnjačko nasilje. Ako učitelj ili vaspitač bude svjedok ove vrste nasilja, a ne učini ništa da ga zaustavi ili spriječi, to znači da ga podržava i da se slaže s njim. Time daje podršku nasilniku i svima ostalima da je nasilje nešto normalno, pa čak i prihvatljivo, što svakako ne bi trebalo biti.

Otkrili smo da kada učitelji i vaspitači uoče vršnjačko nasilje, pokušavaju da uspostave dijalog između učesnika. Posebno je malu djecu važno naučiti da se problemi mogu riješiti na mnogo prihvatljiviji način, na primjer: razgovorom. U godinama odrastanja djeci je vrlo važno da imaju dobar primjer koji će im najviše pomoći i koji će najviše uticati na njihovo ponašanje. Pogotovo u vrtiću, sam razgovor je često dovoljan da se spriječi buduće nasilničko ponašanje, dok je u školi često potrebno složeniji pristup problemu.

Literatura

- Alcantara, S. C., González-Carrasco, M., Montserrat, C., Viñas, F., Casas, F., & Abreu, D. P. (2017). Peer violence in the school environment and its relationship with subjective well-being and perceived social support among children and adolescents in Northeastern Brazil. *Journal of Happiness Studies*, 18(5), 1507-1532.
- Aničić, K., Lešnik Mugnaioni, D., Plaz, M., Vanček, N., Verbnik Dobnikar, T. idr. (2002). Nasilje – nenasilje. Ljubljana: i2.
- Cowie, H. (1998). Perspectives of teachers and pupils on the experience of peer support against bullying. U: Educational research and evaluation, vol. 4, no. 2, 108-125.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-8527.2006.00352.x?needAccess=true>.
- Cefai, C., Miljević-Riđički, R., Bouillet, D., Pavin Ivanec, T., Milanović, M., Matsopoulos, A., Gavogiannaki, M., Zanetti, M.A., Cavioni, V., Bartolo, P., Galea, K., Simões, C., Lebre, P., Caetano Santos, A., Kimber, B., Eriksson, Ch. (2015). RESCUR: Na valovima – Kurikul otpornosti za predškolsku i ranu školsku dob – Priručnik za roditelje. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Colver, S. in Hodgkin, B. (2011). *Developing Emotional Intelligence in the Primary School*. London: Taylor & Francis Group.
- Hvauc, M. (2009). *Nasilje med vrstniki. Diplomaska seminarska naloga*. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Kraljic Babić, K., Vejmelka, L. (2015). Specifičnost nasilja među djecom, prevencije i tretmana nasilnog ponašanja u predškolskoj dobi. *Socijalne teme*. 91-114.
- Marušić, I. & Pavin Ivanec, T. (2008). Pracenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: Spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis Socijalnog Rada*, 15 (1), 5-19.
- Olweus, D. (1995). *Trpinčenje med učenci: kaj vemo in kaj lahko naredimo*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Pušnik, M. (1996). *Projekt: Trpinčenje med otroki in mladostniki: delovno gradivo*. Ljubljana: ZRS.
- Pušnik, M. (1999). *Vrstniško nasilje v šolah*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Pušnik, M., idr. (2004). *Vloga šole pri zmanjševanju nasilja: priručnik za učitelje, svetovalne delavce in ravnatelje*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednicevršnjačkog nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21(1), 167 – 194.302
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools and what to do about it*. Melbourne, Australian Council for Education Research.
- Smith, P.K., Sharp, S.(1994). The Problem of School Bullying. U: P.K. Smith in S. Sharp (Ur.), *School Bullying*. London: Routledge.
- Zloković, J. (2004). *Nasilje među vršnjacima - problem obitelji, škole i društva*. Filozofski fakultet u Rijeci.
- Vlachou, M., Andreou, E., Botsoglou, K. i Didaskalou, E. (2011). Bully/victim problemsamong preschool children: a review of current research evidence. *EducationalPsychology Review*, 23 (3), 329–358.
- World Health Organization—OMS. (2002). World report on violence and health. (pp. 1–56). Geneva. http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_en.pdf?ua=1. Accessed 5 Feb 2020

HOW EDUCATORS AND TEACHERS RECOGNIZE AND REACT TO PEER VIOLENCE

*Jurka Lepičnik Vodopivec Faculty of Pedagogy, University of Primorska
Aleksandra Šindic Faculty of Philosophy, University of Banja Luka*

Abstract: *The phenomenon of peer violence in schools and kindergartens, according to school officials, is increasing year by year. For this reason, creating a safe, stimulating and non-violent environment is the task of all adults, especially educators and teachers, and the perception and recognition of peer violence is key to its prevention. Nicknames, kicking, tripping are just some of the forms of violence that happen every day in our schools and kindergartens. The role of educators and teachers in kindergartens and schools is great; in addition to learning, their job is to recognize the signs of bullies as well as victims in order to react and help as soon as possible. The aim of this work is to examine in more detail the perception of peer violence in kindergartens and schools from the point of view of educators and teachers and their behavior in response to violence. 25 educators and 25 teachers participated in the research. The results obtained based on the respondents' answers indicate that the forms of peer violence that educators and teachers most often encounter and face are: harassment and slapping, kicking, threats and blackmail. It was observed that when they recognize peer violence, teachers and educators try to establish strategies based on communication and dialogue with respect and understanding between the participants.*

Keywords: *peer violence, kindergarten, school, educators, teachers*

**SAVREMENI PRISTUP OBRAZOVANJU DJECE I MLADIH KROZ
KONCEPT UČENJA NA DALJINU**

Prof.dr Husein Ljeljak¹²⁰
Direktor Visoke međunarodne škole u Cazinu

Doc.dr. Nadežda Gudelj
MUP Republike Srbije

Apstrakt: Današnji učenici su se radikalno promijenili. Oni nisu promijenili samo odjeću i stil u odnosu na prijašnje, nego na potpuno drugačiji način razmišljaju i obrađuju informacije od svojih prethodnika. Oni prolaze i doživljavaju drugačija iskustva od prijašnjih učenika. Zahvaljujući eri tehnologije stvorena je nova generacija učenika koja znanja usvaja na drugačiji način od onoga u školama. Današnje generacije uče efikasnije koristeći dostignuća informaciono – komunikacione tehnologije. Upravo, ova činjenica ukazuje na potrebu radikalnih promjena u obrazovnom sistemu koji je neophodno reformisati i prilagoditi potrebama novih generacija mladih ako želimo da ih pripremimo za život i izazove u XXI vijeku. Jedna od takvih promjena jeste i učenje na daljinu koje se preko noći počelo primjenjivati i u bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu zahvaljujući vanrednim okolnostima koje je uzrokovala pandemija virusa korona. Ipak, ovakav vid učenja pokazao je niz svojih prednosti i inovativnih mogućnosti koje odgovaraju potrebama i interesovanjima novih generacija učenika. Upravo i cilj ovog rada jeste da ukažemo na neke važne aspekte učenja na daljinu i obrazovne standarde kada je u pitanju ovaj vid učenja.

Ključne riječi: učenje na daljinu, on line nastava, nove generacije učenika, obavezni sistem, znanje.

Pojam, uloga i karakteristike učenja na daljinu

Pedagogija kao savremena moderna humanistička nauka bavi se proučavanjem različitih problema i dostignuća koji se javljaju u procesu odgoja i obrazovanja djece i mladih, a koji su karakteristični za savremeno društvo. Posebnu pažnju poklanja razvoju nastave i didaktičkih inovativnih sredstava koja su povezana sa novim informaciono – komunikacionim dostignućima (Omerović, 2014).

U vremenu stalnih društvenih promjena i tehnoloških otkrića pred školski sistem otvaraju se novi zahtjevi, gdje će škole morati veoma brzo da odbace memorativne-reproduktivne funkcije učenja u korist brzog pronalazačenja, upotrebe i kreativne prerade i primjene informacija (Rastek, 2003). Takođe jedan od zadataka škole jeste da učenik zavoli učenje, a da bi se to desilo škole moraju da mijenjaju i prilagođavaju svoje nastavne programe interesovanjima učenika, ali i potrebama samog društva (Bojanin, 1991).

U oblasti informacione-komunikacione tehnologije značaj obrazovanja je u proporcionalnoj vezi sa tehnološkim razvojem društva (Kulić, Despotović, 2005). Upravo polazeći od ove činjenice sve veći broj škola i univerziteta u svijetu prepoznao je značaj sticanja znanja putem interneta. Ovaj vid edukacije je uveliko razvijen u svijetu pod različitim imenima: „učenje putem interneta”, „učenje na daljinu” i „virtuelno učenje”. S tim u vezi, danas postoje brojne organizacije koje okupljaju upravo ovakve visokoškolske ustanove. Krajem osamdesetih godina XX vijeka osnovano je Evropsko udruženje univerziteta za učenje na daljinu, ali prva praktična iskustva ove vrste obrazovanja javljaju se desetak godina kasnije. Danas praksa učenja na daljinu poprima sve veći značaj, usljed raznih faktora koji traže prilagođavanje brzim životnim uslovima i potrebi za sticanjem znanja, s druge

---

¹²⁰ huseinljeljak@hotmail.com

strane. Takođe, prema Gucijan (2014) kod mnogih prevladava uvjerenje da znanje i diploma stečeni onlajn studiranjem manje vrijede. Takve predrasude često govore o lakoći ovakvog sticanja naučnih zvanja, mada se u praksi ova teza obara. Živeći u eri interneta javlja se sve veća potreba za njegovom upotrebom u obrazovanju. Upravo iz tog razloga i učenje na daljinu postaje sve interesantnije obrazovnim sistemima pogotovo kada je riječ o razvoju koncepta cjeloživotnog učenja.

Pojam učenja na daljinu često se definiše i objašnjava na različite načine. Američka asocijacija za učenje na daljinu (The United States Distance Learning Association, www.usdla.org) definiše pojam učenja na daljinu kao dostizanje znanja i vještina kroz dostavljene informacije i uputstva, primjenom različitih tehnologija i drugih formi učenja na daljinu. Gucijan (2013) smatra da je obrazovanje na daljinu proces povezivanja polaznika sa distribuiranim obrazovnim resursima. Učenje na daljinu podrazumjeva takve metode učenja koje ne zahtjevaju fizičko prisustvo studenta u akademskim prostorima. Iz ovog termina izvode se i neki uži pojmovi kao napr. elektronsko učenje, web učenje, virtuelno učenje.

Obrazovanje na daljinu razvija se od kraja XIX vijeka u SAD. Pojava interneta ubrzala je razvoj ovakvog oblika učenja. Primjena onlajn studiranja, kao forme učenja na daljinu počinje 1960 uporedo sa razvojem interneta. Danas zahvaljujući razvoju informacione - komunikacione tehnologije učenje na daljinu postaje sve prisutniji vid sticanja znanja. Posljedica takvog sticanja obrazovanja su i otvoreni univerziteti, a znanja koja se stiču u takvim ustanovama često se nazivaju otvorenim, s obzirom da se mogu sticati posredstvom fleksibilne internet tehnologije. Govoreći o virtuelnom okruženju i uticaju digitalnih medija u obrazovanju Emanuel Castells u svojoj knjizi "U spon umreženog društva" ukazuje da: "Škole i sveučilišta su, paradoksalno, institucije koje su najmanje dotaknute virtualnom logikom informatičke tehnologije, uprkos predvidljivoj, gotovo univerzalnoj, upotrebi računara u učionicama razvijenih zemalja. No one se neće izgubiti u virtuelnom prostoru" (Castells, 2000: 419). Castells smatra da će virtuelno učenje igrati značajnu ulogu u budućem poboljšanom obrazovanju odraslih, ali da se teško mogu zamjeniti sadašnje visokoškolske ustanove. Ipak, danas sve više se ukazuje na značaj virtuelnog učenja koje omogućuje obrazovanje u drugim zemljama, nudi izbor studija koje studenti nemaju u svojoj zemlji, ekonomična su, omogućavaju studiranje specifičnim grupama, osobama sa posebnim potrebama itd..

Širom sveta, a sve više i u Evropi, virtualne škole i fakulteti postaju značajna i prihvatljiva alternativa za školovanje. Međutim, o njihovom funkcionisanju se malo govori i malo zna. Ali, mnogo se govori o društvu jednakih šansi, a virtualne škole su upravo odgovor na pitanje: Kako da učenik/student upiše školu/fakultet koju želi, a koja je daleko od njegovog mesta boravka i nedostupna jer prevazilazi finansijske mogućnosti učenika odnosno njegove porodice? Virtualne škole su način za modernizaciju koncepta školovanja. U virtuelnim školama studenti komuniciraju sa nastavnicima i drugim studentima putem e-maila, telefona, Skype-a, video konferencije i drugih digitalnih medija i internet alata. Za učenje koriste elektronske knjige (eBooks), online studijske materijale ili CD/DVD softverske edukativne pakete. Jedna od karakteristika savremenog informacionog društva je da nakon redovnog obrazovanja ljudi imaju potrebu da nastave da se usavršavaju kroz razne vidove formalnog, neformalnog i informalnog učenja (Macanović, 2011). Zbog same dinamike života i obaveza mnogi od njih teže stručnom usavršavanju, te sticanju novih znanja i vještina, kroz načine koji ne remete njihove dnevne obaveze. Sama po sebi javlja se potreba kod takvih ljudi da svoje znanje stiču kroz obrazovne aktivnosti nezavisno od mjesta i vremena. Takva potreba ukazuje na činjenicu da učenje na daljinu postaje neminovnost u vremenu u kome živimo.

Učenje na daljinu potreba nove generacije učenika

Zahvaljujući razvoju medijske tehnologije današnje generacije učenika uče mnogo brže. Djeca (učenici) svakodnevno komuniciraju koristeći internet, e-poštu, chatove, forume, klipove, sms-e,... Takvi vidovi komunikacije postaju prirodno okruženje u kojima djeca odrastaju, ali i način usvajanja znanja i njihovog obrazovanja. Oni primaju, obrađuju i skladište brojne informacije na sasvim drugačiji način od ranijih generacija koje nisu odrastale uz nove tehnologije koje se danas koriste. Nove generacije učenika zahvaljujući razvoju informaciono-komunikacione tehnologije u mogućnosti su da obavljaju više poslova istovremeno. Oni sve više usvajaju informacije i znanja kroz neformalne i informalne oblike učenja. Upravo takve promjene zahtijevaju i prilagođavanje obrazovnog sistema, prije svega škola, koje moraju redefinisati svoju ulogu u savremenom društvu, ako žele da uvaž

potrebe i interesovanja kojima teže nove generacije učenika (Macanović, 2015). S obzirom na porast uloge interneta, znatno se proširuju mogućnosti primjene savremenih nastavnih sredstava i novih modela učenja, kako u osnovnim i srednjim školama, tako i na fakultetima (Spalević i sar. 2011). Učenje na daljinu je potreba današnje generacije učenika koja odrasta u digitalnom dobu. "U vremenu koje se ubrzava uporedo s internet brzinom, koncept mjesta postaje "networld". U tom susretanju novog vremena i novog prostora na internetu, žive generacije djece i mladih rođenih u kompijuterskoj kulturi, s "kompijuterskim mišem u rukama". Oni su digitalna generacija okružena analognim institucijama i odraslima. Zbog posebnih sposobnosti koje razvijaju u komunikaciji sa kompijuterom i internetom zovu ih "generacijom Y", "generacijom Z", „e-kids generacijom“, „generacijom S“ i slično. Oni su mobilna i konektovana generacija koja brzo misli i prihvata, ali i očekuje izazove u internet dobu" (Duronjić, 2012:11). Danas, zahvaljujući dinamičnom razvoju informaciono - komunikacione tehnologije, sve više se govori o virtuelnim školama kao varijanti učenja na daljinu.

Živimo u svijetu globalizacije, a ona ima i određene zahtjeve – stalno ulaganje u znanje, tehnologije, istraživanje i razvoj. Ako neko počne zaostajati u procesu globalizacije ili se na vrijeme ne uključi u savremene procese, bitno zaostaje. Današnji se svijet sve više "otvara" i "smanjuje" i otuda je stvorena već dobro poznata uzrečica o svijetu kao "globalnom selu". Zahvaljujući globalizaciji nestaju granice između država i znanje postaje jedna od glavnih roba sa kojom se danas trguje u svijetu. Upravo zbog ovakvih dinamičkih dešavanja u društvu i potreba "nove (homo zappiens) generacije učenika" mijenja se razumijevanje procesa obrazovanja, uloge, mjesta, vremena i načina na koje se ono provodi te se sve više propagiraju koncepti i ideje „učenja u pravo vrijeme“ (just-in-time learning), „učenja na zahtjev“ (learning-on-demand), „učenja samo koliko je potrebno“ (just enough learning) i „učenja samo za tebe“ (just for you learning). Stajališta koja na znanje gledaju kao cjelinu sastavljenu od "Znati šta" (eksplicitno) i "Znati kako" (prešutno) bivaju zamijenjena sa "Znati gdje". Za većinu je škola karakteristično da na učenika gledaju kao na homo sapiensa, a njegova "inteligencija" se mjeri količinom zapamćenih odnosno reprodukovanih informacija (Macanović, 2015). U skladu s takvim stanovištem, efikasnost škole mjeri se „kognitivnim postignućem“ uz pomoć testova. Zbog toga, reforme škola se vrlo često kreću od jedne krajnosti na drugu gubeći stalno iz vida potrebe današnjeg čovjeka. Nove generacije učenika odrastaju uz nova tehnološka dostignuća koja moraju biti i sastavni dio obrazovanja, ako želimo da odgovorimo na njihove zahtjeve. Bez obzira koliko se tradicionalni sistem obrazovanja odupire promjenama, one su neminovne i polako ulaze u škole kroz neke sadržaje, metode i tehnike koje savremeni nastavnici prepoznaju i kreiraju, a kao rezultat takvog načina rada oni imaju zadovoljne učenika, aktivne i znatiželjne da sami tragaju za znanjem, da ga nadograđuju koristeći nove vidove informacione - komunikacione tehnologije.

Obrazovni standardi u školama u svijetu koje primjenjuju učenje na daljinu

Američki konzorcijum za učenje na daljinu izdao je dokument koji u sebi sadrži principe koji su ujedno smernice za onlajn učenje. Ključni principi su: učenje mora imati jasnu svrhu sa striktno utvrđenim ciljevima i rezultatima, učenik je aktivan i bavi se učenjem kroz rad, analogiju, kroz učenje na realnim iskustvima i situacijama putem simulacija, mora se omogućiti korišćenje raznih medija jer na taj način se angažuju različiti stilovi učenja kako bi se postigli ishodi učenja,

Američki Savez Nastavnika izdao je dokument Smernice ili dobra praksa učenja na daljinu. Ovaj dokument od 14 standarda ima za cilj da pomogne nastavnicima da razviju sto kvalitetnije programe i da ih usmere ka savladavanju veštine pripremanja onlajn kurseva. Komisija za međunarodnu i transregionalnu akreditaciju (CITA) daje dokument koji sadrži listu standarda kojima se obezbeđuje kvalitetno obrazovanje na daljinu, dok svaki standard sadrži listu pokazatelja kvaliteta sa skalom ocena kako bi se utvrdilo do kog stepena je standard zadovoljen. Nacionalna obrazovna asocijacija sa svojim dokumentom ima nameru da posluži kao vodič administratorima, edukatorima i drugima koji su uključeni u onlajn obrazovni sistem da naprave izbor koji će poboljšati nastavu na mreži, a konkretno se misli na veštine koje nastavnici treba da poboljšaju da bi postali kvalitetni edukatori.

Cilj Međunarodnog Saveta za otvoreno učenje i obrazovanje na daljinu (ICDE) je promovisanje učenja na daljinu u svetu; podrška razvoju obrazovnih sistema na nacionalnim, regionalnim i globalnim nivoima kao i doprinos razvoju novih metodologija i tehnologija u obrazovanju koje podstiče: permanento učenje, razvoj obrazovne strategije i politike i podsticanje internacionalne saradnje.

Sa ekspanzijom informacione-komunikacione tehnologije mijenja se i obrazovna politika mnogih svjetskih i evropskih obrazovnih sistema. Sve više je škola i univerziteta koji u svoje nastavne programe koncipiraju na ovom obliku učenja, a mnogi od njih isključivo koriste samo ovaj oblik obrazovanja (Macanović, 2014). Nove mogućnosti i obaveze u karijeri mladih ljudi (promjenljivo radno vrijeme, česta promjena mjesta rada, poslovna putovanja i sl.) zahtjevaju drugačiji pristup u učenju u odnosu na dosadašnji tradicionalni, a koji će u svakom momentu biti dostupan za sticanje obrazovanja bez obzira na mjesto, vrijeme i jezičke barijere. Takve mogućnosti pruža učenje na daljinu, koje sve više postaje prepoznatljiv oblik sticanja obrazovanja nove generacije učenika/studenata (Vrcelj i sar. 2009).

Zaključak:

Učenje na daljinu već decenijama unazad je sastavni vid učenja savremenih obrazovnih sistema u svijetu. Potreba za brzim sticanjem znanja, informacija, razvoj informaciono-komunikacione tehnologije, reforme obrazovnih sistema, potreba nove generacije učenika, ekonomskim potrebama i brojne druge okolnosti uticale su da ovakav vid obrazovanja ima sve širu primjenu kako u formalnom, tako i u neformalnom obrazovanju. Danas mladi sve više znanje usvajaju kroz razne vidove neformalnog i informalnog učenja, te na takav način zadovoljavaju svoje potrebe i interesovanja. Formalno obrazovanje više nije jedini vid učenja. Nove generacije učenika sve više su samostalni u istraživanju, kreiranju, filtriranju i zadržavanju novih informacija. Njihovo funkcionisanje u svijetu neprestanih promjena sve je više zavisno od digitalne tehnologije. Upravo iz tog razloga neophodna je transformacija obrazovnog sistema i prilagođavanje istog novim obrazovnim okvirima koji se sve više oslanjaju na dostignuća informacione tehnologije. Takođe, nove generacije učenika sve više uviđaju značaj cjeloživotnog učenja za njihov budući razvoj i obrazovanje, kao i potrebu informacijske pismenosti u prevazilaženju brojnih društvenih izazova u XXI vijeku – vijeku digitalizacije i neprestanih promjena.

Literatura:

1. Bojanin, S. (1991). *Škola kao bolest*. Beograd: Prosveta
2. Castells, M. (2000). *Uspjon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
3. Gucijan, S. (2013). Potreban virtuelan univerzitet dijaspore. Na sajtu. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Potreban-virtuelni-univerzitet-dijaspore>. Očitano: 12.04.2022.
4. Gucijan, S. (2014). *Predrasude koče „učenje na daljinu”*. Na sajtu. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Predrasude-koce-ucenje-na-daljinu.lt.htm>. Očitano: 14.04.2022.
5. Kulić, R. i Despotović, M. (2005). *Uvod u andragogiju*. Zenica: Dom štampe.
6. Macanović, N. (2011). Bolonjski proces i koncept cjeloživotnog učenje. U Zborniku: *Kvalitet nastavnog i naučnog rada i bolonjski proces* str.279 – 288. Filozofski fakultet Banja Luka.
7. Macanović, N. (2014). Koncept otvorenog univerziteta i učenja na daljinu. U Zborniku: *BiH i euroatlantske integracije – Trenutni izazovi i perspektive*. str. 941-953.
8. Macanović, N. (2015). *Pedagoške aktuelnosti*. Banja Luka: EDC i Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
9. Omerović, M. (2014). Vrednovanje pedagoškog rada u školi. Tuzla: OFF-SET Tuzla.
10. Rastek, R. (2003). *The new brain: How the Modern Age is Rewiring Your Brain*. New York: Rodale.
11. Spalević, Ž., Panić, S., Pavlović, M., Petrović, M. (2011). Virtuelni svet kao novi trend na polju e-učenja. U Zborniku: *Infoteh-Jahorina*. Vol.10.str.761-765. Istočno Sarajevo: Elektrotehnički fakultet.
12. Tapavički - Duronjić, T. (2012). *Internet kultura djece i mladih u Republici* Banja Luka: Univerzitet Banja Luka.
13. Vrcelj, S., Klapan, A., Kušić, S. (2009). Homo Zappiensi – kreatori nove škole. U Zborniku: *Buduća škola*. str. 751-763. Beograd: Srpska akademija obrazovanja.

**MODERN APPROACH TO EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH THROUGH THE
CONCEPT OF DISTANCE LEARNING**

Abstract: *Today's students have changed radically. They have not only changed their clothes and style compared to the previous ones, but they think and process information in a completely different way than their predecessors. They go through and experience different experiences from previous students. Thanks to the era of technology, a new generation of students has been created who acquire knowledge in a different way than in schools. Today's generations learn more efficiently using the achievements of information and communication technology. Precisely, this fact indicates the need for radical changes in the education system, which is necessary to reform and adapt to the needs of new generations of young people if we want to prepare them for life and challenges in the 21st century. One of such changes is distance learning, which began to be applied overnight in the education system of Bosnia and Herzegovina due to the extraordinary circumstances caused by the coronary virus pandemic. Nevertheless, this type of learning has shown through its advantages and innovative possibilities that correspond to the needs and interests of new generations of students. The aim of this paper is to point out some important aspects of distance learning and educational standards when it comes to this type of learning.*

Key words: *distance learning, online teaching, new generations of students, educational system, knowledge.*

PORODIČNI RIZIČNI FAKTORI MALOLJETNIČKE DELINKVENCije

Prof.dr Nebojša Macanović¹²¹
Fakultet političkih nauka Banja Luka
Univerzitet u Banjoj Luci

Marko Ružičić, MA¹²²
Master socijalnog rada

Apstrakt: Prema sociološkim teorijama, socijalni faktori su presudni za pojavu maloljetničke delinkvencije. Porodica se posmatra kao primarna socijalna sredina, unutar koje se mogu identifikovati zaštitni i/ili rizični faktori za pojavu maloljetničke delinkvencije. U istraživanju rizičnih porodičnih faktora pošlo se od pretpostavke da većina maloljetnih delinkvenata potiče iz porodica u kojima dominiraju nepovoljne socioekonomske karakteristike. Primijenjena je metoda analize sadržaja na uzorku od 105 dosijea maloljetnih delinkvenata, korisnika Dnevnog centra za maloljetnike Banja Luka. Nasuprot uvriježenom shvatanju, utvrđeno je da većina maloljetnih delinkvenata živi u potpunim i funkcionalnim porodicama u kojima nema obrazovne deprivacije a stambene i finansijske prilike su zadovoljavajuće. Zaključeno je da u prevenciji maloljetničke delinkvencije više pažnje treba usmjeriti na uticaje šireg društvenog okruženja. Shodno tome, važan teorijski okvir za djelovanje pomažućih profesija, među kojima i socijalnog rada, jesu teorije društvene anomije i socijalne isključenosti.

Ključne riječi: maloljetnička delinkvencija, porodica, socijalni rad

UVOD

Vaspitanje mladih je važan zadatak društva i jedan od glavnih preduslova za njegov razvoj. Međutim, u svakom društvu postoji značajan broj mladih, čije ponašanje odstupa od opšteprihvaćenih društvenih običaja i normi. Mladi, skloni ovakvom ponašanju, kvalifikuju se kao devijanti, delinkventi, prestupnici, počinioci krivičnih djela... U ovom radu prihvaćen je termin „maloljetni delinkventi“, kojim su obuhvaćene mlade osobe uzrasta od 14 do 18 godina koje su počinile krivična djela i zbog toga podliježu primjeni zakonskih mjera u cilju promjene svog ponašanja.

Naučna objašnjenja pojave maloljetničke delinkvencije baziraju se na objašnjenju rizičnih i protektivnih faktora. Među tim faktorima uticaj porodice se tretira kao presudan. Međutim, savremena društva karakterišu brojni socijalni problemi, koji pogoduju pojavi asocijalnih ponašanja, ne samo mladih, nego i ostalih članova društva. U periodima društvene anomije (Merton, 1968, prema Milosavljević, 2009) ugrožena je i sama porodica.

U ovom radu se ispituju socioekonomska obilježja porodica maloljetnih delinkvenata, kako bi se utvrdilo da li su nepovoljne porodične prilike značajno zastupljene unutar ovih porodica. Istraživanjem su obuhvaćene porodice korisnika Dnevnog centra za maloljetnike u Banjaluci. Obimna dokumentacija stručnih radnika omogućila je uvid u mjesto prebivališta maloljetnih delinkvenata, strukturu njihovih porodica, obrazovanje i zaposlenost roditelja, stambeno-finansijske prilike i

---

¹²¹ nebojsa.macanovic@fpm.unibl.org

¹²² markoruzicic1989@gmail.com

funkcionalnost porodica, s akcentom na unutarporodične sukobe i socijalne devijacije roditelja maloljetnih delinkvenata.

Ne umanjujući značaj porodice u procesu socijalizacije mladih, u ovom radu se propituju uobičajena shvatanja o nepovoljnim uticajima porodične situacije na ponašanje maloljetnika. U poređenju sa rezultatima sličnih istraživanja, rezultati ovog istraživanja ne pokazuju izrazito nepovoljna socioekonomska obilježja porodica maloljetnih delinkvenata, što upućuje na zaključak da uzroke delinkvencije mladih treba tražiti i u širem socijalnom kontekstu.

TEORIJSKI KONCEPTI O UZROČNOSTI MALOLJETNIČKE DELINKVENCije

Teorije o uzrocima delinkventnog ponašanja mogu se svrstati u tri grupe: biopsihopatološke teorije, socijalnopsihološke teorije i sociološke (strukturalne) teorije (Milosavljević, 2004).

Biopsihopatološke teorije uzroke maloljetničke delinkvencije vide u čovjeku koji, zbog svojih bioloških, fizioloških i organskih karakteristika, razvija i ispoljava delinkventno ponašanje, ovu grupu spadaju antropološke teorije, teorije nasljeđa, rasne teorije i endokrinološke teorije. (Milosavljević, 2003).

Socijalnopsihološke teorije uvažavaju sadejstvo psiholoških i socijalnih faktora. Među ovim teorijama su: teorija socijalne kontrole prema kojoj se rizik od devijantnih ponašanja smanjuje ukoliko su mladi privrženi primarnim agensima socijalizacije putem kojih im se prenose konvencionalne vrijednosti; teorija diferencijalne asocijacije, prema kojoj je kriminalno ponašanje rezultat socijalnog učenja u kriminalnim socijalnim grupama (Sutherland, 1947); teorija socijalnog učenja Alberta Bandure (1997), prema kojoj se agresivno ponašanje uči posmatranjem ponašanja drugih, te Tardova teorija učenja imitacijom, prema kojoj se socijalnopsihološko ponašanje u početku oponaša kao moda, da bi potom preraslo u naviku, pri čemu učenje naročito zavisi od pozitivnog ili negativnog potkrepljenja (Milosavljević, 2004); teorija frustracije, zasnovana na Frojdomovom učenju da društvo svojim normama sputava biološke potrebe i na Adlerovom učenju o agresivnosti kao kompenzaciji za osjećaj inferiornosti (Agnew, 1985, prema Milosavljević, 2004).

Sociološke teorije ne odbacuju u potpunosti uticaj bio-psiholoških karakteristika pojedinca, ali uzroke delinkventnog ponašanja prevashodno traže u socijalnom sistemu, njegovoj strukturi, ekonomskom položaju i kulturnim varijacijama (Stojaković, 2011). Za objašnjenje maloljetničke delinkvencije značajno je shvatanje anomije koja se vidi kao stanje beznornnosti, bezakonja, odsustva organizacije i koordinacije, pri čemu društvo (npr. u vrijeme ekonomske krize) gubi svoju regulatornu funkciju, društvene vrijednosti su poremećene, a pojedinci prepušteni sami sebi (Durkheim, 1897, prema Milosavljević, 2004). Anomija znači rascjep između ciljeva i normi kulture (npr. želja za prestižom ili bogatstvom) kada društvena i kulturna struktura „generišu pritisak u smjeru društveno devijantnog ponašanja“ (Merton, 1957, prema Milosavljević, 2004: 34). Nedostupnost materijalnih dobara i socijalnih usluga uzrokuje osiromašenje većeg dijela stanovništva, pri čemu su neke skupine posebno izložene socijalnim rizicima. Usljed nedostatka ili nedostupnosti legitimnih sredstava, pripadnici ovih skupina posežu za nelegitimnim sredstvima, kako bi postigli opštedruštvene ciljeve, koji se mogu podvesti pod pojam „ugodan život“. Oni odbacuju (ili nisu u mogućnosti) da taj cilj postignu svojim radom i vještinama, pa pribjegavaju „snalaženju“, „dovrtljivosti“, „izigravanju zakona“. „Filozofija preživljavanja“ postaje neka vrsta spontane ali raširene ideologije i ponašanja svih struktura i institucionalnih sistema u državi (Milosavljević, 2003). Ovu pojavu dodatno podstiče propagiranje materijalnog bogatstva i visokog životnog standarda, kao dominantnih društvenih vrijednosti u potrošačkim društvima. U savremeno doba akcenat se stavlja na uticaj masovnih medija, porodice, društvene zajednice, obrazovanja – generalno na uticaj sredine i uslova kojima je osoba izložena (Macanović, 2014). Shodno tome, u ovom radu teorijsko uporište su sociološke teorije.

Koncept rizičnih i protektivnih faktora polazi od toga da razični faktori povećavaju mogućnost problema u ponašanju, dok protektivni pružaju otpor rizičnim faktorima. Ovi faktori se javljaju na individualnom nivou (psihološka i biološka obilježja pojedinca), nivou neposrednog okruženja (porodica, škola, susjedstvo) i širem socijalnog okruženja (lokalna zajednica, regija, država) (Fraser, 1997, prema Ajduković, 2000). U fokusu ovog rada su porodični rizični faktori maloljetničke delinkvencije, čiji uticaj su proučavali brojni autori (Beane, 2008; Benbenishty & Avi Astor, 2005; Duncan, 2008; Finkelhor, 2008; Holmes and Holmes-Lonergan, 2004; prema Macanović, 2020).

Među rizičnim porodičnim faktorima izdvajaju se strukturalne karakteristike porodice i njeno funkcionisanje.

Dezorganizacija porodice se manifestuje u vidu razvoda, ali i kroz razdvojenost članova porodice, izbjegavanje braka i formiranja porodice, sve veći broj jednoroditeljskih porodica, nevoljne višegeneracijske porodice zbog ekonomske prisiljenosti na zajednički život itd. (Milosavljević, 2003). Dezorganizacija znači raspad grupe, a u kontekstu porodice odnosi se na strukturalno potpune i strukturalno nepotpune porodice (Milosavljević, 2004). Broj nepotpunih (deficijentnih) porodica stalno raste. Drastičan vid deficijentnosti jesu slučajevi u kojima djeca ostaju bez oba roditelja. U većini slučajeva radi se o jednoroditeljskim porodicama, što može biti posljedica smrti jednog roditelja. Budići da se radi o „višoj sili“ za očekivati je slabije negativno dejstvo na razvoj djece. Međutim, kada je nepotpunost porodice izazvana međusobnim nerazumijevanjem i averzijom između roditelja, to se drastičnije odražava na djecu. Razvod, vanbračne veze i druge subjektivne razloge razdvojenosti roditelja, djeca teže prihvataju, pogotovo ako su svjedoci neprijatnih scena roditeljskih sukoba. Samohrani roditelji imaju težak zadatak u procesu socijalizacije djece, a posebno majke koje se češće nađu u ovoj ulozi.

Disfunkcionalnost porodice znači poremećaj odnosa ili funkcija u porodičnom životu zbog nedostatka zajedništva i emocionalne povezanosti, a ishod je nemogućnost istpunjavanja bitnih porodičnih ciljeva, bez obzira na njen sastav (Golubović, 1981, prema Milosavljević, 2005). Takvoj porodici nedostaje zajedništvo, saradnja, solidarnost, emocionalna povezanost i podrška, što dovodi do poremećaja u obavljanju porodičnih uloga i teških sukoba bez razrješenja (Marković, 1990, prema Vidanović, 2005). O uticaju disfunkcionalnih porodičnih odnosa na maloljetničku delinkvenciju govori i sljedeći navod: „Porodični činioci su jedan od najjačih protektivnih faktora, samim tim su disfunkcionalni porodični odnosi jedan od najvažnijih rizičnih faktora za nastajanje i održavanje delinkventnog ponašanja, što je zapažanje koje je u skladu sa velikim brojem dosadašnjih istraživanja” (Smallbone i Dadds, 2000; Juby i Farrington, 2001; Farrington, 2012, prema Karić, Marković, Stojilović i Mihić, 2015: 186).

Okrnjen porodični sastav može izazvati ozbiljne probleme u funkcionisanju porodice i socijalizaciji djece. Razlozi su sljedeći: 1) za formiranje ličnosti djeteta potrebna su oba roditelja, budući da se tzv. „ego-ideal“ izgrađuje na osnovu modela ličnosti oba roditelja i njihovih međusobnih odnosa; 2) za skladan emocionalni razvoj djeteta i za uspostavljanje emocionalno stabilne porodice potrebno je da se porodica sastoji iz dva para veza koje čine muž – žena/roditelji – djeca (Mijanović, 1995). Prema tome, nedostatak jednog roditelja doprinosi emocionalnoj nesigurnosti i nestabilnosti kod djece, onemogućava pozitivnu identifikaciju sa roditeljima, dovodi do osjećanja odbačenosti i usamljenosti, što sve može da bude faktor za pojavu maloljetničke delinkvencije (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009: 371).

Oskudica materijalnih dobara i loše stambene prilike mogu uticati na pojavu maloljetničke delinkvencije. Povoljne materijalne prilike olakšavaju obavljanje vaspitne funkcije porodice, dok se u porodicama u kojima su roditelji zabrinuti zbog teških materijalnih prilika, djeci ne posvećuje dovoljna pažnja. S tim u vezi treba uzeti u obzir obrazovni status roditelja i njihovu zaposlenost. Ukoliko su roditelji nezaposleni ekonomski standard pada. To se odražava i na ukupan kvalitet porodičnog života, što može da izazove i delinkvenciju maloljetnika. Dugotrajno odsustvo zaposlenih roditelja može imati nepovoljne posljedice po djecu, pogotovo ukoliko nisu dovoljno razvijene odgovarajuće društvene institucije.

Loša unutarporodična komunikacija, nasilje u porodici i antisocijalno ponašanje roditelja mogu biti faktori za pojavu delinkvencije. „Istraživanja su pokazala da loši međusobni odnosi roditelja i dece, ravnodušnost, odbacivanje, preterana strogost, nedostatak poverenja, saradnje i privrženosti, nedoslednost u vaspitanju deluje kao kriminogeni faktor“ (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009: 373). Kriminalitet i drugi oblici socijalno-patološkog ponašanja roditelja mogu da utiču na pojavu delinkvencije kod mladih. Društveno neprihvatljivo ponašanje roditelja negativno se odražava na porodičnu atmosferu i ugrožava emotivni status djece, koja su u periodu djetinjstva i puberteta posebno osjetljiva (Jašović, 1983). Oponašajući starije, djeca mogu preuzimu i model kriminogenog ponašanja roditelja, a takvi roditelji vremenom gube autoritet i kontrolu nad djecom. „Dezintegrisanu porodicu možemo odrediti kao porodicu u kojoj nastaju takvi poremećaji u porodičnom životu koje karakteriše nedostatak zajedništva, što se manifestuje u nedostatku saglasnosti među članovima u bitnim pitanjima porodičnog života, u emocionalnoj nepovezanosti, u nedostatku

uzajamne podrške i solidarnosti i nemogućnosti ispunjenja bitnih porodičnih ciljeva, što se manifestuje u nedostatku kooperacije i u poremećenosti porodičnih uloga, u pojačanim i učestalim sukobima koji se ne razrešavaju, u poremećajima samih ličnosti članova porodice (mentalni poremećaj, delinkvencija itd.)” (Golubović, 1981: 219).

Većina istraživanja i teorijskih shvatanja ukazuju na presudan uticaj porodičnih prilika na maloljetničku delinkvenciju. Istraživanjem, koje je prikazano u ovom radu, preispituje se to stanovište i otvara pitanje da li u specifičnim društvenim okolnostima (posljedice rata, tranzicija, nezaposlenost, siromaštvo, socijalna isključenost) uticaj porodice treba posmatrati izolovano ili u kontekstu širih društvenih prilika. Pošto je funkcionisanje porodice uslovljeno ukupnim društvenim uslovima, porodica i njeni članovi često su nemoćni da sami savladaju društvena ograničenja. Ako se zna da je materijalno obezbijeđena, zdrava i harmonična porodica snažan protektivni faktor i čvrsta garancija uspješnog vaspitanja mladih, onda treba činiti osmišljene napore u pravcu osposobljavanja porodice za njenu funkciju socijalizacije, ali i djelovati u širem socijalnom kontekstu. Socijalni rad je važan društveni odgovor u prevenciji i ublažavanju problema maloljetničke delinkvencije. Usluge socijalnog rada, koje se pružaju u Dnevnom centru za maloljetnike Banjaluka, primjer su organizovane brige za mlade koji su ispoljili delinkventno ponašanje.

METODOLOŠKI PRISTUP

Predmet istraživanja su socioekonomska obilježja porodica maloljetnih delinkvenata kao rizični faktori pojave maloljetničke delinkvencije.

Naučni cilj istraživanja je naučna deskripcija. U širem smislu, cilj je objašnjenje činilaca maloljetničke delinkvencije (ograničeno na faktor uticaja porodice) radi sticanja boljeg uvida u ovu pojavu. Ispitana su sljedeća obilježja porodica maloljetnih delinkvenata: mjesto prebivališta, stambeni uslovi, zaposlenost roditelja, obrazovni nivo roditelja, finansijske prilike porodice, deficijentnost porodice (potpune i nepotpune porodice), funkcionalnost porodice (unutarporodični sukobi i socijalne devijacije kod roditelja).

Hipotetički okvir istraživanja čini generalna hipoteza iz koje je izvedeno pet posebnih hipoteza.

Generalna hipoteza: U porodicama iz kojih potiču maloljetni delinkventi – korisnici Dnevnog centra za maloljetnike Banjaluka, prevladavaju nepovoljne socio-ekonomske prilike.

I posebna hipoteza: Većina porodica maloljetnih delinkvenata živi u urbanom području.

II posebna hipoteza: Većina roditelja maloljetnih delinkvenata su niskoobrazovane osobe.

III posebna hipoteza: Većina porodica maloljetnih delinkvenata živi u nepovoljnim materijalno-finansijskim uslovima.

IV posebna hipoteza: Većina maloljetnih delinkvenata potiče iz deficijentnih porodica.

V posebna hipoteza: Većina maloljetnih delinkvenata živi u disfunkcionalnim porodicama.

Istraživanje je provedeno u vidu studije slučaja. “Slučaj može biti pojedinac, nekoliko pojedinaca ili cijela grupa, program, događaj, aktivnost, proces sastavljen od više etapa i sl.” (Creswell, 2012, prema Miočić, 2018: 182). U ovom radu su istražena socioekonomska obilježja porodica maloljetnih delinkvenata - korisnika usluga Dnevnog centra za maloljetnike Banjaluka. Primijenjena je metoda *analize sadržaja (dokumenata)*. Uzorak čini 105 dosijea maloljetnih delinkvenata, koji su upućeni na obavezni tretman u Dnevnom centru za maloljetnike Banjaluka.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Demografska obilježja porodica maloljetnih delinkvenata razmotrena su na osnovu podataka o području stanovanja (gradsko, prigradsko, selo).

Tabela 1: Porodice maloljetnih delinkvenata prema području stanovanja

Područje stanovanja	N	%
Grad	65	61,90
Prigradsko naselje	32	30,48
Selo	8	7,62
Ukupno	105	100

U gradu i prigradskim naseljima nastanjeno je 92,38% maloljetnih delinkvenata, a u selu 7,62%, čime je potvrđena prva posebna hipoteza, prema kojoj većina porodica maloljetnih delinkvenata živi u urbanom području. Ovo je u skladu sa prethodnim saznanjima o uticaju urbane sredine na pojavu maloljetničke delinkvencije. U kriminologiji i sociologiji vlada mišljenje da je pojava maloljetničke delinkvencije karakteristična za urbane sredine. Usljed industrijalizacije dolazi do veće koncentracije stanovništva u urbanim područjima. Stanovništvo, koje se doseljava u grad, napušta seoski sociokulturni ambijent, koji karakteriše rodbinska, susjedska i prijateljska solidarnost. U novoj sredini čeka ih neizvjesnost, nov način života, drugačije društvene vrijednosti, navike i shvatanja. Socijalna kohezija i socijalna kontrola su jači u malim sredinama, dok u gradu ima više iskušenja za hedonističke i avanturističke porive, veći je otpor autoritetima i manje se poštuju tradicionalne vrijednosti (Gutović, 2001). Izvjesno je da na pojavu kriminaliteta različit uticaj imaju ekonomske migracije u odnosu na prisilne (npr. ratne). Pri ispitivanju uticaja urbanog načina života na pojavu kriminaliteta važno je utvrditi područje iz kojih su došli migranti, sociokulturna obilježja migranata, motive migracije, odnos između migranata i domaćeg stanovništva, teškoće u prilagođavanju itd.

Obrazovni nivo članova porodica maloljetnih delinkvenata je jedan od pokazatelja socioekonomskog stanja porodice, budući da viši obrazovni nivo omogućava bolji društveni status, a kroz vaspitno-obrazovni proces postiže se kvalitetnija socijalizacija djece. Obrazovanje roditelja i njihov odnos prema školovanju su bitan faktor vaspitanja djece. Neka djeca mogu biti demotivisana za obrazovanje zbog negativnog odnosa roditelja prema školovanju. Polazeći od značaja obrazovanja roditelja za vaspitanje djece, u narednoj tabeli je prikazan obrazovni nivo roditelja maloljetnih delinkvenata.

Tabela 2: Obrazovni nivo roditelja maloljetnih delinkvenata

Obrazovanje majke	N	%	Obrazovanje oca	N	%
<OŠ OŠ	29	27,61	<OŠ OŠ	16	15,24
SSS	66	62,86	SSS	77	73,33
VSS	7	6,66	VSS	5	4,76
>VSS	3	2,86	>VSS	0	0
Nepoznato	0	0	Nepoznato	7	6,66
Ukupno	105	100,00	Ukupno	105	100,00

U ukupnom broju roditelja maloljetnih delinkvenata, njih 73,80% ima srednjoškolsko ili visokoškolsko obrazovanje, pri čemu nema značajne razlike u nivou obrazovanja s obzirom na pol roditelja. Dakle, u porodicama maloljetnih delinkvenata nije izražena obrazovna deprivacija roditelja. Time je opovrgnuta druga posebna hipoteza prema kojoj su roditelji maloljetnih delinkvenata većinom niskoobrazovane osobe. Povoljan obrazovni nivo roditelja pozitivno se odražava i na školovanje njihove djece. Skoro svi maloljetni delinkventi (93,33%) su uključeni u školski proces. Samo sedam maloljetnika (6,66%) nije nastavilo školovanje nakon završene osnovne škole. Među njima jedan maloljetnik je napustio redovno pohađanje osnovne škole, ali je školu završio vanredno. Pošto je 93,33% maloljetnika u procesu školovanja, može se zaključiti da oni, ali i njihovi roditelji visoko vrednuju vaspitno-obrazovni proces. Podatak da roditelji maloljetnih delinkvenata imaju zavidan nivo obrazovanja i da skoro sva njihova djeca uredno pohađaju školu, odudara od uvriježenog shvatanja o uticaju kulture siromaštva na pojavu delinkvencije. Kultura siromaštva podrazumijeva, ne samo materijalno siromaštvo, nego i neobrazovanost i nepridavanje značaja obrazovanju, socijalnu izolaciju i marginalizovanost, deficit socijalnih veza i kapaciteta da se izade iz stanja siromaštva (Petrović, 2013). Prema nalazima nekih istraživanja, 46% maloljetnih prestupnika potiče iz uslova siromaštva; nizak ekonomski nivo najčešće korelira sa neobrazovanjem, a nizak obrazovni nivo roditelja znači nepodsticanje obrazovnog razvoja djece; kod 52% ispitanih su neobrazovani roditelji, dok su visoko obrazovani roditelji bili kod samo 4,25% maloljetnih prestupnika (Gutović, 2001). Istraživanja ukazuju na visoku korelaciju školskog neuspjeha i maloljetničkog prestupništva. Prekid školovanja, ili bjekstvo od kuće i škole nađeni su kod 78,3% prestupnika i kod 63,24% vaspitno zapuštenih. Bježanje od kuće i škole ima uzroke u porodičnoj dinamici, poremećaju strukture i funkcije porodice, zanemarivanju i nasilju. Rjeđe je motiv avanturizam a češće oslobađanje od neprijateljske sredine i nepodnošljivih okolnosti u porodici (Tadić, 1992). Psihološki pratoci kulture siromaštva su naučena

bespomoćnost i samoodbacivanje, što znači odsustvo želje i odbacivanje prilika da se situacija popravi (Milosavljević, 2004: 25). Treba uzeti u obzir i sljedeće: “U kriminološkoj literaturi preovlađuje stanovište po kome niži nivo obrazovanja ne dovodi nužno do pojave kriminaliteta, ali što su ljudi obrazovaniji njihova razvijena svest ih odvraća od vršenja kriminaliteta...” Prema tome, učešće u obrazovnom procesu može biti značajan protektivni faktor u suzbijanju maloljetničke delinkvencije.

Materijalno-finansijske prilike porodica maloljetnih delinkvenata istražene su, počev od procjene da se roditelji, koji žive u materijalnoj i finansijskoj oskudici, suočavaju sa mnogo više problema u odnosu na druge roditelje. Egzistencijalni problemi, poput života u skućenom prostoru, nedostatka novca, hrane, odjeće i obuće, stvaraju tenziju i stres kod roditelja. To utiče na kvalitet roditeljstva i funkcionalnost porodice. Roditelji, koji su opterećeni brigom za egzistenciju porodice, nedovoljno se uključuju u probleme svoje djece, ne posvećuju im dovoljno pažnje pa su takva djeca često prepuštena sama sebi ili uticaju drugih socijalnih grupa, najčešće vršnjačkih. Zato se smatra da oskudica materijalnih dobara ili ekstremno siromaštvo uzrokuju delinkventno ponašanje djece.

Tabela 3: Stambeni uslovi porodica maloljetnih delinkvenata

Stambeni uslovi	N	%
Odlični	3	2,86
Vrlo dobri	17	16,19
Prosječni	64	60,95
Ispotprosječni	21	20,00
Ukupno	105	100,00

Prilikom procjene stambenih uslova korišten je kriterijum, prema kome veličinu stambenog prostora koja odgovara potrebama pojedinca ili porodice čini, “pored kuhinje, kupatila i hodnika, jedna soba po članu porodice, odnosno dvije sobe za lice koje ostvaruje pravo na dodatak za pomoć i njegu drugog lica” (Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, član 19. tačka 5). Rezultati istraživanja pokazuju da dominantna većina ispitanika živi u solidnim stambenim uslovima, a da samo 20% živi u stambenim uslovima koji su ispod prosjeka. Pošto stambeni problemi mogu biti izvor stresa, može se zaključiti da po tom pitanju porodice, obuhvaćene ovim istraživanjem, nisu izložene frustraciji.

Tabela 4: Zaposlenost roditelja maloljetnih delinkvenata

Zaposlenost majke	N	%	Zaposlenost oca	N	%
Stalno zaposlena	62	59,04	Stalno zaposlen	61	58,09
Povremeno zaposlena	6	5,71	Povremeno zaposlen	19	18,09
Nezaposleni	35	33,33	Nezaposlen	18	17,14
Nepoznato	2	1,9	Nepoznato	7	6,66
Ukupno	105	100,00	Ukupno	105	100,00

Većina roditelja ima stalno zaposlenje (59% majki i 58% očeva), a povremeno je zaposleno 5,71% majki i 18,09% očeva. Samo 17,14% očeva i 33,33% majki su nezaposleni.

Tabela 5: Finansijske prilike porodica maloljetnih delinkvenata

Finansijski prihodi	N	%
Natprosječni	1	0,95
Prosječni	69	65,72
Ispotprosječni	35	33,33
Ukupno	105	100,00

Finansijska situacija se u 66,67% slučajeva ocjenjuje kao odlična ili prosječna. Finansijski prihodi porodice su ispod prosjeka kod trećine porodica. Prilikom utvrđivanja optimuma finansijskih prihoda

kriterijum je bila prosječna neto plata u Republici Srpkjoj, koja je u vrijeme istraživanja iznosila je 979 KM (Republički zavod za statistiku, 2021).

Prema rezultatima ovog istraživanja, većina maloljetnih delinkvenata živi u povoljnim stambenim uslovima, sa roditeljima koji imaju zadovoljavajući radni angažman i solidne novčane prihode Time je opovrgnuta treća posebna hipoteza, prema kojoj većina porodica maloljetnih delinkvenata živi u nepovoljnim materijalno-finasijskim uslovima.

Nasuprot uobičajenom shvatanju da maloljetni prestupnici dolaze iz uslova porodičnog siromaštva, u ovom istraživanju se ispostavilo da žive u relativno dobrim materijalnim uslovima. To se podudara sa nalazima jednog ranijeg istraživanja u kome je utvrđeno „da materijalni status nije u značajnoj vezi sa ispoljavanjem prestupničkog ponašanja i da je materijalna slika porodica maloletnih prestupnika skoro identična slici opšte populacije” (Merdović, 2009, prema Jugović, 2014: 84). Dakle, uzroke maloljetničkog kriminala ne treba tražiti isključivo u materijalnoj situaciji porodica, nego i u širem socijalnom okruženju.

Deficijentnost porodica maloljetnih delinkvenata utvrđena je na osnovu podataka o strukturi porodice. Sinonimi za pojam deficijentnosti su „dezorganizacija“, „manjkavost strukture porodice“ ili „razoreni dom“. Dezorganizacija znači raspad grupe, a u slučaju porodice odnosi se na strukturalno potpune i nepotpune porodice (Milosavljević, 2004). Deficijentna porodica je ona u kojoj su djeca rođena van braka, djeca iz rastavljenih brakova i djeca koja su ostala bez jednog ili oba roditelja. Na osnovu analize dokumentacije korisnika Dnevnog centra za maloljetnike, identifikovani su slučajevi deficijentnosti porodice usljed smrti ili razvoda roditelja i usljed napuštanja porodice od strane oca vanbračne djece.

Tabela 6: Struktura porodica maloljetnih delinkvenata s obzirom na deficijentnost

Potpunost porodice	N	%
Potpuna	64	60,95
Razvod roditelja	31	29,52
Jednoroditeljska	7	6,67
Domski smještaj	3	2,86
Ukupno	105	100,00

Prema rezultatima, najveći broj maloljetnih delinkvenata, tj. 60,95%, živi u potpunim porodicama, dok 36,19% maloljetnih delinkvenata živi u deficijentnim porodicama. Relativno visok procenat razvoda (29,52%) pokazuje da je najčešći uzrok nepotpunosti porodice raspad bračne zajednice. U svim ostalim slučajevima jednoroditeljskih porodica uzrok je udovištvo, odnosno smrt jednog od roditelja. Evidentirana su i tri slučaja djece bez roditeljskog staranja, koja su smještena u Dom za nezbrinutu djecu „Rada Vranješević“. Na osnovu rezultata istraživanja, nije potvrđena četvrta posebna hipoteza, prema kojoj većina maloljetnih delinkvenata potiče iz deficijentnih porodica.

Određena istraživanja su pokazala da postoji statistički značajna povezanost između kvantiteta porodične interakcije i socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih (Milosavljević, 2000). Ovakvi nalazi su razumljivi zato što je izvjesno da će kvantitet (učestalost) porodičnih interakcija biti veći u potpunim nego u nepotpunim porodicama. Zbog strukturalnog deficita u nepotpunim porodicama može biti smanjena interakcija sa djecom, ne samo zbog odsustva jednog roditelja, nego i zbog toga što je drugi (prisutni) roditelj zaokupljen brigom za svakodnevnu egzistenciju porodice. Međutim, to ne mora biti slučaj, ukoliko članovi nepotpunih porodica posvete dodatnu pažnju unutarporodičnim komunikacijama i interakcijama.

Istraživanja odnosa tzv. „razorenog doma” (nepotpune porodice) i maloljetničke delinkvencije pokazuju da „razoreni dom” ne mora biti značajan uzročnik maloljetničke delinkvencije. U prilog tome govore rezultati obimnog istraživanja Milosavljevića iz 1991. godine (Milosavljević, 2000, prema Đurić, 2008). „Ovo istraživanje je pokazalo da trend rasta djece u populaciji ‘razoreni dom’ ne prati povećanje obima maloljetničke delinkvencije. Naime, u cilju pronalaska odgovora na pitanje u kakvom su odnosu razoreni dom i maloljetnička delinkvencija, autor je na uzorku koji je činilo 1.201.532 djece koja su rođena van braka, 478.798 djece iz rastavljenih brakova, 143.619 maloljetnih delinkvenata iz potpunih i 56.479 maloljetnih delinkvenata iz nepotpunih porodica u razdoblju od 36 godina (1953-1988), izvršio istraživanje i došao do sljedećih rezultata: oko 2,5 puta je više maloljetnih

delinkvenata bilo iz potpunih nego iz nepotpunih porodica...” (Milosavljević, 2000, prema Đurić, 2008: 427). Zanimljivo je da su i rezultati ovog istraživanja potvrdili upravo to - da 2,5 puta više maloljetnih delinkvenata živi u potpunim porodicama, u odnosu na one koji žive u deficitarnim.

Naravno, deficitarnost porodice, kao vaspitni problem ne treba zanemariti. Značajan broj djece raste uz samo jednog roditelja, najčešće majku zbog smrti drugog roditelja, napuštanja, razvoda. U savremenom društvu karakteristična je i pojava odsutnosti jednog ili oba roditelja iz porodice na duže vrijeme zbog rada u inostranstvu, a postoji i prinudna ne cjelovitost ako se roditelj nalazi na izdržavanju kazne zatvora, bolničkom liječenju, u zarobljeništvu itd. Osim toga, zaposleni roditelji su često zbog radnih obaveza svakodnevno odsutni po 10-12 sati, te ne posvećuju dovoljno pažnje djeci ili brigu o njima prepuštaju srođnicima ili društvu.

Socijalna dezorganizacija porodične grupe se dešava u okviru opšte društvene, ekonomske, političke i vrijednosno-moralne krize društva. Slabljenje porodičnih veza i raspad porodica se ne dešava samo u slučaju razvoda, već zbog razdvojenosti porodica, nestupanja u brak i neformiranja porodica, sve većeg broja jednoroditeljskih porodica, nevoljnih višegeneracijskih porodica, usljed ekonomske prisiljenosti na zajednički život itd. (Milosavljević, 2003). Sve to dovodi do „novih životnih stilova i formi“ porodičnog života (Opsenica Kostić, 2017).

Disfunkcionalnost porodica maloljetnih delinkvenata znači poremećaj unutarporodičnih odnosa ili funkcija, bez obzira na sastav/strukturu porodice. Ponekad se koristi termin dezorganizovana porodica, pod čim se podrazumijava isto, tj. poremećaj u porodičnom životu koji se, bez obzira na sastav porodice, dešava usljed nedostatka zajedništva i emocionalne povezanosti, što rezultira nemogućnošću ispunjavanja važnih porodičnih ciljeva (Golubović, 1981, prema Milosavljević, 2005). U takvoj porodici nedostaje zajedništvo, saradnja, solidarnost, emocionalna povezanost i podrška, što dovodi do poremećenosti porodičnih uloga i teških sukoba bez razrješenja (Marković, 1990, prema Vidanović, 2005).

Disfunkcionalnost porodica maloljetnih delinkvenata ispitana je kroz analizu podataka o porodičnim konfliktima, unutarporodičnom nasilju i socijalnim devijacijama roditelja. Pošlo se od pitanja da li maloljetni delinkventi žive u porodicama u kojima su visoko izraženi konflikti između njenih članova, emocionalno zlostavljanje i fizičko nasilje između roditelja ili između roditelja i djece. Socijalne devijacije roditelja odnose se na alkoholizam, toksikomaniju, kockanje, kriminal, prostituciju i prosjačenje.

U narednoj tabeli prikazani su verbalni sukobi, kao pokazatelj nezdrave komunikacije između članova porodice, te fizičko nasilje, razvrstano na nasilje roditelja prema maloljetniku i nasilje između roditelja.

Tabela 7: Zastupljenost konflikata u porodicama maloljetnih delinkvenata

Verbalni sukobi	N	%
Nema sukoba	66	62,86
Rijetko	5	4,76
Povremeno	14	13,33
Često	20	19,05
Partnersko nasilje	N	%
Nema nasilja	90	85,71
Rijetko	3	2,86
Povremeno	4	3,81
Često	8	7,62
Fizičko nasilje prema maloljetniku	N	%
Nema nasilja	99	94,28
Rijetko	0	0
Povremeno	1	0,95
Često	4	3,81
Zanemarivanje	1	0,95

Konfliktne porodične veze (verbalni sukobi) prepoznati su kod 39 porodica (37,14%). U 22 slučaja radi se o sukobima između razvedenih roditelja a u 17 slučajeva o sukobima unutar cjelovitih porodica.

Kod 15 porodica (14,28%) je prisutno nasilje između roditeljskog para, a kod pet (4,76%) nasilje prema maloljetniku. Partnersko nasilje je približno podjednako zastupljeno u potpunim i nepotpunim porodicama (u sedam potpunim i osam porodica razvedenih roditelja). Nasilje prema maloljetniku je u četiri slučaja (3,81%) često izraženo, a u jednom slučaju (0,95%) rijetko. Četiri slučaja nasilja prema maloljetniku su evidentirana u potpunoj porodici, a samo jedan u porodici razvedenih roditelja. Zabilježen je i jedan slučaj (0,95%) zanemarivanja djeteta u jednoroditeljskoj porodici, koju karakteriše alkoholizam oca i razvod. Dakle, partnersko nasilje i nasilje prema maloljetniku su zabilježeni u relativno malom broju slučajeva.

Tabela 8: Socijalne devijacije roditelja maloljetnih delinkvenata

Vrsta socijalne devijacije	N	%
Alkoholizam	16	15,24
Narkomanija	2	1,90
Tabletomanija	2	11,90
Mentalna bolest	6	5,71
Kockanje	1	0,95
Kriminal	1	0,95
Porodice sa soc. devijacijama	28	26,67
Porodice bez soc. devijacija	77	73,33
UKUPNO PORODICA	105	100,00

Unutar 28 porodica (26,67%) zabilježena su devijantna ponašanja i mentalne bolesti roditelja. Dok je nasilje podjednako prisutno u cjelovitim porodicama i porodicama nakon razvoda, devijacije roditelja su više prisutne u porodicama razvedenih roditelja (cca. dvije trećine), u odnosu na nasilje u cjelovitim porodicama (cca. jedna trećina). U svim slučajevima izraženog nasilja prema maloljetniku prisutno je partnersko nasilje, alkoholizam ili kockarski porok oca, duševna bolest jednog od roditelja, ili kombinacija navedenih sociopatoloških pojava. Mentalna bolest jednog roditelja ide u paru sa izrazitim toksikomanskim problemom drugog (npr. majka bolesna, otac alkoholičar, ili otac bolestan, majka narkoman). Unutar jedne te iste porodice dešava se više devijantnih i po djecu rizičnih ponašanja: konflikt, nasilje, zanemarivanje, alkoholizam, narkomanija, kockanje, duševna bolest itd.

Kada su u pitanju konflikti i socijalne devijacije roditelja u porodicama maloljetnih delinkvenata, rezultati istraživanja daju ovakvu sliku: u 94, 28% porodica nema nasilja prema djetetu, u 85,71% porodica nema nasilja između roditelja, u 73,33 % porodica nisu prisutne socijalne devijacije roditelja, u 62,86% porodica nisu izraženi verbalni sukobi. Na osnovu ovih pokazatelja, može se konstatovati da nije potvrđena peta posebna hipoteza, prema kojoj većina maloljetnih delinkvenata živi u disfunkcionalnim porodicama.

U većini dostupnih istraživanja ističe se da "adolescenti koji se nasilno ponašaju potiču iz haotičnih i dezorganizovanih porodica u kojima je antisocijalno ponašanje bio roditeljski obrazac koji je rezultirao u nekompletnoj ili neadekvatnoj socijalizaciji deteta" (Kron, 2008: 34). Takođe, prema ranijim istraživanjima, u strukturalno potpunoj porodici emocionalno-komunikaciona atmosfera je u statistički značajnoj korelaciji sa toksikomanijom i maloljetničkim prestupništvom kod mladih, a disfunkcionalni porodični odnosi su direktan faktor nastanka prestupništva i toksikomanije, naročito ako je prisutno zanemarivanje i zlostavljanje, (Milosavljević, 2005, Lovrić, 2006). Psihijatrijski nalazi ukazuju na to da maloljetni delinkventi žive u atmosferi nasilja, toksikomanije ili drugih devijantnih ponašanja roditelja, sve do inkrimisanih. Djeca iz takvih porodica sklona su povlačenju i autodestrukciji (skitnja, prosjačenje, prostitucija, toksikomanija) ili u destruktivnom ponašanju (prestupništvo), pošto se poistovjećuje sa lošim likom roditelja koji su prestupnici, toksikomani ili polno izopačeni (Tadić, 1992). U istraživanju Merdovića (2009) nasilničko ponašanje maloljetnika povezuje se sa poremećenim porodičnim odnosima pa se navodi da "55,2% krivično sankcionisanih maloljetnika potiče iz porodica u kojima postoje fizički sukobi, a uočljiva je i korelacija između

neusaglašenosti vaspitnih stavova roditelja sa ispoljavanjem fizičkih konflikata u školi” (Merdović, 2009, prema Jugović, 2014: 86).

Rezultati ovog istraživanja prilično odstupaju od rezultata istraživanja u kojima se ističe drastičan uticaj porodične disfunkcionalnosti na maloljetničku delinkvenciju, a korespondiraju sa rezultatima istraživanja koja ukazuju na druge uzroke. Tako istraživanja u zemljama Evropske Unije ukazuju da su za dramatičan rast nasilja maloljetnika ključni kontekstualni faktori (socioekonomski uslovi života mladih, socijalna neintegrisanost, nezaposlenost i siromaštvo), a nasilna kriminala i antisocijalna ponašanja mladih objašnjavaju se uticajem medijskog nasilja (Pfeiffer, 1998, prema Jugović, 2010). Dakle, maloljetnička delinkvencija se ne može posmatrati isključivo kao posljedica porodičnog konteksta, nego i kao rezultat negativnih uticaja na mezo i makro socijalnom nivou.

ZAKLJUČAK

Naučnici se slažu da uzroke maloljetničke delinkvencije treba tražiti na tri nivoa: individualni (svojevoljan izbor), mikrosocijalni (porodica, prijatelji, vršnjaci, susjedstvo) i opštedruštvene okolnosti. Nesporno, porodica značajno doprinosi uspješnoj socijalizaciji djece, a nepovoljne porodične prilike se posmatraju kao ključni faktor maloljetničke delinkvencije. Prema rezultatima ovog istraživanja, u porodicama maloljetnih delinkvenata nije izražena obrazovna deprivacija, većina maloljetnih delinkvenata živi u prosječnim ili natprosječnim materijalno-finansijskim uslovima, te u potpunim i funkcionalnim porodicama. Time nije potvrđena opšta hipoteza prema kojoj u porodicama maloljetnih delinkvenata prevladavaju nepovoljne socio-ekonomske prilike. Ovakvi rezultati ukazuju na to da treba više pažnje posvetiti rizičnim i protektivnim faktorima iz šireg socijalnog okruženja. Jedan od razloga je taj što je maloljetnička delinkvencija karakteristična za osobe koje, tragajući za sopstvenim identitetom, odbacuju autoritet roditelja a podrvgavaju se uticaju drugih socijalnih grupa (najčešće vršnjaci) iz šireg okruženja. Drugo, u društvima koja su opterećena socijalnim problemima i sama porodica trpi sociomaterijalnu osujećenost te nije u mogućnosti da ispunjava, ne samo ekonomske, nego i druge funkcije - emocionalnu, vaspitnu, zaštitnu i socijalizatorsku.

Očuvanje i jačanje zdravih porodičnih odnosa ostaje prioritet. Uprkos burnim promjenama u savremenom društvu, porodica ostaje glavno protektivno uporište. Ne zanemarujući značaj drugih faktora socijalizacije, uticaj porodice na rano formiranje ličnosti je izuzetno značajan. Negativni uticaji su jači ukoliko su porodična iskustva negativna, dok se negativnim uticajima iz šireg okruženja lakše odupiru adolescenti koji imaju veći emocionalni oslonac u porodici i bolju sliku o sebi, što je ishod pozitivnih porodičnih interakcija (Milosavljević, 1999).

Jačanje uloge centra za socijalni rad kao organa starateljstva može doprinijeti predupređenju i suzbjanju maloljetničke delinkvencije. Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (2011) organu starateljstva su povjerene brojne aktivnosti u svim fazama postupanja sa maloljetnim delinkventima. Naročito je značajna primjena vaspitnih preporuka, kao alternativnog rješenja kojim se odvrća od redovne sudske procedure.

Širenje usluga socijalnog rada kroz otvaranje dnevnih centara za maloljetnike doprinosi procesu resocijalizacije a time i suzbijanju recidivizma kod maloljetnih počinitelja krivičnih djela. Primjer takve ustanove je Dnevni centar za maloljetnike u Banjoj Luci gdje se pruža stručna podrška maloljetnicima prema kojima se primjenjuju vaspitne preporuke i vaspitne mjere, djeci čiji postupak još uvijek nije okončan i onima čije ponašanje je procijenjeno kao rizično. U Centru se organizuju različite aktivnosti za korisnike: individualna i grupna psihosocijalna podrška, individualna i grupna pomoć u učenju, edukativni, zabavni, rekreativni i sportski sadržaji. Nekim korisnicima su druženja u dnevnom centru jedini kontakt s vršnjacima i ljudima van njihovih porodica. Usluge dnevnih centara često su namijenjene i roditeljima/porodicama korisnika. Među njima su edukacije, savjetovanje, psihološka podrška pa i slobodno vrijeme koje roditeljima stoji na raspolaganju dok djeca borave u Dnevnom centru. To vrijeme mogu da iskoriste za obavljanje obaveza koje nameće svakodnevni život. Rad dnevnih centara može da posluži i kao dobar primjer saradnje vladinog i nevladinog sektora, te i saradnje sa različitim institucijama na lokalnom nivou, odnosno kao primjer korištenja svih raspoloživih resursa u lokalnoj i široj zajednici.

Literatura

1. Ajduković, M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U Bašić, J. i Janković J. (ur.). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, str. 47-62.
2. Đurić, M. (2008). Egzogeni i endogeni faktori maloljetničke delinkvencije, u Mitrović, Lj. (Ur.) *Maloljetnička delinkvencija kao oblik društveno neprihvatljivog ponašanja (Tematski naučni skup)* (pp. 421-434). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova
3. Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.
4. Gutović, V. (2001). *Ličnost i prestupništvo mladih*. Novi Sad: Napredak.
5. Jašović, Ž. (1978). *Kriminologija maloletničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
6. Jugović, A. (2014). *Zapisi iz anomalije: ogledi iz nauke o društvenim devijacijama*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. Jugović, A. (2018). Problemi u ponašanju dece školskog uzrasta: Pojmovni okviri, obeležja i implikacije za obrazovnu politiku. U: Lazarević, E., Gutvajn, N., Malinić, D., Ševa, N. Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u Srbiji. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, str. 237-263.
8. Jugović, A. i Ilić, Z. (2011). Socio-kulturni kontekst kriminaliteta maloletnika u Srbiji. *Teme*, 35(2), 385-402.
9. Karić, T. Marković, Lj. Stojilović, I. i Mihić, V. (2015). Dnevni boravak za decu i mlade sa problemima u ponašanju: primer dobre prakse, u Kuburić, Z. Zotović, M. Škorić, M. i Kišjuhas, A. *Istraživanja u oblasti socijalnog rada, socijalne zaštite i socijalne politike*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Filozofski fakultet, str. 179-196.
10. Konstantinović-Vilić, S. Nikolić-Ristanović, V. Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Pelikan print.
11. Kron, L. (2008). Globalne perspektive u kontroli i prevenciji kriminala. U L. Kron (ed.) *Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminala*, 29-43. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
12. Lovrić, S. (2006). *Mladi, socijalna kontrola i stranputice*, Banja Luka: Društvo psihologa RS.
13. Macanović, N. (2014). *Kriminogena inficiranost učenika*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
14. Macanović, N. (2020). Struktura i socioekonomska obilježja porodica maloljetnih prestupnika. U Macanović, N. ur. *Porodica i savremeno društvo - izazovi i perspektive*. Banja Luka, Centar modernih znanja, str. 505-511.
15. Macanović, N. (2020). *Socijalno neprihvatljivo ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar modernih znanja Banja Luka.
16. Macanović, M. (2021). *Resocijalizacija maloljetnih prestupnika*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
17. Milosavljević, B. (2000). *Socijalna patologija*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
18. Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
19. Milosavljević, B. (2005). *Socijalna psihologija I – uvod u socijalnu psihologiju*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
20. Milosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*. Beograd: Izdavačka kuća Draganić.
21. Milosavljević, M. (2009). *Osnovne nauke socijalnog rada*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
22. Milosavljević, M. i Jugović, A. (2009). *Izvan granica društva: savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
23. Milosavljević, M. Jugović, A. (2008). Socijalna isključenost i društvene devijacije mladih. U Radovanović, D. (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
24. Milosavljević, M. (2009). *Osnove nauke socijalnog rada*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
25. Miočić, I. (2018). Fleksibilnost studije slučaja: prednost ili izazov za istraživače? *Ljetopis socijalnog rada* 2018, 25 (2), 175-194.
26. Opsenica Kostić, J. (2017). *Novi životni stilovi i forme porodice*. Niš: Filozofski fakultet.

27. Petrović, J. (2013). *Nemam, dakle ne postojim*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
28. Stojaković, P. (2011). *Pedagoška psihologija II*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
29. Tadić, N. (1992). *Psihijatrija detinjstva i mladosti*. Beograd: Naučna knjiga.
30. Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, Sl. glasnik br. 37/2012, 90/2016, 94/2019 i 42/2020. Dostupno na <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-socijalnoj-zastiti.html>, pristupljeno 23.06.2021.

FAMILY RISK FACTORS OF JUVENILE DELINQUENCY

***Prof. Dr. Nebojša Macanović Faculty of Political Sciences Banja Luka
Marko Ružičić, MA Master of Social Work***

Abstract: According to sociological theories, social factors are crucial for the occurrence of juvenile delinquency. The family is viewed as the primary social environment, within which protective and/or risk factors for the occurrence of juvenile delinquency can be identified. In the research of family risk factors, it was assumed that the majority of juvenile delinquents come from families dominated by unfavorable socioeconomic characteristics. The method of content analysis was applied to a sample of 105 files of juvenile delinquents, users of the Banja Luka Day Center for Juveniles. Contrary to popular belief, it was established that the majority of juvenile delinquents live in complete and functional families where there is no educational deprivation and housing and financial conditions are satisfactory. It was concluded that in the prevention of juvenile delinquency, more attention should be focused on the influences of the wider social environment. Accordingly, the theory of social anomie and social exclusion is an important theoretical framework for the activities of helping professions, including social work.

Keywords: juvenile delinquency, family, social work

ПОРЕМЕЋАЈ ПОРОДИЧНОГ СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ МЛАДИХ У СРБИЈИ

*Др Ивана С. Манић*¹²³

виши предавач; Академија васпитачко-медицинских струковних студија, одсек Крушевац

Апстракт: *Тема овог рада је породични систем вредности младих у Србији, односно разматрање његовог потенцијалног поремећаја у виду трансформације која се последњих деценија одвија у земљи. Многе социолошке студије су дошле до података о поларизацији породичних вредности код младих, то јест, о усвајању модерних породичних вредности код једног дела младих (одлагања склапања брака, вредновања ванбрачних кохабитација, симетричног родитељства, једнакости и равноправности полова) насупрот остатку младих који још увек остају верни традиционалним породичним вредностима (вредновању брака и тежње ка прокреацији као основној функцији брака, неодобравању развода, склоности ка строгој подели улога у породици и асиметричном родитељству). Теза о поларизацији породичних вредности младих у Србији је тестирана и за потребе једне докторске дисертације¹²⁴ чији је циљ био да се утврди да ли је у периоду од 2005-2015 године у Србији код младих заиста била присутна поларизација породичних вредности. Добијени подаци су показали да није била на делу криза породичних вредности, нити је породица била у кризи јер су још увек опстајале традиционалне породичне вредности које су се огледале у залагању за одређене форме породице и брака као и оспоравању алтернативних. Међутим, код најмлађих и најобразованијих је било установљено и присуство модерних породичних вредности које су се огледале у тежњи за индивидуалном аутономијом, као и изједначавањем мушкараца и жена и њихових родних улога. Сходно томе, аутор дисертације је тада закључио да није био у питању поремећај породичног вредносног система, већ је била на делу позитивна трансформација коју су одликовале демократизација и егалитаризам као резултат веће разноликости животних стилова. Није се радило о кризи породице него о кризи идеалног (традиционалног) типа породице. Та криза није значила да традиционална породица нестаје него тек да губи монопол: нове облике модерне породице је одликовао својеврсни континуитет с традиционалном. Овај рад је само још један покушај да се на основу најновијих доступних података¹²⁵ у вези са породичним вредносним системом младих дође до нових сазнања. Аутор се пита да ли је још увек на делу позитивна трансформација или је поларизација породичних вредности младих ипак попримила негативну конотацију.*

Кључне речи: *породичне вредности, млади, модерне вредности, традиционалне вредности*

---

¹²³ ivana.kovacevic@vaspks.edu.rs

¹²⁴ Манић, И. Вредносне оријентације и породичне вредности младих у Србији
<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10424/Disertacija.pdf?sequence=5&isAllowed=y>

¹²⁵ Европско истраживање вредности из 2017. године (случај Србије)
<https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/full-release-evs2017/>

Увод

Крај XX и почетак XXI века су обележиле енормне друштвене промене и процеси који су битно утицали на друштво у целини, а посебно на вредносни систем друштва и појединца. Опште је познато је да су вредности, као организовани скуп општих уверења, мишљења и ставова о томе шта је исправно, добро и пожељно, уграђене су у структуру друштва, односно у свакодневни живот и културу. Свака друштвена и културна заједница се темељи на одређеним вредностима које дају значења свим људским поступцима и свему што је специфично у конкретном друштву и култури. Управо због тога, вредности прве реагују на било какву промену дотадашњих друштвених образаца. О вредностима се најчешће и говори у временима брзих друштвених промена када се услови живота брзо мењају, када стари референтни оквири не одговарају новим циљевима. Друштвена транзиција се често дефинише кроз слоган вредносног вакуума који сугерише да старе вредности нестају, а нове које би заузеле место претходнима још нису створене па постоје бројне нејасноће и несигурности у схватању о појединим вредностима.

Може се рећи да су друштво и вредности у узајамно пропорционалном односу - криза друштва доводи до кризе вредности, али и криза вредности може довести до кризе и распада друштва. Многи теоретичари су истицали управо то - да поремећај вредносног система нужно доводи до кризе и дезорганизације целог друштва. Маслов је сматрао да недостатак вредности представља највећу болест друштва јер кад престану да важе дотадашње норме и вредности долази до стања аномије, до пометње и дезорганизације чланова друштва у трагању за новим вредностима и друштвено пожељним обрасцима понашања који тек треба да буду успостављени. Поред њега, Диркем је такође истицао да помањкање одређених вредности и њихова брза смена доводи до дезорганизације и дестабилизације друштва, до конфузије у моралној свести појединца што представља “период вакуума у схватањима о друштвеним вредностима” (Диркем, 1972). Још један теоретичар је сматрао да се човечанство због наглих промена вредности нашло у стању културног шока, шока будућности како га је он назвао. Бројне технолошке и друштвене промене имају за последицу стање стреса и дезоријентације што доводи до мешавине различитих вредности, старих и нових, које функционишу једне поред других (Toffler, 1997).

Овај општи тренд промене вредности је захватио и породицу и њен вредносни систем, а може се рећи да је промена вредносних образаца у породичном домену највише изражена знајући да породица представља темеље вредносног система појединца. Прелазак са дотадашњих старих на нове породичне вредности су неки теоретичари окарактерисали као кризу породичних вредности. Оно што је посебно важно јесте да су многа истраживања идентификовала младе као ону категорију која је највише склона усвајању ових нових вредности, односно да је код младих највише евидентан поремећај вредносног система, имајући у виду да су они још увек у фази формирања вредности уопште, као и породичног вредносног система.

Овај рад ће имати за задатак да испита управо то – да ли је и у нашој земљи под утицајем скорашњих друштвених промена и процеса дошло до промене (породичних) вредности а фокус ће бити стављен првенствено на популацију младих.

Теоријски оквир

Чињеница је да је под утицајем савремених друштвених дешавања дошло до нестајања старих, традиционалних вредности и стварања нових, модерних вредности. Одређени аутори су ову поларизацију вредности окарактерисали као време кризе и пропадања моралних вредности, време сумрака морала, константно расправљајући да ли овај процес заиста представља нешто негативно (Inglehart&Welzel, 2005; Boudon, 2005; Пешић, 2006; Милић, 2010б; Гавриловић, Захаријевски, 2012).

Инглехарт је први дошао до резултата да се социо-економска и вредносна сфера друштва међусобно условљавају, односно да са друштвено-економским развојем долази до напуштања традиционалних и развијања рационалних вредности. *Традиционалне вредности* су

ирационалне, засноване на религији и важности Бога, националном поносу, апсолутним стандардима добра и зла, поштовању и потчињавању ауторитету, доминацији мушкараца у друштвеном, политичком и економском животу, нетолерантности према абортусу, разводу, еутаназији и самоубиству и одговарају аграрним друштвима. За разлику од њих, секуларно-рационалне вредности (*модерне или постмодерне*) су пратилац индустрајализације. У складу са тим, он је разматрао како се поглед на свет људи из богатих земаља разликује од оног код људи из сиромашних земаља те је развио поделу на *вредности преживљавања* које се заснивају на материјалној оскудици и карактеришу неразвијена друштва и *вредности благостања и самоекспресије (самоизражавања)* које су постматеријалистичке и налазе се у друштвима која су превазишла материјалне проблеме. Увидео је помак с нагласка на економској и физичкој сигурности ка придавању важности самоизражавању, субјективном осећању благостања и квалитета живота (Inglehart & Welzel, 2005).

У случају Србије, многа истраживања су такође указала на конфликт вредности, на перзистентност традиционалних вредности са њима супростављеним модерним вредностима. Може се рећи да постоји расцеп између старих вредносних система и нових који још нису створени (Матејевић, 2007: 7). Присутне су све временске димензије (прошлост, садашњост и будућност) (Милић, 2001: 327) те паралелно егзистирају предмодерност, модерност и постмодерност (Гавриловић, Захаријевић, 2010; 2012; 2013; Милић, 2001; Пешић, 2006; Чичкарић, 2009, Бешић, 2014).

Појам породичних вредности

„Криза“ и трансформација вредности је посебно била изражена у домену породице јер она представља последње упориште појединаца у времену интензивних друштвених промена. Дошло је до тога да су чак и породица и брак свуда у свету претрпели низ трансформација. Ситуација је посебно специфична у случају наше земље где је евидентан циклус промена које су у огромној мери утицале на породичну сферу - од започете модернизације током социјализма, преко застоја у периоду блокиране транзиције, до враћања на већ превазиђене форме и односе, односно до ретрадиционализације породице (Милић, 2006, стр. 59). Занимљиво је да променама овде није био крај јер последњих неколико година породица поново пролази кроз велике поремећаје и трансформације. Установљен је плуралитет нових породичних форми и образаца (ванбрачних кохабитација, регистрованих партнерстава, “бракова на пробу”, бракова без деце, обновљених породице и сл.) који замењује дотада једино признату форму нуклеарне породице.

Имајући у виду горепоменуто, поставља се питање везе породице и њених вредности, односно трансформације самог породичног вредносног система. Међутим, пре него што пређемо на даље разматрање процеса који су довели до поменуте трансформације, морамо образложити шта се уопште подразумева под појмом породичних вредности.

Загорка Голубовић посматра породичне вредности на два нивоа: као породичне групне вредности (вредности које се односе на пожељан тип породичне организације и породичних односа) и породичне личне вредности (вредности које указују на пожељни тип личности) (Милић, 2001, стр. 222). Донекле слично сматра и Анђелка Милић. По њој, вредносни систем породице се састоји од три нивоа између којих могу постојати темељне нормативне неусклађености: *на нивоу глобалног друштва* постоји и делује вредносни систем породице који се тиче пожељног одређења породичног облика, састава и функције; *на нивоу породица као конкретних породичних група* се негује групни породични систем - одржавање стабилности породице као групе и интеграција групног идентитета; *на индивидуалном нивоу* постоје породичне вредности и норме које прописују пожељне особине личности и пожељне норме понашања у породици (говори се о два скупа вредности - са једне стране постоје вредности које одређују пожељне особине личности са становишта постојећег или владајућег система и породице као његовог подсистема (Матејевић, 2007, стр. 26).

Разматрајући појам породичних вредности, Инглехарт је најпре указао на прелаз од материјалистичких ка постматеријалистичким вредностима у сфери породице. По њему, у *материјалистичком породичном вредносном систему* примат имају материјална сигурност породице и њена стабилност и трајност, а у *постматеријалистичком породичном вредносном*

систему ове статичне вредности губе на значају а на прво место у породици долазе динамичније вредности личних потреба и развоја и промене, што је видљиво у алтернативним облицима породице и брачним праксама (одлагање ступања у брак, бракови без деце, кохабитације, хомосексуални бракови, високе стопе развода и слично).

Након тога, он је даље размотрио појам породичних вредности тако што је своју типологију на традиционалне и модерне вредности прилагодио породичном контексту. Под *традиционалним породичним вредностима* он подразумева односе и вредности који су карактеристични за патријархалну породицу: 1) однос старији–млађи представља однос надређеног и подређеног, 2) положај мушкарца привилегован је у односу на положај жене, 3) испољавање осећања је недостојно мушкарца који жели да очува свој ауторитет у породици и обезбеди јој материјалну и физичку сигурност, 4) брига о деци је искључиво мајчина дужност, 5) високо се цени породична традиција, одржавање лозе и очување заједништва, 6) брак се сматра светом институцијом која се напушта само смрћу. За разлику од њих, под *модерним породичним вредностима* он подразумева вредности које одликује следеће: 1) постоји тенденција ка изједначавању улога и положаја полова и генерација, 2) чланови модерне породице су оријентисани на друштвено напредовање, 3) слобода у понашању припадника оба пола су велике и постају све веће, чак и унутар брачне институције, 4) подела улога и ауторитета врши се према афинитетима и консензусу чланова породице (Луковић, 2004, стр. 205).

Дакле, сумирајући претходно речено, може се извести закључак да се трансформација породичних вредности првенствено огледа у томе да традиционалне и материјалистичке породичне вредности бивају смењене модерним и постматеријалистичким. Традиционалне породичне вредности оличене у виду тежње за очувањем породичне традиције, поделе улога по половима и асиметричних односа између генерација, васпитавања деце у породици, предбрачне невиности и брачне верности, смењене су модерним породичним вредностима које подразумевају тежњу ка индивидуалном развоју појединца, равноправности и једнакости полова, укидању строгих подела улога у породици, симетричном родитељству и схватању родитељства као личног избора, одобравању предбрачних сексуалних односа и заједничког живота пре брака, као и одобравању развода брака (Голубовић, 1981, према Милић, 2001; Захаријевић, Петровић, 2014; Благојевић, 2006).

Поставља се питање: шта је условило овај поремећај породичног вредносног система? Једно од објашњења је да у ситуацијама интензивних друштвених промена често долази до неуспешности жељених вредности и нормативних захтева. Најчешће се дешава да под утицајем конкретних друштвених околности долази до промена на групном и индивидуалном нивоу, услед чега долази до формулисања нових вредности, али истовремено на глобалном нивоу друштвена заједница задржава традиционални породични систем вредности (Милић, 2001, стр. 217). Обрнута ситуација је такође могућа. На пример, док се еманципација жена одвија на глобалном плану, дотле на породичном плану и даље традиционални, патријархални системи вредности остају делотворни и код мушкараца и код жена (Милић, 2001, стр. 223).

Остала објашњења истичу утицај процеса детрадиционализације, индивидуализације друштвеног живота и дезинтеграције моралних оквира који смањују значај вредности и идентитета који су повезани са породичним животом. Ослабљене друштвене везе и социјална кохезија доводе до раставе, развода и ванбрачности што представља доказ тога да су изолација и индивидуални интереси постали јачи на уштрб принципа одговорности и обавеза према породици.

Не треба изоставити ни значај процеса деморализације под чијим утицајем слаби улога породице и школе у преношењу друштвених вредности што доводи до тога да родитељи губе социјализаторску улогу због чега младе генерације нису у стању да увиде смисао моралног постојања и формирање идентитета (Вилсон, 2003, према Гавриловић, 2013, стр. 80). У вези са овим, нужно је размотрити и појам младих као оних који се виде најподложнијима за усвајање ових нових вредности.

Појам младих и њихових породичних вредности

Појам *млади* подразумева фазу животног циклуса између детињства/адолесценције и одраслости, фазу која иако подразумева биолошки узраст више генерација уствари представља друштвени конструкт (Томановић, Игњатовић, 2004, стр. 40). Млади се виде као засебна

друштvena grupa koju definišu neke zajedничке друштvene osobine a њихова понашања и активности су одређени системом вредности заједнице којој припадају, свеукупним дешавањима у заједници али и системом вредности који прокламују одрасли који их васпитавају.

Млади су посебно склони усвајању нових, модерних вредности и све више обликују свој начин живота водећи се овим вредностима. Они слободно бирају којим ће вредностима тежити, више им се то не намеће јер у савременом друштву ауторитети (традиција, породица, религија) постају све више маргинализовани (Бауман, 1992, према Гавриловић: 2008, стр. 41). Међутим, млади су одређени модерним вредностима будућности, то јест, вредностима у настајању које носе друштвене промене али су још увек одређени и вредностима прошлости које су доминантне вредности у једном друштву и омогућавају стабилност. Углавном се констатује да су млади “загубљени у транзицији”, без јасних циљева и идеала, без перспективе и да су подложни кризи вредности и сумраку морала (Николић и др., 2004).

Многа социолошка истраживања су указала на поларизацију (породичних) вредности младих у Србији, то јест усвајање модерних породичних вредности код једног броја младих у односу на остале младе који још увек остају доследни традиционалним породичним вредностима. Питања која су многи аутори постављали јесу следећа: 1) Шта је довело до тога да млади све више усвајају нове модерне породичне вредности? 2) Да ли ово стање представља нужно нешто негативно, односно да ли је заиста у питању криза породичних вредности младих или ова трансформација може означавати и позитиван развој у случају породичних вредности младих?

Неки аутори сматрају да је наметање западних вредности индивидуализма, конзумеризма и потрошачког друштва, као и масовно запошљавање жена, довело до тога да су родитељи стално у трци с временом како би зарадили што више и својој деци пружили најбоље услове за одрастање. Међутим, управо због тога, они нису у стању да деци посвете довољно времена, те се сматра да су изгубили своју социјализаторску улогу и да више нису у стању да младима пренесу праве вредности, већ су улогу социјализације уместо њих преузели медији. Посредством медија, млади усвајају прозападне вредности које углавном представљају друштво материјалних вредности где се све мери новцем, у коме људи живе убеђени да новац доноси успех и срећу. Сматра се да млади на овај начин преузимају и многе глобалне трендове који су већ одавно заступљени на Западу (ванбрачне кохабитације, одлагање склапања брака и заснивања породице у касне двадесете и ране тридесете, трудноћа као лични избор жене без партнера ...) (Томановић, 2012, стр. 127).

Животне путање младих свуда у свету постају све мање линеарне (са устаљеним хронолошким следом кључних догађаја) а све више се обликују према редоследу који одговара самоизграђеним индивидуализованим изборима младих. Дестандардизација животних путањи значи да „стандардне биографије“ младих постепено бивају смењене „биографијама избора“ што води ка десинхронизацији младости (Уле, 1989, према Николић, Михаиловић, 2004). Све ово у великој мери утиче и на промену вредносног профила младих, и у крајњој мери на промену вредности у породичном домену. Младост постаје одређена стилевима живота, животи младих постају све мање предвидиви и више не прате стандардни модел развоја животног тока (завршена школа, запослење, веридба, брак, сексуални живот и родитељство). Млади све више одступају од класичне шеме: постају сексуално активни док су још у школи, раде и школују се истовремено, уместо веридбе и брака се одлучују на „пробни брак“ или ванбрачну кохабитацију.

Међутим, нужно је поставити питање да ли је усвајање модерних породичних вредности (на пример одлагање заснивања породице у касне двадесете и ране тридесете) последица личног избора младих (као што је то случај на Западу) или је то можда последица лоше финансијске ситуације у Србији, односно немогућности осамостаљивања од родитеља? Да ли младе у Србији одликује индивидуализован избор или је још увек на делу велика зависност од родитељских ресурса и неформалне подршке?

Нажалост, подаци показују да ни развод, пошто се већина разведених младих одраслих враћа код родитеља, нити кохабитација, која се одвија у оквиру родитељског домаћинства (па је вероватно у питању обичајно предбрачно партнерство), не указују на индивидуализован избор већ на нужду (Томановић; Игњатовић, 2004, стр. 61). Млади у Србији већ дужи низ година

живе у некој врсти поремећене свакодневице, доста различите од оног што се подразумева под „нормалним животом“. Оно на шта су приморани није првенствено њихов лични избор настао под утицајем глобалних трендова већ нека врста принуде под чијим утицајем долази до поларизације њихових породичних вредности. Криза и трансформација породичних вредности младих је ипак последица лошег социо-економског развоја у Србији, нека врста осујећене индивидуализације. Услед немогућности осамостаљивања од родитеља и заснивања своје породице, млади су принуђени да се прилагоде на тренутне животне услове. Доминантна стратегија за знатан део младих је одлагање: завршетка школовања, брака, рађања, сталног запослења. У том смислу можда би било могуће говорити о "изнуђеној" или "псеудо" индивидуализацији.

Млади у Србији још увек виде партнерство (схваћено као традиционални брак и рађање) као неопходан услов за осамостаљење од породице порекла¹²⁶ и као најпоузданији индикатор одраслости и независности. Партнерство они изједначавају са браком и рађањем (родитељством), али се њихове породичне транзиције још увек одвијају у неподдржавајућем институционалном окружењу па ресурси породице порекла постају је један од основних структуралних контекста у којима се одвија заснивање породице и родитељство, у којем млади бирају једну од две стратегије: развијање мрежа јаке неформалне подршке родитељству или одлагање рађања, смањивање броја деце и одустајање од родитељства (Томановић, 2015, стр. 42).

Оно што је битно јесте да постепено ипак долази до промена у животу младих у смислу измењеног схватања партнерских односа и породице, где се партнерски однос одваја од родитељства, а они се све више посматрају као различити животни избори, који могу бити и некомпатибилни у истој животној фази (Томановић, 2015, стр. 41). Дакле, упркос великој структуралној зависности - финансијској и стамбеној несамосталности - остварен је изванредан степен индивидуализације у интергенерацијским односима у породици. Иако је приметно повећање учешћа кохабитација младих у Србији, алтернативни облици живљења браку и родитељству још увек нису широко прихваћени (Томановић, Игњатовић, 2004, стр. 61), то јест кохабитација и брак се не вреднују као партнерски односи за себе, већ само као фаза у транзицији у родитељство (Томановић, Игњатовић, 2004).

У наредном делу, подаци до којих је дошло најновије истраживање породичних вредности младих у Србији биће компарирани са резултатима претходних студија и истраживања.

Методолошки оквир

Предмет овог рада је анализа трансформације породичног система вредности младих¹²⁷ у Србији. Анализа је спроведена упоређивањем резултата најновијег таласа Европског истраживања вредности из 2017. године са резултатима Европског истраживања вредности из 2008. године, као и резултатима бројних других социолошких студија. Циљ анализе био је да се утврди који тип породичних вредности младих тренутно доминира у Србији, као и да ли је дошло до неких промена у протеклој деценији. Очекивало се да ће анализа резултата истраживања потврдити већ постојеће налазе: да у Србији још увек постоји мешавина традиционалних и модерних породичних вредности младих (Гавриловић, Захаријевски, 2012; Манић, 2016; Манић, 2018).

Предмет анализе су примарно били подаци прикупљени на основу блока питања која су испитивала брак и породицу у оквиру Европског истраживања вредности 2008. и 2017.

---

¹²⁶ Овај образац је супротан Европском тренду где се независност од породице порекла не стиче аутоматским оснивањем своје властите породице (Томановић, 2006: 69).

¹²⁷ Важно је напоменути да је испитивање породичних вредности у старту ограничено јер је породични систем вредности веома фрагментиран и веома га је тешко операционализовати за емпиријска истраживања и бити сигуран да одабране тврдње представљају тај систем вредности. Управо због овог ограничења, емпиријска истраживања која су покушавала да утврде вредносне ставове према породици најчешће су се односила на поједине аспекте породичног живота (Милић, 2010а, стр. 237).

године. Најпре је дат преглед података добијених дескриптивном статистиком, а затим је у циљу добијања потпунијих података извршена и анализа података у зависности од пола испитаника.

Преглед резултата

Европско истраживање вредности из 2008¹²⁸. године

Пре него што изложимо резултате најновијег Европског истраживања вредности из 2017. године по питању породичних вредности младих, мораћемо најпре да представимо резултате истог истраживања из 2008. године. Аутор докторске дисертације под називом „Вредносне оријентације и породичне вредности младих у Србији“ је пратио трансформацију породичних вредности младих у десетогодишњем периоду и дошао до занимљивих резултата. Фокусираћемо се конкретно на налазе истраживања из 2008. године јер су најподобнији за компарацију са најновијим налазима.

Поменуто истраживање је показало да су те године још увек постојале традиционалне породичне вредности младих које су се огледале у залагању за традиционалне облике брака и породице, као и оспоравању алтернативних. Међутим, код младих је било установљено и присуство модерних породичних вредности које су се претежно тицале односа мушкараца и жена, и самим тим, одбацивања неких укорењених предрасуда о томе како су мушкарци јачи пол који треба да ради док је женина улога да брине о кући и деци. Ове вредности су тежиле оснаживању жена и њиховом изласку из приватне сфере, односно изједначавању мушкараца и жена и њихових родних улога. Аутор је закључио да нема слабљења вредности и морала, не ради се о кризи породице и њених вредности него о кризи идеалног типа породице. Криза традиционалне породице не значи да она нестаје него тек да губи монопол: нове облике постмодерне породице одликује својеврсни континуитет с модерном. Нуклеарна породица се мења у смеру нове породичне структуре, традиционална слика породице се распада и као одговор на нове ризике и притиске настају нове мреже односа и солидарности које обављају улоге које је пре обављала породица (Колудровић, Томић, 2015, стр. 201). Што се тиче анализе података зависно од пола испитаника, статистички значајна корелација је установљена код само две тврдње „Хомосексуални парови треба да имају могућност да усвајају децу“ - χ^2 18,471, статистичка значајност на нивоу 0,005; „Мушкарци треба да имају предност над женама приликом запошљавања“ - χ^2 16,808, статистичка значајност на нивоу 0,002). Код ових тврдњи је установљена разлика између одговора жена и мушкараца. Разлике између полова су опстајале јер су мушкарци себе сматрали јачим полом који нужно треба да има предност приликом запошљавања у односу на жене. По њима, они су ти који требају да раде и доприносе приходима домаћинства, а за жене је кућа и деца јер њима није потребно запослење као примарно. Међутим, оправдавали су једино хетеросексуалност јер су показали негативан став према хомосексуалцима сматрајући да они не би требало да имају могућност да усвајају децу. Дакле, на основу овога, може се видети да се пол младих показао као детерминанта њихових породичних вредности јер су се млади мушкарци више залагали за традиционалне породичне вредности младих док су младе жене више биле за промену и усвајање модерних породичних вредности.

Европско истраживање вредности – 2017¹²⁹. године

Резултати најновијег истраживања породичних вредности младих су још занимљивији. Још увек су примарно на делу традиционалне породичне вредности младих, али је евидентна и њихова промена у виду опадања броја испитаника који их подржавају. Из Табеле 1. видимо да се још увек традиционалност младих огледа у залагању за породицу и брак јер још увек

---

¹²⁸ Укупно је било 293 испитаника од 18-30 година који припадају категорији младих.

¹²⁹ Укупно је било 320 испитаника од 18-30 година који припадају категорији младих.

већински део младих сматра да су важни и да нису застарели. Поред тога, верност у браку и деца (прокерација) се још увек виде као врло важни за успешан брак. Не оправдава се абортус, успутни секс ван брака, као ни хомосексуалност и могућност да хомосексуални парови усвајају децу. Оно што је утешно јесте податак да је ипак приметна разлика у односу на 2008. годину када су ове традиционалне породичне вредности биле много чвршће усвојене код већег броја младих. Што се тиче модерних породичних вредности младих, 2017. године је евидентан пораст броја испитаника који су их подржавали. Сада је било више испитаника који су оправдавали развод, прихватили хомосексуалце за суседе, сматрали да жене ипак не желе само кућу и децу поред запослења и да предшколско дете неће патити ако његова мајка ради. Међутим, оно што је неочекивано јесте да су и ове модерне породичне вредности доживеле промену. Резултати су показали да је опао број младих који су се залагали за једнакост и равноправност мушкараца и жена. За 20% се смањио број младих који су сматрали да мушкарци не треба да имају предност приликом запошљавања у односу на жене, као и да муж и жена треба заједно да доприносе приходима домаћинства. Поред тога, за 10% се смањио и број испитаника који су сматрали да је равноправно обављање кућних послова важно за успешан брак. Ови подаци су били потпуно неочекивани. Поставља се питање: шта нам говоре ове бројке? Да ли се може уопште извући неки закључак само на основу дескриптивне статистике? Нажалост, одговор је негативан. Нужно је спровести ново истраживање са циљем да се испита популација младих и дође до одговора зашто је установљено оно што јесте, то јест, зашто је опао број младих који су се залагали за једнакост и равноправност полова.

Табела 1. Компарација тврдњи

ТРАДИЦИОНАЛНЕ ПОРОДИЧНЕ ВРЕДНОСТИ	2008.	2017.	МОДЕРНЕ ПОРОДИЧНЕ ВРЕДНОСТИ	2008.	2017.
	процент испитаника који се слажу са тврд.			процент испитаника који се слажу са тврдњом	
Породица је важна у животу.	99%	98,8%	Развод брака је увек оправдан.	13,3%	20%
Брак није застарела институција.	77,1%	64,7%	Хомосексуалци су пожељни за суседе.	43%	58,4%
Верност је важна за успешан брак.	96,3%	96,9%	Имати децу није обавеза према друштву.	49,2%	44,4%
Деца су важна за успешан брак.	95,9%	89,7%	Запослење је у реду, и већина жена не жели само кућу и децу.	47,1%	59,4%
Абортус никада није оправдан.	32,1%	34,4%	Предшколско дете неће трпети ако његова мајка ради.	58%	58,8%
Успутни секс ван брака никада није оправдан.	38,9%	22,5%	Мушкарци не треба да имају предност при запошљавању у односу на жене.	68,6%	48,8%
Хомосексуалност никада није оправдана.	73%	58,8%	Муж и жена треба заједно да доприносе приходима домаћинства.	93,1%	70,3%
Хомосексуални парови не би требало да имају могућност да усвајају децу.	72,7%	64,7%	Равноправно учешће супружника у обављању кућних послова је важно за успешан брак.	85,7%	78,4%
Деца су дужна да пружају дугорочну помоћ родитељима.	60%	63,7%			
Важно је научити децу лепим манирима	85,7%	71,6%			

Оно што ми једино можемо сада да проверимо јесте да се види на основу анализе података зависно од пола испитаника ко су примарно ти млади који се више не залажу за модерне породичне вредности. Спроведена анализа је показала да постоји статистичка значајност зависно од пола младих управо код две од ових проблематичних тврдњи („Мушкарци треба да имају предност приликом запошљавања“ - χ^2 23.946, статистички значајна корелација на нивоу 0,000; „Хомосексуални парови треба да имају могућност да усвајају децу“ - χ^2 19.007, статистички значајна корелација на нивоу 0,001;) Трећа тврдња код које се показала статистичка значајност је била тврдња „Мушкарци и жене не треба заједно да доприносе приходима домаћинства“ - χ^2 18.944, статистички значајна корелација на нивоу

0,000). Показало се да су млади мушкарци управо ти који се не залажу за једнакост и равноправност. Дакле, видимо да се ситуација није битније променила за десет година јер су још увек мушкарци они који одржавају традиционалност у породичним вредностима.

Дискусија

Ово последње истраживање је потврдило резултате истраживања из 2008. године као и неке од налаза претходних истраживања – да је у породичном вредносном образцу младих заиста присутна вредносна транзиција од традиционалних ка секуларно-рационалним вредностима (Гавриловић, Захаријевски, 2012). Такође, резултати су се надовезали на налазе истраживања да млади људи у Србији још увек високо цене традиционалне вредности као што су брак и породица, али је приметно и да различито гледају на њих јер истичу важност једнаких права и обавеза супружника (Љубинковић, 2014, стр. 107). Посебан допринос овог истраживања се огледа у томе да је идентификовано која је то категорија младих која се посебно залаже за једнакост и равноправност (модерне породичне вредности) а која категорија младих остаје верна традиционалним вредностима у домену породице.

Наравно, и пре је било истраживања чији налази су видели жене као носиоце модерних породичних вредности. Једно од тих истраживања је оно које је показало да је међу младима преовлађујуће високо вредновање породице и брака, као и пожељност деце (типичне одлике традиционалног вредносног обрасца), али је установило и да се одређени млади ипак јасно удаљавају од традиционалног вредносног обрасца. Оно што младе жене сматрају веома важним за успешан брак указује на “индивидуалистички модел партнерства”, али још увек родни стереотипи остају у свести младих мушкараца. Једно поред другог егзистирају традиционално, модерно и постмодерно. “Прижељкују” се либералнији обрасци брачних и породичних односа али се истовремено врло рационално остаје у вредносној матрици која је дубоко условљена неповољним социо-економском ситуацијом у Србији (Гавриловић, Захаријевски, 2013, стр. 315). Захаријевски и Петровић су такође на основу резултата истраживања дошле до података да је у Србији констатована већа наклоност младих жена у односу на мушкарце ка модерном породичном вредносном образцу (Стјепановић-Захаријевски & Петровић, 2014, стр. 80).

Важно је поменути и студију која је дошла до података да су млади у Србији више склони модерним породичним вредностима него ли традиционалним. Подаци су показали да је најмлађа генерација у мањој мери породично традиционално оријентисана у односу на претходне генерације, а више склона модерним породичним вредностима, односно родном егалитаризму (Бешић, 2014, стр. 393).

Закључна разматрања

Један од закључака који се намеће јесте тај да су млади у Србији на неки начин принуђени на неку врсту покушаја усвајања модерних вредности и индивидуализованих стилова живота (предбрачног живота и ванбрачне партнерске заједнице) у ситуацији немогућности осамостаљења од родитеља. У том покушају они се још увек налазе заробљени између традиционалног и модерног породичног вредносног обрасца. Желели би нешто, али су услови за остварење ограничавајући. Међутим, други закључак је још важнији. Гледано кроз призму пола испитаника, установљене су разлике између младих– жене су мање традиционалне и конзервативне а више либералне, док су мушкарци још увек јако традиционални и конзервативни. Остаје нам да само неко наредно истраживање покаже због чега су младе жене више склоне модерним породичним вредностима у односу на младе мушкарце.

Литература

1. Бешић, М. (2014). *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација-генерацијски приступ: компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије*. Београд: Факултет политичких наука и Чигоја штампа.
2. Благојевић, М. (2006). *Родни барометар/ друштвени положај и квалитет живота жена и мушкараца*. Београд: Асоцијација за женску иницијативу и Алтера МБ.
3. Boudon, R. (2005). *Иморализам*. Подгорица: CID.
4. Гавриловић, Д. (2008). *Морал и религија у савременом друштву*. Ниш: Филозофски факултет.
5. Гавриловић, Д. (2013). *Доба употребе: религија и морал у савременој Србији*. Ниш: Филозофски факултет.
6. Гавриловић, Д. и Д. Захаријевски (2012). Традиционалне и модерне вредности у транзиционој Србији. *Теме*, 3, (стр. 1087-1102). Ниш: Филозофски факултет.
7. Гавриловић, Д., Стјепановић-Захаријевски, Д. (2013). Породица и религија – стожери традиционализма. У *Традиција, модернизација, идентитети: дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану*. (стр.308-316). Ниш: Филозофски факултет.
8. Голубовић, З. (1981). *Породица као људска заједница: алтернатива ауторитарном схватању породице као система прилагођеног понашања*. Загреб: Напријед.
9. Диркем, Е. (1972). *О подели друштвеног рада*, Београд: Просвета.
10. Inglehart, R. Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change and democracy: the human development sequency*. New York: Cambridge university press.
11. Ковачевић, И. (2013). Браќ и породица у транзиционој Србији. У *Хуманизација универзитета : тематски зборник радова*. (стр. 674-686) Ниш: Филозофски факултет.
12. Колудровић, Томић, И. (2015). *Помак према модерности. Жене у Хрватској у раздобљу зреле транзиције*, Наклада Јасенски и Турк. Загреб: Хрватско социолошко друштво.
13. Луковић, И. (2004). *Односи и вредности у породичном васпитању деце: између традиционализма и модернизма*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
14. Љубинковић, М. (2014). Values such as marriage and family among young people. У: Гојков, Г. (уред.) (2014). *Research in pedagogy 4* (стр.91-108). Београд: Српска академија образовања; Вршац: Висока школа струковних студија за васпитаче „Михаило Палов“.
15. Манић, И. (2016). Породичне вредности младих. *Синтеза*, бр.9, 1-14.
16. Манић, И. (2018). *Вредносне оријентације и породичне вредности младих у Србији*. Ниш: Филозофски факултет (докторска дисертација).
17. Матејевић, М. (2007). *Вредносне оријентације и васпитни стил родитеља*. Ниш: Филозофски факултет.
18. Милић, А. (2001). *Социологија породице*. Београд: Чигоја штампа.
19. Милић, А. (2006). Породица и модалитети радних активности чланова, промене у току постсоцијалистичке транзиције у Србији од 1991-2006.године, У Томановић, С. (уред.) (2006) *Друштво у превирању – социолошка студија неких аспеката друштвене трансформације у Србији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
20. Милић, А. (2010а). Породичне вредносне оријентације – вредносни раскол. у *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. (стр.235-257) Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја.
21. Милић, А. (2010б). Породица и изазови глобалне трансформације. у *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. (стр.13-32). Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа.
22. Михаиловић, С. (2004). Одузимање будућности – омладина Србије у водама транзиције. У *Млади загубљени у транзицији*. (стр.17-39). Београд: Центар за проучавање алтернатива.
23. Павловић, Н. (2018). Испитивање структура димензија традиционалних/секуларно-рационалних вредности и вредности преживљавања/самоекспресије у моделу Роналда Инглехарта: случај Србије. *Социологија*, Vol LX, N° 2, стр. 481-496.
24. Петровић, М. (2011). Промена браќности и породичних модела у постсоцијалистичким земљама: закаснела и непотпуна или специфична друга демографска транзиција? *Становништво* 1, стр. 53-78.
25. Пешић, Ј. (2006). Perzistance of traditionalist value orientation in Serbia. *Социологија*. Vol. XLVIII, N 4, стр.289-307.
26. Toffler, A. (1997). *Шок будућности*. Београд: ПС Грмеч.

27. Томановић, С. и С. Игњатовић (2004). Млади у транзицији: између породице порекла и породице одређења. у *Млади загубљени у транзицији*. (стр.39-65). Београд: Центар за проучавање алтернатива.
28. Томановић, С. и сар. (2012). *Млади – наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чикоја штампа.
29. Томановић, С. и Станојевић, Д. (2015). *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*. Београд: Friedrich Eberht Stiftung, SeConS група за развојну иницијативу.
30. Захаријевски, Д. (2009). Полне/родне разлике у конституисању идентитета и породичних вредносних образаца. *Годишњак за социологију*, бр. 5, стр.143-154.
31. Захаријевски, Д. и Д. Гавриловић (2010). Идентитети и породичне вредносне оријентације на Балкану. *Социологија* Вол ЛП 1, 2008, стр. 23-40.
32. Захаријевски, Д. и Ј. Петровић, (2014). Перцепција брака, породице и родитељства студентске омладине у светлу демографских и социјалних детерминанти. у *Културне оријентације студента и култура мира на Балкану*. (стр. 217-231). Ниш: Филозофски факултет.
33. Чичкарић, Љ. (2009). Промене образаца породичног живота младих. У *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*, (прир.) Милић, А. и Томановић, С. (стр. 219- 229) Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

DISORDER OF THE FAMILY SYSTEM OF YOUTH VALUES IN SERBIA

Dr. Ivana S. Manić

senior lecturer; Academy of Educational and Medical Vocational Studies, Kruševac Department

Abstract: *The topic of this paper is the family value system of young people in Serbia, ie the consideration of its potential "disorder" in the form of transformation that has been taking place in the country in recent decades. Many sociological studies have found data on the polarization of family values in young people, that is, on the adoption of modern family values in some young people (delays in marriage, evaluation of extramarital cohabitation, symmetrical parenting, equality and gender equality) versus the rest of young people who still remain faithful to traditional family values (valuing marriage and striving for procreation as the basic function of marriage, disapproval of divorce, tendency towards strict division of roles in the family and asymmetric parenting). The thesis on the polarization of family values of young people in Serbia was tested for the needs of a doctoral dissertation whose goal was to determine whether in the period from 2005-2015 in Serbia there was really a polarization of family values in young people. The obtained data showed that there was no crisis of family values, nor was the family in crisis, because traditional family values still persisted, which were reflected in advocating for certain forms of family and marriage, as well as challenging alternatives. However, the presence of modern family values was established among the youngest and most educated, which was reflected in the pursuit of individual autonomy, as well as the equalization of men and women and their gender roles. Accordingly, the author of the dissertation then concluded that it was not a matter of "disruption" of the family value system, but a positive transformation was at work, characterized by democratization and egalitarianism as a result of greater diversity of lifestyles. It was not a crisis of the family, but a crisis of the ideal (traditional) type of family. This crisis did not mean that the traditional family disappeared, but only lost its monopoly: new forms of the modern family were characterized by a kind of continuity with the traditional one.*

This paper is just another attempt to gain new knowledge based on the latest available data related to the family value system of young people. The author wonders whether the positive transformation is still in progress or whether the polarization of family values of young people has taken on a negative connotation.

Key words: *family values, youth, modern values, traditional values*

PRIVREMENO IZDRŽAVANJE DJECE U REPUBLICI SRPSKOJ

Doc.dr Tamara Marić
*Ministarstvo pravde Republike Srpske*¹³⁰

Apstrakt: „Bolje dobar razvod, nego loš brak“ je rečenica koja je nebrojeno puta izgovorena, a sa kojom se većina od nas, zasigurno, bar jednom susrela „oči u oči“ bez obzira da li nam je probleme disfunkcionalne porodice nametnuo realan život ili struka kroz profesionalne stručne aktivnosti. Kad god i kakav god da se desi, razvod za sobom povlači brojna pitanja kao što je regulisanje ličnih odnosa, zaštita i vaspitanje djece ali i druga pravno regulisana pitanja kao što je, između ostalih, pitanje izdržavanja djece ili tzv.alimentacija. Iako je pitanje izdržavanja djece zakonski regulisano, nažalost, podaci svjedoče da postoji veliki postotak roditelja koji u potpunosti ili djelimično izbjegavaju da plaćaju svojoj djeci osnovna sredstva za život. Upravo zbog problema naplate alimentacije i nepoštovanja sudskih presuda, u mnogim zemljama je država preuzela obavezu da zaštiti ovu ugroženu kategoriju djece i sakncioniše neodgovorno ponašanje roditelja neplatiša, na način da je zakonski regulisala osnivanje Alimentacionog fonda. Zadatak ovog fonda je da preuzme na sebe isplatu alimentacija umjesto roditelja koji ne ispunjava svoju zakonsku obavezu i time omogućiti sigurniji i stabilniji život djece razvedenih roditelja, te da kroz poseban postupak prinudnim putem naplati novčana sredstva od nesavjesnih roditelja. U radu će se, kroz komparativni prikaz postojećih zakonskih rješenja drugih zemalja i analizu dosada preduzetih aktivnosti, ukazati na sve ono što je do sada normativno urađeno kako bi Zakon o privremenom izdržavanju djece u Republici Srpskoj konačno ugledao svjetlost dana.

Ključne riječi: porodični zakon, izdržavanje djece, alimentacija, Zakon o izdržavanju djece, Alimentacioni fond.

Uvodna razmatranja

Pojam alimentacija etimološki vodi porijeklo od latinske riječi *alimonia*, koja u prevodu znači prehrana, odnosno izdržavanje, s tim da svoj korijen ima u lat. *alere* – hraniti. Svakodnevno se koriti u našem jeziku kao termin za finansijsku obavezu podrške jednog od supružnika nakon razvoda braka¹³¹, iako zakonodavci na domaćem terenu radije koriste termin izdržavanje. Istorijski, alimentaciju je poznavao Hamurabijev zakonik (1754.g.p.n.e.) koji je propisivao da muškarac mora osigurati izdržavanje ženi koja mu je rodila djecu kako bi ih mogla odgajati na sledeći način(137): „Ako muškarac želi da se odvoji od žene koja mu je rodila djecu ili od supruge koja mu je rodila djecu: onda će toj ženi dati njen miraz i dio plodouživanja njive, bašte i imanja tako da ona može da odgaja svoju djecu. Kad odgoji svoju djecu, daće joj se dio svega što se daje djeci, jednako kao i jednom sinu. Tada se može udati za muškarca svog srca“¹³². Izdržavanje se takođe pominje u Justinijanovom zakoniku (stupio na snagu 529.g.p.n.e.).

Nedavanje, odnosno izbjegavanje plaćanja izdržavanja za djecu predstavlja jedan od značajnih problema današnjice sa kojima se suočava naše društvo jer su na taj način djeca direktno izložena

---

¹³⁰ Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet Apeiron; Ministarstvo pravde RS, t.maric@mpr.vladars.net

¹³¹ [www. https://riječnik.com](https://riječnik.com)

¹³² <https://web.archive.org/web/20080509192326/http://eawc.evansville.edu/anthology/hammurabi.htm>, posjećeno na dan 10.06.2022.

situacijama u kojima su uskraćena za osnovna sredstva za život. Prema dostupnim podacima, procjenjuje se da u oko 70% slučajeva roditelj u potpunosti ili djelimično izbjegava plaćanje alimentacije. Upravo zbog tog problema, a samim tim i nepoštovanja pravosnažnih sudskih odluka kojima se utvrđuje visina izdržavanja djece, djeca postaju najugroženije kategorije.

Ostvarivanje prava djeteta je indikator razvoja demokratskih odnosa u društvu i spremnost društva da djeci omogući optimalne uslove za životi razvoj poštujući osnovni princip najboljih interesa djeteta¹³³. Prema tome, o najboljem interesu djeteta treba da se staraju njihovi roditelji kao zakonski zastupnici na način da imaju odgovornost za podizanje i razvoj djeteta, kao i omogućavanje ostvarivanja svih prava djeteta. Ova odgovornost roditelja ne prestaje čak ni nakon razvoda braka. U tom kontekstu je zakonodavac, između ostalog, precizno kroz zakonske odredbe normirao na koji način se utvrđuje obaveza izdržavanja maloljetne djece od strane roditelja koji ne živi u istom domaćinstvu sa svojim potomstvom. Neke države su otišle korak dalje, pa su osnovale Alimentacione fondove, kako bi ublažili negativne efekte jednog od najučestalijih vidova ekonomskog nasilja nad djecom a to je neispunjavanje zakonske obaveze izdržavanja.

Pravni okvir

Izdržavanje djeteta, u najširem smislu, podrazumjeva redovno učešće roditelja koji ne vrši roditeljsko pravo u finansijskim troškovima za potrebe podizanja djeteta, a za koje se roditelju koji vrši roditeljsko pravo, odnosno roditelju sa kojim dijete živi, plaća određeni novčani iznos¹³⁴. Jedan od najučestalijih vidova ekonomskog nasilja nad članovima porodice jeste neispunjavanje zakonske obaveze izdržavanja. Ovaj vid ekonomskog nasilja posebno pogađa djecu, jer se negativno odražava na njihov cjelokupni fizički i psihički razvoj, ali izaziva negativne posljedice i u odnosu na njihove majke, posebno u odnosu na samohrane majke i majke koje poslije prestanka zajednice života samostalno vrše roditeljsko pravo¹³⁵.

Univerzalni standardi prava djeteta određeni su Konvencijom o pravima djeteta Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu Konvencija). Kao što je već poznato, navedena Konvencija je usvojena 1989. godine na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija i u veoma kratkom roku su je ratifikovale 193 države. Ovaj međunarodni dokument čiji je fokus usjeren na unapređenje kvaliteta odnosa prema djeci, po prvi put uvodi djecu kao subjekte međunarodnog prava i zaštite, čime djeca kao lica imaju pravo na svoja ljudska prava¹³⁶. Prava koja se djeci garantuju na osnovu Konvencije mogu se selektovati na sledeći način: a) lična prava djeteta, b) pravo na zdravstvenu zaštitu, c) pravo na obrazovanje, d) prava koja dijete ima u zajednici, e) kulturna prava djeteta, f) ekonomsko-socijalna prava i g) prava pravosudne zaštite djeteta. Praćenje ostvarivanja svih prava djece kao i preduzimanje određenim mjera, odnosno mehanizama s ciljem poboljšanja položaja djece u različitim oblastima zahtjeva potpunu angažovanost društvene zajednice u smislu osnivanja odgovarajućih institucija, vođenju određenih baza podataka ali i prilagođavanje i unapređenje zakonskih i podzakonskih rješenja kojim će se ove aktivnosti podići na najviši nivo obezbjeđenja i zaštite. U tom kontekstu treba nagasiti da je Bosna i Hercegovina kao država, Konvenciju preuzela notifikacijom o sukcesijom 23.11.1993.godine, dok se Republika Srpska donošenjem Zakona o ombudsmanu o djeci¹³⁷ izdvojila u

---

¹³³ Studija o zaštiti djece u pokretu u Crnoj Gori, Centar za prava djeteta Crne Gore, Podgorica, 2013.godina, str.7.

¹³⁴ Privremeno izdržavanje djece kroz alimentacioni fond, Istraživački centar Skuštine Crne Gore, Podgorica, 2021.godina, str.4

¹³⁵ Nevedeno prema: N.Petrušić, S.Konstantinović Vilić, Ostvarivanje prava na zakonso izdržavanje pred pravosudnim organima u Vranju, Bujanovcu i Bosilegradu, Vranje, 2012.godina

¹³⁶ Godišnji izvještaj o radu Ombudsmana za djecu Republike Srpske, Ombudsman za djecu RS, Banja Luka, 2010.godina, str.7.

¹³⁷ Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 103/08

ured onih koji su prepoznali da su djeca najosjetljivija kategorija građana i da ih kao takve treba dodatno zaštititi kroz posebne mehanizme zaštite.

U skladu sa temom referata, nezaobilazno je analizirati član 27. Konvencije u kojem se navodi da „*dijete ima pravo na životni standard koji odgovara njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenm razvoju*“. Roditelji, u skadu sa svojim sposobnostima i materijalnim mogućnostima, snose najveću odgovornost za osiguranje životnih uslova koji su prijeko potrebni za razvoj djeteta, dok je država obavezna da, u skladu sa nacionalnim prilikama i mogućnostima, preduzme sve odgovarajuće mjere kako bi pomogla roditeljima ali i drugim osobama koje su odgovorne za dijete kao bi se ispunilo navedeno pravo. Navedeno podrazumijeva i pružanje materijalne pomoći u obliku različitih programa podrške u smislu prehrane, odjevanja i smještaja. Posebnim stavom (*stav 4.*) je naglašeno da će države preduzeti potrebne mjere kako bi se osiguralo da dijete dobije sredstva za izdržavanje od roditelja ili drugih osoba koje su za njega materijalno odgovorne, kako unutra države tako i iz inostranstva. Posebno je nagašeno da će država, u situacijama kada osoba koja je materijalno odgovorna za dijete živi u drugoj državi odvojena od djeteta, težiti pristupanju ili zaključivanju međunarodnih sporazuma kao i pronalaženju dugih prikladnih postupaka¹³⁸. U tom kontekstu neohodno je navesti Konvenciju o ostvarivanju alimentacionih zahtjeva u inostranstvu iz 1956.godine kojom se olakšava pokretanje alimentacionog postuka i izvršavanje sudskih odluka u inostranstvu¹³⁹ i Hašku konvenciju o međunarodnom ostvarivanju izdržavanja djece i ostalih oblika izdržavanja iz 2007.godine (obavezuje Bosnu i Hercegovinu od 2013.godine) koja je donijeta kao dodatni instrument kojim bi se otklonili određeni nedostaci koji su postojali u već postojećoj Konvenciji ali i riješili problemi koji su se pojavljivali u praktičnoj primjeni Konvencije.

Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima je propisano da je porodica prirodna i osnovna ćelija društva i ima pravo na zaštitu društva i države¹⁴⁰, dok su porodični odnosi u nacionalnim zakonodavstvima normirani putem odredbi Ustava i Porodičnog zakona. Tako je Ustavom Republike Srpske¹⁴¹ u članu 36. propisano da porodica, majka i dijete uživaju posebnu zaštitu, da roditelji imaju pravo i dužnost da se staraju o podizanju i odgoju djece, dok se brak i odnosi u braku i porodici uređuju zakonom. Svakako da je riječ o Porodičnom zakonu, kojim su istovremeno propisani uslovi i pretpostavke za mogućnost realizacije razvoda braka. Jedno od aktuelnih pitanja u brakorazvodnim postupcima jeste izdržavanje djece, gdje je sudska praksa dokazala da se u 80% slučajeva maloljetna djeca dodjeljuju majkama na brigu i staranje, dok se istovremeno nastoji podržati uloga oca u odgoju i vaspitanju djece kroz pružanje maskimalne podrške u održavanju kontakata oca sa djecom ali i utvrđivanjem obaveza izdržavanja maloljetne djece. Navedena statistika govori da u preostalom procentu razvoda, sud cjeneći sve okolnosti svakog pojedinačnog slučaja, odluči da starateljstvo nad djecom povjeri očevima i tada majke budu u obavezi da plaćaju tzv.alimentaciju. U svakom slučaju, postoje roditelji koji razumiju ovu obavezu i ispunjavaju je u skladu sa sudskom odlukom, iako je praksa nažalost pokazala da postoji veliki procenat roditelja koji se ponašaju nesavjesno i neodgovorno i takvim postupanjem u konačnici najviše štete nanese sopstvenom djetetu.

Kada je riječ o Republici Srpskoj, u momentu pisanja ovog rada, zakonodavac je pripremio novi Porodični zakon koji je još uvijek u formi Nacrta, a kojim su unapređeni već postojeći ali i

---

¹³⁸ Konvencija o pravima djeteta, <https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2017/05/>, posjećeno na dan 09.06.2022.godine

¹³⁹ U Bosni i Hercegovini za provođenje Konvencije o ostvarivanju alimentacionih zahtjeva u inostranstvu nadležno je Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. Ostvarivanje alimentacionih zahtjeva u inostranstvu podrazumjeva ostvarivanje prava onih lica čiji se zakonski hranilac nalazi u drugoj državi. Navedena Konvencija se primjenjuje u onim slučajevima kada se alimentacioni povjerilac i alimentacioni dužnik ne nalazi na teritoriji jedne države i pod jednom jurisdikcijom, već se nalaze na teritorijama različitih država ugovornica gdje je jedna država povjerioca a druga država dužnika.

¹⁴⁰ The Universal Declaration of Human Rights, article 16.3

¹⁴¹ Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 21/92 – prečišćeni tekst, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05.

vedeni neki novi modeli zaštite djeteta. Između ostalog, unaprijeđen je i način određivanja izdržavanja djeteta. Prema Nacrtu novog zakonskog rješenja, propisan je minimalan i maksimalan iznos izdržavanja, s tim da iznos izdržavanja ne može biti manji od 15% od prosječne plate u Republici Srpskoj za svako izdržavano lice niti veći od 50% od ukupnih mjesečnih prihoda davaoca izdržavanja za sva lica koja traže izdržavanje. Dalje, Nacrtom su uvedene još neke promjene kao što je pravo na porodični dom nakon razvoda, novi institut-zajedničko vršenje roditeljskog prava i nakon razvoda braka i dr. Veoma bitno za navesti je da se zakonodavac odlučio da će uređenje vršenja roditeljskog prava i održavanje ličnih odnosa u budućnosti biti u nadležnosti suda što je do sada bilo povjereno centrima za socijalni rad. Razlog ove novele su prvenstveno praktične prirode, jer se u mnogim slučajevima pokazalo da postoje nedostaci u pogledu provođenja odluka Centara za socijalni rad u ovom domenu kao i nepostojanje mehanizama za njihovo izvršenje. Pored navedenih, u Nacrtu zakona uvrštene su i druge izmjene od kojih se očekuje da će dati rezultate u oblasti unapređenja porodičnopравnih odnosa.

Ukoliko se osvrnemo na još uvijek važeći Porodični zakon Republike Srpske¹⁴², u kontekstu analize pravnog okvira, neosporno je da je normama ovog zakona precizno definisano kako i na koji način se utvrđuje obaveza ali i iznos izdržavanja djeteta nakon razvoda braka. Parnični postupak za poništenje i razvod braka (bračni spor) pokreće se tužbom ili zajedničkim prijedlogom, odnosno zahtjevom za sporazumni razvod braka. Zakonski, roditelji su prvenstveno obavezni da izdržavaju maloljetnu djecu i u izvršavanju te obaveze moraju da iskoriste sve svoje mogućnosti. Čak ni roditelj kojem je oduzeto roditeljsko pravo ne može se osloboditi, u skladu sa zakonom, od dužnosti izdržavanja svoje maloljetne djece. Roditelji su dužni i obavezni da izdržavaju svoju djecu u određenim životnim situacijama bez obzira na sticanje punoljetstva. Ako se djeca nalaze na redovnom školovanju, roditelji su dužni da im prema svojim mogućnostima obezbijede izdržavanje i nakon punoljetstva, a najdalje do navršene 26.godine, osim ako redovno školovanje nije u tom vremenu završeno iz opravdanih razloga. Ako dijete, nakon sticanja punoljetstva, zbog bolesti, fizičkih ili psihičkih nedostataka nije sposobno za rad a nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine, roditelji su dužni da ga izdržavaju dok ta nesposobnost traje¹⁴³. Prilikom razvoda sud će, po službenoj dužnosti, odlučiti o izdržavanju djece kada odlučuje o povjeravanju djece na zaštitu i vaspitanje jednom od roditelja, nekom drugom licu ili odgovarajućoj ustanovi ili organizaciji. To znači da nadležan sud donosi presudu u kojoj istovremeno odlučuje o tri važna pitanja: o tome da se brak razvodi, kome se maloljetna djeca povjeravanju na zaštitu i vaspitanje i o visini izdržavanja maloljetne djece. Prilikom određivanja izdržavanja djeteta sud cijeni, u skladu sa zakonom, dvije vrste okolnosti. U prvu vrstu ubrajaju se sve okolnosti u vezi sa djetetom (uzrast djeteta, potrebe za školovanje, vanškolske aktivnosti i sl), a u drugu grupu okolnosti spadaju sve one koje su u vezi sa roditeljem koji je dužan da daje izdržavanje (njegova primanja, stvarne mogućnosti da stiče povećanu zaradu, njegove vlastite potrebe i druge zakonske obaveze po osnovu izdržavanja). Tek nakon utvrđivanja svih relevantnih dokaza, sud će presudom obavezati lice koje je dužno da daje izdržavanje na plaćanje budućih mjesečnih iznosa koji mogu biti određeni u procentualnom iznosu (od ličnog dohotka, penzije ili stalne novčane rente) ili u fiksnom iznosu. Procenat ne može biti manji od 15% za svako izdržavano dijete, niti veći od 50% za sva lica koja traže izdržavanje. Pravosnažna presuda ima snagu izvršne isprave. U situacijama kada roditelj ne ispunjava djelimično ili u potpunosti svoju obavezu izdržavanja, drugi roditelj može pokrenuti izvršni postupak kod nadležnog suda. Ukoliko roditelj ne traži izvršenje dosuđenog izdržavanja, organ starateljstva je ovlašćen da u ime maloljetnog lica nadležnom sudu podnese prijedlog za izvršenje. Takođe, ukoliko roditelj kod kojeg se dijete nalazi na zaštiti i vaspitanju bez opravdanih razloga ne koristi pravo izdržavanja drugog roditelja, organ starateljstva je i u toj situaciji nadležan da u ime maloljetnog djeteta pokrene spor o izdržavanju. U sporu roditelja o izdržavanju djeteta, sud će roditelju kome je dijete povjereno na zaštitu i vaspitanje, posebno cijiniti kao doprinos za izdržavanje djeteta, rad i brigu tog roditelja koju ulaže u vaspitanje i podizanje djeteta. Takođe, važeći zakon je dozvolio da od strane zainteresovanog lica može biti pokrenuti postupak da sud povisi, snizi ili ukine izdržavanje dosuđeno ranijom pravosnažnom presudom ako su se izmijenile okolnosti na osnovu kojim je donesena ranija presuda. U tim

¹⁴² Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 5/002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019 – Odluka US.

¹⁴³ Porodični zakon Republike Srpske, član 233.

postupcima, nakon podnošenja zahtjeva sud je obavezan donijeti novu sudsku odluku kojom će biti određena nova prava i obaveze utvrđene nakon sprovedenog postupka.

Osim Porodičnog zakona kojim je precizno definisano izdržavanje (VI dio, čl.231-168a) u okviru kojeg je normirano izdržavanje djece ali i postupak u sporovima oko izdržavanja, kao dio pravnog okvira u Republici Srpskoj neophodno je posmenuti i Krivični zakonik jer je članom 192. „Izbjegavanje davanja izdržavanja“ normirano kao krivično djelo. Navedenim članom je propisano da se lice koje ne daje izdržavanje za lice koje je po zakonu dužno da izdržava (a ta dužnost utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili na osnovu izvršnog poravnjanja pred sudom ili drugim nadležnim organom) može kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine. Zakonodavac je za kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela, kada usljed nedavanja izdržavanja nastupe teške posljedice za izdržavano lice, predvidio strožije kažnjavanje na način da će se lice istovremeno kazniti kaznom zatvora do tri godine i novčanom kaznom. Sud za ovo izvršeno krivično djelo može izreći i uslovnu osudu ali uz obavezu izmirenja dospjelih obaveza i buduće uredno davanje izdržavanja.

Osnov donošenja Zakona o privremenom izdržavanju djece u Republici Srpskoj

Iako je zakonski okvir za ostvarivanje prava na izdržavanje djece u Republici Srpskoj bio formalno-pravno postavljen u skadu sa međunarodnim standardima iz ove oblasti, ipak se u praksi pokazalo da postojeći mehanizmi nisu bili dovoljni da se u velikom broju slučajeva obezbijedi djeci zakonsko izdržavanje koje im pripada na osnovu pravosnažnih izvršnih presuda. Upravo u ovom dijelu dugo vremena unazad su predstavnici udruženja iz oblasti zaštite prava djece i roditelja istrajavali u inicijativi da ukažu na praktične nemogućnosti ostvarivanja prava na izdržavanje maloljetne djece, odnosno da je jedan od vodećih problema sa kojim se susreću današnje porodice jeste nemogućnost naplate alimentacije, kao i nepostojanje mjera koje bi uticale da lica koja imaju obavezu da plaćaju alimentaciju to čine i redovno. U cilju prevazilaženja navedenog problema koji je vremenom postao više nego evidentan (jer zbog nemogućnosti naplate alimentacije djeca razvedenih roditelja postaju najugroženije kategorije) predstavnici Vlade Republike Srpske su pokrenuli priču u pravcu iznalaženja inicijalnog zakonskog rješenja u skladu sa praksama zemalja u regionu. To je značilo izradu dokumenta kojim bi se formirao tzv.alimentacioni fond. Istini za volju, prve korake u pravcu sačinjavanja ovog dokumenta pod nazivom „Zakon o alimentacionom fondu“ sačinilo je Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite prije nekoliko godina (jer je rad Centara za socijalnu rad pod nadzorom ovog ministarstva), ali aktivnosti na ovom planu u ranijem periodu nisu dobile neku značajniju podršku iz tada postojećih razloga. Tek prošle godine sa formiranjem Radne grupe i inicijativom Ministarstva porodice, omladine i sporta da preuzme aktivnosti u svoju nadležnost, već prvi koraci su bili u fokusu javnosti. U toku procesa izrade Nacrta ovog zakona vršene su brojne konsultacije sa ministarstvima i drugim tijelima koja, u okviru svoji nadležnosti, u značajnoj mjeri doprinose poboljšanju položaja djece u Republici Srpskoj, njihovom socijalnom položaju i zaštiti svih prava utvrđenih Ustavom i zakonima. Tako je prvobitna verzija tzv. Zakona o alimentacionom fondu dobila novu dimenziju, formu i naziv, pa je Vlada Republike Srpske nakon održane stručne rasprave Nacrt „Zakona o privremenom izdržavanju djece Republike Srpske“ uputila u skupštinsku proceduru u maju tekuće godine, te se očekuju naredni koraci u proceduri usvajanja ovog zakona.

U vezi sa navedenim, može se zaključiti da je osnovni razlog za donošenje Zakona o privremenom izdržavanju djece Republike Srpske bila potreba za unapređenjem položaja djece kojima je bila neophodna podrška Republike da ostvare zakonsko pravo na izdržavanje. Ovaj poseban Zakon je usklađen sa pravnim okvirom koji je već prethodno obrađen u ovom radu, što znači da je usklađen sa odredbama Ustava i pravnim sistemom Republike Srpske, ali i sa pravnim poretkom Evropske unije jer je obrađivač zakona u toku normiranja Zakona uzeo u obzir i konsultovao evropske pravne standarde u ovoj oblasti. Sada je već jasno da po prvi put, Republika Srpska ima u završnoj proceduri zakonsko rješenje kojim se precizno definiše pravo na privremeno izdržavanje i korisnike tog prava, postupak za ostvarivanje prava i druga pitanja kao što je isplata novca, povrat iznosa privremenog izdržavanja i dr. Takođe, po prvi put, poslanici Narodne skupštine RS će raspravljati i odlučiti o osnivanju Fonda za privremeno izdržavanje djece Republike Srpske koji bi trebao da ima svoje specifične nadležnosti.

Sadržaj predloženih zakonskih rješenja

Nacrt Zakona o privremenom izdržavanju djece Republike Srpske je tekst koji je normiran kroz 26 članova, a koji već u članu 2. jasno i nedvosmisleno definiše da je cilj zakona podrška Republike Srpske onoj djeci čiji roditelji u potpunosti ili djelimično ne plaćaju obavezu izdržavanja, a koja će biti realizovana kroz osnivanje Fonda koji će stupati u pravni položaj povjerioca obveznika izdržavanja. Zakon predviđa da Fonda za privremeno izdržavanje djece da ima svojstvo pravnog lica sa javnim ovlaštenjima, a da osnivač u ime Republike Srpske bude Vlada Republike Srpske koja bi iz budžeta obezbijedila sredstva za početak rada Fonda. Fondom bi rukovodio direktor, Vlada bi imenovala Upravni odbor Fonda od pet članova, dok bi upravni nadzor nad sprovođenjem ovog zakona vršilo Ministarstvo porodice, omladine i sporta.

Pravo na privremeno izdržavanje od strane Fonda imalo bi svako dijete pod sledećim uslovima:

- a) ako je dijete državljanin Republike i BiH, bez obzira na prebivalište;
- b) ako je pravo utvrđeno izvršnom sudskom odlukom koju je donio sud u Republici Srpskoj i BiH ili strani sud ako je stranu sudsku odluku priznao domaći sud po principu reciprociteta;
- c) ako djetetov roditelj (ili drugo lice), koji je dužnik obaveze izdržavanja na osnovu izvršne isprave, ne izvršava ili djelimično izvršava obavezu izdržavanja;
- d) ako nisu plaćena tri mjesečna obročna davanja ili više mjesečnih obročnih davanja izdržavanja u poslednjih 12 meseci uzastopno ili sa prekidima, računajući od dana kada je pokrenut izvršni postupak.

Pravo na privremeno izdržavanje je lično pravo i kao takvo ne može se prenositi na druga lica. Ono se priznaje djetetu od dana podnošenja zahtjeva Fondu i traje sve dok obveznik izdržavanja ne počne izvršavati obavezu izdržavanja, a najduže do 18. godine života djeteta ili do okončanja srednjeg obrazovanja ili do prestanka roditeljskog prava koje je produženo nad licem starijim od 18 godina. Ovo pravo se neće priznati djetetu ukoliko je dijete na osnovu mjera porodičnogopravne i socijalne zaštite smješteno u hraniteljsku porodicu ili u ustanovu socijalne ili zdravstvene zaštite. Takođe, na ovaj način neće se moći potraživati izdržavanje čija izvršna isprava više ne postoji. Zakonodavac je predvidio da će visina novčanog iznosa privremenog izdržavanja od strane Fonda biti određena srazmjerno visini iznosa određenog u izvršnoj ispravi.

Što se tiče postupka za ostarivanje prava na privremeno izdržavanje, isti će se naknadno propisati Pravilnikom kao podzakonskim aktom, jer je zakonodavac propisao obavezu da ministar porodice, omladine i sporta u roku od 90 dana od dana stupanja na snagu Zakon o privremenom izdržavanju djece donese Pravilnik o postupku ostvarivanja prava na privremeno izdržavanje djece iz sredstava Fonda i Pravilnik o načinu vođenja evidencija Fonda. Ipak zakonom je definisano da će se postupak moći pokrenuti na dva načina, i to:

- a) na zahtjev zakonskog zastupnika djeteta,
- b) na zahtjev organa starateljstva (po službenoj sužnosti je dužan podnijeti zahtjev kada to ne učini zakonski zastupnik djeteta).

Zahtjev za dodjelu sredstava, uz kojeg je neophodno priložiti zakonom određenu dokumentaciju, podnosiće se Fondu i o istom će se odlučivati u upravnom postupku. Uslov da bi se takav zahtjev podnio jeste prethodno pokretanje izvršnog postupka pred nadležnim sudom. Fond će biti u zakonskoj obavezi da u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva rješenjem odluči o dodjeli sredstava. Veoma je bitno navesti da se ovdje ne radi o jednokratnoj uplati sredstava, već se radi o sredstvima koje će Fond redovno isplaćivati djetetu sve dok uslovi za to traju. To bi praktično značilo da u ukupnu sumu sredstava za privremeno izdržavanje koje Fond isplaćuje podrazumjeva: a) ukupan novčani iznos dospjelih a neplaćenih potraživanja djeteta prema obvezniku izdržavanja i b) ubuduće, novčana sredstva u mjesečnim iznosima koja dopsijevaju dok zakonski uslovi za to traju. Istovremeno, Fond sa prvom isplatom stupa u pravni položaj povjerioca djeteta, čime na njega prelaze sva potraživanja u visini isplaćenog iznosa privremenog izdržavanja uvećanog za iznos zakonske zatezne kamate i troškova upravnog i sudskog postupka. Predviđeno je da će se Rješenje nakon donošenja dostavljati: zakonskom zastupniku djeteta, obvezniku izdržavanja i nadležnom javnom tužilaštvu na dalje postupanje u skladu sa normama krivičnog zakonodavstva (već je prethodno u tekstu navedeno da je u Republici Srpskoj Izbjegavanje davanja izdržavanja normirano kao krivično djelo).

Izvršenje potraživanja Fonda prema obvezniku sporovodiće se u skladu sa propisima iz oblasti izvršnog postupka. U slučaju da se ne uspije izvršiti obaveza namirivanja potraživanja Fonda, sledeća faza koju zakon predviđa je zapljena i prodaja imovine obveznika u skladu sa propisima izvršnog postupka. Ovim zakonskim tekstom na način kako je to odredbama predviđeno, Republika Srpska će napraviti veliki iskorak u oblasti zaštite djece i poboljšanja njihovog položaja i standarda. Fokus na navedenom je još veći, ukoliko se posmatra iz prizme činjenice da je zakonodavac osim izvršnog postupka a do potpunog namirenja potraživanja, predvio još jednu represivnu mjeru prema neodgovornim roditeljima. Propisano je da će se obvezniku odbiti izdavanje putne isprave ili će se ista oduzeti u skadu sa zakonom kojim se uređuje oblast izdavanja putnih isprava. Ovo je jedno od rješenja koje je preuzeto iz prakse drugih zemalja, a koje se pokazalo kao vrlo efikasno u postizanju konačnog cilja a to je nulta tolerancija na neplaćanje alimentacije. Donošenje Zakona o privremenom izdržavanju, samo po sebi, imaće preventivni učinak jer će uticati na neodgovorne roditelje da prestanu da koriste razne načine i manipulacije kako bi izbjegli izdržavanje svoje djece, s tim da ne treba umanjiti ni represivni učinak normativnih odredbi kroz koje će se postići ciljevi specijalne i generane prevencije.

Komparativni prikaz

Danas u Evropi postoje različiti sistemi koji garantuju isplatu za izdržavanje djeteta, a najčešće je na teretu majke kao zakonskog zastupnika (jer su u većini slučajeva očevi obavezni da plaćaju izdržavanje djece) iniciranje i učestvovanje u izvršnom postupku. Privremeno izdržavanje djece kroz alimentacione fondove je praksa kojoj teži veliki broj država, a prema ovom mehanizmu, izdvajaju se dvije grupe zemalja: a) prva grupa - države koje posjeduju mehanizam koji garantuje isplatu za izdržavanje djeteta iz budžeta u slučaju kada roditelj, koji vrši roditeljsko pravo, ne može ili odbija da ispuni zakonsku obavezu (Austrija, Njemačka, Slovenija, Švedska i dr.) i b) druga grupa - zemlje koje ne posjeduju mehanizam isplate za izdržavanje djeteta iz javnog budžeta (Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Srbija, Crna Gora). Pravo na privremeno izdržavanje u zemljama koje zakonski podržavaju ovaj model je različito od države do države. U nekima traje sve dok obveznik izdržavanja ne počne izvršavati svoju zakonsku obavezu, u drugim traje tri ili pet godina, a opet u trećim sve dok dijete ne navršši 18 godina odnosno ne završi redovno školovanje. Kako bi se stekao precizniji uvid u navedeno, u nastavku teksta biće analizirana zakonska rješenja više evropskih država.

Ukoliko se uzmu u obzir države iz navedene prve grupe, one se dalje razlikuju prema načinu utvrđivanja iznosa naknade za izdržavanje, i to:

- a) zemlje u kojima se visina iznosa naknade određuje srazmjerno odluci suda (Austrija, Hrvatska, Litvanija, Luksemburg i Portugal);
- b) zemlje u kojima je fiksno određena visina iznosa naknade (Slovenija, Njemačka, Finska, Letonija i Švedska).

Slovenija – U Sloveniji isplata naknade za izdržavanje djeteta je u nadležnosti Javnog garantnog fonda¹⁴⁴ u slučajevima kada obveznik plaćanja ne vrši svoju zakonsku obavezu i može trajati do navršene 26 godine. Pravo na izdržavanje od strane države ima dijete ako su ispunjeni sledeći uslovi: a) ako je dijete državljanin R.Slovenije i ima stalno prebivalište u Sloveniji ili stranac sa stalnim prebivalištem u Sloveniji (a to je predviđeno reciprocitetom); b) ako dijete nije navršilo 18 godina; c) ako je djetetu pravosnažnom presudom određeno izdržavanje od strane drugog roditelja, a obveznik tu svoju obavezu ne isplaćuje (smatra se da obveznik ne plaća izdržavanje ako nije uplatio tri uzastopna mjesečna iznosa, dok se pod neredovnim plaćanjem podrazumijeva da obveznik u poslednjih 12 mjeseci prije podnošenja zahtjeva nije uplatio najmanje tri mjesečna iznosa).

Dijete ima pravo na naknadu ukoliko je izvršni postupak neuspješno okončan ili ukoliko isti traje duže od tri mjeseca. Zahtjev za sticanje prava na mjesečno izdržavanje djeteta Javnom garantnom

---

¹⁴⁴ Zakonom o javnom fondu za stipendije, razvoj, invalidsko osiguranje i izdržavanje Republike Slovenije (Uradni list RS, ŠT. 78/06, 106,39/16,11/18I 139/20) je propisano osnivanje i funcionisanje Javnog garantnog fonda za stipendije, razvoj, invalidsko osiguranje i izdržavanje Republike Slovenije.

fondu podnosi zakonski zastupnik djeteta na posebnom obrazcu uz priloženu dokumentaciju. Nakon podnošenja zahtjeva, dijete ima pravo na naknadu već od početka sledećeg mjeseca nakon podnošenja zahtjeva (Fond ima praksu da naknadu za izdržavanje uplaćuje zakonskom zastupniku djeteta do 15. dana u mjesecu za tekući mjesec). S obzirom da Slovenija spada u grupu zemalja koje imaju fiksno određenu visina iznosa naknade, ipak se razlikuje od drugih jer je visina izdržavanje podijeljena u tri kategorije, i to: a) za djecu do šest godina iznosi 77,74 eura, b) za djecu od šest do 14 godina iznosi 85,50 eura i c) za djecu stariju od 14 godina iznosi 101,05 eura. Pravo na isplatu mjesečne naknade za izdržavanje djetete prestaje: a) na zahtjev zakonskog zastupnika, b) na zahtjev obveznika ukoliko dokaže da je platio dospelja potraživanja i da je dva mjeseca unaprijed uplatio sudsku obavezu; c) kada dijete prestane da ispunjava zakonske uslove za izdržavanje.

Hrvatska – Privremeno izdržavanje djece je u hrvatsko zakonodavstvo uvedeno 2014. godine donošenjem Zakona o privremenom izdržavanju¹⁴⁵. Navedenim zakonom se propisuje ko može biti korisnik ovog prava, postupak sticanja prava i visina iznosa, nadležnosti, isplata i druga značajna pitanja u vezi sa ovim pravom. Pravo na privremeno izdržavanje ima dijete hrvatski državljanin koje ima prebivalište u Republici Hrvatskoj. Radi se o ličnom pravu, i kao takvo se ne može prenositi na druge osobe. Sticanje ovog prava u Hrvatskoj moguće je ako roditelj koji ne stanuje sa djetetom ne ispunjava svoju zakonsku obavezu utvrđenu na osnovu izvršne isprave, u potpunosti ili djelimično (pod djelimičnim neispunjavanjem obaveze podrazumjeva se kada obveznik plaća manje od utvrđenog iznosa) duže od tri mjeseca neprekidno do dana pokretanja izvršnog postupka¹⁴⁶.

Postupak za ostvarivanje prava za privremeno izdržavanje pokreće se na zahtjev stranke (roditelj ili drugo lice koje se stara o djetetu) ili po službenoj dužnosti Centra za socijalnu zaštitu. Postupak je hitan, što znači da Centar ima zakonsku obavezu da donose rješenje o privremenom izdržavanju u roku od 30 dana od dana podnošenja zahtjeva ili pokretanja postupka po službenoj dužnosti. Kad je u pitanju trajanje prava na izdržavanje, ono počinje da traje od dana podnošenja zahtjeva ili dana pokretanja postupka po službenoj dužnosti, pa sve dok obveznik izdržavanja ne počne izvršavati zakonsku obavezu izdržavanja (najmanje u iznosu privremenog izdržavanja), s tim da dijete ima pravo na privremeno izdržavanje od strane države u ukupnom trajanju do tri godine. Isplata se vrši iz javnog budžeta u mjesečnim iznosima za prethodni mjesec na račun djeteta ili lica koje se stara i u nadležnosti je Centra za socijalnu zaštitu. Zakon je precizirao da se visina naknade privremenog izdržavanja određuje se u iznosu od 50% zakonskog minimuma izdržavanja. Prema članu 314. Porodičnog zakona R. Hrvatske¹⁴⁷ minimalni iznos izdržavanja određuje se u procentu od prosječne mjesečne neto zarade po zaposlenom za prethodnu godinu i to na sledeći način: a) dijete do šest godina – 17% prosječne plate, b) dijete od 6-12 godina starosti – 20% prosječne plate, c) dijete od 13-18 godina starosti – 22% prosječne plate. Zakon je pored odredbi kojima se propisuje vraćanje isplaćenog novca, naknada štete i nadzor nad sprovođenjem zakona, propisao i prekršajnu odredbu za roditelje koji u zakonskom roku ne prijave sve promjene koje utiču na ostvarivanje ovog prava, a koja predviđa novčanu kaznu od 1000-5000 kuna.

Austrija – Maloljetnicima u ovoj državi je omogućeno pravo da primaju naknadu za izdržavanje u slučajevima kada jedan roditelj ne ispunjava svoju zakonsku obavezu izdržavanja u cjelini ili novčani iznos ne plaća redovno, odnosno u cjelini. U Austriji se naknada za izdržavanje djece naziva avans za izdržavanje jer se isplata vrši unaprijed (avansno) u skladu sa normama Zakona o avansnom izdržavanju djece. Na ovu vrstu novčane akontacije, imaju pravo maloljetna djeca koja imaju prebivalište u Austriji i koji su austrijski državljani ili apatridi. Pravo izdržavanja od strane države može da traje najduže do pet godina. Postupak za ostvarivanje prava za privremeno izdržavanje pokreće se na zahtjev roditelja koji je zakonski zastupnik djeteta. Odobrava ga sud od početka mjeseca u kojem je podnesen zahtjev. Odluka o dobavljanju avansa smatra se izvršnom ispravom.

---

¹⁴⁵ Narodne novine, broj:92/14

¹⁴⁶ Takođe zakon je predvidio kao jedan od uslova sticanja ovog prava kada baka i djed po roditelju koji ne stanuje sa djetetom ne doprinose izdržavanju najmanje u visini koji je zakonom određen kao iznos privremenog izdržavanja (Zakon o privremenom izdržavanju, član 7.)

¹⁴⁷ Obiteljski zakon, Narodne novine, broj: 75/14.

Za isplatu novčanih sredstava nadležan je Viši regionalni sud koji uplaćuje unaprijed svakog prvog u mjesecu avans licu koje je ostvarilo pravo na izdržavanje. Obveznik koji ne izvršava obavezu izdržavanja, nakon što sud počne sa isplatom avansa, postaje dužnik i u obavezi je da vrati sav novac koji je avansno uplaćen za izdržavanje njegovog djeteta. Viši regionalni sud, na osnovu Odluke koja je izvršna isprava, u zahtjevu za izvršenje mora da naznači iznos potraživanja koje postaje predmet izvršenja prema roditelju neplatiši. Dužnik je nakon ovako postavljenog izvršnog zahtjeva u obavezi da uplati cjelokupnu sumu novca koja je avansno uplaćena djetetu u svrhu izdržavanja, s tim da je na njemu teret dokazivanja da li je u mogućnosti da tu sumu uplati u potpunosti. Isplata avansa za izdržavanja djece od strane države Austrije će trajati sve dok se ne steknu uslovi da se zakonska obaveza izdržavanja ne počne izvršavati od strane zakonskog obveznika, a najduže pet godina.

Njemačka – U njemačkom zakonodavstvu su propisana veoma stroga pravila kada je u pitanju izdržavanje djece, s tim da maloljetna djeca imaju prednost u odnosu na punoljetnu djecu. Izdržavanje djeteta se u Njemačkoj mora redovno plaćati, dok se iznos izdržavanja utvrđuje prema potrebama izdržavane osobe ali i mogućnostima roditelja obveznika. Viši regionalni sudovi imaju pripremljene tablice i smjernice na osnovu kojih utvrđuju iznose za izdržavanje djeteta u svakom pojedinačnom slučaju. Sudski sporovi u kojim se rješava po zahtjevima za izdržavanje djece pripadaju porodičnom pravu i u nadležnosti su porodičnih sudova (Familiengericht), a da bi se obaveza izdržavanja priznala, potrebno je da osoba koja ima pravo na izdržavanje podnese zahtjev sudu, Kancelariji za mlade ili notaru. Na osnovu tako podnijetog zahtjeva, sud donosi odluku koja ima karakter izvršne isprave a kojom se određuje novčani iznos koji se može prisilno naplatiti¹⁴⁸.

U slučajevima kada roditelj ne plaća naknadu za izdržavanje dok se o djetetu brine drugi samohrani roditelj, primjenjuju se odredbe Zakona o avansnom izdržavanju, na osnovu kojih Kancelarija za avansno plaćanje isplaćuju naknadu djetetu a kojom prilikom preuzima na sebe obavezu naplate isplaćenog iznosa od dužnika. Upravo tim tzv. „avansnim isplatama“ država umjesto roditelja neplatiša na sebe privremeno ili dugoročno preuzima obavezu isplaćivanja naknade za izdržavanje maloljetnog djeteta. Visinu iznosa naknade zajedno snose Vlada Njemačke (40%) i savezne države (60%).

Avansne isplate namijenjene su samo osnovnom izdržavanju djece jer pokrivaju samo minimalno izdržavanje u skladu sa njemačkom Uredbom o minimalnom izdržavanju. Iznosi koje Kancelarija za avansno plaćanje može prema navedenoj Uredbi (od 1.1.2021.godine) da isplati su podjeljeni u nekoliko kategorija: a) djeca do 6 god – 379 eura; b) djeca od 6-12 godina – 434 eura; c) djeca od 12-18 godina – 508 eura. Pravo na avansne isplate za izdržavanje neograničeno je do 12. rođendana djeteta, dok djete može ostvariti pravo na ove naknade i do 18. rođendana ukoliko istovremeno ne prima neki dugi oblik socijalne pomoći ili ako roditelji sa kojim živi ima mesečni prihod od 600 eura ne računajući dječiji dodatak¹⁴⁹.

Švedska – U ovoj državi postoji opšte pravilo da se djeca od strane roditelja izdržavanju do 18.godine, odnosno do 21. godine zbog školovanja. Ukoliko dijete živi samo sa jednim roditeljom (zbog razvoda ili drugih okolnosti), drugi roditelj je dužan da plaća alimentaciju ili na drugi način obezbijedi podršku u rastu i razvoju djeteta. Ukoliko roditelji ne mogu da se dogovore oko visine alimentacije ili ako drugi roditelj nije u mogućnosti da istu isplaćuje, onda roditelj koji živi sa djetetom može da se prijavi za dobijanje alimentacije kod Švedske agencija za socijalno osiguranje¹⁵⁰. Alimentacija se u Švedskoj dijela na:

a) *naknada za dijete* – predstavlja iznos koji plaća roditelj koji ne živi sa djetetom a koji je namijenjen prvenstveno za troškove smještaja, hrane i aktivnosti djeteta. Na službenoj internet stranici Švedske agencija za socijalno osiguranje moguće je pronaći alat pomoću kojeg se može izračunati

---

¹⁴⁸ https://e-justice.europa.eu/47/HR/family_maintenance?GERMANY&member=1, posjećeno na dan 20.06.2022.

¹⁴⁹ Privremeno izdržavanje djece kroz alimentacioni fond, Istraživački centar Skuštine Crne Gore, Podgorica, 2021.godina, str.15.

¹⁵⁰ https://e-justice.europa.eu/47/HR/family_maintenance?SWEDEN&member=1, posjećeno na dan 20.06.2022.

iznos alimentacije. Ukoliko se roditelji ne mogu sporazumjeti oko istog, onda sud utvrđuje visinu naknade za dijete;

b) *naknada za izdržavanje* – je fiksni iznos koji Agencija uplaćuje svakog mjeseca roditelju sa kojim dijete stalno živi (pravo na ovu vrstu naknade prema švedskom zakonu mogu da ostvare i samohrani usvojitelji i žene bez partnera koje rode dijete putem vantjelesne oplodnje). Iznosi se razlikuju od uzrasta djeteta: a) dijete do 11 godina – dobija 155eura; b) dijete od 11-15 godina – 170eura; c) dijete starije do 15 godina – 205eura. Agencija posebno obačunava iznos čiju naplatu će potraživati od roditelja neplatiše, s tim da taj iznos ne može biti viši od iznosa kojeg Agencija mjesečno uplaćuje kao naknadu za izdržavanje djeteta. Agencija je predvidjela pogodnost za roditelje koji nisu u mogućnosti da isplate traženo potraživanje, na način da im se odobri plan isplate obaveza u ratama.

Zaključak

Izbjegavanje plaćanja izdržavanja za djecu predstavlja jedan od značajnih problema današnjice sa kojima se suočava naše društvo jer su na taj način djeca direktno izložena situacijama u kojima su uskraćena za osnovna sredstva za život. Izdržavanje djeteta, u najširem smislu, podrazumjeva redovno učešće roditelja koji ne vrši roditeljsko pravo u finansijskim troškovima za potrebe podizanja djeteta, a za koje se roditelju koji vrši roditeljsko pravo. Jedan od najučestalijih vidova ekonomskog nasilja nad članovima porodice jeste upravo neispunjavanje zakonske obaveze izdržavanja.

Na osnovu komparativne analize zakonskih rješenja u navedenim evropskim državama, može se zaključiti da zemlje Balkana kaskaju u zakonskim aktivnostima, jer Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Sjeverna Makedonija još nemaju u praktičnoj primjeni mehanizme na osnovu kojih bi se omogućila isplata privremenog izdržavanja djece iz javnih budžeta u situacijama kada to ne čine zakonski obveznici. Slovenija i Hrvatska su formiranjem fondova za ovu namjenu, u poslednjih nekoliko godina, u praksi postigle značajne rezultate i uticale na znatan procenat smanjenja neplaćanja alimentacija.

Kao što je to već navedeno u radu, korak ispred ostalih u BiH napravila je Republika Srpska, jer je prije svega sačinila značajne i krucijalne korekcije u smislu zakonskih odredbi Porodičnog zakona, a koji je poslužio kao dobar osnov za donošenje Nacrta Zakona o privremenom izdržavanju djece. Osnovni razlog za donošenje ovog zakona bila je potreba za unapređenjem položaja djece kojima je bila neophodna podrška Republike da ostvare zakonsko pravo na izdržavanje. Po prvi put, Republika Srpska ima u završnoj proceduri zakonsko rješenje kojim se precizno definiše pravo na privremeno izdržavanje i korisnike tog prava, postupak za ostvarivanje prava i druga pitanja kao što je isplata novca, povrat iznosa privremenog izdržavanja i dr. Takođe, po prvi put, poslanici Narodne skupštine RS će raspravljati i odlučiti o osnivanju Fonda za privremeno izdržavanje djece Republike Srpske koji bi trebao da ima svoje specifične nadležnosti. Iako će navedeni zakonski tekst vjerovatno pretpjeti određene korekcije do svoje konačne forme, pozitivni efekti će biti vidljivi već u prvim mjesecima njegove praktične primjene uz tendenciju da će se slične zakonske aktivnosti preduzeti u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine a sve sa ciljem da životni standard djece bude na optimalnom nivou.

Literatura:

1. Godišnji izvještaj o radu Ombudsmana za djecu Republike Srpske, Ombudsman za djecu RS, Banja Luka, 2010.godina
2. Petrušić N., Konstantinović Vilić S., Ostvarivanje prava na zakonsko izdržavanje pred pravosudnim organima u Vranju, Bujanovcu i Bosilegradu, Vranje, 2012.godina
3. Privremeno izdržavanje djece kroz alimentacioni fond, Istraživački centar Skuštine Crne Gore, Podgorica, 2021.godina
4. Studija o zaštiti djece u pokretu u Crnoj Gori, Centar za prava djeteta Crne Gore, Podgorica, 2013.godina

5. Ustav Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 21/92 – prečišćeni tekst, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05
  6. Porođični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 5/002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019 – Odluka US
  7. Zakonom o javnom fondu za stipendije, razvoj, invalidsko osiguranje i izdržavanje Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 78/06, 106,39/16,11/18I 139/20
  8. Zakon o privremenom izdržavanju Hrvatske, Narodne novine, broj:92/14
  9. Obiteljski zakon Hrvatske, Narodne novine, broj: 75/14
- Elektronski izvori:

1. <https://web.archive.org/web/20080509192326/http://eawc.evansville.edu/anthology/hammurabi.htm>
2. <https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2017/05/>,
3. https://e-justice.europa.eu/47/HR/family_maintenance?GERMANY&member=1
4. https://e-justice.europa.eu/47/HR/family_maintenance?SWEDEN&member=1

TEMPORARY CHILD SUPPORT IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Doc. dr Tamara Marić¹⁵¹
Ministry of Justice of Republika Srpska

Abstract: *Better a good divorce than a bad marriage - is a sentence that has been said countless times, and with which most of us, for sure, have met "face to face" at least once, regardless of whether the problems of a dysfunctional family were imposed on us by real life or profession and through professional professional activities. Whenever and however it happens, divorce entails numerous issues such as the regulation of personal relationships, the protection and education of children, but also legally regulated issues such as alimony. Although the issue of child support is regulated by law, unfortunately, the data shows that there is a large percentage of parents who completely or partially avoid paying their children basic means of living. Precisely because of the problem of alimony collection and non-compliance with court rulings, in many countries the state has undertaken the obligation to protect this vulnerable category of children and sanction the irresponsible behavior of non-paying parents, in such a way that they passed a law establishing the Alimony Fund. The task of this fund is to take upon itself the payment of alimony on behalf of a parent who does not fulfill his legal obligation and thereby enable a safer and more stable life for the children of divorced parents, and to collect money from unscrupulous parents through a special procedure. The paper will, through a comparative presentation of the existing legal solutions of other countries and an analysis of the activities undertaken so far, point out all that has been normatively done so far so that the Law on Temporary Child Support in the Republic of Srpska finally sees the light of day.*

Keywords: *family law, child support, alimony, Child Support Act, Alimony fund.*

---

¹⁵¹ Assistant Professor, Faculty of Law, Apeiron Pan-European University

PREVENCIJA NASILJA U SAVREMENOJ PORODICI

*Vesna Lj. Minić¹⁵², redovni profesor
Univerzitet u Prištini – Kosovskoj Mitrovici
Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposaviću, Srbija*

*Gordana P. Budimir – Ninković¹⁵³, redovni profesor
Alfa BK Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija*

*Džeraldina Š. Marjanović¹⁵⁴, stručna savjetnica za srednje obrazovanje
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Mostar, BIH*

Apstrakt: Savremena porodica je nastala kao rezultat promena u društvu. To se odrazilo i na funkcije porodice. Porodica je jedinstvena društvena grupa, "organizacija" koja podstiče razvoj celovite ličnosti, pružajući uslove za zadovoljavanje bioloških, psiholoških, socijalnih i vaspitno- obrazovnih potreba. Dakle, specifičnosti porodice su: rađanje, razvoj, komunikacija, emocionalnost, bliskost. Porodicu ne možemo birati već je rođenjem dobijamo i ona je doživotno značajna. Čovek se u porodici rađa, živi i završava život. U njoj su značajni odnosi roditelja prema deci i dece prema roditeljima. Imajući u vidu savremene uslove života pojava nasilja u porodici je sve češća i društveno značajnija. Tome doprinose velike promene u društvenim odnosima, brzi razvoj nauke, tehnike i digitalizacije, način života mladih i odraslih. To pospešuje pojavu agresije i nasilja, roditelja međusobno pa i roditelja i dece. Buduci da se porodično vaspitanje ostvaruje poistovjećivanjem dece sa roditeljima i roditelja sa decom, roditelj treba da deluje pozitivnim primerom. Takodje je bitno da roditelji i deca učestvuju u zajedničkim aktivnostima, da iskreno razgovaraju o individualnim i porodičnim problemima, da blagovremeno traže pomoć stručnjaka (pedagoga, psihologa, lekara, socijalnog radnika). Uvažavajući sve to treba uvažiti pomoć i podršku društva- države, vaspitno-obrazovnih institucija, priznatih eksperata i stručnjaka iz prakse- vaspitača.

Ključne reči: prevencija, porodica, roditelji, deca, nasilje.

UVODNA RAZMATRANJA

Porodica je prvi i osnovni faktor razvoja i socijalizacije deteta, ona obezbeđuje rađanje i obnavljanje generacija. Definiše se kao jedna od najstarijih, najtrajnijih i najsloženijih društvenih grupa. Zdrava i skladna porodica omogućava nesmetani razvoj pojedinca i predstavlja čvrstu osnovu za njegov pravilan razvoj. Cilj porodičnog vaspitanja je obezbeđivanje uslova za normalan fizički, intelektualni, socijalni i emocionalni razvoj dece. Ona je tokom istorijskog razvoja i evolucije menjala svoj oblik i bila podložna uticajima promena u društvu, ali je ipak uspela da sačuva svoju primarnu funkciju. U njoj se kontinuirano prenose sa generacije na generaciju ponašanje, običaji, tradicija, kultura i sistemi vrednosti. Svaka porodica ima neka određena nepisana pravila ponašanja po kojima funkcioniše. Međutim, ona nije izolovana i izdvojena od procesa i uticaja oko nje, te tako njeni članovi utiču jedni na druge unutar tog sistema, stvarajući mogućnost njene disfunkcionalnosti. Jedna od

---

¹⁵² vesna.minic@pr.ac.rs

¹⁵³ budimirninkovic@yahoo.com

¹⁵⁴ dzeri2005@gmail.com

pojava koja se javlja kao posledica te disfunkcionalnosti je nasilje među njenim članovima. Sve učestalija pojava nasilja ogledalo je opšte globalne krize vrednosti u društvu. Ono razara porodicu kao jedinicu i umanjuje njen značaj. Nasilje u porodici univerzalni je fenomen i javlja se u svim društvima i svim kulturama. Dosadašnjim istraživanjima utvrđeno je da nasilje u porodici predstavlja model ponašanja, a ne izolovani incident, da je porast nasilja u društvu direktno vezan sa porastom nasilja u porodici i da osoba može biti izložena nasilju u porodici od najranijeg detinjstva do duboke starosti. Nasilje u porodici je pojava koja prati porodicu od njenih najprimitivnijih do savremenih oblika. Bez obzira na to koje vrste nasilja postoje i prema kome je usmereno, ono utiče na funkcionisanje cele porodice, posebno dece. Nasilje nikada i ni za koga nije dobro, niti za onoga ko je izložen njemu, niti za onoga ko ga vrši, ni za one koji ga posmatraju sa strane, tj. ne utiču neposredno u njemu. Ono se najčešće povezuje sa nizom negativnih faktora i okolnosti poput: nezaposlenosti, lošom ekonomskom situacijom, alkoholizmom, narkomanijom i sl.

Brojnost i raznovrsnost preventivnih mera i aktivnosti koje je moguće primenjivati u porodici govori u prilog činjenici da pred porodicom stoje brojne mogućnosti kojima se može adekvatno preventivno uticati na njene članove. Težina posledica koje nasilje u porodici ostavlja na pojedinca govori o važnosti primarne, ali i sekundarne i tercijalne prevencije u sprečavanju pojave sociopatoloških oblika u društvu. Primarna prevencija treba da se sprovedi kroz saradnju sa različitim institucijama i nevladinim organizacijama, kako bi se predupredila pojava bilo kojih vidova nasilnog ponašanja.

FUNKCIJE I ODLIKE PORODICE U SAVREMENOM DRUŠTVU

Porodica je nezamenljiva društvena institucija. Uticajem različitih činilaca, ona je tokom istorijskog razvoja prošla kroz brojne faze svog razvijanja. Menjala je pojavne oblike, bila izložena različitim negativnim pritiscima, ali je uspela da izdrži sve promene i opstane kao jedinica. Istorijski razvitak porodice Milić (2007) opisuje u okviru sledećih etapa: promiskuitet (porodica krvnog srodstva, endogamna); grupni brak (porodica panalua, egzogamna); sindijazmička porodica i monogamna porodica. Klasifikacija istorijskih tipova porodice razlikuje: tradicionalnu porodicu (rodovski tip porodice); patrijarhalnu porodicu (patrijarhalni tip porodice); i industrijsku porodicu (egalitarni ili nuklearni tip porodice).

Vezano za funkcije porodice, one koje se najčešće sreću u pedagoškoj literaturi su: reproduktivna funkcija, vaspitna, funkcija porodice u organizaciji slobodnog vremena i ekonomska funkcija.

Reproduktivna funkcija porodice postoji od njenog nastajanja i postojaće dokle god ona postoji. U njoj su sjedinjene seksualne i reproduktivne potrebe supružnika. Vilotijević (2002) navodi da je istina da se u savremenim uslovima rađaju deca i izvan braka, da ima mladih žena koje se opredeljuju za materinstvo ali ne i za brak, ali one samim tim što donose na svet jedan novi život zasnivaju porodicu, makar i deficitarnu. Savremenu porodicu karakteriše pad nataliteta, sve je više porodica sa po jednim detetom, čiji se uzrok može tražiti u niskom životnom standardu i neregulisanom stambenom pitanju, visokim cenama i sl. „Nezaposlenost, nesigurnost, osećaj manje vrednosti, gubitak moći u porodici i van nje, uz istovremeno jačanje žene, koja u ovim teškim vremenima sve češće postaje stub porodice, dovode do krize muškog identiteta, koja čini da muškarac postaje nasilan i agresivan”. (Ajduković, 2000: 68). Treba naglasiti i činjenicu da nasilje u porodici jeste fenomen koji je prisutan u svim zemljama sveta i u svim kulturama. “Ljudi svih rasa, verskih, političkih i seksualnih opredeljenja, društvenih i kulturnih nivoa i polova mogu biti počinioci nasilja u porodici. Izloženost žena nasilju ima duboke korene u patrijarhalnoj strukturi društva i tradicionalnoj podeli polova”. (Todorović, 2005: 197).

Vaspitna funkcija porodice ogleda se kroz vaspitne uticaje brojnih ustanova i organizacija koje se bave vaspitanjem i obrazovanjem dece van porodičnih uslova. Njena uloga i značaj vremenom rastu jer se njome ne prenose samo znanja i iskustva, već i odvija proces sazrevanja, odrastanja i vaspitanja dece i mladih.

Funkcija porodice u organizaciji slobodnog vremena ili zabavno-rekreativna funkcija je od velikog značaja za razvijanje porodičnih veza i odnosa jer savremeni uslovi života i rada skraćuju vreme koje članovi porodice mogu provesti zajedno, razmenjujući iskustva, emocije, komunikaciju.

Ova funkcija se ostvaruje u zajedničkim porodičnim aktivnostima: izleti, letovanja, zimovanja, ekskurzije i dr.

Ekonomska funkcija porodice zavisna je od razvijenosti društva u kome se nalazi. Nekada je sva imovina pripadala porodici kao celini, a kasnije, nastankom patrijarhalne porodice, ona postaje svojina porodičnog starešine, odnosno muškarca koji je glava porodice. Savremena porodica u ekonomskom pogledu ima znanje i stručno obrazovanje kao vrednost. Svaki njen član privređuje i postiže ekonomsku samostalnost.

Pored navedenih, postoji i neke dodatne funkcije poput: *zaštitne funkcije* koja podrazumeva biološku zaštitu (zaštitu od povređivanja), *moralne* (podrška, socijalizacija), *zdravstvene* (nega, lečenje, ishrana), *pravne* (zastupanje), *ekonomske* (izdržavanje dece, nasleđivanje) i dr., *emotivne funkcija* koja se odnosi na ljubav roditelja, podršku, toplinu. Ove nove funkcije ukazuju na savremenu porodicu, koja u današnjem društvu podrazumeva, prema navodima Pašalić-Kreso (2004) socijalizaciju porodice i njeno otvaranje i povezivanje sa društvom koje se odvija na svim nivoima.

Funkcionalna porodica je od presudnog značaja za pravilan razvoj dece, u njima deca bivaju sama podsticana na osamostaljivanje i odvajanje. Funkcionalnost se kako ističu Pajević i sar. (2006) ogleda kroz jak savez među supružnicima/roditeljima, gde se odražavaju jasne granice među generacijama, partneri uzajamne konflikte i nesporazume rešavaju u saradnji i nalaženju kompromisnih rešenja što odgovara konceptu uzajamnosti.

Govoreći o značaju savremene porodice važno je istaći da se ona, za razliku od ranijih pojava formi bazira na emocionalnoj osnovi. U moderrom vremenu sve je više vanbračnih zajednica, nepotpunih porodica ili homoseksualnih veza. Uvažavajući specifičnosti vremena u kome živimo, potrebno je uskladiti razvoj porodice sa njegovim tekovinama, ali i pokušati da se zadrži sve ono što se tokom istorijskog razvoja pokazalo kao dobro. Današnja porodica je u krizi, nepotpuna je i manja u odnosu na raniji period, samim tim nije dovoljno jaka i njeni članovi se ne osećaju zaštićeno i sigurno. Savremena porodica je sve više u krizi, kako ističe Budimir – Ninković (2006) zbog društveno-ekonomske i političke situacije, zbog toga mladi ljudi imaju problema u razvoju, učenju i ponašanju. Slično stanovište ima i Golubović (2007) koji iznosi da je porodica naročito ugrožena u periodu društvenih kriza jer se svaka društvena nesigurnost, bilo ekonomska ili politička reflektuje na život porodice izazivajući unutrašnje sukobe usled porasta broja neurotičara koji svoje nezadovoljstvo ispoljavaju najpre u porodici.

NASILJE U PORODICI – VRSTE I UZROCI

Sva ljudska bića su rođena slobodna i sa jednakim pravima i dostojanstvom, prava pripadaju svakom čoveku i neotuđiva su. Porodično nasilje je čin kojim se krše ljudska prava. Ono se definiše kao “svaka namerna radnja ili odsustvo delovanja koje dovodi do uznemiravanja, i koju počinu osoba koja jeste ili je bila u porodičnom odnosu sa žrtvom, uključujući fizičko zlostavljanje (fizičko nasilje, fizički bol, strah), psihičko maltretiranje (psihički pritisak, uznemiravanje, izazivanje osećaja straha, povreda dostojanstva, uvreda, poniženje), seksualno zlostavljanje (seksualni odnos i zlostavljanje), ekonomsko zlostavljanje (povređivanje, uništavanje imovine, zastrašivanje žrtve zbog ekonomske pozicije)”. (Cvejić i sar. 2010: 20). Najpotpunije definisanje pojma nasilje dato je od strane Svetske Zdravstvene organizacije (WHO: 2002) kao internacionalno korišćenje fizičke sile ili moći, preteće ili stvarne, protiv samog sebe, druge osobe, ili protiv grupe ili zajednice, koje rezultira u, ili ima visoku verovatnoću povreda, smrti, psihološkog povređivanja, lošeg razvitka ili siromaštva. Nasilje je postalo uobičajena pojava današnjice, ljudi su “izgubili osećaj za njim i na posledice do kojih može da dovede i mnogi odbijaju da pomognu žrtvi kada joj je pomoć potrebna, smatrajući po svom nahođenju da je žrtva to sama zaslužila”. (Mladenović, 1977: 37).

Nasilje u porodici predstavlja izuzetno štetnu, veoma raširenu i još uvek nedovoljno istraženu negativnu društvenu pojavu. To je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava mir, fizičko ili duševno zdravlje drugog člana porodice. Nasilje u porodici, prema Ristanović-Nikolić (2002) je svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog, ili ekonomskog zlostavljanja koje vrši jedan član porodice prema drugom članu porodice, bez obzira na to da li takvo ponašanje pravni propisi diskriminišu i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja. Porodica je, dakle najagresivnija društvena grupa, ali i grupa sa najvećom stopom ubijanja, u odnosu na bilo koju drugu društvenu sredinu, navodi Mitić (2005). Prema Prichardu (2006: 22) nasilje se deli u pet glavnih kategorija: “fizičko, psihičko,

ekonomsko, seksualno nasilje i zanemarivanje”. Nasilje možemo posmatrati s obzirom na objekat nad kojim se sprovodi nasilje – nad decom, supružnicima, nad ženama i starijim osobama. Obzirom na način zlostavljanja, možemo govoriti o sledećim vrstama nasilja: fizičko nasilje, psihičko nasilje, socijalno nasilje, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje, vršnjačko nasilje, nasilje preko internet.

Fizičko nasilje podrazumeva je najzastupljeniji vid nasilja u porodici, lako je prepoznatljiv jer su posledice vidljive. Ono se odnosi na “korišćenje predmeta ili oružja radi pretnje, kazne, dominiranja, kontrolisanja ili povredjivanjadruge osobe”. (Golubović, 1981: 167). To nasilje može, kako autor navodi da izazove laku telesnu povredu, ili da povrede uopšte nema, bez obzira na napad. Nije retkost da žrtva završi u bolnici zadobivši teške povrede. Najčešći oblici fizičkog nasilja su: udaranje, šutiranje, čupanje, davljenje, zatvaranje, zaključavanje, napad oružjem, trovanje i sl.

Psihiko nasilje nema, za razliku od fizičkog nasilja vidljive posledice, tj. tragove pa ga je teže uočiti. Ipak, veoma je rasprostranjeno. Pod njim se podrazumeva “svaki oblik vređanja, podcenjivanja, kritikovanja, optuživanja, pretnji...grube reči ne moraju da se odnose lično na pojedinca, već i na članove porodice, prijatelje i druge nama drage ljude”. (Mladenović, 2007: 98). Cilj ovog nasilja je da nasilnik uspostavi totalnu kontrolu nad žrtvom, ograniči joj kretanje, uskrati pomoć, i podršku, tako što će je distancirati od roditelja, prijatelja i drugih ljudi kojima je važna i koji je vole. Ono dovodi do “degradacije žrtve i nesposobnosti za samostalni život”. (Ostojić, 1999: 108-110).

Socijalno nasilje se odnosi na diskriminaciju i isključivanje iz grupe, ono se dešava kada se neko isključuje iz grupnih aktivnosti, ogovara, kada se pričaju laži o nekoj osobi ili nagovaraju drugi da se sa tom osobom ne druže. Ono se odnosi na: pozicije nejednakosti i neravnopravnosti, izolaciju, nedruženje, ignorisanje, neprihvatanje po bilo kom osnovu.

Seksualno nasilje se definiše kao “iskorišćavanje i uznemiravanje osobe na seksualnom nivou bez njenog dobrovoljnog pristanka i volje. Pod ovim se podrazumeva neprikladno diranje, ljubljenje, gledanje pornografija, nasilan oralni ili genitalni odnos. Uglavnom se u većem delu slučajeva javlja više oblika nasilja zajedno, a ređe pojedinačno”. (Otašević, 2005: 118). Ili, kako navode Petrušić, Konstantinović-Vilić (2005: 267) ono predstavlja “prisilni i neželjeni seksualni odnos ili pokušaj ostvarivanja istog, neželjeni seksualni komentar ili predlog koji je usmeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može počinuti ne samo nepoznata osoba, već i prijatelji ili poznanici, tj. osobe u koje imamo poverenja”. Ovaj oblik nasilja se može dogoditi na svakom mestu-na poslu, u školi, na sastanku, fakultetu, ulici i dr.

Ekonomsko nasilje se odnosi na oduzimanje prava na ekonomsku nezavisnost koja ima za cilj slabljenje mogućnosti uspešnog supostavljanja nasilniku. Ono se manifestuje kroz uskraćivanje novca za osnovne životne potrebe, za decu, uskraćivanje mogućnosti zapošljavanja ili zabrana na rad, odlučivanje o tome šta se sme kupiti a šta ne sme, pravdanje sitnih troškova oko održavanja kuće i sl. Ekonomsko-materijalno zlostavljanje se odnosi na korišćenje novca ili vlasništva starije osobe na nepošten način, a u korist zlostavljača. Ekonomsko nasilje “obuhvata novčane manipulacije ili iskorišćavanje, a uključuje prevare, krađu, zloupotrebe, ucene”. (Ristanović-Nikolić, 2002: 67).

Vršnjačko nasilje u sebe uključuje “i fizičko i psihičko nasilje, a u nekim starijim razredima čak i seksualno”. (Cvejić i sar., 2010: 201). Obično se napadi vrše na slabije od sebe, oni se vređaju, tuku, otimaju im se stvari, ismejavaju se, a napadači takvim ponašanjem demonstriraju hrabrost i moć. U osnovi ovakvog ponašanja je, dakle želja za prihvatanjem, jer nam je poznata činjenica da deca svojim problematičnim ponašanjem žele da privuku pažnju roditeljima ili da im tako saopšte da imaju neki problem. Žrtve nasilničkog ponašanja su obično stidljiva i povučena deca.

Nasilje putem interneta uključuje “sve slučajeve korišćenja elektronskih uređaja i internet da bi se neko namerno uplašio, povredio ili ponizio, i to najčešće slanjem pretećih ili uvredljivih poruka, mejlova, snimanja video klipova i sl.”. (Ristanović-Nikolić 2002: 89). Ono može biti prisutno svakog dana, sedmično, može se povećavati i nije prostorno ograničeno. Ono što razlikuje ovaj vid nasilja od ostalih je anonimnost. Žrtve “mogu da pretrpe veliku, za početak psihičku štetu, a da pritom nemaju mogućnost da se zaštite i odbrane”. (Otašević, 2005: 155). Nasilje putem interneta je teško ograničiti, posledice su ozbiljne, a rešenja nema jer je nemoguće zabraniti korišćenje interneta i ostalih tehnologija. U tom pogledu, mlade je neophodno informisati o bezbednom korišćenju tehnologija, posebno društvenih mreža.

Govoreći o uzrocima nasilnog ponašanja u porodici, u literaturi se ističe alkoholizam kao najčešći povod, podsticajna okolnost za ispoljavanje nasilja, retko direktan i neposredni uzrok demonstracije nasilja. Alkohol je najčešći okodač koji dovodi do nasilja u porodici, a njegove

posledice mogu biti višestruke i tragične. Loša ekonomska situacija može uticati na pojavu nasilja u porodici, posebno prema ženama. Tu se, pre svega misli na ekonomsku krizu, finansijske probleme, lošu materijalnu situaciju, nemaštinu, loše stambene uslove, nezaposlenost i sl. Ostale uzroke nasilnog ponašanja treba tražiti u ličnosti nasilnika, njegovim osobinama, vanbračnim vezama nasilnika, ljubomori, bolestima zavisnosti, stresu i dr.

PREVENTIVNE MERE PORODIČNOG NASILJA

Kada govorimo o prevenciji nasilja u porodici, valja istaći da bi ona trebala da deluje na različitim društvenim nivoima (na nivou države, zajednice i pojedinca). Većina autora navodi tri kategorije prevencije nasilja u porodici: primarna, sekundarna i tercijalna. Otašević (2005: 64) takođe ističe da prevencija podrazumeva tri kategorije „primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju nasilja u porodici“. Primarna prevencija podrazumeva sprečavanje pojave nasilja organizovanjem kampanja, udruženja, edukacije o ljudskim pravima, edukativnog materijala za decu i mlade. Sekundarna prevencija se odnosi na identifikaciju faktora rizika i rizičnih grupa, obezbeđivanje pomoći takvim porodicama, otvaranje SOS telefona, savetovališta i sl. Tercijarna prevencija odnosi se na sprečavanje daljeg nasilja, neposrednu pomoć žrtvama nasilja, otvaranje skloništa (sigurnih kuća u koje se žrtve porodičnog nasilja smeštaju, ukoliko za njima ima potrebe), policijsku pomoć i zaštitu, pravnu i sudsku pomoć, rad sa nasilnicima i dr. U sva tri vida zaštite neophodna je pravilna edukacija i priprema stručnjaka koji rade sa ovom, osetljivom grupom ljudi. U Srbiji postoje različiti koncepti rada sa žrtvama porodičnog nasilja, i u svima njima je važno stvoriti odnos poverenja u radu sa žrtvama, u kojem će se one osećati sigurno i bezbedno. Žrtvama nasilja se mora obezbediti zdravstvena, psihološka i pravna pomoć i zaštita. Svi vidovi zaštite moraju biti uključeni kada je reč o postojanju nasilja, pri čemu za žrtve najveći značaj ima psihološka zaštita, koja se odvija kroz individualne i grupne oblike rada, terapijske postupke i sl. Kod njih je važno izgraditi odnos poštovanja i samopoštovanja, odnos ljubaznosti, velikodušnosti, spremnosti za pružanje pomoći drugima. Pored rada sa žrtvama porodičnog nasilja, bitan je i koncept rada sa nasilnicima, kojim se takođe pruža psihološka pomoć, kao i pojedini oblici terapijskog rada, gde se savladavaju tehnike adekvatnog rešavanja konflikata, pravilnog nošenja sa stresom i problemima i dr.

Mere zaštite od nasilja u porodici, prema Službenom glasniku Republike Srbije br. 18/2011. član 284, 286 i 289 su sledeće:

1. Izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti;
2. Izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti;
3. Zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti;
4. Zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice;
5. Zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

Mere zaštite od nasilja u porodici mogu trajati najduže godinu dana u našoj zemlji. Vreme koje nasilnici provedu u pritvoru, kao i svakom vidu lišavanja slobode u vezi sa krivičnim delom ili prekršajem, računa se u vreme trajanja mera zaštite od nasilja u porodici. U Pravilniku o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje i Službenom glasniku Republike Srbije, br. 30/2010 se ističe da se preventivnim aktivnostima:

1. Podiže nivo svesti o osetljivosti deteta i učenika, roditelja i svih zaposlenih za prepoznavanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;
2. Neguje atmosfera saradnje i tolerancije, uvažavanja i konstruktivne komunikacije u kojoj se ne toleriše nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje;
3. Ističu i unapređuju znanja, veštine i stavovi potrebni za konstruktivno reagovanje na nasilje;
4. Obezbeđuje zaštita deteta i učenika, roditelja i svih zaposlenih od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja

U prevenciji porodičnog, ali i svih ostalih vidova nasilja važno je stvoriti atmosferu poverenja, prijatnog, sigurnog i podsticajnog okruženja, saradnje, međusobnog uvažavanja i konstruktivne komunikacije. Svi učesnici preventivnih aktivnosti treba da zajednički planiraju, osmišljavaju i sprovode aktivnosti, kao i da se informišu o sadržajima i merama sprečavanja i zaštite od nasilja,

zlostavljanja i zanemarivanja. Ustanova, poput sigurnih kuća je u obavezi da upozna sve zaposlene, decu i roditelje sa njihovim pravima, obavezama i odgovornostima koje su propisane zakonom.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Porodica je izuzetno važna i neophodna društvena grupa za svako društvo i svakog pojedinca. Uticajem različitih društvenih činilaca i uslova, porodica je tokom istorijskog razvoja prolazila kroz razne faze u kojima se pojavljivalo nasilje. Nasilje u porodici je stara, izuzetno teška pojava, koja je u praksi postojala mnogo pre nego što se uvrstila u krivično zakonodavstvo. Određuje se kao skup ponašanja čiji je cilj kontrola nad drugim osobama upotrebom sile, zastrašivanjem i manipulisanjem. To je jedan od najozbiljnijih problema koji se javlja kroz čitavu istoriju razvoja porodice, i on se jednako tiče kako porodice, tako i društva. Zato, treba da bude javan kako bi društvo preduzelo odgovarajuće mere u pogledu njegovog sprečavanja, pored preventivnih mera. U tom cilju je neophodno uspostaviti saradnju sa policijom, pravosudnim organima, socijalnom službom, školskim i zdravstvenim ustanovama, i to donošenjem jedinstvenog programa i konkretnih mera. Imajući u vidu da se u našoj zemlji uglavnom sprovodi sekundarna i tercijalna prevencija, dakle kada do nasilja već dodje, u budućnosti bi se moralo raditi više na primarnoj prevenciji, dakle sprečavanju nasilja u porodici pomoću različitih programa i mera. Nasilje u porodici najviše posledica ostavlja na dečiji razvoj, kada posledice mogu biti trajne i ozbiljnije nego što možemo i pretpostaviti. Takva deca uglavnom postaju anksiozna, teže uče i teže uspostavljaju odnose sa drugim vršnjacima i ljudima, te u nekom trenutku imaju pogodno tlo da i sami postanu nasilnici. To je pojava pred kojom niko ne bi trebao da zatvara oči, jer svaki pojedinac ima pravo da živi u porodici u kojoj nema pretnji, fizičkog, psihičkog, ekonomskog, emocionalnog i seksualnog zlostavljanja. Da ne ostanemo na nivou činjenice da je nasilje u porodici kriminalitet koji u najvećoj meri ostaje neprijavljen. Razlozi neprijavlivanja su obično uverenja da je to privatna stvar porodice, sramoćenje žrtve, neprijatnost prilikom prijave, strah i sl. Primarna prevencija bi se morala odnositi na to da je najbolji razlog za prijavljivanje nasilja-sprečavanje ponovnog nasilja.

LITERATURA

- Ajduković Marina, 2000. Nasilje nad ženom u obitelji, *Ljetopis Socijalnog rada*, br. 7 (1), str. 68.
- Budimir-Ninković Gordana, 2006. *Savremena porodica i škola*. Jagodina. Učiteljski fakultet.
- Golubović Zoran. 1981. *Porodica kao ljudska zajednica-alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja*. Zagreb. Naprijed.
- Golubović Zoran, 2007. *Nasilje u porodici*. Beograd. Partenon.
- Petrušić Nevena, Konstantinović-Vilić Slobodanka 2005. *Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici*. Niš. Autonomni ženski centar.
- Milić Anđelka, 2007. *Sociologija porodice*. Beograd, Čigoja štampa.
- Mitić Gordana. 2005. *Nasilje u porodici-rezultati istraživanja*. Kragujevac. Centar za edukaciju, komunikaciju i istraživanje, Alternativni klub.
- Mladenović, Marko, 1977. *Sociologija porodice*. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mladenović Marko. 2007. *Osnovi sociologije porodice*. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ostojić Edita. 1999. *Drugi pogled na svet- ne živjeti sa nasiljem*. Zenica. Medika.
- Otašević Stanislava. 2005. *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*. Beograd. Autonomni ženski centar.
- Pajević Desimir 2006. *Nasilje nad ženama*. Beograd, Mikro knjiga.

- Pašalić-Kreso Adila, 2004. *Koordinate obiteljskog odgoja*, Sarajevo, Jež.
- Prichard Jacki. 2006. *Working with elder abuse*. London. Jessica Kingsley Publishers.
- Ristanović-Nikolić Vesna. 2002. *Porodično nasilje u Srbiji*. Viktimološko društvo Srbije. Beograd. Prometej.
- Svetska zdravstvena organizacija. 2002. *Svetski izveštaj o nasilju i zdravlju 2002*. SZO. Ženeva.
- Službeni glasnik Republike Srbije, br. 30/2010
- Službeni glasnik Republike Srbije br. 18/2011. član 284, 286 i 289.
- Todorović Jelisaveta, 2005. *Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje*, Niš, Prosveta.
- Cvejić Slobodan, Babović Marija, Pudar Gazela, 2010. *Socijalna uključenost u ruralnoj Srbiji*. Beograd. UNDP.

PREVENTING VIOLENCE IN MODERN FAMILIES

Vesna L.J. Minic

University of Pristina, Faculty of Teacher Education in Prizren/Leposavic, Serbia

Gordana P. Budimir/Ninkovic

Alfa BK University of Belgrade, Serbia

Dzeraldina S. Marijanovic

Federal Ministry of Education and Science, Mostar, BIH

Abstract: *Modern family was created as a result of social changes, which reflected on its functions as well. Family is a unique social group - "organization", that encourages the development of the entire personality, providing conditions for meeting biological, psychological, social and educational needs. Therefore, the specifics of family are: birth, development, communication, emotions, closeness, etc. We cannot choose our family; we rather get it by birth and it remains significant for life. Man is born, lives and ends his life in it. In the family, the relations of parents towards children and children towards parents are important. Having in mind modern living conditions, domestic violence is becoming more frequent and socially significant. Immense changes in social relations, rapid development of science, technology and digitalization, the life style of the youth and adults contribute to this. This accelerates the aggression and violence between the two parents, and even between parents and children. Since family upbringing relies on children identifying themselves with their parents and parents with their children, parents should act as positive role models. It is also important that parents and children participate in joint activities, to honestly discuss individual and family problems, to seek the help of experts (pedagogue, psychologist, doctor, social worker) in a timely manner. Respecting all this, the help and support of the society, that is, the state, educational institutions, recognized experts and practical experts – educators should be acknowledged and accepted.*

Key words: *prevention, family, parents, children, violence.*

ПРОСЈАЧЕЊЕ МАЛОЛЕТНИКА КАО СОЦИОПАТОЛОШКА ПОЈАВА

Др Филип Мирић*
Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

***Апстракт:** Просјачење је понашање које има веома изражен антисоцијални и социопатолошки карактер. Оно је посебно опасно јер представља стил живота и угрожава опстанак појединца и функционисање друштва. Просјачење нарочито негативно делује на психички, физички и социјални развој деце и малолетника. У раду ће бити укратко анализиран сваки облик просјачења и истовремено указано на његову повезаност са криминалитетом малолетника. Рад је настао из потребе да се укаже на неопходност активног и синергијског деловања свих друштвених чинилаца са циљем сузбијања овог социопатолошког понашања, што је и његов примарни циљ.*

***Кључне речи:** просјачење, криминалитет малолетника, социјална патологија.*

УВОД.

Просјачење се може посматрати као правни и социопатолошки феномен. Правно одређење се односи на законске прописе о скитницама и просјацима, а социолошко, обухваћено је појмом вагабундажа односи се на социолошке карактеристике ове појаве. Вагабундажа је социјални проблем са различитим пореклом. Неки њени облици су последица кризних друштвених стања, неки настају услед миграционих струјања, елементарних непогода или ратова (Николић-Ристановић, Константиновић-Вилић, 2018: 387-388).

Реч је о понашању које има веома изражен антисоцијални карактер. Оно је посебно опасно јер представља стил живота и угрожава опстанак појединца и функционисање друштва. Просјачење нарочито негативно делује на психички, физички и социјални развој деце и малолетника. У раду ће бити укратко анализиран сваки облик просјачења и истовремено указано на његову повезаност са криминалитетом малолетника. Рад је настао из потребе да се укаже на неопходност активног и синергијског деловања свих друштвених чинилаца са циљем сузбијања овог социопатолошког понашања, што је и његов примарни циљ.

СИРОМАШТВО КАО КРИМИНОГЕНИ ФАКТОР

У криминалној етиологији су уочени бројни фактори који утичу на појаву криминалитета. Сиромаштво је сигурно један од најсложенијих јер директно утиче на смањење животног стандарда и доводи до појаве имовинског криминалитета.

Сиромаштво је важан егзогени криминогени фактор нарочито код имовинског криминалитета. Сиромашни неретко прибегавају кривичним делима, често уз елементе насиља у циљу задовољења егзистенцијалних потреба и животне репродукције. Према Ломброзу, и богатство може бити криминогени фактор. Овде се обично мисли на тзв. криминалитет белог оковратника кога врше виши државни службеници, привредници, уопште људи без моралних начела и скрупула. Криминалитет богатих долази до изражаја у условима економског

---

* Др Филип Мирић је научни сарадник и самостални стручно-технички сарадник за студије и студентска питања III степена Правног факултета Универзитета у Нишу, filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

просперитета, што се нарочито односи на кривична дела против имовине (крађа, тешка крађа, разбојништво). Криминолошко објашњење за ово је веома једноставно јер у условима економског богатства већи је број добара које је могуће противправно присвојити. Сасвим супротно, у условима економских криза долази до повећања криминалитета сиромашних друштвених слојева којима постају недоступни легални начини задовољења основних животних потреба (Димовски, 2019: 102-105). Утицај економског система као макро фактора узročности криминалитета може да се посматра са становишта различитих друштвено економских формација. Већина земаља у свету са капиталистичким друштвеним уређењем данас се налази у економском погледу у фази либералног капитализма, који се одликује доминацијом приватне својине над средствима за производњу, робноновчаном производњом, одвајањем рада од капитала, тржишном привредом. У различитим фазама развоја овог економског система запажен је пораст укупне економске моћи и куповне моћи становништва, али такође и периоди кризе који доводе до пораста незапослености и социјалне беде. Постојећи економски систем или тачније речено тип организације економске активности (Гасен), у савременим капиталистичким државама одликује се слободом предузетништва и тржишта, уз извесну интервенцију и контролу државе, која уређује ове односе или одобрава кредите и субвенције. Повезаност економског система и криминалитета уочена је још на почетку развоја криминологије као науке, али је начин проучавања ове повезаности био различит. Прва проучавања су се односила на утврђивање повезаности између економских прилика (сиромаштва, богатства) и криминалитета (Николић-Ристановић, Константиновић-Вилић, 2018: 336).

Утицај економских криза на криминалитет може се посматрати у Србији почев од деведесетих година прошлог века па надаље. Посебно је ко година кризе запамћена 1993. година. Поред ратних збивања на територији бивше Југославије, у области економских односа дошло је до тада у историји готово незабележене стопе хиперинфлације од скоро 2.000% месечно, пада животног стандарда, наглог осиромашења најширих друштвених слојева, што је довело до пораста свих облика криминалитета и других друштвено недозвољених понашања (Николић-Ристановић, Константиновић-Вилић, 2018: 338).

Теоријски посматрано сваки појединац може постати извршилац кривичних дела (Јовашевић, Костић, 2012: 116). Један од примарних циљева политике сузбијања криминалитета јесте да се што је могуће мањи број људи нађе у улози извршилаца кривичних дела или других противправних активности. Да би се овај циљ, макар делимично досегао, неопходно је осмислити програме за сузбијање, не само криминалитета, већ и осталих делинквентних понашања која сама по себи не могу представљати криминалитет у ужем смислу, али су са њим повезана. Просјачење је једно о таквих понашања, о чему ће бити више речи у наставку рада.

ПРОСЈАЧЕЊЕ КАО ПРОТИВПРАВНО ПОНАШАЊЕ

Просјачење је врста прекршаја против јавног реда и мира. Оно може да представља снажан криминогени фактор који погодује стварању и јачању криминалитета уопште. Овај прекршај се своди на тражење милостиње од другог или других лица у новцу или каквој другој имовинској користи.

Просјаци су лица која стално траже новац и друга материјална добра без пружања противуслуге. Постоје две врсте лица која се баве просјачењем. То су: лица са инвалидитетом и болесна лица која због својих физичких и психичких недостатака нису у стању да привређују, те емоционално делују на људе тражећи милостињу; социјални паразити који су способни за рад и привређивање, али су се одали негативном, социјалнопатолошким начину живота, делујући на свест и емоције људи чиме изазивају самилост, сажалење, тражећи добротинство.

Посебан облик просјачења се испољава у ангажовању деце и тек рођених беба које треба да још јаче, интензивније делују на емоције људи изазивајући код њих сажалење и самилост ради прибављања имовинских добара, у првом реду новца (Јовашевић, 2006: 604-605).

У нашем праву скитничење и просјачење представљају прекршаје против јавног реда и мира. Тако чл. 12. Закона о јавном реду и миру је прописано да ко просјачењем угрожава спокојство грађана или нарушава јавни ред и мир - казниће се новчаном казном од 5.000 до 10.000 динара или казном затвора до 30 дана. Постоји и квалификовани облик овог прекршаја.

Када је он извршену групи од три и више лица, прописана је новчана казна у износу од 10.000 до 30.000 динара или казна затвора у трајању до 30 дана.. Поставља се питање да ли је потребно размишљати о поштравању казни за овај облик прекршаја, узимајући у обзир његову распрострањеност. Овај проблем свакако заслужује већу пажњу научне и стручне јавности. Ипак, најважнији аспект сузбијања просјачења је превенција и анализа његове социопатолошке појаве, о чему ће више бити речи у наставку рада.

ПРОСЈАЧЕЊЕ КАО СОЦИПАТОЛОШКА ПОЈАВА

Када је реч о нормалном понашању оно се манифестује кроз поштовање друштвених правила и норми. Са друге стране, поремећено понашање је понашање које друштво карактерише као непожељно, негативно итд. У друштву људи се понашају не само на друштвено прихватљив и „нормалан“ начин, него и, мање или више, на друштвено неприхватљив или девијантан начин. Управо због тога што је неприхватљиво понашање условљено друштвеним вредновањем пожељног - нормалног, тј. непожељно - ненормалног понашања, можемо говорити о социјално - прихватљивим и неприхватљивим понашањима. „Сви облици непожељно и штетног понашања који су у супротности са друштвеним, моралним и законским нормама и обичајима, као и они који условљавају адекватне друштвене интервенције у циљу детектовања, разумевања, сагледавања негативних рефлексија, прогнозирања те сузбијања и превенције представљају поремећено понашање“ (Мацановић, 2020: 26), (Милић, 2010: 13)

Просјачење представља антисоцијални облике понашања који се не могу изједначити са криминалитетом, иако просјаци често и врше различита кривична дела. Ради се о појавама које имају врло сложену етиологију и посебно су штетне када је реч о младима уопште. Прихватајући скитњу и прошњу као доминантни модел живота и понашања, они се све више удаљавају од позитивних друштвених активности, што их временом доводи на маргине друштвеног живота, одакле се врло лако може склизнути у криминалитет. Зато су ове две антисоцијалне појаве, као што је већ речено, уско повезане са криминалитетом иако саме по себи не представљају криминалитет (Мирић, 2014: 259).

Злоупотреби у сврхе просјачења најчешће су подложна „деца улице“ о којима се нико не стара и она се користе за стицање противправне имовинске користи пунолетних особа. Живот на улици, уз особине бескућништва или без њих, утиче крајње штетно на децу. Њихов нестабилан начин живота, мањак медицинске неге и неадекватни животни услови увећавају осетљивост на хронична обољења попут: респираторних инфекција и инфекција уха, гастроентеролошких сметњи, као и сексуално преносивих обољења, укључујући и сиду (Костић, Димовски, 2017: 156). Овде је реч о коришћењу о злоупотреби деце, као кривично неодговорних лица или малолетника (којима ће, по правилу бити, изречена блажа кривична санкција) за просјачење, Просјачење постаје посао који оставља негативне последице на психофизички развој деце и малолетника.

„За хлеб, за лекове, за децу“, најчешће речи које прати испужена рука постали су готово незаобилазна слика у већини градова у Србији. И светске и домаће организације упозоравају да је просјачење постало уносни бизнис и да иза већине стоји организовани криминал и различите врсте злоупотреба. Претпоставља се да су међу 2.000 деце и одраслих који просе само у Београду и они који су принуђени да на тај начин зарађују новац и прослеђују га неком трећем...“

О бескућницима/скитницама/вагабундама данас је скоро немогуће изнети закључак који би окончао, умањило или бар ублажио њихов статусни положај и утицао на смањење њиховог виктимитета. Напротив, јавља се нова учесталост категорија људи који су се раније ређе, спорадично карактерисали као бескућници (деца) или сасвим нове форме код оних који су иначе мање изложени да ступе у категорију бескућника (Костић, Димовски, 2017: 176).

На појаву просјачења као и других преступничких понашања малолетницима може утицати и криминална инфизираност, у ширем смислу, кроз деловање криминогених фактора. Криминогена инфизираност младих је пре свега, социолошки проблем, јер представља последицу кризе (економске, политичке...) и поремећеног система вредности у друштву. Међутим, не смемо занемарити ни психолошки и правни аспект, јер ова појава захтева и

проучавање личности криминогено инфицираног лица, а прелазак из криминогене инфицираности у делинквентно понашање захтева и одређено санкционисање, што указује и на кривичноправни и пенолошки проблем. Управо ову појаву је неопходно посматрати са становишта бројних научних дисциплина, како бисмо створили један широк дијапазон који илуструје и идентификује узроке ове појаве, али, исто тако, мултидисциплинарним приступом створили адекватан начин спречавања и сузбијања криминогене инфицираности (Мацановић, 2014: 52). Криминална инфицираност у овом контексту представља значајан друштвени проблем коме треба посветити пажњу, како стручне, тако и научне јавности.

Данашњица у којој је сиромаштво сасвим уобичајена појава је довела и до тога да се скитњом, бесполичењем и просјачењем баве и млади, што представља велики не само правни, већ и друштвени проблем. Узроке тога треба, осим у сиромаштву, тражити и у свеопштој кризи морала у којој рад и ред нису више врховне вредности и начини стицања средстава за живот и угледа у друштву. Често се управо код овог облика делинквентног понашања младих најочигледније види утицај породице и долази до појаве „криминогеног породичног огњишта“. Тежећи да побегну са руба сиромаштва многе породице нагоне своје најмлађе чланове на вршење ових прекршаја. Неретко се дешава да малолетници који се баве прошњом буду и физички кажњавани од стране родитеља уколико на крају „радног“ дана родитељима не донесу тражену своту новца или какву другу имовинску вредност. То код ових младих људи ствара свест о неминовности прошње, као јединог начина за стицање основних средстава за егзистенцију. Иако просјачење не представља кривично дело, односно није инкриминисано кривичним законодавством, оно може да представља аларм за касније вршење кривичних дела, посебно ако се као прекршиоци јављају малолетници. Најчешће се ове особе јављају касније као извршиоци имовинских кривичних дела, у првом реду тешких облика крађа и разбојништва, али и неких других кривичних дела попут кривичних дела против јавног реда и мира (Мирић, 2014: 260).

ПРОСЈАЧЕЊЕ И ДРУГЕ ДЕВИЈАНТНЕ ПОЈАВЕ

Просјачење је повезано и са бројним другим девијантним односно социопатолошким појавама која у кривичним законодавствима савремених држава света нису инкриминисана као кривична дела. Без обзира на то, ова понашања представљају велику друштвену опасност. Овде треба имати у виду скитњу и беспослицење.

Скитницење представља озбиљану негативну појаву, која је уско повезана са криминалитетом и другим социопатолошким појавама. Оно је било стални друштвени проблем, како због свог антисоцијалног карактера, тако и због сталне експанзије. Друштво се на свим ступњевима свог развоја среће са овим проблемом, који је у суштини увек остајао исти само је мењао своје појавне облике.

Скитња се појављује у средњем веку у доба раног капитализма када и долази до раслојавања у друштву, што све већим имовинских разлика у друштву. У старом веку друштво је оштро санкционисало скитњу. Оно није показивало готово никакву бригу према скитницама. Овакав став друштва је био често извор великих психичких ломова и криза, па и самоубистава међу скитницама. У средњем веку, друштво је, пак, у много већој мери толерисало скитњу, чак су поједине категорије скитница вршиле неке јавне службе (нпр. војничку службу). Нови век доноси у односу на скитњу елементе и старог и средњег века.

Скитницу карактерише и лутање, али то није његово битно својство. Ако би тако било, скитницама би припадала и многа друга лица која лутају из места у место. Осим тога, скитнице могу понекад бити и стално насељене, што је претежно случај са градском скитњом. У психолошком смислу сматра се да су скитнице људи без чврсте воље, са девијантном структуром личности, па их многи сматрају и асоцијалним личностима (Мирић, 2014: 256).

Скитња сама по себи не представља кривично дело, већ прекршај против јавног реда и мира. Поред тога што је негативна социопатолошка појава, она делује и као снажан криминогени фактор. Под скитницењем се подразумева често и перманентно мењање места боравка, без икаквог оправдања и мотива да се оствари друштвено користан циљ и опредељење. Људи, појединци и групе које се одају скитницењу из различитих разлога мењају своје место

боравка, одајући се социјалној патологији живљења, често врше и друге прекршаје, кривична дела и уопште, кажњива, забрањена понашања (Јовашевић, 2006: 670).

Беспосличење је такав стил живота код кога лице нема намеру да се бави никаквим креативним, нити сврсисходним послом или радом. Слично као и скитничење и беспосличење не представља кривично дело, али може да делује као значајан криминогени фактор (Мирић, 2014: 258).

Ако се анализира корелација између ове три девијатне појаве, сасвим је јасно да оне представљају снажан криминогени фактор, што треба имати у виду приликом креирања мера за сузбијања, како општег криминалитета, тако и малолетничке делинквенције у ширем смислу.

ЗАКЉУЧАК

Просјачење представља велики друштвени проблем јер указује на људе са маргине друштва. Оно је често последица деловања различитих криминалних организованих група, али је и последица небриге друштва за појединце у стању социјалне потребе. Његова распрострањеност представља својеврсни аларм да систем социјалне заштите у Републици Србији захтева корените промене, како ни сваком човеку пружио адекватну помоћ и подршку, уколико се нађе у стању социјалне потребе.

Посебно су негативном утицају просјачења као социопатолошке појаве изложена деца и малолетници, нарочито она која су без надзора родитеља и старалаца. Препуштена себи постају жртве организованих криминалних група која их користе за прибављање противправне имовинске користи просјачењем. Овакво поступање код деце и малолетника оставља последице и угрожава њихов нормалан психосоцијални развој.

Како онда сузбити злоупотребу малолетника и деце у сврху просјачења? Пре свега, неопходна је системска и заједничка активност друштва. Потребно је деловати кроз институције система и унапређивати постојеће правне и друштвене механизме превенције. Развијање програма за социјалну интеграцију треба децу без родитељског старања да склони са улице.

Са друге стране неопходно је и репресивно деловати нарочито против оних који организују и злоупотребљавају, децу и малолетнике и кроз њихово просјачење долазе до противправне имовинске користи.

На крају, према нашим сазнањима, просјачење деце и малолетника није често предмет посебних, интегрисаних и мултидисциплинарних научних истраживања и студија. Свеобухватне анализе феноменолошких и етиолошких фактора просјачења би, свакако допринеле, његовом бољем научном сагледавању и сузбијању.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Димовски, Д. (2019). *Криминална етиологија*, Ниш: Шравни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације.
- Закон о јавном реду и миру (Службени гласник Републике Србије, бр.6/2016 и 24/2018).
- Јовашевић, Д. (2006). *Лексикон кривичног права*, Београд: Службени гласник.
- Јовашевић, Д, Костић, М. (2012). *Политика сузбијања криминалитета*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета.
- Костић, М, Димовски, Д. (2017). 'Деца са улице -виктимолошко и правно сагледавање', У. Димовски, Д., Костић, М. и Мирић, Ф. (ур.) *Мобилна правна клиника-пругање правне помоћи у условима теренског рада*, Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.
- Мацановић, Н. (2014). *Криминогена инфицираност ученика*, Бања Лука: Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједоносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука.

- Мацановић, Н. (2020). *Социјално неприлагођено понашање дјеце и адолесцената*, Бања Лука: Центар модерних знања.
- Милић, А. (2010). *Психосоцијални аспекти малолетничке делинквенције*, Бања Лука: Центар за психолошка истраживања и заштиту менталног здравља.
- Мирић, Ф. (2014). *Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције-докторска дисертација*, Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.
- Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*, Београд: Прометеј.
- *Принудно просјачење је уносан бизнис- како га препознати и коме пријавити*, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4591054/hristina-piskulidis-prinudno-prosjacenje.html>, приступ 10.02.2022.

BEGGING OF JUVENILES AS SOCIOPATHOLOGICAL PHENOMENON

Filip Mirić, LL.D.

Faculty of Law, University of Niš, Serbia

Abstract: *Begging is sociopathological behavior that has a very pronounced antisocial and sociopathological character. It is especially dangerous because they represent a lifestyle and as such endanger the survival of the individual and the functioning of society. Begging has a particularly negative effect on the mental, physical and social development of children and juveniles. Author will briefly analyze each form of begging and at the same time point out the connection begging and juvenile crime. The paper arose from the need to point out the necessity of active and synergistic action of all social factors with the aim of combating this sociopathological behavior, which is its primary aim.*

Key words: *begging, juvenile delinquency, social pathology.*

NASILJE NAD LGBTI DECOM U SRBIJI

Prof. dr Zorica Mršević
Fakultet za evropske pravno političke studije, Novi Sad¹⁵⁵

Apstrakt. Predmet rada je nasilje nad decom (lica mlađa od 18 godina) iz kategorija LGBTI¹⁵⁶ u Srbiji. Nasilje je najveći izazov sa koji se suočavaju ali su prisutni i međusobno povezani i incidenti iz domena diskriminacije, marginalizacije i izolacije, pretnji nasiljem, kao i samih akata nasilja i permanentnog prisustva straha od svih pomenutih izazova. Radnje izvršenja nasilja dolaze uglavnom iz dva izvora, od članova primarne porodice s jedne strane, kada su izvršioci nasilja članovi porodice, i odrasli i deca. S druge strane, nasilje dolazi od članova vršnjačke grupe, kada su i žrtve i nasilnici deca. Prisutno je i nasilje u javnom prostoru od strane grupa i pojedinaca, odraslih i mladih, motivisanih homofobijom. Mesta dešavanja su stambeni objekti, škole, sportski klubovi i tereni, ulice i parkovi i sl, što upućuje da je obuhvaćen gotovo celokupan prostorni/fizički ambijent egzistencije te dece. Cilj je ukazivanje na ozbiljnost nastalih posledica koje su višestruke, psihičke fizičke sl. U tekstu se navode slučajevi nasilja nad LGBTI decom, ali i iskustva porodičnog prazilaženja tih izazova. Navedena su i iskustva nekih evropskih zemalja gde su medicinski tretmani u vidu "dehomoseksualizacije" zakonski zabranjeni i krivično sankcionisani (npr. Francuska, Nemačka). Uvodi se u upotrebu aktivistički korišćen pojam "prebrodioci/prebroditeljke" za LGBTI odrasle sa iskustvom nasilja. U zaključku se posebno naglašava neophodnost roditeljske zaštite i porodične podrške kao pravog ambijenta u kome treba da odrastaju deca LGBTI pripadnost, i s tim u vezi, grupe za podršku roditeljima kao i javni primeri/uzori roditeljske podrške. Smanjivanje homofobičnog govora mržnje u javnom diskursu takođe se može identifikovati kao moment neophodne prevencije nasilja nad LGBTI decom.

Ključne reči: LGBTI, nasilje, marginalizacija, izolacija, pretnje, prinudno "lečenje", porodično nasilje, vršnjačko nasilje, "prebrodioci/prebroditeljke"

UVOD

Ideal ostvarivanja ravnopravnosti čini nam se bliži nego ikada ranije, a istovremeno, kroz suočavanje sa pojedinačnim slučajevima, povremeno izgleda kao da je još uvek vrlo daleko, čak na nedostižnoj distanci. To je zato što se ljudska prava LGBTI osoba još uvek krše nasiljem i diskriminacijom, a cela ta grupa je u opasnosti usled čestih slučajeva verbalnih i fizičkih napada.

Glavni deo ovog teksta su slučajevi, navedeni u skladu sa kriminološkim metodološkim *case studies* pristupom dokumentovanja životnih situacija koji su predmet analize. U tekstu se analitički navode slučajevi vršnjačkog i porodičnog nasilja nad LGBTI decom (licima mlađim od 18 godina) kao ilustrativni reprezentivni glavni izazovi sa kojima se suočava analizom targetirana populacija. Jedan od izvora tih informacija u ovom tekstu je nevladina organizacija "Da se zna" koja već godinama prati i dokumentuje izazove konkretnih životnih situacija s kojima se suočavaju LGBTI osobe (lezbijke,

---

¹⁵⁵ Zorica.mrsevic@gmail.com

¹⁵⁶ Lezbijke, gej, biseksualna, trans, interseks deca. U ovom tekstu se koristi akronim LGBTI, jer najbolje odgovara njegovoj sadržini. U komunikacionom prostoru postoje i druge varijante, LGBT+, LGBTIAQ i sl. Takođe, LGBTI označava decu, osobe, lica, ljude i sl, dok se termin populacija ne koristi.

gejevi, biseksualni, transrodni, interseks) svih uzrasta,¹⁵⁷ ali takođe i organizacije Labris i Geten. Od 2015. godine, oni koji su preživeli nasilje ili su bili svedoci incidenata motivisanih mržnjom imaju mogućnost da prijave slučajeve organizaciji "Da se zna!" putem tri njihova zvanična kanala: mejlom, formularom i onlajn upitnikom koji je dostupan na veb-sajtu te organizacije. Izvori informacija su takođe i lični kontakti, telefonska komunikacija, izveštaji drugih OCD, kao i medijski izveštaji o slučajevima nasilja nad LGBTI osobama (Kovačević, Planojević, 2022: 22).

U pogledu komparacije slučajeva po godinama izvršenja, uočena je velika sličnost, tako da se može konstatovati odsustvo karakteristika izazvanih/uslovljenih vremenskim periodom dešavanja. Procenat maloletnika_ca među prebroditeljima_kama incidenata kreće se na nivou iz 2020. godine i iznosi 16,7% ukupnog broja incidenata počinjenih nad pojedincima_kama (Kovačević, Planojević, 2022:45). Vršnjačko i porodično nasilje nad LGBTI decom kada se dešavaju zajedno, tj. istovremeno, obuhvataju skoro sve kontakte i ceo ambijent u kome se ta deca kreću, žive, školuju se, komuniciraju, bave se sportom i sl. To nasilje se dešava u stambenim objektima, školama, sportskim klubovima i sportskim terenima, ulicama i parkovima, ali i u sajber prostoru internetske komunikacije, što praktično znači da je celokupan životni prostor te dece obuhvaćen incidentima i/ili rizikom od nasilja.

Vršnjačko nasilje može da se ublaži podrškom i zaštitničkom ulogom porodice, adekvatnom i blagovremenom institucionalnom reakcijom škole i drugih nadležnih institucija. U slučajevima kada sve to izostane, što je dosta često slučaj, onda su takva deca izložena najvećem životnom izazovu samoubistva. Stopa samoubistva i pokušaja suicida LGBTI dece je svuda u svetu visoka, i u poređenju sa drugim grupama u riziku, spada među najviše. Mladi LGBTI su četiri puta podložniji suicidalnim mislima, planovima i pokušajima samoubistva nego njihovi vršnjaci, navode iz vodeće svetske organizacije koja se bavi prevencijom samoubistava kod mladih LGBT ljudi, Projekat Trevor (Maksimović 2021). Ukazuje se na negativan efekat iskustva diskriminacije i nasilja na mentalno zdravlje, pre svega kada je reč o anksioznosti, depresivnosti, pojavi suicidalnih misli i pokušaja samoubistva, navodi se u Centru za prava LGBT+ ljudi Geten. Lična iskustva govore da se u određenim periodima tinejdžerskog uzrasta često imaju samoubilačke misli, uz zapitanost šta je svrha sopstvenog postojanja. Ako ne dođe do tog najtragičnijeg kraja, traume dugo ostaju, čak doživotno.

Sve ukazuje na ozbiljnost posledica koje mogu da se grupišu u razne vrste fizičkih povreda, različitog nivoa ozbiljnosti i trajnosti. Još češće su psihičke posledice u vidu dugotrajnih, možda doživotnih trauma, gubitka samopouzdanja, internalizovane homofobije, problemi samoprihvatanja, depresije, oštećenih komunikacionih veština, usvajanje rizičnog ponašanja (samopovređivanje fizičkim nanošenjem povreda povreda, uzimanjem supstanci poput alkohola i narkotika ili promiskuitetnim ponašanjem). Društvene posledice su drastično slabljenje školskog uspeha, ugrožavanje ili napuštanje redovnog toka školovanja, prevremeni završetak edukativnog perioda bez završene škole, životna stagnacija u raznim životnim aspektima, što u kasnijem životu rezultira otežanim ili nemogućim nalaženjem stalnog zaposlenja i sl. Kod neposrednih socijalnih posledica uočava se smanjena ili onemogućena vršnjačka komunikacija, komunikaciona izolacija, nedostatak mreža društvene podrške i sl. Porodične posledice se javljaju u vidu raznih oblika porodičnog nasilja, pokušaja prinudnog lečenja, odricanja i izbacivanja deteta iz roditeljskog doma.

VRŠNJAČKO NASILJE NAD LGBTI DECOM

Kragujevac. Mladić (16), oseća se nebezbedno jer mu je pretio učenik koji pohađa istu srednju školu. Mladić koji mu je pretio je godinu dana stariji i on ide četvrti razred. Verbalno nasilje i pretnje su se desile u martu 2019. oko podne. Povod je bio video o modi koji su snimila dva gej mladića i na tom video učinilac je ostavio komentar sledeće sadržine: "Pustite Legiju na 48 sati da sterilise i pozatvara ovakvu bagru jer za bolje nisu". Pored toga, dobili su uvredljiv komentar sledeće sadržine: "Stan`te paše i ustaše pederske zbog ovakvih kao vi Srbija propada". (Slučaj je prijavljen školskim organima i javnom tužilaštvu sledećeg dana.)

---

¹⁵⁷ Slučajevi iz dvogodišnjeg perioda 2018-2019 istraženi su po dokumentaciji organizacije Da se zna, a kasniji slučajevi te organizacije navedeni su prema njihovim objavljenim publikacijama iz 2021 i 2022 godine.

Beograd. Trans mladić (17) prijavio je da je u Prajd info centru 17. maja bio napadnut od strane nekoliko srednjoškolaca koji su prolazili tuda, proslavljajući završetak školske godinu odnosno maturu. (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 17. maja 2019.)

Gornji Milanovac. Trans mladić (16) pretrpeo psihičko nasilje. Iz opisa slučaja: Osoba je transseksualna, njegove slike pre tranzicije su od strane njegovih školskih drugova, postavljene na internet, kao i neki video klipovi o njemu, bez njegove dozvole. Osoba koja je to postavila takođe je poslala taj materijal grupi svojih prijatelja podstičući ih da ga napada. (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 13. januara 2019.)

Leskovac. Gej mladić (16), ne sme da napiše mesto odakle je u prijavi. Iz opisa slučaja: “Od 8. razreda osnovne škole trpim debilnost drugih ljudi ali nikad nisam mislio da ću morati trpeti i fizičko omalovažavanje. Naime, počelo je sve tokom druge godine srednje škole dovikivanje i zviždanje pa potom i lupanje po gluteusu i drugim delovima tela za koje smatram da su privatni. Nikad mi nije bio problem da se pobijem sa nekim što i jesam radio a i manje više je nebitno šta se sve dešavalo tokom školovanja jer ima baš dosta toga. Najgrozniji mi je čin koji su uradili poslednji dan škole i nikad ga neću zaboraviti. Zaključali su me u WC-u i seksualno napastvovali i na kraju i silovali. Ne želim da baš opisujem događaj ali mi dosta pomaže i ovo, iskreno barem mogu negde da se izjadam.” (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 28. novembar 2018.)

Niš. Istopolno orijentisani mladić (16). Mesto incidenta škola. “Celu prvu i drugu godinu srednje škole sam bio vređan i ismevan zbog svog izleda. Sve dok se u trećoj nisam suprotstavio i dao do znanja da ne pristajem da budem na stubu srama. Do kraja 4. godine, svi su znali, ali sam donekle počeo da budem i poštovan i uvažavan jer sam imao karakter i svoje “ja”, spreman i sposoban da se po potrebi i fizički odbranim. Jednostavno nisam dao na sebe. Polako je počelo da bude uglavnom sve u redu, na svim poljima, ali sam želeo da to svoje iskustvo podelim sa vama kao grupom za zaštitu LGBTI prava. Svi napadači su muškog pola, konkretno, to je grupa školskih drugova. (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 11. februara 2018. Delo nije prijavljeno policiji.)

Vranje. Mladić (17) navodi da je bio fizički i psihički maltretiran od malih mogu, zbog interesa koji nisu bili fudbal i košarka. Vršnjaci mu nisu davali da se igra sa njima, već su ga gađali loptom. Tokom osnovne škole počela su dobacivanja na ulici, čak i od ljudi koji ga ne poznaju, usled čega se osećao kao da je potpuno „sam na svetu”. Gurali su ga, slali preteće poruke - da će ga prebiti, da će umreti. Grupa muškaraca je pokušala da ga napadne u parku, posle čega je narednih šest meseci strahovao da izađe iz kuće. Ni sada se ne oseća sigurno nigde, uvek je prisutna doza straha, ne ostaje sam napolju ni dan danas. U sedmom razredu je otišao na razmenu učenika u Švajcarsku, što je za njega bio preokret u životu. Tada je upoznao ljude slične sebi i naučio da treba da se voli onakav kakav je. (Maksimović 2021)

Novi Sad. Student (20) školske dane opisuje kao pakao. Zbog seksualne orijentacije u školi je svakodnevno trpeo fizičko i psihičko maltretiranje, osećao odbačeno, uplašeno i kao da ga niko ne razume. Uvrede i fizičko šikaniranje su bile najizraženije u drugom i trećem razredu osnovne škole, kada je počeo da se oseća potpuno izolovano. Bio je u strahu da se kreće, mislio je da će ga neko napasti na ulici, danima danima nije imao želju da ustane iz kreveta zbog čega se obratio psihoterapeutu od koga je

dobio antidepressive, ali se zbog njih još više pasivizirao i povukao u sebe. U dogovoru sa majkom je odlučio da prestane da ih uzima i da se sam izbori protiv pritiska okoline. U srednjoj školi nasilje je češće bilo psihičko nego fizičko, ali nije prestalo. Život mu je postao lakši kada se preselio u Novi Sad i upisao fakultet, ali posledice su ostale. Imao je flešbekove, nekad mu se sve vraćalo - sve tuče i pretnje. Plašio se da li će ga neko prepoznati ako ode do prodavnice i napasti. Tada su mu najviše pomogle majka Ljiljana i najbolja drugarica Gorica, stalno su ga ohrabrivale i govorile su mu da nije sam i da zajedno mogu sve. (Maksimović, 2021)

Šimanovci. Mladić biseksualne orijentacije (16), napadnut je (7. septembra 2020) fizički u kafiću od strane nepoznate osobe koji mu je tražio cigaretu, a kada je odgovorio da nema, povikao je na njega, „Pederčino, a šta ako imaš cigaretu?” i udario ga pesnicom. Napadač ga je zgrabio, bacio na pod, i šutirao ga i kada je čuo da je pozvana policija, pobjegao je iz kafića. Policija je došla, ali je odbila da uzme izjavu od napadnutog mladića, zbog toga što je maloletna osoba. On pak nije želeo da

podize privatnu tužbu protiv napadača, zato što se nije autovao¹⁵⁸ roditeljima. (Kovačević, Planojević, 2021: 67)

Beograd. Sajber nasilje. Napadač je 1. jula 2021 tokom cele večeri pretio putem Instagram poruka da će mladića (15) ubiti od batina, šutirati, nabadati... Kaže da ga viđao ranije, ali nije znao da je „pederčina”. Nakon što je na njegovom Instagram profilu video sliku na kojoj je namazan duginim bojama, rekao je više puta da je „najebao” sledeći put kada ga vidi. Pričao je u množini, da će ga sa svojim društvom ubiti od batina (Kovačević, Planojević, 2022: 42)

Beograd. Primer vršnjačkog nasilja koje je škola propustila da spreči. Zbog svog femininog izgleda i ponašanja, jednog učenika je u prvoj godini srednje škole maltretirala grupa starijih učenika, jer su pretpostavili da je gej. On ih je izbegavao mesecima, roditelji su ga vozili u školu i posle škole, a za vreme odmora nije smeo da izađe iz učionice. U školi nisu smatrali da je to problem i nisu ništa preduzmali tim povodom, smatrajući da će se situacija smiriti sama od sebe. Kada ga je u učionici pretukla grupa napadača kao „primer svim gejevima i lezbejkama“, mladić je proveo nekoliko nedelja u bolnici sa ozbiljnim povredama glave i tela. Po završetku lečenja, u školi su savetovali roditeljima da ga upišu u neku drugu školu, jer „se on ne uklapa u ovu školu i trajno izaziva probleme“. Roditelji su to prihvatili, i sami smatrajući da je njihov sin najodgovorniji za napad i povrede koje je pretrpeo. (Labris, 2014).

PORODIČNO NASILJE NAD LGBTI DECOM

Ne retko postavlja se pitanje zašto se u Srbiji roditelji olako odriču svoje LGBT dece, a kao odgovor, pretpostavlja se da je u pitanju ogroman strah takvih roditelja da će ih sredina odbaciti. Ili možda strah da su omanuli kao roditelji, da nisu dobro odigrali svoju ulogu pred komšilukom i poznanicima. Ili gnev zbog svega što su „uložili“ u vaspitanje deteta po tradicionalnom obrascu, a dete nije postalo onakvo kakvo su očekivali. Neki se pravdaju verskim razlozima, smatrajući da im je religija preča od rođenog deteta. Na delu je režim tzv. „prinudne normalizacije” u okvirima patrijarhalnog modela dominacije i subordinacije, needukovanost i homofobičnosti društvenog ambijenat koji su identifikovani kao glavni uzroci porodičnog nasilja prema LGBTI deci.

Beograd. Mladić (15). Nakon što se autovao, otac ga je fizički napao, oborio ga na pod i udarao pesnicama. Slučaj nije prijavljen nadležnim institucijama zbog straha od nasilnog roditelja. (Kovačević, Planojević, 2022: 62)

Zemun. Mladić (14) prijavio je psihičko nasilje koje u kontinuitetu traje od strane roditelja zbog njegove seksualne orijentacije. Iz opisa slučaja: “Incidenti sadrže verbalno nasilje i psihičko zlostavljanje bazirano na homofobiji i dešava se u kontinuitetu, preko dve godine, u porodičnom domu.”(Prijavljeno organizaciji Da se zna: 7. avgusta 2019.)

Kikinda. Trans devojka (15) prijavila porodično nasilje. Iz opisa slučaja: “Trans devojku su otac i brat nakon maltretiranja izbacili iz kuće i ona je primorana da živi kao beskućnica”. (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 4. avgusta 2019.)

Mladenovac. Biseksualna devojka (17) prijavila nasilje od strane majke. Iz opisa slučaja: Majka zlostavlja ćerku već 9 godina, kada se autovala i to je postao motiv fizičkog i psihičkog nasilja. Počela je da joj govori da je bolesna, kurva i da se j..e sa svima. Ona je dosta puta trpela i fizičke nasilje, a jednom priikom ju je majka tukla pendrekom (otac radi za MUP) ispričala je drugaricama, a one su je podržala. U ponedeljak ju je majka napala, jer se "predugo zadržala" u šetnji sa psom i to je preraslo u vređanje i ona je iz straha odlučila da pobjegne od kuće i da se više ne vraća. (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 23. jula 2019.)

Užice. devojka (16) prijavila je udruženju Da se zna! psihičko nasilje od strane majke njene devojke. Iz opisa slučaja: “Majka moje devojke je primitivna i homofobična i psihički nestabilna osoba koja moju devojku tretira kao roba, ja i devojka smo zajedno godinu dana i 3 meseca, i ona je svojoj majci rekla da je lezbejka na šta je ova krenula da pravi scene, i sve što je sledilo nakon toga bilo je intenzivno psihičko nasilje od strane njene majke koja je uprkos priznanju svoje ćerke šta je i

---

¹⁵⁸ Celoživotni proces prihvatanja svoje seksualne orijentacije i rodnog identiteta i njegovog otkrivanja drugima. Autovana osoba ili osoba koja je aut (eng. out) svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet otvoreno pokazuje u ličnom, javnom i profesionalnom životu. (Kovačević, Planojević, 2022: 11)

ko je, ponižavala je i vršila psihičku torturu čak je i pretila fizičkim nasiljem. Nas dve smo se danas rastale, s dogovorom da će doći sutra, samo da ostavi sve stvari koji su kupili. Njen otac joj je nasilno uzeo telefon i zapretio policijom, a on ni ne zna da je gej samo njena majka, možda je ovo više slučaj za policiju kao nasilje u porodici ali samo se nadam da ima zakona koji može da zaštiti decu od svojih roditelja iako to treba da bude njihova dužnost.” (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 20. decembar 2018.)

Kraljevo. Mladić istopolne seksualne orijentacije (14). Slučaj se desio u stambenom prostoru. Otac maloletnog gej muškarca je pronašao LGBT+ promo materijale u sobi svog sina. Zabranio mu je izlazak iz kuće zaključao ga u sobu uz pretnje da će ga ostaviti u “svratištu” ukoliko "nastavi da bude gej". Oduzeo mu je materijale i uništio ih. Maloletni momak odlučio da se ne javi zarad daljeg rada na slučaju verovatno iz straha. (Prijavljeno organizaciji Da se zna 29. septembra 2018.)

Čačak. Mladić istopolne seksualne orijentacije (17). Slučaj se desio u aprilu 2018. noću, posle 22h, u stambenom prostoru. Mladić je doputovao kući autobusom gde su ga na stanici dočekali majka i otac. Majka se udaljila uz komentar: "Ja ne idem s pederi!..." Kod kuće mladić je bio pun elana i želje da otkrije i majci svoje seksualno opredeljenje ne sluteći kakva ga reakcija čeka. Ocu je već rekao koji je to podneo prilično teško i stresno. Autovao se tada majci oko ponoći. Ona je plakala i vređala LGBT+ populaciju na način koji je svojim intenzitetom i nivoom mržnje porazio mladića. Shvatio je da ga majka ne voli bezuslovno i ne prihvata onakvog kakav jeste. Između ostalog je vikala: "Sve bih vas smestila u psihijatrijsku bolnicu i zapalila je! Gazila bih vas tenkovima na paradi! Tebe svrstavam u njih, ovako bih te zadavila! K'o vrapče mamu ti je*em! Hoćeš da paradiraš?! S kim?! S bolesnom masom?! Sine majkin ..." Plakala je, vrištala i uz jecaje jadala se samoj sebi i pričala da joj "nema života više". Menjala je emocija iz mržnje u samožaljenje dok je mladić, koji se nije tome nadao od majke razočarao se i tražio greške u sebi, pitajući se zašto ga mrzi sopstvena majka. Razgovor je trajao oko 2-3 sata. Otac joj se pridružio i te večeri sina okarakterisan kao "psihičkog bolesnika sa teškim poremećajem ličnosti" više puta, a povremeno su padali i šamari. To je bio najteži razgovor u njegovom dotadašnjem životu. Ljubav se preoblikovala u strepnju i konstantni strah, obzirom da od tada skoro svakodnevno, mesecima posle događaja i dalje trpi verbalno nasilje i pretnje roditelja. (Prijavljeno organizaciji Da se zna: 19.10.2018.)

PODRŠKA PORODICE

U ovom tekstu afirmišemo i zalažemo se argumentovano za stav da je podrška porodice neophodna, kao i da društveno i institucionalno prihvatanje LGBTI dece i mladih u velikoj meri predstavlja nastavak i nadogradnju podrške primarne porodice. Pored ovogodišnje javno vođene kampanje „Ne odričem se“, u Srbiji i Beogradu postojale i postoje i druge slične inicijative, PFLAG grupa i Dugine porodice.

Potpuno drugačije roditeljske reakcije od navedenih slučajeva su moguće, kao što se vidi iz sledećih autentičnih roditeljskih priča. Oglasi su objavljeni 2019.g. u dnevnim novinama sa izjavama roditelja da se ne odriču svoje dece zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Ovi oglasi su izazvali veliko interesovanje javnosti u Srbiji i regionu. Kampanja Udruženja „Da se zna!“ naslovljena sloganom „Ne odričem se“ je originalna, pozitivna i veoma dirljiva, pogađa roditelje, a za postojeće očekivanja da će pogoditi i javnost – upravo gde treba. Posle mnogih kampanja u ovom društvu može se osnovano očekivati da kampanja „Ne odričem se!“ šalje pravu poruku. Ovakve akcije su neophodne u raznim segmentima života, jednostavno ako se predrasude i stereotipi ne razbijaju na svaki dostupan način, barijere će postojati još dugo blokirajući društveno prihvatanje LGBTI dece i odrasli i njihovo normalno integrisanje u porodični i društveni ambijent.

Novi Sad. Primer oca koji je prihvatio svog sina geja, i koji se sa neskrivenom gorčinom podseća da je njegov sin trpeo torturu pet godina od vršnjaka, okrutne dece u školi. Oni su se okomili na njegovog sina samo zato što je svojim femininim osobinama i po svom izgledu bio malo drugačiji od njih, pre nego je imao ma kakvo seksualno iskustvo. „Moj sin je provodio dane vozeći se autobusom, svih pet školskih dana, umesto na školskim časovima, on se krio u mašinskoj kabini lifta na krovu jedne zgrade. Autobus je bio njegov drugi dom, vozio od početne do poslednje autobuske stanice tokom celog školskog dana, tamo je spavao, čitao knjige. Odsustvo sa časova je pravdao

falsifikovanim lekarskim mišljenjem u koji njegov razredni nije sumnjao jer je dečak zaista imao astmu i stalne zdravstvene tegobe. Njegovi problemi se nisu završili sa završetom škole. Kada je odrastao, sada kao student, svakodnevno je i dalje izložen pretnjama. U više navrata su ga maltretirali na ulici, bio je i jednom izbačen iz restorana. Razna nepoznata lica ga zaustavljaju na ulici i prete mu da će ga ubiti, viču mu "dođi da nam pušiš". U svoju zgradu mora svaki dan da uđe kroz garažu. Pred ulazom je igralište gde se svake večeri okupljaju grupe alkoholičara. Čim ga vide oni počnu da viču i ga zovu pogrđnim imenima.“ (Pašić, 2012).

Priča majke sina Atila. Pre dvadesetak godina, njen sin Atila bio je prvi gej na ovim prostorima koji je javno, preko medija, "izašao iz ormara" i započeo svoju borbu za prava homoseksualaca (Čakširan, 2019). Mogu samo da se zamisle reakcije širom tadašnje Srbije i Crne Gore, suvišno je i pominjati kako je to primljeno u njihovoj vojvodanskoj varošici B. Kada je otišao na studije režije na novosadskoj Akademiji upoznao je momka kojeg je često pominjao majci, koja ga je jednom prilikom, sasvim spontano, upitala – da li mu je taj muškarac nešto više od prijatelja. Kao iz topa odgovorio je da jeste, da mu je to momak. Majka nije bila ni šokirana ni zatečena, zagrlila je sina i rekla mu da je znala da je tako, da je jedva čekala da joj to kaže i da će uvek biti uz njega. Videla je koliko mu je laknulo što je to uspeo da prevali preko usta, što nije ljuta i što mu ne zamera. Želeo je, kada se već otvorio, da svoju tajnu podeli i s ocem, koji je to vrlo teško primio. Situacija u kući postala je još napetija kada je Atila odlučio da se upusti u borbu za prava homoseksualaca i da istupi u javnosti. Otac nije skrivao otpor i prezir prema seksualnom opredeljenju jedinog sina, a još i više ga je nerviralo to što je postao gej aktivista, no, s vremenom se smirio, iako i dalje smatra da Atila nije "normalan". A majka kaže da se nije sakrila u mišju rupu, nije se stidela. Bila je ponosna na Atilu, na njegovu hrabrost i želju da bude to što jeste, ma šta o tome mislio svet. Zahvaljujući njemu, kaže da je postala bolja osoba, osetljivija na tuđe probleme, brižnija i spremnija da pomognem svima koji su se osećali bespomoćno i ugroženo, priča majka Eta (68), koja je od seoske domaćice zaposlene u lokalnoj prodavnici, kojoj se ceo svet vrteo oko kuće, bašte, pilića i slaganja robe po rafovima, postala aktivistkinja i borac za emancipaciju žena u malim sredinama.

Priča majka ćerke Tamare. Gordana Perunović Fijat (Diković, 2019) je razvedena majka dvoje dece, koju je godinama odgajala sama. Priča da su deca i ona bili veoma dobar mali tim. Sad su deca odrasla, postala „svoji ljudi“, pa tako i funkcionišu. Njena podrška u oglasu odnosi se na oboje njene dece, dakle i na ono koje je LGBT i na ono koje nije, da žive kako najbolje znaju, da sama biraju svoje izbore, naravno i koga će voleti. Odlučila se za javnu podršku jer je po opredeljenju antifašistkinja i feministkinja i smatra da je lično ujedno i političko, a naročito podrška dragim i poštovanim ljudima. Kao majka, ona je na strani svoje dece i javno i privatno. I deca su bila na njenoj strani kad se društveno angažovala i u mnogim teškim trenucima (razvod, gubitak jednog pa drugog radnog mesta), kad su joj bila jedina podrška. Podrška roditelja LGBT deci – i svoj deci – je neophodna, životno važna u ovako konzervativnim društvima. Tamo u kraju odakle je i gde živi, roditelji prestaju da komuniciraju sa ćerkom ako je zavolela razvedenog čoveka i ne primaju u kuću sina čija je partnerka žena s detetom iz ranije veze. Prave skandal ako sin hoće da se ženi devojkom koja im ne odgovara zato što je iz siromašne porodice, druge vere, druge nacije. Ponašaju se kao roditelji Romea i Julije. Lično poznaje ženu koju je prebio nesuđen svekar smatrajući da njegovom sinu ne odgovara starija žena – a ona je samo nepunu godinu starija od tog dečka. I onda se, u takvom društvu, prepunom tračeva i mržnje, pojavi neko ko voli osobu istog pola. A roditelji imaju itekakva očekivanja na temu budućih partnera svoje dece, pritisak porodice i sredine je ogroman i teško je odupreti se tolikoj masi straha i nasilja. Dodaje da je u životu imala mnogo problema sa porodicom i prijateljima kad je počela da otvoreno podržava LGBT ljude i lično i profesionalno, ali vremenom je jednostavno prestala da se druži sa onima koji je osuđuju. Svoje mišljenje uvek ima cenu, a ovde i danas naročito. U stvari, izbor je lak – da li usamljena biti na strani svog deteta koje se voli ili na strani onih koji bi ga osudili – ističe Gordana Perunović Fijat.

PFLAG¹⁵⁹

Model inovativnog aktivizma posvećen pružanju podrške roditeljima LGBT dece je PFLAG grupa za razmenu iskustava sa onim roditeljima koji su prihvatili raznolikost svoje LGBT dece (Mršević, 2017). Prisustvujući sastancima PFLAG grupe i učestvujući u njihovim aktivnostima mnogi od njih su na kraju postali prijatelji i pristalice svoje LGBT dece, a neki od njih, i pravi aktivisti za LGBT prava. PFLAG grupa se sastoji od roditelja, porodice i prijatelja lezbejki i gejeva, namenjena je poboljšanju statusa i društvenom prihvatanju LGBT osoba. Okupljanje PFLAG grupe ima za cilj da podrži LGBT osobe radi zastupanja njihovih prava, stvaranja obrazovne prakse u cilju pokretanja pozitivnog stava javnosti prema LGBT osobama.¹⁶⁰ Aktivnosti PFLAG uključuju politički dijalog sa vlastima i nevladinim organizacijama u Srbiji, o pitanjima seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Roditeljima LGBT dece je potrebna pomoć koju mogu dobiti od (samo)organizovane grupe za (samo) podršku i razmenu informacija. Ovo je jedna od njihovih hitnih potreba kako bi prihvatili svoju decu. Roditelji LGBT dece na prvom mestu osnovano strahuju za njihovu fizičku bezbednost, što očigledno može biti umanjeno kroz komunikaciju sa drugim roditeljima. Strah je ozbiljan, čak paralizujući, posebno ako su njihova deca već doživela nasilje. PFLAG funkcioniše u tri oblasti: 1) zastupanje i predstavljanje LGBT prava, 2) obrazovanje o LGBT pravima, i 3) osnaživanje roditelja i prijatelja LGBT osoba da se pridruže PFLAG organizaciji. Jedno od najčešće postavljanih pitanja je *zašto obrazovanje?* PFLAG veruje da svi članovi grupe treba da budu senzibilisani, jer nisu u dovoljnoj meri edukovani o LGBT pravima. Mnogi su došli sa snažno internalizovanom homofobijom i mizoginijom, baziranim na mnogo neznanja i predrasuda. Ideja je da će oni kasnije obrazovati druge ljude iz svog privatnog/profesionalnog okruženja o pravima LGBT ljudi, te da treba da imaju informacije koje su neophodne za taj vid zagovaranja (Mršević, 2015).

DUGINE PORODICE

Termin „dugine porodice“ koristi se odnedavno i u Srbiji da označi ciljnu grupu LGBTI aktivističkog pravca koji sagledava situacije i potreba za osnaživanjem i strategijama (samo)zaštite porodica čiji najmanje jedan član, najčešće dete, pripada LGBTI populaciji. U „dugine porodice“ takođe spadaju istopolni partneri kao roditelji zajedničke dece, ili sopstvene dece iz prethodnih veza, ali i porodice u kojima postoje i drugi srodnici, npr. tetke, ujaci, dede i bake LGBTI pripadnosti. Za one LGBTI osobe koje razmišljaju o roditeljstvu, ili su već roditelji ili imaju decu koja su LGBTI

---

¹⁵⁹ Istorija organizacije PFLAG počinje u Sjedinjenim Američkim Državama. Tamo su neki roditelji reagovali na nasilje kojem su izložena njihova LGBT deca, odlučno rešeni da im se pridruže u njihovom aktivnom zahtevanju pravde, zaštiti i poštovanju ljudskih prava. Počelo je sa iskustvom Džejn Menford, nastavnica u Kvinsu, koja je 1972. sa svojim gej sinom i aktivistom, Mortijem Menfordom, učestvovala na gej paradi u Njujorku. Ona je nosila transparent „Roditelji homoseksualaca ujedinite se u podršci svojoj deci“. Inspirisana dobrim prijemom, ona i njen suprug su došli na ideju o organizaciji roditelja čija su deca gejevi i lezbejke. Ova inicijativa, kako je kasnije ukazano, postala je „most između homoseksualnih i heteroseksualnih zajednica“. Akciju je pokrenuo događaj koji se desio u aprilu 1972. godine, kada su Džejn Menford i njen muž dobili poziv iz bolnice gde je njihov sin Morty, gej aktivista, bio odveden pošto je bio pretučen dok je delio letake na jednom političkom događaju u Njujorku. Džejn je poslala protestno pismo New Jork Postu, u kome se kao majka gej demonstranata, žalila na ravnodušnost policije da bilo šta učini u zaštiti LGBT aktivista.

¹⁶⁰ Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava prvo je inicirala individualnu podršku roditeljima LGBT osoba i nekoliko puta organizovala okupljanje u PFLAG grupe. U 2006. Labris je sproveo kampanju "Ponosni na svoje roditelje" i objavila brošuru za roditelje čija su deca lezbejke, gejevi ili biseksualni. Ali u to vreme odziv je bio veoma mali. Čak i oni roditelji koji su došli, kasnije su odustali, a većina njih ili nije imala mogućnosti ili nisu bili dovoljno spremni da redovno prisustvuju sastancima i učestvuju u drugim aktivnostima grupe. Novi početak se desio 2014. godine, kada je prethodna inicijativa dobila novo ime: PFLAG. Za razliku od 2006. godine, 2014. godine se na samom početku okupila solidna grupa roditelja, kao nikada pre nego što je PFLAG iniciran.

osobe pozvani su da se priključe mamama “Mileni” i “Gordani”. Organizacija ima za cilj da kroz svoj rad doprinese boljem razumevanju, položaju i razvoju LGBTI porodica u Srbiji, smanjenju predrasuda i stereotipa, podsticanje aktivnog učešća LGBTI osoba u svim segmentima društva, unapredjenje položaja i vidljivosti LGBTI porodica u Srbiji.

Traži se da ljubav bude tretirana na pravedan i ravnopravan način, bez zakonskih prepreka. Ukazuje se da ambijentalna homofobija utiče ne samo individualno na konkretnu LGBTI osobu, već predstavlja izvor čitavog niza izazova za njihove porodice. Dugine porodice se bore sa sopstvenom internalizovanom homofobijom a zatim se suočavaju sa povećanim rizikom od nasilja, diskriminacije, odbacivanja i izolacija. Potrebno je ciljno naglašavanje perspektive kreiranja i održanja unutarporodične solidarnosti, podrške i samopomoći kao strategija odgovora na izazove diskriminativnog društvenog ambijenta. U društvenom kontekstu, psihosocijalna podrška je često neophodni, dodatni sledeći korak, koji se nadovezuje na primarno porodični ambijent, kao i dosledno institucionalno procesuiranje i sankcionisanje slučajeva nasilja i diskriminacije. Za sve „dugine porodice“ nužno je da budu snažni i pokažu solidarnost. Da zagovaraju i unapređuju porodična i roditeljska prava LGBTI osoba u svojoj zemlji, učestvuju u procesima društvenih promena kroz razne aktivnosti, da informišu i budu informisani, da edukuju, povezuju se, zastupaju, kako kroz zagovaranje i programe pravne podrške, tako i kroz zajedničke i opšte javne aktivnosti i programe, poput „duginih porodičnih“ sastanaka, konferencija, javnih prezentacija i medijskih nastupa, edukacija. (Mršević, 2020: 74)

ZABRANA KONVERZIVNIH TERAPIJA

retko se kao izraz društvene i porodične “tolerancije” LGBTI osoba navodi shvatanje da se radi o “bolesnim” ljudima koje treba “lečiti” a ne sankcionisati. U osnovi je ideja da se njihova seksualna orijentacija i rodni identitet može kao nekakav “zdravstveni problem” medicinskim putem, tj. nekim tretmanima i psihoterapijama “lečiti” npr. poput bolesti zavisnosti.

U sredinama u kojima pravna legalizacija istopolnih zajednica postoji već niz godina, dolazi i do drugih zakonskih poboljšanja položaja LGBTI osoba. Dokazano je da pokušaji da se promeni seksualna orijentacija ili rodni identitet osobe imaju ozbiljan poguban uticaj na mentalno zdravlje LGBTI osoba, da uvećavaju anksioznost, depresiju i suicidalne misli. Istraživanje sprovedeno prošle godine u Velikoj Britaniji pokazalo je da čak jedna od pet osoba koje su bile podvrgnute konverzivnoj terapiji pokušala je da izvrši samoubistvo. Stručnjaci Ujedinjenih nacija su više puta osuđivali primenu terapije konverzije, koja može da podrazumeva grupne sesije, injekcije, električne šokove i čitanje molitvi u pokušaju da se promeni identitet LGBTI ljudi.

Nemačka (TransSerbia, 2020) je u potpunosti zabranila traumatizujuću konverzivnu terapiju za osobe mlađe od 18 godina, i uvela kazne za primenu iste kod odraslih. Nemački Bundestag je 7. maja 2020. usvojio zakon kojim se u potpunosti zabranjuje bilo koja vrsta takozvane „terapije“ koja za cilj ima da promeni seksualnu orijentaciju maloletnika, a za ovo krivično delo predviđena je zatvorska kazna u trajanju do godine dana. Nemački ministar zdravlja iz konzervativne partije, Jens Špan, naglašava: „Homoseksualnost nije bolest. Stoga je i termin terapija pogrešan.“ Konverzivna terapija za odrasle će u Nemačkoj takođe biti zabranjena, ukoliko se osoba istoj podvrgava bez pristanka, putem prinude, pretnji i obmane. Bilo koje reklamiranje ove raskrinkane i traumatizujuće prakse je takođe zabranjeno.

Slična, nedavna značajna pravna promena se desila i u Francuskoj (BBC, 2022) početkom ove godine. U januaru je usvojen novi zakon kojim je kriminalizovana takozvana terapija preobraćanja, koja podrazumeva pokušaje da se promeni seksualna orijentacija ili rodni identitet LGBTI ljudi. Nova regulativa usvojena je u znaku obeležavanja 40 godina od dekriminalizacije homoseksualnosti u Francuskoj. U Narodnoj skupštini, donjem domu francuskog Parlamenta, zakon je usvojen jednoglasno, a izjasnila su se 142 poslanika. Akt je već dobio ogromnu podršku u Senatu, odnosno gornjem domu, gde je usvojen sa 305 glasova za i 28 protiv. Elizabet Moreno, francuska ministarka za jednakost i različitost, osudila je konverziju kao „varvarsku“ metodu. Naglasila je da „veoma često ostavlja trajne posledice na telu i umu“ onih koji su joj podvrgnuti. Kazne su do 30.000 evra ili dve godine zatvora. Usvajanju zakona prethodila je podrška i verskih lidera koji su takođe tražili zabranu

terapija preobraćanja.¹⁶¹ Predsednik Emanuel Makron pohvalio je zakon, napisavši na Tviteru da „nije zločin biti svoj“. Klement Bon, gej ministar za Evropu u Makronovoj centrističkoj vladi, napisao je na Tviteru da je „ponosan“ na ovaj potez. Ljudi koji su bili podvrgnuti terapiji preobraćanja moći će da pokrenu pravne procese. Moguće je da će kazne biti povećane na tri godine, kao da će Francuska uvesti još jednu novčanu kaznu, u iznosu do 45.000 evra, u slučajevima kada je praksa usmerena na maloletnike ili odrasle koje zakon prepoznaje kao pripadnike ranjivih grupa.

ZAKLJUČAK

Za prevazilaženje teškoća i trauma odrastanja LGBTI dece i mladih u homofobičnom društvu najvažnija je podrška porodice. Poruka prihvatanja porodice: Nećemo mi tebe da menjamo, je jedna od najvažnijih u životu mlade LGBTI osobe. „Niko na ovom svetu ne treba da oseća da je sam“, kaže jedan od onih koji su pomoć i podršku dobili od majke i seste. Dodaje da je srećan što je majka prihvatila njegovu seksualnu orijentaciju i što može da bude ono što jeste.

A kada bliske osobe ili članovi porodice diskriminišu LGBT ljude, to znatno jače utiče na njihovo mentalno zdravlje nego kada se to dešava u nekom drugom okruženju - poslovnom, društvenom ili školskom. Ukoliko LGBT osoba nema podršku porodice opcija je podrška organizacija civilnog društva koje se bave ljudskim pravima LGBTI osoba. Na primer, u Centru za prava LGBT+ ljudi Geten podršku pružaju u dva smera - kroz besplatne pravne konsultacije i psiho-socijalnu podršku u vidu individualnih ili grupnih konsultacija. Kažu da godišnje obave preko 300 pojedinačnih razgovora u formi savetovanja i psihoterapije i da je upravo to, pružanje usluga u vaninstitucionalnom sektoru važno. „Mnogim LGBT ljudima izazov je da se u potpunosti izlože kada govore o potrebama i problemima, te iskustva pokazuju da je nekima lakše da zatraže podršku pismenim putem ili telefonom“, navode iz ove organizacije čiji članove i članice tima su posebno obrazovani za rad sa LGBT ljudima.

Ugroženost lične bezbednosti javlja se usled pojava nesankcionisanog (ili retko sankcionisanog) fobičnog nasilja, tolerisanog fobičnog govora mržnje u javnom diskursu i nepostojanja mogućnosti zasnivanja zakonski regulisanog partnerstva i porodičnih odnosa.

Pozitivne promene i njihov uticaj na dugine porodice su u naše doba brojne. Pominjemo samo sagledavanje položaja LGBTI zajednice kao pitanje ljudskih prava, dvogodišnje, neometano obavljanje funkcije predsednice Vlade Republike Srbije otvoreno istopolne orijentacije uz nedavno objavljivanje njenog roditeljstva, funkcionisanje niza ljudskopravnih grupa za podršku i pomoć LGBTI osobama, (npr. Savetovalište za LGBTI osobe predstavlja sigurnu zonu za sve one kojima je pomoć potrebna: LGBT+ osobama, njihovim roditeljima, porodicama, prijateljima/cama, ali i svima kojima je potrebna podrška u procesu prihvatanja svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Prostor u kome dobijaju adekvatnu psihološku i pravnu podršku, prostor u kome mogu da podele sa drugima svoje probleme i dileme), javno i kontinuirano održavani prajd marševi i sl. Sve te promene su doprinele poboljšanju položaja članica i članova duginih porodica, čija je različitost sve više prihvatljiva kao normalna, iako je manjinska.

Rezultati istraživanja opovrgavaju i česte predrasude o duginim porodicama uprkos stigmatizovanosti ovih porodica, jer između dece koja odrastaju u istopolnim i u heteroseksualnim zajednicama ne postoje značajne razlike kad je reč o psihosocijalnom razvoju i prilagođenosti. Ne postoji lošija socijalna prilagođenost dece, veća zastupljenost istopolne orijentacije i netradicionalnog rodnog izražavanja kod dece i većem prisustvu zlostavljanja nego u tradicionalnim porodicama.

Konačno, treba zaključiti da inkluzivni, demokratski, nediskriminirajući razvoj društva ne može biti igra arbitrnog ili nasumičnog izbora ko će uživati sva puna ljudska prava, a ko neće. LGBTI+ deca su naša deca koja zavređuju svu pažnju, zaštitu i dostojanstvo koja je garantovana i njihovim vršnjacima većinske seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

---

¹⁶¹ Slični zakoni su sada usvojeni u brojnim zemljama širom sveta, poput Kanade, Brazila, Ekvadora, Malte, Albanije i Nemačke.

LITERATURA

BBC News. (2022, 27 januar). Francuska, zakon i LGBT: Zabranjena terapija preobraćanja homoseksualaca. *BBC Vesti na srpskom*. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-60148465> stranici pristupljeno 5. 5. 2022.

Čakširan, A. (2019, 1. juli). Moj sin Atila je prvi deklarisan gej na ovim prostorima: njegova hrabrost pomogla mi je da shvatim šta je moja životna misija. *Blic Žena*. <https://zena.blic.rs/podrobnosti/porodica/moj-sin-atila-je-prvi-deklarisan-gej-na-ovim-prostorima-njegova-hrabrost-pomogla-mi-rhqe18r>, stranici pristupljeno 7.5.2022.

Diković, J. (2019, 25 juni). Roditelji LGBT dece kao roditelji Romea i Julije. Gordana Perunović Fijat, majka koja je u javnom oglasu podržala svoju decu bez obzira koga vole, priča za Danas. *Danas Društvo*. <https://www.danas.rs/drustvo/roditelji-lgbt-dece-kao-roditelji-romea-i-julije/>, stranici pristupljeno 6.5.2022.

Kovačević, M. i Planojević N., (2021). *PNZP 5 – Podaci, a ne zvona i praporci 4. Izveštaj o incidentima motivisanim mržnjom prema LGBT+ osobama u Srbiji od 2017-2020*. Beograd: Udruženje Da se zna!

Kovačević, M. i Planojević N., (2022). *PNZP 5 – Podaci, a ne zvona i praporci 5. Izveštaj o incidentima motivisanim mržnjom prema LGBT+ osobama u Srbiji za 2021. godinu*. Beograd: Udruženje Da se zna!

Labris, (2014) *Izveštaj: LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti*, Beograd: Labris. <http://labris.org.rs/lgbt-zajednica-zivi-u-strahuneizvesnosti-i-nevidljivosti/>, stranici pristupljeno 5. 11. 2019.

Maksimović, S., (2021). *Srbija, LGBT, diskriminacija i mentalno zdravlje: „Niko na ovom svetu ne treba da oseća da je sam“*. <https://www.transserbia.org/queer/1896-srbija-lgbt-diskriminacija-i-mentalno-zdravlje-niko-na-ovom-svetu-ne-treba-da-oseca-da-je-sam> , stranici pristupljeno 5. 5. 2022.

Mršević, Z. (2015). Intervju sa Jelenom Vasiljević, koordinatorkom PFLAGa, vođen 12. marta 2015. sa namerom da se skupe neophodni podaci o istoriji PFLAG organizacije u Srbiji. <http://labris.org.rs/o-pflag-u-u-srbiji/>, stranici 15.5.2022.

Mršević, Z. (2017.) Diskriminacija, roditelji i prijatelji: PFLAG Srbije protiv nasilja u porodici i odbacivanja LGBT dece, 127-144. U: *Na raskršću opresija: intersekcionalnost & LGBT aktivizam u Hrvatskoj i Srbiji*. Ur: Bojan Bilić i Sanja Kajinić. Beograd: Centar za kvir studije.

Mršević, Z. (2020). Izazovi i perspektive „duginih porodica” u Srbiji. *Temida*, 23(1), 57-77.

Pašić, D. (2012, 30. novembar) Šta kad ti dete kaže da je gej. *MONDO*. <http://mondo.rs/a269645/Info/Drustvo/MONDO-Sta-kad-ti-dete-kaze-da-je-gej.html>, stranici pristupljeno 1. 11.2019.

TransSerbia. (2020) Nemačka je zabranila konverzivnu terapiju za maloletnike. <https://transserbia.org/vesti/1692-nemacka-zabranila-konverzivnu-terapiju-za-maloletnike> stranici pristupljeno 1. jula 2021.

VIOLENCE AGAINST LGBTI CHILDREN IN SERBIA

Professor Zorica Mršević PhD, Faculty of European Legal and Political Studies, Novi Sad

Abstract. *The subject of the paper is violence against children (persons under 18 years of age) belong to the LGBTI category in Serbia. Violence is the most serious challenge they face, but there are also interconnected incidents of discrimination, marginalization and isolation, threats of violence, as well as the acts of violence themselves and the permanent presence of fear of all the mentioned challenges. Acts of committing violence come mainly from two sources, from members of the primary family on the one hand, when the perpetrators of violence are family members, both adults and children. On the other hand, violence comes from members of the peer group, when both the victims and the bullies are children. There is also violence in public space by groups and individuals, adults and youth, motivated by homophobia. The places of events are residential buildings, schools, sports clubs and fields, streets and parks, etc., which indicates that almost the entire spatial/physical environment of the existence of those children is covered. The goal of the paper is to point out the seriousness of the resulting consequences, which are multiple, psychological, physical, etc. The text presents cases of violence against LGBTI children, as well as family experiences of overcoming those challenges. There are presented as well the experiences of some European countries where medical treatments in the form of "dehomosexualization" are legally prohibited and sanctioned as criminal deeds (e.g. France, Germany). The activist term "survivors" is introduced for LGBTI adults who have experienced violence. The conclusion particularly emphasizes the necessity of parental protection and family support as the right environment in which LGBTI children should grow up, and in this connection, support groups for parents as well as public examples/models of parental support. Reducing homophobic hate speech in public discourse can also be identified as a moment of necessary prevention of violence against LGBTI children.*

Keywords: *LGBTI, violence, marginalization, isolation, threats, forced "treatment", family violence, peer violence, "survivors"*

**PRIMJENA ODGOJNIH PREPORUKA PREMA MALOLJETNICIMA
U KANTONU SARAJEVO**

Doc.dr. Nina Babić

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet političkih nauka

Odsjek za socijalni rad¹⁶²

Sažetak: U Federaciji Bosne i Hercegovine je kreiranjem i donošenjem zasebnog zakonskog propisa koji tretira maloljetničko prestupništvo ukazano na važnost odvojenog pristupa mladima sa društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja, u odnosu na kategoriju odraslih prestupnika. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine je usvojen 2014. godine. U poređenju sa ranijim Krivičnim zakonom, Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija i Zakonom o krivičnom postupku koji su regulisali i oblast maloljetničkog prestupništva, u pomenuti Zakon su uvrštene nove alternativne mjere i krivične sankcije, izvršene izmjene i dopune postojećih, te redefinisani periodi njihove provedbe. Neosporno je da se donošenjem Zakona stvorila podloga za adekvatniji, posvećeniji i efikasniji pristup djeci i maloljetnicima koji ispoljavaju određene poremećaje u ponašanju i vrše krivična djela, kao i mogućnosti za prevenciju recidivizma, naročito kroz alternativne mjere. Međutim, postavlja se pitanje koliko je primjena samog Zakona zaživjela u praksi. U ovom radu će fokus biti na odgojnim preporukama, čiji je primarni cilj nepokretanje krivičnog postupka prema maloljetnicima, te razvijanje i jačanje njihove lične odgovornosti, a u svrhu sprečavanja recidivizma i činjenja krivičnih djela u budućnosti. Analizom dostupne dokumentacije će se nastojati utvrditi u kojoj mjeri se odgojne preporuke primjenjuju prema maloljetnicima u Kantonu Sarajevo, najčešće primijenjene odgojne preporuke, kao i teškoće u primjeni svih Zakonom definisanih preporuka.

Ključne riječi: maloljetničko prestupništvo, zakonska regulativa, odgojne preporuke.

UVOD

Bosna i Hercegovina se u postratnim godinama suočava sa brojnim socijalnim problemima, među kojima se posebno izdvajaju siromaštvo, nezaposlenost i depopulacija. Multidimenzionalnost siromaštva se posmatra kao trajna ili hronična uskraćenost resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora, sigurnosti i moći koji su potrebni za adekvatan životni standard i ostvarenje građanskih, ekonomskih, političkih, kulturnih i socijalnih prava¹⁶³. S tim u vezi, ljudi su siromašni ako nemaju dovoljno sredstava za svoje materijalne potrebe i ako ih uslovi isključuju iz aktivnog učešća u djelatnostima koje se smataju uobičajenim u društvu.

---

¹⁶² E-mail: nina.babic@fpn.unsa.ba

¹⁶³ Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007, Pregled siromaštva u Bosni i Hercegovini, Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine, 2004.

Generalno posmatarajući, siromaštvo se dovodi u vezu sa nedostatkom dohotka i sredstava neophodnih za čovjekovu egzistenciju, gladi i neuhranjenosti, lošim zdravstvenim stanjem, ograničenim mogućnostima obrazovanja, neadekvatnim stambenim uslovima, beskućništvom, povećanom smrtnosti (posebno novorođenčadi i majki), diskriminacijom i društvenom izolacijom. Riziku od siromaštva u Bosni i Hercegovini je izložena heterogena grupa stanovništva, naročito djeca, osobe sa niskim obrazovanjem, stariji i iznemogli, stanovnici ruralnih područja, pripadnici romske populacije, osobe s invaliditetom svih kategorija, demobilisani borci, osobe sklone društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja, korisnici prava iz socijalne zaštite, odnosno svaki pojedinac, koji se u određenom trenutku nađe u stanju socijalne potrebe. Siromaštvo pogađa nezaposlene, ali i zaposlene osobe čija primanja nisu dovoljna za zadovoljavanje životnih potreba. Siromaštvo u Bosni i Hercegovini se ispoljava i kao siromaštvo usluga i institucija.

Ono je uočljiva masovna, višedimenzionalna društvena pojava, određenog trajanja povezana sa društvenim devijacijama kao što su alkoholizam, nasilje, prostitucija, ali i drugim socijalno-patološkim pojavama kao što je maloljetničko prestupništvo.

Zbog same kompleksnosti i specifičnosti bosanskohercegovačke društvene stvarnosti, značajno se posebno osvrnuti na položaj porodice i izazove s kojim se ona suočava u borbi za egzistenciju, a naročito u podizanju njenih najmlađih članova.

Porodica kao primarna društvena grupa zauzima važno mjesto u odgoju i socijalizaciji njenih članova, od čega direktno zavisi izgradnja ličnosti svake individue i obrasci ponašanja u budućnosti. U procesu socijalizacije je značajna transmisiona uloga porodice koja se ogleda „prvo, u povezivanju primarnog porodičnog svijeta sa svijetom van porodice, i drugo, u povezivanju vanjskog svijeta sa porodičnim, a na taj način u porodične odnose unose se društveno pozitivne vrijednosti“ (Buljubašić, 2008: 70). Da bi porodica mogla ostvariti svoju primarnu ulogu, neophodno je da odnosi između njenih članova budu zasnovani na povjerenju, međusobnom poštovanju, uvažavanju i pomaganju, što doprinosi stvaranju osjećaja sigurnosti i privrženosti. Skladni porodični odnosi i očuvana struktura predstavljaju osnov za adekvatno i „normalno“ funkcionisanje porodice.

Međutim, ukoliko su odnosi unutar porodice narušeni, ili je iz različitih razloga došlo do poremećaja u njenoj strukturi (npr. razvod braka, smrt člana porodice i drugo), moguće je govoriti o njenoj disfunkcionalnosti. Disfunkcionalnost porodice može biti uzrokovana i teškom materijalnom situacijom, odnosno siromaštvom u kojem živi veliki broj bosanskohercegovačkih porodica. Siromaštvo direktno ugrožava funkcionalnost i opstojnost porodice, a dovodi se u vezu i sa drugim problemima koji se pojavljuju unutar porodice. Među njima je prije svega moguće izdvojiti nasilje na relaciji bračnih partnera, ali i na relaciji roditelji-dijete/djeca. Negativna porodična klima je naročito štetna za djecu, jer se može značajno odraziti na njihov psihofizički razvoj, formiranje ličnosti i odrediti njihovo buduće ponašanje. U prilog tome govori i činjenica da je odrastanje dinamičan proces koji, ukoliko se pravilno odvija rezultira usvajanjem društveno prihvatljivih normi i vrijednosti, stavova, sudova, a posljedično i navika. Ukoliko pojedinci uspiju pozitivno odgovoriti zadacima koje pred njih postavlja sam proces odrastanja, porodica, ali i društvo, oni se formiraju u zrele osobe, sposobne za preuzimanje životnih odgovornosti.

Međutim, ako je život, naročito nezrele jedinke određen siromaštvom, kao i narušenim porodičnim odnosima i strukturom, ona se nalazi u riziku i njeno odrastanje je znatno otežano. Odrastanje u ovakvim uslovima neminovno ostavlja posljedice po pojedinca i porodicu, te definiše i određuje značajan dio njihovog života.

S obzirom na veći stepen ranjivosti zbog same dobi i ovisnosti, odnosno upućenosti na starije članove porodice, siromašni uslovi života se više odražavaju na djecu. Siromašnoj djeci nije dostupno obrazovanje usklađeno sa njihovim potrebama, a koje je neophodno za njihovo psihofizičko zdravlje,

emocionalnu sigurnost i učenje. Evaluacijom Projekta zapošljavanja i zadržavanja mladih (YERP)¹⁶⁴ je utvrđena visoka stopa djece i mladih koji ne upisuju i koji napuštaju osnovnu i srednju školu. Kao glavni uzroci nepohađanja osnovne škole navode se:

- teška ekonomska situacija u kojoj se nalazi veliki broj domaćinstava u Bosni i Hercegovini, što se direktno odražava na obrazovanje najmlađih članova društva;
- otežan pristup odgojno-obrazovnim ustanovama uslovljen životom u udaljenim mjestima (najčešće ruralnim područjima) u kojima djeci nije osiguran prevoz na relaciji kuća-škola-kuća;
- nedovoljno razvijena svijest i informisanost roditelja o potrebi obrazovanja djece, što je posebno prisutno kod roditelja s niskim nivoom obrazovanja, kao i kod roditelja koji imaju određene intelektualne teškoće;
- vrlo često osnovnu školu ne upisuju ili napuštaju djeca s određenim teškoćama u razvoju ili hroničnim bolestima zbog nemogućnosti ili nedovoljne implementiranosti inkluzivnog obrazovanja;
- djeca povratničkih porodica se također suočavaju sa problemima u procesu obrazovanja, s obzirom da ponekad nemaju mogućnosti pohađanja nastave na maternjem jeziku;
- problemi se javljaju i kod djece koja su navršila 15 godina, a nisu pohađala osnovnu školu, jer se ona školuju po principu obrazovanja odraslih;
- djeca koja su posebno ugrožena kada je riječ o obrazovanju u Bosni i Hercegovini su djeca pripadnici romske populacije. Romska djeca nisu obuhvaćena osnovnoškolskim obrazovanjem jer na „papiru“ ne postoje (vrlo često nisu upisani u matičnu knjigu rođenih), nemaju stalno mjesto boravka (njihovi roditelji se ne zadržavaju dugo na jednom mjestu), zbog tradicionalno velike stope nepismenosti roditelja ne postoji svijest o važnosti obrazovanja djece, i u konačnici romska djeca uglavnom do polaska u školu vrlo slabo poznaju jezike (bosanski, hrvatski i srpski jezik), što predstavlja otežavajuću okolnost u postizanju školskog uspjeha.

Siromaštvo se sve češće pokazuje i kao jedan od presudnih faktora u definisanju uzroka maloljetničke delinkvencije. Navedeno potvrđuje i Milutinović (1976) smatrajući materijalne uslove života najmoćnijim kriminogenim faktorom, odnosno najjačom silom delinkvencije.

U Bosni i Hercegovini se porast maloljetničke delinkvencije upravo „najčešće veže za nizak životni standard, veliki broj porodica s poremećnom strukturom i odnosima, nezaposlenost“ (Buljubašić, 2008: 208). Osvrćući se na nizak životni standard, važno je napomenuti da maloljetnici krivična djela prevashodno čine kako bi sebi i članovima porodice obezbijedili materijalna dobra koja nisu u mogućnosti osigurati legalnim putem. Maloljetnici najviše čine imovinske delikte, i to teške krađe i krađe, a među motive za činjenje ovih krivičnih djela je moguće još ubrojiti „želju za isticanjem, za uvažavanjem, samopotvrđivanjem, iskušavanjem svojih snaga i mogućnosti, pustolovinom, inatom, osvetom roditeljima i tako dalje“ (Singer, 1996: 203, prema Buljubašić, 2008: 214).

Uvid u zastupljenost krivičnih djela počinjenih od strane maloljetnika u Bosni i Hercegovini pružaju podaci Agencije za statistiku. Prema njima, u toku 2018. godine broj prijavljenih maloljetnih osoba iznosio je 535 (43 žene i 492 muškarca), broj optuženih 118 (9 žena i 109 muškaraca), a broj osuđenih 95 (7 žena i 88 muškaraca). Najveći broj maloljetnika je bio optužen za krivično djelo protiv imovine. Ukupno je izrečeno 95 krivičnih sankcija, od čega su 94 bile vaspitne mjere i jedna kazna

---

¹⁶⁴ Program *Zapošljavanje i zadržavanje mladih (YERP)* podržan od strane Fonda za dostizanje Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG-F) su implementirali IOM, UNDP, UNFPA, UNICEF i UNV u partnerstvu sa Ministarstvom civilnih poslova BiH, Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, entitetskim ministarstvima za rad i obrazovanje, Agencijom za statistiku BiH, entitetskim agencijama za statistiku, zavodima za zapošljavanje u cijeloj zemlji, osnovnim i srednjim školama, općinama i ruralnim zajednicama, pojedinačnim poduzećima, te udruženjima iz privatnog sektora i organizacijama civilnog društva. Iz pomenutog programa je proizašla studija *Nepohađanje i napuštanje obrazovanja* čiji je sastavni dio istraživanje djece i mladih koja ne upisuju i koja napuštaju osnovnu i srednju školu. Objavljena je u decembru 2011. godine.

maloljetničkog zatvora. Poređenja radi, u 2017. godini ukupan broj prijavljenih maloljetnih osoba iznosio je 572 (36 žena i 536 muškaraca), broj optuženih 123 (8 žena i 115 muškaraca), a broj osuđenih osoba 96, tačnije 5 žena i 91 muškarac (Žene i muškarci u BiH, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2020).

Ne treba izostaviti ni podatke koji govore o zastupljenosti krivičnih djela maloljetnika u ukupnom kriminalitetu. S tim u vezi, rezultati *Analize usklađenosti zakonodavstva o maloljetničkom prestupništvu u Bosni i Hercegovini s međunarodnim standardima* pokazuju da se tokom posljednjeg desetljeća participacija slučajeva maloljetničkog prestupništva u ukupnom kriminalitetu kretala od 8% do 12% (Save the Children Sarajevo, 2014).

Prezentovani podaci omogućavaju stvaranje slike o kretanju ove negativne pojave, ali ukazuju i na potrebu za njenom prevencijom i sprečavanjem njene daljnje ekspanzije u društvu.

ZAKONSKA REGULATIVA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Donošenjem Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima Federacije Bosne i Hercegovine iz 2014. godine stvorena je podloga za bolji pristup i tretman maloljetnika sklonih društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja. Zakonom su postojeće odgojne preporuke (alternativne mjere) i krivične sankcije redefinisane i dopunjene, a uvedena je dodatna alternativna mjera u obliku policijskog upozorenja. Poseban značaj u prevenciji i sprečavanju ekspanzije maloljetničkog prestupništva kao socio-patološke pojave imaju odgojne preporuke. Primarna svrha odgojnih preporuka je sprečavanje vođenja krivičnog postupka protiv maloljetnika, ali i kroz njihovu primjenu ostvarivanje pravilnog razvoja maloljetnika i jačanje lične odgovornosti kako u budućnosti ne bi činili krivična djela (član 25., Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, Službene novine FBiH, br. 7/14).

U odgojne preporuke se prema članu 26. Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku ubrajaju:

- lično izvinjenje oštećenom,
- naknada štete oštećenom,
- redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao,
- uključivanje u rad, bez nadoknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja,
- liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulantno),
- uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman odgojnih, obrazovnih, psiholoških ili drugih savjetovališta.

Za njihovu primjenu je nužno ispuniti članom 24. definisane uslove koji podrazumijevaju:

- da maloljetnik priznaje krivično djelo,
- da je priznanje dato slobodno i dobrovoljno,
- da postoji dovoljno dokaza da je maloljetnik učinio krivično djelo,
- da maloljetnik u pisanoj formi izražava spremnost za pomirenje sa oštećenim,
- da maloljetnik u pisanoj formi da pristanak za primjenu odgojne preporuke, a mladi maloljetnik uz pristanak roditelja ili staratelja i
- da u pisanoj formi pristanak da i oštećeni u slučaju kada se to prema zakonu zahtijeva.

U odabiru i primjeni odgojnih preporuka značajnu uloga ima organ starateljstva. Kada je riječ o *Ličnom izvinjenju oštećenom* i *Naknadi štete oštećenom*, ove dvije odgojne preporuke provodi direktno organ starateljstva u postupku posredovanja (medijacije) između maloljetnika i oštećene osobe. Kod *Ličnog izvinjenja oštećenom* organ starateljstva posreduje onda kada se postupak vodi pred organom starateljstva i/ili medijacije pred organom određenim za provođenje medijacije. Organ starateljstva određuje ovlaštenu osobu organa starateljstva za provođenje postupka, poziva maloljetnika i oštećenog, dobija saglasnost za zajednički sastanak i zakazuje sastanak, te utvrđuje izvršenost ili neizvršenost preporuke. Pored toga, organ starateljstva izvještava tužilaštvo o procesu posredovanja. Za proces medijacije je važno naglasiti da organ starateljstva ima ulogu učesnika u procesu i ulogu zaštite maloljetnika. On podnosi izvještaj tužilaštvo i sudu tj. organu koji vodi

postupak o uspješnosti medijacije. Ukoliko je preporuka izvršena, tužilac donosi odluku o izricanju preporuke. U slučaju njenog neizvršavanja, tužilac izdaje naredbu o pokretanju pripremnog postupka i o tome informiše organ starateljstva.

Kod *Naknade štete oštećenom* procedura je slična onoj kod prethodne odgojne preporuke, uz dodatnu obavezu organa starateljstva koja podrazumijeva praćenje izvršenja ove preporuke i podnošenje izvještaja tužilaštvu sa naznakom o izvršenosti ili neizvršenosti preporuke. Ukoliko je ona izvršena, tužilac ne pokreće krivičnu proceduru. Međutim, ukoliko preporuka nije izvršena, slijedi pokretanje krivične procedure od strane tužioca.

Organ starateljstva ima definisane obaveze i kod primjene preostalih odgojnih preporuka. Kada je riječ o *Redovnom pohađanju škole ili redovnom odlaženju na posao*, organ starateljstva prisustvuje ročištu na kojem se razmatra mogućnost i opravdanost primjene odgojne preporuke. Ukoliko se utvrdi opravdanost primjene odgojne preporuke, organ koji vodi postupak (tužilaštvo ili sud) donosi odluku o njenom izvršenju i obavještava organ starateljstva. Organ starateljstva najmanje jedanput mjesečno obavještava organ koji vodi postupak o provođenju preporuke. S druge strane odgovorno stručno lice škole, ili odgovorno lice imenovano o strane poslodavca za praćenje primjene odgojne preporuke, jednom mjesečno izvještava organ starateljstva o provođenju preporuke.

U slučaju da ne postoje opravdane mogućnosti za primjenu odgojne preporuke, tužilac će pokrenuti krivičnu proceduru. Za primjenu odgojne preporuke *Uključivanje u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije, ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja*, najprije je važna spremnost i pristanak maloljetnika na izvršenje ove preporuke. Organ starateljstva je obavezan prisustvovati ročištu kako bi se utvrdile mogućnosti i opravdanost primjene preporuke. Za ovu odgojnu preporuku, a u pogledu dužnosti organa starateljstva je važno još istaknuti da, on upoznaje tužioca i sudiju sa listom odgovarajućih organa, ustanova ili organizacija adekvatnih za izvršenje ove preporuke. Nakon što organ koji vodi postupak organu starateljstva dostavi odluku o izvršenju preporuke, on sklapa sporazum sa pravnim licem odabranim za izvršenje preporuke. Na organu starateljstva je da prati ispunjenje preporuke u saradnji sa odgovornim licem određenim od strane pravnog lica i o tome obavještava organ koji vodi postupak (sud ili tužilaštvo) jednom mjesečno.

Kada je riječ o odgojnoj preporuci *Liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulatno)*, organ starateljstva prvenstveno prisustvuje ročištu na kojem se razmatraju uslovi za primjenu ove odgojne preporuke. Organ starateljstva je dužan tužioca i sudiju upoznati sa listom zdravstvenih ustanova u kojima bi se preporuka mogla realizovati. Identično kao i kod prethodne odgojne preporuke, organ koji vodi postupak dostavlja odluku o izvršenju preporuke organu starateljstva, koji sklapa sporazum sa odabranom zdravstvenom ustanovom. Organ starateljstva zajedno sa odgovornim licem iz zdravstvene ustanove prati ispunjenje odgojne preporuke i o tome jednom mjesečno obavještava sud ili tužilaštvo. Pored toga, učestvuje i u izradi plana liječenja.

Pristanak maloljetnika je neophodan i za primjenu ove odgojne preporuke. Ukoliko maloljetnik povuče saglasnost za liječenje, organ starateljstva ga je dužan upoznati sa mogućim posljedicama. Za odabir i primjenu odgojne preporuke *Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman odgojnih, obrazovnih, psiholoških ili drugih savjetovališta* vrijedi identična procedura kao i kod prethodne preporuke. Organ starateljstva vrši odabir savjetovališta i u saradnji sa odgovornim licem u savjetovalištu priprema program rada i program uključivanja maloljetnika u savjetovalište, te jednom mjesečno o ispunjenju preporuke izvještava sud ili tužilaštvo.

Uključivanje maloljetnika u odgojno obrazovna savjetovališta podrazumijeva kurseve za stručno osposobljavanje i karakteriše ga grupni rad, dok je u psihološkim savjetovalištima fokus na individualnom tretmanu maloljetnika¹⁶⁵.

---

¹⁶⁵ Za interpretaciju obaveza organa starateljstva u slučajevima izricanja i primjene odgojnih preporuka prema maloljetnicima korišten je *Priručnik za vanpravosudne organe o primjeni odredbi Zakona o zaštiti i postupanju*

PRIMJENA ODGOJNIH PREPORUKA U KANTONU SARAJEVO

Kada je riječ o aktivnostima u pogledu primjene odgojnih preporuka prema maloljetnicima u Kantonu Sarajevo, važno je napomenuti da se stručni kadrovi Centra kontinuirano educiraju o primjeni Uredbe o primjeni odgojnih preporuka prema maloljetnicima u Federaciji Bosne i Hercegovine. Profesionalci zaposleni u Kantonalnom centru za socijalni rad Sarajevo su tokom 2020. godine pohađali i edukaciju za medijatore, te su certificirani za provođenje preporuka ličnog izvinjenja oštećenom i naknade štete oštećenom, što je jedan od zakonskih preduslova za njihovu primjenu.

Pored toga, Kantonalni centar je proveo postupak i izvršio izbor ustanova i nevladinih organizacija u kojima će se izvršavati odgojna preporuka uključivanja u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Prema Izvještaju o radu iz 2019. godine, Sporazum o provođenju pomenute odgojne preporuke je potpisan sa KJU „Gerontološki centar”, KJU „Dom za socijalno zdravstveno zbrinjavanje osoba sa invaliditetom i drugih osoba”, Servisnim centrom za podršku porodicama djece i osoba s poteškoćama u razvoju „Dajte nam šansu” i Savezom organizacija za podršku osobama s intelektualnim poteškoćama FBiH „SUMERO”.

Da bi se stekao uvid u stanje primjene odgojnih preporuka prema maloljetnicima u Kantonu Sarajevo izvršena je analiza izvještaja o radu Kantonalnog Centra za socijalni rad u periodu od 2019. do 2021. godine.

Prema dostupnim podacima iz 2019. godine za počinjena krivična djela od strane maloljetnika je izrečeno 28 odgojnih preporuka. Od toga je prema 19 maloljetnika primijenjena odgojna preporuka uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman odgojnih, obrazovnih, psiholoških ili drugih savjetovašta, 4 lična izvinjenja oštećenom, 4 redovna pohađanja škole (odlazak na posao) i 1 naknada štete oštećenom. Odgojne preporuke liječenja u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulantno) i uključivanja u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja u toku 2019. godine nisu izricane.

U toku 2020. godine je izrečeno 19 odgojnih preporuka za počinjena krivična djela, što je manje u odnosu na prethodnu godinu (28). Za 13 maloljetnika je izrečena preporuka uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman odgojnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savjetovašta, 3 lična izvinjenja oštećenom, 2 redovna pohađanja škole (odlazak na posao) i 1 naknada štete oštećenom.

Odgojne preporuke liječenja u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulantno) i uključivanja u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja nisu izricane ni u toku 2020. godine. U 2021. godini je porastao broj izrečenih odgojnih preporuka u odnosu na prethodnu godinu (19) i iznosi 27. Od njih 27, 20 je odgojnih preporuka uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman odgojnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savjetovašta, 3 lična izvinjenja oštećenom, 2 redovna pohađanja škole (odlazak na posao), 1 naknada štete oštećenom i 1 uključivanje u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Odgojna preporuka liječenja u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulantno) nije izricana.

U cilju sticanja potpunijeg uvida u zastupljenost maloljetničkog prestupništva u Kantonu Sarajevo, ali i odnosa izrečenih odgojnih preporuka i krivičnih sankcija u nastavku će biti predstavljeni podaci o broju izrečenih sankcija u istom periodu, tj. od 2019. do 2021. godine.

Tabela br.1. Krivične sankcije izrečene maloljetnim počiniocima krivičnih djela u 2019. godini u Kantonu Sarajevo

Odgojne mjere i maloljetnički zatvor	2019.g.
Sudski ukor	8
Upućivanje u odgojni centar	18
Pojačan nadzor roditelja, usvojitelja i staratelja	2
Pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja	25
Upućivanje u odgojnu ustanovu	1
Upućivanje u vaspitno popravni dom	4
Upućivanje u maloljetnički zatvor	4
Ukupno:	62

U 2019. godini (tabela br.1) najčešće izricana odgojna mjera je bila pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja (25) i upućivanje u odgojni centar (18). Sudski ukor je izrečen prema osam maloljetnika, dok su u vaspitno popravni dom i maloljetnički zatvor upućena po četiri maloljetnika.

U izvještaju su, pored navedenih i u tabeli prikazanih odgojnih mjera, izdvojene i zasebno predstavljene *Posebne obaveze*¹⁶⁶ kojih je izrečeno 46. Najveći broj se odnosio na redovno pohađanje škole, kao i pohađanje kurseva za stručno osposobljavanje. Ukupan broj maloljetnika kojima su izrečene posebne obaveze je bio 22.

Tabela br.2. Krivične sankcije izrečene maloljetnim počiniocima krivičnih djela u 2020. godini u Kantonu Sarajevo

Odgojne mjere i maloljetnički zatvor	2020.g.
Sudski ukor	6
Upućivanje u odgojni centar	9
Pojačan nadzor roditelja, usvojitelja i staratelja	1
Pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja	30
Upućivanje u odgojnu ustanovu	4
Upućivanje u vaspitno popravni dom	3
Upućivanje u maloljetnički zatvor	2
Ukupno:	55

Iz dostupne tabele je vidljivo da je najčešće izricana odgojna mjera u toku 2020. godine bila pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja (30), te upućivanje u odgojni centar (9). U 2020. godini

¹⁶⁶ Posebne obaveze se ubrajaju u odgojne mjere upozorenja i usmjeravanja. Sud maloljetniku može izreći obavezu: da redovo pohađa školu, da neizostaje s posla, da se osposobi za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima, da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, da se uzdrži od posjećivanja određenih lokala, odnosno priredbi i izbjegava društva i određene osobe koje na njega mogu štetno uticati, da se maloljetnik uz saglasnost zakonskog zastupnika, podvrgne stručnom medicinskom postupku ili postupku odvikavanja od droge ili drugih vrsta ovisnosti, da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u savjetovalištu za mlade, da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili se priprema da polaže ispite na kojima se provjerava određeno znanje, da se uključi u određene sportske i rekreativne aktivnosti i da bez posebne saglasnosti suda ne može napustiti mjesto prebivališta ili boravišta (član 35., Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, Službene novine FBiH, br. 7/14).

je zabilježeno smanjenje broja izrečenih mjera upućivanja u odgojni centar u odnosu na prethodnu godinu (18). Smanjeno izricanje ove odgojne mjere moguće je vezivati za pandemiju COVID-19 u kontekstu mjera zabrane kretanja maloljetnika, ali i manjeg broja maloljetnika koji su bili u sukobu sa zakonom. U maloljetnički zatvor su upućena dva maloljetnika.

U izvještaju su izdvojene i *Posebne obaveze* kojih je izrečeno 46. Najveći broj se odnosio na redovno pohađanje škole, kao i pohađanje kurseva za stručno osposobljavanje. Ukupan broj maloljetnika kojima su izrečene posebne obaveze je bio 22.

Tabela br.3. Krivične sankcije izrečene maloljetnim počiniocima krivičnih djela u 2021. godini u Kantonu Sarajevo

Odgojne mjere i maloljetnički zatvor	2021.g.
Sudski ukor	10
Upućivanje u odgojni centar	15
Pojačan nadzor roditelja, usvojitelja i staratelja	0
Pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja	35
Upućivanje u odgojnu ustanovu	3
Upućivanje u vaspitno popravni dom	3
Upućivanje u maloljetnički zatvor	4
Ukupno:	70

Najčešće izricane odgojne mjere u 2021. godini su bile pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja (35) i upućivanje u odgojni centar (15). Dok je u prethodnoj godini zabilježeno smanjenje broja maloljetnika upućenih u odgojni centar (9), u 2021. godini je došlo do povećanja, te je ova mjera izrečena prema 15 maloljetnika. Ovakvo stanje se može dovesti u vezu sa popuštanjem mjera nametnutih u toku pandemije COVID-19, koje su se značajno odrazile na rad ustanova socijalne zaštite i primjenu zakonom propisanih mjera. U maloljetnički zatvor su upućena 4 maloljetnika.

Posebnih obaveza je izrečeno 52. Najveći broj se odnosio na stručno osposobljavanje za neko zanimanje (17) i redovno pohađanje škole (9). Ukupan broj maloljetnika kojima su izrečene posebne obaveze je bio 28.

Iz podataka dostupnih u izvještajima Kantonalnog centra za socijalni rad Sarajevo je vidljiva značajno veća zastupljenost krivičnih sankcija u odnosu na odgojne preporuke. Analizirajući vrste primijenjenih odgojnih preporuka moguće je zaključiti da su najviše zastupljene preporuke uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman odgojnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savjetovališta, zatim lično izvinjenje i naknada štete oštećenom, te redovno pohađanje škole (odlazak na posao).

Odgojna preporuka uključivanja u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja je u posljednje tri godine (od 2019. do 2021. godine) primijenjena samo prema jednom maloljetniku. Ovaj podatak je posebno interesantan, s obzirom da su se potpisivanjem sporazuma između Kantonalnog centra za socijalni rad Sarajevo i određenog broja ustanova i nevladinih organizacija osigurali uslovi za provođenje ove preporuke, ali je evidentno da njena primjena u praksi nije zaživjela u većoj mjeri. Pored navedenih odgojnih preporuka, Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine propisana je i preporuka liječenja u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulantno). U razdoblju od 2019. do 2021. godine u praksi nije zabilježena primjena ove preporuke prema maloljetnicima u Kantonu Sarajevo.

ZAKLJUČAK

Značaj odgojnih preporuka ogleda se prvenstveno u izbjegavanju klasične krivične procedure, odnosno nepokretanju krivičnog postupka prema maloljetnicima, u onim slučajevima kada je njihova primjena opravdana. Važno je imati na umu da prestupničko ponašanje može predstavljati samo jednu fazu u razvoju maloljetnika, te bi pokretanje krivične procedure imalo negativan efekat na buduće ponašanje i formiranje njegove ličnosti. U tom kontekstu odgojne preporuke pružaju mogućnost korekcije ponašanja maloljetnika i sprečavanje ponavljanja istog ili težih oblika ponašanja u budućnosti. Odgojnim preporukama je moguće izbjeći stigmatizaciju maloljetnika i njegovo trajno etiketiranje od strane i u samom društvu. Ali i uticati na razvoj samopouzdanja, jačanje ličnosti maloljetnika i odgovornosti za vlastite postupke. Posmatrajući stanje u pogledu primjene odgojnih preporuka u praksi, iz prezentovanih podataka Kantonalnog centra za socijalni rad Sarajevo je vidljivo da se one još uvijek ne primjenjuju u značajnijoj mjeri i da prevladavaju krivične sankcije u odnosu na alternativne mjere. Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine su definisane obaveze organa starateljstva u izricanju i primjeni odgojnih preporuka. Nadovezujući se na pomenute obaveze, a imajući u vidu, vrlo često prisutnu kadrovsku i infrastrukturnu podkapacitiranost centara za socijalni rad, ovo se može imenovati kao jedan od ključnih razloga nedovoljne primjene alternativnih mjera u praksi. U Kantonu Sarajevo bi bilo značajno aktivirati, tj. u većoj mjeri primjenjivati preporuku uključivanja u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog i ekološkog sadržaja, s obzirom da je Centar sa pojedinim ustanovama i organizacijama potpisao sporazum o njenom provođenju. Ono što svakako predstavlja korak naprijed u implementaciji odgojnih preporuka od strane Kantonalnog centra za socijalni rad Sarajevo jeste kontinuirana edukacija stručnih kadrova. Na ovaj način se profesionalci dodatno osposobljavaju za primjenu odgojnih preporuka u skladu sa zakonom propisanim uslovima, a posljedično se maloljetnicima pruža prilika za korekciju društveno neprihvatljivog ponašanja, te stvara temelj za njihov pravilan razvoj i odrastanje.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2020). *Žene i muškarci u BiH*.
2. Buljubašić, S. (2008). *Maloljetnička delinkvencija*. Sarajevo: DES.
3. Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine (2004). *Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007, Pregled siromaštva u Bosni i Hercegovini*.
4. Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo (2020), *Izveštaj o poslovanju – Izveštaj o radu i finansijskom poslovanju JU „Kantonalni centar za socijalni rad” za 2019. godinu*.
5. Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo (2021), *Izveštaj o poslovanju – Izveštaj o radu i finansijskom poslovanju JU „Kantonalni centar za socijalni rad” za 2020. godinu*.
6. Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo (2022), *Izveštaj o poslovanju – Izveštaj o radu i finansijskom poslovanju JU „Kantonalni centar za socijalni rad” za 2021. godinu*.
7. Milutinović, M. (1976)., *Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije, II dopunjeno izdanje*, Beograd: Savremena administracija.
8. *Priručnik za vanpravosudne organe o primjeni odredbi o Zakonu o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku i FBiH i Brčko distriktu*. (2015), Sarajevo: Save the Children, Ministarstvo pravde FBiH.
9. Save the Children (2014). *Analiza usklađenosti zakonodavstva o maloljetničkom prestupništvu u Bosni i Hercegovini s međunarodnim standardima*.
10. UNDP (2011). *Studija Nepohađanje i napuštanje obrazovanja*.
11. *Uredba o primjeni odgojnih preporuka prema maloljetnicima*, Službene novine Federacije BiH, br. 6/09.
12. *Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, Službene novine Federacije BiH, br. 7/14.

IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL RECOMMENDATIONS FOR MINORS IN SARAJEVO CANTON

Abstract: *In the Federation of Bosnia and Herzegovina, the creation and adoption of a separate legal regulation that treats juvenile delinquency pointed out the importance of a separate approach to young people with socially unacceptable forms of behavior, in relation to the category of adult offenders. The Law on Protection and Treatment of Children and Juveniles in Criminal Proceedings of the Federation of Bosnia and Herzegovina was adopted in 2014. Compared to the previous Criminal Code, the Law on Execution of Criminal Sanctions and the Law on Criminal Procedure, which also regulated the area of juvenile delinquency, the mentioned Law includes new alternative measures and criminal sanctions, amendments to existing ones, and redefined periods of their implementation. It is indisputable that the adoption of the Law created the basis for a more adequate, dedicated and efficient approach to children and minors who exhibit certain behavioral disorders and commit crimes, as well as opportunities to prevent recidivism, especially through alternative measures. However, the question arises as to how much the enforcement of the Act itself has come to life in practice. In this paper, the focus will be on educational recommendations, whose primary goal is not to initiate criminal proceedings against juveniles, and to develop and strengthen their personal responsibility, in order to prevent recidivism and committing crimes in the future. Analysis of available documentation will try to determine the extent to which educational recommendations are applied to minors in Sarajevo Canton, the most commonly used educational recommendations, as well as difficulties in applying all legally defined recommendations.*

Key words: *juvenile delinquency, legislation, educational recommendations.*

**THE RISKS OF ACTIVITIES OF PRESCHOOL CHILDREN:
FEATURES, CAUSES, PREVENTION**

*Raisa Chumicheva,
Doctor PhD, Prof.
Southern Federal University.
Rostov-on-Don, Russia.
E-mail: rmchumicheva@sfedu.ru*

*Olga Zvereva,
Dr. Zvereva, Prof.
Moscow Pedagogical State University, Moscow Russia
E-mail: zverev59@mail.ru*

Abstract: *The article reveals the concept of "risk" in psychological and pedagogical research. The authors consider different interpretations of the concept of the word risk. The features of risky actions of preschool children in the educational environment are described. The authors write about the preventive activity in the preschool educational environment as a prevention of the occurrence of risky actions in preschool children. The "risk" is determined by individual personality characteristics, which are determined by the age, gender and social factors, which determines both risky behavior and risky activities. In the article, the authors consider the manifestations of children's activity that lead to risk, pose a danger to children due to their age and psychological characteristics. The motives of risks are considered. In the article special attention is paid to digital technologies in the development of preschool children, the advantages and disadvantages are considered. For our study, this position is very significant in determining risk because it is associated with risky activities of children. It is in a situation when it is uncertain for them and they have to make a choice and assess their capabilities, in which a certain risk is inherent. If a child has low self-esteem under the wrong or harsh influence of an adult, the hour will come when the child will risk trying his strength or opportunities to resist the community with a risky activity. Parents and teachers face a significant task: creating effective conditions for the prevention of reducing stressful situations for a child in the family and educational organizations. The main types of preventive activities in the preschool educational situation are presented. The purpose of the research and research methods are described.*

Key words: *risk, risky activity, risky action, prevention in early childhood.*

Introduction

In modern conditions of digitalization of education, the problem of risk and risky activities of children who independently use digital means – games in virtual space are being actualized. The analysis of the concept of "risks" in psychological and pedagogical research allowed to identify its characteristics, identify possible negative and positive aspects that can be taken into account in the process of designing psychological and pedagogical support for the development of a child in a digital environment and prevention of risky activities of preschool children.

For our study, this position is very significant in determining risk because it is associated with risky activities of children. It is in a situation when it is uncertain for them and they have to make a choice and assess their capabilities, in which a certain risk is inherent.

Let's consider different interpretations of the concept of "risk".

According to A.V. Shabolt, the concept of the "risk" includes such meanings as "chance", "opportunity", "danger", "loss", revealing negative and positive meanings of risk [10]. Risk, according

to V.A. Petrovsky, is a measure of the expected disadvantage in case of failure in activity; it is a situation of choice between two possible options of action [8].

O. Renn identifies four semantic images of the risk: as an imminent danger, an accidental threat that causes unpredictable actions; an invisible threat to health and well-being; the cost-benefit ratio; people's desire to feel at risk, the desire for thrills [17].

A.P. Algin studies the risk as "an activity associated with overcoming uncertainty in a situation of inevitable choice, during which it is possible to quantify and qualitatively assess the probability of achieving the intended result, failure and deviation from the goal" [1, p. 19]. Risk is not a descriptive characteristic of a situation, but an evaluative category associated with a person's action, his assessment — "self-assessment" [9, p. 23].

Research

The purpose of the study is to study the manifestations of risky actions of children of the 7-th year of life who are in preschool educational organizations (kindergartens).

The objectives of the study were:

1. To study the problem of risk as a factor that changes the behavior and activity of children.
2. To establish the reasons for risky actions, behavior and activities of children described in the studies.
3. To identify risky actions of children of the 7-th year old as a prerequisite for the appearance of risky behaviors and activities in high school age.
4. Outline preventive activities to prevent and correct risky actions of preschoolers.

The following research methods were used:

content analysis of scientific articles, which made it possible to define the concept of "risk", its features of manifestation and factors of occurrence; methods of pedagogical observation and analysis of behavior and manifestations of children's actions in child-parent relationships, systematization of the data obtained; method of designing types of preventive activities to prevent risky actions at an early stage of child development – in preschool childhood.

For our study, this position is very significant in determining risk because it is associated with risky activities of children. It is in a situation when it is uncertain for them and they have to make a choice and assess their capabilities, in which a certain risk is inherent. If a child has low self-esteem under the wrong or harsh influence of an adult, the hour will come when the child will risk trying his strength or opportunities to resist the community with a risky activity.

P.G. Galuzo notes that negative assessments, inconsistency of parents' demands, authoritarian upbringing of children increases their propensity to risky actions [3, p.158]. Examples of such manifestations are not only an early test of smoking, alcohol, but also suicide, self-harm or others.

Parents, by their actions and words, create a stress situation for children, which gives rise to feelings of guilt and helplessness in the child, leads to depressive disorders and aggression [13; 14]; and the child in a stressful situation uses various forms of risky behavior [18; 15]. Parents and teachers face a significant task: creating effective conditions for the prevention of reducing stressful situations for a child in the family and educational organizations.

Risk readiness is determined by individual personality characteristics, which are determined by age, gender and social factors, which determines both risky behavior and risky activities [5]. R. Kettel noted that the risk is associated with "impulsivity" [12, p. 162]. Observations of preschool children, who are characterized by age-related impulsivity and a reduced level of volitional self-regulation, allowed us to state that 15% of older preschool children are prone to risky actions: climb a tree, garage roofs, experiment with unknown objects, swing on a swing standing and not holding on to ropes, not wearing seat belts, etc.

Sometimes children have no sense of danger, they do not know what is harmful, what is good for them. There are examples in the literature that children do not calculate their strength and can jump from tree branches, as cartoon characters do. Unfortunately, there are cases when children fall out of the window.

The state educational standard of preschool education of the Russian Federation emphasizes about safety, this is an important educational area at the present stage.

This suggests that as independence is acquired and the skills of volitional self-regulation are not formed, risky actions in children of primary school age are transformed into risky activities: with gasoline, cartridges, chemical reactions, etc., which damages the child's health, and sometimes life. Our observations are confirmed by the research of M. Zuckerman, who emphasized that vivid strong feelings, the need to achieve success, to learn new things acts as a powerful excitement and incentive to search for new experiences, novelty and the desire for dangers [19, p. 309].

The younger child, his curiosity in discovering the secrets of the world, the stronger the craving for gaming activities by means of a gadget or tablet, which sometimes turns into a gaming addiction. The timely recognition of risk motives by adults creates prerequisites for preventing the appearance of risky activities in the future.

According to V.A. Petrovsky, "three types of motives encourage a person to take risks: the desire to overcome difficulties, the desire for the unknown, the desire for danger" [7, p.36].

In a transformed world, digitalization is an essential factor for the emergence of risky activities, which undoubtedly brings significant benefits for the development of civilization, but it also hides dangers for the development of young children. Such dangerous factors are digital games that provide opportunities and chances of winning associated with certain risks. The child is impulsive and ready to take risks for the sake of winning, and any loss becomes a tragedy for him, an incentive to repeat the game, to take another risk with the hope of a long-awaited victory in the game.

A recurring situation leads a child to choose a risky behavior model, and subsequently to risky activities, if only such processes take place outside the field of view of an adult (parent, teacher). A.K. Osnitsky paid special attention to two factors that cause risky behavior of a child from early childhood - the dictate of parents, encouraging the child to assert himself in unreasonable ways, as well as alienation from the child with tablets, mobile phones [6].

In a pandemic situation, these two factors have increased their impact on the child, changing the nature of the relationship not only in the parent-child system, but also in the emergence of a new model of behavior of a "risky", risky type of activity. In the hands of a child, a more attractive means of communication appeared in comparison with an adult, it became a bright competitive compared to a parent, as it allowed the child to control it, made it independent of an adult. Under the influence of the child's hand, unexpected images began to appear, stunning actions of the characters that fascinate, stun his imagination. But at the same time, digital means begin to change the mental and physical development of a preschooler very quickly, generating impulsive behavior, aggressiveness in case of restriction and withdrawal of mobile devices from the hands of a child.

Digital means stimulate hedonistic motives in a child (curious, pleasure, thrills) and hyperactivation of behavior (to be bolder, more confident, noticeable, significant) [4]; transform the limbic system, enhance dopamine metabolism, stimulate the attractiveness of emotionally intense events, which determines the appearance of risky actions earlier. Scientists state that disorders of the nervous system, minimal brain dysfunction in the prenatal period of a child's development led to a disorder of behavior and emotions of children at an early age; establish a link between psychopathological changes and risky behavior of a child, proving that ignoring the symptoms and condition of the child's nervous system in early childhood, thereby we adults cause the appearance of various forms of risky behavior [11].

The children of the digital generation have a different intelligence, values, obsession with self-expression, self-learning using tablets and phones from an early age. Virtual communication is fragmentary, ignores the spiritual connection between people. Communication with peers has become more superficial and formal, it is more difficult for them to understand the emotions, feelings and desires of another person.

At the same time, the digitalization of education is very controversial. On the one hand, the development of digital technologies is assessed as a progressive step towards an open global society based on common goals and values, has certain advantages and competitiveness over traditional means.

On the other hand, there is criticism of the processes of digitalization leading to the loss of a person's freedom, manipulation of his consciousness, a crisis of identity and humanism.

Priorities of digital technologies: it is an attractive and competitive tool. The advantages of the digitalization of education are: Game action, emotionally intense communication, a surprise, unexpected transformation, containing mystery and discovery, Figurative-motor, to meet the need.

The digitalization of education is Motivator. Penetration into the mystery of the sensory standard (word, forms, number, color, sound, etc.), the discovery of the "code" of the text, the mentality of the people, their own identity, the emotions of another.

A stimulant. Penetration into the mystery of the sensory standard (words, shapes, numbers, colors, sound, etc.), the discovery of the "code" of the text, the mentality of people, their own identity, the emotions of another.

Vector. For reflection, to design the trajectory of the application of knowledge in their own activities

Results

World Health Organization experts note that the XXI century is the century of mental ill health, the indicators of which include risky actions, risky behavior, risky activities of children.

The Russian model of child mental health support has the Purpose: to protect and strengthen the physical and mental health of children, including their emotional well-being; the order from the state, reflected in the documents.

- the requirement of federal state educational standards
- it is implemented at all levels of education (preschool, primary school, secondary general education, secondary and higher education).

Program analysis: expected results in mental health indicators:

Positive social adjustment to new conditions, integration into the social community;

Confident and adequate behavior in difficult life situations

Regulatory and communication skills.

Positive attitude towards yourself and positive relationships with other people

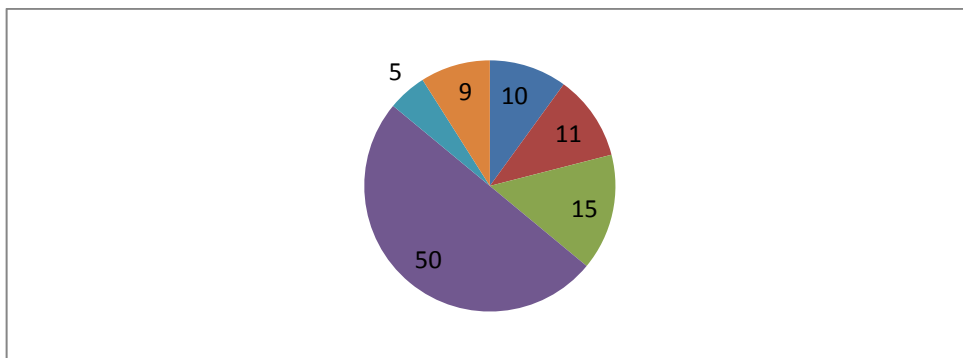
Stable emotional state.

Satisfaction with interpersonal relationships.

If a child has a lack of love and attention from adults, then it leads to such consequences as:

- He loses self-confidence
- He feels abandoned and lonely
- He has lack of positive emotions, that makes him uncertain
- He does not find the support and attention from his parents, relatives etc.
- The authoritarian style of communication can injure him.
- Adults do not provide their child support in unusual circumstances, as a result the child feels abandoned or fear

One of the reasons of the risks is limited communication with adults and increased communication with digital means, developmental disorders in the prenatal period and inattention to early manifestations of risky actions of the child: nonspecific reactions, aggressive actions, loss of social skills, acute emotional reactions, inadequate actions, unjustified experimentation. Pedagogical observations of children of the 7-th year of life allowed us to establish the percentage of risky actions of children in a sample of 89 children of senior preschool age, which is presented in the diagram.

Diagram 1. Types of risky actions of children of the 7-th year of life

- 10 - nonspecific reactions
- 11 - aggressive actions
- 15 - loss of social skills
- 5 - inadequate actions
- 9 - unjustified experiments
- 50- vivid emotional reactions

Based on the analysis of children's medical records and pedagogical observation of the child's behavior and parenting style in the family of preschool children, we can state that risky actions, such as nonspecific reactions, are caused by a violation of the child's development in the prenatal period and severe generic activity; aggressive actions of a child are associated with an authoritarian parenting style; inadequate actions of a child are explained, according to the results of the analysis of the motives of the child's behavior, by his need for love and attention from an adult; the loss of social skills is determined by the connivance and irresponsible attitude of parents to the performance of their educational functions; acute emotional reactions are associated with age-related characteristics (weak volitional self-regulation, disorders of the nervous system, increased emotionality of preschool children); unjustified experimentation - as a manifestation of curiosity and proof of the importance of one's Self, self-affirmation. Propensity to experiment, according to V.V. Vetyugov, O.M. Sergeeva, can lead to risky activities. [2].

Communication with children of the 7-th year of life showed that most often preschoolers find it difficult to explain their motives, because of strong and vivid emotions they are not aware of their actions and cannot explain them. According to World Health Organization, 50% of teachers usually do not notice the appeals of children and their risky actions. The results of our study and the WHO data necessitated the creation of preventive conditions for the prevention of risky actions in early preschool childhood, as the basis for the emergence of risky behaviors and activities in high school age.

We set the following tasks in the study:

1. To form special professional competencies in the early manifestation of risky actions by preschoolers, the ability to understand the manifestations of risky actions by children and the willingness to respond adequately to risky actions of children in uncertain child-adult relationships. Designing a model of preventive activity for early prevention of risky actions of preschool children in behavior and activity.
2. Creation of play and life problem-search situations in the educational environment of the preschool organization as a test by the child to change his inadequate emotional reactions, to control his actions and behavior; as support for positive changes in the actions, behavior, activities of the child; as a reflection by the child of his achievements.
3. Development and implementation of "clusters of methods" – (support, assistance, encouragement), (sympathy, assistance, co-creation), (sincerity, initiative, play), which were integrated into various activities (organized, joint, individual) and forms of their organization (travel, experimentation, research, virtual excursions).

The main types of preventive activities in the preschool educational situation were:

- diagnostics of subjects of education for the presence of risky actions in communication, behavior, activity (children, parents, teachers) by methods of pedagogical observation, analysis of diagnostic maps, survey and conversation;
- professional development of teachers and organization of training sessions on the acquisition of special competencies in risky activities and its prevention, experience of reflection of risky actions in pedagogical activity, development of readiness to implement methods of prevention of risky actions of children; professional development
- educational activities of parents in matters of style and means of raising a child in the conditions of digitalization of education and society, cooperation in the design and implementation of methods for preventing risky actions of a child and supporting a child in difficult life situations of communication and activity;
- integration of game and life problem-searching and reflexive situations into various types of activities, as well as a cluster of special methods for preventing risky actions of a child

Conclusion

1. Theoretical analysis of research, risks may have a dangerous and stimulating potential in the development of a preschool child, but with a combination of unfavorable factors, they cause the appearance of risky behaviors and risky activities.
2. Psychological and pedagogical studies have established the causes, factors influencing the appearance of risky activities of a child, the early manifestation of risky actions in preschool childhood, associated with factors such as incorrectly chosen parenting styles by parents, the strengthening of digital means of communication.
3. At preschool age, risky actions and risky behavior are poorly motivated and unconscious, which is due to the age, psychological characteristics and personal resources of the child (motives, needs, volitional self-regulation). Pedagogical observations made it possible to establish the lack of special professional competencies of teachers in the issues of early prevention of risky actions in preschool childhood.
4. It is possible to overcome risky actions of preschool children and prevent the appearance of risky activities in the future with close cooperation of the preschool educational organization with the family, an adequate understanding by adults of the motives of risky actions of the child, support of the child in difficult life situations and encouraging him to reflect and self-regulate his actions.
5. . The meaning of preventive activities in preschool educational institutions is to prevent at the earliest stage problems that are only emerging and are not yet clearly manifested in the behavior and activities of the child.

References

1. Algin A. P. *Risk and its role in public life. M.: Thought, (1989). 192, p. nineteen*
2. Vetyugov V.V. Sergeeva O.M. *Recreational risky behavior: motivation, dynamics, development factors. // Scientific and practical journal "Narcology". - No. 3. – (2017). - S. 48-60.*
3. Galuzo P.R. *Parental educational influences as factors of risky behavior of adolescents // Intergenerational relations: modern discourse and strategic choices in psychological and pedagogical science and practice. No. 120, (2020). - P.156-158.*
4. Zavyalov V.Yu. *Psychological aspects of the formation of alcohol dependence. Novosibirsk: Science. Sib. department, (1988). - 198 p.*
5. Kotik M. A. *Psychology and safety. Tallinn: Valgus, (1989). 447 p.*
6. Osnitsky A.K. *Intergenerational connections and digitalization // Intergenerational relations: modern discourse and strategic choices in psychological and pedagogical science and practice. No. 120, (2020), 18-21.*
7. Petrovsky V. A. *Activity of the subject under conditions of risk: author. dis. ... cand. psychol. Sciences. M., (1977). 23 p.36*
8. Petrovsky, V.A. *Uncertainty and risk: phenomenology and experience of interpretation / V.A. Petrovsky // Risk management. – (1997). - No. 4. – S. 13–15].*
9. Solntseva G.N. *Risk and reflexive regulation of activity (an experience of psychological analysis of the concept of risk) // Questions of risk analysis. (2000). Vol. 2, No. 3–4. pp. 86–91.*
10. Shaboltas A.V. *Risk and risky behavior as a subject of psychological research // Bulletin of St. Petersburg University. - Ser. 12 You p. 3, (2014). - S. 5-15.*
11. Shatyr Yu.A., Delarue V.V., Ulesikova I.V., Mulik I.G., Popov S.F., Mulik A.B. *Psychophysiological conditionality of risky human behavior // Bulletin of the VolgGMU. - Issue 4(72). (2019). - S. 113-118.*
12. Cattell R. B., Cattell A. K., Cattell H. E. *Sixteen Personality Factor Questionnaire (5th ed.). Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing, (1993). P. 162*
13. Cole D. A., Warren D. E., Dallaire D. H., Lagrange B., Travis R., Ciesla J. A. *Early predictors of help-less thoughts and behaviors in children: developmental precursors to depressive cognitions // Clin Child Psychol Psychiatry. 12(2): 295–312, (2007).*

14. Dettling A. C., Schnell C. R., Maier C., Feldon J., Pryce C. R. Behavioral and physiological effects of an infant-neglect manipulation in a bi-parental, twinning primate: impact is dependent on familial factors // *Psychoneuroendocrinology*. 32(4):331–349, (2007).
15. Erratum in: *Ann Clin Psychiatry*. 19(3): 211, 2007. Steptoe A., Marmot M. Burden of psychosocial adversity and vulnerability in middle age: associations with biobehavioral risk factors and quality of life // *Psychosom Med*. 65(6): 1029–1037, (2003).
16. Klinke A., Renn O. *Prometheus Unbound. Challenges of Risk Evaluation, Risk Classification, and Risk Management / Report No 153 of the Center of Technology Assessment*. Stuttgart: Akademie für Technikfolgenabschätzung, (1999). P. 50
17. Renn O. Three decades of risk research: accomplishments and new challenges. // *J. Risk Res.* (1997). N 1. P. 49–71
18. Sacco K. A, Head C. A, Vessicchio J. C., Easton C. J., Prigerson H. G., George T. P. Adverse childhood experiences, smoking and mental illness in adulthood: a preliminary study // *Ann Clin Psychiatry*. 19(2): 89–97, (2007).
19. Zuckerman M. *Sensation seeking and risky behavior*. N. Y.: APA, 2006. P. 309]

RIZIČNE AKTIVNOSTI PREDŠKOLSKE DJECE: ZNAČAJ, UZROCI, PREVENCIJA

Sažetak: Članak otkriva pojam "rizik" u psihološkim i pedagoškim istraživanjima. Autori razmatraju različita tumačenja pojma rizik. Opisuju se značajke rizičnog djelovanja djece predškolske dobi u obrazovnom okruženju. Autori pišu o preventivnom djelovanju u predškolskom odgojnom okruženju kao prevenciji pojave rizičnih radnji kod djece predškolske dobi. „Rizik“ je određen individualnim karakteristikama ličnosti koje su određene dobi, spolom i društvenim čimbenicima, što uvjetuje i rizično ponašanje i rizične aktivnosti. U članku autori razmatraju manifestacije dječje aktivnosti koje dovode do rizika, predstavljaju opasnost za djecu zbog njihove dobi i psiholoških karakteristika. Razmatraju se motivi rizika. U članku je posebna pozornost posvećena digitalnim tehnologijama u razvoju djece predškolske dobi, razmotrene su prednosti i nedostaci. Za naše istraživanje ova je pozicija vrlo značajna u određivanju rizika jer je povezana s rizičnim aktivnostima djece. Upravo u situaciji kada im je neizvjesno i moraju se odlučiti i procijeniti svoje mogućnosti, u čemu je svojstven određeni rizik. Ako dijete ima nisko samopoštovanje pod pogrešnim ili grubim utjecajem odrasle osobe, doći će čas kada će dijete riskirati iskušati svoju snagu ili mogućnosti da se odupre zajednici rizičnom aktivnošću. Pred roditeljima i učiteljima je značajan zadatak: stvaranje učinkovitih uvjeta za prevenciju smanjenja stresnih situacija za dijete u obitelji i obrazovnim organizacijama. Prikazane su glavne vrste preventivnih aktivnosti u predškolskoj odgojno-obrazovnoj situaciji. Opisuju se svrha istraživanja i metode istraživanja.

Ključne riječi: rizik, rizična aktivnost, rizična radnja, prevencija u ranom djetinjstvu.

SAMOPROCJENA PROMJENE PONAŠANJA PRIMJENOM DASS – 21 TESTA KOD MLADIH STUDENTICA

*Doc. dr Olivera Pilipović Spasojević¹⁶⁷,
diplomirani fizioterapeut ZFMR “dr Miroslav Zotović”, docent Medicinskog fakulteta
smjera Fizioterapija*

*Radukić - Vučić Slobodanka¹⁶⁸
radni terapeut ZFMR “dr Miroslav Zotović”,*

*Miladić Vid¹⁶⁹
radni terapeut ZFMR “dr Miroslav Zotović”,*

Apstrakt: Zdrava populacija mladih studentica u razdoblju razvijanja autonomije, samokontrole i susreta sa novom sredinom početkom studiranja formiraju svoje društvene i profesionalne sposobnosti koji će uticati na kvalitet života ali će taj period imati utjecaj na psihičko i fizičko zdravlje mladih žena. Cilj rada je bio utvrditi nivo stresa, anksioznosti i depresivnosti mladih studentica sa DASS-21 testom za samoprocjenu. Metodologija: Epidemiološko opservaciono analitičko istraživanje obuhvatilo je reprezentativan uzorak od 408 zdravih studentica starosti od 19 do 22 godine. Za testiranje smo koristili socio-demografski upitnik, standardizirani test DASS - 21 test (kratka verzija) za procjenu promjene ponašanja i antropometrijsko mjerenje težine i indeksa tjelesne mase (BMI) je bio izvedeno sa Omron BF 510 medicinskim uređajem. Rezultati: Uzorak čine studentice prosječne starosti = 20,5 godina, visine 168,65 cm (SD = 6,01), tjelesne težine 63,09 kg (SD = 9,9) i BMI 22,1 (SD = 3, 2). Analizom DASS -21 utvrđena je visoka vrijednost α Cronbach-a (≥ 0.80). deskriptivnom analizom utvrdili smo Mean vrijednos za stres 17,2, za anksioznost 18 i depresivnost 6. Friedman test ($\chi^2 = 424,63$ za $df = 2$ i $p = 0,000$) koji je utvrdio da postoji jaka statistički značajna razlika između 3 subskora. Sumarno, najveći procenat ozbiljnog i ekstremnog ponašanja imamo u kategoriji anksioznost 23,5%, potom u varijabli stres 18,6% i najmanja je u kategoriji depresivnost 10,5%. Potrebno je formirati multidisciplinarni tim sa različitim aktivnostima koje bi mladim ženama pomogle u prevazilaženja promjene ponašanja.

Ključne riječi: Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa, antropometrijske karakteristike, studentice

UVOD

Populacija mladih studentica se smatra zdravom populacijom. To je razdoblje kada mladi ljudi razvijaju autonomiju, samokontrolu, socijalnu interakciju i učenje. Sposobnosti formirane u ovom periodu direktno utječu na njihovo fizičko i mentalno zdravlje do kraja života. Polovina svih problema mentalnog zdravlja u odrasloj dobi javlja se tokom adolescencije ili prije nje [1].

---

¹⁶⁷ olivera.spasojevic@med.unibl.org

¹⁶⁸ bobanaradukic@yahoo.com

¹⁶⁹ vidmil83@yahoo.com

Visoka prevalencija sedentarnog načina života (hipokinezija), poremećaja mentalnog zdravlja i poremećaja ishrane zabilježena je kod studenata univerziteta širom svijeta. Tokom posljednje decenije, univerzitetska savjetovišta u Evropi zabilježila su značajan porast broja studenata koji traže psihološku podršku, pri čemu je svaki deseti student imao barem jednom ozbiljan mentalni zdravstveni problem. Loše mentalno zdravlje mladih studenata univerzitetskog uzrasta postaje značajan javnozdravstveni problem u mnogim zemljama [2]. Obzirom da je istraživanje obavljeno neposredno prije COVID - pandemije, smatrali smo da presjek mentalnog stanja mladih žena u društvu zabilježeno 2019 može biti idelna osnova za istraživanja koja bi se odnosila na sadašnju situaciju u društvu.

Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) definisala je zdravlje kao "stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i onesposobljenosti". Mentalno zdravlje je stanje socijalnog i emotivnog blagostanja, u kome osoba ostvaruje sve svoje sposobnosti, može da podnese sve životne stresove, produktivno i plodno radi i doprinosi svojoj zajednici [3]. Iz navedenog slijedi da tjelesna kompozicija, fizička kondicija sa emocionalnom stabilnošću u ponašanju ukazuju na zdravstveni potencijal i zdravlje mlade individue i društva u cijelini.

Stres je iskustvo koje doživljavamo u svakodnevnom životu, a povezan je sa osećanjima frustriranosti i nervoze. Stres se definiše kao osjećaj nenormalnog pritiska koji može dolaziti iz različitih aspekata svakodnevnog života (povećano opterećenje, polazak na fakultet, svađa s porodicom, nove ili postojeće finansijske brige). Stres razvija osjećaj ugroženosti ili uznemirenosti što za posledicu prouzrokuje razne fizičke i emocionalne simptome različitog intenziteta. Stres kod studenata predstavlja rastući problem i dostiže zabrinjavajuće nivoe pa je zadnjih godina proveden veliki broj istraživanja koja daju dublju spoznaju o djelovanju stresa na zdravlje studentske populacije [4]. Studenti su izloženi višestrukih zahtjevima koja dolaze iz njihovog okruženja, kao što su: prilagođavanje u procesu studiranja, ispunjavanje razvojnih i akademskih zadataka, izloženost neočekivanim životnim situacijama što može rezultirati pojavom stresa [5]. Mnogi aspekti tokom početka studiranja su prisutni, to su: prelazak iz srednje škole na studije, odlazak od kuće, povećana složenost nastavnog gradiva, finansijska opterećenja, lična i roditeljska očekivanja, takmičarski odnos prema drugim studentima i slično [6,7,8]. Svi navedeni stresori su kompleksni, različitog su intenziteta i konstantno su aktuelni tokom studiranja. U zavisnosti od tipa ličnosti, ovakav kontinuum može da ima za rezultat pozitivni razvoj i jačanje ličnosti. Sa druge strane moguće je i negativno dejstvo prekomjernog i nesavladanog stresa koje dovodi do ugrožavanja zdravlja studentica [9].

Anksiozni ponašanje je jedan od najčešćih poremećaja mentalnog zdravlja i približno četvrtina ukupne populacije tokom svog života ima neke anksiozne simptome. Svakodnevne situacije koje su u vezi sa nedovršenim zadacima i velikim ciljevima udruženi sa osjećajem straha, nemira i brige uslovljavaju nastanak anksioznosti. Svako dugotrajno osjećanje anksioznosti sekundarno stvara adaptaciju ili izbjegavanje aktivacije odbrambenih psiholoških mehanizama te izvor i pojava ovog poremećaja ponašanja može ostati nedetektovana [10]. Anksioznost se karakteriše iracionalnim i prekomjernim osjećajem straha i strepnje koja su praćena hiperaktivnošću vegetativnog nervnog sistema. Osjećaj straha se odnosi na neizvjesnost zbog svakodnevnih životnih situacija ili na nelagodnost zbog suočavanja sa teškom situacijom i razlikuje se od straha koji predstavlja odgovor na poznati uzrok. Anksiozno ponašanje ograničava psihološko i socijalno funkcionisanje individue [10,11]. Depresivnost podrazumijeva snažan osjećaj bezrazložne tuge (hipertimija tuge), psihomotornu inhibiciju, anksioznost uz disfunkciju nagonskog života i organizma oboljelog uopšte [12]. Može se javiti kao simptom ili sindrom u okviru različitih psihijatrijskih poremećaja ili kao samostalan entitet. Na povećanu učestalost depresivnih poremećaja utiču: produženje životnog veka, samim tim i veći broj telesnih oboljenja koja su često praćena depresivnim poremećajima; povećana učestalost jatrogeno izazvanih depresija; kontinuirano povećanje nivoa stresa, kako u razvijenim zemljama, tako i u zemljama u razvoju [13]. Dokazano je da je depresija 1,5 do 2 puta učestalija kod osoba ženskog pola. Na stopu prevalencije značajno utiču socio-ekonomski faktori a najčešće su: nezaposlenost, pripadnost nižoj socio-ekonomskoj klasi, niža formalna edukacija i kvalifikacija, lošiji uslovi života, kao i život u urbanim sredinama [10,14]. Kada velika depresivna epizoda traje duže od dve godine, smatra se da se radi o hroničnom toku bolesti [11, 15].

Razni profili zdravstvenih radnika učestvuju u podizanju svijesti o zdravom načinu života, u prevenciji i liječenju poremećaja ponašanja te smanjenog ili izmjenjenog kretanja. U procesu planiranja preventivnih mjera ključno mjesto treba da ima fizio I radni terapeut.

Fizioterapeuti i radno-okupacioni terapeuti (FT I RT) imaju jedinstvenu stručnost u evaluaciji i intervenciji disfunkcionalnih stanja lokomotornog sistema. Tradicionalno, ove dvije zdravstvene profesije su definisane nizom znanja iz oblasti kliničke primjene fizikalnih agenasa I okupacionih modela koje su usmjerene ka eliminaciji ili maksimalno mogućoj sanaciji invalidnosti (*biomedicinski model*). Međutim, kako su se obe profesije razvijale, tako je obim terapeutske prakse prevazišao raniji model i uloga fizio i radnih terapeuta se proširila na druge oblike preventivne aktivnosti. Danas FT I RT imaju ulogu u poboljšanju kondicije, wellnesa i unapređenje zdravlja nizom mjera koje obuhvataju detekciju, sprečavanje ili smanjivanje faktora rizika koji mogu ugroziti zdravlje (*biopsihosocijalni model fizioterapije*) [16,17,18]. Faktori rizika obuhvataju uticaj vanjske životne sredine i unutrašnjih ličnih faktora koji utiču na zdravlje pojedinca. Uloga FT I RT uključuje edukaciju, intervenciju, istraživanje, savjetodavni rad, identifikaciju faktora rizika i pružanje usluga za ublažavanje rizičnih faktora po fizičko i mentalno zdravlje pojedinca. Korištenjem FT I RT znanja i vještina, kao stručnjaka za optimizaciju sistema ljudskog kretanja I funkcionisanja u zajednici, ovakvi terapeuti mogu dati doprinos za društvo pomažući različitim grupacijama da kroz poboljšanje kretanja unaprijede zdravlje ali i smanje oštećenja ili spriječe invaliditet.

CILJ rada je bio utvrditi nivo stresa, anksioznosti I depresivnosti mladih studentica sa DASS-21 testom za samoprocjenu.

METODOLOGIJA

Epidemiološka opservaciona analitička studija po tipu studije presjeka u kojoj se ekspozicija faktora rizika i postojanja poremećaja među ispitanicima mjerena istovremeno u jednom vremenskom periodu (PEO dizajn). U istraživanje je bilo uključeno 408 zdravih ispitanica uzrasta od 18 do 21 godinu sa različitih fakulteta Univerziteta u Banjaluci, što predstavlja reprezentativan uzorak studentkinja. Istraživanje je obavljeno u periodu od 15.03. do 15. 06. 2019.godine nakon odobrenja Etička komisija Medicinskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci (br. 18/4.56/18 od 02.11.2018.). Svim studentima uključenim u istraživanje dali smo detaljno usmeno i štampano objašnjenje plana i programa istraživanja i dobili njihovu pismenu saglasnost. U našem istraživanju pratili smo važeće propise i pridržavali se etičkih principa Helsinške deklaracije. Ulazni kriterijumi za uključivanje u ovo istraživanje su: ispitanice stare od 19 do 21 godinu života; studenti različitih fakulteta Univerziteta u Banjaluci. Kriterijumi za isključivanje iz istraživanja: ispitanice sa muskuloskeletnim naslednim i stečenim oboljenjima, traumama i deformitetima i ispitanice sa akutnim i hroničnim oboljenjima.

Za istraživanje smo koristili kratki socio-demografski upitnik, koji sadrži lične podatke o dobi studenata, godini studija, subjektivnoj procjeni trenutnog zdravstvenog stanja i standardizovanom DASS-21 testu (kratka verzija) za procjenu mentalnog zdravlja. Antropometrijsko mjerenje težine, indeksa tjelesne mase (BMI), procentualnog odnosa potkožnog masnog tkiva i procenta mišićne mase obavljeno je visinomjerom za djecu i odrasle Seca-206 i Omron BF 510 medicinskim uređajem. DASS-21 test služi za kombinovano testiranje anksioznosti, depresivnosti i stepena stresa kod date osobe. Autori DASS su pored duge verzije koja izvorno sadrži 42 pitanja, razvili i kratku verziju instrumenta koja se sastoji od 21 stavke (DASS–21). Preporučuje za upotrebu u velikim istraživanjima na uzorcima ispitanika poput starih osoba, ili pak ispitanika koji imaju manjak strpljenja za popunjavanje obimnih skala poput adolescenata, ova skala se pokazala i psihometrijski superiornijom od duge verzije. Gotovo sva istraživanja pokazuju da DASS skale imaju adekvatnu pouzdanost, sa internom konzistentnošću koja se najčešće kreće u rasponu od .80 do .95 Cronbach alpha što potvrđuju u svom istraživanju Jovanović i saradnici [19]. *Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa* [20] se sastoji od tri subskale sa po 7 stavki: *Depresivnost* (pitanja pod rednim brojem 1,6,8,11,12,14,18), *Anksioznost* (pitanja pod rednim brojem 2,4,7,9,15,19,20) i *Stres* (pitanja pod brojem 3,5,10,13,16,17 i 21).

U pitanju je 4-stepena skala Likertovog tipa (od 0 - nimalo do 3 - uglavnom ili skoro uvek), a procjena se odnosi na subjektivni iskaz ispitanika kako se osjeća u poslednjih nedelju dana. Skorovi na svakoj subskali se kreću u rasponu od 0 do 21. Rezultat zbira za svaku subskalu se množi sa 2 i dobija ukupni skor koji je rangiran: 1) normalan subuzorak - stresa (0-10), anksioznosti (0-6) i depresivnosti (0-9); 2) blagi - stres (11-18), anksioznost (7-9), depresivnost (10-12); 3) umjereni- stres (27-34), anksioznost (10-14), depresivnost (13-20); 4) ozbiljan - stres (27-34), anksioznost (15-19), depresivnost (21-27); 5) ekstremno stres (35-42), anksioznost (20-42), depresivnost (28-42). U istraživanju se koristila zvanična verzija prevoda skale DASS-21 na srpski jezik [21], dostupna na sajtu <http://www2.psy.unsw.edu.au/dass/Serbian/Serbian.htm>.

Za statističku obradu svih podataka koristili smo komercijalni statistički paket SPSS 21.0 for Windows. Pouzdanost skale DASS-21 utvrdili smo Cronbach's alpha vrijednošću. Normalnost raspodjele vrijednosti uzorka analizirano je Kolmogorov-Smirnov i Friedman test testovima te za poređenje subskorova korišten je Wilcoxon test. Statistička značajnost je usvojena na nivou verovatnoće od $p < 0.05$.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je obuhvatilo 625 studenata od kojih je 408 uzrasta od 19 do 21 godine starosti su u potpunosti ispunile kriterijume za uključivanje u istraživanje. Pohađale su ljetni semester 2018/2019 I. ili II. godine na sledećim fakultetima: Medicinski fakultet- integrisane studije (44,1 %) kao I sa četiri smjera Zdravstvenih nauka (10,3%), potom sa Prirodno-matematičkog fakulteta (15,2 %), Filozofskog (14,2%), Arhitektonko-građevinskog (4,4%), Pravnog fakulteta (7,4%) i Političkih nauka (4,4%).

Deskriptivnom obradom podataka opisani uzorak su činile mlade žene prosječne visine od 168,2 cm, tjelesne mase 63,09 kg i idealnog BMI 22.10 kg/m². Takođe, deskriptivnom analizom smo utvrdili da 236 (57,84%) ispitanice pripadaju grupaciji sa normalnim udjelom potkožnog masnog tkiva (31,8%), dok 393 (96,32%) imaju normalni udio mišićnog tkiva (28,15%) u kupnog sastava tjelesne kompozicije.

Tabela 1. Antropološke karakteristike mladih žena

	N	Percent	Mean	SD
godine	408	100	20,50	,722
visina	408	100	168,652	6,0172
tjelesna masa	408	100	63,090	9,9997
BMI (total)	408	100	22,100	3,2048
BMI -underweight	33	8	17,706	,56
BMI - normalweight	311	76	21,399	1,66
BMI owerweight I	53	12	26,787	1,43
BMI overweight II	8	1,96	31,363	1,63
BMI obesity	3	0,72	35,667	,58
% masnog tkiva	408	31,20	31,80	6,47
% mišića	408	28,10	28,15	2,81

Potom smo izvršili analizu demografskog upitnika koji je obuhvatio jednostavnu grupu pitanja različitog karaktera od pitanja: kakvo je tvoje trenutno fizičko i psihičko zdravlje u odnosu na status prije upisa na fakultet, potom evidencija loših navika i konzumiranja različitih psiho-stimulativnih supstanci do veoma kratke anamneze od značaja za buduće reproduktivno zdravlje (menarha, posjeta ginekologu). Na osnovu iskaza u demografskom upitniku koji se sastojao u trostepenoj skali odgovora (1 = lošije, 2 = isto i 3 = bolje), dobili smo sljedeće rezultate: 41,4% studenata je odgovorilo da je fizičko zdravlje gore nego na početku studija, a kod 45% studentica pogoršanje je evidentirano u sferi mentalnog zdravlja. U okviru psihičkog zdravlja, dobili smo podatke da pokušaj suicida u zadnje

dvije godine je imalo 1,2% a na pitanja o konzumaciji različitih psihostimulativnih supstanci gdje su odgovori glasili DA ili NE, dobili smo sledeće rezultete: upotreba psihostimulansa bila je zastupljena kod 0,2%, halucinogena 0,2% i sedativa 0,7% studentica. Ukupno 37,7% djevojaka pije alkohol, 19,8% redovno konzumira duvan, a 7,1% marihuanu (tabela 2). Kratkim anamnezom reproduktivnog zdravlja istraživanjem je utvrđeno da je medijan menarhe u 13,00 godini, najranije je uspostavljena u dobi od osam godina (0,7%), a najkasnije u dobi od dvadeset (0,2%), dok je u 29,2% slučajeva uspostavljena u dobi od 13 godina.

Tabela 2. Analiza sociodemografskog upitnika ispitivanog uzorka

		Frekvencija	Procenat
Samoprocjena fizičkog zdravlja godinu dana nakon upisa fakulteta	<i>bolje</i>	32	7,8
	<i>isto</i>	207	50,7
	<i>pogoršanje</i>	169	41,4
Samoprocjena menatnog zdravlja godinu dana nakon upisa fakulteta	<i>bolje</i>	40	9,8
	<i>isto</i>	184	45,1
	<i>pogoršanje</i>	184	45,1
Profesionalna psihijatrijska pomoć	<i>DA</i>	13	3,2
	<i>NE</i>	395	96,8
Pokušaj suicida	<i>DA</i>	5	1,2
	<i>NE</i>	403	98,8
Prisustvo somatskih oboljenja	<i>DA</i>	17	4,2
	<i>NE</i>	391	95,8
Operativni zahvati tokom života	<i>DA</i>	11	2,7
	<i>NE</i>	397	97,3
Pojačano noćno znojenje	<i>DA</i>	13	3,2
	<i>NE</i>	395	96,8
Konzumacija duhana	<i>DA</i>	81	19,8
	<i>NE</i>	327	80,2
Konzumacija marihuane	<i>DA</i>	29	7,1
	<i>NE</i>	379	92,9
Upotreba psihoaktivnih supstanci	<i>DA</i>	1	0,2
	<i>NE</i>	407	99,8
Upotreba sedativa	<i>DA</i>	3	0,7
	<i>NE</i>	405	99,3
Upotreba halucinogena	<i>DA</i>	1	0,2
	<i>NE</i>	407	99,8

Za samoprocjenu emocionalnog statusa depresivnosti, anksioznosti i stresa koristili smo DASS-21 čiji rezultati deskriptivne statistike kao i pouzdanost skale Cronbach's alpha su dati u tabeli 3. a na osnovu finalnog skora samoprocjene depresivnosti, anksioznosti i stresa ukupni uzorak je stratifikovan u 5 različitih kategorijskih varijabli iz koje smo izdvojili i prikazali procentualnu zastupljenost iz varijable ozbiljnog i ekstremnog poremećaja ponašanja u odnosu na kategoriju stresa, anksioznosti i depresivnosti. Sumarno, najveći procenat ozbiljnog i ekstremnog ponašanja imamo u kategoriji anksioznost 23,5%, potom u varijabli stres 18,6% i najmanja je u kategoriji depresivnost 10,5%.

Tabela 3. Deskriptivna statistika DASS-21

		DASS -21 stres	DASS -21 anksioz	DASS -21 depres
Alpha		0,89	0,80	0,84
Mean		17,22	18	6
SD		8,83	8,35	8,96
Percent ili	25th	10	4	2
	Median	16	18	6
	75th	22	14	12
KATEGORIJE DASS-21	1. Normalno %	65,2	43,9	43,6
	2. Blago %	11,3	12,3	19,1
	3. Umjereno %	13	20,3	18,6
	4. Ozbiljno %	4,4	8,8	12,5
	5. Extremno %	6,1	14,7	6,2

legenda podjele DASS-21 depresKat;1-0-9; 2-10-13; 3-14-20; 4-21-27; 5->27
 DASS21anksiozKat;1-0-7; 2-8-9; 3-10-14; 4-15-19; 5->19
 DASS21stresKat;1-0-14; 2-15-18; 3-19-25; 4-26-33; 5->33

Provjera normalnosti distribucije podataka ova 3 skora pomoću Kolmogorov-Smirnov testa ukazuje da nemamo normalnost raspodjele te je urađen neparametarski Friedman test ($\chi^2 = 424,63$ za $df = 2$ i $p = 0,000$) koji je utvrdio da postoji jaka statistički značajna razlika između 3 subskora. To nam je dozvolilo da uradimo parna poređenja između svih subskorova (Wilcoxon test). Registrovana su međusobno značajna statistička razlika medijana između sva 3 skora što vidimo u tabeli 4.

Tabela 4. Poređenje subskorova : *depresivnost, anksioznost i stres* pomoću Wilcoxon testa

	Z	P
DASS21anksioz - DASS21stres	15,512	0,000
DASS21depres - DASS21stres	16,255	0,000
DASS21depres - DASS21anksioz	3,193	0,001

U tripartitnom testu DASS-21 emocionalni status depresivnosti je iskazan kroz sedam pitanja sa ponuđenim opisnim odgovorima (nimalo, pomalo, često i uvijek). Na pitanje: *bilo mi je teško smiriti se u zadnjih sedam dana*, 83,8% studentica nije imalo taj problem od čega 35% (143) nije uopšte imalo, dok 3,2% studentica je imalo stalno prisutan ovaj problem. Na pitanje: *sklona sam pretjeranim reakcijama u nekim situacijama*, ipak kao čest problem ovo priznaje 27% (110) a gotovo uvijek problem sa pretjerivanjem ima 12% (49) ispitanica. *Iskaz o stalnoj brizi i strepnji* negira 33,1% (135), povremeno se briga i strepnja pojavljuje kod 45,3% (185) ispitanica. Preostalih 21,5% prisutna u znatnoj mjeri od čega često kod 15,4% (63) i gotovo uvijek kod 6,1% (25) ispitanica. Konstatciju da *primjećuje da se vidljivo uznemiri* registruje skoro uvijek 16,7% ispitanica te u priličnoj mjeri 31,1% (127). Kod 42,3% (173) studentica to ponekad doživljava a 9,8% (40) njih to uopšte ne doživljava. Najveći broj ispitanica (66,4%) nema u značajnoj mjeri *problem sa opuštanjem* dok taj problem je prisutan često kod 24% (98) te gotovo uvijek kod 9,6% (39) ispitanica. *Netolerantna prema okolini* prema svemu što je ometalo u onome što su radile u potpunosti ili stalno je izjavilo 15% (61) a 28,2% (115) je u priličnoj mjeri. *Vrlo tolerantne prema ometajućem faktoru* su bile 56,9% od čega 42,4 (173) je bilo u priličnoj mjeri a potpuno 14,5% (59) ispitanica. Konstatcija: *bila sam jako osjetljiva u zadnjih sedam dana*, odgovor uvijek je dalo 13,5% (55) a ni malo osjetljivo je dalo 23,3% (83) ispitanice. Prostatih 63,2% je to osjećalo rijetko (42,95) i prilično 20,3% (83) studentice.

Emocionalni status anksioznosti iskazana je kroz sledeću grupu pitanja: Na konstataciju *da su se zadnjih sedam dana sušila usta*, 81,9% (334) ispitanica je ovu tvrdnju ocijenilo sa niti malo ili ponekad dok u priličnoj mjeri su ovo zabilježile 13% (21) a 5,1% (21) ima stalnu suhoću usta. *Poteškoće sa disanjem u zadnjih sedam dana* nije imalo 89,2% (354) dok su česte poteškoće imale 7,6% (31) a skoro uvijek 3,2% (13) studentica. Izjavu: *doživjela sam da se tresem* 53,7% (219) je u potpunosti negiralo dok je 14,2% (58) to često doživljavalo a uglavnom 4,9% (20) studentica. Bojazan da „*zbog panike će napraviti od sebe budalu*“ ne doživljava 39,5% (161) osoba dok veoma često taj osjećaj ima 17,2% (70) a stalno prisutan strah od ove vrste panike prisutan je kod 7,4% (30) ispitanica. Konstataciju: *osjećala sam da sam blizu panike*, nikad ne doživljava 49% (200) ispitanica dok svega 5,9% (24) imaju stalno prisutan takav osjećaj a veoma često je kod 12,3% (50) ispitanica. *Tahikardiju zbog emocija* veoma često ima 11,3% (46), uvijek je prisutno kod 6,6% (27) dok ovaj osjećaj nema 55,4% (226) ispitanica. *Osjećaj bezrazložnog straha* je često prisutan kod 9,6% (39) a stalno kod 5,4% (22) ispitanice..

Stres je zadnji emocionalni status mjeren DASS-21 skalom. Učestalost je razmatrana prema ponuđenim odgovorima a na osnovu sledećih pitanja: *Nedostatak pozitivnih osjećaja u zadnjih sedam dana* često je imalo 10,3% (42) a stalno 3,7% (15) djevojaka. Od preostalih 86% ovaj nedostatak nije imalo 58,3% (283) ili je bilo rijetko što je bilo registrovano kod 27,7% (113) ispitanica. *Konstataciju da je bilo teško nešto započeti* registrovalo je kao veoma često 16,2% (66) i uvijek 6,4% (26) ispitanica dok preostalih 77,6% je to rijetko (46,8% ili 191) ili nikad (30,6% ili 125) nije ni doživjelo. *Osjećaj da nema se čemu radovati* ima veoma često 11% (45) i gotovo uvijek 4,4% (18) ispitanica. Kategorično odbija ovu tvrdnju 57,6% (235) a u većini slučajeva demantuje 27% (110) ispitanica. *Sjetno i potišteno se osjeća* uglavnom 4,4% (18) a vrlo često 13,2% (54) osobe. *Nezainteresovano je u potpunosti* 4,7% (19) a veoma često ovaj osjećaj ima 7,1% (29) ispitanica. Konstatacija: *osjećala sam da nisam osoba koja puno vrijedi* registrovala je 13,5% (55) kao stalni osjećaj a često je taj osjećaj imalo 23,3% ispitanica. *Besmislenost života* je osjećaj stalno prisutan kod 4,4% (18) i veoma često kod 6,4% (26) studentica, njih 72,8% nikad nema taj osjećaj a gotovo nikad 16,4% (67) studentica.

DISKUSIJA

Istraživanjem smo obuhvatili reprezentativan uzorak od 408 djevojaka prve i druge godine studija sa različitih fakulteta Univerziteta u Banjaluci. Njih 54,4% su studentice medicinskih i zdravstvenih nauka dok preostalih 45,6% su sa različitih smjerova društvenih nauka Univerziteta. Rezultati deskriptivne **analize demografskih podataka** dali su podatke o antropološkim karakteristikama studentkinja prve dvije godine studija fakulteta Banjačkog Univerziteta. To su mlade osobe starosti $20,5 \pm 0,7$ godina, prosječne visinom od $168,65 \text{ cm} \pm 6,01$, tjelesne mase $63,09 \pm 9,9$ kg što odgovara vrijednostima BMI $22,1 \pm 3,2$. Ispitanice se karakterišu kao osobe sa idealnim tjelesnim indeksom što je čest rezultat u istraživanjima drugih autora iz regiona [80, 22,23,24,25,26,27,28]. Studentkinje Univerziteta u Banjaluci imaju višu tjelesnu visinu u odnosu na studentice vršnjakinje iz Kanade [29,30], Grčke [31,32], Nizozemske [33], Hrvatske [23], dok su niže visine u odnosu na studentkinje iz Brazila [34].

Polaskom na fakultet, studenti se suočavaju sa izazovom da promijene svoje prethodne navike s ciljem da se izbore sa akademskim opterećenjem i stresom koji nosi njihovo školovanje. To često podrazumjeva nedostatak vremena za odmor i san, fizičke i rekreativne aktivnosti, ali i promijenjene zdravstvene navike što vodi ka nepravilnoj ishrani, pretjeranoj **konzumaciji alkohola, pušenju i konzumaciji psihoaktivnih supstanci** što smo djelimično potvrdili u svom istraživanju. Procentualno se mali broj ispitanica izjasnilo da koristi psihostimulanse 0,2%, halucinogene 0,2% i sedative 0,7%. Iz rezultata, 35% djevojaka pije alkohol periodično, duhan konzumira redovno 15,9% i marihuanu 7,1%. U Holandiji istraživanja su pokazala da je prevalencija pušača relativno niska, samo 6% pušača, ali 46% studenata konzumira alkohol i preko 6% studenata je koristilo stimulanse, trankilizere ili lijekove za spavanje u poslednjih 30 dana [35]. Među studentima medicine u Nemačkoj pušača je 21%, pri čemu je 34% studenata potvrdilo korišćenje psihoaktivnih supstanci [36]. Istraživanje u Poljskoj je pokazalo da studenti šeste godine medicine imaju veoma površno znanje o štetnim zdravstvenim efektima konzumacije alkohola i pušenja, a 26% studentkinja su pušači [37].

Istraživanje sprovedeno među studentima u Tuluzu, u Francuskoj, takođe je potvrdilo da je približno isti broj pušača među studentima i u ovoj evropskoj zemlji, oko 23%. Zabrinjavajuće je što više od polovine studenata koristi neke od psihoaktivnih supstanci [38]. Istraživanje u Istanbulu među studentima fakulteta fizička aktivnosti i sporta pokazalo je da je 25% pušača i da je vreme početka pušenja 18 godina [39].

Autori **DASS-21** Lovibond i Lovibond su 1995. godine razvili kratku verziju instrumenta koja se sastoji od 21 stavke (DASS-21) a koji se preporučuje za upotrebu u velikim istraživanjima na uzorcima ispitanika koji imaju manjak strpljenja za popunjavanje obimnih skala poput adolescenata, a pokazala se i psihometrijski superiornijom od duge verzije. Gotovo sva istraživanja pokazuju da DASS skale imaju adekvatnu pouzdanost, sa internom konzistentnošću koja se najčešće kreće u rasponu od 0.80 do 0.95 što potvrđuju i u svom istraživanju Jovanović i saradnici [19], ali i drugi istraživači [40, 41, 42, 43,44,45]. U našem istraživanju vrijednosti su se kretale od 0.80 za anksioznost, 0,84 za depresivnost te 0.89 za stres. Međusobnim poređenjem subskorova Wilcoxon-ovim testom smo potvrdili visoku statističku značajnost na nivou 0,001. Na osnovu sumiranja rezultata emocionalnog statusa depresivnosti izvedenih na osnovu sedam pitanja, registrovali smo 18,6% ozbiljno i ekstremno kategorisanih ispitanica. Deskriptivnom analizom utvrdili smo da u okviru emocionalnog statusa teškog oblika depresivnosti veoma često i gotovo uvijek se *teško smirivalo* 3,2%, *pretjerane reakcije* je imalo 21%, *vidljivu uznemirenost* 16,7%, *problem da se opusti* 33,6% a *netolerantno prema okolini* je bilo 15% ispitanica. Sumirani rezultat izveden iz sedam pitanja koji opisuje stanje anksioznosti verifikovao je 23,5% djevojaka sa ozbiljnim i ekstremnim stanjem. U okvirima emocionalnog stanja teškog oblika anksioznosti veoma često i gotovo uvijek *suhoću usta* prijavljuje 5,1%, *poteškoću u disanju* 10,8%, *doživljaj da se tresu od uznemirenosti* je prisutan 7,4%, *osjećaj nekontrolisane panike* je prisutan kod 18,2%. *Tahikardiju zbog emocija* naglašava 17,9% a *bezrazložan strah* je prisutan kod 15% djevojaka. Sumirani rezultati izvedeni na osnovu sedam pitanja koja se odnose na stanje stresa, verifikovali smo 10,5% djevojaka sa ozbiljnim i ekstremnim stanjem. U okviru emocionalnog stanja iznimno teškog stresa, veoma često i gotovo uvijek *nedostatak pozitivnih osjećaja* ima 14%, *teško započinje aktivnost* 22,6%, *bez radosti* je 15,4% *sjetno i potišteno* 17,6, *besmislenost života* registruje 10,8% i *čest do stalan osjećaj bezvrijednosti* ima čak 36,8% ispitanica. Sumarno a na osnovu dobijenih rezultata utvrdili smo da ukupan uzorak ispitanica je sa blagim stresom (Mean = 17,22) i anksioznosti (Mean = 9,95) te bez depresije (Mean = 8,89) što se donekle razlikuje od istraživanja Jovanovića i saradnika koji su na uzorku od 1374 studenta prosječne starosti od 19.5 godina imali vrijednosti Mean 3.14 za depresivnost, Mean = 3,37 za anksioznost te za stress je Mean iznosio 6.70 [19]. Istraživanja su pokazala da se do 24. godine života mentalni poremećaji se jave u tri četvrtine slučajeva [46]. Prema rezultatima testa, grupi *umjerenog stresa* pripada svega 78 djevojaka (19,1%) dok *značajan i ekstreman stress* evidentira 18,6% djevojaka; grupi *blage anksioznosti* pripada 12,3% djevojaka. *Značajni i ekstremni osjećaj anksioznosti* su evidentirale 23,55% djevojaka. *Blaga depresivnost* je grupacija od 11,3% djevojaka a *značajnu i ekstremnu depresiju* su evidentirale 10,5% djevojaka.

U poređenju sa drugim istraživanjima iz različitih sredina i kulturoloških karakteristika u Egiptu je vršeno istraživanje na uzorku od 442 osobe starosti 20,15 +/- 1,9 godina. Značajan i ekstreman stres je imalo 36,3%, anksioznost značajnog i ekstremnog ranga 35,6% a depresivnost ovog ranga 24,4% ispitanica [47]. Iransko istraživanje [48] Jafari et al na 239 studentica težeg i ekstremnog ranga depresije je bilo kod 7,9%, anksioznosti 9,2% a stresa 6,3%. ispitanika. Prema WHO, mnogo je različitih mentalnih poremećaja različitih prezentacija sa kombinacijama nenormalnih misli, opažanja, emocija, ponašanja i odnosa s drugima. Najzastupljenija je depresija, no u uzrastu od 19 do 22 godine koju smo pratili istraživanjem, utvrdili smo, na osnovu samoprocjene, *izraženu do ekstremnu anksioznost* kod 78 (19%) što je 4 puta više od zvaničnih podatak WHO i *izraženu do ekstremnu depresivnost* kod 46 (11,3%) djevojaka što je 2 puta zastupljenije od zvaničnih podataka za Evropsku regiju [49]. Ovakav rezultat može biti posledica specifičnih tragova rata zemlje sa niskim socioekonomskim statusom i povećanjem migracija na teritoriji. Istraživanje koje smo sprovedli u periodu neposredno pred početak Covid - pandemije može da posluži istorijska komparacija

ZAKLJUČAK:

Na osnovu sprovedenog istraživanja među zdravim studenticama na Univerzitetu u Banjaluci, uzorak testiran DASS-21 testom ukazuje da kod djevojaka promjenu ponašanja u smislu *ozbiljnog i ekstremnog stanja anksioznosti* bilježimo kod 23% ispitanica, *ozbiljne i ekstremne depresivnosti* kod 18,6 % te *ozbiljnog i ekstremnog stresa* kod 10,5% ispitanica. Kod ispitanica kao promjena ponašanja dominira anksioznost. Rezultati ovakvih i sličnih istraživanja mogu dati priloga za sagledavanje aktuelnog stanja zdravlja populacije mladih žena te usmjeriti saznanja o promjeni ponašanja a posebno mogu imati veliki značaj za stvaranje vodećih preporuka na način koji je pristupačan te razumljiv ciljanoj populaciji čiji krajni cilj je prevencija mentalnog zdravlja žena uz učešće FT I RT kao kreatora preporuka iz svog domena.

LITERATURA

1. World Health Organization. Adolescent mental health in the European Region. 2018.
2. Mental health foundation. Available online: <https://www.mentalhealth.org.uk/blog/declining-state-student-mental-health-universities-and-what-can-be-done> (accessed on 12.04. 2021).
3. The world health report 2001-Mental health: new understanding, new hope. Geneva, World Health Organisation, 2001., WHO. Why Move for Health. htm. World Health Organisation, 2007. Dostupno na: <http://www.who.int/entity/moveforhealth/en> accessed 20.04.2022
4. Robotham D. Stress among higher education students: Towards a research agenda. Higher education. 2008 Dec 1; 56(6):735-46
5. Lunney M. Stress overload: A new diagnosis. International Journal of Nursing Terminologies and Classifications. 2006 Oct;17(4):165-75
6. Lin YM, Lin SC, Wang MY, Chen FS. What causes the academic stress suffered by students at universities and colleges of technology. World Transactions on Engineering and Technology Education. 2009;7(1):77-81.
7. Regehr C, Glancy D, Pitts A. Interventions to reduce stress in university students: A review and meta-analysis. Journal of affective disorders. 2013 May 15;148(1):1-1.
8. Visser JL. Undergraduate students with mental health problems: myth or reality? A qualitative research on how demands and resources, that have a demonstrated effect on mental health, are perceived by undergraduate students at the Radboud University, 2019
9. Robotham D. Stress among higher education students: Towards a research agenda. Higher education. 2008 Dec 1;56(6):735-46.
10. Министарство здравља и социјалне заштите Републике Српске. Душевни поремећаји и поремећаји понашања: Министарство здравља и социјалне заштите Републике Српске, 2004.
11. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition. Washington (DC): American Psychiatric Association, 2013
12. Đukić-Dejanović S, Janjić V, Mihajlić G, Đoković D, Ignjatović Ristić D, Ravanić D i ost. Psihijatrija. Kragujevac: Medicinski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2011.
13. Sartorius N. The economic and social burden of depression. J Clin Psychiatry 2001;62 (15):8–11.
14. Министарство здравља Републике Србије. Национални водич добре клиничке праксе, Депресија: Министарство здравља Републике Србије, 2012.
15. Ерић Љ, Каличанин П. Психијатрија. Београд: Медицински факултет, 2000.
16. World Confederation of Physical Therapy (WCPT). Description of Physical Therapy. London: World Confederation of Physical Therapy; 1999
17. Hueter-Becker A, Doelken M. Physical Therapy Examination and Assessment. Thieme; 2014 Dec 17.
18. Petty NJ, Ryder D, editors. Musculoskeletal Examination and Assessment E-Book: A Handbook for Therapists. Elsevier Health Sciences; 2017 Jun 29.
19. Jovanović V, Gavrilov-Jerković V, Žuljević D, Brdarić D. Psihometrijska evaluacija Skale depresivnosti, anksioznosti i stresa–21 (DASS–21) na uzorku studenata u Srbiji. Psihologija, 2014; 47(1): 93–112.
20. Lovibond PF, Lovibond SH. The structure of negative emotional states: comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. Behaviour Research and Therapy. 1995; 33:335-43
21. DASS–21 na srpski jezik, dostupna na sajtu <http://www2.psy.unsw.edu.au/dass/Serbian/Serbian.htm.2> pristup: 26.06.2019
22. Crnobrnja V, Sređić B, Stokić E, Dujmović D, Andrejić B. Analiza učestalosti rizičnih oblika gojaznosti kod studenata novosadskog univerziteta. Med Pregl. 2012; 45(3-4): 133-137

23. Mašina T. Povezanost antropometrijskih osobina, motoričkih sposobnosti, zdravih životnih navika i samopoštovanja studenata medicine [Relationship between anthropometric characteristics, motor abilities, healthy habits and self-esteem among medical students] (Doctoral dissertation, Sveučilište u Zagrebu, 2019).
24. Alić J. Povezanost tjelesne aktivnosti studentica, samoprocjene zdravlja i zadovoljstva tjelesnim izgledom (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Kinesiology, 2015).
25. Ilić-Živojinović JB. Analiza povezanosti socio-ekoloških faktora i akademskog stresa sa mentalnim zdravljem studenata (Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, medicinski fakultet 2015).
26. Smith C, Becnel J. Body Image, Self-Esteem, and Experiences of Weight Stigma, and Fat Bias in Male and Female Young Adults with Varying BMI.
27. B Fedewa MV, Nickerson BS, Esco MR. Associations of body adiposity index, waist circumference, and body mass index in young adults. *Clinical Nutrition*. 2019 Apr 1;38(2):715-20.
28. Hong MY, Shepanski TL, Gaylis JB. Majoring in nutrition influences BMI of female college students. *Journal of nutritional science*. 2016;5.
29. Clark L. A, Watson D. Tripartite model of anxiety and depression: psychometric evidence and taxonomic implications. *Journal of abnormal psychology*. 1991;100(3): 316.
30. Beaudry KM, Ludwa IA, Thomas AM, Ward WE, Falk B, Josse AR. First-year university is associated with greater body weight, body composition and adverse dietary changes in males than females. *PLoS One*. 2019;14(7):e0218554.
31. Kintziou E, Nikolaidis PT, Kefala V, Rosemann T, Knechtle B. Validity of self-reported body mass, height, and body mass index in female students: The role of physical activity level, menstrual cycle phase, and time of day. *International journal of environmental research and public health*. 2019, 16.7: 1192
32. Papathanasiou G, Zerva E, Zacharis I, Papandreou M, Tzima Ch, Georgakopoulos D, Evangelou A. Association of high blood pressure with body mass index, smoking and physical activity in healthy young adults. *Open Cardiovasc Med J*. 2015;9:5-17.
33. Han TS, Tijhuis MA, Lean ME, Seidell JC. Quality of life in relation to overweight and body fat distribution. *American Journal of Public Health*. 1998;88(12):1814-20.
34. Silva B, Rodrigues LP, Clemente FM, Bezerra P, Cancela-Carral JM. Motor Competence and Body Composition in young adults: An exploratory study. *Obesity Medicine*. 2019;14: 100087
35. Van der Veer T, Frings-Dresen MHW, Sluiter JK. Health Behaviors, Care Needs and Attitudes towards Self-Prescription: A Cross-Sectional Survey among Dutch Medical Students. *PLoS One*. 2011;6(11):e28038.
36. Voigt K, Twork S, Mittag D, Göbel A, Voigt R, Klewer J et al. Consumption of alcohol, cigarettes and illegal substances among physicians and medical students in Brandenburg and Saxony (Germany). *BMC Health Services Research*. 2009;9:219.
37. Bielska D, Kurpas D, Marcinowicz L, Owłasiuk A, Litwiejko A, Wojtal M. Evaluation of the risk of alcohol consumption and tobacco smoking among 6th year students of the Faculty of Medicine. *Przegl Lek*. 2012; 69(10):900-903.
38. Sommet A, Ferrières N, Jaoul V, Cadieux L, Soulat JM, Lapeyre-Mestre M, 143 Montastruc JL. Use of drugs, tobacco, alcohol and illicit substances in a French student population. *Therapie*. 2012 Sep-Oct;67(5):429-435
39. Ulus T, Yurtseven E, Donuk B. Prevalence of Smoking and Related Risk Factors among Physical Education and Sports School Students at Istanbul University. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2012 Mar; 9(3):674-684
40. Mamić, Severina. *Neki korelati anksioznosti i depresivnosti kod studenata*. 2016. PhD Thesis. University of Zadar. Department of Psychology.
41. Habibirwe P, Porovecchio S, Bramboiu I, Ciobanu E, Croituru C, Cazacu I, Tivolacci, M. Depression, anxiety and stress among college students in three European countries. *European Journal of Public Health*. 2018;28(4):214-026.
42. Camacho A, Cordero ED, Perkins T. Psychometric properties of the DASS-21 among Latina/o college students by the US-Mexico border. *Journal of immigrant and minority health*. 2016; 18(5):1017-1023.
43. Blair SN, Kohl HW 3rd, Paffenbarger RS Jr., Clark DG, Cooper KH, Gibbons LW. Physical fitness and all-cause mortality. A prospective study of healthy men and women. *JAMA*. 1989;262:2395-401
44. Pace B. The benefits of regular physical activity. *JAMA*. 2000;283:3030.
45. Biddle SJ, Ciaccioni S, Thomas G, Vergeer I. Physical activity and mental health in children and adolescents: An updated review of reviews and an analysis of causality. *Psychology of Sport and Exercise*. 2019;42:146-55.
46. Kessler RC, Berglund P, Demler O, Jin R, Merikangas KR, Walters EE. Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Arch Gen Psychiatry*. 2005;62(6):593-602.

47. Wahed WY, Hassan SK. Prevalence and associated factors of stress, anxiety and depression among medical Fayoum University students. Alexandria Journal of medicine. 2017;53(1):77-84.
48. Jafari P, Nozari F, Ahrari F, Bagheri Z. Measurement invariance of the Depression Anxiety Stress Scales-21 across medical student genders. International journal of medical education. 2017;8:116.
49. World Health Organization [WHO]. Depression and Other Common Mental Disorders: Global Health Estimates. Geneva: World Health Organization; 2017.

SELF-ASSESSMENT OF BEHAVIOR CHANGE USING DASS – 21 TESTS IN YOUNG FEMALE STUDENTS

Abstract: *Introduction.* A healthy population of young students in the period of developing autonomy, self-control and getting to know a new environment at the beginning of their studies forms their social and professional skills that will affect the quality of life, but will affect the mental and physical health of young women. The aim of the study was to determine the level of stress, anxiety and depression in young students with the DASS-21 self-assessment test. *Methodology:* Epidemiological observational analytical research included a representative sample of 408 healthy female students aged 19 to 22 years. For testing, we used a socio-demographic questionnaire, a standardized DASS-21 test (short version) to assess behavioral change, and anthropometric measurements of weight and body mass index (BMI) were performed with an Omron BF 510 medical device. *Results:* The sample consists of female students with average age = 20.5 years, height 168.65 cm (SD = 6.01), body weight 63.09 kg (SD = 9.9) and BMI 22.1 (SD = 3.2). A high Cronbach α value (≥ 0.80) was determined by DASS -21 analysis. By descriptive analysis, we determined the Mean value for stress 17.2; for anxiety 18 and depression 6. Friedman test ($\chi^2 = 424.63$ for $df =$ and $p = 0.000$) found that there is a strong statistically significant difference between the 3 subscores. In summary, we have the highest percentage of serious and extreme behavior in the category of anxiety 23.5%, followed by the variable stress 18.6% and the lowest in the category depression 10.5%. It is necessary to form a multidisciplinary team with various activities that would help young women to overcome behavioral change.

Keywords: *Depression, anxiety and stress scale, anthropometric characteristics, female students*

THE IMPACT OF GAMES AND MOBILE PHONES ON BEHAVIORAL DISORDERS IN CHILDREN AND YOUNG PEOPLE

*Boluwatife Emmanuel Oyekunle ^{a,1},
University of Ibadan, Department of Adult Education Ibadan (Nigeria)
E-mail: boluoyekunle@gmail.com*

*Olukemi Bisola Olufemi-ojo ^b
Federal Polytechnic Oko, Department of Statistics Awka (Nigeria)
E-mail: olufemiolukemi@gmail.com*

Abstract: *A very vital tool/device for communication, gathering of information, and recreation are mobile phones and games. In our contemporary society, there is no age limit successfully backed up by the law for the ownership or use of these devices as such sometimes, there is a high tendency for these devices to get into the wrong hands or better still immature hands at things that people don't understand and can't handle inflict effects and damages on such users. Many have advocated that the playing of games and the use of mobile phones have been very pivotal in the psychological and intellectual development of children and young people. However, some others have also postulated that the usage of these technological devices has inflicted some form of behavioral disorders in these children and young people. Thus, this study seeks to investigate the impact of games and mobile phones on behavioral disorders in children and young persons*

Keywords: *Games, Mobile Phones, Behavioral Disorder, children, parents.*

Introduction

Children and young people have been progressively increasing the intensity and extent of their usage of new electronic media since the turn of the century. However, this largely refers to the communication and entertainment features that these kinds of gadgets offer. Nowadays, youngsters and teenagers cannot imagine living without their smartphones. In particular, as the 2019 International Data on Youth and Media reports showed, there has been a startling growth in mobile phone use, especially at younger ages, which places the start of the engagement with this device at the age of 7. This is because young people's lifestyles have changed as a result of the emergence of knowledge.

As a result, the usage of games and mobile phones among children and teenagers has significantly increased, even in its early phases. This growth is related to two usage patterns: the communicative one, which emphasizes calls, messages, and mostly the use of social networks; and the recreational one, which involves watching multimedia content and playing various mobile games. In a similar vein, the emergence of phenomena like RPG games, online competitive gaming, and the YouTuber phenomenon, tik-tok, which transforms young people into both content consumers and producers, has increased the usage of mobile devices in recent years.

The gamer market is developing more quickly. Companies and specialists are finding video games to be a major problem, and the market for them is expanding quickly. Some videogames have developed to the point where they can accurately represent the outside, real world and even "push" players to spend their spare time, and frequently a significant portion of their time overall, in virtual reality. Videogames have been played on various gaming consoles, computers, tablets, and cellphones for over 20 years now. Despite not being included in the DSM-IV diagnostic criteria or the widely accepted standard diagnostic tool ICD-10, video game addiction exhibits symptoms that are comparable to those of other behavioural disorders.

The public continues to have a misconception about video game addiction among young people. Video games can quickly transform from an infrequent form of enjoyment to a daily habit, and from a habit to an addiction. When does amusement turn into a problem? Numerous experts have recognized the existence of gaming addiction. In China, the Netherlands, and Korea, there are many clinics dedicated to both treating and preventing video game addiction. The majority of teens who played MMORPGs confirmed having experienced deleterious gaming repercussions in a study (Hellström, Nilsson, Leppert, and slund, 2012) that included 7757 Swedish adolescents (aged 13 to 18). The study examined the influences of time spent gaming and motives to play on the negative consequences of adolescent online computer gaming. Poor sleep, not having enough time to do schoolwork, and frequent arguments with parents were among these unfavorable effects (especially for girls). Boys cited having insufficient time to complete their schoolwork, spend time with friends, and play video games at home. The girls slept fewer hours and frequently neglected to eat.

Physiological health risks from excessive mobile phone use include weariness, headaches, earaches, warmth in the ears, and musculoskeletal complaints. Mobile phone use while driving is one of the main causes of accidents, and it is still debatable whether excessive mobile phone use causes tumors or not. Addicts to mobile devices may experience severe psychological effects. They don't exhibit any psychological or physical symptoms, and others are unaware they have a condition. Ozturan, et al. (2002 cited by Vandana and Diyva 2016) concluded that the ear is the first organ affected by cell phones. There is a higher energy buildup in the ear than in other organs, and its effects on hearing are still up for debate. Finally, excessive mobile phone use might result in physiological health risks like weariness, musculoskeletal complaints, headaches, earaches, and warming sensations. Mobile phone use while driving is one of the main causes of accidents, and it is still debatable whether excessive mobile phone use causes tumors or not. Addicts to mobile devices may experience severe psychological effects. They don't exhibit any psychosomatic symptoms, and others are unaware they have a condition. Thus, the study seeks to discover the various impacts that the playing of games and use of mobile phones have had on children and young people as well as discover the habits and behavior that children and young persons are beginning to exhibit which may lead to behavioral disorders in the days to come.

Research Objective and Working Method

In consideration that the use of mobile phones and playing of games particularly online games have become more pronounced among children and young people even the younger generation, the subject of study is now the impact of these games and mobile phones on the behavioural disorder in children and young people. This research tried to ascertain the various impacts and popularity of such effects among children and young people by getting information from both the young people and Parents/Guardians. The sample for parents and Guardians comprised of 150 individuals who were randomly selected in the Federal Capital Territory, Abuja, Nigeria. Also, the sample for children and young people comprised of 150 Children and young people from the age range of 7-18 in the Federal Capital Territory, Abuja, Nigeria. Two questionnaires comprising of 10 and 6 variables respectively were implemented to the parents/guardians and the children/young person respectively:

Parents:

1. Does your child/ward display mental stress, anxiety, and depression as a result of playing games and using mobile phones?
2. Has the use of Mobile Phones and gaming affected the Personal Hygiene (not taking their baths, unkempt room among others as a result of time on games and phones) of your child/ward?
3. Is your child/ward beginning to have a low attention span due to gaming and the use of mobile phones?
4. Does your child/ward stay up late at night playing games and using their mobile phone? If yes, does it affect their productivity during the day?
5. Has playing games and using mobile phones affected adversely the socialization of the child/ward (refusal to go out but stay glued to their phones and games)?

6. Does your child/ward display and act according to the games they play or the things they interact with on their phones?
7. Do you feel that your child/ward wastes resources (time, money, data, etc.) on games and mobile phones?
8. Has your child/ward cultivated an irregular eating pattern as a result of gaming and using a mobile phone?
9. Does your child/ward avoid errands just to stay with their games and mobile phone?
10. Do you feel that gaming and using mobile phones has opened them to a world of information that can adversely affect their growth?

Children/Young People:

1. Do you feel your parents/Guardian disturbs you so much when you use your mobile phone or play games?
2. Do you desire to be like the action guys that you see in the game or while you use your phone?
3. Do you desire to live freely off your parents so you can have more time to yourself to play games and use your phone?
4. Do you feel your games and mobile phone are better companions than humans?
5. Do you prefer to play games and use your phone than do school work?
6. Do you feel playing games and using mobile phones has opened you to many things in the world?

Results

Table 1. Frequency of Demographic Variables for Parents/Guardians

Demographic Information		Frequency (N=150)	Percentage (N=100%)
Sex	Male	68	45.3
	Female	82	54.7
Age	20-34	25	16.7
	35-49	64	42.7
	50-64	37	24.6
	64 and above	24	16
Employment Status	Public Servant	63	42
	Private Servant	37	24.7
	Self-Employed	32	21.3
	Unemployed	18	12
Parental Status	Single Parent	31	20.7
	Both Parents	107	71.3
	Guardian	18	12

Table 1: The above table presents the demographic distribution of parents/guardians respondents by Sex, Age, Employment Status, and Parental Status. The result in the table also shows that 68 (45.3%) of the respondents were male parent/guardians while 82 (54.7%) of the respondents were female parent/guardians. Considering the age distribution of respondents in the table, 16.7% of the respondents fall within the age bracket 20-34 years; 42.7% of respondents were having the age between 35-49 years; followed by 24.6% within the age bracket 50-54 years, and 16% of the respondents were 64 and above. The Employment Status as indicated in the table shows that 63 (42%)

of the respondents are Public Servants, 37 (24.7%) are Private Servants, 32 (21.3%) are Self-Employed and 18 (12%) are unemployed.

Finally, in the Demographic Information section for Parents/Guardians, the table also shows that 31 (20.7%) of the total respondents were single parents while 107 (71.3) are both parents living together, and 18 (12) were guardians.

Table 2. Frequency of Demographic Variables for Children and Young People

Demographic Information		Frequency (N=150)	Percentage (N=100%)
Sex	Male	91	60.7
	Female	59	39.3
Age	7-10	22	14.7
	11-17	128	85.3
School Level	Primary School	24	16
	Secondary School	111	74
	University	12	8
	Out of School	3	2
Device Owned	Game System	43	28.7
	Mobile Phone	88	58.6
	Both	25	16.7

Table 2: The above table presents the demographic distribution of children/young people respondents by Sex, Age, School Level, and Device Owned. The result in the table also shows that 91 (60.7%) of the respondents were male children/young people while 59 (39.3) of the respondents were female children/young people. Considering the age distribution of respondents in the table, 22 (14.7%) of the respondents fall within the age bracket of 7-10 years; while 128 (85.3%) of the respondents were within the 11-17 years age bracket.

The School Level of respondents as indicated in the table shows that 24 (16%) of the respondents were in primary school, 111 (74%) were in secondary school, 12 (8%) are university and 18 (12%) are out of school. Finally, in the Demographic Information section for children and young people, the table also shows that 43 (28.7%) of the total respondents own a game system while 88 (58.6%) own a mobile phone, and 25 (16.7) own both.

Table 3: Variable related to the impact of games and mobile phones on the behavioural disorder in children and young people (Parents/Guardians' Questionnaire).

Name of Variable	Option A (Yes) Percentage(%)	Option B (Undecided) Percentage (%)	Option C (No) Percentage (%)	Total Number of Participants Percentage (%)
V.1 Display of Mental Stress, Anxiety, and Depression.	87 58%	23 15.3%	40 26.7%	150 100%
V.2 Bad Personal Hygiene	93 62%	9 6%	48 32%	150 100%
V.3 Low Attention Span	132 88%	2 1.3%	16 10.7	150 100%
V.4 Sleepless Night and Lesser Productivity During the day.	89 59.3%	21 14%	40 26.7	150 100%
V.5 Poor Socialization Skills	85 56.7%	23 15.3%	42 28%	150 100%
V.6 Acting like the Characters they come across	79 52.7%	30 20%	41 27.3%	150 100%

V.7 Wastage of Resources	130 86.7%	6 4%	14 9.3%	150 100%
V.8 Irregular Eating Pattern	84 56%	22 14.7%	44 29.3%	150 100%
V.9 Avoiding Errands	101 67.3%	16 10.7%	33 22%	150 100%
V.10 Access to Information that can Adversely their Growth.	111 74%	13 8.7%	26 17.3%	150 100%
Total (N) Percentage (100%)	991 66.1%	165 11%	344 22.9%	1500 100%

Table 3 contains variables related to the impact of games and mobile phones on the behavioural disorder in children and young people that were administered to parents/guardians.

The data in the table demonstrate that majority of the participants (parents/guardians) declare that the hypothesis of the certain variables in the table are valid. In Variable 1 (**V 1**) which talks about the display of stress, anxiety, and depression, 87 (58%) of the participants' responses were positive, 23(15.3%) were undecided, while 40(26.7%) of the participant response were negative indicating that display of mental stress, anxiety and depression is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Also in Variable 2 (**V 2**) which is about bad personal hygiene, 93 (62%) of the participants' responses were positive, 9(6%) were undecided, while 48(32%) of the participant response were negative indicating that bad personal hygiene is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones.

Furthermore, in Variable 3 (**V 3**) talking about low attention span, 132 (88%) of the participants' responses were positive, 2(1.3%) were undecided while 16(10.7%), of the participant response, were negative indicating that a low attention span is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Also in Variable 4 (**V 4**) which is about sleepless nights and lesser productivity during the day, 89 (59.3%) of the participants' responses were positive, 21(14%) were undecided, while 40(26.7%) of the participant response were negative indicating that sleepless night and lesser productivity during the day is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones.

Furthermore, in Variable 5 (**V 5**) talking about poor socialization skills, 85 (56.7%) of the participants' responses were positive, 23(15.3%) were undecided while 42(28%), of the participant response, were negative indicating that poor socialization skills are a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Also in Variable 6 (**V 6**) which is about acting like the characters they come across, 79 (52.7%) of the participants' responses were positive, 30(20%) were undecided, while 41(27.3%) of the participant response were negative indicating that acting like the characters they come across (which can lead to loss of self-identity) is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Furthermore, in Variable 7 (**V 7**) which is talking about the wastage of resources, 130 (86.7%) of the participants' responses were positive, 6(4%) were undecided while 14(9.3%), of the participant response, were negative indicating that wastage of resources is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones.

Also in Variable 8 (**V 8**) which is about an irregular eating pattern, 84 (56%) of the participants' responses were positive, 22(14.7%) were undecided, while 44(29.3%) of the participant response were negative indicating that an irregular eating pattern is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Furthermore, in Variable 9 (**V 9**) which is about avoiding errands, 101 (67.3%) of the participants' responses were positive, 16(10.7%) were undecided while 33(22%), of the participant response, were negative indicating that avoiding errands is a form of behavioral disorder in children and young people as a

result of the playing of games and usage of mobile phones. And finally, in Variable 10 (V 10) which is about having access to information that can adversely their growth, 111 (74%) of the participants' responses were positive, 33(17.3%) were undecided while 26(17.3%), of the participant response, were negative indicating that avoiding errands is a form of behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones.

The above thus indicated that all the hypothesis variables were ascertained to be the true impact of games and mobile phones on the behavioral disorder in children and young people which have been noticed and assessed by parents and guardians.

Table 4: Variable related to the impact of games and mobile phones on the behavioural disorder in children and young people (Children/Young People's Questionnaire).

Name of Variable	Option A (Yes) Percentage(%)	Option (Undecided) B Percentage (%)	Option C (No) Percentage (%)	Total Number of Participants Percentage (%)
V.1 Disturbance from Parent/Guardian while using their device	81 54%	20 13.3%	49 32.7%	150 100%
V.2 Desire to be like what they play or see	101 67.3%	10 6.7%	39 26%	150 100%
V.3 Independence from parents to have more time to themselves and their device	99 66%	20 13.3%	31 20.7%	150 100%
V.4 Game and Mobile phones are better companions than human	76 46.7%	21 14%	53 35.3%	150 100%
V.5 Prefer to play games and use mobile phone than do school work	79 52.7%	32 21.3%	39 26%	150 100%
V.6 Games and use of mobile phone have opened you to many things in the world	104 69.3%	12 8%	34 22.7%	150 100%
Total (N) Percentage (100%)	540 60%	115 12.8%	245 27.2%	900 100%

Table 4 contains variables related to the impact of games and mobile phones on behavioural disorders in children and young people that were administered to children and young people.

The data in the table demonstrate that majority of the participants (children/young people) declare that the hypothesis of the certain variables in the table are valid. In Variable 1 (V 1) which talks about disturbance from parents/guardians while using their devices, 81 (54%) of the participants' responses were positive, 20(13.3%) were undecided, while 49(32.7%) of the participant response were negative indicating that disturbance from parent/guardian while using their device is a form of or is what can lead to behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Also in Variable 2 (V 2) which is about the desire to be like what they play or see, 101 (67.3%) of the participants' responses were positive, 10(6.7%) were undecided, while 39(26%) of the participant response were negative indicating that desire to be like what they play or see is a form of or is what can lead to behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Furthermore, in Variable 3 (V 3) talking about the desire for independence from parents to have more time to themselves and their devices, 99 (66%) of the participants' responses were positive, 20(13.3%) were undecided while 31(20.7%), of the participant response, were negative indicating that independence from parents to have more time to themselves and their device is a form of or is what can lead to behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Also in Variable 4 (V 4) which is about games and mobile phones being better companions than humans, 76 (46.7%) of the participants' responses were positive, 21(14%) were undecided, while 53(35.3%) of the participant response were negative indicating that game and mobile phone are better companions than human is a form of behavioral or is what can lead to disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. Furthermore, in Variable 5 (V 5) which is talking preference for playing games and using their mobile phone to do school work, 79 (52.7%) of the participants' responses were positive, 32(21.3%) were undecided while 39(26%), of the participant response, were negative indicating that preference of playing game and using their mobile phone to doing school work is a form of or what can lead to behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones. And finally, in Variable 6 (V 6) which is about the fact that games and the use of mobile phones have opened them to many things in the world, 104 (69.3%) of the participants' responses were positive, 12(8%) were undecided while 34(22.7%), of the participant response, were negative indicating the fact that games and use of mobile phone have opened them to many things in the world is something that can lead to behavioral disorder in children and young people as a result of the playing of games and usage of mobile phones.

The above thus indicated that all the hypothesis variables were ascertained to be true about the impact of games and mobile phones on behavioral disorders in children and young people which have been noticed and assessed by the children and young people.

Conclusion

Based on the obtained report, the study has been able to establish that there is a very high level of impact and correlation between the playing of games and the use of mobile phones on behavioural disorders in children and young persons. The parents/guardians respondents ascertained various hypothetical variables with the claim that the playing of games and use of mobile phones has affected their children and young persons in the following; display of mental stress, anxiety, and depression, bad personal hygiene, low attention span, sleepless night and lesser productivity during the day, bad socialization skills, acting like the characters they come across while gaming or using their mobile phones, wasting of resources, avoiding errands, access to information that can adversely their growth. Also, the children/young persons also gave their views which were pointers to what are and develop to become behavioural disorders in children. The variables they attested positively include that they; are disturbed by their parent/guardian while using their device, desire to be like what they play or see while using their devices, and desire independence from their parents/guardians to have more time to themselves and their device, enjoy the company of their mobile phone more than that of humans, prefer to play game and use their mobile phone than do school work and have been opened to many things in the world through the use of their game devices and mobile phones. All these variables

attested positive by the children and young people respondents are pointers to what are or later develop to become behavioural disorders in them.

Even though the usage of mobile phones and gaming devices has entered even the educational system and child upbringing process and it does have many advantages when used for learning, i.e. when it is implemented for learning, recreational as good purposes, there is the other side of the coin which shows that the increasing frequency to use it for gaming, searching information whether relevant or not on the Internet, frequent downloading of numerous games application and similar, spending more than four hours a day at games, mobile phones and/or tablet/computer, could point to possible signs of addiction eventually leading to behavioral disorders. Considering the amount of time, energy, and resources young people spend interacting with their devices including time during classes and breaks, free time, and time before going to bed, in other words, most of their time, there will always be an aftermath of every activity one involves in and such is a behavioural disorder

Recommendation

We cannot change the progress of the world or the fact that the new generations, called digital natives (Prenski, 2001 cited by Maja and Andrea 2015), possess a different perspective on technologies in general, and we cannot stop that. On the other hand, we must remember always that the human being and our body are designed and built physiologically for movement. Risks come with the significant shift in our habits brought on by the addictive use of technology.

First and foremost, parents, guardians, and teachers of all grade levels in schools need to understand these risks. Technology is a tool that may be utilized in a variety of ways, but more importantly, we must be conscious that the decision is frequently made for us. In the same manner that we try our best as individuals and as a society to prevent our kids from accessing information and content that could lead to behavioral problems, everyone must make an effort to instruct kids on how to use gaming consoles, mobile phones, and ICT equipment in the right way.

It is crucial to continuously educate parents, guardians, kids, and everyone else involved in the upbringing and education process, especially instructors, about the dangers of gaming and mobile phone addiction, and other behavioral disorders. This is specifically because of the reasons mentioned above. When a child shows an interest in using computers, smartphones, and other gadgets, it is advised to start them in school as soon as possible, both at home and in kindergarten. One of the prerequisites for a healthy growing up while using modern gaming devices, mobile phones, and other technical equipment is early preventive and effective instruction.

Reference:

1. Gaetan, S., Bonnet, A., Pardinielli, J.L. (2012). Self-perception and life satisfaction in video game addiction in young adolescents (11-14 years old). *Encephale-Revue De Psychiatrie Clinique Biologique Et Therapeutique*, 38 (6), 512-518.
2. Hellström, C., Nilsson, K.W., Leppert, J., Lslund, C. (2012). Influences of motives to play and time spent gaming on the negative consequences of adolescent online computer gaming. 1379-1387.
3. Kraut R, Patterson M, Lundmark V, Kiesler S., (1998). W. Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist* 53, 1015-1026.
4. MACRO. (2022, January 9). *A report on the study of mobile phone usage*. Retrieved from ITU: <https://www.itu.int/osg/spu/ni/futuremobile/socialaspects/I>
5. Nikken, P.; Jansz, J. (2013). Developing scales to measure parental mediation of young children's internet use. *Learn. Media Technol.* 39, 255-260.

6. OFCOM. (2019). Children and Parents: Media Use and Attitudes Report.
7. Twenge JM, Joiner TE, Rogers ML, Martin GN. (2018). Increases in Depressive symptoms, suicide-related outcomes, and suicide rates among US adolescents after 2010 and linked to increased new media screen time. *Clinical Psychological Science* 6, 3-14.
8. Universities, A. o. (2018, July 17). *Smartphone Use Linked to Behavioral Problems in Kids*. Retrieved from Association of American Universities: <https://www.aau.edu/research-scholarship/featured-research-topics/smartphone-use-linked-behavioral-problems-kids>
9. Vandana Goswami, Dr. Divya Rani Singh . (2016; 2(1)). Impact of mobile phone addiction on adolescent's life: *International Journal of Home Science*, 69-74.

UTICAJ IGRICA I MOBITELA NA POREMEĆAJE U PONAŠANJU DJECE I MLADIH

Sažetak: Vrlo važan alat/uređaj za komunikaciju, prikupljanje informacija i rekreaciju su mobilni telefoni i igrice. U našem suvremenom društvu ne postoji dobna granica koja je uspješno potkrijepljena zakonom za posjedovanje ili korištenje ovih uređaja kao takvih, ponekad postoji velika tendencija da ti uređaji dospiju u pogrešne ruke ili još bolje u nezrele ruke u stvarima koje ljudi ne razumiju i ne mogu se nositi s nanošenjem posljedica i štete takvim korisnicima. Mnogi su zagovarali da su igranje igrice i korištenje mobilnih telefona bili vrlo ključni u psihološkom i intelektualnom razvoju djece i mladih. Međutim, neki drugi su također pretpostavili da je korištenje ovih tehnoloških uređaja uzrokovalo neki oblik poremećaja u ponašanju kod te djece i mladih. Stoga ova studija nastoji istražiti utjecaj igrice i mobilnih telefona na poremećaje u ponašanju kod djece i mladih.

Ključne riječi: igrice, mobilni telefoni, poremećaj ponašanja, djeca, roditelji.

**ПОСЉЕДИЦЕ ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ И АНОМИЈЕ У САВРЕМЕНОМ
ДРУШТВУ: УТИЦАЈ КОНЗУМЕРИЗМА И ЕКСТРИНЗИЧКИХ ЦИЉЕВА НА
АНКСИОЗНОСТ И ДЕПРЕСИЈУ МЛАДИХ**

*Душанка Слијепчевић, мастер социологије – виши асистент¹⁷⁰
Универзитет у Бањалуци
Факултет политичких наука*

*Жана Врућинић, др психолошких наука - доцент¹⁷¹
Универзитет у Бањалуци
Факултет безбједносних наука*

Апстракт: *Истраживачки проблем се односи на потешкоће људи с менталним здрављем изазване актуелним облицима друштвене кризе (пандемија корона-вируса и пост-ковид фаза санације „штите“). Предмет истраживања су посљедице друштвене кризе и аномије у савременом друштву на глобалном нивоу, првом половином 21. вијека. Фокус је на питању: Утичу ли конзумеризам и екстринзички циљеви на проблем анксиозности и депресије младих који неријетко резултује мјешовитим, анксиозно – депресивним, „поремећајем“ личности? Циљеви истраживања су научна дескрипција и разумијевање, са становишта једног од узрока проблема– конзумеризма („отуђење од смислених вриједности“) и, с њим повезаних, екстринзичких циљева који су у функцији репродукције инструментално-рационалног дјелања. Друштвеним чињеницама вишег теоријског и мисаоног реда – друштвеном кризом, аномијом, алијенацијом и асоцијалношћу, прошириће се структурална анализа проблема. Објасниће се свих 9 научно доказаних узрока (узрочна експланација) проблема, с акцентом на 7 социо-културних фактора, док ће незнатна пажња бити на недруштвеним узрочницима. Тежиће се и научној предикцији утицаја анксиозности и депресије односно мјешовитог дисбаланса личности на потенцијалну делинквенцију, као аналитичку категорију, којом се лакше оправдава безбједносна контрола становништва од стране државних апарата принуде. Главни метод је структурална анализа, заснована на разумијевајућем и експликативном приступу феномену, а користи се и „антипсихијатријски“ приступ. Резултати се односе на 9 (за социологију – открића) научно доказаних узрока анксиозности и депресије (према научним истраживањима, која је синтетисао Јохан Хари): 1) „отуђење од садржајног посла“, 2) „отуђење од других људи“, 3) „отуђење од смислених вриједности“, 4) „отуђење од трауме из дјетињства“, 5) „отуђење од статуса и поштовања“, 6) „отуђење од свијета природе“, 7) „отуђење од оптимистичне и сигурне будућности“, 8) и 9) „улога гена и промјена у мозгу“. Показана је сензибилност за актуелна и важна питања друштвеног живота и њихове класичне и савремене концептуализације, те за приједлог неочекиваних начина рјешавања.*

Кључне ријечи: *конзумеризам; екстринзички циљеви; анксиозност; депресија; потенцијална делинквенција*

---

¹⁷⁰ Катедра за социологију; Ужа научна област: Теоријска социологија; Студијски програм: Социологија и Примењена социологија; dusanka.slijepcevic@fpn.unibl.org

¹⁷¹ Катедра криминалистичких наука; Ужа научна област: Криминалистичка тактика, методика и оператива; zana.vrucinic@fhn.unibl.org

УВОД

Пандемија корона-вируса, почевши крајем 2019. године у Вухану (централна Кина), а у марту 2020. у Босни и Херцеговини, кроз досадашњих пет великих таласа, изазвала је повећану бригу о менталном здрављу, посебно у пост-ковид фази третирања последица на психо-физичком нивоу личности. Према свјетској статистици о менталном здрављу за 2022. годину, анксиозност погађа 284, а депресија 264 милиона људи у свијету (Mental Health – Our World in Data; Mental health statistics 2022 (singlecare.com)). Стопе депресије и анксиозности порасле су широм свијета за више од 25% у 2020. години, што је ефекат пандемије вируса, који је посебно погодио жене и младе, према студији аутора из *Квинслендског центра за истраживање менталног здравља у Аустралији* (Santomauro, Whiteford & Ferrari, 2021; <https://www.statnews.com/2021/10/08/mental-health-covid19-pandemic-global/>). Истраживање је углавном обухватило људе из западних земаља са високим дохотком, па је процјена да је становништво земаља са нижим приходима било погођено у већем броју. Жене су имале двоструко веће шансе да доживе депресију него мушкарци јер су најчешће погођене кризом, пошто је већа вјероватноћа да ће изгубити посао и имати кућне или породичне обавезе, те да ће бити жртве насиља у породици. У 2020. години, жене широм свијета су доживјеле пораст од скоро 30% великих депресивних поремећаја и скоро 28% пораста анксиозних поремећаја, док су мушкарци забиљежили пораст од 24% и 22%. Млађе старосне групе су забиљежиле већи пораст депресије и анксиозности од старијих, при чему се највећи пораст односио на људе од 20 до 24 године. Локално је пораст био највећи на мјестима која су најтеже погођена вирусом, што је у корелацији са ограниченом могућношћу кретања или путовања. И прије пандемије, депресија и анксиозност су биле широко распрострањене, чинећи топ 25 узрока болести у 2019., према годишњој Глобалној студији о болестима, а због ширења Ковида-19 пораст депресије и анксиозности је био неминован, посебно у земљама попут Индије, гдје се први велики пораст Ковида-19 догодио тек почетком 2021. (<https://www.statnews.com/2021/10/08/mental-health-covid19-pandemic-global/>).

Поремећај у образовању, који су доживјели млади широм свијета, а за који УН Организација за науку, културу и образовање (УНЕСКО) процјењује да је највећи у историји, оставио је 1,6 милијарди људи ван школе.

Све претходно споменуте промјене указују да је у питању здравствена криза због пандемије корона-вируса, која је изазвала неред (поремећаје) и у другим сегментима друштва (у економији, политици, култури, правном систему и сл.).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Главна претпоставка је да се *анксиозност и депресија јављају као последица друштвене кризе односно аномије и њихових манифестација кроз различите облике отуђења*, првенствено отуђења од смислених вриједности. Вриједности су значајна формативна компонента људске личности, јер се културолошки обрасци, који вриједности садрже, теже мијењају услед цјеложивотног социјализовања. Отуда је фокус на питању, које се тиче помоћне претпоставке: *Утичу ли конзумеризам и екстринзички циљеви на проблем анксиозности и депресије младих који неријетко резултује мјешовитим, анксиозно – депресивним, „поремећајем“ личности?* **Циљеви истраживања** су *научна дескрипција и разумијевање*, са становишта једног од узрока проблема – конзумеризма („отуђење од смислених вриједности“) и, с њим повезаних, екстринзичких циљева. Друштвеним чињеницама вишег теоријског и мисаоног реда – *друштвеном кризом, аномијом, алијенацијом и асоцијалношћу*, прошириће се структурална анализа проблема. Објасниће се свих 9 научно доказаних узрока (*узрочна експланација*) проблема, с акцентом на 7 социо-културних фактора, док ће незнатна пажња бити на недруштвеним узрочницима. Тежиће се и *научној предикцији* утицаја анксиозности и депресије односно мјешовитог дисбаланса личности на потенцијалну делинквенцију, као аналитичку категорију, којом се лакше оправдава безбједносна контрола становништва (према Фуко у: Lalman, 2004: 124) од стране *државних апарата принуде* (према Л. Алтисер у: Lalman, 2004:

116). **Главни метод** је *структурална анализа* (Lalman, 2004: 113), заснована на разумијевајућем (утврђивање унутрашње повезаности) и експликативном приступу феномену (позиционирање у односу на шири систем кроз релације са другим феноменима), али и „антипсихијатријски“ приступ (према Б. Куљић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 24), ради поштовања достојанства личности (нарочито дјеце и младих) у поменутом стању, да би се избјегла њихова стигматизација и прејудуцирана позиционирања међу категорије неуротског дисбаланса односно нереда (disorder). На том трагу ће се и категорији *девијације* (за више у: Slijerčević, 2017: 204 – 216) односно *делинквенције* приступати, са стајалишта *теорије етикетирања (Label Theory)* (Х. Бекер и Е. Гофман), као друштвеним конструкцијама, а не кршењу норми по себи, којима неки појединци бивају означени од стране других (у: Lalman, 2004: 205).

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Друштвена криза је стање нарушености нормалног начина живота појединаца и друштвених група које изазива последице на психо-физичком нивоу личности и друштвеног живота (према М. Тодоровић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 267). „*На пример, Емил Диркем сматра да су поремећаји у нормативној сфери, односно стање 'аномије', последица друштвене кризе, тј. поремећаја сарадње и интеграције у друштвеној подели рада*“ (према М. Тодоровић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 267). **Аномија** је, према Емилу Диркему, који појам уводи у социологију, друштвено стање слабе или непостојеће друштвене интегрисаности и узајамне солидарности појединаца, одсуства закона и недјелотворности, распада и/или непостојања друштвених норми због неправилних облика подјеле рада у којима се развија функционална зависност али не и солидарност међу људима (према М. Трипковић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 23). На друштвеном плану, аномија се јавља при преласку једног друштвеног система у други, а на индивидуалном плану због нагле промјене материјалног (сиромашење), правног (затвор), грађанског (губитак грађанских права), професионалног (губитак посла), брачног (развод, болест, дуже одсуство, смрт брачног партнера), стамбеног (остајање без стана) или територијалног (пресељење) статуса, а у свом најоштријем облику испољава се кроз убиство или тзв. аномично самоубиство (према М. Трипковић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 22; видјети и: Slijerčević, 2018: 25 – 64; Slijerčević, 2018: 25 - 65). У аномiji је честа **асоцијалност**, као „*обележје личности или начина понашања човека које се означава као 'недруштвено', тј. као оно које не уважава општеприхваћене писане и неписане норме понашања*“ и „*тзв. друштвена осећања, као и прилагођавање друштвеним односима*“ (према М. Трипковић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 33). Међу групама асоцијалног понашања су појединци: проналазачи, револуционари, умјетници, особењаци, мизантропи, наркомани, делинквенти, криминалци, садисти, људи у кризним тренуцима (дјеца до 4 године, млади у пубертету, одрасли у сенијуму, ментално инсуфицијентни, тешки соматски и душевно обољели појединци) и сл. (према М. Трипковић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 33). **Карл Маркс отуђење (алијенацију)** одређује као „*акцију (или стање) у којем индивидуа, група, институција или друштво постаје (или остаје) отуђено од: 1) резултата или производа сопствене активности; 2) природе у којој живи; 3) других људи, и 4) себе самог (тј. од својих историјски створених могућности*“ (према З. Голубовић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 382). Дакле, ради се о друштвеним околностима које представљају објективни аспект који доводи до отуђења човјека, у смислу његове дехуманизације због немогућности остваривања претпоставки људске егзистенције, у првом реду – основних људских потреба. То се дешава због „*фетишизма робе*“ усљед којег се људски односи претварају у односе међу стварима. С друге стране, **Роберт Мертон** отуђење одређује као неприлагођеност појединца друштву односно као девијацију, из чега произилази да је отуђен човјек **нонконформиста**, бунтовник који се супротставља нељудским условима живота, што је за Маркса битно својство људске природе. „*На том трагу неки социолози су дошли до закључка да су у савременом друштву највише отуђени интелектуалци и млада генерација, јер је код њих највећа неприлагођеност захтевима модерног друштва*“ (према З. Голубовић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 383). „*У социологији и психологији, ради операционализације појма отуђења, аутори се више ослањају на схватање аномије Емила Диркема, које подразумева 'одсуство норми' те истичу особине које изражавају реакцију на такво стање: изолација,*

беспомоћност, забринутост, бесциљност, друштвена неприлагођеност“ (према З. Голубовић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 382). Овом низу реакција несумњиво треба додати и *депресију* и *анксиозност*, за које ће се доказати узрочно-последична веза у више научних истраживања односно да су последица друштвене кризе и аномије.

Постоји разлика између анксиозности и депресије које су лице и наличје *исте рукавице* (Latinović Matović, 2021): анксиозност је претјерано осјећање бриге, док је депресија претјерано осјећање безнађа и безвриједности, а могућа је комбинација анксиозности и депресије у исто вријеме (<https://www.singlecare.com/blog/news/anxiety-statistics/>). „**Анксиозност** је психолошки и социолошки феномен“ (Mental Health Foundation, 2014: 1). Карактеришу је упорна брига, стрес и страх, који ометају свакодневни живот (Mental health statistics 2022 (singlecare.com)). У сајбер друштву, односно кибернетској димензији, анксиозност постаје кибер-анксиозност, чији је стресор интернет односно ИК технологије. *Мет Хејз*, управо, говори о *анксиозности изазваној интернетом*, наводећи историјске примјере масовних хистерија, кад је на емоције појединаца утицала гомила, под утицајем лажних вијести које су се шириле одувијек. Другим ријечима: „*Невоља је у томе што ако смо укључени у огroman нервни систем, наша срећа – и несрећа – заједничка је више него икад. Емоције групе постају наше*“ (Heјg, 2021: 82). Свијет је постао смањен и преоптерећен под утицајем интернета и технологије, а који колективно понашање чине више могућим и вјероватним, баш као и повезивање и уношење промјена набоље и нагоре. „*Потпуно повезан свет има потенцијал да полуди, одједном*“ (Heјg, 2021: 83). **Депресија** (лат. *depressus* – потлачен, потиштен) је „*ментално обољење са широким спектром манифестација, од оних које се тичу благо сниженог расположења (лат. taedium vitae – мрскост живљења, у блажим неуротичним сметњама), све до психичког стања у којем преовлађује жеља за уништењем властитог живота (од размишљања о самоубиству, преко tentamen suicidi или покушаја самоубиства, све до реализованих самоубиства)*“ (према П. Опалић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 79). Карактеришу је стално лоше расположење, умор и дубока туга (Mental health statistics 2022, (singlecare.com)), осјећај ниске сопствене вриједности, самопонижења и кривице, те смањена способност уживања у животу (<https://www.britannica.com/science/depression-psychology>). Депресија је и водећи узрок инвалидитета широм свијета (према: Свјетска здравствена организација, 2020 у: <https://www.singlecare.com/blog/news/depression-statistics/>). Више жена пати од депресије него мушкараца (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>). Према *Америчкој асоцијацији (удружењу) за депресију и анксиозност (Anxiety & Depression Association of America – AДАА)*, није неубичајено да неко са анксиозним поремећајем пати и од депресије, такође, или обрнуто. Скоро половина оних којима је дијагностикована депресија има дијагнозу анксиозног поремећаја, такође (<https://adaa.org/understanding-anxiety/facts-statistics>). Отуда је проистекла и врста комбинованог **анксиозно-депресивног поремећаја расположења (Mixed Anxiety and Depression Disorder – MADD; <https://icd.who.int/browse10/2019/en#/F41.2>)**, кад особа има оба симптома анксиозности и депресије у скоро једнаким размјерама, и кад ниједан од поремећаја није преовлађујући. Симптоми не би требало да буду довољно озбиљни да би оправдали посебну дијагнозу. Поред тога, постоје и физички симптоми панике или желудачних сметњи, што су све аутономне карактеристике стања узроковане хиперактивним нервним системом (Coping with Mixed Anxiety Depressive Disorder | Deccan Herald). Хиперактивност нервног система несумњиво изазива прегршт активности мотивисаних **екстринзичким циљевима** нарочито усљед „*доминације неолибералних захтјева за маркетингањем живота и друштвених процеса у флуидном, (хипер)потрошачком друштву конзумеристичког капитализма*“ (Sljerpcevic et al, 2021: 570).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА ИСТРАЖИВАЊА О УЗРОЦИМА АНКСИОЗНОСТИ И ДЕПРЕСИЈЕ ЉУДИ

Шта су стварни узроци депресије и анксиозности односно *да ли се анксиозност и депресија јављају као последица друштвене кризе односно аномије и њихових манифестација кроз различите облике отуђења* открива инјенијална студија *Јохана Харија*, као синтеза најрелевантијих научних истраживања и вишеструких доказа, о доминантно друштвеним тј.

социо-културним стресорима, који за социологију представљају својеврсно откриће, али и проширење, те несумњиву потврду, теорије отуђења *Карла Маркса* (за више видјети: Marx & Engels, 1961).

Да је депресија повезана с неприликама из животног окружења (проблемима у породици, на послу и сл.) показала је студија *Мајкла Мармота* (Marmot, 2015), истичући да „**отуђење од садржајног посла**“ (Nari, 2020: 89 – 105) ствара стрес зато што су људи приморани да истрајавају на једноличном и досадном послу, без додирних тачака с њиховом личношћу, због чега осјећају маргинализованост, која је основни разлог лошег физичког, менталног и емоционалног здравља. Код руководећег кадра постоји 4 пута мања вјероватноћа да доживе срчани напад у односу на службенике с најнижих нивоа хијерархије, јер што је положај у државној управи виши, то су изгледи за настанак депресије мањи (Marmot, 2004), пошто је више контроле у горњем дијелу хијерархије.

Студија проф. *Шелдон Коена* је показала да код усамљених људи („**отуђење од других људи**“ – Nari, 2020, 105 – 131), постоји 3 пута већа вјероватноћа да ће се прехладити у односу на оне који имају много блиских веза с другима. Потом је *Лиса Беркман*, пратећи усамљене и друштвене људе током 9 год., установила да је код првих повећана стопа смртности у односу на другу, јер код људи који су више изоловани постоји 2 до 3 пута већа вјероватноћа да ће за то вријеме умријети, пошто је све смртоносније у изолацији. Према харвардском проф. *Роберту Патнаму* (Putnam, 2001), у процесу куглања у Сједињеним Државама (у даљњем тексту: САД), људи су се у организованим лигама такмичили против других тимова и тако се дружили и упознавали. Данас се људи и даље куглају, али сами. Свако у својој стази се такмичи са самим собом. Колективна структура се урушила, издвојили смо се из заједнице и окренули себи, што је тренд још од 1930-их. То значи да је осјећај да живимо у заједници или макар да имамо блиске, присне пријатеље (којима се можемо обратити у кризи или подијелити с њима радост), доживио суноврат. Резултати истраживања широм свијета показују да смо и са породицом престали да се дружимо (мање заједно летујемо и зимујемо, мање се окупљамо пред телевизором, за породичном трпезом и сл.). „*Много пре економског краха 2008, дошло је до друштвеног краха, кад смо се затекли више сами и усамљени него икада пре. Структуре које су обезбеђивале да водимо рачуна једни о другима – од породице до комшилука – урушиле су се. Дозволили смо да се наша племена распадне. Постали смо заморчићи у сопственом експерименту – хтели смо да видимо могу ли људска бића битисати сама*“ (према Патнам у: Nari, 2020: 116). *Џон Касионо*, неуронаучник, разликује осјећај усамљености од пуке физичке самоће. Осјећај усамљености нема велике везе с тим с колико људи разговарамо сваког дана или сваке недеље. Усамљеност није одсуство других људи, то је осјећај да ни са ким не дијелите оно што је обострано важно (радост, туга и сл.). Да би се усамљеност окончала, мора постојати однос узајамне помоћи и заштите с најмање једном особом. Тврди да нам друштвени медији не могу помоћи, у психолошком погледу, нити могу надомјестити друштвени живот, који смо давно изгубили. Наше опсесивно коришћење је покушај да попунимо празнину, насталу прије него су се појавили паметни телефони.

„**Отуђење од трауме из дјетињства**“ (Nari, 2020: 151 – 165): Доктор медицинских наука, *Роберт Анда* и *Винсент*, уз финансијску подршку Центра за контролисање болести (Center for Disease Control, CDC), државне агенције у САД која финансира медицинска истраживања, осмислили су Студију негативних искустава у дјетињству (Adverse Childhood Experiences – ACE Study) на основу резултата анкетног упитника. Питања из упитника су сврстана у десетак различитих категорија страшних ствари које се могу догодити у дјетињству – од сексуалног и/или емоционалног злостављања до занемаривања. Медицински упитник провјерава најразличитије проблеме те врсте, попут гојазности или зависности. Анкетом је обухваћено 17 000 људи, који су потражили медицинску помоћ из бројних разлога у болницама фондације *Кајзер Перманенте*. Људи који су попуњавали упитник били су донекле бољег финансијског стања и мало старији од просјека, али по свему осталом представљали су добар пресјек градске популације. Испоставило се да свака категорија трауматичног искуства у дјетињству драстично повећава вјероватноћу депримираности у одраслом добу. Трауме доприносе настанку

проблема, јер што је већа траума већи је и ризик од депресије, анксиозности и/или самоубиства. Испоставило се како емоционално злостављање проузрокује каснију појаву депресије вјероватније од иједне друге трауме – чак и од сексуалног злостављања. Најјачи покретач депресије било је строго или занемарујуће понашање родитеља претрпљено у дјетињству. Многи научници и психолози представљали су депресију као ирационални квар у мозгу или генима. Међутим, *Ален Барбор*, интерниста са Станфордског универзитета, тврди да депресија није болест већ нормална реакција на абнормална животна искуства. То је важна идеја јер нас води даље од ограниченог става да је разлог депресије неравнотежа серотонина или допамина. Др *Анда* каже: „*Време је да престанемо да се питамо шта није у реду с људима који имају ову врсту проблема и да почнемо да размишљамо шта им се догодило*“ (у: *Нари*, 2020: 164).

„Отуђење од статуса и поштовања“ (*Нари*, 2020: 165 – 174): Истраживање *Кејт Пикет* и *Ричарда Вилкинсона* (*Pickett & Wilkinson*, 2009), сврстало их је међу водеће свјетске стручњаке у области социјалних наука. Кејт и Ричард су знали да је хијерархија код павијана у великом мјери непромјенљива, уз мање варијације. Међутим, људи су, као врста, пронашли много различитих начина за суживот. У неким културама (САД) постоји велики јаз између људи на врху и на дну. Међутим, неке друге културе (Норвешка) су с крајње равноправним начином живота, у којем су врх и дно веома близу, јер већина живи у некој средњој зони. Изразито неравноправна друштва имају више новог менталног дистреса, док су у изразито равноправним друштвима (Норвешка), ти нивои мањи. Што је већа неједнакост у друштву, тим више преовлађују сви облици менталних болести. С порастом неједнакости расте и стопа депресије. У друштву с огромним јазом у приходима и статусу ствара се утисак да су неки људи изузетно важни, док остали као да немају никаквог значаја. У изразито неравноправном друштву, сви морају много да размишљају о свом статусу и евентуалној угрожености, а то оптерећује све већим стресом. Статусни јаз је данас већи него икад у историји човјечанства. Имовина осморо најбогатијих на свијету већа је од укупне имовине сиромашније половине човјечанства.

„Отуђење од свијета природе“ (*Нари*, 2020: 174 – 186): Група научника с британског Универзитета у Есексу (*Alcock et al*, 2014) обавила је досад најдетаљније истраживање социопсихолошких ефеката одсјечености од свијета природе. Три године су пратили ментално здравље више од 5 000 домаћинстава. Налази су показали да је код људи који су из града прешли да живе у зеленило провинције, дошло до великог опадања стопе депресије, док је код оних који су отишли да живе далеко од шума и ливада дошло до великог пораста те стопе. Можда је провинцијска средина тјешње повезана с нижом стопом злочина и мањим загађењем, па се људи зато тамо боље осјећају, а не због зеленила!? Стога је друга енглеска студија (*Davines*, 2016) одлучила да изостави тај ефекат и да упореди неке сиромашне четврти у центру великог града у којима има зеленила са сиромашним четвртима у центру великог града у којима нема зеленила. Све остало, попут нивоа друштвене повезаности, било је исто. Испоставило се да су стрес и очајање мање присутни у четвртима у којима има зеленила. Кад смо депримирани осјећамо да све има везе с нама и постајемо заробљеници сопственог ега. Насупрот томе, доказано је да је уобичајена реакција на боравак у природи осјећај дивљења, који своди ега на прихватљиву величину, јер имамо осјећај да смо ми и наше бриге сићушни. У државном затвору у јужном Мичигену, 1970-их година, одиграо се експеримент на бази ових идеја. Због тога како је саграђен, половина ћелија је с погледом на таласава поља и дрвеће, а друга половина окренута ка зидовима. Архитекта *Ернест Мур* проучавао је медицинске картоне ових двију група затвореника (који се нису разликовали ни по чему другом) и установио да за групу која може да види природу постоји 24% мања вјероватноћа појаве физичког или менталног обољења. *Овдје имамо терапију која има незнатно мало споредних дејстава, није скупа, нема потребе да идете код љекара да вам је прописује, а досад је већ доказала колико је ефикасна. Али веома је тешко наћи финансијска средства за ово истраживање, зато што је фармацеутска индустрија умногоме одредила облик савременог биохемијског истраживања, а за ово није заинтересована будући да је веома тешко комерцијализовати додир с природом. Не може се продати, па зато не желе да знају за њега* – каже проф. *Хауард Фрамкин*, један од водећих свјетских стручњака у области.

„Отуђење од оптимистичне и сигурне будућности“ (Hari, 2020: 186 – 202): Проф. психологије *Мајкл Чендлер* (Chandler & Lalonde, 1998) дошао је до открића у студији из 1998. По угледу на праксу у САД, канадске власти су деценијама биле ријешене да сатру културу 126 група, припадника Првих нација (First Nations), како су називали америчке старосједилачке народе који су у резерватима успјели да преживе европску најезду, тако што су им одузимале дјецу и смијештале их у сиротишта, што су им браниле употребу племенских језика и нису им дозвољавале да учествују у одлучивању о томе како ће живјети. Посљедица тога била је највиша стопа самоубистава у земљи међу тим људима. Мајкл је, проучавајући стопу самоубистава међу припадницима Првих нација, уочио да у половини тих нација уопште није било самоубистава, док су у другој половини стопе самоубистава биле невјероватно високе. Због понашања канадске Владе, племена су се побунила и покушала да поврате власт над сопственим животом, над својим традиционалним територијама, да оживе свој језик и добију право да организују сопствено школство, здравство и полицију, у којима могу да бирају руководство и тако сами управљају. Тако су власти понегдје препустиле организацију племенима, док на другима мјестима нису. Испоставило се да најмање самоубистава има у срединама које имају највише самосталности у локалној власти и обратно. Мајкл је доказао да је пресудан фактор био недостатак самосталности на нивоу локалне власти. У заједници која нема контролу над сопственом судбином, тешко је представити себи слику стабилне и надом испуњене будућности. Али у заједници која има контролу над сопственом судбином, лако је замислити визију оптимистичне будућности – зато што ћете заједно одлучивати о њој. Губитак будућности доводи до пораста стопе самоубистава, док осјећај позитивне будућности штити. Отуда о депресији и анксиозности не треба говорити као о посљедици дефекта у мозгу или генима, јер то је врста остатка западњачке, медиализоване, визије здравља, којој недостаје било какво озбиљно разматрање културног контекста проблема. Умјесто да се размишља о узроцима депресије, само се људи дрогирају лековима и то је постала индустрија. Протеклих 30 година, у цијелом западном свијету, све више људи има радна мјеста која карактерише несигурност. Око 20% људи у САД и Њемачкој нема уговор о раду већ умјесто тога мора да ради смјену по смјену. Италијански филозоф *Паоло Вирно* каже да се са пролетаријата, физичких радника који имају своје запослење, прешло на „прекаријат“, промјењиву масу хронично несигурних људи који не знају хоће ли следеће недеље радити и који можда никад неће имати стални посао. Постојало је раздобље у којем су људи живјели од прихода средње и радничке класе и имали какав-такав осјећај сигурности и планове за будућност. Тај прозор се све брже затвара, што је директан резултат политичких одлука да се компаније ослободе законске регулативе, а да се радницима отежа организовање у сврху заштите људских права, а у свему томе губи се осјећај предвидљиве будућности. Овај осјећај несигурности прво се појавио код људи са најлошије плаћеним пословима. Отад се, међутим, подиже све више уз ланац. Сад се већ многи припадници средње класе запошљавају „на пројектима“, без уговора о раду или било какве сигурности, а тај систем се назива звучним именима „самозапошљавање“ или „гиг-економијом“. За већину је осјећај стабилне будућности незамислив, мада се презентује као облик ослобођења.

„Улога гена и промјена у мозгу“ (Hari, 2020: 202 – 223): Група научника на челу са генетичаром *Ашвалом Каспи* споровела је једну од најдетаљнијих студија свих времена на тему генетике депресије. Његов тим је 25 година пратио 1000 дјеце на Новом Зеланду, од најмањих ногу па до зрелог доба. Између осталог, покушавали су да установе који нас гени чине подложнијима депресији. Након вишегодишњег рада, утврдили су да посједовање варијације гена 5-ХТТ има везе с настанком депресије. Ипак, сви се рађамо с генетским наслеђем, али гене активира окружење односно оно што нам се дешава може их укључити или искључити. А Ашвалом је открио да, ако посједуете особени облик 5-ХТТ, код вас је присутан умногоме повећан ризик од депресије, али искључиво у одређеном окружењу. Уколико вам се није догодила нека траума у дјетињству, све и ако посједуете ген повезан с депресијом, вјероватноћа да постанете депримирани није ништа већа него код било кога другог. Дуго су нам говорили да је депресија или морални недостатак – знак слабости, или болест мозга. Ниједно није допринијело лијечењу депресије ни отклањању стигме коју она доноси. Међутим, све ово наговјештава и трећу опцију – а то је да је депресија реакција на то како живимо. Ако је

депресија реакција на то како живимо, добијамо од других емпатију зато што се животни проблеми могу догодити свакоме, јер су они универзални извор људске рањивости. Докази наговјештавају да је ово исправно посматрање депресије јер доприноси да људи буду мање окрутни према себи и према другима. *Лоренс Кирмајер*, начелник одсјека за социјалну психијатрију на Макгиловом универзитету каже да је (мејнстрим) психијатрија претрпела велика ограничења, поставши биолошки оријентисана, у односу на био-психо-социјални приступ, што је велики проблем. Грубо упрошћена представа о депресији не узима у обзир социјалне факторе, али ни основне људске процесе. Један од разлога тога је да је „политички много изазовније“ рећи да се много људи осјећа грозно због начина функционисања данашњих друштава. Друго, фармацеутске компаније су главне силе које обликују велики дио психијатрије, јер је то огроман бизнис, који „обрће“ милијарде долара. Очигледно желе да се бол доживљава као хемијски проблем са хемијским рјешењем. Посљедица тога је културолошки изопачено схватање дистреса. Британски психолог, доктор *Руфус Меј*, указује на опасна дејства приче људима да је њихов дистрес посљедица биолошког квара. Стара прича о анксиозности и депресији указује да је дистрес ирационалан, проузрокован кваром у глави. Нова прича указује да је дистрес, колико год болан био, рационалан и да се дешава у стању доброг душевног здравља. Својим пацијентима, кад му долазе депримирани или анксиозни, Руфус каже: „У дистресу сте, али нисте луди. Немате никакав квар у глави. Нисте дефектни“. Понекад цитира источњачког филозофа *Ц. Кришнамуртија* да: „Добра прилагођеност болесном друштву није мера здравља“.

Према *Алисон Џагар* (Alison Jaggar), једној од представница неомарксистичког феминизма, која је проширила Маркову теорију отуђења, постоје специфични облици отуђења жена и то: ***отуђење од интелектуалних снага, отуђење од репродуктивних права и здравља, те отуђење жена од самих себе односно од њиховог властитог тијела*** (за више видјети: Milojević & Markov, 2011: 160.). Ми бисмо свим претходним узроцима додали и још неке, као што су: ***отуђење од покајања, отуђење од дјеце и родитељства, отуђење од слободног времена и отуђење од игре*** (видјети: Slijerčević & Košarac, 2021: 178 – 188). Коначно, појам аномија „само констатује човекову беспомоћност, остављајући га у тој беспомоћности, док отуђење указује на могућност човека да освајањем слободе изађе из зачараног круга отуђења и постигне (иако не коначно и заувек) еманципацију, која омогућује мање или више неспутани развој историјских потенција човека“ (према З. Голубовић у: Mimica & Bogdanović, 2007: 383).

Утицај конзумеризма и екстринзичких циљева на анксиозност и депресију (младих) људи

Ако је акција мотивисана видљивим и опипљивим стварима, као што су награде (новац, похвала, друштвено признање, бодови, скале напретка, итд.) или казне (одбијање, пријетње губитком новца, посла, итд.) или жеља да се задовољи други, то је *екстринзичка мотивација*. Док је код екстринзичке мотивације фокус на исходу, на резултату, у унутрашњој мотивацији најважнија питања су понашање, акција и друштвена акција (Lovtencić et al, 2018 у: Slijerčević et al, 2021). Један такав екстринзички циљ је имати односно стицати, у складу с конзумеризмом, као тоталним обликом друштвене свијести. „Дај људима социјалне моделе конзумеризма и окренуће се екстринзичким вредностима. Жеља за проналажењем значајних интринзичких вредности је ту, она је снажан део нашег бића, али није тешко скренути нам пажњу на другу страну. Притом имамо економски систем који ради управо то“ (Hari, 2020: 146). Зато постављамо питање: *Да ли се анксиозност и депресија јављају као посљедица друштвене кризе односно аномије и њихових манифестација кроз облике отуђења од смислених вриједности (конзумеризам, екстринзички циљеви)?*

Постоје 4 доказана разлога зашто нездраве вриједности чине да се осјећамо лоше, доводећи до „**отуђења од смислених вриједности**“ (Hari, 2020: 131 – 151). *Екстринзичко размисљање* контаминира односе с другима. Што више потпадамо под материјализам, наше ће везе с другима постајати све краће, а њихов квалитет све лошији. „Ако људе цените по томе како изгледају или у којој мери импресионирају друге, лако је видети да ћете их мирне душе

одбацили уколико наиђе неко сексепилнији или импресивнији. А у исто време, ако вас занима само спољашност друге особе, лако је видети зашто баш и нисте нарочита премија, због чега постоји велика вероватноћа да ћете и ви бити одбачени“ (Hagi, 2020: 139). Друго, постоје научне чињенице да се највише задовољства стиче из тзв. момената „стања заноса“, кад се закупимо оним што волимо и пустимо да нас понесе. Они доказују да можемо сачувати чисту, интринзичку мотивацију, коју дијете осјећа кад се игра (Hagi, 2020: 140). Трећи разлог што нездраве вриједности доприносе лошем расположењу указује да (крајња) материјалистичка оријентисаност наводи на запитаност како људи мисле о нама, па се тако нађемо у оптерећујућем зачараном кругу тог размишљања, умјесто да радимо оно што нас занима и дружимо се с људима који вас воле по себи. Ако су ваше самопоштовање, ваш осјећај сопствене вриједности условљени тиме колико новца посједујете, каква вам је одјећа или колику кућу имате, приморани сте на непрестана поређења, а увијек постоји неко ко има љепше, боље или више. „Све и да сте најбогатији на свету. Колико ће то трајати? Материјализам вас константно чини рањивим у односу на свијет који није под вашом контролом“ (Hagi, 2020: 141). Круцијални четврти разлог указује да су материјалисти мање срећни јер су у вјечитој потрази за начином живота који не успијева да задовољи потребе: да се осјећамо повезани с другима, да осјећамо да нас цијене, да се осјећамо сигурно, да осјећамо да дајемо свој допринос свијету, да будемо самостални, да знамо да нам нешто полази за руком. „Што више верујемо да је у животу најважније стицати, бити надмоћан и разметати се тиме, то ћемо више бити депримирани и анксиозни“ (Hagi, 2020: 143). Живимо у систему који нам константно скреће пажњу са доброга у животу. „На делу је пропаганда која нам на сав глас рекламира живот који не испуњава наше основне психолошке потребе – услед чега у нама тиња непрестани збуњујући осјећај незадовољства“ (Hagi, 2020: 142). Рекламе имају кључну улогу у опредјељивању за „искривљен“ систем вриједности. Канадски социолози Голдберг и Горн (Goldberg & Gorn, 1978) спровели су експеримент, окупивши извијестан број дјеце узраста 4 и 5 година и подијеливши их у двије групе. Првој групи нису приказиване рекламе, док су другој групи показане двије рекламе за одређену играчку. Потом су понудили дјеци да бирају. Могли су да изаберу да се играју с неваљалим дјечаком из рекламе, који има играчку, или с дјечаком који нема играчку, али је добар. Малишани који су видјели рекламу за играчку углавном су се одлучивали да се играју с неваљалим дјечаком с играчком, чиме су их рекламе наводиле да се одлуче за инфериорнију људску повезаност, зато што су увјежбани (уз помоћ само двије рекламе) да мисле да је то парче пластике истински важно. Ако нису видјели рекламу, углавном су бирали да се играју с добрим дјечаком који нема никаквих играчака. „Овај систем нас увежбава да сматрамо како никад није довољно. Када смо усредсређени на новац, статус и имовину, потрошачко друштво нам стално говори: још, још, још. Капитализам нам стално говори: још, још, још. Наш шеф нам стално говори да радимо више, радимо више, радимо више. Напослетку то интернализујемо и онда размишљамо: Морам више да радим, зато што моја личност зависи од мог статуса и моје успешности“ (Hagi, 2020: 145 – 146).

„Стручњаци за сан указују и на начин на који радимо у данашње време, као и на све већу усамљеност и анксиозност, који повећавају жељу да останемо будни и ћаскамо или се забављамо у суманутом свету који никад не спава“ (Hejg, 2021: 113). Кад не радимо онда најчешће спавамо, мада је исувише подстицаја, да останемо будни, попут: неодговорених мејлова, неодгледаних епизода омиљене ТВ серије, непрочитаних књига, необављених куповина преко интернета, неодслушаних вијести, неажурираних налога на друштвеним мрежама, неодслушаних концерата, неиспуњених амбиција и томе слично. Према професору Данијелу Форцери са Универзитета у Мичигену, који је предводио тим истраживача који су испитивали обрасце сна широм свијета, „ми се налазимо усред 'глобалне кризе сна' јер нас друштво притиска да све дуже остајемо будни“ (Hejg, 2021: 116). „Живимо у вечито будном друштву, али не и у вечито будном телу. Нешто мора да попусти“ (Hejg, 2021: 115). У друштву позне, тзв. рефлексивне, модерности спавање успорава рад, па је стога већ таргетиран као „пословни супарник“ неке компаније (нпр. Нетфликса, како то вјерује генерални директор, Рид Хејстингс), јер је то вријеме кад нисмо укључени, не трошимо, не плаћамо односно „не гледамо Нетфликсову серију до касно у ноћ“, што значи да се са сном не такмичимо. „Сан је

кључан и чудесан. А ипак, сан је традиционалан непријатељ конзумеризма. Не можемо да купујемо у сну. Не можемо да радимо или постављамо слике на Инстаграм у сну. Врло мало компанија – осим произвођача кревета и продаваца јоргана и ролетни – зарађује од нашег спавања. Нико није открио начин да изгради тржни центар у који можемо да уђемо кроз дремеж, где оглашивачи могу да плате за простор у нашим сновима, где можемо да потрошимо новац док смо несвесни“ (Hejg, 2021: 114). Међутим, полако и сан постаје комерцијализован јер већ постоје приватне клинике и центри, гдје се плаћа за савјете о бољој рутини спавања и слично.

Конзумеризам и ментално здравље младих (анксиозност и депресија)¹⁷²

Посвећивање превише пажње куповини и посједовању ствари које често нису заиста неопходне назива се конзумеризам. Улога конзумеризма у нашим животима је вишеструка. За почетак, одмах је јасно да потрошња превазилази само задовољавање физичке или физиолошке потребе за храном, склоништем и томе слично. Материјална добра су дубоко уплетена у психолошке и друштвене животе појединаца. Људи стварају и одржавају идентитете користећи материјалне ствари. „Евокативна моћ” материјалних ствари олакшава низ сложених, дубоко укоријењених „друштвених разговора” о статусу, идентитету, друштвеној кохезији и тежњи за личним и културним значењем (Jackson, 2008: 49). У конвенционалном погледу, рецепт за напредак је једноставан: што више људи конзумирају, то ће бити срећнији. Људи заиста конзумирају у увјерењу да ће то осигурати пријатеље, одобрење заједнице, служити сврси и тако даље. Међутим, овдје постоји парадокс. Људи добро знају шта их чини срећнима, али слабо схватају како да постигну те ствари. Претпоставка да ће све већа и већа потрошња повећати ниво благостања, испоставила се погрешном (Helliwell, 2003).

Упркос чињеници да ће утицај модерне потрошачке културе вјероватно бити најизраженији међу младима (Eckersley, 2011), највећи дио истраживања у вези са конзумеризмом се фокусирао на одрасле (Bottomley et al., 2010) и то у контексту маркетинга. С тим у вези, млади, адолесценти су интересна популација у овом раду. Налази америчких истраживања на популацији млађих адолесцената (до 13. године) (Schor, 2004) потврђују везу између конзумеризма и психосоматских симптома, депресије, анксиозности и нижег самопоштовања, те повећану анксиозност, нижи ниво среће и самопоштовања код адолесцената узраста од 10 до 18 година (Kasser, 2005). У британским студијама на основу самоизвјештавања, откривено је да је конзумеризам повезан са емоционалним проблемима и проблемима у понашању код адолесцената узраста од 11. до 19. године (Flouri, 2004) нижим самопоштовањем и већим сукобом између родитеља и млађих адолесцената, узраста до 13. године (Nairn et al., 2007).

Анксиозност и/или депресија и проблеми прилагођавања /делинквенција¹⁷³

Савремена психијатрија и клиничка психологија истичу адаптираност, функционалност појединца у средини у којој живи, као врхунски критеријум менталног здравља. Понашање, наиме, постаје абнормално – прераста у ментални поремећај, тек када се наруши адаптираност. Са аспекта хуманистичке и егзистенцијалистичке психологије, то јесте насиље над појединцем. Појединац који његује своје „неприлагођено“ понашање и усљед тога доживљава неуспјех на сваком кораку, укључујући изопштеност, није изложен ништа мањој патњи од оне кроз коју пролази учећи да се прилагоди. Свјетска здравствена организација (2017) наводи да су два најчешћа проблема која утичу на јавно здравље широм свијета депресија и анксиозност. Штавише, још један преовлађујући друштвени проблем је антисоцијално понашање (Lundin-Emanuelsson, 2020). Према актуелном, петом издању Дијагностичког и статистичког приручника за менталне поремећаје Америчког удружења психијатара (APA, 2013) суштинска

---

¹⁷² Припремила доц. др Жана Врућинић

¹⁷³ Припремила доц. др Жана Врућинић

карактеристика генерализованог анксиозног поремећаја је претјерана анксиозност и забринутост (очекивање страха) у вези са низом догађаја или активности. Интензитет, трајање или учесталост анксиозности и бриге су несразмјерни стварној вјероватноћи или утицају очекиваног догађаја. Појединцу је тешко да контролише бригу и да спријечи да забрињавајуће мисли ометају пажњу на задатке који су пред њим. Генерализовани анксиозни поремећај разликује се од не-патолошке анксиозности.

Клинички израз генерализованог анксиозног поремећаја је релативно конзистентан током читавог животног вијека. Примарна разлика између старосних група је у садржају бриге појединца. Дјеца и адолесценти имају тенденцију да више брину о школи и спортским резултатима, као и о катастрофалним догађајима, као што су земљотреси или нуклеарни рат, док одрасли пријављују већу забринутост за добробит породице, финансије или сопствено физичко здравље. Дакле, садржај бриге појединца обично одговара узрасту. Млађе одрасле особе доживљавају већу тежину симптома него старије особе (АРА, 2013). Дјеца са овим поремећајем могу бити претјерано конформисана, несигурна у себе, перфекционисти и склона понављању задатака због претјераног незадовољства мање него савршеним учинком. Генерализовани анксиозни поремећај може бити претјерано дијагностикован код дјеце, те треба извршити детаљну процјену присуства других анксиозних поремећаја у дјетињству и других менталних поремећаја, како би се утврдило да ли се бриге могу боље објаснити једним од ових поремећаја. С друге стране, заједничка карактеристика свих депресивних поремећаја је присуство туге, празнине или раздражљивог расположења, праћено соматским и когнитивним промјенама које значајно утичу на способност појединца да функционише (АРА, 2013).

Коморбидитет депресије и анксиозности је чест и има значајне импликације у готово свим аспектима болести. Отприлике, половина пацијената са примарном дијагнозом анксиозног, односно депресивног поремећаја, показује присутно коморбидног анксиозног односно депресивног поремећаја. И не само то: новије студије показују да се стопа коморбидитета ова два поремећаја креће и преко 80% (Миљевић, Црнобарић, Лечић Тошевски, 2014). Према десетој ревизији Међународне статистичке класификације болести и сродних здравствених проблема (2013), мјешовити анксиозни и депресивни поремећај треба употребити када су симптоми анксиозности и депресије присутни, али симптоми нису јасно доминирајући и карактеристични да би оправдали једну издвојену дијагнозу. Појединци са овом мјешавином релативно благих симптома често се виђају у примарној здравственој заштити, али постоји много више случајева међу популацијом у цјелини који никада не постану предмет медицинске или психијатријске пажње.

Други преовлађујући друштвени проблем је антисоцијално понашање. Концепт антисоцијалног понашања је широк и укључује спектар понашања којима се крше норме (Pulkkinen, 2001). Временом, антисоцијална понашања се могу развити у делинквентна понашања (Pulkkinen, 2001). Делинквенција укључује све облике понашања којима се крши закон, као што су насиље и имовинска кривична дјела. Концепт укључује и асоцијална понашања која су починили малолетници, нпр. коришћење алкохола или дрога.

Анксиозност и/или депресија и проблеми прилагођавања/делинквенција – резултати истраживања¹⁷⁴

Свјетска здравствена организација (WHO, 2020) наводи да је уобичајено да адолесценти теже ка већој независности и да могу искусити притисак пријатеља, што може изазвати стрес. Адолесценти су такође осјетљиви због биолошких односно хормоналних промјена током пубертета (Sawyer et al., 2012). На друштвеном, културном, економском и нивоу животне средине, фактори ризика могу бити лоши породични/вршњачки односи, низак социо-економски статус, лоши услови живота и ниска подршка заједнице. То повлачи за собом повећану

---

¹⁷⁴ Припремила доц. др Жана Врућинић

подложност развоју различитих психичких проблема. Много истраживања у развојној психопатологији сугерише да постоји повезаност између афективних поремећаја и проблема у понашању (Врућинић, 2021). Нађено је да стопа учесталости поремећаја расположења међу популацијом малољетних делинквената варира између 17% и 78% (Ryan & Redding, 2004).

Депресија је глобални проблем јавног здравља, који погађа појединце широм свијета. Према подацима Свјетске здравствене организације (WHO, 2017), депресија погађа људе свих узраста и 322 милиона појединаца пати од депресије широм свијета. Доба младалаштва је посебно осјетљиво и због тога у том периоду може доћи до развоја симптома депресије, што представља глобални изазов за јавно здравље у свим друштвима. Депресија може угрозити друштвено функционисање на начине који малољетнике могу учинити подложнијима за укључивање у делинквентно понашање (Врућинић, 2021). У литератури (Obeidallah, & Earls, 1999) се спомињу три теоријска пута како депресија може довести до антисоцијалног понашања. Прво, депресија може изазвати осјећај равнодушности у погледу личне сигурности и посљедица сопствених поступака, фактора који се лако могу претворити у криминогене исходе. Друго, депресија може проузроковати повлачење, ниско самопоштовање и одбацивање вршњака, што заузврат може резултирати делинквенцијом. Најзад, слабија везаност за просоцијалне институције (школе, слободне активности) због недостатка интересовања и способности доводи до слабења социјалних веза које не успијевају да задрже адолесцента унутар зоне утицаја ових просоцијалних институција. Депресивни адолесценти имају значајно повећану вјероватноћу да буду укључени у имовински криминалитет (крађу), док је мало доказа о вјероватноћи да почине насилни злочин или продају недозвољене дроге (Anderson, Cesur, and Tekin, 2015). Депресија у адолесценцији се често манифестује као љутња, која је заузврат суштински повезана са агресијом, нарочито код дјечака (Врућинић, 2021).

С друге стране, веза између анксиозности и антисоцијалног понашања није јасна. У неким истраживањима (Vermeiren et al., 2002) веза није пронађена, док се, у одређеном контексту, овај поремећај расположења јавља као ризични фактор (Fontaine et al., 2019), а негдје као заштитни фактор (Fanti et al., 2019). Према Фонтаину (Fontaine et al., 2019), анксиозни адолесценти имају већи ризик за делинквенцију ако потичу из ниског социо-економског статуса. Налази из ове студије указују на то да су делинквенција и емоционални проблеми међусобно повезани, али и да породични социо-економски статус адолесцената има утицај на тај однос независно о полу. С друге стране, у лонгитудиналној студији (Fanti et al., 2019) пронађени су обрнути резултати у вези са утицајем анксиозности и депресије на делинквенцију. Депресија је била повезана с делинквенцијом, док анксиозност није предвиђала развој делинквенције. Штавише, прије је конституисана као заштитни фактор. Тачније, социјална анксиозност може редуковати вријеме проведено са вршњацима или утицати на врсте активности које адолесценти обављају са својим вршњацима (нпр. одлазак у биоскоп умјесто на забаве без надзора), што доводи до мање могућности за делинквенцију (Mercer, Keijsers, Crocetti, Branje & Meeus, 2016). Сматра се да су симптоми социјалне анксиозности повезани са инхибицијом понашања, аверзијом према ризику, прекомјерном регулацијом и стидљивим или покорним понашањем (Gilbert, 2001). Овај опис иде паралелно са истраживањима која су открила да су адолесценти који не учествују у било ком облику делинквенције (тј. апстиненти од делинквенције) обично стидљиви, повучени, пасивни или попустљиви (Ovens & Slocum, 2015), рационалнији и неконфрнтирајући (Chen & Adams, 2010).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Истраживањем је доказано да се анксиозност и депресија јављају као посљедица друштвене кризе односно аномије и њихових манифестација кроз различите облике отуђења, првенствено од смислених вриједности (конзумеризам, екстринзички циљеви). Доказано је да конзумеризам и екстринзички циљеви утичу на проблем анксиозности и депресије младих који неријетко резултује мјешовитим, анксиозно – депресивним, „поремећајем“ личности, те да су анксиозни и/или депресивни млади у потенцијалном ризику од делинквенције.

Научним доприносом овог истраживања се јача фонд социолошких сазнања и тако подвлачи значај експликативног потенцијала научне односно универзитетске социологије. *Друштвени допринос* се односи на сензибилизацију јавности за актуелна и важна питања друштвеног живота и приједлог неочекиваних начина њиховог рјешавања (поновно повезивање, тј. „укорјењивање“ – Гиденс, са свијетом природе, с другим људима, сврсисходним и смисленим пословима, статусом и поштовањем и тсл.), како би се апликативној (примијењеној) социологији трасирао правац – „ван универзитета“ (public sociology) односно ка организацијама цивилног друштва, будући да сваки облик организације има неку институционалну форму, вриједну социолошке експлорације.

Суочавање са поменути изазовима и проблемима менталног здравља немогуће је без одговарајуће и свеобухватне друштвене подршке и љубави појединаца из најближег друштвеног окружења (породица, пријатељи, сарадници и сл.), али и без наде, одлучности, оптимизма и амбиције да се проблеми побације. Код благих анксиозно-депресивних манифестација не препоручује се примјена медикамената већ примарно промјена животних навика (редовна физичка активност, здрава исхрана и адекватна суплементација одабраним нутријентима, витаминима и минералима). Поводом 10. октобра, *Свјетског дана менталног здравља*, важно је ширити свијест и бољу информисаност о менталном здрављу, указујући на потребу за промовисањем и његовом заштитом, баш као и на важност отвореног разговара о проблемима и квалитету живота одраслих, адолесцената и дјеце (њихових родитеља и његоватеља), будући да су сви подједнако под ризиком нарушавања менталног здравља. Као и редовно здравље, и ментално здравље је подложно осцилацијама у спектру од менталног благостања преко блажих симптома нарушености до менталног нерета односно поремећаја и психо-социјалног инвалидитета. У рјешавању проблема, прво и најважније је његово препознавање и разумевање, уклањање табуа и социјалне стигме, те стварање подстицајног окружења за рјешавање код куће, у школама, на факултетима и центрима за ментално здравље и службе за психо-социјалну подршку. Потребно је повећати улагања у услуге менталног здравља и психо-социјалне подршке и интегрисати их у системе исхране, здравства и заштите дјеце, те образовања (школе и академске заједнице), како би се учење и остали животни важни процеси одвијали у сигурном окружењу јер су им те услуге, по потреби, омогућене и доступне. Важно је повећати улагања и у програме подршке родитељству, те промоције здравих породичних односа.

У перспективи јавног здравља, важно је истражити проблеме менталног здравља и делинквенције међу адолесцентима, те разумјети да ли су адолесценти са проблемима менталног здравља мање или више подложни развоју делинквенције, како би се развиле интервенције за побољшање менталног здравља и стопа делинквенције међу адолесцентима свела на минимум.

ЛИТЕРАТУРА

- American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition. (2013). USA: Arlington. VA: American Psychiatric Association.
- Anderson, D. M., Cesur, R., & Tekin, E. (2015). Youth depression and future criminal behavior. *Economic Inquiry* 53: 294–317.
- Anxiety and Depression Association of America, ADAA. *Did You Know? Facts & Statistics* | Anxiety and Depression Association of America, ADAA. [21/05/2022]
- Bottomley, P., Nairn, A., Kasser, T., Ferguson, Y.L., and Ormrod, J., (2010). Measuring childhood materialism: refining and validating Schor's Consumer Involvement scale. *Psychology and marketing* 27: 717–740.
- By SingleCare Team | Updated on Feb. 15, 2022, Medically reviewed by Marissa Walsh, Pharm.D., BCPS-AQ ID, *Mental health statistics 2022* (singlecare.com). [21/05/2022]
- By SingleCare Team | Updated on Feb. 15, 2022, Medically reviewed by Gerardo Sison, Pharm.D. <https://www.singlecare.com/blog/news/depression-statistics/> [22/05/2022]

- By SingleCare Team | Updated on Feb. 15, 2022, Medically reviewed by Scott Dershowitz, LMSW, CMC & Lindsey Hudson, APRN, NP-C, CDCES, Anxiety Statistics 2022 <https://www.singlecare.com/blog/news/anxiety-statistics/> [22/05/2022]
- Chandler, Michael J. & Lalonde, Christopher. (1998). Cultural continuity as a hedge against suicide in Canada's First Nations, *Transcultural Psychiatry* 35 (2): 191 – 219 y: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- Chen, X., & Adams, M. (2010). Are teen delinquency abstainers social introverts? A test of Moffitt's theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 47: 439–468.
- Damian F. Santomauro, Harvey A. Whiteford, Alize J. Ferrari, Depression and anxiety during COVID-19 - Authors' reply, *Lancet*, 2022 Feb 5; 399(10324): 518-519. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35123688/>
- Dattani, Saloni, Ritchie, Hannah and Roser, Max. (2021). *Mental Health*. This article was first published in April 2018. Last updated in August 2021. *Mental Health - Our World in Data*
- Duškanka Slijepčević, Biserka Košarac, Uticaj igre i gejmfifikacije na unapređenje kvaliteta života djece i mladih, Zbornik radova Unapređenje kvaliteta života djece i mladih sa šeste međunarodne naučne konferencije Društvene devijacije, Vol. VI, No. 1 (Septembar 2021), pp. 178-189, Banja Luka: Centar modernih znanja, Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd,
- Eckersley, R., 2011. A new narrative of young people's health and well-being. *Journal of youth studies* 14: 627–638.
- Encyclopaedia Britannica. *Depression/ Psychology*. <https://www.britannica.com/science/depression-psychology>. [22/05/2022]
- Fanti, K., Colins, O., & Andershed, H. (2019). Unraveling the longitudinal reciprocal associations between anxiety, delinquency, and depression from early to middle adolescence. *Journal of Criminal Justice* 62: 29–34.
- Flouri, E. (2004). Exploring the relationship between mothers' and fathers' parenting practices and children's materialist values. *Journal of economic psychology* 25: 743–752.
- Fontaine, N., Brendgen, M., Vitaro, F., Boivin, M., Tremblay, R., & Côté, S. (2019). Longitudinal associations between delinquency, depression and anxiety symptoms in adolescence: Testing the moderating effect of sex and family socioeconomic status. *Journal of Criminal Justice* 62: 58–65.
- Gaffney, Theresa. (2021). *Rates of depression and anxiety climbed across the globe in 2020, analysis finds*, Oct. 8, 2021, <https://www.statnews.com/2021/10/08/mental-health-covid19-pandemic-global/>, [21/05/2022]
- Gilbert, P. (2001). Evolution and social anxiety: The role of attraction, social competition, and social hierarchies. *Psychiatric Clinics of North America* 24: 723–751.
- Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- Hejg, Met. (2021). *Misli o nervoznoj planeti*. 1. izdanje. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Helliwell, J. F. (2003). How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective WellBeing. *Economic Modeling* 20 (2): 331–360.
- Ian Alcock et al. (2014). Logitudinal Effects on Mental Health of Moving to Greener and Less Green Urban Areas, *Environmental Science and Tehnology* 48 (2): 1247 – 1255. y: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10)-WHO Version for ;2019-covid-expanded*, <https://icd.who.int/browse10/2019/en#/F41.2>, [22/05/2022]
- Jackson, T. (2008). The Challenge of Sustainable Lifestyles. In *State of the World 2008 -Innovations for a Sustainable Economy* (pp. 45-60). Washington, DC: World-watch Institute.
- Kasser, T. (2005). Frugality, generosity, and materialism in children and adolescents. In: K.A. Moore and L.H. Lippen, eds. *What do children need to flourish? Conceptualizing and measuring indicators of positive development* (pp. 357–373). New York: Springer.
- Košarac, Biserka, Slijepčević, Duškanka (2021/10). UTICAJ IGRE I GEJMIFIKACIJE NA UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA STUDENATA, Međunarodna naučna konferencija "Društvene devijacije"/International scientific conference 'Social deviations'; Zbornik radova: Unapređenje kvaliteta života djece i mladih/Improving the quality of life od children and youth, Centar modernih znanja, Banja Luka; Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd, 178 – 188.
- Lalman, Mišel. (2004). *Istorija socioloških ideja. tom II: Od Parsonsa do savremenih sociologa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Latinović Matović, Nada. (2021). *Anksioznost u doba pandemije izazvane korona virusom*, <https://mozaikmedici.com/clanak/zdravstvo-48>, 22.02.2021. [31/05/2022]
- Lundin-Emanuelsson, M. (2020). *Mental health problems and Delinquency. A longitudinal study with six-month follow-up about depressive and anxiety symptoms and delinquent behavior among Italian early adolescents. Master's thesis in public health science*. Sweden: Mälardalen university Sweden.

- Marmot, Michael. (2004). *Status Syndrome: How Your Place on the Social Gradient Affects Your Health*. London: Bloomsbury. y: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- Marmot, Michael. (2015). *The Health Gap: The Challenge of an Unequal World*. London: Bloomsbury. y: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- Marvin E. Goldberg and Gerald J. Gorn. (1978). Some Unintended Consequences of TV Advertising to Children“, *Journal of Consumer Research* 5 (1) y: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich. (1961). *Rani radovi: Izbor*. Zagreb: Naprijed.
- Medically reviewed by Vara Saripalli, Psy.D. — Written by Valencia Higuera — Updated on September 3, 2021, *Social Anxiety and Depression: What to Know If You Have Them Both*, [https://www.healthline.com/health/anxiety-and-depression](https://www.healthline.com/health/anxiety/social-anxiety-and-depression) [14/05/2022]
- mental health. Geneva, World Health Organization, 2014, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/112828/9789241506809_eng.pdf [14/05/2022]
- Mercer, N., Keijsers, L., Crocetti, E., Branje, S., & Meeus, W. (2016). Adolescent abstention from delinquency: Examining the mediating role of time spent with (Delinquent) peers. *Journal of Research on Adolescence*.
- Milojević, Ivana & Markov, Slobodanka. (2011). (ur.). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Mimica, Aljoša & Bogdanović, Marija. (2007). (prir.) *Sociološki rečnik*, 1. izd. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nairn, A., Ormrod, J., and Bottomley, P. (2007). *Watching, wanting and wellbeing: exploring the links*. London: National Consumer Council.
- Owens, J. G., & Slocum, L. A. (2015). Abstainers in adolescence and adulthood: Exploring the correlates of abstention using Moffitt's developmental taxonomy. *Crime & Delinquency* 61: 690–718.
- Pickett, Kate, Wilkinson, Richard G. (2009). *The spirit level: Why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane., y: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- Pulkkinen, L. (2001). Antisocial Behavior in Childhood and Adolescence. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. pp. 549-553.
- Putnam, Robert. (2001). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster. y: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- Ryan, E. P., & Redding, R. E. (2004). A review of mood disorders among juvenile offenders. *Psychiatric Services* 55: 1397–1407.
- Sawyer, S., Afifi, R., Bearinger, L., Blakemore, S., Dick, B., Ezeh, A., & Patton, G. (2012). Adolescent Health 1: Adolescence: a foundation for future health. *The Lancet* 379 (9826): 1630–1640.
- Schor, J. (2004). *Born to buy*. New York: Scribner.
- Slijepčević, Dušanka, Kosarac, Biserka, Hadzic, Aleksandra, Crnogorac, Branko, Sijakovic, Ivan, Dabrowska-Prokopowska, Ewa, Kovacevic, Braco. (2021). The significance of game, as a practice for education: Students' motivation for gaming and tendency to games, *Education & Technology in (Post)pandemic times, Volume I - Proceedings of the 17th International Scientific Conference "eLearning and Software for Education"* Bucharest, April 22 - 23, 2021, pp. 569-578, Bucharest: Editura Universitara, DOI: 10.12753/2066-026X-21-072
- Slijepčević, Dušanka. (2017). Devijacije i disfunkcionalnost društva y: *Društvene devijacije, ANOMIJA DRUŠTVA I POSLJEDICE*. Banja Luka: Centar modernih znanja. 204 – 216.
- Slijepčević, Dušanka. (2018). Validity of Durkheim's classical study concerning suicides in the XXI century Case study-Bosnia and Herzegovina. *Sociological Discourse* 8 (15): 25 – 65. Banja Luka: Scientific Association of Sociological Discourse.
- Slijepčević, Dušanka. (2018). Validnost Dirkemove klasične studije samoubistva u XXI vijeku Studija slučaja–Bosna i Hercegovina. *Sociološki diskurs* 8 (15): 25 – 64. Banja Luka: Naučno udruženje Sociološki diskurs.
- Stanimirović, Vesna. (2022). Nekompatibilna primena lekova za smirenje može dovesti do niza neželjenih efekata. *e-Klinika/Zdravlje*, 05.04.2022. <https://eklinika.telegraf.rs/zdravlje/59174-nekontrolisana-primena-lekova-za-smirenje-moze-dovesti-do-niza-nezeljenih-efekata> [22/05/2022]
- Swift, Paul, Cyhlarova, Eva, Goldie, Isabella & O'Sullivan, Chris. (2014). *Living with Anxiety: Understanding the role and impact of anxiety in our lives – Mental Health Awareness Week 2014*, Mental Health Foundation 2014 <https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/living-with-anxiety-report.pdf> [14/05/2022]
- Vermeiren, R., Deboutte, D., Ruchkin, V., & Schwab-Stone, M. (2002). Antisocial behavior and mental health. *European Child & Adolescent Psychiatry* 11: 168–175.
- WHO. (2017). *Depression and Other Common Mental Disorders. Global Health Estimates*. Geneva: WHO.

- WHO. (2020). *Adolescent mental health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>. [28/04/2020]
- William Davines. (2016). *The Happiness Industry: How the Government and Big Business Sold us Well-Being*. New York: Verso. pp. 245 – 247. у: Hari, Johan. (2020). *Izgubljene veze: Otkrivanje stvarnih uzroka depresije i neočekivanih rešenja*. prev. Tatjana Milosavljević. Beograd: Laguna.
- World Health Organization. *Depression*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>, [22/05/2022]
- Врућинић, Ж. (2021). *Малољетничка делинквенција*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци. Факултет безбједносних наука.
- Међународна статистичка класификација болести и сродних здравствених проблема Десета ревизија, Књига 1. (2013). Београд: Институт за јавно здравље Србије *Др Милан Јовановић Батум*.
- Миљевић, Ч. Д., Црнобарић, Ц., Лечић Гошевски, Д. (2014). Анксиозни и депресивни поремећаји: неуробиолошки докази о заједничком пореклу. У: *Анксиозност и депресија* – 11. Симпозијум магистара фармације и медицинске биохемије Републике Српске, 4–10. Бања Лука: Фармацеутска комора Републике Српске.

CONSEQUENCES OF SOCIAL CRISIS AND ANOMY IN CONTEMPORARY SOCIETY: THE INFLUENCE OF CONSUMERISM AND EXTRINSIC GOALS ON YOUTH ANXIETY AND DEPRESSION

Dusanka Slijepcevic, Master of Sociology - Senior Assistant¹⁷⁵
University of Banja Luka
Faculty of Political Sciences

Zana Vrucinic, PhD in Psychological Sciences - Assistant Professor¹⁷⁶
University of Banja Luka
Faculty of Security Sciences

Abstract: *The research problem* refers to the difficulties of people with mental health caused by current forms of social crisis (corona-virus pandemic and post-covid phase of repairing "damage"). *The research subject* are the consequences of social crisis and anomie in contemporary society on a global level, in the first half of the 21st century. The focus is on the question: Do consumerism and extrinsic goals affect the problem of anxiety and depression of young people, which often results in a mixed, anxiety-depressive, 'disorder' of personality? *The research goals* are the scientific description and understanding, from the point of view of one of the causes of the problem - consumerism ('alienation from meaningful values') and related extrinsic goals that are in the function of reproduction of instrumental-rational action. Structural analysis of the problem will be expanded by social facts of a higher theoretical and mental order - social crisis, anomie, alienation and asociality. All 9 scientifically proven causes (causal explanations) of the problem will be explained, with an emphasis on 7 socio-cultural factors, while little attention will be paid to non-social causes. The scientific prediction of the influence of anxiety and depression, i.e. mixed personality imbalance on potential delinquency, will also be sought, as an analytical category, which more easily justifies the security control of the population by state coercive apparatuses. *The main method* is structural analysis, based on an understanding and explicit approach to the phenomenon, but also an 'antipsychiatric' approach. *The results* refer to 9 (for sociology - discoveries) scientifically proven causes of anxiety and depression (according to scientific research, synthesized by Johan Harry): 1) 'alienation from meaningful work', 2) 'alienation from other people', 3) 'alienation from meaningful values', 4) 'alienation from childhood trauma', 5) 'alienation from status and respect', 6) 'alienation from the world of nature', 7) 'alienation from an optimistic and secure future' and 8) and 9) 'the role of genes and changes in the brain'. Sensitivity was shown for current and important issues of social life and their classical and modern conceptualization, as well as for proposing unexpected ways of solving them.

Keywords: *consumerism; extrinsic goals; anxiety; depression; potential delinquency*

---

¹⁷⁵ Department of Sociology; Narrow scientific field: Theoretical sociology; Study program: Sociology and Applied Sociology; dusanka.slijepcevic@fnp.unibl.org

¹⁷⁶ Department of Criminological Sciences; Narrow scientific field: Criminalistic tactics, methodology and operatives; zana.vrucinic@fnp.unibl.org

NEEDS OF GENERATION ALPHA AND ACTIVITIES OF SELF-ACTUALISATION THROUGH MUSIC IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION INSTITUTIONS

Aleksandra Smolić Batelić¹⁷⁷, mag.mus, Učiteljski fakultet u Rijeci Sveučilišta u Rijeci,

Doc.dr.sc. Lucija Jančec¹⁷⁸, Učiteljski fakultet u Rijeci Sveučilišta u Rijeci,

Abstract: *A challenge for educational professionals is how to know and understand a child. Given that each generation has a set of characteristics that are inextricably linked to the time and prevailing culture in which it grows up, it is essential in early childhood and preschool education to address children's current needs in a timely manner. Today's children growing up in the 2010-2025 timeframe are referred to as the Alpha Generation. Theorists, together with practitioners of early childhood education, espouse a humanistic orientation to the preschool education curriculum that focuses on the image of the child and the attitudes and actions that arise from it. Although the National Curriculum for Early and Preschool Education in the Republic of Croatia integrates digital technologies as one of the key competencies for lifelong learning, there is still insufficient knowledge about the current generation of children and a discrepancy in the perception of the provision of more modern educational strategies. In accordance with these settings, musical activities that favor the use of digital music technology in work with children can also stimulate children's purposeful motivation and support their self-actualization. This paper problematizes the possibilities of self-actualization of children of the "Alpha generation," incorporating as a starting point the National Curriculum for Early Childhood and Preschool Education and its possibilities, Abraham Maslow's humanistic theory and the benefits of using digital music technology in work with preschool children.*

Keywords: *music, early childhood education, humanistic learning theory, self-actualisation, digital music technology*

Introduction

In the processes of reflection and pedagogical action in early childhood education (ECE), it is also necessary to take into account guiding elements such as current generational characteristics. Essential knowledge of the characteristics of current generations has an influence on the creation of effective educational programs at individual, national and global level, reviewing more adequate strategies for access to learning and teaching, content selection, planning learning outcomes and development-appropriate activities and other factors in order to better "keep up" with user needs. Jukić and Škojo (2021) point out that the entire education system is facing the challenge of adapting the way it communicates with Generation Alpha. It is also interesting to note that the study that Jukić and Škojo (2021) conducted with university pedagogists and ICT experts, there were disagreements in perceptions of the education of children of Generation Alpha, as well as a different views of the role of the education system. Regardless of the different attitudes of educators, the fact remains that children today actively engage with technology, and "Whatever level of the school system we look at, we can see that professionals working in education report the same problems everywhere. The lack of interest and motivation, the lack of perspectives and aims, inattentiveness, attention disorders, a fall in the

---

¹⁷⁷ smolic.batelic@ufri.uniri.hr

¹⁷⁸ lucija.jancec@ufri.uniri.hr

quality of communication and human relations, the low level of emotional intelligence, or the seemingly higher rate of learning- and conduct disorders make pedagogues think in every area.“ (Kövecses-Gósi, 2018, p. 205). “Keeping up“ with Generation Alpha and encouraging them on their path of self-actualization is primarily about understanding their "generational structure" and supporting the idea that adult educators should readily and carefully step out of the shoes of "traditionalism" in their own work. The National Curriculum for Early and Preschool Education of the Republic of Croatia (NKRPOO, 2015) includes Digital Competence as one of the key competences in a child's lifelong learning. Also, the design of the curriculum is based on a humanistic approach to the child's self-actualization, encouraging and supporting the development of all of a child's potentials (NKRPOO, 2015). Towards this goal, more modern pedagogical interventions in early and preschool education should be reflected in the field of music activities.

Characteristics of the Alpha generation

The term “Generation Alpha” is a popular and already globally accepted name that has been adopted from the field of marketing and is widely used in scientific circles, even though, according to Nagy and Kölcsey (2017), there is no scientific evidence for its naming and definition. Generation Alpha, “*digital natives*” (Bennet, 2013 according to Tootel et al., 2014, Ramadlani and Wibisono, 2017), or “*homo tabletus*” (Stefanov et al., 2018 according to Apaydin and Kaya, 2020), is used to refer to persons born from year 2010 to 2025, that is, to the generation that follows after Generation Z (Tootell et al., 2014; Ramadlani and Wibisono, 2017; Kövecses-Gósi, 2018; Apaydin and Kaya, 2020, etc.). Thus, McCrindle and Fell (2020) predict that Generation Alpha will be followed by Generation Beta (2025 to 2039) and Generation Gamma and Generation Delta. The term originates from McCrindle's national survey conducted in Australia, describing a generation addicted to screens and a touchscreen world (Nagy and Kölcsey, 2017; Carvalho et al., 2022). That is, “the concept of Generation Alpha refers to children and pre-adolescents living in a society permeated by actions intermediated by digital information and communication technologies” (Carvalho et al., 2022, p. 62). They are credited with having a high and experienced level of knowledge of technology from early childhood including laptops, mobile phones, gadgets and other technological devices that are full of audio and visual stimuli (Sari Augustina et al., 2020). Although this popularized term and topic captures the increasing attention of marketers, journalists, and scientists, there are a very limited number of scientifically relevant papers that reliably explore the comprehensive characteristics of this generation. There are also doubts about the generalization, relevance, and reliability of scientific findings in classifying the Alpha generation. References to scientific papers also cite popular sources, such as Berkowitz (2016), Carter (2016) and Silverman (2021). Nagy and Kölcsey (2017) also discuss this issue, emphasizing that “... people try to reach generational characteristics and attributes without a large amount of data” (2017, p. 113). Apaydin and Kaya (2020) conducted a study examining educators in Antalya with the aim of identifying the characteristics of Generation Alpha children. The results showed the following positive characteristics: they are more emotional, more aware and more confident about personal characteristics, able to more quickly access larger amounts of knowledge due to excessive dependence on technology which makes them freer and more creative, they learn faster and process visual and dynamic information more swiftly, etc. Negative characteristics include negative forms of behaviour such as a limited respect for private space but also limitations in social communication, they are more angry and grumpy, more inclined towards individual work rather than teamwork, prefer leadership to cooperation, are freer from imposed rules and run away from responsibility.

Self-actualisation in the process of upbringing and education in ECE

However, when we talk about early childhood education, one of the basic characteristics of this period is the natural motivation and interest of the child in learning about the environment in which he is and the activities that enable him to learn (Vujičić, 2005), thus indirectly reaching towards the level Maslow would describe as self-actualization (Maslow, 1943). The child learns by doing, as Piaget, Vigotsky, Bruner have convinced us with in numerous empirical researches in their works, therefore curricula with humanistic development orientation integrate these determinants into their basic settings

(Vujičić, 2005). A quality kindergarten curriculum has an integrated and developmental nature, as well as a humanistic and co-constructivist orientation. Creating a quality curriculum of an educational institution means creating appropriate organizational conditions based on a modern understanding of the child, i.e. understanding the child as a whole being, as an explorer and active creator of knowledge, as a social entity with specific needs, rights and culture, as an active citizen of the community and as a creative being with specific creative and expressive potentials. These complex settings, which imply a new image of the child, generate the need to provide opportunities for children's self-development, progress and success, in accordance with their needs and visibly different, more modern styles of non-formal spontaneous learning. These origins can be found in the National Curriculum of Early and Preschool Education in the Republic of Croatia (NKRPOO, 2015) and its understanding of the child's learning as a result of his active and engaged participation in various activities: "Children learn through play and research and other activities that they find purposeful, that is, through direct experiences with a variety of learning resources. In doing so, they engage in a variety of interactions with other children and the adults who support them. The self-organization, research and discovery potential of children's activities is strengthened, and those forms of educator's support are provided that engage children's thinking capacities and encourage them to reflect on their own experiences. Such an understanding of learning finds its theoretical basis in the theory of constructivism and socioconstructivism and the importance of encouraging the development of children's metacognitive abilities" (p. 16). Theorists, together with practitioners, nurture a key feature of the kindergarten curriculum, which refers to the realization of the image of the child, the attitudes and actions that arise from it, and this feature is – humanistic. This umbrella document in Croatia describes the curriculum of early and preschool education aimed at developing the autonomy and emancipation of children in the process of education. In doing so, the self-initiated and self-organized activities of children, encouraged and supported by the educator, are especially valued, and in which, if necessary, they are directly involved. The design of the curriculum, which is based on the child's self-actualization, starts from the child and encourages the development of its potentials, not its obedience, conformism and receptivity. Children are encouraged to think independently and critically, and their perspectives are accepted. Their identity and self-esteem are especially strengthened and are continuously trained for self-assessment, provided with the experience of taking responsibility and practicing responsible behaviour. This is operationalized by education for a democratic way of life, and the whole environment of the kindergarten in which freedom, responsibility, tolerance, honesty and justice dominate. This requires a non-authoritarian and democratic structure of the kindergarten, i.e. the creation of a social environment in which the child is understood and respected. This is mostly reflected in the sensitivity of educators to the different needs of children (emotional and other) and their appropriate and timely response to them, which we can connect with Maslow's (1943) descriptions of universal human needs. This refers to the multitude of everyday interactions of children with adults from which children can read that adults care about them, love them, understand and respect them, and that kindergarten is a place of comfort, satisfaction, belonging and quality relationships. Maslow (1943) says that these needs are universal to all people and that people are typically motivated for them. He makes a distinction in the way that the first four needs are defined as deficiency or lower needs, and the latter four as being or higher needs. People need to satisfy their lower deficiency needs before moving on to their higher growth needs, although he admitted that there were exceptions. The highest level are esteem needs include the need for recognition, attention, fame, competence, mastery, and self-confidence. It is through musical activity that the child is able to feel its competence, get the attention of the environment, enjoy music both independently and in group performances, and often a number of effects of music are associated with positive experiences in early childhood.

Pedagogical interventions in the field of music activities in ECE

Every child needs to be in active contact with the art of music. In the field of ECE, this is achieved through musical activities that should be in the service of the development of the child's full potential and well-being. Maslow (1968; 1971) also spoke about the role and connection of music with the theory of needs, claiming that "...music is an arena that provides the experience of heightened self-actualization, music is perceived as one of the easiest ways to achieve self-actualization of those

experienced by an individual through musical activities“ (Lowis, 2002 according to Annammal Piragasam et al., 2013, p. 125). Educators, as implementers of musical activities, should develop children's creative abilities through their own work, encourage their musical and creative experiences and enrich their experiences stimulated by music. These rather demanding undertakings in this area also impose questions about more successful strategies of pedagogical activity. In line with the definitions and characteristics of Generation Alpha, the quality provision of educational segments to this generation certainly requires the timely intervention of not only pedagogical practice, but also prompt scientific interest, especially in relation to music activities and music technology in early and preschool age. Dongauser et al. (2020) point out that, in spite of the numerous papers dealing with computer music technology in pedagogical practice, there is no identified research aimed at studying creative musical exercises of preschool children using digital music technologies that also pay attention to productive forms of musical activities. Half a decade ago, the NKRPOO (2015) included digital competencies as a key to lifelong learning, while the realization of values includes creativity that should be nurtured, encouraged and developed in the educational process with more original approaches to solving various problems. According to forecasts, Generation Alpha should last until 2025, followed by the previously mentioned Generation Beta (McCrinkle and Fell, 2020), which envisages coexistence with artificial intelligence and different directions of the educational context aimed at developing entrepreneurship and life skills. Therefore, the following questions need to be answered; will we continue to “catch the strings” retroactively, or will we actively and conscientiously anticipate and intervene in a timely manner in creating more appropriate and modern pedagogical educational solutions? At the same time, how to appropriately and purposefully set up music technology as part of musical activities with Alpha children in order to provide opportunities for their self-realization?

Modern approaches and incentives with digital music technology

In the music education of preschool children, the use of music and digital technologies reflects the development of children's creative abilities, increases motivation, optimizes the learning process and education of preschool children, provides more accessible material conditions for learning, and satisfies children's need for cognitive activity (Dongauser et al., 2020). Nardo (2008) points out that computers do not replace valuable activities in early childhood that are commonly used such as all forms of music (books and storytelling, art, movement and dance, etc.), but can have a positive effect as long as the child can connect its virtual experience with the real world (Panagiotakoua and Pangea 2010). Dongauser et al. (2020) emphasize that the use of digital music technology should take place in special conditions, purposefully constructed and systematically applied. There are also examples of research in which digital music technology can be actively incorporated into the educational process in early and preschool age, especially in music activities. For example, the *Child Orchestra* programme: this programme is based on new paradigms that suggest active interaction among children through play. In that programme, a model of an interactive musical playground in a kindergarten was created to promote active listening to music. This was realized by integrating the concept of active listening and musical variability in an interactive system that generates polyphonic music in a way that it is manipulated in real time. The system allowed children and educators to directly control one voice in a composition, by individually improvising their own melody within the intended musical work. It is also expedient that in this conducted longitudinal case study, educators, children and musicians were involved in the creation and modification of the prototype. (Core et al., 2017). Avanzini et al. (2019) focused on the potential of a low-budget 3D printing device in the context of learning and teaching about music in preschool education. They suggested didactic activities with children, such as creating 3D objects of instruments and their sub-parts, alternative forms of musical notation and design and production of sound objects. Preka and Rangoussi (2019) conducted a study focusing on Quick Response (QR) codes, as part of augmented reality, with the aim of teaching music in kindergartens. Shaped by the name of the game "Treasure Hunt", children were encouraged to collaboratively develop strategies by solving problem situations by solving appropriate music tests and puzzles on a digital platform, using QR codes. More systematic research in this area can also be found in the Holistic Music Educational Approach for Young Children (HMEAYC), whose work is based on the creation of music education systems. They also focus on children with disabilities, and use modern computer technology to combine the work experts and music therapists in creating a music curriculum

model for early and preschool children (Lee et al., 2021). Actively guiding digital music technology in the educational process can enhance the motivating factor to encourage learning, act on the more attractive development of their diverse musical, creative and improvisational skills, all in accordance with their generational styles and characteristics of knowledge acquisition.

Conclusion

How to understand a child without getting to know it? It is necessary to take into account the universal characteristics of the child, its natural instinct for doing, learning by doing, but also the peculiarities of the time in which the child grows up. New generations demand a new view of the everyday life of a child in kindergarten, and this element has been the focus of this work. The effort to theoretically determine the children of "Generation Alpha" in the context of an open, flexible, humanistically oriented kindergarten curriculum as it exists in the Republic of Croatia, was actualized by practical examples of digital music technologies, which continue to instruct us to question educational practices. More than half a century ago, Maslow did the same, stating that "...the goal of education - the human goal, the humanistic goal, the goal so far as human beings are concerned - is ultimately the "self-actualization" of the person..." (Maslow, 1968, p. 74), in which a person becomes a complete human being, and music and effective education in music and art in general, is essentially far closer to the basic curriculum guided by intrinsic education. Furthermore, Maslow (1968) points out that music is an experiential field that enables intrinsic learning and teaching and is, as such, close to the psychological and biological core and identity of man.

Therefore, children of Generation Alpha should also have educational support in creating a stimulating educational environment that strives for the goal of their self-actualization. In accordance with their visibly different characteristics and learning styles, it is necessary to bridge the traditional gap and embrace the understanding that they need to be motivated by appropriate and active implementation of digital music technology in everyday educational work. In line with the creation of such opportunities, supported by their musical experiences from the challenging and stimulating environment in which they grow up and the styles of their acquisition of knowledge, opinion will change and strive to reconsider more modern approaches to music pedagogy in accordance with generational needs and characteristics. These changes will no longer be introduced in the form of a curriculum, but will contribute to a more comprehensive, primarily practical understanding and action of educators on how and what to strive to in order to allow for the self-actualization of the children under their care.

References:

1. Agustina, L., Fitriani, A. & Supratiwi, M. (2020). Relaxation in Children: Method to Reduce the Negative Effects of Using Gadgets on the Alpha Generation. *Jurnal Psikologi Talenta*, 5 (2), 112-120.
2. Annammal, G., Majid, R. & Jelas, Z. (2013). Music Appreciation and Self-actualization of Gifted Students. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 90, 112-120.
3. Apaydın, Ç., & Kaya, F. (2020). An analysis of the preschool teachers' views on Alpha generation. *European Journal of Education Studies*, 6, 123-141.
4. Avanzini, F. & Ludovico, L. (2019). 3D printing in preschool music education: Opportunities and challenges. *Qwerty - Open and Interdisciplinary Journal of Technology, Culture and Education*, 14 (1),71-92.
5. Carvalho, R., Monteiro, C. & Martins, M. (2022). Challenges for university teacher education in Brazil posed by the Alpha Generation. *Research in Education and Learning Innovation Archives*, 28, 61-76.
6. Core, C., Conci, A., De Angeli, A., Masu, R. & Morreale, F. (2017). Designing a Musical Playground in the Kindergarten. *Electronic Visualisation and the Arts* (EVA 2017), 1-12.
7. Dongauser, E.V., Nezhinskaya, T.A. & Glazyrina, E.Y. (2020). Development of Creative Abilities of Preschool Children Using Musical Digital Technologies. In A. D. Nazarov (Ed.)

- Proceedings of the International Scientific Conference Digitalization of Education: History, Trends and Prospects* (pp. 187-191). Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200509.034>
8. Jukić, R. & Škojo, T. (2021) The Educational Needs of the Alpha Generation. *44th International Convention on Information, Communication and Electronic Technology MIPRO*, 564-569. DOI [10.23919/MIPRO52101.2021.9597106](https://doi.org/10.23919/MIPRO52101.2021.9597106)
  9. Kövecses Gösi, V. (2018). Cooperative Learning in VR Environment. *Acta Polytechnica Hungarica*, 15, 205-224.
  10. Lee, L. & Ying Sing, L. (2021). Training Effects and Intelligent Evaluated Pattern of the Holistic Music Educational Approach for Children with Developmental Delay. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), 1-12.
  11. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
  12. Maslow, A. H. (1968). Music Education and Peak Experience. *Music Educators Journal*, 54(6), 72-75+163-164+167-169+171
  13. McCrindle, M. & Fell, A. (2020, February 12). *Understanding Generation Alpha*. <https://mccrindle.com.au/insights/blog/gen-alpha-defined/>
  14. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2015). Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. *Narodne novine*, 5/15.
  15. Nagy, Adam & Kölcsey, Attila. (2017). Generation Alpha: Marketing or Science. *Acta Technologica Dubnicae*. 7. 10.1515/atd-2017-0007.
  16. Ramadlani, A. K., & Wibisono, M. (2017). Visual Literacy and character education for Alpha Generation. *Proceedings International Seminar on Language, Education, and Culture ISOLEC* (pp. 1-7). Indonésia. Retrieved from http://sastra.um.ac.id/wp-content/uploads/2017/11/01-07-Abdul-Khaliq-Ramadlani-Marko-Wibisono_LAYOUTED.pdf
  17. Tootell, H., Freeman, M., & Freeman, A. (2014). Generation Alpha at the intersection of technology, play and motivation. *Proceedings of the International Conference on System Sciences, Estados Unidos da América* (pp. 82-90). <https://doi.org/10.1109/HICSS.2014.19>
  18. Preka, G. & Rangoussi, M. (2019). Augmented Reality and QR Codes for Teaching Music to Preschoolers and Kindergarteners. *Educational Intervention and Evaluation*, 113-123.
  19. Vujičić, L. (2005). Dijete u kretanju – upoznati i razumjeti. U: M. Kunstek (ur.), *Dijete u kretanju*. Zagreb: Gradski ured za obrazovanje i šport, 34-42.

POTREBE GENERACIJE ALFA I AKTIVNOSTI SAMOAKTUALIZACIJE KROZ GLAZBU U USTANOVAMA ZA RANI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Sažetak: Izazov pred svakim profesionalcem koji se bavi odgojem i obrazovanjem je kako upoznati i razumjeti dijete. S obzirom da svaka generacija ima niz obilježja koja su neodvojiva od vremena i dominantne kulture u kojoj odrastaju, imperativ u odgoju i obrazovanju rane i predškolske dobi seže i u sfere pravovremenog reagiranja na trenutne generacijske potrebe djece. Današnju djecu, koja odrastaju u periodu od 2010-2025. godine naziva se Alpha generacijom. Teoretičari, zajedno s praktičarima u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju, njeguju humanističku orijentaciju kurikulumu vrtića, a odnosi se na sliku o djetetu, stavove i postupke koji iz istoga proizlaze. Premda Nacionalni kurikulum za rani i predškolske odgoj i obrazovanje u Republici Hrvatskoj integrira digitalne tehnologije kao jednu od ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, postoji i dalje nedovoljno poznavanje generacijskog „sklopa“ današnje djece i nesklad u percepcijama pružanja suvremenijih odgojno-obrazovnih strategija. U skladu s tim postavkama, pravac pri svrshodnijoj motivaciji djece i potpora njihovom samoostvarenju mogu polučiti i glazbene aktivnosti koje pogoduju primjeni digitalne glazbene tehnologije u radu s djecom. Rad problematizira mogućnosti samoostvarenja djece „Alpha generacije“, a kao ishodište obuhvaća Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i njegove mogućnosti, humanističko-razvojnu teoriju Abrahama Maslowa te pogodnosti primjene digitalne glazbene tehnologije u radu s djecom predškolske dobi.

Ključne riječi: glazba, rani i predškolski odgoj i obrazovanje, humanističko-razvojna teorija, samoostvarenje, digitalna glazbena tehnologija

DRUŠTVENA REAKCIJA NA KRIMINALITET MLADIH U CRNOJ GORI

Doc. dr Valentina Smolović¹⁷⁹
Podgorica

Apstrakt: *Kriminalitet mladih, odnosno društvenoneprihvatljivo ponašanje mladih kao posebna sociološko-kriminološka kategorija izazivao je oduvijek pažnju istraživača. Zahvaljujući njima razvile su se mnoge teorije koje su razmatrale maloljetnički kriminalitet, odnosno maloljetničku delinkvenciju sa aspekta različitih naučnih disciplina. U tom pogledu dolazilo je i do promjena u načinu reagovanja na društveno neprihvatljivo ponašanje mladih. U prethodnim fazama razvoja društva preovladavalo je strogo društveno i pravno reagovanje na kriminalitet mladih. Savremeno doba donosi postepene promjene u sistemu društveno-pravnih aktivnosti koje se odnose na društveno neprihvatljivo ponašanje mladih, od krajnje strogog reagovanja do humanijeg postupanja prema maloljetnicima. Za crnogorsku državu bila je karakteristična dugogodišnja tradicija običajnog prava. Prvi podaci o sudovima, koji su pojedinačno sudili maloljetnicima, vezuju se za početak 17. vijeka. U Krivičnom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru iz 1906. godine prvi put se detaljnije u Crnoj Gori reguliše pitanje maloljetnika i njihove krivično-pravne odgovornosti. Nakon stvaranja Kraljevine SHS, pa sve do 1977. godine nije postojao poseban zakon koji bi regulisao maloljetničko zakonodavstvo, odnosno krivično-pravni položaj maloljetnika. Kriminalitetom mladih u Crnoj Gori stručna i naučna javnost se u prethodnom periodu u dovoljnoj mjeri nije bavila. Vrlo malo članaka, istraživanja iz te oblasti govori u prilog činjenici da nas za tu oblast nije bilo pretjerano briga u prethodnom periodu. Sa usvajanjem Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku 2011. godine nastupa novi period u maloljetničkom pravosuđu u Crnoj Gori. Osnivaju se Stručne službe pri Višim sudovima u Podgorici i Bijelom Polju, kao i u Vrhovnom državnom tužilaštvu, sudije prolaze posebne obuke za rad sa maloljetnicima, maloljetna lica, žrtve i svjedoke krivičnih djela saslušavaju stručna lica iz Stručnih službi u posebnim prostorijama. Ovim Zakonom uređuje se postupanje prema maloljetniku kao učiniocu krivičnog djela, djetetu i maloljetniku kao učesniku u postupku, koje se zasniva na poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda uz uvažavanje najboljih interesa maloljetnih lica, vodeći računa o njihovoj zrelosti, stepenu razvoja, sposobnostima i ličnim svojstvima, kao i težini krivičnog djela, a u cilju njihove rehabilitacije i socijalne reintegracije.*

Ključne riječi: *kriminalitet mladih, maloljetnik, krivično djelo*

UVODNA RAZMATRANJA

Kriminalitet mladih, odnosno društvenoneprihvatljivo ponašanje mladih, kao negativna društvena pojava, bitiše od najstarijih vremena ljudskog društva (plemenske i rodovske zajednice) i može se reći da se pojavilo kada i kriminalitet odraslih lica. U svim epohama razvoja ljudskog društva vodilo se računa o starosnoj dobi čovjeka, odnosno njegovom uzrastu kada se postavljalo pitanje njegove krivično-pravne odgovornosti, odnosno izricanja krivično-pravne sankcije. Jedan od najstarijih antičkih naroda Sumeri, čija je civilizacija zasnovana oko 3500. g.p.n.e. na prostoru rijeka Tigar i Eufrat u Mesopotamiji, predviđali su skorbu propast svijeta na osnovu porasta društveno neprihvatljivog ponašanja mladih. U Starom vijeku samo se u pojedinim zakonima mogu naći fragmenti koji posebno regulišu krivično-pravni status maloljetnika. Ono što je karakterisalo ovaj period je tretiranje maloljetnika na istovjetan način kao i punoljetna lica. Prilikom izricanja kazne

---

¹⁷⁹e-mail: smolovicvanja68@gmail.com

maloljetnicima je izricana blaža kazna i maloljetstvo je jedino imalo uticaja u tom slučaju. “Hamurabijev zakonik je najstariji kodifikovani građanski i krivični zakonik. Donio ga je vavilonski vladar, car Hamurabi oko 2000. godine p.n.e. U Zakoniku su regulisane razne oblasti društvenog života, pa tako i oblasti krivičnog prava. Karakteristika kazne je bila odmazda koja je zavisila kako od statusa prestupnika tako i žrtve. U više članova određene su vrlo stroge kazne za razne prestupe maloljetnika”. (Golubović, 2000). U staroj Kini i starom Rimu djeca do 7 godina nisu mogla biti krivično odgovorna za učinjeno protivpravno djelo. U ostalim epohama razvoja ljudskog društva mijenjali su se i oblici kriminaliteta mladih, a samim tim se mijenjala i društvena reakcija na društveno neprihvatljivo ponašanje mladih, odnosno na maloljetnički kriminalitet. Tokom srednjeg vijeka nisu postojali posebni zakoni kojima bi se regulisala krivično-pravna odgovornost maloljetnika. Ovaj period karakteriše veliki uticaj crkve. Crkva pored crkvene vrši svetovnu vlast. Crkva organizuje posebne službe socijalne zaštite. Maloljetni učinioci krivičnih djela su blaže kažnjavani jer su se oni smatrali za prestupnike u procesu odrastanja. U germanskom pravu djeca do 7 godina nisu mogla biti krivično odgovorna, a djeca između 7 i 12 godina mogu biti sankcionisana sa blažim kaznama. U krivičnim zakonima koji su doneseni mnogo godina kasnije, dolazi do suštinskih promjena u pogledu tretmana maloljetnih lica u krivičnom postupku. Donja i gornja granica maloljetstva kao i nove mjere kao reakcija na počinjeno krivično djelo preciznije se određivala. U 19. vijeku odgovornost maloljetnika zavisi od razbora odnosno od sposobnosti maloljetnika da razlikuje dobro i zlo, pravo i nepravo. Uvođenjem razbora napravljen je veliki iskorak u određivanju krivične odgovornosti maloljetnika i razdvajanja od krivične odgovornosti punoljetnih lica. “Već u prvim decenijama 20. vijeka vrše se radikalne promjene u krivičnom zakonodavstvu u odnosu na maloljetne izvršioce krivičnih djela. Posebno veliki doprinos su dale savremene škole krivičnog prava, a osobito pozitivistička i sociološka škola. Ove škole su posebno ukazale na ličnost učinioca krivičnog djela, što je u ranijem periodu bilo zanemareno. To će kasnije sve više dolaziti do izražaja i postati jedno od ključnih pitanja kada se raspravlja o krivičnoj odgovornosti, a posebno kada su u pitanju maloljetnici” (Golubović, 2000). Savremeno doba sa dinamičkim razvojem društva u svim sferama ljudskog bitisanja donosi postepene promjene u sistemu društveno-pravnog reagovanja na društvenoneprihvatljivo ponašanje mladih. Ono što svakako predstavlja ogroman napredak jeste regulisanje krivičnog pravnog položaja maloljetnih delinkvenata odvojeno od krivičnog pravnog položaja odraslih lica. Na poseban način se tretira pitanje krivične odgovornosti maloljetnika kao i njihovo kažnjavanje. Osnivaju se posebni sudovi za maloljetnike, službe koje su zadužene za staranje o maloljetnicima, određuje se način tretmana. Osnivaju se posebne ustanove za izvršenje krivičnih sankcija prema maloljetnicima.

KRIVIČNOPRAVNI POLOŽAJ MALOLJETNIKA U CRNOJ GORI KROZ ISTORIJU

Dugogodišnja tradicija običajnog prava, karakteristična za crnogorsku državu, bilo je pustilo toliko korijenje u narodu da je sve do pisanih zakona ono bilo jedino na snazi. To pravo se primjenjivalo u krivičnoj ali i u građanskoj oblasti ali takođe i u slučaju kada se radilo o maloljetnicima. Dugo vremena se za učinjene delikte kažnjavalo krvnom osvetom. “Prvi podaci o plemenskim sudovima vezuju se za početak 17. vijeka. Crna Gora je bila podijeljena na nahije, a nahije na plemena. Ona su imala svoje sudije koje je narod birao svake godine. Ovakve međusobno od plemena izabrane sudce Vladika kao gospodar zemlje samo potvrdi i prizna izbor sudija, niti on može Crnogorcima kao slobodnom narodu ikoga silom i preko volje naroda tj. onog plemena stavljati kog ono pleme ne želi i neće” (Medaković, 1850). Zakonikom opštim crnogorskim i brdskim iz 1798. godine, inače prvi pisani zakon u istoriji Crne Gore kojim je formiran prvi organ centralne vlasti, pitanje kriminaliteta mladih ili maloljetničke delinkvencije nije posebno obrađeno. U pojedinim slučajevima, ovi sudovi su sudili maloljetnim licima za učinjeno krivično djelo. Donošenjem Zakonika opšteg zemaljskog iz 1855. godine poznatijeg i kao Danilov zakonik nastavljene su reforme u cilju izgradnje savremenog državno-pravnog poretka. Najznačajnije odredbe su one koje se odnose na ustavno-pravna pitanja, kao što su položaj čovjeka i građanina, položaj knjaza kao vrhovnog gospodara, prava i položaj sudova i obaveze građana u odbrani otadžbine. Ovim zakonom je dovršeno rušenje patrijarhalnog načina života, ukinuta samostalnost plemena, učvršćena državna vlast. Zakonik je imao 95 članova, a njegovo donošenje je naišlo na značajan odjek u široj javnosti. U Zakoniku opštem zemaljskom iz 1855. godine ne obrađuje se posebno pitanje maloljetnika niti njihova krivično pravna odgovornost. Pitanje maloljetnika i njihov krivično pravni položaj tek je regulisan Krivičnim zakonikom za Knjaževinu Crnu Goru iz 1906. godine. Kod utvrđivanja krivične

odgovornosti uzimao se u obzir uzrast maloljetnika, kao i to da li su djelo izvršili sa razborom ili bez razbora.

Nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine u čiji sastav je ušla i Crna Gora sve do 1977. godine u Crnoj Gori nije postojao poseban krivični zakon koji bi regulisao pitanje maloljetnika i njihove krivičnopravne odgovornosti. To pitanje je bilo u nadležnosti savezne države. Na osnovu Ustava Socijalističke Republike Crne Gore "Sl. listSR CG", br.5/74 donijet je Krivični zakon Republike Crne Gore koji je stupio na snagu 1.7.1977. godine gdje je ustanovljen cjelovit sistem krivično pravnog položaja maloljetnika u Socijalističkoj Republici Crnoj Gori. U Krivičnom zakonu izvršena je konkretizacija opštih odredbi iz Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, posebno u propisivanju pojedinih vaspitnih mjera i uslova za njihovu primjenu. Nakon stvaranja Savezne Republike Jugoslavije u Crnoj Gori je donijet novi Krivični zakon 1993. godine gdje su odredbe koje su se odnosile na maloljetne počinioc krivičnih djela skoro u potpunosti preuzele iz Krivičnog zakona Socijalističke Republike Crne Gore iz 1977. godine. Na današnjoj svjetskoj sceni, u različitim kulturama i zajednicama, postoje vrlo različite konceptualizacije krivične odgovornosti maloljetnika i u skladu sa njima i različit sadržaj intervencija. Uopšteno govoreći, u većini savremenih zajednica u fokusu pristupa maloljetničkom kriminalu je maloljetni počinilac i počinjeno krivično djelo, te nastojanje države i njenih pravosudnih i interventnih organa da maloljetnika rehabilituju i tako u budućnosti preveniraju vršenje krivičnih djela. Kao jedna od prioritetnih oblasti u strategiji reforme pravosuđa Crne Gore bila je reforma sistema maloljetničkog pravosuđa. Vodeći se upravo time Skupština Crne Gore 20. decembra 2011. godine donijela je najnoviji Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku kojim se uređuje "postupanje prema maloljetniku kao učiniocu krivičnog djela, djetetu i maloljetniku kao učesniku u postupku, koje se zasniva na poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, uz uvažavanje najboljih interesa maloljetnih lica, vodeći računa o njihovoj zrelosti, stepenu razvoja, sposobnostima i ličnim svojstvima, kao i težini krivičnog djela a u cilju njihove rehabilitacije i socijalne integracije" (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, 2012) koji je stupio na snagu 6. januara 2012. godine a koji se primjenjuje od septembra 2012. godine. Zakon je objedinio materijalne, procesne i izvršne odredbe kojima se uređuje postupanje prema maloljetnicima u sukobu sa zakonom, kao i odredbe koje propisuju zaštitu maloljetnika kao učesnika u krivičnom postupku. U martu 2012. godine donijet je Plan implementacije Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku koji je sadržao pregled obaveza i nadležnih organa u cilju stvaranja uslova za početak primjene zakona. Primjeni zakona podrška je bila obezbijedena kroz implementaciju projekta "Pravda za djecu" od strane Ministarstva pravde u partnerstvu sa UNICEF-om i naravno uz finansijsku podršku EU. Novine u Zakonu o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku bile su uvođenje alternativnih mjera i to opomena i vaspitni nalog; prošireni vaspitni nalozi i proširena njihova primjena; poravnanje sa oštećenim za krivična djela za koja se goni po privatnoj tužbi; obrazovanje Stručnih službi koje pružaju stručnu podršku sudovima i državnim tužilaštvima u postupanju prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela; vaspitne mjere – mjere upozorenja i usmjeravanja uz novinu posebne obaveze koje imaju sličnost sa vaspitnim nalogima; promjena koncepta postupka - državni tužilac vodi pripremni postupak; državni tužilac, sudija za maloljetnike i sudije vijeća za maloljetnike moraju biti lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i o pravilima postupanja sa maloljetnim učiniocima krivičnih djela i maloljetnim licima kao učesnicima u krivičnom postupku, pravo na branioca tokom cijelog postupka; zaštita maloljetnika kao učesnika u postupku, izvršavanje institucionalne mjere upućivanje u ustanovu zavodskog tipa i maloljetničkog zatvora u posebnoj organizacionoj jedinici UIKS-a- Odjeljenje za maloljetnike. U januaru 2018. godine stupio je na snagu Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku. Ovim izmjenama, kao jedna od bitnih stvari jeste činjenica da se saslušanje maloljetnog lica, bilo da je žrtva ili svjedok, obavlja uz pomoć stručnog lica iz Stručne službe.

KRIMINALITET MLADIH I MEĐUNARODNI INSTRUMENTI ZAŠTITE PRAVA DJECE U SUKOBU SA ZAKONOM

Kriminalitet mladih ili neprihvatljivo ponašanja mladih u stručnoj literaturi se tumači na različite načine: neki ga definišu kao neprilagođeno ponašanje, neki neprihvatljivo ponašanje vide kao

maloljetnički kriminal, vrlo često je u upotrebi i termin maloljetnička delinkvencija. Ipak, u prethodnom periodu, odnosno zadnjih godina preovladava mišljenje da je termin maloljetničko prestupništvo najprihvatljiviji i politički najkorektniji. Maloljetničko prestupništvo ili kriminalitet mladih možemo posmatrati u užem i širem smislu. U užem smislu ono predstavlja kršenje pravnih normi, odnosno izvršenje krivičnih djela od strane maloljetnika. U širem smislu pored izvršenja krivičnih djela ono uključuje i kršenje moralnih normi, činjenje prekršaja kao i asocijalna ponašanja. Kriminalitet mladih se u prethodnom periodu vezivao samo za određene vrste krivičnih djela (džeparenje, sitne krađe i sl.). Danas je sasvim drugačija situacija. Upravo iz tog razloga najnovijim Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku uređuje se postupanje prema maloljetniku uz uvažavanje najboljih interesa maloljetnih lica vodeći računa o sveukupnim karakteristikama njegove ličnosti a sve u cilju njegove rehabilitacije i ponovnog uključivanja u socijalnu sredinu iz koje i potiče. Dijete u sukobu sa zakonom mora uživati puno poštovanje ljudskih prava zagaranovanih ustavom, zakonom i važećim međunarodnim propisima, jednako kao i sva djeca pod pravom odnosne zemlje. Međunarodni instrumenti zaštite djece u sukobu sa zakonom ističu značaj poštovanja principa proporcionalnosti odnosno srazmjere, koji podrazumijeva da svaka reakcija prema maloljetnicima u sukobu sa zakonom mora biti u srazmjeri sa okolnostima koje se tiču maloljetnika i sa karakteristikama izvršenog djela, pri čemu se ne uzima u obzir samo težina prestupa, već se cijene i ličnost i lične karakteristike maloljetnika. Ključni principi Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta su uvažavanje najboljeg interesa djeteta, pravo djeteta na život, opstanak i razvoj, nediskriminacija i aktivno učešće djeteta u svim postupcima koji ga se tiču. Prava djeteta u sukobu sa zakonom definisana su širokim spektrom međunarodnih instrumenata, što ukazuje na potrebu da se ovoj djeci posveti posebna pažnja i obezbijede minimalne garancije zaštite njihovih prava: “Konvencija o pravima djeteta, Opcioni protokol utz Konvenciju o pravima djeteta, Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila), Smjernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloljetničke delikvencije (Rijadske smjernice), Pravila Ujedinjenih nacija o zaštiti maloljetnika lišenih slobode, Smjernice za tretman maloljetnika u okviru maloljetničkog pravosuđa, Bečke smjernice, Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mjere alternativne institucionalnom tretmanu (Tokijska pravila), (Unicef, 2005). Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i fundamentalnih sloboda, Društvena reakcija Savjeta Evrope na maloljetničku delikvenciju, Evropska pravila o društvenim sankcijama i mjerama, Društvena reakcija Savjeta Evrope na maloljetničku delikvenciju kod mladih osoba iz porodica migranata takođe brinu o djeci u sukobu sa zakonom.

DRUŠTVENA REAKCIJA NA KRIMINALITET MLADIH U CRNOJ GORI

Uvažavajući međunarodne instrumente zaštite prava djece u sukobu sa zakonom za počinjena krivična djela od strane maloljetnih lica, crnogorsko društvo reaguje na način što propisuje zakonom predviđene alternativne mjere i krivične sankcije. Prilikom postupanja kao i izbora jedne od predviđenih sankcija mora se voditi računa o uzrastu učinioaca te o osnovnim načelima. “Moraju se poštovati ljudska prava i osnovne slobode, uvažavanje najboljeg interesa maloljetnika, zabrani diskriminacije po bilo kom osnovu, razumljivost jezika, upotrebi tehnologije prilagođene uzrastu i stepenu razvijenosti maloljetnog lica, poštovanje prava na privatnost maloljetnog lica u svim fazama postupka, uvažavanje prava maloljetnika da slobodno izrazi svoje mišljenje, što većem izbjegavanju ograničenja lične slobode maloljetnika, podsticanju primjene alternativnih mjera i načina postupanja prema maloljetnicima te davanju prednosti krivičnim sankcijama koje se ne izvršavaju u institucionalnim uslovima. I kao posebno značajno načelo u odnosu na ostala načela jeste davanje posebnog značaja obuci i specijalizaciji kroz multidisciplinarni pristup i institucionalna saradnja.” (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, Podgorica, 2012). Svakako bitan dio krivičnog postupka prema maloljetnicima jeste hitnost postupka. Iako je predviđeno da je postupak hitan vrlo često u praksi budemo sudionici dugotrajnog postupka upravo iz procesnih razloga (nemogućnost obezbjeđenja prisustva maloljetnika u sudnici).

“Svrha alternativnih mjera jeste da se prema maloljetnom licu ne pokreće postupak ili da se postupak obustavi a da se primjenom tih mjera utiče na pravilan razvoj maloljetnika i jačaju njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična djela” (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u

krivičnom postupku, Podgorica, 2012). Alternativne mjere su opomena i vaspitni nalog. Opomena se može izreći prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine. Opomenu izriče državni tužilac za maloljetnike ili određuje ovlašćeni policijski službenik sa posebnim znanjima iz oblasti zaštite prava maloljetnih lica uz odobrenje državnog tužioca. Vaspitni nalog, jedan ili više izriče se maloljetnom učiniocu krivičnog djela za krivično djelo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do deset godina. Vaspitni nalog izriče državni tužilac za maloljetnike a prilikom izricanja vaspitnog naloga posebno se cijeni odnos maloljetnika prema krivičnom djelu i oštećenom.

Za razliku od alternativnih mjera čiji cilj je da se ne pokreće postupak ili da se obustavi, “svrha krivičnih sankcija je da se pružanjem zaštite i pomoći maloljetnim učiniocima krivičnih djela, vršenjem nadzora, opštim i stručnim osposobljavanjem i razvijanjem lične odgovornosti obezbijedi vaspitanje i pravilan razvoj, sa ciljem da ubuduće ne vrše krivična djela”, (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, Podgorica, 2012). Maloljetniku se za učinjeno krivično djelo mogu izreći vaspitne mjere, kazna maloljetničkog zatvora i mjere bezbjednosti. Mlađem maloljetniku (licu koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 14, a nije navršilo 16 godina) mogu se izreći samo vaspitne mjere. Starijem maloljetniku (licu koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 16, a nije navršilo 18 godina) mogu se izreći vaspitne mjere, a izuzetno, pod uslovima propisanim ovim zakonom, može mu se izreći kazna maloljetničkog zatvora. Maloljetniku se mogu, pod uslovima propisanim ovim zakonom, izreći i mjere bezbjednosti propisane Krivičnim zakonom, osim zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti i javnog objavljivanja presude. Maloljetniku se ne mogu izreći uslovna osuda i sudska opomena.

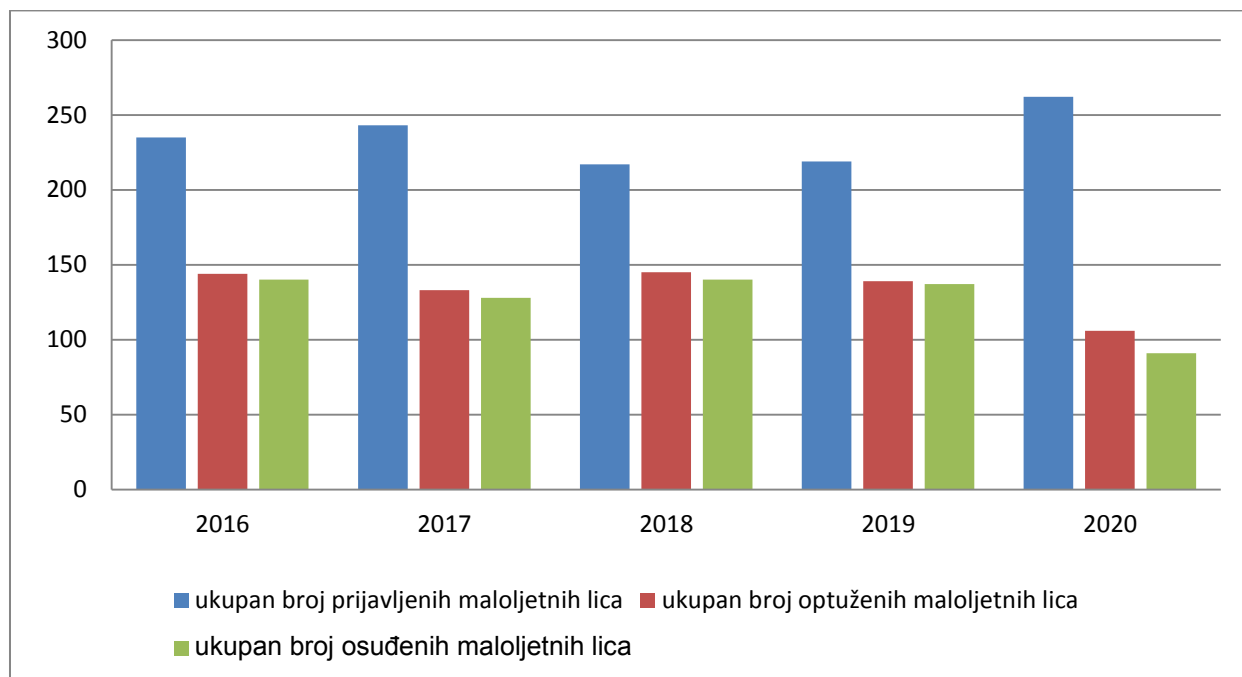
ANALIZA PRIJAVLJENIH, OPTUŽENIH I OSUĐENIH IZVRŠILACA KRIVIČNIH DJELA

Podaci o prijavljenim maloljetnim izvršiocima krivičnih djela se vode u policiji. Iz evidencije tužilaštva dobijamo podatke o optuženim maloljetnim licima, dok se u sudovima vodi evidencija o izrečenim krivičnim sankcijama koji svoje podatke prosleđuju Ministarstvu pravde. Zvanične statističke podatke prikazuje Zavod za statistiku - MONSTAT kroz svoje godišnjake isti je nadležno tijelo za proizvodnju zvanične statistike. Iz tog razloga prisiljeni smo osloniti se na statističke podatke određenih službi iako ti podaci uvijek ne pokazuju stvarno stanje prijavljenih, optuženih, osuđenih maloljetnika jer raspoloživi podaci o stanju i kretanju maloljetničke delinkvencije, odnosno kriminaliteta mladih ne sadrže uvijek baš sve podatke, od vrste počinjenih krivičnih djela, broja izvršenih krivičnih djela do izvršilaca tih djela. Kada je riječ o analizi prijavljenih maloljetnih lica koja su izvršila jedno ili više krivičnih djela, optuženih i izrečenih krivičnih sankcija moramo se osloniti na zvanične statističke podatke .U nastavku rada prikazan je obim i dinamika prijavljenih, optuženih i osuđenih maloljetnih lica u periodu od 2016. do 2020. godine u Crnoj Gori objavljeni su u tabeli 1 i grafikonu 1.

Tabela 1. Ukupan broj prijavljenih, optuženih i osuđenih maloljetnih lica

Godine	2016	2017	2018	2019	2020
Ukupan broj prijavljenih maloljetnih lica	235	243	217	219	262
Ukupan broj optuženih maloljetnih lica	144	133	145	139	106
Ukupan broj osuđenih maloljetnih lica	140	128	140	137	91

Grafikon 1. Ukupan broj prijavljenih, optuženih i osuđenih maloljetnih lica

Podaci predstavljeni u tabeli 1. i grafikonu 1. ukazuju da je u periodu od pet godina ukupan broj prijavljenih maloljetnika bio dvostruko veći od optuženih i osuđenih maloljetnika. Ako znamo da tužilaštvo za sva prijavljena krivična djela ne pokreće uvijek postupak, odnosno ne podiže optužnicu već vrlo često odbaci optužbu zbog nedostatka dokaza ili postupak završi u predkrivičnom postupku jasniji su nam podaci iz prikazane tabele ili grafikona. Iz prikazanih tabela se da zaključiti da su sudovi u prethodnom periodu u velikom broju slučajeva prihvatili podignute optužnice i nakon sprovedenih dokaza izricali odgovarajuće krivične sankcije. Nažalost, još uvijek nisu zvanično objavljeni podaci za 2021. godinu gdje se mogao analizirati ili pad ili porast kriminaliteta u doba Covida. Međutim, ako analiziramo 2020. godinu kada je Corona počela da se zahuktava vidimo da je maloljetnički kriminalitet službeno u porastu u odnosu na 2019. godinu. Umjesto da dolazi do smanjenja kriminaliteta jer su škole bile zatvorene, smanjeno je kretanje stanovništva u Crnoj Gori, dolazi do porasta izvršenih krivičnih djela što svakako predstavlja zabrinutost. Kao uzrok svemu tome možemo pripisati negativne rezultate pandemije kod djece i mladih kao najranjivije kategorije stanovništva, javlja se višak slobodnog vremena, smanjena je kontrola porodice, odnosno roditelja kao i prekomjerno prisustvo na internetu. Kriminalitet mladih se sa ulica i školskih dvorišta preselio na online režim gdje imamo ekspanziju novih oblika kriminaliteta mladih.

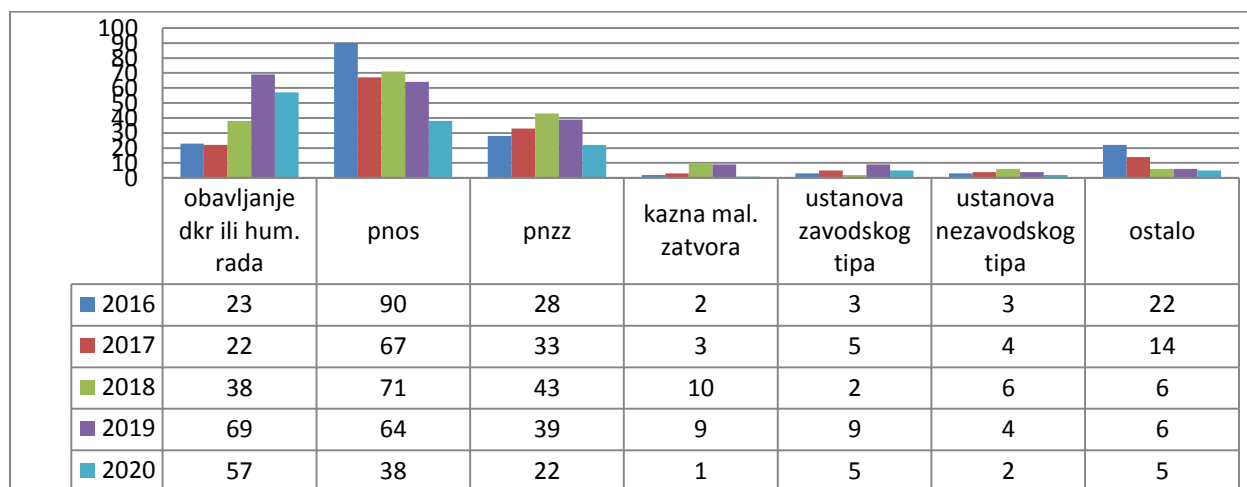
ANALIZA IZREČENIH KRIVIČNIH SANKCIJA

Ako znamo da sukrivične sankcije zakonom predviđene represivne mjere koje se s ciljem suzbijanja kriminaliteta primenjuju prema učiniocu protivpravnog djela koje je u zakonu predviđeno kao krivično djelo na osnovu odluke suda donijete nakon sprovedenog krivičnog postupka. Cilj krivičnih sankcija je suzbijanje kriminaliteta. Moraju biti predviđene zakonom, izriče ih sud i izriču se u krivičnom postupku. U nastavku rada prikazan je obim i dinamika izrečenih krivičnih sankcija u periodu od 2016. do 2020. godine u Crnoj Gori koji su objavljeni u tabeli 2. i grafikonu 2.

Tabela 2. Ukupan broj izrečenih krivičnih sankcija u periodu 2016-2020

Godina	Obavljanje društveno korisnog ili hum.rada	PNOS	PNZZ	Kazna malolj. zavora	Ustanova zav. tipa	Ustanova nez. tipa	Ost.
2016	23	90	28	2	3	3	22
2017	22	67	33	3	4	4	14
2018	38	71	43	10	6	6	6
2019	69	64	39	9	4	4	6
2020	57	38	22	1	5	2	5
Ukupno	209	330	165	25	22	19	53

Grafikon 2. Ukupan broj izrečenih krivičnih sankcija u periodu 2016-2020

Prema statističkim podacima prezentovanim u tabeli 2. i grafikonu 2. možemo zaključiti da je ukupan broj izrečenih krivičnih sankcija 823. Najviše izrečenih krivičnih sankcija – vaspitnih mjera 330 jesu pojačan nadzor od strane organa starateljstva. Na drugom mjestu sa ukupno 209 nalaze se vaspitne mjere - posebna obaveza obavljanje društveno korisnog ili humanitarnog rada. Treće po broju izrečenih snakcija 165 zauzima vaspitna mjera pojačan nadzor zakonskog zastupnika. Na kaznu maloljetničkog zatvora osuđeno je 25 maloljetnika, na upućivanje u ustanovu zavodskog tipa 22 i upućivanje u ustanovu nezavodskog tipa 19. Ostale ukupne 53 krivične sankcije predstavljaju zanemarljiv broj u odnosu na prethodno nabrojane izrečene krivične sankcije. Ono što možemo da primijetimo je da je pored tradicionalno najviše zastupljenih vaspitnih mjera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva drugo mjesto zauzela vaspitna mjera posebna obaveza obavljanje društveno korisnog ili humanitarnog rada. Za razliku od početnog analiziranog perioda 2016. , 2017. i 2018. godine u 2019. i 2020. godini izricanje posebne obaveze obavljanje društveno korisnog ili humanitarnog rada doživljava svoju ekspanziju. Sudovi, odnosno sudije sve više izriču ove vaspitne mjere sa uvjerenjem da će izrečena sankcija postići svoju svrhu. Međutim, ono što zabrinjava jeste saznanje da najveći broj opština u Crnoj Gori ne želi i neće da se uključi u ovaj proces pravdajući se nebitnim razlozima. Ono što je moguće reći na kraju jeste da crnogorsko društvo još uvijek nije dostiglo stepen razvijenosti kada će predrasude ostaviti po strani i omogućiti najranjivijim kategorijama našeg društva da se na najbezbolniji i najprihvatljiviji način ponovo integrišu u društvo iz kojeg su i potekli i u kojem i dalje namjeravaju da žive.

ZAKLJUČAK

Kriminalitet mladih predstavlja društveni problem. Odnajstarijih oblika društvene zajednice pa do danas maloljetna lica su vršila krivična djela a zajednica ih je kažnjavala u skladu sa pravilima koja su važila u tom trenutku. Crnogorsko društvo takođe nije imuno na kriminalitet mladih. Trudilo se, a i danas se trudi da odgovor na društveno neprihvatljivo ponašanje mladih bude u skladu sa zakonom, njihovom uzrastu kao i osobinama ličnosti. Donošenjem Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku Crna Gora se pridružila modernim državama koje su ličnost djeteta i njegov najbolji interes stavili iznad svih drugih interesa.

LITERATURA

- Golubović, V. (2000), Krvni delikti maloljetnika u Crnoj Gori, Podgorica, IŠM Oktoih
- M. Medaković, (1850), Povjesnice Crne Gore od najranijeg vremena do 1830. godine, Zemun
- Statistički godišnjak Crne Gore (2017), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT.
- Statistički godišnjak Crne Gore (2018), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT
- Statistički godišnjak Crne Gore (2019), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT
- Statistički godišnjak Crne Gore (2020), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT
- Statistički godišnjak Crne Gore (2021), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT
- Statistički godišnjak Crne Gore (2017), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore MONSTAT
- Statistički godišnjak Crne Gore (2017), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore MONSTAT
- Nikolić, Z. , Joksić, I. (2011). Maloletnička delinkvencija, socijalnopsihološki i krivičnopravni aspekti. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- Prava deteta i maloletničko pravosuđe – odabrani međunarodni instrumenti (2005), Beograd, Unicef
- Smolović, V. , (2018). Kriminalitet mladih u savremenim socioekonomskim uslovima na području Crne Gore (1990-2014), Beograd
- Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku (2012). Podgorica.
- Zakonik o krivičnom postupku (2012). Podgorica.

SOCIAL REACTION TO YOUTH CRIMINALITY IN MONTENEGRO

Abstract: *Youth crime, that is, socially unacceptable behavior of young people as a special sociological-criminological category, has always attracted the attention of researchers. Thanks to them, many theories were developed that considered juvenile crime, that is, juvenile delinquency from the perspective of various scientific disciplines. In this regard, there were also changes in the way of reacting to socially unacceptable behavior of young people. In previous stages of society's development, a strict social and legal response to youth crime prevailed. Modern times bring gradual changes in the system of socio-legal activities related to socially unacceptable behavior of young people, from extremely strict reaction to more humane treatment of minors. The long tradition of customary law was characteristic of the Montenegrin state. The first data on the courts, which judged juveniles individually, date back to the beginning of the 17th century. In the Criminal Code for the Principality of Montenegro from 1906, for the first time in Montenegro, the issue of minors and their criminal liability is regulated in detail. After the creation of the SHS Kingdom, until 1977, there was no special law regulating juvenile legislation, that is, the criminal-legal position of minors. In the previous period, the professional and scientific public did not sufficiently deal with youth crime in Montenegro. Very few articles and researches in this area speak in favor of the fact that we did not care too much about this area in the previous period. With the adoption of the Law on treatment of minors in criminal proceedings in 2011, a new period in juvenile justice in Montenegro begins. Professional services are established at the High Courts in Podgorica and Bijelo Polje, as well as in the Supreme State Prosecutor's Office, judges undergo special training for working with minors, minors, victims and witnesses of criminal offenses are heard by experts from the Professional Services in special rooms. the treatment of a minor as a perpetrator of a criminal act, a child and a minor as a participant in the proceedings, which is based on respect for human rights and basic freedoms while respecting the best interests of minors, taking into account their maturity, level of development, abilities and personal characteristics, as well as weight criminal offense, and with the goal of their rehabilitation and social reintegration.*

Key words: *youth crime, juvenile, criminal offense*

МАНИФЕСТИРАЊЕ НА ДЕВИЈАТНО И КРИМИНАЛНО ОДНЕСУВАЊЕ НА МЛАДИТЕ БО САЈБЕР ПРОСТОРОТ

*Д-р Драган Стефановски¹⁸⁰
Самостоен истражувач
Република Северна Македонија*

***Апстракт;** Секоја генерација на млади се соочува со предизвици, кои разбирливо можат да се движат во две насоки, позитивна која се движи по патеката на законската легислатива, и втората која го „одбира“ патот на девијантното и деликвентно, со надеж дека така ќе ги оствари своите цели. Младите за кои се говори во трудот се соочуваат со проблемите кои ги носат светските глобални промени, локалните воени конфликти, ковид пандемијата, што сето заедно се „влева“ во врлогот на се позачестената глобална појава-сиромаштијата. Видливи промени во семејните односи, присутноста на дисфункционални семејства во кои се раѓаат нуклеусите на агресивноста и нетолерантното однесување кај младите кои се рефлектираат во спектарот на форми на врничкото насилство. Видливо е дека современото семејство но и училиштето срамежливо ја испушта од рака „диригентската палка“ во воспитувањето. Брзиот технолошки развој, доведе и до „злоупотреба“ на истиот, особено во сајбер просторот, а од страна на младите, кадешто истите се појавуваат и како деликвенти, но и виктимизирани. Во оваа смисла анонимноста на сајбер булингот, дава поголема сила и комотност на извршителите, при што на виктимизираниите им предизвикуват деноноќен стрес. Теоретско емпириската студија е насочена кон истражување на состојбата со интернет насилство во македонското општество, поконкретно во градот Скопје, од аспект на улогата на современите масовни медиуми на планот на благовремено детектирање на феноменот интернет насилство, во сите негови форми, а посебно сајбербулинг, и последиците што истиот ги остава не само врз жртвата, туку и врз нивните семејства.*

***Клучни зборови:** адолесценти, анонимност, сајбер булинг, медиуми, врничко насилство.*

Вовед

Парадигмата на процесот на глобализација ја одбележа постмодерната општествена реалност. Нејзиниот вредносен систем иницираше круцијална трансформација во секој сегмент на општествено живеење. Интензивната општествена еволуција пропратена е со соодветен развој на информациско-информатичката технологија. Интернетот создаде нов „терен“ за креирање на јавното мислење, место на кое се споделува приватноста, а сајбер-просторот место на кое може да се доживее и културата на насилство препознатлива во лепезата од форми низ кои се манифестира не само сајбер-булингот, туку и други форми на е-криминал.

Долго време, ако погледнеме во поблиската криминолошка наука и се потсетиме на Мертоновата хипотеза, се сметало дека пред се инфериорните групи, односно сиромашните се вистинскините и основни извори на престапништвото, девијантното однесување и криминалот. Да се запрашаме зошто? Токму затоа што тука е детектирана најголемата спротивност меѓу целта од една страна и можноста за реализација од друга. „Нереалниот стремеж на сиромаштвото кон богатството е чинител што ги турка кон престапничко поведение“. (Кралев, 2021, 58). Денес сликата е поинаква особено во девијантните однесувања

---

¹⁸⁰ draganstefanovski@hotmail.com

манифестирани преку интернет мрежата, кадешто често од задоволство, досада и најразлични игри, токму поимотните се впуштаат во дејствија кои нанесуваат бол и несигурност не само кај своите врстници, туку и пошироко.

За еден сличен проблем со малолетничката делинквенција зборуваат Бурнс и Стерн кој во малолетничката делинквенција гледаат комплексна делинквенција кој не може да се реши низ програмот од видот „фластери“ со кои се третираат симптомите наместо основните причини. Ако сакаме реално „...да му се пријде на општествениот проблем наречен малолетничка делинквенција, најмалку што е нужно се големи општествени и културолошки промени“ (Томпсон & Бинам, 2014, 433).

Кога говориме за проблемот на сајбер булинг, два моменти се особено клучни особено за жртвата односно виктимизираното лице. Станува збор за анонимноста зад која се крие сторителот, и публицитетот драстично поголем во споредба со обичниот булинг. Двата моменти жртвата реално ја доведуваат во состојба на безизлезност, исполнета со болка, фрустрации и самоизолација, кои кај малку полабилни личности може да доведе до фатални последици.

„Истотака, повеќето студии наведуваат на општиот заклучок дека адолесцентите кои насилно се однесуваат потекнуваат од хаотични и дезорганизирани семејства во кои антисоцијалното однесување било родителски образец кој резултирал во некомплетна или неадекватна социјализација на детето“ (Kron, 2008,34 во Macanović 2020,82-83).

Интернет насилството прерасна во сериозен општествен проблем. Степенот на импакт врз реалниот живот е во контекст на значењето кое се посветува на социјалните мрежи и времето кое се минува на истите.

Оваа теоретско-емпириска студија од социолошки аспект креира реална перцепција за феноменот булинг и сајбер булинг во македонското општество, анализирајќи го притоа од различни аспекти импактот на современите медиуми за појавата и превенирањето на сајбер булингот, импактот на воспитно образовниот процес на истиот феномен како булинг и улогата и влијанието на семејството и неговите вредности и официјалните политики и стратегии за нивно сузбивање.

„Сиромаштвото кај младите може да предизвика чувство на маргиналност, беспомошност, инфериорност и фрустрации поради неможноста за достигнување на културно дефинирани вредности и затоа деликвентите посегаат за нелегитимни средства како би дошле до саканите цели. Недостатокот на клучните социо-економски моменти ја потхрануваат можноста за појава на агресија и насилство“ (Kovačić 1999,45 во Macanović 2016,54).

Сите наведени показатели за социо-економската положба особено во која живеат младите, а кои се детектерани како можни индикатори за инволвираност на млади во деструктивно однесување се видно присутни во речиси сите држави на Балканот, па реално се и сличните манифестни форми на нивно однесување, особено кога е во прашање врстничкото насилство.

Некои социолошко теоретски размислувања за појавата на сајбер булинг

Феноменот на сајбер булинг на општествена сцена се појавува на почетокот на 21 век, во време на забрзан развој и користење на информатичката технологија и интернет (ИКТ). Социолошката мисла во контекст на сајбер булингот нуди повеќе теоретски гледишта. Овој феномен најчесто се согледува од неколку аспекти, а пред се: комуникациски, психолошки, криминолошки, и социолошки. Во овој контекст ќе се задржиме на неколку теории: теоријата на рутински активности, теорија на напнатост и теорија на социјализација на родовата улога.

Теоријата на рутински активности - во социолошките истражувања, е практична за толкување од аспект на општествените девијации и криминално однесување. Притоа вниманието се насочува на рутински активности кои остваруваат импакт на оние феномени коишто иницираат намалување или пораст на криминалот и девијантноста. „ Во тој контекст детектирани се три елементи кои го претставуваат јадрото на девијантноста: присуство на мотивиран престапник, отсуство на способен чувар и погодна цел“ (Lisa Robinson Yost, 2010, 2020, p19). Според Qinguil, иаку најчесто оваа теорија се користи за да се разбере криминалот, истата има јасна примена за деликвентни акти, а во тој контекст и за сајбер

булингот“ (QingyiL at all,2020,p2). Видливо е дека вниманието се насочува кон социјалната интеракција во ситуации на виктимизација.

Теорија на напрегање (Општа теорија соја) – според оваа теорија, дел од индивидуите не се во можност да ги постигнат општествено пожелните цели на легитимен начин. Посебно внимание се посветува на напнатите релации во општеството, особено на негативните општествени релации како напнатост, фрустрации и гнев, кои кај адолесцентите поттикнуваат манифестирање на девијантно однесување. Како недостаток се посочува индивидуалниот карактер на напнатоста, занемарувајќи ги притоа општествените групи. Напротив Егнју (Agnew), „ констатира дека за булингот потребни се законски последици врз сторителот бидејќи задоволува четирите критериуми врз кои би требало да бидат преземени соодветни мерки: 1. треба да биде перцепирано како неправедно бидејќи честопати булингот ги злоупотребува основните норми на правда; 2. треба да биде перцепиран како висока магнитуда (бидејќи пријателските односи се круцијални во животот на адолесцентите); 3. не треба да се поистоветува со конвенционалната општествена контрола (булингот најчесто се случува надвор од родителска контрола); 4. треба да се разоткрие /експонира таргетираната индивидуа помеѓу другите како и самите булери кои моделираат агресивно однесување.“ (Нау, Meldrum&Mann,2010,3) Видливо е дека оваа теорија ги перцепира и интегрира криминолошките аспекти на булингот. Сајбер булингот со сигурност води кон виктимизација. Истата како причина ја нагласува вклученоста на адолесцентите во сајбер булингот, злоупотреба на врски од страна на младите силеции „носејќи“ ги на патот на деликвенција. Општата теорија на напрегање е насочена на адолесцентите кои биле изложени на фрустрации, а кои се поинтензивно изложени на ризик, да се оддадат на девијантно однесување **теорија на социјализација на родовата** улога - брзиот процес на индустријализација, како и технолошкиот развој во општеството, придонесува и за промени во однесувањето на младите адолесценти, при што дел од нив може да се соочат со појавата на булинг и сајбер булинг често базирани на родовата основа. Ова е период од животот на младите кога истите често се именуват со хомофобични епитети. Момчињата кои се придржуваат до традиционалните норми се во интеракциски ризик за ангажирање во насилство и агресија. „Кога девојките ги задржуваат традиционалните полови улоги поверојатно е да бидат жртви на интерперсоналните врски“ (Flood & Pease,2009). Теоријата дава толкување за мноштво од општествени норми во контекст на кршењето на половите норми и омаловажување од сексуална природа манифестирани низ вознемирување и етикетирање. Без разлика на теоретското стојалиште, во булингот егзистираат три чинители силеција-извршител на булингот, жртва и третиот пасивен фактор-публика (значајно побројна кога е во прашање сајбер-булинг). Сите теоретските правци го посочуваат негативниот импакт на булингот и сајбер булингот пред се на социјалниот живот на жртвата, доведувајќи до нарушена социјализација, послаби резултати при учење, депресија и анксиозност.

Постмодерното општество и општествениот феномен сајбер-булинг

Од социолошка перспектива општествениот феномен сајбер-булинг прерасна во актуелен безбедносен проблем како кон поединецот, така и кон пошироката заедница, проблем кој се појави како фидбек на забрзаната еволуција на ИКТ, како и на нејзината експлатација и злоупотреба особено за вршење на девијантни и криминални дела во виртуелниот простор. Загриженоста од се позачестените форми на сајбер булингот ја детектираме не само во рамки на семејството, туку и во речиси сите владини и невладини институции, кои во својот делокруг го имаат правилниот развој и заштита на децата и адолесцентите. Се поголемиот пристап на младите кон современата технологија и мрежата на интернет придонесе за пораст на насилството и во виртуелниот простор. Разбирливо е дека, за да може да говориме за феноменот на сајбер булинг потребно е поимот да го дефинираме. И за булингот и сајбер булингот, како и за сите социолошки и криминолошки појави има повеќе дефиниции, во зависност од аголт од кој се гледа на овој феномен. Во интерес на просторот ќе се задржам на следниве:

Електронското насилство Miladinović i Petričević го дефинираат како „агресивен, тенденциозен чин кој групата или поединецот го спроведува користејќи електронски средства

на комуникација, во повеќе наврати, во текот на подолг период против жртвата која не може лесно да се одбрани“. (Macanovič, 2020,91). „Đogić (2009), дава една дескриптивна дефиниција за булингот, по која, тоа е агресивно однесување кое вклучува намера некој да се унесреќи или уништи, каде што постои во односите каде што има дисбаланс на моќ и сила и истото да се повторува“ (Macanovič, 2020,94). „Сајбер насилништвото е агресивен, насилен намерен чин(агресија) на насилство спроведен, сторен од страна на поединец или одредена група на луѓе, користејќи електронски форми на комуникација и контакти, често и долг временски период и со тоа ја виктимизираат жртвата која од тоа не може лесно да се одбрани“ (Smith&Brain, 2001 во Macanovič,2020,94). „Ученикот е исмејуван или виктимизиран кога истиот е експониран континуирано и прекувремено од негативни дела од страна на еден или повеќе ученици, негативно дело е кога некој намерно предизвикува или има обиди да го предизвика истиот, да предизвика повреда или дискомфортација врз другиот“ (Olweus,1993,9)

Сајбер булингот, на запад веќе има сериозен приод, согледувајќи ги последиците кои ги оставаат кај жртвите на истиот. Кај нас со овој проблем се соочуваме од понов датум, поточно од моментот кога современите средства за комуникација станаа достапни за нашите граѓани. Видливо е дека разликата од обичниот булинг и сајбер булингот е во тоа, што кај сајбер булингот самата форма на насилство се реализира преку модерната технологија. Сајбер булингот содржи широка лепеза на активности на сторителот кои придонесуваат за континуирано создавање на чувство на непријатност, социјална изолираност а пред се страв, кај виктимизираното лице. Постои голема согласност помеѓу истражувачите дека адолесцентите ја користат технологијата за електронска комуникација за сајбер булинг“(Turner, Finkelhor,Hamby, Shattuck & Ormrod, 2011)(Mary Howlett-Brandon, 2014:2). Кога говориме за сајбер булингот, во кој се злоупотребуваат експлицитни материјали од сексуална природа, слики и видеа на малолетни лица, виктимизираното лице е континуирано изложено на притисоци, кои се манифестираат преку вознемиреност, омаловажување и социјална изолираност.

Современите интернет медиуми и прашањето на булинг и сајбер-булинг

Во контекст на теоретско-емпириската студија и градењето на перцепција за феноменот на сајбер-булинг во македонското општество за креирање на поширока перцепција за истата, накусо ќе се задржам за квалитетот и квантитетот на известување за феноменот на булинг и сајбер булинг во македонските медиуми. За оваа цел применивме фрекцентна анализа на содржина преку вкупниот број на објавени натписи од темата сајбер-булинг и булинг. Во овој контекст интегрирана е и темата на процесот на образование и булингот, како и превенцијата и сајбер булинг. Во анализата се интегрирани најчитаните интернет портали на македонски јазик од 2021 година. Притоа опфатени се натписи во периодот август 2013-Јуни 2022 година.

Портал	Сајбер булинг	Булингот во процесот на образование	Превенцијата и сајбер булингот	Булинг	Вкупно
1.Вечер	7	3	5	1	16
2.Курир	9	1	1	2	13
3.Нова Македонија	9	1	5	3	18
4.Република мк	6	4	12	3	25
5.Инфомакс мк	5	/	/	/	5
6.Локално мк	8	/	6	1	15
7.Слободен печат	11	1	6	/	17
8. А1 он мк	6	/	6	/	12
9.Плус инфо мк	3	2	3	/	8
10. Фактор мк	3	1	7	3	14
11. МКД мк	9	/	2	2	13
12. Фокус мк	1	/	/	1	2
13.Либертас	8	/	4	/	12
Вкупно	85	13	57	16	

Табела 1 Интернет порталите во Република Македонија и известувањето за општествениот феномен сајбер булинг, булинг, превенцијата од сајбер булинг, булинг во процесот на образование.

Од табелата се забележува дека како и за останатите општествени феномени, така и за булингот и сајбер булингот се известува пред се кога во општеството се детектирани случаи на сајбер булинг или булинг. Така во наведениот период објавени се 85 наслови, во кои клучното внимание е насочено на превенцијата и заштитата од сајбер булингот. Тоа се потврдува во дури 57 наслови. На тема булинг детектирани се 16 наслови, а за врсничкиот булинг се опфатени 13. Од податоците во табела 1 видно е дека во Р Македонија присутна е појавата на булинг и сајбер булинг, но сепак за истото релативно малку се пишува, а при тоа затајува и истражувачкото новинарство. Натписите поврзани со насилство и булинг претставуваат индикатор и за состојбата со сајбер булинг, нудејќи своевидна поширока општествена перцепција за начинот на кој интернет медиумите ја согледуваат општо земено состојбата со сите форми на булинг.

Состојбата со сајбер-булинг во македонското општество и градот Скопје-емпириско истражување

Р. Македонија, како и останатите земји од Балканот се соочуваат со проблемот на врсничко насилство и сите форми на булинг и сајбер булинг. Нашето кривично законодавство сеуште сајбер булингот не го третира како посебно кривично дело со кое репресивно би се делувало на овој тип на насилство. На планот на превенција реализирани се неколку пилот програми за едукација на младите на планот на заштита во виртуелниот простор како и нивната медиумска писменост.

Во периодот април-јуни 2022 година на територија на град Скопје беше реализирано анкетање во кое беа вклучени 300 испитаници. Анализата ја започнувам со податоци за улогата и влијанието на масовните медиуми на феноменот булинг и сајбер булинг. Мнозинството од анкетирани поточно 49.3% информирањето за сајбер булинг го добиваат преку современите масовни медиуми, 33.7% базично се информираат преку телевизија радио, дневниот печат, 3% од сите наведени извори, а 13.7% воопшто не се информираат. Во контекстот на медиумското известување 42.7% сметаат дека појавата на сајбер-булинг не се сфаќа сериозно, 27.7% од анкетирани сметаат дека не е доволно развиена свеста во општеството, а со тоа и војата за сериозно информирање за сајбер булинг, 16.3% се на мислење дека не се отстапува доволно внимание на сајбер булингот и се наоѓа на маргините на медиумското известување, додека 13.3% сметаат дека се отстапува доволно внимание за проблемот. Факт е дека медиумите за сите општествени феномени известуваат во моменти кога општеството се соочува со ваков проблем.

Анализата за сајбер-булингот ја продолжувам за причините поради која булингот е се присутен во македонското општество помеѓу адолесцентите. 33.0% од анкетирани причината ја бараат во поврзаноста со групата на врсници, 24.7% проблемот го детектираат во недоволното родителско внимание и контрола, 17.3% ја истакнуваат се поизразената хипокризија во општеството, 16.3% ги посочуваат агресивните содржини во масовните медиуми како базичен фактор за појавата на истиот, а 8.7% проблемот го гледаат во недостатоците во воспитно образовниот процес.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	102	34.0
Се согласувам	148	49.3
Не се согласувам	50	16.7
Вкупно	300	100.0

Табела 2. Родителскиот мониторинг над интернет активностите на децата ја намалува можноста нивните деца да извршат сајбер-булинг, или да бидат жртва на истиот. Извор: Емпириско истражување.

При формирањето на една поширока перцепција за општествениот феномен сајбер-булинг анализата би била нецелосна доколку не би се согледала улогата на семејството и семејните вредности. Родителската грижа вклучувајќи го и мониторингот на интернет активностите на децата, придонесува за намалување на веројатноста истите да извршат сајбер-булинг или да бидат негова жртва. 49,3% од анкетирани се согласуваат со ставот, 34%

целосно се согласуваат, додека 16,7% не се согласуваат со истиот. Анкетираните се на мислење дека зголемената родителска контрола над активностите на децата придонесува за намалување на можноста истите да бидат извршители или жртви на сајбер-булинг.

Проблемот на сајбер-булингот ќе го согледаме и од социо-економскиот аспект односно влијанието на социо-економските разлики врз овој феномен.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	47	15.7
Се согласувам	178	59.3
Немам мислење	24	8.0
Не се согласувам	51	17.0
Вкупно	300	100.0

Табела 3. Зголемените социо-економски разлики влијаат на зголемување на интензитетот на насилство во виртуелниот простор. Извор: Емпирско истражување.

Реалната перцепција на сајбер булингот ја согледуваме и од социо-економскиот беграунд. Вредносниот систем на последниот еволутивен бран на процесот на глобализација иницира видлива трансформација во секој општествен сегмент. Глобалниот систем на вредности акцелерира стратификациски процеси, зголемувајќи ги разликите помеѓу општествените слоеви. Овие разлики се најчувствителни помеѓу младите, каде што истите се вистински мотив за вршење на сајбер булинг. Така, 59,3% се согласуваат со ставот дека социо-економските разлики влијаат на интензитетот на насилство, 15,7% целосно се согласуваат, а 17% не се согласуваат со ставот.

Анализата ќе ја проширам преку согледување на импактот на социјалните мрежи врз реалниот живот на адолесцентите, кои податоци се презентирани во табела 4.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	141	47.0
Се согласувам	134	44.7
Не се согласувам	25	8.3
Вкупно	300	100.0

Табела 4. Адолесцентите го преувеличуваат импактот на социјалните мрежи врз социјален живот.

Современата ИКТ и мрежата на интернет претставува своевидна логистика за функционалност на современото општество, но која зазема повеќе од значајно место во секојдневниот живот на младите. Децата и адолесцентите без малку целокупниот социјален живот сакаат да го прикажат и на социјалните мрежи. 91,7% се согласуваат, или целосно се согласуваат со ставот, додека 8,3% не се согласуваат со истиот. Кај младите, користењето на социјалните мрежи стана составен дел на секојдневието, кое особено стана доминантно за време на пандемијата Ковид19. Анализата ќе ја надградам со податоците за влијанието на социјалните мрежи на интензитетот на врничкото насилство.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	158	52.7
Се согласувам	128	42.7
Не се согласувам	14	4.7
Вкупно	300	100.0

Табела 5. Социјалните мрежи го зголемија интензитетот на врничко насилство

Социјалните мрежи овозможуваат плодно тло за вршење на насилство во рамките на виртуелниот простор, често овозможувајќи анонимност на сторителите при вршење на насилство над жртвите на сајбер-булинг. Забележуваме дека 95,4% од анкетираните целосно се согласуваат или се согласуваат со ставот, додека само 4,7% не се согласуваат со истиот. Анализата ќе ја продолжиме со феноменот говор на омраза во виртуелниот простор.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	61	20.3
Се согласувам	181	60.3
Немам мислење	25	8.3
Не се согласувам	28	9.3
Воопшто не се согласувам	5	1.7
Вкупно	300	100.0

Табела 6 Социјалните мрежи Facebook и Twitter се често поле во кое се користи говорот на омраза

Продлабочувајќи ја анализата на ефектот на социјалните мрежи на појавата на сајбер булинг, може да истакнеме дека истите често знаат да бидат злоупотребени за различни цели меѓу кои и за говорот на омраза. 80.6% се согласуваат односно целосно се согласуваат со ставот; 8,3% немаат мислење, 9,3% не се согласуваат со ставот, а 1,7% воопшто не се согласуваат со истиот.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	160	53.3
Се согласувам	79	26.3
Немам мислење	36	12.0
Не се согласувам	25	8.3
Вкупно	300	100.0

Табела 7. Масовните медиуми не отстапуваат доволно медиумски простор и медиумско внимание на Сајбер-булингот за кого е потребна активна медиумска кампања.Извор:Емпириско истражување.

Масовните медиуми поседуваат значаен импакт при креирањето на јавното мислење за различни општествени феномени. Истите треба активно да бидат вклучени со свои програмски содржини сврзани за превенција, и борба против сајбер-булингот, односно да водат активна медиумска кампања. 80,6% целосно се согласуваат и согласуваат со ставот, додека 12% немаат став, а 8,3% не се согласуваат со истиот. Анкетираните сметаат дека медиумите треба повеќе да се вклучат особено на планот на нивно благовремено и превентивно делување.

Своја активна улога, особено на планот на едукација треба да одигра и образованието, особено од аспект на улогата што ја има на планот на едукација и превенцијата.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	122	40.7
Се согласувам	141	47.0
Немам мислење	14	4.7
Не се согласувам	23	7.7
Вкупно	300	100.0

Табела 8. Училиштата преку превентивни предавања треба да ги запознаат учениците со штетата од сајбер-булингот како и за консеквенците за неговите извршители.Извор:Емпириско истражување.

Во анализата отстапуваме внимание на воспитно образовниот процес и улогата што ја има во превенцијата на сите форми на врсничко насилство, па во тој контекст и на сајбер-булингот. Секако како приоритет се наметнува потребата од интегрирање на содржини во образовниот курикулум, а сврзани пред се со навремената препознатливост на сите форми на булинг присутни на социјалните мрежи. Така, 87,7% се сложуваат или целосно се согласуваат со ставот, 7.7% не се согласуваат, а 4,7% немаат мислење по иститот. Анкетираните сметаат дека во образовниот курикулум би требало да се интегрираат теми и содржини во контекст на зголемување на медиумската писменост.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	123	41.0
Се согласувам	149	49.7
Немам мислење	16	5.3
Не се согласувам	12	4.0
Вкупно	300	100.0

Табела 9. Помладата женска популација е поинтензивно изложена на сајбер-булинг во однос на постарата.Извор:Емпириско истражување.

Булингот не познава возраст, етничка, конфесионална, расна, или пак полова припадност, но за жал како најчести жртви на истиот, во постмодерното општество се детектира женската популација. Младите се чести жртви на сајбер-булинг и булинг, манифестирани низ спектар од најразлични форми на некоректно однесување, сексистички коментари и изнуди манифестирани на виртуелниот простор. Во овој контекст 90,7% од анкетираниите сметаат дека сексуалното вознемирување на сајбер просторот е пред се појава со која се соочува младата женска популација, 4% не се согласуваат со ставот, додека 5,3% немаат мислење по истиот.

Заклучок

Глобалните процеси во општеството, придонесуваат за видливи промени во севкупното живеење, а во тој контекст и на живеењето на младите. Технолошкиот развој, придонесе за прифаќање на нови форми на однесување на младите. Истите почнаа да се користат не само за едукација и комуникација, туку и за нивна злоупотреба манифестирана во лепезата од најразлични форми препознатливи за сајбер булингот. Со еден збор и деликвенцијата ги менува своите форми поради што е потребно нејзино континуирано следење од страна на сите структури, а пред се семејството, училиштето, владиниот како и невладиниот сектор. Се почестите теоретски, а пред се емпириски истражувања отвораат нови видици кои ќе дадат дополнителен придонес особено на планот на изнаоѓање на креативни патишта не само за превенција туку и за ставање на овој социолошко безбедносен проблем во разумни рамки. Се наметнува потребата за посериозен пристап кон сите форми на насилство, имајќи ги во вид последиците кои на момент може да бидат катастрофални, а за кои говорат светските искуства. Сето ова ја наметнува потребата за вклученост на државните институции, не само во пилот програми кои се финансирани од надвор, со кој се вклучуваат само еден мал дел од ученици, туку изготвување на посебна национална стратегија, која ќе значи сериозен пристап кон попречување на сајбер булингот.

Библиографија

1. Кралев,Т.(2021).*Престапништво како социопатолошка појава* .Скопје: Експертиза-Д.
2. Томсон,В&Бинам,Ц.(2014).*Малолетничка деликвенција-Социолошки пристап*.Скопје:Ламина.
3. Clinard,М&Meier,Р.(2018).*Sociology of deviant behavior*.Belamont,CA:Wadsworth Cengage Learning.
4. Flood, M. and Pease, B.(2009). *Factors influencing attitudes to violence against women, Trauma, Violence and Abuse*, 10: 125-142.
5. Hay,C at all.(2010).*Traditional Bullying ,and deviance: A general Strain Theory Approach in Journal of Contemporary Criminal Justice*. SAGE Publications. 26(2) 130–147.
6. Macanovič, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenta*.Banja luka:Centar Modernih znanja, Banja Luka.
7. Macanovič, N at all .(2016).*Maloljetnička delikveencija*.Banja Luka:Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banja Luci-Evropski defendologija centar Banja Luka.
8. Macanovič,N & Nadarevič,D. (2014). *Penološka andragogija*.Banja Luka:Evropski defendologija centar za naučna, politička,ekonomska,socijalna,bezbjednosna,sociološka i kriminološka istraživanja’Banja Luka.
9. Qingyi,Li at all.(2020).*Risk factors of cyberbullying perpetration among school-aged children across 41 countries :a perspective of routine activity theory.in international journal of bullying prevention*.
10. Robison Yost,L.(2020).*Milner’s Theory of status Relations and Cyberbullying among U.S. Adolescents* .Blacksburg ,Virginia.

Manifestation of the deviant and criminal behavior of young people in cyberspace

Ph.D. Dragan Stefanovski
Independent researcher

Abstract: Every generation of young people faces challenges, which can understandably move in two directions, a positive one that follows the path of legislation, and a second one that "chooses" the path of the deviant and delinquent, hoping that in that way will achieve their goals. The young people discussed in the paper face the problems brought by global change, local military conflicts, covid pandemic, which all together "flows" into the whirlpool of the increasingly common global phenomenon better known as poverty. Visible changes in family relationships, presence of dysfunctional families in which centre of aggression and intolerant behavior are born in young people that are reflected in the spectrum of forms of peer violence. It is obvious that the modern family and the school shyly lacks with the "conducting baton" in their upbringing. The rapid technological development has led to its "abuse", especially in cyberspace, and by young people, where they appear as delinquents, but also victimized. In this sense, the anonymity of cyber bullying gives greater strength and comfort to the perpetrators, causing the victims to be stressed on a daily basis. Theoretical-empirical study is aimed at researching the situation with cyberbullying in the Macedonian society, more specifically in the city of Skopje, in terms of the role of modern mass media regarding of the early detecting of the phenomenon of cyberbullying in all its forms, especially the above mentioned, as well as the consequences that is manifesting not on the victim but also on their families.

Keywords: adolescents, anonymity, cyber bullying media, peer violence.

KOCKANJE SREDNJOŠKOLACA I STUDENATA: UČESTALOST, POVEZANA PONAŠANJA KOJA VODE KA ZAVISNOSTI I PORODIČNE VARIJABLE OD INTERESA

Dr Goran Stojanović, vanredni profesor, Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet

Mirjana Damjanić Bratić, asistent, Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka

*Dr Draženko Jorgić, redovni profesor, Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet*¹⁸¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je identifikovati učestalost kockanja, vrste igara na sreću koje su danas popularne kod srednjoškolaca i studenata, kao i povezanost učestalosti kockanja sa upotrebom alkohola, cigareta i vejsa, kao i sa ponašanjem roditelja u vezi sa kockanjem i kvalitetom porodičnih odnosa. U istraživanju su učestvovali srednjoškolci III i IV razreda i studenti različitih godina studija Univerziteta u Banjoj Luci i Istočnom Sarajevu iz većine gradova i opština Republike Srpske. Za realizaciju ovog cilja korišćeni su e-upitnik o opštim socio-demografskim podacima i aktivnostima kockanja, te porodičnim varijablama od interesa (Stojanović, Damjanić, Damjanić Bratić i Jorgić, 2022). Anketiranje je bilo usmjereno na formalne oblike igara na sreću, odnosno one igre koje se nude od službeno registrovanih priređivača na području Republike Srpske. Rezultati na 2700 ispitanika (80.3% učenika srednjih škola i 19.7% studenata) pokazuju da je više od dvije trećine ispitanika nekada u toku života kockalo, te da je učestalost kockanja pozitivno povezana sa upotrebom alkohola, cigareta, vejsa, te učestalošću kockanja oba roditelja i finansijskim statusom porodice. Pored toga, pronađena je negativna veza sa doživljajem kvaliteta odnosa sa porodicom. Rezultati ukazuju na to da se kockanje ne može sprečavati niti liječiti kao izolovano problematično ponašanje u adolescenciji, već jedino u kontekstu povezanih ponašanja i odnosa sa salijentnim društvenim grupama.

Ključne riječi: kockanje srednjoškolaca i studenata, zavisnost mladih o kockanju, salijentne društvene grupe.

Uvod

Tradicionalno, kockanjem nazivamo svaku aktivnost ulaganja materijalne vrijednosti, s ciljem njenog uvećanja, u događaje sa slučajnim ishodom. Zakon o igrama na sreću Republike Srpske igre na sreću slično definiše kao „igre u kojima učesnici imaju jednake mogućnosti sticanja dobitaka uz posrednu ili neposrednu uplatu određenog iznosa, a rezultat igre isključivo ili pretežno zavisi od slučaja ili nekog neizvjesnog događaja u igri (Zakon o igrama na sreću, 2019). Dakle, aktivnost kockanja sastoji od prvobitnog uloga, rizika slučajne igre i očekivane nagrade. Kockanje se može definisati i sa aspekta njegove uloge u konzumerističkom društvu, kao oblik potrošnje u kojem potrošači demonstriraju orijentaciju ka zadovoljstvu, želji i slobodnom vremenu (Campbell, 1987; Hannigan, 1998; Kingma, 1997 prema Cosgrave, 2008).

Prema postojećim istorijskim nalazima, onako kako je tradicionalno određeno kockanje se prvi put javlja u Egiptu (4000 p.n.e.) gdje su arheološkim iskopavanjima otkrivene najstarije glinene figure za igranje (Schwartz, 2013). Brojni mitovi i legende drevnih naroda povoljan ishod igara na sreću povezivali su sa blagonaklonošću natprirodnih sila. Stari Grci su vjerovali da je bacanje kocke, otkriveno ljudima od strane samih bogova, najbolji način odlučivanja, jer ljudima ukazuje na predodređenu sudbinu. Prve karte za igranje pronađene su u Kini (IX vijek), dok u isto vrijeme na

---

¹⁸¹ drazenko.jorgic@ff.unibl.org

prostorima Evrope postaje popularno klađenje na trke i borbe životinja. Prvi kazino, mjesto okupljanja različitih vidova kockarskih aktivnosti otvara se u Veneciji 1638. godine. Evropski doseljenici kazina prenose na novo otkriveni kontinent Amerike stvarajući nove vrste igara (rulet, poker, blekdžek), a krajem XIX vijeka mehanizuju proces kockanja kreiranjem slot mašina. Kazina doživljavaju značajnu ekspanziju nakon Velike depresije krajem dvadesetih godina XX vijeka, kada Las Vegas od pustinjskog gradića postaje poznata metropola, svjetska prestolnica kockarstva. Bingo se pojavljuje polovinom prošloga vijeka sa prvobitnom željom da kroz druženje i igru dobrotvornim priložima prikupi sredstva za izgradnju društveno korisnih objekata, poput škola i mostova. Zbog legalizacije kockanja Monte Karlo u Evropi i Makao u Kini postaju najposjećenije turističke destinacije (Lee i sar., 2017). Razvojem interneta kazina prelaze u digitalnu sferu, čime igre na sreću postoje dostupne svima na našoj planeti, te devedesetih godina XX vijeka postaju globalni fenomen (Cosgrave, 2017). U današnjem, konzumeristički orijentisanom društvu, kockanje se promovise kao aktivnost konzumiranja zabave (Cosgrave, 2008).

Motivi za kockanje su različiti (Hagfors i sar., 2022; Lee i sar., 2007) – monetarni (želja za brzom zaradom), socijalni (želja za druženjem i zabavom), kockanje kao prilika za uzbuđenje (kroz takmičenje sa drugima), kao intelektualni izazov, te prilika za bjeg (rasterećenje od negativnih emocija i mehanizam nošenja sa problemima). Prema dominantnom motivu za kockanje, možemo razlikovati nekoliko vrsta kockara. Profesionalni kockar živi od ove aktivnosti, razvija različite strategije kako bi stalno pobjeđivao igru. Rekreativni kockar je osoba koja igra radi zabave, ima kontrolu nad uloženim novcem i potrošenim vremenom. Igra mu služi prvenstveno za druženje sa prijateljima i opuštanje od svakodnevnog životnog stresa. Patološki kockar je hronični ovisnik (ludomanija), osoba koja nema kontrolu nad svojim ponašanjem što ostavlja značajan uticaj na njegovo zdravstveno stanje i porodični život. Njegove odluke nerijetko vode u finansijsku krizu, kriminalne radnje, depresiju i suicid. (Séguin et al., 2010) Patološki kockari ne uče iz svog iskustva, podložni su iracionalnom ponašanju, nesvjesni posljedica svoga djelovanja traže rizično iščekivanje dobitka što izaziva adrenalin i kockanje čini uzbuđljivim.

Posmatrano etički igre na sreću nisu same o sebi amoralne (Koprek, 2013), ali ove aktivnosti kroz istoriju bez izuzetka prate primjeri zloupotrebe, gdje se izazivanjem visokih uloga i vještih prevara gubila čitava imanja, titule, pa čak i lične slobode. Kockanje prečesto za sobom povlači i ostale poroke, kao što je prekomjerna upotreba i zloupotreba različitih supstanci (Marijanović & Miličević, 2013). Narativ koji prati kockanje, karakteriše ovu aktivnost kao lošu naviku i smatra je „prljavim poslom“, a sam kockar se često izjednačava sa lopovom, prevarantom i bezobzirnim sebičnjakom čija je aktivnost povezana sa ostalim oblicima zavisnosti (alkoholizam, narkomanija) i kriminalom (fizičko nasilje, ubistvo, prostitucija). Zalagači za legalizaciju kockanja svjesni su njegove negativnosti i svoj stav opravdavaju principom minimalizovanja štete za same igrače (Nikkinen & Marionneau, 2014; Shani et al., 2014). Kada država zakonima garantuje prava igrača smanjuje se „prljavo kockanje“ u kojem žrtve nemaju nikakvog načina prijavljivanja prevare. Istovremeno država ubiranjem poreza od ponuđača usluge vrši monitoring njegove dobiti i stiže dodatna sredstva za finansiranje. U našoj državi situacija sa kockanjem postala je alarmantna (Bijedić et al., 2015; Orlić & Karović, 2021; Skoko et al., 2015). Registrovano je oko 4000 kladionica, što posmatrano u odnosu na broj stanovnika Bosnu i Hercegovinu stavlja na prvo mjesto po broju uplatnih mjesta u Evropi. Takođe, procjenjuje se da naša država ima ozbiljnih problema sa velikim brojem patoloških kockara (50000), od kojih mnogi odbijaju priznati pa onda i liječiti svoju zavisnost („U BiH ima oko 50.000 patoloških kockara“, 2022). Razlog se prije svega pronalazi u porodičnom vaspitanju, emotivno hladnom i nedosljednom odnosu prema mladima (Radetić-Lovrić & Popović, 2020; Sakoman, 2009).

Na nivou pojedinca, kockanje je aktivnost iza koje se nalazi kompleksan motivacioni sistem, zbog čega su pojedinci koji je upražnjavaju, pod određenim okolnostima skloni razvijanju zavisnosti o ovoj aktivnosti. Ova zavisnost označava se kao kao problemsko kockanje, ludopatija ili ludomanija, što su sve sinonimi koji označavaju nesposobnost pojedinca da odoli kockanju ili klađenju usprkos negativnim posljedicama koje kockanje ima na njegov život (Petry i Roll, 2001, prema Kudrić, 2019).

Među najvažnijim individualnim faktorima rizika razvoja ludopatije su muški pol, niža starosna dob i socioekonomski status, a pored njih i legitimizacija ove aktivnosti unutar primarnih i sekundarnih socijalnih grupa, naročito porodice (Rickwood i sar., 2010). Razmatranje ovih faktora rizika potrebno je, ne samo radi predviđanja vjerovatnoće razvoja ludopatije u pojedinca, već i zbog preduzimanja sistemskih mjera, bez kojih će većina intervencija ka suzbijanju ludopatije na nivou

pojedince imati ograničen uspjeh. Razlozi ograničenog uspjeha intervencija usmjerenih na pojedince ogledaju se prije svega u raširenosti ove aktivnosti, koja je tokom XX vijeka postala legalizovana u većini zemalja svijeta, te samim tim postala i globalni i kulturološki fenomen. U ovim uslovima, postavlja se pitanje i posljedica odrastanja novih generacija u kulturi u kojoj je kockanje legalizovano, normalizovano i široko dostupno (Derevensky et al., 2003). Pored toga, institucije se ne mogu smatrati neutralnim akterom, jer organi vlasti ohrabruju ovu aktivnost kako bi ubirali dodatne prihode, jer im to omogućava da izbjegnu nepopularne mjere poput povećanja poreskih stopa (Rickwood i sar., 2010). Nalazi, takođe, pokazuju da su rana iskustva u kockanju posredovana salijentnim socijalnim kontekstima kao što su uticaj porodice i društva (Kristiansen i sar., 2014). Iz ovih razloga, kao društvena devijacija, zavisnost od kockanja masovnošću prijeti da preraste u jedan od vodećih problema (Orlić & Karović, 2021) već u toku same adolescencije.

Podaci o učestalosti igranja i zastupljenosti problematičnog kockanja među mladima u Hrvatskoj u periodu od 2011. do 2013. godine pokazuju da čak 12.9% srednjoškolaca zadovoljava kriterije za visok nivo problema povezanih sa kockanjem (Ricijaš i sar., 2016). Istraživanjem u Federaciji BiH se rasvijetlila činjenica, da i pored zakonski uređenog sistema igranja igara na sreću, oko 70% srednjoškolaca urbanih bosanskohercegovačkih sredina je barem jedanput u životu kockalo, što govori o dostupnosti igara na sreću mladima (Bijedić i sar., 2015). Anketiranje srednjoškolaca koje je sprovedeno u periodu od februara 2021. godine do maja 2021. godine na nivou Republike Srpske s ciljem prikupljanja podataka o prisutnosti i učestalosti igranja igara na sreću kod djece i mladih, kao i utvrđivanja mišljenja i stavova djece i mladih o ovoj pojavi, pokazalo je da 16% ispitanika igra neke od igara na sreću, poput lota, sportske prognoze i različitih vrsta klađenja (Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2021).

Kada je riječ o faktorima rizika adolescentskog kockanja, oni su slični onima kod odraslih. Dječaci se češće kockaju od djevojčica, a konzumiranje alkohola, te drugih supstanci poput cigareta i opojnih droga je bilo povezano sa češćim kockanjem među učenicima (Barnes i sar., 2009; Svensson i Sundqvist, 2019). Metaanalitička studija je pokazala da stavovi o kockanju mladih utiču na to da se kockanje u umovima mladih formira kao normalna pojava (Wardle, 2019). Vizuelna i slušna izloženost djece elektronskim aparatima za kockanje doprinosi oblikovanju njihovih stavova prema ovim vrstama potencijalno štetnih proizvoda za kockanje. Ta izloženost utiče na četiri koncepta socijalnog učenja - pažnju, zadržavanje, pojačanje i reprodukciju (Bestman et al., 2017). Za formiranje stavova i percepciju kockanja, naročito kod adolescenata, važni su kulturološki faktori. Na primjer, Ho i saradnici (2016), u svojoj studiji adolescentskog kockanja u Hong Kongu zaključuju da permisivna kultura u kojoj se kockanje smatra zabavom, zajedno sa odobravanjem od strane roditelja i zajednice, te dostupnošću prilika za kockanje ima više uticaja na prisustvo problemskog kockanja kod adolescenata, nego što to imaju individualni faktori. Značaj porodičnih faktora ističu i Vachon i saradnici (2004), u čijem istraživanju je pronađena povezanost između kockanja oca i problemskog kockanja adolescenata, kao i neodgovarajućih roditeljskih praksi kao što su nedovoljan nadzor, ali i previsok nivo neadekvatnih disciplinskih postupaka prema adolescentima.

Zbog sve veće učestalosti kockanja među mladima, ali i rezultata savremenih istraživanja o zavisnosti mladih o kockanju te značaja stavova socijalnih grupa o kockanju za formiranje stavova adolescenata, cilj našeg istraživanja bio je da utvrdimo koliko srednjoškolci i studenti u Republici Srpskoj kockaju i koji su određeni individualni i porodični faktori u vezi sa učestalošću ove aktivnosti među ciljnom populacijom.

Metod

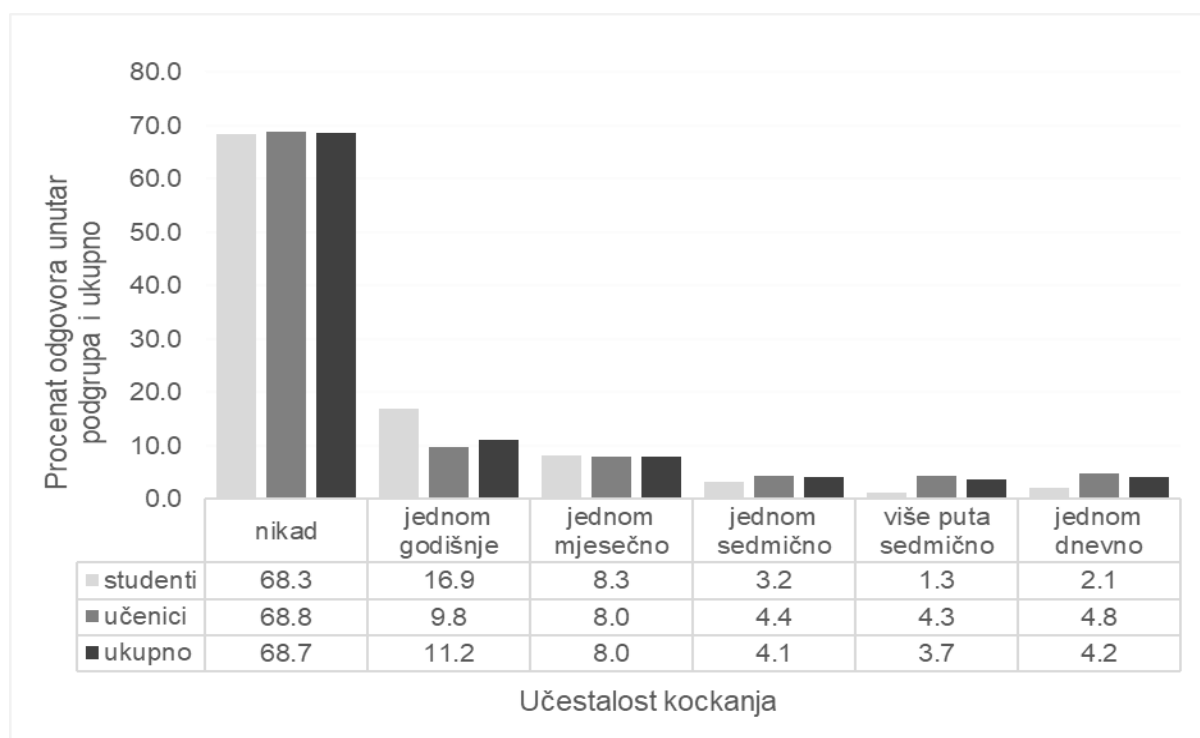
Podaci prikazani u ovom istraživanju dio su podataka koji su prikupljeni onlajn upitnikom putem platforme *Ika.si*. Nakon dobijanja dozvole od strane Ministarstva prosvjete i kulture, ispitanicima su upitnici administrirani u srednjim školama i javnim univerzitetima u Republici Srpskoj. Pored demografskih podataka od interesa, procjenjivana je učestalost igranja igara na sreću od strane samih ispitanika, kao i njihovih roditelja, učestalost upotrebe alkohola, cigareta i vejpa (eng. *vape*) kao najčešće korištenih legalnih supstanci koje izazvaju zavisnost. Učestalost je procjenjivana na šestostepenoj skali odgovora sa frekvencijama od "*nikad*" do "*jednom dnevno*". Od učenika je zatraženo i da procijene finansijsko stanje svoje porodice na petostepenoj skali od "*veoma loše*" do "*veoma dobro*", kao i da daju subjektivnu procjenu kvaliteta odnosa sa porodicom. Pitanje za procjenu kvaliteta odnosa sa porodicom glasilo je "Kako bi opisao/la odnos tebe sa svojom porodicom?", a

ispitanici su odgovarali na petostepenoj skali od “veoma loš, gotovo nikad se ne osjećam sigurno i prihvaćeno u svojoj porodici i stalno imamo ozbiljne sukobe i nesuglasice” do “odličan, gotovo uvijek se osjećam sigurno i prihvaćeno u svojoj porodici, nesuglasice su rijetke, a i kad se dese, riješimo ih na dobar način”.

Analiza podataka rađena je u programskom okruženju R (R Core Team, 2020), uz pomoć programskih paketa “XLConnect” (Mirai Solutions GmbH, 2021), “naniar” (Tierney et al., 2021), “recompanion” (Mangiafico, 2022) i “car” (Fox, 2019). S obzirom na kategoričku prirodu varijabli od interesa, od statističkih pokazatelja su korištene apsolutne frekvencije i procenti, kao i ukrštene tabele. Za statističko zaključivanje, korišten je χ^2 test, kao i Kramerov V koeficijent za procjenu veličine povezanosti kategoričkih varijabli, te standardizovani reziduali za tumačenje odstupanja u pojedinačnim ćelijama ukrštenih tabela.

Rezultati

U istraživanju je učestvovalo ukupno 2700 ispitanika, od čega je 39.04% muškog pola. Među ispitanicima je bilo 80.3% učenika srednjih škola i 19.7% studenata.

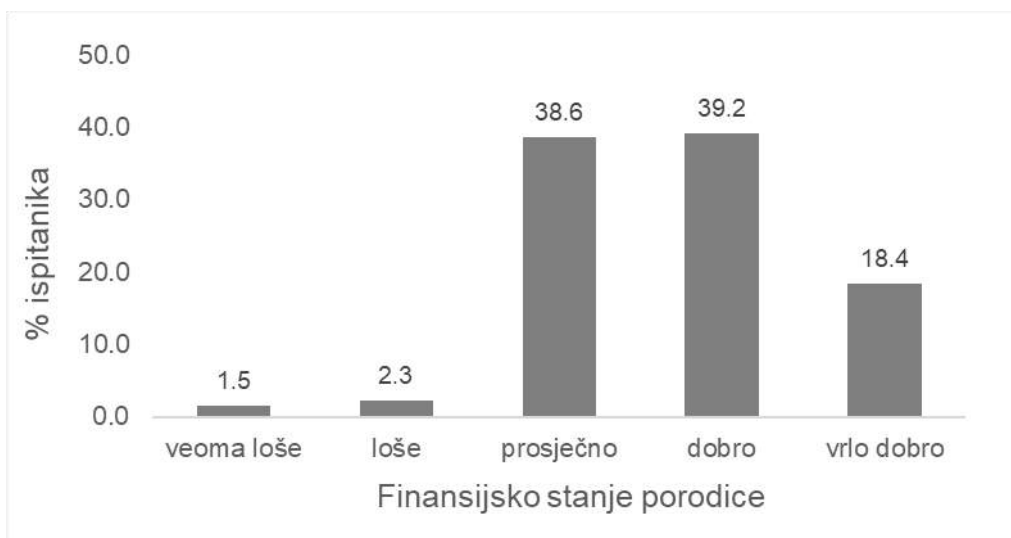
Grafikon 1. Učestalost igranja igara na sreću u zavisnosti od statusa ispitanika (učenici ili studenti)

Kao što se može vidjeti sa *Grafikona 1*, oko 70% učenika i studenata je saopštilo da nikada nije kockalo. Među učenicima i studentima postoje određene razlike u distribuciji odgovora ($\chi^2(5) = 38.393$, $p = <0.001$, $V_{\text{Cramer}} = 0.112$). Analiza standardizovanih reziduala pokazala je da značajna odstupanja¹⁸² postoje u kategorijama „jednom godišnje“ te u dvije kategorije koje upućuju na igranje češće od jednom sedmično. Odstupanja su takva da studenti češće saopštavaju da igraju jednom godišnje, a učenici češće saopštavaju da igraju češće od jednom sedmično.

¹⁸² Apsolutna vrijednost standardizovanog reziduala koja je veća od 2 posmatrana je kao značajno odstupanje dobijene vrijednosti od očekivane u datoj ćeliji.

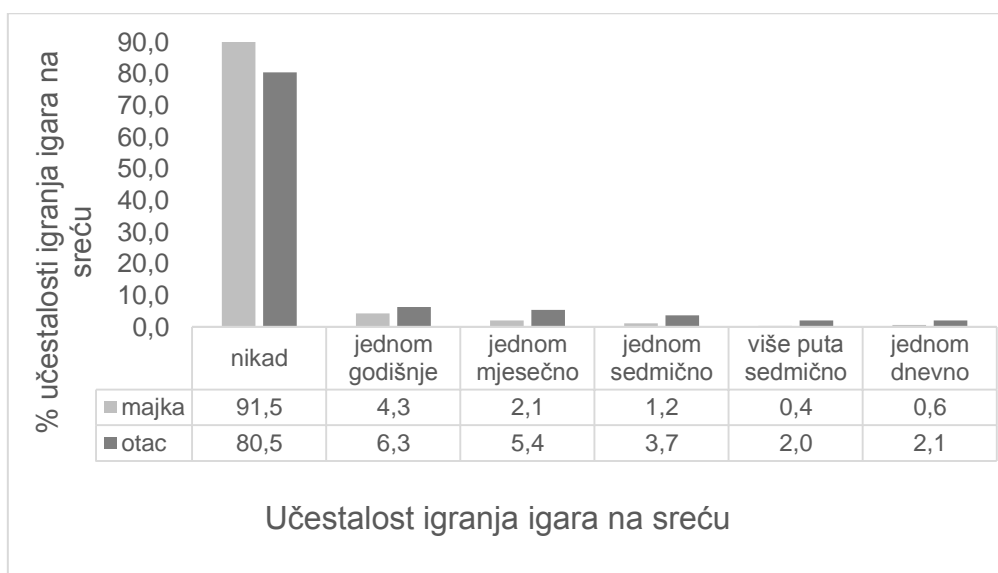
Vrste igara na sreću, učestalost igranja, finansijsko stanje i odnos sa porodicom

Od ispitanika koji igraju igre na sreću, najveći procenat njih (45.0%) je saopštio da bar jednom godišnje ode u kladionicu, kazino, kiosk ili kafić da odigra neku igru na sreću. Onlajn igranje igara na sreću zastupljeno je u nešto manjem obimu, te je 20.7% njih saopštilo da najmanje jednom godišnje igra online igre na sreću. Najzastupljenije igre i kod direktnog i kod onlajn igranja su bingo, sportsko klađenje i slot. Oko 3.5% ispitanih igre igra i u krugu prijatelja u kućnoj atmosferi, a najčešće se igra poker.

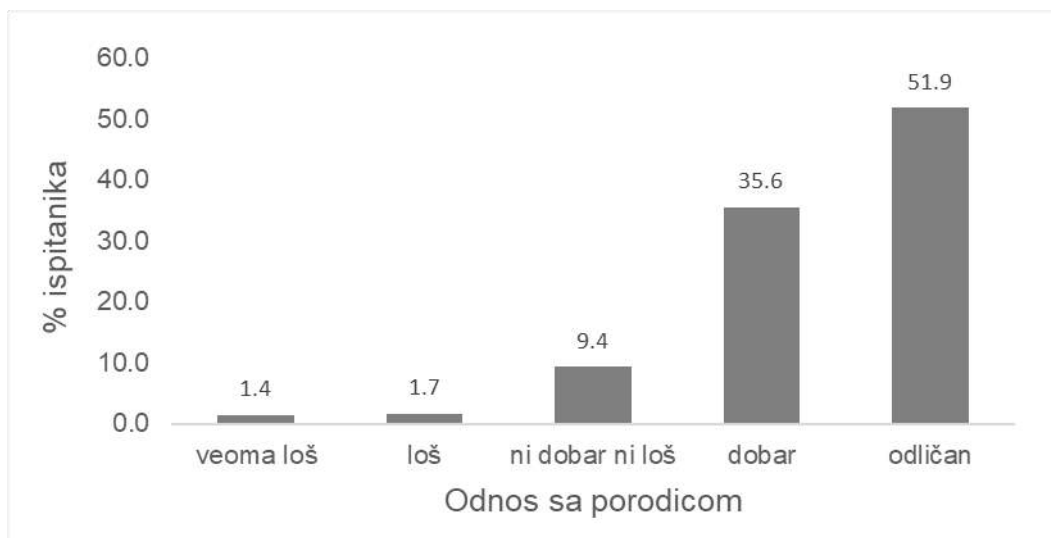
Grafikon 2. Procjena finansijskog stanja porodice

Većina ispitanika je svoje finansijsko stanje procijenila kao prosječno ili bolje od prosjeka, dok je tek 3.8% ispitanika reklo da im je finansijsko stanje loše ili veoma loše (*Grafikon 2*).

Grafikon 3. Procjena učestalosti igranja igara na sreću roditelja

Na *Grafikonu 3* možemo vidjeti da majke manje igraju igre na sreću od očeva ($\chi^2(4) = 369.891$, $p < 0.001$, $V = 0.272$). 13.2% očeva ispitanika igra igre a sreću jednom mjesečno ili češće, za razliku od majki kod kojih ovaj procenat iznosi 4.3%.

Grafikon 4. Subjektivni doživljaj kvaliteta odnosa ispitanika sa porodicom

Više od polovine studenata saopštilo je da ima odličan odnos sa svojom porodicom, u kojem se gotovo uvijek osjećaju sigurno i prihvaćeno u svojoj porodici, naspram 3.1% ispitanika koji su kvalitet odnosa sa porodicom procijenili kao veoma loš ili loš (*Grafikon 4*).

Povezanost učestalosti igranja igara na sreću sa upotrebom supstanci koje izazivaju zavisnost

Tabela 1

Učestalost konzumiranja alkohola, cigareta i vejp od strane ispitanika

Varijabla	Učestalost konzumiranja						
	nikad	jednom godišnje	jednom mjesečno	jednom sedmično	više puta sedmično	jednom dnevno	
Alkohol	n	623	332	884	690	85	86
	%	23.1	12.3	32.7	25.6	3.1	3.2
Cigarete	n	1900	84	129	79	413	95
	%	70.4	3.1	4.8	2.9	15.3	3.5
Vejp	n	2216	121	154	83	83	43
	%	82.1	4.5	5.7	3.1	3.1	1.6

Kada je u pitanju upotreba supstanci koje izazivaju zavisnost, čak 64.6% ispitanika je saopštilo da alkohol konzumira jednom mjesečno ili češće, dok duvan i vejp većina ispitanika ne konzumira (Tabela 1).

Povezanost učestalosti igranja igara na sreću sa porodičnom situacijom i konzumiranjem alkohola, cigareta i vejsa

S obzirom na relativno niske frekvencije unutar kategorija visoke učestalosti igranja igara na sreću koje su prilikom ukrštanja u tabelama kontingencije sa drugim kategoričkim varijablama često proizvodile ćelije sa niskim frekvencijama ili nulom, skale varijabli od interesa su sažete u trostepene skale sa kombinovanim kategorijama.

Tabela 2

Odnos pola i varijabli povezanih sa porodicom sa učestalošću igranja igara na sreću ispitanika

Varijabla	Kategorija	Učestalost igranja igara na sreću (%)			χ^2 (df)	p	V
		nikad	jednom mjesечно ili rjeđe	češće od jednom mjesечно			
Pol	ženski	69.5	53.9	23.3	262.273 (2)	<0.001	0.31
	muški	30.5	46.1	76.7			
Finansijsko stanje porodice	veoma loše/loše	3.2	3.3	8.3	27.665 (4)	<0.001	0.07
	prosječno	38.8	42.6	31.3			
	dobro/veoma dobro	58.1	54.1	60.4			
Učestalost igranja - majka	nikad	95.7	82.7	83.9	219.871 (4)	<0.001	0.21
	jednom mjesечно ili rjeđe	3.9	15.3	6.3			
	češće od jednom mjesечно	0.4	2.0	9.9			
Učestalost igranja - otac	nikad	88.5	64.8	59.2	298.236 (4)	<0.001	0.24
	jednom mjesечно ili rjeđe	7.2	25.4	16.3			
	češće od jednom mjesечно	4.3	9.9	24.5			
Kvalitet odnosa sa porodicom	veoma loš/loš	2.2	2.9	8.6	38.684 (4)	<0.001	0.09
	ni dobar ni loš	9.1	10.4	9.5			
	dobar/odličan	88.7	86.7	81.9			

Napomena: svijetlo sivo obojena polja označavaju ćelije za koje je vrijednost standardizovanih reziduala veća od 2, dok su sivo obojene ćelije za koje je vrijednost standardizovanih reziduala manja od -2; V – Cramerov V koeficijent korelacije.

Finansijsko stanje porodice povezano je sa igranjem igara na sreću na način da su ispitanici koji igraju igre na sreću jednom mjesечно češće prosječnog materijalnog stanja nego što bi se to očekivalo da veza između ovih varijabli ne postoji, dok su u kategoriji onih koji igraju češće od jednom mjesечно najzastupljeniji ispitanici sa dobrim i vrlo dobrim finansijskim stanjem porodice. Dalje, što ispitanici češće kockaju, to oni češće i saopštavaju da im, kako otac, tako i majka, češće kockaju. Pored toga, subjektivni doživljaj kvaliteta odnosa sa porodicom pokazuje isti obrazac povezanosti sa učestalošću igranja igara na sreću, kao što je to slučaj sa finansijskim stanjem. U ispitanika koji ne igraju igre na sreću, dobijene frekvencije igraju igre na sreću češće od jednom mjesечно, u 8.6% slučajeva saopštavaju da imaju veoma loš ili loš odnos sa porodicom, dok je kod ispitanika koji nikada ne igraju igre na sreću 2.2%, a kod ispitanika koji igraju jednom mjesечно ili rjeđe 2.9% (Tabela 2).

Tabela 3

Odnos konzumiranja alkohola, cigareta i vejpja sa učestalošću igranja igara na sreću

Varijabla	Kategorija	Učestalost igranja igara na sreću (%)			$\chi^2(df)$	p	V
		nikad	jednom mjesечно ili rjeđe	češće od jednom mjesечно			
Učestalost konzumiranja alkohola	nikad	29.5	11.5	8.4	299.390 (4)	<0.001	0.24
	jednom mjesечно ili rjeđe	49.0	49.0	24.9			
	češće od jednom mjesечно	21.5	39.5	66.7			
Učestalost konzumiranja cigareta	nikad	88.5	71.5	61.8	202.657 (4)	<0.001	0.210
	jednom mjesечно ili rjeđe	7.2	17.5	10.3			
	češće od jednom mjesечно	4.3	10.9	27.9			
Učestalost konzumiranja vejpja	nikad	89.2	74.9	73.4	140.152 (4)	<0.001	0.164
	jednom mjesечно ili rjeđe	8.1	18.5	11.6			
	češće od jednom mjesечно	2.6	6.6	15.0			

Napomena: svijetlo sivo obojena polja označavaju ćelije za koje je vrijednost standardizovanih reziduala veća od 2, dok su sivo obojene ćelije za koje je vrijednost standardizovanih reziduala manja od -2; V – Cramerov V koeficijent korelacije.

U Tabeli 3 možemo vidjeti da između učestalosti igranja igara na sreću i upotrebe alkohola, cigareta i vejpja postoji izražena pozitivna povezanost, umjerena za alkohol i cigarete i nešto manja za vejp. Kada je riječ o upotrebi alkohola, ispitanici koji nikada ne kockaju ili kockaju jednom mjesечно ili rjeđe, većinom rjeđe od jednom mjesечно konzumiraju alkohol, dok od onih koji kockaju češće od jednom mjesечно, njih čak 66.7% izjavljuje da alkohol konzumira takođe češće od jednom mjesечно. Pušenje je manje učestalo kod ispitanika od upotrebe alkohola, ali je i tu jasna tendencija da se sa povećanjem učestalosti kockanja povećava i učestalost upotrebe cigareta, a sličan obrazac uočava se i za vejp, sve češću zamjenu za cigarete.

Diskusija

Više od dvije trećine učenika i studenata izjavilo je da nikad nije učestvovalo u nekoj vrsti igre na sreću, a jedna petina ispitanih izjavila je da igra igre na sreću jednom mjesечно ili češće. Ovo su podaci koji uveliko premašuju nalaze istraživanja u Republici Srpskoj iz 2021. godine (Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2021), a slični su podacima za Federaciju Bosne i Hercegovine (Bijedić i sar., 2015). Varijabilni rezultati kada su u pitanju istraživanja učestalosti kockanja upućuju na različitost metodologije procjene učestalosti (Floros, 2018). Aktivnosti kockanja najčešće se odvijaju u kladionicama, kafićima i sl., ali nije zanemarljiv ni obim kockanja putem interneta.

U skladu sa brojnim dosadašnjim istraživanjima (na primjer: Barnes i sar., 2009; Svensson i Sundqvist, 2019), pronađena je umjerena povezanost između upotrebe različitih legalnih vrsta supstanci koje mogu da izazovu zavisnost i učestalosti igara na sreću, s tim da je povezanost najizraženija za alkohol i kockanje, a nešto slabija, premda i dalje visoka, za cigarete i vejp, što su nalazi koji su u skladu sa nalazima u drugim zemljama (npr. Floros, 2018). Ova povezanost ukazuje na to da je kockanje potrebno razmatrati sa drugim ponašanjima zavisnosti, naročito s obzirom na to da se smatra da imaju sličnu neurološku i psihološku etiologiju, te se stoga mogu međusobno jačati i slabiti učinak intervencija koje adresiraju samo kockanje.

Učenici i studenti su saopštili da njihovi roditelji igraju igre na sreću rjeđe od njih, kao i da majke igraju rjeđe od očeva. Takođe, većina smatra da ima dobar ili odličan odnos sa porodicom, te saopštavaju da imaju prosječno ili bolje od prosjeka porodično finansijsko stanje. Sve varijable u vezi sa porodicom bile su povezane sa učestalošću kockanja adolescenata, na način da veća učestalost kockanja roditelja upućuje i na učestalije kockanje adolescenata, što upućuje na normalizaciju ove aktivnosti unutar porodice kao primarne društvene grupe kao jedan od važnih faktora za predikciju

učestalosti kockanja (Rickwood i sar., 2010). Među učenicima i studentima koji doživljavaju svoj odnos sa roditeljima kao lošiji, češća je učestalost igranja igara na sreću. Za pretpostaviti je da lošiji odnos sa roditeljima, na način na koji smo ga mi procijenili uključuje i neke aspekte roditeljskog postupanja kao što su nedovoljan nadzor i neadekvatna disciplina, za koje je već utvrđeno da su povezani sa problemskim kockanjem adolescenata (Vachon i sar., 2004). Bolje finansijsko stanje porodice takođe upućuje na veću učestalost kockanja, vjerovatno iz razloga što adolescenti roditelja boljeg finansijskog stanja imaju veća sredstva na raspolaganju za igre na sreću.

Naše istraživanje bilo je usmjereno na utvrđivanje učestalosti kockanja, te povezanosti učestalosti sa upotrebom legalno dostupnih supstanci i porodičnim varijablama. Ove preliminarne nalaze, koji upućuju na sistemski problem kockanja među srednjoškolcima i studentima, potrebno je u sljedećim istraživanjima nadopuniti sa podacima o učestalosti problemskog i patološkog kockanja i povezanosti ovih vidova problema sa ostalim problematičnim ponašanjima i porodičnim karakteristikama. Pored toga, potrebno je prikupiti objektivnije i detaljnije podatke o odnosima unutar porodice i finansijskom stanju porodice, s obzirom da način na koji su oba pitanja postavljena, kao i distribucija odgovora u našem istraživanju upućuju na moguću izraženu socijalnu poželjnost u odgovaranju.

Zaključak

U zadnjih nekoliko godina istraživanja pokazuju da se trend igranja igara na sreću, odnosno kockanja, uopšte ne smanjuje. Naprotiv, čak istraživanja pokazuju da i maloljetnici „uspjevaju“ da se kockaju, i ključno problemsko pitanje je koliko se mladi danas učestalo kockaju i sa kojim ulozima novca to čine. Takođe, istraživanja pokazuju da je učestalost kockanja povezana i sa učestalošću konzumiranja alkohola, cigareta i drugih konzumenata, ali i da je povezana i sa nekim sociodemografskim i porodičnim obilježjima kockara.

Našim istraživanjem prikazan je dio podataka koji su prikupljeni onlajn upitnikom putem platforme *Ika.si*. U istraživanju je učestvovalo ukupno 2700 ispitanika, od čega je 39.04% muškog pola. Među ispitanicima je bilo 80.3% učenika srednjih škola i 19.7% studenata. Pored demografskih podataka od interesa, procjenjivana je učestalost igranja igara na sreću od strane samih ispitanika, kao i njihovih roditelja, vrste igara koje igraju, učestalost upotrebe alkohola, cigareta i vejpa (eng. *vape*) kao najčešće korištenih legalnih supstanci koje izazivaju zavisnost, kao i procjene finansijskog stanja i kvaliteta odnosa sa porodicom. Rezultati pokazuju da se očevi ispitanika učestalije kockaju od njihovih majki i da postoji povezanost učestalosti kockanja roditelja sa učestalošću kockanja srednjoškolaca i studenata. Takođe, srednjoškolci više kockaju od studenata, a najzastupljenije igre i kod direktnog i kod onlajn igranja su bingo, sportsko klađenje i slot. Isto tako, evidentna je bila značajna povezanost učestalosti konzumiranja alkohola, cigareta i vejpa, ali i porodičnih obilježja kao što su finansijsko stanje porodice i kvalitet odnosa sa porodicom sa učestalošću kockanja.

Pošto je u ovom istraživanju iskorišten samo jedan dio podataka, ali i zbog ograničenosti prostora za interpretaciju drugih nalaza za buduća istraživanja preporučujemo ispitivanje drugih prediktora učestalosti kockanja. Takođe, preporučujemo i istraživanja povezanosti upravljanja novcem (ulozima) sa učestalošću kockanja, kao i eksperimentalne provjere dugoročne efikasnosti programa prevencije zavisnosti o kockanju.

Literatura

- Barnes, G. M., Welte, J. W., Hoffman, J. H., & Tidwell, M. C. O. (2009). Gambling, alcohol, and other substance use among youth in the United States. *Journal of studies on alcohol and drugs*, 70(1), 134-142.
- Bestman, A., Thomas, S., Randle, M., & Pitt, H. (2017). Children's attitudes towards electronic gambling machines: an exploratory qualitative study of children who attend community clubs. *Harm reduction journal*, 14(1), 1-11.

- Bijedić, M., Kuralić-Ćosić, L., Kovačević, R., & Vardo, E. (2015). Navike kockanja srednjoškolaca u dvije urbane sredine u Bosni i Hercegovini. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1(2), 43-65.
- Rickwood, D., Blaszczynski, A., Delfabbro, P., Dowling, N., & Heading, K. (2010). The psychology of gambling. *InPsych*, 32(6), 11-21.
- Cosgrave, J. F. (2017). Sociological Perspectives on Gambling. In J. A. Vela-McConnell & K. Korgen (Eds.), *The Cambridge Handbook of Sociology* (pp. 424–432). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316418369>.
- Cosgrave, J. (2008). Goffman revisited: Action and character in the era of legalized gambling. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 1(1), 80-96.
- Derevensky, J., Gupta, R., Hardoon, K., Dickson, L., & Dequire, A-E. (2003). Youth Gambling: Some Social Policy Issues. In G. Reith (Eds.), *Who Wins? Who Loses?* (pp.239-257). Amherst, NY: Prometheus Books.
- Floros, G. D. (2018). Gambling disorder in adolescents: prevalence, new developments, and treatment challenges. *Adolescent health, medicine and therapeutics*, 9, 43-51.
- Fox J., & Weisberg S. (2019). An {R} Companion to Applied Regression, Third Edition. Thousand Oaks CA: Sage. URL: <https://socialsciences.mcmaster.ca/jfox/Books/Companion/>.
- Frey, J. H. (1984). Gambling: A sociological review. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 474(1), 107-121.
- Hagfors, H., Castrén, S., & Salonen, A. H. (2022). How gambling motives are associated with socio-demographics and gambling behavior – A Finnish population study. *Journal of behavioral addictions*, 11(1), 63-74.
- Ho, K. W. (2017). Risk factors of adolescent pathological gambling: Permissive gambling culture and individual factors. *Deviant behavior*, 38(5), 533-548.
- Koprek, I. (2013). Sreća i igre na sreću—Etički okvir za razumijevanje jednoga fenomena današnjice. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, XI(3), 367–376.
- Kristiansen, S., Trabjerg, M. C., & Reith, G. (2015). Learning to gamble: Early gambling experiences among young people in Denmark. *Journal of Youth Studies*, 18(2), 133-150.
- Kudrić, D. (2019). *Odnos impulzivnosti i kockanja kod adolescenata i muškaraca mlađe odrasle dobi* (Doctoral dissertation, University of Zadar. Department of Psychology).
- Lee, H.-P., Chae, P. K., Lee, H.-S., & Kim, Y.-K. (2007). The five-factor gambling motivation model. *Psychiatry Research*, 150(1), 21–32. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2006.04.005>.
- Li, J. (Justin), Wong, I. A., & Kim, W. G. (2017). Re-segmenting a gaming destination market: A fresh look at Mainland Chinese tourists in Macau. *Journal of Vacation Marketing*, 23(3), 205–216. <https://doi.org/10.1177/1356766716647438>.
- Lovrić, S. R., & Popović, S. (2020). Razlikuju li se vaspitni stavovi roditelja djece koja igraju igre na sreću i koja ne igraju? *Društvene devijacije*, 5(1), 306-317.
- Mangiafico, S. (2022). rcompanion: Functions to Support Extension Education Program Evaluation. R package version 2.4.16. <https://CRAN.R-project.org/package=rcompanion>.

- Marijanović, Dušica, & Miličević, Željko. (2013). *Droga, alkohol, kocka - Neprijatelji života, priručnik za prevenciju bolesti zavisnosti u osnovnim školama*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mirai Solutions GmbH (2021). XLConnect: Excel Connector for R. R package version 1.0.5. <https://CRAN.R-project.org/package=XLConnect>.
- Nikkinen, J., & Marionneau, V. (2014). Gambling and the common good. *Gambling Research: Journal of the National Association for Gambling Studies (Australia)*, 26(1), 3–19. <https://doi.org/10.3316/informit.820177312012393>.
- Ombudsman za djecu Republike Srpske (2021). *Poseban izvještaj: Učešće djece i mladih u igrama na sreću*.
- Orlić, S., & Karović, S. (2021). Kockanje i kazneno-pravna zaštita mladih u Bosni i Hercegovini. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 58(4), 1261-1284.
- R Core Team (2020). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL <https://www.R-project.org/>.
- Ricijaš, N., Dodig Hundrić, D., Huić, A., & Kranželić, V. (2016). Kockanje mladih u Hrvatskoj—učestalost igranja i zastupljenost problematičnog kockanja. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 24(2), 24-47.
- Sakoman, S. (2009). Uloga obitelji u razvoju ovisničkih ponašanja. *Medicus*, 18(2_Adolescencija), 193–204.
- Schwartz, D. G. (2013). *Roll The Bones: The History of Gambling* (2nd edition). Winchester Books.
- Séguin, M., Boyer, R., Lesage, A., McGirr, A., Suissa, A., Tousignant, M., & Turecki, G. (2010). Suicide and gambling: Psychopathology and treatment-seeking. *Psychology of Addictive Behaviors*, 24(3), 541–547. <https://doi.org/10.1037/a0019041>.
- Shani, A., Nang Fong, L. H., Leung, D., Law, R., Gavriel-Fried, B., & Chhabra, D. (2014). Ethics of Gambling? *Tourism Recreation Research*, 39(3), 453–486. <https://doi.org/10.1080/02508281.2014.11087011>.
- Skoko, I., Topić Stipić, D., & Primorac, M. (2015). Problem zavisnosti o kladenju—Sportske kladionice u Mostaru. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 70.(4.), 499–518.
- Svensson, J., & Sundqvist, K. (2019). Gambling among Swedish youth: Predictors and prevalence among 15-and 17-year-old students. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 36(2), 177-189.
- Tierney N., Cook D., McBain M., & Fay C., (2021). naniar: Data Structures, Summaries, and Visualizations for Missing Data. R package version 0.6.1. <https://CRAN.R-project.org/package=naniar>.
- Vachon, J., Vitaro, F., Wanner, B., & Tremblay, R. E. (2004). Adolescent gambling: relationships with parent gambling and parenting practices. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18(4), 398-401. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.18.4.398>.
- Wardle, H. (2019). Perceptions, people and place: Findings from a rapid review of qualitative research on youth gambling. *Addictive behaviors*, 90, 99-106.

U BiH ima oko 50.000 patoloških kockara. (2022). BN. <https://www.rtvbn.com/4020605/u-bih-ima-oko-50000-patoloskih-kockara>.

Zakon o igrama na sreću Republike Srpske (Službeni glasnik RS, br. 22/19).

HIGH SCHOOL AND COLLEGE GAMBLING: FREQUENCY, ASSOCIATED BEHAVIORS LEADING TO ADDICTION, AND FAMILY VARIABLES OF INTEREST

Dr. Goran Stojanović, associate professor, University of Banja Luka, Faculty of Philosophy

Mirjana Damjanić Bratić, assistant, University of Banja Luka, Faculty of Political Sciences

Dr. Draženko Jorgić, full professor, University of Banja Luka, Faculty of Philosophy

Abstract: *The aim of this paper is to identify the frequency of gambling, the types of games of chance that are popular among high school and university students today, as well as the connection between the frequency of gambling and the use of alcohol, cigarettes and vapes, as well as the behavior of parents regarding gambling and the quality of family relationships. III and IV grade high school students and students of different years of study at the University of Banja Luka and East Sarajevo from most cities and municipalities of Republika Srpska participated in the research. To realize this goal, an e-questionnaire was used on general socio-demographic data and gambling activities, as well as family variables of interest (Stojanović, Damjanić, Damjanić Bratić and Jorgić, 2022). The survey was focused on formal forms of games of chance, that is, those games offered by officially registered organizers in the territory of Republika Srpska. The results of 2,700 respondents (80.3% of high school students and 19.7% of university students) show that more than two-thirds of the respondents have gambled at some point in their lives, and that the frequency of gambling is positively related to the use of alcohol, cigarettes, vapes, and the frequency of gambling by both parents and financial status of the family. In addition, a negative relationship was found with the experience of the quality of the relationship with the family. The results indicate that gambling cannot be prevented or treated as an isolated problematic behavior in adolescence, but only in the context of related behaviors and relationships with salient social groups.*

Keywords: *high school and university students' gambling, young people's gambling addiction, salient social groups.*

UTICAJ IGRICA I MOBILNIH TELEFONA NA POJAVU POREMEĆAJA U PONAŠANJU KOD DJECE I MLADIH

Ružica Stojanović¹⁸³

Master socijalnog rada

Dipl. profesor specijalne edukacije i rehabilitacije

Dnevni centar za djecu sa posebnim potrebama „Sunce Oberwallisa“, Modriča

Apstrakt: Intenzivan razvoj digitalnih tehnologija u današnje vrijeme omogućuje laku dostupnost i široku upotrebu mobilnih telefona i igranje različitih vrsta igrica među djecom i mladima. Svakodnevno smo u mogućnosti vidjeti djecu od najnižih uzrasta kako se uspješno služe mobilnim telefonima putem kojih dolaze do različitih sadržaja i na kojima igraju igrice. Iako djeca i mladi putem digitalnih tehnologija mogu usvajati nova znanja, dolaziti do različitih informacija, komunicirati sa drugima i zabavljati se, postoje i negativne strane upotrebe istih. Prekomjerna i neadekvatna upotreba mobilnih telefona i igranje igrica može uzrokovati pojavu poremećaja u ponašanju kod djece i mladih. Izloženost nasilnim sadržajima na mobilnim telefonima i tokom igranja igrica može dovesti do pojave nasilja u stvarnom i virtuelnom svijetu. Takođe, upotreba digitalnih tehnologija može dovesti do pojave zavisnosti od interneta i mobilnih telefona, online kockanja, suicidalnog ponašanja, te drugih oblika poremećaja u ponašanju. Cilj ovog rada jeste da ukažemo na koji način korištenje mobilnih telefona i igranje igrica mogu dovesti do pojave poremećaja u ponašanju kod djece i mladih.

Ključne riječi: igrice, mobilni telefoni, poremećaji u ponašanju, djeca, mladi

Uvod

Živimo u svijetu u kojem je razvoj digitalnih tehnologija dosegao veoma visok nivo, a mobilni telefoni, tableti i računari postali su dio svakodnevice među djecom, mladima, ali i odraslom populacijom. Pored toga, uporedo se dešava i razvoj interneta, koji nam pruža ogroman broj usluga, olakšava nam svakodnevni život, omogućava nam komunikaciju sa bilo kojom osobom na svijetu, olakšava nam dostupnost i pretraživanje informacija, čitanje vijesti, učenje, ali i zabavu. Sa druge strane, postoji i intenzivan razvoj industrije računarskih i video-igrice. Djeca i mladi su populacija koja intenzivno igra igrice, koje su dostupne online, putem mobilnih telefona, računara ili konzola.

Djeca i mladi odrastaju uz digitalnu tehnologiju. Pametni telefoni, računari i tableti su postali sastavni dio njihove svakodnevice, koriste ih kod kuće, u školi, kada se druže sa vršnjacima, dok uče, te u mnogim drugim situacijama. S obzirom na to da su u stalnom kontaktu sa modernom tehnologijom, neminovno je da postoji i uticaj istih na razvoj i ponašanje djece i mladih. Same po sebi digitalne tehnologije nisu loše, ali ukoliko ih koristimo neadekvatno i prekomjerno, mogu dovesti do pojave negativnih posljedica i rizika, odnosno mogu uticati na pojavu poremećaja u ponašanju kod djece i mladih.

Uzroci poremećaja u ponašanju mogu biti izloženost negativnim i uznemirujućim sadržajima, laka dostupnost različitih sadržaja koji nisu pogodni za djecu i mlade, te prekomjerna upotreba interneta, mobilnih telefona, računara ili video-igrice. Pojedini oblici poremećaja u ponašanju se mogu direktno ispoljavati u virtuelnom svijetu, kao što su sajber nasilje i kockanje. Međutim, poremećaji u ponašanju kao što su agresivno ponašanje i nasilje, konzumiranje psihoaktivnih supstanci, zavisnost od

---

¹⁸³ stojanovicruzica7@gmail.com

interneta, suicidalno ponašanje, rizična seksualna ponašanja i drugo ispoljavaju se u stvarnom svijetu, ali su njihovi uzročnici faktori koji su povezani sa upotrebom digitalnih tehnologija.

Djeca i mladi u digitalnom dobu

Vrijeme u kojem živimo okarakterisano je sve većim razvojem digitalnih tehnologija. Razvoj digitalnih tehnologija praćen je i intenzivnim razvojem interneta. Internet nam postaje sve dostupniji, pruža nam sve više usluga, koje nam olakšavaju svakodnevicu, a možemo ga koristiti preko kompjutera, tableta i mobilnih telefona (Karamazan, 2016). Razvoj informaciono-komunikacione tehnologije uslovio je stvaranje novog okruženja u kojem ljudi žive i rade. Savremena tehnologija omogućila nam je brže zadovoljavanje potreba, te stvaranje novih potreba prateći razvojne trendove i prilagođavajući se istim (Potić, Đorđević, 2021). Internet je prisutan u svim aspektima života mladih ljudi, pa samim tim možemo reći da utiče na promjene u obrascima ponašanja i komunikaciju među ljudima, a interakcije u virtuelnom svijetu sve više su u fokusu istraživanja (Guan i Subrahmanyam, 2009, vidi u Strabić, Jazvo, Vejmelka, 2016: 91).

Upotrebom interneta korisnici su izloženi brojnim rizicima, koji mogu uzrokovati brojne negativne i dugotrajne posljedice. Mladi su grupa koja je najviše izložena tim rizicima i posljedicama, jer ne sagledavaju rizike na kritički način, niti su ih svjesni (Strabić, Jazvo, Vejmelka, 2016). Razvoj digitalnih tehnologija drastično je promijenio život, učenje i razmišljanje današnje djece i mladih, koji su rođeni sa kompjuterskim mišom u rukama, a kompjuterski ekran im predstavlja prozor u svijet (Tapscott, 1998, vidi u Macanović, 2015: 33). Današnje generacije djece i mladih od polaska u vrtić, pa do fakulteta prva su generacija koja je odrasla uz digitalnu tehnologiju. Kao takva, ova generacija učenika nastala je pod uticajem uključivanja savremenih tehnologija u svakodnevni život, kako bi na što jednostavniji način komunicirali, učili ili se zabavljali. Sastavni dio života ove generacije predstavljaju Internet, računarske igre, messenger, wiki, e-pošta, kao i mnogi drugi alati digitalnog doba (Veen, 2003, vidi u Potić, Đorđević, 2021: 52).

Danas možemo reći da imamo nove „tipove“ učenika, koje nazivamo homo zappiensi. Izraz homo zappiens nastao je spajanjem latinske riječi „homo“, što znači čovjek i onomatopeje koja označava mahanje laserskim mačem „zap-zap-zap“ ili prebacivanja televizijskih kanala pomoću daljinskog upravljača (Veen, Vrakking, 2006, vidi u Macanović, 2015: 33). Homo zappiensi su nova generacija učenika kojoj su računari, tableti, mobilni telefoni i druge savremene tehnologije prirodno okruženje uz koje odrastaju. Ova generacija djece i mladih ima razvijenu vještinu multi-taskinga, odnosno istovremeno pišu zadaću, komuniciraju sa prijateljima putem računara i mobilnih telefona, slušaju muziku, gledaju filmove i pretražuju informacije na internetu. Takođe, ova generacija djece navikla je u kratkom vremenskom periodu primati ogroman broj informacija i uspješno se nose sa tim (Vrcelj, Klapan, Kušić, 2009).

Djeca su od najnižeg uzrasta izložena uticaju digitalnih tehnologija i medija, što značajno utiče na djetetov razvoj, vaspitanje i obrazovanje. Uticaj medija zbog njihove količine i raznovrsnosti je brz i neprimjetan, odnosno, postoji veoma snažan uticaj medija na razvoj, vaspitanje i obrazovanje djece (Đuran, Koprivanjak, Maček, 2018). Danas, na primjer, imamo snažan uticaj onih koji proizvode kompjuterske igrice. Upravo oni programiraju i prilagođavaju mozgove djece na brzinu, interakciju i multifunkcionalnost (Bajić, 2014).

U posljednjih nekoliko godina došlo je do eksponencijalnog porasta industrije video-igara, naročito zbog napretka ličnih računara, te široko rasprostranjene dostupnosti platformi za video-igre, kao što su Xbox i PlayStation (Al-Batineh, Alawneh, 2021, vidi u Lozić, 2021: 208).

Autori Bilić, Gjukić i Krinić (2010) navode nekoliko tipova računarskih igara i video-igara:

- 1. Igre za učenje i zabavu** – Postoji niz igrice koje su, sa jedne strane, namijenjene igri, a sa druge strane - zabavi. U ovu grupu igara možemo svrstati interaktivne bajke, sportske igre (košarka, fudbal), zatim igre simulacije koje se zasnivaju na simulaciji situacija iz svakodnevnog života.
- 2. Akcijske igre, strategije i igre igranja uloga**, a u koje ubrajamo:
  - a) Igre uništavanja ili „pučačine“** – Zasnivaju se na ideji da igrač nastoji da pobijedi svoje protivnike upotrebom različitih vrsta oružja.

- b) **Borilačke igre** – U ovim igrama igrač se može boriti golim rukama ili nekom vrstom oružja protiv velikog broja neprijatelja. Igrač se prikazuje kao jedan od likova kojeg sam izabere.
- c) **Strategije** – Tokom igranja strategija igrač igra protiv računara ili prijatelja. Ideja je da igrač gradi svoju vojsku, vlasite građevine i razvije različite tehnologije.
- d) **Igre igranja uloga** – Ove igre nude iluziju pokretanja u trodimenzionalnom prostoru, a igrač bira svoj lik (avatar). Igrač je uključen u radnje traženja, otkrivanja, pod određenim pravilima. Prikupljanjem bodova igrač sebi osigurava prelazak na sljedeći nivo i razvija nove sposobnosti.
- e) **Internetske igre sa velikim brojem igrača** – Internetske igre se igraju u virtuelnom prostoru, u kojima igrač ne samo da igra protiv nepoznatih osoba ili prijatelja, nego ima mogućnost da igra i udruženo sa njima.

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

Poremećaje u ponašanju djece i mladih možemo posmatrati kao obrasce u ponašanju, koji su različite biološke, psihološke, socijalne i pedagoške geneze, a koji prevazilaze okvire opšte prihvaćenih normi ponašanja koje su karakteristične za određenu sredinu. Ukoliko pojedinac ima poremećaje u ponašanju, za njega možemo reći da krši, neprihvata i obezvređuje socijalne norme i ugrožava prava drugih ljudi (Pejović Milovančević, Popović Deusić, Aleksić, 2002). Kod poremećaja u ponašanju možemo reći da se ne radi o ispoljavanju neobičnih obrazaca ponašanja. Za poremećaje u ponašanju karakteristično je ispoljavanje bihevioralnih manifestacija koje se mogu vidjeti i kod tipično razvijene djece, samo su ovdje učestalije, trajnije i intenzivnije (American Psychiatric Association, 2015).

Kada govorimo o poremećajima u ponašanju, u literaturi se možemo susresti sa niz drugih termina poput zahtjevna ponašanja, izazovna ponašanja, emocionalni i ponašajni problemi, teškoće u ponašanju, rizična ponašanja, emocionalni problemi, problemi u ponašanju, eksternalizovani (aktivni) i internalizovani (pasivni) problemi u ponašanju (Vlah, Mirosavljević, Katić, 2021). Pored ovih termina, u literaturi se možemo susresti i sa sljedećim terminima: smetnje ponašanja, društveno neprihvatljivo ponašanje, nesocijalizovanost, delinkventno ponašanje, nedovoljna socijalna integracija, opozicijsko ponašanje, abnormalno ponašanje, psihosocijalne smetnje, disocijalno ponašanje, poremećaji emocija i ponašanja itd. (Koller Trbović, 2003, vidi u Odošević, 2007: 138).

Autori Vidanović i Kolar navode da „pojam poremećaja ponašanja obuhvata ona odsutpanja u ponašanju mladih koja označavaju neprihvatanja ili suprostavljanje proklamovanim ili običajnim normama zajednice bez obzira na formu, sadržaj i posljedice. Zato, kada se govori o poremećajima u ponašanju, najčešće se misli na široku skalu asocijalnih postupaka počev od preterane neposlušnosti u ranom djetinjstvu do prestupničkog ponašanja“ (Vidanović, Kolar, 2003: 130).

Zajednička karakteristika za sve oblike poremećaja u ponašanju jeste da su usmjereni protiv okoline, običaja i društvenih normi, čime se otežava normalan rast i razvoj djece i mladih, a kao posljedicu vidimo uključivanje socijalnih i drugih službi u pravcu otkrivanja, prevencije, ispitivanja i tretmana (Vidanović, Kolar, 2003). Poremećaji u ponašanju djece i mladih najčešće se razvijaju od onih blagih i manje ometajućih i manje primjetnih ka onim koji su teži, opasniji i vidljivi poremećaji, ali postoje i odstupanja kod ovog pravila (Koller Trbović, 2003, vidi u Odošević, 2007: 137).

Autori Vidanović i Kolar (2003) navode nekoliko manifestacija poremećaja u ponašanju:

- a) **Asocijalna (predelinkventna ponašanja)** predstavljaju, po pravilu, uvod u teže oblike poremećaja u ponašanju i ne znače jednak stepen poremećaja.
- b) **Imovinski prekršaji** obuhvataju širok asortiman asocijalnih radnji, počev od lakših krađa i džeparenja, provalnih krađa, pa sve do razbojništva i pljački. Karakteristike počinitelja ovih djela su impulsivnost, agresivnost i iskrivljeno shvatanje morala, sopstveni sistem normi i vrijednosti u kojem dominira odbacivanje društvenih normi, odbojnost prema socijalnim normama, te želja za uzbuđenjima i lagodnijim životom.
- c) **Kriminal nasilja** obuhvata ona ponašanja koja su sankcionisana krivičnim zakonom. Oblici asocijalnog ponašanja, kao što su alkoholizam, kockanje, prostitucija, narkomanija i skitnja, takođe predstavljaju ozbiljan problem i zahtijevaju uključivanje stručnjaka u tretman.

Poremećaje u ponašanju možemo podijeliti i na:

- a) **Aktivne poremećaje u ponašanju** – predstavljaju sva ponašanja koja su društveno nepoželjna i neprihvatljiva i koja odstupaju od očekivanih i uobičajenih ponašanja djece i mladih. To mogu biti: agresivno ponašanje, bježanje iz škole i od kuće, hiperaktivnost, nasilničko ponašanje i delinkventno ponašanje. Pored toga, u ovu grupu možemo ubrojati prkos, laganje, prodaja lične imovine, druženje sa osobama asocijalnog ponašanja, prosjačenje, skitnja, preprodaja vrijednih predmeta i slično (Uzelac, 1995).
- b) **Pasivne poremećaje u ponašanju** – obuhvataju ponašanja djece koja su povučena, izolovana i neprihvaćena od strane vršnjaka. Odnosno, to su djeca koja svojim ponašanjem ne ometaju rad i zbog toga često izostaje intervencija i pomoć odraslih. Takva ponašanja su: plašljivost, povučенost, potištenost, nemarnost i ljenost itd. (Bouillet i Uzelac, 2007, vidi u Macanović, 2020: 30).

Za poremećaje u ponašanju možemo reći da su to ona ponašanja koja ometaju djecu i adolescente u njihovom svakodnevnom funkcionisanju, a mogu biti opasna i za pojedinca koji ima poremećaj u ponašanju, ali i za njegovu okolinu. Poremećaji u ponašanju odstupaju od uobičajenih normi za uzrast, pol, situaciju ili okruženje, te se mogu evidentirati na ličnom ili socijalnom planu i zahtijevaju stručnu pomoć (Žižak, Bouillet, 2003).

Djeca i mladi sa poremećajima u ponašanju, zbog načina na koji se ponašaju u svojoj okolini, proizvode velike teškoće, probleme, nanose štetu sami sebi, drugim osobama, grupama ili zajednici. Takvo njihovo ponašanje ima negativne posljedice na obrazovanje i kasnije na radno postignuće, te socijalno i ukupno ponašanje. A, uzroke takvom ponašanju možemo pronaći u kulturi, društvenoj sredini, porodici, grupi vršnjaka, te u individui, odnosno karakteru i stavovima pojedinca (Koller Trbović, 2003, vidi u Odošaćić, 2007: 138).

Profesor Aleksandar Jugović (2006) je klasifikovao poremećaje u ponašanju u tri grupe:

- a) Rizična ponašanja djece i adolescenata;
- b) Ponašanja djece i adolescenata koja su povezana sa problemima u vaspitno-obrazovnom procesu;
- c) Devijantna ponašanja djece, adolescenata i punoljetnih osoba.

Rizična ponašanja djece i adolescenata predstavljaju ona ponašanja koja su nastala kao posljedica nedovlnog znanja, individualne socijalne nezrelosti, nedostatka svijesti, predrasuda i stereotipa, radoznalosti i aktivnosti mladih, a koja se mogu pojaviti kao različiti oblici devijantnog ponašanja. Ova ponašanja djece i mladih ne moraju značiti da će doći do ozbiljnijeg devijantnog ponašanja, ali ipak predstavljaju znak upozorenja da je prisutna sklonost ka nekom od tipova devijantnog ponašanja (Jugović, 2004, vidi u Macanović, 2020: 31). Rizična ponašanja djece i mladih mogu prouzrokovati ugrožavanje zdravlja i ukupnog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja pojedinca, te ukoliko se pojavljuju na mlađem uzrastu mogu povećati vjerovatnoću javljanja prestupničkog ponašanja u kasnijoj dobi (Macanović, 2020).

Profesor Jugović (2007) klasifikuje rizična ponašanja u sljedeće grupe:

- a) **Ponašanja kojima se dovodi u pitanje lična bezbjednost** – u ovu grupu rizičnih ponašanja možemo ubrojiti saobraćajne prekršaje, vožnja automobila pod dejstvom alkohola ili psihoaktivnih supstanci itd.
- b) **Nasilnička ponašanja** pod kojim podrazumijevamo fizičke obračune, nasrtanje na drugu djecu, nošenje oružja van kuće, seksualno i verbalno zlostavljanje itd.
- c) **Pušenje duvanskih proizvoda** koje se pojavljuje kao rana upotreba i ilegalna kupovina duvana i pušenje u školi.
- d) **Zloupotreba alkohola** – u ovu grupu rizičnih ponašanja možemo ubrojiti ranu konzumaciju alkohola, kombinovanje alkohola sa psihoaktivnim supstancama, konzumiranje alkohola u školi, opijanja i pijanstva itd.
- e) **Zloupotreba psihoaktivnih supstanci** koja se očituje kroz rano iskustvo konzumiranja marihuane, pušenje marihuane u školi, rana upotreba bilo koje vrste psihoaktivnih supstanci, te kombinovanje različitih vrsta psihoaktivnih supstanci.
- f) **Suicidalno ponašanje** koje obuhvata depresivnost, samopovređivanje, pokušaje samoubistva itd.

- g) **Rizična seksualna ponašanja** – u ovu grupu rizičnih ponašanja djece i mladih možemo ubrojiti rana seksualna iskustva, često mijenjanje partnera, promiskuitetno ponašanje, nezaštićeni seksualni odnosi, nekorišćenje kontracepcije, maloljetnička trudnoća itd.
- h) **Kockanje** koje se može pojaviti kao rano iskustvo kockanja za novac ili veće svote novca.
- i) **Prekomjerna upotreba medija** poput video igara, televizije, interneta, mobilnih telefona, računara itd. Ova grupa rizičnih ponašanja je veoma raznovrsna i u ovu grupu možemo svrstati ponašanja poput nemogućnosti kontrolisanja upotrebe interneta ili video igara, zapostavljanje školskih i drugih obaveza zbog upotrebe interneta i drugih medija, prekomjerna izloženost seksualnim sadržajima na internetu i TV-u itd.

Ponašanja djece i adolescenata koja su povezana sa problemima u vaspitno-obrazovnom procesu je grupa poremećaja u ponašanju u koju možemo svrstati pretjeranu nemirnost i neposlušnost na času, pretjeranu povučenost i stidljivost, izolovanost iz vršnjačke grupe, učestalo i neopravdano izostajanje iz škole, napuštanje škole, bježanje iz škole, školski neuspjeh i ponavljanje razreda itd. (Macanović, 2020).

Devijantna ponašanja djece, adolescenata i punoljetnih osoba predstavljaju suprostavljanje moralnom, vrijednosnom ili pravnom kodeksu društva u kojem dijete ili mlada osoba živi, te na koje postoji društvena reakcija normativnih sankcija, osude ili neodobravanja. Devijantna ponašanja možemo podijeliti na:

- a) Devijantna ponašanja koja krše vrijednosti zaštićene važećim normativnim sistemom – to su izvršena krivična djela u koje možemo svrstati imovinske, privredne, seksualne, kompjuterske i delikte nasilja.
- b) Devijantna ponašanja koja su posljedica izvitoperenja u zadovoljavanju ljudskih potreba u pogledu sadržaja, načina ili forme, a u koje možemo svrstati različite oblike zavisnosti poput zavisnosti od kocke, seksualnih potreba, psihoaktivnih supstanci itd.
- c) Devijantna ponašanja koja predstavljaju odstupanje od ustanovljenih moralnih normi društva. U ovu grupu devijantnih ponašanja možemo svrstati prosjačenje, prosituciju, skitnju, pokušaje samoubistva i samoubistvo (Jugović, 2007).

Uticaj igrica i mobilnih telefona na pojavu poremećaja u ponašanju

U zadnjih nekoliko godina internet je preuzeo značajnu ulogu u profesionalnom i privatnom životu ljudi. Tehnologija se razvija i napreduje, broj korisnika interneta raste, a online aktivnosti imaju sve bogatiji i raznovrsniji sadržaj. Mladi na svakodnevnom nivou koriste usluge interneta i komuniciraju u virtuelnom svijetu (Guan, Subrahmanyam, 2009, vidi u Vejmelka, Strabić, Jazvo, 2017: 60). Međutim, svjedoci smo da na svakodnevnom nivou možemo vidjeti i djecu od najnižih uzrasta kako se služe digitalnom tehnologijom. Preporučuje se ograničenje u pogledu korištenja medijskih uređaja kod djece mlađe od dvije godine života u svrhu omogućavanja sticanja prvih pravih iskustava. Ta iskustva se formiraju kroz interakciju sa društvenom stvarnošću i roditeljima, a što je nužno za stvaranje transferzalnih iskustava (D'Antoni, 2014, vidi u Bjelobrk, 2020: 50).

Upotreba interneta ima mnogo prednosti. Međutim, pored prednosti koje nam donose usluge interneta, javljaju se i rizici kao što su narušavanje privatnosti i sigurnosti, kriminal u virtuelnom svijetu, te raširenost neprimjerenog sadržaja (Greenfield, Yan, 2006, vidi u Vejmelka, Strabić, Jazvo, 2017: 61).

Izloženost rizicima u virtuelnom svijetu, može ostaviti intenzivne i dugotrajne posljedice na svaku osobu, a naročito na djecu i mlade, koji rizike ne posmatraju na kritički način, a ponekada nisu ni svjesni kakvim su rizicima izloženi (Vejmelka, Strabić, Jazvo, 2017). Na društvenim mrežama djeca često imaju problem da sačuvaju svoju privatnost. Impulsivnost djece često dovodi do ishitrenih postupaka, naročito kada su u virtuelnom svijetu i kada ne mogu nastupiti očigledne društvene posljedice. Pod uticajem ovakvih faktora djeca i mladi predstavljaju grupu koja je najviše izložena riziku, prevarama, zlostavljanju, uznemiravanju i neprijatnim sadržajima (Kušić, 2010).

U Hrvatskoj je sprovedeno istraživanje 2016. godine u šest srednjih škola i u dva odjeljenja u kojima se nastava odvijala u računarskim kabinetima. U istraživanju su učestvovala 352 učenika oba pola, uzrasta od 15 do 20 godina života. Rezultati pokazuju da postoji razlika u korištenju usluga interneta u odnosu na pol ispitanika. Muška populacija je više vremena provodila igrajući online igrice, pretraživanju sadržaja za odrasle, na chatu i forumima, te u online kockanju. Sa druge strane, djevojke su više vremena provodile u slušanju muzike, na društvenim mrežama, u razmjeni instant poruka, pretraživanju informacija za pisanje domaćih zadataka i medicinskih informacija, te u kupovini (Vejmelka, Strabić, Jazvo, 2017).

Rezultati istraživanja koje je sprovedeno u opštini Modriča (BiH) 2021. godine na uzorku od 343 učenika srednjih škola, oba pola, uzrasta od 15 do 18 godina nam pokazuju da učenici najčešće koriste internet za komuniciranje sa drugima (26,2%), gledanje filmova (23%), pristupanje društvenim mrežama (16,6%), te traženje informacija (16%). U nešto manjoj mjeri internet koriste za preuzimanje knjiga i filmova (8,2%) i čitanje vijesti (6,4%), a najmanje internet koriste u svrhu online kupovine (3,5%) (Stojanović, 2021).

Jedan od oblika poremećaja u ponašanju koji se javlja među djecom i mladim jeste zavisnost od interneta. Kada govorimo od ovom problemu nekada nije bitno koliko neka osoba provede vremena koristeći usluge interneta, već je važno da li ova navika stvara probleme poput porodičnih nesuglasica, socijalne izolacije, te zapostavljanje školskih ili profesionalnih obaveza. Ukoliko je korištenje usluga interneta postalo destruktivno i izaziva porodične, socijalne i profesionalne posljedice u funkcionisanju, onda se može utvrditi postojanje zavisnosti od interneta (Vujović, 2012). Do zavisnosti od interneta može doći zbog bjekstva od životnih problema, a zbog nemogućnosti suočavanja sa takvim problemima, osoba „bježi“ u virtualni svijet. Znakovi ovog poremećaja se često očituju kroz igranje online igara, online kockanje, online kupovinu, korišćenje chata, e-maila itd. (Petrović, 2005, vidi u Vujović, 2012: 44-45).

Stalan pristup internetu i nemogućnost vlastitog kontrolisanja vremena koje djeca i mladi provode na internetu može postati veliki rizik. Ukoliko djeca i mladi imaju mogućnost stalnog pristupa internetu, bez roditeljskog nadzora, kao česta posljedica se može javiti i nedostatak sna koji može biti uzrokovan kasnim odlaskom na spavanje. Nedostatak sna kod učenika može negativno uticati na kvalitet svakodnevnog života, produktivnost rada, emocionalnost, zdravlje, te na školske obaveze i školski uspjeh (Darlon, 2007, vidi u Carević, Mihalić, Sklepić, 2014: 70).

Istraživanje koje je sprovedeno u Hrvatskoj 2016. godine bilo je usmjereno na ispitivanje rizika zavisnosti od interneta kod mladih. Rezultati istraživanja nam ukazuju na to da 63,8% ispitanika nije u riziku od zavisnosti od interneta. Odnosno, 24,7% učenika ne pokazuje znakove zavisnosti od interneta, a 39,1% učenika pokazuje blage i neproblematične znakove zavisnosti. Procenat učenika koji pokazuju simptome zavisnosti od interneta jeste 36,2%. Umjerene znakove zavisnosti pokazuje 32,8% ispitanika, a visoku zavisnost od interneta pokazuje 3,4% učenika. Podatak da 32,8% učenika pokazuje umjerene znakove zavisnosti ukazuje na zabrinjavajuću činjenicu da su oni rizična grupa koja bi kasnije mogla pokazivati visoke znakove zavisnosti od interneta (Vejmelka, Strabić, Jazvo, 2017).

U svijetu u kojem živimo postoji porast nasilja, posebno među populacijom mladih. Postoje faktori koji utiču na pojavu agresivnog i nasilnog ponašanja među mladima, a možemo ih povezati sa karakterom mladih, njihovom porodicom, školskom sredinom, vršnjacima sa kojima se druže, te drugim uticajima. S obzirom na to da su mediji postali važan segment socijalizacije mladih i dominantan faktor u životu djece i mladih, postoji i značajan uticaj interneta, računara, video-igrice, televizije i filma na pojavu neprihvatljivih obrazaca ponašanja među djecom i mladim. Tokom gledanja nasilnih sadržaja u filmskim scenama postoji pasivna izloženost. Međutim, ono što zabrinjava, jeste aktivna uključenost u kreiranje nasilnih postupaka tokom igranja video i računarskih igrica (Bilić, 2010).

Povezanost između učestalosti gledanja televizije i igranja video-igara i nasilnih sadržaja u njima sa direktinim (verbalnim i fizičkim) i indirektnim, odnosno agresivnim postupcima učenika prema njihovim vršnjacima neminovno postoji. Osnovna karakteristika velikog broja video-igara jeste velika količina agresije i nasilja u kojima se nasilje nagrađuje bodovima. Na ovaj način djecu se uči da je ovaj vid ponašanja efikasan, te dolazi do prenošenja istih obrazaca i u socijalno polje. Agresivnost u igricama doprinosi stvaranju napetosti i pritiska kod igrača, što dovodi do zanemarivanja osjećaja i prava drugih, te agresivnog i nasilnog ponašanja prema vršnjacima (Bilić, Gjukić, Kirinić, 2010).

Pored toga, izloženost nasilnim sadržajima može dovesti do desenzitivizacije na nasilje, promjenu stavova o nasilju, nereagovanje na nasilje u stvarnom životu, te vršenje nasilja u krajnjem slučaju (Bilić, 2010).

Takođe, igranje igrica i postizanje rezultata u istim može dovesti do fizičke neaktivnosti i osamljivanja od roditelja i prijatelja, te zavisnosti od igranja. Nerijetko postoje situacije u kojima djeca ne razlikuju stvarni od virtuelnog svijeta. Pored toga što su se udaljili od osoba iz okruženja, često ulaze i u konfliktne situacije. Na kritike i zadirkivanja reaguju agresijom, osvetom i osuđivanjem druge strane (Bilić, Gjuković, Kirinić, 2010).

Pored rizika od prenošenja obrazaca nasilnog ponašanja i agresivnosti iz virtuelnog svijeta u stvarni svijet, postoji i velika opasnost koju nazivamo **sajberbuling**. Sajber nasilje ili sajberbulig predstavlja savremeni oblik vršnjačkog nasilja koji se sprovodi putem sredstava masovne komunikacije, odnosno putem interneta, računara i mobilnih telefona. Sajber nasilje se sprovodi s ciljem omalovažavanja, ponižavanja, diskreditacije, te drugih oblika nanošenja štete žrtvi (Miladinović, Petričević, 2013). Specifičnosti sajber nasilja ogledaju se u tome što ono može biti prisutno 24 sata dnevno, svaki dan u sedmici i na bilo kojem mjestu gdje postoji pristup internetu. Nasilnici imaju mogućnost da budu potpuno anonimni, a žrtve nasilja mogu biti ne samo djeca, nego i odrasle osobe, dok je publika mnogobrojna i neprestano se može uvećavati (Buljan-Flander, 2013).

Rezultati istraživanja „Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod djece i mladih u Srbiji“ koje je sprovedeno 2019. godine na uzorku od 1.150 učenika osnovnih i srednjih škola uzrasta od 11 do 17 godina nam prikazuju da je 16% učenika bilo žrtva nasilja putem digitalnih tehnologija. Rezultati su pokazali da broj učenika koji prijavljuje digitalno nasilje raste sa uzrastom, odnosno 7% učenika uzrasta 9-10 godina je prijavilo nasilje; 13% učenika 11-12 godina je potvrdilo da je doživjelo nasilje, 20% uzrasta 13-14 godina, kao i 24% učenika uzrasta 15-17 godina (Kuzmanović, Pavlović, Popadić, Milošević, 2019).

U istraživanju sprovedenom u opštini Modriča 2021. godine, od ukupnog broja učenika (343 učenika), 39,7% učenika je potvrdilo da su bili žrtve nasilja, a 28,3% je potvrdilo da je bilo u ulozi zlostavljača. Učenici su najčešće bili žrtve sajberbulinga putem hakovanja profila i krađe lozinke (15,4%), primanja neprimjerenih i uvredljivih SMS poruka (14,7%), telefonskih poziva (14,7%), primanja uvredljivih i uznemiravajućih slika (14%), te putem porno sadržaja (11%). Manje zastupljeni oblici vršenja sajberbulinga u odnosu na žrtve nasilja su bili uzmeniravanja u chat sobama (8,8%), na web sajtovima (8,1%), tokom igranja online igrice (7,4%), te putem email-a (5,9%) (Stojanović, 2021).

Jedan od oblika poremećaja u ponašanju koji možemo povezati sa digitalnim tehnologijama, internetom i online igricama jeste i **suicidalno ponašanje**, a jedan od primjera je i igrica „Plavi kit“. U posljednjih nekoliko godina virtuelnim svijetom je kružila online „samoubilačka“ igrica pod nazivom „Plavi kit“. Ova online igrica je namijenjena adolescentima, kreirana je u vidu izazova, odnosno tokom 50 dana igranja, adolescenti treba da dobiju 50 izazova koje treba da riješe. U prvim danima to su neki lagani izazovi, poput zahtjeva za ustajanjem u noći. Kako dani odmiču, tako se dobijaju teži i strašniji izazovi, poput gledanja horor filmova, urezivanja lika kita na ruku, da bi posljednjeg dana osoba dobila izazov u vidu zahtjeva za samoubistvo. Igricu je kreirao Philipp Budeikin, koji je optužen za navođenje najmanje 16 srednjoškolki na samoubistvo putem igrice Plavi kit. Mladić je priznao zločin, a za svoje žrtve smatra „biološkim otpadom“ i da on putem igrice Plavi kit „čisti društvo“ (<https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/sokantan-portret-mladog-psihopata-tvorca-igre-plavi-kit-postoje-ljudi-i-postoji-bioloski-otpad-ja-sam-odlucio-ocistiti-drustvo-od-takvih-6037684>).

Kockanje kao poremećaj ponašanja predstavlja ponavljajuću kockarsku aktivnost koja narušava opšte stanje pojedinca i uzrokuje značajan problem. Jedan od najvažnijih uzroka za pojavu kockanja jeste velika dostupnost kockanja, naročito u virtuelnom svijetu – online kockanja. Jedan od kritičnih perioda za razvoj zavisnosti od kockanja jeste doba adolescencije. Adolescenti koji kockaju online imaju 1,5 veću šansu za razvoj zavisnosti u odnosu na one koji kockaju u kockarnicama. Jedan od problema je taj što se online kockanje sprovodi putem mobilnih aplikacija kod kojih ne postoji ili je veoma slabo provjeravanje punoljetnosti igrača (Tomašić, Kovačić Petrović, 2021).

Na ovu temu sprovedeno je jedno istraživanje u Hrvatskoj, koje je obuhvatilo 261 srednjoškolca, dobi od 13 do 19 godina. Rezultati istraživanja su pokazali da je 75% ispitanika barem jednom kockalo. Muška populacija je ta koja više kocka, a sklona je onim kockarskim igrama koje se povezuju sa rizikom razvoja problematičnog kockanja poput ruleta, pokera, kockanje na elektronskim

automatima, kladenje na konjske trke, te kladenje u sportskim kladionicama. Takođe, rezultati su pokazali da između 20% i 25% su rizični kockari adolescenti, a između 7% i 11% su problematični kockari adolescenti (Dodig, Ricijaš, 2011, vidi u Tomašić, Kovačić Petrović, 2021: 189-190). Pored problema gubljenja novca, koji prati problem kockanja, djeca i mladi zbog kockanja zanemaruju svoje školske obaveze, popuštaju u učenju, izvršavanju obaveza, izoluju se od vršnjaka, postepeno stiču naviku kockanja i s vremenom postaju zavisnici o kocki, te im i u odrasloj dobi prijeti mogućnost od nastavljanja igranja ovih igara (Stanić, 2010).

Jedan od rizika koji sa sobom nosi korištenje interneta kod djece i mladih jeste i **izloženost pornografskim i uzrasno neprimjerenim seksualnim sadržajima** (Hasebrink, Livingstone, Haddon, 2009, vidi u Kuzmanović, Pavlović, Popadić, Milošević, 2019: 46). Izloženost ovakvim sadržajima može dovesti do posljedica poput neadekvatnih stavova prema seksualnom odnosu i seksualnim partnerima, u obrascima seksualnog ponašanja, izgradnji vlastitog seksualnog identiteta, te u formiranju moralnih vrijednosti i agresivnosti (Flood, 2009, Tsaliki, Chronaki, Olafsson, 2014, vidi u Kuzmanović, Pavlović, Popadić, Milošević, 2019: 46). Pornografski sadržaji mogu služiti kao primjer za stvarne seksualne odnose, kao i za formiranje stava od nekoj seksualnoj praksi. Izloženost pornografskim sadržajima u kojima je prisutno nekonzumiranje kontracepcije može uticati na stvaranje negativnog stava prema kontracepciji, kao i rjeđom upotrebom kontracepcije u polnom odnosu (Koletić, Mehulić, 2021).

Jedan od oblika poremećaja u ponašanju djece i mladih na čiju pojavu može uticati moderna tehnologija jeste i **kupovina i konzumiranje psihoaktivnih supstanci**. Posljednjih decenija povećao se obim prodaje droga i drugih ilegalnih proizvoda na digitalnom tržištu, odnosno putem *dark weba* – kripto tržišta, koji postoji u skrivenim dijelovima interneta i nemoguće mu je pristupiti putem standardnih pretraživača. Pristupa im se putem specifičnog softvera, putem koga je otežan pristup IP adresama. S obzirom na to da postoji porast prodaje psihoaktivnih supstanci putem interneta, što direktno utiče na porast mladih konzumenata, jer se upravo ova grupa nalazi u najvećem riziku (Jandrić Nišević, Doležal, Novak, 2021).

Zaključak

Savremena tehnologija predstavlja jedan od faktora koji može dovesti do pojave poremećaja u ponašanju kod djece i mladih, s obzirom na to da je sastavni dio svakodnevnog života djece i mladih. Digitalne tehnologije, sa jedne strane, imaju pozitivne učinke, jer nam omogućavaju pretraživanje i dostupnost informacija, komunikaciju, učenje, zabavu itd. Međutim, mogu biti i uzrok za pojavu poremećaja u ponašanju kod djece i mladih, sa druge strane. Pojedini poremećaji u ponašanju manifestuju se direktno u virtuelnom svijetu. Sajberbuling kao savremeni oblik nasilja među vršnjacima se odvija putem interneta, mobilnih telefona i računara. Međutim, obrasci agresivnog ponašanja se mogu prenositi i u stvarni svijet. Takođe, kockanje je poremećaj u ponašanju koji je prisutan i u realnom i u virtuelnom svijetu, ali je dostupnije mladima u virtuelnom svijetu, jer aplikacije koje omogućavaju kockanje u većini slučajeva ne ograničavaju pristup maloljetnim licima. Provođenje mnogo vremena na internetu može uzrokovati zavisnost od interneta kod djece i mladih. U virtuelnom svijetu mladi mogu biti izloženi pornografskim sadržajima, koji mogu uticati na stvaranje negativnih stavova o seksualnim odnosima i partnerima, te izbjegavanje korištenja kontracepcije. Jedan od problema sa kojim se susrećemo jeste dostupnost psihoaktivnih supstanci putem interneta. S obzirom na to da je povećana prodaja ovih supstanci putem interneta, samim tim to može uzrokovati povećanje broja konzumenata među mladim, jer su oni rizična kategorija. Igranje računarskih i video-igrice donosi nam brojne negativne posljedice. Tokom igranja igrice djeca i mladi mogu biti izloženi nasilnim sadržajima, jer se danas sve veći broj igrice zasniva na ovom konceptu. Izloženost nasilnim sadržajima može dovesti do prenošenja takvih obrazaca ponašanja i u svakodnevni život, jer mladi na takav način mogu doći do cilja, što im je prikazano u online i video-igricama. U najgorem slučaju, igrice mogu poticati suicidalno ponašanje, jer su neke od njih i koncipirane sa tim ciljem. Takođe, igranje igrice može dovesti do zavisnosti od igranja. Bez obzira kakvom su sadržaju izloženi, za djecu i mlade možemo reći da su rizična kategorija, kod koje može doći do razvoja poremećaja u ponašanju. Jer, populacija djece i mladih u periodu odrastanja nema dovoljno razvijeno kritičko mišljenje, kod njih postoji želja za dokazivanjem pred vršnjacima i uklapanje u vršnjačku grupu, a pored toga postoji i velika želja za istraživanjem stvari u svijetu u kojem žive.

Literatura

1. American Psychiatric Association (2015). *Diagnostic and statistic manual of mental disorders, fifth edition (DSM-5)*.
2. Bajić, J. (2014). Postmoderni pristup masovnom komuniciranju: Uloga interneta u obrazovanju i savremenim tržišnim kretanjima. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, Vol. 4, br. 2, str. 320-339.
3. Bilić, V. (2010). Povezanost medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgojne znanosti*, Vol. 12, br. 2, str. 263-281.
4. Bilić, V., Gjučić, D., Kirinić, G. (2010). Mogući učinci igranja računalnih igrica i video igara na djecu i adolsecente. *Napredak*, br. 151, str. 195-213.
5. Bjelobrk, V. (2020). Uloga medija u procesu socijalizacije djece i adolescenata. *Magistra ladertina*, br. 15(1), str. 41-56.
6. Buljan-Flander, G. (2013). *Nasilje preko internet (Cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
7. Carević, N., Mihalić, M., Sklepić, M. (2014). Ovisnost o Internetu među srednjoškolcima. *Socijalna politika i socijalni rad*. Vol. 2, br. 1. str. 64-81.
8. Đuran, A., Koprivnjak, D., Maček, N. (2018). Uticaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane školske dobi. *Communication management review*, Vol. 4, str. 272-285.
9. Jandrić Nivešić, A., Doležal, D., Novak, T. (2021). Savremeno tržište droga – Uticaj digitalnog tržišta na strukturu i dinamiku tržišta droga. *Ljetopis socijalnog rada*, br. 28, str. 455-474.
10. Jugović, A. (2006). Socijalna zaštita i reforma maloljetničkog pravosuđa. U: Radanović, D. (ured.) *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problem u teoriji i praksi* (str. 507-518). Beograd: Institut za kriminološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.
11. Jugović, A. (2007). Sociološki pristup u definisanju pojma i tipova poremećaja ponašanja. *Poremećaj ponašanja i prestupništvo mladih* (str. 11-28). Beograd: FASPER.
12. Jutarnji list. (2017). *Šokantan portret mladog psihopate, tvorca igre Plavi kit "Postoje ljudi i postoji biološki otpad. Ja sam odlučio očistiti društvo od takvih"*. Na sajtu: (<https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/sokantan-portret-mladog-psihopata-tvorca-igre-plavi-kit-postoje-ljudi-i-postoji-bioloski-otpad-ja-sam-odlucio-ocistiti-drustvo-od-takvih-6037684>) Očitano: 03. 07. 2022.
13. Karamazan, K. (2016). Internet ovisnost i elektroničko nasilje kod osnovnoškolaca. U: Vejmelka, L., Vuga, A., Radat, K. (ured.), *Zbornik radova 2. Konferencije prevencije ovisnosti: alkoholizam, ovisnost o drogama i novije ovisnosti* (str. 99-108). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
14. Koletić, G., Mehulić, J. (2021). Pornografija, stav o uporabi kondoma i uporaba kondoma kod riječkih adolescenata. *Socijalna ekologija*, Vol. 30, br. 2, str. 177-196.
15. Kušić, S. (2010). Online društvene mreže i društveno umrežavanje kod učenika osnovne škole: navike Facebook generacije. *Život i škola*, br. 56, str. 103-125.
16. Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D., Milošević, T. (2019). *Korišćenje internet i digitalne tehnologije kod djece i mladih u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
17. Lozić, J. (2021). Globalna industrija videoigara: Pregled stanja. *Polytechnic and desing*, Vol. 9, br. 3, str. 208-214.
18. Macanović, N. (2015). *Pedagoške aktuelnosti*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
19. Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
20. Miladinović, A., Petričević, V. (2013). *Elektronsko vršnjačko nasilje*. Banja Luka: Fakultet bezbjednosnih nauka.
21. Odošajić, T. (2007). Mladi i poremećaji u ponašanju. *Kateheza*, br. 29 (2), str. 126-157.
22. Pejović Milovančević, M., Popović Deušić, S., Aleksić, O. (2002). Definiranje poremećaja u ponašanju u okviru dječije psihijatrije. *Kriminologija i socijalna integracija*, Vol. 10, br. 2, str. 139-152.

23. Potić, S., Đorđević, M. (2021). Savremena škola za nove generacije digitalnih učenika. U: Omerović, M., Potić, S., Milić, S. (ured.), *Aktuelnosti u društvenim naukama – zbornik radova* (str. 51-64). Banja Luka: Centar modernih znanja.
24. Stanić, I. (2010). Ovisnost o internet, cyber-kockanju – kako ih spriječiti. *Napredak*, Vol. 151 (2), str. 214-235.
25. Stojanović, R. (2021). *Učestalost i karakteristike sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča*, Master rad: odbranjen 27. 12. 2021. na Fakultetu političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci.
26. Strabić, N., Jazvo, M., Vejmelka, L. (2016). Istraživanje rizičnih ponašanja na Internetu kod srednjoškolaca. U: Vejmelka, L., Vuga, A., Radat, K. (ured.), *Zbornik radova 2. Konferencije prevencije ovisnosti: alkoholizam, ovisnost o drogama i novije ovisnosti* (str. 91-99). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
27. Tomašić, L., Kovačić Petrović, Z. (2021). Poremećaj kockanja - prevencija među adolescentima. *Socijalna psihijatrija*, Vol. 49, str. 179-201.
28. Vejmelka, L., Strabić, N., Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtuelnom okruženju. *Društvena istraživanja*, br. 1, str. 57-78.
29. Vidanović, I., Kolar, D. (2003). *Mentalna higijena*. Sremčica: Linea.
30. Vlah, N., Miroslavljević, A., Katić, V. (2021). Razumijevanje rizičnih ponašanja djece: perspektive odgajatelja i stručnih suradnika dječijeg vrtića. *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 28(2), str. 395-415.
31. Vrcelj, S., Klapan, A., Kušić, S. (2009). *Homo Zappiensi – kreatori nove škole*. U zborniku: *Buduća škola*, (str. 751-763). Beograd: Srpska akademija obrazovanja.
32. Vujović, T. (2012). Zavisnost od internet i interpersonalno nasilje u sajber prostoru. *Sociološka luča*, br. 6(2), str. 43-50.
33. Žizak, A., Bouillet, D. (2003). *Standardi programa prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži – Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih.

THE IMPACT OF GAMES AND MOBILE PHONES ON BEHAVIORAL DISORDER OCCURRING AMONG CHILDREN AND YOUNG PEOPLE

Summary

Intensive development of digital technology in the modern-day world allows us easy access and wide usage of the mobile phones, as well as playing different types of games among children and young people. On a daily basis we can see children as small as toddlers successfully using mobile phones which further allows them access to various content where they can play games. Even though digital technology gives children and young people the possibility to acquire knowledge, come across variety of information, communicate with others and furthermore have fun, there are certain side effects of their usage. Excessive and inadequate usage of mobile phones and playing games can lead to behavioral disorders in children and young people. The exposure to violent content on phones while playing games can lead to virtual and real-life violence. Moreover digital technology usage may lead to internet addiction, mobile phone addiction, online gambling, suicidal behavior, as well as other forms of behavioral disorder. The main aim of this work is to point out how the phone usage and playing games can lead to behavioral disorder among children and young people.

Key words: *games, mobile phones, behavioral disorders, children, young people*

**UVAŽAVANJE RAZLIČITOSTI U ŠKOLSKOM OKRUŽENJU U FUNKCIJI
PREVENCIJE PROBLEMA PONAŠANJA UČENIKA¹⁸⁴**

Marija Stojanović, istraživač-pripravnik¹⁸⁵
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Branislava Popović-Čitić, redovni profesor¹⁸⁶
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd

Lidija Bukvić Branković, asistent¹⁸⁷
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd

Apstrakt: Sa razvojem i uslozňjavanjem društva, škola sve više postaje mesto koje okuplja pripadnike različitih kulturalnih grupa. Izražena različitost u školskom setingu često se dovodi u vezu sa ispoljavanjem vršnjačkog nasilja, diskriminacije i govora mržnje prema učenicima koji pripadaju kulturološki drugačijim grupama, što posledično vodi do školskog neuspeha, nižeg stepena angažovanosti u obavljanju školskih aktivnosti, veće stope napuštanja školovanja, te izraženije prevalencije delinkventnog i kriminalnog ponašanja. Stoga se uvažavanje različitosti u školskom okruženju smatra jednom od najznačajnijih vrednosti kojoj se aktuelno teži, sa pretpostavkom da se time stvara stabilna osnova za dostizanje punih potencijala svih učenika, pružanje jednakih obrazovnih mogućnosti i razvoj svrsishodnih interakcija u interkulturalnom okruženju. Cilj ovog rada je pregled, analiza i sumiranje istraživačkih rezultata o tome da li i u kojim uslovima uvažavanje različitosti u školskom okruženju ima funkciju prevencije problema ponašanja učenika. Generalno, nalazi istraživanja ukazuju da je učenička percepcija uvažavanja različitosti u školi veoma bitan faktor njihovog akademskog (viši nivo akademske efikasnosti, akademskog postignuća, bolji kvalitet školskog života), ličnog i socijalnog funkcionisanja (manji broj problema u ponašanju i pozitivnije socio-emocionalno funkcionisanje), naročito kod pripadnika manjinskih grupa. Međutim, rezultati sugerišu i da je uvažavanje različitosti u školskom okruženju u funkciji prevencije problema ponašanja učenika tek onda kada prožima sve aspekte institucionalnog funkcionisanja škole (vrednosti, uverenja, norme, pravila, procedure, nastavni plan i program, obuke nastavnika) i članova školskog osoblja (manifestovanje uvažavanja različitosti na kognitivnom, afektivnom i bihejvioralnom nivou u odnosu sa kolegama i relaciji sa učenicima), što se odražava na viši stepen senzibilisanosti učenika na različitost. U tom smislu, može se izvesti jasan zaključak da je uvažavanje različitosti u školskom kontekstu snažan resurs za prevenciju problema ponašanja učenika onda kada promocija ove vrednosti egzistira u svim domenima funkcionisanja obrazovno-vaspitnog sistema.

Ključne reči: uvažavanje različitosti, interkulturalnost, obrazovanje, prevencija.

---

¹⁸⁴ Realizaciju ovog istraživanja finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. ugovora 451-03-68/2022-14/200018).

¹⁸⁵ marija.stojanovic@ipi.ac.rs

¹⁸⁶ b.popoviccitic@gmail.com

¹⁸⁷ lidija_bukvic@yahoo.com

Uvod

Termin „različitost“ se interpretira i operacionalizuje na različite načine, tako da obuhvata široku lepezu karakteristika pojedinaca koje se obično odnose na rasu, etničko poreklo, pol, rod, godine, seksualnu orijentaciju, socio-ekonomski status, invaliditet, religiju, obrazovanje, porodični/bračni status itd. Uopšteno posmatrano, različitost se može opisati kao prisustvo individualnih razlika koje su urođene ili stečene socijalizacijom (Saylik et al., 2016). Kako navode pojedini autori (Chan, 2005), različitost predstavlja više od samog skupa kategorija, te se proširuje i tumači u odnosu na ključne principe demokratskog društva, koji se odnose na inkluziju, priznavanje i vrednovanje različitosti, kao i na sposobnost ravnopravnog učešća u društvu. Kada se govori o različitosti, ona se obično vezuje za nečiju kulturalnu pripadnost. Pojam „kultura“, takođe, ima široku lepezu različitih definicija. Međutim, najzastupljenije shvatanje kulture implicira da ona uključuje, ne samo kulturu koja se odnosi na rasu, etničku pripadnost i poreklo, već i kulturu koju dele pojedinci koji imaju određene zajedničke karakteristike (npr. verovanja, zajednička iskustva i način života) (Central Vancouver Island Multicultural Society, 2015).

Sa razvojem i globalizacijom društva, škola je danas mesto okupljanja pripadnika različitih kulturalnih grupa. Samim tim, afirmacija i prihvatanje različitosti u školskom okruženju postaju imperativ savremenog obrazovanja (Buterin, 2011). Potreba da se škole eksplicitno bave kulturalnim razlikama proizilazi, sa jedne strane, iz aksioloških razloga, odnosno principa ravnopravnosti (pravde), jednakih mogućnosti i participacije u demokratskom društvu i, sa druge strane, iz potrebe za dostizanjem suštinskih ciljeva obrazovanja, kao što su izgradnja kulturalnog identiteta i promocija jednakih mogućnosti u pristupu obrazovnim resursima i ishodima (Aguado & Malik, 2001). Takođe, aktuelno povećane migracije stanovništva postavljaju škole u poziciju da se stalno suočavaju sa novim jezicima, kulturama i specifičnostima, kao i da budu kreativne i fleksibilne u zadovoljavanju potreba različitih učenika. Ovakve tendencije sve više oblikuju nacionalne obrazovne politike, te nastavnici i drugi akteri obrazovno-vaspitnog procesa bivaju suočeni sa novim izazovima i zahtevima koje pred njih postavlja kompleksnost savremenog demokratskog društva (Petrović i Jokić, 2016).

Različitost se danas prepoznaje kao izuzetno važna vrednost. Međutim, često se dešava da prisustvo različitosti, kreativnosti i inovativnosti dovode do nerazumevanja, sukoba, nejednakosti i segregacije (Piršl, 2011). Uprkos kontinuiranim naporima kreatora obrazovnih politika da osnovne vrednosti demokratskog društva zažive u praksi, teorijski i empirijski nalazi i dalje ukazuju na prisustvo brojnih teškoća na tom planu. Jedan od indikatora takve situacije jesu podaci koji sugerišu da prisustvo različitosti u školskom okruženju predstavlja snažan rizični faktor za ispoljavanje različitih oblika bihevioralnih problema i negativnih razvojnih ishoda, poput nasilja, vršnjačkog nasilja, diskriminacije, govora mržnje, školskog neuspeha, niske angažovanosti u školskim aktivnostima, većim stopama napuštanja školovanja, te izraženije prevalencije delinkventnog i kriminalnog ponašanja. Stoga se postavlja pitanje koje su to konkretne mere koje treba preduzeti da bi se obezbedilo da se različitost kao vrednost pretoči u praksu koja će delovati podsticajno na adekvatan razvoj učenika. U vezi sa tim, cilj ovog rada odnosi se na pregled, analizu i sumiranje istraživačkih rezultata o tome da li i u kojim uslovima uvažavanje različitosti u školskom okruženju ima funkciju prevencije problema ponašanja učenika. U radu će biti prikazani rezultati istraživanja o različitosti kao rizičnom i promotivnom faktoru, kao i sistematizovana saznanja o elementima efektivne prakse uvažavanja različitosti u školskom okruženju.

Različitost u školskom okruženju: rizični i/ili promotivni faktor?

Ranije diskusije o prisustvu i uticaju različitosti u školskom okruženju najčešće su bile fokusirane na obrazovne ishode učenika, dok se malo pažnje posvećivalo uticaju na njihovo društveno ponašanje i iskustva (Schultze-Krumbholz et al., 2020). Kao posledica takve orijentacije istraživača i praktičara, postoje obimni empirijski dokazi da učenici kulturalne i jezički različite pripadnosti imaju lošije obrazovne ishode u odnose na svoje vršnjake, merene posredstvom rezultata različitih testova postignuća, ocena, procenta završavanja školovanja i drugo (Bennett et al., 2004). Međutim, sa širim shvatanjem različitosti u školama, postajalo je sve važnije razumeti veze sa društvenim ponašanjem i socijalno-emocionalnim iskustvima i interakcijama u učionici.

Kako se posljednjih godina velika pažnja posvećuje vršnjačkom nasilju i uopšte, ispoljavanju nasilnog ponašanja u školskom okruženju, prisustvo različitosti među učenicima identifikovano je kao faktor koji podstiče navedene probleme (Saarento et al., 2014; Stevenson et al., 2002; Tolsma et al., 2013), prilikom čega su učenici koji pripadaju manjinskim grupama najčešće akteri (žrtve ili počinioci) samog nasilnog čina (Stevenson et al., 2002; Tolsma et al., 2013; Vervoort et al., 2008). Na primer, jedno od recentnijih istraživanja (Nikolau et al., 2019) sprovedeno na uzorku od 552 učenika uzrasta 8-14 godina, ukazuje da je etnička različitost faktor koji može da podstakne različite oblike vršnjačkog nasilja (guranje, udaranje, uvrede, ružne reči, krađe, zlonamerno ponašanje, ignorisanje, ogovaranje, isključivanje iz igara), s tim da učenici koji pripadaju manjinskim grupama češe izveštavaju o iskustvu viktimizacije. Takođe, zapaženi su i nalazi da etnički različite škole imaju veći procenat nasilnog ponašanja učenika i veći broj mera isključivanja učenika iz škole (Pei et al., 2013). Imajući u vidu da su vršnjačko nasilje i viktimizacija, između ostalog, povezani sa depresijom, anksioznošću, samopoštovanjem, zdravstvenim problemima, izostajanjem iz škole i slabim školskim uspehom (Kowalski & Limber, 2013), jasno je da se stvara „začarani krug“, koji vuče niz problema. Pored toga, različitost se često posmatra kao potencijalni faktor socijalne i obrazovne isključenosti, diskriminacije, obespravljenosti ili izolovanosti (Vican, 2013). Na primer, istraživanja pokazuju da su deca sa teškoćama u razvoju često neprihvaćena među vršnjacima, usamljena i teže sklapaju prijateljstva (Žic Ralić i Šifner, 2015). Kako navodi Vican (2013) isključivanje iz škole i u školi veoma je relevantno ako se uzmu u obzir saznanja da ono dovodi do pada samopoštovanja i negativnih osećanja, koja se dalje mogu pretvoriti u izvor nasilja, depresije, osamljivanja, kriminala ili suicida. Učenici iz manjinskih grupa, naročito sa povećanjem uzrasta, češće postaju meta diskriminacije u školi (Baysu et al., 2016), ali i odbacivanja od strane nastavnika (Baysu et al., 2021). Diskriminacija dalje može voditi do raznih negativnih ishoda, poput slabog postignuća, akademske neangažovanosti, smanjenja osećaja sopstvene vrednosti i narušavanja pozitivnog identiteta (Howarth & Andreouli, 2015). Diskriminacija u školskom okruženju, zasnovana na pripadnosti različitim kulturalnim grupama, pronalazi svoje istaknuto mesto i u dijapazonu rizičnih faktora za ispoljavanje delinkventnog ponašanja učenika (Le & Stockdale, 2011). Istraživanje sprovedeno na uzorku od 8.947 adolescenata potvrđuje ovakve nalaze, implicirajući da učenici koji opažaju klimu svoje škole kao nediskriminatornu i inkluzivnu izveštavaju o nižim stopama delinkventnog ponašanja (tuče, vandalizam, bežanje od kuće, laganje, krađe, prodaja psihoaktivnih supstanci itd.) (Chambers & Erausquin, 2018). Dodatno, učenici koji se po fizičkim ili nekim drugim karakteristikama razlikuju od većinske (mejnstrim) grupe, izloženi su riziku da pogrešno tumače kulturu škole i postupaju na načine koji ozbiljno ugrožavaju njihov akademski i kasniji životni uspeh, ali se i njihovi postupci pogrešno percipiraju i nepravedno osuđuju (Cartledge & Loe, 2001). Pored toga, utvrđeno je da učenici manjinskog etničkog porekla osećaju i slabiju pripadnost školi u odnosu na ostale učenike (Celeste et al., 2019).

Sa druge strane, literatura obiluje nalazima koji ukazuju da je prisustvo različitosti u školi jak protektivan i promotivan faktor za sve učenike, što unosi zablude u tumačenju oprečnih rezultata. Ovi nalazi, suprotni prethodno prikazanim, ističu da se škola koja ima učenike različitog kulturalnog porekla karakteriše nižim stopama nasilnog ponašanja, merenog u kategorijama vandalizma i krađe, uznemiravanja i vršnjačkog nasilja među učenicima, verbalnog nasilja prema članovima školskog osoblja, zloupotrebe ili posedovanja droge i/ili alkohola i elektronskog nasilja (Chinemerem, 2022). U pojedinim školama pripadnici etničkih manjina zapravo izveštavaju o manjoj izloženosti nasilju i diskriminaciji u školama (Juvonen et al., 2006; Le & Johansen, 2011). Takođe, pojedini autori (Morrison & Grbic, 2015) ukazuju da, najpre, rasna/etnička različitost učenika ostvaruje pozitivne veze sa različitim ishodima, poput spremnosti da se uključuju u interakcije sa različitim pojedincima, akademskim postignućem, intelektualnim i kognitivnim razvojem, razumevanja ljudi iz različitih sredina, kao i sa njihovom percepcijom da su nešto naučili od različitih drugih. Sistematski pregled (Hehir et al., 2016) 280 studija iz 25 zemalja sugerise da postoje jasni i dosledni dokazi da inkluzivna obrazovna okruženja mogu pružiti značajne kratkoročne i dugoročne benefite za učenike sa i bez teškoća u razvoju, poput veće stope pohađanja škole i manje problema u ponašanju. Takođe, prisutna su stanovišta da različitost može dovesti do poboljšanja međugrupnih stavova i boljeg mentalnog zdravlja učenika (samopoštovanje, anksioznost, fizički simptomi, depresija), što zauzvrat podstiče bolju adaptaciju u školi (angažovanje, pohađanje, disciplina, percepcija školske klime, osećaj pripadnosti) (Graham, 2018). Nedavni sistematski pregled (Basilici et al., 2022) veze između etničke

različitosti u školi i stope vršnjačkog nasilja, ukazuje na prilično nesaglasne rezultate, tako da skoro polovina nalaza ukazuje da ne postoji značajna veza između etničke različitosti i vršnjačkog nasilja, dok druga polovina rezultata govori u prilog pozitivnoj vezi između etničke različitosti i vršnjačkog nasilja.

Navedeni nalazi impliciraju da samo prisustvo kulturalne različitosti u učionici nije dovoljan faktor promocije različitosti i tolerancije (Tolsma et al., 2013). Da bi inicijative uvažavanja ovih vrednosti na nivou škole bile uspješne, potrebno je da promocija uvažavanja različitosti egzistira u svim aspektima i domenima njenog funkcionisanja.

Elementi efektivnog uvažavanja različitosti u školi sa funkcijom prevencije problema ponašanja učenika

Snažni istraživački naponi posvećeni su sagledavanju uvažavanja različitosti u školskom okruženju. Razvijeni su različiti pristupi koji se bave ovim pitanjem, a najčešće se identifikuju kao multikulturalno/interkulturalno obrazovanje, inkluzivno obrazovanje, demokratska učionica, kulturalno kompetentna škola, kulturalno responzivna i relevantne pedagogija i podučavanje itd. Svaki od pomenutih pristupa razvijen je sa namerom da svi učenici imaju jednake obrazovne mogućnosti, da budu senzibilisani na razlike, da ih prepoznaju, prihvate i cene, kao i da im se u kritičnom uzrastu razvije osećaj odgovornosti i posvećenosti demokratskim idealima pravde, jednakosti i demokratije, kao i da ostvaruju poželjne razvojne ishode (Manning et al., 2017). Takođe, u okviru svakog od njih naglašavaju se pojedini elementi/faktori škole koji imaju ključnu ulogu u promociji i uvažavanju različitosti među učenicima, te posledično ostvarivanja benefita takvog pristupa.

Sveobuhvatni školski pristup vrednovanju različitosti i ljudskih prava podrazumeva da svi aspekti škole – rukovodstvo, upravljanje, strukture, politike donošenja odluka u školi, kodeksi ponašanja, vrednosti, profesionalni razvoj nastavnika, sadržaj nastavnog plana i programa, metode nastave i učenja, interpersonalni odnosi (međusobni odnosi nastavnika i drugih članova školskog osoblja, odnosi učenik-nastavnik, međusobni odnosi učenika), vannastavne aktivnosti i eksterne veze sa zajednicom – budu zasnovani na vrednovanju različitosti, dostojanstva i prava svih u školskoj zajednici i van nje (Barret, 2018; Buterin, 2011). Pored toga, adekvatno polazište za uvažavanje različitosti u školskom okruženju podrazumeva jednake mogućnosti i ravnopravan pristup resursima, što dalje implicira uzimanje u obzir sposobnosti, talenata i ranijih iskustva učenika (Aguado & Malik, 2001).

Pojedini autori (Bosworth et al., 2018) identifikuju rukovodstvo škole kao suštinski faktor školskog okruženja, s obzirom da predstavnici rukovodstva implementiraju politike, upravljaju školskim aktivnostima i promovišu ponašanja koja odlikuju efikasno okruženje. U tom smislu, Pravilnik o standardima kompetencija direktora ustanova obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije (Službeni glasnik RS, br. 38/2013) u izvesnoj meri predviđa uspostavljanje kolaborativne, demokratske kulture rukovođenja i funkcionisanja u vaspitnoobrazovnoj ustanovi. U okviru standarda razvoja kulture učenja, među indikatorima kojima se procenjuje rad direktora/direktorki osnovnih i srednjih škola predviđeno je da treba da: prati savremena kretanja u razvoju obrazovanja i vaspitanja i kontinuirano se usavršava; motiviše i inspiriše zaposlene i učenike na kritičko prihvatanje novih ideja i proširivanje iskustva; stvara uslove da učenici participiraju u demokratskim procesima i donošenju odluka; podstiče saradnju i razmenu iskustava i širenje dobre prakse u školi i zajednici. Kada školsko rukovodstvo ne uspe da učini nešto proaktivno kako bi omogućilo pravičnost i socijalnu pravdu, to često postaje nepisano odobravanje nejednakosti (DomNwachukwu, 2010). Organizaciona kultura škole, u najvećoj meri oblikovana od strane rukovodstva, koja različitost ne doživljava kao pretnju, već kao izvor bogatstva će minimizirati potencijalne negativne posledice različitosti (Memduhoğlu, 2007, prema Okçu, 2014). Adekvatno upravljanje različitostima povezano je sa višim nivoom samopoštovanja učenika i boljim akademskim postignućem (Manning et al., 2017). Pored toga, važno je i da nastavni plan i program bude dovoljno fleksibilan da pruži mogućnosti prilagođavanja individualnim potrebama i da stimuliše nastavnike da traže rešenja koja će biti u skladu sa potrebama i sposobnostima svakog učenika. Mnogi nastavni planovi i programi očekuju da svi učenici uče iste stvari, u isto vreme i istim sredstvima i metodama, što odražava kulturalno neresponzivnu praksu (UNESCO, 2005). Nastavni plan i program treba da uvažava kulturalnu pripadnost učenika, te da bude

usklađen sa načinom učenja koji je determinisan individualnim karakteristikama i kulturalnom pripadnošću učenika (Kumar et al., 2018).

Promocija različitosti obuhvata podučavanje o temama različitosti, kao i stvaranje klime koja ceni različitost (Schachner et al., 2016), što se odražava na bolje akademsko, bihevioralno i socijalno-emocionalno prilagođavanje svih učenika, a naročito učenika koji pripadaju manjinskim grupama (Brand et al., 2003). Školska klima predstavlja rezultat interakcije elemenata školske kulture sa konkretnim ljudima (sa svim svojim karakteristikama i kompetencijama) koji u školi rade i koji u školi uče i razvijaju se. Stoga, školska klima kao indikator može ukazati i na nedostatke u hipotetički kvalitetno „postavljenoj“ školskoj kulturi ili na nedostatak kompetencija školskog osoblja koje ne uspeva da prenese benefite pozitivne školske kulture kroz svoju interakciju sa učenicima (Popović-Čitić i sar., 2021). Škole moraju uspostaviti klimu koja osnažuje sve i jasno staviti do znanja svoje neodobravanje društvene nejednakosti i nepravde (DomNwachukwu, 2010). Ukoliko je školska klima takva da postoji osnaživanje i saradnja između svih članova školskog osoblja i učenika, prisustvo postupaka koji ukazuju na nepoštovanje različitosti će biti svedeno na minimum. Ukoliko školska klima upućuje poruku jednoj grupi da je bolja od druge, koliko god to suptilno bilo, nužno se stvara prostor za ispoljavanje neadekvatnog ponašanja. Kao glavne karakteristike idealne klime za učenje i rad identifikuju se: inkluzivnost i pripadnost; različitost; poštovanje; fizička, emocionalna i psihička sigurnost; otvorenost i sloboda izražavanja, postavljanje pitanja, preuzimanje rizika i pravljenje grešaka bez osuđivanja; adekvatno mentorstvo za podsticanje učenja i razvoja karijere (Gwayi-Chore et al., 2021). Klima koja uvažava različitost u učionici ili školi od velike je važnosti za pozitivne razvojne ishode učenika (Schachner et al., 2018). Dodatno, identifikuje se jači osećaj pripadnosti kod učenika koji ostvaruju pozitivne interakcije u kulturološki različitim učionicama (Schachner et al., 2019). Pozitivna i inkluzivna školska klima plodonosna je kako za učenike, tako i za nastavnike, naročito u domenu zadovoljstva poslom (Brown, 2019). Istraživanje (Gage et al., 2014) sprovedeno na uzorku od 4.742 učenika osnovne i srednje škole pokazuje da poštovanje različitosti i razlika među učenicima predviđa smanjenje prijave slučaja vršnjačkog nasilja u razredu i osećaj sigurnosti učenika. Dodatno, uvažavanje različitosti i podrška vršnjaka pokazali su se ključnim prediktorima smanjenja stope vršnjačkog nasilja. Percipirana podrška kulturalnom pluralizmu u školi značajno je povezana sa akademskim postignućem, bihevioralnom i socio-emocionalnom prilagođenošću, naročito kod učenika koji pripadaju manjinskim grupama (Brand et al., 2008). U školama u kojima postoje pozitivniji odnosi sa vršnjacima i u kojima se učenici osećaju bezbedno beleži se i viši nivo samopoštovanja učenika, negativniji stavovi i niža prevalencija zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Brand et al., 2008). Manja, ali obećavajuća grupa studija koje procenjuju efikasnost intervencija kulturalno responzivne nastave povezuje ovaj pristup sa širokim spektrom pozitivnih ishoda, kao što su akademsko postignuće, učestalije pohađanje, kao i veće interesovanje za školu (Aronson and Laughter, 2016).

Dok direktori/rukovodioci škola igraju važnu ulogu u postavljanju okvira školske kulture koja prihvata različitost i promoviše inkluziju, uloga nastavnika se sve više prepoznaje kao ključna u kreiranju školske klime i kao suštinski aspekt uspešnih inicijativa za unapređenje školske prakse uvažavanja različitosti (Cherkowski & Ragoonaden, 2016). Na primer, uvidom u Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja u Srbiji (Službeni glasnik, br. 5/2011) predviđeno je da nastavnici usklađuju svoju praksu sa inovacijama u obrazovanju i vaspitanju, poštuju univerzalne ljudske i nacionalne vrednosti i podstiču učenike da ih usvoje, podstičući međusobno razumevanje i poštovanje, toleranciju, uvažavanje različitosti, saradnju i druženje, ličnim primerom deluju na formiranje sistema vrednosti i razvoj pozitivnih osobina učenika i dr. Razvoj kulturalne kompetencije nastavnika može se smatrati značajnom pretpostavkom efikasnog interkulturalnog obrazovanja (Drandić, 2013; Hrvatić, 2011; Hrvatić i Piršl, 2007; Karamatić Brčić, 2013). Kulturalna kompetencija u obrazovanju, u širem smislu, shvata se kao sposobnost nastavnika da uspešno podučavaju učenike koji potiču iz različitih kultura, drugačijih od njihove sopstvene (Moule, 2011). Unapređenje kulturalne kompetencije povećava kapacitet nastavnika da steknu sveobuhvatno razumevanje o tome kako se kulturalno znanje stiče, izražava, održava i transformiše u prostoru i vremenu (Howard, 2010). Ove kompetencije podrazumevaju prisustvo tri kategorije – znanje, veštine i stavovi – i svaka je neophodna za postojanje druge (Manning et al., 2017). Odnosno, kulturalno kompetentan nastavnik poseduje znanja o obeležjima vlastite kulture, obeležjima kulture drugih, obeležjima vlastitog školskog okruženja i karakteristika kulturalno drugačijih učenika i

njihovih porodica; ima stavove koji upućuju na spremnost relativizovanja kulturalnih vrednosti, odsustvo stereotipa i predrasuda u kontaktu sa kulturalno drugačijim učenicima, svest o nepostojanju univerzalno primenljivih obrazaca ponašanja u svim kulturama; poseduje veštine interpretacije značenja mišljenja, ideja i događaja kulturalno drugačijih učenika i roditelja, prihvatanja očekivanja kulturalno različitih učenika i roditelja, prilagođavanja verbalnim i neverbalnim stilovima komunikacije, medijacije i mirnog rešavanja sukoba i odlikuju ga pozitivne bihevioralne karakteristike (strpljivost, fleksibilnost, otvorenost, empatija) (Bedeković, 2011). Prakse koje nastavnici kreiraju i implementiraju kako bi vrednovali kulturalnu različitost su od suštinskog značaja za razvoj toplog okruženja koje podržava individualne potrebe učenika (Gay, 2010) i povezani su sa pozitivnim akademskim prilagođavanjem, posebno za učenike imigranate i pripadnike etničkih manjina (Aronson and Laughter, 2016). Nastavnici, kroz kreiranje pozitivne školske klime i promociju sigurnog okruženja i podržavajućih odnosa minimiziraju bihevioralne probleme učenika (Espelage & Low, 2014), odnosno doprinose manjoj učestalosti viktimizacije i usamljenosti, i sa druge strane, podstiču osećaj pripadnosti školi i osećaj sigurnosti u školskom okruženju (Nishina et al., 2019). Sve veća različitost dece u školama ukazuju na potrebu da se ponašanje učenika sagledava u kulturalnom kontekstu. Nastavnici i drugi članovi školskog osoblja mogu biti efikasni u prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja ukoliko se fokusiraju na stvaranje pozitivnog okruženja i primenu tehnika kao što su definisanje jasnih pravila, uspostavljanje sistema reagovanja, primena kažnjavanja (npr. suspenzije) samo kao poslednjeg sredstva reagovanja, upotreba odgovarajućeg stila komunikacije i svakodnevno modelovanje željenog ponašanja (Cartledge & Loe, 2001). U takvim školama učenici razvijaju jasno razumevanje kako svojih, tako i prava drugih, razvijaju odgovornost prema drugima, pozitivne i društveno odgovorne identitete, samopoštovanje, veštine slušanja i poštovanja drugih, kao i kritičko mišljenje (Covell, 2013). Takođe, škola koja uvažava različitost doprinosi tome da učenici koji pripadaju različitim grupama (npr. učenicima sa teškoćama u razvoju i učenju, pripadnici manjina itd.) nemaju strah od škole, manje su izloženi stresu i anksioznosti, osećaju se sigurno u podržavajućoj okolini koja učeniku pruža zaštitu, prilike za lični i društveni razvoj, kao i za aktiviranje socijalnih i kognitivnih potencijala (Ivančić i Stančić, 2013).

Kulturološki različite učionice i uvažavanje različitosti od strane nastavnika mogu biti obećavajući protektivni faktori za vršnjačko nasilje u školama, a pretpostavlja se da se ti procesi odvijaju posredstvom unapređenja ključnih kompetencija učenika, kao što su kognitivna i afektivna empatija (Schultze-Krumbholz et al., 2020). Pored navedenih, naročiti značaj za uvažavanje različitosti imaju kulturalna osetljivost učenika, kao i njihove socio-emocionalne kompetencije (Weissberg & O'Brien, 2004). Kulturalna osetljivost se može definisati kao kritička svest o sopstvenim kognitivnim, afektivnim i bihevioralnim odgovorima na kulturološke razlike koje odražavaju kako pojedinci tumače interkulturalne razlike (Bennet, 2013). Ističe se da ona predstavlja afektivnu dimenziju interkulturalne komunikacije i smatra se ključnom za razvoj nečije sposobnosti da razmišlja i deluje na interkulturalno prikladan način (Hammer et al., 2003). U kulturalno različitoj zajednici za učenje, učenici iz različitih kulturalnih sredina unose svoje načine promišljanja u kontekst učenja. Uz povećanu osetljivost na druge kulture, oni mogu bolje da učestvuju u interakciji u učionici, što zauzvrat doprinosi boljim ishodima učenja (Young & Schartner, 2014). Obično se identifikuje pet ključnih socio-emocionalnih kompetencija. To su: samoregulacija – sposobnost uspešnog regulisanja sopstvenih emocija, misli i ponašanja u različitim situacijama; samosvest – sposobnost prepoznavanja sopstvenih emocija, misli i njihovog uticaja na ponašanje; svest o drugima (socijalna svesnost) – sposobnost usvajanja perspektive drugih, empatije i saosećanja sa njom, uključujući prepoznavanje specifičnosti u vezi sa poreklom kao i potencijalne resurse u okruženju; uspostavljanje odnosa – sposobnost uspostavljanja i očuvanja zdravih i uspešnih odnosa sa različitim pojedincima i grupama, koja podrazumeva jasnu komunikaciju, aktivno slušanje, saradnju, odupiranje socijalnom pritisku, konstruktivno rešavanje konflikata, traženje i nuđenje pomoći kada je to potrebno; odgovorno donošenje odluka – sposobnost pojedinca da napravi konstruktivne izbore kada je u pitanju sopstveno ponašanje (CASEL, 2013). Često se napominje da je za prevenciju nasilja u školama potrebno iskoreniti problematičan sistem vrednosti, stavova, uverenja i predrasude koje dovode do takvog ponašanja, ali i istovremeno raditi na izgradnji i jačanju novog prosocijalnog sistema vrednosti i stavova, u čijem središtu se nalazi tolerancija, odnosno poštovanje različitosti, solidarnost, ljubaznost, saosećanje itd. (Đurić, 2008; Trebješanin, 2008). Takođe, jedan od faktora pozitivnog razvoja mladih (*eng. Positive Youth Development – PYD*) u okviru široko prepoznatog Lernerovog modela 5C (Lerner

et al., 2005) odnosi se upravo i na ponašanje, društvenu svest, pozitivne vrednosti i vrednovanja kulturalne različitosti, a označava se karakterom (*eng. Character*). Prisustvo ovog faktora smanjuje predrasude i diskriminaciju, te podstiče saradnju između različitih kulturalnih grupa (Wiiium, 2021).

Zaključak

Ključna odrednica savremenog obrazovanja je prisustvo različitosti u pogledu širokog spektra karakteristika učenika i školskog osoblja. U literaturi se pronalaze prilično nesaglasni rezultati kada je reč o uticaju različitosti u školskom okruženju. Prikazani nalazi ne impliciraju nužno da je pripadnost različitim kulturalnim grupama rizični faktor sam po sebi, već pre indikacija da u takvim okruženjima može doći do pojave raznovrsnih oblika problematičnog ponašanja iz različitih razloga. Da li će različitost u školskom okruženju predstavljati rizični ili promotivni faktor zavisi od pristupa i načina na koji se škola, kao kompleksan sistem, bavi promocijom i uvažavanjem različitosti, tolerancije i ravnopravnosti. Drugim rečima, uspeh bilo kog interventnog programa u školi zavisiće od toga u kojoj meri je pristup rešavanju takvih problema sistematičan, ciljan, strukturiran, inkluzivan i održiv (Nikolau et al., 2019).

Da bi različitost imala pozitivan uticaj na razvoj učenika i prevenciju različitih oblika problema u ponašanju, potrebno je da promocija ove vrednosti prožima sve aspekte institucionalnog funkcionisanja škole (vrednosti, uverenja, norme, pravila, procedure, nastavni plan i program, profesionalni razvoj nastavnika) i članova školskog osoblja (manifestovanje uvažavanja različitosti na kognitivnom, afektivnom i bihevioralnom nivou u odnosu sa kolegama i relaciji sa uenicima), što se odražava na viši stepen senzibilisanosti učenika na različitost. Tek tada se o prisustvu različitosti u školskom okruženju može govoriti kao o faktoru pozitivnog razvoja učenika.

Literatura

- Aguado, T., & Malik, B. (2001). Cultural diversity and school equality: Intercultural education in Spain from a European perspective. *Intercultural Education*, 12(2), 149-162. <https://doi.org/10.1080/14675980120064791>
- Aronson, B., & Laughter, J. (2016). The theory and practice of culturally relevant education. *Review of Educational Research*, 86(1), 163–206. <https://doi.org/10.3102/0034654315582066>
- Barret, M. (2018). How schools can promote the intercultural competence of young people. *European Psychologist*, 23(1), 93-104. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000308>
- Basilici, M. C., Palladino, B. E., & Menesini, E. (2022). Ethnic diversity and bullying in school: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 101762. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2022.101762>
- Baysu, G., Celeste, L., Brown, R., Verschueren, K., & Phalet, K. (2016). Minority adolescents in ethnically diverse schools: Perceptions of equal treatment buffer threat effects. *Child development*, 87(5), 1352-1366. <https://doi.org/10.1111/cdev.12609>
- Baysu, G., Hillekens, J., Phalet, K., & Deaux, K. (2021). How diversity approaches affect ethnic minority and majority adolescents: Teacher–student relationship trajectories and school outcomes. *Child development*, 92(1), 367-387. <https://doi.org/10.1111/cdev.13417>
- Bedeković, V. (2011). Interkulturalna kompetencija cjeloživotnog obrazovanja nastavnika. *Pedagogijska istraživanja*, 8(1), 139-151.
- Bennett, M. J. (2013). *Basic concepts of intercultural communication* (2nd edition). Intercultural Press.
- Bennett, M., Barrett, M., Karakozov, R., Kipiani, G., Lyons, E., Pavlenko, V., & Riazanova., T. (2004). Young children's evaluations of the ingroup and of outgroups: A multi-national study. *Social Development*, 13(1), 124-141. <https://doi.org/10.1046/j.1467-9507.2004.00260.x>
- Bosworth, K., Garcia, R., Judkins, M., & Saliba, M. (2018). The impact of leadership involvement in enhancing high school climate and reducing bullying: An exploratory study. *Journal of school violence*, 17(3), 354-366. <https://doi.org/10.1080/15388220.2017.1376208>

- Brand, S., Felner, R. D., Seitsinger, A., Burns, A., & Bolton, N. (2008). A large scale study of the assessment of the social environment of middle and secondary schools: The validity and utility of teachers' ratings of school climate, cultural pluralism, and safety problems for understanding school effects and school improvement. *Journal of School Psychology, 46*(5), 507-535. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2007.12.001>
- Brand, S., Felner, R., Shim, M., Seitsinger, A., & Dumas, T. (2003). Middle school improvement and reform: Development and validation of a school-level assessment of climate, cultural pluralism, and school safety. *Journal of Educational Psychology, 95*(3), 570-588. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.95.3.570>
- Brown, C. S. (2019). The importance, and the challenges, to ensuring an inclusive school climate. *Educational Psychologist, 54*(4), 322-330. <https://doi.org/10.1080/00461520.2019.1655646>
- Buterin, M. (2011). Promicanje interkulturalizma u školskom okruženju. *Acta Iadertina, 8*(1), 1-9.
- Cartledge, G., & Loe, S. A. (2001). Cultural diversity and social skill instruction. *Exceptionality, 9*(1-2), 33-46.
- CASEL – Collaborative for Academic, Social and Emotional Learning (2013). *The 2013 CASEL Guide: Effective social and emotional learning programs-preschool and elementary school edition*. Author.
- Celeste, L., Baysu, G., Phalet, K., Meeussen, L., & Kende, J. (2019). Can school diversity policies reduce belonging and achievement gaps between minority and majority youth? Multiculturalism, colorblindness, and assimilationism assessed. *Personality and Social Psychology Bulletin, 45*(11), 1603-1618. <https://doi.org/10.1177/0146167219838577>
- Central Vancouver Island Multicultural Society (2015). *Cultural Competence Self-Assessment Checklist*. Dostupno na: <http://www.coloradoinitiative.org/wp-content/uploads/2015/10/cultural-competence-self-assessment-checklist.pdf>
- Chambers, B. D., & Erausquin, J. T. (2018). Race, sex, and discrimination in school settings: A multilevel analysis of associations with delinquency. *Journal of school health, 88*(2), 159-166.
- Chan, A. S. (2005). Policy discourses and changing practice: Diversity and the university-college. *Higher Education, 50*(1), 129-157. <https://doi.org/10.1007/s10734-004-6351-3>
- Cherkowski, S., & Ragoonaden, K. (2016). Leadership for diversity: Intercultural communication competence as professional development. *Teacher Learning and Professional Development, 1*(1), 33-43.
- Chinemerem, O. G. (2022). School violence in diversity perspective: evidence from teaching and learning international survey 2018. *European Journal of Education Studies, 9*(2), 107-125. <https://doi.org/10.46827/ejes.v9i2.4153>
- Covell, K. (2013). Children's human rights education as a means to social justice: A case study from England. *Revista Internacional de Educación para la Justicia Social, 2*, 35-48. <https://doi.org/10.15366/riejs>
- DomNwachukwu, C. S. (2010). *An introduction to multicultural education: From theory to practice*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Drandić, D. (2013). Uloga i kompetencije nastavnika u interkulturalnom obrazovanju. *Magistra Iadertina, 8*(1), 49-57.
- Đurić, S. (2008). Strategije za identifikovanje parametara bezbednosnih rizika u školama. U D. Radovanović (Ur.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja* (str. 295-313). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD).
- Espelage, D. L., Low, S. K., & Jimerson, S. R. (2014). Understanding school climate, aggression, peer victimization, and bully perpetration: contemporary science, practice, and policy. *School psychology quarterly, 29*(3), 233-237. <http://dx.doi.org/10.1037/spq0000090>
- Gage, N. A., Prykanowski, D. A., & Larson, A. (2014). School climate and bullying victimization: a latent class growth model analysis. *School psychology quarterly, 29*(3), 256-271. <http://dx.doi.org/10.1037/spq0000064>
- Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice (2nd edition)*. Teachers College Press.

- Graham, S. (2018). Race/ethnicity and social adjustment of adolescents: How (not if) school diversity matters. *Educational Psychologist*, 53(2), 64-77. <https://doi.org/10.1080/00461520.2018.1428805>
- Gwayi-Chore, M. C., Del Villar, E. L., Fraire, L. C., Waters, C., Andrasik, M. P., Pfeiffer, J., Slyker, J., Mello, S. P., Barnabas, R., Moise, E., & Heffron, R. (2021). "Being a person of color in this institution is exhausting": Defining and optimizing the learning climate to support diversity, equity, and inclusion at the University of Washington School of Public Health. *Frontiers in public health*, 9(642477), 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.642477>
- Hammer, M. R., Bennett, M. J., & Wiseman, R. (2003). Measuring intercultural sensitivity: The intercultural development inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 27(4), 421-443. [https://doi.org/10.1016/S0147-1767\(03\)00032-4](https://doi.org/10.1016/S0147-1767(03)00032-4)
- Hehir, T., Grindal, T., Freeman, B., Lamoreau, R., Borquaye, Y., & Burke, S. (2016). *A summary of the evidence on inclusive education*. ABT Associates.
- Howard, T. C. (2010). *Why race and culture matter in schools: Closing the achievement gap in America's classrooms*. Teachers College Press.
- Howarth, C., & Andreouli, E. (2015). 'Changing the context': Tackling discrimination at school and in society. *International Journal of Educational Development*, 41, 184-191. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijedudev.2014.06.004>
- Hrvatić, N. (2011). Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima. *Pedagoška istraživanja*, 8(1), 7-17.
- Hrvatić, N., Piršl, E. (2007), Kulturalne kompetencije učitelja, U: Babić, N. (ur.) *Kompetencije i kompetentnost učitelja*, Osijek: Učiteljski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 221-228.
- Ivančić, Đ., & Stančić, Z. (2013). Stvaranje inkluzivne kulture škole. *Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 49(2), 139-157.
- Juvonen, J., Nishina, A., & Graham, S. (2006). Ethnic diversity and perceptions of safety in urban middle schools. *Psychological Science*, 17(5), 393-400. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01718.x>
- Karamatić Brčić, M. (2013). Pretpostavke inkluzije u školi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59(30), 67-77.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S13-S20. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.09.018>
- Kumar, R., Zusho, A., & Bondie, R. (2018). Weaving cultural relevance and achievement motivation into inclusive classroom cultures. *Educational Psychologist*, 53(2), 78-96. <https://doi.org/10.1080/00461520.2018.1432361>
- Le, T. N., & Johansen, S. (2011). The relationship between school multiculturalism and interpersonal violence: An exploratory study. *Journal of school health*, 81(11), 688-695. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2011.00645.x>
- Le, T. N., & Stockdale, G. (2011). The influence of school demographic factors and perceived student discrimination on delinquency trajectory in adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 49(4), 407-413. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2011.02.003>
- Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J., Theokas, C., Phelps, E., Gestsdóttir, S. Naudeau, S., Jeličić, H., Alberts, A. E., Ma, L., Smith, L. M., Bobek, D. L., Richman-Raphael, D., Simpson, I., Christiansen, E. D., & von Eye, A. (2005). Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of fifth grade adolescents: Findings from the first wave of the 4-H Study of Positive Youth Development. *Journal of Early Adolescence*, 25(1), 17-71. <https://doi.org/10.1177/0272431604272461>
- Manning, M. L., Baruth, L. G., & Lee, G. L. (2017). *Multicultural education of children and adolescents*. Routledge.
- Morrison, E., & Grbic, D. (2015). Dimensions of diversity and perception of having learned from individuals from different backgrounds: the particular importance of racial diversity. *Academic Medicine*, 90(7), 937-945. <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000000675>

- Moule, J. (2011). *Cultural competence: A primer for educators* (2nd ed.). Wadsworth Cengage Learning.
- Nikolaou, G., Kaloyirou, C., & Spyropoulou, A. (2019). Bullying and ethnic diversity: investigating their relation in the school setting. *Intercultural Education, 30*(4), 335-350. <https://doi.org/10.1080/14675986.2019.1582208>
- Nishina, A., Lewis, J. A., Bellmore, A., & Witkow, M. R. (2019). Ethnic diversity and inclusive school environments. *Educational Psychologist, 54*(4), 306-321. <https://doi.org/10.1080/00461520.2019.1633923>
- Okçu, V. (2014). Relation between secondary school administrators' transformational and transactional leadership style and skills to diversity management in the school. *Educational Sciences: Theory & Practice, 14*(6), 2162-2174. <http://dx.doi.org/10.12738/estp.2014.6.2128>
- Pei, L. K., Forsyth, C. J., Teddlie, S. K., Asmus, G., & Stokes, B. R. (2013). Bad behavior, ethnicity, and level of school diversity. *Deviant behavior, 34*(1), 1-10. <http://dx.doi.org/10.1080/01639625.2012.679891>
- Petrović, S. D., & Jokić, T. (2016). *Interkulturalno obrazovanje u Srbiji: regulativni okvir, stanje i mogućnosti za razvoj*. Centar za obrazovne politike.
- Piršl, E. (2011). Odgoj i obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju. *Pedagogijska istraživanja, 8*(1), 53-70.
- Popović-Čitić, B., Bukvić Branković, L., Kovačević-Lepojević, M., Paraušić, A., Stojanović, M., & Kovačević, M. (2021). *Promocija i uvažavanje različitosti i ravnopravnosti u školskom okruženju u cilju prevencije govora mržnje i diskriminacije kod mladih: slučaj beogradske opštine Stari grad*. CEPORA—Centar za pozitivan razvoj dece i omladine.
- Pravilnik o standardima kompetencija direktora ustanova obrazovanja i vaspitanja* (2013). Službeni glasnik, br. 38/2013. Dostupno na: <https://zuov.gov.rs/download/pravilnik-o-standardima-kompetencija-direktora-ustanova-obrazovanja-i-vaspitanja/>
- Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja* (2011). Službeni glasnik, br. 5/2011. Dostupno na: http://www.cep.edu.rs/sites/default/files/Standardi_kompetencija_za_profesiju_nastavnika.pdf
- Saarento, S., Garandeau, C. F., & Salmivalli, C. (2015). Classroom- and school-level contributions to bullying and victimization: A review. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 25*(3), 204-218. <http://dx.doi.org/10.1002/casp.2207>
- Saylık, A., Polatcan, M., & Saylık, N. (2016). Diversity management and respect for diversity at schools. *International Journal of Progressive Education, 12*(1), 51-63.
- Schachner, M. K., Juang, L., Moffitt, U., & van de Vijver, F. J. R. (2018). Schools as acculturative and developmental contexts for youth of immigrant and refugee background. *European Psychologist, 23*(1), 44-56. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000312>
- Schachner, M. K., Noack, P., Van de Vijver, F. J. R., & Eckstein, K. (2016). Cultural diversity climate and psychological adjustment at school—Equality and inclusion versus cultural pluralism. *Child Development, 87*(4), 1175-1191. <https://doi.org/10.1111/cdev.12536>
- Schachner, M. K., Schwarzenhal, M., van de Vijver, F. J. R., & Noack, P. (2019). How all students can belong and achieve: Effects of the cultural diversity climate amongst students of immigrant and nonimmigrant background in Germany. *Journal of Educational Psychology, 111*(4), 703-716. <https://doi.org/10.1037/edu0000303>
- Schultze-Krumbholz, A., Ittel, A., & Scheithauer, H. (2020). The association between in-class cultural diversity with empathy and bullying in adolescence: A multilevel mediation analysis. *International journal of psychology, 55*(5), 769-778. <https://doi.org/10.1002/ijop.12700>
- Stevenson, H. C., Herrero-Taylor, T., Cameron, R., & Davis, G. Y. (2002). "Mitigating instigation": Cultural phenomenological influences of anger and fighting among "big-boned" and "baby-faced" African American youth. *Journal of Youth and Adolescence, 31*(6), 473-485. <https://doi.org/10.1023/a:1020267221683>
- Tolsma, J., van Deurzen, I., Stark, T. H., & Veenstra, R. (2013). Who is bullying whom in ethnically diverse primary schools? Exploring links between bullying, ethnicity, and ethnic diversity in Dutch primary schools. *Social Networks, 35*(1), 51-61. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socnet.2012.12.002>

- Trebješanin, Ž. (2008). Nasilje u školama: motivi, prevencija i suzbijanje. U D. Radovanović (Ur.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja* (str. 193-213). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD).
- UNESCO (2005). *Guidelines for inclusion: Ensuring access to education for all (Theoretical framework)*. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/001402.1402402/140224e.pdf> 23/03/2012
- Vervoort, M. H., Scholte, R. H., & Overbeek, G. (2010). Bullying and victimization among adolescents: The role of ethnicity and ethnic composition of school class. *Journal of youth and adolescence*, 39(1), 1-11. <https://doi.org/10.1007/s10964-008-9355-y>
- Vican, D. (2013). Inkluzivna kultura osnovnih škola u Hrvatskoj s gledišta učenika. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59(30), 17-36.
- Weissberg, R. P., & O'Brien, M. U. (2004). What works in school-based social and emotional learning programs for positive youth development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 591(1), 86-97. <http://dx.doi.org/10.1177/0002716203260093>
- Wiium, N. (2021). Character, diversity values, and civic engagement among Norwegian youth. In Dutra-Thomé, L., Rabelo, D.F., Ramos, D., Góes, E.F. (Eds.), *Racism and Human Development* (pp. 133-149). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83545-3_10
- Young, T. J., & Schartner, A. (2014). The effects of cross-cultural communication education on international students' adjustment and adaptation. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 35(6), 547-562. <https://doi.org/10.1080/01434632.2014.884099>
- Žic Ralić, A., & Šifner, E. (2015). Poticanje zajedništva i tolerancije različitosti u razredu. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 156(1-2), 77-92.

RESPECTING DIVERSITY IN THE SCHOOL ENVIRONMENT AS A FUNCTION OF PREVENTING STUDENT BEHAVIOR PROBLEMS

Marija Stojanović, Research Trainee
Institute for Educational Research, Belgrade

Branislava Popović-Čitić, Full Professor
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Lidija Bukvić Branković, Teaching Assistant
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Abstract: *With the development and complexity of society, school increasingly becomes a place that gathers members of different cultural groups. Expressed diversity in the school setting is often associated with the manifestation of peer violence, discrimination and hate speech towards students who belong to culturally different groups, which consequently leads to school failure, a lower degree of engagement in school activities, a higher dropout rate, and a higher prevalence delinquent and criminal behavior. Therefore, respect for diversity in the school environment is considered as one of the most important values that is currently being pursued, with the assumption that it creates a stable basis for reaching the full potential of all students, providing equal educational opportunities and developing purposeful interactions in an intercultural environment. The aim of this work is to review, analyze and summarize the research results on whether and under what conditions the respecting of diversity in the school environment has the function of preventing student behavior problems. In general, research findings indicate that students' perception of respect for diversity at school is a very important factor in their academic (higher level of academic efficiency, academic achievement, better quality of school life), personal and social functioning (fewer behavioral problems and more positive socio-emotional functioning), especially among members of minority groups. However, the results also suggest that respect for diversity in the school environment is a function of preventing student behavior problems only when it permeates all aspects of the school's institutional functioning (values, beliefs, norms, rules, procedures, curriculum, teacher training) and school staff members (manifesting respecting of diversity on a cognitive, affective and behavioral level in the relationship with colleagues and in the relationship with students), which is reflected in a higher degree of sensitivity of students to diversity. In this sense, a clear conclusion can be drawn that respect for diversity in the school context is a strong resource for preventing student behavior problems when the promotion of this value exists in all domains of the functioning of the educational system.*

Key words: *respect for diversity, interculturality, education, prevention.*

RIZIČNA PONAŠANJA KOD DJECE OSNOVNOŠKOLSKE DOBI S OBZIROM NA PORODIČNU STRUKTURU I UKLJUČENOST RODITELJA U PREVENTIVNE AKTIVNOSTI

Emina SULJKANOVIĆ-DJEDOVIĆ¹⁸⁸, Lejla KURALIĆ-ĆIŠIĆ², Adela ČOKIĆ²

¹ *Magistrica socijalne pedagogije*

¹ *JU Osnovna škola „Klokotnica“, Doboj Istok,*

² *Doktorica nauka iz područja socijalne pedagogije*

² *Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli*

Apstrakt: Cilj rada je utvrditi zastupljenost pojedinih rizičnih ponašanja kod djece osnovnoškolske dobi s obzirom na porodičnu strukturu i uključenost roditelja u preventivne aktivnosti. Uzorak ispitanika u ovom istraživanju čine 450 učenika osnovne škole, uzrasta 12-13 godina, oba spola. Istraživanje je realizovano u Općini Doboj Istok i Gračanica. Pojavni oblici rizičnih ponašanja ispitivani su primjenom Ahenbahovog integrisanog sistema procjene, verzijom za samoprocjenu adolescenata (ASEBA Youth Self-Report - YRS, Achenbach, 2007), dok je za podatke o stepenu rizika korišten Modificirani upitnik za procjenu nivoa rizičnosti/potreba (YLS/MCI) autora Andrews i Hoge (1994). Za statističku obradu podataka korištene su metode deskriptivne i inferencijalne statistike. Rezultati pokazuju da postoje jasne razlike u prisutnosti poremećaja u ponašanju učenika s obzirom na različitu porodičnu strukturu i učestalost roditelja. Postoje značajne razlike između adolescenata koji žive sa oba roditelja i čiji su roditelji uključeni u preventivne aktivnosti i onih koji su iz nepotpune porodice i čiji se roditelji manje zalažu. Statistički značajne razlike uočene su na skalama Agresivno ponašanje ($t = -3,55$; $p < 0,00$), Ponašanje kojim se krše pravila ($t = -3,99$; $p < 0,00$) i dimenziji Eksternalizacije ($t = -2,45$; $p < 0,00$). Nastojali smo ispitati i vezu strukturno poremećene porodice sa internaliziranim problemima i uočeno je da ne postoje statistički značajne razlike. Kroz interpretacije dobivenih rezultata moguće je zaključiti da razmatrana obilježja učenika znatno doprinose fenomenologiji rizičnih ponašanja, što upućuje na mogućnost i opravdanost kreiranja različitih intervencija usmjerenih prevenciji rizičnih ponašanja različitih skupina djece i mladih.

Ključne riječi: *internalizirani i eksternalizirani problemi u ponašanju, djeca i mladi, rizik.*

---

¹⁸⁸ eminadjedovic@hotmail.com

lejlamar@gmail.com

adela.cokic@gmail.com

UVOD

Tokom najranijeg djetinjstva dijete je čvrsto emocionalno vezano za porodicu koja tokom tog razdoblja predstavlja najvažniji socijalizacijski faktor. Kako dijete odrasta, sve je više izloženo raznim okolinskim faktorima, što se posebno reflektuje za vrijeme školovanja kada školsko okruženje i vršnjaci preuzimaju ulogu glavnog socijalizacijskog faktora. Uloga porodice i dalje ostaje prisutna ali u nešto slabijoj mjeri nego ranije. Navedeni faktori užeg okruženja (porodica, škola, vršnjaci) s vremenom dolaze u interakciju i s drugim uticajima poput šire društvene zajednice i kulturalne sredine koje svojim stavovima, običajima i navikama također predstavljaju identifikacijski model za dijete ili mladu osobu. Sa stanovišta preventivnog djelovanja od posebnog značaja su komponente razvoja koje se odnose na socijalni razvoj, odnosno razvoj socijalnog ponašanja, te se prevencija bliže određuje kao proces usmjeren na komponentu socijalnog razvoja individue koja se manifestira kroz formiranje prosocijalnih oblika ponašanja. Prevencija se takođe definira kao proces kojim se želi smanjiti incidencija i prevalencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih.

Prevencija ima tri glavna cilja: preveniranje ili odgađanje poremećaja, smanjivanje broja, smanjivanje problema povezanih s posljedicama tih ponašanja. Dakle, prevencija je humani imperativ, jer sva različita rizična ponašanja djece i mladih proizvode veliku bol i patnje, ne samo djeci i mladima, nego i cijeloj zajednici, na različite načine (Bašić, Ferić, Krantelić, 2002).

Ključna uloga škole u prevenciji rizičnih ponašanja djece i mladih sastoji se u nastojanjima da se jačaju zaštitni faktori u školskoj sredini i da se time umanje negativni efekti faktora rizika, bilo da oni potiču iz karakteristika same škole ili je njihovo porijeklo u individualnim osobenostima, porodičnim uslovima života djeteta ili karakteristikama šire društvene sredine. Rizični faktori su one karakteristike, varijable ili nepovoljne okolnosti koje svojim uticajem uvećavaju mogućnost da se u ponašanju individue razviju određeni problemi u ponašanju (Bašić, Koller Trbović, Uzelac, 2004). Koncept rizičnih faktora se tokom vremena mijenjao, tako da se od prvobitnih shvatanja o faktorima rizika kao stabilnih, nepromjenljivih i specifičnih okolnosti, došlo do njihovog poimanja kao promjenljivih varijabli koje su tijesno povezane sa razvojnim fazama i uzrastom djece. Dijete u riziku kao dijete ili mlada osoba koja, je usljed različitih okolnosti (kulturoloških, ekonomskih, zdravstvenih itd.), lišena ili raspolaže ograničenim izvorima podrške tokom razvoja, izložena je opasnosti da postane neuspješan i neproduktivan član zajednice. Svako u životu iskusi situacije koje predstavljaju neki stepen rizika za razvoj nepoželjnih oblika ponašanja, ali od broja, trajanja, intenziteta rizika zavisi njihovo dejstvo na razvoj individue. Smatra se da je uglavnom prisustvo više faktora rizika povezano sa nepoželjnim ponašanjim. Također, faktori rizika koji utiču na razvoj nepoželjnih ponašanja u jednom razvojnom periodu, ne moraju nužno imati takav uticaj u kasnijim razvojnim fazama (npr. porodični odnosi imaju veći uticaj na ponašanje djeteta u djetinjstvu nego u kasnijem adolescentnom periodu).

Kao jedan od važnih rizičnih faktora koji utiče na pojavu rizičnih ponašanja u djece ističe život samo s jednim roditeljem (ocem ili majkom), konflikti u porodici, zanemarivanje djeteta, školski neuspjeh, nisko samopoštovanje, nepovoljna ekonomska situacija, fizičko, seksualno i emocionalno zlostavljanje, manjak roditeljske uključenosti, svakodnevni život roditelja pod stresom te manjak poželjnih oblika roditeljskog ponašanja (Amato 2001, prema Zloković, Vrcelj, 2010). Rizična ponašanja su takvi oblici ponašanja kojima se ugrožava zdravlje i ukupno fizičko, psihičko i socijalno blagostanje (Ilić i sar., 2003; prema Popović-Čitić, 2007). U novije vrijeme sveobuhvatni naziv za djecu i mlade s problemima u odrastanju, najrazličitijim poremećajima u ponašanju i sl. koristi se naziv djeca u riziku i mladi u riziku. McWhirter i saradnici (1993., prema Bašić, Ferić Šlehan, Krantelić Tavra 2007) pod tim pojmovima podrazumijevaju djecu i mlade koji posjeduju set ponašanja, uzroka i posljedica koje za mladog čovjeka znače opasnost od negativnih događanja u budućnosti. Tako će npr. djeca s problemima ponašanja, agresivna djeca, djeca sa slabim postignućima u školi imati lošiju prognozu u pogledu ispoljavanja delinkventnog ponašanja i drugih rizičnih ponašanja u adolescenciji. Za opisivanje rizika kojem su izložena djeca i mladi potrebno je pretpostaviti njegov kontinuum. Na kraju tog kontinuum nalaze se razvijeni oblici poremećaja u ponašanju (McWhirter i sur., 1993; prema Bašić i sar. 2006:67).

Pored uticaja porodice, škole i vršnjaka, u stručnoj literaturi se karakteristike lokalne sredine navode kao značajan faktor rizika za javljanje i razvoj nepoželjnih ponašanja djece i mladih (Hawkins et al., 2000., prema Bašić, 2009). Društvena sredina u kojoj dijete živi, njene norme i standardi ponašanja, može imati značajan uticaj na ponašanje djeteta, ali je taj uticaj uslovljen postojanjem i jačinom primarnih faktora rizika: individualnih karakteristika djeteta, karakteristika porodice, škole i vršnjačkih odnosa.

Jedna od najčešćih podjela problema u ponašanju jest upravo podjela na eksternalizirane i internalizirane probleme u ponašanju. Eksternalizirani problemi u ponašanju nazivaju se još i pretežno aktivnim problemima u ponašanju i odnose se na nedovoljno kontrolirana i na druga usmjerena ponašanja. Internalizirani problemi ili pretežito pasivni problemi u ponašanju odnose se na ponašanja koja se pretjerano kontroliraju i usmjerena su prema sebi (Bouillet, Uzelac, 2007). Lebedina Manzoni (2007., prema Mahmutović, 2015) u definiciji poremećaja u ponašanju govori o podjeli na dvije široke skupine simptoma koji su komplementarni s podjelom na eksternalizirane i internalizirane probleme: onu skupinu koja stvara problem okolini te onu skupinu koja stvara problem samoj djeci/mladima.

Eksternalizirana ponašanja uključuju probleme s pažnjom, samokontrolom, nesuradljivošću, kao i anti socijalnim, agresivnim ponašanjima, dok se internalizirani poremećaji odnose na depresivna raspoloženja, povučенost, anksioznost, osjećaj inferiornosti, sramežljivost, preosjetljivost i osjećaj somatskih poteškoća. Za naglasiti je kako se internalizirani i eksternalizirani poremećaji često ne isključuju i kako je na mnogo uzoraka utvrđena njihova pozitivna veza (Novak i Bašić, 2008).

Internalizirani problemi jesu intrapersonalni poremećaji kao što su depresija, anksioznost i pretjerani strah (Achenbach i Edelbrock, 1983), a pojavljuju se dosta često, i to do šesnaeste godine života te otprilike 15% djece ima iskustvo emocionalnog poremećaja.

Sa stanovišta preventivnog djelovanja od posebnog značaja su komponente razvoja koje se odnose na socijalni razvoj, odnosno razvoj socijalnog ponašanja, te se prevencija bliže određuje kao proces usmjeren na komponentu socijalnog razvoja individue koja se manifestira kroz formiranje prosocijalnih oblika ponašanja. Prevencija se takođe definira kao proces kojim se želi smanjiti incidencija i prevalencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih.

Savremena znanost prevenciju određuje kao proces sadržan u djelovanju na razvoj individue, pri čemu je razvoj shvaćen kao složeni proces postepenog progresivnog mijenjanja i uslozňavanja ličnosti koji se odvija od prvih dana po rođenju, pa do zrelosti ili kraja života, sa krajnjim ciljem formiranja cjelovite, dobro integrisane, socijalizovane i zrele ličnosti (Berk, 2000, Oetting, Donnermeyer, 1998; prema Popović-Ćitić, Žunić-Pavlović, 2005:18).

Kada je prevencija nepoželjnih ponašanja planirana i programirana na ovaj način, ostvaruje se preventivno djelovanje koje je sistematično, plansko, organizovano. Programi prevencije mogu sadržavati raznovrsne mjere i aktivnosti kojima se pružaju različite vrste podrške djeci, njihovim roditeljima, školi, i teži uspostavljanju što je moguće optimalnijih uslova za razvoj i vaspitno-obrazovno djelovanje. Prema mišljenju nekih autora, svaki program prevencije, koji se realizuje u školi u cilju ostvarivanja pozitivnih ishoda u ponašanju djece i mladih, mora uključivati i sjedinjavati osnovna tri tipa ili nivoa prevencije i koordinisane aktivnosti u koje su uključeni djeca i mladi u riziku, njihove porodice, nastavnici, vršnjaci. Efikasni programi prevencije zasnivaju se na interaktivnim aktivnostima i sticanju praktičnih iskustava putem kojih se razvijaju određene vještine i sposobnosti njegovih korisnika. U cilju ostvarivanja boljih rezultata u oblasti prevencije nepoželjnih ponašanja učenika, u školi je moguće organizovati podučavanje roditelja efektivnim metodama vaspitavanja djece i upravljanja ponašanjem, emocijama, komunikacijom. Na taj način, roditelji mogu da se podučavaju savladavanju tehnika uspješnog rješavanje sukoba, aktivnog slušanja i slanja ja poruka, uspostavljanju jasnih očekivanja u odnosu na ponašanje djeteta, primjeni jasnih i dosljednih pravila ponašanja i u skladu sa tim adekvatnih nagrada i kazni, odmjerenom i dosljednom nadzoru i kontroli djece itd. Programi prevencije namijenjeni roditeljima mogu imati za cilj informisanje i upoznavanje roditelja sa karakteristikama razvojnih faza i potreba njihove djece, što je od posebnog

značaja u periodu adolescencije kada odnos roditelja i djeteta može predstavljati okidač za pojavu nepoželjnih oblika ponašanja. Pomenute preventivne mjere i aktivnosti namijenjene roditeljima mogu biti posebno korisne za one učenike koji odrastaju u porodičnoj sredini u kojoj vladaju neprilagođeni obrasci porodične interakcije i komunikacije (pod uslovom da sami roditelji uviđaju potrebu za unapređivanjem porodičnih odnosa). Pored organizovanja obrazovnih programa za roditelje, škola može i treba da teži uspostavljanju intenzivnije saradnje uključivanjem roditelja u rad i život škole čime se doprinosi većoj uspješnosti preventivnih akcija usmjerenih prema djeci i mladima (Bašić, 2009). Bez intervencija usmjerenih na roditelje i jačanja njihove veze i saradnje sa školom ne može doći do značajnijih rezultata u prevazilaženju teškoća u ponašanju i opštem funkcionisanju njihove djece.

Cilj rada je utvrditi zastupljenost pojedinih rizičnih ponašanja kod djece osnovnoškolske dobi s obzirom na porodičnu strukturu i uključenost roditelja u preventivne aktivnosti.

U radu se pošlo od *hipoteze* da postoji statistička značajna razlika u zastupljenosti pojedinih rizičnih ponašanja u odnosu na strukturu porodice i učešće roditelja u ostvarivanju preventivnog djelovanja.

METODE ISTRAŽIVANJA

Uzorak istraživanja

Uzorak čine 450 učenika oba spola, uzrasta 12-13 godina. U Tabeli 1 prikazana je struktura uzorka prema spolu i uzrastu ispitanika. U uzorku su prilično ujednačeno zastupljeni adolescenti (233) i adolescentice (217). Od ukupnog broja ispitanika, 194 ima 12 godina i pohađa 7 razred, 256 ima 13 godina i pohađa 8-mi razred. Istraživanje je realizovano u Općini Doboj Istok i Gračanica, i to u osnovnoj školi Klokočnica, Brijesnica, Lukavica i Hasan Kikić.

Tabela 1. Distribucija ispitanika u odnosu na spol i uzrast

			Koji si razred		Total
			VII	VIII	
Spol	muški	Count	93	140	233
		spol	39.9%	60.1%	100.0%
		Koji si razred	47.9%	54.7%	51.8%
	Ženski	Count	101	116	217
		spol	46.5%	53.5%	100.0%
		Koji si razred	52.1%	45.3%	48.2%
Total	Count	194	256	450	
	spol	43.1%	56.9%	100.0%	
	Koji si razred	100.0%	100.0%	100.0%	

7. Način provođenja istraživanja i mjerni instrumenti

Istraživanje je provedeno u prvom polugodištu školske 2017/18. godine, tačnije od početka novembra pa do kraja decembra, nakon što je provođenje istraživanja odobreno od strane Ministarstva nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, dobivena saglasnost roditelja za anketiranje, kao i direktora škola i Nastavničkog vijeća, u kojoj je istraživanje realizovano. Učenicima je u razredu na početku časa predviđenom za provođenje istraživanja objašnjen način popunjavanja upitnika. Sam proces ispitivanja trajao će jedan školski čas. Podaci su prikupljeni uz osiguravanje anonimnosti ispitanika, što je doprinijelo dobivanju iskrenih i realnijih odgovora.

Za prikupljanje podataka korišten je Achenbahov integrirani sistem procjene, verzija za samoprocjenu adolescenata (ASEBA Youth Self-Report - YRS, Achenbach, Rescorla, 2007). Instrument mjeri adaptivno funkcionisanje, odnosno kompetencije i maladaptivno funkcionisanje, odnosno bihevioralne, emocionalne i socijalne probleme u dobi od 11 do 18 godina. Instrument sadrži osam sindrom-specifičnih skala koje mjere probleme sa tendencijom udruženog pojavljivanja i to su: Anksioznost-depresivnost, Povučenost-depresivnost, Somatske pritužbe, Socijalni problemi, Problemi mišljenja, Problemi pažnje, Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje. Sindromi su grupisani u eksternalizirane i internalizirane. Eksternalizirani sindromi se odnose na konflikte sa drugim ljudima i njihovim očekivanjima i tu se ubrajaju Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje (primjeri tvrdnji: „kršim pravila kod kuće, u školi i dr.“, „često zadirkujem druge.“). Internalizirani sindromi odnose se na psihološke teškoće usmjerene na pojedinca i pretjerano kontrolirana ponašanja i tu se ubrajaju Anksioznost/Depresivnost, Povučenost/Depresivnost, Somatske pritužbe (primjeri tvrdnji: „povučen sam, „nastojim se držati po strani“, nesteran sam, tužan sam, tužan ili potišten). Ponašanje se procjenjuje na 112 tvrdnji, a skala je Likertovog tipa od tri stepena. Zadatak je ispitanika bio da na svaku od tih 112 tvrdnji u upitniku odgovore sa 0- nije tačno, 1 – ponekad ili djelomično tačno ili 2 – potpuno tačno. Veći skorovi podrazumijevaju veću zastupljenost problema u ponašanju. Za prikupljanje podataka o stepenu rizika korišten je Modificirani upitnik za procjenu nivoa rizičnosti/potreba (YLS/MCI) autora Andrews i Hoge (1994). Konstruisan je s namjerom identifikacije rizičnih faktora i njihova intenziteta (vrlo visok, visok, umjeren i nizak), te definiranja potreba djece i mladih s poremećajima ponašanja ili u riziku za poremećaje s adekvatnom intervencijom.

Pouzdanost mjernih instrumenata i metrijska provjera skala

Pouzdanost YSR mjerne skale ocijenjena je primjenom Cronbach alfa koeficijenta. Vrijednost ovog koeficijenta za cjelokupnu skalu YSR iznosi 0,93 što označava i visok nivo pouzdanosti, odnosno internu konzistentnciju ovog instrumenta. Naši rezultati podupiru homogenost sindroma Anksioznost/Depresivnost, Povučenost/Depresivnost, Somatske pritužbe, Socijalni problemi, Problemi pažnje, Problemi mišljenja, Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje. Slična vrijednost dobivena je i u drugim istraživanjima, npr. Cronbach alfa koeficijent unutarnje konzistentcije na uzorku od 459 djece i mladih od 12 do 18 godina iznosi 0,96 (Achenbach, 1991). Unutarnja konzistentnost Modificiranog upitnika za procjenu nivoa rizičnosti/potreba (YLS/MCI), koja je takođe ocijenjena primjenom Cronbach alfa koeficijenta, je visoka i iznosi 0,85 za cjelokupnu skalu.

8. Statistička obrada podataka

Za obradu podataka korišteni je statistički program SPSS 20.0. za operativni sistem Microsoft Windows. U dokazivanju metrijskih svojstava skala korišten je Cronbach alfu koeficijent. U odradi podataka korištene su metode deskriptivne statistike, t-test, ANOVA, diskriminacijska funkcija i regresijska analiza.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

U Tabeli 2. su prikazani rezultati razlika poremećaja u ponašanju učenika s obzirom na različitu porodičnu strukturu. Postoje značajne razlike između adolescenata koji žive sa oba roditelja i onih koji su iz nepotpune porodice. Statistički značajne razlike uočene su na skalama Agresivno ponašanje ($t = -3,55$; $p < 0,00$), Ponašanje kojim se krše pravila ($t = -3,99$; $p < 0,00$) i dimenziji Eksternalizacije ($t = -2,45$; $p < 0,00$). Nastojali smo ispitati i vezu strukturno poremećene porodice sa internaliziranim problemima i uočeno je da ne postoje statistički značajne razlike.

Tabela 2 . Razlike u skorovima na YRS u odnosu na porodičnu strukturu i uključenost roditelja

Varijabla	Grupe	N	AS	SD	Std. greška	t	P
Anksioznost/depresivnost	živim sa oba roditelja	370	24,09	4,23	2,57	-,38	,70
	ne živim sa oba roditelja	80	24,23	4,19	17,82		
Povučenost/depresivnost	živim sa oba roditelja	370	10,78	2,47	,90	-,37	,70
	ne živim sa oba roditelja	80	10,87	2,59	6,30		
Somatske pritužbe	živim sa oba roditelja	370	11,68	3,05	4,94	-,70	,48
	ne živim sa oba roditelja	80	11,88	3,41	10,01		
Socijalni problemi	živim sa oba roditelja	370	14,04	2,91	,55	-,26	,79
	ne živim sa oba roditelja	80	14,11	2,85	8,38		
Problemi mišljenja	živim sa oba roditelja	370	13,03	3,35	3,23	-,53	,59
	ne živim sa oba roditelja	80	13,19	3,40	11,34		
Problemi pažnje	živim sa oba roditelja	370	42,56	6,30	,28	-,09	,93
	ne živim sa oba roditelja	80	42,60	6,25	39,54		
Ponašanja kojim se krše pravila	živim sa oba roditelja	370	16,10	2,75	106,24	-3,99	,00
	ne živim sa oba roditelja	80	17,03	4,09	10,24		
Agresivno ponašanje	živim sa oba roditelja	370	29,04	5,34	153,44	-3,55	,02
	ne živim sa oba roditelja	80	30,16	5,99	30,74		
Internalizirani problemi	živim sa oba roditelja	370	46,55	8,18	22,83	-,57	,56
	ne živim sa oba roditelja	80	46,99	8,82	70,13		
Eksternalizirani problemi	živim sa oba roditelja	370	45,19	7,61	537,73	-2,45	,00
	ne živim sa oba roditelja	80	47,29	9,55	67,68		
Ukupan Skor	živim sa oba roditelja	370	161,37	23,79	257,13	-,66	,50
	ne živim sa oba roditelja	80	162,83	25,25	587,31		

Djeca iz jednoroditeljskih porodica više ispoljavaju nasilje uz korištenje oružja, više koriste PAS i više su seksualno aktivni. Autorica Kuralić-Čišić (2014) otkriva da adolescenti čija je porodična struktura narušena počinju sa činjenjem krivičnih djela prije 14 godina (kao djeca). Adolescenti koji žive samo s ocem, koji stalno pije liker i pivo, češće koriste razne lijekove i imaju prijatelje koji više koriste PAS. Studija Demuth i Brown (2004., prema Kuralić-Čišić, 2014) pokazala da su strukturno narušeni domovi povezani s maloljetničkom delinkvencijom i da je najmanje poremećaja u ponašanju među adolescentima koji žive s oba roditelja.

U kontekstu problema u ponašanju, adolescenti su ugrožena skupina zbog neiskustva, naglašene potrebe za istraživanjem, fragmentarnog znanja i često iskrivljenih informacija, iluzije neranjivosti te snažnog vršnjačkog pritiska. Stoga je delinkventno ponašanje u porastu tokom adolescencije te približavanjem 20-ima opada. Dosadašnja istraživanja rizičnoga i delinkventnoga ponašanja pokazuju da su pojava i razvoj delinkventnoga ponašanja povezani sa nizom faktora rizika, među kojima značajnu ulogu imaju obiteljski faktori kao što su neadekvatna roditeljska supervizija, velike i brojne obitelji, niska uključenost roditelja u život djece te sukob među roditeljima (Farrington, 2003). Jedna od prvih i danas najutjecajnijih teorija koja je pokušala objasniti ovu indirektnu povezanost kroz privrženost roditeljima jest Hirschijeva teorija socijalne kontrole. Teorija socijalne kontrole započinje općom pretpostavkom da je "delinkventno ponašanje posljedica prekida ili slabljenja veza između pojedinca i društva" (Hirschi, 1969., prema Suljkanović-Djedović, 2018). Rezultati istraživanja pokazuju da je privrženost negativno i umjereno povezana sa delinkventnim ponašanjem, tj. da niska privrženost roditeljima povećava vjerovatnost manifestiranja delinkventnoga ponašanja. U primarne činitelje koji utječu na delinkventno ponašanje ubraja se prije svih dezintegrisana porodica, potom odnosi u porodici koji su poremećeni među svim članovima (kako između samih roditelja, tako između roditelja i djece, a potom i među djecom), nezainteresiranost roditelja (obično očeva koji rade

u inozemstvu dok su majke previše emotivne i svoje sinove ne vide realno) te zdravstveni problemi, kako roditelja tako i samog delinkventa.

Tabela 3. Razlike s obzirom na člana porodice s kojim učenici žive

		S kim zivis							Ukupno
		Oba roditelja	Otac	majka	sestra	Nana	hraniteljska porodica	dom	
Spol	muški	188	8	30	1	0	2	4	233
		80.7 %	3.4%	12.9%	0.4%	0.0%	0.9%	1.7 %	100.0 %
		50.8 %	47.1%	58.8%	100.0 %	0.0%	40.0 %	80.0%	51.8%
	ženski	182	9	21	0	1	3	1	217
		83.9 %	4.1%	9.7%	0.0%	0.5%	1.4%	0.5 %	100.0 %
		49.2 %	52.9%	41.2%	0.0%	100.0 %	60.0 %	20.0%	48.2%
Ukupno		370	17	51	1	1	5	5	450
		82.2 %	3.8%	11.3%	0.2%	0.2%	1.1%	1.1 %	100.0 %
		100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %

Prema podacima iz tabele broj muških osoba koji žive sa oba roditelja iznosi 188, što je u procentima 80.7%, dok je broj muških osoba koji žive samo sa ocem 8, što je procentualno 3.4%. Sa majkom živi ukupno 30 muških osoba, čiji je procenat u tabeli 12.9%. Broj muških osoba koje žive sa sestrom je 1 (0.4%), sa nanom 0, dok je broj muških osoba koje žive u hraniteljskoj porodici 2 (0.9%), a u domu 4 što je u procentima 1.7%. Ukupan broj testiranih muških osoba iznosi 233.

Kada je u pitanju ženski spol, rezultati pokazuju da od ukupno 217 ispitanih ženskih osoba, njih 182 žive sa oba roditelja, što procentualno iznosi 83.9%. Ukupno 9 ženskih osoba živi samo sa ocem (4.1%), 21 osoba živi sa majkom (9.7%). Sa nanom živi samo jedna ženska osoba. U hraniteljskoj porodici žive ukupno 3 ženske osobe (1.4%), dok u domu živi jedna ženska osoba (0.5%).

Ukupno testiranih osoba bilo je 450. Od tog broja njih 370 žive sa oba roditelja (82.2%). Samo 17 osoba živi sa ocem što je u procentima 3.8%, dok sa majkom živi 51 osoba (11.3%). Sa sestrom (0.2%) i nanom (0.2%) živi samo po jedna osoba. U hraniteljskoj porodici živi ukupno 5 osoba (1.1%), te u domu također 5 osoba (1.1%). Najviše muških i ženskih osoba žive sa oba roditelja, a najmanje sa sestrom i nanom. Razlika između muškog i ženskog spola je vrlo mala kada je u pitanju život sa oba roditelja, i iznosi 3.2%. Razlika između muških i ženskih osoba života sa majkom je također 3.2%, dok je ta razlika kada je u pitanju život sa ocem 0.7%. U hraniteljskoj porodici živi više ženskih osoba, i ta razlika iznosi 0.5%, dok je razlika života u domu 1.2%.

Kako bismo ispitali vezu poremećaja ponašanja i rizičnih faktora koristili smo metodu regresijske analize. Osnovna koncepcija linearne regresije bila je da se pomoću mjera rizičnosti predvidi skor na mjerama eksternaliziranih problema. Na taj način smo nastojali otkriti koliko rizični faktori mogu da objasne eksternalizirane probleme. U prvoj regresijskoj analizi su kao prediktori eksternaliziranih

problema uzeti svi aspekti rizičnih faktora u svim ključnim područjima funkcionisanja. Pokušajem da se predvidi eksternalizacija putem varijabli sa skale rizičnih faktora pokazano je da svi prediktori zajedno predviđaju oko 10% varijanse eksternalizacije ($R^2 = 0,08$, $F(4, 54) = 4,38$, $p < 0,01$). Ovde je $R^2 0,08$ što znači da aspekti rizičnih faktora objašnjavaju 8% variranja eksternaliziranih problema na nivou značajnosti od $p < 0,01$.

Porodica je ključni faktor dječjeg razvoja, oblikovanja i usmjeravanja njegovog ponašanja. Njena uloga je posebno važna u prvim godinama života, odnosno do polaska djeteta u školu. Karakteristike porodice, koje mogu doprinijeti razvoju nepoželjnih ponašanja kod djece, potiču iz različitih domena porodičnog života i načina njenog funkcionisanja. Među faktorima rizika, koji su dosljedno i prilično čvrsto povezani sa porodičnim kontekstom, u stručnoj literaturi izdvajaju se: vaspitni stil, veličina porodice i njen socio-materijalni status, različiti oblici narušene strukture porodice (smrt roditelja, razvod, nasilje ili konflikti u porodici, separacija od jednog ili oba roditelja i tome sl.), antisocijalno ponašanje roditelja ili članova porodice, zlostavljanje ili zanemarivanje deteta (Amato, Loomis, Booth, 1995., Farrington, Welsh, 2002., Farrington, 2005).

Tabela 4. Rezultati regresijske analize varijabli eksternaliziranih problema i rizičnih faktora

Model	R	R ²	Korig. R ²	St. grešk.	F	P
1	.25	,08	,07	6,21	4,54	,00

Model		Suma Kvadrata	Df	Varijansa	F	P
1	Regression	2936,85	10	240,38	5,233	,000
	Residual	38467,07	576	54,91		
	Total	3746,93	586			

Kako bismo ispitali vezu emocionalnih poremećaja i rizičnih faktora koristili smo metodu regresijske analize. Nastojali smo otkriti koliko rizični faktori mogu da objasne internalizirane probleme.

Tabela 5. Rezultati regresijske analize varijabli internaliziranih problema i rizičnih faktora

Model	R	R ²	Korig. R ²	St. grešk.	F	P
1	.57	,07	,05	8,41	4,28	,00

Model		Suma Kvadrata	Df	Varijansa	F	P
1	Regression	2240,85	10	230,38	5,422	,000
	Residual	37652,07	576	54,91		
	Total	37465,93	586			

Pokušajem da se predvidi internalizacija putem varijabli sa skale rizičnih faktora pokazano je da svi prediktori zajedno predviđaju oko 10% varijanse internalizacije ($R^2 = 0,07$, $F = 4,28$, $p < 0,01$). Ovde je $R^2 0,07$ što znači da aspekti rizičnih faktora objašnjavaju 7% variranja internaliziranih problema na nivou značajnosti od $p < 0,01$. Slaba saradnja, nedovoljna zainteresovanost nastavnika i roditelja, ali i neinformisanost o različitim oblicima saradnje između škole i porodice, mogu predstavljati značajne faktore rizika u školskoj sredini (Lochman, Wells, 2004.).

ZAKLJUČAK

Djeca dolaze u školu sa usvojenim obrascima ponašanja, koje će vjerovatno ponavljati i koristiti i u školi. Saradnja porodice i škole je dvosmjernan proces u kome inicijativa za saradnju treba da bude obostrana. Ukoliko volja i napor za saradnjom izostane od strane škole ili porodice, izostaje i formiranje jedne potpunije slike o ponašanju i opštem funkcionisanju djeteta u porodici i školi, čime se umanjuje mogućnost pružanja odgovarajuće (jedinственe i zajedničke) podrške samom djetetu. Nedovoljna uključenost roditelja u školski rad može biti praćena nepravovremenom ili nedovoljnom informisanošću roditelja o ponašanju njihove djece u školi, što može predstavljati rizik za pojavu određenih oblika nepoželjnih ponašanja u školi. Dok sa jedne strane, roditelji mogu biti nedovoljno zainteresovani za saradnju sa školom; sa druge strane, u školi (od strane nastavnika, stručnih saradnika) može izostati inicijativa za uspostavljanjem kvalitetnije saradnje, koja se u tom slučaju svodi na periodična izvještavanja o postignutom uspjehu učenika. Ostvarivanjem takve saradnje, ne izgrađuju se građenje kvalitetni odnosi između škole i porodice kao ključnih činilaca u razvoju i vaspitanju djece.

LITERATURA

1. Achenbach, T. M., Edelbrock, C. S. (1983). *Manual for the child behavior checklist and revised behavior profile*. Burlington, University of Vermont Department of Psychiatry.
2. Achenbach, T. M. (1991). *Integrative guide for the 1991 CBCL/4-18, YSR and TRF profiles*. Burlington: Department of Psychiatry, University of Vermont.
3. Achenbach, T. M., Rescorla, L. A. (2007). *Manual for the ASEBA school-age forms and profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth and Families.
4. Amato, P. R., Loomis, L. S., Booth, A. (1995). Parental Divorce, Marital Conflict, and Offspring Well-being during Early Adulthood, *Social Forces*, 73, 895-915.
5. Andrews, D. A., Hoge, R.D. (1994) An empirically-based typology of male young offenders. *Canadian Journal of Criminology* 447-461.
6. Bašić, J. (2009). *Teorija prevencije – Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Bašić, J., Ferić, M., Krantelić, V. (2002). *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
8. Bašić, J., Ferić Šlehan, M., Krantelić Tavra, V. (2007). *Zajednice koje brinu-model prevencije poremećaja u ponašanju: Strategijska promišljanja, resursi programi u Istarskoj županiji*. Istarska županija i Sveučilište u Zagrebu. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Pula-Zagreb
9. Bašić, J., Kooler-Trbović, N., Uzelac, S. (2004). *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupo i pojmovna određenja*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
10. Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Školska knjiga. Zagreb.
11. Farrington, D. P. (2003). *Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues - the 2002 Sutherland award address*. *Criminology*, 4, 221–256.
12. Farrington, D. P. (2005). The importance of child and adolescent psychopathy. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33, 489 – 497.
13. Farrington, D.P., Welsh, B.C. (2002). *Family-based crime prevention*. U: L.W. Sherman, D.P. Farrington, B.C. Welsh, D.L. Mackenzie (Ur.), *Evidence-based crime prevention* (poglavlje 3, str. 22-55). London and New York: Routledge.
14. Kularić-Čišić, L. (2014). *Povezanost karakteristika porodice i poremećaja u ponašanju u adolescenciji*. Doktorska distertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Tuzla.
15. Lochman, J. E., Wells, K. C. (2004). The Coping Power program for preadolescent aggressive boys and their parents: outcome effects at the 1-year follow-up. *J Consult Clin Psychol*. 72(4), 571–578.
16. Mahmutović A. (2015). *Poremećaji u ponašanju-od prevencije do postretmana*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za odgojne i obrazovne znanosti.
17. Novak, M., Bašić, J. (2008). *Internalizirani problem kod djece i adolescenata: Obilježja i mogućnosti prevencije*. *Ljetopis socijalnog rada*. 15(3) 473-498.
18. Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). *Prevencija prestupništva dece i mladih*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta, Pedagoško društvo Srbije.

19. Popović-Čitić, B. (2007). Porodični rizični faktori nasilnog ponašanja dece i omladine. *Socijalna misao*, 14 (2), 27-50.
20. Suljkanović-Djedović, E. (2018). Prevencija rizičnih ponašanja djece osnovnoškolskog uzrasta. Magistarski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Tuzla
21. Zloković, J., Vrclj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12 (1), 197-213.

RISK BEHAVIORS IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH REGARD TO FAMILY STRUCTURE AND THE INVOLVEMENT OF PARENTS IN PREVENTIVE ACTIVITIES

Abstract: *The aim of the work is to determine the prevalence of certain risky behaviors among children of primary school age, considering the family structure and the involvement of parents in preventive activities. The sample of respondents in this research consists of 450 elementary school students, aged 12-13, of both sexes. The research was carried out in the Municipality of Dobož Istok and Gračanica. Emergent forms of risky behavior were examined using Achenbach's integrated assessment system, version for adolescent self-assessment (ASEBA Youth Self-Report - YRS, Achenbach, 2007), while for data on the level of risk, the Modified Questionnaire for assessing the level of risk/needs (YLS/MCI) was used) by Andrews and Hoge (1994). Descriptive and inferential statistics methods were used for statistical data processing. The results show that there are clear differences in the presence of behavioral disorders in students with regard to the different family structure and parental involvement. There are significant differences between adolescents who live with both parents and whose parents are involved in preventive activities and those who come from incomplete families and whose parents are less committed. Statistically significant differences were observed on the scales Aggressive behavior ($t = - 3.55$; $p < 0.00$), Rule-breaking behavior ($t = -3.99$; $p < 0.00$) and the dimension of Externalization ($t = - 2.45$; $p < 0.00$). We also tried to examine the relationship between structurally disturbed families and internalized problems and it was observed that there are no statistically significant differences. Through the interpretation of the obtained results, it is possible to conclude that the considered student characteristics contribute significantly to the phenomenology of risky behaviors, which points to the possibility and justification of creating different interventions aimed at preventing risky behaviors of different groups of children and young people.*

Key words: *internalized and externalized behavioral problems, children and youth, risk.*

**VANNASTAVNE AKTIVNOSTI U FUNKCIJI PEDAGOŠKE PREVENCIJE
NEPRIHVATLJIVIH OBLIKA PONAŠANJA MLADIH**

Draga Šijaković, MA, Osnovna škola "Sveti Vasilije Ostroški" Trebinje¹⁸⁹

doc. dr. sc. Sandra Bjelan-Guska, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet¹⁹⁰

Apstrakt: Slobodno vrijeme jedan je od važnih faktora koji djeluju na razvoj ličnosti mladog čovjeka, a intencionalno odgojno djelovanje u njemu ima tri funkcije: preventivnu, formativnu i kurativnu. U ovom radu ispitivali smo slobodno vrijeme u funkciji pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih u cilju utvrđivanja njegovih sadržaja, oblika i aktivnosti u ovoj domeni. Istraživanje je realizirano na uzorku od 200 srednjoškolaca i 4 školska pedagoga u Trebinju. Opšta istraživačka hipoteza - da slobodno vrijeme mladih pruža značajne mogućnosti za pedagošku prevenciju uz poticaj i pomoć mladima u njegovom osmišljavanju i produktivnom korištenju, te da je odgoj mladih za slobodno vrijeme i u njemu neopravdano zapostavljen u teorijskoj i praktičnoj odgojnoj djelatnosti, potvrđena je dobijenim nalazima, kao i podhipoteze o funkcionalnosti aktivnosti mladih u slobodnom vremenu i uticaju spola na manifestovanje društveno neprihvatljivih ponašanja. Djelimično su potvrđene hipoteze o uopćenom ispoljavanju ovih oblika ponašanja mladih, uticaju dobi, socioekonomskog statusa i sudjelovanja u vannastavnim i vanškolskim aktivnostima na pojavu fenomena te stavovima pedagoga o društveno neprihvatljivim ponašanjima mladih i efektima školskih preventivnih programa. Dobijeni nalazi idu u prilog rezultatima studija drugih autora i zaključcima koji iz njih proizlaze o tome kako se potencijali slobodnog vremena za pozitivan razvoj i prevenciju koriste u insuficijentnoj mjeri. U daljnjim ispitivanjima ove problematike dragocjeno bi bilo usmjeriti pažnju na sociodemografska obilježja čiji uticaj na provođenje slobodnog vremena ovdje nije ispitan, a koje su se u drugim istraživanjima i praksi pokazale značajnima. Zaključna razmatranja daju smjernice za unapređenje programa i aktivnosti slobodnog vremena u svrhu pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih.

Ključne riječi: slobodno vrijeme, mladi, neprihvatljivi oblici ponašanja, pedagoška prevencija

Uvod

Slobodno vrijeme jedan je od važnih faktora koji djeluju na razvoj čovjekove ličnosti, njegovih socijalnih i komunikacijskih vještina, sposobnosti kreativnog izražavanja, kritičkog mišljenja, humanizaciju i eman-cipaciju. Međutim, ono je pogodno i za manifestovanje raznih oblika društveno neprihvatljivih ponašanja mladih zbog čega je nužno izučavanje ovog fenomena, među ostalim, i s aspekta pedagogije. Mnogi autori istakli su nužnost intencionalnog odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu kao najdjelotvornijeg sredstva u sprječavanju nepoželjnih ponašanja mladih te najbolje pripreme za život. Pritom razlikujemo preventivno, formativno i kurativno djelovanje ovih aktivnosti: preventivno ima ulogu da spriječi i potisne nekulturno i asocijalno ponašanje mladih; formativno je u funkciji razvoja ličnosti, izgrađivanja pozitivnih osobina i ka-raktera, a kurativno ima zadatak da podrži i pomogne procese preodgajanja osoba koje manifestuju neprihvatljivo ponašanje. Neka od dosadašnjih istraživanja o sadržajima slobodnog vremena mladih provedena u Bosni i Hercegovini

---

¹⁸⁹ sijakovicdr@yahoo.com

¹⁹⁰ sandra.bjelan@ff.unsa.ba; sandra.bjelan@pedagogijaffsa.com

(Pehar-Zvačko, 2003; Kepeš, 2014), Hrvatskoj (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002; Mlinarević, Miliša i Proroković, 2007) i Srbiji (Pešić, Videnović i Plut, 2009; Petrović i Zotović, 2010) pokazuju prevalenciju obiteljske i orijentacije na zabavu, u odnosu na kulturnu i sportsku orijentaciju. Slobodno vrijeme mladi provode u zatvorenim prostorima, a sve više njih razvija bihevioralne i supstancijalne ovisnosti. Iz toga slijedi zaključak da se golemi potencijali slobodnog vremena za pozitivan razvoj u fizičkom, intelektualnom, estetskom, radno-tehničkom, moralnom i društvenom području te prevenciju koriste u nedovoljnoj mjeri. Štaviše, slobodno vrijeme je za mnoge „prazno“ vrijeme besposlice, u kom najosjetljiviji dio društva postaje žrtvom negativnih uticaja socijalne sredine, masovne kulture i tržišne manipulacije. Iz toga proizlazi imperativ da se slobodno vrijeme mladih odvija u duhu pedagoških načela, te svrhovito i intencijski organizirano i vođeno. U suprotnom, ono može od resursa, prostora velikih odgojnih mogućnosti, postati prostor opasnosti i propuštenih prilika.

Metodologija istraživanja

Predmet ovog rada je slobodno vrijeme u funkciji pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih. Kao relativno zasebne oblike ovakvih ponašanja posmatrali smo sljedeće: konzumaciju alkohola, zloupotrebu droga, ovisnost o internetu, laganje i krađu, bježanje sa nastave i od kuće, agresivno ponašanje i nasilništvo, rizično spolno ponašanje, kockanje i igre na sreću te maloljetničku delinkvenciju. Cilj istraživanja je utvrditi sadržaje, oblike i aktivnosti slobodnog vremena u funkciji pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih. Opšta hipoteza je da slobodno vrijeme mladih pruža značajne mogućnosti za pedagošku prevenciju uz poticaj i pomoć mladima u njegovom osmišljavanju i produktivnom korištenju, te da je odgoj mladih za slobodno vrijeme i u njemu neopravdano zapostavljen u teorijskoj i praktičnoj odgojnoj djelatnosti, a postavljeno je i sedam hipoteza. Za prikupljanje, obrade i interpretaciju podataka primijenjene su deskriptivna metoda, metoda teorijske analize, komparativna metoda, *survey* metod, te pripadajuće tehnike anketiranja i intervjua. Anketni upitnik za učenike srednjih škola i protokol intervjua za školske pedagoge konstruisani su za potrebe ovog istraživanja i administrirani *online*. Uzorak istraživanja definisan je najprije kao namjerni – u pogledu izbora škola na području opštine Trebinje čiji su učenici i pedagozi bili ispitanicima: Gimnazija „Jovan Dučić“, Tehnička škola, Muzička škola „Trebinje“ i Centar srednjih škola. Zatim je za učenike korištena strategija dimenzionalnog neslučajnog uzorkovanja pri čemu su odlučujući faktori u strukturi uzorka bili spol (muški ili ženski) i dob ispitanika (rana – I i II ili pozna mladost – III i IV razred). U konačni uzorak ušlo je 200 ispitanika uz približan omjer spolova i dobnih skupina. Istraživanje je provedeno uz saglasnost Ministarstva prosvjete i kulture RS, a pristup učenicima obezbijedili su stručni saradnici škola. Obrada kvantitativnih podataka vršena je u softveru STATA 16.0 MP kroz odgovarajuće postupke deskriptivne i inferencijalne statističke analize. Svi testovi prihvatani su ako je vjerovatnoća nulte hipoteze bila jednaka ili manja od 5% ($p < 0,05$) uz 2 df s jednakim varijansama među grupama ispitanika iz populacije, što je utvrđeno provođenjem Bartletovog i Levenovog testa. Kvalitativni podaci analizirani su metodom stalne uporedbe, kako bi se njihova količina redukovala i kategorisala u svrhu provođenja komparacija.

Analiza istraživačkih rezultata

U domenu opštih karakteristika slobodnog vremena, gotovo tri četvrtine ispitanika (79.5%) ima više od 2 sata slobodnog vremena dnevno, dok jako mali broj njih uopšte nema slobodnog vremena (3%). Više od polovine mladih ovo vrijeme provodi sa prijateljima (57%), a zatim s porodicom (20.5%) i sami (11.5%). Također, više od polovine ispitanika izražava potpuno (27.5%) i većinsko (32%) zadovoljstvo načinom provođenja slobodnog vremena, a najveći se broj ostalih opredjeljuje za djelimično (22.5%) zadovoljstvo, uz približan broj onih koji osjećaju djelimično (9.5%) i potpuno (8.5%) nezadovoljstvo vlastitim aktivnostima u slobodnom vremenu. Razlozi ovog nezadovoljstva dominantno su nedostatak: adekvatnih mjesta u okolini (24.4%), slobodnog vremena (15.1%), novca (9.3%) te slobode u odlučivanju (7%). Ostali istapanici odabrali su kategoriju odgovora „nešto drugo“ (44.2%). Više od dvije trećine ispitanika (69.1%) izjavilo je da ne učestvuje u školskim vannastavnim

aktivnostima, dok ostatak participira u aktivnostima sportsko-rekreativnih, kulturno-umjetničkih, naučno-istraživačkih i tehničkih sekcija. Dominantni razlozi uključivanja mladih u njih su: zanimljivost programa (60.9%), sticanje znanja iz određenog područja (42%) te uključenost prijatelja (20.3%), a slijede preporuke roditelja (2.9%) i nastavnika (1.4%) te izvrsnost voditelja (1.4%). S druge strane, više od polovine ispitanika kao razlog neučestvovanja u vannastavnim aktivnostima navodi neinteresantnost aktivnosti (56.4%), a slijede nedostatak vremena (28.6%) i roditeljske zabrane (2.3%). Grupe vannastavnih aktivnosti kojima se učenici žele baviti, po zastupljenosti odgovora, su: sportsko-rekreativne, kulturno-umjetničke, naučno-istraživačke te tehničke i radno-proizvodne. U vanškolskim aktivnostima učešće uzima manje od polovine ispitanika (47%), uglavnom 3-4 puta sedmično (41%). Najzastupljeniji domeni djelovanja organizacija u koje su mladi uključeni pritom su: sport i fitness (59.3%), muzika i ples (24.1%) te strani jezici (23.1%), a slijede pozorišna umjetnost (11.1%), volontiranje i likovna umjetnost (po 5.6%), angažman u vjerskoj zajednici te ljudska prava (po 4.6%), dok najmanji broj njih sudjeluje u aktivnostima u domenu ručnog rada i majstorstva, ekologije, filmske umjetnosti, tehničkih (po 3.7%) i prirodnih nauka (2.8%) te političkih aktivnosti (1.9%). Više od polovine ispitanika kao razlog neučestvovanja u vanškolskim aktivnostima navodi neinteresantnost aktivnosti (57.9%), slijede nedostatak vremena (44.6%) i samopouzdanja (7.4%), zdravstvene poteškoće (5%), neinformisanost (4.1%), materijalne poteškoće i roditeljske zabrane (po 2.5%). Intencijski neorganizovani segment slobodnog vremena mladih u najvećoj mjeri čine sljedeće aktivnosti: slušanje muzike; surfanje internetom; posjećivanje kafića/ klubova; bavljenje kućanskim poslovima; odmaranje, izležavanje i spavanje; druženje s porodicom i prijateljima te bavljenje hobbijem. Ispitanici se rjeđe bave gledanjem TV-a, čitanjem knjiga/stripova, igranjem društvenih igara, rekreativnim trčanjem/treniranjem, posjećivanjem kina, pozorišta i vjerskih objekata te turizmom, dok se najviše mladih nikada ne bavi sljedećim aktivnostima: igranje video-igrice, posjećivanje sportskih događaja, muzeja i galerija, teretana i fitness centara, predavanja i tribina, uređivanje vrta ili okućnice, sviranje, druženje s momkom ili djevojkom, briga o mlađim članovima porodice i kućnom ljubimcu.

Manifestovanje društveno neprihvatljivih ponašanja mladih ispitali smo najprije kroz njihove konzumentske navike. Najveći broj ispitanika nikada ne konzumira opojna sredstva, a čak 95% nikada ne konzumira opijate, kokain, halucinogene i amfetamine. Nešto veći procenti zabilježeni su u kategorijama marihuana i hašiš te tablete za smirenje, iako preko 90% ispitanika negira njihovu upotrebu. Više od tri četvrtine ispitanika nikada ne konzumira cigarete i duhanske proizvode, dok ih podjednak broj koristi povremeno i rijetko te često i vrlo često (po 11.5%). Najčešće konzumirana alkoholna sredstva su pivo, cider i vino, koje nikada ne konzumira 43% mladih, a slijede žestoka alkoholna pića, za koja ovaj procenat iznosi 59%. Ispitivanje kompjuterskih navika ispitanika pokazalo je da: 17.5% mladih provodi više vremena pred kompjuterom nego s prijateljima; školske obaveze uslijed toga zanemaruje 19%, a san 17% ispitanika; razdražljivost pri uskraćenosti pristupa internetu osjeća više od trećine ispitanika (36%); približan procenat mladih smatra da bi njihov život bez kompjutera i interneta bio dosadan i prazan, a njihovi ukućani smatraju da provode previše vremena pred kompjuterom, pri čemu 19% ispitanika potvrđuje da sedmično na taj način provodi više od 40 sati. U pogledu učestalosti praktikovanja specifičnih društveno neprihvatljivih i/ili zakonski kažnjivih ponašanja, frekvencije odgovora ispitanika pokazuju da ih najveći broj mladih nikada ne manifestuje. Najzastupljeniji su oblici ponašanja koji se odnose na laganje i to prevashodno vršnjacima, a zatim roditeljima i školskim radnicima. Nešto manji broj ispitanika ispoljava agresivnost, najviše u domeni socijalnog i psihičkog, a zatim fizičkog te seksualnog i online nasilja. Značajan broj ispitanika izvještava i o praksi kockanja, poglavito igranja lutrijskih igara i sportskog kladenja, te bježanju iz škole, pisanju/crtanju grafita i neovlaštenoj vožnji. S druge strane, nisko su zastupljena ponašanja koja se odnose na krađu, rizično spolno ponašanje i delinkvenciju. U vezi s posljedicama za kršenje društveno-pravnih normi, najveći broj ispitanika snosio ih je u vidu smanjenja školskog vladanja zbog neprimjerenog ponašanja (23.5%), a slijedi opomena službenog lica zbog neprimjerenog ponašanja na javnom mjestu (20%). Nekoliko ispitanika ispitivano je u policijskoj stanici te sankcionisano na sudu. Učešće u preventivnim aktivnostima u školi potvrdilo je 29% ispitanika, a teme su najčešće bile u domeni nasilja, konzumacije opojnih sredstava, zaštite života, zdravlja i životne sredine te delinkvencije, pri čemu o uspješnosti ovih programa izvještava 68.1% ispitanika. Mladi su, osim navedenih, iskazali potrebu za realizacijom tema u vezi sa seksualnim

odgojem i mentalnim zdravljem, kao i onima više neformalnog karaktera, specifičnim za adolescentnu dob te životnu stvarnost na globalnoj/lokalnoj razini.

U intervjuima sa četiri školska pedagoga najprije su prikupljeni opšti podaci: sve su ženskog spola i imaju višu stručnu spremu, a njihovo radno iskustvo je od 10 do 15 godina. Tri od četiri ispitanice u svojoj praksi uočavaju razne oblike društveno neprihvatljivih ponašanja mladih, pri čemu je Muzička škola izuzetak jer su „odjeljenja malobrojna, a odnosi između djetatnika škole, učenika i njihovih obitelji prisni“. Mišljenja o progresivnom povećanju učestalosti ovog fenomena u današnje vrijeme polarizirana su: jedna polovina ispitanica smatra da pojava nije intenzivirana, već se „o njoj samo više govori“, dok je druga drži izraženijom nego ikad. U vezi s uticajem dobi na manifestovanje neprihvatljivih ponašanja mladih, sve ispitanice smatraju ga nevelikim, dok je stanje drugačije kada je u pitanju uticaj spola: tri ispitanice učenike drži „problematičnijima“ od učenica. Socioekonomskom statusu obitelji sve ispitanice pridaju različitu ulogu, a samo jedna navodi da on nema značajniji uticaj na pojavnost neprihvatljivih oblika ponašanja. Težište se pritom stavlja na vrijednosni sistem obitelji i izostanak podrške, pažnje i ljubavi obitelji te stanje društva u cjelosti. U svim školama, osim Muzičke škole, provode se preventivne aktivnosti od strane pedagoško-psihološke službe i razrednih starješina, uz saradnju s institucijama lokalne zajednice i NVO, u vezi s čim jedna ispitanica naglašava izostanak sistematskih programa prevencije. Uloga polovine ispitanica u ovim aktivnostima je koordinatorska; evaluacija ovog aspekta školskog djelovanja vrši se na kraju polugodišta, a poteškoće u implementaciji proizilaze iz nezainteresovanosti i nepovjerljivosti učenika i obitelji prema školi kao instituciji. Podršku stručnoj službi u provođenju preventivnih aktivnosti pružaju uprava i ostalo školsko osoblje, kolege zaposlene u drugim školama te roditelji i učenici, kao i šira zajednica kroz rad lokalnog multisektorskog tima. Svi učenici uključeni su u primarne preventivne programe, a u sekundarne oni u riziku te koji već manifestuju neprihvatljiva ponašanja. U pogledu oblika rada s učenicima dominira individualni uz povremene grupne intervencije, pri čemu učenici ne sudjeluju direktno u kreiranju programa, ali mogu uticati na ciljeve i načine realizacije. Roditelji se u školske preventivne programe uključuju po potrebi te doprinose njihovom oblikovanju putem rada Savjeta roditelja i redovnih roditeljskih sastanaka. Sve ispitanice smatraju da posjeduju određeni stepen kompetencije za prevenciju stečen kroz višegodišnju praksu i dodatne edukacije, ali i da postoji potreba za stručnim usavršavanjem. Inicijalno obrazovanje pružilo im je opšta i teorijska znanja te smjernice za praktično djelovanje, ali ne i dovoljno iskustva. Ispitanice se također slažu u tome da je važno biti u toku sa aktuelnim preventivskim spoznajama zbog čega ulažu trud da prate važne domaće i strane publikacije. U pogledu unapređenja preventivne prakse u njihovim srednjim školama, naglasak stavljaju na edukaciju nastavnog osoblja, proširivanje opsega učenika uključenih u vannastavne aktivnosti te adekvatnije i inkluzivnije programe stručnog usavršavanja pedagoško-psihološke službe škole.

Diskusija istraživačkih rezultata

Jedna od karakteristika savremenog života je povećanje količine slobodnog vremena, što potvrđuju i rezultati ovog ali i brojnih drugih istraživanja poput Mijatović (2014) te uporedni pregled podataka o količini slobodnog vremena mladih za 1999. i 2013. godinu (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017), što aktualizira pitanje sadržaja kojima ga mladi ispunjavaju. Najveći procenat naših ispitanika slobodno vrijeme provodi sa prijateljima, a zatim sa porodicom te sami. Do sličnih rezultata došle su Cvetković i Radović (2012) na temelju istraživanja sa srednjoškolcima Kosovske Mitrovice, što potvrđuje socijalni karakter slobodnog vremena mladih i njegovu socijalizirajuću razvojnu funkciju. Relativno najveći uticaj na samoprocjenu kvalitete života imaju aktivnosti u slobodnom vremenu (Perasović i Bertoluci, 2008, prema Rattinger, 2018), pa je ohrabrujući nalaz da potpuno, većinsko i djelimično zadovoljstvo njima osjeća 82% naših ispitanika. Do sličnih nalaza došli su Mlinarević i sar. (2007) u Slavoniji i Zadru te Petrović i Zotović (2010) u Vojvodini. Brlas i Majurec (2001, prema Brlas, 2010) navode da srednjoškolci u Virovitici također deklarišu zadovoljstvo načinom provođenja slobodnog vremena, ali to drže rezultatom mogućnosti slobodnog izbora te ističu kako se zadovoljstvo manje odnosi na kvalitet tog izbora, obzirom da je alternativa vrlo malo, što proizilazi neposredno iz izjava ispitanika o nezadovoljstvu postojećim mogućnostima za provedbu slobodnog vremena u lokalnoj zajednici. I u našem istraživanju najčešćim razlogom nezadovoljstva vlastitim slobodnim vremenom

pokazalo se nepostojanje adekvatnih mjesta za njegovo provođenje, a slijede nedostatak slobodnog vremena, novca i slobode u odlučivanju. Slično, Pešić i sar. (2009) navode da su mladima u Srbiji nedostatak slobodnog vremena i mjesta za izlazak veći problemi od izdvajanja novca. Ovakvi nalazi ukazuju na nužnost prilagođavanja postojećih i razvoja novih kapaciteta lokalnih zajednica za aktivnosti mladih u slobodnom vremenu, kao i na potrebu za detaljnijim proučavanjem interesovanja, želja i vrijednosti novih generacija da bi im se osigurali primjereni uslovi za optimalan razvoj u svim domenima.

Škola ima obavezu odgojno-obrazovno djelovati i u slobodnom vremenu mladih te za njega, a najčešće je nastoji ispuniti kroz vannastavne aktivnosti. Zeijl (2001, prema Miliša i Milačić, 2010) daje argumente o negativnim implikacijama neorganizovanog slobodnog vremena u odnosu na organizovane aktivnosti u školi i van nje te sugerije potrebu za osnaženjem odgojnih vrijednosti u vanškolskim aktivnostima. U našem istraživanju, više od dvije trećine ispitanika izjavilo je da ne sudjeluje u vannastavnim, a nešto više od polovine u vanškolskim aktivnostima, što je slično i nalazima istraživanja Valjan-Vukić (2016). Najčešći razlozi učestvovanja u ovim aktivnostima odnose se na interes i želju za dodatnim istraživanjem određenih područja, što ukazuje na poštivanje prvog principa provođenja slobodnog vremena mladih, koji garantuje njegovu suštinu. Uz to, petina ispitanika sudjeluje u vannastavnim aktivnostima zbog druženja s prijateljima, što pruža mogućnost za pozitivne vršnjačke interakcije i uticaje, a vrlo mali procenat odabire ih po preporuci roditelja i nastavnika te zbog uspješnosti samog voditelja. Ovo posljednje ukazuje na odsustvo pravovremenog prepoznavanja afiniteta i talenata mladih te njihovog usmjeravanja, kao i na velike mogućnosti unapređivanja kompetencija vođenja vannastavnih aktivnosti kroz stručno usavršavanje nastavnika te adekvatniju potporu rukovodstva i stručne službe škole. U prilog ovome snažno ide i činjenica da više od polovine ispitanika ne sudjeluje u vannastavnim aktivnostima jer im nisu interesantne, dok za više od četvrtine njih prepreku predstavlja nedostatak vremena, što se može dovesti u vezu i sa prenatrpanim kurikulumom i pritiscima okoline za postizanjem akademskih nauštrb svih drugih postignuća. Mnogi autori ističu da su roditelji ti koji „forsiraju“ adolescente u ovom smislu, pa je pozitivno što vrlo mali procenat naših ispitanika ne sudjeluje u vannastavnim aktivnostima uslijed njihovog neodobravanja. S druge strane, zabrinjavajuća je činjenica da u nekim školama ne postoje vannastavne aktivnosti, a ne treba previdjeti ni odgovore ispitanika koji se odnose na nedostatak samopouzdanja, budući da je sve veći broj mladih narušenog mentalnog zdravlja. Pojedini ispitanici razlogom uključivanja u vannastavne aktivnosti navode želju za kvalitetnim provođenjem slobodnog vremena, što pokazuje da mladi prepoznaju vrijednost razvojno-pozitivnih aktivnosti u njemu. To predstavlja signal za akciju cjelokupnom društvu, budući da je dominantan razlog neuključivanja mladih i u vanškolske aktivnosti upravo njihova neinteresantnost, a ne često isticane materijalne poteškoće, neinformisanost i roditeljske zabrane. Ovakva neadekvatnost ponude slobodnih aktivnosti odražava nesposobnost zajednice da odgovori na potrebe mladih i time djeluje preventivno i podsticajno. Pehar-Zvačko (2003) ističe da društvo i škola moraju shvatiti važnost slobodnog vremena za mlade i preraspodijeliti ukupno vrijeme namijenjeno njima u korist slobodnih aktivnosti. U pogledu vrsta vanškolskih aktivnosti, strukturu približnu onoj dobijenoj u našem istraživanju navodi Valjan-Vukić (2016). Nalaz o najčešćem opredjeljenju ispitanika za sportske aktivnosti potvrđuje i istraživanje Šiljković, Rajić i Bertić (2007) s osnovnoškolcima, dok onaj o niskom interesu za političke aktivnosti afirmiše istraživanje Ilišin, Bouillet, Gvozdanović i Potočnik, (2013), pri čemu se u našem uzroku nešto više mladih bavi volontiranjem, angažmanom u vjerskoj zajednici i ljudskim pravima. U vezi s tim Pehar-Zvačko (2003) ističe da su mladi društveno-politički pasivni, čemu uzrok treba tražiti u stavu da se njihova riječ ne uvažava u društvu, dok su religijske institucije našle načina da privuku ovu populaciju. Najzastupljenije grupe željenih školskih vannastavnih aktivnosti za naše ispitanike su sportsko-rekreativne, kulturno-umjetničke i naučno-istraživačke, što svjedoči da mladi žele više vremena provoditi u svrsishodnim aktivnostima.

Mladi su heterogena socijalna grupa što podrazumijeva i raznovrsnost u odabiru slobodnih aktivnosti. Tako se ispitanici u našem istraživanju bave različitim aktivnostima, pri čemu preovladavaju: surfanje internetom ($M=2.83$) i slušanje muzike ($M=2.22$) te gledanje TV-a ($M=1.15$). One se uglavnom provode izolovano i u zatvorenim prostorima, nestrukturisanе su, ne traže ulaganje truda i koncentraciju te nisu izazovne pa se mogu dovesti u vezu sa društveno neprihvatljivim ponašanjem. Orijentacija na dokoličarenje u sprezi sa savremenim tehnološkim dostignućima može voditi osjećaju

alijenacije, posljedica čega su nerijetko a(nti)socijalna ponašanja, a zabrinjavajuća je i niska zastupljenost aktivnosti koje podrazumijevaju vršnjačke socijalne kontakte. S druge strane, posjete kafićima i klubovima te druženje s prijateljima i porodicom kao spontane nestrukturirane aktivnosti znatno su više zastupljene, dok vrlo mali broj mladih izvještava o bavljenju uređivanjem životnog prostora, sviranjem muzičkog instrumenta te brigom za mlađe članove obitelji i kućne ljubimce. Dakle, evidentna je tendencija dominacije pasivističkih i konzumentskih oblika provođenja slobodnog vremena mladih, na šta upozoravaju i rezultati drugih istraživanja. To sugerise da mladi svoju potrebu za odmorom i rasonodom zadovoljavaju na štetu razvoja ličnosti, tj. da propuštaju prilike za razvoj uslijed bavljenja aktivnostima besmislenog i komercijalnog karaktera. Time oni prestaju biti subjektima slobodnog vremena: ono se svodi na prazno vrijeme ispunjeno sadržajima niske kulturne i svake druge vrijednosti te nastaje *couch-potato* generacija, koja nakon „radnog“ vremena želi samo pasivan odmor i instant zabavu. Homogenizaciji mladih u načinu provođenja slobodnog vremena doprinosi većinsko nesudjelovanje u aktivnostima poput političkih, volonterskih i humanitarnih te posjećivanju kulturnih ustanova. Komparativni prikaz sudjelovanja mladih u aktivnostima slobodnog vremena 1999., 2004. i 2013. godine (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017) pokazuje da se najveće promjene odnose na potiskivanje „starih“ medija od strane novih te veću participaciju u sportskim i političkim aktivnostima, što svjedoči o blagom porastu potrebe mladih za javnim angažmanom te za manje pasivnim i donekle kreativnijim aktivnostima. Sveprisutnost savremenih medija, s druge strane, usmjerava ih ka hedonističkoj i potrošačkoj životnoj orijentaciji, a njihovo je mjesto u slobodnom vremenu mladih neosporno. Tako Radovanović (2013) navodi da mladi najviše vremena provode gledajući TV i slušajući muziku (preko 70%) te na kompjuteru (30%), a Bezinović, Mitrović i Todorović (2019) da je jedan od dva najčešća oblika provođenja slobodnog vremena učenika pretraživanje interneta. U istraživanju Diklić, Nakić i Šošić (2018) ispitanici na društvenim mrežama provode 2 sata dnevno, a Milačić i Miliša (2010) navode da najveći dio ove populacije dnevno TV gleda 2 do 3 sata. Slični rezultati dobijeni su u pogledu upotrebe interneta, što ukazuje na opasnost od razvoja ovisnosti o medijima. Ovi podaci u skladu su sa stavom Ilišin (2017) da slobodno vrijeme mladih postoji kao poligon za zabavu, opuštanje i rekreaciju, uz povremeni dodatak sadržaja koji kultivišu dokolicu i doprinose razvoju ličnosti, što potvrđuje *hipotezu 1* ovog istraživanja, koja pretpostavlja da se mladi u slobodnom vremenu bave raznim aktivnostima, od kojih je većina u funkciji odmora i rasonode u odnosu na druge funkcije slobodnog vremena.

Adolescenti se nerijetko uključuju u rizična ponašanja kako bi preuzeli kontrolu nad svojim životima, lakše se nosili s tjeskobom, frustracijom i neuspjehom te se povezali s vršnjačkom grupom. U skladu s tim, i određeni dio populacije mladih obuhvaćene ovim istraživanjem manifestuje različite oblike neprihvatljivog ponašanja, poglavito u vidu konzumiranja alkohola, fizičkog nasilja, zloupotrebe opojnih droga i laganja. Međutim, aritmetička sredina za sva ova ponašanja iznosi <1, osim za konzumiranje alkohola, što pokazuje da najveći broj ispitanika nije sklon ispoljavanju neprihvatljivih ponašanja. Bouillet (2017) navodi da su najzastupljenija rizična ponašanja mladih vezana uz konzumaciju legalnih sredstava ovisnosti, a slijedi konzumacija lakših droga, dok su teške rijetko zastupljene. Slično, većina naših ispitanika povremeno konzumira pivo, cider i vino, a slična je situacija i sa žestokim pićima, dok je učestalost korištenja ilegalnih droga znatno niža. Kao i u ranijim istraživanjima, marihuana je droga sa kojom mladi imaju najviše kontakta. S tim u vezi, Šiljak, Stojisavljević i Niškanović (2008) navode da je za oko 25.4% dječaka i 18.6% djevojčica prilično ili vrlo lako nabaviti marihuanu. S druge strane, Bezinović i sar. (2019) su na uzorku iz Istarske županije zaključili da se konzumiranje amfe-tamina, LSD-a, kokaina i opijata može smatrati rijetkim u populaciji srednjoškolaca, što je u saglasnosti i s našim nalazima. Nisko su zastupljene i ovisnosti o kockanju i internetu, premda brojne studije ukazuju na problematiku dostupnosti sportskog kladenja i lutrijskih igara mladima. Dodig (2013) navodi da je 83.1% srednjoškolaca iz urbanih sredina Hrvatske kockalo bar jednom u životu, a Bijedić, Kuralić-Čišić, Kovačević i Vardo (2015) navode procenat od 69.3% za istu populaciju iz Sarajeva i Tuzle. Kompjuterske navike naših ispitanika nalikuju onima ispitanika u istraživanju Carević, Mihalić i Sklepić (2013) u Međimurskoj županiji, a podaci konzistentni s nalazima drugih istraživača dobijeni su i u pogledu vršnjačkog, najprije socijalnog i psihičkog, a zatim fizičkog te seksualnog i online nasilja. Posebni izvještaj Ombudsmana za djecu RS i Mreže mladih savjetnika o vršnjačkom nasilju izvještava o iskazima 58.4% srednjoškolaca koji ukazuju na vršnjačko nasilje (Hadžić-Bajrić, 2012), što je činjenica koju stručnjaci ne smiju ignorisati,

kao ni podatak o sve učestalijem sudjelovanju u neovlaštenoj vožnji. Ostali visoko zastupljeni oblici neprihvatljivog ponašanja ispitanika su laganje, bježanje iz škole te pisanje grafita, što su aktivnosti karakteristične za buntovništvo adolescenata i želju za dokazivanjem vlastite vrijednosti. S druge strane, nisko su zastupljena ponašanja koja se odnose na krađu, rizično spolno ponašanje te delinkvenciju, što znači da mladi uglavnom poštuju zakonske, moralne i društvene norme ponašanja te da su svjesni opasnosti suprotnog postupanja. Dakle, kao i brojna druga istraživanja ovo potkrepljuje tvrdnju da se dio mladih nerijetko uključuje u neprihvatljiva ponašanja, i to najčešće više njih istovremeno, ali pokazuje i kako većinska populacija srednjoškolaca nema takve tendencije, zbog čega smo djelimično potvrdili *hipotezu 2*, koja pretpostavlja da ukupna populacija mladih manifestuje raznolike oblike društveno neprihvatljivih ponašanja.

Mihajlović (2013, prema Radosavljević-Krićanski, 2014) navodi kako longitudinalne studije pokazuju da postoji progresija od blažih ka težim oblicima antisocijalnog ponašanja. U cilju ispitivanja razlika u ispoljavanju neprihvatljivih ponašanja učenika u ranoj (I i II razred) i poznoj (III i IV razred) mladosti, provedene su analize T-testa za nezavisne uzorke. Statistički značajne razlike među grupama najuočljivije su u konzumaciji piva, vina i cidera, gdje vrijednost T-testa iznosi 3.094, što pripada nivou od 1% statističke značajnosti, i konzumaciji žestokih alkoholnih pića, gdje vrijednost T-testa iznosi 2.670. Uz to, veći broj učenika viših razreda konzumira i cigarete, ali je ta razlika statistički značajna na nivou od 10%. Dakle, konzumacija alkohola i duhana raste obzirom na dob, što su rezultati do kojih su došli i Ljubotina i Galić (2002, prema Ricijaš i sar., 2010) na uzorku od 2.349 zagrebačkih srednjoškolaca S druge strane, u istraživanju Milosavljević, Radovanović, Kocić, Vasić i Milovanović (2011), učenici I razreda srednjih škola u Kragujevcu konzumiraju cigarete više nego učenici IV razreda. U prilog našoj tezi idu i istraživanja Telebak, Sabinčić, Babić i Lučić (2017), koji navode da mlađi adolescenti koriste psihoaktivna sredstva u manjem procentu od starijih; te Nikčević-Milković (2014) koja ističe i tendenciju učestalije upotrebe težih droga u višim razredima. Ipak, u našem istraživanju razlike među grupama ispitanika u pogledu zloupotrebe droga nisu pronađene, kao ni u kockarskim aktivnostima. Ovi nalazi protivrječni su onima Dodig (2013), koji ukazuju na razlike u intenzitetu igranja kockarskih igara te, za muškarce, u stepenu razvijenosti štetnih psihosocijalnih posljedica s obzirom na dob. To potvrđuju i Bijedić i sar. (2015), koji navode da se participacija učenika u igrama na sreću povećava prema završnim razredima te Bezinović i sar. (2019) koji ističu da srednjoškolci u odnosu na osnovnoškolce znatno češće praktikuju igre na sreću. S druge strane, statistički značajna razlika pronađena je u pogledu laganja vršnjacima i ukazuje da su mu skloniji ispitanici u ranoj mladosti. Rezultati su potvrđeni Kruskal Wallis testom, čijoj se upotrebi pribjeglo jer nije zadovoljen uslov ANOVA-e. Ovi nalazi mogu se tumačiti u svjetlu spoznaja o podložnosti vršnjačkom pritisku i činjenice da mlađi adolescenti nerijetko imaju niže razine samopouzdanja te neizgrađene ili nestabilne stavove i uvjerenja. U pogledu drugih vidova neprihvatljivog ponašanja nisu zabilježene statističke značajne razlike među ispitanicima u ranoj i poznoj mladosti, pa smo *hipotezu 3*, koja pretpostavlja da učenici starijih razreda češće manifestuju različite oblike neprihvatljivih ponašanja od učenika nižih razreda srednje škole, djelimično prihvatili.

Istraživanja u području društveno neprihvatljivog ponašanja mladih sistematski pokazuju kako je spol jedan od najznačajnijih prediktora, pri čemu takve oblike ponašanja češće manifestuju dječaci, a postoje i razlike u ponašajnim ekspresijama gdje muški spol nerijetko manifestuje teže oblike. Tome u prilog idu podaci dobijeni ovim istraživanjem obzirom na vrijednosti T-testova, pogotovo za konzumaciju psihoaktivnih tvari, nasilničko ponašanje i bježanje iz odgojnih sredina. Tako smo za amfetamin dobili vrijednost od 2.11, za kokain 2.19, a za LSD 2.15, a za tuče 4.48, što je nalaz statistički značajan na nivou od 1% te indicira da je među ispitanicima ženskog spola fizički obračun kao vid ponašanja gotovo potpuno odsutan. Slično se pokazalo i na rezultatima T-testa za nasilje (2.97), koji je podudaran sa stavom iznesenim u brojnim studijama – da su muškarci skloniji delinkventnom i agresivnom ponašanju te konzumaciji psihoaktivnih tvari. Šiljak i sar. (2008) ističu da muški spol prednjači u konzumaciji duhana, droge i alkohola te da je granica za eksperimentisanje kod muškaraca niža u odnosu na djevojke. S druge strane, Bezinović i sar. (2019) navode da srednjoškolke počinju konzumirati duhan ranije od svojih vršnjaka te da konzumiraju više cigareta, dok mladići znatno ranije počinju s konzumacijom alkohola. U pogledu zloupotrebe droga, puno veći broj muškaraca konzumira ilegalne psihoaktivne supstance. S druge strane, ženski spol statistički značajno više konzumira sredstva za smirenje. Ovakvi podaci u skladu su s rezultatima drugih

evropskih istraživanja gdje je primjećena veća upotreba sedativa kod djevojaka (Hibell i sar., 1997, prema Nikčević-Milković, 2014). Razlike s obzirom na spol postoje kod većine igara na sreću: dječaci ih igraju u većoj mjeri, a od svih kockarskih igara spolovi se ne razlikuju samo kod manje rizičnih igara kao što su loto i jednokratne srećke. Pritom je muški spol znatno zastupljeniji u grupi s razvijenim problemima s kockanjem (Dodig, 2013). Bježanje iz odgojnih sredina donekle karakteriše sve adolescente pa Ricijaš i sar. (2010) zaključuju da ispitanici bez obzira na spol u jednakoj mjeri manifestuju bezvoljnost, rastresenost i markiranje. Međutim, u našem istraživanju uočena je razlika među spolovima u bježanju od kuće na nivou statističke značajnosti od 1% ($T=2.34$). To potvrđuje navod Glavina-Kozić (2002, prema Zrlić, 2008) da spol determiniše statistički značajnu razliku kad je riječ o neopravdanom izostajanju, obzirom da su buntovništvo, nekonformizam i nepridržavanje normi tipičniji za mušku spolnu ulogu u našoj kulturi. Uopšteno, rezultati istraživanja konzistentno ukazuju da su eksternalizirani problemi u ponašanju češći kod dječaka, a internalizirani kod djevojčica. Usljed toga, adolescentice predstavljaju manjinu među delinkventima, ali podaci savremenih istraživanja pokazuju da se njihov broj naglo povećava. Proučavanje ovog fenomena potrebno je zbog mogućnosti da preventivski programi osmišljeni prevashodno za dječake nisu prilagođeni djevojčicama. Veliko istraživanje provedeno u Holandiji i Italiji ukazuje da su djevojke rizičnije u području seksualnog, a dječaci u području delinkventnog ponašanja i zloupotrebe droga (Ciairano i sur., 2009, prema Ricijaš i sar. 2010). Štulhofer, Jureša i Mamula (2000) ističu da više od četiri petine mladih ima iskustvo rizičnog spolnog ponašanja, što potvrđuje normalnost njegovog pojavljivanja u adolescentnoj populaciji, pri čemu su muškarci u većem riziku. Tako, na temelju naših istraživačkih nalaza, *hipotezu 4*, koja pretpostavlja da dječaci manifestuju više neprihvatljivih oblika ponašanja nego djevojčice iste ili približne hronološke dobi, možemo prihvatiti.

Postignuća mladih i njihov budući socijalni status dominantno su uslovljeni startnim životnim pozicijama koje su, pak, posljedica postojećih socioekonomskih i kulturnih zadanosti (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017). U cilju ispitivanja uticaja socioekonomskog statusa obitelji na ispoljavanje neprihvatljivih ponašanja mladih, na temelju samoiskaza ispitanika definisane su tri grupe: ispodprosječni, prosječni i iznadprosječni status. Primjenom Kruskal Wallis testa pronađena je statistički značajna razlika na nivou od 5% u pogledu laganja roditeljima i vršnjacima, krađe i bježanja od kuće, koje češće manifestuju mladi nižeg socioekonomskog statusa. Pritom treba istaći da vrlo mali broj ispitanika izvještava o iznad i ispodprosječnom socioekonomskom statusu obitelji: čak 86.5% ispitanika ocjenjuje ga prosječnim. Ipak, nalazi većine drugih istraživanja također ukazuju da mladi čiji su roditelji višeg obrazovnog statusa češće koriste svoje slobodno vrijeme na kulturne i društvene sadržaje (Ilišin, 2000, prema Mlinarević i sar., 2007), a brojne studije dokazale su vezu između lošijeg socioekonomskog statusa obitelji i poremećaja u ponašanju mladih. Mejovšek, Buđanovac i Šućur (2001, prema Bouillet i Uzelac, 2007) navode da su djeca u obiteljima niskog socioekonomskog statusa, opterećena egzistencijalnim problemima i roditeljskim sukobima, izložena nekontrolisanom kažnjavanju, zlostavljanju, zanemarivanju i napuštena djeca sklonija agresivnosti. Najviše maloljetnih prestupnika dolazi iz ovakvih obitelji, što potvrđuju Maughan i Rutter (2001, prema Trajkov, Stamenkova-Trajkova i Arnaudova, 2012), koji navode da ih karakteriše nezaposlenost roditelja, niska primanja i loši stambeni uslovi. Bouillet (2017) rizičnim činiocem za delinkvenciju smatra niže obrazovanje očeva mladih koje je neposredno povezano sa socioekonomskim statusom obitelji, ali i društvenim odobravanjem pojedinih oblika ponašanja. S druge strane, zaštitnim činiocima od sklonosti visokorizičnim ponašanjima autorica Bouillet (2017) drži psihosocijalnu zrelost u kombinaciji s višim obrazovanjem, religioznošću i povoljnijom socioekonomskom situacijom obitelji. U svjetlu iznesenog te uzimajući u obzir veličinu i karakteristike uzorka, *hipotezu 5*, koja pretpostavlja da učenici nižeg socioekonomskog statusa manifestuju više neprihvatljivih ponašanja od učenika višeg socioekonomskog statusa, možemo djelimično prihvatiti.

Iako mnogi naučnici tvrde da je obitelj najodgovornija za razvoj djeteta jer ima uticaj na njega tokom cijelog života, ne treba zanemarivati druge agense socijalizacije (Kepeš, 2014). Raboteg-Šarić i sar. (2002) ističu da je neorganizovano provođenje slobodnog vremena povezano s nižim školskim uspjehom i rizičnim ponašanjem. S druge strane, adolescenti koji se bave vannastavnim aktivnostima postižu znatno bolji školski uspjeh. Dakle, ravnoteža između dobrobiti i štetnih posljedica načina provođenja slobodnog vremena dijelom zavisi od toga provode li mladi bar jedan njegov dio u strukturisanim slobodnim aktivnostima. Brlas (2010) slobodno vrijeme vidi kao posebno rizično za

početak eksperimentisanja sa sredstvima ovisnosti. Dosada u njemu povezana je s uključenošću u devijantne aktivnosti, što je važno uzme li se u obzir da skoro trećina srednjoškolaca izvještava o dosadi tokom vremena provedenog izvan škole. Prema Nikčević-Milković (2014), zabrinjavajući je podatak da manje od 20% mladih slobodno vrijeme provodi strukturisano i aktivno, jer je ono kao takvo važan zaštitni činilac za prevenciju poremećaja u ponašanju. U analizi podataka dobijenih našim istraživanjem primijenjen je T-test na 2 grupe učenika: onima uključenim u vannastavne aktivnosti i onima koji nisu, a rezultati pokazuju izostajanje statistički značajne razlike među grupama za bilo koji oblik ponašanja. Nasuprot tome, Radovanović (2015) navodi da strukturisano, aktivno provedeno slobodno vrijeme smanjuje učestalost loših obrazaca ponašanja. Naime, sudjelovanje u vanškolskim aktivnostima zaštitni je mehanizam za eksternalizirane, a neki nalazi ukazuju na preventivnu funkciju i za internalizirane probleme u ponašanju. Da ovaj odnos nije linearan pokazuju studije prema kojima sudjelovanje u sportskim aktivnostima može biti povezano i s više problema u ponašanju. Ipak, konstruktivno provođenje slobodnog vremena mladih izrazito je važno jer pomaže ispunjavanju razvojnih zadataka ovog razdoblja. Uz to, uključenost u određene klubove pomaže razvoju samokontrole i samodiscipline koje predstavljaju važan zaštitni mehanizam za agresivno i delinkventno ponašanje (Tangney, Baumeister i Boone, 2004, prema Maurović, 2015). Tako učenici koji sudjeluju u vannastavnim ili vanškolskim aktivnostima u istraživanju Valjan-Vukić (2016) ostvaruju zadovoljavajuće odnose s vršnjacima i voditeljima aktivnosti, a oni adolescenti koji imaju skladne odnose sa svojom okolinom imaju veće samopoštovanje, manje su usamljeni, imaju razvijenije socijalne vještine i postižu bolji školski uspjeh (Vizek-Vidović, Rijavec, Vlahović-Štetić i Miljković, 2003). Bezinović i sar. (2019) zaključuju da sportske aktivnosti doprinose manjoj zastupljenosti simptoma depresivnosti kod učenika te da oni koji posvećuju slobodno vrijeme kulturnim sadržajima u značajno manjoj mjeri konzumiraju razna sredstva ovisnosti. Uključenost u fizičke aktivnosti, pogotovo strukturisane, može služiti kao zaštitni mehanizam i zbog kontakata s pozitivnim modelima identifikacije i širenja socijalne mreže (Maurović, 2015). Uprkos iznesenome, dobijeni nalazi navode nas djelimično prihvatanje *hipoteze 6*, koja pretpostavlja da mladi koji organizovano provode i produktivno koriste slobodno vrijeme manifestuju manje neprihvatljivih ponašanja od vršnjaka koji ga provode u dokolici. Pritom, ovo može sugerisati i da su postojeće vannastavne aktivnosti neadekvatno pedagoški artikulisane i vođene.

Pretpostavka da školski djelatnici u praksi uočavaju raznovrsna društveno neprihvatljiva ponašanja mladih zdravorazumska je i potvrđuju je brojni naučni dokazi. Međutim, na pitanje o eventualnoj ekspanziji ovih manifestacija u savremenom dobu u literaturi se nailazi na dvojake odgovore, što je rezultat dobijen i ovim istraživanjem: jednak broj ispitanica pojavu društveno neprihvatljivih ponašanja mladih drži neintenziviranom i intenziviranom. Do suprotnih rezultata dolaze Sokač (2014) i Bileta (2015) u čijim istraživanjima većina ispitanika smatra da sve veći broj mladih ispoljava nepoželjna ponašanja. Pritom se intenziviranje manifestacija ovog fenomena uglavnom atribuirira cjelokupnoj situaciji u društvu, što je nalaz nalik onom dobijenom u našem istraživanju. Ispitanice neprihvatljiva ponašanja mladih pripisuju promjenama u društvu i obiteljskim vrijednostima, intenzivnom razvoju tehnologije, uticajima globalne kulture, većoj dostupnosti opojnih sredstava i kockarskih igara itd. Zloković i Vrcelj (2010) dobile su slične odgovore u istraživanju s nastavnicima, pri čemu se ističe važnost uloge roditelja u modelovanju prosocijalnih ponašanja mladih. Naglasak na nju stavljaju i pedagozi, posebno na vrijednosni sistem obitelji, zajedničko vrijeme, nadzor i pravovremenu korekciju ponašanja, pružanje podrške, pažnje i ljubavi te aktivno učešće u odgojno-obrazovnom procesu. Saradnja roditelja i škole iz različitih razloga često izostaje, a poseban je problem motivisanje dijela njih na saradnju zbog čega preventivne intervencije ne postižu očekivane rezultate. Zato je nužno redefinisanje i aktualiziranje važnosti stvarnog partnerstva obitelji i škole, čemu bi pridonio ekspertni pristup trenutnom stanju i iznalaženju rješenja primjerenih potrebama djece i odraslih (Zloković i Vrcelj, 2010). Posebno je važno u službu pozitivnog razvoja mladih staviti vannastavne aktivnosti, koje uslijed svojih specifičnosti pružaju velike mogućnosti za odgojno djelovanje. Školski primarno-preventivni programi trebali bi obuhvatati sve srednjoškolce. Uprkos tome, tek 29% ispitanika je učestvovalo u njima, što je podatak sličan onom iznesenom u Posebnom izvještaju Ombudsmana za djecu RS i Mreže mladih savjetnika o vršnjačkom nasilju (Hadžić-Bajrić, 2012). Pritom, gotovo trećina ispitanika smatra ove programe neuspješnima, što je vjerovatno posljedica primjene zastarjelih oblika i metoda rada, ali i neprimjerenosti tema aktivnosti. Do sličnih

rezultata došle su Zloković i Vrcelj (2010), koje iznose da su najčešći programi prevencije u oblasti nasilja, dok su ostala područja zastupljena u znatno manjoj mjeri, a uključuju prevenciju ovisnosti, vještine komunikacije, dječja prava i dr. Srednjoškolci u našem istraživanju iskazali su potrebu za realizacijom i tema seksualnog odgoja, mentalnog zdravlja te onih neformalnijeg karaktera, specifičnih za adolescenciju i aktuelnu životnu stvarnost. Zloković i Vrcelj (2010) ističu da uporedivost ovih podataka s istraživanjima provedenim u drugim Evropskim zemljama upućuju na zaključak o potrebi ne samo multidisciplinarnog pristupa problemima mladih, već međunacionalnih strategija njihove zaštite. Na efekte preventivnih školskih programa nepovoljno utiču i izostanak podrške od strane kolega te nezainteresovanost učenika i nepovjerljivost prema instituciji škole i njenim djelatnicima, ali je prije svega ključno stvaranje sistematskih rješenja za njihovu provedbu. U poteškoće u implementaciji u školskoj praksi možemo ubrojati i nepotpunost stručnih službi, preopterećenost administrativnim poslovima, osjećaj nemoći i uopšteno indiferentnost društva prema mladima. Uz to, ispitanice u našem istraživanju ukazuju na postojanje potrebe za dodatnom edukacijom i treninzima nastavnog školskog osoblja, baziranoj na praksi umjesto samo na generalizovanim teorijskim pretpostavkama, te jednako dostupnoj prosvjetnim djelatnicima u različitim dijelovima države kako bi ih se osposobilo za djelovanje u skladu sa savremenim preventivnim principima. Na temelju iznesenog smo *hipotezu 7*, koja pretpostavlja da pedagozi smatraju da se pojava neprihvatljivih ponašanja mladih intenzivira i da nisu zadovoljni efektima školske prevencije, djelimično potvrdili.

Zaključna razmatranja

Slobodno vrijeme jedan je od važnih faktora koji djeluju na ukupni razvoj čovjekove ličnosti, a obzirom na to koliko je važno u procesu odgoja i obrazovanja, nužno je multidisciplinarno izučavanje ovog fenomena. Nužnost intencionalnog odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu poizilazi iz snage ovog najdjelotvornijeg sredstva u sprječavanju nepoželjnih ponašanja mladih te najbolje pripreme za život. Opšta istraživačka hipoteza da slobodno vrijeme mladih pruža značajne mogućnosti za pedagošku prevenciju uz poticaj i pomoć mladima u njegovom osmišljavanju i produktivnom korištenju, te da je odgoj mladih *za slobodno vrijeme i u njemu* neopravdano zapostavljen u teorijskoj i praktičnoj odgojnoj djelatnosti potvrđena je dobijenim nalazima. Mladi se u slobodno vrijeme bave raznovrsnim aktivnostima, pri čemu preovladavaju one usmjerene k odmoru i razonodi, nasuprot drugih funkcija slobodnog vremena. Najveći broj adolescenata nije sklon ispoljavanju neprihvatljivih ponašanja, dok ih oni koji jesu manifestuju najčešće u vidu konzumacije alkohola, fizičkog nasilja, zloupotrebe droga i laganja. U ovom istraživanju, statistički značajne razlike među grupama ispitanika u ranoj i poznoj mladosti pronađene su samo u konzumaciji alkohola i cigareta te laganju vršnjacima. Veća je zastupljenost ovih ponašanja kod ispitanika muškog spola, pri čemu su detektovane značajne razlike među grupama u pogledu konzumacije psihoaktivnih tvari, agresivnosti i nasilničkog ponašanja te bježanja od kuće. Socioekonomski status obitelji mladih pokazao se relevantnim u vezi sa laganjem roditeljima i vršnjacima te krađom i bježanjem od kuće. Među grupama ispitanika koji sudjeluju u vannastavnim i vanškolskim aktivnostima nisu pronađene statistički značajne razlike za bilo koji vid neprihvatljivog ponašanja. Moguće razloge za ovakav nalaz, koji je u kontradikciji s onim u drugim studijama, možemo tražiti u kvaliteti vannastavnih i vanškolskih aktivnosti, kompetencijama voditelja istih, ali i u ograničenjima ovog istraživanja. Imajući u vidu pritužbe praktičara i šire javnosti o ekspanziji neprihvatljivih ponašanja mladih, ispitali smo stav školskih pedagoga o ovom pitanju te njihovo zadovoljstvo djelovornošću školskih preventivnih aktivnosti. Zabilježena su neslaganja u iskazima pedagoga, pri čemu je podudarnost u odgovorima ispitanika postignuta u domeni atribuiranja pojave neprihvatljivih ponašanja mladih, poteškoća u praktičnoj provedbi školske prevencije te potrebe za kontinuiranim stručnim usavršavanjem osoblja u ovom polju pedagoškog rada.

Dobijene nalaze, uz sva metodološka i istraživačka ograničenja, treba preoblikovati u preporuke za unapređenje preventivne prakse u našem odgojno-obrazovnom sistemu. U direktnom radu mladima treba pristupati pozitivno i mentorski, kroz podsticanje i uvažavanje njihovog vođstva te osnaživanje potrebnih vještina; aktivno oslušivati njihove potrebe i na temelju toga definisati prioritete; razumjeti njih, okolinu iz koje dolaze i iskustva koja su stekli te pružati istinite informacije u cilju stvaranja sigurnog okruženja; osigurati raznolikost u radu i izvorima finansiranja, kvalitetan stručni tim i saradnju sa zajednicom; kontinuirano promišljati kako motivisati mlade na aktivno sudjelovanje te

tražiti povratne informacije i u skladu s njima razvijati praksu. Stručna služba škole treba poticati njezinu transformaciju te u partnerstvu s roditeljima i zajednicom organizovati edukativne, kulturne i rekreativne sadržaje za slobodno vrijeme, kao i kreirati kvalitetne programe na primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj preventivskoj razini utemeljene na praćenju potreba i rizika, dokazanim ishodima, povezivanju škole i zajednice, nauke i prakse. Pritom prevenciju treba adresirati na višestruke razloge (rizike, potrebe, stanja, okolnosti), ona mora biti sistemska, intencionalna, kontinuirana i pravovremena, a ne fragmentisana i povremena, uvažavati lokalni kontekst, poticati saradnju među brojnim društvenim akterima, te evaluirana na primjeren način. Za kvalitetnu provedbu prevencije nužno je osigurati dodatno osposobljavanje nastavnog kadra te poticati razmjenu iskustava, kao i uvesti sadržaje pedagogije slobodnog vremena i metodike vannastavnog rada u inicijalno obrazovanje budućih odgojno-obrazovnih djelatnika. Važne pretpostavke uspješne realizacije uključuju i osiguravanje materijalnih sredstava za razvoj postojećih programa te kontinuirani rad na poboljšanju ozračja i demokratizaciji škole. Osim toga, potrebno je osnažiti i proširiti partnerstvo s roditeljima te poticati vještine uspješnog roditeljstva kroz edukativni i savjetodavni rad. Akcenat bi trebao biti na osnaživanju obitelji i djece, s jedne, i škole, s druge strane, i njihovo povezivanje s resursima u lokalnoj zajednici. U lokalnoj zajednici treba izgraditi infrastrukturu za provođenje vremena u razvojno-pozitivnim aktivnostima, poput omladinskih kutaka, parkova, terena i sl., organizovati brojne obrazovne, sportsko-rekreativne, kulturno-umjetničke i druge događaje prilagođene lokalnim specifičnostima te implementirati preventivne programe na svim razinama. Ovim istraživanjem nastojali smo doprinijeti teorijskim spoznajama pedagogije slobodnog vremena kroz prikupljanje, analiziranje i predstavljanje podataka o kulturi provođenja slobodnog vremena mladih, incidenciji neprihvatljivih oblika ponašanja u ovoj populaciji i razlikama u njihovom manifestovanju prema određenim sociodemografskim karakteristikama te ulozi slobodnog vremena pedagoškoj prevenciji. Istraživanja ove problematike važna su jer postojeći rezultati nisu jednoznačni, nerijetko uslijed velikih lokalnih i individualnih razlika, te jer su nužna za razvoj teorije i prakse koje će usmjeravati mlade ka razvojno pozitivnom provođenju slobodnog vremena, odvrćajući ih od stihijskih i dehumanizirajućih aktivnosti koje se, bez primjerenog pedagoškog vođenja, u njemu mogu javiti. U skladu s tim, ovo istraživanje treba služiti kao podsticaj za daljnja ispitivanja problematike slobodnog vremena mladih, pri čemu bi bilo dragocjeno usmjeriti pažnju na sociodemografska obilježja čiji uticaj ovdje nije ispitan, a koje su se u drugim studijama i praksi pokazale značajnima, poput mjesta stanovanja, školskog uspjeha, nivoa obrazovanja roditelja, religioznosti itd. Nužno je i specifičnije istraživanje pojedinih rizičnih oblika ponašanja koji se javljaju u najvećem opsegu, a koji predstavljaju opasnosti za dobrobit adolescenata te usmjeravanje pažnje na probleme mentalnog zdravlja. Pedagoškoj struci i praktičnoj djelatnosti istraživanje može poslužiti kroz pregled istraživačkih nalaza koji su uvijek najbolji temelj za osmišljavanje aktivnosti, te formulisane preporuke i sugestije za planiranje, organizaciju i realizaciju aktivnosti u slobodnom vremenu u funkciji prevencije neprihvatljivih ponašanja.

Literatura

- Bašić, J. (2012). Prevencija poremećaja u ponašanju u školi. U: Vladović, S. (ur.) *Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju*. Velika Gorica: Tiskara Velika Gorica, str. 11-22.
- Bezinović, P., Mitrović, H. i Todorović, V. (2019). *Analiza rizičnih ponašanja i konzumacija opojnih sredstava kod učenika osnovnih i srednjih škola u Istarskoj županiji*. Pula: Zavod za javno zdravstvo.
- Bijedić, M., Kuralić-Ćosić, L., Kovačević, R. i Vardo, E. (2015). Navike kockanja srednjoškolaca u dvije urbane sredine u Bosni i Hercegovini. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, vol. 1, br. 2, str. 43-65.
- Bileta, M. (2015). *Uloga pedagoga u prevenciji rizičnih ponašanja kod djece i mladih*. Završni rad, Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.
- Bouillet, D. (2017). Zdravlje i rizična ponašanja suvremene generacije mladih. *Generacija osujećenih: Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*; Ilišin, V. i Spajić-Vrkaš, V. (ur.). Zagreb: Institut za društve-na istraživanja, str. 319-346.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.

- Brlas, S. (2010). *Važno je ne započeti: neki temeljni pojmovi psihologije ovisnosti*. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo "Sveti Rok" Virovitičko-podravске županije.
- Carević, N., Mihalić, M. i Sklepić, M. (2014). Ovisnost o internetu među srednjoškolcima. *Socijalna politika i socijalni rad*, vol. 2, br. 1, str. 64-81.
- Cvetković, M. i Radović, O. (2012). Načini provođenja slobodnog vremena srednjoškolaca u Kosov-skoj Mitrovici. *Međunarodni tematski zbornik: Socijalizacija u uslovima društvene krize*; Krstić, M. (ur.). Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, str. 52-73.
- Diklić, J., Nakić, M. i Šošić, D. (2018). Edukativna uloga društvenih mreža u medijskom odgoju djeteta. *Communication Management Review*, vol. 4, br. 1, str. 180-197.
- Dodig, D. (2013). *Obilježja kockanja mladih i odrednice štetnih psihosocijalnih posljedica*. Doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hadžić-Bajrić, Z. (2012). *Poseban izvještaj Ombudsmana za djecu i Mreže mladih savjetnika o vršnja-čkom nasilju*. Banja Luka: Ombudsman za djecu Republike Srpske.
- Ilišin, V. i Spajić-Vrkaš, V. (2017). *Generacija osujećenih: mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A., Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja i Friedrich Ebert Stiftung.
- Kepeš, N. (2014). *Socijalna pedagogija u funkciji prevencije i resocijalizacije poremećaja u ponašanju kod djece i adolescenata*. Bihać: Islamski pedagoški fakultet u Bihaću.
- Maurović, I. (2015). *Otpornost adolescenata u dječjim domovima*. Doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Mijatović, M. (2014). Mogući načini organizovanja slobodnog vremena mladih. *Istraživanja u pedagogiji*, vol. 4, br. 2, str. 37-47.
- Miliša, Z. i Milačić, V. (2010). Uloga medija u kreiranju slobodnog vremena mladih. *Riječki teološki časopis*, vol. 36, br. 2, str. 571-590.
- Mlinarević, V., Miliša, Z., Proroković, A. (2007). *Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije – usporedba slavonskih gradova i Zadra*. Pedagogijska istraživanja, vol. 4, br. 1, str. 81-99.
- Nikčević-Milković, A. (2014). *Pregled istraživanja elektroničkog nasilja među djecom i mladima*. Knjiga sažetaka sa znanstveno-stručnog skupa posvećenog nasilju: e-nasilje - izazovi proučavanja i preveniranja nasilja u okviru novih medija, Osijek.
- Pehar-Zvačko, L. (2003). *Slobodno vrijeme mladih ili...* Sarajevo: Filozofski fakultet UNSA.
- Pešić, J., Videnović, M., Plut, D. (2009). *Problemi mladih u Srbiji: odrastanje u uslovima društvene krize*. Srpska politička misao, vol. 25, br. 3, str. 157-182.
- Petani, R. i Vulin, A. (2018). Spolno ponašanje adolescenata, njihova informiranost i mišljenje o seksualnosti. *Acta Iadertina*, vol. 15, br. 1, str. 35-58.
- Petrović, J. i Zotović, M. (2010). *Isti ili drugačiji: slobodno vreme mladih u Vojvodini i u svetu*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, vol. 130, str. 73-88.
- Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša-Žganec, A. (2002). *Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*. Društvena istraživanja, vol. 11, br. 2-3, str. 239-263.
- Radosavljev-Kirčanski, J. D. (2014). *Emocionalni i bihevioralni problemi adolescenata izloženih nasilju u zajednici*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Radovanović, I. (2015). Učestalost zloupotrebe droge u populaciji učenika srednjih škola u Beogradu. U: Butorac, K. (ur.): *Zbornik radova IV. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Istraživački dani visoke policijske škole u Zagrebu“*. Zagreb: MUP RH, Policijska akademija.
- Rattinger, M. (2018). Odnos slobodnog vremena i kvalitete života srednjoškolaca. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, vol. 64, br. 1, str. 43-57.
- Ricijaš, N., Krajcer, M. i Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca – razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, vol. 12, br. 1, str. 45-63.
- Sokač, A. (2014). Čimbenici koji utječu na rizično ponašanje djece i mladih. *Educatio biologiae: časopis edukacije biologije*, br. 1, str. 117-124.
- Šiljak, S., Stojisavljević, D. i Niškanović, J. (2008). Socijalno-demografske determinante rizičnog saobraćajnog ponašanja odraslog stanovništva Republike Srpske. *Medical data*, vol. 9, 3, 223-228.

- Šiljković, Ž., Rajić, V., Bertić, D. (2007). Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. *Odgojne znanosti*, vol. 9, br. 2, str. 133-145.
- Štulhofer, A., Jureša, V. i Mamula, M. (2000). Problematični užici: rizično seksualno ponašanje u kasnoj adolescenciji. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, vol. 9, 6, 867-893.
- Telebak, D., Sibinčić, S., Babić, N. i Lučić, N. (2017). Upotreba psihoaktivnih supstanci u adolescen-ciji. *Biomedicinska istraživanja*, vol. 8, br. 2, str. 165-171.
- Trajkov, I., Stamenkova-Trajkova, V., Arnaudova, S. (2012). Socijalizacija dece s rizičnim ponaša-njem. U: Jovanović, B., Krstić, M. (ur.), *Socijalizacija u uslovima društvene krize*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Vizek-Vidović, V., Rijavec, M., Vlahović-Štetić, V. i Miljković, D. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP; VERN.
- Zloković, J., Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12. 1, 197-213.
- Zrlić, S. (2008). Povezanost konzumacijskih navika srednjoškolaca i školskih izostanaka. *Pedagogijska istraživanja*, vol. 5, br. 2, str. 167-184.

EXTRA-CURRICULAR ACTIVITIES AS A FUNCTION OF PEDAGOGICAL PREVENTION OF UNACCEPTABLE FORMS OF YOUTH BEHAVIOR

Summary

Leisure time is one of the important factors influencing the development of young people, and intentional educational activity in it has three functions: preventive, formative & curative. In this paper, we examined leisure time in service of pedagogical prevention of socially unacceptable forms of youth behavior in order to determine its content, forms & activities in this domain. The research was conducted in November 2020, in Trebinje, during which 200 high school students & 4 school pedagogues were surveyed. The general re-search hypothesis - that leisure time of young people provides significant opportunities for pedagogical prevention with encouragement & assistance to young people in its design & productive use, and that the education of young people in leisure time is unjustifiably neglected in theoretical and practical educational activities, has been confirmed, as well as sub-hypotheses about the functionality of youth activities in leisure time & the impact of gender on the manifestation of socially unacceptable behavior. Hypotheses about the general manifestation of these forms of youth behavior, the influence of age, socioeconomic status & parti-cipation in extracurricular activities on the phenomenon as well as the attitudes of pedagogues about so-cially unacceptable behavior of young people & the effects of school prevention programs were partially confirmed. The obtained findings support the results of studies by other authors & conclusions that emerge from them on how the potential of leisure time for positive development & prevention is used insufficiently used. In further research, it would be valuable to focus on sociodemographic characteristics whose impact on leisure time has not been examined here, which have proved significant in other research and practice.

Key words: *leisure time, youth, unacceptable forms of behavior, pedagogical prevention*

FAKTORI REZILIJENTNOSTI STUDENATA KROZ METODIČKI ONLINE NASTAVNI MODEL PISANJA TERAPEUTSKIH BAJKI TOKOM COVID 19

Aleksandra Šindić¹⁹¹

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Jurka Lepičnik Vodopivec¹⁹²

Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem

Apstrakt: Studija je proizašla iz šireg kvalitativnog razvojnog istraživanja koje je imalo introspektivni pristup, a izvedeno je krajem 2020. godine u kojem je učestvovalo 36 studenata Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci i Pedagoškog fakulteta Univerziteta Primorska Kopar. Cilj studije je bio izdvojiti i ispitati faktore koje doprinose rezilijentnosti studenata tokom realizacije modela online nastave u vrijeme pandemije COVID 19. Metodički pripremljen nastavni online model baziran je na pisanju terapeutskih bajki za djecu, s akcentom na socijalno-emocionalnu dimenziju i situaciono učenje u promijenjenim životnim uslovima tokom pandemije COVID 19 (Šindić i sar, 2022). Teorijski okvir ove studije su činili rezilijentnost, učenje u kontekstu i terapija bajkama. Podaci o ličnim doživljajima i uvidima učenika tokom ovog posebno izvedenog procesa učenja prikupljeni su putem introspektivnog pisanog intervjua. Tematskom analizom relevantne literature i sadržaja studentskih odgovora izdvojili smo tri kategorije (faktora) koji doprinose rezilijentnosti studenata tokom pisanja terapeutskih bajki: sposobnost obrade emocija, empatija, altruizam, rad u zajednici, pozitivna perspektiva: optimizam. i vjera u budućnost.

Ključne riječi: rezilijentnost, dodiplomsko obrazovanje, online nastava, pisanje terapeutske priče za djecu tokom COVID 19, emocionalni i društveni angažman učenika

Uvod

Pademija COVID 19 je izazvala brojne probleme, stresove i traume ljudi u svim državama svijeta. Prilikom ovakvih dešavanja bitno je razvijati rezilijentnost pojedinca. Rezilijentnost je višedimenzionalni pojam. U zavisnosti od tačke posmatranja, rezilijentnost može da se odnosi na: otpornost, sposobnost suočavanja s krizom, sposobnost prilagodavanja i vraćanja u ravnotežu. sposobnost da se apsorbuje šok i trauma, da se uspostavi samoorganizacija, održivost (Reghezza-Zitt et al., 2012) te da se na adekvatan način osoba suoči sa problemima, uspješno adaptira na novonastalu situaciju, bez obzira na njenu složenost, te da se kroz novonastala dešavanja i dalje usavršava i razvija (Munitlak Ivanović i Mitić, 2016). Predstavlja kapacitet osobe za podnošenje količine stresa bez promjene u razvojnom putu (Zatura, Hall, & Murray, 2008). Neki od faktora koji utiču na rezilijentnost osobe su otvorenost, ekstrovertnost, kooperabilnost (prijatnost), unutrašnja tačka kontrole, samouvjerenost, pozitivna interpretacija događaja, kohezivna integracija nedaća i optimizam, intelektualno funkcionisanje, kognitivna fleksibilnost, socijalno vezivanje, pozitivan self-koncept, emocionalna regulacija, ugodne emocije, duhovnost, aktivno prevazilaženje, otpornost, optimizam, nada, snalažljivost, adaptabilnost (Joseph & Linley, 2006), altruizam i usmjerenost na cilj (Zotović, 2002), autonomiju i produktivnu aktivnost; interpersonalni uvid i toplinu (Klohen, 1996), nada u budućnost (Curtis i Cicchetti, 2003; Franušić, 2021).

---

¹⁹¹ aleksandra.sindic-radic@ff.unibl.org

¹⁹² Jurka.Lepicnik@pef.upr.si

Promovisanje rezilijentnosti je jačanje dostupnih i uspostavljanje novih izvora zaštite, snage i pomoći na nivou pojedinca i njegovog okruženja kako bi pojedinac mogao što kvalitetnije da živi i radi uprkos stresu, a vaspitanje i obrazovanje je potrebno iskoristiti za razvijanje rezilijentnosti (Kiswarday, 2013) djelovanjem u kontekstu različitih prirodnih katastrofa kada se dešavaju (Orlovic, 2017). Kiswarday (2013) uočava značaj osnaživanja učesnika u vaspitno-obrazovnom procesu, ukazujući da je potrebno održati i uspostaviti nove oblike zaštite, snage i pomoći u kontekstu pojedinca i njegove okoline, da bi pojedinac, uprkos teškoćama na najbolji način mogao da se razvija i funkcioniše u određenim uslovima. Cefai (2008) navodi vaspitno-obrazovnu ustanovu kao bitnu ustanovu za podršku rezilijentnosti izvan porodičnog okruženja.

Poseban izazov za vaspitanje i obrazovanje predstavljala je pandemija COVID 19. Život u vrijeme COVID 19 je bio promenjen i stresan i za studente i za druge mlade ljude (Kerč idr, 2021; Rupnik Vec idr. 2020; Yang, Chen i Chen, 2021) te je bilo bitno nastavu oblikovati tako da podstiče rezilijentnost studenata. Bitne pretpostavke podsticanja rezilijentnosti su emocionalne i socijalne komponente ličnosti (Popović-Citić, Bukvić Branković, Kovačević Lepojević, 2021). Rezultati istraživanja nastave tokom COVID 19 ukazuju da je online okruženje socijalno-emocionalno osiromašeno i sterilno (Rupnik Vec idr. 2020), te je niži kvalitet socio-emocionalnog aspekta nastave, interakcije i povjerenja između učenika i učitelja (Anderson, 2021), a minimiziran kontakt između učesnika vaspitno-obrazovnog procesa (Taber, 2021). Zbog toga je postojala potreba prilagođavanja i restrukturiranja dodiplomskog obrazovanja mjerama zaštite tokom pandemije COVID-19 ne samo kod prelasku sa tradicionalne na onlajn nastavu, već i u njenoj transformaciji, integraciji i oblikovanju da promoviše rezilijentnost svih učesnika koristeći nove načine izražavanja.

Naracija je oblik izražavanja koji nema prostorna ograničenja, može koristiti djeci ali i ljudima svih starosnih grupa i svih kultura, zbog čega i jeste tako primjenljiva (Ličen, 2021). Rasprave o pripovijedanju i razvoju narativnih metoda utkane su u Brunerova djela (Bruner, 2002), evoluirajući u razne prakse na svim nivoima obrazovanja. Otkrića neuronauka o uticaju priča na mozak postala su jako zanimljiva obrazovnim radnicima (Mazzini, 2012; Armstrong, 2015).

Terapiju pisanjem (Tadić, 2018), narativnu terapiju koja eksternalizuje problem (Ličen, 2021), te maštu i psihološku metaforu koje su osnova terapijske bajke (Ortner, 2009; Perrow, 2010; Schapiro in Aram, 2019), mnogi autori smatraju kao bitne tehnike za očuvanje duševnoga zdravlja odraslih (Kruger in Reddemann, 2013; Widdowson, 2010) i razvijanje rezilijentnosti.

Kao sastavni dio online univerzitetske nastave u vrijeme pandemije COVID 19, na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci i Pedagoškom fakultetu Univerziteta Primorska razvijen je metodički model nastave putem kojeg su studenti dobili obuku i pisali terapijske bajke za djecu u vrijeme pandemije COVID (Šindić i sar., 2022). U ovoj studiji, namjera nam je bila da na osnovu studentskih introspektivnih odgovora istražimo učinkovitost navedenog nastavnog modela iz ugla razvoja rezilijentnosti studenata.

Metod

Život za vrijeme COVID-19 u 2020-oj godini bio je poseban izazov za mlade ljude (Kerč idr, 2021; Rupnik Vec idr. 2020, Yang, Chen i Chen, 2021), a tako i za oblikovanje univerzitetske nastave koja je pored toga što je izdvojena u virtuelni prostor trebala odgovoriti i na novonastale potrebe studenata za rezilijentnošću pri prevazilaženju stresa prouzrokovanog COVID-19. Polazeći od saznanja da je kroz vaspitanje i obrazovanje moguće razvijanje rezilijentnosti (Kiswarday, 2013) djelovanjem u kontekstu različitih prirodnih katastrofa (Orlovic, 2017) kao podršku studentima razvijen je nastavni online model. Okosnica modela je bila pisanje terapijskih bajki za djecu, a prioritet su mu bile socijalno-emocionalna i situaciona dimenzija učenja studenata u promijenjenim uslovima života i rada tokom pandemije COVID 19 (više u: Šindić i sar, 2022).

Nakon izvedenog metodičkog online nastavnog modela u kojem su studenti dobili instrukcije o pisanju terapijskih bajki te ih uz mentorstvo profesora napisali i publikovali online slikovnicu *Bajke*

iz vremena korone¹⁹³ pristupilo se istraživanju studentskih introspektivnih uvida i iskustava ovako realizovanog nastavnog procesa. Istraživanje je realizovano krajem 2020. godine.

U istraživanju je bilo uključeno 36 *učesnika*, studenata dodiplomskog Studijskog programa Predškolsko vaspitanje Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci i Pedagoškog fakulteta Univerziteta Primorska.

Cilj studije je bio izdvojiti i ispitati faktore koje doprinose rezilijentnosti studenata tokom realizacije navedenog modela online nastave u vrijeme panedmije COVID 19.

Za potrebe istraživanja primijenjena je *tehnika pisanog intervjuisanja* putem maila, koja se pokazala opravdanom s obzirom na ograničenja tokom COVID 19. Prikupljanje podataka relevantnih za istraživanje je realizovano na način koji zadovoljava etički kodeks, bilo je na dobrovoljnoj bazi i anonimno.

Podaci o ličnim doživljajima i uvidima studenata tokom pisanja terapijskih bajki su bili prikupljeni *istraživačkim instrumentom: introspektivnim pisanim intervjujem*. Kreiran je u formi online intervjuja sa sedam pitanja otvorenog tipa koja su se odnosila na iskustva i introspektivna stanja studenata tokom pisanja terapijskih bajki sa zadovoljavajućim metrijskim karakteristikama.¹⁹⁴

Metodom tematske analize relevantne literature i sadržaja studentskih odgovora izdvojene su međusobno povezane kategorije u oblasti emocionalne i socijalne uključenosti i situacionog učenja studenata koje su se pokazale kao podrška razvoju njihove rezilijentnosti. Čitjući studentske eseje tražili smo elemente koji odgovaraju temi istraživanja, obračavajući posebnu pažnju na obrasce koji se ponavljaju, a upućuju na osnaživanje studenata kroz nastavu izdvojenu u online okruženje.

Rezultati i diskusija

Metodički osmišljen model online nastave za studente je bio kontekstualno zasnovan jer se odnosio na pisanje i publikovanje bajki čija je svrha bila olakšati djeci neizvjesnost i ograničenja u životu tokom pandemije COVID 19. S tim u vezi imao je duboku socio-emocionalnu pozadinu. Ovom studijom nastojali smo dopuniti i oblikovati nova teorijska znanja s područja situacionog učenja i socio-emocionalne dimenzije online nastave u posebnim uslovima sagledavajući rezilijentnost studenata. Pristupili smo tematskoj analizi odgovora tipa eseja koje su ispitanici dali tokom pisanog intervjuisanja. U tako realizovanom postupku smo grupisali odgovore i imenovali izabrane kategorije (faktore rezilijentnosti) oslanjajući se na teorijske postavke i rezultate savremenih istraživanja o predispozicijama rezilijentnosti (Joseph & Linley, 2006; Reghezza-Zitt et al., 2012; Popović-Čitić i sar., 2021, Zotović, 2002; Klohen, 1996; Curtis i Cicchetti, 2003; Franušić, 2021). Izdvojeni faktori rezilijentnosti su bili: 1) emocionalna prorada; 2) empatija, altruizam i djelovanje u zajednici; 3) pozitivna perspektiva: optimizam i nada. Teorijska saznanja i rezultati savremenih istraživanja o učinkovitosti terapijskih bajki i biblioterapije (Tadić, 2018; Perrow 2010; Ličen, 2021; Bruner, 2002; Vale Lucas i Soares, 2013; Isakov i sar., 2020; Jokić Zorikić i sar, 2021) su nam poslužila da argumentujemo i pobliže objasnimo izdvojene kategorije te da izvedemo diskusiju.

Emocionalna prorada

Tadić (2018) uočava da pisanje može postati terapija ako pomaže piscu da bolje sagleda svoje emocije, dok Perrow (2010) naglašava da pisanje i čitanje terapijskih priča ima blagotvoran efekat ne

---

¹⁹³ <https://ff.unibl.org/en/sve-novosti/novost/334/terapijske-price>

¹⁹⁴ Više o instrumentu vidjeti: Šindić, A., Pribišeč Beleslin, T., Lepičnik Vodopivec, J., Baloh, S. (2022). Teaching Methodology Approach to Writing a Therapeutic Fairy Tale: Implications for the Education of Future Preschool Teachers. *Croatian Journal of Education*. 24 (1), 271-296. <https://cje2.ufzg.hr/ojs/index.php/CJOE/article/view/4244/1090>

samo za male slušaocce nego i za odrasle (pisce i pripovjedače). Tradicija upotrebe naracije i narativnih tehnika za iscjeljenje i samoiscjeljenja seže u daleku prošlost (Ličen, 2021; Bruner, 2002), a pozitivan uticaj priča na mozak potvrđuju i savremena neurološka istraživanja (Mazzini, 2012; Armstrong, 2015). Vale Lucas i Soares, (2013), ukazuju da biblioterapija omogućava unutarnji uvid i samosagledavanje, koje pomaže oslobađanju emocija, promjeni ponašanja, boljem nošenju s problemima te uviđanju mogućih rješenja problema. Baruchson-Arib, (2000), uočava da je ova tehnika potrebna za rad u školama nazivajući je kao „podržavajuće znanje“ (supportive knowledge). U svakom slučaju, različiti vidovi pisanja mogu imati za cilj podršku u emocionalnim i socijalnim razvoju i funkcionisanju ličnosti studenata, što smo uzeli u obzir metodički oblikujući istraživani model online nastave.

Emocionalna prorada tokom pisanja terapijskih bajki se ogledala u prepoznju vlastitih emocionalnih stanja studenata tokom pandemije COVID 19. Pišući priče, usmjeravajući svoju kreativnost, maštu i energiju na osmišljavanje priče za djecu, na indirektan način studenti su nenamjerno stupali u kontakt sa svojim emocijama i njihovim razotkrivanjem. To je omogućilo bolje razumijevanje sopstvenih emocija u kontekstu COVID 19, što je svakako i potrebno u procesu prevazilaženja stresa, napetosti i konflikta prouzrokovanim datom situacijom. Tipični odgovori vezani za ovu kategoriju su:

...Dok smo drugarica i ja pisale bajku uočila sam da obje dijelimo ista osjećanja kao i naš glavni lik medo, a to su strah od neizvjesnosti, usamljenost i izolovanost (insert odgovor studenta, 5)

...kada se došlo do osjećanja glavnog lika pronašla sam se u njemu. Sve nas muči uznemirenost, potištenost i tuga. Tako iz svake priče možemo izvući određenu pouku i pronaći unutrašnju snagu koja u nama leži.” (segment odgovora studenta, 17)

...Bilo je situacija tokom pisanja priče koje su kod mene stvorile neugodne emocije. Tako osjećanja glavnog lika su zapravo osjećanja svih nas. Osjećala sam se tužno i donekle se stopila sa samom pričom. Tokom opisivanja glavnog junaka pronašla sam sebe uplašenu, usamljenu, daleko od prijatelja...” (segment odgovora studenta, 15)

Neko vrijeme je kod mene bio jek strah od zaraze, te mi je bilo malo neugodno pisati o tome (segment odgovora studenta, 31)

Podrška studentskoj emocionalnoj proradi putem pisanja se pokazala veoma efikasnom kod socio-emocionalno osiromašene nastave u virtuelnom kontekstu. Do sličnih uvida došli su i drugi istraživači pozitivnih online praksa univerzitetske nastave tokom COVID 19. Tako npr. tokom istraživanja na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu uveden je predispitni zadatak pisanja refleksivnih dnevnika za studente socijalne politike i socijalnog rada kojim se nastojalo identifikovati, ali i podstaći rezilijentnost kroz svijest o reakcijama i iskustvima vezanim uz pandemiju te potaknuti introspekciju studenata, što se na uzorku od 80 ispitanika uočilo kao dobra praksa očuvanja mentalnog zdravlja studenata u kriznim periodima (Isakov i sar., 2020). U jednom drugom istraživanju u Srbiji (Jokić Zorikić i sar, 2021) ispitivanje o odnosu povjerenja kao bitnoj pretpostavci rezilijentnosti u vrijeme COVID realizovano je kroz 581 različite pripovijedi u formi priče, pisma ili molbe od strane učenika i učitelja, koje su doprinjele osnaživanju mladih.

Svaka podrška i angažovanje emocionalne i socijalne komponente ličnosti učenika u smjeru rezilijentnosti veoma je značajna u smislu prevencije i poželjna je u vaspitno-obrazovnim ustanovama (Kiswarday, 2013, 2016) te autor školu, vrtiće i druge vaspitno-obrazovne institucije s pravom naziva spoljašnjim faktorima zaštite ili protektivnim snagama koje doprinose uspješnoj adaptaciji na novonastalu situaciju stresnog ili traumatičnog karaktera.

Empatija, altruizam i djelovanje u zajednici

Brojni istraživači ukazuju na preventivni značaj socio-emocionalnog kapitala pojedinca i sredine (Howard in drugi, 1999; Cefai, 2008; Kiswarday, 2013), te ukazuju da u vaspitno-obrazovnim institucijama treba više pažnje posvetiti između ostalog odnosima zasnovanim na brizi, saradnji i partnerstvu s porodicom, vaspitno-obrazovnim institucijama i lokalnom zajednicom. Ukazujući na podršku rezilijentnosti Zotović (2002) navodi faktore koji utiču na poboljšanje kvaliteta života, a time i na razvoj rezilijentnosti, među kojima je i altruizam i usmjerenost na cilj, dok Klohen (1996) u faktore rezilijentnosti ubraja i autonomiju i produktivnu aktivnost; intrerpersonalni uvid i toplinu; vještinu izražavanja i dr. Osjećaj kompetentnosti i vladanja sredinom, Klohen (1996) smatra glavnim komponentama ego rezilijentnosti kod odraslih, a slično je i s djecom.

Tokom online metodičkom modela, a prije pisanja bajki, studenti su bili upoznati da će bajke poslužiti djeci i biti online publikovane i podijeljene korisnicima. Djelovanje u kontekstu zajednice i situacije za vrijeme COVID 19 tokom univerzitetske nastave omogućilo je studentima da više razmišljaju o djeci i njihovim problemima, da se postavljaju u njihov položaj, razvijaju razumijevanje, solidarnost, empatiju što je doprinijelo naglašenoj potrebi da im pomognu što je identifikovano u njihovim odgovorima.

U nastavku su predstavljeni neki od tipičnih studentskih izjava kroz rad u kontekstu COVID 19.

... Bila sam tužna i zabrinuta dok sam pisala [terapeutske bajke, primjedba autora], shvatajući koliko je zapravo dijete u istoj situaciji tužno i zabrinuto kao i glavni lik naše priče ... (segment odgovora studenta, 6)

... u situaciji kada je [u terapijskoj bajci] djevojka upala u tunel iz kojeg ne može lako izaći, u tom sam trenutku pomislila na ljude koji su pozitivni na COVID-19 i koji su u karanteni daleko od svoje kuće... (segment odgovora studenta, 26)

Lijepo je znati da naš rad nekome može biti koristan što nas dodatno motiviše da uspješnije odgovorimo na situaciju (segment odgovora studenta, 22).

U času kriza osjeća se puno veća potreba da se na neki način pomogne zajednici nego u uobičajeno vrijeme. Tako sam i sada, tokom pandemije, smatrala da je pisanje terapeutske bajke jedan od aspekata socijalne odgovornosti nas kao studenata prema djeci i njihovim roditeljima (segment odgovora studenta, 29)

Ako se proizvod na kraju sviđa drugima, odnosno bude društveno koristan, to mi donosi veće zadovoljstvo (segment odgovora studenta, 31).

Pružajući šansu studentima da djeluju u zajednici pišući terapeutske priče za djecu za tretiranje trenutnih problema tokom COVID 19, otvara se mogućnost da dožive iskustvo odgovornosti, altruizma, empatisanja a sve su to bitni preduslovi osnaživanja pojedinca u vrijeme stresnih i traumatičnih događaja.

Pozitivna perspektiva: optimizam i nada

Doživljaj optimizma i nade su povezani (Milivojević, 2007), a pozitivna perspektiva pojedinca povoljno djeluje na brojne ishode, pa i na proces učenja i akademski uspjeh tokom stresa prouzrokovanog tokom pandemije COVID 19 (Jurišević i sar, 2021). Pojedinci koji pokazuju viši stepen optimizma su rezilijentniji u savladavanju stresa i drugih životnih poteškoća (Klohen, 1996). Joseph & Linley (2006) ukazuju da je za rezilijentnost potrebna kohezivna integracija nedaća i optimizma, što bi moglo reći da je i osnova štiva bajke. Metafora bajke sadrži ono što ukazuje na nedaću, a radnja vodi razrješenju problema i budi optimizam (Ortner, 2009; Perrow, 2010; Schapiro in

Aram, 2019). Curtis i Cicchetti (2003) uočavaju da je jedan od faktora otpornosti i nada u budućnost. Franušić (2021) u svojoj studiji realizovanoj na 638 učesnika je ustanovila da osobe koje pokazuju viši nivo nade u budućnost su i rezilijentniji u odnosu na određene aspekte stresa izazvane COVID 19.

Srećan završetak priče je sastavni dio terapijske bajke (Ortner, 2009; Perrow, 2010). Srećan kraj bajki uopšte, kako tvrdi Bettelheim (2004), daje ovakvim štivima lakoću, vjeru u pobjedu dobra, vjeru u život, pruža nadu da nakon velikog truda i perzistencije dolazi do razrješenja problema i katarze. Za terapijske bajke u vrijeme pandemije COVID 19 bitno je da se na kraju njihovog čitanja ponovo doživi osjećaj zaštićenosti i sigurnosti, umjesto nesigurnosti i neizvjesnosti, te se tako ponovo uspostavi narušena ravnoteža izazvana stresom (Hadžić, 2020). Na taj način ovakve priče podstiču optimizam i nadu u sretnu budućnost. To se vidi i iz studentskih izjava:

Nije bilo lako naći metaforu koja je doprinijela preokretu i sretnom završetku i tako uspostavila narušenu ravnotežu u životu glavnog lika, ali zahvaljujući toj metafori osjetila sam nadu, hrabrost i optimizam, pa vjerujem da će i dijete (segment odgovora studenta, 13).

...happy end je obavezan za terapijske priče, jer budi optimističku viziju života za mališane, ali i nama koji smo to čitali (segment odgovora studenta, 25).

...naša priča nosi olakšanje i sve nas podsjeća da poslije kiše dođe sunce... (segment odgovora studenta, 35).

Zaključak

Kvalitativno istraživanje otkriva da je moguće podsticati rezilijentnost studenata u pažljivo metodički oblikovanom modelu online nastave tokom COVID 19, koji je, i pored određenih prostornih i komunikativnih barijera, uspio ostvariti duboku socio-emocionalnu pozadinu. Pisanje terapijskih bajki za djecu podržalo je studente pri suočavanju sa stresom tokom COVID 19, jer je predstavljalo novo iskustvo kontakta sa vlastitim i tuđim emocijama, oslobađanja od napetosti, te razumijevanja emocionalnih procesa, te smatramo da bi ovakve i slične pristupe trebalo češće realizovati u vrijeme pandemija i prirodnih katastrofa kada mladi ljudi imaju potrebu za dodatnom socio-emocionalnom podrškom. Putem teorijske analize identifikovane su tri kategorije koje doprinose rezilijentnosti studenata tokom pisanja terapijskih bajki, koje se među sobom djelimično prepliću, a odnose se na mogućnost prorade emocija, empatiju, altruizam, rad u zajednici, pozitivnu perspektivu: optimizam i vjeru u budućnost. Nedostaci ovog istraživanja odnose se na ograničenost uzorka obzirom na ograničen broj studenata koji su bili obuhvaćeni ovim nastavnim pristupom, te ukazuju na potrebu multidisciplinarnog pristupa problemu koji je višeslojne prirode.

Literatura:

- Anderson, L. (2021). Schooling Interrupted: Educating Children and Youth in the Covid-19 Era. *Revija Centra za studij edukacijskih strategij* 11. 17-38.
- Armstrong, P. (2015). *How Literature Plays with the Brain. The Neuroscience of Reading and Art*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Baruchson-Arbib, S. (2000). Bibliotherapy in school libraries: an Israeli experiment. *School Libraries Worldwide*. 6. (2). 102-110.
- Bettelheim, B. (2004). *Smisao i značenje bajki. [Purpose and the meaning of fairy tales]*. Cres: Preduzetništvo Jakić.

- Bruner, J. (2002). *La fabbrica delle storie*. Roma: Laterza.
- Cefai, C. (2008). *Promoting resilience in the classroom: a guide to developing pupils' emotional and cognitive skills*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley.
- Curtis, W. J. & Cicchetti, D. (2003). Moving research on resilience into the 21st century: Theoretical and methodological considerations in examining the biological contributors to resilience. *Development and Psychopathology*, 15(3), 773-810.
- Franušić, L. (2021). Stres u vrijeme pandemije koronavirusa: uloga psihološke otpornosti i nade u budućnost. (diplomski rad) <https://repositorij.unizd.hr/en/islandora/object/unizd:5572>
- Morris, A. (2015). *A practical introduction to in-depth interviewing*. SAGE Publications Ltd <https://www.doi.org/10.4135/9781473921344>
- Hadžić, A. (2020). Predgovor (str. 3-4) Šindić, A. i Pribišev Beleslin, T.(ur.) Bajke iz vremena korone. Banja Luka: Filozofski fakultet. <https://ff.unibl.org/sve-novosti/novost/334/terapeutske-price>
- Howard, S., Dryden, J. & Johnson, B. (1999). Childhood Resilience: Review and Critique of Literature. *Oxford Review of Education*. (3), 307-323.
- Isakov, A., Burgund Marković, V., Penavić i Polić, S. (2020). Refleksije studenata socijalne politike i socijalnog rada u periodu vanrednog stanja izazvanog pandemijom Kovid-19 u Srbiji. *Godisnjak Fakultet Politickih Nauka Beograd* . 14 (24), str. 163-184
- Jokić Zorkić, T., Mičić, K. & Tünde Kovács Cerović, T.(2021). Lost Trust? The Experiences of Teachers and Students during Schooling Disrupted by the Covid-19 Pandemic. *Revija Centra za studij edukacijskih strategij* 11. 195-218.
- Joseph, S. & Linley PA. (2006). Growth following adversity: theoretical perspectives and implications for clinical practice. *Clin Psychol Rev* 26(8):1041-1053.
- Jurišević, M., Lavrih, L., Lišić, A., Podlogar, N. & Žerak, U. (2021). Higher Education Students' Experience of Emergency Remote Teaching during the Covid-19 Pandemic in Relation to Self-Regulation and Positivity. *Revija Centra za studij edukacijskih strategij* 11. 241-262.
- Kerč, P., Krohne, N., Šraj Lebar, T., Štirn, M. idr... (2021). *Ocena potreb po psihosocijalni podpora v drugem valu epidemije COVIDA 19*. Društvo psihologov Slovenije, Nacionalni inštitut za javno zdravje, UL Filozofski fakultet, UP Inštitut Andrej Marušič, UP Fakultete za matematiko, naravoslovje in informacijsko tehnologijo.
- Kiswarday, V. (2013). Analiza koncepta rezilientnosti v kontekstu vzgoje in izobraževanja. *Andragoška Spoznanja* 19 (3), 46-63
- Kiswarday, V. (2016). Recikliranje učnega stresa je priložnost za krepitev rezilientnosti. *Vzgoja* 18 (70). 10-12.
- Kruger, A., & Reddemann, I. (2013). *Psihodramska imaginativna terapija traume za djecu i mlade*. Goražde: Udruženje žena SEKA.
- Klohn, E.C. (1996): Conceptual analysis and measurement of the construct of ego resiliency. *Journal of Personality and Social psychology*. 70 (5), 1067-1079
- Ličen, Nives (2021). *Učenje kroz sretanje generacija*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Mazzini, M. (2012). *Rojeni za zgodbe*. Ljubljana: eBesede.
- Milivojević, Z. (2007). *Emocije*. Novi Sad: Prometej.
- Munitlak Ivanović, O. & Mitić, P. (2016) *Razvoj i teorijske postavke koncepta rezilijentnosti*. U: *Pravci strukturnih promena u procesu pristupanja Evropskoj uniji*. Institut ekonomskih nauka, Beograd. pp. 67-80.

- Orlovic, V. (2017). *Adult education – a tool for risk resilience in Serbia?. Adult education and climats change. ELM Magazine.*
- Ortner, G. 2009. *Bajke koje pomažu djeci.* Zagreb: Mozaik knjiga.
- Perrow, S. 2010. *Bajke i priče za laku noć – terapeutske priče za djecu.* Zagreb: Ostvarenje.
- Popović-Čitić, B., Bukvić Branković, L., Kovačević Lepojević, M. (2021). Developmental assets in students with and without social and emotional difficulties. *Empirical studies in psychology*, 64-65.
- Profaca, B. i Arambašić, L. (2009). Traumatki događaj i trauma kod djece i mladih. *Klinička psihologija*, 2(1-2), 53-74.
- Reghezza-Zitt, M., Rufat, S., Djament-Tran, G., Le Blanc, A., & Lhomme, S. (2012). *What resilience is not: uses and abuses.* Cybergeog: European Journal of Geography.
- Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development.* New York: Oxford University Press.
- Rupnik Vec, T., Slivar, B., Ivanuš Grmek, M., Holcar Brunauer, A. & Deutsch, T. (2020). Rezultati. U T. Rupnik Vec (ur), *Analiza izobraževanja na daljavo v času prvega vala epidemije covid 19 v Sloveniji* (46-123). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Schapira, R., & Aram, D. (2019). Shared book reading at home and preschoolers' socio-emotional competence. *Early Education and Development*, online publication, 819-837. DOI: 10.1080/10409289.2019.1692624
- Šindić, A., Pribišev Beleslin, T., Lepičnik Vodopivec, J., Baloh, S. (2022). Teaching Methodology Approach to Writing a Therapeutic Fairy Tale: Implications for the Education of Future Preschool Teachers. *Croatian Journal of Education*. 24 (1), 271-296.
- Taber, K. (2021). The Challenge to Educational Reforms during a Global Emergency: The Case of Progressive Science Education *Revija Centra za študij edukacijskih strategij* 11. 67-88.
- Tadić, D. (2018). *Terapija pisanjem.* Beograd: Cekoms.
- Vale Lucas, C., Soares, L. (2013). *Bibliotherapy.* Bibliotherapy: A tool to promote children's psychological well-being. *Journal of Poetry Therapy* 26(3), 137-147
- Zatura, A. J., Hall, J. D., & Murray, K. E. (2008). Resilience: a new integrative approach to health and mental health research. *Health Psychology Review* 2 (1), 41-64.
- Zotović, M. (2002). Stres i posledice stresa. *Psihologija*, 35 (1-2), 3-23.
- Widdowson, M. 2010. *Transakciona analiza: 100 ključnih ideja i tehnika.* Novi Sad: Psihopolis institut.
- Yang, C., Chen, A. & Chen, Y. (2021). College students' stress and health in the COVID-19 pandemic: the role of academic workload, separation from school, and fears of contagion. *PloS One*, 16(2). doi: 10.1371/journal.pone.0246676

RESILIENCE FACTORS OF STUDENTS THROUGH THE METHODOLOGICAL ONLINE TEACHING MODEL OF WRITING THERAPEUTIC FAIRY TALES DURING COVID 19

Aleksandra Šindić Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Jurka Lepičnik Vodopivec Faculty of Pedagogy, University of Primorska

Abstract: *The study resulted from a broader qualitative development research that had an introspective approach, and was carried out at the end of 2020, in which 36 students of the Faculty of Philosophy of the University of Banja Luka and the Faculty of Pedagogy of the University of Primorska Kopar participated. The aim of the study was to identify and examine the factors that contribute to the resilience of students during the implementation of the online teaching model during the COVID 19 pandemic. The methodically prepared teaching online model is based on writing therapeutic fairy tales for children, with an emphasis on the social-emotional dimension and situational learning in changed life situations. conditions during the COVID 19 pandemic (Šindić et al., 2022). The theoretical framework of this study was resilience, learning in context and fairy tale therapy. Data on the personal experiences and insights of the students during this specially designed learning process were collected through an introspective written interview. Through the thematic analysis of relevant literature and the content of student answers, we singled out three categories (factors) that contribute to students' resilience during the writing of therapeutic fairy tales: ability to process emotions, empathy, altruism, community work, positive perspective: optimism. and faith in the future.*

Keywords: *resilience, undergraduate education, online teaching, writing a therapeutic story for children during COVID 19, emotional and social engagement of students*

ZASTUPLJENOST TEMA BITNIH U NASTAVNOM PROCESU I PRIJEDLOZI UČENIKA ZA POBOLJŠANJE ODNOSA

*Doc.dr.sc. Marijana Škutor*¹⁹⁵

Sveučilište u Slavanskom Brodu, Hrvatska

Sažetak: *Suvremeni kurikulum stavlja učenika u ulogu aktivnog sudionika i subjekta odgojne djelatnosti. Sve je veća zastupljenost istraživanja o mišljenjima učenika u svrhu poboljšanja kvalitete učenja i poučavanja, ali i komunikacije učenik i učitelj. Stoga je prvi cilj istraživanja bio ispitati i analizirati mišljenja učenika o temama o kojima je (ne)potrebno učiti u školi. Drugi cilj je bio detektirati učeničke prijedloge u korist poboljšanja odnosa u školi. Prigodan uzorak činilo je 399 srednjoškolaca u dobi od 15-19 godina. Upitnik primijenjen u istraživanju nudi 15 tema o kojima su učenici imali priliku učiti u školi ili teme o kojima po njihovoj procjeni nije potrebno učiti. Skala procjene od pet stupnjeva nudi mogućnost procjene od (nimalo, malo, osrednje, mnogo, izrazito mnogo). Prema nalazima istraživanja učenici su najmanje učili o ravnopravnosti spolova a najviše o vršnjačkom nasilju. Učenici su također imali mogućnost davanja prijedloga i slobodnog iznošenja svojih razmišljanja o poboljšanju odnosa kako bi isti uz potporu školskog osoblja mogli pridonijeti kvaliteti komunikacije i nastavnom procesu. Sve te aktivnosti moguće pridonose uspješnijoj realizaciji nastavnih aktivnosti i odgojno-obrazovnog procesa u cijelosti.*

Ključne riječi: *nastavni proces, ravnopravnost spolova, učenička komunikacija, zastupljenost bitnih tema, vršnjačko nasilje,*

Uvod

Stavovi učenika prema školi važan su pokazatelj učinkovitosti učenika, ali i pokazatelj kvalitete školskog rada. Uz pozitivan stav o školi kroz proces učenja jedan od čimbenika kvalitete je i zadovoljstvo učenika tim procesom, što moguće za posljedicu ima bolji akademski uspjeh učenika. Temelj međusobnog razumijevanja učenika i poboljšanje njihove komunikacije moguće se nalazi u razgovoru i poučavanju tema koje promiču jednakost i uvažavanje drugog i drugačijeg. U školskom kurikulumu veoma često su neke teme manje zastupljene ili se o njima nikada ne govori. Iste bi pomogle senzibiliziranju školske zajednice te poboljšale suradničke odnose i komunikaciju među učenicima. Gomez (2018) ističe kako je jedan ciljeva obrazovnog sustava pripremiti učenike za život i odgajati ih kao osobe koje se suočavaju s problemima izvan učionice. Ovaj autor ukazuje na važnost proučavanja među predmetnih tema kako bi učenici uspješno rješavali naveden probleme i poboljšali međusobne odnose.

Ovaj rad kao problem ističe (ne)spremnost učenika za učenje pojedinih tema kako bi bolje razumjeli, uvažavali jedni druge, ali i suosjećali prema drugima i drugačijima. Prema dobivenim rezultatima često su zastupljene i istraživane teme vršnjačkog nasilja, dok se teme o ravnopravnosti spolova i

---

¹⁹⁵ marijana.skutor@gmail.com

osoba sa posebnim potrebama manje zastupljene u sklopu školskog kurikula. Stoga postoji potreba za učenjem navedenih tema kako bi se poboljšala komunikacija među učenicima, izbjegla moguća diskriminacija pojedinih osoba i narušavanje njihovih prava.

Kao pripadnici određenog spola kroz socijalizaciju prihvaćamo norme, uvjerenja i ponašanja očekivana za pojedini spol, ali ta ponašanja su najviše uvjetovana zajednicom i društvom u kojem osoba živi (Cesar i sur., 2005). Razlika između muškarca i žene koje se odnose na biološke odlike muškog i ženskog tijela drugačije su od rodni razlika koje uključuju psihičke, kulturne i socijalne razlike muškarca i žene (Giddens, 2007). Definiciju spola vezanu sa društvenu uvjetovanost koja se odnosi na tjelesna obilježja žene i muškarca, neovisna je od roda koji je definiran i konstruiran pod utjecajem društva u kojem muškarac i žena obitavaju (Štimac i Radin, 2014). U društvu su često zastupljene predrasude prema nekim osobama, skupinama s obzirom na njihovu spol, religiju, boju kože, spolnu orijentaciju..., itd, iste mogu narušiti njihova ljudska prava ali i ugled u društvu. Često zbog nerazumijevanja ove problematike u školama i školskim dvorištima se dolazi do diskriminacije kojoj je prethodila predrasuda o osobi zbog gore navedenog. Predrasude mogu biti pozitivne i negativne, te se odnose na prethodno donesene zaključke i mišljenja o osobi ili skupini koje nisu utemeljene. Predrasuda je diskriminacija u akciji koja *nanosi štetu*, drugoj osobi ili ranjivoj skupini bez prethodnog upoznavanja stih. Svaka osoba ima pravo na dostojanstvo i funkcioniranje u društvu uz uživanje temeljnih ljudskih prava *Zakon o ravnopravnosti spolova* (2017). Predrasuda i diskriminacija narušavaju ravnopravne odnose te moguće vode ka narušavanju odnosa, lošije komunikacije i pojave konfliktnih situacija.

Sporovi koji se ne rješavaju na pozitivan način prerastaju u neki od oblika nasilja. Nalazi istraživanja Škutor (2021) ističu kako su učenici prilikom nastanka spora u učionici, najmanje spremni saslušati mišljenje drugog učenika te prihvatiti zajedničko rješenje. Kroz nastavni proces stalna je potreba za učenjem tema o ravnopravnosti i uvažavanju drugog i drugačijeg jer će u suprotnom suradnički odnosi i uljudna učenička komunikacija biti narušeni. Spajić-Vrkaš i sur., (2004) tvrde kako se pred suvremenog učitelja stavljaju izazovi, te se od njega očekuje poznavanje interdisciplinarnog učenja i poučavanja. Učitelj treba poznavati stilove učenja, načine rješavanja sukoba, kako bi ostvario bolju komunikaciju u učionici. Sve sa ciljem realizacije zadanih odgojno-obrazovnih ciljeva, u skladu sa učeničkim znanjima, vještinama i afinitetima. Šašić (2016) ističe kako bi učitelj trebao pokazati interes za kreativnije poučavanje te odmak od zadanih okvira u realizaciji nastavnog procesa. Njegova uloga suvremenog učitelja dodjeljuje mu nove zadatke i ciljeve čak i kroz predavanje tema koje su često zanemarene ili zabranjene. Učenik kao aktivni sudionik odgojno-obrazovnog procesa želi učiti teme koje bi pomogle u razumijevanju i uvažavanju drugog i drugačijeg, ali i poboljšalo učeničku suradnju. Prema Drakeu (2012), Rakovac Bekeš (2021) zahtjev za međupredmetnim temama je povezan s ciljem škole da obrazuje učenike za taj složeni proces suvremene nastave. To zahtijeva višestruke uloge i sposobnost učitelja za rješavanjem svih postojećih problema. Geroimenko (2020) fokus stavlja na preoblikovanje obrazovnog procesa kakav poznajemo u svim obrazovnim ciklusima koji zahtijeva interdisciplinarni i međupredmetni pristup koji naglašava potrebe učenika za učenjem različitih tema. Učenik postaje jedan od subjekta odgojne djelatnosti pa iz pasivne uloge postaje aktivni sudionik koji iznosi svoje ideje i interese. Učitelj je pred izazovom koji traži prilagodbu njegovih stilova učenja i poučavanja uz zadržavanja učeničke pažnje, novih interesa koji izlaze iz predmetnih okvira Rakovac Bekeš i Galzina (2021). Učitelj je važan čimbenik pri učenju međupredmetnih tema i prihvaćanja različitosti u školskim klupama i hodnicima. Njegov pristup tim temama pomaže učenicima u osvještavanju i oslobađanju od stereotipa i predrasuda, smanjuje konfliktnu situacije. Ovaj rad ističe važnost učenja međupredmetnih tema koje su manje zastupljene u procesu učenja, a suvremeni kurikulum bi trebao uvažiti potrebe učenika za učenjem istih.

Metodologija istraživanja

Ovo istraživanje je imalo dva cilja. Prvi cilj istraživanja bio ispitati i analizirati mišljenja učenika o temama o kojima je (ne)potrebno učiti u školi. Drugi cilj je bio detektirati učeničke prijedloge u korist poboljšanja odnosa u školi.

Upitnik primijenjen u istraživanju nudi 15 tema o kojima su učenici imali priliku učiti u školi ili one o kojima po njihovoj procjeni nije potrebno učiti. Skala procjene od pet stupnjeva nudi mogućnost procjene od (nimalo, malo, osrednje, mnogo, izrazito mnogo). Za drugi dio istraživanja učenici su imali priliku iznijeti svoja mišljenja i prijedloge radi boljeg uvažavanja, razumijevanja, međusobnog pomaganja i poboljšanja odnosa među učenicima. Uzorak ovog istraživanja bio je prigodan i činio je 399 srednjoškolaca od 15-19 godina, od čega 253 učenice i 146 učenika. (Tablica 1)

Tablica 1. Prikaz spolne zastupljenosti

Spol	Žensko	253
	Muško	146
	Ukupno	399

Uz prethodno odobrenje od nadležnih institucija i u dogovoru sa ravnateljima škola ispitanici su uz prethodno dobivene upute od istraživača upitnik ispunjavali 30 minuta. Sve statističke obrade napravljene su u programu SPSS 20.0 (IBM Corp., Armonk, NY, USA. Budući da podaci ovog istraživanja udovoljavaju navedenim uvjetima, u statističkoj obradi navedenih skala koristiti će se parametrijski postupci.

Rezultati istraživanja

Tablica 2. Spremnost učenika na učenje pojedinih tema

Treba li o navedenim temama učiti u školi?	DA	NE
Zaštita prava osoba s posebnim potrebama	306 (76,7)	93 (23,3)
Uzroci sukoba i sporova među grupama vršnjaka	299 (74,9)	100 (25,1)
Ravnopravnost osoba koje pripadaju različitim religijama /ili narodima	360 (90,2)	39 (9,8)
Ravnopravnost osoba različitog imovinskog stanja	350 (87,7)	49 (12,3)
Vrste nasilja među ljudima	361 (90,5)	38 (9,5)
Ravnopravnost žena i muškaraca	350 (87,7)	49 (12,3)
Posljedice nasilnog ponašanja (fizičkog, verbalnog, psihičkog)	348 (87,2)	51 (12,8)
Ravnopravnost osoba koji imaju različite stilove života ili različite glazbene, modne, sportske i druge odabire	330 (82,7)	69 (17,3)
Postupci nenasilnog rješavanja sukoba i sporova među učenicima	332 (83,2)	67 (16,8)
Uzroci sukoba i sporova među pojedincima jednakost svih ljudi (ljudska i građanska prava)	359 (90,0)	40 (10,0)
Postupci rješavanja sporova između učenika i nastavnika	335 (84,0)	64 (16,0)
Ravnopravnost osoba različitih seksualnih orijentacija	329 (82,5)	70 (17,6)
Postupci nenasilnog rješavanja sukoba u obitelji	345 (86,5)	54 (13,5)
Uzroci i posljedice sukoba između država/ naroda	336 (84,2)	63 (15,8)

Iz Tablice 2. razvidno je da učenici iskazuju najveću spremnost za učenje tema kao što su *vrste nasilja među ljudima*, (90,5 %), *ravnopravnost osoba koje pripadaju različitim religijama/ili narodima te uzroci sukoba i sporova među pojedincima jednakost svih ljudi (ljudska i građanska prava)* (90 %). Najmanju spremnost pokazuju za učenje o uzrocima sukoba i sporova među grupama vršnjaka, gdje čak jedna četvrtina učenika navodi da nije spremna o tome učiti u školi. Ipak, za sve ponuđene teme više od 70% učenika navodi da ih je potrebno učiti u školi.

Iz nalaza istraživanja razvidno je da učenici imaju želju za učenjem manje zastupljenih tema kao što su učenički sporovi načini rješavanja istih. Škutor (2021) iz rezultata istraživanja, učenici teško prihvaćaju tuđa mišljenja i manje su spremni za konsenzus po pitanju sukobljavanja sa kolegama. Svakako je takav pristup štetan za suradničke odnose i moguće otvara prostor za izrugivanje, ismijavanje ili neprihvatanje učenika koji razmišljanju drugačije. Istraživanja Šimić, Šašić 2013 ističe da je kod učeničkih sporova najvažniji cilj pronalazak zajedničkog rješenja. Ovi autori ističu važnost suradnju između učenika i učitelja kao preduvjet za uspješnu socijalnu interakciju. Sagkal, Turnuklu i Totan, (2016), ističu važnost postojanja programa na nivou škole kreiranih sa svrhom rješavanja sporova i uspješnije komunikacije među učenicima.

Tablica 3. Spolne razlike učenika u spremnosti na učenje o pojedinim temama u školi

Treba li o navedenim temama učiti u školi?	M (DA)	Ž (DA)	χ^2	P
Zaštita prava osoba s posebnim potrebama	112 (75,7)	194 (77,3)	0,136	0,712
Uzroci sukoba i sporova među grupama vršnjaka	110 (74,3)	189 (75,3)	0,047	0,828
Ravnopravnost osoba koje pripadaju različitim religijama /ili narodima	130 (87,8)	230 (91,6)	1,521	0,217
Ravnopravnost osoba različitog imovinskog stanja	128 (86,5)	222 (88,4)	0,332	0,564
Vrste nasilja među ljudima	130 (87,8)	231 (92,0)	1,901	0,168
Ravnopravnost žena i muškaraca	123 (83,1)	227 (90,4)	4,644	0,031*
Posljedice nasilnog ponašanja (fizičkog, verbalnog, psihičkog)	129 (87,2)	219 (87,3)	0,001	0,975
Ravnopravnost osoba koji imaju različite stilove života ili različite glazbene, modne, sportske i druge odabire	120 (81,1)	210 (83,7)	0,435	0,509
Postupci nenasilnog rješavanja sukoba i sporova među učenicima	121 (81,8)	211 (84,1)	0,355	0,551
Uzroci sukoba i sporova među pojedincima jednakost svih ljudi (ljudska i građanska prava)	132 (89,2)	227 (90,4)	0,161	0,688
Postupci rješavanja sporova između učenika i nastavnika	122 (82,4)	213 (84,9)	0,408	0,523
Ravnopravnost osoba različitih seksualnih orijentacija	120 (81,1)	209 (83,3)	0,308	0,579
Postupci nenasilnog rješavanja sukoba u obitelji	128 (86,5)	217 (86,5)	0,001	0,999
Uzroci i posljedice sukoba između država/naroda	120 (81,1)	216 (86,1)	1,733	0,188

Značajne spolne razlike u spremnosti za učenje pokazale su se samo za temu *ravnopravnost žena i muškaraca* ($p = 0,031^*$), gdje učenice češće nego učenici navode da bi se u školi trebalo učiti i o ovoj temi. Učenice u velikoj mjeri pokazuju interes za učenje o vrstama nasilja (92 %), ali i ravnopravnost osoba koje pripadaju različitim religijama ili narodima (91,6 %). Razlike među učenicama i učenicima u spremnosti učenja drugih tema nisu se pokazale statistički značajnim. Iznenaduje kako su učenici najmanje zainteresirani za učenje tema o *zaštiti prava osoba s posebnim potrebama*, *uzrocima sukoba i sporova među vršnjacima.*, a sporove je lakše riješiti ako se utvrde njihovi uzroci. (Tablica 3)

Učenici pokazuju spremnost i zrelost za učenje tema o kojim su manje učili ili teme o kojim anisu nisu imali priliku nikao učiti. Moguće da su učenice kao slabiji i intuitivniji spol češće na *meti* predrasuda, diskriminacije ili nekog od oblika nasilja, stoga su spremnije o tome učiti i napraviti pozitivan pomak u ravnopravnosti i uvažavanju u korist *slabijeg spola*.

Prijedlozi za poboljšanje odnosa

Tablica 4. Prikaz prijedloga koje učenici navode za poboljšanje odnosa u školi

Tema	Kodovi
Bolji odnosi (53)	Bolji odnosi među učenicima – više zajedničkih aktivnosti (33) Uvažavanje tuđih mišljenja (5) Više razumijevanja i međusobnog pomaganja (5) Zajedničko donošenje odluka (4) Odnosi su dobri, nema problema (4) Bolji odnosi s čistačicom (1) Zauzimanje za sebe (1)
Stručna pomoć (48)	Češći razgovori s učenicima (18) Više razgovora s pedagogom/psihologom (8) Predavanja/seminari o problemu nasilja (7) Poticati roditelje da odgajaju djecu/razgovori s njima (5) Strože kazne (4) Školsko osoblje je nesposobno, nezainteresirano (2) Detaljno istražiti pravdu/ista pravila za sve (2) Novčano i vremenski (1) Bolji školski program (1)
Ne znam/nemam prijedloga (20)	Nemam prijedloga (15) Ne znam (5)

Na kraju ankete učenici su imali prostora i navesti svoje prijedloge za poboljšanje odnosa među učenicima u školi. Najviše njih smatra da treba raditi na poboljšanju odnosa među učenicima organiziranjem različitih zajedničkih aktivnosti (izleta, radionica, seminara i dr.), da se s učenicima treba češće razgovarati, te da učenici češće trebaju ići na razgovore sa stručnim osobljem (psihologom, pedagogom).

Svakako je važno istaknuti kako otvoreni razgovori s učenicima o temama izvan nastavnih planova i programa, pridonose oslobađanje od straha i treme od škole, učitelja, ocjenjivanja koji su često prisutni kod učenika. Izgrađivanjem povjerljivih odnosa sa učenicima, učitelj bolje razumije i uvažava svakog učenika i njegovu osobnost, sposobnosti, afinitete. Učitelj svakako treba da bude osposobljen za izlaganje tema o održivom razvoju s ciljem obrazovanja o uvažavanja ljudskih vrijednosti i poštivanja drugog i drugačijeg tvrdi istraživanje (Vranješ-Kostović, 2015). Zastupljenost ovih tema vodi učenika u svijet ljudskih prava i odgovornosti pojedinaca u izgrađivanju društva odgovornosti i pravičnosti.

Zaključak

Ovaj rad kroz samoprocjenu srednjoškolaca skromno upućuje na bitne ali često izbjegavane teme u školskom kurikulumu koje mogu i trebaju biti zastupljenije u nastavnom procesu, međupredmetno i interdisciplinano. Demokratsko i suvremeno društvo škole stavlja pred izazove i radi odmak od obrazovnog sustava koji poznajemo. Nužna je promjena kroz veću zastupljenost tema o kojima učenici često nemaju priliku učiti a priželjkuju čuti ponešto o njima. Prema nalazima istraživanja, ispitanici ističu *ravnopravnost spolova i religiju*, kao teme koje treba učiti u školi. Značajne spolne razlike u spremnosti za učenje pokazale su se samo za temu *ravnopravnost žena i muškaraca*, gdje učenice češće nego učenici navode da bi se u školi trebalo učiti i o ovoj temi. Najmanji interes učenici su pokazali prema *zaštiti prava osoba sa posebnim potrebama i uzrocima sukoba među vršnjacima*.

Učenički prijedlozi za poboljšanje odnosa ističu važnost komunikacije i čestih razgovora sa učenicima od strane učitelja i pedagoga. Ispitanici ističu važnost čestih i zajedničkih aktivnosti učenika kako bi se poboljšali suradnički odnosi. Uvažavanje, razumijevanje i međusobno pomaganje pridonijelo bi smanjenju napetosti, izrugivanju, zadirkivanju i zlostavljanju među učenicima. Svrha ovog rada bila je ukazati na važnost razmišljanja i učenja ovih tema, s ciljem njihovog praktičnog djelovanja u školskom okruženju.

Literatura

1. Cesar, S., Ivanković Knežević, K. i sur. (2005). *Rodna perspektiva u politici i praksi*. Zagreb: Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (CESI).
2. Drake, S. M. (2012) *Creating Standards-based integrated curriculum: the common core state standards edition*. CA: Thousand Oaks.
3. Geroimenko, V. (ed.) (2020) *Augmented Reality in Education: A New Technology for Teaching and Learning*. Springer Series on Cultural Computing, Springer Nature
4. Giddens, A. (2007). *Sociologija*, Zagreb: Globus
5. Görmez, E. (2018). The views of middle school students who have taken social studies course on respect for differences, *Kastamonu Education Journal*, vol. 27, no. 5, pp. 2077-2088, 2018.
6. Rakovac Bekeš, E (2021) Creating multisensory learning experiences that go beyond the limitations of traditional media. In: *44th International Convention on Information, Communication and Electronic Technology (MIPRO)*, p. 587-590, DOI: 10.23919/MIPRO52101.2021.9596652.
7. Rakovac Bekeš, E., Galzina, V. (2021). Use Case and Benefits of Augmented Reality in Cross-Curricular Approach. *Pannoniana*, vol. V, no. 1 (2021): 217-231.
8. Sagkal, A. S., Turnuklu, A. i Totan, T. (2016) Peace Education's Effects on Aggression: A Mixed Method Study. *Eurasian Journal of Educational Research* [online], 16 (64).
9. Spajić-Vrkaš, V., Stričević, I., Maleš, D., i Matijević, M. (2004). *Poučavati prava i slobode. Priručnik za učitelje osnovne škole*. Zagreb: Filozofski fakultet
10. Središnji državni portal (2019). Svjetska zdravstvena organizacija. Zagreb: Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske. Posjećeno: 12.06. 2022: <https://zdravlje.gov.hr/arhiva-80/ministarstvo-zdravlja/medjunarodna-suradnja/svjetska-zdravstvena-organizacija/711>.
11. Šimić Šašić, S. (2016) Odnos nastavnik-učenik: sličnosti i razlike s obzirom na dob učenika te efekti na učenje. U: Bilić, V. i Bašić, S., ur., *Odnosi u školi: prilozi za pedagogiju odnosa*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 98-133.
12. Škutor, M. (2021). Sposobnost učenika za rješavanje sporova. U: *Zbornik radova Unapređenje kvalitete života djece i mladih*, Društvene devijacije, Centar modernih znanja, Banja Luka. 171-177.
13. Štimac Radin, H., (2007): *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske
14. Štimac Radin, H., (2014). *Konvencija Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji*. Zagreb : Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
15. Vranješ-Kostović, V. (2015). Inicijalno obrazovanje i profesionalno usavršavanje učitelja usmjereno prema osposobljavanju za promicanje obrazovanja za održivi razvoj. *Zbornik*

radova filozofskog fakulteta u Splitu, 6/7, str. 105-118. Posjećeno: file:///C:/Users/user/Downloads/Kostovic_Vranjes1.pdf, 04.06.2022.

16. Zakon o ravnopravnosti spolova. Narodne novine, broj: 82/08, 69/17. Posjećeno: 06.06.2022. <https://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>.

REPRESENTATION OF TOPICS IN THE TEACHING PROCESS AND STUDENTS 'SUGGESTIONS FOR IMPROVING RELATIONSHIPS

Summary: *The modern curriculum puts the student in the role of an active participant and subject of educational activities. There is a growing presence of research on students' opinions in order to improve the quality of learning and teaching, but also student-teacher communication. Therefore, the first goal of the research was to examine and analyze students' opinions on topics that need to be (un)needed to be learned in school. The second goal was to detect student suggestions in favor of improving school relationships. The appropriate sample consisted of 399 high school students aged 15-19. The questionnaire used in the research offers 15 topics that students had the opportunity to learn about in school or topics that they do not consider necessary to learn about. A five-point assessment scale offers the possibility of assessing from (not at all, little, moderately, much, extremely much). According to the research findings, students learned the least about gender equality and the most about peer violence. Students also had the opportunity to make suggestions and freely express their thoughts on improving relationships so that they, with the support of school staff, could contribute to the quality of communication and the teaching process. All these activities possibly contribute to the more successful implementation of teaching activities and the educational process as a whole.*

Keywords: *gender equality, peer violence, representation of important topics, student communication, teaching process.*

SOCIOLOŠKO ISTRAŽIVANJE LJUBAVNIH ODNOSA MLADIH NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

*Izv. prof. dr. sc. Zorana Šuljug Vučica*¹⁹⁶
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

*Izv. prof. dr. sc. Gorana Bandalović*¹⁹⁷
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

*Nina Knez, univ. bacc. soc.*¹⁹⁸

Sažetak: Posljednjih godina društvene mreže postale su izuzetno popularne među mladima. Pritom su u značajnoj mjeri utjecale na obrasce i intenzitet komunikacije i interakcije. Njihovo korištenje istodobno je omogućilo mnogobrojne prednosti, ali je pokazalo i razne nedostatke i negativne posljedice. Dosadašnji podaci pokazuju da mladi sve češće koriste ove medije za održavanje postojećih ljubavnih veza ali i za upoznavanje novih partnera. Upravo zbog toga cilj ovoga rada bio je ispitati stavove mladih o utjecaju društvenih mreža na njihove ljubavne/intimne odnose. U radu se prezentiraju rezultati istraživanja provedenog tijekom rujna 2021. godine metodom online ankete na prigodnom uzorku od 110 studenata i studentica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu. Istraživanjem se nastojalo ispitati koliko vremena mladi provode na društvenim mrežama, koje društvene mreže najčešće koriste i u koju svrhu, te istražiti načine na koji društvene mreže utječu na pronalazak partnera i održavanje postojećih ljubavnih veza/odnosa. Dobiveni rezultati pokazuju da većina ispitanika najčešće koristi Facebook i Instagram i to tri do pet sati dnevno, a u svrhu upoznavanja potencijalnih partnera ispitanici najčešće koriste Instagram. Iako je otprilike polovica ispitanih imala iskustvo upoznavanja partnera preko društvenih mreža, većina ih to u suštini ne preferira. Više od trećine ispitanika smatra kako im društvene mreže nisu pomogle u održavanju dobrog odnosa s partnerom, te većinu objavljivanje zajedničkih slika na društvenim mrežama nije činilo sigurnijima da je njihov odnos s partnerom dobar. Ispitanici također drže da društvene mreže nisu jako bitne u održavanju intimnih odnosa s partnerom, ali ih koriste za održavanje veza na daljinu, te otprilike polovica ispitanih ima iskustvo slanja eksplicitnog sadržaja partneru. Ispitanici također smatraju da društvene mreže povećavaju nepovjerenje u partnerskim odnosima te smanjuju njihove „licem u lice“ interakcije.

Ključne riječi: društvene mreže, ljubavni odnosi, partneri, studenti, sociološko istraživanje

---

¹⁹⁶ zorana@ffst.hr

¹⁹⁷ gbandalo@ffst.hr

¹⁹⁸ nknez@ffst.hr

UVOD

U samim počecima svoga nastanka, društvene mreže nisu bile zamišljene kao alat za održavanje i produbljivanje postojećih društvenih veza nego kao alat za upoznavanje i stvaranje novih poznanstava. No, s vremenom su poprimile i ovu funkciju. Danas su pak društvene mreže postale svakodnevnica mladih diljem svijeta (Grbavac i Grbavac, 2014: 209). Prije tehnološke revolucije i stvaranja osobnih računala, odnosi su se obično razvijali i održavali licem u lice. Razvojem informacijske tehnologije, ljudi slobodnije i jednostavnije pristupaju i razmjenjuju informacije, a način na koji društvo međusobno komunicira doživjelo je, a i dalje nastavlja, svoju preobrazbu. Medijska tehnologija u suvremenom društvu neizostavan je čimbenik koji oblikuje kako se pojedinci u društvu osjećaju, kako razmišljaju, na koji način djeluju te kako utječu na samo funkcioniranje društva u određenim trenucima.

Posljednjih godina društvene mreže postale su izuzetno popularne i privukle su značajnu pozornost istraživača. One su sve više mijenjale način na koji ljudi komuniciraju i grade odnose. Internetske društvene mreže, poput *Facebook*-a, *Instagram*-a, *Twitter*-a, dodatno su razvijale (a i još uvijek razvijaju) mogućnosti izgradnje komunikacije posredovane računalom usredotočujući se na interakcije s raznim ljudima u organiziranom formatu. S povećanjem vremena provedenog na njima, postavljaju se pitanja kako takve aktivnosti utječu na međuljudske odnose. Iako su studije započele istraživati načine na koje su ove mreže povezane s psihološkim i socijalnim čimbenicima kao što su zadovoljstvo životom, razina sramežljivosti i samopoštovanje, u prošlosti je ipak bilo malo istraživanja koja su se usmjerila na proučavanje utjecaja društvenih mreža na ljubavne veze i odnose (Hand, Thomas, Buboltz, Deemer i Buyanjargal 2013: 8).

Unatoč tome što su *teenager*-i pronašli *online* prostore u kojima mogu upoznavati ljude, flertovati, uspostavljati i prekidati veze daleko od roditeljskog nadzora, i sami smatraju da se nalaze izloženi ispitivanju vlastitih prijatelja i vršnjaka. Iskustva adolescenata potvrđuju "borbu" koja ima za cilj uspostaviti skup normi za oblikovanje korištenja društvenih medija s obzirom na pitanje intimnih odnosa. Započinjanje veze, ističe Chambers, manje je zastrašujuće nego prije budući da niz društvenih medija omogućuje mladima da upravljaju svojom "ranjivošću". Kontrolirana ležernost posredovanih komunikacija koju omogućavaju društveni mediji su oblik upravljanja emocijama i način kontrole "ranjivosti". Drugim riječima, očigledna fleksibilnost i izbor koji su uključeni u *online* spojeve i odnose odgovaraju novoj vrsti ležerne intimnosti koja se stvara. Međutim, s druge strane, *online* romantika je sve manje spontani, autentični i strastveni proces, a sve više nešto nužno proračunato, režirano i unaprijed smišljeno. Prakse i značenja susreta i upoznavanja partnera kao i održavanja intimnih odnosa, mišljenja je Chambers, moraju se ponovo promišljati (Chambers, 2013: 140-141). Korištenje Interneta, ističu Cheng i suradnici (2014), važno je za ponašanje adolescenata u uspostavljanju intimnih odnosa i veza iz nekoliko razloga. Naime, široko rasprostranjen pristup Internetu omogućuje im interakciju s potencijalnim intimnim partnerima i traženje prilika za seksualne susrete tijekom cijelog dana, daleko izvan društvenih ograničenja koja su nametnuta fizičkim interakcijama licem u lice. Nadalje, Internet pruža 'privatni prostor' u kojem se upravlja samoprezentacijom i održava društvene mreže što posebno postaje značajno za adolescente u fazi promjena na njihovim tijelima i stvaranja društvenih identiteta što često rezultira njihovom nesigurnošću i nespretnošću. Konačno, Internet omogućuje tinejdžerima da zaobiđu roditeljsku kontrolu nad svojim izlascima i seksualnim odnosima (Cheng, Ma i Missari, 2014: 327).

Drugim riječima, društvene mreže imaju značajan utjecaj na ljubavni život pojedinca. One igraju važnu ulogu u oblikovanju i razvijanju odnosa, a pored pozitivnih utjecaja u partnerskoj vezi, one imaju i negativne utjecaje i posljedice. Naime, nema sumnje, ističe Galasso Bonanno, da je Internet izuzetno popularan, prikladan i lako zadovoljavajući način povezivanja s drugima. Svakako to mladima nudi trenutnu publiku i pažnju, omogućuje im da lako održavaju kontakte s drugima. Društvene mreže mogu pomoći i u suzbijanju osjećaja usamljenosti. One omogućuju zadržavanje opipljivih oznaka vremena i mjesta, arhiviranje podataka samo za pojedince ili na način da su dostupni svima. Iako nam prijateljstva s društvenih mreža nude mnogo, to nije prava zamjena za stvarne interakcije s drugima. Socijalna podrška tu može biti snažni prediktor pozitivnog mentalnog zdravlja, a pokazalo se da ljude emocionalna podrška štiti od širokog spektra psihičkih i fizičkih bolesti. No, za razliku od internetskih prijateljstava i ljubavnih odnosa, veze u stvarnom životu trebaju puno više

vremena i truda. Internetska prijateljstva, iako su s mnogih aspekata izmno vrijedna, nemaju mogućnost pružanja prilika za duboku i trajnu emocionalnu bliskost (Galasso Bonanno, 2018).

Sukladno tome, veze i odnose na društvenim mrežama potrebno je konceptualizirati i istraživati u dva smjera. Prvi uključuje one intimne odnose koje su mladi uspostavili u stvarnim interakcijama „licem u lice“ pri čemu društvene mreže služe za održavanje i nastavak odnosa. Drugi uključuje one koji su nastali u *online* okružju na društvenim mrežama ili *dating web* stranicama, pri čemu su društvene mreže poslužile kao mjesto upoznavanja, a kasnije i stvaranja dubljih intimnijih odnosa koji se često nastavljaju u interakcijama „licem u lice“. Drugim riječima, razvoj romantičnih veza u *online* okružju, ističe Wysocki, suprotan je proces *offline* uspostavljanju romantičnih odnosa i veza. Naime, dok su bliski odnosi koji se stvaraju u početnim razgovorima na *chat*-ovima i/ili na internetskim stranicama često duboki, osobni i intimni, fizičke interakcije u značajnoj mjeri određuju odnos u interakcijama „licem u lice“ (Wysocki prema Seifert i Miara, 2019).

Pozitivni i negativni utjecaji društvenih mreža na ljubavne odnose

Kada su u pitanju ljubavni odnosi, posebice partnera koji su se upoznali i započeli vezu u stvarnom svijetu, društvene mreže se može koristiti na nekoliko načina. Korisnici mogu prikazati svoj status veze na mreži, mogu koristiti profilnu sliku koja ih prikazuje zajedno s partnerom ili mogu objavljivati slike zajedničkih putovanja, proslava i sl. Također, korisnici mogu komunicirati s partnerom i o partneru putem društvenih mreža. S tim u vezi, moguće je razlikovati tri karakteristike društvenih mreža koje, ističu Utz i Beukeboom (2011), značajno utječu na ljubavne veze korisnika. Prva se odnosi na količinu informacija koje osoba prima o svom partneru. Drugim riječima, ako je osoba aktivni korisnik društvene mreže, vidjeti će informacije koje je na profilu objavio njezin/njegova partner/-ica ili partnerovi prijatelji i ti podaci će utjecati na emocije partnera, a posebno na stvaranje ljubomore. Društvene mreže su promijenile količinu podataka koje ljudi dobivaju o svom partneru, pogotovo u vezama na daljinu. Druga je funkcija povezana sa sposobnošću kontrole partnera, posebno nakon izljeva ljubomore, iako ljudi često znaju da je to neprihvatljivo ponašanje u društvu. Treća karakteristika je javno izražavanje emocija na društvenim mrežama, bilo pozitivnih ili negativnih, a posebno se ističe količina informacija o vlastitoj vezi i osjećajima koju su partneri spremni podijeliti s drugima (Utz i Beukeboom, 2011: 512-513).

Načini prikupljanja informacija o partneru putem društvenih mreža su kod mladih, ističe Wilkerson, jako popularani iz nekoliko razloga. Prvo, informacije su lakodostupne i raznolike su. Drugo, korisnici mogu objavljivati tekstualne poruke, fotografije, poveznice i audio ili video isječke. S obzirom na to da se slike smatraju vjerodostojnijima od riječi, ova mogućnost može biti osobito relevantna za mlade po pitanjima povjerenja ili ljubomore (Fox, Osborn i Warber prema Wilkerson, 2017). Treće, društvene mreže omogućuju arhiviranje podataka o profilu. Četvrto, s obzirom na to da za dobivanje podataka o partneru nisu potrebne ni zemljopisna blizina ni socijalna interakcija, podaci se mogu prikupljati u većoj tajnosti (Tokunaga prema Wilkerson, 2017). Istraživanje vlastitog partnera je češće prisutno kod osoba kod kojih se pojavljuje visoka razina tjeskobe i nesigurnosti u odnosima (Wilkerson, 2017), što je posebno slučaj kod mladih.

S obzirom na dodatne dostupne informacije o nečijem partneru i njihovim društvenim interakcijama, društvene mreže mogu pogoršati intimnost između mladih. Mladi postaju zabrinutiji pitanjima odnosa te lako dolazi do njegovog narušavanja. Primjerice, vjerojatnije je da će se dvosmislen sadržaj na nekoj društvenoj mreži tumačiti na negativan način, što može stvoriti sukob ili zategnuti ljubavni odnos. Uzimajući u obzir potencijalni učinak na međuljudske odnose, važno je pomno ispitati učinak društvenih mreža na ljubavne veze, a tu važnu ulogu ima intimnost mladih. Intimnost i zadovoljstvo vezom dobri su pokazatelji snage odnosa. Intimnost karakterizira osjećaj bliskosti s drugom osobom kao i tendenciju samootkrivanja drugoj osobi. Partneri koji pokazuju visoku razinu intimnosti međusobno se poštuju. Intimnost može poslužiti kao zaštita od negativnosti koja može biti destruktivna u vezi, a uz to pojedini istraživači su, ističu Hand i suradnici, pronašli dokaze o pozitivnoj vezi između intimnosti i zadovoljstva vezom (Hand i dr., 2013: 8-9).

Lee navodi da je jedan od važnih čimbenika kojeg je potrebno razmotriti u istraživanju odnosa društvenih mreža i ljubavnih odnosa, upravo osobnost pojedinca. Tako primjerice, partneri mogu objaviti zajedničku fotografiju na svom mrežnom profilu kako bi svoje prijatelje upoznali s vlastitim ljubavnim statusom i partnerom. Međutim, istraživanja često pokazuju kako su osobnosti koje

objavljaju sadržaje na društvenim mrežama pune narcizma i samopoštovanja. Ove dvije karakteristike su važne u kontekstu romantičnih veza jer mogu imati različite učinke na ishode u vezi. Na primjer, ljudi koji su najčešće narcisoidni, kao i ljudi koji vole da ih netko primjećuje, rjeđe se obvezuju na ljubavne romantične veze i zainteresirani su za alternativne partnere (Lee, Choi, Lee i Sung, 2019: 4).

Čini se da su negativni učinci koje društveni mediji mogu imati na ljubavne veze izraženiji ukoliko u vezi postoji nesigurnost i neizvjesnost. Partneri koji se osjećaju nesigurno u svojim vezama često koriste Facebook i druge društvene mreže za nadzor svog partnera (Wilkerson, 2017). Stoga je jedan od glavnih uzroka kontrole putem društvenih mreža upravo nesigurnost u vezi. To proizlazi iz uočene dvosmislenosti u vezi, na primjer, ako osoba nije sigurna shvaća li njezin partner vezu ozbiljno i postoji li za tu vezu budućnost. Ako je partner nesiguran u osjećaje i namjere svog ljubavnika, vjerojatnije je da će pretraživati informacije o njemu/njoj na društvenim mrežama kako bi utvrdio/-la što ona/on radi i s kime komunicira, a sve s ciljem ublažavanja vlastite nesigurnosti. Drugim riječima, ljubomora je izuzetno čest uzrok kontrole društvenih mreža (Fox i Warber, 2013: 3-4). Stoga, autori Utz i Beukeboom (2011) tvrde da je ova metoda kontrole aspekt posesivne ljubomore, a najčešće uključuje provjeru profila partnera, pa čak i dodavanje korisnika koji su partneru na popisu prijatelja.

Ljubomora se može definirati kao negativne emocije uzrokovane gubitkom nečije ljubavi zbog treće strane ili moguće prijetnje da će se to dogoditi (Mathes i Severa prema Orosz, Szekeres, Kiss, Farkas i Roland- Lévy, 2015: 2). Prethodna istraživanja, posebno *Facebook*-a, ističu Orosz i sur., prikazala su da postoji korelacija između vremena provedenog na *Facebook*-u i ljubomore u vezi uzrokovane njihovim korištenjem (Orosz i dr., 2015: 2). Također, anksioznost u vezi je često povezana s ljubomorom izazvanom aktivnostima na *Facebook*-u, te partneri koji pokazuju slabo povjerenje trpe istu ljubomoru izazvanu korištenjem *Facebook*-a (Muisse i dr. prema Orosz i dr., 2015: 3).

U potrazi za prediktorima ljubomore na *Facebook*-u, Muise i suradnici su testirali nekoliko karakteristika ličnosti (kao što su samopoštovanje i osobine ljubomore, te opća sklonost doživljavanju ljubomore) i varijabli odnosa (kao što su povjerenje, predanost i nesigurnost u vezi). Rezultati su pokazali da žene i ljubomorne osobe pokazuju višu razinu *Facebook* ljubomore. U ovom slučaju, povjerenje se utvrdilo kao jedini čimbenik odnosa koji je imao učinka. Naime, što je veće povjerenje u vezi, manja je *Facebook* ljubomora. Nesigurnost u vezi, predanost i samopoštovanje nisu imali nikakvog učinka na varijablu ljubomore povezanu s aktivnostima na *Facebook*-u (Muisse i dr. prema Utz i Beukeboom, 2011: 514).

Prema tome, uočava se da društveni mediji mogu dovesti do ljubomore, i pretjerane kontrole partnera. No, postavlja se pitanje da li to doista dovodi do prekida veze i braka? Clayton, Nagurney i Smith (2013) su pokušali utvrditi što utječe na konflikt među partnerima koji koriste Facebook. Naime, sukob može nastati ako korisnik pretjerano gleda slike bivšeg partnera ili počne komunicirati putem *Facebook*-a s bivšim ili potencijalnim ljubavnim partnerom. Kao rezultat toga, *Facebook* može dovesti do svađa između partnera od kojih su jedan ili oba često na *Facebook*-u, što u konačnici može dovesti do prevare ili prekida. Istraživanje je provedeno na uzorku od 205 ispitanika u dobi od 18 do 82 godine. Rezultati istraživanja su pokazali da konflikt koji može proizaći među partnerima, a koji je povezan s korištenjem *Facebook*-a, uvelike ovisi o dužini veze u kojoj se nalazi par. Preciznije, učestalije korištenje *Facebook*-a povezano je s negativnim ishodima u vezi tj. češće dolazi do prekida, razvoda ili varanja. Međutim, autori ističu da ova korelacija vrijedi samo uz uvjet da se radi o osobama koje su u vezi manje od tri godine (Clayton, Nagurney i Smith, 2013: 719).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ciljevi i hipoteze

Predmet istraživanja su ljubavni odnosi mladih na društvenim mrežama, a temeljni cilj je bio ispitati njihove stavove i mišljenja o utjecaju društvenih mreža na njihove ljubavne/intimne odnose. Sukladno tome, definirani su posebni ciljevi istraživanja:

1. utvrditi koliko vremena mladi provode na društvenim mrežama,
2. ispitati koje društvene mreže najčešće koriste i u koju svrhu,
3. istražiti kako društvene mreže utječu na pronalazak partnera i održavanje postojećih ljubavnih veza/odnosa.

U skladu s ciljevima istraživanja, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1: Količina vremena provedenog na društvenim mrežama razlikuje se s obzirom na spol.

H2: Preferiranje upoznavanja potencijalnih partnera preko društvenih mreža razlikuje se s obzirom na spol.

H3: Iskustvo slanja eksplicitnih slika/videa partnerima razlikuje se s obzirom na spol.

Metoda i uzorak

Istraživanje je provedeno metodom ankete na prigodnom uzorku od 110 studenata/ica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu tijekom rujna 2021. godine. S obzirom na epidemiološku situaciju uslijed COVID-19 pandemije, istraživanje je provedeno online stoga je anketni upitnik izrađen u *Google Forms*-u i kao takav je postavljen na društvenu mrežu *Facebook*. S obzirom na spol, u istraživanju je sudjelovalo 71,8% studentica i 28,2% studenata. Nastojalo se ispitati studente/ice svih studijskih godina pa je istraživanjem obuhvaćeno 36,4% studenata/ica pete godine studija, 28,2% s treće godine studija, 18,2% onih s četvrte godine, 13,6% s druge godine te 3,6% studenata/ica prve godine studija.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Prema dobivenim rezultatima, ispitani studenti i studentice najčešće koriste društvenu mrežu *Facebook* (90,0%), *Instagram* (89,1%), *Tik Tok* (30,9%), *Snapchat* (20,9%), *Tinder* (12,7%), *Twitter* (8,2%), ostale društvene mreže (5,5%) te na društvenim mrežama najčešće dnevno provode tri do pet sati (44,5%) te jedan do dva sata (41,8%).

Tablica 1. Dnevno provođenje vremena na društvenim mrežama

	f	%
manje od 1 sat	7	6,4
1-2 sata	46	41,8
3-5 sati	49	44,5
6 i više sati	8	7,3
Ukupno	110	100,0

Hipotezom H1 se pretpostavilo da se količina vremena provedenog na društvenim mrežama razlikuje s obzirom na spol. Hi-kvadrat testom je utvrđeno da nema statistički značajne razlike između ispitanih studenata i studentica ($\chi^2=1,786$; $df=3$; $p=0,618$) pa se ova hipoteza odbacuje.

S obzirom na predmet istraživanja, zanimalo nas je preferiraju li studenti i studentice upoznavanje partnera preko društvenih mreža. Podaci pokazuju da čak 77,3% ispitanih nije tome sklono, no ipak 44,5% ih je upoznalo svog partnera putem društvenih mreža, a kao najčešće korištenu mrežu za upoznavanje potencijalnih partnera navode *Instagram* (37,3%).

Tablica 2. Najčešće korištene društvene mreže za upoznavanje potencijalnih partnera

	f	%
<i>Facebook</i>	10	9,1
<i>Instagram</i>	41	37,3
<i>Tinder</i>	12	10,9
ostalo (<i>Badoo, Discord, Snapchat, Tik Tok</i>)	6	5,5
nijedna	10	9,1
bez odgovora	31	28,2
Ukupno	110	100,0

Hipotezom H2 se pretpostavilo da se preferiranje upoznavanja potencijalnih partnera preko društvenih mreža razlikuje s obzirom na spol. I ovdje je proveden Hi-kvadrat test kojim nije pronađena

statistički značajna razlika između ispitanih studenata i studentica ($\chi^2=2,233$; $df=1$; $p=0,135$) pa je i ova hipoteza odbačena.

Nadalje, zanimljivo je bilo ispitati razvoj takvih odnosa. Prema rezultatima, nešto manje od trećine (29,1%) ispitanika je tijekom vremena razvilo ljubavni (intimni) odnos, dok ih je 15,5% ostalo s osobom koju su upoznali kao potencijalnog partnera putem društvenih mreža u statusu poznanika. Ujedno, manji postotak ispitanih (5,5%) na taj je način ostvario pravo prijateljstvo s osobom za koju su prvotno mislili da može biti njihov potencijalni partner. Ovdje je zanimljivo napomenuti kako odgovor na ovo pitanje nije dala polovica ispitanika uključenih u istraživanje što svakako nije zanemariv broj.

Prema podacima iz Tablice 3. vidljivo je kako većina studenata/ica ne smatra da su društvene mreže jako bitne u održavanju intimnih odnosa s partnerom (80,9%) te ih ne drže „nužnim zlom“ kako bi ostali u dobrim odnosima s partnerom (69,1%). Više od polovice ispitanih također ne misli da društvene mreže imaju više prednosti nego nedostataka u održavanju intimnih odnosa (60%) te naglašavaju kako ih objavljivanje zajedničkih slika/statusa/videa na društvenim mrežama ipak nije činilo sigurnijima da je njihov odnos s partnerom dobar (64,5%). Također, ispitanici smatraju da ih odnos s partnerom preko društvenih mreža nije učinio anksioznima (54,5%). Iako 41,8% ispitanih izjavljuje da su im društvene mreže djelomično pomogle u održavanju dobrog odnosa s partnerom i nisu im stvarale probleme u međusobnim odnosima, ipak je četvrtina (24,5%) ispitanika imala određene probleme u odnosu s partnerom. Stoga je važno naglasiti kako 75,4% ispitanih studenata i studentica ipak smatra kako društvene mreže, djelomično i/ili u potpunosti, mogu izazvati neka negativna emocionalna iskustva.

Tablica 3. Stavovi o društvenim mrežama

Tvrdnje	ne		djelomično		da		bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Društvene mreže su mi pomogle u održavanju dobrog odnosa s partnerom.	42	38,2	46	41,8	21	19,1	1	0,9	110	100,0
Društvene mreže su mi stvarale probleme u odnosu s partnerom.	46	41,8	36	32,7	27	24,5	1	0,9	110	100,0
Društvene mreže sam smatrao/la "nužnim zlom" kako bih ostao/la u dobrim odnosima s partnerom.	76	69,1	24	21,8	8	7,3	2	1,8	110	100,0
Objavljivanje zajedničkih slika/statusa/videa na društvenim mrežama činilo me sigurnijim/om da je moj odnos s partnerom dobar.	71	64,5	27	24,5	11	10,0	1	0,9	110	100,0
Održavajući odnos s partnerom preko društvenih mreža me činilo anksioznim/om.	60	54,5	27	24,5	20	18,2	3	2,7	110	100,0
Društvene mreže su jako bitne u održavanju intimnih odnosa s partnerom.	89	80,9	15	13,6	5	4,5	1	0,9	110	100,0
Društvene mreže imaju više prednosti nego nedostataka u održavanju intimnih odnosa.	66	60,0	30	27,3	13	11,8	1	0,9	110	100,0
Društvene mreže izazivaju negativna emocionalna iskustva.	26	23,6	49	44,5	34	30,9	1	0,9	110	100,0

Podaci također pokazuju da je većina (69,1%) studenata/ica koristila društvene mreže za održavanje veza/odnosa na daljinu te nešto više od trećine (37,3%) smatra da su im upravo društvene mreže uvelike pomogle u održavanju ljubavnih odnosa s partnerom. No, i ovdje valja napomenuti kako nešto manje od četvrtine (23,6%) ispitanika nije dalo odgovor na postavljeno pitanje.

Nadalje, ispitali smo jesu li ispitanici ikada slali eksplicitne sadržaje (slike ili videa) svojim

partnerima preko društvenih mreža. Prema podacima, preko polovice (58,2%) ispitanih nikada se nije time bavilo, dok ih je 41,8% ipak to učinilo. Unatoč tome, velika većina (96,4%) studenata/ica izjavljuje kako njihovi eksplicitni sadržaji nisu „procurili“ na društvenim mrežama greškom njihovih partnera i time, na njihovu sreću, nisu postali viralni. Hipoteza H3 kojom se pretpostavilo da se iskustvo slanja eksplicitnih slika/videoa svojim partnerima razlikuje s obzirom na spol nije potvrđena budući da Hi-kvadrat testom nije pronađena statistički značajna razlika u ovim aktivnostima između ispitanih studenata i studentica ($\chi^2=0,766$; $df=1$; $p=0,382$).

Konačno, zanimala su nas njihova mišljenja o negativnom utjecaju društvenih mreža na ljubavne odnose. Ovdje smo dobile poprilično podijeljene stavove pri se čemu 43,6% ispitanika smatra da negativan utjecaj ipak postoji, čak 35,5% utjecaj društvenih mreža na ljubavne odnose ne može procijeniti, dok 20,9% ispitanih negativan utjecaj negira. Ipak, većina (70,9%) studenata/ica smatra da društvene mreže povećavaju nepovjerenje u partnerskim odnosima i smanjuju „licem u lice“ interakcije s partnerom (68,2%), dok ih 46,4% drži da društvene mreže izazivaju tjeskobu u intimnim odnosima.

ZAKLJUČAK

Korištenje društvenih mreža ne prestaje nužno kada osoba uđe u romantičnu vezu, kao nikomunikacija s drugim ljudima. Vjerojatno je da će osoba u vezi nastaviti koristiti društvene medije i aplikacije za upoznavanje što može, unatoč brojnim prednostima korištenja društvenih mreža, uzrokovati i poteškoće u odnosima, kao što su nevjera, nepovjerenja, ljubomora i ljutnja. U tom smislu, nekome tko ima problema u svojoj trenutnoj vezi ili nekome kome je dosadno i traži nešto novo, društveni mediji mogu pružiti mnoge opcije koje mogu imati štetne posljedice na njegovu/njezinu trenutnu vezu. Naime, profili na društvenim mrežama, u odnosu na svakodnevne interakcije „licem u lice“ mogu stvoriti nedostižne standarde prikazujući i konstruirajući slike ljudi kao savršeno manipulirane profile s pažljivo odabranim prizorima iz života pojedinca (Yacoub, Spoede, Cutting i Hawley, 2018). Iako je utjecaj medija na intimne veze i odnose utvrđen, još uvijek se ne može sa sigurnošću tvrditi o kolikom utjecaju je riječ i u kojim okolnostima se događa. Razlog tome je u cijelom nizu varijabli koje mogu utjecati na razvoj odnosa među partnerima kao što su osobnost, povjerenje, dužina veze, učestalost korištenja društvene mreže, socijalno okruženje itd.

Rezultati istraživanja provedenog u svrhu ovoga rada su pokazali da su mladi poprilično aktivni na društvenim mrežama koje svakodnevno koriste i do pet sati, no ipak u nešto malo manjem opsegu kada je u pitanju upoznavanje partnera preko istih. Kada to rade, u tu svrhu najčešće koriste društvenu mrežu *Instagram*. Za njih društvene mreže nisu jako bitne u održavanju dobrih ljubavnih/intimnih odnosa s partnerom, no smatraju kako ponekad mogu djelomično pomoći u tome pogotovo ako je riječ o održavanju veza/odnosa na daljinu. U tom kontekstu ipak naglašavaju kako ih objavljivanje zajedničkih slika na društvenim mrežama nije činilo sigurnijima da je njihov odnos partnerom dobar. Također, svjesni su činjenice da takvi odnosi mogu izazvati i neka negativna emocionalna iskustva kao i tjeskobu budući da, prema njihovom mišljenju, povećavaju nepovjerenje u partnerskim odnosima i smanjuju „licem u lice“ interakcije s partnerom.

Konačno, potrebno je naglasiti da se ovo istraživanje, u kojem je sudjelovao relativno mali broj ispitanika, može smatrati pilot istraživanjem u području ispitivanja utjecaja društvenih mreža na ljubavne odnose mladih. S obzirom na to koliki utjecaj društvene mreže imaju na svakodnevni život ljudi i njihove načine komunikacije, posebice kada je riječ o mlađoj generaciji, svakako su potrebna daljnja istraživanja na većem uzorku čija bi analiza dala potpuniji uvid u istraživanu problematiku.

LITERATURA

1. Chambers, D. (2013). *Social Media and Personal Relationships Online Intimacies and Networked Friendship*. Hampshire: Palgrave Macmillan Studies in Family and Intimate Life.
2. Cheng, S.; Ma, J.; Missari, S. (2014). The effects of Internet use on adolescents' first romantic and sexual. *International Sociology*, 29: 324. DOI: 10.1177/0268580914538084
3. Clayton, R.B.; Nagurney, A.; Smith, J. R. (2013). Cheating, Breakup, and Divorce: Is Facebook Use To Blame. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 16(10):717-720.
<https://www.cs.vu.nl/~eliens/serious/local/cyber/paper-facebook-breakup.pdf> Posjećeno: 21.6.2022.
4. Fox, J.; Warber, K. M. (2013). Social Networking Sites in Romantic Relationships: Attachment, Uncertainty, and Partner Surveillance on Facebook. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 10(10): 1-5.
<https://www.cs.vu.nl/~eliens/serious/local/cyber/romance.pdf> Posjećeno: 18.02.2020.
5. Galasso Bonanno, S. (2018) Social Media's Impact on Relationships. *Psych Central*.
<https://psychcentral.com/lib/social-medias-impact-on-relationships/> Posjećeno: 10.7.2022.
6. Grbavac, J.; Grbavac, V. (2014). Pojava društvenih mreža kao globalnog komunikacijskog fenomena. *Mediji, kultura i odnosi s javnostima*, 5(2): 206-219.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=188969 Posjećeno: 29.01.2020.
7. Hand, M.; Thomas, D.; Buboltz, W. C.; Deemer, E.D.; Buyanjargal, M. (2013). Facebook and Romantic Relationships: Intimacy and Couple Satisfaction Associated with Online Social Network Use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(1): 8-12.
https://www.researchgate.net/publication/232717897_Facebook_and_Romantic_Relationships_Intimacy_and_Couple_Satisfaction_Associated_with_Online_Social_Network_Use Posjećeno: 19.01.2020.
8. Lee, E.; Choi, T. R.; Lee, T. D.; Sung, Y. (2019). Using Instagram While „In a Relationship“, The Roles of Narcissism and Self-Esteem. *Journal of Individual Differences*, 40 (2): 1-7.
https://www.researchgate.net/publication/330935973_Using_Instagram_While_In_a_Relationship_The_Roles_of_Narcissism_and_Self-Esteem Posjećeno: 15.02.2020.
9. Orosz, G.; Szekeres, Á.; Kiss, Z. G.; Farkas, P.; Roland-Lévy, C. (2015). Elevated romantic love and jealousy if relationship status is declared on Facebook. *Frontiers in Psychology*; 6: 214. DOI:10.3389/fpsyg.2015.00214
10. Seifert, T.; Miara, I. (2019). The Effect of Social Networks on Relationships Outside the Network. U: Gopalan, R. T. (ur.) *Intimacy and Developing Personal Relationships in the Virtual World*. IGI Global.
https://www.researchgate.net/publication/325778995_The_Effect_of_Social_Networks_on_Relationships_Outside_the_Network Posjećeno: 10.7.2022.
11. Utz, S.; Beukeboom C. J. (2011). The Role of Social Network Sites in Romantic Relationships: Effects on Jealousy and Relationship Happiness. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 16: 511-527.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2011.01552.x> Posjećeno: 18.08.2020.
12. Wilkerson, K. (2017). Social Networking Sites and Romantic Relationships: Effects on Development, Maintenance, and Dissolution of Relationships. *Inquiries Journal*, 9(3).
<http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1576> Posjećeno: 18.7.2022.
13. Yacoub, C.; Spoede, J.; Cutting, R.; Hawley, D. (2018) The Impact of Social Media on Romantic Relationships. *Journal of Education and Social Development*, 2(2): 53-58. DOI: 10.5281/zenodo.1490763

**SOCIOLOGICAL RESEARCH OF YOUTH INTIMATE RELATIONSHIPS ON
SOCIAL NETWORKS**

Abstract: *In recent years, social networks have become extremely popular among young people. At the same time, they have significantly influenced the patterns and intensity of communication and interaction. Their use at the same time has provided numerous advantages, but also has showed various disadvantages and negative consequences. Data so far show that young people increasingly use these media to maintain existing intimate relationships but also to meet new partners. Because of this, the aim of this paper was to examine the attitudes of young people about the influence of social networks on their romantic/intimate relationships. The paper presents the results of the research conducted during September 2021 using the online survey method on a convenient sample of 110 male and female students of the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Split. The research examine how much time young people spend on social networks, which social networks they use most often and for what purpose, and to investigate the ways in which social networks influence finding a partner and maintaining existing love connections/relationships. The obtained results show that most of the respondents use Facebook and Instagram for three to five hours a day, and for the purpose of getting to know potential partners, the respondents most often use Instagram. Although approximately half of the respondents had the experience of meeting a partner through social networks, most of them do not actually prefer it. More than a third of the respondents, point that social networks did not help them maintain a good relationship with their partner. Also, the uploading of the pictures with partners on social networks did not make them more confident that their relationship with their partner was good. The respondents also think that social networks are not very important in maintaining intimate relationships with a partner, but they use them to maintain long-distance relationships. Furthermore, approximately half of the respondents have the experience of sending explicit content to their partner. Respondents also think that social networks increase mistrust in relationships and that they reduce "face-to-face" interactions.*

Keywords: *social networks, intimate relationships, partners, students, sociological research*

**ZNAČAJ PODRŠKE DECI I RODITELJIMA ROMSKE NACIONALNOSTI U
DOMENU OBRAZOVANJA U CILJU PREVENCIJE NAPUŠTANJA ŠKOLOVANJA**

*Doc.dr Jelena Tanasijević¹⁹⁹
Fakultet za medije i komunikacije
Univerzitet Singidunum*

*Prof.dr Zoran Vesic²⁰⁰
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Beogradu*

Apstrakt: *Savremeni trendovi i zaokret u shvatanju značaja sredine u kojoj dete odrasta za njegov razvoj i dostizanje optimalnih postignuća u domenu obrazovanja povećava prostor za kreiranje obrazovnih politika i mera koje su osetljive na uvažavanje konteksta, kao i činjenicu da nemaju sva deca istu polaznu osnovu i podršku koji mogu biti značajni za uspešnost u oblasti obrazovanja. Upravo ovakav pristup povećava prilike za socijalno uključivanje, a kroz sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja i pristup koji odgovornost za neupih ne traži u detetu i njegovim roditeljima, već u društvenom i obrazovnom kontekstu koji nije u dovoljnoj meri prepoznao nejednakosti početnih pozicija među decom. Sa druge strane aktuelni društveni kontekst koji podrazumeva tranziciju ka tržišnoj ekonomiji podrazumeva jačanje individualne odgovornosti porodice i pojedinca, što pripadnike osetljivih društvenih grupa dovodi u još teži položaj. Imajući u vidu ove činjenice, uvođenje mera obrazovne politike koje se odnose na inkluzivno obrazovanje i aktivnu uključenost šire društvene zajednice, mogu imati pozitivne efekte na decu koja su njime obuhvaćena, ali i celokupan obrazovni sistem i širu društvenu zajednicu. Samim tim sprečava se i prekid školovanja i umanjuju mogućnosti za razvoj problema u ponašanju kod dece. U okviru ovog rada biće predstavljeni rezultati istraživanja koje je sprovedeno u Beogradu na teritoriji Gradske opštine Zvezdara, a koje je imalo za cilj procenu roditeljskih kompetencija, socio-ekonomskih i sredinskih faktora koji utiču na roditeljske uloge, podršku institucija sistema u prevazilaženju problema i zadovoljavanju potreba porodice i dece, snaga i rizika porodičnog sistema kao i mapiranje potreba i položaja roditelja romske nacionalnosti u oblasti obrazovanja dece i mladih. Rezultati istraživanja ukazali su na značaj podrške koju dobijaju i deca i roditelji i ukazali na pravac u kome bi lokalna zajednica kroz različite programe i aktivnosti mogla doprineti poboljšanju položaja ove grupacije i kroz to prevenirala izazove sa kojima se aktuelno susreću.²⁰¹*

Ključne reči: *Romi, obrazovna podrška, prevencija napuštanja obrazovnog procesa*

---

¹⁹⁹ tanasijevicfpn@gmail.com

²⁰⁰ zvesic@gmail.com

²⁰¹ Rad je nastao na osnovu istraživanja koje je sprovedeno u sklopu projekta „Rastemo zajedno“ podržanog od strane programa Nemačke razvojne saradnje „Inkluzija Roma i drugih marginalizovanih grupa u Srbiji“ koji sprovodi Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog.

Uvod

Savremena istraživanja ukazuju na to da je položaj roditelja koji imaju niži stepen obrazovanja, koji su nezaposleni ili ostvaruju niske prihode, samohrani ili brinu o većem broju dece dodatno otežan. Posebno ukoliko nemaju dodatnu podršku, kako kroz servise koje pružaju različiti sistemi, tako i šire porodice (Tanasijević, 2017). Položaj roditelja romske nacionalnosti je umnogome otežan upravo iz razloga što se ove porodice često susreću sa većim brojem izazova koji se prenose transgeneracijski i povećavaju rizik da i deca budu ugrožena i imaju manje šanse da ostvare svoje potencijale. Različiti autori upravo prepoznaju značaj obrazovanja u smislu mogućnosti da se kroz ovaj segment postigne unapređenje položaja dece pripadnika romske nacionalne manjine i kvalitet njihovog života. Kroz različite oblike podrške se prevenira rano napuštanje školovanje, a paralelno sa tim i umanjuju mogućnosti za sklapanje ranih brakova. Međutim, ako se uzme u obzir da je položaj dece romske nacionalnosti složen i da umnogome zavisi od kapaciteta roditelja, odnosno životnih okolnosti i iskustava koja su roditelji imali, ali i sredinskih faktora, može se zaključiti da je podrška potrebna i roditeljima kako bi se osnažili i povećali svoje kapacitete za odgajanje dece.

Promena paradigme i zaokret u shvatanju važnosti sredine u kojoj dete odrasta za njegov razvoj i obrazovna postignuća omogućava prostor za kreiranje obrazovnih mera koje su osetljive na uvažavanje konteksta i činjenicu da nemaju sva deca iste početne uslove koji mogu biti značajni za uspeh u obrazovanju. Kroz obrazovanje se povećavaju šanse za „prekid začaranog kruga socijalne isključenosti“ (Jovanović, Petrović, Lazetić, 2013), odnosno odgovornost za neuspeh u obrazovanju se ne traži u detetu i njegovim roditeljima, već društvenom i obrazovnom kontekstu koji nije u dovoljnoj meri prepoznao i ispravio nejednakosti početnih pozicija kod dece (Jovanović, Petrović, Lazetić 2013). Sa druge strane aktuelni društveni kontekst koji podrazumeva tranziciju ka tržišnoj ekonomiji podrazumeva jačanje individualne odgovornosti porodice i pojedinca, što pripadnike osetljivih društvenih grupa dovodi u još teži položaj. Imajući u vidu ove činjenice uvođenje mera obrazovne politike koje se odnose na inkluzivno obrazovanje i aktivnu uključenost šire društvene zajednice, mogu imati pozitivne efekte na decu koja su njime obuhvaćena, ali i celokupan obrazovni sistem i širu društvenu zajednicu.

U okviru ovog rada biće prikazani najznačajniji rezultati do kojih se došlo u okviru istraživanja koje je sprovedeno u Beogradu na teritoriji opštine Zvezdara, a koje je imalo za cilj procenu roditeljskih kompetencija, socio-ekonomskih i sredinskih faktora koji utiču na roditeljske uloge, podršku institucija sistema u prevazilaženju problema i zadovoljavanju potreba porodice i dece, snaga i rizika porodičnog sistema kao i mapiranje potreba i položaja roditelja romske nacionalnosti u oblasti obrazovanja dece i mladih. Nalazi istraživanja ukazuju na značaj podrške koju dobijaju i deca i roditelji, ali i na nedostatke, odnosno pravac u kome bi akteri u lokalnoj zajednici kroz različite programe i aktivnosti mogli doprineti poboljšanju položaja ove grupacije i kroz to prevenirali izazove sa kojima se roditelji i deca aktuelno susreću.

Koncept podrške celokupnom porodičnom sistemu u funkciji podrške deci

Uslovi kao što su društvena, ekonomska kriza i nejednakost, političke promene i nestabilnost, migracije, klimatske promene i dr. predstavljaju rizike koji mogu zadesiti porodice i u zavisnosti od sopstvenih porodičnih snaga, iskustava, ali i podrške one će očuvati svoje kapacitete i funkcionalnost. Međutim, u suprotnom može doći do posledica koje upravo najviše pogađaju najranjivije kategorije, među kojima su upravo i deca romske nacionalnosti. Dakle, porodice mogu predstavljati sigurnu osnovu i izvor podrške za decu, ali istovremeno usled različitih razloga mogu predstavljati i rizik za bezbedno odrastanje i razvoj deteta u biološkoj porodici. Upravo ovi faktori, odnosno njihova kombinacija u zavisnosti od samog porodičnog okruženja i resursa podrške, što podrazumeva i pristup obrazovanju, mogu više ili manje pogoditi decu, odnosno uticati na celokupno porodično funkcionisanje.

Ako faktori rizika budu prepoznati blagovremeno veće su šanse da se umanju rizik za napuštanje školovanja, odnosno veće su šanse da deca imaju bolju životnu perspektivu. Transgeneracijski prenos različitih riziko faktora takođe je značajno prepoznati jer može pomoći u prekidu lanca teških životnih okolnosti i zaustaviti dalji prenos na mlađu generaciju. Kada je jedan od

roditelja podržavajući, responzivan, nije nasilan, ima kapacitet za podizanje i vaspitanje dece njegovim osnaživanjem takođe se može uticati na pozitivnu promenu u domenu podrške deci.

Sistemski pristup se fokusira na sistem ljudi i odnosa koji su najvažniji za zaštitu deteta. Umesto fokusa na samu decu naglasak je na roditeljima, odnosno na celokupnoj porodici, s tim da je često uključena i proširena porodica i drugi akteri čija je dužnost da se staraju o detetu, kao što su predstavnici Sistema prosvete. Primena sistemskog pristupa predstavlja značajnu promenu paradigme u sistemu socijalne zaštite u smislu zaokreta koji podrazumeva uključivanja svih značajnih aktera za odgajanje deteta. U ranijem periodu, fokus je bio više usmeren ka pojedincu, odnosno detetu, pa su tako profesionalci propuštali da uzmu u obzir porodično okruženje deteta, a koje je složeno i često kontradiktorno, pa je tako puno i pozitivnih, ali i negativnih iskustava i uticaja. Između ostalog, kao što je važno da se pokuša sa uključivanjem članova šire porodice koji mogu pomoći roditeljima u ovoj situaciji, takođe je važno i da postoji saradnja između različitih institucija.

Prema ekološkom modelu smatra se da se najveći uticaj na decu ostvaruje u njihovom neposrednom okruženju, mikrosistemu. Upravo zato što se tu neguju bliski odnosi, postoji porodična povezanost, osećaj pripadnosti, a sve to pomaže detetu da izgradi svoje rezilijence i strategiju za snalaženje u okruženju. Ovaj model nam ukazuje na to koliko je značajno imati različite protektivne faktore koji mogu uticati na razvoj dece. Pored toga, služi za otkrivanje brojnih mogućih intervencijskih pristupa koji mogu biti značajni u kontekstu podrške deci (Bronfenbrenner, 2006; 2000).

Teorija socijalne podrške ukazuje na to da pozitivan razvoj i blagostanje snažno zavise od mreže neformalnih i formalnih izvora podrške na različitim nivoima koji zauzvrat mogu da obezbede stvaranje socijalnog kapitala (Cutrona, Cole, 2000). “Centralna ideja socijalnog kapitala jeste da društvene mreže, odnosno odnosi među ljudima imaju vrednost koja se ne ogleda samo u toplim osećanjima, već i u vrlo konkretnim koristima koje su rezultat poverenja, uzajamnosti, razmene informacija i saradnje aktera uključenih u process odgajanja deteta” (Ćeranić, 2007, str.144).

Položaj dece i roditelja romske nacionalnosti u Srbiji i Gradu Beogradu – domen obrazovanja

U Srbiji, prema podacima popisa iz 2011. godine, u okviru romske zajednice 87% populacije ima osnovno ili niže obrazovanje, a manje od 1% ima više i visoko obrazovanje (Republički zavod za statistiku, 2013). Isti podaci ukazuju i da je populacija koja je stekla samo osnovno obavezno obrazovanje pod najvećim rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti. Usled toga Romi se suočavaju sa znatno višim stopama nezaposlenosti u svim starosnim grupama, te je, iako se vremenom smanjuje jaz između romske i ostatka populacije, i dalje značajan broj Roma bez radnog iskustva (75% u odnosu na 47% u opštoj populaciji). Romi na novo zaposlenje čekaju u proseku mesec dana duže od drugih, karakteriše ih veća dugoročna nezaposlenost uključujući veliki broj mladih koji nisu ni zaposleni niti na školovanju (81%), a u ovoj grupi su naročito zastupljene devojke (Roma Inclusion Index, 2015).

Podaci Regionalnog istraživanja o položaju Roma na Zapadnom Balkanu, koje je sprovedeno 2017. godine, govore o tome da i dalje postoji velika razlika između Roma i pripadnika neromskog stanovništva, što se posebno uočava u populaciji mladih starosti između 18 i 24 godine. U ovim nalazima ističe se da ova grupacija ima skoro upola manje šanse da bude uključena u zaposlenje, u obrazovanje ili obuku. Ovakav položaj mladih može imati dugoročne negativne posledice jer umanjuje mogućnosti za izlazak i opstanak na zvaničnom tržištu rada. Prema podacima iz ovog istraživanja u Srbiji stopa završetka obaveznog obrazovanja Romkinja iznosi 57%, Roma 66%, dok za pripadnike neromske populacije iznosi znatno više, 93%. Posmatrano prema polu, 9 od 10 Romkinja, starosti između 18 i 24 godine nije u sistemu zapošljavanja, obrazovanja ili treninga. Takođe 2 od 3 Romkinje nemaju svoj novac. Pored podataka o obrazovanju značajno je napomenuti da podaci iz ovog regionalnog istraživanja ukazuju na to da se 1 od 3 Romkinje udaje pre navršene 18. godine života (UNDP, 2018).

Udeo dece romske nacionalnosti u obaveznom osnovnom obrazovanju je u porastu, a takođe je, prema dostupnim podacima, situacija u Srbiji bolja u poređenju sa podacima za zemlje iz regiona Zapadnog Balkana. Međutim, i dalje je procenat pohađanja obaveznog osnovnog obrazovanja niži u poređenju sa pripadnicima neromskog stanovništva. Podaci pokazuju da je jedno od šestoro dece romske nacionalnosti van sistema osnovnoškolskog obrazovanja, iako je ovaj obrazovni ciklus u Srbiji

obavezan (UNDP, 2018). Porast upisa u osnovnu školu dece romske nacionalnosti iznosi 84%, međutim, kada se pogledaju podaci o broju Roma koji imaju završenu osnovnu školu, vidimo da više od trećine nema završenu osnovnu školu. Ovaj podatak ukazuje na činjenicu da i pored toga što postoji trend povećanja procenta Roma koji upisuju osnovnu školu, mnogi ne uspeju da je završe. Kada se posmatra procenat Roma koji završe fakultet podaci pokazuju da tek 2% ima završeno više ili visoko obrazovanje. Takođe je nizak obuhvat dece predškolskim obrazovanjem. Svega 17% dece romske nacionalnosti uzrasta između tri i šest godina je upisano u predškolsku ustanovu.

Među ženama u romskim naseljima u Srbiji, 59% je navelo osnovno obrazovanje kao najviši nivo obrazovanja (RZS, UNICEF, 2019). U okviru istog istraživanja navodi se da svega 7% dece uzrasta između 3 i 4 godine pohađa programe predškolskog obrazovanja. Među najbogatijim domaćinstvima u romskim naseljima, takve programe pohađa 24% dece, dok je obuhvat dece iz najsiromašnijih domaćinstava samo 3%. Veoma važan podatak jeste da na obrazovanje dece, odnosno pohađanje programa predškolskog obrazovanja značajno utiče obrazovanje majke (samo 2% dece čije su majke bez obrazovanja u poređenju sa 15% dece čije majke imaju srednje ili visoko obrazovanje). Skoro jedna četvrtina dece ovog uzrasta, 24%, ne pohađa ni predškolsko obrazovanje ni osnovnu školu. Takođe podaci iz ovog istraživanja ukazuju na to da manji broj dece romske nacionalnosti pohađa pripremni predškolski program (77%) u poređenju sa decom iz opšte populacije. Ovo istraživanje je potvrdilo da je veći procenat devojčica koje ne učestvuju u sistemu obrazovanja u ranom detinjstvu (RZS, UNICEF 2019). Slično kao i u prethodno spomenutim istraživanjima i u 2018. godini je bio manji udeo dece romske nacionalnosti u obrazovnom procesu u odnosu na opštu populaciju. Ono što je značajno napomenuti jeste da pored nivoa obrazovanja majke na pohađanje, odnosno nepohađanje obrazovanja, utiče i socio-ekonomski status porodice.

Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja za period od 2016. do 2025. godine definisan je opšti cilj u oblasti obrazovanja koji podrazumeva da je neophodno obezbediti punu uključenost dece i mladih pripadnika romske nacionalnosti kvalitetnim predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem, kao i veći obuhvat Roma i Romkinja koji studiraju, pružanje podrške mladima i odraslima koji nisu imali priliku da se školuju ili su prekinuli obrazovanje (Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016 – 2025).

U Strategiji razvoja Grada Beograda do 2021. godine navedeno je kao mera unapređenje pristupa i kvaliteta vaspitanja i obrazovanja, čije se dostizanje planira kroz podizanje kvaliteta svih vidova formalnog i neformalnog obrazovanja i vaspitanja za sve uzraste dece. Međutim, u ovom dokumentu prepoznate su i analizirane teškoće i izazovi sa kojima se romska deca susreću u sistemu obrazovanja. U istoimenom dokumentu Strategija razvoja Grada Beograda do 2021.god.-Analiza stanja, navodi se da izostajanje dece iz obaveznog obrazovanja i veliki udeo romske dece u školama za specijalno obrazovanje, niži kvalitet obrazovanja za decu romske nacionalnosti, kao i skraćeno pohađanje pripremnog predškolskog programa za veliki broj dece predstavlja kršenje prava na kvalitetno obrazovanje i predstavlja ozbiljnu diskriminaciju. U istom dokumentu navodi se da je tek 80% romske dece koja pohađaju prvi razred pohađalo i pripremni predškolski program. U poređenju sa decom iz opšte populacije taj obuhvat iznosio je 98%. Takođe je navedeno da na teritoriji Grada Beograda 69% dece romske nacionalnosti krene na vreme u prvi razred osnovne škole, dok kod dece iz opšte populacije taj podatak iznosi 97%. Zatim 64% dece romske nacionalnosti završi osnovnu školu, a 22% pohađa srednju školu. Ovi podaci takođe su viši kod dece iz opšte populacije, pa tako 93% dece završi osnovnu školu, a 89% pohađa srednju školu na teritoriji GB. Poseban izazov predstavlja činjenica da devojčice ranije prekidaju obrazovni proces i napuštaju školovanje. Veliki procenat romskih devojčica uzrasta između 15 i 19 godina napušta školovanje i udaje se, čak 43% (Strategija razvoja Grada Beograda do 2021.god.-Analiza stanja).

Posmatrajući podatke za teritoriju Grada Beograda, možemo zaključiti da je situacija po pitanju obrazovanja Roma slična kao na nivou Republike Srbije i da postoji potreba za daljom kontinuiranom, sistematičnom i organizovanom podrškom kako bi se promenila postojeća slika i unapredio njihov položaj.

Rezultati istraživanja

Cilj istraživanja

Ciljevi istraživanja definisani su kao prikaz i deskripcija:

- položaja porodica, roditelja dece osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta romske nacionalnosti na teritoriji GO Zvezdara,
- prepreka i izazova sa kojima se suočavaju,
- potrebe za podrškom kako bi kroz to podržali svoju decu na planu obrazovanja i
- potrebe za edukacijom u oblasti jačanja roditeljskih veština.

Kroz ovo istraživanje obuhvaćena je i procena roditeljskih kompetencija, sredinskih faktora, postojeća podrška sistema, kao i snage i rizici koji mogu uticati na funkcionisanje celokupne porodice.

Pretpostavke kojima smo se rukovodili, a koje su nam poslužile kao okvir za kreiranje upitnika odnosile su se na činjenicu da je značajno ispitati mogućnosti za unapređenje roditeljskih kompetencija, kako kroz individualno kreiranu podršku u skladu sa potrebama roditelja, tako i kroz edukativnu podršku kroz tematski kreirane radionice.

Metod istraživanja

Upitnik

Upitnik se sastojao iz 35 pitanja zatvorenog i otvorenog tipa. Pitanja iz upitnika su bila grupisana po sledećim oblastima: socio-demografske karakteristike, porodične karakteristike, obrazovna iskustva dece romske nacionalnosti, obrazovni resursi kod kuće i porodična podrška u učenju, vaspitne prakse roditelja, samoprocena uspešnosti u roditeljskoj ulozi, spremnost za pohađanje radionica namenjenih unapređivanju roditeljskih kompetencija.

Podaci su prikupljeni putem terenskog istraživanja koje je realizovano u periodu avgust-septembar 2021. godine u sledećim naseljima na teritoriji Gradske opštine Zvezdara u Beogradu: Veliki Mokri Lug, Mali Mokri Lug, u Bosutskoj ulici i u Orlovskom naselju (u tzv. "kontejnerskom naselju i socijalnim zgradama").

Uzorak

U istraživanju je učestvovalo 80 ispitanika i ispitanica. Uzorak je bio slučajan, a odgovaranje na pitanja dobrovoljno i anonimno.

Žene su činile većinu uzorka, njih 52 i čine 65% uzorka, dok je broj muškaraca koji su učestvovali bio manji, njih 28, odnosno 35% uzorka. Najveći broj ispitanih osoba staro je između 31 i 35 godina (35%), značajno su zastupljene i dve starije kategorije (23% i 26%), dok roditelji mlađi od 30 godina čine manje od petine uzorka (14% i 3%).

U pogledu obrazovne strukture u uzorku roditelja najzastupljeniji su bili sa završenom osnovnom školom i čine polovinu uzorka (52%). Četvrtina uzorka je pohađalo osnovnu školu, ali je nije završilo (23%), dok 8% ispitanika nije pohađalo osnovnu školu i nepismeno je. Roditelji sa diplomom srednje škole čine 16% uzorka, a samo 2 majke iz uzorka imaju završenu višu školu ili fakultet. Primetne su izražene rodne razlike u obrazovnom nivou ispitanih majki i očeva. Iako i tipična ispitanica i tipični ispitanik ove studije imaju osnovnoškolsku diplomu, na šta ukazuju modalne vrednosti za muškarce i žene, muškarci su u proseku bolje obrazovani.

Instrument

Podaci prikupljeni popunjavanjem upitnika su analizirani i ukrštani po različitim osnovama i kriterijumima. Na osnovu dobijenih rezultata kreirani su zaključci istraživanja.

Analitičke tehnike

Analiza kvantitativnih podataka započeta je izračunavanjem deskriptivnih pokazatelja: mera učestalosti (frekvencije i procentualna zastupljenost različitih kategorija), mera centralne tendencije

(aritmetičke sredine i modalne vrednosti) i mera raspršenja (rasponi i standardne devijacije). Povezanost između kontinuiranih varijabli testirana je izračunavanjem Pirsonovog koeficijenta korelacije, dok je povezanost kategoričkih varijabli utvrđivana izračunavanjem koeficijenta Kramerovo Ve. Određena istraživačka pitanja ispitana su i primenom analitičkih tehnika iz domena statistike zaključivanja. Reč je o jednofaktorskoj analizi varijanse za neponovljena merenja. Od kvalitativnih analitičkih tehnika primenjena je tematska analiza. U okviru kvalitativnih odgovora, izdvojene su najučestalije teme koje su zatim kvantifikovane.

Glavni nalazi istraživanja

U uzorku su najzastupljeniji roditelji koji trenutno žive sa svojom nuklearnom porodicom – supružnikom i decom (68%). Po brojnosti sledi grupa samohranih roditelja, s tim što 11% živi samo samo decom, dok 5% živi sa decom i svojim roditeljima. U višegeneracijskim porodicama, odnosno sa supružnikom, decom i svojim roditeljima ili roditeljima supružnika živi 14% ispitanika/ca. Samo 2% ispitanih pored supružnika i dece, živi i sa drugim članovima porodice (brat i dever). Među ispitanim samohranim roditeljima dominiraju majke. One čine 21% ukupnog uzorka žena, dok samohrani očevi čine 7% ukupnog uzorka muškaraca.

I žene i muškarci koji su učestvovali u ovoj studiji stupili su u brak najčešće veoma mladi i često maloletni. No, žene stupaju u brak u proseku dve godine pre muškaraca. Godine stupanja u brak u pozitivnoj su korelaciji umerenog intenziteta sa obrazovnim nivoom. Što su roditelji iz ovog uzorka obrazovaniji, nešto stariji su zasnivali bračnu zajednicu.

Prvo dete ispitanih roditelji dobili su u proseku godinu i po dana po stupanju u brak ili vanbračnu zajednicu: žene sa 19.70 godina, a muškarci sa 21.85 godina. Ispitani roditelji imaju u proseku 2.71 dete (SD = 1.57), od kojih je najveći broj maloletan (AS = 2.61, SD = 1.49). Raspon ukupnog broja dece kreće se od 1 do 7. Što su roditelji iz ovog uzorka obrazovaniji, imaju nešto manji broj dece od manje obrazovanih roditelja ($r = .45, p < .01$). Iako je uzorak muškaraca manji, statističke analize ukazuju da ova pravilnost važi za oba roda.

Učesnici i učesnice istraživanja upitani su i za osnovne izvore prihoda njihove porodice, a mogli su navesti više odgovora. Oko dve trećine uzorka (65%) navelo je da se njihova porodica izdržava zahvaljujući socijalni davanjima (socijalna pomoć, dečiji dodatak ili jednokratna novčana pomoć). Oko četvrtine uzorka ima regularno zaposlenje (26%), oko 15% radi u sivoj ekonomiji, jedna desetina obavlja povremene ili privremene poslove (rad na građevini, moleraj, prodaja sekundarnih sirovina, itd.). Jedna desetina ispitanika/ca kao osnovni izvor prihoda za porodicu navodi zaposlenje nekog drugog člana porodice, najčešće supružnika ili deteta. Dve trećine ovih izdržavanih lica ostvaruje i neku vrstu socijalnih primanja. Dakle, možemo zaključiti da je socio-ekonomski položaj ispitivane populacije znatno niži od većinske populacije Republike Srbije, i u pogledu obrazovanja i u pogledu radnog statusa, kao i izvora primanja. Sa druge strane imaju veći broj dece nego što je u proseku za opštu populaciju u Republici Srbiji. Ovakav položaj porodica uvećava rizik od siromaštva i socijalne isključenosti. Sa druge strane, upravo opredeljenost roditelja ka egzistencijalnom zbrinjavanju porodice u velikoj meri ih može deprivirati u roditeljskoj ulozi.

Gotovo sva deca o kojoj su izveštavali roditelji iz uzorka dobro govore srpski jezik. Samo jedan ispitanih roditelj je izvestio o suprotnom. Nešto su drugačiji podaci o samim roditeljima, među kojima njih 6 od 80 izveštava da ne govore dobro srpski jezik.

U domenu obrazovnih iskustava dece pokazalo se da među razlozima za izostajanje iz škole, prednjače dečije bolesti i 80% roditelja izveštava da su one osnovni razlog izostajanja. Međutim, 20% roditelja je izjavilo da njihova deca izostaju iz škole jer ne vole da uče, zato što se nekad uspravaju, ali i zbog toga što im nije lepo u školi, zbog toga što imaju obaveze kod kuće ili roditelji nemaju dovoljno novca kako bi detetu priuštili adekvatnu odeću i obuću, udžbenike, novac za užinu, prevoz ili sredstva za mensturalnu higijenu. Tek jedan roditelj kazao je da često ne zna ni da li je dete bilo u školi.

Od ispitanih roditelja 40% je navelo da njihova deca nemaju podršku pedagoškog asistenta. Ukupno 62.5% roditelja je izvestilo da njihovo dete ima sporadično pomoć pedagoškog asistenta u školi. U grupi roditelja čija deca nemaju ovu vrstu pomoći, najveći broj je kazao da bi njihovoj deci značilo da ima pomoć pedagoškog asistenta, njih 67%, a samo 7% (odnosno 2 roditelja), da deci takva pomoć nije potrebna. Odgovor na ovo pitanje ne zna 13% roditelja, a isto toliko se nije izjasnilo po ovom pitanju.

Po pitanju saradnje sa predstavnicima škola, čak i roditelji koji su zadovoljni saradnjom istakli su niz problema koji se javljaju u okviru njihove saradnje sa školom i koje bi želeli da prevaziđu. Trećina roditelja iz ove grupe žali se na neke aspekte saradnje sa školom. Roditelji koji nisu zadovoljni saradnjom i roditelji koji tvrde da su zadovoljni, ali ipak ističu probleme, čine 50% ukupnog uzorka. Četvrtina nezadovoljnih roditelja prvenstveno skreće pažnju na probleme u komunikaciji sa nastavnicima. Nisu zadovoljni sadržajem komunikacije, kao ni ažurnošću u pogledu informisanja od strane nastavnika, kao i odgovaranju na poruke roditelja.

Među ispitanim roditeljima njih 25% se žali i na diskriminatorsko ponašanje nastavnika. Veći broj roditelja ističe da su deca imala nastavnike/ce koji su ih vređali ili nepravedno tretirali, zbog čega su deca ponavljala razred ili su ih roditelji ispisivali iz škole. Roditelji napominju da pojedini nastavnici tretiraju romsku decu i roditelje drugačije od neromske dece. Neki roditelji ističu da su se žalili upravi škole, ali da je taj trud ostao bez rezultata. Nekoliko roditelja ističe značaj senzibilizacije nastavnika za rad sa romskom decom i roditeljima, te da su im potrebne dodatne obuke. Osmi nezadovoljnih roditelja ističe da je neophodno da roditelji pruže romskoj deci više obrazovne podrške i da se uspostavi usluga pedagoškog asistenta. Nekoliko roditelja insistira na većem uključivanju pedagoško-psihološke službe škole, kao i na nadzoru rada nastavnika od strane ove službe.

U oblasti obrazovnih resursa kod kuće došli smo do podatka da čak 85% dece ispitanih roditelja ima pristup internetu kod kuće, misleći na internet na telefonu. Ipak, roditelji takođe izveštavaju da je većini dece, njih čak 74%, potrebna pomoć pri praćenju daljinske nastave, a da samo 46% roditelja procenjuje da ima dovoljno znanja da bi im pomoglo u učenju na daljinu. Deci u učenju u najvećem broju slučajeva pomažu isključivo majke (56%). Znatno manjem broju dece pomažu oba roditelja (5%) ili isključivo očevi (9%).

U domenu koji se odnosio na vaspitne prakse roditelji su izvestili da u najvećem broju porodica prevashodno se majke brinu o deci i vaspitavaju ih (74%). U malom broju porodica ova dužnost se deli između supružnika (13%), dok su u značajno manjem broju zastupljene porodice u kojima druge figure imaju ovu ulogu.

Najučestalija aktivnost u kojoj roditelji provode vreme sa svojom decom jeste igra (54%), sledi šetnja (44%), zatim čitanje i učenje (33%), dok petina roditelja sa decom gleda pretežno filmove, ali i crtane filmove i televiziju (22%). Značajan je podatak da 33% roditelja retko provodi vreme sa decom ili ga provodi tokom zajedničkog rada ili u obavljanju kućnih poslova.

Žene imaju višu roditeljsku samoefikasnost od muškaraca ($F(79, 1) = 8.90, p < .01$). Majke sebe procenjuju prosečnom ocenom 4.51 ($SD = 0.67$), a očevi ocenom 4.00 ($SD = 0.87$). Samoprocena roditeljske kompetentnosti nije statistički značajno povezana sa obrazovanjem roditelja, odnosno nema razlika u samoproceni roditeljske kompetentnosti kod obrazovanih i manje obrazovanih roditelja. Među ispitanim roditeljima 54% bi bilo spremno da pohađa radionice na kojima bi učili kako da unaprede svoje roditeljske prakse, odnosno da „postanu bolji roditelji“. Nisu utvrđene rodne razlike u pogledu ove spremnosti.

Ispitanici i ispitanice su upitani i o aspektima svog života povodom kojih se kaju, odnosno šta bi promenili u svom životu da mogu da se vrate kroz vreme. Osećanje kajanja dominantno vezuju za nezavršeno školovanje. Samo 14% muškaraca i žena saopštilo je da ne bi ništa menjalo u svom životu. Ukupno 60% žena i 54% ispitanih muškaraca kaje se što nisu završili školovanje koje su započeli ili što nisu nastavili školovanje nakon osnovne ili srednje škole.

Drugi životni aspekt koji bi menjali tiče se ranog stupanja u brak. Trećina žena (35%) kasnije bi stupila u brak ili ne bi stupila u brak uopšte, kao i 21% muškaraca. Veoma mali broj ispitanika promenio bi da može mesto ili državu stanovanja, više bi brinuo o zdravlju, a 2 muška ispitanika kaju se što nisu imali više dece.

Diskusija osnovnih problema i izazova

U istraživanju su većinom učestvovali žene, s obzirom da su one pokazale veću spremnost da odgovaraju na pitanja koja su im anketari postavljali. Ako pogledamo obrazovnu strukturu možemo primetiti da je najveći broj ispitanika/ispitanica sa završenom osnovnom školom, što se poklapa sa opštim obrazovnim trendom Romkinja i Roma u Srbiji. Kada su u pitanju muškarci koji su učestvovali u istraživanju može se primetiti da imaju viši stepen obrazovanja, što može ukazivati na položaj žena u romskoj populaciji i nejednake mogućnosti za obrazovanje. Sa druge strane ovaj podatak o

obrazovanju majki koje su učestvovala u istraživanju je značajan ako se uzme u obzir činjenica da, prema drugim dostupnim istraživanjima, obrazovanje romske dece umnogome zavisi od obrazovnog nivoa majke i socio-ekonomskog statusa porodice (RZS i UNICEF, 2019). Dobijeni podaci o školskom uspehu dece potvrđuju podatke iz drugih istraživanja o povezanosti između obrazovanja roditelja i školskog uspeha dece. Što su roditelji obrazovaniji, to je i školski uspeh dece bolji, što se i ovde pokazalo kao pozitivna korelacija.

S obzirom na dobijene podatke možemo zaključiti da većina porodica ima niske prihode, što u odnosu prema deci može biti značajno jer prema dostupnim podacima drugih istraživanja socio-ekonomski status porodice u romskoj populaciji takođe utiče na obrazovnu perspektivu dece. Sa druge strane, četvrtina ima regularno zaposlenje, njih 26%, s tim da su muškarci u prednosti, odnosno veći broj muškaraca je zaposlen u odnosu na žene.

Veoma značajan podatak jeste i to da su roditelji naveli da čak 85% dece ima pristup internetu kod kuće, ali da je deci potrebna podrška u praćenju nastave na daljinu. Ovaj podatak se odnosi pre svega na internet koji koriste putem mobilnog telefona, što sa druge strane može značiti da nemaju priliku da koriste platforme za učenje koje su potrebne deci školskog uzrasta. Takođe, više od 50% ispitanih roditelja je navelo da nema dovoljno znanja kako bi pomogli deci u učenju na daljinu. Ovaj podatak može ukazati na to da je roditeljima potrebno obezbediti dodatnu edukaciju kako bi pomogli deci u obrazovnom procesu. Ovaj podatak je koristan i zbog toga što se u istraživanju pokazalo da većinom majke pružaju pomoć u učenju deci, a ako se uzme u obzir nizak obrazovni status ispitanica može se razumeti i činjenica usled koje nemaju dovoljan nivo znanja za pružanje podrške u učenju od kuće.

Primetno je da se vaspitanjem dece više bave majke, čak i u porodicama sa oba roditelja. Ovaj podatak je i razumljiv s obzirom da su u ovoj grupi ispitanika u većem broju majke koje nisu zaposlene i koje se brinu o deci. Sa druge strane koristan podatak je i da bi više od 50% roditelja iz ove grupe bilo zainteresovano da učestvuje na radionicama u okviru kojih bi imali priliku da uče i unapređuje svoje roditeljske veštine. Sa druge strane podatak koji govori o tome da roditelji sebe visoko ocenjuju na skali samoprocene roditeljske kompetentnosti može objasniti i činjenicu da su motivisani da se dodatno edukuju, odnosno da su svesni da im je to potrebno i značajno za unapređenje roditeljskih veština.

O kvalitetu i strukturi vremena koje deca provode kod kuće, kao i o vremenu koje provode sa roditeljima su takođe dobijeni vredni podaci. Može se primetiti da deca najveći deo slobodnog vremena provode u druženju sa vršnjacima i na društvenim mrežama. Sa jedne strane to se može razumeti kao deo savremenog životnog trenda, ali sa druge strane je i pitanje kapaciteta roditelja da u ovoj oblasti isprate sadržaje koje deca gledaju, kako u smislu bezbednosti, tako i primerenosti uzrastu. Takođe se može pretpostaviti da bi roditeljima bilo potrebno pružiti podršku kako bi na strukturiran način podržali svoju decu da organizuju slobodno vreme. Najveći deo vremena koje provode zajedno sa decom, roditelji su naveli da se igraju, idu u šetnju i dr. Ali takođe značajno je napomenuti da čak 33% roditelja retko provodi vreme sa decom ili ga provodi tokom zajedničkog rada ili u obavljanju kućnih poslova.

Zaključak

Nalazi savremenih istraživanja, kao i trendovi koji se odnose na pružanje podrške pripadnicima vulnerabilnih grupa ukazuju na to da je potrebno podržati celokupnu porodicu kako bi se povećali njeni kapaciteti za brigu i odgajanje dece. U tom kontaktu značajno je raditi sa roditeljima kako bi unapredili svoje vaspitne kompetencije i kako bi kroz to adekvatno podržali decu u obrazovnom procesu. Aktuelni naponi države da se postignu pozitivne promene u domenu obrazovanja dece romske populacije pokazuju određene pozitivne rezultate, s tim da još uvek postoji potreba za unapređenjem podrške kako bi se povećao procenat obuhvata dece romske nacionalnosti kako predškolskim, tako i osnovnoškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem, ali i preveniralo rano napuštanje obrazovnog procesa.

Na osnovu rezultata dobijenih kroz istraživanje o potrebama porodica roditelja dece osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta na teritoriji GO Zvezdara jasno možemo zaključiti da

postoji potreba za ciljanom i organizovanom podrškom romskim porodicama kako bi na adekvatan način podržali svoju decu u oblasti obrazovanja i kroz to sprečili napuštanje školovanja.

Među najznačajnijim preporukama izdvaja se poboljšanje socijalne integracije u lokalnoj zajednici, pre svega u školskoj sredini s obzirom da je jedan broj roditelja izjavio da se oni i deca osećaju diskriminisano. U tom kontekstu značajna je i dodatna edukacija nastavničkog osoblja, kao i predstavnika pedagoško-psihološke službe u cilju podizanja svesti o položaju romske dece, umanjenja diskriminacije i ublažavanja posledica koje usled toga trpe romska deca. S obzirom na specifičnost položaja u kom se nalaze pripadnici romske manjine i nedostatak podrške jasno je da roditelji nemaju sve potrebne informacije o pravima, kao i o mogućnostima za ostvarivanje prava dece. U tom domenu bilo bi značajno dodatno ih informisati o mogućnostima za ostvarivanje dodatne podrške za decu kojoj je to potrebno, na teritoriji GO Zvezdara, pre svega na podršku pedagoških asistenata. Imajući u vidu činjenicu da roditelji žele da unapređuju svoje vaspitne prakse bilo bi korisno organizovanje edukativnih radionica sa roditeljima na teme koje su njima značajne u oblasti odgajanja i vaspitanja dece, a koje se konkretno odnose na vaspitanje, podršku u učenju, prevenciju bolesti zavisnosti i sl. Takođe još jedan koristan vid podrške za roditelje bi bilo organizovanje edukativne podrške za roditelje u oblasti sticanja veština za korišćenje savremenih informacionih tehnologija kako bi kroz to mogli da pruže podršku deci u učenju na daljinu.

Literatura:

- Bronfenbrenner, U. Morris, P. (2006): *The Bioecological Model of Human Development*, in Lerner, M.R. (ed.) (2006): *Handbook of Child Psychology, Volume 1: Theoretical Models of Human Development*, pp. 793–828. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Čekić Marković, J. (2016). *Analiza primene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma I Romkinja I preporuke za unapređenje mera*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbija.
- Cutrona & Cole (2000). "The Forms of Capital." In J. G. Richardson, *Handbook of theory and research for the sociology of education*, New York: Greenwood Press.
- Decade Watch (2007). *Roma Activists Assess the Progress of the Decade of Roma Inclusion, 2007 update*. Dostupno na: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf>
- Jovanović, V. Petrović, D. Lazetić, P. (2013). *Obrazovna inkluzija dece romske nacionalnosti: Izveštaj o sprovedenom monitoringu u osnovnoškolskom obrazovanju*. Beograd: Centar za obrazovne politike.
- Republički zavod za statistiku i UNICEF. (2019). *Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji i istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji, 2019, Izveštaj o nalazima istraživanja*. Beograd: Republički zavod za statistiku i UNICEF.
- Republički zavod za statistiku. (2013). *Rezultati Popisa stanovništva 2011*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Strategija razvoja Grada Beograda-Analiza stanja. Dostupno na: https://www.beograd.rs/images/file/a8e9d5e4fab4d022360cb92794099340_6504649260.pdf
- Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016 – 2025 (2016). *Službeni glasnik Republike Srbije*, 55/05, 71/05 – ispravka 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US, 72/12, 7/14 – US i 44/14.
- Tanasijević, J. (2017). „*Challenges of Modern Age in the Field of Work-family Reconciliation Policies in Serbia*“. *Serbian Political Thought* ISSN 1450-5460 UDK 32 No. 2/2017 Year IX Vol. 16, pp 73-90. UDC 316.356.2:331.5]:304(497.11).
- UNDP (2018). *Regional Roma Survey 2017: Country Fact Sheets*. Dostupno na: <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>

THE IMPORTANCE OF SUPPORT TO CHILDREN AND PARENTS OF ROMA NATIONALITY IN THE FIELD OF EDUCATION AT THE AIM OF PREVENTING DROPPING OUT FROM SCHOOL

***Abstract:** Contemporary trends and changes in the understanding of the importance of the environment for a child growing up and reaching optimal achievements in the field of education increases the scope for creating educational policies and measures that are sensitive to the appreciation of the context, as well as the fact that not all children have the same starting point and support that can be significant for success in the field of education. It is an approach that increases the opportunities for social inclusion, and through the prevention of dropping out from school and an approach that does not seek responsibility for failure in the child and his parents, but in the social and educational context that did not sufficiently recognize the inequalities of initial positions among children. On the other hand, the current social context, which implies the transition to a market economy, implies the strengthening of the individual responsibility of the family and the individual, which puts members of sensitive social groups in an even more difficult position. Bearing in mind these facts, the introduction of educational policy measures related to inclusive education and the active involvement of the wider social community can have positive effects on the children included in it, as well as the entire educational system and the wider social community. This prevents the interruption of schooling and reduces the opportunities for the development of behavioral problems in children. This paper will present the results of research conducted in Belgrade on the territory of the City Municipality of Zvezdara, which aimed to assess parental competencies, socio-economic and environmental factors that influence parental roles, support of system institutions in overcoming problems and meeting the needs of families and children, strengths and risks of the family system, as well as mapping the needs and position of Roma parents in the field of education of children and youth. The results of the research indicated the importance of the support that both children and parents receive and pointed to the direction in which the local community could contribute to improving the position of this group through various programs and activities and thereby prevent the challenges they are currently facing.*

***Keywords:** Roma, educational support, prevention of dropping out from school*

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ МЛАДИХ²⁰²

Проф.др Весна С. Трифуновић

Универзитет у Крагујевцу, Факултет педагошких наука у Јагодини

Апстракт: Вредности, као опште и трајне оријентације указују на циљеве које појединци (и групе) сматрају пожељним и чијем остварењу теже – осмишљавају и усмеравају човеков живот и његово деловање у друштву. Континуитет трајања одређених друштвених структура ствара повољне услове за прихватање њима подобног система вредности и вредносних оријентација и води њиховој репродукцији. У условима када бројне промене мењају „природу” друштва, међутим, мења се и систем вредности и вредносних оријентација чланова друштва, укључујући и младе. У расправама о вредностима, данас, преовлађује мишљење да друштва пролазе кроз тзв. кризу вредности условљену системским променама (транзиција, неолиберализам, глобализација, дигитализација), као и да млади пролазе кроз својеврсну кризу вредности: одређене вредности и оријентације постају наглашеније у односу на друге што води ка промени вредносних приоритета. Предмет овог рада су вредносне оријентације младих, пре свега студентске омладине у савременом српском друштву. Циљ рада је да се утврди раширеност вредносних оријентација које карактерише усмереност на 1) индивидуалне циљеве и 2) социјалне циљеве унутар студентске популације. Основна претпоставка је да су међу студентима раширеније вредности усмерене на социјалне циљеве. Рад представља резултате микроистраживања које је обухватило студенте основних и мастер академских студија Факултета педагошких наука у Јагодини. У раду је коришћена дескриптивно-аналитичка метода и техника анкетања.

Кључне речи: вредности, вредносне оријентације, друштвене промене, млади, студентска омладина

УВОД

Вредности су релативно трајне оријентације које сматрају пожељнима појединци или групе и чијем остварењу теже (Nagalambos i Held, 1989). Вредности могу да се односе на пожељне циљеве важне за појединца (индивидуалне циљеве), али и на општије циљеве важне за колективитете (социјалне циљеве). Неке вредности су променљиве, карактеристичне су за одређене историјске епохе, али постоје и вредности које обележавају друштво и културу у свим временима те имају карактер трајних или универзалних вредности. Прихваћене вредности обликују стил живота, а различити стилови живота упућују на начин задовољавања потреба.

---

²⁰² Рад је настао у оквиру билатералног пројекта „Кризe, изазови и савремени образовни систем“, у реализацији Факултета педагошких наука Универзитета у Крагујевцу (Србија) и Филозофског факултета Универзитета Црне Горе (Црна Гора) (2021-2023).

Напомена: Реализацију овог истраживања финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. Уговора 451-03-68/2022-14/ 200140).

Да ли појединац самостално бира вредности или је тај „избор” друштвено одређен? Друштва настоје да обезбеде континуитет процеса социјалне и културне саморепродукције преношењем одабраних вредносних склопова свакој новој генерацији. Вредности се усвајају током социјалног учења под утицајем различитих агенаса социјализације, а преношење система врховних вредности са генерације на генерацију може се остварити на различите начине: а) преношење вредности може да поприми форму готово неутралног представљања одређених оријентација, које рафинираним друштвеним усмеравањима постају „обавезни избор” појединаца или б) преношење вредности може да се оствари отвореним наметањем тзв. пожељних вредности кроз институционално деловање. Начин „уношења” вредности у перцептивни оквир појединца и групе је важан јер од тога зависи њихова одлука да исте прихвате или одбаце. У сложеним процесима „бирања” и „наметања” вредности које формирају стил живота, узрасне групе попут деце и младих, показују нарочиту подложност утицајима који долазе из институција у којима се одвија социјализација.

Студентска популација је изложена утицају различитих фактора који су повезани са формирањем вредносних оријентација и образаца понашања. Обрасци понашања стечени кроз процес примарне социјализације, у коме породично окружење има детерминишући утицај на њихово обликовање, су у каснијим фазама социјализације изложени утицају и других агенаса попут вршњака, масовне културе, медија, религије и, нарочито, утицају институционалног образовања. Изложени том конгломерату утицаја појединци и различите групе, укључујући и студентску, врше одабир животног стила и формирају моделе понашања, а у њиховој основи се налазе *вредности* које су мера за привлачност или одбојност према другима и другачијем.

Зашто је важно бавити се проблематиком вредносних оријентација младих? Неки од разлога су следећи: а) бављење овом проблематиком омогућује објашњење и предвиђање понашања младих, б) бављење овом проблематиком води ка проширењу сазнања о изворима формирања вредносних оријентација међу којима секундарна социјализација има посебан значај. Објашњење и предвиђање понашања младих, према С. Јоксимовић и С. Максић, може да помогне креаторима образовних политика како би могли адекватније да одреде циљеве васпитања и образовања и да их успешније остваре (Јоксимовић и Максић, 2006). „Слика” о вредносним оријентацијама младих је важна и зато што пружа тзв. повратну информацију о томе да ли и на који начин постојеће друштвене околности утичу на промене вредносних опредељења нових генерација.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР РАДА

За потребе овог рада неопходно је дати основна одређења појмова *вредности* и *вредносне оријентације* као и кратки приказ спроведених истраживања о вредносним оријентацијама младих код нас.

Појам вредности је преузет из аксиологије и означава најопштије веровање о томе шта је пожељно и корисно, шта би требало да буде циљ људског деловања, али и шта је непожељно и недопустиво. Вредности не постоје у стварности, већ се приписују „процењивачима” и имају субјективни карактер јер у себе укључују когнитивну, афективну и мотивациону компоненту (Требјеџанин, 2000). Међутим, вредности се дефинишу и као стечене, релативно трајне опште диспозиције које обликују и усмеравају деловање појединца (интраперсонално и интерперсонално) у односу на широке класе искуствених објеката (Havelka, 1995). Вредности се одређују и као специфичне творевине индивидуалне и колективне свести (Miliša i Bagarić, 2012) и показују свој двојни карактер: вредности су „променљиве” као резултат несталних стремљења појединца и промена у друштву и култури, а с друге стране, имају трајни карактер који се односи на општеприхваћене људске вредности.

Наравно, постоје и покушаји разграничења појмова *вредности* и *вредносне оријентације* и овде ће бити наведени следећи: 1) *вредносне оријентације* се прецизирају као општи принципи понашања и деловања у вези с одређеним циљевима чијем се остварењу тежи, а вредности се

формулишу као прихваћене и цењене идеје о друштвеним односима којима се тежи (Rot i Havelka, 1973); 2) вредности представљају артикулисанију, одређенију концепцију о пожељном, док вредносне оријентације представљају мање артикулисан систем уверења (Кузмановић, 1995). Пантић (1981) сматра да су карактеристике вредности, поред пожељности, и релативна стабилност, општост, хијерархијска организованост и усмереност ка циљу. Вредностима се често приписује и прогностичка моћ која извире из њихове мотивационе утемељености и релативне стабилности (Pantić, 1995). Ипак, у емпиријским истраживањима најчешће се не прави разлика између ова два појма, вредности и вредносних оријентација, већ се користе као синоними (Јоксимовић и Максић: 2006).

Налази истраживања о стилевима живота младих у Србији у протеклих неколико деценија, нарочито студентске омладине, показују да је дошло до промене у њиховој наклоњености одређеним стилевима живота и животним циљевима. Данас се те промене манифестују кроз повећану популарност оних стилова живота у чијој су основи оријентације ка остварењу индивидуалних циљева, што је повезано са променом карактера друштвеног поретка после 2000. године: неолиберализам не ствара контекст који пружа оријентацију ка остваривању социјалних циљева за разлику од, њему претходећег, социјалистичког поретка.

Истраживање које су спровели Н. Рот и Н. Хавелка давне 1973. на узорку средњошколаца показало је да су међу школском омладином тада биле најприхваћеније *делатно вредносна оријентација*, затим *сазнајна* и *алтруистичка* (Rot i Havelka, 1973); истраживање Д.Лазаревић деведесетих година, на узорку средњошколских ученика је показало да је најприхваћенији стил живота који говори о *оријентацији на самоостварење*, а затим *естетски стил* (Lazarević, 1987); истраживање М.Васовића, такође, деведесетих година, на узорку младих од 15 до 30 година је показало да је младима најпривлачнији *социјални стил*, следи *стваралачки* и *утилитарни* (Vasović, 1988); истраживање Д. Попадића (1990) на узорку ученика завршних разреда основне школе показало је да им је најпривлачнији *породични стил*, а најмање привлачна религијска оријентација и оријентација на моћ, док је истраживање истог аутора на узорку ученика завршних разреда основне и средње школе неколико година касније (1995) показало да је дошло до промене у вредносним оријентацијама младих – првенство добијају *хедонистички стил живота* и *егоистичке оријентације*, док су *алтруистички* и *активистички стил* постали мање пожељни (Popadić, 1990, 1995); истраживање С. Јоксимовић је показало да је међу ученицима *утилитарни стил* постао најпожељнији (Joksimović, 1992); истраживање које су спровели У. Младеновић и Ј. Кнебл на узорку адолесцената, средњошколаца са подручја Новог Сада показује да су најпожељнији *утилитарни* и *породично-сентиментални стил живота*, које прати *хедонистички стил живота* (Mladenović i Knebl, 2000); истраживање које су спровеле Д. Лазаревић и Д. Јањетовић о вредносним оријентацијама студената будућих васпитача у размаку од неколико година је показало да је *самоостварење* доследно најпожељнији стил као и да, с друге стране, расте популарност *утилитарног стила живота* (Лазаревић и Јањетовић, 2003). Пратећи вредносне оријентације младих у Републици Србији које су идентификоване у различитим истраживањима, С. Јоксимовић и С. Максић закључују да су се догодиле значајне промене које се „огледају у повећаној популарности утилитарног и хедонистичког стила, као и у мањој склоности новијих генерација младих ка алтруистичком начину живота” (Јоксимовић и Максић, 2006: 420) и сматрају да су проузроковане дубоким променама у српском друштву и култури (распадом државе, етничким сукобима, идеолошко-политичким променама, осиромашењем).

Истраживање које су спровеле С.Јоксимовић и С.Максић на узорку ученика средњих школа (2006) показало је да је „утилитарни стил најприхваћенији, али и да има извесних промена у односу на општи тренд пораста усмерености ка личној добити на рачун бриге о општој добробити. О томе говори мања привлачност хедонистичког начина живота и нешто већа прихваћеност прометејско-активистичке оријентације” (Јоксимовић и Максић, 2006: 427).

Истраживање које је спровела Ж.Бојовић (2017) о терминалним вредностима или животним циљевима будућих учитеља и васпитача (Златиборски округ) показало је да студенти истичу

значај *породичне сигурности, среће и слободе*. Претпоставља се да „оријентација према уском социјалном миљеу и тежња за срећом и слободом у сфери личних одговорности може да се тумачи у светлу опште друштвене кризе и друштвеног положаја младих, чија је партиципација у доношењу друштвено битних одлука маргинализована” Такође, истраживање је утврдило и ранг позицију терминалних вредности - циљеве студената: студенти високо преферирају *искрено пријатељство* и *унутрашњу хармонију* и посебно цене *самопоштовање* (Бојовић, 2017).

МЕТОД

Предмет овог рада су вредносне оријентације младих, пре свега студентске омладине у српском друштву данас. Циљ рада је био да се утврди постојање и раширеност вредносних оријентација усмерених на индивидуалне и социјалне циљеве унутар студентске популације на Факултету педагошких наука у Јагодини (Република Србија).

Основна претпоставка истраживања је да су *међу студентима факултета педагошких наука развијеније вредносне оријентације усмерене ка социјалним циљевима*.

У истраживању вредности и вредносних оријентација користе се различити приступи и начини мерења, а један од њих је операционализација *стилова живота*. Стил живота је оријентисан на свакодневно понашање људи (Коковић, 1980), а на основу исказаног односа према одређеном стилу живота с обзиром на то колико им се допада, односно колико би желели да живе на тај начин закључује се о вредносним оријентацијама појединаца.

Операционализација *стилова живота* који су били предмет овог истраживања спроведена је помоћу одговарајућих описа коришћених у ранијим истраживањима (Лазаревић и Јањетовић, 2003; Јоксимовић и Максић, 2006). Само истраживање је било усмерено на следеће стилове живота (вредносне оријентације): хедонистички, утилитарни, алтруистички, сазнајни и прометејски активизам. Намера је била да студенти оцене пожељност следећих начина живота (дат је опис стилова живота према Д. Лазаревић и Д. Јањетовић, 2003):

„Хедонистички. Препустити се садашњости, уживати у задовољствима јер је будућност доста неизвесна, а живот је пролазан. Зарађени новац не штедети превише, већ га трошити на остварење што више непосредног задовољства у животу.

Утилитарни. Радити, штедети новац и трошити га на корисне ствари. Опремити и добро организовати домаћинство и купити ствари корисне за кућу и породицу. Обезбедити своју породицу и потомство потпуном материјалном сигурношћу.

Алтруистички. Помагати другим људима. Бити милостив и великодушан према другима, чак се и жртвовати за друге.

Сазнајни (оријентација на знање). Живот посветити откривању новог знања, сазнавању истине о свету, природи и човеку. Проучавати природу, друштво и човека. Посветити себе тражењу истине.

Прометејски активизам. Бити стално активан у мењању стања и односа у окружењу и ширем друштву. Борити се за далеке циљеве и идеје чак и када у томе немамо успеха и када наилазимо на отпоре у околини. Када треба, одрицати се непосредног задовољства на рачун тих идеја” (Лазаревић и Јањетовић, 2003: 291).

Узорак су чинили студенти основних и мастер студија Факултета педагошких наука у Јагодини (студијски смер Учитељ и студијски смер Васпитачи у предшколским установама), укупно 93 студента (79 девојака и 14 младића). Истраживање је обављено марта 2022. године. Коришћен је Упитник у коме су студентима пружени кратки описи стилова живота и тражено је да за сваки од описаних начина живота саопште колико би они лично желели тако да живе. Могући одговори су били: „Веома бих желео”, „Желео бих”, „Неодлучан сам”, „Не бих желео”, „Уопште не бих желео”.

Осим односа према стиливима живота, у овом раду се испитују и терминалне вредности (животни циљеви) студената, који су мерени помоћу делимично ревидираног Рокичевог

упитника вредности (Rokeach Value Survey) (Rokeach, 1973) који је приредила Ж. Бојовић за потребе властитог истраживања (2017) припремивши инструмент истраживања који је обухватио петнаест терминалних вредности: Удобан (комфоран) живот, Узбудљив (стимулативан) живот, Породична сигурност (брига о вољенима), Слобода (независност, слобода избора), Срећа (задовољство), Унутрашња хармонија (без унутрашњих конфликта), Зрела љубав, Национална безбедност (заштита од напада), Свет у миру (свет без ратова и сукоба), Спасење душе (спас од греха, вечни живот), Самопоштовање (добро мишљење о себи), Искрено пријатељство (блиско дружење), Мудрост (зрело разумевање живота) (Бојовић, 2017:41).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И АНАЛИЗА

Од студената се захтевало да оцене пожељност представљених животних стилова. Резултати су приказани у Табели 1.

Табела 1. Расподеле одговора студената (у %) у погледу пожељности појединих стилова живота (N=93)

Тврдње	Веома бих желео		Желео бих		Неодлучан сам		Не бих желео		Уопште не бих желео	
	F	%	f	%	f	%	f	%	F	%
Хедонистички	64	68,8	18	19,4	11	11,8	-	-	-	-
Активистички	19	20,4	26	28	12	12,9	11	11,8	25	26,9
Сазнајни	32	34,4	21	22,6	21	22,6	12	12,9	7	7,5
Алтруистички	25	26,9	30	32,1	17	18,3	12	12,9	9	9,7
Утилитарни	53	57	24	25,8	11	11,8	5	5,6	-	-

На основу исказаног односа према одређеном стилу живота с обзиром на то колико им се допада - колико би желели да живе на тај начин (Табела 1) може се закључити да је међу испитиваним студентима *хедонистички* животни стил најпопуларнији, чак 68,8% студената би желело да живи на тај начин. *Утилитарни* стил живота је веома привлачан за 57,0% испитиваних студената. Средишњу позицију „заузима” *сазнајни стил* којим би, судећи према одговорима, *веома пожељан* за 34,4% испитиваних студената. С обзиром да припрема будућих учитеља и васпитача захтева посвећеност стицању и преношењу знања, очекивана је њихова већа „наклоност” сазнајном животном стилу. Добијени резултат, претпоставља се, указује а) на латентне процесе унутар образовног система који не развијају потребу за непрестаним стицањем знања и стремљење ка откривању истине и б) на манифестне и латентне процесе унутар ширег друштвеног система у коме се *знање* превише не цени, а они који га преносе не уважавају. Алтруистички и активистички животни стилови су знатно мањем проценту студената привлачни. Алтруистички животни стил је веома привлачан за 26,9% испитиваних студената који тврди да би *веома желели да живе* у складу са овим стилем који је усмерен ка помагању другима. Активистички животни стил је допадљив за 24,0% испитиваних студената, што показује да ова група младих није наклоњени друштвеном активизму. Мењање стања и односа у окружењу и ширем друштву и борба за далеке циљеве и идеје, нарочито када се наилази на отпоре у околини, чини се, није привлачна младима данас.

На основу добијених података може се закључити да су испитивани студенти усредсређени на себе и задовољавању својих потреба и интереса, што може да говори и о раширеном егоцентризму међу њима али и о својеврсном рационализму у грађењу односа према другима и спољном свету, ужој и широј друштвеној средини. Истовремено, установљена мања привлачност активистичког животног стила отвара питање да ли је тзв. револуционарни

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

потенцијал који су млади увек поседовали и под којим се подразумева склоност ка бунту и побуна против система вредности који су установиле старије генерације, ишчилио или се само „примирио” под изазовима и утицајима друштва-у-променама?

Од студената се захтевало и да рангирају понуђене терминалне вредности (животне циљеве). Резултати су приказани у Табели 2.

Табела 2. Расподеле одговора студената (у %) у погледу рангирања терминалних вредности (N=93)

Секције	Веома важно		Важно		Неодлучан сам		Није важно		Уопште није важно	
	F	%	F	%	F	%	f	%	f	%
Узбудљив (стимулативан) живот	11	11,8	17	18,3	31	33,3	19	20,4	15	16,1
Породична сигурност (брига о вољенима)	76	81,7	17	18,3	-	-	-	-	-	-
Блиска пријатељства	25	26,9	31	33,3	19	20,4	11	11,8	7	7,5
Удобан (комфоран) живот	65	69,9	24	25,8	4	4,3	-	-	-	-
Унутрашња хармонија (без унутрашњих конфликта)	21	22,6	26	28	15	16,1	19	20,4	12	12,9
Мир у свету (свет без сукоба)	14	15,1	32	34,4	19	20,4	17	18,3	11	11,8
Мудрост (зрело разумевање живота)	22	23,7	38	40,9	21	22,6	12	12,9	-	-
Слобода (независност, слобода избора)	33	35,5	51	54,8	9	9,7	-	-	-	-
Национална безбедност	16	17,2	25	26,9	32	34,4	12	12,9	8	8,6
Срећа (задовољство)	74	79,6	19	20,4	-	-	-	-	-	-
Зрела љубав	73	78,5	20	21,5	-	-	-	-	-	-
Самопоштовање	55	59,1	38	40,9	-	-	-	-	-	-
Спасење душе (спас од греха, вечни ж.)	39	41,9	18	19,4	17	18,3	12	12,9	7	7,5

Преглед резултата у Табели 2 показује да је за највећи проценат испитиваних студената група терминалних вредности коју чине *породична сигурност, срећа, љубав, удобан живот и самопоштовање* веома важна. *Породична сигурност* је најважнија за 81,7% студената, *срећа* је најпривлачнија за 79,6% студената, *љубав* је веома важна за 78,5% испитаника, док је за 69,7% студената то *удобан живот*, а за 59,1% испитиваних студената *самопоштовање* је најцењеније. Карактер ових терминалних вредности је индивидуални (лични) - испитивани студенти преферирају вредности које су у функцији остваривања личних циљева. Може се закључити да полазна претпоставка - *међу студентима су развијеније вредности усмерене ка социјалним циљевима* - није потврђена.

Даље, студенти су понуђене терминалне вредности рангирани на следећи начин: *спасење душе* је веома важно за 41,9% студената; *слобода* је веома битна за 35,5% студената; *блиска пријатељства* су веома важна за 26,9% , док је за 23,7% студената то *мудрост*; за 22,6% испитиваних студената *унутрашња хармонија* је најцењенија. Последње три рангиране вредности су: *национална безбедност* , *мир у свету* и *узбудљив живот* што показује да испитивани студенти не преферирају вредности чији је карактер друштвени и надилази лични дискурс, као што им нису привлачне ни вредности које захтевају извесни активизам и динамичне промене које собом носи „узбудљив живот”.

Добијени резултати су, у извесној мери, усаглашени са раније изведеним сличним истраживањима (Лазаревић и Јањетовић, 2003; Јоксимовић и Максић, 2006; Бојовић, 2017).

ЗАКЉУЧАК

Подаци о вредносним оријентацијама младих прикупљени у различитим временским периодима, показују кретања и промене у свету вредности унутар и између генерација и, посредно, откривају утицај друштвених процеса на уобличавање вредносних оријентација. Спознаја о томе које стилове живота и коју групу терминалних вредности преферира студентска популација, посебно, студенти педагошких факултета (будући учитељи и васпитачи) је веома важна јер ће у брзој смени генерација они учествовати у остваривању једног од најзначајнијих друштвених циљева институционалног образовања - уобличавању вредносних оријентација нових генерација. У намери да се утврди раширеност вредносних оријентација које карактерише усмереност на индивидуалне циљеве и социјалне циљеве унутар студентске популације, изведено је емпиријско микроистраживање на Факултету педагошких наука у Јагодини на узорку од 93 студента. Истраживања на малом узорку и у малој, локалној средини по својим крајњим димензијама не пружају могућност општег закључивања. Ипак, слика дешавања у микросрединама може да допринесе јаснијем сагледавању процеса који се одвијају на макронивоу. У том смислу, добијени емпиријски показатељи о преферираним животним стиловима и рангирању терминалних вредности унутар специфичне студентске групе, ипак, могу да употпуне представу о вредносним оријентацијама младих у српском друштву данас.

Истраживање је показало следеће:

1) Међу испитиваним студентима *хедонистички* животни стил је најпопуларнији (68,8% студента би желело да живи на тај начин), а друго место је „заузео” *утилитарни* стил живота који је веома привлачан за 57,0% испитиваних студената. Знатно мањем проценту студената привлачни су алтруистички животни стил (26,9%) и активистички животни стил (24,0%).

2) За највећи проценат испитиваних студената група терминалних вредности коју чине *породична сигурност, срећа, љубав, удобан живот и самопоштовање* је веома важна. Такво рангирање вредности показује да полазна претпоставка истраживања - *међу студентима су развијеније вредносне оријентације усмерене ка социјалним циљевима* - није потврђена.

На основу добијених налаза могуће је дати препоруку креаторима образовних политика: а) неопходно је у иницијалну припрему будућих учитеља и васпитача укључити више садржаја о вредностима, б) неопходно је иновирати студијске планове или увођењем нових студијских

предмета из области аксиологије или укључивањем садржаја о вредностима у постојеће студијске предмете, што је целисходније.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бојовић, Ж. (2017). Терминалне вредности - животни циљеви: перспектива студената будућих учитеља и васпитача, *Иновације у настави*, 30 (4): 35-48.
2. Haralambos, M. i Heald, R. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
3. Havelka, N. (1995). Vrednosne orijentacije učenika i njihova očekivanja od budućeg zanimanja. *Psihološka istraživanja*. 47 (7), 89–125.
4. Joksimović, S. (1992): Odnos učenika prema pojedinim stilovima života kao pokazatelj njihovih vrednosnih orijentacija, *Psihologija*, Vol. 25, br. 1–2, 7–23.
6. Joksimović, S. и Максић, С. (2006). Вредносне оријентације адолесцената: усмереност према сопственој добробити и добробити других. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 38(2), 415-429.
7. Коковић, Д. (1980). Животни стил и људско понашање. *Поља*, 48-50, 234-236.
8. Kuzmanović, B. (1995): Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, *Psihološka istraživanja* 7 (17–47). Beograd: Institut za psihologiju.
9. Lazarević, D. (1987): Stilovi života mladih kao sadržaj grupnog rada sa učenicima adolescentnog doba, *Zbornik 11 Pedagoške akademije za obzovanje vaspitača* (35–40). Beograd: Pedagoška akademija za obrazovanje vaspitača.
11. Lazarević, D. i D. Janjetović (2003): Vrednosne orijentacije studenata budućih vaspitača: stabilnost ili promena, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 35 (289–307). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
12. Miliša, Z., Bagarić, M. (2012). Stilovi ponašanja i vrijednosne orijentacije. *Medianali*. 6 (12), 68–104.
13. Mladenović, U. i J. Knebl (2000): Vrednosne orijentacije i preferencije stilova života adolescenata, *Psihologija*, br. 3–4, 435–454.
14. Pantić, D. (1981): *Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji*. Beograd: IIC SSO Srbije.
15. Pantić, D. (1995): Dominantne vrednosne orijentacije u Srbiji i mogućnosti nastanka civilnog društva; u V. Pavlović (prir.): *Potisnuto civilno društvo* (71–103). Beograd: Ekocentar.
16. Popadić, D. (1990): Učeničke preferencije načina života; u N. Havelka i sar.: *Efekti osnovnog školovanja* (235–259). Beograd: Institut za psihologiju.
17. Popadić, D. (1995): Uzrasne i generacijske razlike u preferenciji životnih stilova, *Psihološka istraživanja* 7 (71–88). Beograd: Institut za psihologiju.
18. Rokeach, M. (1973). Change and stability in American value systems, 1968/1971. *Public Opinion Quarterly*. 38 (2), 222–238.
19. Rot, N. i N. Havelka (1973): *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.
20. Trebješanin, Ž. (2000). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.
21. Vasović, M. (1988): Vrednosti pripadnika neformalnih grupa; u S. Joksimović i sar.: *Mladi i neformalne grupe* (174–216). Beograd: IIC SSO Srbije i CIR SSO Beograd.

VALUE ORIENTATIONS OF YOUTH

Abstract: Values, as general and permanent orientations, indicate the goals that individuals (and groups) consider desirable and strive to achieve - they outline and direct a person's life and his actions in society. The continuity of the duration of certain social structures creates favorable conditions for the acceptance of a system of values and value orientations suitable to them and leads to their reproduction. In the conditions where numerous changes transform the "nature" of society, the system of values and value orientations of members of society, including youth, also changes. In debates about values, the prevailing opinion today is that societies are going through the so-called crisis of values, conditioned by systemic changes (transition, neoliberalism, globalization, digitalization), as well as that young people are in a somewhat of a crisis of values: certain values and orientations become more emphasized than others, which leads to a change in value priorities. The subject of this paper are the value orientations of youth, primarily student youth in contemporary Serbian society. The aim of the work is to determine the spread of value orientations characterized by focus on 1) individual goals and 2) social goals within the student population. The basic assumption is that values aimed at social goals are more widespread among students. The paper presents the results of a micro-research that included students of bachelor and master academic studies at the Faculty of Education in Jagodina. The descriptive-analytical method and surveying technique were used in the work.

Key words: values, value orientations, social changes, youth, student youth

UPOTREBA DUVANSKIH PROIZVODA MEĐU ŠKOLSKOM DJECOM UZRASTA OD 11 DO 15 GODINA

*Sanja Vujević*²⁰³

Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju "dr Miroslav Zotović"

*Borka Kotur*²⁰⁴

Institut za javno zdravstvo Republike Srpske

*Vesna Rudić Grujić*²⁰⁵

Medicinski fakultet, Univerzitet u Banjaluci i

Institut za javno zdravstvo Republike Srpske

Apstrakt: *Korišćenje duvanskih proizvoda nosi sa sobom brojne rizike i probleme te negativno utiče na zdravlje adolescenata. Zbog takvog uticaja, stvara se potreba da se reaguje i pristupi kreiranju programa prevencije. Ovaj rad ima za cilj da upoređujući podatke iz različitih studija širom svijeta, razjasni aspekte upotrebe duvanskih proizvoda među adolescentnom populacijom i pruži novi uvid u ovaj kompleksan problem. Istraživanje predstavlja epidemiološku studiju presjeka sprovedenu u periodu od septembra 2019. do marta 2020. godine u 67 osnovnih škola u Republici Srpskoj. Uzorak čini 2508 učenika uzrasta 11 do 15 godina regrutovanih metodom slučajnog uzorka i 43 zaposlenih u 43 osnovne škole. Za potrebe istraživanja korišteni su anketni upitnik za učenike i anketni upitnik za upravu škole koji su prilagođeni za ovu studiju, a prema smjernicama Svjetske zdravstvene organizacije. Od ukupnog uzorka 17,8% učenika izjavilo je da oba roditelja puše, 15,5% učenika navodi da su u toku školske godine imali edukaciju o štetnosti upotrebe cigareta u okviru školskog programa, 28,1% se ne sjeća kad su imali edukaciju o navedenom, 11,9% učenika je probalo cigarete i 50,3% učenika je izjavilo da ne zna postoje li disciplinske kazne zbog upotrebe cigareta u školi. Rezultati anketiranja zaposlenih u školama su pokazali da 20,9% puši na radnom mjestu, a 18,6% nije upoznato o politici zabrane pušenja. Školska djeca i mladi predstavljaju najvulnerabilniju kategoriju stanovništva, ali istovremeno čine i najveći biološki potencijal društva. Konzumiranje duvana je ozbiljan problem sredine u kojoj žive, a pored obrazovne škola ima i vaspitnu ulogu stoga treba da pruži zdravo, sigurno i podsticajno okruženje.*

Ključne riječi: *pušenje, školska djeca, edukacija.*

---

²⁰³ dr med. specijalista higijene, vujevic.sanja@gmail.com

²⁰⁴ dr med. specijalista higijene, borkakotur@yahoo.com

²⁰⁵ Prof. dr specijalista higijene i medicinske ekologije, vesnarudicg@gmail.com

UVOD

Pored obrazovne, škola ima i vaspitnu ulogu, stoga treba da pruži zdravo, sigurno i podsticajno okruženje. Školska djeca i mladi predstavljaju najvulnerabilniju kategoriju stanovništva, ali istovremeno čine i najveći biološki potencijal društva. To je faza kada mlade treba zaštititi od spoljašnjih negativnih uticaja, uključujući i zloupotrebu alkohola, narkotika i duvanskih proizvoda. Rizično ponašanje počinje: pušenjem, alkoholizmom, upotrebom droga, promiskuitetnom seksualnom aktivnošću.

Zbog svega navedenog, veliku ulogu u razvoju psihofizički zdravog djeteta ima škola praćenjem djeteta, edukacijom i uvođenjem različitih politika i disciplinskih kazni i promovisanju okruženja bez duvana. Ljudi koji počnu da puše u ranom dobu, imaju veću verovatnoću da razviju tešku zavisnost od nikotina nego oni koji počnu da puše u kasnijem dobu. Dva najjača faktora povezana sa započinjanjem pušenja kod djece i adolescenata su pušenje roditelja i zavisnost roditelja od nikotina. Djeca pasivnim pušenjem kao i pušači direktnim udisanjem u organizam unose 4000 različitih hemijskih sastojaka duvanskog dima štetnih za zdravlje.

Djeca su posebno osjetljiva kategorija jer se nalaze u intenzivnoj fazi fizičkog i emocionalnog rasta i razvoja. Pandemija pušenja predstavlja globalni javnozdravstveni i ekonomski problem. Pušenje ubija veći broj ljudi nego: saobraćajne nesreće, alkohol, požari, ubistva, samoubistva, droga i AIDS zajedno. Prema procjenama Svjetske zdravstvene organizacije, svake godine umire više od 6 miliona ljudi zbog aktivnog, a 890 000 zbog pasivnog pušenja. Od ukupnog broja umrlih zbog pušenja, pola umre u radno produktivnoj dobi između 35. i 69. godina starosti te gube u prosjeku oko 20 godina života. Svakog dana oko 2500 djece mlađe od 18 godina proba prvu cigaretu, a više od 400 njih će postati novi, redovni pušači [1]. Polovina njih će na kraju umrijeti od posljedica svoje navike [2]. Među odraslima koji su pušili svakodnevno, 87% je probalo svoju prvu cigaretu do 18. godine, a 95% do 21. godine života [3].

Ako se postojeći obrasci upotrebe duvanskih proizvoda nastave, procjenjuje se da će oko 5,6 miliona mladih od 18. godina na kraju prerano umrijeti od bolesti povezanih sa pušenjem [4]. Pušenje cigareta u djetinjstvu i adolescenciji izaziva značajne zdravstvene probleme kod mladih ljudi, uključujući učestale respiratorne infekcije sa težom kliničkom slikom bolesti, kao i smanjenje kondicije u smislu lošije tolerancije napora [5].

Promjene lipoproteina u krvi u smislu povećanja triglicerida i smanjenja HDL (zaštitnog holesterola) vidljive su kod djece izloženih aktivnom i pasivnom pušenju. Ovakve promjene su direktni uzroci nastanka oštećenja endotele krvnih sudova i uvod u kardiovaskularna oboljenja [6]. Studije vršene na konzumentima e-cigareta su takođe pokazale poremećaj lipidnog profila u smislu viših vrijednosti triglicerida i lipoproteina veoma niske gustine (VLDL), dok je nivo HDL-a bio ispod referentnih vrijednosti [7].

Duvanski dim, kako aktivna tako i pasivna izloženost je glavni uzrok morbiditeta i mortaliteta koji se može spriječiti na globalnom nivou. Ukoliko se nastave trenutni trendovi taj problem će perzistirati i u 21. vijeku. Aktivno, a sve više i pasivno pušenje imaju veliki negativni značaj na zdravlje djece. Izloženost štetnostima duvana počinje antenatalno od placente do fetusa, a kasnije izlaganje pasivnom pušenju ima veću vjerovatnoću da će na kraju prerasti u aktivno pušenje. Istraživanja govore u prilog uzročno-posljedičnoj vezi sa intrauterinim zaostajenjem u rastu, rasjepom nepca, sindromom iznenadne smrti novorođenčeta, smanjenom plućnom funkcijom, učestalijim infekcijama respiratornog trakta, češćim upalama srednjeg uha, astmom, neurobihevijoralnim poremećajima [8], a u odraslom dobu razvojem hroničnik plućnih i kardiovaskularnih oboljenja [9].

METODOLOGIJA

Istraživanje je provedeno kao prospektivna studija u periodu od septembra 2019. godine do marta 2020. godine u osnovnim školama u Republici Srpskoj (Banja Luka, Doboj, Trebinje, Zvornik, Istočno Sarajevo, Foča). Za potrebe istraživanja korišten je Anketni upitnik za učenike i Anketni upitnik za zaposlene u školi. Anketiranje učenika i osoblja je vršeno u 43 osnovne škole u Republici Srpskoj (Banja Luka, Istočno Sarajevo, Foča, Zvornik, Doboj, Trebinje). Prema metodologiji Svjetske zdravstvene organizacije, anketirani su učenici od 11-15 godina i zaposleno osoblje, a veličina uzorka po jednoj školi je 50 učenika (25 djevojčica i 25 dječaka) i jedan zaposleni. Ukupno je anketirano 2508 učenika i 43 zaposlenih. Učenici i osoblje su odabrani metodom slučajnog uzorka.

Podaci, koji su prikupljeni tokom istraživanja su obrađeni statistički u softverskom paketu IBM SPSS Statistics (verzija 22). Postupci koji su se koristili prilikom statističke obrade podataka su iz domena deskriptivne statistike sa grafičkim prikazivanjem podataka, statističkog zaključivanja i dinamičke statistike. Prikupljeni podaci za kategoričke varijable su statistički sumirani kao frekvencije i procenti, dok su numeričke varijable predstavljene odgovarajućim mjerama centralne tendencije: aritmetička sredina (Mean) i standardna devijacija (SD). Statistička značajnost je uočena.

REZULTATI

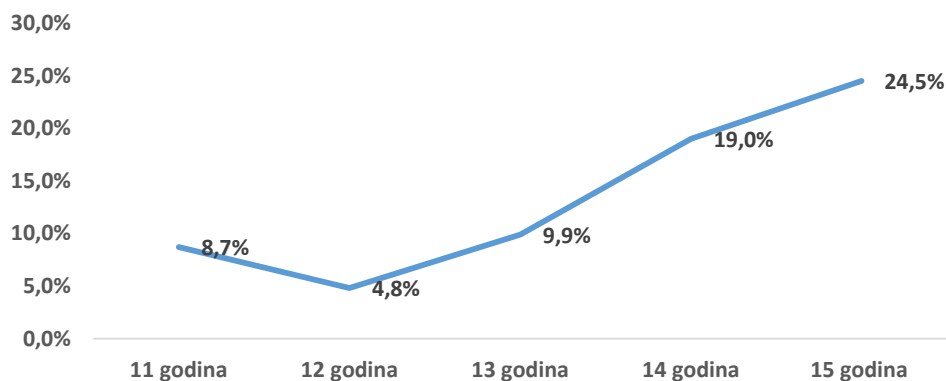
Ukupan broj učenika koji su učestvovali u istraživanju je 2508, od čega je 51,4% djevojčica (n =1289), a 48,6% (n =1219) dječaka. U tabeli 1 je prikazana učestalost upotrebe cigareta u školi među učenicima od 11-15 godina.

Tabela 1. Upotreba cigareta u školi u odnosu na godine života.

godine	broj učenika n	nikada n (%)	rijetko - manje od jednom sedmično n (%)	svake sedmice, ali ne svaki dan n (%)	svaki dan n (%)	nije odgovorilo n (%)
11	23	21 (91.3)	0	0	1 (4.3)	1 (4.3)
12	702	688 (98.0)	1 (0,1)	0	2 (0.3)	11 (1.6)
13	851	831 (97.6)	3 (0.4)	1 (0.1)	5 (0.6)	11 (1.3)
14	822	795 (96.7)	10 (1.2)	3 (0.4)	4 (0.5)	10 (1.2)
15	110	107 (97.3)	1 (0.9)	0	2 (1.8)	0
ukupno	2508	2442 (97.4)	15 (0.6)	4 (0.2)	14 (0.6)	33 (1.3)

Kao mjesto pušenja u školi 15,8% učenika (n=397) je navelo toalete, 15,4% (n=387) dvorište, 0,8% učenika (n=21) učionice, 0,4% (n=10) hodnik, 0,9% (n=23) drugo mjesto u školi, a 41,8% (n=1048) je navelo da puše izvan školskog prostora, dok 24,8% (n=623) nije odgovorilo.

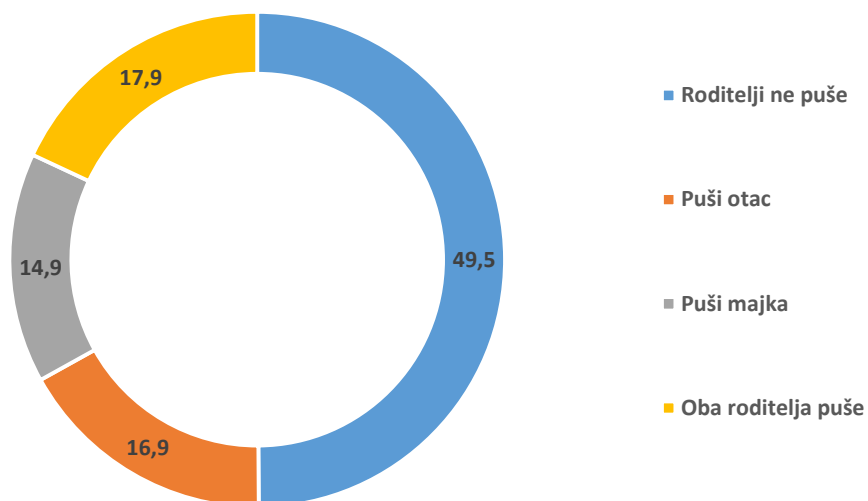
Na slici 1 prikazan je procenat učenika koji su probali cigarete. Krivulja pokazuje da sa godinama života raste i procenat učenika koji su probali cigarete. Od ukupnog broja anketiranih učenika, 298 je izjavilo da je probalo cigarete (11,9%), od čega su 134 (44,9%) djevojčice i 164 (55%) dječaci (p=0,037). Od ukupnog broja učenika 87,4% (n=2193) je izjavilo da nije nikada probalo cigarete, dok je 11,9% (n=298) izjavilo da je eksperimentisalo sa pušenjem.

Slika 1. Procenat učenika koji su probali cigarete.

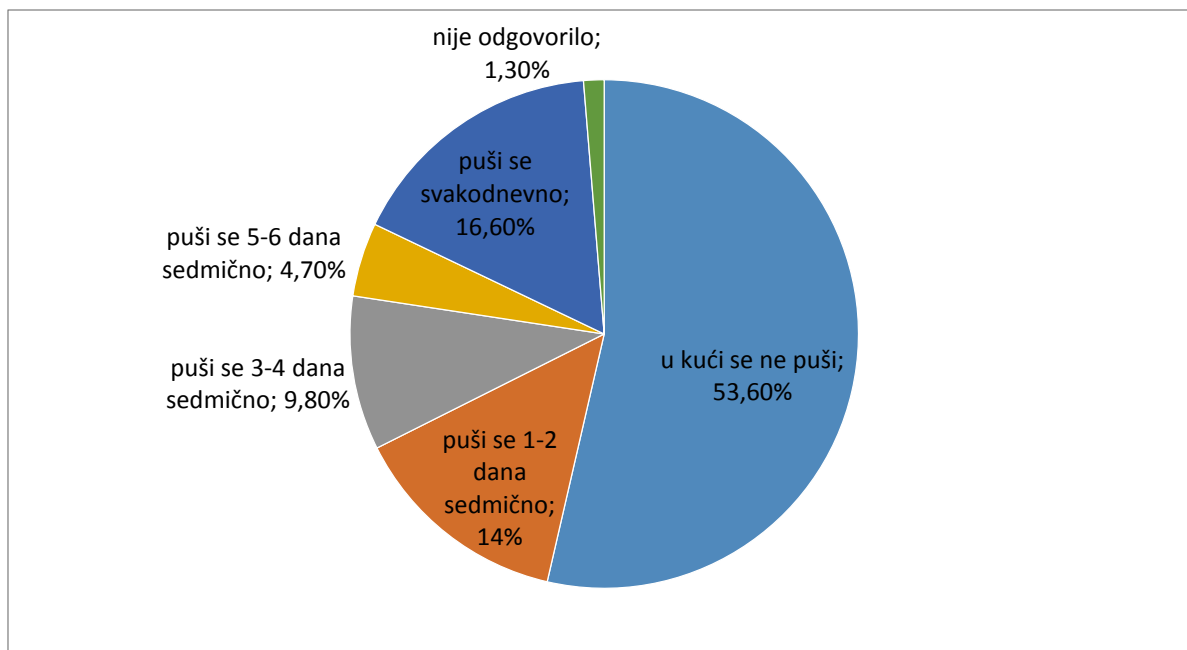
Među odraslima koji su ikada pušili svakodnevno, 87% je probalo svoju prvu cigaretu do 18. godine, a 95% do 21. godine. Takođe dva najznačajnija faktora povezana sa upotrebom cigareta među djecom jeste pušenje roditelja i njihova zavisnost od nikotina (slika 2).

U našem istraživanju 49,5% (n =1242) učenika je izjavilo da roditelji ne puše, 16,9% (n =425) da puši samo otac, 14,9% (n =373) da puši samo majka, a 17,9% (n =448) je izjavilo da su oba roditelja pušači. Oko 0,8% (n =20) nije odgovorilo.

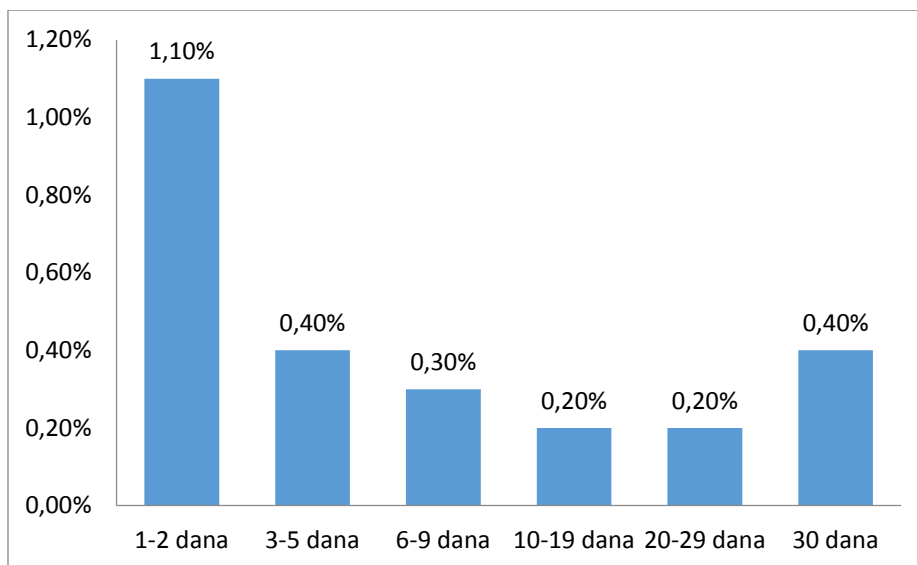
Slika 2. Upotreba duvanskih proizvoda kod roditelja anketiranih učenika.

Od ukupno anketiranih, 53,6% (n=1345) je izjavilo da se u kući ne puši, 14% (n=351) je izloženo dimu u kući 1-2 dana sedmično, 9,8% (n=245) je izloženo dimu u kući 3-4 dana sedmično, 4,7% (n=117) je izloženo dimu u kući 5-6 dana sedmično, 16,6% (n=416) je svakodnevno izloženo dimu u kući, dok 1,3% (n=34) nije odgovorilo na pitanje (slika 3).

Slika 3. Procentualna zastupljenost pušenja u životnom prostoru anketiranih učenika.

Većina učenika, njih 96,2% (n=2412) je odgovorilo da u prethodnih mjesec dana nije koristilo cigarete, 2,6% (n=68) je cigarete konzumiralo od 2 dana u mjesecu do svakodnevno (slika 4). Ostalih 1,1% (n=28) nije odgovorilo na pitanje.

Slika 4. Frekvencija pušenja u posljedih mjesec dana kod anketiranih učenika.

Unazad sedam dana od anketiranja 83,6% (n=2092) učenika je odgovorilo da niko u njihovom prisustvu od učenika nije pušio, 8,6% (n=217) je odgovorilo da je pušilo 1 do 2 učenika, 3,35% (n=84) da je pušilo 3 do 4 učenika, 0,7% (n=18) da je pušilo 5 do 6 učenika, 2% (n=53) da je pušilo 7 i više učenika, dok 1,8% (n=44) nije odgovorilo.

Kada se analizira mogućnost kupovine i dostupnost cigareta maloljetnim licima, njih 15,2% (n=381) je izjavilo da nema ograničenja u godinama prilikom kupovine cigareta, dok 24,2% učenika (n=608)

nije znalo odgovor na postavljeno pitanje. Od ukupno anketiranih 2,5% (n=63) je odgovorilo da se cigarete mogu kupiti sa 16 godina starosti, 1,2% (n=31) sa 17 godina, 53,6% (n=1346) sa 18 godina, dok 3,1% (n=79) nije znalo odgovor na navedeno pitanje.

Politika zabrane pušenja i disciplinske mjere

Rezultati istraživanja su pokazali da je 28,1% učenika (n=706) izjavilo da se ne sjeća edukacije o štetnosti pušenja, dok je 13,3% učenika (n=333) izjavilo da nikada nisu imali edukaciju o štetnosti uticaja pušenja na zdravlje. Naše istraživanje je pokazalo da je 9,7% učenika (n=243) izjavilo da nema disciplinskih mjera za učenike koji puše u školi, 21,6% (n=542) da se disciplinske mjere sprovode često, njih 16,1% (n=404) je izjavilo da se rijetko sprovode disciplinske mjere, dok 50,4% učenika (n=1263) nije znalo odgovor na postavljeno pitanje. Od ukupnog broja anketiranih, 14,3% (n=57) nije odgovorilo na ovo pitanje.

Mjesto pušenja

Najveći procenat učenika, njih 41,8% (n= 1048) je odgovorilo da cigarete konzumiraju van školskog prostora. U školskim prostorijama puši 33,4% (n=828) učenika i to: 48% u toaletima, 46,3% u školskom dvorištu, 2,5% puši u učionicama za vrijeme odmora između časova, a njih 0,5% puši na školskim hodnicima.

Na drugom školskom mjestu koje nije ponuđeno kao odgovor u upitniku puši 2,7% učenika (n=23), dok od ukupno anketiranih 2508 učenika, 24,8% (n=623) nije odgovorilo na pitanje. Da nije dozvoljeno pušenje unutar škole je odgovorilo 80,6% (n=2023) učenika, 2,1% (n=54) je odgovorilo da je dozvoljeno pušenje unutar škole, 15,7% (n=395) ne zna odgovor na ovo pitanje, dok ostalih 1,4% (n=36) nije odgovorilo. Njih 5,4% (n=135) smatra da je učenicima starijih razreda dopušteno da puše u školskom objektu ili nekom drugom mjestu za vrijeme trajanja nastave.

Školsko osoblje

Po polnoj strukturi od ukupno anketirana 43 zaposlena u 43 osnovne škole u Republici Srpskoj je bilo 20,9% muškaraca i 79,1% žena. Od ukupnog broja anketiranih, njih 21% (n=9) su pušači, od čega na poslovima nastavnika 18,7%, radnika u upravi 5,3% i drugo 71,4%. U školi i pripadajućim prostorijama puši 77,7% muškaraca i 22,2% žena.

Na pitanje: „Da li je prevencija upotrebe duvana uključena u nastavni program?“, njih 77% (n=33) je odgovorilo potvrdno, 7% (n=3) odrično, 14% ne zna odgovor na postavljeno pitanje, dok ostalih 2% nije odgovorilo. U većini škola postoji politika kvaliteta ili posebno pravilo o zabrani upotrebe duvanskih proizvoda za: učenike, osoblje i posjetioce škole (tabela 2).

U školama u većini slučajeva postoji i odgovorna osoba koja je zadužena za provjeru ograničenja ili zabrane pušenja 51,1% (n=22), od kojih 63,6% izvršava svoje dužnosti, dok 36,4% postoji, ali nije zvanično imenovana. U 18,6% osnovnih škola u kojima se anketa provodila, nema odgovornu osobu za nadzor nad zabranom pušenja, a ostalih 25,6% ne zna za tu poziciju u školi u kojoj su zaposleni. Ostalih 4,7% nije odgovorilo na ovo pitanje.

Tabela 2. Politika kvaliteta ili posebno pravilo o zabrani upotrebe duvanskih proizvoda

politika kvaliteta zabrane pušenja	da	ne	ne zna	nije odgovorilo
za učenike unutar škole	36	3	4	-
za učenike izvan školske zgrade, ali u krugu škole	31	7	5	-
za učenike u toku školskih aktivnosti	31	7	5	-
za školsko osoblje unutar škole	38	3	1	1
za školsko osoblje van zgrade škole, ali u krugu škole	24	10	9	-
za školsko osoblje tokom školskih aktivnosti	38	3	2	-
pravilnik za školsko osoblje, posjetioce i učenike u školi, dvorištu i tokom školskih aktivnosti	27	8	7	1

DISKUSIJA

Pušenje cigareta ostaje i dalje uzrok smrti broj jedan koji se može spriječiti širom svijeta, ubijajući skoro šest miliona ljudi svake godine [10]. Poznato je da upotreba duvana povećava rizik za dobijanje raznih kako akutnih, tako i hroničnih bolesti: pluća, mokraćne bešike, jednjaka, bubrega, crijeva, karcionima usta, larinksa, te rizika za razvoj dijabetes melitusa i koronarnih bolesti [11]. Nivo rizika se povećava brojem popušenih kutija cigareta [11] zajedno sa kumulativnim toksičnim efektima na mikrocirkulaciju koji doprinose: opadanju kose, prevremenom starenju kože i riziku od erektilne disfunkcije [12]. Ovim istraživanjem je pokazano da od ukupnog broja anketiranih učenika (n=2508), 11,9% (n=298) je izjavilo da je probalo cigarete, od čega su 44,9% (n= 134) djevojčice i 55% (n=164)

dječaci. Nikotin je supstanca koja izaziva jaku zavisnost, a mlađi su u većem riziku da postanu zavisni u poređenju sa odraslima. Studije su pokazale da tinejdžeri razvijaju zavisnost od nikotina pri mnogo manjem broju popušenih cigareta u odnosu na odrasle, što otežava prestanak pušenja za ovu starosnu strukturu [13]. Većina adolescenata razvije veću toleranciju na nikotin i pokazuju nikotinsku ovisnost nakon samo nekoliko dana ili sedmica izloženosti [14]. Rana zavisnost od nikotina je važan faktor u predikciji koji pojedinac će postati redovan pušač nakon eksperimentisanja sa cigaretama [15]. Naše istraživanje je pokazalo da sa godinama života raste i procenat učenika koji su prvi put probali cigarete. Zanimljivo je da su neke studije pokazale da adloescenti obično imaju manje teške simptome odvikavanja od pušenja u odnosu na odrasle, ali se simptomi zavisnosti javljaju znatno ranije, ponekad nakon popušenih tek nekoliko cigareta [16]. Podaci iz 12-godišnje kanadske longitudinalne kohortne studije sugerišu da jedna petina mladih adolescenata koji puše jednom sedmično, doživljavaju simptome zavisnosti od nikotina [17]. Žudnja, koja je često prvi simptom zavisnosti od nikotina, može se javiti tri do četiri mjeseca nakon uzimanja prvog dima cigarete. Otprilike 18 mjeseci nakon što su popušili svoju prvu cigaretu, jedna četvrtina mladih pušača je izgubila vjeru u svoju sposobnost da mogu da prestanu da puše [17]. Većina učenika, njih 96,2% (n=2412) je odgovorilo da u prethodnih mjesec dana nije koristilo cigarete, 2,6% (n=68) je cigarete konzumiralo od 2 dana u mjesecu do svakodneвно. Nekoliko studija koje se bave uticajem ranog početka pušenja na razvoj mozga tinejdžera pokazalo je da nikotin izaziva promjene u nekoliko regija mozga zaduženih za regulacije emocija, kao što su nucleus accumbens, medijalni prefrontalni korteks i amigdale [18]. Pušači adolescenti su osjetljiviji na efekte nikotina, odnosno podložniji su promjenama izazvanim nikotinom na sinaptičkim vezama, što dovodi od većeg rizika od zavisnosti i afektivnih poremećaja u odrasloj dobi [19]. Hronična upotreba nikotina u adolescentnom dobu izaziva epigenetske promjene koje senzibiliziraju mozak i povećavaju rizik za upotrebu opijata [20]. Jedinstvena konfiguracija mozga, adolescente čini podložnijim impulsivnom donošenju odluka u kontekstima u kojim će vjerovatno doći do pušenja među vršnjacima. Psihosocijalni faktori, uključujući stavove prema pušenju, orijentaciju na budućnost i dostupnost cigareta, takođe doprinose procesu donošenja odluka adolescenata na način koji ovu fazu razvoja čini ranjivijim periodom za prihvatanje pušenja cigareta. Nakon pušenja, adolescenti će vjerovatno nastaviti da puše nakon prve cigarete zbog veće vjerovatnoće da će tokom ovog razvojnog perioda imati prijatno iskustvo pušenja. Akutni i uporni efekti nikotina na mozak u razvoju, od kojih neki mogu biti specifični za pušenje cigareta kod adolescenata, otežavaju adolescentima da prestanu da puše jer doživljavaju kognitivne deficite i promjene u procesu stimulacije koje utiču na donošenje odluka u korist nastavka upotrebe cigareta. Dok jedinstvena konfiguracija mozga adolescenata može djelovati kao faktor rizika za razvoj pušačkog ponašanja, povećanje motivacije specifično za adolescenta može takođe pružiti mogućnosti za intervencije koje obeshrabruju pušačko ponašanje [21]. Dva najjača faktora povezana sa započinjanjem pušenja kod djece i adolescenata su pušenje roditelja i zavisnost roditelja od nikotina [22]. U novije vrijeme razlikuje se pasivno pušenje iz druge ruke (osoba koja puši je u blizini izložene osobe te izložena osoba udiše dim koji se oslobađa iz na primjer tuđe cigarete) i iz treće ruke (izložena osoba dolazi u kontakt sa štetnostima iz duvanskog dima preko predmeta, posebno odjeće ili namještaja na kojem se zadržao neugodan miris dima, a ne direktno udišući dim). Ovakva izloženost štetnostima duvanskih proizvoda ima moralnu nadogradnju jer jedna osoba ugrožava zdravlje druge osobe [23]. Kod mladih je dodatno negativno djelovanje pasivnog pušenja to što posmatranje osobe koja puši i udisanje dima može motivirati mladu osobu na pušenje, uzimajući u obzir vulnerabilnost ovog životnog razdoblja prema različitim oblicima rizičnog i štetnog ponašanja te sklonost eksperimentisanju [24]. Ovo istraživanje je pokazalo da 50,5% roditelja anketiranih učenika, koristi duvanske proizvode od čega kod njih 17,9% su oba roditelja pušači. Od tog broja 46,4% puši u zatvorenom životnom prostoru. Austrijski naučnici su u istraživanju provedenom kod djece u uzrastu od 3 do 15 godina života, mjerili nivo kotinina u urinu, metabolita nikotina koji uzrokuje oštećenje endotela krvnih sudova i direktno je odgovoran za povećan morbiditet od respiratornih oboljenja. Rezultati su pokazali da je nivo kotinina povećan za 50% ako je jedan roditelj redovan pušač, a do 130% ako su oba roditelja pušači u odnosu na djecu koja nisu bila izložena pasivnom pušenju roditelja [25]. Potpuna zabrana pušenja roditeljima je bila povezana sa značajno nižim nivoima kotinina u urinu od zabrane sa izuzecima ili ograničenim pušenjem u kući tj. u prostorijama u kojima borave djeca. Tamo gdje su napravljeni izuzeci od zabrane, nivo kotinina kod djece čiji roditelji puše i dalje je visok uprkos roditeljskom izbjegavanju pušenja u prisustvu djece [26]. Znanje o štetnom uticaju pušenja važno je u formiranju stavova o

pušenju i usvajanju navika apstinencije pušenja, ali nije presudno. Kada bi znanje o tome koliko je pušenje štetno, bilo dovoljno da se prestane pušiti ili još bolje niti započinjati sa pušenjem, ni jedan zdravstveni radnik ne bi pušio. Na žalost svjedoci smo da to nije tako. U zdravstvenom obrazovanju učenika ključan je momenat pretvaranja znanja u stavove. Znanje utiče na formiranje stavova, a neki put je znanje preduslov formiranja stavova. Da bi znali šta trebamo izbjegavati trebamo znati što je štetno [27]. Rezultati našeg istraživanja su pokazali da je 28,1% učenika izjavilo da se ne sjeća edukacije o štetnosti pušenja, dok je 13,3% učenika izjavilo da nikada nisu imali navedenu edukaciju u toku dosadašnjeg školovanja. Zabrana pušenja u zatvorenom javnom prostoru i ostale zakonske restrikcije vezane uz duvanske proizvode koje dovode do smanjenja dostupnosti duvanskih proizvoda pokazale su se širom svijeta kao najefikasnije mjere u smanjenju pušenja. Pozitivan stav mladih o zabrani pušenja u zatvorenom prostoru odraz je znanja i stavova o štetnosti aktivnog i pasivnog pušenja. Od ukupno anketiranih 2508 učenika, njih 9,7% je izjavilo da nema disciplinskih mjera za učenike koji puše u školi, 21,6% da se disciplinske mjere sprovode često, njih 16,1% da se disciplinske mjere sprovode rijetko, dok 50,4% učenika nije znalo o politici zabrane pušenja. Tri zakona iz 2004. godine trenutno regulišu konzumaciju duvana u RS: Zakon o zabrani pušenja duvanskih proizvoda na javnim mjestima [28], Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina [29] i Zakon o zabrani reklamiranja duvanskih proizvoda [30]. Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH izglasao je 26. maja 2021. godine prijedlog zakona kojim se zabranjuje konzumiranje duvana u svim javnim zatvorenim objektima, javnom prevozu, te u privatnim automobilima u kojima se nalaze djeca. Srbija je 2010. godine dobila Zakon o zaštiti stanovništva od izloženosti duvanskom dimu [31], koji zabranjuje pušenje u zatvorenom radnom i javnom prostoru, kao i u javnom prevozu, ali su ugostiteljski objekti izuzeti. Zakon o ograničavanju upotrebe duvanskih i srodnih proizvoda u Hrvatskoj iz 2017. godine [32] zabranjuje pušenje u javnim zatvorenim prostorima, ali ostavlja ugostiteljima mogućnost određivanja prostora za pušenje. U Crnoj Gori je 2019. godine stupio na snagu Zakon o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda [33], koji zabranjuje pušenje u zatvorenom prostoru. Rezultati anketiranja zaposlenih su pokazali da je od ukupno anketiranih, njih 21% pušači, od čega na poslovima nastavnika 18,7%. Odrasli često nisu svjesni kakav uticaj imaju na stavove mladih, poput npr. pušenja u okruženju učenika, neverbalne ekspresije zadovoljstva kod pušenja, važnosti koju pridaju kupovini cigareta ili činjenici da su ostali bez cigareta i sl. Upitno je može li učenik istinski vjerovati da je pušenje štetno i da je bolje ne pušiti odrasloj osobi koju je vidio da puši. Ako je ta osoba uzor ili idol mladima ili autoritet poput nastavnika, negativan uticaj je još razorniji. Ove tri tvrdnje (sigurni su da je teško prestati kad se započne pušiti, pušenje duvanski proizvoda pomaže ljudima da se osjećaju ugodno na proslavama, zabavama i druženjima i sigurni su da je pušenje duvana drugih ljudi štetno za njihovo zdravlje) upravo su definisani na način da ne ukazuju samo na formalno stečeno znanje već i na stavove učenika. Zbog toga su rezultati itekako zabrinjavajući, te je potrebno jačanje programa zdravstvenog vaspitanja na ovom području.

ZAKLJUČAK

Pravo na čist vazduh produžetak je prava na život i najveći nivo zdravlja, što garantuje Statut Svjetske zdravstvene organizacije kao i Konvencija o pravima djece UN-a. Isto je pravo priznato u Okvirnoj konvenciji Svjetske zdravstvene organizacije o nadzoru nad duvanom (FCTC). Pokazalo se da ventilacija, vazdušni filteri kao i područja koja su unaprijed određena za pušenje nisu prihvatljive strategije borbe protiv pušenja. Samo okruženje koje je 100% slobodno od duvanskog dima može efikasno zaštititi od izloženosti duhanskom dimu. Zbog toga se preporuke o apsolutnoj zabrani pušenja odnose na sve zatvorene javne prostore, zatvorene radne sredine (uključujući vozila koja se koriste na poslu), javni prevoz, te na sva otvorena javna mjesta. Učenici koji su u trenutku ispitivanja pušili kao najčešće mjesto pušenja navode javna mjesta. Najproblematičniji su podaci koji govore o pušenju u školi i porodičnom domu, te mjesta koja bi trebala biti najveća zaštita djece, a postaju zapravo mjesta na kojima djeca najviše stradaju. Eksperimentisanja sa različitim rizicima i opasnostima je dio odrastanja. Svrha eksperimentisanja u procesu odrastanja je suprotstavljanje roditeljima i drugim autoritetima kako bi se odvojili od njih i postali samostalna odrasla osoba. Tu svrhu eksperimentisanja može ispuniti samo ako se roditelji i druge važne odrasle figure suprotstavljaju takvom ponašanju mladih, odnosno brane im takvo ponašanje. Ako eksperimentisanje mladih sa cigaretama ne naiđe na

zabranu odraslih osoba, mlada osoba će morati pronaći neki drugi (teži) oblik rizičnog ponašanja. Zbog toga i zbog brojnih drugih razloga, uključujući ozbiljne etičke i moralne dileme, permisivan stav roditelja i zaposlenih u školi (koji se ocrtava u ovako velikom broju sadašnjih pušača koji puše upravo u školi odnosno kući) izrazito je štetan u ovoj životnoj dobi.

PRIJEDLOG MJERA

Mnogi faktori doprinose započinjanju pušenja kod tinejdžera, ali dva vodeća faktora su pristup duvanu i individualni stavovi i uvjerenja o pušenju, koja često proizlaze iz okoline. Posebno zabrinjava to što se krijumčarene cigarete kupuju po nižoj cijeni tj. bez poreza, što ih čini pristupačnijim za mlade sa ograničenim finansijskim sredstvima i podriva zakonske kontrole koje su dokazana metoda za smanjenje pušenja adolescenata. Dobijeni rezultati našeg istraživanja ukazuju da je potrebno razviti odgovarajuće strategije koje će omogućiti djeci da u potpunosti shvate štetne posljedice konzumiranja droge, duvana i alkohola, jer u većoj mjeri djeca ne pokazuju dovoljno znanja o štetnosti istih. Velika je vjerovatnoća da će mladi koju konzumiraju cigarete konzumirati i alkohol, kao što i esperimentisanje sa jednom vrstom psihoaktivnih supstanci determiniše eksperimentisanje i sa drugim psihoaktivnim supstancama. Različiti vidovi konzumiranja duvana, droge i alkohola nisu izolovani aspekti ponašanja, nego su u značajnoj mjeri povezani u zajednički bihejvioralni sistem, koji sam po sebi predstavlja veliki rizik za razvoj mlade osobe. Po uzoru na SimSmoke model [34] potrebno je sprovesti: zaštitu od pasivnog pušenja putem jačih zakona o zabrani pušenja u svim zatvorenim prostorima, pružanje većeg pristupa uslugama za odvikavanje od pušenja, edukativni programi o štetnosti konzumiranja duvanskih proizvoda putem javnih servisa, zabrana reklamiranja, promocije i sponzorstva, zabrana djeljenja uzoraka cigareta, podizanje cijene cigareta kroz veće poreze na cigarete [35], godišnje ažuriranje nastavnog plana i programa u smislu zdravstvenog vaspitanja.

LITERATURA

1. Substance Abuse and Mental Health Services Administration. 2015 National Survey on Drug Use and Health: Detailed Tables. 2016.
2. Centers for Disease Control and Prevention. Office on Smoking and Health. Sustaining State Programs for Tobacco Control: State Data Highlights, 2006.
3. Substance Abuse and Mental Health Services Administration. National Survey on Drug Use and Health, 2014. Analysis by the American Lung Association Epidemiology and Statistics Unit Using SPSS Softwar
4. U.S. Department of Health and Human Services. The Health Consequences of Smoking—50 Years of Progress: A Report of the Surgeon General, 2014.
5. U.S. Department of Health and Human Services. Preventing Tobacco Use Among Young People: A Report of the Surgeon General, 1994.
6. Banfi, C., Brioschi, M., Mapelli, M., Gianazza, E., Mallia, A., Zoanni, B., ... & Agostoni, P. (2021). Immature circulating SP-B, bound to HDL, represents an early sign of smoke-induced pathophysiological alterations. *Biomolecules*, 11(4), 551.
7. Remesh Kumar, R., Jayakumar, P. R., & Krishna Mohan, R. (2018). Children deserve smoke free world. *The Indian Journal of Pediatrics*, 85(4), 295-299.
8. World Health Organization. (2004). *Neuroscience of psychoactive substance use and dependence*. World Health Organization.
9. Majid, S., Keith, R. J., Fetterman, J. L., Weisbrod, R. M., Nystoriak, J., Wilson, T., ... & Hamburg, N. M. (2021). Lipid profiles in users of combustible and electronic cigarettes. *Vascular Medicine*, 26(5), 483-488.
10. WHO Tobacco. Jul, 2015. Fact sheet 339. www.who.int/mediacentre/factsheets/fs339/en/
11. Canadian Cancer Society Smoking and cancer. www.cancer.ca/en/prevention-and-screening/live-well/smoking-and-tobacco/smoking-and-cancer/?region=qc

12. On Smoking, O., & Centers for Disease Control and Prevention. (2010). How tobacco smoke causes disease: The biology and behavioral basis for smoking-attributable disease: A report of the surgeon general.
13. Centers for Disease Control and Prevention. (2010). National center for chronic disease prevention and health promotion (US) and office on smoking and health (US). *How Tobacco Smoke Causes Disease: The Biology and Behavioral Basis for Smoking-Attributable Disease: A Report of the Surgeon General*.
14. DiFranza, J. R., Savageau, J. A., Fletcher, K., O'Loughlin, J., Pbert, L., Ockene, J. K., ... & Wellman, R. J. (2007). Symptoms of tobacco dependence after brief intermittent use: The development and assessment of nicotine dependence in youth-2 study. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, *161*(7), 704-710.
15. Dierker, L., Hedeker, D., Rose, J., Selya, A., & Mermelstein, R. (2015). Early emerging nicotine dependence symptoms in adolescence predict daily smoking in young adulthood. *Drug and alcohol dependence*, *151*, 267-271.
16. O'Dell, L. E. (2009). A psychobiological framework of the substrates that mediate nicotine use during adolescence. *Neuropharmacology*, *56*, 263-278.
17. O'Loughlin, J., Gervais, A., Dugas, E., & Meshefedjian, G. (2009). Milestones in the process of cessation among novice adolescent smokers. *American Journal of Public Health*, *99*(3), 499-504.
18. Smith, R. F., McDonald, C. G., Bergstrom, H. C., Ehlinger, D. G., & Brielmaier, J. M. (2015). Adolescent nicotine induces persisting changes in development of neural connectivity. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *55*, 432-443.
19. Counotte, D. S., Smit, A. B., Pattij, T., & Spijker, S. (2011). Development of the motivational system during adolescence, and its sensitivity to disruption by nicotine. *Developmental cognitive neuroscience*, *1*(4), 430-443.
20. Yuan, M., Cross, S. J., Loughlin, S. E., & Leslie, F. M. (2015). Nicotine and the adolescent brain. *The Journal of physiology*, *593*(16), 3397-3412.
21. Lydon, D. M., Wilson, S. J., Child, A., & Geier, C. F. (2014). Adolescent brain maturation and smoking: what we know and where we're headed. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *45*, 323-342.
22. Moyer, V. A. (2013). Primary care interventions to prevent tobacco use in children and adolescents: US preventive services task force recommendation statement. *Pediatrics*, *132*(3), 560-565.
23. Inchley, J., & Currie, D. (2016). *Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2013/2014 survey* (No. 7). World Health Organization.
24. Breslau, N., & Peterson, E. L. (1996). Smoking cessation in young adults: age at initiation of cigarette smoking and other suspected influences. *American journal of public health*, *86*(2), 214-220.
25. Schneider, J. M., Capolaghi, B., Briançon, S., Covi, G., Merlin, J. P., & Leveau, P. H. (1993). Passive smoking in children. Its detection by the assay of urinary cotinine. *Archives Francaises de Pediatrie*, *50*(7), 567-571.
26. Wakefield, M., Banham, D., Martin, J., Ruffin, R., McCaul, K., & Badcock, N. (2000). Restrictions on smoking at home and urinary cotinine levels among children with asthma. *American journal of preventive medicine*, *19*(3), 188-192.
27. Vardavas, C. I., Connolly, G., Karamanolis, K., & Kafatos, A. (2009). Adolescents perceived effectiveness of the proposed European graphic tobacco warning labels. *European journal of public health*, *19*(2), 212-217.
28. Zakon o zabrani pušenja duvanskih proizvoda na javnim mjestima („Sl. Glasnik Republike Srpske“ broj 46/04)
29. Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina („Sl. Glasnik Republike Srpske“ broj 01-392/04)
30. Zakon o zabrani reklamiranja duvanskih proizvoda („Sl. Glasnik Republike Srpske“ broj 46/04)
31. Zakon o zaštiti stanovništva od izloženosti duvanskom dimu „Sl. Glasnik RS“, br. 30/2010

32. Zakon o ograničavanju uporabe duhanskih i srodnih proizvoda, NN 45/17, 114/18
33. Zakon o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda, „Sl. list CG“, br. 46/2019 i 48/2019
34. Levy, D. T., Fouad, H., Levy, J., Dragomir, A. D., & El Awa, F. (2016). Application of the Abridged SimSmoke model to four Eastern Mediterranean countries. *Tobacco control*, 25(4), 413-421.
35. Tobacco Free Initiative MPOWER [website]. Geneva: World Health Organization; 2016 (<http://www.who.int/tobacco/mpower/en/>).

USE OF TOBACCO PRODUCTS AMONG SCHOOL CHILDREN AGES 11 TO 15

Abstract: *The use of tobacco products carries with it numerous risks and problems and negatively affects the health of adolescents. Due to such influence, there is a need to react and approach the creation of a prevention program. This paper aims to compare data from different studies around the world, clarify the aspects of the use of tobacco products among the adolescent population and provide new insight into this complex problem. The research is a cross-sectional epidemiological study conducted in the period from September 2019 to March 2020 in 67 primary schools in the Republic of Srpska. The sample consists of 2,508 students aged 11 to 15 recruited by random sampling and 43 employees in 43 elementary schools. For the purposes of the research, a questionnaire for students and a questionnaire for the school administration were used, which were prepared for this study, according to the guidelines of the World Health Organization. Out of the total sample, 17.8% of students stated that both parents smoke, 15.5% of students stated that during the school year they had education about the harm of using cigarettes as part of the school program, 28.1% do not remember when they had education about above, 11.9% of students tried cigarettes and 50.3% of students stated that they do not know if there are disciplinary penalties for using cigarettes at school. The results of a survey of school employees showed that 20.9% smoke in the workplace, and 18.6% are not aware of the no-smoking policy. School children and young people represent the most vulnerable category of the population, but at the same time they also represent the greatest biological potential of society. Tobacco consumption is a serious problem in the environment in which they live, and in addition to education, schools also have an educational role, therefore they should provide a healthy, safe and stimulating environment.*

Keywords: *smoking, school children, education.*

**PROMICANJE MENTALNOG ZDRAVLJA U FUNKCIJI OSNAŽIVANJA
OBITELJI – IZAZOVI PANDEMIJE I (POST)COVID19 KRIZE²⁰⁶**

Prof.dr.sc. Jasminka Zloković²⁰⁷
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za pedagogiju

Sažetak: Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization-WHO,2014) mentalno zdravlje definira stanjem dobrobiti pri kojem pojedinac ostvaruje svoje potencijale, može se nositi sa svakodnevnim i iznenadnim životnim stresom, radno je sposoban i produktivan te sposoban pridonositi obitelji i zajednici. Respektirajući značaj zdravlja na osobnoj, obiteljskoj i socijalnoj razini putem Zoom i Merlin sustava za udaljeno učenje u sklopu visokoškolskog kolegija Obitelj i prevencija rizičnih i asocijalnih ponašanja pokrenuli smo forum raspravu na temu “Promocija mentalnog zdravlja u funkciji osnaživanja obitelji - izazovi pandemije i (post)Covid19 krize. U raspravi sudjelovali su svi studenti prve (N=23) i druge godine (N=20) jednopredmetnog i dvopredmetnog studija pedagogije. Rasprava se vodila tijekom tri tjedna što je omogućilo vrijeme za bolje sagledavanje različitosti pogleda na pristupe podrške obitelji. Kao poticaj raspravi imali smo i podpitanja koja su se odnosila na razmišljanja o posljedicama pandemije posebice na mentalno zdravlje kao i o zaštitnim mehanizma u njegovom očuvanju/osnaživanju te prijedloge u kreiranju primarnih aktivnosti pogotovo fokusirane na obitelji. Analizom rasprave možemo zaključiti da su se zbivanja tijekom pandemije reflektirala na veliki broj mladih što se opisuje kroz: dugotrajni osjećaj straha za svoj i život obitelji, neizvjesnosti nastavka izvršavanja studijskih obveza i završetka studija, izostanak socijalnih i fizičkih kontakata, osjećaj izoliranosti i usamljenosti, osjećaj izostanka kontrole nad svojim životima i odlukama. U skupinu zaštitnih faktora ističe se: zajednički provedeno vrijeme s obitelji, međusobna podrška i povezanosti, kao i mogućnosti iznalaženja humora čak i u situacijama koje su krizne. Edukaciju o važnosti osnaživanja obiteljskog zajedništva i komunikacije, međusobnog podupiranja i povezanosti smatra se bitnim činiteljem za osmišljavanje strategija zaštite mentalnog zdravlja. Budući i nakon pet godina nije izglasana za novo razdoblje Nacionalna strategija zaštite mentalnog zdravlja, a niti se u prethodnoj istaknula važnost edukacije u promociji mentalnog zdravlja za sve a ne samo za bolesne ovaj rad pridonosi ne samo potrebi razmišljanja već i implementacije spoznaja pedagoške znanosti i edukacije u sustavu očuvanja mentalnog zdravlja ljudi.

Ključne riječi: mentalno zdravlje, pandemija, osnaživanje obitelji

Uvod

Mentalno zdravlje za funkcioniranje svake osobe je od neupitne važnosti. Stanje mentalnog zdravlja i njegova promocija ovisi o osobnosti svakog od nas kao i od dinamike u obitelji i podrške okoline. Mentalno je zdravlje Svjetska zdravstvena organizacija (engl. *World Health Organization* – WHO, 2014) definirala kao stanje dobrobiti kojemu pojedinac ostvaruje svoje potencijale, može se nositi s

---

²⁰⁶ Znanstveni rad je i rezultat znanstveno-istraživačkog rada na projektu „Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva“ (voditeljica Jasminka Zloković, šifra: uniri-drustv – 18-6, 1132) koji je otpočeo u ožujku 2019. godine uz potporu i sufinanciranje projekta od Sveučilišta u Rijeci.

²⁰⁷ jzlokovic@uniri.hr

normalnim životnim stresom, raditi produktivno i plodno te je sposoban pridonositi zajednici. Prema ovakvom pristupu definiranju, mentalno zdravlje dio je općeg zdravlja i predstavlja afirmativni prostor za aktualiziranje vlastitog života. Svjetska zdravstvena organizacija navodi kako je mentalno zdravlje bitna komponenta zdravlja, a zdravlje definira kao stanje potpune tjelesne, mentalne i socijalne dobrobiti, a ne samo odsutnost bolesti ili nemoći (WHO, 2014). Prema nekim službenim pokazateljima (WHO, 2014) oko 20 posto djece i adolescenata ima neku mentalnu zdravstvenu poteškoću, a samoubojstvo je drugi vodeći uzrok smrti među osobama starosti od 15 do 29 godina. Dva najčešća stanja mentalnog zdravlja, depresija i anksioznost, koštaju globalno gospodarstvo bilijun dolara svake godine. Također, otprilike jedna od pet osoba u postkonfliktnim uvjetima ima mentalne zdravstvene poteškoće (WHO, 2014). Izvještaj Stanje djece u svijetu 2021 „*On My Mind: promoting, protecting and caring for children’s mental health*“ predstavlja UNICEF-ov najopsežniji uvid u mentalno zdravlje djece, adolescenata i njihovih skrbnika (Unicef, 2021). Čak i prije pojave pandemije COVID-19, djeca i mladi suočavali su se s izazovima mentalnog zdravlja bez značajnih ulaganja u njihovo rješavanje.

Najnovije procjene ukazuju da na globalnoj razini s dijagnosticiranim mentalnim poremećajem živi više od 1-og od 7 adolescenata u dobi od 10 do 19 godina. Gotovo 46.000 adolescenata počinu samoubojstvo svake godine, što je među prvih pet uzroka smrti u toj dobnoj skupini. Istovremeno, postoje veliki nesrazmjer između potreba i ulaganja sredstava u mentalno zdravlje. U izvješću se navodi da se oko 2 posto državnih proračuna za zdravstvo usmjerava u mentalno zdravlje (Unicef, 2021) što je očigledno nedovoljno prema stvarnim potrebama. Čak i prije pandemije, previše je djece bilo opterećeno težinom neriješenih problema mentalnog zdravlja, te se smatra da se ne pridaje dovoljno važnosti odnosu između mentalnog zdravlja i buduće kvalitete života. Učestalost mentalnih poremećaja kod djevojčica i dječaka u Europi između desete i devetnaeste godine je 16,3 posto dok je za istu dobnu skupinu na razini svijeta učestalost 13,2 posto. Procjenjuje se da 9 milijuna djece i mladih u Europi, iz ove dobne skupine žive s nekim od mentalnih poremećaja. U Hrvatskoj je prema dostupnim podacima učestalost mentalnih poremećaja u dobnoj skupini od 10 do 19 godina 11,5 posto, odnosno procjenjuje se da oko 49.272 djevojčica i dječaka živi s nekim od mentalnih poremećaja. Pritom je učestalost nešto veća kod dječaka (12,1%) nego kod djevojčica (10,9 %). U Europi je samoubojstvo drugi najčešći uzrok smrti među mladima u dobnoj skupini od 10 do 19 godina (Unicef, 2021). U Nacionalnoj strategiji zaštite mentalnog zdravlja RH (2011-2016.) posebno ranjivima prepoznaju se: djeca roditelja s mentalnim bolestima, adolescenti, žrtve rata i njihove obitelji, osobe izložene nasilju, starije osobe te osobe s intelektualnim teškoćama. Planirana i doručena Nacionalna strategija zaštite mentalnog zdravlja na kojoj se započelo raditi odd 2016/2017. godine do danas još uvijek nije službeno donesena a time niti otvorena mogućnost izrade/dorade akcijskog plana prema kojem se određuju konkretne mjere i izvori financiranja. Ovo je jedna od činjenica koja i u vremenu pandemije nije se promijenila i izvjesno pokazuje marginaliziranje značaja mentalnog zdravlja kako djece i mladih tako i svih ostalih dobni skupina. Mnogi autori s područja medicine, posebice psihijatrije ukazuju na problem pojave anksioznosti, zdravstvenih i psihosocijalnih posljedica kod ljudi, posebice djece i adolescenata (Singh i sur., 2020; Rajabi, 2020).

Za veliki broj ljudi stanje mentalnog zdravlja izloženo je različitim rizicima i izazovima kako prije tako i za vrijeme pandemije Covid 19. Svatko od nas na svakodnevne probleme ili u kriznim vremenima različito reagira, ima «svoje» zaštitne faktore i «izvore» iznalaženja novih snaga no čini se da je snaga obitelji za mnoge mlade jedan od ključnih zaštitnih činbenika. S obzirom na ulogu obitelji u životu čovjeka ovo je optimističan pokazatelj posebno važan i za sustav odgoja i obrazovanja. Naime, unatoč nekim socijalnim, medijskim ili vršnjačkim porukama nailazimo na pokušaje marginaliziranja značaja suvremene obitelji kroz odgoj i obrazovanje na svim razinama i suradnju sa roditeljima, obiteljima, savjetovanjem, edukacijom mnoge obitelji mogu se osnažiti i na taj način ostvariti pozitivne efekte očuvanja mentalnog zdravlja.

Metoda i uzorak

Nakon dvogodišnjeg perioda pandemije COVID19 (2019.-2021.) i različitih izazova i osobnih iskustava mladih ljudi putem sustava za udaljeno učenje(Zoom i Merlin) u virtualnom okruženju i u

sklopu nastavnog kolegija Obitelj i prevencija rizičnih i asocijalnih ponašanja i u sklopu dionice znanstvenog projekta Osnaživanje obitelji za poticanje pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva (Sveučilište u Rijeci, voditeljica J. Zloković) pokrenuli smo raspravu na temu "Promocija mentalnog zdravlja u funkciji osnaživanja obitelji - izazovi pandemije i (post)Covid19 krize. U raspravi sudjelovali su svi studenti prve (N=23) i druge godine (N=20) jednopredmetnog i dvopredmetnog diplomskog studija pedagogije. Rasprava je bila otvorena tri tjedna što je bilo dostatno vrijeme za bolje sagledavanje različitosti pogleda na mogućnosti pružanja podrške obitelji u nekim kriznim situacijama. Kao poticaj raspravi imali smo slijedeća podpitanja: Mislite li da će pandemija ostaviti posljedice na vaše mentalno zdravlje? Da li ste na drugim mladima uočili neželjena ponašanja koja povezujete s pandemijom? Koji su vaši zaštitni mehanizmi u očuvanju/osnaživanju mentalnog zdravlja i što predlažete u kreiranju primarnih aktivnosti njegova unapređenja? Nakon završetka, za svaku raspravu izdvojili smo ključne dijelove/ključne riječi koji su se odnosili na temeljne prediktore u osnaživanju obitelji i obiteljskog funkcioniranja te zaštitne mehanizme u očuvanju mentalnog zdravlja. Izdvojene dijelove sadržaja kategorizirali smo kao u tri kategorije: posljedice, zaštitni mehanizmi i primarne aktivnosti. Iz rasprava možemo zaključiti da su se zbivanja tijekom pandemije reflektirala na veliki broj mladih. Kod nekih potaknuta su snažnija razmišljanja o značaju obiteljskog zajedništva, komunikacije, međusobne podrške dok se kod nekih mladih pojavljuju različiti oblici strahovanja od kontakata sa drugim ljudima i u vremenu kada su epidemiološke mjere i preporuke socijalne izolacije ukinute. Mnogi odgovori ukazuju na vrlo individualna iskustva ali i na prisutnost problema koje se objektivno može povezati sa mentalnim zdravljem i potrebom podrške mladima na različitim stručnim razinama.

Rasprava

Ograničeni prostorom u prikazu sveobuhvatne analize i kategorizacije ključnih dijelova sadržaja naših sudionika (N= 43) odabrali smo samo dijelove rasprave svakog petog sudionika samo kao ilustrativne primjere o temeljnim prediktorima u osnaživanju obitelji i obiteljskog funkcioniranja i prije i u vrijeme različitih kriza kao što je to bila izazvana pandemijom COVID19. Nastojali smo izvorno prenijeti sadržaj rasprave bez posebnih jezičnih intervencija. Početno poticajno pitanje bilo je:

Vjerujete li da će pandemija i (post) Covid19 kriza ostaviti posljedice na vaše mentalno zdravlje a time i na vaše funkcioniranje? Možete li ukratko obrazložiti?

- *Mislim da zapravo nema osobe koju pandemija nije dotakla u vidu mentalnog zdravlja i posljedično svakidašnjeg funkcioniranja. S obzirom na to da pandemija još uvijek traje, da su posljedice po mentalno zdravlje već sada vidljive u svakidašnjem funkcioniranju. Sama neizvjesnost situacije, neznanje kada će sve završiti, smanjenje socijalnih kontakata, ograničeno kretanje i uključivanje u aktivnosti, učestala promjena i nelogičnost određenih epidemioloških mjera stvara stalni osjećaj zbunjenosti i frustriranosti.*
- *U ovom kontekstu željela bih istaknuti da već postoje neka istraživanja (npr. <https://www.activeminds.org/studentsurvey/>) koja se bave studentskim mentalnim zdravljem u okviru pandemije COVID-19. Mogu reći da se pronalazim u nekim rezultatima, posebice onima koji se tiču organizacije vremena, povećane anksioznosti i stresa. Donesene epidemiološke mjere koje uvjetuju manjak socijalnog kontakta na mene su veoma negativno utjecali. Smatram da su neke od posljedica koje će pandemijsko i postpandemijsko stanje ostaviti na mene usko vezane uz povećanu razinu stresa, manjak želje za socijalnim kontaktima zbog navike na izostanak istih, ali i veoma veliko nepovjerenje u ljude koji donose odluke na državnoj razini zbog njihovog nepošivanja mjera koje su sami donijeli. S druge strane, kao neke pozitivne posljedice mogu istaknuti veću povezanost s obitelji i ukućanima, razvoj digitalnih vještina i vještina snalaženja u nepredvidivim i teško predvidivim situacijama.*
- *Razina stresa i anksioznosti znatno je porasla kod mnogo ljudi od početka pandemije kao i razina nepovjerenja u vodstvo države. Kao jednu od posljedica pandemije koja utječe na mene jest izostanak potrebe i/ili želje za ostvarivanjem socijalnih kontakata kao u vrijeme prije pandemije. No, rekla bih i kako sam se u vrijeme pandemije naučila nositi s naglim i učestalim promjenama te da mi sada promjene izazivaju mnogo manje stresa i anksioznosti nego prije.*

- *Pandemija je na mene utjecala pozitivno u smislu da sam se više posvetila samoj sebi i radu na izgradnji kvalitetnih odnosa s ljudima koje smatram bliskima. U vidu mentalnog zdravlja osjetila sam veću dozu anksioznosti i stresa posebno kada bih se vozila u autobusu i kada bi ljudi nepravilno imali maske na licu tj. kada im one nebi pokrivala i nos. Ovaj osjećaj nelagode nastojala sam "smiriti" praksom mindfulnessa u smislu da sam se usredotočila na samo putovanje i vlastito disanje. Stres oko obveza vezanih uz fakultet i obavljanje prakse se povećao u odnosu na vrijeme prije pandemije. Strah, nervoza, anksioznost i nesigurnost glede kasnijeg zapošljavanja zbog izostanka adekvatne praktične nastave je nešto što će me obilježiti i po završetku pandemije. Također se javlja i nepovjerenje u državne aktore koji su često kontradiktorni u vlastitim izjavama te segregacija cijepljenih i onih koji to nisu što će negativno utjecati na mentalno zdravlje građana zbog nepovjerenja jednih u druge.*
- *Pandemija je ostavila znatan utjecaj na sve ljude, ali najviše u negativnom smislu. Kod mene se javila veća razina stresa, anksioznosti, osjećaj straha i nelagode. Manjak socijalnih kontakata utjecalo je na moje svakodnevno funkcioniranje. Unatoč negativnim posljedicama, pozitivno u svemu tome je to šta sam se zblížila sa svojom obitelji (s obzirom da smo većinu vremena provodili skupa), počela sam više cijeniti stvari, više sam se posvetila sebi u razvoju nekih novih vještina i kompetencija, osobnom rastu i razvoju, učenju nekih novih stvari i slučno.*
- *Bili ljudi toga svjesni ili ne, pandemija je na neki način sigurno utjecala na njihovo mentalno zdravlje. Smanjeni broj socijalnih kontakata zasigurno je ostavio traga u svim generacijama, pogotovo kod onih koji nisu aktivni na društvenim mrežama ili nemaju naviku komunicirati sa svojim bližnjima na neki alternativni način. Nagle promjene i uvođenje epidemioloških mjera je u početku stvaralo veću količinu stresa i straha kod ljudi. Sada smo već prisiljeni navikavati se na nove mjere i promjene. Osobno, nisam mislila da će pandemija utjecati na moje mentalno zdravlje te sam bila uvjerena da se u mom životu ništa pretjerano neće promijeniti. Dapače, početak pandemije, odnosno lockdown je meni donio više pozitivnih posljedica nego negativnih. Povratak kući nakon dužeg vremena omogućio mi je druženje sa prijateljima iz osnovne i srednje škole. Svaki dan smo ispijali kavu u prirodi i razgovarali satima o svemu što se dešava u svijetu. Sada već osvještavam negativne posljedice na moje mentalno zdravlje u smislu da mi kretanje u gužvi nepoznatih ljudi stvara razinu anksioznosti i stresa koju ranije nisam osjećala. Također, zabrinuta sam za svoje obrazovanje zbog manjka koncentracije i motivacije te zbog neizvjesne situacije vezane uz boravak u odgojno - obrazovnim ustanovama i provođenjem istraživanja za diplomski rad.*
- *Vjerujem da je pandemija na moje mentalno zdravlje i funkcioniranje već ostavila neke posljedice, ali da će neke i tek ostaviti. Na samom početku pandemije osjetila sam veliku razinu anksioznosti zbog neznanja o virusu i kako se nositi s novom i neočekivanom situacijom. Također, osjetila sam i određenu razinu straha za vlastito zdravlje, ali i zdravlje meni bliskih osoba. Iako mi je na početku pandemije nedostajalo druženja i socijalnih kontakata to se s vremenom promijenilo pa trenutno, baš kao što je napisala i kolegica Ivona, nemam potrebe i želje za ostvarivanjem velike količine socijalnih kontakata. Ipak, unatoč navedenim posljedicama, smatram da je povratak na fakultet doprinio poboljšanju mog mentalnog zdravlja budući da sam se donekle vratila u rutinu koju sam imala prije pandemije.*
- *U potpunosti se slažem s kolegama. Od samog početka pandemije kod drugih i kod sebe primjećujem znatne promijene glede mentalnog zdravlja. Većinom su to negativne misli, strah, nelagoda i anksioznost, no smatram kako sam se u ovo teško doba, unatoč negativnim mislima, više posvetila sebi te uvidjela potrebu za brigom o mentalnom zdravlju. Napokon u potpunosti shvaćam koliko je mentalno zdravlje i briga za istu važna.*
- *Pandemija sigurno ostavlja posljedice na mentalno zdravlje. Ljudi su socijalna bića, treba nam kontakt s drugima u svakodnevnom životu. Fizički dodir također mnogo znači. Kada razmišljam o posljedicama, najprije se sjetim ljudi treće životne dobi koji generalno imaju manje kontakata s vanjskim svijetom, manje prijatelja i slično. Vjerujem da je njima jako puno značilo (u negativnom smislu) što ih najbliži, odnosno, obitelj ne smije posjetiti. Što se tiče drugih, također razmišljam o učenicima srednjih škola i studentima brucosima koji nisu uspjeli iskusiti mladenački život, upoznati kolege iz razreda ili s fakulteta. Vjerujem da su se mnogi ljudi zatvorili i potisnuli svoje osjećaje, te kako će, nažalost, psiholozi ili psihijatri biti u sve većoj potražnji kako bi se posljedice na mentalno zdravlje smanjile ili držale pod kontrolom.*

Iako smo izdvojili samo neka razmišljanja sudionika uvidom u cjelinu rasprave (N=43) ne nalazimo niti jednu mladu osobu koja u nekom segmentu vlastitog funkcioniranja ili mišljenja o uočenim posljedicama kod drugih ljudi iz svoje neposredne okoline nije iznijela mišljenje o posljedicama koje utječu ili će i kroz neko dulje razdoblje utjecati na ponašanje ljudi. Uočena je povećana razina stresa i nakon povratka u prepandemijsko vrijeme, pojava anksioznosti pogotovo u blizini drugih ljudi, manjak želje za socijalnim i tjelesnim kontaktima, nesigurnost u vlastitu budućnost, nepovjerenje u državnu vlast izazvanu nedosljednošću odluka kojih se nisu i osobno pridržavali. Negativne posljedice koje mladi navode pripadaju u skupinu onih koje ukoliko se pojave zahtijevaju u njihovom otklanjanju ili minimiziranju dulje vrijeme i nerijetko multidisciplinarnu podršku. Reflektiraju se na općenito funkcioniranje osobe a ponekad prelaze i u trajna stanja. Istovremeno upozoravamo RH još uvijek nije službeno izglasala Nacionalnu strategiju zaštite mentalnog zdravlja ljudi. Posebno veseli i daje dijelom optimističnu sliku što mladi uočavaju značaj nekih temeljnih obiteljskih vrijednosti i istovremeno iznalaze mehanizme zaštite mentalnog zdravlja u snazi obitelji, obiteljskog druženja, ojačavanja pozitivnih međusobnih odnosa i podrške, hrabrenja. Fokus daljnje rasprave odnosio se na zapažanja ponašanja drugih mladih ljudi za vrijeme pandemije.

Da li ste na drugim mladima (ili djeci) uočili neželjena (asocijalna, zdravstveno opterećujuća i dr) ponašanja koja povezujete s pandemijskim vremenom ?

- *Nekolicina mladih koje imam prilike viđati ponovni je povratak u škole doživjela vrlo negativno. Primijetila sam kako im odgovara situacija u kojoj nisu primorani izlaziti iz kuće, što se posljedično kod nekih manifestiralo i u manjku želje za izlaženjem i druženjem jer se sve može organizirati online. S druge strane se pak prepoznaje skupina mladih koja ima želju "nadoknaditi" ono što su tijekom lockdowna propustili, upuštajući se tako u većoj mjeri u prekomjerna opijanja i devijantna ponašanja. Tek nedavno sam počela raditi s djecom mlađeg uzrasta te sam na radionicama na kojima je prisutna otvorena komunikacija primijetila kako prenose stavove roditelja koji se tiču epidemioloških uvjeta.*
- *Susrela sam se sa situacijama u kojima se lažiraju COVID potvrde kako bi se uspjelo ući na neki događaj i kao najgori slučaj- izlaženje iz samoizolacije prije isteka roka za samoizolaciju. Ovakva ponašanja smatram izuzetno neodgovornim na razini pojedinca koji posljedično svojom odlukom negativno utječe na veću skupinu ljudi.*
- *Susrela sam se s velikim brojem mladih ljudi koji lažiraju COVID potvrde ne bi li mogli prisustvovati na određenim događajima. Navela bih primjer s ovogodišnje sezone gdje mi je prijateljica potvrdila kako puno mladih kojima je bila propisana samoizolacija istu krše odlazeći na plažu ili na neka druga javna mjesta i na taj način ugrozili ostale ljude. Također, prilikom održavanja online nastave, javljaju se novi načini nepoštivanja akademskog integriteta te novi oblici varanja i nedozvoljene suradnje na ispitima.*
- *Kod drugih sam mladih osoba primijetila povećano korištenje duhanskih proizvoda i konzumacije alkohola što je pretpostavljam posljedica stresa, straha i anksioznosti kojima su mladi ljudi bili izloženi u pandemijskim uvjetima. Željela bih napomenuti da su neka djeca i mladi koji dolaze iz rizičnih obitelji u vrijeme "lockdowna" bili "zatvoreni" u domove u kojima se događala neka vrsta nasilja koje je pod utjecajem pandemijskih okolnosti bilo još učestalije nego u vremenu prije pandemije što je zasigurno utjecalo na djecu i mlade i na pojavu asocijalnih oblika ponašanja.*
- *Smatram da je na mlade ova pandemija djelovala vrlo negativno te da njihovo mentalno stanje nije isto kao u razdoblju prije pandemije.*
- *Tijekom ljeta kada sam volontirala u jednoj Udruzi za djecu s teškoćama u razvoju, dijete u dobi od četiri godine donijelo mi je crtež na kojem su bili on, njegovi prijatelji te mi, volonteri, te smo svi imali nacrtane maske. Ovaj crtež u velikoj me je mjeri uznemirio te me potaknuo na razmišljanje kako je pandemija uvelike utjecala na djecu kojima je ovo "novo normalno" zapravo normalno jer se s drugim nisu gotovo niti imali prilike susresti. Nadodala bih da je pandemija isto toliko utjecala na ljude zrele i starije životne dobi. Nažalost, oni su također suočeni s nizom negativnih posljedica te se i kod njih moglo uočiti nedostatak želje za druženjem, kao i velika tuga za ostalim članovima obitelji s kojima nisu mogli ostvariti kontakt, veliko zdravstveno opterećenje te pad mentalnog zdravlja općenito.*

- Većina mladih dosta je opterećeno, javljaju se različite psihičke teškoće poput povećane razine stresa i anksioznosti, problemi sa socijalnim kontaktima zbog straha od zaraze i slično.
- U razgovoru sa jednom "ekipom" osnovnoškolaca dobila sam odgovore koji su upućivali na to da im online nastava odgovara te da su se ulijenili za fizički odlazak u školi, sjedenje u klupama te i samim time socijalizacijom sa svojim vršnjacima. Prilikom toga pokazuju asocijalna ponašanja i nedovoljnu potrebu za socijalizacijom sa svojom okolinom te povećanu potrebu za korištenjem tehnologije u vrijeme kada je nastava gotova. S druge strane sam dobila odgovore koji ukazuju na to da su djeca ljuta na sustav te na činjenicu da moraju pratiti nastavu u online obliku. Oni su željni povratku u školi, druženju, socijalizaciji sa prijateljima, nastavnicima, te samom odlasku na igralište i dvoranu. Kada govorimo o srednjoškolcima, primijetila sam povećani interes za izlascima u klubovima te u skladu sa time povećanoj konzumaciji alkohola i ostalih opojnih sredstava. Dobila sam dojam kako srednjoškolci koriste svoje izlaske kao "ispušne ventile" u kojima nisu pod kontrolom svojih roditelja (ne pridržavanje socijalne distance, konzumiranje pića iz istih čaša kao i ostali članovi njihove ekipe, nekorištenje dezinfekcijskih sredstava i slično). S time u vezi zaključujem kako je utjecaj COVID-19 na neželjena ponašanja mladih vrlo individualan ali prisutan.
- Zbog manjka socijalnog kontakta i nemogućnosti proživljavanja stvari koje je prosječan adolescent do sada proživljavao, mogu primijetiti korištenje alkohola, boravljenje sa sumnjivim osobama, rano stupanje u seksualne odnose, pa čak i promiskuitet. Neki adolescenti iskazuju buntovničko ponašanje u vidu kršenja pandemijskih pravila, što ugrožava samu individuu, ali i osobe s kojima je u kontaktu (od prijatelja, bližnjih, a posebno osobe treće životne dobi). S druge strane, neka su se djeca i mladi povukli u sebe te pokazuju znakove anksioznosti ili depresije.

Sukladno već i nekim službenim podacima (The Impact of Covid-19 on Student Mental Health, 2020, <https://www.activeminds.org/studentsurvey/>) naši studenti uočavaju u svojoj neposrednoj okolini mnoga ponašanja mladih koja pripadaju skupini od nisko do visoko rizičnih rizičnih i asocijalnih ponašanja - povećana konzumacija alkohola i duhanskih proizvoda, rano stupanje u seksualne odnose, lažiranje službenih dokumenata, kršenje mjera samoizolacije i svjesno dovođenje u opasnost drugih ljudi, neodgovornost prema sebi i drugim ljudima, izbjegavanje obveza i gubljenje radnih navika, prijevare prilikom izvršavanja obveza putem online platformi, ne poštivanje akademskog integriteta, anksionost, depresivnost, slabljenje motivacije za učenje i stjecanje novih spoznaja, buntovničko ponašanje u odnosu na novopostavljena pravila. Iako je teško ustvrditi da su spomenuta ponašanja isključivo posljedica pandemije i da se ista ili slična ne bi javila u nekim drugim okolnostima, stručnjacima različitih profila (pedagozi, psiholozi, obiteljski centri, zavod za javno zdravstvo, centri zaštite mentalnog zdravlja i dr) i odgojno-obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova postavlja se jedna od najosjetljivijih i socijalno najvrijednijih zadaća sačuvati mentalno zdravlje mladih i ojačati roditelje za prevenciju rizičnih činitelja.

Koje strategije primjenjujete vi i vaša obitelj u zaštiti mentalnog zdravlja kao preduvjet boljeg funkcioniranja?

- *Provođenjem vremena zajedno, razgovorom, pružanjem međusobne podrške i pomoći te održavanjem vesele i pozitivne atmosfere. Smatram da su pozitivni i topli odnosi te dostupnost svih članova obitelji za razgovor preduvjet boljeg i zdravijeg funkcioniranja u ovom pandemijskom vremenu, ali i inače. Često smo zajedno odlazili u šetnje s našim psom te smo objedovali zajedno. Počeli smo igrati društvene igre te na ovaj način zadovoljiti socijalne potrebe. Kada sam se vratila u Rijeku počeli smo prakticirati video pozive kako bi moji roditelji vidjeli "da sam ja dobro". Smatram kako sam oduvijek imala dobar odnos s obitelji no u vrijeme pandemije taj se odnos samo ojačao i produbio. Glavni mehanizmi koje smo koristili kako bi umanjili stres i anksioznost jesu bili sam razgovor, aktivno slušanje, empatija i razumijevanje uz tjelovježbu u vidu svakodnevne šetnje ili yoge.*
- *Smatram da je u slučaju odnosa moje obitelji (roditelja) i mene temelj postavljen prilično rano. Odnos nam se temelji na otvorenoj komunikaciji koja se njeguje od moje najranije dobi što mi pokazuje kako im se u svakom trenutku mogu obratiti oko problema koji me muči, ali isto tako da i oni mogu objasniti ako je došlo do određenog problema zbog kojega ćemo se oko nečega*

morati dogovoriti, stvoriti kompromis i sl. Samim time, isto navodim kao glavni mehanizam i preduvjet zaštite mentalnog zdravlja i što boljeg i zdravijeg funkcioniranja.

- *Smatram da se u mojoj obitelji nisu pojavili neki novi mehanizmi očuvanja mentalnog zdravlja nego su se nadogradili već postojeći. Uvijek smo težili iskrenoj, otvorenoj i zdravorazumnoj komunikaciji. Mišljenja sam da obitelji koje su prije pandemije imale pozitivne odnose takve odnose su i nastavile tijekom pandemije. U drugom slučaju, kada su u obitelji dominirali negativni odnosi, pandemija je vjerojatno te odnose još više oslabila.*
- *Moja iskustva se razlikuju od iskustva kolegica. Osobno nemam tako dobar odnos s članovima svoje obitelji, odnosno nismo toliko povezani. Prije pandemije rijetko smo provodili vrijeme zajedno i rijetko smo razgovarali o nekim ozbiljnijim temama. Tijekom pandemije naš se odnos promijenio. Počeli smo provoditi više vremena zajedno, počeli smo otvoreno razgovarati, međusobno si pomagati i dr. Pandemija je zapravo doprinijela poboljšanju odnosa unutar moje obitelji. Promjena u našim životima zbog pandemije potaknula nas je da imamo više razumijevanja za potrebe i probleme drugih.*
- *Mislim da je temelj pozitivnih odnosa u obitelji komunikacija. U mojoj se obitelji komunikacija prije i nakon pandemije nije bitno mijenjala, ona je oduvijek otvorena i iskrena te sukladno tome odnosi su uvijek bili dobri, neovisno o pandemiji. Ako u obitelji dominiraju pozitivni odnosi oni će takvima vjerojatno i ostati unatoč pandemiji, kada su ti odnosi negativni, lako je moguće da će se oni u obitelji pogoršati pogotovo u situaciji lockdowna s obzirom na to da obitelj ne funkcionira dobro zajedno, a tada je na okupu cijelo vrijeme.*
- *U mojoj obitelji od moje najranije dobi njegujemo otvorenu, kvalitetnu i iskrenu komunikaciju te odnose u kojima možemo podijeliti sve (ono što me muči, ono što me uveseljava, ono što me ljuti i slično). Unatoč tome, smatram da je pandemija dodatno doprinijela razvoju takvog tipa komunikacije u mojoj obitelji iz razloga što smo imali puno više vremena koje smo mogli provesti jedni s drugima. U skladu sa time, osjećam kako smo se nakon gotovo 3 godine pandemije i promijenjenog stila života puno bolje i dublje upoznali te još bolje spoznali koje su naše želje, interesi i potrebe. Bez obzira na sve negativne utjecaje koje je pandemija imala, zahvalna sam na tome što je dodatno zblížila moju obitelj te me je naučila dodatno cijeniti one koje imam.*
- *Odnosi u mojoj obitelji grade se od prvog dana njezina postojanja te ih je pandemija samo pomogla učvrstiti. To je zapravo bio naš mehanizam u zaštiti mentalnog zdravlja koji se sastojao od zajedničkog provođenja vremena u prirodi, igranja društvenih igara, objedovanja, razgovora i aktivnog slušanja. Moja obitelj i ja smo vrlo blisku te imamo dobre odnose. Pandemija je dovela do nekoliko smrtnih slučajeva u obitelji zbog čega smo se svi još više povezali te brinemo jedni o drugima.*
- *Moja obitelj i ja smo, obzirom na više vremena provedenog zajedno, više i razgovarali i zblížavali sve svakodnevno. Jedina je nažalost iznimka bila udaljavanje od bake i djeda, no i s njima smo se nastojali što više čuti telefonski i preko video poziva!*
- *Što se tiče odnosa i pandemijom, moja mama je radila kao medicinska sestra na zaraznom odjelu te je njoj najviše bila potrebna potpora najbližih.*

Temelji pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva postavljaju se u najranijoj životnoj dobi djeteta i ojačavaju svakodnevno kroz svekolike aktivnosti i zajedničko vrijeme njenih članova. Ovu snagu prepoznaju i naši student i njihove obitelji, te ističu da ih je u kriznoj situaciji neizvjesnosti za zdravlje i život bliskih osoba u dobrom mentalnom stanju održavala pozitivna i otvorena komunikacija, međusobna podrška i razumijevanje, iskazivanje toplih međusobnih odnosa i održavanje pozitivne atmosfere, provođenje zajedničkog vremena u šetnjama, boravku u prirodi, zajedničkim objedima, zabavi u igranju društvenih igara. Očekivano, strategije zdravog funkcioniranja obitelji ne pojavljuju se trenutno već razvijaju od ranije životne dobi djeteta, obogaćuju postojeći međusobni odnosi, što upućuje na potrebu stalnih aktivnosti u osnaživanju obitelji.

Što biste vi predložili u obogaćivanju intervencija za unapređenje mentalnog zdravlja (vas i vase obitelji kao i ostalih odraslih, mladih, djece)?

- *Potrebno je reeducirati obitelj o ponovnom zajedničkom suživotu (npr. studenti koji su se vratili svojim obiteljskim domovima više nisu djeca nego odrasli ljudi sa izgrađenim vlasitim rutinama);*

educirati obitelji o važnosti primjerene i zdrave komunikacije (npr. znatiželja za pojedinim aspektima života pojedinog člana može dovesti do frustracije ako su članovi prezainteresirani za stvari za koje prije pandemije nisu bili a rezultat su provođenja više zajedničkog vremena); uputiti obitelji na razlike u funkcioniranju pojedinih članova (npr. rad od kuće pojedinih članova razlikuje se i zahtjeva drugačiju dinamiku i raspored vremena i obaveza); poticati obitelj na osnaživanje već postojećih zajedničkih vrijednosti kako bi se stvorila bolja kohezivnost

- *U osmišljavanju aktivnosti za unapređenje mentalnog zdravlja posebnu bih pažnju posvetila komunikaciji. Upravo zbog nesporazuma u komunikaciji najčešće nastaju svađe/konflikti unutar obitelji. Važno je educirati obitelji o važnosti komunikacije. Važno je i ukazati na to da ne misle svi ljudi jednako kao što i mi mislimo, da svatko ima drugačiji pogled na svijet te da nas upravo te razlike u doživljajima i pogledima na određene stvari čine posebnima. Potrebno i poticati obitelj na osnaživanja odnosa i povezanosti.*
- *Sviđa mi se ideja koju je predložila kolegica, a to je da bi bilo poželjno osmisliti aktivnost kojom bi se reeduciralo obitelj o ponovom zajedničkom životu. Razmišljajući o ovoj aktivnosti shvatila sam da sam, kada sam se vratila u mjesto prebivališta po početku pandemije, u potpunosti ispala iz rutine koju sam imala kada sam boravila u Rijeci. Naime, prilagodila sam se u potpunosti rutinama koje su karakteristične za moju obitelj što mi ponekad nije odgovaralo i što je vjerojatno pridonijelo osjećaju stresa i anksioznosti. Kao prevenciju za unaprjeđenje mentalnog zdravlja predložila bih edukacije na temu nošenja sa stresom (tehnike smanjivanja osjećaja napetosti) te na temu zdravih navika koje pomažu u očuvanju mentalnog zdravlja (npr. tjelesna aktivnost, meditacija).*
- *Najveći bih naglasak stavila na radionice poticanja pozitivne komunikacije unutar obitelji te na samo osnaživanje obitelji. Također, složila bih se s kolegicom vezano uz razbijanje stigme o mentalnom zdravlju. Ako educiramo mlađe i obitelji da mentalno zdravlje nije tabu, oni će imati više hrabrosti suočavati se s problemima i potražiti pomoć. S obzirom na to, u samim školama bi bilo dobro provoditi radionice u kojima se govori o važnosti mentalnog zdravlja kako bi se roditelji i učenici senzibilizirali.*
- *Mislim da je najvažnija edukacija svih članova obitelji o tome što čini zdravu i pozitivnu komunikaciju i na koji način izražavati (negativne) emocije na adekvatan način. Nadalje, prevencija koja će naglasak staviti na razne tehnike nošenja sa stresom i neželjenim emotivnim stanjima te bih posebno istaknula važnost aspekta tjelesne aktivnosti. Jedan od oblika prevencije je stavljanje fokusa na rad na sebi u vidu jasnih definiranja naših ciljeva, potreba, ali i obveza te kontinuiran rad na vlastitoj osobnosti i osobnom nošenju s promjenama. Neke od korisnih tehnika koje sam ja koristila tijekom pandemije je tehnika čitanja samo 1 stranice (izabrane literature) dnevno (a često se dogodilo da me literatura ponijela te sam pročitala i više), uzimanje vremena da osvijestim što osjećam u datom trenutku te izrada liste ciljeva koja se sačinjavala od manjih i lako savladivih zadataka kako bih imala osjećaj napredka. Zdravu i otvorenu komunikaciju treba graditi, i na njoj treba uzajamno raditi. Stoga smatram kako je komunikacija ključ svega, i rješenje većine problema u obitelji, posebno glede mentalnog zdravlja.*
- *U potpunosti dijelim mišljenje o važnosti edukacije u osnaživanju obitelji i o tome da postoje stručne osobe koje mogu pomoći u rješavanju njihovih (obiteljskih) problema kada ih oni sami ne mogu riješiti te da je poželjno tada zatraže pomoć i savjet.*

Jedna je od osnovnih funkcija obitelji i pronalaženje pomoći, podrške individualnim potrebama drugih članova obitelji. Iako je teško odrediti na koji način u nekoj obitelji stvoriti atmosferu zadovoljstva nekim se pozitivnim strategijama smatraju otvorena komunikacija, međusobno uvažavanje i ravnopravnost odnosa, pokazivanje međusobnih interesira, ohrabivanje, iskazivanje međusobne zainteresiranosti i poticanje na izražavanje vlastitih stavova i mišljenja, ohrabivanje da svaki član obitelji ima priliku objasniti svoje želje, interese, stavove i mišljenja (Zloković, Čekolj, 2018). Uvažavajući činjenicu da su suionici rasprave studenti diplomskog studija pedagogije prve i druge završne godine očekivano je da ulogu odgoja i obrazovanja, edukacije roditelja prepoznaju kao ključ osnaživanja i obogaćivanja načina obiteljskog funkcioniranja. Nažalost takav pristup u svakodnevnoj praksi još uvijek nije dovoljno implementiran iako su se neki dosadašnji pokušaji pokazali učinkovitima i dobro prihvaćenima od strane roditelja.

Zaključak

Kohezivnost, povezanost, međusobno povjerenje, odanost, podrška i trajnija stabilnost međusobno pozitivnih odnosa očekivana su obilježja svake osnažene obitelji (iako to, nažalost, uvijek i nije tako). U kontekstu suvremenoga, u mnogo čemu promijenjenoga i za pojedinca vrlo zahtjevnoga, psihosocijalnog sustava nužan je rad na osnaživanju obiteljskih odnosa. Za ostvarivanje cilja važno je provoditi sustavna istraživanja, provoditi i evaluirati implementirane preventivne i edukativne programe preko svih sudionika odgojne prakse (djeca, mladi, roditelji, odgajatelji, učitelji, vršnjaci i dr.). Izazovi vremena u kojem živimo odražavaju se (ponajprije) na obiteljske odnose i kvalitetu života svakoga njezina člana, što se, između ostaloga, odražava i na osjećaj kompetencija (osobnih, profesionalnih, roditeljskih i dr.), osobne procjene zdravlja, sigurnosti ili, pak, osjećaj zadovoljstva samim sobom, obitelji, drugim ljudima, neposrednom ili širom okolinom.

Tijekom velikih životnih kriza pripadnost obitelji i obiteljska podrška često igraju ključnu ulogu za preživljavanje i općenito funkcioniranje pojedinca. Neprocjenjiv je značaj uloge roditelja i obitelji u razumijevanju i zadovoljavanju životnih, socijalnih, intelektualnih, emocionalnih i drugih potreba djece a u tom kontekstu valja iskaknuti i značaj mentalnog zdravlja kao opće doborbiti za pojedinca, obitelj i širu okolinu. I dosadašnji rezultati istraživanja obiteljske kohezije i komunikacije kao i analizom rasprave na temu "Promocija mentalnog zdravlja u funkciji osnaživanja obitelji - izazovi pandemije i (post)Covid19 krize idu u prilog podršci u pozitivnim nastojanjima da se osnaži suvremena obitelj i život u obitelji učini humanijim i zdravijim. Kako je glavni problem ovog rada u nacionalnom i regionalnom kontekstu s područja pedagogije i odgojnih znanosti vrlo oskudno zastupljen vjerujemo da će ovaj rad biti mogući poticaj za pokretanje kompleksnijih znanstvenih i stručnih rasprava te kreiranje preventivskih programa fokusiranih na potrebu osnaživanja obitelji u različitim svakodnevnim i kriznim situacijama. Suvremena pedagogija prati širi spektar društvenih i obiteljskih te potreba djece i mladih stoga pitanja s područja odgoja i obrazovanja povezana s mentalnim zdravljem i svekolikom dobiti na individualnom i socijalnom planu jedano je od važnijih problemskih područja.

Literatura:

1. Nacionalna strategija zaštite mentalnog zdravlja za razdoblje od 2011. do 2016. godine, Vlada RH.
2. Rajabi, M. (2020). Mental health problems amongst school-age children and adolescents during the COVID19 pandemic in the UK, Ireland and Iran. *A call to action and research. Health Promot Perspect*, 10 (4), 293-294.
3. The Impact of Covid-19 on Student Mental Health, 2020, <https://www.activeminds.org/studentsurvey/> pristupljeno 10.04.2022.
4. Singh, S, Roy, D., Sinho, K., Parveen, S., Sharma, G., Joshi, G. (2020). Impact of Covid-19 and lockdown on mental health of children and adolescents. A narrative review with recommendations. *Psychiatry Research*, 293, 2020, 113429.
5. Unicef - 2021. regional Brief: Europe. The State of the World's Children 2021. On My Mind promoting, protecting and caring for children's mental health.
6. Zloković i Lukajić (2016). Osnaživanje obitelji kroz poticanje pozitivnih odnosa i obiteljske kohezije. *Zbornik odsjeka za pedagogiju*, 1, 7-22
7. Zloković, J., Čekolj, N.(2018). *Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva*. Rijeka: Filozofski fakultet.
8. Zloković, J. (2019). Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, znanstveni projekt u tijeku.
9. World Health Organization - WHO (2014). *Health in all policies: Helsinki statement. Framework for country action*. Preuzeto s http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/112636/1/9789241506908_eng.pdf

**PROMOTING MENTAL HEALTH IN THE FUNCTION OF FAMILY EMPOWERMENT –
PANDEMIC AND (POST) COVID-19 CRISIS CHALLENGES**

Abstract: World Health organization (WHO, 2014) defines mental health as a state of well-being in which the individual is able to realize their potentials, is able to cope with daily and sudden life stress, can work productively and is able to make contribution to both family and community. With the respect for health's significance at personal, family, and social level, we have started a forum discussion on the topic of "Promoting mental health in the function of family empowerment – pandemic and (post) COVID-19 crisis challenges" as a part of university course Family and the Prevention of Risk and Asocial Behaviours via Zoom and Merlin platforms. All first year (N=23) and second year (N=20) both single and double major Pedagogy students participated in the discussion. Discussion took place during a three-week period which provided enough time to define the problem as well as the differences in the approaches to family support. The following questions were used to spark the discussion: Do you think that the pandemic will leave a long-lasting effect on your mental health? Have you identified undesirable behaviours among other young people related to pandemic? Which protective measures do you use in order to maintain/empower mental health and what do you suggest for the creation process of primary activities used for its improvement? Based on the qualitative analysis of the discussion, it can be concluded that events which occurred during the pandemic reflected on a high number of young adults, a phenomenon which is described through: long-lasting feeling of fear for one's own as well as their family members' life, uncertainty regarding the continuation of study as well as fulfilling its requirements, the lack of social and physical interactions, the feeling of isolation and loneliness, the feel of lack of control over their lives and decisions. Moreover, some of the singled out protective factors are: time spent with the family, mutual support and togetherness as well as finding humour in crisis situations. Education regarding the importance of empowering family togetherness and communication as well as mutual support represents an important factor for the creation of mental health protection strategies. Due to the fact that neither National Strategy for Mental Health Protection was passed nor did the previous one singled out the importance of education in the promotion of mental health not only for the ill, but for everybody, this paper contributes not only to the need to ponder about, but also to implement pedagogical notions as well as education in mental health protection system.

Key words: mental health, crisis, pandemic, family empowerment

POČETAK KRIMINALNE KARIJERE PENOLOŠKIH POVRATNIKA U CRNOJ GORI

Branka Žugić, magistar socijalne politike i socijalnog rada²⁰⁸

Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, Zatvor za duge kazne, Crna Gora

Apstrakt: Kriminalna karijera kao pojava u svijetu još uvijek nije dovoljno istražena. Veoma je mali broj studija koje se bave istraživanjem promjena u obrascima ponašanja počinitelja krivičnih djela tokom vremena. Ovo istraživanje fokusirano je na samo jedan segment kriminalne karijere penoloških povratnika – na njen početak. Cilj istraživanja je usmjeren na fenomenološki prikaz kriminalnih početaka penoloških povratnika: godine starosti kada su činili prva krivična djela, vrsta prvog krivičnog djela i sociološki faktori koji su obilježili kriminalne početke penoloških povratnika. Primijenjen je kvalitativno-kvantitativni metod istraživanja i obrade podataka, na uzorku od 100 ispitanika koji su se nalazili na izdržavanju kazne u Zatvoru za duge kazne u Podgorici. Podaci su dobijeni analizom samoiskaza zatvorenika i analizom zatvoreničkih dosijea. Prema podacima iz dosijea prosječna starost penoloških povratnika kada su prvi put počinili krivično djelo bila je 23 godine, a kao prva krivična djela najviše su činili imovinske delikte (56%). Prema samoiskazima 69% ispitanika su kao maloljetnici učinili prvo krivično djelo za koje nijesu procesuirani, a imali su, u prosjeku, 13 godina. Najniža starosna dob koja se u samoiskazima javlja kao početak činjenja krivičnih djela koja nijesu procesuirana je 8 godina, a najviša 18 godina. Prema samoiskazima 50.73% ispitanika koji su prijavili da su kao maloljetnici činili krivična djela, kao debitantsko krivično djelo počinili su nasilni delikt. Sociološki faktori koji su obilježili kriminalni početak penoloških povratnika u Crnoj Gori su: poremećaj strukture u porodici ili nasilje u porodici (51%), zloupotreba narkotika (69%), problem sa obrazovanjem (63%). Znanje o kriminalnoj karijeri je primjenjivo na širok spektar politike društvenog reagovanja, uključujući prevenciju, rehabilitaciju, ali i onesposobljavanje za kriminalno ponašanje. Analiza kontinuiranog praćenja antisocijalnog ponašanja donosi podatke zahvaljujući kojima se potencijalni počinioci krivičnih djela mogu identifikovati u ranom uzrastu. Takođe, shodno rezultatima dobijenim istraživanjem početka kriminalne karijere može biti predloženo mnogo načina za smanjenje obima delinkvencije.

Ključne riječi: kriminalna karijera, povratnik, porodica, narkotici, obrazovanje

UVOD

Rezultati sprovedenih studija doveli su do spoznaje da krivična djela čine pojedinci, čak i onda kada se organizuju u grupe i da je jedan od načina rješavanja problema kriminaliteta fokusiran na pojedinca i na razloge zbog kojih se neko odlučuje na činjenje krivičnih djela (Blumstein i sar, prema Doležal, 2009). U istraživanjima se pokazalo i kako postoji određena grupa pojedinaca koji čine krivična djela kroz duže razdoblje i koja se često mogu okarakterisati kao ozbiljna krivična djela (Mallillin, 2006). Iz te spoznaje zaključeno je kako postoji određeni fenomen unutar problematike kriminaliteta koji je nazvan *kriminalna karijera* (Doležal, 2009). *Kriminalna karijera* nije posebna kriminološka teorija već je dio kriminološke discipline *kriminologije životnog toka*. Farrington (2003) naglašava da se *kriminologija životnog toka* bavi razvojem kriminalnog i antisocijalnog ponašanja, faktorima rizika u različitoj životnoj dobi i uticajem životnih događaja na životni tok i razvoj kriminalnog ponašanja. A

---

²⁰⁸ brzugic@gmail.com

kriminalna karijera je zapravo način strukturiranja i organizovanja znanja o nekim ključnim elementima koji utiču na činjenje krivičnih djela radi lakšeg posmatranja i statističkog mjerenja (Blumstein, Cohen, Farrington, 1988 prema Doležal, 2009). Stoga, pod pojmom “kriminalna karijera” smatra se longitudinalni niz krivičnih djela počinjenih od strane neke osobe koja ima uočljiv niz počinjenih krivičnih djela u nekom razdoblju (Doležal, 2009). Bitno je napomenuti da kriminalna karijera nije isto što i karijerni kriminal – kriminalna karijera određuje se kroz trajanje kriminalnih aktivnosti, dok se karijerni kriminal određuje kroz činjenje krivičnih djela isključivo zbog novčane dobiti (Doležal, 2009).

Kriminalne karijere su u suštini zasnovane na kriminalnoj historiji, a značaj kriminalne historije u predviđanju recidiva već je utvrđen (Blumstein, Farrington, & Moitra, 1985; Farrington & Wikstrom, 1994; Farrington, Lambert, & West, 1998; Firestone i sar., 1998; Firestone i sar., 1999; Hanson & Bussiere, 1998; Hollin & Palmer, 2003; Proulx i sar., 1997; Rice, Quinsey, & Harris, 1991; Scalora & Garbin, 2003; Weisburd, Chayet, & Warring, 1990 prema Mallillin, 2006). Međutim, nije dovoljno određivanje frekvencije krivičnih djela kroz historiju već su važni i neki drugi aspekti činjenja krivičnih djela, kao što su početak kriminalne historije, trajanje, napredak, kada i kako dolazi do odustajanja od činjenja krivičnih djela, kako bi se dobila potpunija slika o kriminalnoj historiji svakog pojedinca, da bi se postiglo pouzdanije predviđanje recidiva. Termin “kriminalna karijera” korišćen je da bi se opisao početak, trajanje i završetak kriminalnih aktivnosti (Blumstein, Cohen, Das, & Moitra, 1988; Farrington, 1992 prema Mallillin, 2006). Ovi elementi kriminalne karijere mogu se kvantitativno i kvalitativno pratiti i na temelju tih saznanja mogu se utvrditi neke značajne karakteristike kriminalne karijere.

Ovaj rad usmjeren je na samo jedan segment kriminalne karijere, na njen početak. Inicijacija, odnosno početak kriminalne karijere posebno je značajan za procjenu trajanja kriminalne karijere. Dosadašnja saznanja o trajanju kriminalne karijere ukazuju da će kriminalna karijera duže trajati, ukoliko je početak bio u ranijim tinejdžerskim godinama (Doležal, 2009). Studije o kriminalnoj karijeri prilika su da se utvrdi da li zaista postoje počinioci krivičnih djela koji su svoj prvi delikt (orig. onset) počinili tek kadu su bili odrasli. Postoje dvije grupe teoretičara: 1) oni koji smatraju da različite životne situacije u odraslom životnom dobu mogu dovesti do činjenja krivičnog djela – glavne teorije o životnom toku koje podržavaju ovu paradigmu su: Farringtonova (2006, 2011 prema Beckly i sar. 2016) integrativna teorija o kognitivnom antisocijalnom potencijalu; Catalanov i Hawhunsov (1996, prema Beckly i sar., 2016) model socijalnog razvoja; LeBlanova (1997, prema Beckly i sar., 2016) integrativna teorija višeslojne kontrole; Sampsonova i Laubova (1993 prema Beckly i sar. 2016) teorija neformalne kontrole zasnovana na godinama starosti; Thronberry i Krohns (2011, prema Beckly i dr 2016) teorija interakcije i Wistronova (2004, 2005 prema Beckly i sar. 2016) teorija situacione akcije.; 2) oni koji tvrde da početak kriminalne karijere u odraslom životnom dobu ne postoji, već da je to rezultat obrade zvaničnih statistika – primjeri teorija u ovom skupu su: Gottredson i Hirshijeva (1990, prema Beckly i sar. 2016) opšta teorija zločina i Moffitova (1993, prema Beckly i dr 2016), teorija dvojne taksonomije. Moffitova (2006, prema McGeek & Farrington, 2010) ključna pretpostavka je da prestupništvo uvijek počinje u djetinjstvu ili u periodu adolescencije, a njegovo ključno pitanje je zašto prestupi u djetinjstvu ili u periodu adolescencije nijesu detektovani ili, alternativno, zašto zvanični primarni počinioci nijesu detektovani u činjenju krivičnih djela i prije odraslog doba. Od značaja je navesti i autore koji, zbog specifičnosti razvoja osobe, razlikuju kriminalne karijere adolescenata - privremeni i onih čija se kriminalna karijera nastavlja i u odrasloj dobi – istrajni (Povitsky, McGloin i McGloin, 2007 prema Doležal, 2009).

Piquero i saradnici (2008) utvrdili su da je početak karijere onih koji aktivno učestvuju u činjenju krivičnih djela između 8 i 14 godina života, a da je njihov kraj između 20 i 29 godina života. Empirijski podaci o kriminalnim počecima razlikuju se između studija urađenih na osnovu samoprijavlivanja i između studija zasnovanih na osnovu zvaničnih statistika. Prema studijama samoprijavlivanja detektuje se ranija životna dob u odnosu na studije zvaničnih statistika o kriminalnom ponašanju. Le Blanc i Frechette (1989, prema Farrington & Kazemian, 2005) u longitudinalnoj studiji utvrdili su da je prosječna starost kada se čini prvo krivično djelo 10.8 godina prema samosikazima, a 14.6 prema zvaničnoj statistici. Loeber i sar. (2003, prema Farrington & Kazemian, 2005) došli su do sličnih rezultata – prosječna starost kada se čini prvo krivično djelo bila

je 11.9 godina prema samoiskazima, a 14.5 prema zvaničnoj statistici. Postoji samo nekoliko longitudinalnih studija koje su trajale dovoljno dugo da su mogle istražiti trajanje kriminalne karijere i posebne karakteristike i faktore rizika koji su dominirali u životima perzistentnih počinitelja krivičnih djela: *Cambridge Study in Delinquent Development*, *Pittsburgh Youth Study*, *UK National Child Development Study* (vidjeti Farrington, 2015).

Osim istraživanja koja se bave time kada se to čine prva krivična djela, postoje i ona koja se bave ispitivanjem koja su to krivična djela koja se čine prva. Utvrđeno je da se prvo čine sitne krađe, pa krađe, pa razbojništva (Piquero i sar., 2008). Istraživanje sprovedeno u Švedskoj (Svensson, 2002) je pokazalo da su prestupnici koji su počinili pljačku ili krađu vozila kao svoje debitantsko djelo bili u najvećem riziku da osam godina kasnije postanu hronični prestupnici. U Velikoj Britaniji, oni prestupnici koji su počinili pljačku, provalu ili krađu vozila kao svoj debitantski prekršaj imali su skoro tri puta veće šanse da budu hronični prestupnici u poređenju sa ukupnom kohortom (Owen & Cooper, 2013). Prema Belsonu (1975, prema Farrington, 2001) prosječna starost kada se počinje sa krađama u prodavnici bila je 10 godina, prema studiji sa Kembridža iznosila je 10.8 godina, a prema Willcocku (1974, prema Farrington, 2001) i prema McQuoidu (1992, prema Farrington, 2001) iznosila je 13 godina. Slično, prosječna starost kada se počinje sa provalnim krađama bila je 12 godina prema Belsonu (1975, prema Farrington, 2001), 13-14 prema Willcocku (1974, prema Farrington, 2001), 14.5 prema Studiji u Kembridžu, a 15 prema McQuoidu (1992, prema Farrington, 2001). Najučestaliji prestupi koje čine primarni počinioci u odraslom dobu su seksualni prestupi, krađe sa posla, prevare i vandalizam (Farrington, 2010).

Studije o kriminalnoj karijeri za svrhu imaju doprinos za razvoj i unapređenje kriminološko-penološke prakse, kao i sudske i zakonodavne prakse. Posebno treba izdvojiti dolazak do saznanja na temelju kojih bi nastale strategije koje nastoje svesti broj krivičnih djela i štetu nastalu tim djelima pod kontrolu. Prema Blumstein i saradnicima (1988, prema Doležal 2009) postoje tri glavna elementa prema kojima se orijentišu strategije zasnovane na temelju saznanja o kriminalnoj karijeri: 1) opšta prevencija; 2) modifikovanje već postojeće kriminalne karijere; 3) onesposobljavanje zatvaranjem. Saznanja o počecima kriminalne karijere naročito mogu biti značajna u postupku kreiranja preventivne politike, ali i u postupku kreiranja individualnih penoloških tretmana kroz individualno posmatranje specifičnosti nečije kriminalne karijere.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad ima za cilj da istraži fenomenološke karakteristike kriminalnih početaka penoloških povratnika. Cilj je utvrditi sa koliko godina su penološki povratnici činili prve kriminalne delikte, koji su to delikti koje su činili na početku svoje karijere, kao i da li postoje određeni sociološki faktori (struktura porodice, nasilje u porodici, postignuće u školi, zloupotreba narkotika) koji su obilježili kriminalne početke penoloških povratnika.

METODOLOGIJA

Operacionalizacija pojmova

Opšte prihvaćena definicija *kriminalnog ponašanja* je pravna definicija - svako ponašanje koje predstavlja kršenje zakona koji za takvo ponašanje dozvoljava kažnjavanje. Ova definicija u naučnim istraživanjima nije u potpunosti prihvatljiva zbog svojih brojnih ograničenja (zakon je ograničen prostorom i vremenom, pa ono što je kažnjivo u jednoj državi ne mora biti kažnjivo u drugoj državi, što predstavlja potencijalno ograničenje za uporedna naučna istraživanja). Sa druge strane, ne postoji uspostavljena definicija kriminalnog ponašanja kao osnovna jedinica koja se koristi u naučnim istraživanjima, što predstavlja kršenje fundamentalnog načela naučnih istraživanja i ugrožava validnost bilo kakvih rezultata. Budući da krivični zakoni ne ispunjavaju zahtjeve naučnog istraživanja, predloženo je nekoliko drugih konstrukata, kao što su delinkvencija, devijantnost i antisocijalno ponašanje, između ostalog, gdje kriterijum prevazilazi zakonsku definiciju, pridajući najveći značaj kršenju društvenih normi (Gomes, Maia & Farrington, 2018). Ukoliko želimo da na osnovu samoiskaza predstavimo fenomen kriminalnog ponašanja, koji nije jednodimenzionalna

struktura, potrebno je da skala pokrije širok spektar ljudskog ponašanja koje predstavlja kršenje društvenih normi.

Za potrebe ovog rada kao *kriminalno ponašanje* smatraće se svako delinkventno ponašanje sa elementima nasilja (učestovanje u tučama, nanošenje lakih tjelesnih povreda, nanošenje teških tjelesnih povreda, ubistvo, razbojništvo, zlostavljanje, mučenje ljudi ili životinja, prinuda, proganjanje, nasilje u porodici), svako ponašanje koje predstavlja otuđenje imovine (krađa, sitna krađa, teška krađa, utaja, prevara, oduzimanje vozila, uništenje ili oštećenje tuđe stvari), svako ponašanje koje predstavlja seksualni delikt (silovanje, nedozvoljene polne radnje, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba nad maloljetnim licem), trgovina narkoticima, izazivanje opšte opasnosti, djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja.

Rani kriminalni počeci – kriminalno ponašanje prije navršene 18-e godine života.

Penološki povratnik – zatvorenik koji je u prošlosti odslužio makar jednu kaznu zatvora.

Imovinski delikti - krađa, sitna krađa, teška krađa, utaja, prevara, oduzimanje vozila, uništenje ili oštećenje tuđe stvari.

Nasilni delikti - učestovanje u tučama, nanošenje lakih tjelesnih povreda, nanošenje teških tjelesnih povreda, ubistvo, razbojništvo, zlostavljanje, mučenje, prinuda, proganjanje, nasilje u porodici.

Problem u obrazovanju –prekid školovanje, nepohađanje škole, vanredno završavanje razreda.

Zloupotreba narkotika – bilo koji vid konzumacije narkotika.

Problemi u porodici – poremećena struktura porodice i/ili prisustvo nasilja u porodici.

Vaspitne mjere – izrečena osuda prije punoljetstva, a da nije kazna zatvora.

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 100 ispitanika, muškaraca, što predstavlja 48.5 % od ukupnog broja penoloških povratnika (206) koji su se u periodu sprovedena istraživanja nalazili na izdržavanju kazne u Zatvoru za duge kazne u Crnoj Gori (ukupan broj zatvorenika iznosio je 456). Ispitanici su izabrani po principu prostog slučajnog biranja brojeva dosijea zatvorenika koji su imali status penološkog povratnika.

Prosječna starost zatvorenika koji su učestvovali u istraživanju je 39.5 godina, najstariji ispitanik imao je 61 godinu, a najmlađi 22.

Prosječan broj osuđivanosti je 7 puta, maksimalan broj osuđivanosti je 22, a minimalan broj osuđivanosti je 2.

Postupak sprovođenja istraživanja i način obrade podataka

Istraživački koncept koji je primijenjen u ovom radu predstavlja kvalitativno-kvantitativno istraživanje. Ono za cilj nema utvrđivanje uzročno-posledičnih veza među pojavama, već je usmjereno na primjenu svrsishodnih metoda i tehnika (deskriptivna statistika) koje će kroz fenomenološki pristup doprinijeti razumijevanju samih pojava. Istraživanje je sprovedeno u Zatvoru za duge kazne u Podgorici od 16. 05.2022. godine do 06.06.2022. godine, i predstavlja kombinaciju metode analize retrospektivnih samoiskaza o kriminalnim karijerama (orig. self-report) i analize zvaničnih podataka o kriminalnoj karijeri ispitanika, prikupljenih iz njihovih dosijea. Istraživanje je sprovedeno sistematskom metodom individualnog intervjuisanja da bi se postavila unaprijed definisana pitanja o istoriji ispitanika i bilježili odgovori koji su generisani u odgovarajuće skupove. Takođe, određeni podaci (domografski: godine starosti; penološki: ukupan broj osuđivanosti, godine starosti kada je počinjeno prvo krivično djelo prema zvaničnim statistikama) prikupljeni su iz zvaničnih dosijea u zatvoru.

Kada su u pitanju podaci dobijeni na osnovu samoiskaza, postvaljaju se dva glavna pitanja: koliko su ti podaci pouzdani i koliko su validni. Mali broj istraživanja bavio se ispitivanjem pouzdanosti i

validnosti samoiskaza: Hindelang i sar. (1981, prema Joliffe & Farrington, 2014) zaključili su da su pouzdanost i validnost samoiskaza prilično dobri u odnosu na druge metode, i nijesu zavisili od administrativnog modela kojim su spovođeni (upitnik ili intevju, anonimno ili ne); Huizinga i Elliot (1986 prema Joliffe & Farrington, 2014) otkrili su da su podaci o ozbiljnim krivičnim djelima i koja su bila manje frekventna imali visok stepen pouzdanosti, dok su podaci o manje ozbiljnim, ali učestalijim djelima imali manji, ali i dalje prihvatljiv stepen pouzdanosti.

Retrospektivne studije zasnovane na samoiskazima imaju svoja ograničenja i nedostatke. Tokom intervju a uložen je poseban napor kako bi se dobile informacije relevantne za predmet istraživanja, a mogućnost pogreške u reflektovanju kriminalnog ponašanja ispitanika svela na što manju mjeru. Da bi se ignorisalo krajnje trivijalno ponašanje ili da bi se ispitanik podsticao na prisjećanje, postavljana su dodatna pitanja o deliktima koje su ispitanici prijavljivali i postavljana su otvorena pitanja, a odgovori su bili oslobođeni forme, kako bi se dobilo što više informacija na osnovu kojih bi se moglo napraviti kategorisanje ponašanja kao kriminalnog. Kao značajno ograničenje tokom sprovođenja istraživanja izdvaja se ambijent u kojem je istraživanje sprovedeno. Naime, nedostatak adekvatnog prostora u kojem bi bila obezbijedena privatnost tokom obavljanja intrevjua uticalo je na iskrenost ispitanika u odgovorima. Takođe, činjenica da je autorica rada, koja je i vodila intrevjue sa zatvorenicima član osoblja Zatvora za duge kazne, ima i prednosti i nedostatke. Kao glavna prednost ističe se dugogodišnje iskustvo u intrevjuisanju zatvorenika kroz posao procjenitelja u Odsjeku za ispitivanje ličnosti zatvorenika. Sa druge strane, bez obzira što su ispoštovani etički principi prema ispitanicima tokom postupka prikupljanja podataka, ne smije se zanemariti nepovjerenje zatvorenika koje imaju prema predstavnicima formalnog zatvorskog sistema i briga da li će učestvovanje u istraživanju i dati odgovori, na bilo koji način uticati na njihov položaj u zatvoru. Takođe, bitno je napomenuti da su uzorak mahom činili višestruki penološki povratnici, sa bogatom kriminalnom istorijom koji su imali poteškoća u detaljnijem prisjećanju na davnu prošlost.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Prosječna starost kada su zatvorenici prvi put počinili krivično djelo, prema podacima iz dosijea, je 23 godine. Za samo 6 ispitanika imali smo zvanični podatak da su osuđivani kao maloljetnici. Najniža godina koju smo u zvaničnim podacima pronašli kao godinu početka činjenja krivičnih djela je 15, a najviša je 46. Prema zvaničnim podacima, 62 % ispitanika počinili su prvo krivično djelo kao mlade punoljetno lice (od 18 do 22 godine). Zvanični podaci pokazuju da je 56 % ispitanika, kao prvo krivično djelo učinilo imovinski delikt (Tabela. 1)

Tabela 1. *Vrsta prvog krivičnog djela prema zvaničnim podacima iz dosijea zatvorenika*

Prvo krivično djelo	
Imovinski delikt	56%
Nasilni delikt	16%
Trgovina i/ili posjedovanje narkotika	14%
Ostalo	14%
Total	100%

Bitno je napomenuti da su zvanični podaci iz zatvora manje korisni od podataka iz policije ili iz suda zato što nijesu generisani samo ponašanjem počinioca krivičnog djela već i ponašanjem zaposlenih u policiji i sudu (podaci iz kaznene evidencije nijesu ažurirani, ili nijesu dostavljeni i sl). Thorsten Sellin (1931: 337, prema Thornberry & Krohn, 2000) napravio je jednostavno ali važno zapažanje “vrijednost podataka o stopi kriminalnog ponašanja, radi određivanja indeksa kriminalnog ponašanja, sve je manja što je zvanična procedura vremenski dalje od momenta činjenja krivičnog djela”.

Prema samoskazima 28 ispitanika su kao maloljetnici bili osuđeni i izricane su im vaspitne mjere.

Od ukupnog broja ispitanika 69% su prijavili da su kao maloljetnici činili krivična djela za koja nijesu procesuirani, a da su najčešće činili nasilne delikte (50.73%, vidjeti Tabelu 2). Važno je napomenuti da se u narativu koji su koristili ispitanici kada su govorili o nasilju kao prvim krivičnim djelima za

koja nijesu procesuirani, i izdvajaju rečenice kojima su racionalizovali svoje ponašanje kako bi ga opravdali ili ga lično nijesu doživjeli kao početak kriminalne karijere („Vrijeme je bilo takvo.“, „Policija nas je mirila, nijesu se pokretali postupci.“, „Nije bilo ništa opasno.“, „U tučama nije bilo oružja.“ i sl.) Kada govore o krađama kao prvim krivičnim djelima ispitanici govore i o motivima želeći da istaknu da najčešće motiv nije bio materijalna korist već potraga za uzbuđenjem ili uživanjem i uticaj grupe. Ni ova djela ispitanici nijesu doživjeli kao početak svoje kriminalne karijere, već ih opravdavaju rečenicama kao što su: „To su bile gluposti.“, „Bio sam mlad.“, „Bio sam pijan.“. Ostatak u činjenju prvih krivičnih djela čine postupci koji spadaju u kategoriju ugrožavanje bezbjednosti u saobraćaju ili narušavanje javnog reda i mira.

Tabela 2. Vrsta prvog krivičnog djela prema samoiskazu zatvorenika

Prvo krivično djelo	
Imovinski delikt	40.14%
Nasilni delikt	50.73%
Ostalo	9.13%
Total	100.00%

Prema samoiskazu 44 ispitanika koji su naveli tačan broj godina kada su počinili krivično djelo, prosječna starost kada se počinje sa činjenjem krivičnih djela je 13 godina. Od 69 ispitanika koji su kazali da su kao maloljetnici činili krivična djela njih 25 nije moglo da navede tačan broj godina, već su kao orjentir koristili period školovanja, pa je njih 12 kazalo da su prvo krivično djelo počinili kada su bili u osnovnoj školi, a 13 ih je kazalo da su prvo krivično djelo počinili kada su bili u srednjoj školi. Najniža starosna dob koja se u samoiskazima javlja kao početak činjenja krivičnih djela koja nijesu procesuirana je 8 godina, a najviša 18 godina.

Među ionako malim brojem studija koje su se bavile istraživanjem početaka kriminalne karijere, još je manje onih studija koje su ispitivale značaj ranih kriminalnih početaka u životnom toku pojedinca. Poznato je nekoliko studija (npr. Kruttschnitt & Kang, 2021; Zara & Farrington, 2019) koje povezuju rano antisocijalno ponašanje sa kasnijim kriminalnim ponašanjem, u odraslom dobu. Jedan od najsnažnijih prediktora perzistentnosti u činjenju krivičnih djela jeste rani uzrast prvog hapšenja (Pardini i sar. 2018; Testa & Semenza, 2020). U sveobuhvatnom pregledu, Vhitten i saradnici (2019, prema Catchpole, Zhao & Hearly, 2021), pokazali su da se na osnovu relativno ranog početka antisocijalnog ponašanja može predvidjeti duga i ozbiljna antisocijalna karijera. U svojim analizama podataka Sampson i Laub (1993), otkrili su da su dječaci koji su bili delinkventi tokom djetinjstva bili tri do četiri puta u većem riziku od nedelinkventnih dječaka da počine krivično djelo tokom punoljetstva. Sličan odnos između godina početka i perzistentnog prestupništva utvrđen je i u Evropi (Van Ham i sar. 2021; Blokland i sar. 2020, prema Catchpole, Zhao & Hearly 2021).

Iako se sakupio određeni broj podataka koji potkrepljuje značaj proučavanja godina starosti pri prvom činjenju krivičnog djela za razvoj perzistentnog kriminalnog ponašanja, mnogo manje se zna o stvarnom korelatu ovog uzrasta sa drugim psihosocijalnim faktorima koji utiču na uporno prestupništvo. U raznim teorijskim spisima i empirijskim istraživanjima sugerisano je da se rani kriminalni počeci i kasnije uporno prestupništvo mogu pratiti kroz faktore porodične sredine i kroz karakteristike pojedinca kao što su kognitivne sposobnosti i problem u ponašanju poput prekida školovanja i konzumiranje alkohola ili narkotika (McAra and McVie, 2018; Pulkkinen i sar. 2020; Sivertsson, 2018, prema Catchpole, Zhao & Hearly, 2021).

Rašireno je uvjerenje da je uspjeh u školovanju važan supresor umiješanosti djece i adolescenata u delinkvenciju. Problem sa obrazovanjem imalo je 63% ispitanih povratnika. U najvećem broju slučajeva radi se o prekidu redovnog obrazovanja u srednjoj školi i nastavljanje školovanja polaganjem razreda vanrednim putem. Veza između delinkvencije i neuspjeha u školi prikazana je u mnogim longitudinalnim studijama (npr. Maguin & Loeber, 1996). U razmatranju ključnih faktora

kako bi se veza između lošeg postignuća u školi i delinkvencije razumljivo razvijeno je nekoliko teorija: *teorija kontrole* (orig. *Control theory*) ukazuje da između nastavnika i loših đaka postoji loša povezanost i da je kontrolni uticaj nastavnika veoma slab, sa druge strane loši đaci ne osjećaju strah da će razočarati autoritete kao što su nastavnici i to smanjuje inhibiciju da se upuste u delinkvenciju; *opšta teorija kriminala* (orig. *General theory of crime*) sugerira da učenici ne mogu dobro da upravljaju svojim ponašanjem kako bi dobili dobre ocjene ili da nijesu u stanju da razmotre sve negativne posljedice uključivanja u kriminalno ponašanje; *teorija deformacije* (orig. *Strain theory*) postavlja tvrdnju da se maloljetnici okreću delinkvenciji kako bi dobili priznanja i nagrade koje u školi ne mogu da postignu – kada učenici ne dobiju zadovoljstvo i nagrade koje očekuju od školskog uspjeha oni se okreću delinkvenciji da bi postigli sreću, materijalna dobra i pažnju (Felson & Staff, 2006).

Od ukupnog broja ispitanika 51% ispitanika je imalo problema u porodici – 15% je živjelo u nepotpunoj porodici i bilo žrtva ili svjedok nasilja, 18% je odraslo u potpunoj porodici i bili su žrtva ili svjedok nasilja, dok je 18% odrastalo u nepotpunoj porodici, a nije bilo niti žrtva niti svjedok nasilja. Mnoga istraživanja pokazuju da razbijeni domovi ili poremećeni odnosi u porodici mogu predvidjeti delinkvenciju. U studiji koja se bavila istraživanjem hiljadu porodica u Njukaslju, Kolvin, Miler i sar. (1990) izvještavaju da razvod ili razdvajanje roditelja u prvih pet godina života dječaka može predvidjeti njegovu kasniju osuđivanost do 32. godine. Slično, u studiji u Novom Zelandu, Henry, Moffitt i sar. (1993) su otkrili da su djeca koja su bila izložena nasilju među roditeljima ili čestim promjenama primarnog staratelja, bila sklona da postanu asocijalna i delinkventi. U nacionalnom longitudinalnom istraživanju zdravlja adolescenata, Demuth i Brown (2004) su zaključili da se u porodicama sa jednim roditeljem može predvidjeti pojava delinkvencije, zbog nižeg nivoa roditeljskog nadzora, slabe bliskosti sa djecom i loše uključenosti u život djece. Farrington, Toffi i Coid (2009) analizirali su podatke longitudinalne Kembridž studije o razvoju prestupnika (*Cambridge Study in Delinquent Development – CSDD*) i došli do zaključka da 60% od dečaka koji su do desetog rođendana bili odvojeni od jednog roditelja, bili su osuđeni do 50. godine života, u poređenju sa 36% ostatka.

Istraživanja (McBride, VanderWall & Terry-McElrath, 2003; Schroeder, Giordan & Cernkovich, 2007; Green, Doherty, Stuart, & Ensminger, 2010) su pokazala da su oni koji su zavisnici od narkotika u većem riziku da postanu počinioci krivičnih djela. Najveći broj penoloških povratnika u zatvoru u kojem je sprovedeno istraživanje čine zavisnici od narkotika. Problema sa konzumiranjem narkotika u prošlosti imalo je 69% ispitanika. Prema samoiskazima prosječna starost kada su prvi put probali drogu je 16 godina. Najviše je onih koji su drogu probali prvi put sa 15 ili 16 godina (36%), a do 15-e godine drogu je probalo 24% ispitanika koji su u prošlosti imali problema sa narkoticima. Donja granica kada je početak konzumiranja narkotika je 11 godina, a gornja 33. Od 31 ispitanika koji nijesu imali problema sa konzumiranjem narkotika, 45% je činilo krivična djela kao maloljetnici, a 15 godina je prosječna starost kada sa delinkventnim ponašanjem počinju penološki povratnici koji nijesu imali problema sa narkoticima. U Španiji je 2011. godine (Rodríguez, Bringas i sar.) sprovedeno istraživanje radi utvrđivanja sa koliko godina su penološki povratnici počinili prva krivična djela za koja nijesu bili sankcionisani. Rezultati su pokazali da su penološki povratnici, koji su bili sklони zloupotrebi narkotika, ranije počinjali sa činjenjem krivičnih djela (13 godina), u odnosu na penološke povratnike koji nijesu imali problema sa zloupozrebom narkotika (16 godina). U ranijim studijama (Chung, Hill i sar., 2002; Farabee, Joshi, & Anglin, 2001) utvrđena je veza između ranog početka konzumiranja narkotika i vrste i učestalosti činjenja krivičnih djela kasnije u životu. Kopak, Hoffmann i Hunt (2013) utvrdili su da kod onih konzumenata koji su počeli sa konzumiranjem narkotika u ranoj adolescenciji postoji veća vjerovatnoća da će kasnije počiniti krivična djela vezana za narkotike ili nenasilna krivična djela. Oni pretpostavljaju da je to uzrok korelacije između ranog početka konzumiranja narkotika i razvoja bolesti zavisnosti – upravo radi zadovoljavanja svojih zavisničkih potreba ovi konzumenti će činiti nenasilna krivična djela kao što su imovinski delikti ili trgovina narkoticima.

ZAKLJUČAK

Znanje o kriminalnoj karijeri je primjenjivo na širok spektar politike društvenog reagovanja uključujući prevenciju, rehabilitaciju, ali i onesposobljavanje za kriminalno ponašanje. Analiza kontinuiranog praćenja antisocijalnog ponašanja donosi podatke zahvaljujući kojima se potencijalni počinioci krivičnih djela mogu identifikovati u ranom uzrastu. Takođe, shodno rezultatima dobijenim istraživanjem početka kriminalne karijere može biti predloženo mnogo načina za smanjenje obima delinkvencije.

U ovom radu predstavljene su osnovne fenomenološke karakteristike početka kriminalne karijere penoloških povratnika i može se zaključiti da kod penoloških povratnika u Crnoj Gori postoje rani kriminalni počeci, mnogo raniji od onoga kako je zabilježeno u dosijeima, kao i da su u tome periodu počinioci u najvećem broju slučajeva zloupotrebljavali narkotike, imali problema sa obrazovanjem ali i da su postojali problemi u strukturi ili u interpersonalnim odnosima u njihovoj porodici. Međutim, da bi se unaprijedilo znanje potrebno je sprovesti nove longitudinalne studije ili retrospektivne studije koje bi se bavile uzročnim faktorima, te stoga izvukli uvjerljivi zaključci o tome zašto se kod nekog razvila odnosno nije razvila kriminalna karijera. Ukoliko bi se utvrdilo da su loš roditeljski nadzor i neadekvatno postupanje roditelja u vaspitanju djece jedan od uzroka delinkventnog ponašanja djece, u tom slučaju bi planiranje i sprovođenje obuka koje bi za cilj imale poboljšanje roditeljskih kompetencija i povećanje funkcionalnosti porodice preventivno djelovalo na pojavu antisocijalnih oblika ponašanja kod djece. Ako bi se školski problemi identifikovali kao jedan od uzroka delinkventnog ponašanja, onda bi bilo koji program koji dovodi do poboljšanja postignuća u školi direktno uticao na smanjenje delinkvencije. Konzumiranje narkotika se prije svega smatra oblikom antisocijalnog ponašanja, pa tek onda faktorom rizika kada je kriminalno ponašanje u pitanju. Stoga, naponi u ranoj prevenciji kriminalnog ponašnja zasnovani na saznanjima o kriminalnim karijerama, takođe mogu smanjiti obim zloupotrebe narkotika.

Treba da znamo više o komplikovanom sistemu međusobnih uticaja koji generiše hronično činjenje krivičnih djela jer ovo znanje može biti ključno u osmišljavanju uspješnih strategija za prevenciju delinkvencije.

BIBLIOGRAFIJA

Beckley, A. L., Caspi, A., Harrington, H., Houts, R. M., Mcgee, T. R., Morgan, N., Schroeder, F., Ramrakha, S., Poulton, R., & Moffitt, T. E. (2016). Adult-onset offenders: Is a tailored theory warranted?. *Journal of criminal justice*, 46, 64–81. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.03.001>

Buljubašić, M. (2020). Pogled u razvojnu kriminologiju životnog toka: kriminalne karijere počinitelja organizovanog kriminala. *Kriminalističke teme – Časopis za kriminalistiku i kriminologiju i sigurnosne studije* 1-2: 53-74, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo

Catchpole, W., Zhao, J., & Hearly, B. (2021). Self – reported offending and criminal career development. *British Journal of Criminology, Law & Justice*, 1(1), 1-14. Dostupno na: <https://fortunepublishing.org/index.php/bjclj/article/view/55>

Chung, I. J., Hill, K. G., Hawkins, J. D., Gilchrist, L. D., & Nagin, D. S. (2002). Childhood predictors of offense trajectories. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39(1), 60-90. Dostupno na: <https://pure.ewha.ac.kr/en/publications/childhood-predictors-of-offense-trajectories>

Demuth, S., & Brown, S. L. (2004). Family structure, family processes, and adolescent delinquency: The significance of parental absence versus parental gender. *Journal of Research in*

Crime and Delinquency, 41, 58–81. Dostupno na: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022427803256236>

Doleža, D. (2009) Kriminalna karijera, u Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Vol. 30, No. 2, Sveučilište u Rijeci. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/80456>

Farabee, D., Joshi, V., & Anglin, M. D. (2001). Addiction Careers and Criminal Specialization. *Crime & Delinquency*, 47(2), 196–220. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/0011128701047002003>

Farrington, D. P. (2001). What Has Been Learned from Self-reports about Criminal Careers and the Causes of Offending? London: Home Office (Online Report). Dostupno na: <https://www.crim.cam.ac.uk/sites/www.crim.cam.ac.uk/files/srdrep.pdf>

Farrington, D. P. (2015). Prospective longitudinal research on the development of offending. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 48(3), 314–335. Dostupno na: [doi:10.1177/0004865815590461](https://doi.org/10.1177/0004865815590461)

Farrington, D. P., Ttofi, M. M., & Coid, J. W. (2009). Development of adolescence-limited, lateonset and persistent offenders from age 8 to age 48. *Aggressive Behavior*, 35, 150–163. Dostupno na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ab.20296>

Farrington, D. (2003). Developmental and life-course criminology, *Criminology*; Columbus Vol. 41, Iss. 2. Dostupno na: <https://www.proquest.com/docview/220698430>

Felson, R. B., & Staff, J. (2006). Explaining the academic performance-delinquency relationship. *Criminology*, 44(2), 299–320. Dostupno na: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2006.00050.x>

Franco, L.R., Díaz, F.J., Molleda, C., Borrego, J.L., Pineda, C.E., & Sánchez, B.P. (2011). Drug abuse and criminal family records in the criminal history of prisoners. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 3, 89–105. Dostupno na: <https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/30376/Drug%20abuse.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Gomes, H.S., Maia, Â.D., & Farrington, D.P. (2018). Measuring offending: self-reports, official records, systematic observation and experimentation. *Crime Psychology Review*, 4, 26 - 44. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/23744006.2018.1475455>

Green, K. M., Doherty, E. E., Stuart, E. A., & Ensminger, M. E. (2010). Does heavy adolescent marijuana use lead to criminal involvement in adulthood? Evidence from a multiwave longitudinal study of urban African Americans. *Drug and alcohol dependence*, 112(1-2), 117–125. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.05.018>

Henry, B., Moffitt, T., Robins, L., Earls, F., & Silva, P. (1993). Early family predictors of child and adolescent antisocial behaviour: Who are the mothers of delinquents? *Criminal Behaviour and Mental Health*, 2, 97–118. Dostupno na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/cbm.1993.3.2.97>

Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2014). Self-reported offending: Reliability and Validity, *Enciclopedia of criminology and criminal justice*, New York

Kazemian, L., Farrington, D.P. (2005). Comparing the Validity of Prospective, Retrospective, and Official Onset for Different Offending Categories. *J Quant Criminol* 21, 127–147. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/s10940-005-2489-0>

Kolvin, I., Miller, F. J. W., Scott, D. M., Gatzanis, S. R. M., & Fleeting, M. (1990). Continuities of deprivation? The Newcastle 1000 family study. Aldershot, UK: Avebury.. Dostupno na: <https://www.kolvinpsych.net/book/187/continuities-deprivation-newcastle-1000-family-study>

Kopak, A. M., Vartanian, L., Hoffmann, N. G., & Hunt, D. E. (2013). The connections between substance dependence, offense type, and offense severity. *Journal of Drug Issues*. Vol 44. Issue. 3 Dostupno na: <https://doi.org/10.1177%2F0022042613511439>

Kruttschnitt, C., & Kang, T. (2021). Do intersectional variations shape prisoners' understanding of their past lives? An examination of the stock narratives of persistent offenders. *Justice Quarterly*, 38(1), 124-151. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/07418825.2019.1575456>

Maguin, E., & Loeber, R. (1996). Academic performance and delinquency. In M. Tonry (Ed.), *Crime and justice* (Vol. 20, pp. 145–264). Chicago: University of Chicago Press. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1147645>

Mallillin, Abigail, Z., C., (2006). The Creeminal Career Profile: A measure of criminal career, Saskaton, University of Saskatchewan, Canada. Dostupno na: https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/thesescanada/vol2/002/NR31010.PDF?oclc_number=473348148

McBride, D.C., VanderWaal, C.J., & Terry-McElrath, Y.T. (2003). The Drugs-Crime Wars: Past, Present and Future Directions, in Theory, Policy and Program Interventions in *Toward a Drugs and Crime Research Agenda for the 21st Century*. National Institute of Justice Special Report, Washington D.C. Dostupno na: https://www.impactteen.org/generalarea_PDFs/NIJDrugsCrimepaperNov2001.pdf

McGee, T. R., & Farrington, D. P. (2010). Are there any true adult-onset offenders? *British Journal of Criminology*, 50(3), 530–549. Dostupno na: <https://doi.org/10.1093/bjc/azq008>

Owen, N., & Cooper, C. (2013). *The start of a criminal career: does the type of debut offence predict future offending?*. London: Home Office. Dostupno na: <https://crimesciencejournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40163-015-0028-3>

Pardini, D. A., Byrd, A. L., Hawes, S. W., & Docherty, M. (2018). Unique dispositional precursors to early-onset conduct problems and criminal offending in adulthood. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 57(8), 583-592. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2018.04.013>

Piquero, A., Terry, K., Youstin, T., Nobles, M. & Leeper Piquero, N. (2008). Uncollaring the criminal: Understanding Criminal Career of Criminal Clerics, *Criminal Justice and Behavior*, vol. 35, 5/2008. Dostupno na: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0093854808314361>

Sampson, R. & Laub, J. (1993). *Crime in the Making: Pathways and turning points trough life*, Cambrige: Harvard University Press. Dostupno na: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674176058>

Schroeder, R., Giordano, P. & Cernkovich, S. (2007). Drug Use and Desistance Processes. *Criminology*. 45. 191 - 222. Dostupno na: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2007.00076.x>

Svensson, R. (2002). Strategic Offences in the Criminal Career Context. *British Journal of Criminology*, 42(2), 395–411. Dostupno na: [doi:10.1093/bjc/42.2.395](https://doi.org/10.1093/bjc/42.2.395)

Testa, A., & Semenza, D. (2020). Criminal offending and health over the life-course: A dualtrajectory approach. *Journal of Criminal Justice*, 68. Dostupno na: <https://ideas.repec.org/a/eee/jcjust/v68y2020ics004723522030088x.html>

Thornberry, T.P., & Krohn, M.D. (2000). *The Self-Report Method for Measuring Delinquency and Crime*. National Institute of Justice, United States. Dostupno na: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/self-report-method-measuring-delinquency-and-crime>

Zara, G., & Farrington, D. P. (2019). Unsuccessful life style in middle-aged official and self-reported types of offenders. *Journal of Criminal Justice*, 64. Dostupno na: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jcrimjus.2019.101624>

**THE BEGINNING OF THE CRIMINAL CAREER OF PENOLOGICAL RETURNEES
IN MONTENEGRO**

Branka Žugić

Master of Social Policy and Social Work

Directorate for the Execution of Criminal Sanctions, Prison for Long Sentences, Podgorica

Abstract: *There are very few studies that examine criminal careers, that is studies of changes in the patterns of behavior of offenders over time. This research is focused on only one segment of the criminal career of penological returnees - its beginning. The aim of the research is focused on the phenomenological presentation of the criminal beginnings of penological returnees: the age at which the first criminal offenses are committed, the type of the first criminal offense and sociological factors that marked the criminal beginnings of penological returnees. A qualitative-quantitative research method was applied, on a sample of 100 respondents who were serving their sentences in the Prison for Long Sentences in Podgorica. The data were obtained from the analysis of prisoners' self-statements and the analysis of prisoner's files. According to the data from the files, the average age of penological returnees when they first committed a crime was 23 years, and in most cases, the first crimes were property crimes. According to self-reports, 69% of respondents committed the first criminal offense which they were not prosecuted as a juvenile, and the average age when they committed the first criminal offense was 13 years. The lowest age that appears in self-statements as the beginning of committing crimes that have not been prosecuted is 8 years, and the highest is 18 years. According to the self-statements of 50.73% of respondents who reported that they committed crimes as minors, as a debut crime they committed a violent crime. Sociological factors that marked the criminal beginning of penological returnees in Montenegro are: disruption of family structure or domestic violence (51%); drug abuse (69%); problem with education (63%). Knowledge of criminal careers is applicable to a wide range of social response policies including prevention, rehabilitation, but also disabling for criminal behavior. The analysis of continuous monitoring of antisocial behavior provides data thanks to which potential perpetrators of crimes can be identified at an early age. Also, according to the results obtained by the research of the beginning of a criminal career, many ways to reduce the volume of delinquency can be suggested.*

Key words: *criminal career, returnee, family, narcotics, education*

THE EFFECT OF DECISION-MAKING ON THE DEVELOPMENT AND PROTECTION OF THE CHILD

*Dr Abiodun Blessing Osaiyuwu
Department of Social Work
Faculty of Social Sciences
University of Benin
Benin City, Edo State
Nigeria*

Abstract: *Child development and protection can be affected in the parenting of a child. Parents' responsibility in the protection of children can positively or negatively impact the development of children. Research on the socio-cultural contributions of parenting involving parents' decision-making process has been few. This study explores the views and experiences of parents on how socio-cultural values influence parents' decisions on the development and protection of the child. Using data collected in Benin City, Nigeria, the researcher looked at the influence of socio-economic factors on parents' decision-making process toward the child. A focus group discussion with five parents and an in-depth interview with four parents were utilised in the research. The investigation considers how cultural values influence the decision-making process of parents on the development and protection of the child. The study further investigates the impact of child rights law on the development and protection of children. While parent's responsibility is to protect the rights of their children until they are old enough to take responsibility for their lives, according to the United Nations Convention on the Rights of the Child, however, investigation reveals that parents most often overlook the rights of their children and considers their own right due to the socio-economic influence on their decision-making process. Thematic analysis was employed in analysing the data. Improved understanding of the cultural norms involved in the decision-making process of parents in relation to the development and the protection of children was found to be relevant in the study. Government provision of inclusive support to parents to boost the economic stability of households is found to aid in implementing policies and practices that will improve parents' decision-making process in meeting the need for their children's development and protection.*

Keywords: *Child development, Child protection, Child rights, Decision-making process, Parental responsibility, Socio-cultural and Socio-economic values.*

Introduction

Children are valuable assets and sources of joy not only for their parents and immediate families, but for society as a whole. They have rights that must be protected as the future hope and leaders of tomorrow. They must be cared for and nurtured in order to reach their full potential and contribute to the development of the society (Akwara, Soyibo & Agba, 2010). Children's rights are rights that ensure their survival, development, protection, and meaningful participation in society. These rights have been violated throughout history. Young children are employed in industries, recruited into the army during wars, trafficked in the commercial sex industry, and a large number have died as a result of malnutrition. These violations and abuses prompted the creation of the Convention on the Rights of the Child (CRC) in 1989, as well as the African Charter on the Rights of the Child. The Child's Rights and Welfare Charter was established in 1990, and the Child's Rights Act was enacted in 2003 (Akwara, Soyibo & Agba, 2010). According to these statutes, children's rights have been established in order for them to have legal force. Prior to the passage of the Child's Rights Act in 2003, Nigeria's

legal framework for the protection of children's rights was weak and disjointed. Laws pertaining to children were not child-specific, nor did they adequately protect children's rights (Ladan, 2004). The federal constitutional arrangement places issues concerning children in state legislatures rather than the National Assembly, making it difficult to establish an adequate legal framework applicable throughout Nigeria (Akwaru, Soyibo & Agba, 2010).

Children are generally not matured and are often unaware of some or all of their rights. Where they are aware that such legal rights exist, they must sometimes compete with adults who have the additional benefits of age maturity and increased knowledge, in comparison to exposure and income-generating abilities. Children who are mostly dependent, young in age, frail in frame rely on adults for food and care (Akinbola, 2007). In Nigeria, the most important legal recognition of a child's rights is that provided for in the Constitution of the Federal Republic of Nigeria (1999). It safeguards all Nigerians' fundamental human rights. Furthermore, the Child's Rights Act (2003) expressly states that all fundamental rights provided in the CFRN (1999) shall apply to the child, in addition to the specific provisions of the said Act. The Child's Rights Act of 2003 is Nigeria's most recent and comprehensive legislative attempt to protect children's rights. It aims to protect Nigerian children from all forms of child abuse, including child labour, child trafficking, and abuses not specifically mentioned in the Act. Other laws contain some provisions for the protection of Nigerian children. Examples of this can be found in various sections of the criminal and penal codes. These rights establish the necessary standards for human protection.

Parents encourage their children to think critically about moral and cultural values. The moral and cultural value of being obedient and respectful to adults in general, and especially to parents, encourages children to become involved in economic activities in order to positively contribute to the household (Boyden & Crivello, 2012). The delicate issues of differences in values and beliefs are an important part of community work that is negotiated within the community in most African societies (Axner, 2009). The need for a good understanding of issues relating to culture, traditions, and/or practises within the lived experiences of children involved in socio-economic activities is critical in helping to develop and implement policies that will improve the overall well-being of every member of a family and the people in a community (Maluleke, 2012).

Socio-cultural values and child protection

Culture has different meanings in different contexts and is a complicated and potentially relativistic socially constructed issue (Asemah, Ekhareafu & Olaniran, 2013). The definition of culture shifts with the social and historical context of the time, and each individual is shaped by their experiences and interactions (Zou, Tam, Morris, Lee, Lau & Chiu, 2009). Parents' general attitudes, as well as specific beliefs, thoughts, and feelings activated during parenting, are a major determinant of their children's behaviour. These have a significant influence on behaviour (Grusec & Danyliuk, 2014). Researchers have revealed that what is considered a reasonable level of control varies depending on the socio-cultural context (Chen, Fu & Zhao, 2014).

Cultural patterns and local traditions are assumed to influence parental decisions (Webbink, Smits & Jong, 2012). Parents generally consider whether or not to involve their children in economic activities (Arat, 2002; Webbink, Smits & Jong, 2012). According to Webbink, Smits & Jong (2012), parents' decision-making processes are guided by the costs and benefits for the parents, their family, and the children on whose behalf the decisions are made. According to Fife (2013), parental power is the most sensitive issue in socio-economic discourse, and it is difficult for outsiders to understand the power dynamic between cultures. Fife (2013) described all children as being placed in a position of dependency and vulnerability within their family, which is reflected at all levels of society. The natural vulnerability of infancy gives rise to a structured vulnerability in early childhood that limits older children's familial and social position and independence. This socially constructed state of dependence continues to make children vulnerable, powerless, and potentially endangered (James & James, 2008).

Cultural practices are reflected in the values and beliefs that members of a community hold across generations, and there are specific cultural practises and values that are held globally by every social

group (Maluleke, 2012). Some of these cultural practises and values may be beneficial to members of each group, while others may be detrimental (Maluleke, 2012). Schwartz (2008) proposed a representation of shared ideas in the context of what society believes is good, right, and desirable when defining cultural values. Individuals' attitudes and behaviours are guided by their exposure to cultural values in their living environment, which provides incentives and disincentives (Schwartz, 2008). According to Fetuga, Njokama, and Olowu (2005), the influence of cultural values in childcare may also be used to explain the high prevalence of economic exploitation of children in some towns in Nigeria, in which the local people of those towns are known to be very hardworking. This attitude is shared by the majority of people in the country's south, where parents introduce their children to the family's business at a young age. This is because it is culturally significant for children to have knowledge and skills that will provide them with a secured future, just as it is culturally significant for children to be able to manage when they become adults (Kaomba, 2013).

Cultural values have the ability to shape the relationships of groups within a society by guiding the attitudes of every member of the group (Schiefer, 2013). Values are based on ethical actions that entail comprehensive preference centred on the right path towards successful action or outcome, reflecting a person's ability to distinguish between good and bad, right and wrong, beautiful or ugly, useful or useless (Ogbujah, 2014). While cultural values are assumed to direct the thinking of various individuals in society (Schiefer, 2013), individual values are perceived to provoke a specific type of attitude that results in specific types of behaviour (Ogbujah, 2014).

The influence of socio-cultural values on the decision-making process of parents

African traditional practice often encourages economic exploitation of children. This is because it is widely accepted in the developing world, particularly in Africa, that children are expected to work (Children and Childhood Report, 2008). People's activities are influenced by cultural traditions in general (UCW, 2007). Socio-economic activities of children are most often influenced by a variety of cultural values, one of which is religion. In Nigeria, there are various types of religion, each of which has different impact on individual cultural values. Individuals in the northern part of Nigeria have a more Islamic religious background than those in the south, which have a more Christian religious background (Suberu, 2009; Onapajo, 2012).

Umar (2006) and Aliyu (2006) argued in their separate studies in Northern Nigeria that the majority of children involved in socio-economic activities or child labour such as trading are from the Islamic religious group. While Omokhodion, Omokhodion, and Odusote (2006) and Omokhodion and Uchendu (2010) argued that children who engage in socio-economic activities in Nigeria are not always Muslims, Christians, or Traditional worshippers. According to Fetuga, Nkokama, and Olowu (2005), the percentage of children from Christian backgrounds involved in labour activity in the north is lower than in the south, and this has no relationship to the overall incidence and prevalence of child labour. Additionally, less value is placed on education for the girl child in the north as compared to the southern part of the country and in extreme cases, formal schooling is not expected of the girl child in many African cultures (Umar, 2006; UNICEF, 2007; Weimann, 2009).

Socio-cultural values in the south reflect some religious influences, such as obedience and respect, which can be traced back to a Christian or other religious background. As a multicultural country, the socio-cultural values of the Nigerian people are not always the same and are commonly observed in different ways in different parts of the country. Because the northern part of Nigeria is more populated with people of Islamic background than other religions, Islamic religious values predominate in their culture (Suberu, 2009; Onapajo, 2012). In a study conducted in Zaria, Aliyu (2006) claims that the number of children involved in begging is higher than that of other labour activities such as trading. She also stated that all of the children in her study who were involved in child labour belonged to the Islamic faith. While this could be due to the Islamic religious group dominating the population in her area of study, it could also be due to the religious practise of women seclusion in the northern part of the country (Weimann, 2009). In most parts of Nigeria, women are expected to support themselves and their children financially (Lamidi, 2016), but due to restrictions on women's mobility in the

northern part of the country, women are unable to do so (Lamidi, 2016). This is due to the cultural and/or religious practice of *purdah*, which encourages wife seclusion (Weirmann, 2009), which can affect women's economic status and often places a significant economic burden on children (James and Prout, 2006; Corsaro, 2011). Women (mothers) are more likely to involve their children in labour activities that endanger their children's lives in order to help their mothers provide for the household. Furthermore, some of these children are given to Islamic leaders (imams) who will teach Islamic laws based on the Koran. In return, the children (also known as *almajiris*) engage in begging. The profits from this activity are distributed to the imams (Aliyu, 2006).

The Christian religion dominates the southern part of Nigeria, particularly Benin City, and there are no restrictions on women's physical mobility (Suberu, 2009; Onapajo, 2012); however, women are also inclined to involve their children in socio-economic activities or exploitation because they are often motivated by their socio-cultural and socio-economic background. While the Christian religious emphasis on respect and obedience from children may influence the socio-cultural factor, the socio-economic factor, particularly inequality, may influence the socio-cultural factor.

The impact of decision-making on the development and protection of the child

The study of parent cognitions, beliefs, thoughts, and feelings can help in better understanding of child development. Childcare cognitions influence parents' actions toward their children, either positively or negatively. These beliefs have been found to be good predictors of parenting behaviour because they reflect the emotional climate in which children and parents operate as well as their relationship and health (McCarthy, Crouch, & Skowvonski, 2013). To understand parents' decision-making process in regard to involving their children in socio-economic activities, cultural values must be considered in the context of the complex environment that influences such decisions. Nigeria, as a country with multiple languages and ethnic groups, diverse cultures but shared cultural values, presents children with complex challenges (Agbo, 2014). These are specific to the children's geographical area, religious affiliations, socio-economic status, and family background. Parents play an important role in their children's development and education as a whole because it is the parents' responsibility to oversee their children's physical and intellectual development until they are independent and ready to face the challenges of the society in which they live (Ardita, & Rabije, 2016). Mothers, for example, are more likely to attribute negative traits to children who exhibit ambiguous behaviour and perceive this behaviour to be intentional (Grusec & Danyliuk, 2014).

In the data collected in Benin City and analysed thematically, majority of the parents in the focus group described how they helped their own parents when themselves were growing up as they were involved in assisting their parents with their business. They explained that in the same way they assisted their parents, they also expect their children to assist them in their own business so their children can grow up to become responsible parents that will adhere to what they have learnt and from the experience gained they can also teach their own children in turn. Some other parent participants, however, believe that children's participation in economic activities to help their parents at their young age can have a negative impact on their children's lives. They explained that in the process of being involved in the economic activities the children are introduced to different kinds of deviant behaviour where the boys may become involved in criminality such as robbery and the girls may become involved in prostitution. According to the findings, parents are not the only ones who make the decision to send their children to trade.

Children's involvement in socio-economic activities were also blamed on extended family members, including grandmothers. The majority of participants referred to parents' decision to place some of their children with their grandmothers as being influenced by cross-generational household practises in which there is mutual support for the well-being of their children in the family. Some of the children may prefer to live with their parents and siblings instead of their grandmothers. Some participants admitted that threatening to send their children to their grandmothers if they do not help them with their business, had been used as a threat to get the children to be involved in the economic exploitation

of their children. When discussing assistance from her daughter, one participant acknowledged this fact. She stated that the daughter has always been very reluctant to go to her grandmother's house. She explained that her daughter complained that her grandmother was too strict.

The Nigerian community's collective responsibility system, in which everyone in the family is responsible for the overall upbringing of every child, influences parents' decisions to entrust their children to grandmothers or other extended family members for care. In exchange, children help the adults who look after them with their business or house chores. Other participants concluded that some parents believe it is better and more profitable for themselves and their children to run the business together or alongside each other so that the parent can keep an eye on the child so that her child do not end up with the wrong people. Participants stated that there is the believe that it is more beneficial and profitable when children assist their parents in business without their parents' presence, this is due to the parents' perception that the children sell more when they run their parents' business on their own, as more goods are sold and more profits are made in a shorter period of time. Buyers/customers prefer to buy from children who trade rather than adults, according to participants. The majority of participants emphasised the positive impact that socio-economic activities have on children's lives.

Contrary to the majority of participants' perceptions, a few believed that such activity would have a negative impact on the children and could endanger their lives. Although participants do not directly attribute these dangers to their children, they do recognise the dangers involved in the lives of children who economically exploited. However, some participants had mixed perceptions generally about children's participation in socio-economic activities. The participants believed that it would be good for children to trade in order to gain the numerous positive behaviours that would make them responsible, but also referred to the negative impact and dangerous outcome when the children trade. A few of the participants further stated that due to this, their children assist them only when they (the participants) are in the market trading, so that their children can be monitored. On the other hand, participants referred to girls becoming involved in behaviours that can jeopardise their future lives. Participants explained that girls that are left by their parents to trade on their own often fall into the hands of miscreants who prey on their vulnerability and innocence, and such girls are sexually abused. Participants discussed how some girls are raped, while others are lured into dangerous relationships. Others end up as victims of sex slavery. One participant in particular believed that trading was the primary reason her daughter became pregnant and dropped out of high school.

Conclusion

In addressing the dynamics of the socio-economic activities of children it was revealed that child rights were not considered in the decision-making process of parents. Although policies were documented and acknowledged, implementations were hampered due to the government's consideration of parents' cultural values. When policies are implemented, social work practitioners need all-inclusive perspectives for intervention to succeed. The implementation of these policies should be coordinated with the provision of alternative means for parents to deter them from sending their children for socio-economic activities. This can be accomplished by providing social security for families, as is done in the majority of developed countries. The study emphasised more sensitization programmes aimed at parents, with explanations of the negative consequences of their parental decisions, can lay the groundwork for systemic change in the family and community.

Unchecked obstructions to rights experienced by children who are economically exploited include a lack of parental awareness of children's rights, parents' perception of their own rights versus the child's rights, and family businesses. It has been argued that parents frequently use cultural values such as respect and obedience to make their children feel obligated to them in meeting their financial needs. It was acknowledged that when there are no checks and balances in place regarding children's issues, parents can exploit them through their socio-economic activity. It was also acknowledged that when there are no boundaries or restrictions and barriers are not checked, a child may be denied the opportunity to attend school. Furthermore, it is essential that the child's interests should take

precedence over the interests of the parents. This can be accomplished by constantly informing parents about the long-term negative impact of their decisions on involving their children in socio-economic activities. It is also relevant that government should be able to bridge the gap between existing policies and policy implementation.

References

- Akbo, M., 2014. Socio-Cultural Challenges of Child Adoption in Eastern Nigeria in West Africa. *Humanities & Social Sciences Reviews* Vol 2 (1), December 2014, pg. 86-93.
- Akinbola, B. R., 2007. Human Rights Abuses: The State of the Nigerian Child. In *Te Abused and the Society*: Edited by Yakubu, J. A., Moronkola, O. A. & Sokoya, G. O. Royal People (Nigeria) Ltd.
- Akwara, A. F., Soyibo, A. G. Agba, M. S., 2010. Law and Children's Rights Protection: The Nexus for a Sustainable Development in Nigeria. *Canadian Social Science* Vol. 6, No. 2, 2010, pp. 26-33.
- Aliyu, A., 2006. Child labour in Zaria, Nigeria. *Annals of African Medicine*, 2006, Vol.5 (2), p.97-100 [Peer Reviewed Journal].
- Ardita, C. & Rabije, M., 2016. The Role of Parents in the Education of Children. *Journal of Education and Practice* www.iiste.org ISSN 2222-1735 (Paper) ISSN 2222-288X (Online) Vol.7, No.5, 2016.
- Arat, Z., 2002. Analysing Child Labour as a Human Rights Issue: Its Causes, Aggravating Policies and Alternative Proposals. (Statistical Data Included). *Human Rights Quarterly*, Feb 2002, Vol.24 (1), pp.177 (28) [Peer Reviewed Journal]
- Asemah, E. S., Ekhareafo, D. O. & Olaniran, S., 2013. Nigeria's Core Values and the Use of Social Media to Promote Cultural Values. *International Journal of Information and Communication Technology Education*. 9(4), 58-69, October-December 2013
- Axner, M., 2009. The community toolbox: Understanding culture and diversity in building communities. Chapter 27, Section 1. Retrieved July 2009, from http://ctb.ku.edu/en/tablecontents/sub_section_main_1168.htm.
- Boyden, J. & Crivello, G., 2012. Political Economy, Perception and Social Change as Mediators of Childhood Risk in Andhra Pradesh, in Jo Boyden & Michael Bourdillon (eds) *Childhood Poverty: Multidisciplinary Approaches*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chen, X., Fu, R. & Zhao, S., 2014. Culture and Socialization. In: Grusec, J. E. & Hastings, P. D. Eds. *Handbook of Socialization*. New York: Guilford Press; 2014:451-472.
- Fetuga, B. M., Njokama, F. O. & Olowu, A. O., 2005. Prevalence, Types and Demographic Features of Child Labour among School Children in Nigeria. *BMC International Health and Human Rights* 2005, 5:2 doi: 10.1186/1472-698X-5-2
- Fife, E., 2013. Cultural Variation in Parenting Styles in the Majority World: Evidence from Nigeria and Cameroon. *Parenting in South American and African Contexts*, 2013.
- Grusec, J. E. & Danyliuk, T., 2014. Parents' Attitudes and Beliefs: Their Impact on Children's Development. *Encyclopaedia on Early Childhood Development*.
- James, A & James, A., 2008. *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*. Palgrave Macmillan, New York, N.Y 10010
- Kaomba, P. T., 2013. The role of Community leaders and Impact of Culture in eliminating Child Labour. Paper for the National Conference in Eliminating Child labour in Agriculture.
- Lamidi, E. O., 2016. Multilevel Analysis of State Variations in Women's Participation in Household Decision-Making in Nigeria. *Journal of International Women's Studies* Vol. 17, No. 1 January 2016.
- Maluleke, M. J., 2012. Culture, Tradition, Custom, Law and Gender Equality. ISSN 1727-3781. 2012 Volume 15 No 1
- McCarthy, R., Crouch, J. & Skowvonski, A., 2013. Child Physical Abuse Risk Moderates Spontaneously Inferred Traits from Ambiguous Child Behaviors. *Child Abuse Neglect*. 2013; 37:1142-1151.

- Ogbujah, C., 2014. African Cultural Values and Inter-Communal Relations: The Case with Nigeria. *Developing Country Studies*. ISSN 2224-607X (Paper) ISSN 2225-0565 (Online) Vol.4, No.24, 2014
- Omokhodion, F. O., Omokhodion, S. I. and Odusote, T. O., 2006. Perceptions of child labour among working children in Ibadan, Nigeria. *Child: Care, Health and Development*, 2006, Vol.32 (3), pp.281-286 [Peer Reviewed Journal].
- Omokhodion, F. O. and Uchendu, O.C., 2010. Perception and practice of child labour among parents of school aged children in Ibadan, southwest Nigeria. *Child: Care, Health and Development*, 2010, Vol.36 (3), pp.304-308 [Peer Reviewed Journal]
- Onapajo, H., 2012. Politics for God: Religion, Politics and Conflict in Democratic Nigeria. *The Journal of Pan African Studies*, 2012 - jpanafrican.org
- Schiefer, D., 2013. Cultural Values and Group-Related Attitudes: A Comparison of Individuals with and Without Migration. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 44(2) 245–262. Reprints and permission: sagepub.com/journals Permissions.nav DOI: 10.1177/0022022112444898
- Schwartz, S. H., 2008. *Cultural Value Orientations: Nature and Implications of National Differences*. Moscow: State University Higher School of Economics Press.
- Suberu, R. T., 2009. Religion and institutions: Federalism and the management of conflicts over Sharia in Nigeria. *Journal of International Development*, 2009 - Wiley Online Library.
- UNICEF, 2007. *Child Labour, Education and the Principle of Non-Discrimination*. New York: UNICEF.
- Understanding Children World Report, 2007.
- Umar, F. M., 2006. Street Hawking: Oppressing the Girl Child or Family Economic Supplement? *Journal of Instructional Psychology*, 2009, Vol.36 (2), p.169-174 [Peer Reviewed Journal]
- Webbink, E., Smits, J. & De Jong, E., 2012. Hidden Child Labour: Determinants of Housework and Family Business Work of Children in 16 Developing Countries. *World Dev*, 40 (3): 631–642.
- Weimann, G. J., 2009. Divine Law and Local Custom in Northern Nigerian zinā Trials. *Die Welt des Islams* 49 (2009) 429-465.
- Zou, X., Tam, K. P., Morris, M. W., Lee, S. L., Lau, I. Y. M. & Chiu, C. Y., 2009. Culture as common sense: Perceived consensus versus personal beliefs as mechanisms of cultural influence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 579–597.

UTICAJ ODLUČIVANJA NA RAZVOJ I ZAŠTITU DJETETA

Sažetak: *U roditeljstvu djeteta može se utjecati na razvoj i zaštitu djeteta. Odgovornost roditelja u zaštiti djece može pozitivno ili negativno utjecati na razvoj djece. Malo je istraživanja o sociokulturnim doprinosima roditeljstva koji uključuju roditeljski proces donošenja odluka. Ovo istraživanje istražuje stavove i iskustva roditelja o tome kako sociokulturne vrijednosti utječu na odluke roditelja o razvoju i zaštiti djeteta. Koristeći podatke prikupljene u Benin Cityju u Nigeriji, istraživač je promatrao utjecaj socioekonomskih čimbenika na proces donošenja odluka roditelja o djetetu. U istraživanju je korištena diskusija u fokusnoj grupi s pet roditelja i dubinski intervju s četiri roditelja. Istraživanje razmatra utjecaj kulturnih vrijednosti na proces donošenja odluka roditelja o razvoju i zaštiti djeteta. Studija dodatno istražuje utjecaj zakona o pravima djeteta na razvoj i zaštitu djece. Iako je odgovornost roditelja štiti prava svoje djece dok ona ne postanu dovoljno stara da preuzmu odgovornost za svoj život, prema Konvenciji Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, međutim, istraživanje otkriva da roditelji najčešće zanemaruju prava svoje djece te smatra vlastito pravo zbog socioekonomskog utjecaja na njihov proces donošenja odluka. U analizi podataka korištena je tematska analiza. Poboljšano razumijevanje kulturnih normi uključenih u proces donošenja odluka roditelja u vezi s razvojem i zaštitom djece pokazalo se relevantnim u studiji. Utvrđeno je da vladina inkluzivna potpora roditeljima za jačanje ekonomske stabilnosti kućanstava pomaže u provedbi politika i praksi koje će poboljšati roditeljski proces donošenja odluka u ispunjavanju potreba za razvojem i zaštitom njihove djece.*

Ključne riječi: *razvoj djeteta, zaštita djeteta, prava djeteta, proces donošenja odluka, roditeljska odgovornost, sociokulturne i socioekonomske vrijednosti.*

NAVIKE KORIŠTENJA DRUŠTVENE MREŽE FACEBOOK-A I SAMOPOUZDANJE KOD SREDNJOŠKOLACA

Nera Zivlak-Radulović, prof.dr, supspecijalista sudske psihijatrije

Univerziteti Klinički centar Republike Srpske, Klinika za psihijatriju²⁰⁹

Panევropski univerzitet Aperion, Pravni Fakultet i Fakultet zdravstvene njege²¹⁰

Sažetak: Osobe sa niskim samopouzdanjem mogu imati veće sklonosti ka učestalijem korištenju društvenih mreža jer im je tako lakše da ostvare socijalne kontakte ali to može biti i razlogom razvoja zavisnosti od interneta i posljedica te zavisnosti.

Cilj rada je bio da se ispitaju navike korištenja interneta i društvenih mreža kod srednjoškolaca i eventualna prisutnost nižeg samopouzdanja.

Metoda rada: Urađena je anonimna online anketa koju je ispunilo 34 ispitanika starosne dobi od 16 do 19 godina. Anketa se sastojala iz dvije grupe pitanja. Prva grupa pitanja je bila iz strukturisanog intervjua (Caci, Scrimi, 2017 g.) koja je ispitivala navike korištenje interneta i Facebook-a. Druga grupa pitanja je bila iz skale samopoštovanja (Rosenberg, 1965 g.). Podaci su obrađeni kroz frekvencijsku analizu.

Rezultati: Odgovori na skali navika korištenja društvenih mreža su razvrstani sa uvijek, često, povremeno, rijetko i nikada. Kada su prekinuti u Facebook aktivnostima uznemiri se 11,8 % ispitanika uvijek a često 17,6 %. Zapostavljanje svakodnevnih aktivnosti zbog Facebook-a često je u 5,9% procenata a povremeno 17,6%. Na Facebook-u uvijek ostanu duže nego su planirali 11,8 % ispitanika a često 17,6 %. Povremeno kriju ili brane svoje aktivnosti na internetu njih 2,9 % uvijek i 5,9 % često. Skraćeno vrijeme spavanja zbog aktivnosti na Facebook-u često ima 20,6 % ispitanika a uvijek 8,8 %. Često 8,8 % i uvijek 2,9 % ispitanika smatra da je život dosadan bez Facebook-a. Kada je u pitanju Rosenbergova skala samopoštovanja utvrđeno je da je nisko samopoštovanje prisutno u 20,6 % ispitanika.

Zaključak :U ovom pilot istraživanju koje je obuhvatilo mali uzorak potvrdili smo da se kod određenog procenta srednjoškolaca nalaze simptomi koji upućuju na učestalo korištenje Facebook-a u pravcu razvoja zavisničkog ponašanja a takođe i određenu zastupljenost niskog samopouzdanja što može biti u korelaciji. Potrebno je uraditi veće istraživanje populacije srednjoškolaca i planiranja preventivnih aktivnosti u našem okruženju.

Ključne riječi: navike , Facebook, adolescenti, samopouzdanje

---

²⁰⁹ nera.zivlak@kc-bl.com

²¹⁰ nera.d.zivlakradulović@aperion-edu.eu

UVOD

K.L.Carlisle,R.M.Carlisle,Polychronopoulos,Goodman-Scott, Kirk-Jenkins (2016) navode da je tokom 2014 godine bilo 3 milijarde korisnika interneta u svijetu a da se u periodu od 2007 do 2010 godine broj udvostručio sa 1,1 na 1,97 milijardi korisnika. Takođe oni navode da je zavisnost od interneta novi globalni problem sa nedosljednom nomenklaturom, dijagnostičkim kriterijumima i alatima za procjenu zavisnosti. Prema (Eurostat, 2016) u Evropskoj uniji 80 % stanovnika od 16 do 74 godine je koristilo internet a ubjedljivo najviše od ovih ljudi tj. 79 % je koristilo internet preko mobilnog telefona. Po grupama u Evropskoj uniji 94 % osoba između 25 i 54 godine koristilo je mobilni telefon za surfovanje po internetu.

Facebook je uticajna socijalna mreža. Broj Facebook korisnika raste a najviše korištena socijalna mreža na svjetskom nivou po broju korisnika na mjesečnom nivou je Facebook. Broj korisnika u januaru 2022 godine je 2,910 milijardi. U trećem kvartalu 2021 godine Facebook je prijavio preko 3,58 milijardi mjesečnih korisnika (Statista, 2022).

Prema (Brailovskaia, Strose, Schillack, Margraf J, 2020) korišćenje društvene platforme Facebook spada u svakodnevni život ali može narušiti subjektivno blagostanje. Studija koju je istraživala ova skupina autora je bila usmjerena na ispitivanje korisnosti uticaja smanjenja svakodnevne upotrebe Facebook-a u Njemačkoj kroz varijable zadovoljstvo životom, simptomi depresije, fizička aktivnost i pušenje. Uvrđeno je da se sa smanjenjem svakodnevne upotrebe povećava životno zadovoljstvo, simptomi depresije su smanjeni, povećava se fizička aktivnost a broj dnevno popušanih cigareta se smanjio. Efekti su ostali stabilni tokom praćenja od tri mjeseca. U studiji (Twenge, Campbell, 2019) se navodi da pojedinci koji koriste onlajn medije više od 1 sat dnevno javili su niže nivoe blagostanja od onih koji provode manje vremena na mreži. Mladi odrasli i adolescenti danas provode manje vremena u interakciji licem u lice („van mreže“) sa vršnjacima nego starije generacije. Umjesto toga, oni intenzivno koriste onlajn medije (Shensa et al., 2020). Prema (Tang, Koh, Gan, 2017) potvrđeno je da održavanje interpersonalnih veza među studentima putem Facebook-a povećava rizik od stvaranja zavisnosti i u ovom uzorku je pokazano da 80 % je koristilo Facebook svakog dana, 1 % uzorka koristilo je Facebook osam sati dnevno, što je kategorija ozbiljan Facebook zavisnik a 17 % je svrstano u kategoriju visokog rizika.

Svi ovi statistički podaci jasno ukazuju da se povećava broj korisnika društvenih mreža što povećava i broj osoba kojima može da se naruši subjektivno blagostanje kroz razvoj zavisnosti od interneta. S druge strane iako ovo postaje globalni problem još uvijek postoji nedosljednost dijagnostičkih kriterijuma i alata za procjenu zavisnosti što otežava uvid u ovu problematiku i smanjuje mogućnost pravovremene reakcije za sprečavanje razvoja zavisnosti ali i intervencije u slučaju razvijene zavisnosti.

CILJ RADA

Cilj rada je bio da se ispituju navike korištenja interneta i društvenih mreža (Facebook) kod srednjoškolaca u našoj sredini, da li se internet odnosno društvene mreže prekomjerno koriste i da li se zbog toga javljaju posljedice.

Takođe cilj istraživanja je bio da se utvrdi da li se uočava prisutnost niskog samopoštovanja u ovoj populaciji k može biti u podlozi razvoja zavisnosti od interneta.

METODE ISTRAŽIVANJA

Ispitivanje je obavljeno primjenom dva upitnika koja ukupno sadržavaju 26 pitanja.

Prva grupa pitanja je strukturisani intervju (Caci, Cardaci, Scrimi, Tabacchi, 2017) koja se sastoji od 16 pitanja od kojih se na svako odgovara sa uvijek, često, povremeno, rijetko i nikada i odnosi se na procjenu korištenja Facebook –a i eventualnih posljedica u pravcu razvoja zavisničkog ponašanja.

Druga grupa pitanja je iz Rosenbergove skale samopoštovanja koja se sastoji od 10 pitanja ili ajtema Likertovog tipa na koje se odgovara od u potpunosti se slažem do u potpunosti se ne slažem. Razvijena je 1965 godine. Originalni uzorak za koji je skala razvijena sastojao se od 5,024 učenika. Rosenbergova skala globalnog samopoštovanja je jednodimenzionalna skala i mjeri globalno samopoštovanje pojedinca prema samom sebi (*The Rosenberg Self-Esteem Scale, Rosenberg, 1965*). Skala sadrži 10 tvrdnji, pet u pozitivnom i pet u negativnom smjeru. Ispitanici u ovoj skali procjenjuju u kolikoj se mjeri tvrdnje odnose ili ne odnose na njih. Ispitanici za svaku tvrdnju na skali od 1 do 5 (od „smatram da je tvrdnja u potpunosti tačna“ do „smatram da je tvrdnja u potpunosti netačna“) iskazuju svoj stepen slaganja sa pojedinom tvrdnjom. Rezultat se formira sabiranjem zaokruženih brojeva uz pojedinu tvrdnju, s tim da se negativni odgovori u 2., 3., 4., 6. i 9. tvrdnji boduju u obrnutom smjeru. Mogući raspon rezultata kreće se od 10 do 50 bodova. Veći rezultat upućuje na viši stepen samopoštovanja.

Anketa je provedena među mladima, srednjoškolskog uzrasta. Anketom su obuhvaćena 34 ispitanika u starosnoj dobi od 16 do 19 godina. Anketa je napisana u online obliku u programu Google Forms-u.

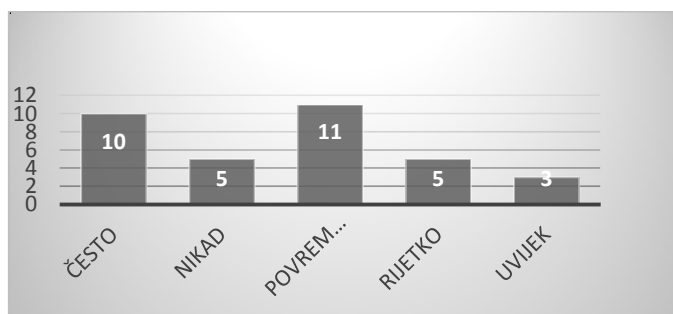
Podaci su obrađeni frekvencijskom analizom da bi se dobili rezultati vezani za učestalost a s obzirom da se radi o malom uzorku nije se išlo na detaljniju statističku analizu.

REZULTATI

U istraživanju je učestovalo 34 ispitanika od čega 19 osoba ženskog pola (56%) i 15 (44 %) osoba muškog pola. Starost ispitanika se kretala od 16 do 19 godina (3 ispitanika su bila starosti 16 godina, 20 ispitanika je bilo starosti 17 godina, 8 ispitanika je bilo starosti 18 godina i 3 ispitanika su bila starosti 19 godina).

Prva anketa koja je ispitala navike korištenja interneta (Facebook-a) je sadržavala 16 pitanja na koja su bili ponuđeni odgovori: uvijek, često, povremeno, rijetko i nikada. Na neka od pitanja su odgovori bili sjedeći:

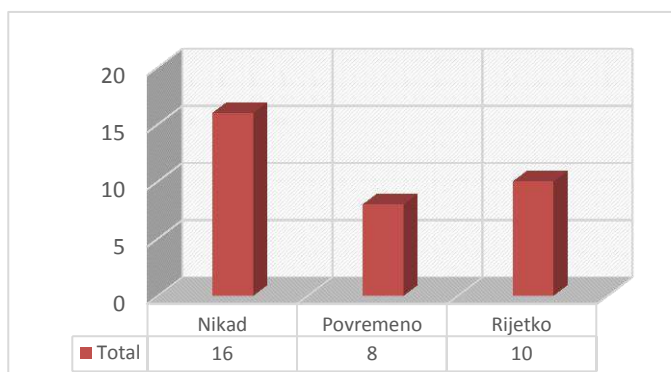
Grafikon broj 1:”Koliko često uhvatite sebe da kažete ma samo još malo i isključujem se?”

Poremećaji u ponašanju djece i mladih

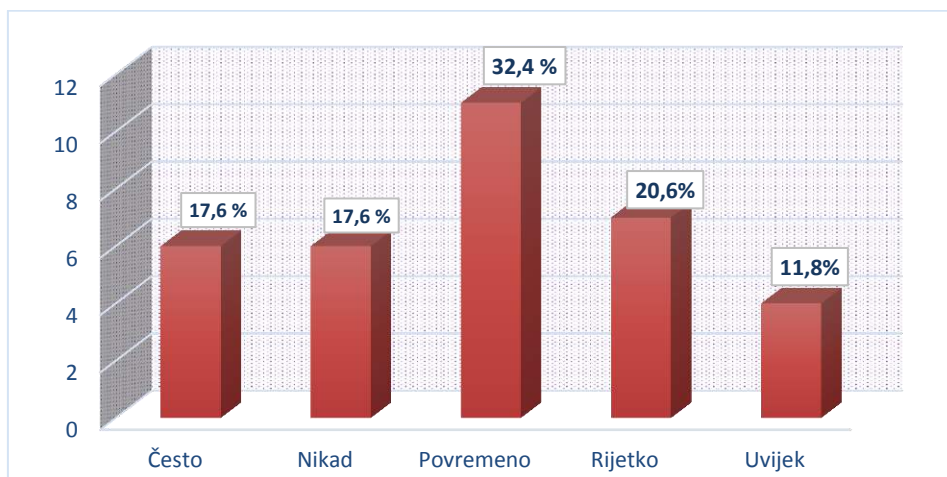
Najviše odgovora je bilo povremeno 11 (32,4%), često je odgovorilo 10 (29,4%) ispitanika, negativan odgovor dalo je 5 (14,7%) ispitanika, rijetko je odgovorilo je 5 (14,7%) ispitanika a uvijek 3 (8,8 %) ispitanika.

Grafikon broj 2: “Koliko često se uznemirite, iznervirate ili prasnete kada Vas neko prekine u Facebook aktivnostima?”

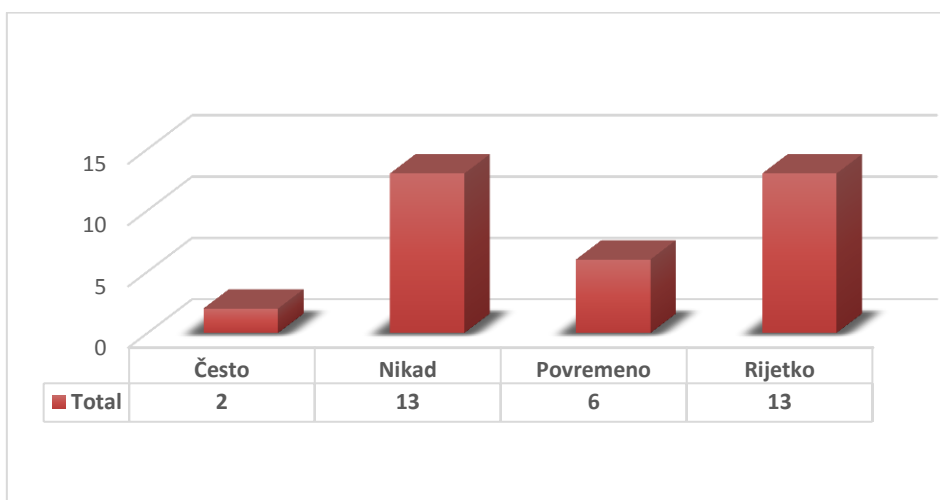
Negativno je odgovorilo 16 (47,1%) ispitanika, povremeno 8(23,5%) i rijetko 10 (29,4%).

Grafikon broj 3: “Koliko često ostanete na Facebook mreži duže nego što ste planirali?”

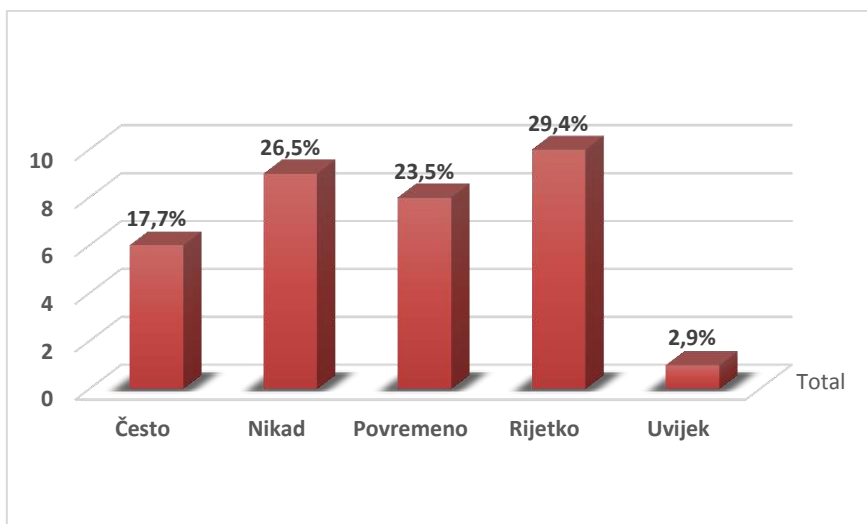
Ispitanici su odgovorili da ostaju duže nego što planiraju na Facebook-u povremeno 11(32,4%), rijetko 7 (20.6%), često 6 (17,6%), nikada 6 (17,6%) i uvijek 4 (11,8%).

Grafikon broj 4. “Koliko često zapostavljate sređivanje kuće ili druge aktivnosti zbog toga što ste na Facebook-u?”

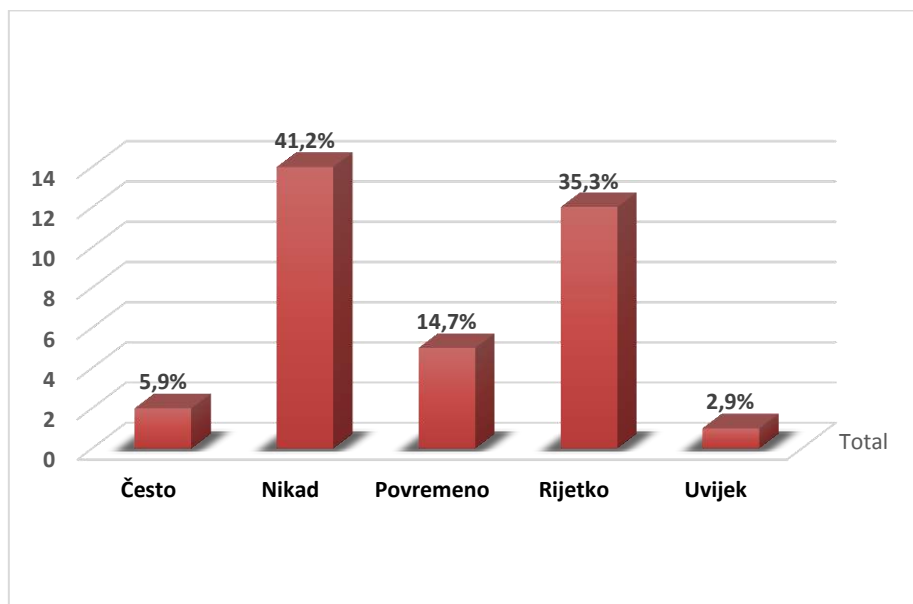
Iz grafikona 4 može se vidjeti da je većina ispitanika odgovorila 13 nikada (38,2 %), 13 rijetko (38,2%), povremeno 6 (17,6 %), a često 2 (5,9%).

Grafikon 5. “Koliko često pokušavate da smanjite vrijeme provedeno na Facebook-u i u tome ne uspjete?”

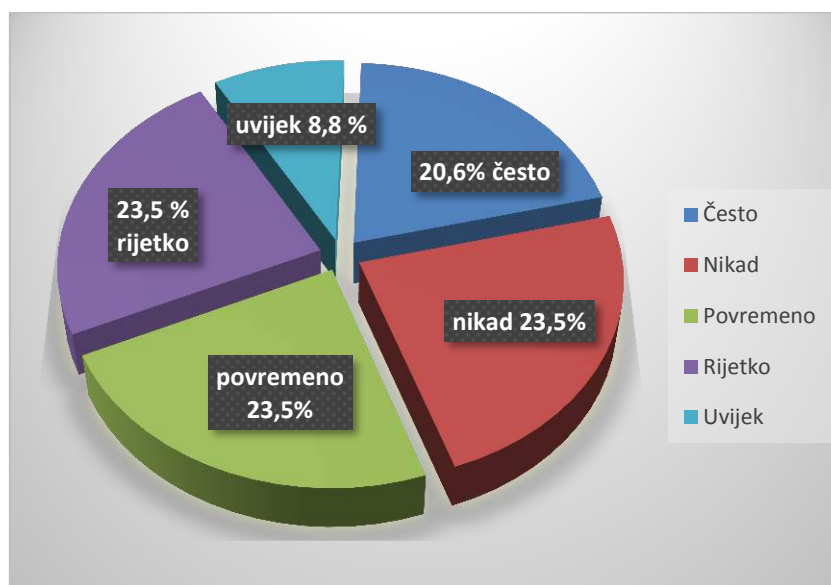
Iz grafikona 5 može se vidjeti da je 10 ispitanika (29,4%) odgovorilo da rijetko pokušavaju da smanje vrijeme provedeno na Facebook-u, 9 (26,5%) ispitanika je odgovorilo da nikad ne pokušava da smanjuje vrijeme na Facebook-u, 8 (23,5%) to radi povremeno, 6 (17,7 %) često a 1 uvijek (2,9%).

Grafikon 6. “Koliko često počnete da branite ili krijete kad Vas neko pita šta radite na Facebook-u?”

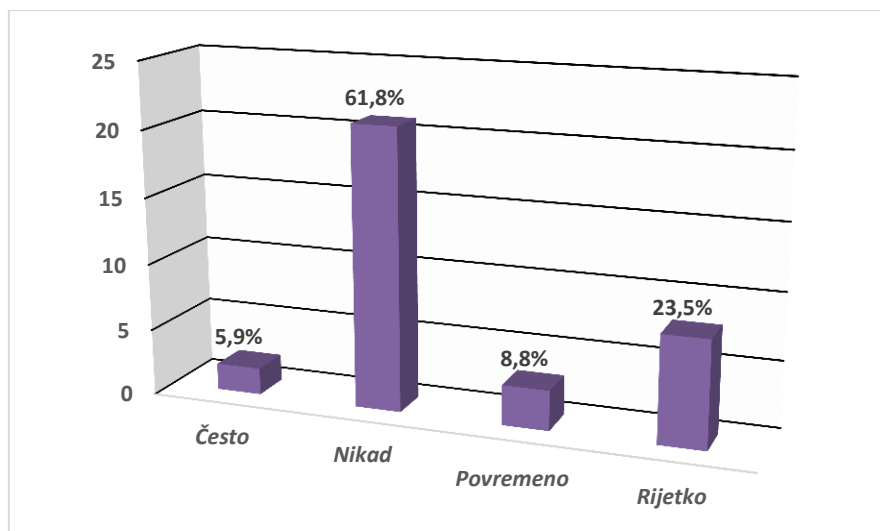
Analizom grafikona 6 može se vidjeti da su ispitanici odgovorili njih 14 (41,2 %) da nikada ne kriju šta rade na Facebook-u, 12 (35,3%) rijetko kriju, 5 (14,7%) povremeno, 2 (5,9%) često i 1 uvijek (2,9%).

Grafikon 7. “Koliko često skratite vrijeme sebi vrijeme spavanja zbog ostanka na Facebook mreži do kasno?”

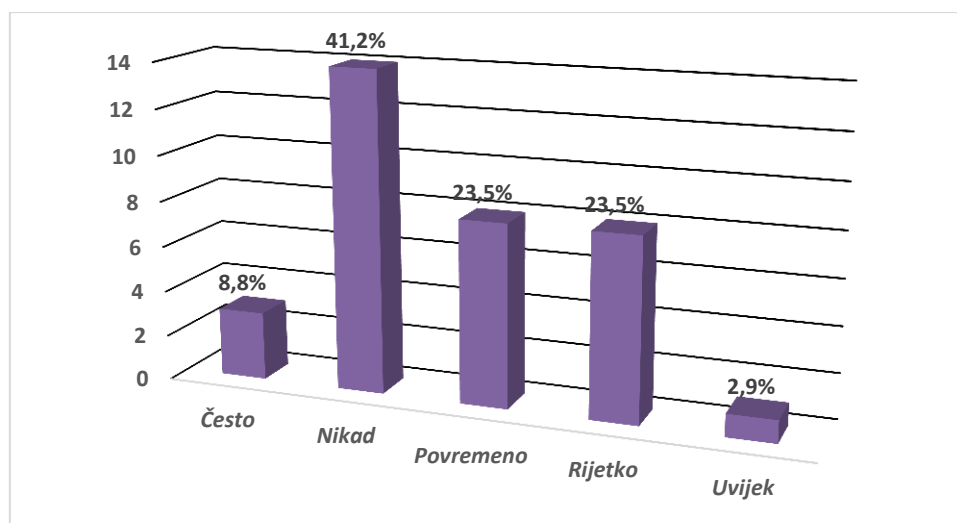
Iz grafikona 7 može se vidjeti da su ispitanici odgovorili nikad 8 (23,5%), rijetko 8 (23,5%) i povremeno 8 (23,5%) sebi skrate vrijeme spavanja zbog ostanka duže na Facebook mreži, 7 ispitanika (20,6%) često skrate vrijeme i 3 (8,8%) uvijek ostaje do kasno.

Grafikon 8. “Koliko često se osjećate depresivnim, neraspoloženim ili nervoznim kada niste na Facebook-u a to prođe kada ponovo pristupite?”

Iz grafikona 8 može se zaključiti da najviše odgovora nikad navodi 21 ispitanik (61,8%) tj. da se se ne osjećaju depresivno, neraspoloženo ili nervozno kada nisu na Facebook mreži, rijetko 8 (23,5%), povremeno 3(8,8%) i često 2(5,9%).

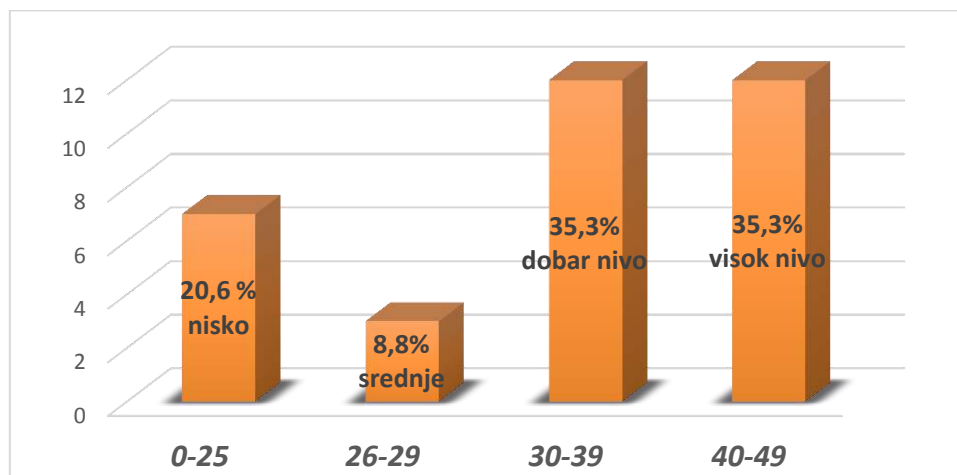
Grafikon 9. “Koliko često razmišljate da bi život bez Facebook-a bio dosadan, prazan ili bez radosti?”

Iz grafikona 9 može se vidjeti da na postavljeno pitanje da li smatraju da je život dosadan bez Facebooka-a, najviše odgovora je nikad 14(41,2%), povremeno i rijetko po 8 (23,5%), često 3 (8,8%) i uvijek 1 (2,9%) .

Druga anketa na koju su odgovarali ispitanici je bila Rosenbergova skala samopoštovanja koja se sastojala od 10 pitanja. Rezultati su sljedeći:

Grafikon 10. Rezultati Rosenbergove skale samopoštovanja

Iz grafikona 10 se zaključuje da visoko samopoštovanje ima 12 (35,3%) ispitanika (6 muških i 6 ženskih), dobro samopoštovanje ima 12(35,3%) ispitanika (muških 5 i 7 ženskih), srednje samopoštovanje 3 (8,8%) ispitanika (0 muških i 3 ženskih), nisko samopoštovanje ima 7 (20,6 %) ispitanika (muških 4 i ženskih 3).

DISKUSIJA

Radeno je dosta istraživanja na temu ispitivanja zavisnosti od društvenih mreža i utvrđivanja rizičnih faktora na brži razvoj zavisnosti ali takođe i utvrđivanja razvoja posljedica zavisnosti. Naše istraživanje je urađeno na srednjoškolskoj populaciji od 16 do 19 godina i na malom uzorku od 34 ispitanika gdje smo imali 15 osoba muškog pola i 19 osoba ženskog pola. Koristili smo u istraživanju skale koje su korištene i u nekim drugim istraživanjima kada je u pitanju razvoj zavisnosti od interneta tj. Facebook-a i skalu koja se već dugi niz godina koristi u istraživanjima kada je u pitanju subjektivna procjena samopoštovanja.

Prema Błachnio A.,Przepiora A.,Senol-Durak E, Durak M.,Sherstyuk L.(2017) zavisnost od sadržaja Facebooka je negdje opisana i kao prekomjerno učestvovanje (mjeri se brojem sati) u aktivnostima na Facebook mreži. Zavisnost karakterišu tolerancija, povlačenje, recidivi i simptomi opisani u sklopu nekih drugih bolesti zavisnosti .Uporna i maladaptivna upotreba interneta naziva se i patološka, kompulsivna ili problematična upotreba interneta (Ioung ,1998).

1. U našim rezultatima koje smo dobili kroz istraživanje vidljivo je da ispitanici provode više vremena na internetu i govore sebi samo još malo i isključujem se kod 29,4 % ispitanika često a kod 32,4 % ispitanika povremeno što je više od 50 % uzorka.Takođe u našem uzorku ostaju duže nego su planirali na Facebook-u često njih 17,6 % i povremeno 32,4 %.Pokušaj smanjena vremena provedenog na Facebook-u je često u 17,7 % i povremeno u 23,5 % ispitanika. Skraćeno vrijeme spavanja zbog aktivnosti na Facebook-u imaju 20,6 % često i 8,8 % uvijek ispitanika. Prema Caci i Scrimi (2017) noćno korištenje Facebooka povećava rizik od zavisnosti.

2. Naše istraživanje je rađeno među populacijom srednjoškolaca sa relativno ujednačnim brojem osoba muškog i ženskog pola. Najveći procenat njih je imao 17 godina. Prema studiji Kumar i Mondal (2018) navodi se da se početak učestalijeg korištenja interneta dešava oko 15 godine života i da se koristi 3 do 4 sata dnevno u toku cijele nedelje. Takođe u ovoj studiji je zaključeno da internet kao jedan od najvažnijih alata današnjeg društva se povećano upotrebljava.Prema ovoj studiji posljedice su u vidu promjena raspoloženja, nemogućnosti kontrole vremena provedenog na internetu, uticaja na društveni život i štetne posljedice na profesionalnom planu, a utiče i na pad samopoštovanja. I u našem uzorku iako nije reprezentativan su utvrđene ove posljedice u određenom procenu uzorka.

3. Prediktori zavisnosti od sadržaja Facebook-a su usamljenost, nezadovoljstvo životom, nisko samopoštovanje, anksioznost, depresija (Błachnio A., i saradnici, 2017). Prema (Bhardwaj i Rani, 2018) anksioznost i ženski pol mogu biti prediktori zavisnosti a smanjenje socijalnih intereakcija, osjećaj usamljenosti, i samopoštovanje u pozitivnoj su korelaciji sa zavisnošću od interneta. U našem uzorku našli smo da 20,6 % osoba ima nisko samopoštovanje. Takođe u našem uzorku smo našli da se 5,9 % osoba često i 8,8 % osoba osjeća depresivnim, neraspoloženim i nervoznim kada nisu na Facebooku.

4. McNicol i Throseinsson (2017) su pronašli da su prisutne sljedeće varijable kod osoba u pojačanom riziku da postanu zavisni od interneta: intenzivno korišćenje interneta, sklonost ka pretjeranom analiziranju i promišljanju i nisko samoopoštovanje. U populaciji adolescenata na oboljevanje od internet zavisnosti mogu uticati i njihova depresija, anksioznost i stres.

5. Naše istraživanje je samo ukazalo na postojanje određenih parametara u populaciji naših srednjoškolaca koji mogu biti sastavni dio razvoja zavisnosti od interneta i njegovih posljedica što je u skladu i sa ostalim istraživanjima koje smo naveli.

ZAKLJUČAK

Prema postavljenom cilju istraživanja koji je bio da se ispituju i utvrde navike korištenja interneta i društvenih mreža kod naših srednjoškolaca utvrdili smo da postoji određeni procenat njih kod kojih su se pojavili parametri koji mogu da vode u pravcu razvoja zavisnosti a kod nekih su sigurno i parametri zavisnosti. Naš uzorak je bio mali pa nismo radili detaljniju statističku obradu podataka. Cilj nam je bio da ukažemo da i naša sredina nije imuna na ovu problematiku koja zaokuplja pažnju javnosti i stručnih krugova u zemljama u okruženju i šire a može da ostavi velike posljedice po zdravlje mladih ljudi.

Potrebno je uraditi veće istraživanje u našem okruženju posebno kada su u pitanju adolescenti da bi se utvrdila veličina problema i u skladu sa tim napravili preventivni programi .

Rana prevencija kroz neophodnost stvaranja mogućnosti izbora za djecu koja su usamljena ili izolovana različitim socijalno prihvatljivim ponudama treba da bude usklađena sa životnim dobi i stepenom obrazovanja uzimajući u obzir međugeneracijsku komunikaciju i afirmaciju ka zdravom i sadržajnijem životu.

Neophodno je sprovesti (Shani, Pei 201) psihološki savjetodavni rad među internet zavisnicima kako bi studenti prepoznali način svog funkcionisanja na internet mreži i shvatili štetnost koju zavisnost na internetu proizvodi.

Neophodno je pravovremeno oblikovanje ponašanja na internetu kroz stvaranje prilika za učešće u prihvatljivim životnim, socijalnim i akademskim aktivnostima kao i promociju zdravih stilova života.

U skladu sa naprijed navedenim Udruženje “Klub liječenih alkoholičara grada Banja Luka” zadnjih dvije godine vodi Savjetovalište za mlade i roditelje pod nazivom “ Kad imaš dilemu pitaj” upravo da pruži priliku mladima da se uče zdravijim stilovima življenja u smislu prepoznavanja svog načina funkcionisanja na internetu a i roditeljima da ojačaju svoje vještine da bi mogli da pomognu svojoj djeci pravovremeno da ne bi došlo do razvoja ove zavisnosti.

LITERATURA

1. Bhardway, V Kumar; Rani M. (2018).Effect of Internet Addiction in Relation to Healthiness and Well-Being in Rural and Urban Students:Comparative Study. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, [S.l.], p. 12-18.
2. Błachnio A., Przepiorka A, Senol-Durak E, Durak M., Sherstyuk L.(2017.)The role of personality traits in Facebook and Internet addictions: A study on Polish, Turkish, and Ukrainian samples.*Computers in Human Behavior*,Vol 68, 269-275.
3. Brailovskaia J., Strose F., Schillack H.,Margraf J. (2020).Less Facebook use – More well-being and a healthier lifestyle? An experimental intervention study. *Computers in Human Behavior* 108,106332.
4. Caci B, Cardaci M, Scrima F, Tabacchi ME. The Dimensions of Facebook Addiction as Measured by Facebook Addiction Italian Questionnaire and Their Relationships with Individual Differences. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*. 2017 Apr;20(4):251-258.
5. Carlisle K.L.,Carlisle R.M.,Polychronopoulos G.B.,Goodman-Scott E.,Kirk-Jenkins, A. (2016). Exploring Internet Addiction as a Process Addiction . *Journal of Mental Health Counseling* , 38 (2),170–182.
6. Eurostat 2016 godine. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?pristupljeno_dana_08.07.2022_godine.
7. Kumar M.,Mondal A.(2018). A study on Internet addiction and its relation to psychopathology and self-esteem among college students.*Ind Psychiatry J*,27:61-6.
8. McNicol L.M., Einar B. Thorsteinsson B E. (2017).Internet Addiction, Psychological Distress, and Coping Responses Among Adolescents and Adults.*Cyberpsychology,Behavior, and Social Networking*, 20(5).
9. Rosenberg,M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton,NJ:Princeton University Press.
10. Shensa, A., Sidani, J. E., Escobar-Viera, C. G., Switzer, G. E., Primack, B. A.,Choukas Bradley, S. (2020). Emotional support from social media and face-to-face relationships: Associations with depression risk among young adults. *Journal of Affective Disorders*,260,38–44
11. Shan P., Pei J.(2018).Cognition and Education Management Method of Withdrawal Reaction for Students with Internet Addiction Based on EEG Signal Analysis. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 18(5).
12. Tang CS, Koh YW, Gan Y. Addiction to Internet Use, Online Gaming, and Online Social Networking Among Young Adults in China, Singapore, and the United States. *Asia Pac J Public Health*. 2017 Nov;29(8):673-682.
13. Twenge, J.M.,Campbell,W.K.(2019). Media use is linked to lower psychological well-being: Evidence from three datasets.*Psychiatric Quarterly*,90, 311–331.
14. Young K.S.(1998). *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction--and a Winning Strategy for Recovery*. Wiley. ISBN: 978-0-471-19159-9
15. Young KS.(1998). Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychol Behav*,1(3):237–244.

**HABITS OF USING THE FACEBOOK SOCIAL NETWORK
AND SELF-CONFIDENCE IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS**

*Nera Zivlak-Radulović, Associate professor, Subspecialist of forensic psychiatry
1.The Psychiatry Clinic of the University Clinical Center of the Republic of Srpska
2.Faculty of Law, Pan-European University Apeiron*

Abstract: *People with low self-confidence may have a greater tendency to use social networks more often because it is easier for them to make social contacts in such a way, but this may also be a reason for development of internet addiction and the consequences of that addiction.*

The goal of the paper was to examine the habits of using the internet and social networks among secondary school students and possible presence of lower self-confidence.

Work method: An anonymous online survey was completed by 34 respondents aged 16 to 19. The survey consisted of two groups of questions. The first group of questions was from a structured interview (Caci, Scrimi, 2017.) which examined habits of using the Internet and Facebook. The second group of questions was from the self-esteem scale (Rosenberg, 1965). The data were processed using frequency analysis.

Results: Answers on the scale of habits of using social networks were classified as always, often, occasionally, rarely, never. When interrupted in Facebook activities, 11.8% of respondents always get upset and 17.6% often. Neglecting daily activities due to Facebook is marked as often by 5.9% of respondents and occasionally by 17.6% of them. 11.8% of respondents always stay on Facebook longer than they planned, and often 17.6% of them. When asked if they occasionally hide or defend their activities on the Internet, 2.9% of respondents said always and 5.9% of respondents said often. Reduced sleep time due to Facebook activity is often experienced by 20.6% of respondents and always by 8.8%. Regarding the statement that they think life is boring without Facebook, 8.8% of respondents replied often and 2.9% of respondents replied always. When it comes to Rosenberg's self-esteem scale, it was found that low self-esteem is present in 20.6% of respondents.

Conclusion: In this pilot survey, which included a small sample of respondents, we confirmed that in a certain percentage of secondary school students there are symptoms which point to a frequent use of the Facebook in the direction of the development of addictive behavior and also a certain representation of low self-confidence which can be correlated. It is necessary to conduct a larger study of the population of secondary school students and planning of preventive activities in our environment.

Keywords: *habits, Facebook, adolescents, self-confidence*

ULOGA DRUŠTVENIH MREŽA U ŽIVOTU GENERACIJE Z U BOSNI I HERCEGOVINI

Dr. sc. Enita Čustović²¹¹

Odsjek za žurnalistiku/komunikologiju, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Dr. sc. Amer Osmić²¹²

Odsjek za sociologiju, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Dr. sc. Ehlimana Spahić²¹³

Odsjek za politologiju, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Sažetak: Predmet istraživanja ovog rada je analiza uloge društvenih mreža u životu Generacije Z u Bosni i Hercegovini. Cilj istraživanja je utvrditi na koji način društvene mreže determiniraju odrastanje i sazrijevanje novih generacija u dinamičnim društvenim tokovima. U tom smislu, težilo se ka empirijskom utvrđivanju i analizi aktualne situacije u vezi sa predmetnom temom i identifikacijom ključnih faktora utjecaja. Polazi se od hipoteze da upotreba interneta od ranog doba i interakcija sa društvenim mrežama Generacije Z mijenjaju način odrastanja ove generacije mladih. Korištene metode i tehnike istraživanja: bazne metode logičkog zaključivanja, opštenaučne metode – pristup miksani metod, metode i tehnike za prikupljanje podataka. U zaključku je verifikovana polazna hipoteza i konstatovano je da društvene mreže imaju značajnu ulogu u načinu odrastanja i sazrijevanja Generacije Z, što su novi izazovi socijalizacije ove generacije mladih u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Generacija Z, društvene mreže, internet, ponašanje mladih, Bosna i Hercegovina

Uvod

Pojam generacije (naraštaja, pokoljenja) podrazumijeva „rod jedne epohe koju u izvjesnom pogledu karakteriziraju približno jednake potrebe i težnje“ (Lavić, 2014: 265). Smatra se da na uzrastu od 15 do 20 godina, što je “formativni period“ jedne generacije, više godišta bude izloženo istom socijalnom i ideološkom iskustvu. Ona stječu specifičan zajednički pogled na društvo i postaju generacija jednog socijalno-historijskog konteksta. Na identitet generacije, osim pomenutih iskustava kojima je izložena, utječe muzika koju slušaju, odjeća koju nose, nivo obrazovanja kojem imaju pristup kao i nivo razvoja tehnologija koje su im dostupne. Nadalje, na karakteristike određene generacije značajno utječe društveni kontekst u kojem se generacija nalazi i razvija – važna društvena dešavanja, politički i ekonomski procesi i promjene, stanje na tržištu rada, razvoj industrije. Sve ovo u mnogome obilježava i znatno uslovljava idejnu orijentaciju, ponašanje i djelovanje pripadnika jedne generacije, kolektivne vrijednosti, norme i stavove sa kojima se poistovjećuju i to najčešće kada vrijeme prođe i jedna generacija biva zamijenjena drugom. Prema generacijskoj teoriji koju su razvili William Strauss i Neil Howe, historija ljudskog postojanja može se opisati u generacijskim ciklusima,

---

²¹¹ enita.custovic@fpn.unsa.ba

²¹² amer.osmic@fpn.unsa.ba

²¹³ ehlimana.spahic@fpn.unsa.ba

koji traju oko 20 godina i imaju svoje posebnosti (Strauss and Howe, 1991). Smatra se da na svijetu trenutno živi sedam različitih generacija, prema nekim podjelama i osam, no u kontekstu ovog rada važno je spomenuti četiri – *generaciju X* (rođeni u razdoblju od 1960. do 1980. godine), *generaciju Y*, Milenijsku generaciju ili tzv. Milenijalce (rođeni između 1980. i 1995. godine), istraživanu subpopulaciju mladih – *generaciju Z* (rođeni između 1995. i 2010. godine) i *generaciju Alfa* (počinje od 2010. godine). Generacija *Z* naziva se još iGeneracija, odnosno generacija Interneta, popularno nazivana i iFejs generacija i iPhone generacija i predstavlja prvu generaciju koja je potpuno odrastala i odrasla uz tehnologiju, što čini da je njihov virtualni svijet gotovo jednako važan kao i onaj u kojem se fizički nalaze. Čine populaciju od gotovo dvije milijarde ljudi na svjetskoj razini i ujedno su najobrazovanija generacija – globalna, društvena, vizualna i tehnološka. Neograničen, dvadesetčetverosatni pristup internetu, dostupnost mobitela, tableta, laptopa i računara svakom pojedincu i u svakom domu učinili su da ova generacija živi i stvara budućnost. Društvene mreže, kao alati komunikacije, omogućavaju im stjecanje socijalnih vještina koje primjenjuju na stvarne životne situacije, služe im za informisanje i obrazovanje, uspostavljanje i održavanje različitih veza i odnosa, poslovnih i privatnih. Umrežavanjem grade svoj (željeni) identitet i tumače identitete drugih. Radije tipkaju nego što pričaju (telefonom i/ili uživo). Ova generacija praktično ne poznaje život bez tehnologije i teško da ga može i zamisliti bez nje. Istovremeno, odrastajući u svijetu brzih i naglih promjena, generacija *Z* i sama je ubrzana – prelaze s teme na temu, interesovanja im se mijenjaju, teže im je privući pažnju i oduševiti ih nečim, jer svakodnevno svjedoče velikim promjenama, pažnja im je kratkotrajna, žele konstantne promjene. Informacije primaju brzo i obrađuju još brže te očekuju što jednostavniji pristup informacijama. *Dakle, ovu generaciju karakterizira brzina, dinamičnost i sposobnost multitaskinga, a sve se odvija u svijetu hiperprodukcije, umreženosti i virtualnosti.* Pripadnici generacije *Z* su „tolerantniji prema drugima više nego ijedna druga generacija, preuzimaju manje rizika, manje konzumiraju alkohola i eksperimentiranje s drogama u srednjoj školi, manje religiozni, više samostalni, više Instagrama, manje Facebooka. Također, imaju i neke potencijalno negativne karakteristike: preferiraju komunikaciju porukama, a ne “okom u oko”, previše vremena su na računalima, manje čitaju knjige, novine, časopise, odrasli su ‘zaštićeniji’ nego bilo koja druga generacija, moguće više deprimirani nego druge generacije, osjećaju se usamljeno“ (Mihaljević, 2019). I sa aspekta formalnog obrazovanja i zaposlenja ova generacija je drugačija. „Predviđanja su da će u budućnosti sve više tinejdžera ulaziti direktno na tržište rada, s obzirom da formalno obrazovanje gubi na značenju, a mlađe generacije teže neovisnosti i samoobrazovanju putem digitalnih alata. Umjesto godina školovanja, sve se više cijene ideje, inovativnost i poduzetnost“ (Simunović, 2017).

Društvene mreže i generacija *Z*

Kako je istaknuto, generacije mladih danas odrastaju i sazrijevaju u dinamičnim društvenim tokovima. Mediji i društvene mreže, u tom smislu, imaju značajnu ulogu i u mnogome determiniraju razvoj ličnosti i socijalno ponašanje novih generacija, tzv. net generacija koje su rođene i odrastaju u svijetu informacijskog i digitalnog društva. Svakodnevnicima ove generacije mladih uglavnom podrazumijeva online umrežavanje i bivstvovanje na društvenim mrežama. Facebook, Twitter, Instagram samo su neke od njih, a ekspanzija aplikacija za dopisivanje kao što su Viber i WhatsApp učinila je da su mladi u neprekidnoj komunikaciji sa svojim prijateljima. Mogu ih vidjeti i čuti iz svojih domova, zbog čega često i ne pokazuju pretjeranu želju za druženjem „uživo“. Osim (de)socijalizacije, društvene mreže, naročito u adolescentskom razdoblju, imaju iznimno važnu ulogu. U nastojanju da u tom virtualnom svijetu izgrade i svoj virtualni identitet, mladi se nerijetko mogu izgubiti. Istraživanje provedeno nad adolescentima na temu „Zašto adolescenti koriste Facebook?“ govori o tome da „ovu društvenu mrežu mladi koriste, odnosno, otvaraju profile na njoj uglavnom iz razloga jer žele komunicirati i socijalizirati se sa svojim prijateljima. Prema teoriji zadovoljenja (*Gratification Theory*) gdje se navodi pet kategorija povezanih sa pet grupa ljudskih potreba – kognitivne, afektivne potrebe, potreba za osobnim identitetom, integracijske i socijalne interakcije te bijeg od stvarnosti, autori istraživanja navode da je mladima ipak od svih potreba na skali najbitnije zadovoljiti potrebu za integracijom u društvo i socijalnom interakcijom“ (Tanta, Mihovilović, Sablić, 2014). Utjecaj društvenih mreža ogleda se i u načinu na koji mladi komuniciraju i kako tu komunikaciju prenose u stvarni svijet. Mladi danas ne šire vlastiti vokabular, svoje osjećaje ne

izražavaju riječima, već pomoću sličica – emotikona (smajlića). U jezik uvode nove riječi i fraze, pokretne slike, fotografije, kratke videoe. Mladi gube svijest o granicama između stvarnog i virtualnog svijeta. U tom smislu, medijski odgoj i medijska pismenost važni su agensi razvoja svakog djeteta i svake mlade osobe. „Kako bi mediji pozitivno utjecali na njihove živote, djeca i mladi trebaju poznavati sve pozitivne, ali još više i one negativne strane koje donose masovni mediji. Stoga je važan medijski odgoj koji pomaže u stjecanju određenih znanja i vještina koje su nužne za njihovo korištenje kako bi se djeca i mladi naučili ophoditi s medijima“ (Djeca medija, 2016). Da li su se pripadnici generacije Z naučili ophoditi s medijima i kako koriste društvene mreže, ispitano je u nastavku rada.

Metodološki pristup

Analiza uloge društvenih mreža u životu generacije Z u Bosni i Hercegovini određena je kao predmet istraživanja sa početnim problemskim pitanjem koje se glasi: *Da li upotreba interneta i društvenih mreža u procesu odrastanja mijenja način doživljavanja svakodnevnog života kod mladih (generacije Z)?* Tip istraživanja je definiran kao interdisciplinarni obuhvatajući bazne teorijske spoznaje sociologije, komunikologije, pedagogije i psihologije. Kao primarni cilj istraživanja determinirano je utvrđivanje načina na koji društvene mreže utječu na odrastanje i sazrijevanje novih generacija u dinamičnim društvenim tokovima. Kao sekundarni cilj definirana je potreba za identifikacijom ključnih faktora utjecaja društvenih mreža na proces sazrijevanja novih generacija. Shodno navedenom, formulirana je direktivna hipoteza koja glasi: *Upotreba interneta od ranog doba i interakcija sa društvenim mrežama Generacije Z mijenjaju način odrastanja.* Kao alatke istraživačkog postupka određene su kvantitativno–kvalitativne metode, odnosno istraživanju je pristupljeno miksanim metodom (*mixed method approach*). Osim baznih metoda logičkog zaključivanja, u procesu prikupljanja podataka, primijenjena je analiza sadržaja i tehnika anketnog ispitivanja primjenom samoadministriranog anketnog upitnika.

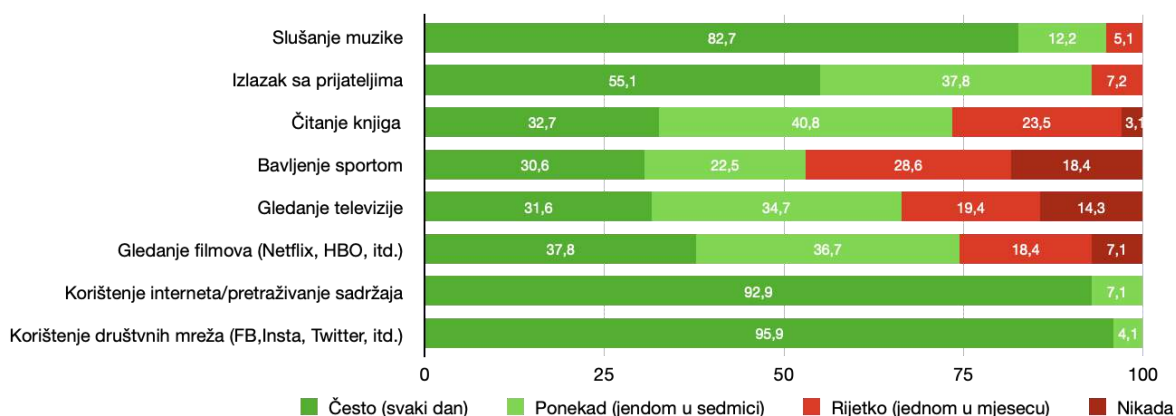
Za tehniku prikupljanja podataka odabran je samoadministrirani online anketni upitnik koji je konstruiran za potrebe ovog istraživanja. Mjerni instrument imao je ukupno 23 pitanja koja su bila podijeljena u tri odjeljka i to socio-demografske karakteristike ispitanika, način provođenja slobodnog vremena i upotreba/korištenje online prostora (internet i društvene mreže). Anketni upitnik je pomoću Google platforme (*Google forms*) podijeljen u periodu od 06.06.2022. godine do 13.06.2022. godine, ukupno sedam dana. Na anketni upitnik u promatranom periodu odgovorila su ukupno 294 ispitanika. Ciljna grupa koja je odabrana (Generacija Z), a koja je rođena od 1995. do 2007. zbog etičkog kodeksa u istraživanju, prilagođen je intervalu starosti ispitanika do 2007. godišta, odnosno od navršениh 15 godina života (generacija Z je do 2010. godine), tako da odabrana ciljna skupina mladih ima od 15 do 27 godina. Na osnovu pomenutog kriterija iz baze podataka eliminirana su 23 odgovora koja nisu zadovoljila kriterij intervala ciljne starosti. Ukupan broj ispitanika čiji odgovori su uzeti u obzir u analizi je **271**. Prosječna starost ciljne skupine je 21 godina, što nas dovodi do pretpostavke da je anketni upitnik dosegao do „starije grupe“ pripadnika Generacija Z, tačnije ispitanici najčešće imaju od 19 do 23 godine. Kao i u većini drugih istraživanja, a što potvrđuju i neka od istraživanja u SAD-u, mnogo češće na online istraživanja odgovaraju žene u odnosu na muškarce (v. Smith, 2009). Udio žena u odnosu na muškarce u provedenom istraživanju je 3:1 odnosno 76,6% ispitanih su žene, dok je muškaraca očekivano „svega“ 23,4%. Kada je riječ o obrazovnoj strukturi ispitanika 52% mladih ima završen sekundarni nivo obrazovanja, odnosno srednju školu, dok 45,9% ima završen prvi ciklus studija – bakaleurat. Dva posto ispitanih ima završen II ciklus visokoškolskog obrazovanja, odnosno master studij.

Dobiveni rezultati su analizirani u softverskom programu SPSS (*Statistical package for Social Sciences*) te su grafički i tabelarno predstavljeni pomoću programske platforme Numbers. Budući da uzorak nije reprezentativnog karaktera, analiza koja slijedi (deskriptivna statistika) ima za cilj da ukaže na određene trendove i moguće refleksije koje se mogu izvući iz dobijenih podataka i mogu poslužiti kao orijentir za buduća istraživanja na većem uzorku. Rezultati istraživanja ukazuju da nema značajne razlike u odnosu na socio-demografske karakteristike ispitanice populacije, odnosno na dobijene odgovore statistički značajne razlike u odnosu na spol, dob i stečeni nivo obrazovanja nisu evidentirane.

Rezultati istraživanja i diskusija

Razvoj svake individue primarno je determiniran odgojem i obrazovanjem koje se pruža u određenim uslovima i na određenom geografskom području, što su dvije značajne varijable koje utječu na same perspektive procesa socijalizacije u društvu. Važan segment socijalizacije i integracije mlade osobe u društvenu zbilju određen je i načinom kako provodi svoje slobodno vrijeme. Analogno navedenom nisu iznenađujući pokazatelji koje pruža Studija o mladima u Bosni i Hercegovini da mladi ljudi najčešće slobodno vrijeme provode uz *smartphone* (pametni telefon) i u kafićima. Iako je „slobodno vrijeme jedna od determinanti razvoja, ono ne djeluje u cijelosti samostalno i stoga se iskazuje dvojako: kao prostor u kojemu se prelamaju interakcije bića u nastanku i njegove okoline i kao prostor za samosvojni razvitak i samoostvarenje“ (u Turčilo, Osmić, Kapidžić, Šadić, Žiga i Dudić, 2019: 15, prema Bašić i dr., 1993). Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da je Generacija Z zaista generacija koja je gotovo uvijek online, odnosno 72,4% ispitanih navodi da ima pristup internetu 24 sata na dan. Slijedno navedenom nije iznenađenje da su aktivnosti koje okupljaju veći broj ljudi i razvijaju socijalizirajuće elemente značajno manje zastupljene u odnosu na online aktivnosti.

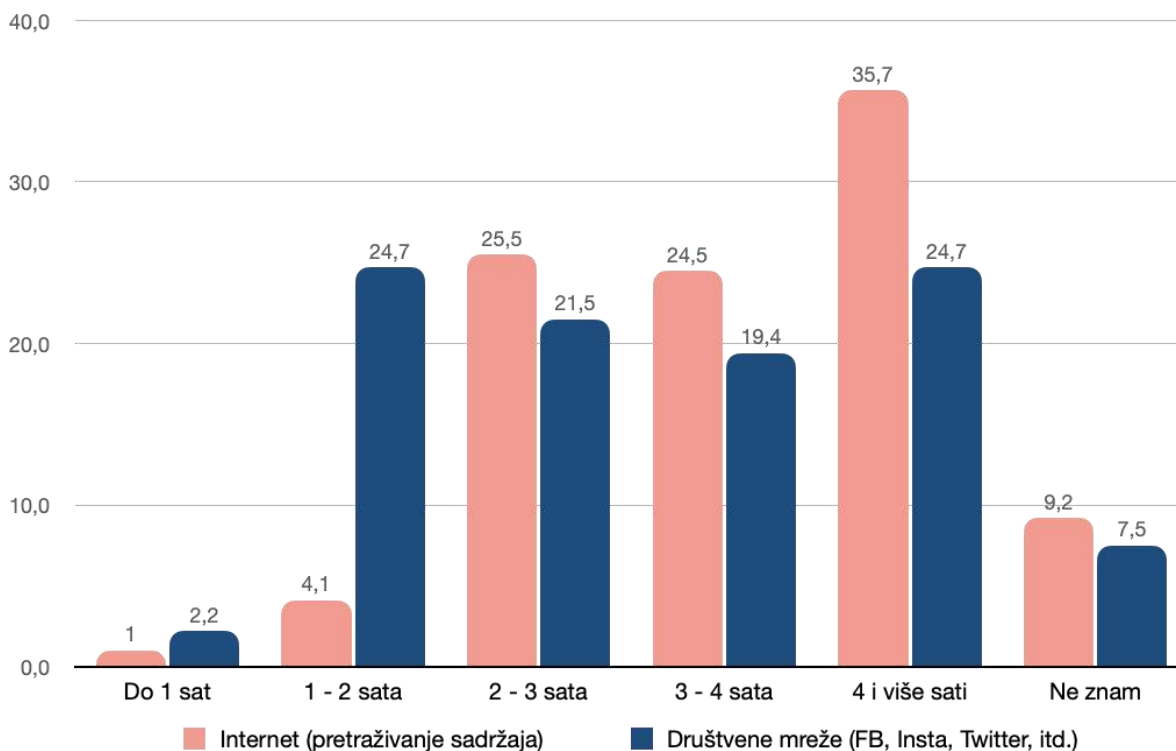
Grafikon 1 Učestalost aktivnosti u slobodno vrijeme (N=271)

Iz grafikona je jasno vidljivo da su aktivnosti koje iziskuju određenu kolektivnu dimenziju ili druženje značajno podzastupljene u odnosu na one aktivnosti koje se mogu provoditi individualno. Također, zanimljivo je napomenuti da 95,9% ispitanih tvrdi da svaki dan u slobodno vrijeme koristi društvene mreže, odnosno 92,9% navodi da koristi internet za pretraživanje određenog sadržaja, dok s druge strane 47% ispitanih navodi da se rijetko ili nikada bavi sportom, odnosno 26,6% tvrdi da rijetko ili nikada čita knjige. Čini se iznimno interesantnim ovdje dodati još podatak da prema provedenom istraživanju većina ispitanika, njih 35,7%, provodi više od četiri sata dnevno na internetu, 24,6% ispitanih provodi od tri do četiri sata dnevno, 25,5% od dva do tri sata dnevno, 4,2% od jednog do dva sata dnevno, dok svega 1% ispitanih navodi da dnevno koristi internet manje od jednog sata.

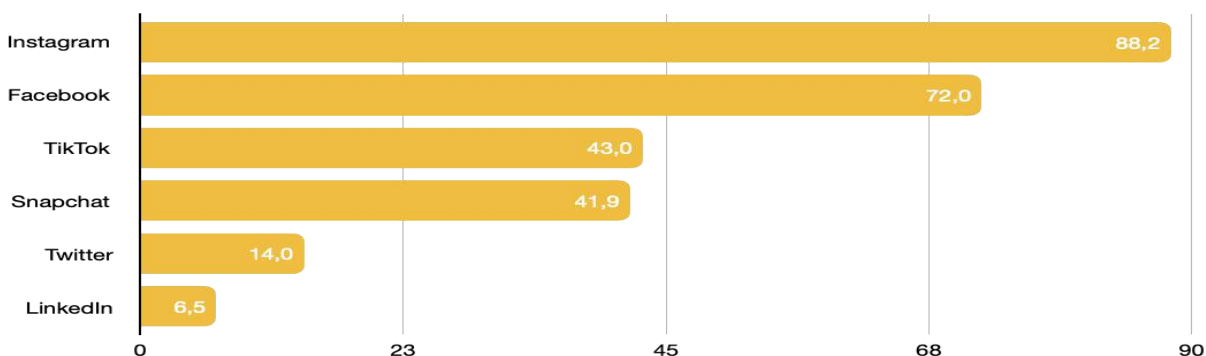
Ovi pokazatelji potvrđuju prethodno pomenutu teorijsku elaboraciju da neograničena mogućnost konzumiranja online sadržaja putem pametnih aparata zapravo stvara mogućnosti dualnog pristupa životu, odnosno ono što nazivao *real life* u odnosu na ono što jeste *virtual life* koji mladi mogu uz neznatan napor korigirati i predstaviti drugačije od onog što on zapravo jeste. Zbog toga ne čudi ni popularizacija virtualnih video igara poput *Second Life* koja nudi virtualni svijet i virtualnu realnost pod krilaticom *Explore, Discover, Create* (istraži, otkrij, kreiraj). Mogućnosti koje današnja tehnologija nudi Generaciji Z zapravo samo potvrđuje njihovo poimanje stvarnosti, da ono što se nije dogodilo (objavilo) na Internetu (društvenim mrežama) zapravo se nije ni dogodilo. U narednom grafikonu slijedi prikaz percipiranog provođenja slobodnog vremena na internetu i društvenim mrežama, što potvrđuje da mladi najčešće glavninu svog slobodnog vremena provode Online.

Grafikon 2 Distribucija percipiranog provođenja slobodnog vremena na internetu i društvenim mrežama (N=271)

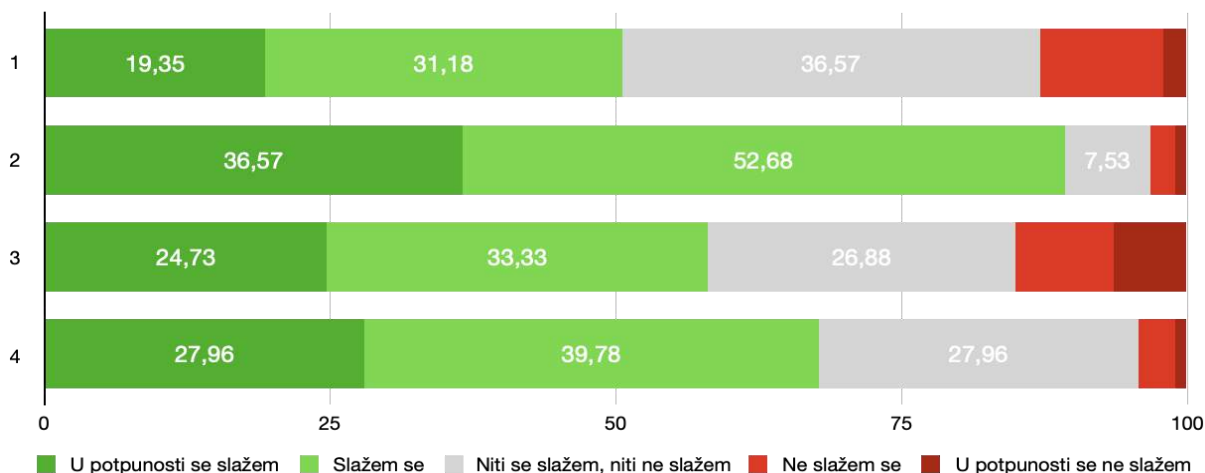
Ako analiziramo dobivene podatke vidimo da većina ispitanika zapravo dobar dio dana cca. 1/5 dna provodi na internetu a najčešće na nekoj od društvenih mreža, što nas dovodi do pretpostavke da veliki broj mladih zapravo se najčešće informira pomoću sadržaja koji prati na društvenim mrežama, što može biti kobno za razvoj ličnosti i formiranje kritičkog mišljenja kod mlade osobe, jer prema raspoloživim istraživanjima Generacija Z nema razvijenu čitalačku kulturu i kritički pristup prema dobijenim informacijama (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Mirašćija, Kapidžić i Brkić Šmigoc, 2015 i Turčilo i ostali, 2019), što dovodi do veće mogućnosti manipuliranja sa ovom generacijom. Ovoj tezi idu u prilog i stavovi ispitanika gdje velika većina navodi da internet najčešće koristi za pristup društvenim mrežama (87,8%), zatim za slušanje muzike ili praćenje određenog video sadržaja (77,6%), dok nešto manji procenat - 64,3% ispitanih koristi internet da bi došao do informacija, odnosno za čitanje vijesti. Prezentirani podaci ukazuju na jasan trend da generacija Z zapravo najčešće u svoje slobodno vrijeme koristi internetske sadržaje radi zabave i razonode. Nadalje od 271 ispitanog pripadnika Generacije Z svega 15 njih (5,53%) navodi da nema profil (*account*) na nekoj društvenoj mreži, dok 256 (94,46%) tvrdi da ima barem jedan profil koji svakodnevno koristi. Na nerednom grafikonu prikazana je učestalost i popularnost društvenih mreža koje najčešće koriste pripadnici Generacije Z koji su uzeli učešće u istraživanju.

Grafikon 3 Društvena mreža na kojoj imam profil i koristim svakodnevno (N=271)

Analizirajući dobivene podatke možemo konstatirati da je najpopularnija društvena mreža kod Generacije Z Instagram (88,2%), zatim Facebook (72%), te TikTok (43%) i Snapchat (41,9%). Što nam zapravo govore dobiveni podaci, prema određenim trendovima? Mladi ljudi žele informacije da dobiju brzo i najvažnije sažeto, po mogućnosti u obliku videa ili slike sa što manje teksta, što potvrđuje sve veća popularnost TikTok-a i Snapchat-a. Također, mnogi mladi ljudi su migrirali sa Facebook-a, odnosno sve više odustaju od Facebook-a iz razloga što su „starije generacije“ pristupile i prate sadržaje na Facebook-u. Među tom generacijom su najčešće upravo roditelji Generacije Z, te je time narušena „virtuelna mladalačka privatnost“. Kako i na koji način pripadnici Generacije Z percipiraju sadržaje koje nude društvene mreže prezentirano je u Grafikonu 4.

Grafikon 4 Na osnovu društvenih mreža... (N=262)

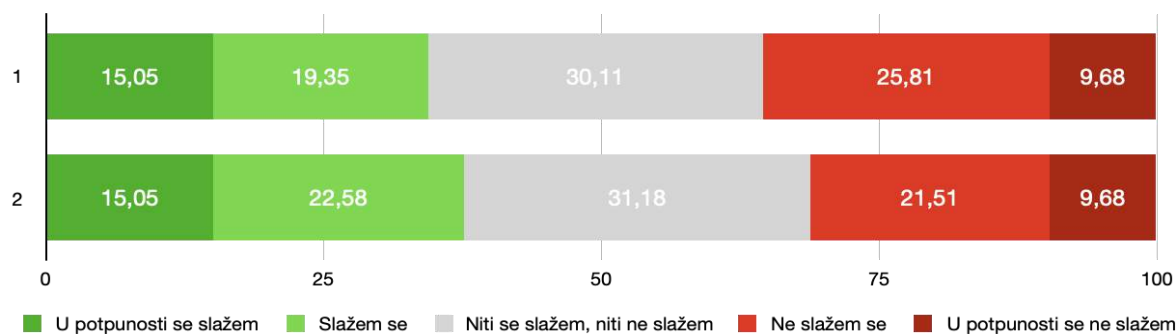

Najveći nivo slaganja mladi ljudi imaju prema stavu da *uz pomoć društvenih mreža stječu nova znanja* (2) odnosno dolaze do novih informacija (89,25%), što je diskutabilno uzme li se u obzir količina netačnih i neprovjerenih informacija koje svakodnevno kruže društvenim mrežama. Podatak da devet od deset respondenata, pripadnika Generacije Z smatra da stječe nova znanja i nove informacije, može također ići u pravcu da su informacije koje se konzumiraju najčešće zabavnog i šaljivog karaktera. Zanimljivim se čini pomenuti da se 67,74% *ispitane populacije slaže da na osnovu društvenih mreža ima potrebu da je upoznat/a sa onim što rade prijatelji i kad oni nisu s njima* (4), što nas dovodi do pretpostavke da Generacija Z ima izraženu potrebu za informacijama o aktivnostima kruga ljude koje naziva (virtualnim) prijateljima. Svaki drugi respondent (51,53%) smatra da *preko društvenih mreža upoznaje nove ljude i širi krug prijatelja* (1). Također, iznimno važnim čini se istaći da se ispitana grupa pripadnika Generacije Z većinom slaže (58,06%) sa konstatacijom da *na društvenim mrežama dijeli sadržaje iz svog života te da ga to čini sretnim* (3).

Mladi ljudi odnosno kako ih Šmakić naziva digitalni domorodci (Generacija Z) u odnosu na njihove prethodnike digitalne imigrante (Prensky) „govore digitalnim jezikom i procesuiraju informacije veoma različito od prethodnih generacija“ (Šmakić, 2016) što znači da i socijalizaciju percipiraju drugačije od digitalnih imigranata (Generacija X i Y). Danas je *like* društveni simbol kojim si prihvaćen ili ne u cyber okolini od „prijatelja“. Mladi danas svoju komunikaciju zasnivaju na emotikonima [riječ emotikon (engl. emoticon, od riječi emotion — „emocija“, „osećanje“ i icon — „ikona“, „ikonica“) što je zapravo likovni i grafički prikaz ljudskog lica kojim se izražavaju osjećanja] čime se jedan segment koji je bilo vrlo teško digitalizirati, odnosno virtualizirati stvorio most između emocija i cyber prostora, tako danas mladi vrlo često većinu svoje komunikacija svode na razmjenu emotikona gdje cyber sagovorniku prenose svoje osjećaje u datoj situaciji.

Također smo pitali pripadnike Generacije Z *da li korištenje društvenih mreža utječe na to da imaju manje slobodnog vremena za druge aktivnosti* (1), odnosno *da li pomoću društvenih mreža uče kako mogu biti zreliji i prihvaćeniji u društvu i zajednici* (2)? Dobiveni rezultati prikazani su u Grafikonu 5.

Grafikon 5 Na osnovu društvenih mreža... (N=262)

Generacija Z, odnosno 34,4% ispitane populacije, smatra da ima manje slobodnog vremena za druge aktivnosti zbog korištenja društvenih mreža, dok velika većina tvrdi da konzumiranje društvenih mreža ne utječe na raspoloživo slobodno vrijeme za druge aktivnosti. Uzmemo li u obzir prethodna istraživanja, ali i rezultate ovog, možemo konstatirati da je percepcija mladih o značaju „izgubljenog vremena“ u virtualnom svijetu neprimjetna. Shodno navedenom, ne čudi ni značajan procent (37,63%) pripadnika Generacije Z koji smatraju da putem društvenih mreža uče kako mogu biti zreliji i prihvaćeniji u društvu i zajednici. Odnosno kako Šmakić navodi „internet je prihvaćen kao iskonska istina, mladi ne promišljaju sadržaj koji se nudi, niti su učeni u sferi klasičnog obrazovanja mehanizmima za kritičko promišljanje medijskog sadržaja, te nas to dovodi do kritične mase kojom je lako manipulirati posredstvom sadržaja na mreži“ (2016: 1334). Sve navedeno potvrđuju i rezultati PISA testiranja bosanskohercegovačke mladosti koja ne posjeduje funkcionalnu pismenost čiji jedan od preduvjeta jeste i izgradnja kritičkog promišljanja.

Zaključna razmatranja

Društvene mreže i internet zauzimaju značajan dio života Generacije Z. Ova generacija svoje stavove, mišljenja kreira dominantno informacijama dobijenim na društvenim mrežama. Generaciji digitalnih domorodaca društvene mreže su determinirale odrastanje i sazrijevanje te pogledom „sa strane“ lako je primijetiti određene „anomalije“ primarno s tačke gledišta „digitalnih imigranata“. Uzimajući u obzir prethodna istraživanja i analizirane rezultate terenskog rada možemo konstatirati da je polazna direktivna hipoteza koja je glasila „Upotreba interneta od ranog doba i interakcija sa društvenim mrežama Generacije Z mijenjaju način odrastanja“ u potpunosti potvrđena. Generacija Z kao generacija koja je odrasla u digitalno doba u potpunosti je prilagodila navike i ponašanja cyber prostoru. Stalna potreba da se bude online dovela je do razvoja marketinških, ali i političkih trikova (algoritama) kojim je dodatno olakšano manipuliranje i nametanje stavova i mišljenja mladima. (Ne)kvalitet sadržaja koji konzumiraju mladi ljudi na društvenim mrežama zapravo govori o generaciji koja u slobodno vrijeme ne želi da se emancipira, obrazuje ili uči, nego da se zabavlja i vrijeme potroši što bezbrižnije. Tako se cyber prostor često iz ugla Generacije Z tretira kao prostor u kojem se dobijaju informacije koje su „lakše probavljive“ i najčešće zabavnog karaktera. Nedostatak medijske, političke, pa i građanske pismenosti Generacije Z vodi lakšoj manipulaciji ove subpopulacije, čime se stvara prostor za kreiranje stavova kod mladih ljudi koji za demokratska društva nisu idealna predispozicija za razvoj. Dodamo li tome još i nedostatan obrazovanje, visoku stopu nezaposlenosti te loše socio-materijalne uslove nije teško prognozirati kakva nas budućnost očekuje. Potrebne su temeljite izmjene, odnosno kurikularna reforma primarnog, sekundarnog i tercijarnog nivoa obrazovanja u kojem će se u skladu sa tehnološkom revolucijom koju živimo, obrazovanje „konektovati“ sa cyber prostorom i iskoristiti potencijale kojima raspolaže, a time i dati signal Generacijama koje dolaze da obrazovanje, učenje i studiranje nisu nešto što većinom prakticiraju „digitalni imigranti“.

Literatura:

1. *Djeca medija* (2016), dostupno na: <https://djecamedija.org/opis-projekta/>, pristupljeno 26.06. 2022. godine
2. Lavić, S. (2014). *Leksikon socioloških pojmova*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
3. Mihaljević, J. (2019). *Na svijetu trenutacno živi ovih 10 generacija. Kojoj vi pripadate?*, dostupno na: <https://www.mirovina.hr/novosti/na-svijetu-trenutacno-zivi-ovih-10-generacija-kojoj-vi-pripadate/>, pristupljeno 23.06.2022. godine.
4. Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generation: the history of America's future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow and Company Inc.
5. Smith, W. (2009). Does Gender Influence Online Survey Participation? Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501717.pdf>
6. Simunović, M. (2017). *X,Y,Z i Baby Boomersi – Sve o generacijama koje čine današnji svijet*, dostupno na: <http://ordinacija.vecernji.hr/budi-sretan/generacija-y/x-y-z-i-baby-boomersi-sve-o-generacijama-koje-cine-danasnji-svijet/>, pristupljeno 25.06.2022. godine.
7. Šmakić, K. (2016) Društvene mreže i mladi: utjecaj opcije ‘like’ na kreativno ponašanje mladih. *In MediaRes*. Vol.5, br.9, str. 1333-1338.
8. Tanta, I., Mihovilović, M., Sablić, Z. (2014). Uses and Gratification Theory – Why Adolescents Use Facebook?. *Medijska istraživanja*, god. 20, br. 2, str. 85-110.
9. Turčilo, L., Osmić, A., Kapidžić, D., Šadić, S., Žiga, J. i Dudić, A. (2019). *Studija o mladima Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
10. Žiga, J., Turčilo, L., Osmić, A., Bašić, S., Džananović Miraščija, N., Kapidžić, D. i Brkić Šmigoc, J. (2015). *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

THE ROLE OF SOCIAL NETWORKS IN THE LIFE OF GENERATION Z IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The subject of this research is the analysis of the role of social networks in the life of Generation Z in Bosnia and Herzegovina. The study aims to analyze how social networks determine the growth and maturation of new generations in a dynamic social environment. In this context, the goal was to empirically establish and analyze the current situation concerning the topic in question and identify the key influencing factors. Research is based on the hypothesis that the use of the Internet from an early age and the interaction with the social networks of Generation Z change how these young people grow up. We have used following methods and techniques: basic methods of logical reasoning, general scientific methods - mixed method approach, methods and techniques for data collection. In conclusion, the initial hypothesis was verified, and it was stated that social networks play a significant role in the way Generation Z grows up and matures, which are new challenges for the socialization of this generation of young people in Bosnia and Herzegovina.*

Keywords: *Generation Z, social networks, Internet, youth behavior, Bosnia and Herzegovina*

MEDIJSKA PISMENOST KAO INSTRUMENT ZA ZAŠTITU DJECE I MALOLJETNIKA

Prof.dr. Emina Dedić Bukvić²¹⁴

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Apstrakt: Djeca očekuju, ali i trebaju, posebnu pažnju društva usmjerenu ka zadovoljavanju njihovih potreba koje počivaju na Konvenciji o pravima djeteta. UN Konvencija o pravima djeteta predstavlja prvi pravno obavezujući međunarodni instrument s namjerom zaštite prava djeteta. Četiri temeljna principa Konvencije bave se pitanjem prava djeteta, a ogledaju se u sljedećem: najbolji interes djeteta, pravo svakog djeteta da ne bude diskriminisano, pravo svakog djeteta da se njegovo mišljenje čuje u vezi sa pitanjima koja ga se tiču, te pravo svakog djeteta na opstanak i razvoj. Uz temeljne principe Konvencije, važno je izdvojiti i medijska prava koja su ovom Konvencijom obezbjeđena svakom djetetu. Bez obzira na propise, smjernice, te druge značajne međunarodne i nacionalne dokumente, suočeni smo sa nepotpunom primjenom Konvencije u praksi jer su zabilježeni brojni primjeri zanemarivanja najboljeg interesa djeteta i njegovih medijskih prava radi senzacionalizma, promocije, dezinformacija, govora mržnje, nerealnih standarda ljepote, predstavljanja identiteta djeteta u različitim situacijama, itd. U skladu sa tim najvažniji korak u zaštiti prava djeteta u medijskom okruženju jeste medijsko opismenjavanje – roditelja, odgojno-obrazovnih radnika i medijskih radnika. Kao jedna od funkcionalnih pismenosti, medijska pismenost omogućava saznanja o različitim medijima, vještine analize i kritičkog razumijevanja medijskih sadržaja, te vrednovanje tih sadržaja i njihovog uticaja na pojedinca i na društvo. Danas je značajno po(d)učiti roditelje, odgojno-obrazovne radnike i druge stručnjake da kritički čitaju i interpretiraju medijske poruke kako bi kod djece i mladih mogli podržati razvoj otvorenog, aktivnog i kritičkog stava prema medijima i medijskim sadržajima. Jačanje medijske pismenosti služi za samoosnaživanje profesionalnog položaja i prepoznavanje vlastite društvene važnosti i odgovornosti. Uz to, medijskim opismenjavanjem odrasli prepoznaju modalitete kontrolisanja vlastitih, ali i medijskih navika djece i mladih. Medijsko opismenjavanje i medijski odgoj predstavljaju obrazovni imperativ savremenog društva, kao i pretpostavku za kvalitetni inkluzivni odgojno-obrazovni pristup djeci i mladima.

Ključne riječi: medijska pismenost, najbolji interes djeteta, medijska prava, medijski odgoj.

Uvod

Medijska pismenost i medijski odgoj predstavljaju savremene koncepte koje je neophodno uvrstiti u odgojno-obrazovne procese djece i mladih. Veoma je značajno uvrstiti medijski odgoj u inicijalno obrazovanje budućih nastavnika i drugih stručnjaka za odgoj i obrazovanje (pedagozi, psiholozi, socijalni radnici), ali i u inicijalno obrazovanje budućih medijskih radnika.

Sloboda medija i slobodan pristup informacijama predstavljaju osnovu demokratskog društva i vrijednosti medijske pismenosti ogledaju se u osposobljavanju djece i mladih u učešću u društvenim procesima i jačanju interakcije među ljudima u javnom životu putem medija. Zbog očigledne raslojenosti društva i digitalnog jaza, medijskom pismenošću ublažava se nejednakost i osigurava se pristup medijima marginaliziranim i diskriminiranim skupinama.

---

²¹⁴ emina.dedic.bukvic@ff.unsa.ba

Konvencija o pravima djeteta, kao najvažniji međunarodni dokument kojim se štite prava djeteta obavezuje države potpisnice da obezbjede uslove za zaštitu djece u bilo kojem smislu. Pravo svakog djeteta jeste da bude zaštićeno od svih oblika nasilja i diskriminacije, u svim situacijama, što se odnosi i na medijski i na digitalni svijet. Pravo na obrazovanje u okviru kojeg će djeca i mladi razvijati medijska i digitalna znanja i vještine, kao i razumijevanje tih sadržaja, jeste jedno od osnovnih prava djeteta.

Od kraja prošlog vijeka, UNESCO je donio Deklaraciju o medijskom odgoju u kojoj se potiču političke i obrazovne vlasti na promociju medijskog odgoja kroz društvene i nastavne aktivnosti. To znači da je Deklaracijom potaknuto uvrštavanje sadržaje medijskog odgoja u obavezni nastavni proces, poduku roditelja, odgajatelja i drugih odraslih, poticati na istraživanja o ovoj temi, itd. Godine 2011., UNESCO je sumirao svoja istraživanja u dokumente koji predstavljaju „Kurikulum medijske i informacijske pismenosti za nastavnike“ i pružio praktične preporuke da integrišu sadržaje medijskog odgoja i medijske pismenosti u obrazovanje.

Uz UNESCO, Vijeće Evrope poklanja pažnju promociji i izučavanju sadržaja medijskog odgoja i obrazovanja i medijskog opismenjavanja građana. Posebno je značajan doprinos medijski opismenjenih građana za kreiranje demokratskog društva, te je medijski odgoj vrijedan „alat“ u poticanju građana ka kritičkom razmišljanju o medijskim porukama i sadržajima, kreativnosti i kritičkoj svijesti o medijima, te svakako i briga društva o očuvanju dječije privatnosti, sigurnosti i dostojanstva.

Potom, Evropska unija je ponudila okvir za politiku unapređenja medijske pismenosti, te krajem prošlog vijeka donijela i Preporuku o zaštiti maloljetnika i ljudskog dostojanstva od audiovizuelnih i informacionih usluga. Zatim donosi Akcioni plan za sigurnije korištenje Interneta putem suzbijanja štetnih i ilegalnih sadržaja. Početkom 2000. godine, Evropska unija formira ekspertne grupe koje, uz konsultacije, procijenjuju medijske poruke i sadržaje, kao i razvijenost medijske pismenosti.

Na osnovu prethodno napisanog moguće je prepoznati argumente koji ukazuju na potrebu unapređenja medijske pismenosti (Tajić, 2013):

- Medijska pismenost kao instrument za zaštitu djece i maloljetnika;
- Medijska pismenost kao instrument za zaštitu medijskih konzumenata;
- Medijska pismenost je preduslov za građansku participaciju;
- Medijska pismenost kao instrument za premošćavanje digitalnog jaza.

U skladu s ovim argumentima, Tajić (2013) stavlja težište na aktivan i odgovoran odnos i obrazovanje za medije, potom na znanja i vještine za sigurno korištenje medija, zatim na kritičko razumijevanje medijskih sadržaja kao i samog funkcionisanja medija. Prvobitno, medijska pismenost služi kao sredstvo za smanjivanje i spriječavanje negativnih uticaja medija na djecu i mlade, ali i za razvijanje znanja i vještina potrebnih za sigurno korištenje medija i kritičko razumijevanje medijskih sadržaja. Bitno je shvatiti na koji način funkcionišu mediji te znati napraviti pravi izbor onoga šta želimo gledati, slušati ili čitati.

Stav nastavnika i drugih stručnjaka za odgoj i obrazovanje prema medijima presudan je za uspjeh medijskog opismenjavanja djece i mladih. Medijsko učenje je aktivno učenje i usko je povezano s iskustvom djece i mladih s medijima. Neophodno je razvijati kod djece i mladih vještine interpretacije i stvaranja ličnog značenja iz brojnih verbalnih i vizuelnih simbola koje svakodnevno primaju posredstvom različitih vidova medija. Znači, naučiti djecu i mlade da se pametno služe medijima kao izvorima znanja i sredstvima stvaranja i komunikacije.

Medijska pismenost

U razumijevanju savremenog pristupa učenju i podučavanju, ali i razumijevanju savremenog stila života, značajno mjesto zauzima medijska pismenost. Kao jedna od ključnih pismenosti 21. vijeka, medijska pismenost, opisuje se kao sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i slanja poruka

posredstvom medija (Zgrabljic Rotar, 2005). Tajić (2013) izdvaja četiri elementa medijske pismenosti: pristup medijima, analiza medija i medijskih sadržaja, evaluacija medija i medijskih sadržaja i komunikacija putem medija. Navedeni elementi vode ka kritičkom autonomnom odnosu pojedinca prema medijima. Što znači da medijski pismena osoba jeste u stanju da izvrši izbor na osnovu informacija, razumije prirodu sadržaja i usluga i da iskoristi puni raspon mogućnosti koje im nude nove komunikacijske tehnologije (Tajić, 2013).

Vrijednosti medijskog opismenjavanja djece i mladih pogotovo je izražena u situacijama koje zahtijevaju angažman odraslih u prepoznavanju netačnih, neprimjerenih i nasilnih sadržaja u medijima. Rasprave o nasilju prikazanom u medijima pokrenule su brojna istraživanja tog fenomena, kao i propitivanje etičkih normi medija. Slika u medijima o društvu, okruženju i drugim segmentima značajnim za djecu i mlade može biti predstavljena kao nasilan, zao, opasan, utopijski i nadasve netačan sadržaj (Dedić Bukvić, Šuman, 2021). Naime, djeca i mladi čitajući i posmatrajući nasilne sadržaje u prilici su da pokazuju slična ili ista ponašanja u odnosima s vršnjacima i s odraslima. Upravo to ukazuje da se modeliranje ponašanja temelji na identifikaciji, imitaciji i učenju uloga, a zavisi od individualnih i društvenih faktora koji će taj model učiniti privlačnim i bez obzira na predznak ponašanja. Potrebno je i dodati da nasilni sadržaji podižu agresivnost, podučavajući posmatrača kako biti nasilan putem ponavljanja ponašanja i kreiranja iskustva i stvaranja agresivnih emotivnih podražaja. Zečević (2017) tvrdi da djeca i mladi prate medijske sadržaje koji su interesantni njihovim autoritetima (roditelji, staratelji, vršnjaci) što potvrđuje potrebu za medijskim opismenjavanjem i odraslih i djece i mladih.

Ipak, vrijedno spomena jeste da mediji trebaju uvijek polaziti od najboljeg interesa djece i mladih, da trebaju voditi računa o kontekstu, prirodi i senzibilnosti sadržaja o kojem se izvještava, pogotovo kada je riječ o dječijoj emotivnoj involviranosti u događaje (Zurovac, 2017). Svakako, uz stručnjake iz medijske sfere, odgovornost je i na drugim odraslim (roditelji, staratelji, nastavnici i sl.) da skrbe i štite djecu i mlade. Medijska pismenost doprinosi i ublažavanju nejednakosti i premošćavanju digitalnog jaza u tri pravca djelovanja: osiguravanjem jednake razvijenosti infrastrukture, obrazovanjem marginaliziranih društvenih grupa (na osnovu društveno-ekonomskog primanja) i poticanjem kreiranja medijskih sadržaja namijenjenim osobama s određenim teškoćama.

Medijski odgoj

Kao neizostavan dio odgojno-obrazovnog procesa smatra se medijski odgoj. Savremeni odgojno-obrazovni proces ističe razvijanje aktivnog i odgovornog odnosa i obrazovanja za medije. Pod tim ne podrazumijeva sam pristup medijima, jer to nije jedini način participacije u društvu. Neophodno je djeca i mladi, odnosno građani analiziraju informacije, da ih kritički razumiju i da reaguju na njih na adekvatan način.

Medijski odgoj je dio temeljnog prava svakog pojedinca u svakoj zemlji na slobodu izražavanja i prava na informacije, te predstavlja instrument za izgradnju i održavanje demokratije. Tajić (2013) tumači medijski odgoj kao nastavne prakse koje nastoje razviti medijske kompetencije. A pod medijskom kompetencijom podrazumijeva kritički i razuman stav prema medijima s ciljem izgradnje uravnoteženog građanstva, sposobnog da donese vlastite odluke na temelju raspoloživih informacija.

Kroz medijski odgoj pojedinci uče kako da pristupe i proizvode poruke, da odaberu najprikladniji medij za komunikaciju i da imaju veći uticaj na medijsku ponudu i proizvodnju. Medijski odgoj je sredstvo ostvarivanja prava na slobodu izražavanja i informisanja, te da doprinosi ličnom razvoju pojedinca i njegovom većem učešću i interaktivnosti u društvu.

Kao dio temeljnih prava svakog pojedinca, dio prava na izražavanje, prava na informacije, medijski odgoj omogućava pojedincima kreativno i kritičko učešće s upotrebom medija za razvoj i demokratizaciju komunikacije (Zgrabljic Rotar, 2005).

Kada govorimo o medijima i odgoju, prepoznamo dva osnovna koncepta: odgoj sa medijima i odgoj za medije. Odgoj sa medijima predstavlja medije kao oruđe, kao sredstvo i pomoć pri učenju, a odgoj za medije jeste koncept u kojem se mediji opisuju kao konstitutivni element svakodnevnog života i

iskustva. S namjerom da se istakne značaj drugog koncepta (odgoj za medije) nude se neki modeli uvođenja odgoja za medije u formalno obrazovanje kao nastavni predmet, kao dio postojećeg nastavnog plana i programa, kao vještina nastavnika da integriše odgoj za medije u okvire već postojećih nastavnih sadržaja, te kao model slobodne aktivnosti.

Još sredinom prošlog vijeka UNESCO je naglasio da medijski odgoj predstavlja značajno odgojno-obrazovno područje. Od tada, pa do danas, medijski odgoj je integrisan u školske programe, kao zaseban nastavni predmet, kao dio postojećeg nastavnog predmeta (npr., maternjeg jezika i književnosti), kao dio različitih nastavnih predmeta i kao slobodna aktivnost.

Medijski odgoj potiče izgradnju samosvijesti i autonomnosti djece i mladih u odnosu prema medijima, te potiče razvoj kritičke distance prema medijskim konstrukcijama (Dedić Bukvić, Šuman, 2021). Time se potvrđuje stav da medijskim odgojem djeca i mladi sistematično i detaljno istražuju medije s namjerom prepoznavanja, razumijevanja, konstrukcije i prezentacije poruka koje se promovišu kroz medije. Medijski odgoj zahtijeva aktivno učestvovanje nastavnika i drugih stručnjaka za odgojno-obrazovni proces u digitalnom i medijskom životu djece i mladih s namjerom podrške, usmjeravanja i razumijevanja izbora medijskog sadržaja, kao i razgovora o tome. Kako ističe Ibrahimbegović Tihak (2017) neophodno je da odrasli prate koje medijske sadržaje konzumiraju i objavljuju djeca i mladi, da prate s kim razgovaraju, koje igre igraju, te redovno razgovaraju s njima o tim aktivnostima.

Turčilo (2017) ističe da Internet i drugi mediji nisu ni dobri ni loši, nego onakvi kakvim ga oblikuju korisnici medija. Znači, odgojem i obrazovanjem pripremamo djecu i mlade, ali svakako i odrasle, da konstruktivno upotrebljavaju medije i da kvalitetno iskoriste njihove potencijale. Kritički pristup medijima nikako ne znači negativan odnos prema njima, nego pristup praćen radoznalošću, istraživanjem i propitivanjem medija (Dedić Bukvić, Šuman, 2021).

Shaw i Wood (2009) ponudili su smjernice kojima postizemo da mediji budu korisni i prisutni u životu djece i mladih. Autori smatraju da djeca mlađa od pet godina trebaju pratiti medijske sadržaje uz prisustvo odrasle osobe s kojom će razgovarati o sadržaju, o moralnim pitanjima, a posebno objasniti stvarnost od mašte. Djeca starija od pet godina mogu ponekad pratiti medijske sadržaje bez nadzora, ali samo sadržaje koji su poznati odraslima. I za ovaj uzrast važno je da uz odrasle prate medijske sadržaje te da se takva navika zadrži i kod starije djece i adolescenata. Ustvari, bez obzira da li prate sadržaje na televiziji ili na računaru, neophodno je nadzirati djecu i mlade pri istraživanju tih sadržaja. Tokom zajedničkog gledanja medijskih sadržaja, važno je da odrasli prate emocije i ponašanje djece i mladih kako bi blagovremeno reagovali na neuobičajene emocije i oblike ponašanja (uznemirenost, pomjeranje pogleda s ekrana, znojenje dlanova, trzanje ruku i sl.). Kako su odrasli uzor djeci i mladima, onda je potrebno da i odrasli kontrolišu vlastita ponašanja i konzumiranje medija i nauče djecu i mlade poželjnim obrascima ponašanja.

Metodologija istraživanja

Ibrahimbegović Tihak (2015) ističe da uključivanje medija u odgojno-obrazovni proces podrazumijeva sljedeće aktivnosti: vođenje medijskog dnevnika, čitanje/gledanje/slušanje i diskusiju, analizu i dekonstrukciju medijskih sadržaja, komparacija medijskih poruka koje izvještavaju o istim događajima, simulacija i igranje uloga itd. Kao početak za preuzimanje odgovornosti i osvještavanja o konzumiranju medija, potrebno je voditi medijski dnevnik. To znači da u određenom vremenskom periodu bilježimo vrijeme koje smo proveli uz medije, ključne teme i informacije koje smo saznali putem medija, kao i osjećaje koje smo proživjeli uz medije. Vođenje medijskog dnevnika omogućava praćenje interakcije s medijima na dnevnom nivou te realniju perspektivu o tome koliko vremena provodimo s medijima (Ibrahimbegović Tihak, 2017). Uz podršku medijskog dnevnika pokreće se diskusija, analiza i dekonstrukcija medijskih sadržaja, ali svakako i prilika za odgojno djelovanje na djecu i mlade.

Tokom inicijalnog obrazovanja studenti Odsjeka za pedagogiju pripremaju se za odgojno-obrazovni rad prvenstveno s djecom i mladima, te u skladu sa Nastavnim planom i programom (www.ff.unsa.ba/files/trajno/npp_2019/NPP-Pedagogija-2019-2020-TK1.pdf) osposobljavaju se i da

prepoznaju i uvažavaju potrebe i različitosti učesnika odgojno-obrazovnog procesa, razvijaju vještine savjetodavnog rada, te razvijaju medijsku i informacijsku pismenost. Ukoliko se budući pedagozi opredijele za rad u odgojno-obrazovnim i u medijskim institucijama, razvijanje medijske i informacijske pismenosti jeste ključan segment njihovog profesionalnog identiteta. To znači da obrazovanjem preuzimaju odgovornost da poštuju prava koja su zagarantovana brojnim nacionalnim i međunarodnim aktima i odgajaju djecu i mlade da konstruktivno i odgovorno upotrebljavaju medije. Na takav način formira se autonoman, zreo i aktivan građanin koji zna odabrati kvalitetne informacije i odgovorno komunicirati u medijskim i drugim procesima (Zgrabljčić Rotar, 2005). Zaštita djece i mladih od negativnih efekata medija i diskurs opasnosti samo su jedan od segmenata medijskog odgoja (Vajzović i dr., 2021).

Na tragu iznesenih stavova autorice Ibrahimović Tihak (2017), osmišljen je zadatak u okviru izbornog predmeta Medijska pedagogija koji izučavaju studenti Odsjeka za pedagogiju Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta tokom II semestra I godine I ciklusa studija. Zadatak koji su studenti pripremali i realizovali jeste *medijski dnevnik*. U periodu od 15 dana, studenti su pratili medije i detaljno bilježili sljedeće elemente: vrste medija i njihovu funkciju (informativna, zabavna, obrazovna i sl.), vrijeme provedeno uz medije, zid vijesti (zid pozitivnih/negativnih/lažnih vijesti), jedan dan bez medija – osmišljavali su aktivnosti tokom dana u kojem ne konzumiraju medijske sadržaje, te kao posljednji element medijskog dnevnika zamislili su se u ulozi vlasnika medija i nudili nove medijske sadržaje, kao i sadržaje koji su prihvatljiviji za djecu i mlade.

Na osnovu prethodno napisanog proizilazi cilj istraživanja koji glasi: analizom i deskripcijom medijskih dnevnika prepoznati medijske navike i medijske potrebe mladih, te prepoznati stavove o poželjnim medijskim sadržajima za djecu i mlade. Na osnovu postavljenog cilja određena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koje vrste medija konzumiraju studenti i koja je njihova funkcija?
2. Koliko vremena studenti provode tokom jednog dana?
3. Prilikom praćenja medija, koje pozitivne, negativne i lažne vijesti prepoznali su studenti?
4. Koje aktivnosti nude studenti za dan bez medija?
5. Koje medijske sadržaje izdvajaju studenti kao poželjne za djecu i mlade?

Za potrebe ovog istraživanja korištena je metoda teorijske analize i deskriptivna metoda, te od tehnika istraživanja rad na dokumentaciji, a instrument istraživanja jeste matrica za izradu medijskog dnevnika. Uzorak istraživanja čini 76 medijskih dnevnika od istog broja studenata koji su pohađali nastavu iz izbornog predmeta Medijska pedagogija u akademskoj 2019/2020., 2020/2021. i 2021/2022. godini.

Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Tokom tri akademske godine, nastavu iz izbornog predmeta Medijska pedagogija pohađalo je ukupno 76 studenata. Jedna od aktivnosti koje su opisane Silabusom ovog izbornog predmeta jeste *medijski dnevnik*. Za realizaciju odabranog zadatka, studenti su pratili matricu za izradu medijskog dnevnika koju su činili sljedeći elementi: vrste medija i njihovu funkciju (informativna, zabavna, edukativna i sl.), vrijeme provedeno uz medije, zid vijesti (zid pozitivnih/negativnih/lažnih vijesti), jedan dan bez medija – planirali su aktivnosti tokom dana u kojem ne konzumiraju medijske sadržaje, biti vlasnik medija i osmisliti nove medijske sadržaje, s posebnim naglaskom na sadržaje koji su primjereni djeci i mladima. U periodu od 15 dana, studenti su pratili i bilježili očekivane elemente medijskog dnevnika i u skladu s tim podacima kreirali vlastiti medijski dnevnik kojim su predstavili medijske navike i medijske potrebe, te osmislili medijske sadržaje prilagođene djeci i mladima.

Vrste medija i njihova funkcija

Prilikom analize medijskih dnevnika utvrđeno je da studenti konzumiraju sljedeće vrste medija:

- a) Društvene mreže i to na prvom mjestu je Instagram, potom Snapchat i Tik Tok, pa Pinterest i YouTube, te na posljednjem mjestu su Facebook i Twitter; u samo dva medijska dnevnika uočeno je praćenje odabranih podcast emisija;

- b) Portali kao što su Klix.ba, n1info.com, Avaz.ba, 24sata.info, Vijesti.ba, Slobodna Bosna.ba,
- c) TV emisije istorijskog i dokumentarnog žanra, zatim emisije koje prate život „običnih“ ljudi ili reality show i emisije takmičarskog karaktera, serije porodičnog žanra i sapunice, kriminalističke i akcijske serije, kulinarske emisije, te emisije s vjerskim sadržajima; Vrijedno je istaknuti da većinu emisija koje se emituju na određenim TV kanalima studenti prate putem adekvatnih YouTube kanala;
- d) Platforme za nastavu i riječ je o platformi za video komunikaciju Zoom, potom o platformi BISER koja predstavlja digitalnu platformu za učenje (moodle) i prilagođena je potrebama nastavnika i studenata Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta, vrlo rijetko je za nastavne svrhe korištena aplikacija Google Classroom, te na kraju prepoznato je da se nastava odvijala i uz video pozive putem viber aplikacije.

Uvidom u sadržaj medijskih dnevnika studenata utvrđeno je da najviše biraju medije čija je funkcija zabava konzumenata. Nakon medija zabavnog karaktera, studenti su birali medije s obrazovnom funkcijom i razlog za to jeste što studenti koji su pohađali izborni predmet u odabrane tri akademske godine su prisustvovali nastavi u online formatu zbog pandemije COVID 19. I na posljednjem mjestu, studenti su birali medijske sadržaje koji su informativne funkcije.

Vrijeme provedeno uz medije

Analizom ovog elementa iz medijskih dnevnika studenata Odsjeka za pedagogiju utvrđeno je da su studenti tokom jednog dana prosječno provodili između 11 i 13 sati uz medije. To znači da su konzumirali sadržaje zabavnog i informativnog karaktera između pet i osam sati tokom jednog dana. Studenti su provodili do šest sati dnevno uz obrazovne sadržaje, tačnije uz platforme putem kojih se odvijao nastavni proces.

Zid vijesti

Jedan od elemenata medijskog dnevnika jeste zid vijesti. Naime, studenti su prepoznavali vijesti i razvrstavali ih u tri grupe: pozitivne, negativne i lažne vijesti. Kako bi prepoznali ove vrste vijesti, studenti su prethodno upoznati s ključnim pojmovima i razumijevali su šta to čini pozitivne, negativne i lažne vijesti, te na koji način kritički promišljati o istima.

Analizom medijskih dnevnika prepoznato je koje pozitivne, negativne i lažne vijesti u medijima studenti su uočili i koje su konzumirali u predviđenom vremenskom okviru.

Pozitivne vijesti opisuju sadržaje koji su pozitivnog karaktera, radosne i ohrabrujuće vijesti i potiču prijatne i pozitivne emocije kod korisnika medija. Tokom praćenja medija, studenti su istakli da u medijima nisu primijetili značajan broj pozitivnih vijesti i da ih je veoma teško prepoznati u mnoštvu lažnih i negativnih vijesti. Od pozitivnih vijesti, studenti su izdvojili sljedeće: uspjeh grupa ili pojedinaca na takmičenjima (ponajviše su vijesti iz sporta, a najmanje iz obrazovanja), sadržaji koji promoviraju određena turistička mjesta u BiH, potom vijesti o podršci u finansiranju pristupa u određenim aktivnostima pojedinih pripadnika ugroženih grupa stanovništva BiH, događaji muzičkog, kulturnog i umjetničkog karaktera.

Negativne vijesti predstavljaju vijesti koje opisuju događaje, ljude, društvene okolnosti u negativnom svjetlu i ukazuju da se u svijetu dešavaju samo negativni događaji, te izazivaju negativne psihološke efekte. U vrijeme pandemije COVID 19, povećan je broj negativnih vijesti koje su distribuirali mediji i koje značajno utiču na razumijevanje stvarnosti kod mladih. Pa su tako studenti zabilježili u svojim medijskim dnevnicima negativne vijesti i to o saobraćajnim nesrećama, o kaznenim djelima maloljetnika, o ubistvima u njihovoj okolini kao i negdje drugo u svijetu, nasilju među i nad mladim ljudima zbog etničkih, rasnih i spolnih razlika, sadržaje koji potiču nasilje i mržnju prema određenim grupama ljudi, vijesti o podacima smrtnosti tokom pandemije i otežanih okolnosti za liječenjem bolesnika, te vijesti o nemogućnosti pribavljanja vakcina i adekvatnih lijekova za bolesnike, vijesti o siromaštvu ljudi iz BiH, itd.

Lažne vijesti podrazumijevaju sadržaje kojima njihovi kreatori zavaravaju konzumente i stvaraju lažnu sliku o određenim pojavama, ljudima, objektima, događajima. Studenti su zapazili najviše lažnih vijesti u svim vrstama medija o temi pandemije COVID 19., potom prepoznali su lažne vijesti o učesnicima određenih reality show-a, zatim lažne vijesti o saobraćajnim nesrećama, oružanim

sukobima i sličnim događajima, lažnim fotografijama određenih poznatih ličnosti iz svijeta muzike. Studenti su često prepoznali lažne vijesti kojima se korisnici medija potiču na govor mržnje i nasilnu komunikaciju. Lažne vijesti o prirodi i stanovništvu, te lažne vijesti o ugroženim životinjama vrlo rijetko su uočili studenti tokom kreiranja medijskog dnevnika.

Jedan dan bez medija

Pri izradi medijskog dnevnika, studenti su trebali osmisliti jedan dan u kojem neće konzumirati medije. Aktivnosti koje su predvidjeli za dan bez medija jesu posjete rodbini, druženje s prijateljima, fizičke aktivnosti (trčanje, šetnja i sl.) u prirodi, čitanje knjiga i časopisa, vrijeme posvećeno kuhanju i vježbanju kulinarskih vještina, druženje sa životinjama, putovanje do određenog mjesta i upoznavanje znamenitosti tog mjesta, posjete kulturnim i umjetničkim događajima i institucijama, te pisanje pjesama i priča.

Vlasnik medija

Kao posljednji element kojeg su studenti osmišljavali prilikom izrade medijskog dnevnika odnosio se da iz uloge vlasnika medija kreiranje nove medijskih sadržaja adekvatne za djecu i mlade, potom da isključe nepoželjne medijske sadržaje i promovisu trenutne i primjerene medijske sadržaje za djecu i mlade. Analizom medijskih dnevnika uočeni su sljedeći medijski sadržaji koji su kao nove sadržaje ponudili studenti za djecu i mlade: obrazovni programi za djecu i mlade iz pojedinih naučnih oblasti, obrazovni kvizovi i emisije kao što su pitalice, potom animirani filmovi koji potiču razvoj mašte, kreativnosti i pozitivne vrijednosti. Studenti, kao vlasnici medija, isključili bi sadržaje koji prikazuju nasilne događaje, emisije koje su reality karaktera, animirane filmove koji su ispunjeni nasiljem, te umanjili prikazivanje emisija informativnog karaktera. Od trenutnih medijskih sadržaja, studenti bi zadržali i promovisali sljedeće: obrazovne emisije koje nude sadržaje iz pojedinih nastavnih predmeta i podučavaju djecu i mlade određenim naučnim informacijama (primjeri TV škola), određene dokumentarne filmove i emisije koje prikazuju život životinja, život ljudi u specifičnim okolnostima i slično, te muzičke show emisije takmičarskog karaktera.

Analizom i deskripcijom medijskih dnevnika studenata Odsjeka za pedagogiju prepoznate su njihove medijske navike i medijske potrebe, kao i stavovi o poželjnim medijskim sadržajima za djecu i mlade. Podaci iz medijskih dnevnika ukazuju da mladi najviše konzumiraju društvene mreže kako za zabavu, tako i za obrazovanje, potom za informisanje, te da uz medije utroše u prosjeku 13 sati dnevno. Čak do šest sati dnevno provedu uz određene platforme za nastavu i učenje. U medijskim dnevnicima studenti su najviše pažnje posvetili negativnim vijestima, te i lažnim vijestima, jer su ove vrste vijesti najzastupljenije u medijima koje su konzumirali mladi. Ukoliko bi omogućili sebi dan bez medija, studenti su ponudili aktivnosti koje bi im okupirale pažnju i usmjerili ka face to face komunikaciji, čitanju, te jačanju tijela i duha. Kao vlasnici medija prepoznali su poželjne i vrijedne medijske sadržaje za djecu i mlade, te ponudili prijedloge za kreiranje novih medijskih sadržaja. Također su istakli koje medijske sadržaje bi isključili i time onemogućili njihovo praćenje kod djece i mladih.

Rezultati dobijeni iz analize i deskripcije medijskih dnevnika ukazali su na značaj medijske pismenosti kod mladih osoba a posebno kod mladih koji se pripremaju za odgojno-obrazovni rad. U skladu s tim, posebna pažnja ovog rada usmjerena je ka medijski opismenjenom stručnjaku za odgoj i obrazovanje.

Medijski opismenjen stručnjak za odgoj i obrazovanje

Jedan od ključnih imperativa savremenog odgoja i obrazovanja djece i mladih jeste razvoj medijske pismenosti. To znači da stručnjaci u odgoju i obrazovanju pružaju prilike djeci i mladima za razvoj kritičkog mišljenja koje će ih učiniti svjesnim toga kako mediji konstruišu značenja, utiču na korisnike medija i obrazuju ih, te kako korisnicima nameću određene poruke, stavove i vrijednosti. Medijski odgoj treba da sadrži kritičku medijsku pismenost koju Trninić (2018) opisuje kao društveni proces koji uključuje višestruke dimenzije i interakcije sa više tehnologija koje su povezane sa transformacijom obrazovanja i demokratizacijom društva. To znači da će djeca i mladi, uz podršku stručnjaka za odgoj i obrazovanje, istraživati skrivena značenja medijskih poruka i postavljati pitanja kako bi utvrdila autentičnost medijskog sadržaja. Pitanja koja će pomoći djeci i mladima u

razumijevanju vijesti i medijskih sadržaja, te posebno ih osvijestiti o postojanju i prepoznavanju lažnih vijesti su:

- Ko je kreirao poruku i gdje je objavljena poruka?
- S kojom svrhom je kreirao poruku?
- Ko je ciljana publika?
- Koje se vrijednosti, ideje i informacije prenose sadržajem?
- Šta je izostavljeno iz sadržaja?
- Na koji način ste interpretirali sadržaj?
- Koju reakciju je izazvao sadržaj?

Uz ovakav pristup, djeca i mladi mogu da razumiju stvarnost koju posmatraju kroz medije od stvarnosti koju proživljavaju u životu, prepoznaju i spriječavaju medijsku manipulaciju, štite vlastita medijska prava i medijska prava drugog, itd. No, medijska pismenost i pružanje prilika za medijski odgoj omogućavaju djeci i mladima da koriste medije na konstruktivan način. To znači da djeca i mladi kroz medijski odgoj razvijaju svijest i kritičko promišljanje o pozitivnim odlikama medija, te njihovom pozitivnom djelovanju na život pojedinaca. U tom smislu, djeca i mladi uče razumijevati medijske sadržaje, tumačiti ideologiju koju zastupaju mediji, potom prepoznaju diskriminirajuće i nasilne sadržaje, te uče se kreiranju medijskih sadržaja i poželjnoj promociji tih sadržaja.

Uključivanje medija u odgojno-obrazovni proces omogućava djeci i mladima da češće praktikuju određene aktivnosti uz podršku medija i mentorisanje stručnjaka u odgoju i obrazovanju, a time im se pružaju prilike da razvijaju medijsku kompetenciju za samostalno i sigurno korištenje medija. Stručnjaci u odgoju i obrazovanju jesu mentori djeci i mladima u razvijanju medijske pismenosti. Stoga, Ciboci i saradnici (2020) prepoznaju četiri obrasca u razvijanju medijske pismenosti:

- Prvi obrazac podrazumijeva osnovne vještine medijske pismenosti, odnosno djeca i mladi znaju koje informacije smiju i ne smiju dijeliti na digitalnim platformama, znaju kako ograničiti grupu prijatelja i izbrisati one koji im ne smiju biti na listi, znaju kako podijeliti fotografiju i promijeniti postavke privatnosti, znaju postaviti aplikaciju na uređaj/medij te znaju odabrati ključne riječi u procesu pretraživanja.
- Drugi obrazac jeste nazvan stvaralačke vještine medijske pismenosti, a odnosi se na kreiranje stranice i/ili profila na Internetu.
- Treći obrazac je kritički aspekt medijske pismenosti i usmjeren je ka provjeri informacija koje su im dostupne i lako donose odluku o vjerodostojnosti tih informacija.
- Posljednji, četvrti obrazac predstavlja vještine uređivanja vlastitog sadržaja što znači da znaju postaviti video ili drugi sadržaj koji su kreirali i znaju uređivati sadržaje koje su sami kreirali i postavili na digitalne platforme.

Stručnjaci u odgoju i obrazovanju, kroz različite aktivnosti i programe, potiču razvoj medijske pismenosti djece i mladih. Pa je ključno da stručnjaci u odgoju i obrazovanju primijenjuju interdisciplinarni pristup u medijskom odgoju i medijskom obrazovanju djece i mladih.

Zbog kompleksnosti medijskih sadržaja, ali i prevelike izloženosti djece i mladih tim sadržajima, Čengić (2019) izdvaja tri strategije u posredovanju između djece i mladih i medija. Prva strategija jeste aktivna ili evaluacijska strategija kojom stručnjaci u odgoju i obrazovanju razgovaraju s djecom i mladima o medijima i medijskim sadržajima. Potom slijedi restriktivna strategija u kojoj stručnjaci u odgoju i obrazovanju ograničavaju pristup određenim medijskim sadržajima ili medijima uopšte putem postavljanja vremenskih ograničenja ili korištenja određenih tehničkih mjera (pin kodovi, filteri i sl.). Treća strategija jeste zajedničko korištenje medija u kojoj stručnjaci u odgoju i obrazovanju skupa s djecom i mladima prate medijske sadržaje, vrše monitoring i evaluaciju medija i

medijskih sadržaja. Veoma je važno voditi računa o ograničavanju pristupa medijima, jer uskraćivanjem prava na slobodu informisanja, ugrožava se učešće djece i mladih u medijskom okruženju, digitalnoj kulturi i društvu uopšte.

Svjesni da djeca i mladi znaju baratati medijima, ipak ne znaju kritički promišljati o medijskom sadržaju, te ne znaju sigurno i prihvatljivo konzumirati medijske sadržaje, ukazuje da im je neophodna podrška stručnjaka za odgoj i obrazovanje kako bi razvili se u medijski aktivne i odgovorne građane društva. Ovo ukazuje da odrasli, bilo da su roditelji, nastavnici, pedagozi i drugi stručnjaci, moraju razvijati medijsku pismenost kako bi podržali djecu i mlade u razvijanju njihove medijske pismenosti i kako bi ih medijski odgojili za medijski posredovani svijet.

Zaključna razmatranja

Djeca i mladi odrastaju okruženi medijima i u stalnom su kontaktu s medijskim sadržajima. Za konzumiranje tih sadržaja potrebna im je medijska pismenost, odnosno sposobnost kritičkog vrednovanja poruka i prepoznavanja autentičnosti medijskog sadržaja. Promocija i aktivno poticanje razvijanja medijske pismenosti zasnovano je na brojnim međunarodnim dokumentima, a posebno zagarantovano Konvencijom o pravima djeteta kojom se nalaže zaštita djece i mladih u bilo kojem smislu. Stoga, zadatak društva jeste poticanje aktivnog i odgovornog odnosa i obrazovanja za medije, potom poticanje razvoja znanja i vještina za sigurno korištenje medija, te kritičko razumijevanje medijskih sadržaja kao i samog funkcionisanja medija. To znači da društvo stavlja fokus na djecu i na mlade, ali svakako i na odrasle koji će uz odgovarajuće strategije posredovanja s medijima podjednako usmjeriti pažnju na mogućnosti medija i njihove potencijalne rizike. Vrijedno je istaknuti da jedina odgovornost odraslih nije samo zaštita djece, već su odgovorni da kreiraju prilike za razvoj potencijala djece i mladih, da kao mentori koriste prednosti medija za različite aspekte ličnog razvoja, obrazovanja, uspostavljanja socijalnih kontakata i razonode. Za pedagoški i društveni kontekst važno je da odgojno-obrazovne zajednicu promovišu medijsku pismenost i medijski odgoj, te stvaraju uslove za poželjne i vrijedne obrasce ponašanja.

Literatura:

1. Ciboci, L., Ćosić Pregrad, I., Kanižaj, I., Potočnik, D., Vinković, D. (2020). *Nacionalno istraživanje o sigurnosti djece na internetu*. Zagreb: HR Kids Online.
2. Čengić, L. (2019). *Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implementaciju projekata unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: MEDIACENTAR.
3. Dedić Bukvić, E., Šuman, M. (2021). *Nastavnici kao digitalni mentori: podrška u radu s djecom i mladima u digitalnom okruženju*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
4. Ibrahimbegović Tihak, V. (ur). (2015). *Medijska pismenost u digitalnom dobu*. Sarajevo: Dobra knjiga.
5. Ibrahimbegović Tihak, V. (2017). *Medijska pismenost: prevencija zloupotrebe i preduslov kvalitetnog učešća djece i mladih u medijima. Mediji u najboljem interesu djeteta: pregled znanja i iskustava kreatora medijskih sadržaja*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.
6. Kuzmanović, D., Zlatarović, V., Anđelković, N., Žunić-Cicvarić, J. (2019). *Deca u digitalnom dobu: Vodič za bezbedno i konstruktivno korišćenje digitalne tehnologije i interneta*. Užice: Užički centar za prava deteta.
7. Shaw, R., Wood, S. (2009). *Epidemija popustljivog odgoja*. Zagreb: V.B.Z. d.o.o.
8. Tajić, L. (2013). *Medijska pismenost u BiH*. Sarajevo: Internews u BiH.
9. Trninić, D. (2018). *Sadržaj u medijima i kritička medijska pismenost. Zbornik radova izloženih na naučnoj konferenciji sa međunarodnim učešćem (Re)konstrukcija društvene stvarnosti*. Banja Luka: Univerzitet u Banja Luci, Fakultet političkih nauka.

10. Turčilo, L. (2017). Online mediji i djeca: „Digitalni urođenici“ kao kreatori, subjekti i objekti u digitalnim medijima. *Mediji u najboljem interesu djeteta: pregled znanja i iskustava kreatora medijskih sadržaja*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.
11. Vajzović, E., Hibert, M., Turčilo, L., Vučetić, V., Silajdžić, L. (2021). *Medijska i informacijska pismenost: dizaj učenja za digitalno doba*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
12. Zečević, I. (2017). Uticaj medija na djecu. *Mediji u najboljem interesu djeteta: pregled znanja i iskustava kreatora medijskih sadržaja*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.
13. Zgrabljic Rotar, N. (ur). (2005). *Medijska pismenost i civilno društvo: Zbornik radova*. Sarajevo: Mediacentar.
14. Zurovac, Lj. (2017). Medijska samo-regulativa za najbolji interes djeteta. *Mediji u najboljem interesu djeteta: pregled znanja i iskustava kreatora medijskih sadržaja*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.

MEDIA LITERACY AS AN INSTRUMENT FOR PROTECTION CHILDREN AND MINORS

Abstract: *Children expect, but also need, special attention from society aimed at meeting their needs, which are based on the Convention on the Rights of the Child. The UN Convention on the Rights of the Child is the first legally binding international instrument intended to protect children's rights. The four fundamental principles of the Convention deal with the issue of children's rights, and are reflected in the following: the best interests of the child, the right of every child not to be discriminated against, the right of every child to have his or her opinion heard in relation to issues that concern him or her, and the right of every child to survival and development. In addition to the basic principles of the Convention, it is important to single out the media rights that are provided to every child by this Convention. Regardless of the regulations, guidelines, and other significant international and national documents, we are faced with incomplete application of the Convention in practice, as there have been numerous examples of neglecting the best interests of the child and his media rights for the sake of sensationalism, promotion, misinformation, hate speech, unrealistic standards of beauty, presenting the child's identity in different situations, etc. Accordingly, the most important step in protecting children's rights in the media environment is media literacy - of parents, educators and media workers. As one of the functional literacy, media literacy enables knowledge about different media, skills of analysis and critical understanding of media contents, and evaluation of those contents and their impact on the individual and on society. Today, it is important to teach parents, educators and other experts to critically read and interpret media messages so that children and young people can support the development of an open, active and critical attitude towards the media and media content. Strengthening media literacy serves for self-empowerment of the professional position and recognition of one's own social importance and responsibility. In addition, through media literacy, adults recognize the modalities of controlling their own, but also the media habits of children and young people. Media literacy and media education represent an educational imperative of modern society, as well as a prerequisite for a quality inclusive educational approach to children and young people.*

Keywords: *media literacy, best interests of the child, media rights, media education.*

HRANITELJSTVO KAO ALTERNATIVNI OBLIK ZBRINJAVANJA DJECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA – IZAZOVI PRAKSE

Prof.dr. Lejla Osmić, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za pedagogiju²¹⁵

Mr. sc. Alma Hadžić, Odgojni centar Kantona Sarajevo²¹⁶

Sažetak: Poticajni uvjeti porodičnog okruženja, zajednice u kojoj se uči i po(d)učava temeljnim ljudskim vrijednostima, imperativ su svakog odgojno – obrazovnog djelovanja sa ciljem da se djeci obezbijedi mogućnost njihovog optimalnog rasta i razvoja. U tom smislu, roditelji imaju primarnu odgovornost i nezamjenjivu ulogu u životu djeteta. Ipak, brojni su slučajevi da djeca bivaju izložena različitim oblicima netrpeljivosti, straha, boli, kontinuiranim svađama ili nepovoljnim životnim uvjetima usljed niskog socio – ekonomskog statusa porodice. To je dovoljnim razlogom za alternativno zbrinjavanje djece odnosno izuzimanje djeteta iz njegove biološke porodice i smještaja u neki od oblika alternativne brige. Alternativni oblici brige uključuju hraniteljstvo, usvojenje i smještaj u odgovarajuće institucije za brigu o djeci, a odluka o obliku alternativne brige ovisi o više faktora. Međutim, onaj najvažniji odnosi se na princip najboljeg interesa svakog djeteta individualno tokom cjelokupnog postupka odlučivanja. Na osnovu brojnih istraživanja, hraniteljstvo uvažava najbolji interes djeteta te se, shodno tome, preferira i preporučuje u odnosu na institucionalne oblike zbrinjavanja. Cilj rada je predstaviti osnovne karakteristike hraniteljstva kao alternativnog oblika brige, njegovo formalno utemeljenje u zakonskoj regulativi, te iskustva u implementaciji. U tu svrhu korištena je deskriptivno – analitička metoda te intervjuiranje ključnih aktera uključenih u proces donošenja odluke i izmještanja u hraniteljsku porodicu kako bi se ispitala njihova iskustva. Rad predstavlja svojevrsan doprinos promišljanju teorije i prakse hraniteljstva kao alternativnog oblika brige u najboljem interesu djeteta.

Ključne riječi: djeca bez roditeljskog staranja, alternativna briga, hraniteljstvo;

Uvod

Dijete je integralnim dijelom porodice u kojoj ono zadovoljava osnovne životne potrebe, te kroz interpersonalne odnose sa njenim ostalim članovima raste i razvija se. Sveukupan porodični ambijent i odnosi među članovima porodice utiču na razvoj djeteta (intelektualni, tjelesni, moralni, radni, estetski), kao i na zadovoljavanje djetetovih potreba za pripadanjem, sigurnošću, (samo)poštovanjem i (samo)aktualizacijom. Shodno tome, dječija zaštita je sastavnim dijelom brojnih zakonskih pretpostavki kojima se osiguravaju prava djeteta, ali i dužnosti roditelja da obezbijede uvjete života koji omogućavaju pravilan psihofizički razvoj djeteta. Pored zakonom propisanih odgovornosti, dužnosti i prava roditelja sa ciljem zaštite ličnih i materijalnih prava i interesa, roditelji imaju primarnu odgovornost za odgoj i razvoj svog djeteta, te da u skladu sa svojim mogućnostima i ličnim kapacitetima, znanjima i vještinama obezbijede zadovoljavajuće uvjete neophodne za rast i razvoj djeteta, gradeći skladnu zajednicu. Ipak, brojni su razlozi i faktori zbog kojih dijete može ostati lišeno roditeljske brige i postati dijelom sistema alternativnog zbrinjavanja. Tada govorimo o djeci bez roditeljskog staranja.

---

²¹⁵ lejla.osmic.ffsa@gmail.com; lejla.osmic@ff.unsa.ba

²¹⁶ almahb@live.com

Prema Smjernicama za alternativno zbrinjavanje djece (Okvir UN, 2009), djeca bez roditeljskog staranja su osobe mlađe od 18 godina za koje preko noći ne brine bar jedan od njihovih roditelja, iz bilo kojeg razloga i pod bilo kakvim okolnostima. Sličnu definiciju moguće je naći i u entitetskim zakonima o socijalnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini pa, prema njima, u ovu kategoriju spadaju djeca: čiji su roditelji umrli, nestali ili nepoznati ili je prebivalište roditelja nepoznato duže od jedne godine, čiji su roditelji lišeni roditeljskih prava ili poslovne (pravne) sposobnosti, odnosno čiji roditelji još uvijek nisu stekli poslovnu sposobnost ili je njihova poslovna sposobnost ograničena; čiji roditelji zanemaruju odgoj i čuvanje djeteta duži vremenski period; čiji su roditelji odsutni i nisu u mogućnosti da redovno brinu za dijete (djecu), ali nisu povjerali odgoj i čuvanje djeteta (djece) osobi za koju organ starateljstva utvrdi da ispunjava uvjete da bude staratelj. Kada govorimo o broju djece bez roditeljskog staranja moguće je samo vršiti procjene, s obzirom da definicija pojma „bez roditeljskog staranja“ nije usklađena u različitim zakonima, niti u sistemu dječije zaštite i upravljanja podacima u BiH (UNICEF, 2017a). U izvještajima Agencije za statistiku BiH²¹⁷ moguće je pronaći podatke o broju usvojene djece, djece i omladine koji borave u domovima i hraniteljskim porodicama disegregirane prema dobi i spolu. Međutim, ovi podaci se odnose samo na registrirane slučajeve dok se procjenjuje da je stvarni broj mnogo veći pa time i potreba za dodatnom aktualizacijom politika i mjera zaštite ove kategorije djece.

Iako Konvencija o pravima djeteta ističe važnost sprečavanja razdvajanja djeteta od biološke porodice, dešava se da se u najboljem interesu djeteta, a zbog nastanka destruktivnih situacija unutar porodice u kojoj su trajno narušeni odnosi između njenih članova, poduzimaju aktivnosti izuzimanja /izmještanja djeteta iz njegove biološke porodice i smještaja djeteta u neki od oblika alternativne brige. Djeci koja su privremeno ili trajno uskraćena za odrastanje u porodičnom okruženju pruža se posebna zaštita, pomoć i alternativno zbrinjavanje. Zaštita djece bez roditeljskog staranja se odvija na način da se primjenjuju neki od institucionalnih (dječiji domovi, dječija sela) ili vaninstitucionalnih (usvojenje, starateljstvo, hraniteljstvo) oblika zbrinjavanja. Prilikom odlučivanja za alternativno zbrinjavanje djeteta uzima se u obzir više faktora, ali se tokom cjelokupnog postupka procjene i odlučivanja uvijek vodi najboljim interesom svakog djeteta individualno.

Iako brojna istraživanja ukazuju na štetnost dugotrajnog boravka/smještaja djece u ustanovama socijalne zaštite, institucionalni oblik zbrinjavanja je još uvijek dominantan vid zaštite djece bez roditeljskog staranja u Bosni i Hercegovini. Kako se navodi u sveobuhvatnoj analizi o položaju djece bez roditeljskog staranja²¹⁸, centar za socijalni rad i ustanove socijalne zaštite u ulozi institucionalnih roditelja veoma često se mogu pokazati kao zanemarujući roditelji. Razlog je što osobe koje obavljaju poslove i zadatke u sistemu socijalne dječije zaštite, iako motivirani i voljni, nisu dovoljno osnaženi i podržani da djeluju u najboljem interesu djeteta. Imajući u vidu ove nedostatke, ali i brojne prednosti vaninstitucionalnog smještaja djece, teži se ka deinstitucionalizaciji kroz različite oblike: *usvojenje, starateljstvo i hraniteljstvo*.

Usvojenje u suvremenom pravu predstavlja najkvalitetniji vid zaštite djece bez roditeljskog staranja, budući da se putem usvojenja zasniva roditeljski odnos. U modernim pravima cilj usvojenja nije produženje porodice usvojlaca, nego prvenstveno zaštita interesa djeteta koje je usvojeno. Ono treba nadoknaditi djetetu roditelje, porodicu i dom (Bubić i Traljić, 2007). Porodični zakon FBiH (Član 91) jasno definira usvojenje kao poseban vid zaštite djeteta bez roditeljskog staranja, te određuje niz uvjeta koje je neophodno da zadovolji usvojlac kako bi proces usvojenja mogao biti uspješno zasnovan. *Starateljstvo* je, također, jedan od oblika zbrinjavanja djece izvan institucija, ustanova socijalne zaštite. Prema Porodičnom zakonu FBiH (Član 160. stav 1.) starateljstvo je posebna zaštita koje društvena zajednica pruža maloljetnim osobama bez roditeljskog staranja i punoljetnim osobama koje nisu sposobne ili koje nisu u mogućnosti starati se o sebi svojim pravima, interesima i

---

²¹⁷više na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2022/SOC_02_2020_Y1_1_BS.pdf (posjeta: 12.05.2022.)

²¹⁸više na: <http://www.msb.gov.ba/dokumenti/AB3874.pdf> (posjeta: 12.05.2022.)

obavezama. Prema Bubić i Traljić (2007) starateljstvo nad maloljetnicima ima svrhu zamjene roditeljskog staranja, što znači da je u središtu pažnje ličnost maloljetnika, a posebno njegovo zdravlje, odgoj, obrazovanje i osposobljavanje za samostalan život i rad. Tek nakon osiguranja zaštite ličnosti, pažnja se poklanja imovinskoj zaštiti šticećenika, odnosno njegove imovine ukoliko je posjeduje. U odredbama Porodičnog zakona FBiH, Član 186., su navedeni razlozi zbog kojih se dijete stavlja pod starateljstvo, a koji su identični razlozima zbog kojih dijete dobiva status djeteta bez roditeljskog staranja, dok Član 189. jasno propisuje uvjete za imenovanje staraoca.

Hraniteljstvo kao alternativni oblik zbrinjavanja podrazumijeva situacije u kojima nadležni organ djecu, u svrhu osiguravanja alternativne brige, smješta u domaćinstvo porodice koja nije vlastita porodica djeteta, a koja je prošla proces selekcije, kvalifikacije, ovlaštenja i nadzora za pružanje takve brige (UN, 2009). Hraniteljstvo je, dakle, usluga socijalne zaštite, kojom se djeci i odraslim licima koja su privremeno ili trajno lišena roditeljskog, odnosno porodičnog staranja, omogućava zaštita u porodičnom okruženju. Djeca i odrasla lica u hraniteljstvu ostaju do prestanka razloga zbog kojih su smještena. S obzirom da uvažava najbolji interes djeteta, hraniteljstvo se (pored usvojenja gdje je ono moguće) nerijetko preporučuje u odnosu na druge oblike institucionalnog i/ili vaninstitucionalnog zbrinjavanja. Najčešći razlozi smještaja djeteta u hraniteljsku porodicu su: napuštanje djeteta od strane roditelja, grubo zanemarivanje, zapuštanje i zlostavljanje djece od strane njihovih roditelja, spriječenost roditelja da brinu o djeci zbog bolesti, smrt roditelja, te druge situacije u kojima je potrebno zbrinuti dijete u hraniteljsku porodicu.²¹⁹ Hraniteljstvo prema statusu može biti srodničko ili nesrodničko, prema potrebama hranjenika tradicionalno, hitno, povremeno i specijalizirano a sam postupak odabira hranitelja i smještaja u hraniteljsku porodicu je kompleksan, pomno planiran i definiran zakonskim regulativama na razičitim nivoima u Bosni i Hercegovini. Naime, radi se o Zakonu o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine (2017), Pravilniku o hraniteljstvu Republike Srpske (2014) dok u Brčko Distriktu nije donesen zaseban zakon o hraniteljstvu već se u Zakonu o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (2004) tretira pravo na smještaj u drugu porodicu. Zakonima u Republici Srpskoj i Federaciji BiH uređuju se principi hraniteljstva, pojam i vrste hraniteljstva, uvjeti za obavljanje hraniteljstva, vrste i broj hranjenika, podobnost za obavljanje hraniteljstva, ugovor o hraniteljstvu, hraniteljska naknada i naknada za izdržavanje hranjenika, obaveze, odgovornosti i prava hranitelja i centra za socijalni rad, prava i obaveze hranjenika, osposobljavanje i edukacija, registar i evidencija podataka, upravni nadzor, te druga pitanja iz ove oblasti.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je temeljeno na kvalitativnoj istraživačkoj paradigmi s obzirom da je u fokusu bilo propitivanje iskustava ključnih aktera u praksi uključenih u proces donošenja odluke i izmještanja djece bez roditeljskog staranja u hraniteljsku porodicu. Naime, cilj je bio ispitati izazove sa kojima se oni u tom procesu susreću. S obzirom na neujednačenost zakonske regulative u Bosni i Hercegovini u području alternativnog zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja pa time i njegove same provedbe, u ovom radu se tretira praksa hraniteljstva u Kantonu Sarajevu. Namjera je bila ilustrirati najčešće izazove prakse u procesu smještaja djece u hraniteljsku porodicu budući da je sama priroda fenomena specifična i rezultate nije moguće generalizirati. Stoga uzorak istraživanja čine predstavnici Kantonalnog centra za socijalni rad Sarajevo, Službe za hraniteljstvo Kantona Sarajevo, certificirani trener za obuku budućih hranitelja i predstavnici centra za socijalni rad u Kantonu Sarajevo. U istraživanju je korištena deskriptivno - analitička metoda. U svrhu prikupljanja podataka o iskustvima i izazovima prakse korištena je tehnika intervjuiranja. Statistički podaci odnosno kvantitativni pokazatelji koji se odnose na hraniteljstvo dobiveni su analizom dokumentacije kantonalne službe za hraniteljstvo. Za potrebe istraživanja kreirani su protokoli intervjua te evidencioni list.

---

²¹⁹ više na: <https://kcsr.ba/hranjiteljstvo> (posjeta: 15.05.2022.)

Rezultati i diskusija

Hraniteljstvo, kao alternativni oblik zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja, u Federaciji BiH je svoje zasebno pravno utemeljenje dobilo Zakonom o hraniteljstvu u 2017. godini što je uticalo i na praksu hraniteljstva. S jedne strane govorimo o važnosti i pozicioniranju hraniteljstva u zakonodavnom okviru kada je riječ o kategoriji djece bez roditeljskog staranja, dok s druge strane uočavamo da je ovaj oblik zbrinjavanja u našem kontekstu bio relativno zanemaren. Budući da Kanton Sarajevo kao administrativna jedinica pripada entitetu FBiH, u praksi hraniteljstva primjenjuje se navedeni zakon.

Institucija nadležna za provođenje postupka smještaja djeteta u hraniteljsku porodicu u Kantonu Sarajevo je JU Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo (u nastavku teksta Centar²²⁰). Od 2019.godine pri Centru osnovana je i djeluje Služba za hraniteljstvo (u nastavku Služba), kao posebna organizaciona jedinica Centra, koja zajedno sa nadležnim službama socijalne zaštite, provodi sveobuhvatne aktivnosti vezane za smještaj djece u hraniteljsku porodicu. Prema podacima kojima raspolaže Služba u našoj praksi još uvijek dominira institucionalni oblik zbrinjavanja djece, jer je samo trećina registriranog broja djece bez roditeljskog staranja smještena u hraniteljske porodice (Tabela 1).

Tabela 1: *Djeca bez roditeljskog staranja u alternativnim oblicima smještaja*²²¹

Godina	Registrirani broj djece bez roditeljskog staranja	Broj usvojene djece	Broj djece u institucionalnom smještaju	Broj djece u hraniteljskim porodicama	Procenat djece u hraniteljskim porodicama u odnosu na ukupan broj djece bez rodi.staranja
2017	312	7	213	99	31,7%
2018	270	11	171	99	36,7%
2019	276	4	191	85	30,8%
2020	286	3	181	105	36,7%

Nije evidentan značajan porast broja djece ni nakon stupanja na snagu Zakona o hraniteljstvu (2017) a prema odgovorima ispitanika razlozi su mnogobrojni. Ispitanici smatraju da postoji *nedovoljna informiranost javnosti o hraniteljstvu* kao alternativnom obliku zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja. Nakon što je formirana Služba za hraniteljstvo 2020. godine, intenzivirana je promocija kroz medijske kampanje, promotivne natpise u javnim prevozima, bilboarde, kroz gostovanja u TV i radio emisijama, naveli su predstavnici Službe. Naglasili su i da će se promocija kontinuirano realizirati kao i da će biti dopunjena dodatnim aktivnostima.

²²⁰ Centar sa svojim zaposlenicima, koji čine interdisciplinarni stručni tim, u čijem sastavu djeluju profesionalci iz oblasti socijalnog rada, pedagogije, psihologije, psihoterapije, prava, ima osnovnu misiju da doprinosi izgradnji zajednice pružanjem mjera i usluga socijalne i porodično pravne zaštite svojim građanima, sa svim svojim mogućnostima i kapacitetima. Više na: <https://kcsr.ba> (posjeta: 16.05.2022.)

²²¹Napomena: Općinske službe socijalne zaštite, djecu smještenu u SOS Dječija sela BiH vode kao djecu na institucionalnom smještaju, što u osnovi Dječija sela nisu. Ukoliko djecu smještenu u SOS Dječija sela u BiH razvrstamo kao djecu smještenu u hraniteljske porodice, broj djece smještene u institucije u svakoj kalendarskoj godini smanjuje se u prosjeku za 90 djece, a broj djece u hraniteljstvu raste za isti broj.

Znatno većom barijerom ispitanici smatraju sam *proces odabira i obuke potencijalnih hranitelja*. Proces je normiran Zakonom o hraniteljstvu a sastoji se od prijave za obavljanje hraniteljstva (Član 23.), stručne procjene (Član 24.) i edukacija za hraniteljstvo (Član 49.). Svako lice sa područja FBiH koje ispunjava uvjete prema Članu 17. Zakona ima pravo prijaviti se za hraniteljsku ulogu. Stručnu procjenu daje centar na osnovu intervjuja i drugih odgovarajućih metoda razmatra i procjenjuje motive lica i članova njegove porodice za obavljanje hraniteljstva, odnose u porodici i njihov utjecaj na prihvaćanje hranjenika u porodicu kao zamjensku porodicu, te njihove psihofizičke sposobnosti, vodeći računa o svim činjenicama koje bi mogle uticati na zadovoljavanje potreba i najbolji interes hranjenika (Član 24.). Nakon stručne procjene podnositelji prijave imaju obavezu proći edukaciju. Osposobljavanje i edukacija hranitelja u Federaciji provodi se u skladu sa planom i programom osnovnih i dodatnih edukacija a kojeg donosi federalni ministar nakon izvršenih konsultacija sa kantonalnim ministarstvima (Član 48.).^[15] Nakon izvršene edukacije, edukator dostavlja stručno mišljenje o izvršenoj edukaciji podnositelja prijave i njegovom bračnom, odnosno vanbračnom partneru i mjesno nadležnom centru na osnovu čega se izdaje rješenje o ispunjavanju uvjeta za obavljanje hraniteljstva. Moguće je uočiti da je navedeni proces kompleksan i planiran. Međutim, predstavnici centra smatraju da kompletan proces predugo traje i da u konačnici utiče kako na odabir tako i na motivaciju potencijalnih hranitelja.

«Značajna barijera je dug period koji protekne od prijave potencijalnih hranitelja za hraniteljstvo do organizacije edukacije za hranitelje, a edukacija je preduvjet za sticanje statusa hranitelja.»

predstavnicu Centra

Organizacija edukacije finansirana je od strane nadležnog ministarstva a *nedostatno izdvajanje finansijskih sredstava* u ove svrhe često je preprekom u realizaciji edukacija pa tako i procesu pripreme potencijalnih hranitelja, navode ispitanici.

Ispitanik, certificirani edukator, navodi da se određeni izazovi javljaju i u samoj edukaciji. Naime, osnovna obuka se sastoji od deset sesija sa ciljem razvijanja kompetencija budućih hranitelja u području zakona, suradnje sa biološkim srodnicima, hranitelja kao sastavnim dijelom stručnog tima, emocionalne inteligencije te zadovoljavanju razvojnih potreba djece. U tu svrhu koristi se metodologija definirana od strane nadležnog federalnog ministarstva tzv. PRIDE metodologija (Parental Resources for Information and Development Education), ali u praksi postoje neujednačenosti u smislu izvještavanja i varijabli koje su sastavnim dijelom traženih izvještaja.

«Postojeća PRIDE metodologija je obuhvatna i izvrsna i nudi sadržaje koji su u početnoj fazi dovoljni budućim hraniteljima, ali predstavlja samo bazu. Kompetencije koju se nude navedenom metodologiji kategorizirana je u klasterima, koji obuhvataju najvažnije grupe kompetencija.»

certificirani edukator za hranitelje

Osim toga, edukator ističe da bi *edukacija morala biti kontinuirani proces* te da se hranitelji i nakon što prođu osnovnu obuku, moraju dalje stručno usavršavati. Istog mišljenja su i predstavnici Službe, koji naglašavaju:

«Edukacija hranitelja mora biti češća, kako inicijalna tako i u procesu praćenja. U skladu s tim, potrebno je obezbijediti finansijska sredstva ali i unapređivati suradnju između Službe i nadležnog ministarstva.»

predstavnicu Službe za hraniteljstvo KS

Navodi se i *važnost kontinuiranog stručnog usavršavanja edukatora* i periodične procjene njihovih profesionalnih kompetencija. Predstavnici Službe također smatraju da je potrebno proširiti listu edukatora te organizirati edukacije novih edukatora u polju hraniteljstva a u navedene edukacije uključiti i sve zaposlenike Službe kako bi njihov rad bio učinkovitiji.

Kao zapaženi nedostatak hraniteljstva edukator navodi *kontinuitet brige*. Naime, iz pozicije djeteta, hraniteljstvo je ipak kratkoročni oblik zbrinjavanja i postavlja se pitanje šta nakon izlaska iz hraniteljstva. Smatra i da je razumijevanje hraniteljstva kulturološki uvjetovano s obzirom da hranitelji teško shvataju da su oni zapravo svojevrsan servis države za razliku od usvojenja.

«Hranitelji vrlo teško to shvataju i prihvataju već se radije poistovećuju s ulogom pravog roditelja. Hraniteljstvo je kratkoročnog karaktera i u tom smislu potrebno je informirati i osnaživati hranitelje za prihvatanje te činjenice što je sastavnim dijelom obuka za hranitelje. Za razliku od usvojenja gdje dijete mijenja identitet, hraniteljstvo podrazumijeva servisiranje i podršku, te su hranitelji dijelom institucionalne brige; hranitelji moraju imati određene kompetencije, biti spremni surađivati sa srodnicima, školom, CSR, raditi i podržavati emocionalno povezivanje srodnika i djeteta, uvažavati razvojne potrebe djeteta.»

certificirani edukator

Složenost hraniteljstva kao alternativne brige djece bez roditeljskog staranja podrazumijeva i *interdisciplinarni pristup*. Stoga Služba zapošljava tim profesionalaca u čijem sastavu su pedagog, psiholog, pravnik, socijalni radnik a važna je i intersektorska suradnja koja se ostvaruje sa centrom za mentalno zdravlje, porodičnim savjetovalištem, zdravstvenim ustanovama te drugim ustanovama čija je podrška od značaja hraniteljima. U kontekstu planiranja i što uspješnije provedbe hraniteljstva kao alternativne brige, ispitanici navode važnost redovnih sastanaka između zaposlenih u centrima za socijalni rad i Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike na kojima će se razgovarati o problemima u provođenju Zakona o hraniteljstvu. Također se navodi nužnost izmjena i dopuna Zakona o hraniteljstvu u skladu sa prijedlozima, koje su centri za socijalni rad dostavili Ministarstvu. Predstavnici Službe su istakli povezivanje sa vjerskim zajednicama²²² kao važnim faktorom u promociji, ali i provedbi hraniteljstva s obzirom da bilježe izuzetno pozitivna iskustva upravo u ovim hraniteljskim porodicama.

Hraniteljstvo kao alternativni oblik brige ima brojne prednosti u odnosu na druge oblike zbrinjavanja.

«Kod djece koja su izmještena iz institucija u hraniteljske porodice vidljiv je napredak u fizičkom, emocionalnom i intelektualnom pogledu.»

predstavica Centra

«Dijete odrasta u porodici što je najbliže biološkoj porodici, razvijaju se jake emocionalne veze svih koji su uključeni u direktnu brigu djeteta što predstavlja benefit za obje strane neovisno o tome da li hranitelji već imaju vlastitu djecu.»

certificirani edukator za hranitelje

«Starija djece bolje savladavaju školske zadatke kada su smještena u hraniteljske porodice nego kada su u institucionalnom smještaju.»

predstavica Službe

Imajući u vidu karakteristike hraniteljstva kao i navedene odgovore ispitanika, evidentno je da hraniteljstvo kao alternativni vaninstitucionalni oblik brige djece bez roditeljskog staranja ima prednosti u odnosu na druge oblike zbrinjavanja, ali i da se u praksi javljaju brojni izazovi posebno u kontekstu bosanskohercegovačkog društva. To je uvjetovano kako postojećom legislativom i politikom (socijalne) zaštite djece bez roditeljskog staranja, tako i nedovoljnom informiranošću i promocijom hraniteljstva kao alternativnog oblika brige.

---

²²² Zvanična suradnja je uspostavljena sa islamskom i katoličkom zajednicom, a očekuje se i ostvarivanje suradnje sa pravoslavnom i ostalim vjerskim zajednicama.

Umjesto zaključka

Važnost sprečavanja razdvajanja djeteta od njegove porodice istaknuta je brojnim dokumentima, međunarodnim i nacionalnim. Ipak u situaciji da kad je u najboljem interesu djeteta nužno izuzimanje/izmještanje ili zbrinjavanje, dijete treba biti smješteno u porodični oblik alternativne brige a jedan od njih je i hraniteljstvo. Hraniteljstvo kao alternativni oblik zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja je aktualizirano u domaćem zakonodavstvu Bosne i Hercegovine iako se prepoznaju određene nedostatnosti. Tako, npr., zakoni nemaju posebnu definiciju za djecu bez roditeljskog staranja, već je ona data u odredbama entitetskih zakona o socijalnoj zaštiti: *dijete bez roditeljskog staranja*. Stoga je neminovno uskladiti legislativu sa međunarodnim standardima kako bi se osiguralo učinkovito donošenje odluka i praćenje politika i programa. Također, još uvijek nije uspostavljen jedinstven informacijski sistem za evidenciju djece bez roditeljskog staranja i evidenciju razloga razdvajanja djece od roditelja, što bi moglo doprinijeti preveniranju razdvajanja i unaprijediti kvalitetu socijalne zaštite. Dostupne su samo procjene o broju djece bez roditeljskog staranja.

Najčešći prepoznati izazovi profesionalaca u području hraniteljstva su sljedeći:

- nedovoljna informiranost javnosti o hraniteljstvu i ulozi hranitelja,
- proces odabira i obuke potencijalnih hranitelja, koji usljed nefunkcionalnog administrativnog aparata, složenih administrativnih procedura i nedostatnog izdvajanja finansijskih sredstava traje veoma dugo,
- edukacija hranitelja bi morala biti kontinuirana kao i stručno usavršavanje edukatora,
- jačanje intersektorske suradnje i interdisciplinarnog pristupa u provedbi hraniteljstva,
- izmjene i dopune Zakona o hraniteljstvu u skladu sa identificiranim potrebama prakse.

Navedeni izazovi prakse hraniteljstva prepoznati od strane ključnih aktera u procesu njegove realizacije ilustriraju, s jedne strane, značajne pomake kada je riječ o ovom obliku alternativne brige, ali i potrebu i važnost njegovog daljnjeg unapređenja, s druge strane.

Literatura

1. Analiza položaja djece bez roditeljskog staranja i/ili djece kojoj prijete gubitak roditeljskog staranja zasnovana na pravima djece. Dostupno na <http://www.msb.gov.ba/dokumenti/AB3874.pdf>
2. Bubić S. i Traljić N. (2007). *Roditeljsko i starateljsko pravo*. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu: Sarajevo
3. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (2017). *Smjernice za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta, Vodič za profesionalce*. Dostupno na: <http://snaznijiglaszadjecu.org/wp-content/uploads/2018/06/Smjernice-NID-latinica.pdf>
4. Politika zaštite djece bez roditeljskog staranja i porodica pod rizikom od razdvajanja u FBiH (2006-2016)
5. Porodični zakon FBiH, Službene novine FBiH, broj 31/14. Dostupno na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/porodicni_zakon_Federacije_BiH.pdf
6. Porodični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik Republike Srpske, broj 63/14 dostupno na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/porodicni_zakon_RS.pdf
7. Pravilnik o hraniteljstvu Republike Srpske, Službeni glasnik RS 27/14). Dostupno na: <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Pravilnik%20o%20hranjiteljstvu.pdf>
8. Selimović, J. i Sofović, J. (2010). *Položaj djece u Bosni i Hercegovini: Analiza položaja djece bez roditeljskog staranja i/ili djece kojoj prijete gubitak roditeljskog staranja zasnovana na pravima djece*. SOS Dječija sela BiH: Sarajevo
9. Sofović, J. (2019). *Djeca koja čekaju*, Udruženje Forum lijeve inicijative: Sarajevo
10. Smjernice za alternativno zbrinjavanje djece, Okvir Ujedinjenih nacija (2009). Dostupno na: <https://sos-ds.ba/wp-content/uploads/2021/04/Smjernice-za-alternativno-zabrinjavanje-djece.pdf>
11. UN Konvencija o pravima djeteta (1989). Dostupno na: https://www.unicef.org/bih/media/676/file/Konvencija%20o%20pravima%20djeteta.pdf?fbclid=IwAR0CMNHt4iz3GL1pX4OgswiM4xY_n3DBgvt1sBO0jj6Nd5Xv67lSKQdcycs
12. UNICEF (2017a). *Situaciona analiza o djeci pod rizikom od gubitka porodične brige i djeci bez roditeljskog staranja u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: <https://europa.ba/wp-content/uploads/2018/07/Situaciona-analiza-For-Web.pdf>

13. UNICEF (2017b). *Transformacija institucija za zbrinjavanje djece i prevencija razdvajanja porodica*. dostupno <https://www.unicef.org/bih/media/701/file/Svako%20dijete%20treba%20porodicu%20Infroamtivni%20list.pdf>
14. Zakon o hraniteljstvu FBiH. Službene novine FBiH, broj 19/17. Dostupno na: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-hraniteljstvu-u-FBiH.pdf>
15. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom, Službene novine FBiH, broj 36/99. Dostupno na: <https://fmrsp.gov.ba/?wpdmpro=zakon-o-osnovama-socijalne-zastite-zastite-civilnih-zrtava-rata-i-zasite-porodice-sa-djecom-sa-izmjenama-i-dopunama&wpdmdl=4414&refresh=62dbf15b610831658581339>
16. Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Službene (2004). dostupno na: <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20socijalnoj%20zas--titi/07B20-20%20Zakon%20o%20socijalnoj%20zas--titi%20Brc--ko%20Distrikta%20-%20prec--is--c-eni%20tekst.pdf>

FOSTER CARE AS AN ALTERNATIVE FORM OF CARE FOR CHILDREN WITHOUT PARENTAL CARE - CHALLENGES OF PRACTICE

Abstract: *Stimulating conditions of the family environment, a community in which fundamental human values are taught and learned, are an imperative of every educational activity aiming to provide children with the possibility of their optimal growth and development. In this sense, parents have a primary responsibility and an irreplaceable role in the child's life. However, there are many cases where children are exposed to various forms of intolerance, fear, pain, continuous quarrels or unfavorable living conditions due to the low socio-economic status of the family. This is a sufficient reason for alternative care of children, and exclusion of the child from his biological family and placement in the alternative care. Alternative forms of care include foster care, adoption and placement in appropriate child care institutions, and the decision on the form of alternative care depends on several factors. However, the most important one refers to the principle of the best interests of each child individually during the entire decision-making process. Based on numerous studies, foster care as an alternative form of care respects the best interests of the child and, accordingly, is preferred and recommended in relation to other institutional care. The aim of this paper is to present the basic characteristics of foster care as an alternative form of care, its formal establishment in legislation and experience in implementation. For this purpose, a descriptive – analytical method was used and key actors involved in the decision-making process and relocation to the foster family were interviewed to examine their experiences. The paper represents a kind of contribution to the consideration of the theory and practice of foster care as an alternative form of care in the best interest of the child.*

Key words: *children without parental care, alternative care, fostering;*

ULOGA I ZNAČAJ SLOBODNOG VREMENA KOD DJECE I MLADIH

Sanda Milošević, doktorand na sveučilištu Josipa Jurija Strossmayera u Osijeku, Doktorska škola Kulturologija; pomoćnik direktora u JU OŠ „Mladen Stojanović“ Laktaši²²³

Apstrakt: Slobodno vrijeme ima veliki značaj u životu svakog pojedinca i društva u cjelini, a slobodno vrijeme mladih predstavlja važan faktor savremenog odgoja djece i mladih. Odgovornost za odabir aktivnosti koje mladi ljudi provode u slobodno vrijeme nikako ne smije biti prepuštena stihijskom traženju ili, kao što je u današnje vrijeme izraženo, uključivanjem u aktivnosti koje se provode masovno. Mladi se često mogu udružiti u grupe s devijantnim ponašanjem. Zbog toga su aktivnost slobodnog vremena kod djece i mladih i pedagoško djelovanje multidisciplinarna koordinirana aktivnost. Porodica, škola, udruženja i klubovi svojim djelovanjem i programima nose odgovornost da na različite načine pomažu, upućuju, savjetuju i omogućavaju svrsishodno korišćenje slobodnog vremena. Uostalom, korišćenje slobodnog vremena na društveno prihvatljiv način služi sa jedne strane kao snažno sredstvo protiv različitih negativnih pojava kod mladih, a sa druge strane kao faktor izgradnje i razvoja ličnosti. Lokalna sredina treba da ponudi što povoljnije uslove u kojima će mladi ljudi imati mogućnost izbora aktivnosti u slobodnom vremenu. Cilj istraživanja je ispitivanje načina na koji mladi provode svoje slobodno vrijeme i koliko roditelji imaju uticaja na izbor slobodnih aktivnosti. Istraživanje se provodi na teritoriji grada Laktaši i uključuje anketiranje mladih iz četiri osnovne škole uzrasta od 11 do 15 godina kao i njihovih roditelja. Ovim istraživanjem ćemo uz pomoć faktorske analize veza u odgovorima na pitanja o slobodnim aktivnostima razvrstati različite vrste slobodnih aktivnosti i na temelju povezivanja sa varijablom uticaja roditelja na organizaciju slobodnih aktivnosti utvrditi korelaciju vrste slobodne aktivnosti sa faktorom uticaja roditelja. Obrasci ponašanja u slobodno vrijeme podijeljeni su na aktivnosti koje opisuju društveno ili kulturno zainteresovanu omladinu koja se bavi muzikom, plesom, sportom i neformalne aktivnosti tzv. opušteni tip omladine koji voli da se druži, čita, sluša muziku, provodi vrijeme u gledanju TV emisija ili na Internetu.

Ključne riječi: slobodno vrijeme, društveno i korisno organizovanje slobodnih aktivnosti, uticaj i uloga porodice i okoline na izbor slobodnih aktivnosti

1. Uvod

Slobodno vrijeme označava vrijeme koje pojedinac ispunjava i oblikuje prema vlastitim željama, bez bilo kakve obaveze ili nužde. To je dio života svakog čovjeka, postoji svakog dana i u svakoj sredini, ali je različito s obzirom na dob, pol, zanimanje, mjesto boravka, razvijenost sredine, stepen interesa. Jednu od najprihvatljivijih definicija slobodnog vremena dao je Joffre Dumazedier (1959), a prema Lidija Pehar (2004). Prema ovoj definiciji: „Slobodno vrijeme je skup aktivnosti kojima se pojedinac po svojoj volji može potpuno predati, bilo da se odmara ili zabavlja, bilo da povećava nivo svoje obaviještenosti ili svoje obrazovanje, bilo da se dobrovoljno društveno angažuje ili da ostvaruje svoju slobodnu stvaralačku sposobnost pošto se oslobodi svojih profesionalnih, porodičnih i društvenih obaveza“. Prema ovom autoru tri najvažnije funkcije slobodnog vremena su: odmaranje, razonoda i razvoj ličnosti. Naša tema se bavi slobodnim vremenom kod djece i mladih pa ćemo pažnju

---

²²³sandokan@teol.net

usmjeriti na treću funkciju slobodnog vremena koja omogućava nesmetan i slobodan razvoj личности, njenu samorealizaciju i stvaralačko i društveno uključivanje. Vaspitanje i obrazovanje mladih ljudi kao ozbiljan zadatak svakog društva u svoje aktivnosti svakako bi trebalo da uključi i problem slobodnog vremena mladih obzirom na značaj koji slobodno vrijeme ima u životu svakog pojedinaca i društvene zajednice u cjelini. Posebna pedagoška naučna disciplina koja se bavi odgojem mladih u slobodnom vremenu naziva se pedagogija slobodnog vremena. Smisao pedagogije slobodnog vremena je da pronade puteve i načine kako bi se slobodno vrijeme mladih učinilo efikasnim faktorom permanentnog učenja, djelovanja, stvaranja i usavršavanja mladog čovjeka u saglasnosti s težnjama ljudske zajednice. I ekonomija obrazovanja sve se više bavi pitanjem koliko je neformalno obrazovanje važno kako za kasnije akademsko i stručno opredjeljenje tako i za trenutni uspjeh u školi. Brojna istraživanja pokušavaju istražiti uticaj muzike ili sporta na razvoj mladih ljudi. Međutim, interakcije između mogućnosti izvannastavnog obrazovanja i akademski uspjeh još nisu dovoljno istraženi. Ne mogu se isključiti čak ni negativne psihološke posljedice intenzivne rane podrške djeci. To uključuje npr. i manju otpornost u teškim situacijama ili problemima u suočavanju s vršnjačkim nasiljem. Postavlja se i pitanje jesu li, u posljednje vrijeme i u medijima prisutni, popularni trendovi u odgoju djece i mladih koji se direktno odražavaju na razvoj slobodnih aktivnosti mladih, pritisak i na djecu i na roditelje. Šta mladi ljudi rade u svom slobodnom vremenu, koliko vremena provode u slušanju muzike, bavljenju sportom ili prosto ne rade ništa i svoje slobodne vrijeme provode u gledanju TV-a, na Internetu ili samo u društvu sa prijateljima bez neke određene aktivnosti? Izvanškolske aktivnosti kao što su pohađanje muzičke škole, bavljenje sportom, učenje stranih jezika i drugih privatnih kurseva uveliko zavisi od roditelja i njihove spremnosti da svom djetetu obezbijede ove aktivnosti. Sa druge strane se nalaze mladi ljudi kojima je organizacija slobodnog vremena ostavljena na slobodnu volju i zavisi samo od okruženja u kojem odrastaju, njihovih sklonosti i zanimanja za određene oblasti. Ovim istraživanjem ćemo uz pomoć faktorske analize veza u odgovorima na pitanja o slobodnim aktivnostima razvrstati različite vrste slobodnih aktivnosti i na temelju povezivanja sa varijablom uticaja roditelja na organizaciju slobodnih aktivnosti utvrditi korelaciju vrste slobodne aktivnosti sa faktorom uticaja roditelja. Obrasci ponašanja u slobodno vrijeme podijeljeni su na aktivnosti koje opisuju društveno ili kulturno zainteresovanu omladinu koja se bavi muzikom, plesom, sportom i neformalne aktivnosti tzv. opušteni tip omladine koji voli da se druži, čita, sluša muziku, provodi vrijeme u gledanju TV emisija ili na Internetu. Treća vrsta slobodnog vremena mogla bi se opisati kao „tehnološki entuzijast“ a karakteriše je zainteresovanost za programiranje ili druge tehnološke aktivnosti koje obavljaju samostalno ili uz rad sa roditeljima. Istraživanje je provedeno na teritoriji grada Laktaši i uključuje anketiranje mladih koji pohađaju osnovnu školu uzrasta od 11 do 15 godina starosti kao i njihovih roditelja. Što više prilika za društvenu interakciju ima dijete, učestvovalaće u više aktivnosti te će tako razvijati više i složenije vještine kroz pozitivnu potvrdu i povratne reakcije. Hoće li razvojni put djeteta ići prosocijalnim ili antisocijalnim putem zavisi i o rizičnim i zaštitnim faktorima. Dijete učestvujući u određenim društvenim interakcijama prima pozitivnu ili negativnu potvrdu svoga ponašanja, razvijajući pritom emocionalne, kognitivne i vještine ophođenja kojima ostvaruje iskustvo pozitivnog potkrjepljenja određenog obrasca ponašanja (Lizvanović 2009. str. 112.). Dijete ima izbor hoće li slobodno vrijeme provesti opuštajući se, aktivno ili pasivno, u zabavi, igri ili stvaralaštvu (Vidulin – Orbanić 2008. str. 18 – 25.) navodi četiri potrebe mladih koje uviđamo u današnjem poimanju slobodnoga vremena, a to su: potreba za zabavom, potreba za odmorom, potreba za rekreacijom i potreba za kulturnim aspektom provođenja slobodnog vremena.

2. Slobodno vrijeme kao faktor odgoja i obrazovanja

Obrazovanje i osposobljavanje postaju sve važniji. Brze promjene u svijetu rada i u slobodnom vremenu koje nije usmjereno na isplativo zapošljavanje povećavaju važnost učenja i usavršavanja u svakoj životnoj fazi. Razdoblja učenja i obrazovanja raspoređena su kroz život. Pedagogija i obrazovna politika suočene su s nužnom promjenom perspektive. Nove vrijednosti su samorazvoj i samoopredjeljenje, spontanost i fleksibilnost, komunikacijske vještine i neovisnost. Sposobnost oblikovanja vlastitog života zahtijeva povećanu aktivnost i usavršavanje u svim područjima života. Djelovanje i učenje odvijaju se u životnom kontekstu porodice, škole i slobodnog vremena. Stoga se i školsko učenje mora usmjeriti na socijalizaciju. Iskustva učenja u porodici i aktivnostima u

slobodnom vremenu potrebno je integrisati u školsko učenje. Škola ne smije imati svoj vlastiti život kao izolirana "školska" pedagogija ako se želi izbjeći otuđenje školskog učenja od izvannastavnih aktivnosti. Nasuprot tome, pedagogija koja počinje u slobodno vrijeme mora se sve više uključivati u školski i obrazovni sustav. Slobodno vrijeme još nije otkriveno kao polje školskog i izvannastavnog učenja. Uglavnom izvan institucija i u neorganiziranom obliku temeljenom na principu dobrovoljnosti, slobodno vrijeme trenutno predstavlja raznoliko polje iskustava koji se obično ne daju u školi, obuci i radu, jer su ova područja ponekad pod velikim pritiskom da uspiju i da se izvedu. Slobodno vrijeme može postati važno polazište za društveno i kulturno učenje u smislu „aktivnog učenja“. Aktivno učenje znači "govoriti za sebe, eksperimentirati za sebe, istraživati za sebe, shvaćati situacije za sebe, biti sam aktivan" (Krings 2008, str. 54). Aktivno učenje otvara prostor za vlastite postupke, zamjenjuje tradicionalnu predanost izvođenjem samoinicijativnog iskustva učenja. Obrazovni znanstvenik Johannes Fromme iznio je tezu da slobodno vrijeme ne treba definisati u smislu rada nego učenja. Slobodno vrijeme nudi priliku za sveobuhvatno, senzualno učenje. Ovo učenje nije podređeno radu. Slobodno vrijeme, koje je samo po sebi znak bogatstva i obilja, omogućuje "suvišno učenje" (Fromme 2002, str. 151) kao što je širenje ljudske senzualnosti ili razvoj slobodnog, tj. nadilaženja onoga što je potrebno u okviru zanimanja. „Učenje u slobodno vrijeme“ u tom smislu može biti gotovo neograničeno jer nije vezano ni za što što se može koristiti. To je više proces prisvajanja koji otvara nove mogućnosti za ispunjenje vlastitog života.

3. Pedagogija slobodnog vremena

Pedagogija i obrazovna politika prisiljeni su na preispitivanje. Stoljećima oblikovani protestantskim profesionalnim etosom, danas i u budućnosti morat će se suočiti s pitanjem: obrazovati ih samo za rad – je li to zapravo još uvijek moguće u vremenu kada se ispunjenje smisla života više ne može samo postignuti stručnim radom? Hoćemo li u budućnosti morati živjeti s promijenjenim konceptom obrazovanja? I neće li onda poučavanje izvanprofesionalnih i postprofesionalnih životnih vještina također spadati u ciljeve novog tipa obrazovanja? U budućnosti će ljudi imati više slobodnog vremena za vlastite aktivnosti i zajedničko bavljenje stvarima, više slobodnog prostora za raspolaganje, planiranje i dizajn. Samo prenošenje znanja više nije dovoljno. Potrebno je formulirati nove odgojno-obrazovne ciljeve, razvijati nove nastavne metode - kao odgovor na promijenjene životne ciljeve i navike. Samo kroz novi "obrazovni faktor slobodno vrijeme" uspjeh će cjeloživotno učenje, gdje je učenje zabavno, pobuđuje se interes, izaziva mašta i potiče samostalnost (Opaschowski 1996 str. 51.-72.). Predmet proučavanja pedagogije slobodnog vremena je odgoj u slobodnom vremenu. Smisao pedagogije slobodnog vremena je da pronađe puteve i načine kako će se oslobođeno vrijeme učiniti efikasnim faktorom permanentnog učenja, djelovanja, stvaranja i usavršavanja. Slobodno vrijeme predstavlja faktor emancipacije ličnosti, uslov za rekreaciju i odmor, mogućnost za socijalizaciju i humanizaciju ličnosti, sa važnom funkcijom samovrednovanja i samoidentifikacije pojedinca (Đordević 2003.). Zadatak pedagogije slobodnog vremena je da usmjerava odgojni rad u slobodnom vremenu kako bi se izbjegli negativni uticaji na formiranje ličnosti, a podstakli pozitivni uticaji.

4. Metodološki okvir istraživanja

Cilj istraživanja je prikupljanje stavova i mišljenja učenika o poimanju slobodnog vremena, roditelja o uticaju slobodnog vremena na razvoj ličnosti mladih kao i ispitivanje trenutnog stanja na teritoriji grada Laktaši o vrstama slobodnih aktivnosti koje mladi praktikuju u slobodno vrijeme i eventualni nedostatak ponude za neke nove aktivnosti.

Hipoteze istraživanja, glavna hipoteza dolazi od pretpostavke da učenici čiji roditelji imaju uticaj na kreiranje slobodnih aktivnosti biraju aktivnosti koje pripadaju tipu društveno ili kulturno zainteresovane omladine. Sporedna hipoteza polazi od pretpostavke da mladi ljudi koji nisu imali priliku da posredovanjem roditelja ili nekog drugog načina usmjeravanja na kvalitetno provođenje slobodnog vremena, provode to vrijeme opušteno i neorganizovano.

Istraživačka tehnika za ovo istraživanje je anketiranje, a instrument istraživanja je online upitnik koji se sastojao iz dva dijela (upitnik za učenike i upitnik za roditelje) putem kojih smo procjenjivali stavove i mišljenja anketiranih.

Populaciju istraživanja činili su učenici i roditelji iz četiri osnovne škole na teritoriji grada Laktaši: JU OŠ „Mladen Stojanović“ Laktaši, JU OŠ „Holandija“ Slatina, JU OŠ Georgius A. Papandreu“ Aleksandrovac, JU OŠ „Desanka Maksimović“ Trn. Upitnik je popunilo ukupno 165 učenika i roditelja.

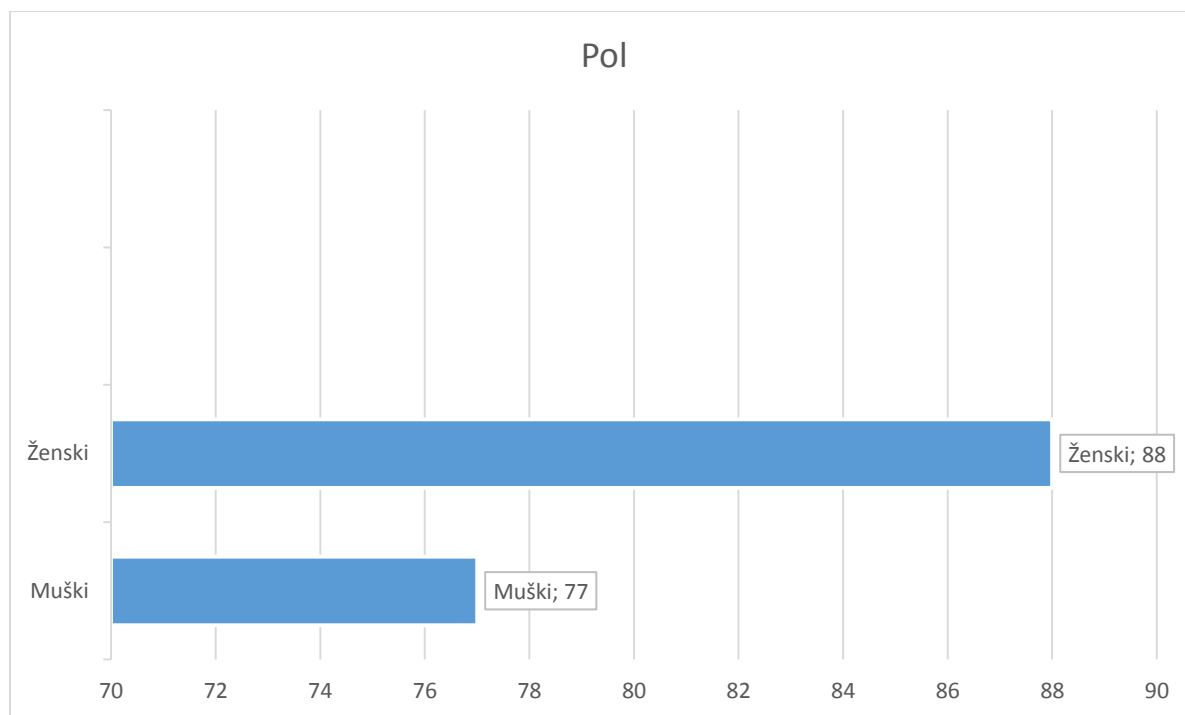
Empirijsko istraživanje provedeno je u maju 2022. godine u četiri osnovne škole na teritoriji grada Laktaši.

5. Rezultati istraživanja

Učenici:

Polazeći od postavljenog cilja istraživanja pokušali smo ispitati uticaj roditelja na odabir slobodne aktivnosti ispitanika, udio mladih koji se u slobodno vrijeme bave nekom vrstom društveno korisne slobodne aktivnosti kao i udio mladih koji još nije opredijelio za neku određenu aktivnost možda čak i zbog nedostatka ponude na teritoriji na kojoj žive. Rezultati istraživanja biće pred

Grafikon 1: Pol učenika.

Analizom odgovora učenika iz četiri osnovne škole dobili smo odgovore od 165 učenika, od čega 88 ili 53,3% ženskih i 77 ili 46,7% muških.

Tabela 1: Poimanje slobodnog vremena od strane učenika.

Šta za tebe znači "slobodno vrijeme"?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Vrijeme oslobođeno od nastavnih obaveza.</i>	15	9.1
<i>Vrijeme koje je oslobođeno od svih obaveza.</i>	37	22.4
<i>Vrijeme koje je samo tebi na raspolaganju i provodiš ga po svom izboru.</i>	113	68.5

Iz tabele 1 vidimo i da jedan određeni broj učenika 37 ili 22,4% smatra da je slobodno vrijeme, vrijeme oslobođeno od svih obaveza. Ova grupa učenika se pravilnom organizacijom i realizacijom slobodnog vremena može uključiti u smislene slobodne aktivnosti, a to prije svega, zavisi od primjene permisivnih metoda. (Dž. Ajanović, M. Stevanović, 2004) u ovu grupu metoda ubrajaju:

- metodu individualnih i grupnih razgovora,
- metodu motivisanja i poticanja,
- metodu objašnjavanja ili interpretacije.

Na pitanje poimanja pojma slobodnog vremena, najveći broj učenika opredijelio se na odgovor koji slobodno vrijeme opisuje kao vrijeme koje je samo njima na raspolaganju i provode ga po svom izboru. Slobodno vrijeme prema načelima korištenja slobodnog vremena na prvom mjestu polazi od načela "slobode", a ono se opet temelji na potrebi uvažavanja slobode u izboru aktivnosti. Uvažavanje slobode u izboru aktivnosti slobodnog vremena temeljni je stav pedagogije slobodnog vremena. Ipak organizatori slobodnih aktivnosti i odgajatelji (ovde mislimo i na roditelje i školu) imaju zadatak da ponude široke mogućnosti izbora slobodnih aktivnosti a prema načelu "raznovrsnosti" ponudene aktivnosti moraju se organizovati u različitim područjima kao što je sportsko, radon-tehničko, kulturno-umjetničko i slično. Savjetovanje i usmjeravanje mladih za izbor određenih aktivnosti vrši se po načelu "smislenosti", a to znači da se pri savjetovanju vodi računa da svaka izabrana aktivnost mora imati ljudsko pozitivno značenje i pedagoški smisao.

Tabela 2: Vremenski okvir slobodnog vremena.

Koji vremenski period imaš na raspolaganju za svoje slobodno vrijeme ?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Do dva sata.</i>	35	21.2
<i>Do tri sata.</i>	58	35.2
<i>Do četiri sata,</i>	37	22.4
<i>Više od četiri sata.</i>	37	22.4

Na pitanje o vremenskom okviru za slobodnog vremena najveći broj učenika 58 ili 35,2% odgovorilo je da to iznosi do tri sata. Ovaj vremenski okvir uz pravilan odabir slobodnih aktivnosti je više nego dovoljan za uključivanje u smislene i društveno korisne aktivnosti.

Tabela 3: Način izbora slobodne aktivnosti.

Na koji način biraš slobodne aktivnosti?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Slobodno, po svom izboru.</i>	104	63.0
<i>Usmjeravaju te roditelji.</i>	55	33.3
<i>Biraš neku slobodnu aktivnost zato što su je odabrali i tvoji drugovi.</i>	6	3.6

Na pitanje o načinu izbora aktivnosti za koje se učenici opredjeljuju veliki broj učenika čak njih 104 ili 63,0% izjasnilo se da ih biraju slobodno i samostalno. Ako se poštuje načelo "slobode" "ovo je pozitivan podatak. Ipak, ako se uzme u obzir da se radi o populaciji sa još ne izgrađenim stavovima savjeti i pravilno usmjeravanje škole i roditelja su svakako poželjni. Oni nikako ne bi trebali da budu opterećujući nego pažljivo odabrani i odmjereni i uz poštovanje načela "individualnosti" tako da svaki pojedinac u svojim aktivnostima u slobodno vrijeme ima osjećaj zadovoljstva i ispunjenosti.

Tabela 4: Sadržaji slobodnih aktivnosti.

U slobodno vrijeme najčešće se baviš sljedećim sadržajima ?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Šetam, provodim vrijeme u prirodi.</i>	16	9.7
<i>Pomažem roditeljima u radu kod kuće.</i>	29	17.6
<i>Gledam TV, slušam muziku, čitam, na Internetu.</i>	29	17.6
<i>Družim se sa prijateljima.</i>	36	21.8
<i>Bavim se sportom</i>	37	22.4
<i>Idem u muziču školu, bavim se plesom.</i>	14	8.48
<i>Ostalo.</i>	4	2.42

Aktivnosti kojima se mladi bave u slobodno vrijeme pokazuju da se 51 ili 30,90% mladih bavi aktivnostima koje opisuju društveno ili kulturno zainteresovanu omladinu koja se bavi muzikom, plesom, sportom, a 74 ili 44,84 anketiranih učenika bavi se neformalnim aktivnostima i spada u tip opušteno omladine koji voli da se druži, čita, sluša muziku, provodi vrijeme u gledanju TV emisija ili na Internetu. 29 ili 17,6 % anketiranih izjasnilo se da pomaže roditeljima u radu kod kuće. Budući da se radi o sredini u kojoj se većina domaćinstava bavi poljoprivredom ili ima registrovanu neku od privrednih djelatnosti pretpostavlja se da veliki broj od ovog procenta možemo opisati kao „tehnološki entuzijast“ a karakteriše je zainteresovanost za programiranje ili druge tehnološke aktivnosti koje obavljaju samostalno ili uz rad sa roditeljima.

Tabela 5: Zadovoljstvo ponuđenim sadržajima za slobodne aktivnosti.

Koliko si zadovoljan ponuđenim sadržajima u tvojoj sredini ?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Uopšte nisam zadovoljan.</i>	25	15.2
<i>Zadovoljan sam u manjoj mjeri.</i>	12	7.3
<i>Djelimično sam zadovoljan.</i>	46	27.9
<i>Prilično sam zadovoljan.</i>	37	22.4
<i>Veoma sam zadovoljan</i>	45	27.3

Zadovoljstvo ponuđenim slobodnim aktivnostima iskazalo je 82 ili 49,69% anketiranih što je i očekivano jer na teritoriji grada Laktaši postoji veliki broj sportskih klubova, kulturno umjetničkih društava i drugih organizacija koje nude veliki izbor aktivnosti namjenjenih ovom uzrastu. Uopšte nisu zadovoljni ili su zadovoljni u manjoj mjeri izjasnilo se tek 37 ili 22,42% ispitanika. Neki od njih ili nisu pronašli odgovarajuću i željenu aktivnost ili nisu dovoljno informisani o postojećim aktivnostima.

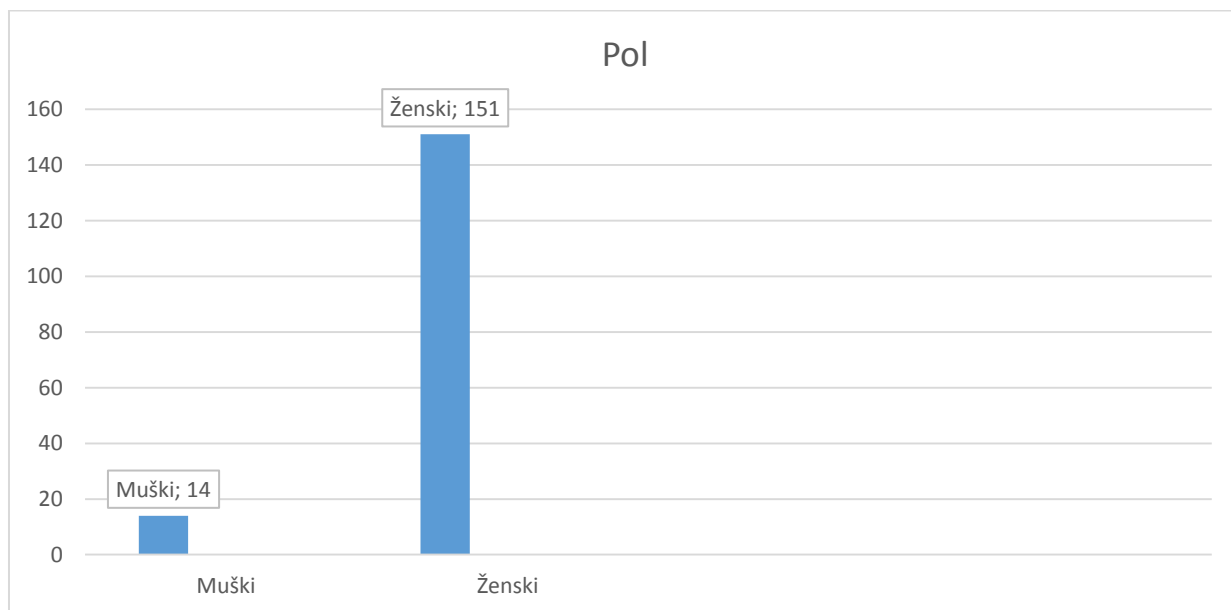
Tabela 6: Nedostatak sadržaja za slobodne aktivnosti mladih.

Postoje li sadržaji kojima bi se bavio u slobodno vrijeme a za koje nema ponude u tvojoj sredini ?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Da.</i>	82	49.69
<i>Ne.</i>	83	50.3

82 ili 49,69% anketiranih izjašnjava se da postoje sadržaji za koje nema organizovane ponude a u koje bi se rado uključili. A na pitanje koji su sadržaji u pitanju odgovaraju da su to, radionice na kojima se uči programiranje, škole plesa, balet, tenis i književne radionice.

Roditelji:

Grafikon 2: Pol roditelja.

Upitnik za roditelje popunilo je 165 roditelja od čega 151 ili 91,5% majki i 14 ili 8,5% očeva. Nadamo se da očevi imaju više interesovanja kada je u pitanju savjetovanje i usmjeravanje djece za izbor slobodnih aktivnosti od interesovanja za popunjavanje ovog upitnika. Prema odgovorima o stručnoj spremi roditelja na upitnik je odgovorilo 79 roditelja sa srednjom stručnom spremom i 86 roditelja sa visokom stručnom spremom.

Tabela 7: Učešće roditelja u izboru slobodnih aktivnosti djeteta.

Slobodno vrijeme Vašeg djeteta i aktivnosti kojima se bavi u slobodno vrijeme		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>prepuštate njegovom slobodnom izboru?</i>	49	29.7
<i>učestvujete u odabiru aktivnosti, usmjeravate ili savjetujete?</i>	116	70.3

Podatak da 116 ili 70,3% roditelja učestvuje u odabiru slobodnih aktivnosti svoje djece, usmjerava ih i savjetuje, pozitivan je samo ukoliko to podrazumijeva i slobodu izbora i odlučivanja i samog djeteta. Zainteresovanost roditelja važna je za uspješno razvijanje mladog čovjeka u slobodnim aktivnostima. Ponekad se ipak događa da pretjerana briga i prevelike ambicije roditelja mogu kod djece izazvati otpor i suprotan efekat. Tek oni roditelji koji uspiju naći granice, načine i mjeru vlastitog uplitanja u slobodno vrijeme svoje djece, mogu računati da ono neće biti izazov i opasnost traženja negativnog identiteta i potvrđivanja za njih. (V. Previšić, 2001.)

Tabela 8: Spremnost roditelja za podršku.

Spremnost ste da na neki način podržite slobodne aktivnosti Vašeg djeteta (plaćate članarine ili vozite dijete na određene aktivnosti?)		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Da.</i>	153	92.7
<i>Ne.</i>	12	7.3

Raduje nas i podatak da se 153 ili 92,7% roditelja izjasnilo da je spremno da na neki način podrži slobodne aktivnosti svoje djece. Djeca koja rastu u porodičnoj sredini u kojoj nije omogućeno ostvarivanje potreba za samostalnošću i slobodom, koja osjećaju da nemaju podršku često ispoljavaju različite oblike asocijalnog pa i delikventnog ponašanja.

Tabela 9: Praćenje uspjeha i zadovoljstva djeteta u okviru slobodnih aktivnosti.

U kojoj mjeri pratite odvijanje slobodnih aktivnosti Vašeg djeteta i uspjeh i zadovoljstvo koje dijete ima baveći se njima?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Uopšte ne pratim.</i>	1	0.6
<i>Pratim u manjoj mjeri.</i>	2	1.2
<i>Djelimično pratim</i>	16	9.7
<i>Prilično pratim.</i>	49	29.7
<i>Pratim u velikoj mjeri.</i>	97	58.8

Čak 146 ili 88,48% roditelja izjasnilo se da prilično, ili u velikoj mjeri prati uspjeh i zadovoljstvo svog djeteta u slobodnim aktivnostima. Dovođenje djece u priliku da saznaju, upoznaju i okušaju razne slobodne aktivnosti i mogućnost uključivanja roditelja pomaže u razvijanju kulture slobodnog vremena.

Tabela 10: Uključenost djeteta u porodične aktivnosti.

U kojoj mjeri je Vaše dijete uključeno u rad Vaše porodice?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Nije uopšte uključeno.</i>	1	0.6
<i>Uključeno je u manjoj mjeri.</i>	61	37.0
<i>Uključeno je u većinu aktivnosti.</i>	103	62.4

Neka istraživanja pokazuju da je uključenost djece u rad porodice u posljednje vrijeme jako mala. Uloga porodice u formiranju stavova, odnosa prema radu i drugim životnim vrijednostima je velika. Stoga nas raduje podatak da je 103 ili 62,4% roditelja odgovorilo da su njihova djeca uključena u većinu aktivnosti u porodici. Stavove prema radu, duhovnom i materijalnom aspektu života mladi ljudi nose iz porodice a to se proteže na obrace ponašanja u toku cijelog života.

Tabela 11: Stepen zadovoljstva roditelja ponudom ponuđenim sadržajima za slobodne aktivnosti.

U kojoj mjeri ste zadovoljni mogućnostima koje se nude u našem okruženju za slobodne aktivnosti djece?		
	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Uopšte nisam zadovoljan.</i>	26	15.8
<i>Zadovoljan sam u manjoj mjeri.</i>	20	12.1
<i>Djelimično sam zadovoljan.</i>	56	33.9
<i>Prilično sam zadovoljan.</i>	39	23.6
<i>Veoma sam zadovoljan</i>	24	14.5

63 ili 38,18 % roditelja prilično i u velikoj mjeri zadovoljno je ponudom za slobodne aktivnosti njihove djece na teritoriji grada Laktaši. Ovo je nešto manji broj u odnosu na učenike koji su se u 82 ili 49,69% slučajeva izjasnili da su prilično ili u velikoj mjeri zadovoljni. Iako na teritoriji grada postoji i djeluje veliki broj sportskih klubova, kulturno umjetničkih društava i drugih organizacija koje nude veliki izbor aktivnosti namjenjenih ovom uzrastu. Ovo je moguće objasniti činjenicom da teritorija grada podrazumijeva i udaljene seoske mjesne zajednice kojima su urbani centri grada Laktaši, Slatine, Trna i Aleksandrovca ipak udaljeni i zahtijevaju određeni trud i trošak pri uključivanju djece u slobodne aktivnosti. Na pitanje o ponudama koje nedostaju slično kao i učenici i roditelji

odgovaraju da su to, radionice na kojima se uči programiranje, škole plesa, balet, tenis i književne radionice.

Tabela 12: Stavovi roditelja o uticaju slobodnog vremena na razvoj djece i mladih.

	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
Smatrate li da pravilan odabir slobodnih aktivnosti ima veliki uticaj na razvoj ličnosti djece i mladih pa i na odabir zanimanja?		
<i>Uopšte nema..</i>	3	1.8
<i>Ima u manjoj mjeri.</i>	0	0.0
<i>Djelimično ima..</i>	22	13.3
<i>Prilično ima.</i>	35	21.2
<i>Ima u velikoj mjeri.</i>	105	63.6

Osnovni smisao odgoja u slobodnom vremenu je osposobljavanje mladih ljudi da kulturno i pedagoški provode svoje slobodno vrijeme. Odgoj u tom značenju treba planirati i organizovati na način koji uključuje process sticanja znanja, širi spoznaje, podstiče razvoj sposobnosti, vještina i navika. 105 ili 63,6 % roditelja smatra da pravilan odabir slobodnih aktivnosti ima veliki uticaj na razvoj ličnosti mladog čovjeka.

6. Diskusija i zaključak

Slobodno vrijeme ulazi u sva područja života mladog čovjeka, školsko, porodično, društveno područje. Pedagoško djelovanje u okviru aktivnosti slobodnog vremena mladih organizuje se kao multidisciplinarna aktivnost. Porodica, škola i društvena zajednica snosi veliku odgovornost za socijalizaciju mladih u okviru slobodnog vremena. Za rad u slobodnom vremenu potrebno je opremiti i osposobiti odgovarajući stručni kadar. Neophodno je i osigurati i materijalne uslove za pravilnu organizaciju slobodnog vremena. Društvena zajednica, porodica i škola zajedno sa voditeljima slobodnih aktivnosti čine tim koji za uspješno provođenje slobodnih aktivnosti mladih mora djelovati usklađeno i organizovano. Glavna hipoteza polazi od pretpostavke da učenici čiji roditelji imaju uticaj na kreiranje slobodnih aktivnosti biraju aktivnosti koje pripadaju tipu društveno ili kulturno zainteresovane omladine. Možemo zaključiti da je hipoteza potvrđena ako 146 ili 88,48% roditelja izjasnilo se da prilično, ili u velikoj mjeri prati uspjeh i zadovoljstvo svog djeteta u slobodnim aktivnostima, a 153 ili 92,7% roditelja izjasnilo da je spremno da na neki način podrži slobodne aktivnosti svoje djece. Sporedna hipoteza polazi od pretpostavke da mladi ljudi koji nisu imali priliku da posredovanjem roditelja ili nekog drugog načina usmjeravanja na kvalitetno provođenje slobodnog vremena, provode to vrijeme opuštено i neorganizovano, istraživanje pokazuje da se 74 ili 44,84 anketiranih učenika bavi se neformalnim aktivnostima i spada u tip opuštene omladine koji voli da se druži, čita, sluša muziku, provodi vrijeme u gledanju TV emisija ili na Internetu.

7. Literatura

1. Đorđević, D. (2003). Pedagoški smisao slobodnog vremena. Pedagogija. Beograd: Pedagoško društvo Srbije.
2. Fromme, Johannes/Meder, Norbert (Hrsg.) (2002). *Halbjahresschrift Freizeitwissenschaft: SPEKTRUM FREIZEIT*, 24(I), Schwerpunkt: Informelle Bildung in der Freizeit. Köln: J
3. Hille A., Annegret Arnold und Jürgen Schupp, Freizeitverhalten Jugendlicher: Bildungsorientierte Aktivitäten spielen eine immer größere Rolle, DIW Wochenbericht Nr. 40.2013
4. Krings, F., Bangerter, A., Gomez, V., i Grob, A. (2008). Cohort differences in personal goals and life satisfaction in young adulthood: Evidence for historical shifts in developmental tasks. *Journal of Adult Development*, 15,
5. Livazović, G. Teorijsko – metodološke značajke utjecaja medija na adolescente *Život i škola*, br. 21 (1/2009.), god. 57., str. 108. do 115.
6. Opaschowski Horst W. (1996) *Pädagogik der freien Lebenszeit* 51.-72. Lesket Budrich Opladen
7. Pehar-Zvačko, L. (2004) *Slobodno vrijeme mladih*, Sarajevo
8. Vidulin – Orbanić, S. (2008) Fenomen slobodnog vremena u post modernom društvu. *Metodički obzori*, 3.

ROLE AND IMPORTANCE OF FREE TIME OF CHILDREN AND YOUTH

Abstract: *Free time has great importance in the life of every individual and of the society as a whole, and free time of youth is a significant factor of contemporary education of children and youth. The responsibility for the choice of activities carried out by young people in their free time can in no way be left up to uncontrolled search, or, as it often happens nowadays, to inclusion in activities carried out on a large scale. Young people can often form groups with deviant behaviour. For that reason, the leisure activity of children and youth and pedagogical action constitute a multidisciplinary coordinated activity. With their action and programmes, family, school, associations and clubs have responsibility for helping, referring, counselling and providing meaningful use of free time in various ways. After all, the use of free time in a socially acceptable manner is a powerful tool against various types of adverse behaviour among young people, on the one hand, but it is also a personality development factor on the other hand. The local environment needs to provide as favourable conditions as possible to enable young people to choose their free time activities. The objective of the study is to examine the manner in which young people spend their free time and the degree to which their parents influence the choice of free activities. The study is conducted in the territory of the municipality of Laktaši and it includes a survey carried out among young people from four primary schools aged 11 to 15, as well as their parents. Using a factor analysis of relationships in the answers to the questions on leisure activities within this study, we will classify different types of leisure activities, after which we will determine the correlation between the type of leisure activity and the factor of parental influence on the basis of association with the variable of parental influence on the organisation of leisure activities. The leisure behaviour patterns are divided into activities describing socially or culturally interested youth engaged in music, dancing, sports, and informal activities, i.e. a relaxed type of youth who like to socialise, read, listen to music, spend time watching TV shows or using the Internet.*

Keywords: *free time, social and useful organisation of leisure activities, influence and role of family and the environment on the choice of leisure activities.*

OBLIK I PROSTOR U RANOM UČENJU MATEMATIKE

Neva Slani, dr.sc., Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci²²⁴

Teodora Tomić, mag. prim. educ., Dječji vrtić „Potok“, Rijeka²²⁵

Sažetak: Rad daje pregled dijela teorija i radova značajnih za promišljanje nastave oblika i prostora, posebice u ranom učenju. Pritom upućuje na nove mogućnosti koje mogu mijenjati krajolik obrazovanja geometrije. Cilj je suvremeniji, kvalitetniji kurikulum i nastava oblika i prostora, s boljim postignućima učenika i manje prouzrokovane tjeskobe u učenika. Tu spadaju: istraživanje shvaćanja oblika i prostora, njegove povezanosti sa školskom matematikom i geometrijom, važnost geometrije preslikavanja u nastavnom planu uključujući simetriju i druge izometrije, funkcija crtanja, modeliranja, igre, opisivanja u konstrukciji geometrijskog znanja, uloga digitalnih tehnologija i mogućnost proširenja geometrije osnovne škole od njezinog tipičnog naglaska na rječniku do rada na sastavljanju, rastavljanju, razvrstavanju, uspoređivanju i mentalnom upravljanju dvodimenzionalnim i trodimenzionalnim figurama. Promjena pristupa u poučavanju geometrije kompatibilna je s naglaskom na konstruktivistički pristup u poučavanju i kreiranju kurikula.

Ključne riječi: oblici, geometrijsko mišljenje, transformacije, manipulacija, vizualizacija

Uvod

Matematika se kao znanost i nastavni predmet nerijetko smatra frustrirajućom. Uobičajen je to doživljaj matematike čiju su utemeljenost pokazala mnoga znanstvena ispitivanja osjećaja stresa i nelagode u odnosu na matematički test, pa i samo učenje matematike, kao primjerice Gough (1954) ili Hembree (1990). Ispitivanja su se u najvećoj mjeri odnosila na uzrast studenata i srednjoškolaca, no ona novija ukazuju da je takav osjećaj raširen i među mlađom populacijom, čak u razrednoj nastavi (Witt, 2012). Upravo Witt (2012) osim uobičajenog ispitivanja tjeskobe kao posljedice loše matematičke izvedbe pokazuje da loša matematička izvedba može biti posljedica tjeskobe, s obzirom da ista djeluje na kratkoročno pamćenje. Dakle, odnos to dvoje je dvosmjernan i kompleksan. S druge strane, matematičku tjeskobu može pobuditi i samo prikazivanje podataka znamenkama (Witt, 2012). Veća uspješnost u matematici, među ostalim bolji rezultati testova i druge pozitivne povratne informacije svakako smanjuju navedeni osjećaj tjeskobe (Hembree, 1990). Smanjiti tjeskobu i povećati uspješnost učenika u matematici može se sagledati i pokušati na više načina – utjecanjem na nastavnike povećavajući njihovu spremnost i predavačke vještine, utjecanjem na roditelje koji će pozitivno utjecati na djecu, pogotovo u mlađem uzrastu, te utjecanjem na same učenike (Wang, 2021). U slučaju nezadovoljavajućih rezultata na nacionalnom nivou, ili naprosto potrebe za poboljšanjem, očita je mjera izmjena nacionalnog kurikula za predmet Matematika. Naravno, nisu to jedine mjere, mentalno zdravlje učenika i motivacija za rad mogu se popravljati i mikropauzama, meditacijama i sličnim aktivnostima, neovisno o specifičnostima predmeta, konkretno matematike. Jenifer, Rozek, Levine i Beilock (2022) najnovijim istraživanjem pokazuju da učenici koji osjećaju tjeskobu od

---

²²⁴ neva.slani@uniri.hr

²²⁵ teodorat21@gmail.com

matematike sami pribjegavaju neefikasnim metodama učenja i vježbanja, primjerice ponavljaju sheme učeći ih napamet, izbjegavaju problemske zadatke i slično, čime se dodatno zapetljavaju u magični krug tjeskobe i loših matematičkih rezultata.

Veza izbjegavanja problemskih zadataka i tjeskobe spram matematike može se uočiti i u području geometrije (Sunardi, Yudianto, Susanto, Kurniati, i Dwi Cahyo, 2019; Soewardini, Sukrisno i Meilantifa, 2019) – problemski zadaci iz geometrije nisu intuitivniji od drugih, dapače, često zahtijevaju veliki nivo formalnosti i matematičke strogosti. Studenti učiteljskih studija sveučilišta u Córdoba u Gutiérrez-Rubio, León-Mantero, Maz-Machado i Madrid-Martín (2020) ispitani su o njihovim stavovima prema važnosti i razlozima podučavanja geometrije. Također, iskazali su subjektivni osjećaj vlastite matematičke anksioznosti. Istraživanje je pokazalo da je većina ispitanika istaknula važnost geometrije zbog razvijanja sposobnosti vizualnog karaktera kao što su prostorni zor, prepoznavanje oblika i povezivanje s oblicima iz svakodnevnice, dok ih je manje istaknulo važnost u razvoju problemskog i logičkog mišljenja. Studenti s nekim oblikom matematičke tjeskobe više su naglasili proceduralne aspekte učenja geometrije i važnost razlikovanja prostornih i ravninskih oblika te računanja udaljenosti, površina i volumena. To znači da će vjerojatno ti studenti naglašeno poučavati geometriju proceduralnim načinom. Studenti koji su iskazali da nemaju osjećaj tjeskobe spram matematike značajno su češće istaknuli da geometrija potiče razvoj prostornog zora, pomaže u rješavanju svakodnevnih problema te je sveprisutna u našim životima.

Geometrija, odnosno područja domena *Oblik i prostor* i *Mjerenja* prema hrvatskom nacionalnom Kurikulumom za nastavni predmet Matematika usvojenom 2019. godine, uz aritmetiku jedna je od dvije osnovne grane matematike koje su povijesno inicirale razvoj same matematike. Razvoji tih grana u Starome svijetu pak vezani su uz prelazak na sjedalački način života i poljodjelstvo, potrebu za preciznim mjerenjima radi jasnih određivanja granica vlasništva, pravednijeg oporezivanja i većih mogućnosti trgovine. Dug je put bio od prvih razmišljanja o oblicima i njihovim veličinama do prve aksiomatski zasnovane matematičke teorije, antologijskog Euklidovog djela *Elementi*. Gotovo jednako dugo to je djelo bilo najvažniji izvor geometrijskog znanja te najvažniji smjerokaz za podučavanje geometrije.

Metode, osnovne smjernice i ideje u poučavanju geometrije predmetom su intenzivnog proučavanja od druge polovice 20. stoljeća do danas. Te ideje, u najvećoj se mjeri radi o konstruktivističkom pristupu, trebale su utjecati i utječu na nacionalne matematičke kurikule. U hrvatskom Kurikulumu nastavnog predmeta Matematika (2019) došlo je do nekih poboljšanja u pristupu geometriji, ali i smanjenja vremena i prostora posvećenog geometriji. Umjesto isticanja (geometrijskih) konceptata i njihovog povezivanja u nastavi Matematike, često se ona svede na rješavanje rutinskih zadataka, u ovom slučaju iz geometrije (Glasnović Gracin, Kuzle, 2019). Glasnović Gracin i Kuzle ističu potrebu analize različitih nacionalnih kurikula. Tako ćemo bolje sagledati dobro i loše i vidjeti koliko smo se s kurikulumom uspjeli približiti konstruktivističkom pristupu poučavanja, te ugrađivanju fundamentalnih, ili velikih ideja u tkivo školske geometrije. Pritom moramo imati na umu svu aktualnost geometrije, njezine važnosti u svakodnevnici – osim „klasičnih“ primjera svih inženjerskih struka te vizualnih umjetnosti, dovoljno je da primjerice osvijestimo koliko su sveprisutni GPS, odnosno globalni navigacijski sustavi, te GIS, odnosno geografski informacijski sustavi. Također, trebamo se vratiti na odnos matematike i našeg mentalnog znanja, te se podsjetiti da kvalitetna nastava i matematičko znanje itekako podižu kvalitetu života i doprinose mentalnom zdravlju (Zios i Kirchgasser, 2021).

Cilj rada je postaviti osnove za daljnja istraživanja unapređivanja kurikuluma i nastavne prakse domene Oblika i prostora, u smislu razvoja i povezivanja konceptata oblika i prostora, pozitivnog utjecaja takve nastavne prakse na učenička postignuća i cjeloviti psihofizički razvoj učenika.

Oblik i prostor u nastavnom kurikulumu

Prostor i oblik prirodno su mjesto i sredstvo za razvijanje intelektualnih, društvenih, estetskih, stvaralačkih, moralnih, tjelesnih i drugih sposobnosti, praktičnih vještina i odlika osobnosti. To su ujedno temeljni cijevi i zadaće usmjerene na razvoj učenika određene hrvatskim nacionalnim Kurikulumom za nastavni predmet Matematika usvojenom 2019. godine. Putem učenja sadržaja unutar domene Oblik i prostor i interakcijom s ostalim domenama te matematičkim argumentiranjem prostornih veza, rabeći prostorni zor i modeliranje, učenici pronalaze primjenu matematičkih rješenja

u različitim životnim situacijama. Prepoznaju ravninske i prostorne oblike i njihova svojstva u svakodnevnom okruženju te ih upotrebljavaju za opis i analizu svijeta oko sebe. Putem shvaćanja prostora, oblika u prostoru, oblika likova i tijela, te njihovih odnosa u prostoru, učenici grade temelj za rješavanje problema, kako u matematici tako i u ostalim predmetima, i konačno, u životu. Pojmovi oblika i prostora iz ovog rada pripadaju geometriji, posebnoj grani matematike koja se bavi oblicima u prostoru, njihovim veličinama i odnosima među njima.

Da bismo odgovorili na važna pitanja: Kako i zašto poučavati geometriju? Koje metode i oblike poučavanja koristiti? Koliko geometrijskih sadržaja je uopće potrebno u nastavi matematike? U kojoj je mjeri potrebna korelacija s drugim školskim predmetima? prvo se trebamo zapitati: Što želimo postići nastavom geometrije? S kakvim sposobnostima i predznanjima dolaze naši učenici u školu? Koje kvalitete kod učenika želimo razviti (a uključuju razvijanje matematičkog mišljenja, formiranje osobnosti, razvijanje kreativnosti i stjecanje praktičnih znanja i osposobljavanje za primjenu geometrije u svakodnevnom životu)?

Ako se učeničkom radu pristupa problemski i istraživački razvija se kod učenika logičko zaključivanje, analiziranje i sistematiziranje. Rješavanje problema jedan od temelja učenja matematike. Razvijanjem prostornog zora potiče se važna sposobnost vizualnog predočavanja apstraktnih sadržaja, a time i specifičan oblik rješavanja problema. Učenjem geometrije razvijamo sposobnosti vizualizacije, posebno deduktivno zaključivanje i obrazlaganje te sposobnost dokazivanja, kritičko mišljenje, intuiciju, percepciju i maštu (Jones, 2002). Time se ujedno olakšava i rješavanje algebarskih i aritmetičkih problema te razvija matematičke kreativnosti i kreativnosti. Geometrija tako igra ključnu ulogu u učenju drugih područja matematike, ali i ostalih predmeta. Na primjer, koncepti razlomaka povezani su s geometrijom, a pomoću njih možemo objasniti i glazbu (usporediti Tymoczko, 2011). Pomoću geometrije možemo promatrati odnose ulaznih i izlaznih podataka, odnosno uspoređivati grafove funkcija i grafičke prikaze podataka u statistici. Omjeri i razmjeri direktno su povezani s geometrijskim konceptima sličnosti i, naravno, mjerenja (Jones, 2002). Geometrija pruža kulturološki i povijesno bogat kontekst unutar kojeg se može poučavati matematika te doprinijeti, osim intelektualnom, također i duhovnom, moralnom, društvenom i kulturnom razvoju učenika (Jones, 2002). Dalje, geometrija je bogat izvor mogućnosti za razvijanje ideje dokazivanja. Vrijedno je naglasiti da vizualne slike, među njima i one kojima se može manipulirati na ekranu računala, pozivaju studente na promatranje i pretpostavke generalizacije. Dokazivanje pretpostavki zahtijeva od učenika da razumiju kako su promatrane slike povezane jedna s drugom i povezane s temeljnim „građevnim blokovima“. Razvijati razumijevanje povezanosti prostornih pojava i primjenjivati to razumijevanje u interpretaciji smisla nove situacije i rješavanju problema mora biti dio obrazovnog iskustva svih učenika. Manipuliranje slikama u glavi može potaknuti samopouzdanje i razviti intuitivno razumijevanje prostornih situacija. Dijeljenje osobnih vizualnih slika može pomoći razvijanju komunikacijskih vještina, kao i omogućavanju učenicima da vide da često postoji mnogo načina tumačenja slike ili pismenog ili govornog opisa (Jones, 2002).

Oblik je odnos krivih i ravnih površina u vanjskom izgledu, reljef, vidljiva uobličena dijelova, konfiguracija, način na koji nešto percipiramo, a može biti obris predmeta, tijela ili osobe. Oblik objekta smještenog u nekom prostoru odnosi se na dio prostora koji taj objekt zauzima, a koji je određen njegovom vanjskom granicom — izdvojeno od ostalih aspekata toga objekta, poput boje, sadržaja ili tvari od koje je građen, ili njegova položaja i orijentacije u prostoru i veličine. Jednostavne oblike moguće je opisati geometrijski kao točke, pravce, krivulje, ravnine, likove, tijela itd. Oblici koji se pojavljuju u fizičkom svijetu obično su poprilično složeni; mogu biti proizvoljno zakrivljeni, kad su predmet diferencijalne geometrije, ili fraktalni, kao kod biljaka i obalnih crta. Nadalje, oblik je osnovni konstrukt prilikom kognitivnog shvaćanja geometrije, ali i poimanja svijeta općenito. Na primjer, mala su djeca u jednom istraživanju kategorizirala objekte samo po svojstvima oblika (Jones, 2002). Kada uče imena objekata, također ih mentalno povezuju s oblicima. O oblicima u nižim razredima osnovne škole posredno i neposredno učimo kroz sve nastavne predmete, što je vidljivo iz predmetnih kurikula, te razgovaramo i opisujemo ih.

Oblici se nužno nalaze u prostoru. Kada je čovjek počeo razvijati svijest, započelo je i njegovo shvaćanje prostora u kojem postoji. U početku ljudske povijesti to shvaćanje je bilo ograničeno na onaj prostor u kojem se čovjek kretao, lovio i živio. Tijekom vremena spoznaja o prostoru se proširivala, prije svega u čovjekovoj svijesti. Euklidski prostor koji se često spominje u matematici je

najjednostavnije rečeno, onaj prostor koji intuitivno svakodnevno zamišljamo (Merzbach i Boyer, 2011), odnosno, prostor u kojem primjenjujemo aksiome i postulate euklidskog prostora (Britannica).

U radu se ispituje razvoj spoznaje prostora djeteta od predškolske dobi i mogućnost proširivanja te spoznaje te geometrijskog mišljenja i prostornog zora tijekom nastavnog procesa. Prostorni zor intuitivni je osjećaj za oblike i odnose među njima, a zajedno s geometrijskim rasuđivanjem razvija sposobnost misaone predodžbe objekta i prostornih odnosa (Odluka o donošenju kurikulumu za nastavni predmet Matematika za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019). Unutar nastavnog predmeta Priroda i društvo već u drugom razredu učenik uspoređuje organiziranost različitih zajednica i prostora dajući primjere iz neposrednoga okruženja te se snalazi u prostoru, izrađuje, analizira i provjerava skicu kretanja (Odluka o donošenju kurikulumu za nastavni predmet Priroda i društvo za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019) za što je potrebno znanje o prostoru, a može i poslužiti kao podloga za učenje geometrije. U tjelesnoj i zdravstvenoj kulturi, na primjer, možemo se služiti raznim igrama gdje prostor označavamo poljima, dok u likovnoj kulturi učenik nužno stvara u prostoru (Clements i Battista, 1992).

Jean Piaget i Bärbel Inhelder autori su mnogih radova i tvorci vjerojatno najutjecajnije teorije kognitivnog razvoja, a unutar toga i one (Piaget i Inhelder, 1956) o dječjoj koncepciji prostora. Prikazi prostora stvaraju se kroz progresivnu organizaciju djetetovih motoričkih i internaliziranih radnji, što rezultira operativnim sustavima. Reprezentacija prostora, dakle, nije perceptivno očitavanje prostornog okruženja, već je izgrađena iz prethodnih aktivnih manipulacija tim okolišem. Progresivna organizacija geometrijskih ideja slijedi određeni redosljed. Dijete prvo spoznaje topološke odnose (npr. povezanost, zatvorenost i kontinuitet), a kasnije projektivne (uglatost, ortogonalnost, oblost) i naposljetku euklidske (kutnost, paralelnost i udaljenost) odnose. To je nazvano tezom topološke primarnosti. Piaget i Inhelder tvrde da je percepcijski prostor konstruiran u senzomotoričkom razdoblju, dakle približno do druge, treće godine života. Razvoj percepcijskog prostora prednjači razvoju konceptualnog, tako što njegov razvoj također utjelovljuje tezu topološke primarnosti i on je također konstruiran, to jest, ne postoji od samog početka razvoja. Znanje o spoznavanju oblika i prostora dodiranjem te stvaranju slike oblika može nam poslužiti da osmislimo aktivnost u razredu gdje će djeca zatvorenih očiju opipavati predmete i opisivati ih. Budući da je crtanje djelo koje utjelovljuje shvaćanje konceptualnog prostora, a ne percepcije, Piaget i Inhelder tvrde da su netočni crteži odraz neadekvatnosti mentalnih alata za prostornu reprezentaciju (doista, nesposobnost male djece da nacrtaju kopiju čak i jednostavnih oblika uzima se kao pokazatelj da je koordinacija radnji, a ne pasivna percepcija, temelj temelja konceptualnog razvoja prostora). Opet, tvrde i da nacrtane kopije geometrijskih oblika prvo predstavljaju topološka obilježja. Na primjer, u dobi od oko 3. godine krug se crta kao nepravilna zatvorena krivulja, a kvadrati i trokuti se ne razlikuju od krugova. Iako djeca ne razlikuju ravne i zakrivljene figure, ispravno prikazuju topološka svojstva (npr. zatvorene staze s malim zatvorenim stazama unutar njih, na njima ili izvan njih). Netočnosti u crtanju zato bi se mogle pripisati motoričkim poteškoćama. Međutim Piaget i Inhelder pružaju protuprimjere, poput djeteta koje je moglo crtati bor s granama pod pravim kutom, ali ne i kvadrat. Oko 4. godine dolazi do progresivne diferencijacije euklidskih oblika. Kriterij za ovu fazu uspješna je reprodukcija kvadrata ili pravokutnika. Euklidski odnosi, poput kuta i nagiba, razvijaju se, no sporo. Tek s oko 6-7 godina svi su problemi prevladani (Clements i Battista, 1992).

Prema Piagetu i Inhelder razlika između topoloških i projektivnih ili euklidskih odnosa odnosi se na način na koji su različite figure ili objekti povezani s drugim. Prve su unutar određenog lika; potonje uključuju odnose između figure i subjekta (projektivni) ili između samih figura (euklidski). Projektivni odnosi počinju psihološki u trenutku kada se lik više ne promatra izolirano, već se počinje sagledavati u odnosu na gledište. Djeca konstruiraju referentne sustave iz operativnog povezivanja i koordinacije svih mogućih točaka gledišta, svih kojih su svjesni. Takva je globalna koordinacija prostornog stajališta osnovni preduvjet u konstrukciji jednostavnih projektivnih odnosa, iako takvi odnosi ovise o određenom gledištu. Ipak, jedno gledište ne može postojati na izolirani način, već nužno uključuje izgradnju cjelovitog sustava koji povezuje sva gledišta. Izgradnja sličnih figura, primjerice, nastaje u razvoju predodžbi koje se pretpostavlja da su posredne između projektivnog i euklidskog prostora. Intuicija prostora nije "čitavanje" ili urođeno poimanje svojstava predmeta, već sustav odnosa povezanih s radnjama izvršenim na tim objektima (Clements i Battista, 1992).

Erich Christian Wittmann (1999) ponudio je sedam fundamentalnih ideja o geometriji koje je preporučila krovna svjetska matematička organizacija za nastavu matematike *International*

Commission on Mathematical Instruction ICMI (Mammana i Villani, 1998). ICMI grupi za poboljšanje nastave geometrije je cilj identificirati važne izazove i nove trendove za budućnost u području nastave geometrije te teži implementaciji novih tehnoloških otkrića u nastavu geometrije u svrhu poboljšanja metoda poučavanja (Mammana i Villani, 1998, prema Miloš, 2018). Wittmannove polazne točke za kurikulum geometrije su: 1. podjela oblika prema prostornim dimenzijama (a te oblike imenujemo, prikazujemo i konstruiramo); 2. transformacije geometrijskih oblika preslikavanjima u ravnini i prostoru; 3. koordinatni sustav uvodi se opisivanjem pozicije točaka geometrijskog oblika te međuodnosa objekata pomoću koordinata; 4. pomoću mjernih jedinica mjeri se duljina, površina, oplošje i volumen geometrijskih oblika, veličina kutova (čije mjerenje vodi u trigonometriju); 5. geometrija omogućava povezivanje više točaka, linija, likova i tijela da bi tako nastali novi geometrijski uzorci i strukture, sukladno sa sadržajem i razinom koja se poučava u školi; 6. oblicima iz okruženja smatraju se svi objekti iz svakodnevice na kojima se mogu primjenjivati razne operacije, a međusobni odnosi među stvarnim objektima mogu se opisati pomoću geometrije; 7. geometrijske činjenice vezane za prostor i ravninu, ali i apstraktni odnosi između veličina i količina mogu se prevesti u jezik geometrije i pomoću same geometrije opisati, a rješenje je moguće ponuditi kao praktično (Wittmann, 1999, prema Miloš, 2018).

Naš je posljednji kurikulum puno više „wittmannovski“ nego prethodni (Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Matematika za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019), no sigurno može i vjernije pratiti navedenih sedam fundamentalnih ideja. Primjetno je, naime, da se određene ideje javljaju tek u višim razredima osnovne škole i kasnije, dok su u razrednoj nastavi zanemarene. U razrednoj nastavi ističu se ideje oblika u prostoru i ravnini i mjerenja, a u relativno maloj pa i zanemarivoj mjeri integrirani su oblici iz svakodnevnice, koordinatni sustavi, povezivanje u nove uzorke i strukture, preslikavanja i geometrizacija.

Kurikul, svaki pa tako i naš, prati i unapređuje razinu geometrijskog mišljenja učenika. U tome se najveći broj istraživača i praktičara ravna životnim djelom supružnika van Hiele, baziranom na njihovim doktorskim disertacijama. Van Hiele su definirali pet razina geometrijskog mišljenja i razumijevanja te istraživali razvoj geometrijskog mišljenja, karakteriziran prelaskom s niže razine znanja na višu (van Hiele, 1957). Pritom su razine sekvencijalne i hijerarhijski posložene, pojmovi koje se dosegne u nižoj razini postaju predmetom proučavanja u višoj, a jezik, simboli i odnosi među njima specifični su za svaku razinu te učenici s niže razine geometrijskog mišljenja ne mogu razumjeti učitelja koji koristi možda iste pojmove, ali u kontekstu više razine. Prelazak na višu razinu odgovara usvajanju pojmova i procesa koji karakteriziraju tu višu razinu. Redosljed razina je nepromjenjiv, one su redom: razina prepoznavanja – učenici prepoznaju i klasificiraju oblike prema izgledu odnosno nekim svojstvima; razina analize – svojstva se analiziraju i opisuju; razina neformalne dedukcije – na osnovu svojstava oblici se stavljaju u odnose; razina formalne dedukcije – učenici dokazuju tvrdnje o oblicima i svojstvima; razina strogosti – uspoređivanje teorija odnosno aksiomatskih sustava. Za svaku razinu već su bogato opisane aktivnosti koje toj razini odgovaraju i pomažu prelasku na sljedeću, npr. u Crowley (1087). Razne analize pokazale su da učenici, pogotovo u američkim i europskim obrazovnim sustavima, u pravilu po završetku srednjoškolskog obrazovanja nisu postigli posljednje dvije razine, a nerijetko ostaju na prvoj (nultoj) (Usiskin, 1982; Sunardi i sur., 2019).

Velike ideje - uzorci, relacije, simetrije, transformacije, promjene

Djeca mogu rano raspoznavati različite oblike (Piaget i Inhelder, 1956; Clements, 1999), no što je s jednakim (sukladnim) i sličnim oblicima? Neka isprva matematički irelevantna svojstva kao što su kosina, omjer lika i u nekim situacijama orijentacija (Hannibal i Clements, 2000) igraju ulogu u kategorizaciji likova. Neka djeca prihvaćaju trokut i kad njegova stranica („baza“) nije vodoravna, no ono što je mnogo zanimljive je da su mnogima od njih često bitniji nagnutost i simetrija. Tako često odbacuju trokut „jer točka na vrhu nije u sredini“ (Clements, 1999). Kod trokuta preferiraju omjer 1:1, to jest, da su duljina „baze“ i visina trokuta otprilike iste duljine. Odbacuju sve trokute koji su, dječjim riječima, „premršavi“ ili „nedovoljno široki“ (Hannibal i Clements, 2000). Za pravokutnike, s druge strane, neka prihvaćaju paralelogram i jednakokračan trapez. Istraživanja provedena u prvim razredima u Sjedinjenim Američkim Državama podržavaju činjenicu da se učenici koriste raznim kognitivnim procesima u raspoznavanju oblika, od raspoznavanja svojstava kao što su „širok“ ili

„uzak“ do izravnog manipuliranja oblikom kako bi ga transformirala u drugi (Clements i Battista, 2000, prema Lehrer i dr., 1998). Pokazalo se da se dječje prostorno rasuđivanje ne mijenja mnogo učeći geometriju kako učenici napreduju kroz razrede, čak naprotiv, prvašići će i prije od srednjoškolaca određivati svojstva oblika brojeći stranice ili kutove lika (Lehrer i dr., 1998).

Mala djeca, također, vrlo brzo razvijaju i ideje o sličnosti, no prvenstveno ju uočavaju ako su likovi slično položeni (Beilin, 1984). Prema Rosseru (1994) učenici srednjih razreda (kod nas učenici od četvrtog do šestog razreda) u obrazlaganju geometrijskih ideja koriste se dosad naučenim geometrijskim svojstvima o likovima i koriste transformaciju i pomiču likove u ravnini, iako nisu uvijek precizni.

Mlađa djeca često ne mogu zamisliti kako bi oblik izgledao kada bismo ga preokrenuli ili zarotirali, odnosno izometrično preslikali. Kada je ispitivana grupa četverogodišnjaka prakticirala presavijanja kvadrata napola i rezanje kvadrata dijagonalno, smiješili su se sa iznenađenjem kada bi otkrivali da su dobiveni oblici trokuti. Slično, kada preokrenu polovicu jednakokrakog trokuta kako bi dobila paralelogram oduševljena su transformacijama i pokušavaju preokrenuti dobivene pravokutne trokute na sve moguće načine (Copley, 2000).

Willifordovo istraživanje (Williford, 1972) pokazalo je da su učenici drugih razreda u Sjedinjenim Američkim Državama mogli fizički geometrijski preslikavati likove, ali nisu mogli mentalno zamišljati tu radnju. Na testovima prostornih sposobnosti dokazano je da učenici mogu naučiti mnogo o geometrijskom preslikavanju i u početnoj nastavi matematike i internalizirati iste radnje (Clements, Battista, 1997, prema Del Grande, 1986). Zamišljanje lika da „klizi po površini“ mnogo im je jednostavnije od rotiranja i bilo kakvog preokretanja lika (Perham, 1978), dok sposobnost da lik preokrenu ili zarotiraju može otežati smjer transformacije (Shultz i Austin, 1973).

Kada se igraju takozvanim kockicama djeca će prvo pokušavati spojiti dva oblika na temelju svojstva simetričnosti, onda će ih usporediti (staviti jedan do drugoga) i napose sastaviti od njih neki jednostavan oblik (Clements i Battista, 1992). Djeca posjeduju intuitivno shvaćanje simetrije od najranije dobi koje im pomaže prilikom manipulacije oblicima u prostoru. Primjerice, jasno razlikuju kocku od ostalih kvadara jer je kocka simetričnija – kakogod ju se okrene, ona jednako stoji, dok ostali kvadri pridonose konstrukciji ovisno o položaju. Prva faza u razumijevanju simetrije je razumijevanje osi simetrije brzom analizom simetrične slike u svim smjerovima. Djeca preferiraju vertikalne, a ponekad i vodoravne osi jer se koncept „gore i dolje“ razvija brzo. Također, djeca će lakše shvatiti simetriju rotacijom objekta. Predškolci su u jednom američkom vrtiću objašnjavali kako su jednakostranični trokuti simetrični u svojim stranicama „jer ako ga okreneš on je isti“ (Gallou-Dumiel, 1989).

Kako bi os simetrije lakše razumjeli, učenicima možemo zadati zadatak da nacrtaju samo polovicu crteža (polovica jabuke, polovica čovjeka, polovica stabla i sl.), motivirati ih na promatranje zrealne slike u ogledalu (ako ogledalo postavimo na os simetrije crteža) i razgovarati o uočenim svojstvima.

Kompjuterski softveri danas učenicima olakšavaju shvaćanje simetrije i transformacija. Clements i sur. (2001) spominju kako je Logo program pomogao učenicima da stvore bogate slike geometrijskih transformacija te da se osvrnu i opišu te transformacije, moguće i njihova svojstva. Logo programi također od učenika traže da izražavaju svoje radnje mnogo preciznije, nego na primjer, što to čine na crtežima. Stoga računala u nastavi mogu poslužiti prilikom shvaćanja simetrije, čak osne i centralne, te translacije, gradiva koja će biti potrebna u kasnijim razredima, kroz igru. Jedna je studija potvrdila da su Logo programi pomogli, vježbanjem sortiranja likova i translacijama u ravnini, u prelasku učenika na 2. Van Hiele razinu (Johnson – Gentile, Clements i Battista, 1994). EPoC (Evaluation of Potential Creativity) pak test kreativnosti (T. Lubart i suradnici, internetska stranica Crealude) ispituje razvoj matematičke kreativnosti u geometriji i aritmetici. Osnova geometrijskih zadataka su manipulacije likovima u ravnini i prepoznavanje međusobno sukladnih. Manipulacije se izvode korištenjem miša.

Chaille i MacCormick Davis (2016) uspješno ugrađuju teme sukladnosti i sličnosti oblika, relacija, simetričnosti i transformacija oblika u konstruktivistički kurikulum integriranih matematičko-prirodoslovnih sadržaja. Posebno naglašavaju konstruktivističku paradigmu i koncept velikih ideja te aktivnosti orijentiraju oko velikih ideja: uzorci, relacije, simetrija i balans, transformacije, gibanje. Iskustvenim učenjem i kroz konstrukciju znanja i rješenja problema koji se odnose na više tema, a zajedničkih koncepata, usvajamo i više od samih koncepata, srž. Postulirajući simetriju, relacije,

uzorke i transformacije kao velike ideje (matematike i prirodoslovlja), daju smjer obrazovne prakse u kojoj navedene u osnovi geometrijske ideje imaju suštinsku važnost za razumijevanje drugih tema prirodoslovlja i matematike.

Primjeri aktivnosti za poticanje geometrijskog mišljenja

U kurikulumu razredne nastave geometrija je jedno vrijeme predstavljala jedinu vizualnu usmjerenu matematiku ponuđenu učenicima. Često zbog toga odustaju od matematike u srednjim školama ili na fakultetima oni učenici koji bi u tome bili izuzetno dobri. Na taj način društvo ostaje bez potencijalnih kreativnih arhitekta, geodeta, inženjera, topologa i općenito matematičara (Goldenberg, Cuoco, Marko 1998). Za neke pak učenike vizualni pristup je neophodan za učenje matematike. Onim učenicima koji sebe smatraju lošima u matematici vizualni je pristup ključ za poimanje matematike i prva prilika za sudjelovanjem. Značajke matematičkih procesa često su otkrivene istraživanjem putem vizualnih pristupa - i upravo je to ono što moramo imati na umu (Goldenberg i sur., 1998). Kurikulum mora pomoći kod razvoja prostornoga zora i geometrijskog mišljenja. Geometrija zahtijeva pronalaženje uzoraka, sličnosti i različitosti, simetrija i pravilnosti između određenih oblika u prostoru. Preduvjet je sposobnost da oblik umno rastavimo, promotrimo njegove pojedine elemente i stvorimo dovoljno dobre zaključke o njihovim vezama kako bismo iz toga izveli daljnju analizu i eksperimentiranje (Goldenberg i sur., 1998). Učenje stoga može uključivati bogatu i zabavnu kombinaciju crtanja, manipulacije, zamišljanja, presavijanja papira, slaganja kocaka i korištenja kompjuterski dizajniranih alata i simulacija svih ili nekih od gorenavedenih radnji. Primjerice, učenici mogu naučiti pratiti i zapažati veličinu i odnose među djelovima pomoću mjerenja, skiciranja lica ili izrade maketa, tlocrta i plana. Po uzoru na Senechal (1991), kurikulum mora poticati na razvoj vizualizacije kao i razmišljanja u slikama. S ciljem da pomognemo djeci da stvaraju, zadrže i manipuliraju mentalnim slikama moramo učenicima omogućiti rad koji uključuje fizičku manipulaciju, stvaranje i igranje s oblicima u prostoru. Cilj geometrije treba biti pružiti djeci osjećaj za to „što taj oblik može učiniti za mene“ (Goldenberg i sur., 1998). Isti autori uočili su da su struktura i dizajn oblika mnogo bitniji od nomenklature i mjerenja oblika prilikom učenja manipuliranja oblicima i samim time i razvoja prostorne inteligencije. Ovdje se nalaze neki od primjera pitanja na koje djeca trebaju moći afirmativno odgovarati u svrhu razvijanja prostornog rasuđivanja, sposobnosti mentalne manipulacije predmetima (oblicima) i razvijanja prostorne inteligencije: Mogu li prepoznati predmet samo prema dodiru? Mogu li prepoznati oblik predmeta uz pomoć njegovih određenih sjena? Mogu li predvidjeti te sjene gledajući samo oblik predmeta? Mogu li nacrtati ono što vidim? Mogu li nacrtati ono što ti vidiš ako zamislim da gledam iz tvog kuta? Kakve oblike struktura mogu izgraditi rabeći taj predmet (taj oblik)? Kako bi izgledao presjek kada bi predmet presjekao po pola? Mogu li ga zamotati u poklon? Mogu li ga sastaviti od čačkalica i guma? Mogu li ga izgraditi gledajući samo njegovu fotografiju? Mogu li ga prepoznati ako je naopako okrenut ili prepoznati neki njegov rotirani dio? Prema ovim pitanjima možemo formulirati puno jednostavnih aktivnosti za predškolu i razrednu nastavu. Koliko će oblik biti složen, hoće li se u njemu moći prepoznati jednostavniji geometrijski likovi poput trokuta, pravokutnika i kruga ovisi zapravo o cilju koji želimo postići (da li on uključuje raspoznavanje prirodnih oblika poput fraktalnih uzoraka biljaka ili oblike klasične geometrije). Također, u praksi ćemo često uočiti da djeca radije biraju složenije „prirodne“ oblike za rekonstrukciju. Lego kockice na primjer pomažu kreiranju, manipulaciji i čitanju mentalnih slika, a služeći se njima u učionici možemo oživjeti i neke složenije (prirodne) oblike. Na Slici 1 prikazani su uratci petogodišnjaka, gdje je zadatak bio od zadanih Lego dijelova složiti oblike od kojih su neki bili zadani (gitara, helikopter, jedrilica), drugi nisu (trkaći automobil, gliser).

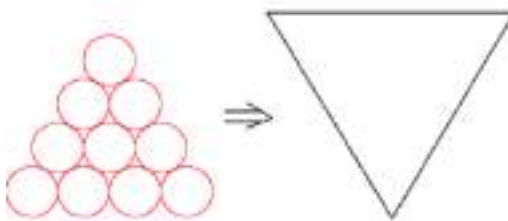

Slika 1. Slobodno imitiranje stvarnih oblika zadanim skupom Lego kockica

Služeći se sljedećim zadacima možemo postići bolje poimanje simetrije i kongruencije. Koja slova abecede u ravnini mogu biti izrezana u dva identična dijela? Postoje li neka koja mogu biti izrezana u tri ili čak četiri simetrična ili identična dijela? Neki učenik može zamisliti slovo T prepolovljeno vertikalno u njegovom središtu te na taj način može riješiti problem dobivši tako dva identična djela. Drugi pak učenik rješava problem tako da neko slovo (primjerice B) siječe horizontalno. Na koliko različitih načina možeš presaviti četverokut (pravokutnik, kvadrat, peterokut i slično) kako bi jedan dio ležao u potpunosti na drugom? Kakve oblike stvaraš kad to činiš? Na koliko načina možeš položiti jedan ravan rez kroz pravokutan list papira tako da dobiješ dva dijela koja mogu biti složena i zalijepljena tako da tvore trokut? Vidimo da je za odgovore na ovakva pitanja potrebno dosta mentalne manipulacije slikama odnosno fizičke manipulacije – crtanje, rezanje, lijepljenje, skiciranje, rotiranje i slično. Sve to daje nam do znanja da je za napredovanje u prostornom rasuđivanju potrebna uistinu dosta praktičnog iskustva koje onda uključuje misaonu manipulaciju predmetima.

Neke pak oblike, učenici najbolje mogu izraditi sastavljanjem te kombiniranjem i pomicanjem drugih oblika. Prvi od ovih primjera uključuju slike s kojima se učenici često susreću u nastavi, ali nikad ih nisu vježbali stvarati u glavi. U udžbenicima iz matematike za razrednu nastavu rijetko ćemo naići na zadatak koji traži „stvaranje i rotiranje oblika u glavi“ (Goldenberg i sur., 1998, str. 10): Rotiraj kvadrat, pravokutnik, peterokut ili trokut oko njihovih stranica dok ne dobiješ konačan oblik. Kakav trag ostavljaju i koji lik zapažaš? Kada bi uzeo lizaljku za njezinu dršku i rotirao je oko drške koji oblik (lik) bi ostavio njezin obris u prostoru? Prereži ravnom crtom kvadrat počevši od jedne stranice kvadrata prema suprotnoj. Kakve oblike možeš dobiti od dvoje oblika koje si upravo izrezao slažući ih na dva podudarajuća kraja? Napravi ravan rez kroz slamčicu na različite načine. Kako izgleda prerez? Napravi isto s kockom. S jabukom. S krafnom. S narančom. Kako izgleda prerez? Koristeći prirodno svjetlo sunca ili neki umjetni izvor (lampicu) osvijetli limenku soka. Ili neki drugi predmet. Kakvih sve oblika može biti sjena limenke? Kockina sjena? Je li moguće poznavati oblik predmeta ako imamo dovoljan broj njegovih sjena? Mora li sjena pravokutnika ili kvadrata na ravnom zidu uvijek biti četverokut? Ili paralelogram? Što se dogodi ako kreiramo te sjene koristeći neki obližnji izvor svjetlosti? U tom smislu predlažemo neke aktivnosti, kao što su:

- Ako prerežeš kvadrat dijagonalno od ugla do ugla dobiješ četiri pravokutna trokuta. Koliko različitih likova možeš sastaviti koristeći se trokutima, tako da paziš da se trokuti dodiruju samo jednakim stranicama? (prikažemo crtežom dozvoljene položaje)
- Krugovi su poslagani tako da lik nalikuje na trokut. Koliko i koje krugove možeš pomaknuti tako da dobiješ suprotno okrenuti trokut? Koliko najmanje? (Slika 2.) Cilj aktivnosti je vježbati transformaciju nad likovima i vizualno zamišljanje. Možemo također ostvariti i dobru unutarpredmetnu korelaciju s domenom Mjerenje.

Slika 2. Zadatak transformacije skupa krugova prema zadanom obliku

- Koji je najveći broj kvadrata koji možeš dobiti presjekom tri kvadrata? Aktivnost zahtjeva mentalnu manipulaciju nad oblicima i razvija sposobnost vizualizacije i transformacije nad oblicima.
- Nacrtna je dio koordinatne mreže s istaknutim točkama. Nacrtaj sve trokute/pravokutnike/paralelograme... tako da su im vrhovi u istaknutim točkama, i unutar njih je točno jedna istaknuta točka. Vježbom provjeravamo razumijevanje sadržaja pojmova – različite oblike, veličine i orijentacije likova.
- Od zadanih likova (trokuta, pravokutnika,...) sastavi što više nesukladnih likova (trokuta, pravokutnika,...). Vježbamo transformacije i mentalne vizualizacije u ravnini.
- Od zadanih likova (trokuta, pravokutnika,...) sastavi lik najvećeg (najmanjeg) opsega (duljine ruba).

Aktivnosti koje uključuju slaganje i razlaganje modela geometrijskih oblika te slaganje različitih slagalica geometrijskim oblicima, poput tangrama, pomažu u razvijanju geometrijskog mišljenja, logičkog zaključivanja, povezivanja i argumentiranja unutar i među sadržajima geometrije, matematike i ostalim predmetima. Razne igre imaju isti efekt, tako primjerice igra potapanja brodova razvija snalaženje u prostoru i približava ideju koordinatizacije, kao i vizualnog reprezentiranja objekata u ravnini.

Chaille i MacCormick Davis (2016) predlažu niz praktičnih aktivnosti vezano za najranije integrirano podučavanje matematike i prirodnih znanosti. Ne nude samo izvor aktivnosti već jasno razrađenu konstruktivističku paradigmu i razradu dolaska do takozvanih velikih ideja. U tom kontekstu predložene vježbe uspoređivanja raznih oblika i uzoraka stvorenih od oblika, konkretnom manipulacijom u prostoru kao i mentalnim transformacijama, uklapaju se u širu prirodnoznanstvenu sliku. Tu spadaju i vježbe kojima će učenici, kako opisuju Goldenberg i suradnici (1998), „vidjeti nevidljivo“, odnosno: 1. vidjeti količinu – prikazivati grafički količine piktogramima i slično, kako bi se kasnije količine lakše zamišljale; 2. vidjeti promjenu – procjenjivati veličine, količine koje su rezultat promjene, mjeriti, uočavati promjene jednog svojstva dok druga ostaju nepromijenjena i slično; 3. vidjeti proces – sastavljati, rastavljati, crtati, prikazivati i slično.

Zaključak

Istraživanja koja u centar stavljaju razvoj prostornog rasuđivanja i prostornog zora te njihovu utjecaj na razvoj drugih oblika mišljenja identificiraju niz čimbenika tih razvoja. U skladu s tim u manjoj ili većoj detaljnosti sugeriraju odgovarajuće osnovne, konstruktivističkim jezikom rečeno velike ideje i odgovarajuće aktivnosti. Neke konkretne aktivnosti predložene su u ovom radu, no očito je da se radi o neizmjerljivo bogatom području. Rad otvara pitanja dovoljne uključenosti navedenih aktivnosti u kurikulum, formalni i implicitni, kao i organiziranost kurikula u skladu s rezultatima znanstvenih istraživanja današnjice. Kurikuli bi trebali biti organizirani oko onog što je prihvaćeno da su osnovne (fundamentalne, velike...) ideje u geometriji, odnosno nastavi geometrije. Citirana istraživanja najčešće su izrasla na konstruktivističkoj paradigmi čime se razmišljanja o unapređenju nastave geometrije kroz aktivnosti upravo idealno uklapaju u suvremene pedagoške tendencije. U daljnjim istraživanjima valjalo bi usporediti nacionalne matematičke kurikule u više država te njihovu organiziranost oko fundamentalnih ideja u podučavanju oblika i prostora. Uz mogućnost promatranja eksperimentalnih razreda, longitudinalnom studijom trebalo bi usporediti uspješnost učenika, najlakše već poznatim testovima postignutih van Hiele razina. Također, trebalo bi usporediti zadovoljstvo i osjećaj tjeskobe učenika takvom nastavom oblika i prostora, u odnosu na onu koja se izvodi prema postojećem kurikulumu. S obzirom da među predloženim aktivnostima ima zajedničkih s onima predloženima za konkretne van Hiele razine geometrijskog mišljenja (Crowley, 1987), ovakav kurikulum morao bi dati veću uspješnost učenika analizirajući postignute van Hiele razine. Osjećaj zadovoljstva time bi kod učenika trebao biti veći, već i samim tim što bi se intenzivnije razvijalo geometrijsko mišljenje van uobičajenog kolosjeka formalnog dokazivanja.

Literatura

1. Beilin, H. (1984). *Cognitive theory and mathematical cognition: Geometry and space*. In B. Gholson i T.L. Rosenthal (Ur). *Applications of cognitive development theory* (Str. 49-93). New York Academic press.
2. Chaille, C. i McCormick Davis, S. (2016). *Integrating Math and Science in Early Childhood through Big Ideas*. Pearson.
3. Clements, D.H. i Battista, M. T. (1989). *Learning of geometric concepts in a Logo environment*. *Journal for research in Mathematic Education*, 20, 450 – 467
4. Clements, D.H. (1999). *Concrete manipulatives. Concrete ideas*. *Contemporary issues in early childhood*, 1(1), 45-60
5. Clements, D.H. i Battista, M.T. (1992). *Geometry and spatial reasoning*. U D.A. Grows (Ed.), *Handbook of research on mathematics teaching and learning: A project of the National Council of Teachers of Mathematics* (str. 420 – 464). New York: Macmillian
6. Clements, D.H. i Battista, M.T. (2000). *Developing effective software*. U A.E. Kelly i R.A. Lesh (Ur.), *Handbook of research design in mathematics and science Education* (Str 761-766). Mahwah. New York: Erlbaum
7. Clements, D.H., Battista, M.T. i Sarama, J. (2001). *Logo and geometry*. *Journal For Mathematics Education, Monograph Series*, 10
8. Copley, J.V. (2000). *The young child and mathematics*. Reston, VA and Washington, DC: National Council for Teachers of Mathematics and the National Assosiation for the Education of the Young Children.
9. Crowley, M.L. (1987). *The van Hiele Model of the Development of Geometric Thought*. *Learning and Teaching Geometry, K-12, Yearbook of the National Council of Teachers of Mathematics*, ur. Mary Montgomery Lindquist, str.1-16.
10. Gallou – Dumiel, E. (1989). *Reflections, points simmetry and Logo*. U C.A. Maher, G.A. Goldin i R.B. Davis (EDS.) *Proceedings of the 11th annual meeting, Nort American Chapter of the International Group of Psychology of Mathematics Education* (str. 149-157). New Brunswick: New York: Rudgers University
11. Glasnović Gracin, D. i Kuzle, A. *Fundamentalne ideje za nastavu geometrije*. *Matematika i škola*, 99.
12. Goldenberg, E.P., Cuoco, A.A. i Mark J. (1998) *A role of geometry in general education*. U Lehrer R. i Chazan D. (Ur.) (str. 4 – 30) *Designing learning environmnets for developing understanding of geometry and space*. Routledge: New York
13. Gough, M. F. (1954). *Mathemaphobia: Causes and treatments*. *Clearing House* (Menasha, Wis.), 28, 290-294.
14. Gutiérrez-Rubio, D., León-Mantero, C., Maz-Machado, A. i Madrid-Martín, M.J. (2020). *Relationship between Math Anxiety and Perception of the Utility of Geometry in Primary Education in Prospective Teachers*. *Universal Journal of Educational Research* 8(3): 731-738.
15. Hannibal, M.A.Z. i Clements, D.H. (2000). *Young children's understanding of basic geometric shape*. *Journal for reasearch in Mathematics Education*, 30, 192 – 212.
16. Hembree, R. (1990). *The nature, effects and relief of mathematics anxiety*. *Journal for Research in Mathematics Education*, 21(1), 33-46
17. van Hiele, Pierre (1985) [1959], *The Child's Thought and Geometry*, Brooklyn, NY: City University of New York. English translation of selected Writings of Dina van Hiele-Geldof and Pierre M. van Hiele, 243–252.
18. Imamoglu, E. O. i Imamoglu, V. (1983). *Children's plan – drawings of their houses*. In D. R. Rougers i J.A. Slboda (Ur.), *The aquisition of symbolic skills* (str. 367 – 379). New York: Plenum press
19. Jenifer, J., Rozek, C., Levine, S. i Beilock, S. (2022). *Effort(less) exam preparation: Math anxiety predicts the avoidance of effortful study strategies*. *Journal of Experimental Psychology General*.
20. Jones, K. (2002) *Issues in the teaching and learning of geometry*. In: *Aspects of teaching secondary mathematics: Perspectives on practice*. Routledge, pp. 121-139. ISBN 0415266416
21. Johnson – Gentile, K., Clements, D.H. i Battista, M.T. (1994). *The effects of computer and non – computer environments on students' conceptualization of geometric motion*. *Journal of Educational Computing Research*. 11(2), 121-140
22. Lehrer, R., Jenkins, M., i Osana, H. (1998). *Longitudinal study of children's reasoning about space and geometry*. U Lehrer i D. Chazan (Eds.) , *Designing learning environments for developing understanding of geometry and space* (str. 137 – 167). Mahwah: NJ: Erlbaum.
23. Mammana, C., Villani, V. (1998). *Perspectives on the teaching of geometry for the 21st century: an ICMI study*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer.
24. Merzbach, U.C. i Boyer, C.B., (2011). *A history of Mathematics*. Third edition. John Wiley and Sons, Inc., Hoboken, New Yrsey
25. Miloš, A. (2018) *Fundamentalne ideje u geometriji i nastavi geometrije*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

26. Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Matematika za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (2019). NN 7/2019. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_146.html
27. Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Priroda i društvo za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (2019). NN 7/2019. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_147.html
28. Perham, F. (1978). *An investigation into the effect of instruction on the acquisition of the transformation geometry in first grade children and subsequent transfer to general spatial ability*. U R. Laesh i D. Mierkewitz (Ur.), Concerning the development of the spatial and geometric concepts (str. 229 – 241). Columbus, OH: ERIC Clearinghouse for Science, mathematics and Environmental Education
29. Piaget, J. i Inhelder, B. (1956). *The Child's Conception of Space*. The Northon Library: New York
30. Rosser, R.A. (1994). *Children's solution practices and mental rotation problems*. The differential silence of stimulus components. Child study Journal, 24, 153-168
31. Senechal, M. (1991). *Visualization and Visual Thinking*. In J Malkevitch (ed.) Geometry's Future. Conference Proceedings. Compac Inc. Lexington, Massachusetts.
32. Schultz, K.A., Austin, J.D. (1983). *Directional effects in transformational tasks*. Journal for research in Mathematics education., 14, 95-101
33. Soewardini, H.M.D., Sukrisno, H. i Meilantifa (2019). *Detection of College Students' Anxiety in Carrying Out Mathematical Argumentation about Geometry Problems*. Advances in Social Science, Education and Humanities Research, br. 349
34. Sunardi, Yudianto, E., Susanto, Kurniati, D. i Dwi Cahyo, R. (2019). *Anxiety of Students in Visualization, Analysis, and Informal Deduction Levels to Solve Geometry Problems*. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research vol. 18, br. 4, str. 171-185.
35. Tomić, T. (2020). *Oblik i prostor u početnoj nastavi matematike*. Diplomski rad. Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:524689>
36. Usiskin, Z. (1982). *Van Hiele Levels and Achievement in Secondary School Geometry*. University of Chicago. (dostupno na: http://www.blog.republicofmath.com/wp-content/uploads/2011/04/Van_Hiele_Levels_Usiskin.pdf)
37. Tymoczko, D. (2011). *A Geometry of Music - Harmony and Counterpoint in the Extended Common Practice*. Oxford Studies in Music Theory.
38. Wang, Li. (2021). *The Analysis of Mathematics Academic Burden for Primary School Students Based on PISA Data Analysis*. Frontiers in Psychology, 12.
39. Williford, H.J. (1972). *A study of transformational geometry instruction in the primary grades*. Journal for research in Mathematics Education, 3, 260 – 271
40. Witt, M. (2012). *The Impact of Mathematics Anxiety on Primary School Children's Working Memory*. Europe's Journal of Psychology, 263-274.
41. Wittmann, E. Ch. (1999). *Konstruktion eines Geometriecurriculums ausgehend von Grundideen der Elementargeometrie*. U H. Henning (Ed.), Mathematik lernen durch Handeln und Erfahrung. Festschrift zum 75. Geburtstag von Heinrich Besuden, 205–223. Oldenburg: Bueltmann und Gerriets.
42. Zios, R. i Kirchgasser, K.L. (2021). *Health and pathology: a brief history of biopolitics of US mathematics education*. Educ Stud Math 108, 123-142.

SHAPE AND SPACE IN THE EARLY TEACHING OF MATHEMATICS

Abstract: *The paper provides an overview of theories and papers relevant to the reflection on the teaching of shape and space, especially early teaching. It thereby points to new possibilities that may change the landscape of geometry education. The goal is a more modern, higher-quality curriculum and higher-quality teaching of shape and space, with better student achievements and less anxiety caused in students. These include: research into the understanding of shape and space and its relationship to school mathematics in general and school geometry in particular, the importance of transformational geometry in the curriculum including symmetry and other isometries, the function of drawing, modeling, games, describing in construction of geometrical knowledge, the role of digital technologies and the ability to expand elementary school geometry from its typical vocabulary emphasis to work on composing, decomposing, sorting, comparing, and mentally managing two-dimensional and three-dimensional figures. The change of approach in teaching geometry is compatible with the emphasis on the constructivist approach in teaching and creating curricula.*

Keywords: *shape, geometric thinking, transformations, manipulation, visualization*

MALOLETNICI KAO UČINIOCI IMOVINSKIH KRIVIČNIH DELA

Dr Gordana Nikolić²²⁶
Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije
naučni saradnik

Apstrakt: *Imovinska krivična dela su najzastupljenija, najobimnija i najbrojnija u odnosu na ukupna krivična dela u smislu izvršenja, pa samim tim privlače stručnu i teorijsku javnost u cilju njihove analize i uspostavljanje resenja valjanije prevencije i represije. Ova krivična dela su stara, arhaična i klasična krivična dela, te su u Krivičnom zakoniku Republike Srbije svrstana u 21. glavi u posebnom delu Krivično zakonika. Pored punolotivnih izvršioaca ovih dela, nažalost praksa je zabeležila veliki broj i maloletnih izvršioaca koji ova dela vrše kako samostalno, tako i kao neposredni izvršioци punoletnih učinioca zbog slabije kaznene politike. Imovinska krivična dela se vrše u nameri pribavljanja protivpravne imovinske koriste, pa s tim u vezi osnovni cilj vršenja ovih dela od strane maloletnika je brzi, lakši i jednostavniji način dolaska do novca, pokretne ili nepokretne imovine. U radu se autor osvrće na krivičnopravni i kriminalistički aspekt imovinskih krivičnih dela, kao i opšte karakteristike maloletnih učinioca krivičnih dela, dok se težište rada odnosi na statističku analizu broja prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnika za izvršena imovinska krivična dela, kao i struktura, dinamiku i zastupljenost ovih dela u odnosu na ukupno izvršena dela od strane maloletnika u vremenskom periodu od deset godina na osnovu čega se iznose zaključci u cilju smanjenja izvršenja ovih dela od strane maloletnih lica.*

Ključne reči: *imovina, maloletnici, Krivični zakonik, krivična dela, krivična odgovornost.*

Uvodne napomene

Zašto ljudi u određenim životnih kategorijama, statusu, životnoj dobi, segmentu života ili čitavog života odluče da se bave kriminalom? Zbog čega ljudi popuste pred sopstvenim izazovima, osećajima, nameri i razumu i umesto negovanja pravih životnih vrednosti, odluče se za protipravne, društveno neprihvatljive i kažnjive radnje? Da li se odgovor na ova pitanja sastoji u pogrešnom odgajanju, vaspitavanju i nefunkcionalnoj i razorenoj strukturi u porodici koju deca dobijaju kao prvi obrazac ponašanja ili zbog svojih ličnih karakteristika „lako padaju“ na pogrešne životne izazove. Na ova, ali i na brojna pitanja o uzroku kriminalizovanih radnji su odgovori pokušali da daju sve grane krivičnog prava, ali i brojni filozofi, sociolozi, psiholozi, ali jedinstvenog odgovora još uvek nema.

Da li su maloletnici takva kategorija ljudi koje su pogodne za vrbovanje i upravljanje u vršenju kriminalnih radnji? Ili su možda oni meta koja se sama nameće kriminalizovanim iskusiци i punoletnim licima, koji za njih predstavljaju uzore?

Sa jedne strane maloletnici su krivičnim pravom i Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica vrlo zaštićena kategorija lica koja uživaju posebnu krivičnopravnu zaštitu zbog svojih bioloških, psiholoških i socioloških karakteristika, ali sa druge strane učestvujući u vršenju teških krivičnih dela pokazuju spremnost koja prevazilazi njihove starosne i životne potencijalne, identifikujući se kao maloletni učinilac krivičnog dela, ali i potencijalni učinilac krivičnih dela kao punoletno lice, nad kojim se treba pored represije primenjivati i prevencija od strane nadležnih organa.

---

²²⁶ chupka84@gmail.com

Izazov u izvršenju krivičnih dela od strane maloletnika je veliki, te se oni pojavljuju u kategoriji učinioca čitave lepeze krivičnih dela. Ipak, kao najzustepljenija kategorija, kao i punoletnih lica, se pojavljuju kao izvršioci imovinskih krivičnih dela. Ova činjenica proizilazi iz dva razloga. Prvi je svakako taj da se izvršenjem imovinskih dela dolazi do prisvajanja protivpravne imovinske koristi, dok se drugi razlog sastoji u primorenom dolaženju do novca radi mogućni kupovine droge ili vršenjem dela pod uticajem droge.

S tim u vezi, u narednom tekstu rada bice učinjen osvrt na opšte karakteristike maloletnika i imovinskih krivičnih dela, a potom na analizu statističkih podataka o izvršenju imovinskih krivičnih dela od strane maloletnika, kako bi se izveli zaključci o dinamici, strukturi i obimu ovih krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika, koji bi pomogli njegovom sprečavanju i suzbijanju.

Imovinska krivična dela u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije

Imovinski kriminalitet (Jovašević&Mitrović,2009) predstavlja skup krivičnih dela imovinskog karaktera koja su sistematizovana u Krivičnom zakoniku Republike Srbije (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19) u glavi dvadesetprvoj, u grupi krivičnih dela protiv imovine. To su, zapravo, opšta, arhaična, konvencionalna, klasična krivična dela koja poznaju sva krivična zakonodavstva od najstarijih vremena do savremenog doba.

U teoriji ima shvatanja (Bošković, 2002) da su imovinska krivična dela vrsta delikata kojima se ugrožavaju (protivpravno prisvajaju ili oštećuju) imovinska prava građana i drugih pravnih subjekata. To je najmasovni oblik kriminaliteta, kako u svetu, tako i u našoj državi.

Imovinska krivična dela odlikuju dva elementa: a) ona su usmerena protiv imovine drugog fizičkog ili pravnog lica (koja može biti pokretna ili nepokretna) i b) ona se preduzimaju sa određenim ciljem, motivom, namerom – namerom da učinilac za sebe ili drugo fizičko ili pravno lice pribavi protivpravnu imovinsku korist, bez obzira da li je i u kom obimu ova korist u konkretnom slučaju i pribavljena.

Imovinski kriminalitet karakterišu sledeće odlike (Stevanović, 2013):

- masovnost i stalna tendencija apsolutnog i relativnog porasta,
- manifestovanost – uočljivost krivičnih dela i anonimnih učinilaca,
- recidivizam – povrat u vršenju imovinskih krivičnih dela,
- profesionalizacija sve većeg broja izvršilaca,
- specijalizacija u načinu izvršenja i verziranja za jednu istu vrstu krivičnog dela,
- mobilnost – velika manevarska pokretljivost i korišćenje raznih vrsta prevoznih sredstava,
- internacionalizacija – povezanost sa izvršiocima istorodnih krivičnih dela iz drugih država, posebno kod težih i složenijih imovinskih krivičnih dela,
- organizovanost - organizovanje učinilaca ovih krivičnih dela u organizacione oblike grupe ili bandi što je u našem Zakoniku, kao i u većini komparativnih zakonodavstava propisano kao kvalifikatorna okolnost kod težih oblika ovih krivičnih dela i
- dinamičnost i prilagodljivost društvenim okvirima.

Dalje se kao odlike imovinskog kriminaliteta u kriminološkoj teoriji navode sledeće (Konstatinović Vilić&Nikolić Ristanović, 2003):

-prema viktimološkim istraživanjima može se zaključiti da je najveći broj žrtava – gotovo trećina upravo bila izložena nekom od imovinskih krivičnih dela,

-žene se u velikom broju (preko 66 %) javljaju u ulozi žrtve kod ovih krivičnih dela i

-sa ekonomskim razvojem, što se ne bi moglo i očekivati, broj (stopa) imovinskih krivičnih dela takođe raste i to znatno brže nego druga nasilnička krivična dela.

To ukazuje da imovinski kriminalitet, bar kada su u pitanju razvijene države, nije toliko posledica stanja anomije u društvu, već je posledica većeg broja “zgodnih prilika” za njegovo vršenje. Ipak, kod ove vrste kriminaliteta ipak ne treba zanemariti uticaj društvenih nejednakosti i rastućeg jaza između bogatih i siromašnih što posebno negativno utiče na kriminalite država u tranziciji (kakva je i Republika Srbija).

Imovinski kriminalitet se, takođe, može odrediti i kao skup krivičnih dela koja su usmerena na protivpravno prisvajanje ili oštećenje tuđe stvari ili prava, odnosno pribavljanje protivpravne

imovinske koristi na drugi način. Imovina se, pored života i tela, smatra kao najveća vrednost ljudskog društva, imajući u vidu da predstavlja sastavni deo ljudskog života, bilo da se radi o pokretnoj ili nepokretnoj imovini, o materijalnoj ili o emotivnoj vrednosti.

Krivična dela imovinskog kriminaliteta (Kovačević, 2003) su veoma rasprostranjena i predstavljaju najzastupljeniji oblik kriminaliteta u Republici Srbiji, posebno ukoliko se posmatra njihov odnos prema ukupnom klasičnom, konvencionalnom kriminalitetu. S tim u vezi se masovnost, odnosno rasprostranjenost i izdvaja kao prva odlika imovinskog kriminaliteta. Statistički podaci govore da od ukupnog broja prijavljenih i otkrivenih krivičnih dela, imovinska krivična dela čine preko 70% od ukupnog broja izvršenih krivičnih dela gotovo svake analizirane godine.

U prilog tvrdnji o velikoj zastupljenosti imovinskih krivičnih dela govori i činjenica o tzv. velikoj pristupačnosti izvršenju pojedinih dela ove vrste (kao što je npr. slučaj oduzimanja ili prisvajanja tuđe pokretne stvari koja se nalazi „na dohvat ruke“ učiniocu). Takođe, neka od ovih krivičnih dela se smatraju izvršenim samim „trenutkom rizika“ (kao što je slučaj sa razbojništvom, razbojničkom krađom i teškom krađom izvršenom na naročito drzak način). Sva ova imovinska krivična dela pripadaju žargonski rečeno „uličnom kriminalitetu“ imajući u vidu da se ona najčešće i vrše na otvorenom prostoru: na ulici, trgu, železničkoj ili autobuskoj stanici, robnoj kući, prodavnici i dr. i od strane lica koja se najčešće i nalaze na ulici. S tim u vezi, imovinski kriminalitet možemo podeliti na: a) ulični i b) perfidni imovinski kriminalitet.

U krivična dela protiv imovine su u Krivičnom zakoniku Republike Srbije sistematizovana sledeća krivična dela: krađa (član 203. KZ); teška krađa (član 204. KZ); razbojnička krađa (član 205. KZ); razbojništvo (član 206. KZ); utaja (član 207. KZ); prevara (član 208. KZ); prevara u osiguranju (član 208a. KZ); dogovoreni ishod takmičenja (član 208b. KZ); neosnovano dobijanje i korišćenje kredita i druge pogodnosti (član 209. KZ); sitna krađa, utaja i prevara (član 210. KZ); oduzimanje tuđe stvari (član 211. KZ); uništenje i oštećenje tuđe stvari (član 212. KZ); neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila (član 213. KZ); iznuda (član 214. KZ); ucena (član 215. KZ); zloupotreba poverenja (član 216. KZ); zelenaštvo (član 217. KZ); protivpravno zauzimanje zemljišta (član 218. KZ); protivpravno useljenje (član 219. KZ); građenje bez građevinske dozvole (član 219a. KZ); priključenje objekta koji je izgrađen bez građevinske dozvole (član 219b. KZ); oštećenje tuđih prava (član 220. KZ); prikrivanje (član 221. KZ) i neovlašćeno iznošenje kulturnog dobra u inostranstvo (član 221a. KZ).

Opšte karakteristike maloletnika kao učinioca krivičnih dela

Položaj maloletnika u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije regulisan je maloletničkim krivičnim pravom (Jovašević, 2011) koje određuje krivično-pravni položaj maloletnih lica (kao učinilaca, odnosno kao žrtava krivičnih dela), sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, a pod određenim uslovima i za punoletne učinioce, kao i postupak za izricanje i izvršenje ovih sankcija od strane nadležnih državnih organa (Simović, et al, 2013). Sam naziv „maloletničko krivično pravo“, koji je uobičajen u pravnoj teoriji, kao i naziv „krivično pravo za maloletnike“ asocira na krivično pravo „maloletničkog karaktera“ koje se nalazi nasuprot „punoletničkom krivičnom pravu“ (Škulić, 2011).

U skladu sa Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005), koji se smara osnovnim izvorom maloletničkog krivičnog prava, maloletno lice smatra lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina. Lica u uzrastu do 14 godina nazivaju decom i prema njima se ne mogu primeniti krivične sankcije, niti druge krivično-pravne mere ako učine krivično delo. Prema pomenutom Zakonu maloletnici se kao učinioci krivičnih dela prema uzrastu dele na mlađe i starije maloletnike. Mlađi maloletnici su lica uzrasta od navršenih 14 do nenavršenih 16 godine, dok u stariji maloletnici lica koja su navršila 16, ali nisu navršila 18 godina. U određenim slučajevima maloletničko krivično pravo se primenjuje i na mlađa punoletna lica, odnosno na lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila 18 godina, a u vreme suđenja nisu navršila 21 godinu.

Za izvršena krivična dela ovaj Zakon je propisao da se prema maloletnicima mogu primeniti vaspitni nalozi ili krivične sankcije. Prema maloletnom učiniocu krivičnog dela se mogu primeniti jedan ili više vaspitnih naloga za krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (član 5. stav 1. ZMUKD). U skladu sa ovim članom u stavu 2. vaspitni nalog prema

maloletniku može primeniti javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike. Uslovi za primenu vaspitnog naloga su: priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegovo odnos prema krivičnom delu i oštećenom (čla 5. stav 3. ZMUKD)

Kažnjavanje maloletnika za učinjena krivinična dela se u skladu sa navedenim Zakonom može ostvariti izricanjem krivičnih sankcija, te se tako njima mogu izreći sledeće krivične sankcije: *vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti*.

Mlađim maloletnicima (učiniocima u uzrastu od 14 do 16 godina) se mogu izreći samo vaspitne mere, dok starijim maloletnicima (učiniocima u uzrastu od 16 do 18 godina) se mogu izreći vaspitne mere, a izuzetno i kazna maloletničkog zatvora.

Svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu, dok je svrha maloletničkog zatvora, pored navedene svrhe, i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (član 10 ZMUKD).

Najčešće krivične sankcije koje se izriču maloletnicima su vaspitne mere (nezavodskog i zavodskog tipa) i mogu se izreći i mlađim i starijim maloletnicima. Vaspitne mere se mogu sistematizovati u tri grupe: 1) mere upozorenja i usmeravanja: sudski ukor i posebne obaveze; 2) mere pojačanog nadzora: pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici, pojačan nadzor od strane organa starateljstva, pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika; 3) zavodske mere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje (član 11 ZMUKD).

U izuzetnim slučajevima kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i ako je sud došao do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud može starijem maloletniku da izrekne posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora ukoliko su ispunjena četiri kumulativna uslova. *Prvi uslov* je objektivian i odnosi se na starost maloletnika. Može se kazniti samo stariji maloletnik (starosti od šesnaest do osamnaest godina). *Drugi uslov* je težina izvršenog krivičnog dela. Potrebno je da je maloletnik izvršio krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora teža od pet godina. *Treći uslov* je subjektivne prirode i odnosi se na postojanje visokog stepena krivice na strani maloletnika, dok je za postojanje *četvrtog uslova* potrebna ocena suda da zbog težine izvršenog krivičnog dela i visokog stepena krivice maloletniku nije opravdano izreći neku od vaspitnih mera.

Kazna maloletničkog zatvora (Radulović, 2010) izriče se uvek u određenom trajanju i može trajati od šest meseci do pet godina, a izuzetno i do deset godina, ukoliko je izvršeno krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora u trajanju od dvadeset godina ili teža kazna ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična dela. Izricanje kazne maloletničkog zatvora je uvek fakultativno čak i kada su ispunjeni svi prethodno navedeni uslovi za njeno izricanje, što ovu krivičnu sankciju izdvaja od kazne zatvora koja se izriče punoletnim izvršiocima krivičnih dela. S obzirom na svoj karakter kazna maloletničkog zatvora je jedina krivična sankcija koja se može izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela i koja za posledicu ima osuđivanost maloletnika.

Mere bezbednosti se mogu izreći maloletnicima ako im je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora, osim mere bezbednosti obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi koja se može izreći samostalno (član 39 ZMUKD).

Analiza statističkog prikaza maloletnih izvršioca imovinskih krivičnih dela

Maloletnici se u statističkoj i sudskoj praksi pojavljuju kao izvršioci krivičnih dela, samo u različitom broju i dinamici zastupljenosti. Bilo da se radi o njima kao neposrednim izvršiocima punoletnih učinioca dela ili da se radi o njihovom samostalnom izvršenju, maloletnici se uprkos posebnom statusu i tretmanu u pravnom sistemu i njihovoj krivičnopravnoj zaštiti, izdvajanjem od punoletnih učinioca po svojim biološkim, sociološkim i psihološkim karakteristikama, nažalost, ipak pojavljuju kao izvršioci mnogih krivičnih dela.

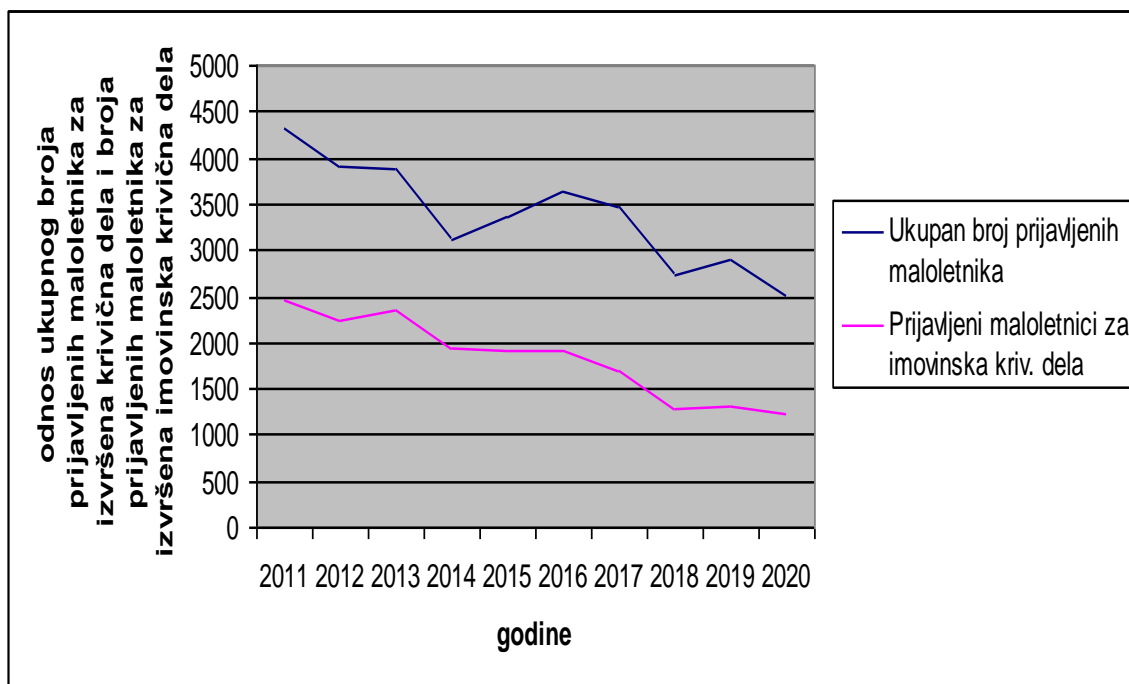
Imajući u vidu činjenicu, što je u prethodnom tekstu radu navedeno, da su imovinska krivična dela najbrojnija, odnosno da se najčešće vrše u odnosu na ukupna krivična dela, samim tim se i maloletnici pojavljuju najzastupljenije kao izvrioci ovih dela, kao i punoletni učinioci.

U narednom tekstu rada bići prikazani podaci koji se odnose na broj prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnika za izvršena krivična dela protiv imovine, kao i strukturu izvršnja dela, obimu i dinamici.

U svim prikazanim tabelama, analizirajuće se podaci koji se odnose na maloletne izvršioce imovinskih krivičnih dela u vremenskom periodu od 2010. do 2020. godine na teritoriji Republike Srbije. Svi podaci koji ce u radu biti analizirani preuzeti su iz Biltena Republičkog zavoda zastatistiku (Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, Bilteni Republičkog zavoda za statistiku: broj 559 za 2011. godinu (2012); broj 577 za 2012. godinu (2013); broj 589 za 2013. godinu (2014); broj 604 za 2014. godinu (2015), broj 618 za 2015. godinu (2016); broj 630 za 2016. godinu (2017); broj 641 za 2017. godinu (2018); broj 654 za 2018. godinu (2019); broj 666 za 2019. godinu (2019) i broj 678 za 2020. godinu (2021).

Tabela 1. Prijavljeni maloletni izvršioци krivičnih dela protiv imovine u odnosu na ukupan broj prijavljenih maloletnika za izvršena krivična dela u Srbiji u periodu 2011-2020. godine

godine	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ukupan broj prijavljenih maloletnika	4323	3913	3884	3110	3355	3643	3465	2744	2903	2524
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Prijavljeni maloletnici za imovinska kriv. dela	2450	2238	2355	1952	1912	1914	1696	1289	1321	1230
	57%	57%	61%	63%	57%	53%	49%	47%	46%	49%

Grafikon 1. Ilustracioni prikaz prijavljenih maloletnih izvršioца imovinskih krivičnih dela u odnosu na ukupan broj prijavljenih maloletnih izvršioца za izvršena krivična dela u Srbiji u periodu 2011-2020. godine

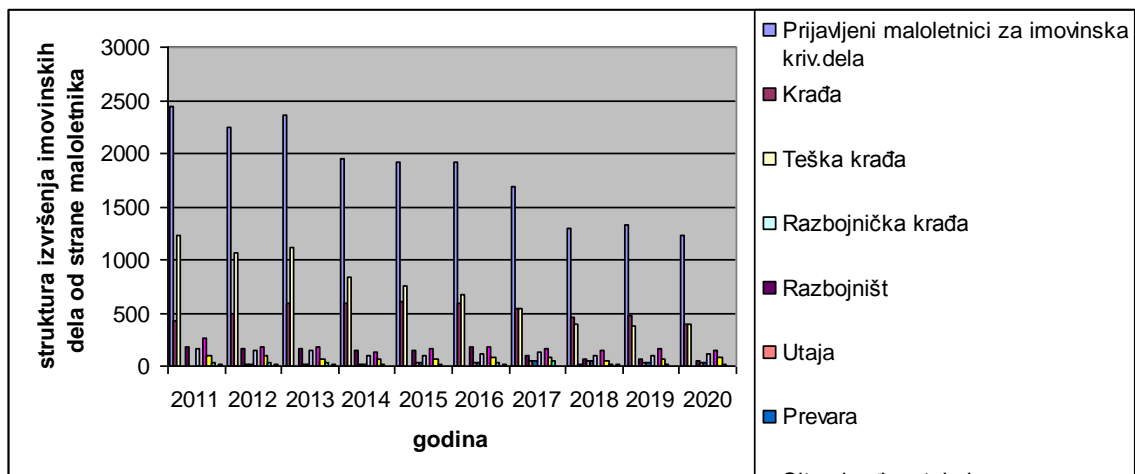
Anaizirajući prethodno prikazane statističke podatke može se konstatovati da se maloletnici u svakoj analiziranoj godini u velikom broju godišnje pojavljuju kao izvršiocima krivičnih dela, posebno što trebamo imati u vidu činjenicu da se radi o samo određenoj starosnoj dobi izvršiocima, lica uzrasta od 14 do 18 godina, budući da deca ne podležu krivičnoj odgovornosti, a da se lica preko 18 godina smatraju punoletnim izvršiocima i da se prema njima primenjuju opšte odredbe krivičnog zakonodavstva.

Od ukupnog broja prijavljenih maloletnika za izvršena dela u analiziranim godinama skoro polovinu izvršenih dela maloletnici vrše upravo protiv imovini. Najveći broj ukupno izvršenih dela je 2011. godine i to čak 4323 od kojih je 57% izvršeno protiv imovine, dok je u narednim godina zabeležena skoro slična dinamika izvršenja ukupnog broja krivičnih dela, a najmanje 2018, 2019. i 2020. godine.

U smislu procenta izvršenja imovinskih krivičnih dela u odnosu na ukupan broj izvršenja od strane maloletnika je izvršeno 2014. godine i to čak 63%, kao i 2013. godine 61%. U ostalim analiziranim godinama je imovinskih dela izvršeno oko 57% od ukupnog broja izvršenja od strane maloletnika, dok je zadnjih godina zabeležen smanjen broj izvršenja od 46%, 47% i 49% što je i dalje veliki broj imajući u vidu da predstavlja skoro polovinu ukupno izvršenih krivičnih dela od strane maloletnika.

Tabela 2. Struktura izvršenja imovinskih krivičnih dela od strane maloletnika u Srbiji u periodu 2011-2020. godine

godine	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Prijavljeni mal. za imovinska kriv.dela	2450	2238	2355	1952	1912	1914	1696	1289	1321	1230
Krađa	430	490	587	585	614	588	548	451	475	391
Teška krađa	1235	1073	1119	831	748	678	541	387	372	392
Razbojnička krađa	4	4	8	6	4	3	8	9	7	-
Razbojništvo	188	165	168	153	151	177	96	61	72	50
Utaja	7	13	16	23	26	35	41	42	29	35
Prevara	4	5	12	12	13	16	20	23	12	10
Sitna krađa, utaja i prevar	169	148	144	105	96	122	138	95	101	110
Oduzimanje tuđe stvari	4	1	4	6	3	4	4	1	3	5
Uništenje i oštećenje tuđe stvari	256	176	178	138	165	173	160	141	162	147
Neovlašćeno koriš. tuđeg vozila	106	100	71	69	59	76	88	45	69	74
Iznuda	32	39	26	22	24	29	43	19	10	9
Ucena	1	-	2	-	1	2	1	3	2	2
Prikrivanje	14	24	20	2	7	11	7	11	7	5

Grafikon 2. Grafički prikaz strukture izvršenih imovinskih krivičnih dela od strane maloletnika u Srbiji u periodu 2011-2020. godine

Prethodno navedeni podaci ukazuju na to da od ukupnog broja krivičnih dela protiv imovine, maloletnici u najčešćem slučaju vrše krivična dela teške krađe. Tokom 2011, 2012. i 2013. godine su ova dela izvršena u skoro polovini slučajeva izvršenja od ukupnog broja izvršenih imovinskih dela od strane maloletnika. Ipak, od 2014. do 2020. godine se uočava smanjenje izvršenja ovih dela, pa tako ona predstavljaju oko trećinu izvršenih dela u odnosu na ukupan broj dela protiv imovine. S tim u vezi, najveći broj izvršenih krivičnih dela teške krađe je 2011. godine i to 1235 od strane maloletnika u odnosu na ukupan broj 2450 dela protiv imovine, odnosno najmanji broj 2020. godine i to 392 od ukupnog broja 1230. Ovaj broj izvršenja teške krađe u 2020. godini je skoro identičan sa brojem izvršenih dela krađe od strane maloletnika, koji u ovoj godini iznosi 391, što je i najmanji u odnosu na ostale godine kada je o ovom delu reč. U ostalim analiziranim godinama broj prijavljenih maloletnika za krivično delo krađe je skoro slične dinamike izvršenja, osim 2013, 2014 i 2016. kada je uočen porast izvršenja ovih dela u odnosu na ostale godine posmatranja, dok se, kao izuzetak, u smislu najveće dinamike izvršenja krivičnih dela krađe uočava 2015., godine kada je čak 614 maloletnika prijavljeno za ova izvršena dela.

Značajan podatak se odnosi i na to su i krivična dela razbojništva vrlo zastupljena u izvršenju od strane maloletnika i to u čak 188 slučajeva prijavljenih maloletnika 2011. godine, odnosno 177 slučajeva 2015. godine, dok je najmanji broj izvršenja zabeležen 2020. godine i to u 50 slučajeva prijavljenih maloletnika. Ipak, ni ovaj broj ne trebamo zanemariti, imajući u vidu da se radi o teskom krivičnom delu, nasilničke radnje izvršenje, odnosno upotrebe sile ili pretnje u cilju pribavlja protivpravne imovinske koristi.

U nasilnička imovinska krivična dela se pored razbojništva, ubraja i krivično delo iznude koje se takođe pojavljuje u strukturi izvršenja imovinskih krivičnih dela od strane maloletnika i to u sličnom obimu izvršenja svake godine, izuzev 2017. godine, kada je bilo prijavljeno čak 43 maloletnika za izvršena dela iznude. U ostalim analiziranim godinama je broj prijavljenih maloletnika za ova dela bio od 22-32 slučaja, dok je najmanji broj prijavljenih iznosio 2020. godine i to 9 slučajeva prijave.

Veliki obim izvršenja imovinskih dela od strane maloletnika se ispoljav i kod krivičnih dela sitne krađe, utaje i prevare, uništenja i oštećena tuđe stvari i neovlašćenog korišćenja tuđeg vozila. Ovo je takodje zabrinjavajući podatak, imajući u vidu da se radi o teškim krivičnim delima, buntovničkog i nasilničkog karaktera, te budući da se radi o posebnoj starosnoj strukturi izvršioaca dela, vrlo je iznenadjujuće da se pojavuju kao izvršiocima imovinskih dela sa elementima nasilja, gde se u nekim slučajevima sila i pretnja javljaju kao načini izvršenja dela (kao što je slučaj kod krivičnih dela razbojništva, razbojničke krađe, iznude).

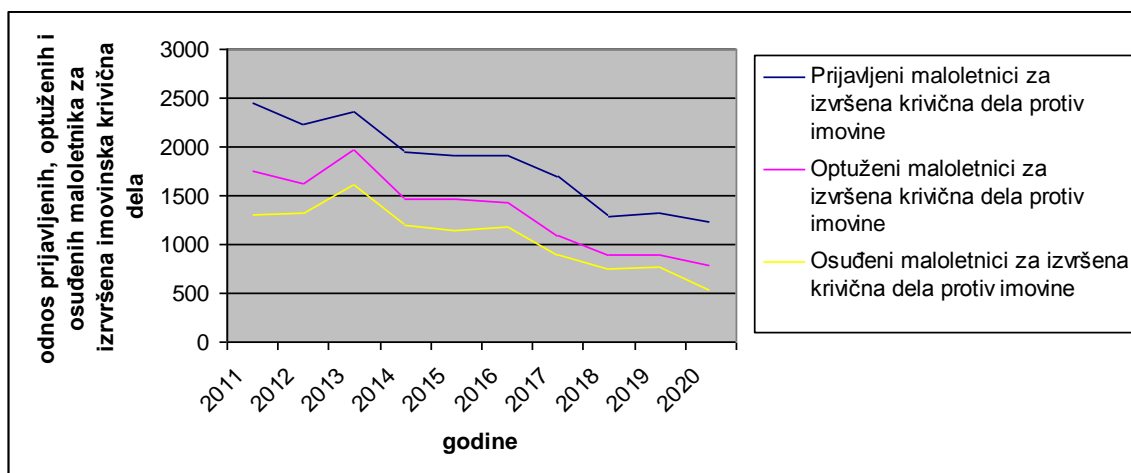
Krivično delo utaje, prevare, ucene i prikrivanja je zastupjeno u nešto manjem obimu izvršenju od strane maloletnika, ali to svakako nije zanemarujući podatak, imajući u vidu da se i ova dela ubrajaju u vrlo teška imovinska dela, posebno krivično delo ucene. Razbojnička krađa je takođe zastupljena u strukturi izvršenja, ali u manjem obimu u odnosu na razbojništvo.

Analizom prethodnih podataka stiče se utisak da maloletnici vrše gotova sva imovinska krivična dela, te da se kao učinioci ovih dela pojavljuju u gotovo svim strukturama dela iz grupe krivičnih dela protiv imovine. Značaja podatak, ali i zapanjujući je taj da se ovako osetljiva i posebna kategorija učinilaca javlja upravo kao izvršioci teških imovinskih dela, kao što je slučaj teške krađe koju maloletnici najčešće vrše, ali je i imovinskih dela nasilničkog karaktera u koja se pored teške krađe ubrajaju i razbojništvo i iznuda.

Imajući u vidu da se dinamika izvršenja imovinskih dela smanjuje u zadnjim analiziranim godinama, važno bi bilo da se u nekom narednom radu u budućnosti analiziraju 2021. i 2022. godina, budući da je zbog epidemiološkim mera situacija 2020. godine bila specifična zbog pandemije, što je islo u prilog smanjenju izvršenja imovinskih krivičnih i celokupne strukture dela iz ove grupe.

Tabela 3. Prijavljeni, optuženi i osuđeni maloletnici za izvršena imovinska krivična dela u Srbiji u periodu 2011-2020. godine

Godine	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Prijavljeni maloletnici za izvršena krivična dela protiv imovine	2450	2238	2355	1952	1912	1914	1696	1289	1321	1230
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Optuženi maloletnici za izvršena krivična dela protiv imovine	1754	1633	1970	1472	1456	1432	1084	898	897	784
	72%	73%	84%	75%	76%	75%	64%	70%	68%	64%
Osuđeni maloletnici za izvršena krivična dela protiv imovine	1305	1316	1607	1203	1143	1172	887	743	763	543
	53%	59%	68%	62%	60%	61%	52%	58%	58%	44%

Grafikon 3. Ilustracioni odnos prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnika za izvršena imovinska krivična dela u Srbiji u periodu 2011-2020. godine

Analizirajući odnos prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnika za izvršena imovinska krivična dela najpre moramo ukazati na činjenicu da se ovaj odnos ne može posmatrati isključivo po godinama, imajući u vidu da su neka dela procesuirana u postupku u smislu optuženja ili osuđenosti maloletnika tek naredne godine, što ukazuje na nedovoljnu valjanost u analiziranju napomenunog odnosa.

No, veći broj postupaka je završen u istoj godini, pa su podaci u većoj meri precizni u smislu analiziranaj odnosa prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnika za izvršena imovinska krivična dela.

Očekivano je da je u svakoj godini broj optuženih manji u odnosu na prijavljene maloletnike za izvršena imovinska dela, kao i broj osuđenih koji je manji u odnosu na broj optuženih. S tim u vezi, možemo konstatovati da je broj optuženih u odnosu na prijavljene maloletne izvršioce izuzetno veliki i da je u većini analiziranim godinama iznosio preko 70%, odnosno da je bio najveći 2013 godine kada je 84% optuženih maloletnika u odnosu na prijavljene za ova dela, dok je najmanji bio 2017. i 2020. godine kada je iznosio svega 64%. U ostalim analiziranim godinama je ovaj odnos iznosio između 70% i 75%.

Što se tiče broja osuđenih maloletnika (starijih i mlađih maloletnika) u odnosu na broj prijavljenih maloletnika za izvršena imovinska krivična dela možemo da konstatujemo da je najmanji broj osuđenih maloletnika bio 2020 godine kada je bilo svega osuđenih 44% za dela iz ove grupe krivičnih dela, dok je najveći procenat osuđenih iznosio 2013. kada je čak 68% osuđenih maloletnika za ova dela. Interesantan je podatak da je 2013 godine bio i najveći broj optuženih maloletnika u odnosu na prijavljene maloletnike, ali i osuđenih u odnosu na optužene i prijavljene maloletnike za ova dela. U ostalim analiziranim godinama je ovaj procenat osuđenih maloletnika u odnosu na prijavljene maloletnike za izvršena imovinska krivična dela iznosio od 52% do 62%.

Zaključak

Maloletnici su, nažalost, vrlo zastupljeni u statističkoj praksi kao izvršioци krivičnih dela, od kojih gotovo polovinu dela izvrše protiv imovine, u procentu od 46% do 63% u analiziranim godinama, što predstavlja izuzetno visoku stopu kriminaliteta maloletnika, posebno što se radi o starosnoj kategoriji od 14 do 18 godina, koja ne predstavlja veliki broj celokupnog stanovništva jedne zemlje, budući da deca na podležu krivičnoj odgovornosti, a da se prema punoletnim izvršiocima primenjuju opšte norme krivičnog zakonodavstva, a ne posebne, kao što je slučaj sa maloletnim učiniocima zbog njihovih posebnih bioloških i psihološki karakteristika. Ovome treba dodati i tamnu brojku kriminaliteta koja je vrlo zastupljena, što negativno utice na represivnu i preventivnu funkciju. Dinamika izvršenja imovinskih krivičnih dela i uopšte svih dela od strane maloletnika je u nešto blagom padu zadnjig godina, odnosno 2018, 2019. i 2020. godine, ali je to zanemarujući podatak, imajući u vidu da su imovinska dela izvršena i dalje procentualno blizu 50% od ukupnih krivičnih dela izvršenih od maloletnika.

Ova krivična dela od strane maloletnika vrše se iz različitih motiva, te iako u radu nije učinjen kriminološki aspekt izvršenja ovih dela, sigurno možemo reći da je osnovni i glavni motiv izvršenja imovinskih dela koristoljublje, odnosno protivpravno pribavljanje imovinske koristi. Pored ovog motiva, u kriminalističkoj praksi se javljaju i drugi motivi izvršenja ovih dela, a kao takve možemo navesti želju i težnju maloletnika da budu blizu svojim punoletnim idolima i da ih imitiraju vršenji ova krivična dela. Vrlo često punoletni učinioci vrbuju maloletnike, koristeći njihov poseban krivičnopravni status, kao neposredne izvršioce imajući u vidu da će prema maloletnicima za izvršena krivičnična dela protiv imovine biti izrečena manja kazna nego da su oni neposredni izvršioци.

U smislu strukture izvršenja krivičnih dela, maloletnici najviše vrše teške krađe, koje su zastupljene gotovo u polovini broja u odnosu na ukupan broj imovinskih dela. Takođe, isto tako je zabrinjavajući podatak da se maloletnici pojavljuju u velikom broju kao izvršioци krivičnih dela iznude i razbojništva, posebno imajući u vidu činjenicu da se radi o složenim krivičnim delima koji pored imovinskog karaktera imaju nasilnički, koji predstavlja njihov način izvršenja. Sposobnost maloletnika da u ovoliko velikom broju vrše teške krađe, kao i teška, složena, imovinska dela, kao što su razbojništvo i iznuda ukazuje na potrebu velike zabrinutosti društva i celokupnog pravnog sistema naše države. Osim toga, maloletnici se pojavljuju i kao izvršioци ostalih imovinskih krivičnih dela, kao

što su krađa, oduzimanje tuđe stvari, uništenje i oštećenje tuđe stvari i neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila. Ono što je zajedničko za izvršenje svih ovih dela je nasilništvo i bunt, koji neminovno maloletnici iskazuju vršenjem ovih dela. Isto tako, većina imovinskih krivičnih dela pripadaju uličnom kriminalu, pa se s tim u vezi nameće i pitanje vaspitanja i porodičnih prilika maloletnika koji se javljaju kao izvršioci ovih dela. Takođe, vršenjem i sofisticiranih i elegantnih imovinskih dela kao što su iznuda i ucena, isto se nameće pitanje sposobnosti maloletnika da ova dela izvrše.

Neminovno, analizirani podaci ukazuju na veliku zastupljenost izvršenja imovinskih krivičnih dela od strane maloletnika koja iznosi čak polovinu od ukupnog izvršenih dela od strane maloletnika, dok teške krađe predstavljaju polovinu izvršenih imovinskih dela, što je četvrtina u odnosu na ukupan broj izvršenih dela. Podaci koji su u radu analizirani i koji se odnose na dinamiku, trend i strukturu izvršenja ovih dela od strane maloletnika, ukazuju na veliku spremnost ove posebne kategorije učinilaca da izvrše ova dela, koja ih već etiketiraju kao buduće punoletne učinioce. Isto tako pored koristoljublja, kao osnovnog motiva vršenja ovih dela, možemo konstatovati i da je nasilništvo vrlo važan aspekt maloletnika, imajući u vidu da ga koriste kao način izvršenja ovih dela, a koji se sastoji u sili ili pretnji.

U suprostavljanju i sprečavanju izvršenja ovih dela od strane maloletnika potrebno je da svako učestvuje, od porodice kao osnovne i primarne zajednice vaspitanja maloletnika, preko obrazovanih ustanova, škole, koja je potrebno da pored nastavne ima vaspitnu ulogu, ali i svih procesnih pravnih sistema boreći se adekvatnim, valjanim i zakonskih metodama kako bi se sprecilo i suzbilo izvršenje ovih dela, što ostvaruje veliki uticaj na specijalnu i generalnu prevenciju maloletnika.

Literatura

1. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 559. (2012). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2011*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
2. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 577. (2013). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2012*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
3. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 589. (2014). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2013*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
4. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 604. (2015). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2014*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
5. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 618. (2016). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2015*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
6. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 630. (2017). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2016*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
7. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 641. (2018). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2017*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
8. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 654. (2019). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2018*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
9. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 666. (2019). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2019*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
10. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 678. (2021). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2020*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
11. Bošković, M. (2002). *Socijalna patologija*. Novi Sad.
12. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.
13. Jovašević, D. (2005). *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni list SCG.
14. Jovašević, D. (2006). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
15. Jovašević, D. & Mitrović, L.J. (2009). Imovinski kriminalitet i siromaštvo, Zbornik radova, *Društvena kriza i prevazilaženje siromaštva u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini*. Banja Luka.
16. Jovašević, D. (2010a). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
17. Jovašević, D. (2010b). *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*. Niš: Pravni fakultet.
18. Jovašević, D. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Niš: Pravni fakultet.
19. Jovašević, D. (2012). *Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova*. Beograd: Centar za prava deteta.
20. Konvencija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15, 1990.

21. Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.
22. Konstantinović Vilić, S. & Nikolić Ristanović, V. (2003). *Kriminologija*. Niš: Pravni fakultet.
23. Kovačević, V. (2003). *Metodika istraživanja imovinskog kriminaliteta*. Novi Sad.
24. Radulović, LJ. (2010). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
25. Simović, M, et al. (2013). *Maloletničko krivično pravo*, Istočno Sarajevo.
26. Stevanović, Z. (2013). *Socijalna patologija*. Beograd.
27. Stojanović, Z., & Delic, N. (2013). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga.
28. Stojanović, Z. (2014). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
29. Stojanović, Z. (2019). *Komentar Krivičnog zakonika: prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine i prema stanju zakonodavstva od 21.maja 2019. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
30. Škulić, M. (2010). Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu. *Crimen*. Beograd: Pravni fakultet.
31. Škulić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.

MINORS AS PERPETRATORS OF PROPERTY CRIMINAL OFFENSES

Gordana Nikolić, PhD
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia
research associate

Abstract: *Property crimes are the most represented, the most extensive and the most numerous in relation to the total crimes in terms of execution, and therefore attract the professional and theoretical public with the aim of their analysis and the establishment of more valid prevention and repression solutions. These crimes are old, archaic and classic crimes, and are classified in the Criminal Code of the Republic of Serbia in Chapter 21 in a special part of the Criminal Code. In addition to the adult perpetrators of these crimes, practice has unfortunately recorded a large number of juvenile perpetrators who commit these crimes both independently and as direct perpetrators of adult perpetrators due to a weaker penal policy. Property crimes are committed with the intention of obtaining illegal property use, so in this regard, the main goal of committing these crimes by minors is a quick, easier and simpler way to get money, movable or immovable property. In the paper, the author looks at the criminal law and criminological aspect of property crimes, as well as the general characteristics of juvenile offenders, while the focus of the work refers to the statistical analysis of the number of reported, accused and convicted juveniles for committed property crimes, as well as the structure, dynamics and the representation of these acts in relation to the total acts committed by minors in a period of ten years, on the basis of which conclusions are drawn with the aim of reducing the commission of these acts by foreign minors.*

Keywords : *property, minors, Criminal Code, criminal acts, criminal liability.*

DJECA KAO ŽRTVE NASILJA

Ognjen Sredojević²²⁷, MA

**Dipl. pravnik unutrašnjih poslova, Master politikologije i međunarodnih odnosa,
doktorand na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Banjoj Luci,
inspektor kriminalističke policije
Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, Policijska uprava Gradiška**

Apstrakt: *Nasilje nad djecom kao jedan od oblika društvenih devijacija, uvijek je bilo prisutno, te pratilo čovječanstvo kroz istoriju svog razvoja, sve do danas... Imajući u vidu da danas čovječanstvo živi u novom modernom dobu, dobu sveopšte digitalizacije, oblici nasilja nad djecom, odnosno djeca gdje se javljaju kao žrtve nasilja, takođe su doživjele određene promjene. Upravo iz tih razloga, sa sigurnošću može se reći, da su se pojavili i da su prisutni novi oblici društvenih devijacija, uključujući između ostalog i nasilja nad djecom. Treba istaći, da dolaskom na scenu novih informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) izazvalo je digitalnu revoluciju i dovelo do opšteg pojma „Mass-komunikacija“. Takva upotreba Interneta kao najveće globalne mreže u istoriji čovječanstva, a predstavljajući najmoćniji medij dostupan svima, izvršilo je veliki uticaj na spoznaju o djeci kao žrtvama različitih vidova nasilja. Takođe, Internet je učinio čovječanstvu dostupnim različite oblike prevencije, misleći prvenstveno na međunarodne konvencije i protokole, zatim i oblike zaustavljanja nasilja nad djecom, kako na lokalnom, nacionalnom, tako i na globalnom, tj. međunarodnom planu, a sve u cilju suzbijanja ovog oblika društvenih devijacija. Važno je napomenuti, da u dobu sveopšte digitalizacije u velikoj mjeri unaprijeđena je saradnja (razmjena informacija, obrada podataka, zajedničkih operativnih akcija...) svih subjekata na lokalnom, nacionalnom i globalnom, tj. međunarodnom planu, a koji su uključeni u prevenciju i suzbijanju nasilja nad djecom. Takođe, globalnom digitalizacijom unaprijeđena je i policijska saradnja između država, putem međunarodnih policijskih organizacija, odnosno Europol-a i Interpol-a, po pitanju procesuiranja kako počinitelaca kao pojedinaca, tako i organizovanih kriminalnih grupa, koje su izvršili ili vrše različite oblike nasilja nad djecom. U vremenu elektronske digitalizacije, uključujući i Web sajt-ove zvaničnih medijskih kuća, zatim društvene mreže kao što su Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Tik Tok, Messenger takođe predstavljaju „nepresušan izvor“ koji se mogu iskoristiti za prikupljanje kvalitetnih informacija i podataka, kako o trenutnom stanju u okruženju, tako i u konkretnim državama, a sve u pogledu prevencije i suzbijanja nasilja nad djecom. S tim u vezi, ovaj rad treba da ukaže na osnovne oblike nasilja nad djecom u današnjem „savremenom“ i „digitalnom“ vremenu, a što predstavlja sveprisutan socijalni ali zasigurno i globalni, tj. međunarodni problem.*

Ključne riječi: *prevencija, nasilje, djeca, internet, bezbjednosni incidenti.*

---

²²⁷ sredojevicognjen@gmail.com

Uvod

Opštepoznato je, da svi oblici nasilja imaju samo negativan uticaj na djecu u bilo kojoj dobi njihovog emocionalnog, psihičkog ili fizičkog razvoja. Svako nasilje prema djetetu kao pojedincu stvara neposredni rizik na njegovo psihičko i fizičko zdravlje, a koje se negativno manifestuje u njegovom daljem razvoju i formiranju ličnosti. Ne treba izgubiti iz vida da je nerijetko, da djeca koja su tokom odrastanja doživjela ponovljena nasilja, stiču utisak da je upravo takvo ponašanje „normalno“, odnosno da je opšteprivatljivo u sredini u kojoj borave. Kao posljedica toga, veliki broj slučajeva je, da se nasilje prema djeci tako prenosi iz generacije u generaciju, što predstavlja „zatvoreni krug“ u porodičnoj zajednici. Nasilje nad djecom u svakom slučaju uništava samu srž društva, te ima negativne refleksije na porodicu i zajednicu u cijelini.

U radu će se izvršiti svobuhvatna analiza nasilja nad djecom, kao jedan od oblika društvenih devijacija. Takođe, u radu će se posvetiti pažnja i na nove pojavne oblike nasilja nad djecom, koji su s vremenom postali prisutni i na globalnom nivou, a kao posljedica sveopšte digitalizacije, koja je zasigurno zauzela svoje mjesto u globalnom, odnosno međuzavisnom svijetu.

Takođe, analiziraće se da li je, i koliko je efikasna strategija savremene prevencije i suzbijanja nasilja nad djecom.

Kao opšti cilj istraživanja u radu će se analizirati da li su, i koliko su zastupljeni različiti pojavni oblici nasilja nad djecom u porodici, zajednici u kojoj borave ili žive, školi i ulici (vršnjačko nasilje), Internet-u, na društvenim mrežama.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda

Kada se razmatraju ljudska prava, Evropska konvencija o ljudskim pravima ima zasigurno bitnu ulogu što se tiče ostvarivanja postavljenih ciljeva od strane Savjeta Evrope. Ovo je važan instrument međunarodnog javnog prava kojim se štite individualna prava, navedena u Dijelu I Konvencije²²⁸ (članovi 2-18) i Protokolima koji su sastavni dio konvencije, odnosno (Protokoli 1, 4, 6, 7 i 12). Vlade potpisnice, kao članice Savjeta Evrope saglasile su se o donošenju Konvencije o ljudskim pravima. Generalna skupština Ujedinjenih nacija proglasila je 10. decembra 1948. godine Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i sloboda. Odredbe Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, potpisane su u Rimu 4. novembra 1950. godine. Smatra se, da ova Konvencija ima za cilj da učini sigurnim univerzalno i stvarno priznavanje i poštovanje u njoj proklamiranih prava. Smatrajući da je cilj Savjeta Evrope da se ostvari veće jedinstvo među njegovim članicama i da je jedan od načina postizanja tog cilja očuvanje i daljnje provođenje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Takođe, potvrđujući ponovo svoju vjeru u osnovne slobode, a koje čine temelj pravde i mira u svijetu, odnosno koje se štite stvarnom političkom demokratijom i zajedničkim shvatanjem i poštovanjem ljudskih prava. Vlade Evropskih država su odlučne sa istim strijemljenjima i zajedničkim naslijedom političkih tradicija, ideala, slobode i vladavine prava, te su preduzele prve korake prema zajedničkom sprovođenju određenih prava navedenih u Univerzalnoj deklaraciji. Evropska konvencija predstavlja obavezujući pravni akt za sve članice Savjeta Evrope. Konvencija ne samo da proklamoviše osnovna ljudska prava nego kreira i poseban sudski mehanizam njihove zaštite koji je jedinstven u svijetu i omogućava pojedincima podnošenje predstavke protiv države, ukoliko mogu potvrditi da su žrtve povrede nekih od prava garantovanih Konvencijom.²²⁹ Potvrđujući da Visoke strane ugovornice, u skladu sa načelom supsidijarnosti, imaju prvenstvenu odgovornost da osiguraju prava i slobode propisane ovom Konvencijom i njenim protokolima, te da pri tome uživaju slobodu procjene koja podliježe nadzoru Evropskog suda za ljudska prava uspostavljenog ovom Konvencijom.²³⁰ Da bi se

---

²²⁸ Šire v. *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Preuzeto sa: www.echr.coe.int/documents/convention_bos.pdf. Očitano: 12.06.2022. godine.

²²⁹ Dutertre, G. (2003). *Izvodi iz sudske prakse*. Sarajevo. Evropski sud za ljudska prava, Publikacija Vijeća Evrope, str. 18.

²³⁰ Šire v. *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, str. 5. Preuzeto sa: www.echr.coe.int/documents/convention_bos.pdf. Očitano: 12.06.2022. godine.

osiguralo poštovanje obaveza koje su Visoke strane ugovornice u Konvenciji i njenim protokolima preuzele, uspostavljen je Evropski sud za ljudska prava koji djeluje na trajnoj osnovi.²³¹

Konvencija o pravima djeteta

Konvencija o pravima djeteta je međunarodni dokument, usvojen na Glavnoj skupštini Organizacije Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine, te sadrži univerzalne standarde koje država stranka Konvencije (odnosno koja ju je potpisala i ratifikovala) mora garantovati svakom djetetu. U Konvenciji se govori, prije svega, o obvezama odraslih u odnosu prema djetetu²³² kao i o obvezama brojnih društvenih faktora u pogledu zaštite djeteta. To je prvi dokument u kojem se djetetu pristupa kao subjektu sa pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Za razliku od Deklaracije o pravima djeteta (1959.) koja ima moralnu snagu, Konvencija o pravima djeteta je pravni akt koji ima snagu zakona i obvezuje stranke na pridržavanje njenih odredbi, te uključuje pravo nadzora primjene u državama koje su ju prihvatile i ratifikovale.²³³

Konvencija je jedinstvena jer je:

- Sveobuhvatna i jedina osigurava građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava djece,
- Univerzalna, te se primjenjuje na svu djecu, u svim situacijama, u gotovo cijeloj zajednici naroda,
- Bezuslovna, te zahtijeva i od Vlada sa slabijim izvorima sredstava da preuzmu aktivnosti vezane uz zaštitu prava djeteta,
- Holistička, što znači da zagovara gledište da su sva prava fundamentalna, nedjeljiva, međusobno zavisna i jednako važna.²³⁴

Odbor za prava djeteta Ujedinjenih nacija (UN-a) identifikovao je četiri opšta načela na kojima se zasnivaju sva prava sadržana u Konvenciji o pravima djeteta:

- Načelo nediskriminacije prema kojem djeca ne smiju trpjeti diskriminaciju „nezavisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom, etničkom ili društvenom porijeklu, vlasništvu, teškoćama u razvoju, rođenju ili drugom statusu djeteta, njegovih roditelja ili zakonskih usvojlaca“,
- Djeca imaju pravo na život i razvoj u svim vidovima života, uključujući fizički, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni,
- Pri donošenju svih odluka ili izvršenju postupaka koji utiču na dijete, ili na djecu kao cijelinu, najvažnije mora biti dobrobit djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina, upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donosi porodica,
- Djeci se mora omogućiti da aktivno sudjeluju u rješavanju svih pitanja koja utiču na njihov život i dopustiti im slobodu izražavanja mišljenja. Ona imaju pravo izreći svoja gledišta koja se moraju ozbiljno uzeti u obzir.²³⁵

UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund)

UNICEF je agencija Organizacije Ujedinjenih nacija koja brine o kvaliteti životnog standarda djece (svako lice koje nije navršilo 18 godina života)²³⁶ i omladine. UNICEF se finansira

---

²³¹ Isto, Dio II Konvencije, Evropski sud za ljudska prava, član 19., str. 14.

²³² Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, (Sl. glasnik Republike Srpske, br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020), član 2. stav 1.

²³³ *Konvencija o pravima djeteta*. (2001). Zagreb. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, str. 3. Preuzeto sa: https://pravamanijina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/konvencija_o_pravima_djeteta.pdf. Očitano: 15.06.2022. godine.

²³⁴ Šire v. *Konvencija o pravima djeteta*. (2001). Zagreb. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, str. 4.

²³⁵ Isto.

dobrovoljnim priložima vlada i fondacija, te preduzeća i građana. Brojne osobe iz javnog života pomažu rad UNICEF-a kao „ambasadori“ dobre volje. UNICEF je aktivan u 192 članice Organizacije Ujedinjenih nacija, a neke od aktivnosti organizacije uključuju pružanje imunizacije, administraciju liječenja djece i majki oboljelih od HIV-a, promociju obrazovanja, te unaprjeđenje dječjeg nutricionizma. UNICEF je osnovan 11. decembra 1946. godine na Osnivačkoj skupštini Ujedinjenih nacija. Iako je 1953. godine ime promijenjeno u Fond Ujedinjenih nacija za djecu (United Nations Children's Fund) jer se agencija usmjerila i na sprovođenje dugoročnih programa za dobrobit djece u vrijeme mira, zadržana je poznata skraćenica. Prvobitni naum osnivanja Fonda bila je pomoć djeci Evrope nakon završetka Drugog svjetskog rata. Sa godinama UNICEF-ova zadaća se mijenjala. Nakon Evrope, UNICEF je usmjerio svoju pomoć na druge dijelove svijeta, kako bi pomogao djeci u Africi, Aziji, Južnoj Americi. UNICEF-ova pomoć je ponovo usmjerena na Evropu, i to na njen istočni dio, odnosno nakon pada socijalizma u tom dijelu Evrope. UNICEF je 2018. godine pomogao rođenju 27 miliona djece i omogućio davanje vakcina preko 65 miliona novorođenčadi. UNICEF ima preko 150 državnih kancelarija i predstavništava, te 34 nacionalna Komiteta. Do danas postoji sedam UNICEF-ovih regionalnih kancelarija i to u Panami, Ženevi, Bangkoku, Nairobiju, Ammanu, Katmanduu i Dakaru.²³⁷

Međunarodni dan djece žrtava nasilja: Koliko je na međunarodnom nivou posvećena pažnja o djeci, odnosno koliko je zastupljena prevencija od nasilja nad djecom, a gdje se djeca pojavljuju kao žrtve različitih pojava oblika nasilja, te i međunarodne aktivnosti u suzbijanju nasilja nad djecom, govori i primjer iz prakse u vezi dešavanja za vrijeme i poslije Libanonskog rata koji se desio 1982. godine. Naime, Libanonski rat počeo je u mjesecu aprilu 1982. godine. Žrtve ovog rata bile su podsticaj Organizaciji Ujedinjenih nacija, da 19. avgusta 1982. godine donese odluku o obilježavanju *Međunarodnog dana djece žrtava nasilja*. Ovaj dan posvećen je prepoznavanju patnje kojoj su djeca u cijelome svijetu izložena, kao žrtve fizičkog, mentalnog i emocionalnog zlostavljanja. Obilježava se svake godine, odnosno 4. aprila.²³⁸ Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO) nasilje prema djeci obuhvata sve oblike nasilnih radnji prema osobama mlađim od 18 godina, bile one počinjene od strane roditelja, usvojlaca, vršnjaka, partnera u vezi ili stranca. Procjenjuje se da na globalnom nivou do milijardu djece uzrsta između 2-17 godina, doživi fizičko, seksualno ili emocionalno nasilje ili zanemarivanje u toku jedne godine. S obzirom na značaj ovog problema i spomenute brojke, jedan od ciljeva *Agende 2030.*, stavke o održivom razvoju, je iskorijeniti sve oblike nasilja prema djeci, jer nasilje koje osoba doživi u djetinjstvu ostavlja posljedice na njeno cjelokupno zdravlje i dobrobit, tokom cijelog života. Osim na tu osobu, posljedice se reflektuju i na porodicu, širu zajednicu, pa i na naciju u globalu.²³⁹

Metodološki okvir istraživanja

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja uopšteno zavisi od stepena prethodnog saznanja o predmetu i dimenzionim svojstavima predmeta istraživanja. Ovdje je riječ o empirijskom istraživanju, koje se odnosi na usvajanje kako empirijskog, tako i teorijskog saznanja. Cilj istraživanja je naučni, odnosno ima ulogu, funkciju i mjesto u naučnom saznanju, a takođe je i pragmatiski, tj. ima osnovu za praktičnu primjenu.

---

²³⁶ Zbirka propisa iz oblasti krivičnopravne zaštite i postupanja sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. (2021). Banja Luka, Ministarstvo pravde Republike Srpske, str. 11.

²³⁷ Šire v. *UNICEF*. Preuzeto sa: <https://hr.wikipedia.org/wiki/UNICEF>. Očitano: 15.06.2022. godine.

²³⁸ Šire v. *Međunarodni dan djece žrtava nasilja*. (2021). Zavod za javno zdravstvo Zagrebačke županije, Preuzeto sa. www.zzjz-zz.hr/medunarodni-dan-djece-zrtava-nasilja. Očitano: 21.06.2022. godine.

²³⁹ Isto.

Sa naučnog aspekta cilj istraživanja je da ukaže, da je nasilje nad djecom jedan od oblika društvenih devijacija, te da su svakako različite psihološke, emotivne i druge posljedice prisutne kod djece kao žrtava nad kojima je izvršeno nasilje.

U radu će se analizirati da li je, i koliko je efikasna strategija savremene prevencije, odnosno aktivnosti različitih subjekata zaštite koji imaju za cilj zaštitu djece od različitih pojava oblika nasilja.

U ovom radu analiziraće se naučna i društvena opravdanost, koja se odnosi na savremenu prevenciju i suzbijanje nasilja nad djecom.

Kao opšti cilj istraživanja u radu će se analizirati da li su, i koliko su zastupljeni različiti pojava oblici nasilja nad djecom u porodici, zajednici u kojoj borave ili žive, školi i ulici (vršnjačko nasilje), Internet-u, na društvenim mrežama...

Predmet istraživanja

Iz teorijskog pristupa pokušaće se pristupiti problemu istraživanja djece kao žrtava nasilja, zatim uzroci koji su doveli do nasilja i posljedice koji se javljaju tokom i nakon izvršenog pojedinačnog ili kontinuiranog nasilja nad djecom i među djecom.

U ovom radu pristupiće se različitim, već „tradicionalnim“ pojava oblicima nasilja nad djecom.

Takođe, pristupiće se i posvetiti pažnja problemu istraživanja u pogledu novog oblika nasilja nad djecom, odnosno gdje su djeca žrtve nasilja, a koje je izvršeno na njihovu štetu putem Internet-a i različitih društvenih mreža.

Kada su su u pitanju nasilja nad djecom, kao jedan od oblika društvenih devijacija, može se reći, da su nasilja uvijek i bila prisutna, te su pratila čovječanstvo kroz istoriju svog razvoja, sve do danas. Ipak, u radu osim opšteg pristupa istraživanja ove negativne društvene pojave, kao uzorak istraživanja uzeće se vremenski period unazad pet godina, odnosno za vremenski period 2018. – 2022. godine u Republici Srpskoj (BiH), konkretnije na području grada Gradiške. U pogledu pojava oblika nasilja nad djecom, ona se najčešće manifestuju kao: tjelesno, emocionalno, seksualno i ekonomsko nasilje nad djecom.

Što se tiče oblika zanemarivanja djece u porodici, ona se manifestuju u nezadovoljavanju djetetovih potreba kao što su hrana, odjeća, siguran dom i dr. U mnogim literaturama najčešće je prisutno nekoliko oblika zanemarivanja djece, zavisno o njihovoj dobi i to: fizičko, zdravstveno, obrazovno zanemarivanje djece. Iz gore priloženog, djeca kao žrtve nasilja, svakako mogu biti žrtve u porodici.

Predmet istraživanja ovog rada su „Djeca kao žrtve nasilja“, a što je i naslovna tema. Takođe predmet istraživanja je i osvrt na različite pojava oblike nasilja nad djecom i posljedice koje proizilaze iz samog nasilja.

Vremensko određenje predmeta istraživanja

U diskusiji rada u pogledu nasilja nad djecom, odnosno djece kao žrtava nasilja, konkretno će se kao uzorak istraživanja uzeti vremenski period unazad pet godina, odnosno za vremenski period 2018. – 2022. godine u Republici Srpskoj (BiH), odnosno na području grada Gradiške.

Glavna hipoteza:

Unaprijed utvrđenim nacionalnim zakonima i međunarodnim pravnim aktima (konvencije, rezolucije, protokoli...), sveobuhvatna prevencija u suzbijanju nasilja nad djecom ima ključnu ulogu u borbi protiv ovog oblika društvene devijacije, a koja je poprimila međunarodni karakter.

Pomoćne hipoteze:

1. Utvrditi ciljeve sveobuhvatne prevencije u suzbijanju nasilja nad djecom.
2. U kojoj mjeri je na međunarodnom planu prisutna naučna i društvena opravdanost, a koja se odnosi na sveobuhvatnu prevenciju i načine suzbijanja različitih oblika nasilja nad djecom?
3. Utvrditi način reagovanja država prilikom otkrivanja različitih oblika nasilja nad djecom, a koje imaju međunarodni karakter.

4. Utvrditi koje su stvarne posljedice za djecu, društvo u cijelini i državu.
5. Da li je Evropska konvencija o ljudskim pravima, Konvencija o pravima djeteta, zatim UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund) kao Međnarodna agencija Ujedinjenih nacija, na adekvatan način definisala/li ulogu u prevenciji i načinima suzbijanja različitih oblika nasilja nad djecom?

Rezultati istraživanja i diskusija

U radu je provedeno istraživanje u pogledu izvršenog nasilja nad djecom, odnosno gdje se djeca pojavljuju kao žrtve različitih oblika nasilja. Istraživanje je provedeno u Republici Srpskoj (BiH), odnosno na području grada Gradiška za vremenski period 2018. – 2022. godine (prvih šest mjeseci 2022. godine). Uzorak istraživanja predstavljaju djeca (dječaci i djevojčice) u uzrastu do navršene 18-te godine života. Prilikom istraživanja korišteni su zvanični analitički podaci iz raspoloživih evidencija (kaznene evidencije) Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, Policijske uprave Gradiška. Konkretnije, istraživanje je provedeno na području grada Gradiška, a koje operativno pokriva Policijska stanica Gradiška i Policijska stanica Nova Topola, kao unutrašnje organizacione jedinice Policijske uprave Gradiška. Sva evidentirana nasilja okarakterisana su kao krivična djela izvršena na štetu djece.

U niže navedenoj tabeli prikazani su rezultati koji se odnose na ukupan broj djece oštećenih KD, ukupan broj izvršenih krivičnih djela na štetu djece, vrste KD-a i uporedni pokazatelji po godinama.

Tabela 1. Krivična djela izvršena na štetu djece/maloljetnika sa uporednim pokazateljima

Maloljetnici – žrtve/oštećeni u KD	2022 (jan-jun)	2021	2020	2019	2018
Broj djece/maloljetnika oštećenih KD	4	46	29	25	16
Muškog pola – dječaci	3	25	19	14	6
Ženskog pola – djevojčice	1	21	10	11	10
Broj KD izvršenih nad maloljeticima	4	25	19	21	14
Protiv života i tijela	1	1	1	1	1
Protiv pol. integriteta, seksual. zlostavl. i iskorišt. djeteta	1	1	1	7	4
Iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje KD seksualnog zlostavljanja	0	0	0	2	0
Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici	1	11	11	2	4
Trgovina djecom	0	0	0	0	0
Vršnjačko nasilje	0	0	1	2	1
Broj ostalih KD izvršenih nad maloljetnicima	1	12	5	7	4

Nakon prikupljenih podataka i obrade istih, došlo se do zaključka, da u vremenu od 2018. godine do 01.07.2022. godine, na području grada Gradiška, odnosno na području koje operativno pokriva Policijska uprava Gradiška, došlo je do konstantnog povećanja broja djece/maloljetnika koji su žrtve/oštećeni izvršenim krivičnim djelima. Što se tiče ukupnog broja izvršenih krivičnih djela na štetu djece, vidljivo je, da je i ovdje došlo do konstantnog povećanja krivičnih djela. Takođe, u pogledu pola djece, vidljivo je da su oba pola približno ravnomjerno zastupljeni kao žrtve nasilja. Po vrsti krivičnih djela vidljivo je, da je iz oblasti „krivičnih djela protiv braka i porodice“, odnosno KD „Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici“ je najzastupljenije, odnosno 29 krivičnih djela, a nakon toga krivična djela iz oblasti „krivičnih djela protiv polnog integriteta“, te „krivičnih djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta“ ukupno 14 krivičnih djela. Minimalan broj krivičnih djela, izvršen je iz oblasti „krivičnih djela protiv života i tijela“, odnosno iz KD „Tjelesna povreda“ ukupno 5 krivičnih djela. Iz oblasti „krivičnih djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta“, odnosno iz KD „Iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta“ evidentirana su 2 krivična djela. Nije bilo evidentiranih KD „Trgovina djecom“, iz oblasti „krivičnih djela protiv sloboda i prava građana“. Što se tiče vršnjačkog nasilja među djecom/maloljetnicima, ono je evidentirano u 4 slučaja. Broj

ostalih krivičnih djela izvršenih nad djecom/maloljetnicima iznosi 29, sa napomenom da isti nisu predmet istraživanja ovog rada.

Zaključak

Nasilje nad djecom ima negativan uticaj na djecu u bilo kojoj dobi njihovog emocionalnog, psihičkog ili fizičkog razvoja. Svako nasilje prema djetetu kao pojedincu stvara neposredni rizik na njegovo psihičko i fizičko zdravlje, a koje se negativno manifestuje u njegovom daljem razvoju i formiranju ličnosti. Nasilje nad djecom uništava samu srž društva, te ima negativne refleksije na porodicu i zajednicu u cijelini. Država kao subjekt međunarodnog prava zasigurno ima opravdan motiv i obavezu u sprovođenju nacionalne prevencije, koja je od značaja u suzbijanju različitih oblika nasilja nad djecom. Preventivne mjere i aktivnosti na sprečavanju i suzbijanju nasilja nad djecom su na teretu i realizaciji svih subjekata zaštite, kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou. Korištenje međunarodnih standarda u domaćem nacionalnom zakonodavstvu, svakako predstavlja veliki doprinos unapređenju preventivnog rada subjekata zaštite. Ipak potrebno je kontinuirano nadograđivati preventivnu politiku u vezi zaštite djece od svih oblika nasilja, imajući u vidu, da prisutnost novih informaciono-komunikacionih tehnologija i masovnost njenih korisnika, dovelo je do novih pojava oblika nasilja nad djecom. Bitno je istaći, da je veliki broj istraživačkih i naučnih radova uspješno izvršio sistematizaciju po pitanju znanja iz ove oblasti. Došlo se do niza utvrđenih i opšteprihvaćenih stavova u pogledu djece kao žrtava različitih oblika nasilja, a što je lokalni, nacionalni i međunarodni strateški interes u pogledu sveobuhvatne prevencije i suzbijanju ove negativne društvene pojave. Svi subjekti zaštite treba da i u budućem vremenu nastave sa razvijanjem novih strategija preventivnog djelovanja, dok njihovi pripadnici da se kontinuirano osposobljavaju, kako bi djeci kao žrtvama nasilja pružili adekvatnu zaštitu i podršku.

Bibliografija

1. Dutertre, G. (2003). *Izvodi iz sudske prakse*. Sarajevo. Evropski sud za ljudska prava – Publikacija Vijeća Evrope.
2. Greganić, A. (2016). *Nasilje nad djecom*. Petrinja. Završni rad. Učiteljski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Preuzeto sa: <https://repozitorij.ufzg.unizg.hr/islandora/object/ufzg%3A261/datastream/PDF/view>. Očitano 07.07.2022. godine.
3. Lovrić, S. (2007). *Droga i socijalizacija mladih*, Banja Luka.
4. Miladinović, A. (2018). *Bezbjednosni incidenti prema djeci na društvenim mrežama – Kriminalistički aspekt*, Banja Luka. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske.
5. Miladinović, A. (2018). *Priručnik za prevenciju negativnosti društvenih mreža – za roditelje*. Banja Luka. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske.
6. Priručnik za postupanje subjekata zaštite. (2009). *Sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici u Republici Srpskoj*, Banja Luka. Prvo izdanje, Vlada Republike Srpske, Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova.
7. Savurudić, A. (2011). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Osijek. Završni rad. Filozofski fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayera. Preuzeto sa: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos:3621/preview>. Očitano: 07.07.2022. godine.
8. Šćepović, D. (2021). *Prevencija kao faktor unapređenja kvaliteta života zanemarene i zlostavljane djece u porodici*, Banja Luka. Zbornik radova, Unapređenje kvaliteta života djece i mladih, Centar modernih znanja.
9. *Zbirka propisa iz oblasti krivičnopravne zaštite i postupanja sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*. (2021). Banja Luka. Ministarstvo pravde Republike Srpske.

Zakoni i konvencije:

1. Evropska konvencija o ljudskim pravima. Preuzeto sa: www.echr.coe.int/documents/convention_bos.pdf. Očitano: 12.06.2022. godine.

2. Evropski sud za ljudska prava. Preuzeto sa: https://hr.wikipedia.org/wiki/Europski_sud_za_ljudska_prava. Očitano: 12.06.2022. godine.
3. Konvencija o pravima djeteta. (2001). Zagreb. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Preuzeto sa: https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/konvencija_o_pravima_djeteta.pdf. Očitano: 15.06.2022. godine.
4. Međunarodni dan djece žrtava nasilja, Zavod za javno zdravstvo zagrebačke županije, Preuzeto sa: www.zzjz-zz.hr/medunarodni-dan-djece-zrtava-nasilja. Očitano: 21.06.2022. godine.
5. Porodični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 54/2002, 41/2008 i 63/2014.
6. UNICEF, Preuzeto sa: <https://hr.wikipedia.org/wiki/UNICEF>. Očitano: 15.06.2022. godine.
7. Zakon o lokalnoj samoupravi. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 97/16, 36/19. i 61/21.
8. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020.

CHILDREN AS VICTIMS OF VIOLENCE

Ognjen Sredojević, MA

Abstract: *Violence against children, as one of the forms of social deviations, has always been present and accompanied humanity throughout the history of its development, until today... Bearing in mind that today humanity lives in a new modern age, the age of digitization, forms of violence against children have also experienced certain changes. Precisely for these reasons, it can be said with certainty that new forms of social deviations have appeared and are present, including, among other things, violence against children. It should be noted that the arrival of new information and communication technologies (ICT) caused a digital revolution and led to the general term „Mass-communication“. Such use of the Internet as the largest global network in the history of mankind, and representing the most powerful medium available to everyone, had a great impact on the perception of children as victims of various forms of violence. Also, the Internet has made available to humanity various forms of prevention, referring primarily to international conventions and protocols, then also forms of stopping violence against children, both locally, nationally, and globally, i.e. international plan, and all with the aim of suppressing this form of social deviations. It is important to note that in the era of universal digitization, cooperation (exchange of information, data processing...) of all subjects at the local, national and global levels has been greatly improved, i.e. international plan, which are involved in the prevention and suppression of violence against children. Also, global digitization has improved police cooperation between countries, through international police organizations, i.e. Europol and Interpol, regarding the prosecution of both individual perpetrators and organized criminal groups who have committed or are committing various forms of violence against children. In the era of electronic digitization, including the websites of official media companies, then social networks such as Facebook, Instagram and Twitter, also represent an „inexhaustible source“ that can be used to collect quality information, both about the current state of the environment, as well as in specific countries, all with regard to the prevention and suppression of violence against children. In this regard, this work should point out the basic forms of violence against children in today's „modern“ and „digital“ time, which represents the ubiquitous social but also certainly global, international problem.*

Keywords: *prevention, violence, children, Internet, security incidents.*

**UBISTVA U ŠKOLSKOM KONTEKSTU: KRIMINOLOŠKO-VIKTIMOLOŠKI
OSVRT²⁴⁰**

Mr Ljiljana Stevković
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

MA Antonija Raspopović
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović²⁴¹
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt: Škola, kao važan agens socijalizacije, predstavlja sigurno okruženje koje, pored obrazovanja i vaspitanja, uporedo sa porodicom, ima odlučujuću ulogu u razvoju mladih i njihovoj pripremi za aktivan i kreativan život u jednom društvu. Stoga ne čudi što su upravo obrazovanje i školska postignuća, kao i negativne pojave u školskom okruženju, poput međuvršnjačkih konflikata, često bili u fokusu istraživanja i preventivnih strategija u oblasti maloletničke delinkvencije. Danas nam je poznato da problem nasilja u školama u vršnjačkim relacijama postoji, da su akteri nasilnih odnosa i dečaci i devojčice i da ono može da ostavi ozbiljne posledice kako na neposredne učesnike nasilnih incidenata, tako i na celokupni vaspitno-obrazovni proces u školi. Međutim, problem školskog nasilja često postaje društveno vidljiv tek kada nasilni incidenti rezultiraju fatalnim posledicama. Ubistva u školskoj sredini privlače veliku pažnju medija i šire javnosti, predstavljajući pogodno tlo za razvoj moralne panike, što posledično vodi represivnijim reakcijama nadležnih institucija pod okriljem zaštite bezbednosti učenika. U takvim okolnostima, izostaje bavljenje dubljim korenima problema, utvrđivanje razloga koji su doveli do toga da, do juče „dobro dete” danas postane „hladnokrvni ubica”, sa ciljem sprečavanja da se takvi nasilni incidenti ponove. Cilj ovog rada je da, na osnovu pregleda dostupnih naučnih saznanja, ukaže na kriminološke i viktimološke karakteristike ubistava u školskoj sredini, sa posebnim osvrtom na individualne, porodične i šire socijalne faktore koji su pogodovali nasilnom ponašanju maloletnika sa letalnim ishodom, čije teorijsko uporište je analizirano na primeru Masakra u Kolumbajnu.

Ključne reči: škola, nasilje, maloletne ubice, žrtve, maloletnička delinkvencija.

---

²⁴⁰Ovaj rad je rezultat rada na projektu Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-68/2021-14/200096). Rukovoditeljka projekta je prof. dr Marina Radić-Šestić.

²⁴¹vp.danica@gmail.com

Uvod

Problem nasilja u školama je na različite načine i nebrojeno puta definisan, analiziran i prikazivan (Furlong & Morrison, 2000). Pojedini autori skreću pažnju na to da postoje određene karakteristike koje jednu školu čine nebezbednom, odnosno pogodnim tlom za pojavu i razvoj nasilja (Verlinden et al., 2000). U tom kontekstu, pominje se prenatrpanost škole, loš nadzor, nedostatak disciplinskih procedura koje štite učenike, osoblje i školski prostor, otuđenje učenika, neosetljivost na multikulturalne razlike i odbacivanje određenih kategorija učenika od strane nastavnog osoblja i vršnjaka. U okruženju u kome se nadležni ne bave rešavanjem navedenih problema, pojava nasilja je izvesna. Nasilje u školama uključuje nasilne postupke između učenika, na relaciji nastavnik - učenik i učenik - nastavnik, koji su se desili jednom ili više puta, i gde može, ali ne mora da postoji nesrazmeran odnos snaga između žrtve i nasilnika (Popadić & Plut, 2007). Među svim onim ponašanjima i događajima koje svrstavamo u školsko nasilje, fenomen koji u najvećoj meri privlači pažnju javnosti i medija su školska ubistva. Iako su u pitanju relativno neuobičajeni događaji koji se retko dešavaju, svako udublivanje u datu problematiku neminovno izvlači na površinu uopšteni problem nasilja među mladima u školskom okruženju, koji predstavlja značajnu pretnju za dobrobit celokupnog društva (Palinkas, 2003). O školskim ubistvima saznajemo uglavnom iz iskustava Sjedinjenih Američkih Država, u kojima se u poslednje dve decenije beleži porast broja nasilnih incidenata sa letalnim ishodom (Bonano & Levenson, 2014; Towers et al., 2015; Rees et al., 2019), koje mediji laički i senzacionalistički prikazuju (Vossekuil et al., 2004), kao i većinu drugih negativnih društvenih pojava pogodnih da kreiraju moralnu paniku. Iako je fenomen tzv. „pucnjave u školama”²⁴² poznat još iz 19. veka, tek je serija ubistava u američkim školama, do kojih je došlo tokom 1990-ih godina, usmerila pažnju na ovaj najteži oblik školskog nasilja. Ta „nasilna” decenija počela je pucnjavom na Univerzitetu u Ajovi 1991. godine, da bi se završila sa pet nasilnih incidenata sa letalnim ishodom u osnovnim i srednjim školama 1999. godine, uključujući i tzv. Masakr Kolumbijnu (Columbine Highs School) (Ferguson, Coulson & Barnett, 2011). Od tada, školska ubistva prestaju da budu nepoznanica, posebno u SAD (Bonanno & Levenson, 2014), gde se na svakih nekoliko godina, ili bar jednom u jednoj deceniji, dogodi takav incident, koji je po posledicama i psihičkim efektima teži i traumatičniji od ostalih.

Kada je u pitanju pojmovno određenje, još uvek ne postoji usaglašenost autora u vezi toga kako bi trebalo definisati školska ubistva. Prema Bonano i Levenson (2014), u pitanju je „incident sa aktivnim strelcem”, odnosno događaj u kojem jedna ili više osoba učestvuje u tekućoj, nasumičnoj ili sistematičnoj pucnjavi, sa ciljem da počinji višestruka ili masovna ubistva. Drugi autori (Rees et al., 2019) konkretizuju broj žrtava koristeći pojam masovna ubistva u školama, pod kojim podrazumevaju četiri ili više ubistava u jednom incidentu. Dalje, Newman (2004) pruža opširniji i konkretniji opis, te pod školskim ubistvima podrazumeva pucnjave u koje su uključeni učenici koji pohađaju ili su pohađali školu u kojoj se desio konkretan napad, a koje se dešavaju u vezi sa školom koja je predstavljena kao „javna pozornica”. Pri tome, bitan element ove definicije su višestruke žrtve, od kojih su neke nasumično odabrane, a neke kao simbolične, poput direktora koji simbolizuje celu školu.

Polazeći od dostupnih definicija, u našem radu, pod pojmom školskih ubistva podrazumevamo događaj u školskom okruženju u kome jedna osoba, sa ili bez pomoći drugih osoba, upotrebom vatrenog oružja ili nekog drugog sredstva podobnog da nanese telesnu povredu, ugrozi zdravlje ili dovede do letalnog ishoda, u jednom nasilnom insidentu usmrti dve ili više osoba. Pri tome, polazimo od šireg shvatanja pojma žrtve u viktimologiji (videti: Nikolić-Ristanović, 2019), pa žrtve školskih ubistava mogu biti neposredne žrtve (ubijene ili povređene), kao i osobe posredno viktimizirane ovim krivičnim delom, odnosno primarne, sekundarne i tercijarne žrtve. Široko predstavljениm pojmom žrtve stavlja se naglasak, kako na evidentne posledice aktuelnog nemilog događaja, tako i na one teže uočljive, neopipljive, psihičke posledice koje ostavljaju trag na osobe iz uže i šire socijalne sredine onih koji su direktno viktimizirani (Nikolić-Ristanović, 2019).

---

²⁴² Za označavanje školskih ubistava najčešće se koristi pojama “ *school shootings*”, iz razloga što izvršioци u ovim incidentima, većinom, ako ne i bez izuzetka, koriste vatreno oružje.

Iako je broj dece neposrednih žrtava u masovnim školskim ubistvima mali u odnosu na broj dece žrtava koja su stradala u drugim događajima u kojima je korišćeno vatreno oružje, školska ubistva dobijaju nesrazmerno veliki udeo medijske pažnje (Towers et al., 2015). I pored toga što se ovakvi događaji retko dešavaju, njihov publicitet stvara dodatni pritisak za školsko osoblje, zdravstvene radnike, stručnjake za mentalno zdravlje, krivičnopravne sisteme i društvo u celini (Reddy et al., 2001). Dodatnu komplikaciju predstavlja fokus medija na neadekvatnu kontrolu oružja kao glavnog faktora koji je doprineo izvršenje nemilog događaja (Levin & Madfis, 2009), umesto šireg sagledavanja većeg broja različitih faktora rizika, na koje je, takođe, moguće uticati.

Pretpostavka formulisanja efikasnih preventivnih i politika suprostitavljanja nasilnom kriminalitetu maloletnika proizilazi iz poznavanja osnovnih kriminoloških (fenomenološki i etiološki) i viktimoloških obeležja nasilnog ponašanja maloletnika (Stevković, 2015). U kontekstu predmeta i cilja našeg rada, to bi se odnosilo na poznavanje karakteristika maloletnih izvršilaca, žrtava, nasilnih incidenata i identifikovanih faktora rizika koji su doprineli izvršenju ovog najtežeg oblika nasilnog kriminaliteta maloletnika.

Kriminološko-viktimološka obeležja ubistava u osnovnim i srednjim školama

Karakteristike nasilnih incidenata

Kao što ne postoji konkretan, univerzalan profil školskog ubice, tako ne postoji ni utvrđen profil škole u kojoj dolazi do letalnog nasilja. Ipak, dosadašnja iskustva sa ovakvim nasilnim incidentima pokazala su da postoje određene zajedničke karakteristike škola u kojima postoji istorija nasilnog ponašanja sa letalnim ishodom. Nakon Masakra u Kolumbiju, Tajna služba SAD (eng. United States Secret Service), zajedno sa Ministarstvom obrazovanja, pokrenula je inicijativu pod nazivom *Sigurna škola*. U okviru ove inicijative realizovano je istraživanje, u kojem je analizirano 37 nasilnih incidenata u kojima je učestvovao 41 izvršilac, a koji su se desili u osnovnim i srednjim školama u SAD u periodu između 1974. i 2000. godine. Vossekuil i saradnici (2004) su utvrdili da su školske pucnjave uglavnom planirane, dan ili dva ranije, pa čak i do godinu dana unapred. U polovini slučajeva incidenti su se dogodili u školi tokom trajanja nastave, dok su u preostalim slučajevim ubistva izvršavana pre početka nastave ili nakon njenog završetka. Motivi za ova ubistva su bili različiti, pri čemu je kod 54% napadača utvrđena višestruka motivacija. Kao najčešći motivi se pominju osveta jednoj ili više osoba, ili školi u celini, ubeđenje napadača da će samo ubistvima uspeti da reši neki problem (npr., da jedino tako može prekinuti vršenjačko nasilje), neki vid tugovanja, žaljenje za nečim, suicidalne ideje, očaj ili pokušaj izvršioca da na sebe tako privuče pažnju. Ono što je specifično u ovim analiziranim incidentima jeste da, uprkos brznoj reakciji, većina ovih školskih ubistava nije razrešena delovanjem predstavnika policije. Razlog zbog kojih je samo 27% analiziranih nasilnih incidenata razrešeno postupanjem policije, i zašto je policija u samo tri incidenta razoružala napadača, može biti dužina trajanja nasilnog incidenta, koja je najčešće bila oko 15 minuta i manje, dok se 27% slučajeva okončalo u roku od pet minuta (Vossekuil et al., 2004). U ostalim slučajevima, nasilni incidenti su ili prekinuti hraproču osoblja škole i učenika, ili pak zato što je maloletni izvršilac, nakon nekog vremena, sam prekinuo napad i napustio školu, ili je pak, nakon što je završio ono što je naumio, izvršio samoubistvo.

Karakteristike maloletnih ubica

Mnogi autori su pokušali da kreiraju profil „školskog ubice”, za šta se predlaže primena retrospektivnog ili prospektivnog profilisanja (Sewell & Mendelsohn, 2000; Reddy et al., 2001). Međutim, pokušaj da se napravi profil školskog ubice otvara niz dodatnih dilema i poteškoća, koje su uglavnom vezane za činjenicu da prisustvo određenih karakteristika kod učenika ne mora nužno da znači da će se one ispoljiti, a posebno ne na tako ozbiljno povređujući način (Sewell & Mendelsohn, 2000). Ovakav pristup je kritikovan i zbog potencijala da stigmatizuje učenike i liši ih građanskih sloboda (Reddy et al., 2001), ali i zbog navoda da nijedan skup karakteristika ne definiše potencijalne napadače sa adekvatnom specifičnošću da bi bio od praktične vrednosti (Borum et al., 2010). S obzirom da profilisanje nije jedina dostupna tehnika, neki autori predlažu i skining psihološku procenu

mentalnog zdravlja, čija opravdanost proizilazi iz činjenice da su izvršioци školskih ubistava neretko imali (ozbiljne) probleme sa mentalnim zdravljem (Vossekuil et al., 2004; Bonnano & Levenson, 2014). Dodatno, predlaže se i korišćenje tzv. „automatizovanog odlučivanja”, odnosno pristupa koji je zasnovan na veštačkoj inteligenciji koja učestvuje u donošenju odluka umesto „živog” stručnjaka (Reddy et al., 2001). Uzevši u obzir da živimo u vreme visokih tehnoloških dostignuća i da, na društvenim mrežama, deca školskog uzrasta često dele sopstvena interesovanja, iskustva i želje, kao preventivnu tehniku je opravdano primeniti i skrining društvenih mreža. Rutinskom procenom onlajn ponašanja mogu se identifikovati potencijalno nasilni učenici (Clark et al., 2018), posebno uzevši u obzir da putem različitih medija, a pre napada, školske ubice ispoljavaju zainteresovanost za različite nasilne teme (Vossekuil et al., 2004).

U pomenutoj studiji Vossekuil i saradnika (2004) utvrđene su i neke od zajedničkih karakteristika izvršilaca koje su bile prisutne u svim, ili bar većini analiziranih nasilnih incidenata. U pogledu polne strukture izvršilaca, utvrđeno je da su svi bili muškog pola, pri čemu su 95% njih bili aktivni učenici a 5% bivši učenici škola u kojima su izvršili napad. U 81% slučajeva maloletni izvršioци su samostalno planirali i izvršili ubistva, u 11% slučajeva im je u planiranju ubistva (ne i u izvršenju) pomagao neko od vršnjaka, dok je u 8% nasilnih incidenata bilo dvoje ili više maloletnih izvršilaca. Što se tiče sredstva izvršenja, u svim incidentima je korišćeno vatreno oružje: 76% maloletnih izvršilaca je koristilo samo jedno oružje, od čega je 46% izvršilaca sa sobom imalo bar još jedno vatreno oružje, ali ga nisu upotrebili u napadu. 61% napadača je koristilo pištolj, 49% je koristilo puške (poluautomastke ili automastke) ili sačmarice (Vossekuil et al., 2004).

Da je ovo pretežno vid muškog nasilja, potvrđuje i drugi autori (McGee & DeBernardo, 1999; Nurmi, 2012). Analizom 35 intervju sa punoletnim meštanima finskih gradova Kauhajoki i Jokela, nakon školskih pucnjava (Nurmi, 2012), kao i analizom četrnaest slučajeva masovnih ubistava od strane tzv. „osvetnika iz učionice” i procene pojedinaca za koje se sumnja da su planirali pucnjavu u školi (McGee & DeBernardo, 1999), utvrđeno je da su izvršioци uglavnom maloletnici ili mlada punoletna lica muškog pola.

Od individualnih karakteristika, utvrđeno je da većini maloletnika koji su izvršili ubistva u školama nedostaju socijalne veštine za konstruktivno rešavanje problema i konflikata, kao i da akumuliraju gubitke i neuspehe u socijalnim interacijama (O’Toole, 2000). Vremenom razvijaju osećaj odbačenosti, zbog čega se izoluju od vršnjaka u školi i povezuju sa drugim odbačenim vršnjacima (Verlinden, Hersen, & Thomas, 2000). Ako se tome doda fasciniranost vatrenim oružjem, bes usmeren na vršnjake u školi i iskustvo viktimizacija, bilo od strane vršnjaka ili drugih osoba (npr., roditelja ili sibliinga), ovakav maloletnik je kao tempirana bomba, i svakog trenutka može odlučiti da ukloni izvor sopstvene frustracije i besa. Analizirajući individualne karakteristike i događaje iz života desetorice maloletnih izvršilaca školskih ubistava, uključujući i Eric Harris-a i Dylon Klebold-a, izvršioce Masakra u Kolumbijanu, Langman (2009) je razvio tipologiju školskih ubica, u okviru koje se razlikuju traumatizovani tip, psihotični i psihopatični tip. *Traumatizovani tip* školskih ubica potiče iz razorenih porodica, u kojima su bili izloženi psihičkom ili fizičkom nasilju, i čiji bar jedan roditelj ima istoriju kriminalnog ponašanja koje je povezano sa zloupotrebom vatrenog oružja, što je karakteristika koja maloletne izvršioce homicidalnog nasilja u školama diferencira od ostalih traumatizovanih maloletnih prestupnika. Pored toga, kod svih analiziranih izvršilaca koji pripadaju ovom tipu utvrđeno je da su imali podršku vršnjaka u planiranju napada²⁴³ (Langman, 2009). Za razliku od njih, maloletne ubice koje pripadaju *psihotičnom tipu* potiču iz očuvanih porodica, u kojima nije bilo nasilja, niti zloupotrebe psihoaktivnih stupstanci ili kriminalnog ponašanja roditelja. Kod njih su prisutni simptomi šizofrenije, uključujući i paranoidne deluzije i akustične halucinacije. *Psihopatični tip* maloletnih izvršilaca školskih ubistava, takođe, potiče iz očuvanih porodica u kojima nije bilo nasilja niti bilo kakvih drugih socio-patoloških problema. Kod njih su prisutni psihopatski simptomi, poput narcizma, sadističkog ponašanja i odsustva empatije (Langman, 2009).

Akademski postignuća maloletnika koji vrše homicidalno nasilje u školskom okruženju je jedna od individualnih karakteristika koja je, takođe, bila predmet istraživanja. U studiji Nacionalnog centra za procenu pretnji (National Threat Assessment Center, 2019), koja je zasnovana na meta-analizi

---

²⁴³ U svim tim slučajevima vršnjaci maloletnih ubica koji su ih podstrekavali da izvrše napad bili su uhapšeni i pravno procesuirani (Langman, 2009).

relevantne literature, publikacija i izveštaja o nasilnim incidentima u školama SAD između 2008. i 2017. godine, utvrđeno je da je trećina napadača (34%) imala dobre ocene i pozitivno akademsko postignuće. Međutim, približno isti procenat maloletnih izvršilaca (31%) imao je loše ocene i nezadovoljavajuće akademsko postignuće, dok je kod 7,2% napadača utvrđena negativna promena u akademskom postignuću u periodu pre napada, a koja je ispoljena najčešće kroz upadljivo pogoršanje školskih postignuća (National Threat Assessment Center, 2019).

Karakteristike žrtava ubistava u školskom okruženju

Žrtve homicidalnog nasilja u školama mogu biti učnici i/ili nastavno osoblje. U vezi sa tim, Vossekul i saradnici (2004) su utvrdili da je u 54% slučajeva primarna meta bio neko od školskog osoblja, dok je neko od učenika bio primarna meta u 41% nasilnih incidenata. Kada je pitanju mogući motiv odabira konkretnih žrtava, analizom 15 studija slučaja u vezi sa školskim pucnjavama koje su se dogodile u periodu između 1995. i 2001. godine, utvrđeno da je u većini slučajeva neformalni motiv napada bilo iskustvo odbacivanja od strane te osobe (Leary et al., 2003): 46% slučajeva napadači su doživeli odbacivanje neposredno pred homicidalni nasilni incident, dok su u polovini slučajeve kao žrtve pucnjave bile upravo osobe koje su odbacile maloletnog napadača.

Uzrast onih koji su viktimizirani pucnjavama u školama se poklapa sa školskim uzrastom dece (od 6 do 18 godina), a najčešće su to učenici viših razreda srednjih škola. Kada je u pitanju pol žrtava, ne postoji ujednačeno shvatanje u pogledu toga da li su žrtve najčešće osobe muškog pola ili ženskog ili su pak približno isto zastupljena oba pola. Prema nekim autorima, žrtve školskih ubistava su uglavnom bili učenici i osoblje škole muškog pola (Borum et al., 2010). Međutim, rodna analiza homicidalnog nasilja u školama je pokazala da su muškarci dominantno izvršioci, ali ne i najčešće žrtve. Naprotiv, u mnogim školskim ubistvima devojčice su u većoj meri od dečaka žrtve, ili su bar približno zastupljene u polnoj strukturi žrtvama kao dečaci. Pored toga, kao motiv određenog broja homicidalnih nasilnih incidenata u školama, na neki način, bio je povezan sa osobama ženskog pola. Tako su, na primer, u pomenutom Masakru u Kolumbiju osam od dvanaest žrtava bile devojčice. Slično, u incidentu koji se dogodio 1996. godine, 12 od 17 žrtava su bile osobe ženskog pola (Kantola, Norocel & Repo, 2011). Takođe, slučaj školske pucnjave iz 1998. godine, koji se dogodio u srednjoj školi u Janesboru (Janesboro, Arkansas, SAD), slično masakru u Montrealu²⁴⁴ iz 1989. godine, ukazuje na ujednačenu polnu strukturu, u smislu da su sve žrtve bile ženskog pola. Naime, Mitchell Johnson i Andrew Golden su ubili četiri učenice i jednu nastavnicu, a ranili su još devet učenica i jednu nastavnicu. Veruje se da je motiv ovog nasilnog incidenta bila osveta usmerena ka Mičellovoj bivšoj devojci (Kantola, Norocel & Repo, 2011). Imajući to u vidu, postavlja se pitanje zašto se rodni aspekt školskih ubistava zanemaruje u javnom diskursu. U prilog tome govori i podatak da je analiza stotine medijskih tekstova na temu 12 homicidalnih nasilnih incidenata u školama, koja su se dogodila u periodu između 1997. i 2002. godine u SAD, pokazala da je u pozadini većine ovih incidenata bilo partnersko nasilje i seksualno uznemiravanje, praćeno pretnjama jednoj od žrtava (Klein, 2005), koje škola, roditelji i/ili vršnjaci nisu shvatali ozbiljno i, samim tim, nisu adekvatno odgovorili. U pet slučajeva izvršilac je targetirao devojčicu ili devojku koja ga je neposredno pre incidenta odbila. U ostalim incidentima, uključujući i Masakr u Kolumbiju, motiv ubistva je bila ljubomora ili problemi sa osobama ženskog pola (raskid, neuspeh kod devojaka i slično). Naime, poznato je da Dylan Klebold bio toliko stidljiv da su mu roditelji platili 250 dolara da ide na maturski ples, dok je Eric Harris bio odbijen od strane tri devojčice koje je pozvao na maturski ples (Belluck & Wilgoren, 1999).

---

²⁴⁴ U tom masakru je student (25 g.) Politehničkog fakulteta Univerziteta u Montrealu ubio 14 i teško ranio 10 studentkinja jer je želeo da se osveti feministkinjama što su mu upropastile život (videti: Malette & Chalough, 1991). Taj masakr je bio povod za pokretanje globalne akcije *16 dana aktivizma*, koja počinje 25. novembra, na godišnjicu masakra, kada se obeležava Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama, a završava je 10. decembra, kada se obeležava Međunarodni dan ljudskih prava.

Etiologija ubistava u školskom okruženju

Već sa prvim analizama homicidalnog nasilja u školama u SAD, krenule su rasprave o mogućim uzrocima, iako se kauzalitet ne može nedvosmisleno potvrditi s obzirom na čitav splet rizičnih faktora koji deluju na mikro i makro nivou. Homicidalno nasilje koje maloletnici vrše u školskoj sredini fenomenološki i etiološki se razlikuje od drugih vrsta nasilnog ponašanja maloletnika. U literaturi se kao mogući uzroci navode iskustvo viktimizacije nasiljem u školskom okruženju i van njega (u porodici), socijalna marginalizacija i osećaj odbačenosti, nebezbedna klima u školi, neadekvatna ili nepostojeća pravna regulativa u pogledu kontrole kupovine i posedovanja vatrenog oružja i laka dostupnost istog, fasciniranost nasiljem i nasilnim temama, nedostupnost usluga iz oblasti mentalnog zdravlja, psihopatologija roditelja i drugi (Verlinden et al., 2000; ; Leary et al., 2003; Vossekuil et al., 2004; Lankford, 2012; Ress et al., 2019). Zbog ograničenosti prostora, ovde ćemo se osvrnuti samo na one moguće etiološke činioce koji su u većini studija, odnosno u većini analiziranih incidenata homicidalnog nasilja u školama, prepoznati, a to su iskustvo viktimizacije, dostupnost oružja, mentalni problemi, socijalna marginalizacija i/ili isključenost i patologija porodice.

Legalna dostupnost vatrenog oružja

Legalna dostupnost oružja i politika u vezi sa kupovinom i posedovanjem vatrenog oružja je makrofaktor rizika koji je najvećem broju analiziranih slučajeva doprineo homicidalnom nasilju pucnjavi u školama SAD. Pristup potencijalno smrtonosnom oružju, kao što je vatreno oružje, povećava verovatnoću za letalni ishod, posebno u toku svađe (Verlinden et al., 2000). Rees i saradnici (2019) su, analizirajući 1408 novinskih članaka u vezi sa pucnjavom u srednjoj školi Stoneman Douglas (Parkland, Florida) i 352 članka u vezi sa pucnjavom u srednjoj školi Santa Fe (Santa Fe, Teksas), utvrdili da je u oba slučaja prisutna tzv. „kultura masovnih pucnjava” i da to predstavlja jednu od ključnih determinanti ovih nasilnih incidenata. Ovi slučajevi iz 2018. godine su analizirani uz pomoć RCA tehnike koja omogućava identifikaciju konteksta koji je pogodovao razvoju neočekivanih i neželjenih događaja, poput ova dva slučaja, kroz ispitivanje četiri domena: socijalna sredina, politički faktori, oprema i individualni nivo. Sredinska obeležja koja su bila zastupljena u oba slučaja su nedostatak bezbedne klime u školi, kultura masovnih pucnjava, nasilne video igrice i mediji koji promovišu nasilje, kao i nedostupnost usluga i stručnjaka koji pružaju usluge u oblasti zaštite mentalnog zdravlja. Kada je u pitanju individualni nivo, izdvajaju se problemi sa mentalnim zdravljem izvršilaca. U okviru političkog domena, koji je u vezi i sa opremom, evidentno je postojanje sistemskog problema u vidu kulture nasilja i mogućnosti legalne nabavke vatrenog oružja i municije (Rees et al., 2019). Da je dostupnost vatrenog oružja veliki problem i veliki rizik za pojavu letalnog nasilja maloletnika, pokazuje i pomenuto istraživanje Vossekuil i saradnika (2004), prema kojem je 70% maloletnih izvršilaca koristilo vatreno oružje koje su nabavili u sopstvenoj kući ili kući nekog od rođaka, odnosno oružje kojem im je bilo lako dostupno, 59% napadača je imalo prethodna iskustva sa vatrenim oružjem, dok su preostali maloletni izvršioци bilo podsticani ili izazivani od strane drugih da koriste oružje ili da izvrše homicidalno nasilje u školi. S tim u vezi, počiniocima neretko, svesno ili nesvesno, pristup oružju omogućavaju roditelji i najbliži srodnici. To je bio slučaj sa, , Adam Lanz-om koji 2012. godine je izvršio masovno ubistvo (26 žrtava) u osnovnoj školi Sandy Hook (Newtaun, Connecticut). Naime, on je koristio vatreno oružje koje je legalno kupila i posedovala njegova majka koja je, zajedno sa njim, pohađala kurs za bezbedno rukovanje vatrenim oružjem Nacionalnog streljačkog udruženja (National Rifle Association). Pored toga, Adama je majka podržavala u korišćenju oružja i omogućavala mu je kupovinu istog (Bonano & Levenson, 2014). Kritika upućena na račun ovog udruženja kreće se u pravcu okrivljavanja industrije oružja, koja finansira aktivnosti kojima se propagira upotreba vatrenog oružja, što posledično pogoduje negovanju „kulture oružja” u SAD (McDougall, 2019). Međutim, nisu samo roditelji i rođaci odgovorni za olakšan pristup maloletnika vatrenom oružju, nego se odgovornost mora tražiti i na nacionalnom nivou. Naime, u pomenutoj pucnjavi u srednjoj školi u Parkland-u, počinitelj Nikolas Cruz je legalno kupio AR-15 automatsku pušku koju je koristio u tom nasilnom incidentu, jer je u Floridi zakonom dozvoljena kupovina pušaka i drugog vatrenog oružja, bez nekih posebnih ograničenja (Rees et al., 2019). Pored toga, utvrđeno je da u SAD postoji značajna pozitivna povezanost između rasprostranjenosti vatrenog

oružja u državi i učestalosti pucnjava u školama, kao i da posedovanje oružja u kući povećava rizik za izvršenje ubistva u okviru porodičnog doma, ali i za izvršenje ubistva generalno (Towers et al., 2015).

Porodica

Sagledavanje porodice kao kriminogenog faktora, posebno u kontekstu nasilnog prestupništva maloletnika, nije novina. Naime, u istraživanjima koja su realizovana u poslednje tri decenije u SAD nailazi se na podatak o disfunkcionalnim porodičnim odnosima kao faktoru koji je zastupljen kod većeg broja dece ubica (Kostić, 2014). Do sličnih saznanja došlo se i u kvalitativnom istraživanju u kojem su ispitivani mogući uzroci dva nasilna incidenta sa letalnim ishodom u školama u San Dijegu (San Diego, California) tokom 2001. godine. Intervjuisano je 85 ispitanika iz opšte populacije, koji žive u blizini te dve škole. Većina ispitanika je kao uzrok ovih incidenata pominjala porodične faktore, smatrajući da je homicidalno nasilno ponašanje proizvod „razorenog doma” (Palinkas et al., 2003). Analizom 9 nasilnih incidenata, koji su dogodili u u kratkom vremenskom periodu (unutar tri godine) bilo je obuhvaćeno više porodičnih faktora: kontrola i nadzor od strane roditelja, afektivna vezanost, iskustvo viktimizacije i poremećeni porodični odnosi (na relaciji roditelj-dete). Utvrđeno je da većina izvršilaca potiču iz porodica u kojima su poremećeni porodični odnosi (7) i prisutni su slaba kontrola i nadzor roditelja nad ponašanjem deteta (8) (Verlinden et al., 2000). Pretpostavka je da je ovo karakteristika svih izvršilaca u analiziranim incidentima, ali kako autori nisu imali pouzdane podatke za sve nasilne incidente to je ostalo samo na nivou pretpostavke. Za trojicu izvršilaca je poznato da potiču iz porodica u kojima su bili neposredno ili posredno viktimizirani, dok su dva maloletna izvršioca imala roditelje sa istorijom antisocijalnog ili kriminalnog ponašanja (Verlinden et al., 2000). Niska afektivna vezanost i negativne vaspitne prakse roditelja utvrđene su u samo dva slučaja, uz napomenu autora da je merenje ovih faktora bilo znatno otežano (Verlinden et al., 2000). Međutim, bez obzira na to, treba imati u vidu da su indikatori neefikasnog roditeljka i poremećenih odnosa na relaciji roditelj-dete prisutni kod većine maloletnih izvršilaca. Slično, „traumatizovane” školske ubice iz pomenute tipologije Langsman-a (2009) potiču iz razorenih domova, u kojima je bilo prisutno fizičko i/ili seksualno zlostavljanje i imaju najmanje jednog roditelja sa kriminalnom prošlošću i iskustvom zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Langman, 2009).

Iskustvo viktimizacije vršnjačkim nasiljem

Iskustvo viktimizacije nasiljem je jedan od individualnih faktora rizika koji se već nalazi u središtu interesovanja stručnjaka, s obzirom da je u mnogim slučajevima nasilja u školama utvrđeno da su izvršioци imali prethodno iskustvo viktimizacije vršnjačkim nasiljem, koje se ispoljavalo kao kontinuirano podsmevanje, maltretiranje i uznemiravanje (Verlinden et al., 2000). Na osnovu analize 37 slučajeva masovnih ubistava od strane adolescenata u školskom okruženju, osam slučajeva je klasifikovano kao nasilje „osvetnika iz učionice” (Meloy et al., 2001). U ovim slučajevima izvršioци su okarakterisani kao školske ubice koje su često bile pasivne žrtve vršnjačkog nasilja, nisu uzvraćale nasiljem već su bile okupirane fantazijama o vatrenom oružju, nasilju i drugim negativnim društvenim pojavama. Utvrđeno je da skoro tri četvrtine izvršilaca homicidalnog nasilja u školama SAD skladištilo oružje ili komuniciralo o oružju na način koji ukazuje na zabrinjavajući nivo interesovanja. Oni su uglavnom svoje interesovanje iskazivali posredstvom crteža, kroz razgovor sa ostalim vršnjacima ili putem objava na društvenim mrežama koje su bile dostupne svima (National Threat Assessment Center, 2019). Dodatno, u novijoj studiji u kojoj je urađena kritička analiza nacionalnih i lokalnih medijskih izveštaja u vezi sa dvadeset pet školskih ubistava, u periodu od 2013. do 2019. godine, utvrđeno je da je većina školskih ubica imala barem jedno traumatsko životno, da je više od polovine njih bilo žrtva vršnjačkog nasilja, kao i da je većina izvršilaca, neposredno pre nasilnog incidenta, postavljala alarmantne ili preteće poruke i fotografije vatrene oružja na društvenim mrežama (Burgess Dowdell et al., 2022).

Problemi sa mentalnim zdravljem

Istraživanja pokazuju da mnogi maloletni izvršioци homicidalnog nasilja u školskoj sredini ispoljavaju različite mentalne poteškoće, zbog čega neki autori (npr., Bonano & Levenson, 2014) smatraju da mentalna nestabilnost igra ulogu u identifikaciji mogućeg školskog ubice. Utvrđeno je da su kod mnogih „osvetnika iz učionice” zastupljeni depresivni simptomi, sa određenim simptomima poremećaja ličnosti, poput paranoidnih, antisocijalnih i narcisoidnih ideja i tendencija (McGee & DeBernardo, 1999). Slično je utvrđeno i u studiji Vossekuil i saradnika (2004), koja je pokazalo da su kod mnogih maloletnih izvršilaca ubistava u analiziranim nasilnim incidentima utvrđene samoubilačke i depresivne sklonosti, u smislu istorije samoubilačkih ideja ili pokušaja suicida, ili istorije težeg oblika kliničke depresije. U vezi sa tim, pokazalo se da nije neobičan, a ni redak slučaj, da maloletni izvršioци homicidalnog nasilja u školskom okruženju izvrše samoubistvo nakon napada i da se praktično napad tako i okonča (Lankford, 2012). Pored ovih, kod izvršilaca su utvrđene i druge poteškoće u vezi sa mentalnim zdravljem. U pomenutoj studiji Rees i saradnika (2019) u kojoj su analizirani homicidalni nasilni incidenti u srednjim školama u Teksasu i Floridi iz 2018. godine, utvrđeno je prisustvo poteškoća sa mentalnim zdravljem kod oba izvršioца i nedostatak dostupnih resursa i usluga u vezi sa pružanjem pomoći od strane stručnjaka za mentalno zdravlje. U pomenutoj Langmanovoj (2009) tipologiji školskih ubica, kao najzastupljeniji izdvajaju se psihotične maloletne ubice, koje karakterišu poremećaji iz spektra shizofrenije. Pokazalo se da je porodična struktura kod ovog tipa maloletnih izvršilaca homicidalnog nasilja u školama značajan faktor. Naime, veći broj psihotičnih školskih ubica su prema redosledu rođenja poslednji, odnosno najmlađi su među siblinzima, koji su u svim sistemima funkcionalniji od njih, zbog čega Langsman (2009) za deo školskih ubica kaže da su bili „crne ovce familije” i pre nasilnog incidenta (Langman, 2009).

Socijalna marginalizacija

Newman i saradnici (Newman et al. 2004) su postavili teoriju o pet uslova koji moraju biti zadovoljeni da bi došlo do pucnjave u školskoj sredini, od kojih prvi uslov isključenost i marginalizaciju maloletnog ubice. Mnogi izvršioци homicidalnog nasilja u školama nisu marginalizovani i viktimizirani samo u porodici, već su često izolovani i odbačeni i od strane vršnjaka u školi. U studiji u kojoj je analizirano devet homicidalnih nasilnih incidenata Verlinden i saradnici (2000) su tvrdili da su svi izvršioци bili socijalno marginalizovani i izolovani. O osećaju hronične odbačenosti napadača svedoče i nalazi drugih autora. 13 od 15 analiziranih slučajeva školskih ubistava potvrđena je socijalna marginalizacija izvršilaca (Leary et al., 2003), koja je trigger za masovna ubistva motivisana osvetom.

Teorijsko objašnjenje etiologije ubistava u školskoj sredini kroz analizu Masakra u Kolumbajnu

Masakr u Kolumbajnu smo odabrali kao ilustrativni primer iz razloga što je upravo ovaj nasilni incident i postupanje maloletnih izvršilaca poslužilo kao inspiracija za mnoge kasnije pucnjave u školama širom SAD. 20. aprila 1999. godine Eric Harris i Dylan Klebold, učenici srednje škole Kolumbajnu u Litltonu (Columbine, Littleton, Colorado), došli su u školu naoružani vatrenim oružjem i bombama, da bi ubrzo zatim započeli pucnjavu u kojoj je smrtno stradalo 12 učenika škole i jedan nastavnik, ranjena je 21 osoba, dok su tri osobe bile povređene u pokušaju da pobegnu od nasilnika. Pre nego što su izvršili samoubistvo, policija je uzvraćanjem pucnjave pokušala da prekine napad.²⁴⁵ Ovaj incident je pokrenuo medijsku histeriju koja je rezultirala moralnim panikom, strah je posledično bio intenziviran preduzetim merama zaštite u školama, poput sigurnosnih kamera, detektora metala, angažovanja službe obezbeđenja, nošenja identifikacionih kartica, i slično. Istraživači, obrazovni i politički zvaničnici, verske vođe i šira zajednica, svi su bili usmereni na isto - na traganje za odgovorom na pitanje koga i/ili šta treba kriviti za ovaj masakr. Roditelji mnogih žrtava

---

²⁴⁵ Više o samom incidentu se može videti na sledećem linku:

https://en.wikipedia.org/wiki/Columbine_High_School_massacre

su smatrali da su krivi roditelji napadača što nisu na vreme sprečili napad i postarali se da njihovi sinovi dobiju nepohodnu pomoć stručnjaka (Wilkinson, 2004), dok su drugi bili mišljenja da „krivicu” za napad treba tražiti u viktimizaciji napadača vršnjačkim nasiljem, druženju sa delinkventnim vršnjacima, muzici koju slušaju, nasilnim video igricama i školskoj klimi koja favorizuje atletski građene sportiste i hegemonsku muškost (Kimmel & Mahler, 2003; Reuter-Rice, 2008; Burns, 2009). Brojnim teorijskim pristupima se nastojalo objasniti delovanje različitih faktora rizika koji su doveli do masakra (Verlinden, Hensen & Tomas, 2000), a kao najefikasnija među njima, pokazala se ekološka sistemska teorija, budući da je ovaj nasilni incident kontekstualno specifičan, sa interakcijama unutar i između sistema i između sistemskih i individualnih faktora. Ova teorija pruža integrativno objašnjenje delovanja multisistemskih faktora rizika na pojedinca, prema kojem hrono, makro, egzo, mezo i mikrosistemski faktori oblikuju individualne stavove i ponašanja (Hong et al., 2011).

Na *hrono nivou* u ovom nasilnom incidentu kao faktor rizika mogla bi da se posmatra mobilnost. Naime, zbog priode posla njegovog oca, koji je bio vojno lice, Eric se nije dugo zadržavao na jednom mestu (Block, 2007). Kao posledica toga, nije bio u mogućnosti da formira trajna prijateljstva sa vršnjacima, što dokazano može negativno da se odrazi na mlade, jer iznova i iznova gube prijateljstva i nastoje da se uklope u novu sredinu i nove vršnjačke grupe (Hong et al., 2011). Na *makro nivou* evidentan je uticaj kulturološki poželjnih patrijarhalnih rodni obrazaca i mera za kontrolu naoružanja. Američki obrazovni sistem je koncipiran tako da počiva na podsticanju rodni stereotipa, gde se jasno zna da se favorizuju moćne muške figure u vidu srednjoškolskih sportista i atletski građenih dečaka i mladića, i njima komplementarne ženske figure u vidu navijačica i feminiziranih devojaka koje su u službi moćnih muških figura (Garbarino & deLara, 2002; Kimmel & Mahler, 2003). Stoga ne iznenađuje što su Dylan i Eric, kao i drugi učenici koji su odudarali od modela uspešnog sportiste, često bili meta verbalnog i fizičkog uznemiravanja od strane popularnih „moćnih” učenika. Kod dečaka koji se ne uklapaju u proklamovani model hegemonke muškosti u obrazovnom sistemu razvijaju se osećaj bezvrednosti, nedaekvatnosti i posramljenosti, zbog čega čine sve ne bi li dostigli prihvatljivi model muškosti i dobili zaslužno poštovanje: „osramoćenost, neadekvatnost i vulnerabilnost predstavljaju pretnju za self koncept, dok je nasilje oslobađajuće, nadoknađujuće” (Kimmel & Mahler, 2003: 1452). Posedovanje vatrenog oružja, drugim amandmanom zagarantovano pravo svakog američkog državljanina, vrhunac je moći i sloboda u američkom društvu, a moglo bi se reći da kao takvo predstavlja sredstvo za postizanje ideala muškosti. Oba napadača su bila fascinirana vatrenim oružjem i nasiljem izvršenim njegovom upotrebom, jer su verovali da oružjem mogu povratiti poljuljano samopouzdanje i prevazići marginalizovanu muškost (Achenbach & Russakof, 1999). Shodno tome, liberalna politika u vezi za nabavkom oružja i municije stvorila je pogodne uslove da dođe do homicidalnog nasilja u ovakvom socijalnom kontekstu. Na *egzo nivou* kao jedan od faktora rizika pominje se podatak da su Eric i Dylan bili aktivni igrači video igrice poput Doom i Mortal Kombat, koje obiluju nasiljem (Thomas, 2009). Stoga je dugo fokus istraživača, medija i političara bio upravo na nasilnim video igricama, verujući da su one doprinele razvoju nasilnih tendencija kod Erica i Dylana. Uticaj nasilnih medijskih sadržaja, uključujući i video igrice, na povećanje hostilnosti adolescenata prema drugima, razvoj desenzibilizacije (odsustvo empatije), straha i anksioznosti potvrđen je brojnim istraživanjima (npr., Anderson, 2004; Funk et al., 2004). Međutim, drugi autori su negirali uticaj nasilnih video igara na nasilno ponašanje maloletnika, pogotovo na homicidalno nasilje (npr., Olson, 2004). Kada je u pitanju *mezo nivo*, za Masakr u Kolumbajnu od značaja je odnos između nastavnika i učenika, u smislu reagovanja nastavnog osoblja na vršnjačko nasilje u školi. Godinu nakon nasilnog incidenta u srednjoj školi Kolumbajnu sprovedeno je kvalitativno istraživanje o viktimizaciji učenika vršnjačkim nasiljem i reakciji nastavnog osoblja, na uzorku od 28 odraslih osoba (roditelja učenika škole) i 15 mladih osoba (aktivnih i bivših učenika škole) (Brown & Merritt, 2002). Ovo istraživanje je pokazalo da su nastavnici intervenisali samo u incidentima koje su lično videli, dok je njihova intervencija izostala u svim onim situacijama kojima nisu prisustvovali, a koje su se kontinuirano ponavljale duže vreme, poput psihičkog nasilja (vređanje, podsmevanje, zastrašivanje), pa ne iznenađuje što su učenici i roditelji izrazili nezadovoljstvo reakcijom nastavnika na vršnjačko nasilje. Shodno tome, apatična reakcija nastavnog osoblja na nasilje među učenicima je još jedan od etiketiranih „krivaca” za Masakr u Kolumbajnu (Hong et al., 2011). Najdirektniji uticaj faktora rizika na Masakr u Kolumbajnu ostvaruje se na *mikro nivou*, koji čine interakcije pojedinca sa drugim pojedincima i grupama, poput roditelja i vršnjaka. Iako su roditelji mnogi žrtava, pa i same posredne i neposredne žrtve ovog nasilnog incidenta okrivljavali

roditelje maloletnih izvršilaca što nisu prepoznali upozoravajuće znake kod svoje dece, i tako su propustili da spreče pucnjavu, činjenica je da ni jedan od njih ne potiče iz problematičnih porodica, kao i da su roditelji obojice itekako bili uključeni u njihovo odrastanje, njihove školske aktivnosti i ponašanje, trudeći se da im pomognu u vezi sa njihovim problemima u ponašanju (Block, 2007; Larkin, 2009). Pored toga, roditelji obojice napadača su bili zagovornici stroge kontrole u vezi sa nabavljanjem i posedovanjem vatrenog oružja (Fast, 2008). U kojoj meri su bili dobri roditelji pokazuje i video poruka koju su Eric i Dylon snimili neposredno pre incidenta (Brooks, 2004; Fast, 2008), i u kojoj su se, između ostalog zahvalili svojim roditeljima što su bili najbolji roditelji na svetu, izražavajući žaljenje što će im prirediti to što su im priredili svojim nasilnim činom. Što se tiče delinkventnih vršnjaka, obojica su, takođe, bili upućeni na vršnjake autsajdere, među kojima su i oni koji su im kupili oružje koje su koristili u nasilnom incidentu (Hong et al., 2011).

Pored svih navedenih faktora koji su delovali na pomenutih pet nivoa, moraju se pomenuti i individualne karakteristike dvojice napadača. Obojica izvršilaca su bila na evidenciji krivičnog sistema zbog prethodnog prestupničkog ponašanja. Pored toga, kao što je pomenuto, mnogim maloletnim izvršiocima homicidalnog nasilja, među kojima su i Eric i Dylon, zajedničko je postojanje različitih psihopatoloških osobina. Obojica izvršilaca su duže vreme pre nasilnog incidenta posećivali psihoterapeuta zbog depresije, impulsivnosti i antisocijalnog ponašanja (Verlinden et al., 2000). Pored toga, obrasci ponašanja Eric-a dijagnostikovani su kao patološki narcizam, sa antisocijalnim i paranoidnim tendencijama i otvorenom, nesputanom agresijom (Immelman, 2004a), zbog čega je bio na medikamentoznoj terapiji. Pored toga, sudskom odlukom je upućen na kurs kontrole besa zbog prethodno ispoljenog vandalističkog ponašanja (Meadows, 2006). Dylan je, za razliku od Eric-a, okarakterisan kao preterano osetljiv na poniženja i sramotu. Dijagnostikovana mu je depresija, izražena anksioznost, nepoverljivost prema durgima i socijalna fobija (Immelman, 2004b). Iz njegovih dnevnika je utvrđeno da se osećao usamljeno i odbačeno (Meadows, 2006).

Umesto zaključka

Na osnovu prikazanih kriminološko-viktimoloških karakteristika ubistava u školama, može se zaključiti da, ma koliko se retko događali, ovi najteži oblici maloletničkog prestupništva zahtevaju ozbiljan, multidisciplinarni, multisistemski pristup u cilju njihovog sprečavanja i kreiranja bezbednije klime u školama.

Na osnovu analiziranog primera Masakra u Kolumbiju, može se zaključiti da mobilnost u ranim godinama života (hrono nivo) može biti prepreka za mlade da izgrade zdrave odnose sa prosocijalnim vršnjacima, a što može povećati rizik od povezivanja sa delinkventnim vršnjacima (mikro nivo). Međutim, ukoliko bi u se u školi promenila klima vezano za rodne stereotipe i ako bi se na adekvatan način postupalo u svim incidentima koji uključuju diskriminaciju po svim osnovama, vređanje i vršnjačko nasilje (a ne samo onim koje nastavnici vide ili im prisustvuju) (makro nivo), onda bi se možda moglo izbeći da negativni uticaj vršnjaka (mikro nivo) ekalira u homicidalno nasilje u školi. Povrh svega toga, kada bi se promenila društvena klima vezano za oružje i politika vezano za njegovo nabavljanje i posedovanje, i kada bi se uložili naponi da se promeni svest ljudi, a posebno mladih, o štetnosti vatrenog oružja, tada bi se uklonio i širi društveni kontekst koji pogoduje letalnom nasilju. Koji god drugi uslovi da su ispunjeni i faktori prisutni, da bi potencijalni napadači postali maloletne ubice u školskoj sredini oni moraju da imaju predznanje o rukovanju vatrenim oružjem, kao i pristup istom.

Sprečavanje i suzbijanje homicidalnog nasilja u školama je izazovni zadatak za državne zvaničnike, odnosno kreatore politika koji bi trebalo da stvore pravni okvir koji će biti u interesu dece i mladih, za rukovodioce škola i nastavno osoblje koji bi treba da se postaraju da u školama bude za učenike bezbedna i podražavajuća klima, za stručnjake u oblasti zaštite mentalnog zdravlja, koji bi trebalo da na vreme identifikuju mentalne teškole kod učenika i pruže im adekvatnu pomoć, za roditelje koji treba sa detetom da izgrade odnos zasnovan na poverenju i uzajamnom poštovanju i podršci, kako bi bili sigurni da će se deca osećati dovoljno sigurno da se roditeljima obrate za pomoć u svim onim situacijama kada su im podrška i pomoć osobe od poverenja potrebni.

Literatura

1. Achenbach, J., & Russakoff, D. (1999, April 29). Teen shooter's life paints antisocial portrait. *Washington Post*. Dostupno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/daily/april99/antisocial04299.htm>, pristupljeno 3.7.2020.
2. Addington, L. A. (2009). Cops and Cameras. *American Behavioral Scientist*, 52(10), 1426-1446. <https://doi.org/10.1177/0002764209332556>
3. Anderson, C. (2004). An update on the effects of playing violent video games. *Journal of Adolescence*, 27(1), 113–122. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2003.10.009>
4. Belluck, P., & J. Wilgoren (June 29, 1999). 'Caring Parents, No Answers in Columbine Killers' Pasts'. *New York Times*. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/1999/06/29/us/shattered-lives-special-report-caring-parents-no-answers-columbine-killers-pasts.html>, pristupljeno 24.7.2022.
5. Block, J. J. (2007). Lessons from Columbine: Virtual and real rage. *American Journal of Forensic Psychiatry*, 28, 5–33.
6. Bonanno, C. M., & Levenson, R. J. (2014). School shooters: History, current theoretical and empirical findings, and strategies for prevention. *SAGE Open*, 4(1), 1-11. [doi:10.1177/2158244014525425](https://doi.org/10.1177/2158244014525425)
7. Brooks, D. (2004, May 15). Columbine: Parents of a killer. *The New York Times*. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2004/05/15/opinion/columbine-parents-of-a-killer.html> pristupljeno 2.6.2022.
8. Burgess Dowdell, E., Freitas, E., Owens, A., & MacKenzie Greenle, M. (2022). School Shooters: Patterns of Adverse Childhood Experiences, Bullying, and Social Media. *Journal of Pediatric Health Care*, 36(4), 339-346.
9. Clark, D. L., Raphael, J. L., & McGuire, A. L. (2018). HEADS4: Social Media Screening in Adolescent Primary Care. *Pediatrics*, 141(6), e20173655. <https://doi.org/10.1542/peds.2017-3655>
10. Borum, R., Cornell, D. G., Modzeleski, W., & Jimerson, S. R. (2010). What Can Be Done About School Shootings? *Educational Researcher*, 39(1), 27-37. <https://doi.org/10.3102/0013189x09357620>
11. Burns, G. (2009). Here it comes again, that feeling. *Popular Music and Society*, 32(1), 111–112. <https://doi.org/10.1080/03007760802604849>
12. Fast, J. D. (2008). *Ceremonial violence: A psychological explanation of school shootings*. Woodstock & New York: The Overlook Press.
13. Ferguson, C. J., Coulson, M., & Barnett, J. (2011). Psychological profiles of school shooters: Postivive directions and one bog wrong turn. *Journal of Police Negotiations*, 11(2), 141-158. <https://doi.org/10.1080/15332586.2011.581523>
14. Funk, J. B., Baldacci, H. B., Pasold, T., & Baumgardner, J. (2004). Violence exposure in real-life, video games, television, movies, and the internet: Is there desensitization? *Journal of Adolescence*, 27(1), 23–39. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2003.10.005>
15. Furlong, M., & Morrison, G. (2000). The school in school violence: Definitions and facts. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 8, 71-82. <https://doi.org/10.1177/106342660000800203>
16. Garbarino, J., & deLara, E. (2002). *And words can hurt forever: How to protect adolescents from bullying, harassment, and emotional violence*. New York: The Free Press.
17. Hong, J. S., Cho, H., Allen-Mears, P., Espelage, D. L. (2011). The social ecology of the Columbine High School shootings. *Children and Youth Services Review*, 33(6), 861-868. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.childyouth.2010.12.005>
18. Immelman, A. (2004a). Eric Harris: Personality profile. *USPP: Unit for the Study of Personality in Politics*. Dostupno na: <https://uspp.csbsju.edu/Criminal-Profiling/Columbine-Eric-Harris-profile.html>, preuzetno 5.6.2022.
19. Immelman, A. (2004b). Dylan Klebold: Developmental consideration. *USPP: Unit for the Study of Personality in Politics*. Dostupno na: <https://uspp.csbsju.edu/criminal-profiling/Columbine-Dylan-Klebold-etiology.html>, preuzetno 5.6.2022.
20. Kantola, J., Norocel, O. C., & Repo, J. (2011). Gendering violence in the school shootings in Finland. *European Journal of Women's Studies*, 18(2), 183-197. <https://doi.org/10.1177%2F1350506810394614>

21. Kimmel, M. S., & Mahler, M. (2003). Adolescent masculinity, homophobia, and violence: Random school shootings, 1982–2001. *American Behavioral Scientist*, 46(10), 1439–1458. <https://doi.org/10.1177%2F0002764203046010010>
22. Klein, J. (2005). Teaching her a lesson: Media misses boys' rage relating to girls in school shootings. *Crime, Media, Culture: An International Journal*, 1(1), 92-97. <https://doi.org/10.1177%2F1741659005050245>
23. Kostić, M. (2014). Kriminološka obeležja maloletničkog ubistva. U V. Nikolić Ristanović & Lj. Stevković (Ur.), *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji: Trendovi i društveni odgovori* (str. 145-178). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
24. Kuzmanović, D. (2013). Školsko nasilje u kontekstu političkog nasilja. *Psihološka istraživanja*, 16(1), 57-77. <https://doi.org/10.5937/PsIstra1301057K>
25. Langman, P. (2009). Rampage school shooters: A typology. *Aggression and Violent Behavior*, 14(1), 79-86. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2008.10.003>
26. Lankford, A. (2012). A comparative analysis of suicide terrorists and rampage, workplace, and school shooters in the United States from 1990 to 2010. *Homicide Studies*, 17, 255-274. <https://doi.org/10.1177/1088767912462033>
27. Larkin, R. W. (2009). The Columbine legacy: Rampage shootings as political acts. *American Behavioral Scientist*, 52(9), 1309–1326. <https://doi.org/10.1177%2F0002764209332548>
28. Leary, M., Kowalski, R., Smith, L., & Phillips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior*, 29, 202-214
29. Levin, J., & Madfis, E. (2009). Mass murder at school and cumulative strain: A sequential model. *American Behavioral Scientist*, 52, 1227-1245. <https://doi.org/10.1177/0002764209332543>
30. Malette, L., & Chalouh, M. (1991). *The Montreal Massacre*. Montreal: Gynergy Books.
31. McDougall, H. (2019). Human Hierarchy and High School Shootings. *Howard Human & Civil Rights Law Review*, 3(1), 79-104.
32. McGee, J., & DeBernardo, C. (1999). The classroom avenger: A behavioral profile of school based shootings. *The Forensic Examiner*, 8, 16-18.
33. Meadows, S. (2006, July 16). Murder on their minds: The Columbine killers left a troubling trail of clues. *Newsweek*. Dostupno na: <https://www.newsweek.com/murder-their-minds-112883>, preuzeto 2.6.2022.
34. Meloy, J., Hempel, A., Mohandie, K., Shiva, A., & Gray, T. (2001). Offender and offense characteristics of a nonrandom sample of adolescent mass murderers. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40, 719-728.
35. National Threat Assessment Center. (2019). Protecting America's Schools: A U.S. Secret Service Analysis of Targeted School Violence. https://www.secretservice.gov/sites/default/files/2020-04/Protecting_Americas_Schools.pdf
36. Newman, K., Fox, C., Harding, D., Mehta, J., & Roth W. (2004). *Rampage: The social roots of school shootings*. New York: Basic Books.
37. Nikolić-Ristanović, V. (2019). *Od žrtve do pobjednika: Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*. IGP „Prometej”.
38. Olson, C. K. (2004). Media violence research and youth violence data: Why do they conflict? *Academic Psychiatry*, 28(2), 144–150. <https://doi.org/10.1176/appi.ap.28.2.144>
39. O'Toole, M. E., & Burgees, A. W. (2013). Victims of School Shooters. In: S. Connelly, M. R. Turner & J. Waugaman (Ed.) *Victimology: Theories and Applications* (pp.173-196). Burlington, MA: Jones and Bartlett Publishers.
40. Palinkas, L. A., Prussing, E., Landsverk, J., & Reznik, V. (2003). Youth-Violence Prevention in the Aftermath of the San Diego East County School Shootings: A Qualitative Assessment of Community Explanatory Models. *Ambulatory Pediatrics*, 3(5), 246-252. [https://doi.org/10.1367/1539-4409\(2003\)003<0246:ypitao>2.0.co;2](https://doi.org/10.1367/1539-4409(2003)003<0246:ypitao>2.0.co;2)
41. Popadić, D., & Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji: Oblici i učestalost. *Psihologija*, 40(2), 309-328. <https://doi.org/10.2298/PSI0702309P>
42. Reddy, M., Borum, R., Berglund, J., Vossekul, B., Fein, R., & Modzeleski, W. (2001). Evaluating risk for targeted violence in schools: Comparing risk assessment, threat assessment, and other approaches. *Psychology in the Schools*, 38(2), 157-172. <https://doi.org/10.1002/pits.1007>

43. Rees, C. A., Lee, L. K., Fleegler, E. W., & Mannix, R. (2019). Mass School Shootings in the United States: A Novel Root Cause Analysis Using Lay Press Reports. *Clinical Pediatrics*, 000992281987365. <https://doi.org/10.1177/0009922819873650>
44. Reuter-Rice, K. (2008). Male adolescent bullying and the school shooter. *The Journal of School Nursing*, 24(6), 350–359. <https://doi.org/10.1177%2F1059840508324577>
45. Scott, C. L. (1999). Juvenile violence. *Forensic Psychology*, 22, 71-83.
46. Sewell, K.W., & Mendelsohn, M. (2000). Profiling potentially violent youth: Statistical and conceptual problems. *Children's Services: Social Policy, Research, and Practice*, 3, 147-169.
47. Stevković, Lj. (2015). Evidentiranje i prikaz podataka o nasilnom kriminalitetu maloletnika: inostrana i iskustva iz Srbije. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) Evidentiranje kriminaliteta: Iskustva iz sveta i Srbije (str. 105-130). Beograd: IGP Prometej.
48. Thomas, D. (2009). In praise of the anecdote or gaming for Columbine. *Television & New Media*, 10(1), 158–161. <https://doi.org/10.1177%2F1527476408325099>
49. Towers, S., Gomez-Lievano, A., Khan, M., Mubayi, A., & Castillo-Chavez, C. (2015). Contagion in Mass Killings and School Shootings. *PLOS ONE*, 10(7), e0117259. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0117259>
50. Vossekuil, B., Fein, R. A., Reddy, M., Borum, R., & Modzeleski, W. (2004). *The final report and findings of the safe school initiative: Implications for the prevention of school attacks in the United States*. Washington, DC: U.S. Secret Service and U.S. Department of Education. <https://www2.ed.gov/admins/lead/safety/preventingattacksreport.pdf>
51. Verlinden, S., Hersen, M., & Thomas, J. (2000). Risk factors in school shootings. *Clinical Psychology Review*, 20(1), 3–56. [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(99\)00055-0](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(99)00055-0)
52. Wilkinson, P. (2004). *Columbine, five years later*. Dostupno na: https://www.salon.com/2004/04/20/columbine_anniversary/, pristupljeno 15.7.2022.

**MURDERS IN THE SCHOOL CONTEXT: CRIMINOLOGICAL-VICTIMOLOGICAL
OVERVIEW**

MSc Ljiljana Stevković

University of Belgrade, Faculty of special education and rehabilitation

MA Antonija Raspopović

University of Belgrade, Faculty of special education and rehabilitation

Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović

University of Belgrade, Faculty of special education and rehabilitation

Abstract: *The school, as an important factor of socialization, represents a safe environment which, in addition to education and upbringing, along with the family, has a decisive role in the development of young people and their preparation for active and creative life in a society. Therefore, it's not surprising that education and school achievements, as well as negative phenomena in the school environment, such as peer-to-peer conflicts, have often been the focus of research and preventive strategies in the field of juvenile delinquency. Today, we are aware that the problem of school violence in peer relations exists, that the actors of violent incidents are both boys and girls, and that it can affect direct participants of violent incidents as well as the entire educational process at the affected school. However, the problem of school violence often becomes socially visible only when it results in fatalities. Murders in the school environment attract great media and general public attention, providing a good foundation for the development of moral panic, which in turn leads to more repressive reactions of school and government officials under the auspices of protecting the safety of the students. In such circumstances, there is no interest in dealing with the deeper roots of the problem, no interest in determining the reasons that led to the "good child" becoming a "cold-blooded killer". With the focus on repressive measures, there is a lack of interest in preventing such violent incidents from happening again. Based on a review of available scientific knowledge on fatal school violence, this paper aims to point out the main criminological and victimological characteristics of murders in the school environment, with emphasis on individual, family and broader social factors that contributed to juvenile violence with lethal outcome, whose theoretical background was analyzed on example of the Columbine Massacre.*

Keywords: *school, juvenile murderers, victims, juvenile delinquency.*

REHABILITACIJA UČINILACA KRIVIČNIH DJELA U BOSNI I HERCEGOVINI, REPUBLICI HRVATSKOJ I REPUBLICI SRBIJI

Prof. dr Vildana Pleh
Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu²⁴⁶

Elma Bračković, MA iur
Advokatski stručni saradnik

Melika Bašić, MA iur
Viša pravna savjetnica u KPMG Tax&Advisory B-H d.o.o

Sažetak: *Rehabilitacija predstavlja pravo osuđene osobe da se nakon proteka određenog vremena od izdržane kazne, te pod uslovima određenim zakonom, smatra osobom koja nije počinila krivično djelo. Znači, svrha rehabilitacije je da obustavi negativno dejstvo pravnih posljedica osude, te da se na taj način bivši osuđenik izjednači u svim pravima sa ostalim građanima. Autorice u radu govore o pojmu, vrstama te historijskom toku razvoja sistema rehabilitacije. Ukazuju na probleme u vezi sa nastupanjem rehabilitacije, kao i na razlike u odnosu na slične krivičnopravne institute, koji mogu stvarati zabunu u poimanju ovog instituta. U najvećem dijelu rada, daju osvrt na aktuelna rješenja u propisima Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Republike Srbije, naglašavajući važne sličnosti i razlike između navedenih rješenja i ukazujući na specifične institute, kaznene evidencije i posebne registre specifičnih učinilaca pojedinih krivičnih djela.*

Ključne riječi: *rehabilitacija, osuđene osobe, Bosna i Hercegovina, Republika Srbija, Republika Hrvatska, propisi, praksa*

Uvod

Rehabilitacija zapravo predstavlja pravo osuđene osobe da se nakon proteka određenog vremena od izdržane kazne, te pod uslovima određenim zakonom smatra osobom koja nije počinila krivično djelo. Radi se o krivičnopravnom institutu koji ima cilj da podstiče na dobro vladanje osuđenike nakon izvršene krivične sankcije, te isti zapravo predstavlja ustanovu koja treba da reguliše položaj osuđenika po izvršenoj krivičnopravnoj sankciji i omogući njegovo vraćanje u normalne uslove društvenog života. Institut rehabilitacije doprinosi resocijalizaciji bivšeg osuđenika, ali utiče i na sprečavanje recidivizma, pa na taj način nije samo u interesu bivšeg osuđenika, već je interesu cijelog društva. Svrha instituta rehabilitacije je da obustavi negativno dejstvo pravnih posljedica osude, te da se na taj način bivši osuđenik izjednači u svim pravima sa ostalim građanima.

Veoma važna tema su specijalni registri počinilaca posebnih krivičnih djela, posebno na štetu djece i maloljetnika.²⁴⁷ Riječ je o posebnom registru osoba osuđenih za krivična djela protiv spolne slobode i morala prema djeci o čijem konačnom uspostavljanju se trenutno govori u FBiH i u procedure je donošenje zakona o posebnom registru osoba osuđenih za krivična djela protiv spolne slobode i

---

²⁴⁶ v.pleh@pfsa.ba

²⁴⁷ Ovom temom se nećemo puno baviti jer ona zahtjeva puno više pažnje nego što joj ovom prilikom možemo posvetiti.

morala prema djeci. U Republici Srpskoj ovakav registar postojao od 2018. godine.²⁴⁸ Zakonikom je predviđeno da se u okviru krivične evidencije formira poseban registar učinilaca ovih djela, kroz koji će se vršiti kontrola pravosnažno presuđenih seksualnih prestupnika, kako bi se onemogućilo da te osobe dolaze u kontakt s djecom. Ubrzo nakon toga usvojen je Zakon o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece.²⁴⁹

1. Pojam instituta rehabilitacije

Rehabilitacija (lat. *re* – ponovo + *habilis* - prikladan) po svom izvornom značenju, sadržaju i učinku znači “uspostavljanje dobrog glasa, ugleda, časti, povjerenja, prikladnosti, biti ravnopravnim građaninom u pravima i slobodama nakon počinjenja krivičnog djela, kao i svi ostali koji se nisu kažnjivo ponašali”.²⁵⁰ Institut rehabilitacije nastao je kao odgovor nauke krivičnog prava da se po proteku određenog vremena od izdržane kazne, od bivšeg osuđenika otklone negativna dejstva osude. “Rehabilitacija je pravo osuđene osobe da se nakon proteka određenog vremena od izdržane kazne i pod uvjetima određenim zakonom smatra osobom koja nije počinila kazneno djelo”.²⁵¹

Budući da može doći do svojevrsne zabune prilikom tumačenja i razumijevanja pojma rehabilitacije, naglašavamo da se ovaj rad bavi krivičnom rehabilitacijom, a ne društveno-socijalnom rehabilitacijom koja nema krivičnopravni karakter, a odnosi se na poteškoće sa kojima se bivši osuđenik, čak iako je u potpunosti rehabilitovan u krivičnom smislu, može susresti u raznim sferama društvenog života, budući da društvo “teško” zaboravlja kriminalnu prošlost pojedinca, pa stav socijalne sredine često može ostati nepromijenjen u pogledu ličnosti bivšeg osuđenika. Zapravo, na taj način zaista može biti otežana socijalno-društvena rehabilitacija učinilaca krivičnih djela, pa u tom smislu “krivična rehabilitacija svojim učinkom pravnog prestanka svih smetnji koje je krivična osuda prouzrokovala može pomoći na putu ponovnog uspostavljanja izgubljenog socijalnog polažaja bivšeg osuđenika”.²⁵² Stigma kao jedna od socijalnih predrasuda očituje se u negativnom shvaćanju osuđene osobe, što dovodi do znatnog smanjenja prilika u životu stigmatiziranih osoba, te takva svojevrsna stigmatizacija može imati negativno dejstvo, pa ponovno potaknuti društveno neprihvatljivo i kažnjivo ponašanje.

Kada je u pitanju shvatanje pojma rehabilitacije učinilaca krivičnih djela, svrshodno je definisati prirodu ovog instituta, odnosno riješiti dilemu da li se radi o institutu materijalnog krivičnog, procesnog ili izvršnog krivičnog prava. Naime, u ranijim zakonodavnim sistemima, rehabilitacija je pominjana samo u krivičnom postupku, “po uzoru na francusko pravo, budući da je rehabilitacija prvi put uvedena kao jedna sistematizirana ustanova u francuski revolucionarni Krivični zakonik iz 1791. godine.”²⁵³ Savremena krivična zakonodavstva propise o rehabilitaciji regulišu materijalnim

²⁴⁸ Uspostavljen je usvajanjem novog Krivičnog zakonika Republike Srpske iz 2017. godine “Službeni glasnik Republike Srpske” br. 64/17. Izvor: <https://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/krivi%C4%8Dni-zakonik-republikesrpske>

²⁴⁹ Zakon o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 31/18. Izvor: <https://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-posebnom-registru-licapravosna%C5%BEno-osu%C4%91enih-za-krivi%C4%8Dna-djela-seksualne-zloupotrebe-iiskori%C5%A1tavanja-djece> Više o ovoj temi vidi: <http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2019/10/Zalaga%C4%8Dki-esej-Registar-pedofila-i-silovatelja.pdf>

²⁵⁰ Miloš B., Ljiljana F., Ivanka M. i Zdravko R. (2005) Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Knjiga I, Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija, str. 442.

²⁵¹ V. Grozdanić, M. Škorić (2009), „Uvod u kazneno pravo – Opći dio“, Organizator d.o.o. Zagreb, Zagreb, str. 211.

²⁵² D. Jakovljević (1990), “Rehabilitacija u krivičnom pravu“, IDP “Naučna knjiga“, Beograd, str. 57.

²⁵³ *Ibid*, str. 65.

krivičnopravnim normama, dok je postupak brisanja osude regulisan procesnim zakonima, s tim da postoje sistemi koji ovu materiju uređuju propisima *sui generis*. Već na samom početku važno je spomenuti bitnost razlikovanja instituta rehabilitacije od instituta amnestije i pomilovanja, sve s obzirom na cilj i dejstva, budući da i ovi instituti u konačnici mogu dovesti do brisanja osude. Razlika postoji i iz aspekta što amnestija i pomilovanje mogu nastupiti i prije nego osuda nastane, dok rehabilitacija nastupa nakon pravomoćne osude i izvršene krivičnopravne sankcije. Sa druge strane, rehabilitaciji nije cilj da bi se “zaboravila” krivična osuda, već da u budućnosti prestanu njene pravne posljedice.

U historijskom smislu, u krivičnopravnoj teoriji postoje različiti sistemi rehabilitacije, počev od sistema milosti koji bi u današnjem vremenu predstavljao neku vrstu pomilovanja, putem kojeg bi se stekli učinci rehabilitacije, a koju bi suverena vlast dodjeljivala osuđeniku. Nadalje, postoji sistem sudske rehabilitacije, gdje se rehabilitacija može steći isključivo na molbu osuđenika po diskrecionoj ocjeni i odluci suda, ukoliko su ispunjene pretpostavke propisane zakonom. Nadalje, postoji i zakonski sistem, gdje rehabilitacija nastupa *ex lege* brisanjem osude iz kaznene evidencije, a za koje brisanje osude je potreban protek određenog roka, pod uslovima da nije bilo drugih osuda u zakonom propisanom periodu počev od isteka kazne, pomilovanja ili zastarjelosti. Značajno je pomenuti VII međunarodni kongres Krivičnog prava koji se održao u Atini 1957. godine, gdje je vođena diskusija o zakonskim i socijalnim posljedicama krivične osude, gdje je između ostalog ukazano i na institut rehabilitacije kao jedan korisan institut savremenog krivičnog prava koji dobija određenu ulogu u “stajanju u kraj pretjerano dugom trajanju pravnih posljedica osude”.²⁵⁴ Sistem zakonske rehabilitacije iz početka je kritikovan, ali je uprkos kritikama zastupljen u savremenom krivičnom pravu.

U savremenim krivičnim zakonodavstvima, da bi osuđenik stekao pravo na rehabilitaciju potrebno je da se ispune određeni propisani uslovi, a jedan od uslova je i protek izvjesnog vremena od izvršenja krivičnopravne sankcije, uključujući i protek vremena od gašenja kazne amnestijom, pomilovanjem ili zastarjelošću. Računanje roka ukoliko se radi o kazni lišenja slobode, počinje se računati od isteka kazne, prvim danom amnestije ili pomilovanja, koji su jednaki izvršenju, odnosno od prvog dana kada je zastarjelost stečena. Ispunjenje uslova za sticanje prava na rehabilitaciju osuđenika nastoji učiniti izvjesnim olakšavanje osuđeniku da se uključi u sve tokove života na slobodi, te na taj način učini efikasnijim njegova resocijalizacija i integracija u društvo.

Pri tome, pri formulisanju uslova za sticanje prava na rehabilitaciju trebaju preovladati razlozi razumne kriminalne politike, da težnja osuđenika umjesto ka rehabilitaciji ne bi otišla u smjeru ponovnog učinjenja krivičnog djela. Nadalje, kao zajednički faktor savremenih zakonodavstva uzima se i “dobro vladanje, odnosno ponašanje osuđenika” nakon izvršenja krivičnopravne sankcije, a koji u savremenim krivičnim zakonodavstvima, kada je u pitanju zakonska rehabilitacija, uključuje njegova vanjska djelovanja u smislu nečinjenja novih krivičnih djela, dok kada je u pitanju sudska rehabilitacija, ista može da uključuje i moralnu korekciju osuđenika u širem smislu. Navedeno je moguće objasniti da kod sudske rehabilitacije “dobro vladanje” osuđenika nakon izdržane, oproštene ili zastarjele kazne, zapravo pored uzdržavanja od činjenja krivičnih djela bi trebalo uključiti dostizanje takvog moralnog nivoa u svijesti osuđenika iz kojeg je vidljiva njegova stvarna promjena i potpuna resocijalizacija, kako za vrijeme institucionalnog tretmana, tako i po njegovom okončanju. Kada je u pitanju zakonska rehabilitacija, ista se zasniva na pretpostavci da je samim nečinjenjem novih krivičnih djela ostvarena moralna korekcija osuđenika. Postoje izvjesne kritike teoretičara iz krivičnopravne doktrine kada je u pitanju “pretpostavljena” moralna korekcija osuđenika kod zakonske rehabilitacije, a usmjerena je na nepravičan pristup benefitima rehabilitacije za one osuđenike koji su posmatrano kroz kaznenu evidenciju “besprijekorni”, dok realno stanje je zapravo drugačije. Kritike mogu ili ne moraju biti opravdane, ali zaključak je da se na pretpostavku zadovoljenih kriterija za zakonsku rehabilitaciju treba osloniti sve dok se ne dokaže suprotno. Kada je u pitanju sudska rehabilitacija, ocjena suda se odnosi na “dobro vladanje” osuđenika nakon izdržane, oproštene ili zastarjele kazne, te može uključivati različite okolnosti koje sudovi uzimaju u obzir

---

²⁵⁴ *Ibid*, str. 70.

prilikom donošenja odluke o brisanju osude koja vodi ka rehabilitaciji, što ovisi od zakonodavstva do zakonodavstva. Vrlo često se u literaturi rehabilitacija zapravo izjednačava sa prestankom pravnih posljedica osude, odnosno brisanjem osude, mada se ne radi o identičnim pojmovima, budući da sva tri pojma predstavljaju zasebne krivičnopravne institute. Svrha instituta rehabilitacije je da obustavi negativno dejstvo pravnih posljedica osude i na taj način bivši osuđenik se izjednači u svim pravima sa ostalim građanima. Savremeno krivično zakonodavstvo i doktrina krivičnog prava, te kriminalne politike svake društvene zajednice imaju tendenciju i polaze od toga da je svrha kažnjavanja između ostalog i resocijalizacija bivšeg osuđenika, njegovo prilagođavanje i reintegriranje u društvo. Rehabilitacija učinilaca krivičnih djela se može ostvariti u formi i na način, odnosno pod uslovima predviđenim zakonom. "Rehabilitacija ima tri cilja, a to su da se ponovno uspostavi raniji položaj punopravnog građanina, te zaboravi kriminalna prošlost osuđenika, da se izvrši kompenzacija između krivičnopravnog ponašanja i dobrog vladanja poslije osude, te da se osuđenik stimuliše na lični doprinos svom procesu resocijalizacije".²⁵⁵

Dejstva rehabilitacije se dakle ogledaju i u prestanku pravnih posljedica osude, te u brisanju krivične osude iz kaznene evidencije. Vođenje postupka za donošenje odluke o brisanju osude ili prestanku mjera sigurnosti i pravnih posljedica osude omogućava različite oblike društvenog prihvatanja osobe protiv koje je vođen krivični postupak u kojem su mu pravomoćno izrečene odgovarajuće krivičnopravne sankcije".²⁵⁶ Važno je istaknuti da se dejstva rehabilitacije ostvaruju samo za budućnost, odnosno da dejstva nastupaju od dana kada je rehabilitacija stečena i nemaju povratnu snagu. U zakonodavstvima može biti inkorporirano rješenje koje se odnosi na prava trećih osoba koja se zasnivaju na osudi. U tom smislu rehabilitovano lice, i pored rehabilitacije može ostati u građanskopravnoj obavezi prema oštećenom licu koja bi se ostvarivala u parničnom postupku, a koja ima uporište u krivičnoj presudi.

U savremenim krivičnim zakonodavstvima i pravnim sistemima prisutna su dva osnovna oblika rehabilitacije, odnosno puna i ograničena rehabilitacija "s obzirom na način vođenja kaznene evidencije, brisanja podataka iz kaznene evidencije, brisanje osude, te obzirom na pretežnost interesa društva za trajnim i vjerodostojnim podacima o osuđenoj osobi ili s obzirom na pretežnost socijalizacije i reintegracije osuđenih osoba."²⁵⁷ Kod prvog oblika rehabilitacije, odnosno kod pune rehabilitacije pretežnu ulogu ima tendencija za bržom reintegracijom osuđenika u društvo, gdje za pojedine kategorije osoba osuđenih na relativno blaže kazne, rehabilitacija nastupa po samom proteku zakonom određenih rokova (zakonska rehabilitacija), dok za kategorije osuđenika na teže kazne, rehabilitacija nastupa na molbu osuđene osobe, s tim da se u oba slučaja u konačnici osoba smatra po zakonu neosuđivanom, te je u potpunosti izjednačena sa ostalim građanima. Dakle, u tom smislu rehabilitacija je moguća za sve vrste osuda, pa čak i za osude za najteža krivična djela, a rehabilitovana osoba ne može imati bilo kakve pravne posljedice svoje ranije osude. Razlika u odnosu na drugi oblik rehabilitacije, odnosno tzv. "ograničenu" rehabilitaciju, se ogleda o nemogućnosti rehabilitacije u slučaju izvršenja pojedinih krivičnih djela ili za osude na "teže kazne", te u tom smislu nikada ne može nastupiti potpuna rehabilitacija, odnosno osuđena osoba do kraja života zadržava status osuđene osobe.

---

²⁵⁵ *Ibid*, str. 54.

²⁵⁶ H. Sijerčić-Čolić (2019), "Krivično procesno pravo, Knjiga II, Tok redovnog krivičnog postupka i posebni postupci", Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 239.

²⁵⁷ Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Knjiga I, Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija, 2005., str. 442.

Rehabilitacija učinilaca krivičnih djela u Bosni i Hercegovini

Imajući u vidu da su u Bosni i Hercegovini na snazi četiri krivična zakona²⁵⁸ u nastavku će tema rehabilitacije biti obrađena u okviru prednje pomenutih aktuelno važećih propisa interpolirano kao jedna cjelina, s obzirom na neznatne razlike u regulisanju ovog instituta uz izuzetak pojedinih odredbi KZ RS. Ono što karakteriše zakonska rješenja jeste činjenica da zakonodavac na svojevrsan način uvodi sistem ograničene rehabilitacije, gdje ista ne može nastupiti u svim slučajevima, ali pri tome prihvatajući i princip fikcije neosuđivanosti u slučaju brisanja osuda, a sve “rukovodeći se pri tome kriminalnopolitičkim ciljevima, zaštitom društva od kriminaliteta, te razlozima resocijalizacije osuđenih osoba.”²⁵⁹ U tom smislu, osobi kojoj je osuda brisana, ista se ima smatrati neosuđivanom.

U tri krivična zakona rehabilitacija je propisana na identičan način da poslije izdržane, oprostene ili zastarjele kazne zatvora, kazne dugotrajnog zatvora ili kazne maloljetničkog zatvora, osuđena lica uživaju sva prava utvrđena ustavom, zakonom i drugim propisima, te mogu sticati sva prava, osim onih koja su im ograničena mjerom sigurnosti ili nastupanjem pravne posljedice osude.²⁶⁰ Odredbe se primjenjuju i na lica na uslovnom otpustu, ako njihova prava nisu ograničena posebnim propisima o uslovnom otpustu sa izdržavanja kazne zatvora. Krivični zakon RS propisano je da poslije izdržane, oprostene ili zastarjele kazne zatvora ili maloljetničkog zatvora, osuđena lica i prije rehabilitacije uživaju sva prava utvrđena ustavom, zakonima ili drugim propisima osim onih koja su im ograničena uslijed izrečene mjere bezbjednosti ili uslijed nastupanja pravne posljedice osude, a da se isto odnosi i na osuđenika na uslovnom otpustu.²⁶¹

Dakle, iz prednje navedene odredbe može se zaključiti da osuđivanost sama po sebi ne može biti bilo kakvom osnovom za ograničenje prava osuđenih osoba, međutim, ovako definisana rehabilitacija ima deklaratoran karakter, budući da puna rehabilitacija ne može nastupiti prije prestanka pravnih posljedica osude odnosno prije prestanka mjera sigurnosti. U tom smislu prednje odredbe bi trebalo posmatrati kao “osnovnu rehabilitaciju”.²⁶² Zakon u citiranoj odredbi propisuje da potpuna rehabilitacija ne može nastupiti prije nego prestanu mjere sigurnosti kao i pravne posljedice osude. Međutim, vidljivo je da je mogućnost sticanja potpune rehabilitacije, za one učinioce za koje je ona po zakonu moguća, ograničena mjerama sigurnosti.²⁶³ Svrha ovih mjera je otklanjanje stanja ili uslova

²⁵⁸ Krivični zakon Bosne i Hercegovine “Službeni glasnik BiH” br. 3/2003, 32/2003 - ispravka 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/21 od 27.7.2021. – (Odluka Visokog predstavnika za BiH) (KZBiH); Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine „Službene novine FBiH“, br. 36/2003, 21/2004 – ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017 (KZ FBiH) Krivični zakonik Republike Srpske „Službeni glasnik RS“, br. 64/2017, 104/2018 – odluka US, 15/2021 i 89/2021(KZ RS); Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine „Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 19/2020 – prečišćeni tekst,

²⁵⁹ Miloš B., Ljiljana F., Ivanka M. i Zdravko R. (2005) Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, *op.cit.*, str. 441.

²⁶⁰ U glavi XIII članom 117. KZ BiH, u glavi XIII članom 121. KZ FBiH, te u glavi XIII članom 121. KZ BD BiH.

²⁶¹ Članom 89. stav 4. KZ RS

²⁶² V. Grozdanić, M. Škorić, *op.cit.*, str. 212.

²⁶³ U smislu odredbi člana člana 69. KZ BiH mjere bezbjednosti su obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje od zavisnosti, zabrana vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti. Nadalje, u smislu odredbi člana 71. KZ FBiH, sigurnosne mjere su obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje od ovisnosti, zabrana vršenja poziva, aktivnosti ili funkcija, zabrana upravljanja prijevoznim sredstvom i oduzimanje predmeta. Članom 71. KZ BD BiH mjere sigurnosti su obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje od ovisnosti, zabrana vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti, zabrana upravljanja motornim vozilom, zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama, zabrana približavanja I komunikacije s određenim licem, obavezan psihosocijalni tretman, udaljenje iz zajedničkog domaćinstva, te oduzimanje

koja mogu uticati da učinilac ubuduće čini krivična djela.²⁶⁴ Primjera radi, mjera bezbjednosti iz KZ BiH koja bi predstavljala smetnju potpunoj rehabilitaciji je mjera bezbjednosti zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti,²⁶⁵ s obzirom da se ista može izreći u trajanju koje ne može biti kraće od jedne ni duže od deset godina računajući od dana pravosnažnosti te odluke, s tim da se vrijeme provedeno na izdržavanju kazne ne uračunava u vrijeme trajanja ove mjere. Sigurnosne mjere iz KZ FBiH koje mogu otežavati put potpunoj rehabilitaciji, odnosno brisanju osude su zabrana vršenja poziva, aktivnosti ili funkcija²⁶⁶, čije trajanje je identično uređeno kao u KZ BiH, te zabrana upravljanja prevoznim sredstvom²⁶⁷ čije trajanje ne može biti kraće od tri mjeseca ni duže od pet godina, računajući od pravosnažnosti sudske odluke, s tim da se vrijeme izvršenja kazne zatvora ne uračunava u vrijeme trajanja ove mjere. Rješnja u KZ BD BiH i KZ RS su gotovo identična u pogledu vrsta mjera bezbjednosti, uz razliku mjere zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti koja se izriče učiniocima krivičnog djela na štetu polnog integriteta djeteta u rješenjima KZ RS. One mjere koje mogu predstavljati ograničenje i prolongiranje nastupanja rehabilitacije su zabrana vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti²⁶⁸, zabrana upravljanja motornim vozilom²⁶⁹ i zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama²⁷⁰.

U pogledu trajanja zabrana vršenja poziva djelatnosti ili dužnosti i zabrane upravljanja motornim vozilom, rješenja su identična kao u KZ FBiH i KZ BD BiH. Što se tiče pravnih posljedica osude koje mogu značiti smetnju za nastupanje rehabilitacije, u obzir se mogu uzeti pravne posljedice koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava, kao što su zabrana obavljanja određenih poslova ili dužnosti u tijelima vlasti, privrednim društvima ili drugim pravnim osobama, zabrani sticanja određenih zvanja, poziva ili zanimanja ili promaknuća u službi, te zabrana sticanja određenih dozvola ili odobrenja koja se izdaju odlukom tijela vlasti. Naime, pravne posljedice koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava nastupaju sa danom pravomoćnosti presude i traju najduže deset godina od dana izdržane, oprostene ili zastarjele kazne, ako za pojedine pravne posljedice osude zakon nije

---

predmeta. Identično odredbama KZ BD BiH, propisano je i u članu 72. KZ RS s tim da je razlika što mjera bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog ličenja propisana je odvojeno kao mjera koja se izvršava u zdravstvenoj ustanovi I na slobodi.

²⁶⁴ Član 68. KZ BiH, član 72. KZ FBiH, član 72. KZ BD BiH, član 71. KZ RS,

²⁶⁵ U smislu člana 73. KZ BiH izriču se počiniocu koji je učinio krivično djelo vezano uz svoj poziv, djelatnost ili dužnost, ako postoji opasnost da bi takvo vršenje moglo poticajno djelovati da učini novo krivično djelo vezano uz svoj poziv, djelatnost ili dužnost.

²⁶⁶ Članom 76. KZ FBiH regulisano je da se ova sigurnosna mjera izreči počiniocu koji je počinio krivično djelo vezano uz svoj poziv, djelatnost ili dužnost, ako postoji opasnost da bi takvo obavljanje moglo poticajno djelovati da počini novo krivično djelo vezano uz svoj poziv, djelatnost ili dužnost.

²⁶⁷ Članom 77. KZ FBiH regulisano je da se mjera izriče učinitelju krivičnog djela protiv sigurnosti prometa kada postoji opasnost da će upravljajući prevoznim sredstvom učiniti novo krivično.

²⁶⁸ Član 76. KZ BD BiH propisuje da se ova mjera izriče učinitelja koji su učinili krivična djela vezana uz svoj poziv, djelatnost ili dužnost, ukoliko postoji opasnost da bi takvo vršenje moglo poticajno djelovati da učini novo krivično djelo vezano uz svoj poziv djelatnost ili dužnost. Ne mogu se izreći u trajanju kraćem od jedne godine niti duže od deset godina računajući od dana pravosnažnosti odluke, s tim da se vrijeme provedeno na izdržavanju kazne zatvora ne uračunava u vrijeme trajanja ove mjere sigurnosti. Identično je uređeno i odredbama člana 77. KZ RS u pogledu definicije ove mjere kao i njenog trajanja, uz izuzetak za učinioce krivičnih djela na štetu polnog integriteta djeteta za koje se izriče mjera bezbjednosti zabrane potpunog vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti, pri čijem obavljanju se ostvaruje neposredan kontakt sa djecom i izriču se bez vremenskog ograničenja.

²⁶⁹ Član 77. KZ BD BiH i član 82a. KZ RS, propisano identično trajanje kao u KZ BiH i KZ FBiH.

²⁷⁰ Članom 77a KZ BD BiH propisano je da se ova mjere izriče u trajanju koje ne može biti kraće od jedne niti duže od pet godina, računajući od pravomoćnosti presude, s tim da se vrijeme provedeno u zatvoru ne uračunava u vrijeme trajanja ove mjere. Identično je propisano odredbama člana 78. KZ RS.

propisao kraće trajanje. Budući da na prvi pogled mjere bezbjednosti, odnosno sigurnosti i pravne posljedice osude koje se ogledaju u zabrani obavljanja određenih poslova ili funkcija u organima vlastima, privrednim društvima ili drugim pravnim osobama izgledaju slično, važno je ukazati na njihove razlike, a to su da mjeru bezbjednosti, odnosno sigurnosti izriče sud, a pravne posljedice osude nastupaju po sili zakona povodom osude za određeno krivično djelo ili osude na određenu kaznu. Nadalje, mjere bezbjednosti, odnosno sigurnosti mogu se izreći uz kaznu, rad za opće dobro na slobodi ili uvjetnu osudu, dok pravne posljedice osude mogu nastupiti samo ako je učinitelju izrečena kazna zatvora. Uz to je važno spomenuti da “izricanje mjera sigurnosti se temelji na sudskoj ocjeni svih okolnosti djela i učinitelja, te uvjerenja suda da je primjena ove krivične sankcije opravdana radi ostvarenja ciljeva specijalne prevencije, dok pravne posljedice osude nastupaju po sili zakona, te njihova primjena ne podliježe nikakvoj prethodnoj ocjeni svrishodnosti njihovog dejstva u konkretnom slučaju.”²⁷¹

Ono što može ubrzati postupak rehabilitacije, jeste predviđena moćnost ranijeg prestanka mjera bezbjednosti, odnosno sigurnosti i ranijeg prestanka pravnih posljedica osude, kroz postupak u kojem odluku o navedenom donosi sud, no o tome će biti malo detaljnije rečeno u nastavku rada. Nadalje, članom 89. stav 1. KZ RS propisano da se rehabilitacijom briše osuda i prestaju sve njene pravne posljedice, a osuđeno lice se smatra neosuđivanim. Članom 89. stav 2. KZ RS propisano je da rehabilitacija nastaje ili po osnovu samog zakona kao zakonska rehabilitacija ili na osnovu sudske odluke po molbi osuđenog kao sudska rehabilitacija. Članom 89. stav 3. KZ RS regulisano je da se rehabilitacijom ne dira u prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi.

Kada je u pitanju zakonska rehabilitacija, ista je identično uređena materijalnim krivičnim zakonima BiH, FBiH i BD BiH. Odredbama člana 121. KZ BiH, propisano je da se osuda briše po sili zakona, pod uslovom da učinilac krivičnog djela nije ponovno osuđen zbog novog krivičnog djela, kada proteknu sljedeći rokovi: osuda kojom je učinilac oslobođen od kazne briše se iz kaznene evidencije ako osuđenik u roku od jedne godine od dana pravomoćnosti presude ne počini novo krivično djelo; uslovna osuda se briše iz kaznene evidencije po proteku roka od jedne godine dana od dana prestanka vremena provjeravanja ukoliko za to vrijeme osuđenik ne počini novo krivično djelo; osuda na novčanu kaznu i kaznu zatvora do jedne godine briše se iz kaznene evidencije po proteku roka od tri godine od dana izvršene, zastarjele ili oprostene kazne, ako za to vrijeme osuđenik ne počini novo krivično djelo; osuda na kaznu zatvora preko jedne godine zatvora do tri godine zatvora briše se iz kaznene evidencije po proteku roka od pet godine od dana izvršene, zastarjele ili oprostene kazne, ako za to vrijeme osuđenik ne počini novo krivično djelo; osuda na kaznu zatvora preko tri godine zatvora do pet godine zatvora briše se iz kaznene evidencije po proteku roka od deset godine od dana izvršene, zastarjele ili oprostene kazne, ako za to vrijeme osuđenik ne počini novo krivično djelo; osuda na kaznu zatvora preko pet godine zatvora do deset godine zatvora briše se iz kaznene evidencije po proteku roka od petnaest godina od dana izvršene, zastarjele ili oprostene kazne, ako za to vrijeme osuđenik ne počini novo krivično djelo. Dakle, u konkretnom slučaju budući da se radi o zakonskoj rehabilitaciji, osuda se briše po sili zakona protekom određenih rokova, uz uvjet da osuđenik nije ponovno osuđen zbog novog krivičnog djela. Identično rješenje nalazi se u odredbama člana 125. KZ FBiH, kao i u odredbama člana 125. KZ BD BiH.

Nadalje, odredbama člana 121. stav 5. i 6. KZ BiH propisano je da se osuda ne može brisati iz kaznene evidencije sve dok traje krivični postupak zbog novog krivičnog djela, te dok traje primjena mjere bezbjednosti, odnosno sigurnosti, niti dok oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom nije potpuno izvršeno. Identično je uređeno članom 125. stav 5. i 6. KZ FBiH, te odredbama člana 125. stav 5. i 6. KZ BD BiH. Stoga, jasno je da zakon propisuje mogućnost zakonskog brisanja osude, s tim da ograničenje uvodi u smislu da prvobitno mora biti riješeno pitanje mjere bezbjednosti, odnosno mjere sigurnosti, te pitanje oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. U pogledu KZ RS, pitanje zakonske rehabilitacije uređeno je u glavi VII KZ RS, i to članom 89. stav 2. i

---

²⁷¹ B. Petrović, D. Jovašević, A. Ferhatović (2016), „Krivično pravo II“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 165.

članom 90. KZ RS. Naime, članom 90. KZ RS propisano je da se zakonska rehabilitacija može primijeniti samo kod lica koja ranije nisu osuđivana ili se po zakonu smatraju neosuđivanim, a nadalje u pogledu rokova koji su potrebni da nastupi zakonska rehabilitacija koji rokovi su propisani članom 90. stav 2. KZ RS, radi se o identičnim rokovima kao i u krivičnom zakonodavstvu na nivou BiH, FBiH i BD BiH, uz razliku u formulaciji glede početka roka, pa se u KZ RS spominje “od dana izvršene, izdržane, oprostene ili zastarjele kazne”, dok je u ZK BiH, FBiH i BD BiH regulisano “od dana izvršene, oprostene ili zastarjele kazne”. U KZ RS, članom 90. stav 3. propisano je da se osuda na novčanu kaznu, kaznu oduzimanja vozačke dozvole ili kaznu zatvora do jedne godine briše se iz kaznene evidencije kada proteknu tri godine od dana izvršene, izdržane, zastarjele ili oprostene kazne, pod uslovom da za to vrijeme osuđenik ne izvrši novo krivično djelo, gdje je razlika vidljiva u odnosu na “kaznu oduzimanja vozačke dozvole”, koju ne poznaje KZ BiH, KZ FBiH i KZ BD BiH.

Nadalje, odbredbama člana 90. stav 3. KZ RS propisano je da zakonska rehabilitacija ne nastaje ako sporedna kazna nije izvršena, ukoliko traje krivični postupak za novo krivično djelo, ako oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom nije u potpunosti izvršeno ili ukoliko traju izrečene mjere bezbjednosti. Članom 90. stav 4. KZ RS propisano je da će se osuda smatrati brisanom u momentu kada su ispunjeni uvjeti propisanom članom 90. KZ RS, a koji se odnose na rokove za brisanje osude iz kaznene evidencije.

Kada je u pitanju sudska rehabilitacija, odredbama člana 121. stav 2. i 3. KZ BiH je propisano da sud može na molbu osuđenika odrediti da se briše iz kaznene evidencije osuda na kaznu zatvora preko deset godina, ako je protekao rok od 20 godina od dana izdržane, zastarjele ili oprostene kazne, a u tom vremenu osuđenik nije počinio novo krivično djelo, te da sud u tom slučaju uzima u obzir i vodi računa o vladanju osuđenika poslije izdržane kazne, o prirodi krivičnog djela i o drugim okolnostima koje mogu biti od značaja za ocjenu opravdanosti brisanja osude. Identično rješenje je i u odredbama člana 125. stav 2. i 3. KZ FBiH, te odredbama člana 125. stav 2. i 3. KZ BD BiH. Budući da su i zakonska i sudska rehabilitacija propisane istom članom (članom 121. KZ BiH, članom 125. KZ FBiH i članom 125. KZ BD BiH), pravilo da se osuda ne može brisati iz kaznene evidencije sve dok traje krivični postupak zbog novog krivičnog djela, te dok traje primjena mjere bezbjednosti, niti dok oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom nije potpuno izvršeno, primjenjuje se i na sudsku rehabilitaciju.

Sudska rehabilitacija u KZ RS regulisana je odredbama člana 91. KZ RS, kojim je propisano da sud može na molbu osuđenika odrediti da se iz kaznene evidencije briše osuda na kaznu zatvora preko deset godina, ukoliko protekne dvadeset godina od dana izdržane, oprostene ili zastarjele kazne, a u tom vremenu osuđenik ne izvrši novo krivično djelo. Stavom 2. člana 91. KZ RS propisano je da će sud voditi računa o vladanju osuđenika poslije izdržane kazne, o prirodi krivičnog djela i o drugim okolnostima koje mogu biti od značaja za ocjenu opravdanosti brisanja osude. Sudska rehabilitacije se ne može dati ako traje krivični postupak za novo krivično djelo ili ako oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnom djelom nije u potpunosti izvršeno. Budući da ne postoje sudske evidencije o sudskoj rehabilitaciji, o njenoj učinkovitosti i zastupljenosti u bosansko-hercegovačkom pravosuđu je nezahvalno govoriti bez statističkih pokazatelja. Brisanjem osude iz kaznene evidencije, kako zakonskim, tako i sudskim, učinilac krivičnog djela se smatra neosuđivanim. Navedeno je identično propisano i u odredbama člana 121. stav 7. KZ BiH, odredbama člana 125. stav 7. KZ FBiH, te odredbama člana 125. stav 7. KZ BD BiH. U KZ RS to je uređeno članom 89. KZ RS, gdje je rečeno da se rehabilitacijom (zakonskom i sudskom) brišu osude i prestaju sve njene pravne posljedice, a osuđenik se smatra neosuđivanim. Dakle, fikcija neosuđivanosti je zastupljena u sva četiri zakona u Bosni i Hercegovini.

S tim u vezi, važno je spomenuti da rehabilitacija, kako zakonska, tako i sudska nije primjenjiva na sve slučajeve. Naime, KZ BiH u članu 121. stav 4. propisuje da se osuda na kaznu dugotrajnog zatvora ne briše. Identično je propisano i odredbama člana 125. stav 4. KZ FBiH i KZ BD BiH. U KZ RS, navedeno je regulisano odredbama člana 89. KZ RS, s tim da ovaj zakon nemogućnosti brisanja osude veže za kaznu doživotnog zatvora, kao i osudu za krivično djelo učinjeno na štetu polnog integriteta djeteta također ne briše iz kaznene evidencije. KZ RS propisuje da se u okviru kaznene evidencije vodi

poseban registar lica koja su pravomoćno osuđena za krivična djela na štetu polnog integriteta djeteta. S tim u vezi, jasno je da krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini poznaje ograničenu rehabilitaciju s obzirom na vrstu osude.

KZ BiH, KZ FBiH i KZ RS propisuju da pravne posljedice osude, kako u pogledu prestanka ili gubitka određenih prava, tako i zabrani sticanja određenih prava, nastupaju po sili zakona i to sa danom pravomoćnosti presude. U okolnostima kada je pravna posljedica osude nastala povodom osude na kaznu zatvora, jasno je da se vrijeme provedeno na izdržavanju kazne u zatvoru, ne uračunava u vrijeme trajanja pravne posljedice osude, pa bi pravna posljedica osobe koja se odnosi na zabranu sticanja nekog prava imala svoje dejstvo tek nakon izdržane kazne zatvora. KZ BiH, a identični i KZ FBiH i KZ BD BiH propisuju da pravne posljedice osude koje se odnose na zabranu sticanja određenih prava traju najduže deset godina od dana izdržane, oprostene ili zastarjele kazne, a pri tome je propisano da se posebnim zakonima kojima se uređuje sadržaj pravnih posljedica osude, te da može biti određeno i njihovo kraće trajanje, te za slučaj da zakonom kojim su propisane nije određeno njihovo trajanje, one traju deset godina od dana izdržane, oprostene ili zastarjele kazne. Po isteku vremena njihovog trajanja, osuđena osoba može steći pravo na koje se odnosila pravna posljedica osude. Razlika u odnosu na rješenje u KZ RS postoji u trajanju pravnih posljedica osude koje se odnose na zabranu sticanja određenih prava, pa je taj rok najduže pet godina od dana izdržane, oprostene ili zastarjele kazne, ukoliko za pojedine pravne posljedice nije zakonom propisano kraće trajanje²⁷².

U pogledu prestanka mjera bezbjednosti (u KZ FBiH i KZ BD BiH mjere sigurnosti) zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti i pravnih posljedica osude koje se odnose na zabranu sticanja određenog prava po odluci suda, isto je uređeno članom 116. KZ BiH, odnosno članom 120. KZ FBiH i KZ BD BiH, dok je u KZ RS to pitanje uređeno odredbama člana 94. KZ RS. Svim prednje pomenutim odredbama propisano je da nakon što proteknu tri godine od dana izdržane, oprostene ili zastarjele kazne, sud može odrediti da prestane pravna posljedica osude koja se odnosi na zabranu sticanja određenog prava, a u odnosu na prestanak mjere bezbjednosti, odnosno mjere sigurnosti ako proteknu tri godine od dana njenog izricanja. Pri ocjeni da li će sud odrediti prestanak pravnih posljedica osude ili prestanak mjere sigurnosti, sud uzima u obzir ponašanje osuđenika poslije osude, njegovu spremnost da naknadi štetu prouzrokovanu krivičnim djelom, spremnost da vrati imovinsku korist stečenu izvršenjem krivičnog djela, te druge okolnosti koje ukazuju na opravdanost prestanka pravnih posljedica osude. Prestankom pravnih posljedica osude ne dira se u prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi. Stoga, evidentno je da se u prednjem smislu radi o potpuno odvojenom postupku, koji skraćuje trajanje mjere bezbjednosti (u KZ FBiH i KZ BD BiH mjere sigurnosti) ili trajanje pravnih posljedica osude, koje može prethoditi brisanju osude, ali nema ograničenja da bude proveden i za one osude čije brisanje nije moguće.

U konačnici zaključak je, da u krajnjem brisanju osude moraju prestati i pravne posljedice osude, međutim trajanje mjera bezbjednosti, odnosno mjera sigurnosti može prolongirati vrijeme potrebno za zakonsko sticanje uslova za brisanje osude po sili zakona, odnosno vrijeme potrebno za sticanje uvjeta za podnošenje molbe za sudsko brisanje osude. Svrha brisanja osude treba da bude potpuna rehabilitacija učinilaca krivičnih djela i njihova reintegracija u društvo, kojem se ista više ne može i ne smije pominjati, te bi se takvo lice po sili zakona moralo smatrati neosuđivanim. Momentom brisanja osude, ranije osuđena osoba ne smije trpiti pravne posljedice osude, jer bi takav tretman bio suprotan principu rehabilitacije i činjenici da se lice ima smatrati neosuđivanim. Postupak brisanja osude u bosansko-hercegovačkom zakonodavstvu uređen je Zakonom o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine²⁷³ ("ZKP BiH") i to u glavi XXIX, Zakonom o krivičnom postupku Federacije Bosne i

---

²⁷² Član 88. KZ RS

²⁷³ Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 3/2003, 32/2003 – ispr., 36/2003,

Hercegovine²⁷⁴ (“ZKP FBiH”) u glavi XXX, Zakonom o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine²⁷⁵ (“ZKP BD BiH”) u glavi XXIX, te Zakonom o krivičnom postupku Republike Srpske²⁷⁶ (“ZKP RS”) u glavi XXVII. Budući da su odredbe o postupku brisanja osude identične, nema potrebe osvrutati se poimenično na svaki od prednje označenih propisa. U uvjerenjima koja se izdaju iz kaznene evidencije, brisana osuda i brisane pravne posljedice osude ne smije se pominjati.²⁷⁷

Naime, brisanje osude može nastupiti po službenoj dužnosti i po prijedlogu osuđenika, odnosno po molbi osuđenika. Brisanje osude po službenoj dužnosti preduzima se kada po zakonu brisanje osude nastupa protekom zakonom određenog vremena, a sve pod uslovom da osuđeni u tom periodu ne učini novo krivično djelo. U tim okolnostima, rješenje o brisanju osude donosi se po službenoj dužnosti i to od strane organa nadležnog za vođenje kaznene evidencije, a nakon što se izvrše potrebna provjeravanja i prikupe podaci o tome da li se protiv osuđenika vodi krivični postupak za neko novo krivično djelo prije isteka zakonom propisanog roka za brisanje osude. Navedeno je propisano članom 401. ZKP BiH, članom 422. ZKP FBiH, članom 401. ZKP BD BiH, te članom 395. ZKP RS.

Nadalje, ukoliko organ nadležan za vođenje kaznene evidencije ne izvrši brisanje osude *ex offo*, osuđenik može podnijeti prijedlog nadležnom organu za vođenje kaznene evidencije da se utvrdi da je brisanje osude nastupilo po sili zakona, pa tek u slučaju da organ ne postupi u roku od 30 dana od prijema prijedloga, odnosno zahtjeva za utvrđivanje brisanja osude po sili zakona, osuđenik može tražiti da rješenje o brisanju osude izvrši sud. Prednje je propisano članom 402. ZKP BiH, članom 423. ZKP FBiH, članom 402. ZKP BD BiH, te članom 396. ZKP RS. Za slučaj da nadležni organ donese rješenje koje nije u korist podnosioca zahtjeva, isti ima pravo izjaviti žalbu o kojoj odlučuje drugostepeni upravni organ, a za slučaj da mu žalba bude odbijena, može pokrenuti upravni spor pred nadležnim sudom. U vezi sa brisanjem uvjetne osude, ukoliko ista ne bude opozvana ni poslije jedne godine dana od dana protoka vremena provjeravanja, sud je taj koji donosi rješenje kojim se utvrđuje brisanje uslovne osude, a rješenje se dostavlja osuđeniku, tužiocu i organu nadležnom za vođenje kaznene evidencije²⁷⁸.

Kada je u pitanju brisanje osude po molbi osuđenika, procesno pravo predviđa da se molba podnosi sudu, a da sud zakazuje ročište na kojem će se saslušati tužilac i osuđenik, te se može od policijskog organa ili uprave ustanove gdje je izdržana kazna zatražiti izvještaj o vladanju osuđenika. Sud može donijeti odluku kojom će udovoljiti takvoj molbi ili istu odbiti, a podnosilac molbe i tužilac mogu izjaviti žalbu na navedenu odluku. Ukoliko sud odbije osuđenika sa molbom za brisanje osude iz razloga što ocjeni da osuđenik svojim ponašanjem nije zaslužio brisanje osude, osuđenik takvu molbu može ponovno uputiti sudu po isteku godine dana od pravomoćnosti rješenja o odbijanju molbe.²⁷⁹ U

63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 – dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018).

²⁷⁴ Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine FBiH”, br. 35/2003, 56/2003 – ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014. i 74/2020)

²⁷⁵ Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 34/2013 – prečišćeni tekst, 27/2014, 3/2019 i 16/2020)

²⁷⁶ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske (“Službeni glasnik RS”, br. 53/2012, 91/2017, 66/2018, i 15/2021)

²⁷⁷ Član 405. ZKP BiH, član 426. ZKP FBiH, član 405. ZKP BD BiH i član 399. ZKP RS

²⁷⁸ Član 403. ZKP BiH, član 424. ZKP FBiH, član 403. ZKP BD BiH i član 397. ZKP RS

²⁷⁹ Član 404 ZKP BiH, član 425. ZKP FBiH, član 404. ZKP BD BiH i član 398. ZKP RS

kontekstu postupka za prestanak pravnih posljedica osude, postupak se pokreće po molbi o kojoj odlučuje sud koji je sudio u prvom stepenu, te u tom smislu sud može zatražiti izvještaj o vladanju osuđenika od policijskog organa, kao i od uprave ustanove u kojoj je izdržavao kaznu, ali će sud svakako ispitati da li je proteklo potrebno vrijeme po zakonu, zakazati ročište i provesti saslušanja radi utvrđivanja činjenica na koja se podnosilac molbe poziva. Za slučaj da sud odbije molbu, nova molba se može podnijeti po isteku roka od jedne godina od pravomoćnosti rješenja kojim je odbijena ranija molba²⁸⁰. Praksa je pokazala da su organi nadležni za vođenje kaznenih evidencija neažurni u svom radu, kada čak ni po proteku rokova propisanih u krivičnim zakonima, ne vrše brisanje osude po službenoj dužnosti, već u velikom broju slučajeva brisanju osude iz kaznene evidencije se pristupa na zahtjev osuđenika, pa čak i u tim slučajevima organi ne postupaju u predviđenim rokovima, već u konačni sud bude taj koji donosi rješenje kojim se nalaže brisanje osude. Mnoge sfere života, kao što su zaposlenje, obrazovanje, sticanje državljanstva druge države, pribavljanje boravišnih i radnih dozvola u drugoj državi, zahtjevaju predočavanje dokaza, odnosno uvjerenja o neosuđivanosti izdatih od nadležnih organa koji vode kaznene evidencije. Pa u tim slučajevima, osoba koja je stekla pravo da joj osuda bude brisanja, te pravo da je se tretira kao neosuđivanom, zapravo i dalje ostaje onemogućena da ostvaruje pravo na rehabilitaciju i potpuno integrisanje u društvo, iz razloga neažurnosti nadležnih organa za vođenje kaznene evidencije, na koji način se vrši eklatantan primjer kršenja osnovnih prava i temeljnih sloboda pojedinca propisanih Evropskom konvencijom za ljudska prava i drugim mnogobrojnim konvencijama koje uređuju pojedinačna osnovna prava i slobode čovjeka.

Rehabilitacija učinilaca krivičnih djela u Hrvatskoj

Imajući u vidu da je u Hrvatskoj na snazi Zakon o pravnim posljedicama osude, kaznenoj evidenciji i rehabilitaciji²⁸¹ (ZOPKER) u nastavku će tema rehabilitacije biti obrađena u okviru ZOPKER-a kao aktuelno važećeg propisa. U glavi trećoj ZOPKER-a se reguliše oblast rehabilitacije na način da prvobitne odredbe uređuju da učinitelj krivičnog djela koji je pravosnažno osuđen ili je oslobođen kazne ima pravo nakon protoka zakonom određenog vremena i pod uvjetima koji su određeni ZOPKER-om, smatrati se osobom koja nije počinila krivično djelo, a njezina prava i slobode ne mogu se razlikovati od prava i sloboda osoba koje nisu počinile krivično djelo.²⁸² Kada je riječ o nastupanju rehabilitacije nakon izdržane, oproštene ili zastarjele kazne zatvora, kazne dugotrajnog zatvora ili kazne maloljetničkog zatvora, odnosno plaćene novčane kazne, osuđene osobe imaju sva prava građanina utvrđena Ustavom, zakonom ili drugim propisima te mogu sticati sva prava osim onih koja su im ograničena sigurnosnom mjerom ili nastupanjem pravne posljedice osude.²⁸³ Navedene odredbe se odnose i na učinitelja krivičnog djela prema kojem je izrečena posebna obaveza, zaštitni nadzor ili ga je sud oslobodio kazne.²⁸⁴ Također, odredba iz člana 19. stava 1. odnosi se i na osobe na uvjetnom otpustu ako njihova prava nisu ograničena posebnim propisima o uvjetnom otpustu.²⁸⁵

Pod uslovom da je učinitelj krivičnog djela ponovno osuđen zbog novoga krivičnog djela,

---

²⁸⁰ Član 406. ZKP BiH, član 427. ZKP FBiH, član 406. ZKP BD BiH i član 400. ZKP RS

²⁸¹ Zakon o pravnim posljedicama osude, kaznenoj evidenciji i rehabilitaciji "Narodne novine", broj 143/12, 105/15, 32/17"

²⁸² Član 18. ZOPKER-a

²⁸³ Član 19. stav 1. ZOPKER-a

²⁸⁴ Član 19. stav 2. ZOPKER-a

²⁸⁵ Član 19. stav 3. ZOPKER-a

rehabilitacija nastupa po sili zakona kada proteknu zakonski određeni rokovi.²⁸⁶ Protekom prednje označenih rokova iz člana 19. stav 4. učinitelj krivičnog djela smatra se neosuđivanim i svaka upotreba podataka o osobi kao učinitelju krivičnog djela zabranjena je, a upotreba tih podataka nema pravni učinak. Rehabilitirana osoba ima pravo poricati prijašnju osuđivanost i zbog toga ne smije biti pozvana na odgovornost niti imati bilo kakve pravne posljedice.²⁸⁷ Rehabilitacija za učinitelje krivičnih djela iz člana 13. stava 4.²⁸⁸ ZOPKER-a nastupa po sili zakona protekom dvostrukih rokova iz stava 4. ovoga člana.²⁸⁹ Izuzetno od člana 17. stav 1.²⁹⁰ ZOPKER-a, ako rehabilitacija nastupi za vrijeme trajanja sigurnosne mjere, podaci o osuđivanosti će se brisati sa datumom nastupa rehabilitacije, a podaci o sigurnosnoj mjeri brisat će se istekom roka trajanja sigurnosne mjere.

Kada po zakonu rehabilitacija nastupa protekom određenog vremena i uz uslov da osuđenik u tom vremenu nije pravosnažno osuđen za novo krivično djelo, rješenje o rehabilitaciji donosi Ministarstvo pravosuđa (Ministarstvo) po službenoj dužnosti.²⁹¹ Ako Ministarstvo ne raspolaže podacima na

²⁸⁶ Član 19. stav 4. ZOPKER-a, Rokovi su: dvadeset godina od dana izdržane, zastarjele ili oprostene kazne kod osude na kaznu dugotrajnog zatvora; petnaest godina od dana izdržane, zastarjele ili oprostene kazne kod osude na kaznu zatvora od deset godina ili težu kaznu; deset godina od dana izdržane, zastarjele ili oprostene kazne kod osude na kaznu zatvora od tri godine ili težu kaznu; pet godina od dana izdržane, zastarjele ili oprostene kazne kod osude na kaznu zatvora od jedne godine ili teže kazne te kazne maloljetničkog zatvora; tri godine od dana izdržane, zastarjele ili oprostene kazne kod osude na kaznu zatvora do jedne godine, od dana plaćanja novčane kazne, od dana isteka roka provjeravanja kod uvjetne osude, od dana izvršenja rada za opće dobro i od dana pravomoćnosti odluke o oslobodenju od kazne.

²⁸⁷ Član 19. stav 5. ZOPKER-a

²⁸⁸ (1) Posebno uvjerenje sadržava ograničene podatke iz kaznene evidencije koje se izdaje za posebnu svrhu ili kada je to predviđeno posebnim zakonom. Ograničeni podaci su samo oni podaci koji su potrebni za ispunjenje svrhe zbog koje su zatraženi ili koji su predviđeni u posebnom zakonu.

(2) Ministarstvo će trgovačkim sudovima ovlaštenima za upis u sudski registar dostaviti posebno uvjerenje koje sadrži podatke o izrečenoj sigurnosnoj mjeri zabrane obavljanja određene dužnosti ili djelatnosti osobi osnivača ili osobi ovlaštenoj za zastupanje i predstavljanje subjekta upisa, kada dobije podatak o izvršnosti te sigurnosne mjere.

(3) Podatke iz stavka 2. ovoga članka u odnosu na obrtnika ili osobu ovlaštenu za zastupanje ili predstavljanje drugih pravnih osoba koje nisu upisane u sudski registar trgovačkih sudova Ministarstvo može posebnim uvjerenjem dostaviti nadležnom tijelu za vođenje registra na njegov zahtjev.

(4) Sudovima, tijelima javne vlasti i ustanovama u postupcima zaštite prava i interesa djece kao i u postupcima povjeravanja određenih poslova i zadataka u radu s djecom mogu se na obrazloženi zahtjev posebnim uvjerenjem dostaviti podaci iz kaznene evidencije o pravomoćno osuđenim osobama koje su počinitelji:

– kaznenih djela iz glave XVII. Kaznenog zakona (»Narodne novine«, br. 125/11.),

– kaznenih djela iz članka 154. stavka 1. točke 2; članka 154. stavka 3., članka 155. stavka 2. i članka 156. stavka 1. Kaznenog zakona (»Narodne novine«, br. 125/11.) kada su počinjena prema žrtvi posebno ranjivoj zbog njezine dobi,

– kaznenog djela iz članka 106. stavka 2. i 3. Kaznenog zakona (»Narodne novine«, br. 125/11.),

– kaznenih djela iz članka 175. stavka 2., članka 178. stavka 3., članka 188. stavka 4. i 5., članka 191. stavka 2., članka 192., članka 193. stavka 2., članka 194., članka 195. stavka 1., stavka 4., stavka 5. i stavka 6., članka 196., članka 197., članka 197.a i članka 198. Kaznenog zakona (»Narodne novine«, br. 110/97., 27/98., 50/00., 129/00., 51/01., 11/03., 190/03., 105/04., 84/05., 71/06., 110/07., 152/08. i 57/11.).

²⁸⁹ Član 19. stav 6. ZOPKER-a

²⁹⁰ Član 17. stav 1. - „Podaci kaznene evidencije iz članka 6. ovoga Zakona brišu se potpuno i trajno iz baze podataka po proteku rokova iz članka 19. stavaka 4., 6. i 7. ovoga Zakona.“

²⁹¹ Član 20. stav 1. ZOPKER-a

temelju kojih bi moglo valjano odlučiti o nastupu rehabilitacije, uputit će podnositelja zahtjeva da zahtjev podnese prvostepenom sudu koji će o tome odlučiti nakon očitovanja nadležnog državnog advokata ako se postupak vodio na njegov zahtjev.²⁹² Ako Ministarstvo ne donese rješenje o rehabilitaciji, osoba čiji se podaci nalaze u kaznenoj evidenciji može tražiti da se utvrdi da je rehabilitacija nastupila po zakonu.²⁹³ Ako Ministarstvo odbije zahtjev ili ne odluči o zahtjevu u roku od 30 dana od podnošenja zahtjeva, osoba ima pravo pokrenuti upravni spor.²⁹⁴ U glavi dva ZOPKER-a je regulisana kaznena evidencija. Kaznenu evidenciju ustrojava i vodi ministarstvo nadležno za pravosuđe koje je ujedno i središnje tijelo za razmjenu tih podataka s drugim državama.²⁹⁵ Evidenciju odgojnih mjera izrečenih maloljetnim osobama i mlađim punoljetnim osobama vodi ministarstvo nadležno za poslove socijalne skrbi.²⁹⁶ Kaznena evidencija vodi se za fizičke i pravne osobe („osobe“) koje su za krivična djela pravosnažno osuđene u Republici Hrvatskoj.²⁹⁷ Kaznena evidencija vodi se i za državljane Republike Hrvatske i za pravne osobe sa sjedištem u Republici Hrvatskoj koje su za krivična djela pravosnažno osuđene izvan Republike Hrvatske, ako su ti podaci dostavljeni Ministarstvu.²⁹⁸ U okviru kaznene evidencije sadržan je i popis pravosnažno osuđenih osoba za krivična djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta i ostalih krivičnih djela iz člana 13. stava 4. ZOPKER-a.²⁹⁹ Kaznena evidencija vodi se pomoću informatičke tehnologije uz zaštitu pristupa i gubitaka unesenih podataka prema posebnim propisima informacijske sigurnosti i zaštite ličnih podataka.³⁰⁰ Upis podataka u kaznenu evidenciju Ministarstvo obavlja na temelju podataka iz pravosnažnih sudskih odluka i drugih akata.³⁰¹ Podatke iz člana 6.³⁰² ZOPKER-a Ministarstvu dostavljaju sudovi, te druga nadležna tijela čije odluke mijenjaju podatke koji se upisuju u kaznenu evidenciju.³⁰³ Kaznionice i zatvori će bez odgađanja dostaviti Ministarstvu podatke o datumu izdržane

²⁹² Član 20. stav 2. ZOPKER-a

²⁹³ Član 21. stav 1. ZOPKER-a

²⁹⁴ Član 21. stav 2. ZOPKER-a

²⁹⁵ Član 3. stav 1. ZOPKER-a

²⁹⁶ Član 3. stav 2. ZOPKER-a

²⁹⁷ Član 4. stav 1. ZOPKER-a

²⁹⁸ Član 4. stav 2. ZOPKER-a

²⁹⁹ Član 4. stav 3. ZOPKER-a

³⁰⁰ Član 5. ZOPKER-a

³⁰¹ Član 7. ZOPKER-a

³⁰² Kaznena evidencija sadržava:

a) podatke o istovjetnosti osuđene osobe, i to u pravilu: ime i prezime, rođeno prezime, osobni identifikacijski broj („OIB“), ime i prezime oca i majke, rođeno prezime majke, datum, mjesto i država rođenja, državljanstvo, prebivalište i boravište, a za pravnu osobu: tvrtka, odnosno puni naziv pravne osobe, sjedište i OIB,

b) podatke o presudi, kaznenom djelu te kaznenopravnim sankcijama, i to: naziv suda, broj i datum donošenja te datum pravomoćnosti presude, vrsta, visina ili trajanje kaznenopravnih sankcija i drugih mjera, podaci o zamjeni kazne zatvora radom za opće dobro na slobodi, odluka o oslobođenju od kazne, podaci o izdržanoj, zastarjeloj i oproštenoj kazni te drugim mjerama,

c) podatke o izmjenama osude, i to: ispravak presude, odluka povodom izvanrednih pravnih lijekova, odluka o zamjeni neplaćene novčane kazne kaznom zatvora, uvjetnom otpustu, amnestiji i pomilovanju te opozivu uvjetne osude ili uvjetnog otpusta.

³⁰³ Član 8 stav 1. ZOPKER-a

kazne ili o datumu isteka kazne, uredi za probaciju o datumu izvršenja rada za opće dobro, a sudovi o datumu plaćanja novčane kazne.³⁰⁴ Nadležno tijelo za pomilovanje dostavit će Ministarstvu podatke o pomilovanju osuđene osobe bez odgađanja.³⁰⁵ Dostavljene podatke Ministarstvo će upisati u bazu podataka kaznene evidencije u najkraćem mogućem roku.³⁰⁶ Nadalje, Ministarstvo osigurava sudovima i državnim odvjetništvima neposredan pristup podacima upisanim u kaznenu evidenciju u odnosu na osobu za koju je započeo kazneni progon.³⁰⁷ Ministarstvo osigurava policiji i državnom odvjetništvu neposredan pristup podacima o pravosnažno osuđenim osobama, radi sprječavanja, otkrivanja i progona kaznenih djela.³⁰⁸ Ministar unutarnjih poslova i Glavni državni odvjetnik Republike Hrvatske posebnom odlukom određuje osobe ovlaštene za neposredan pristup navedenim podacima.³⁰⁹ Nitko nema pravo zahtijevati od građana da podnesu dokaze o svojoj osuđivanosti ili neosuđivanosti.³¹⁰ Iznimno, kada se radi o zasnivanju radnog odnosa ili povjeravanju poslova čije obavljanje podrazumijeva redovite kontakte s djecom, poslodavac može, uz saglasnost osobe za koju se podaci traže, zatražiti izdavanje posebnog uvjerenja o podacima iz člana 13. stav 4. ZOPKER-a.³¹¹ Osoba ima pravo tražiti podatke iz kaznene evidencije za sebe ako su joj ti podaci potrebni radi ostvarivanja nekog prava u inostranstvu ili u međunarodnoj organizaciji.³¹² Podaci kaznene evidencije iz člana 6. ZOPKER-a brišu se potpuno i trajno iz baze podataka po proteku rokova iz člana 19. stavova 4., 6. i 7. ZOPKER-a.³¹³ Podaci iz kaznene evidencije brišu se na temelju rješenja o rehabilitaciji tijela nadležnog za vođenje kaznene evidencije, na osnovu pravosnažne sudske odluke o rehabilitaciji i na osnovu odluke tijela nadležnog za davanje amnestije ili pomilovanja kojom se daje prijevremena rehabilitacija.³¹⁴ Ministarstvo će o činjenici brisanja podataka iz kaznene evidencije za pravnu osobu obavijestiti sudski ili drugi registar u koji je ta pravna osoba upisana.³¹⁵

Diskusija o potrebi i opravdanosti uvođenja registra učinitelja seksualnih delikata na štetu djece, poznat pod imenom „registrom pedofila“, na neki je način riješena donošenjem ZOPKER-a koji predviđa regulisanje i popisa učinitelja krivičnih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece tako da se nalaze u krivičnim evidencijama i u njima ostaju upisani dvostruko duže nego ostali učinitelji krivičnih djela, a podatke o tome ko je učinitelj tih djela može dobiti krug ovlaštenika koji je vrlo općenito određen odredbom člana 13. stav 4. ZOPKER-a. Smatra se da je obaveza uvođenja tog popisa i njegove regulacije u ZOPKER-u preuzeta ratifikacijom Konvencije Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Konvencija)³¹⁶ iz 2011. godine, tačnije

³⁰⁴ Član 8 stav 2. ZOPKER-a

³⁰⁵ Član 8 stav 3. ZOPKER-a

³⁰⁶ Član 8 stav 4. ZOPKER-a

³⁰⁷ Član 9 stav 1. ZOPKER-a

³⁰⁸ Član 9 stav 2. ZOPKER-a

³⁰⁹ Član 9 stav 3. ZOPKER-a

³¹⁰ Član 14 stav 1. ZOPKER-a

³¹¹ Član 14 stav 2. ZOPKER-a

³¹² Član 14 stav 3. ZOPKER-a

³¹³ Član 17 stav 1. ZOPKER-a

³¹⁴ Član 17 stav 2. ZOPKER-a

³¹⁵ Član 17 stav 3. ZOPKER-a

³¹⁶ Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, dostupno na http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/children/Source/LanzaroteConvention_hr1.pdf (23.03.2022.)

odredbom člana 37. Konvencije, koja u stavu 1. glasi: „S ciljem sprječavanja i kaznenog progona kaznenih djela utvrđenih u skladu s ovom Konvencijom, svaka će stranka usvojiti potrebne zakonodavne ili druge mjere za prikupljanje i pohranu, u skladu s relevantnim odredbama o zaštiti osobnih podataka i drugim relevantnim pravilima i jamstvima koje propisuje unutarnje pravo, podataka vezanih uz identitet i genetički profil (DNK) osoba osuđenih za kaznena djela utvrđena u skladu s ovom Konvencijom.“

Obaveza koja se može iščitati iz odredbe jest da se prvenstveno iz preventivnih razloga u nacionalnim zakonodavstvima treba predvidjeti mogućnost prikupljanja i pohrane podataka o učiniteljima krivičnih djela iz kataloga koji je određen članovima 18. do 23. predmetne Konvencije, a u te bi podatke ulazili podaci o identitetu i genetskom profilu osuđenika za ta krivična djela.³¹⁷ U *Explanatory report* uz Konvenciju navedeno je da se ta obaveza odnosi na podatke o genetskom profilu koji su dobiveni iz DNK, a ne i na sam uzorak DNK.³¹⁸ Centar za forenzična ispitivanja, istraživanja i vještačenja „Ivan Vučetić“ pri Ministarstvu unutrašnjih poslova,³¹⁹ kojem je jedna od osnovnih djelatnosti izuzimanje tragova sa mjesta počinjenja krivičnih djela i pohrana takvih podataka kako bi dobili relevantan materijalni dokaz u krivičnom postupku, zasigurno posjeduje neki oblik registra DNK profila i osoba kojima pripada, pa bi se shodno tome moglo zaključiti da je u tome obaveza preuzeta ratifikacijom Konvencije ispunjena te je pitanje je li potreban i poseban popis počinitelja krivičnih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u okviru kaznenih evidencija. Argument da je bilo potrebno uvođenje takvog popisa išao bi u prilog omogućavanja dobivanja podatka iz kaznene evidencija dosta širokom krugu ovlaštenika u poslovima povjeravanja skrbi nad djecom, s ciljem sprječavanja počinjenja seksualnih krivičnih djela na štetu djece. Međutim, tim registrom samo bi se djelimično ostvarila ova svrha.³²⁰ Za veću efikasnost trebalo bi propisati i neke posebne obaveze učiniteljima takvih krivičnih djela: da se javljaju u određenom periodu socijalnom radniku, da javljaju promjene prebivališta, dobivanje zaposlenja i slično, u kombinaciji sa sigurnosnim mjerama, naročito sigurnosnom mjerom zaštitnog nadzora po punom izvršenju kazne zatvora, koja je predviđena u članu 76. KZ.³²¹ Treba istaknuti da nama nije poznato da su provedena istraživanja koja bi pokazivala učinkovitost takvog registra,³²² to više što se u nekim zemljama, primjerice SAD, uvođenje registra, i to otvorenog tipa, pokazalo kao ne baš najbolje rješenje.

Temelj za vođenje popisa učinitelja krivičnih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece implicitno je sadržan u članu 13. stav 4. ZOPKER-a, u kojem se navodi da se „sudovima, tijelima javne vlasti i ustanovama u postupcima zaštite prava i interesa djece kao i u postupcima povjeravanja određenih poslova i zadataka u radu s djecom“ temeljem obrazloženog zahtjeva koji podnose mogu dostaviti podaci o učiniteljima krivičnih djela koja su taksativno nabrojena u ovom stavu, odnosno ako su počinitelji krivičnih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta iz glave XVII. KZ-a, teških

---

³¹⁷ A. Kurtović Mišić, M. Dragičević Prtenjača, V. Strinić, (2012), „Novosti kod instituta pomilovanja pravnih posljedica osude, rehabilitacije i davanja podataka iz kaznene evidencije“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 19, broj 2/2012, str. 726.

³¹⁸ Explanatory report uz Konvenciju Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, 243. dostupno na: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/201.htm> (23.03.2022.)

³¹⁹ Od 1998. godine Centar za forenzična ispitivanja punopravni je član ENFSI-a (European Network of Forensic Science Institutes) – krovne organizacije nacionalnih forenzičnih instituta Europe, koja okuplja ukupno 56 članica iz gotovo svih država Europe, vidi: A. Kurtović Mišić, M. Dragičević Prtenjača, V. Strinić, (2012), *op.cit.*, str. 726.

³²⁰ A. Kurtović Mišić, M. Dragičević Prtenjača, V. Strinić, (2012), *op.cit.*, str. 727.

³²¹ *Ibid*

³²² K. Turković (2008), Baza podataka prema Konvenciji Vijeća Europe o zaštiti djece od spolnog zlostavljanja i iskorištavanja i neki primjeri i rješenja iz stranih zakonodavstava, Baza podataka o počiniteljima spolnih delikata na štetu djece - zbornik priopćenja sa stručne rasprave, Zagreb, str.18.

kaznenih djela protiv spolne slobode kada su počinjena prema žrtvi posebno ranjivoj zbog njezine dobi,³²³ bludnih radnji iz člana 155. stava 2. KZ-a, spolnog uznemiravanja³²⁴ kada su počinjeni prema žrtvi posebno ranjivoj zbog njezine dobi, trgovanja ljudima iz članka 106. stavova 2. i 3. KZ-a.

Popis učinitelja krivičnih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece, prema pravilima koja su određena ZOKPER-om, bio bi poluotvoreni tip registra te bi se ovlaštenicima za dobivanje podatka iz kaznene evidencije davalo posebno uvjerenje.³²⁵ Zatvoreni tip registra podrazumijeva da se podaci iz kaznene evidencije o osobama koje su počinile seksualna kaznena djela na štetu djece daju samo tijelima kaznenog progona i sudovima, dok je kod poluotvorenog tipa krug ovlaštenika širi pa se pod određenim uvjetima i zbog određene svrhe podaci mogu davati i osobama na koje se odnose ili čak i nekim trećim fizičkim ili pravnim osobama.³²⁶ Potpuno otvoreni tip registra usvojen je u SAD-u donošenjem Megan's Law 1994. godine,³²⁷ koji je stupio na snagu 1996. godine, kada se započelo sa liberalizacijom pristupa registrima koji su sadržavali podatke o počiniteljima seksualnih krivičnih djela, što je kulminiralo 2004. godine kada su registri postali dostupni javnosti putem interneta. Takva liberalizacija pristupa podacima registru o počiniteljima seksualnih krivičnih djela započela je sa donošenjem triju federalnih akata koji su nazvani prema žrtvama tih krivičnih djela. Jedan je *Jacob Wetterling Crimes Against Children and Sexually Violent Offender Registration Act iz 1994. godine* ili skraćeno *The Wetterling Act*, koji je bio inkorporiran u *Federal Violent Crime Control and Law Enforcement Act iz 1994. godine*, drugi je *Megan's Law iz 1994. godine; 1996. godine donesena je federalna verzija Megan's Law*, a treći je *Pam Lychner Sexual Offender Tracking and Identification Act iz 1996. godine* ili skraćeno *The Lychner Act*.³²⁸ U tih gotovo dvadesetak godina od kada se takav pristup usvojio u SAD-u pokazale su se i vrlo negativne strane takvog rješenja, jer su pojedinci počeli uzimati pravdu u svoje ruke.³²⁹

Rehabilitacija učinilaca krivičnih djela u Srbiji

Imajući u vidu da je u Srbiji na snazi Krivični zakonik³³⁰ ("KZRS") u nastavku će tema rehabilitacije biti obrađena u okviru KZRS kao aktuelno važećeg propisa. Rehabilitacija, prestanak pravnih posljedica osude i davanje podataka iz kaznene evidencije je regulisano u glavi devetoj KZRS-a, dok glava osam reguliše pravne posljedice osude. Opšti pojam rehabilitacije podrazumijeva da se rehabilitacijom briše osuda i prestaju sve njene pravne posljedice, a osuđeni se smatra neosuđivanim.³³¹ Rehabilitacija nastaje ili na osnovu samog zakona (zakonska rehabilitacija) ili po molbi osuđenog lica na osnovu sudske odluke (sudska rehabilitacija).³³² Rehabilitacijom se ne dira u

---

³²³ Član 154. stav 1. tačka 2.; 154. stav 2., 154. stav 3. KZ

³²⁴ Član 156. stav 1. KZ

³²⁵ A. Kurtović Mišić, M. Dragičević Prtenjača, V. Strinić, (2012), *op.cit.*, str. 731.

³²⁶ D. Derenčinović, A.M. Getoš, M. Dragičević Prtenjača (2008), Uvjetna sloboda u zatvoru bez zidova - kaznenopravna i kriminološka analiza zahtjeva za „liberalizacijom“, pristupa kaznenoj evidenciji, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol.15, br. 2, str.1009.

³²⁷ Vidi: <https://www.pameganslaw.state.pa.us/Home/TermsAndConditions> (23. 03. 2022.)

³²⁸ A. Kurtović Mišić, M. Dragičević Prtenjača, V. Strinić, (2012), *op.cit.*, str. 731.

³²⁹ *Ibid.*

³³⁰ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019

³³¹ Član 97. stav 1. KZRS-a

³³² Član 97. stav 2. KZRS-a

prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi.³³³ Zakonska rehabilitacija se daje samo licima koja prije osude na koju se odnosi rehabilitacija nisu bila osuđivana ili koja su se po zakonu smatrala neosuđivanim.³³⁴ Zakonska rehabilitacija nastaje, ako³³⁵ 1) lice koje je oglašeno krivim, a oslobođeno od kazne ili kojem je izrečena sudska opomena, u roku od godinu dana od pravnosnažnosti presude, odnosno rješenja ne učini novo krivično djelo; 2) lice kojem je izrečena uslovna osuda, u vreme provjeravanja i u roku od godinu dana po isteku roka provjeravanja, ne učini novo krivično djelo; 3) lice koje je osuđeno na novčanu kaznu, kaznu rada u javnom interesu, oduzimanja vozačke dozvole ili kaznu zatvora do šest meseci, u roku od tri godine od dana kad je ta kazna izvršena, zastarjela ili oproštena, ne učini novo krivično djelo; 4) lice koje je osuđeno na kaznu zatvora preko šest meseci do jedne godine, u roku od pet godina od dana kad je ta kazna izvršena, zastarjela ili oproštena, ne učini novo krivično djelo i 5) lice koje je osuđeno na kaznu zatvora preko jedne do tri godine, u roku od deset godina od dana kad je ta kazna izvršena, zastarjela ili oproštena, ne učini novo krivično djelo. Bitno za naglasiti je da zakonska rehabilitacija ne nastaje ako sporedna kazna još nije izvršena ili ako još traju mjere bezbjednosti.³³⁶

Kada je riječ o sudskoj rehabilitaciji, ona se može dati licu koje je osuđeno na kaznu zatvora preko tri do pet godina, ako u roku od deset godina od dana kad je ta kazna izdržana, zastarjela ili oproštena ne učini novo krivično djelo.³³⁷ U prethodno spomenutom slučaju, sud će dati rehabilitaciju ako nađe da je osuđeno lice svojim vladanjem zaslužilo rehabilitaciju i ako je, prema svojim mogućnostima, naknadilo štetu prouzrokovanu krivičnim djelom, pri čemu je sud dužan da uzme u obzir i sve druge okolnosti od značaja za davanje rehabilitacije, a posebno prirodu i značaj djela.³³⁸ Isto kao i kod zakonske rehabilitacije, sudska rehabilitacija ne može se dati ako sporedna kazna još nije izvršena ili ako još traju mjere bezbjednosti.³³⁹ Licu koje je više puta osuđivano sud može dati rehabilitaciju samo ako su ispunjeni uslovi iz članova 98. i 99. KZRS-a u pogledu svakog krivičnog djela za koje je osuđeno. Pri ocjeni da li će u ovakvom slučaju dati rehabilitaciju sud će uzeti u obzir okolnosti iz člana 99. stav 2. KZRS-a.³⁴⁰ Sadržaj i davanje podataka iz kaznene evidencije podrazumijeva nekoliko stvari. Kaznena evidencija sadrži lične podatke o učiniocu krivičnog djela, o krivičnom djelu za koje je osuđen, podatke o kazni, uslovnoj osudi, sudskoj opomeni, oslobođenju od kazne i oproštenoj kazni, kao i podatke o pravnim posljedicama osude. U kaznenu evidenciju se unose i kasnije izmjene podataka sadržanih u kaznenoj evidenciji, podaci o izdržavanju kazne, kao i poništenje evidencije o pogrešnoj osudi.³⁴¹ Podaci iz kaznene evidencije mogu se dati samo sudu, javnom tužiocu i policiji u vezi sa krivičnim postupkom koji se vodi protiv lica koje je ranije bilo osuđeno, organu za izvršenje krivičnih sankcija i organu koji učestvuje u postupku davanja amnestije, pomilovanja, rehabilitacije ili odlučivanja o prestanku pravnih posljedica osude, kao i organima starateljstva, kad je to potrebno za vršenje poslova iz njihove nadležnosti. Podaci iz kaznene evidencije mogu se dati i drugim državnim organima koji su nadležni za otkrivanje i sprečavanje izvršenja krivičnih djela, kada je to posebnim zakonom propisano.³⁴²

---

³³³ Član 97. stav 3. KZRS-a

³³⁴ Član 98. stav 1. KZRS-a

³³⁵ Član 98. stav 2. KZRS-a

³³⁶ Član 98. stav 3. KZRS-a

³³⁷ Član 99. stav 1. KZRS-a

³³⁸ Član 99. stav 2. KZRS-a

³³⁹ Član 99. stav 3. KZRS-a

³⁴⁰ Član 100. KZRS-a

³⁴¹ Član 102. stav 1. KZRS-a

³⁴² Član 102. stav 2. KZRS-a

Podaci iz kaznene evidencije mogu se, na obrazložen zahtjev, dati i državnom organu, preduzeću, drugoj organizaciji ili preduzetniku, ako još traju pravne posljedice osude ili mjere bezbjednosti i ako za to postoji opravdani interes zasnovan na zakonu.³⁴³ Niko nema prava da traži od građanina da podnosi dokaz o svojoj osuđivanosti ili neosuđivanosti,³⁴⁴ dok se građanima, na njihov zahtjev, mogu davati podaci o njihovoj osuđivanosti ili neosuđivanosti.³⁴⁵ Također, KZRS propisuje da se podaci o brisanoj osudi ne mogu nikom dati.³⁴⁶

Zaključak

Sušтина rehabilitacije se ogleda u tome da se njome obezbjedi licu koje je osuđivano, da mu ranija osuda za izvršeno krivično djelo u kasnijem redovnom životu pravno ni u čemu ne smeta. U interesu cijelog društva je skidanje etikete osuđivanosti i reintegracija osuđenog lica u društvenu zajednicu. Nastupanjem rehabilitacije osuđeni stiče sva prava kao i ostali građani i smatra se neosuđivanim. Rehabilitovano lice ima pravo poricati raniju osuđivanost i zbog toga ne može biti pozvan na odgovornost, niti može imati bilo kakve pravne posljedice, a u službenim ispravama se ne spominje njegova osuda. Rehabilitacijom se stimulira osuđenik da se dobro vlada nakon izdržane kazne i da ubuduće ne vrši krivična djela. Slijedeći navedeni pravac argumentacije, krivična zakonodavstva Hrvatske i Srbije mogla bi se posmatrati kao "blago" razvijenija u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. Međutim, praksa u ove tri zemlje na polju rehabilitacije, posljedica osude kao i brisanja krivičnih djela iz kaznenih evidencija je pokazala da je potrebno dosta više pažnje posvetiti ovoj temi, budući da se radi o veoma važnom krivičnopravnom institutu.

Literatura

Knjige i članci

1. Anita Kurtović Mišić, Marta Dragičević Prtenjača, Višnja Strinić, (2012), „Novosti kod instituta pomilovanja pravnih posljedica osude, rehabilitacije i davanja podataka iz kaznene evidencije“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 19, broj 2/2012;
2. Borislav Petrović, Dragan Jovašević, Amila Ferhatović (2016), „Krivično pravo II“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo;
3. Davor Derenčinović, Anna-Maria Getoš, Marta Dragičević Prtenjača (2008), Uvjetna sloboda u zatvoru bez zidova - kaznenopravna i kriminološka analiza zahtjeva za „liberalizacijom“, pristupa kaznenoj evidenciji, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol.15, br. 2, str.1009.;
4. Dušan Jakovljević (1990), „Rehabilitacija u krivičnom pravu“, IDP „Naučna knjiga“ Beograd;
5. Hajrija Sijerčić-Čolić (2012), „Krivično procesno pravo, Knjiga II, Tok redovnog krivičnog postupka i posebni postupci“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo;
6. Ksenija Turković (2008), Baza podataka prema Konvenciji Vijeća Europe o zaštiti djece od spolnog zlostavljanja i iskorištavanja i neki primjeri i rješenja iz stranih zakonodavstava, Baza podataka o počiniteljima spolnih delikata na štetu djece - zbornik priopćenja sa stručne rasprave, Zagreb;
7. Velinka Grozdanić, Marissabell Škorić (2009), „Uvod u kazneno pravo – Opći dio“, Organizator d.o.o. Zagreb, Zagreb.
8. Miloš Babić, Ljiljana Filipović, Ivanka Marković i Zdravko Rajić Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Knjiga I, Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija, 2005.

---

³⁴³ Član 102. stav 3. KZRS-a

³⁴⁴ Član 102. stav 4. KZRS-a

³⁴⁵ Član 102. stav 5. KZRS-a

³⁴⁶ Član 102. stav 6. KZRS-a

Zakonoski akti

1. Krivični zakon Bosne i Hercegovine ("Sl. glasnik BiH", br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021);
2. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine ("Sl. novine FBiH", br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017);
3. Krivični zakonik Republike Srpske ("Sl. glasnik RS", br. 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021 i 89/2021);
4. Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine ("Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 19/2020 – prečiš. tekst);
5. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine ("Sl. glasnik BiH", br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 - dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018);
6. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine ("Sl. novine FBiH", br. 35/2003, 56/2003 - ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020);
7. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske ("Sl. glasnik RS", br. 53/2012, 91/2017, 66/2018 i 15/2021);
8. Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine ("Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 34/2013 - prečišćen tekst, 27/2014, 3/2019 i 16/2020);
9. Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini (2005), Knjiga I, Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija.
10. Kazneni zakon Republike Hrvatske, „Narodne novine“, broj 110/97, 27/98, 50/00 – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03 – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08, 57/11, 77/11 - OUSRH, 125/11;
11. Kazneni zakon Republike Hrvatske, „Narodne novine“, prečišćeni tekst zakona, broj 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21;
12. Zakon o pravnim posljedicama osude, kaznenoj evidenciji i rehabilitaciji Republike Hrvatske, „Narodne novine“, broj 143/12, 105/15, 32/17;
13. Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, dostupna na http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/children/Source/LanzaroteConvention_hr1.pdf;
14. Explanatory report uz Konvenciju Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, 243, dostupno na <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/201.html>
15. Krivični zakonik Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, broj 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019;
16. Slučajevi iz prakse, dostupno na: <https://www.besplatnapravnaedukacija.rs/kategorija/krivcnopravo/rehabilitacija/page/2/>

REHABILITATION OF PERPETRATORS OF CRIMINAL OFFENSES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, THE REPUBLIC OF CROATIA AND THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: *Rehabilitation represents the right of a convicted person to be considered a person who has not committed a criminal offense after a certain period of time has passed since serving the sentence, and under conditions determined by law. So, the purpose of rehabilitation is to stop the negative effect of the legal consequences of the conviction, and in this way to make the ex-convict equal in all rights with other citizens. In the paper, the authors talk about the concept, types and historical development of the rehabilitation system. They indicate problems related to rehabilitation, as well as differences compared to similar criminal justice institutes, which can create confusion in the understanding of this institute. In the largest part of the work, they give an overview of the current solutions in the regulations of Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia and the Republic of Serbia, emphasizing important similarities and differences between the aforementioned solutions and pointing to specific institutes, criminal records and special registers of specific perpetrators of certain criminal acts.*

Keywords: *rehabilitation, convicted persons, Bosnia and Herzegovina, Republic of Serbia, Republic of Croatia, regulations, practice*

OTROCI IN ZASVOJENOST V DRUŽINI³⁴⁷

*Nataša Rijavec Klobučar³⁴⁸, doc. dr.
Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta*

*Janez Simonič
student volunteer in Družinsko središče RONA, Novo mesto*

Povzetek: *Zasvojenost je velik javnozdravstveni in družbeni problem. Zapleti zaradi zasvojenosti se lahko pojavljajo v javni ali zasebni sferi. V družini, v kateri so starši odvisniki od substanc, se družinska dinamika spremeni in razvijejo se spremljajoči pojavi, ki so škodljivi za psihosocialni razvoj otroka, posledice tega pa so vidne tudi v odraslosti. Pri številnih otrocih se pokaže povečano tveganje za razvoj težav na čustvenem, socialnem, vedenjskem in kognitivno-učnem področju, posledice pa so vidne tudi v njihovi odrasli dobi. V raziskavi smo preverjali, kakšna je povezanost med zlorabo substanc v izvorni družini in nekaterimi okoliščinami ter vidiki doživljanja v otroštvu (zloraba substanc, ocena funkcionalnosti družinskega življenja) in v odraslosti (zasvojenost, doživljanje osebnih problemov in moči, regulacija čustev). Rezultati raziskave, v katero je bilo vključenih 465 udeležencev, kažejo, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, slabša je bila njena funkcionalnost in več je bilo v otroštvu različnih oblik zlorabe in zanemarjanja. Obstaja tudi statistično pomembna povezanost med zlorabo substanc v izvorni družini in več težav z zlorabo substanc v odraslosti, doživljanjem nižje funkcionalnosti v odraslosti (več individualnih problemov in manj moči) ter več težavami pri regulaciji čustev. Otroci zasvojenih staršev so zaradi obremenjujočih okoliščin v otroštvu bolj ranljivi za razvoj zapletov v otroštvu in odraslosti, zato je utemeljena in smiselna potreba po psihosocialni in terapevtski podpori, ki bo upoštevala področja, ki so v teh okoliščinah najbolj izpostavljena in prizadeta.*

Ključne besede: *zasvojenost, družina, zloraba, razvoj otroka, odnosi*

Pomen družine in družinskih odnosov za otrokov razvoj

Razvoj posameznika od zgodnjega otroštva poteka v različnih socialnih kontekstih, v prvih letih življenja je pri tem posebno pomembno družinsko okolje. Družina je čustveno-socialni sistem, v katerem člani poleg krvnega sorodstva povezuje tudi medosebna čustvena navezanost, za katero je pomembno, da ustvarja varno in sprejemajoče okolje, v katerem bo vsak družinski član lahko čutil pripadnost, zadovoljeval svoje potrebe ter se razvijal in rasel v samostojno in zdravo osebnost (Kompan Erzar, 2003). V družini se v odnosih med člani oblikuje svojstvena dinamika, ki ustvarja posebno čustveno klimo, ta pa zaznamuje posameznikov razvoj (Wong, 2012).

Še posebej pomembno vlogo imajo te dimenzije pri razvoju otrok. V družini otrok pridobiva nove izkušnje o življenju, se vzgaja in socializira. Raziskave družinske klime in vzdušja kažejo, da otroci, ki so živeli v čustveno toplih družinah, stopajo v svet z večjim zaupanjem. Zaradi dobre izkušnje, ki so jo imeli doma, se lahko bolj brezskrbno podajajo v iskanje svojih življenjskih izzivov in ustvarjajo bolj stabilne čustveno intimne odnose. Nasprotno pa otroci, ki so živeli v hladnih družinah, iščejo svoje

---

³⁴⁷ Doseženi rezultati so nastali v okviru projekta št. J5-2570, ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

³⁴⁸ natasa.rijavecklobucar@teof.uni-lj.si

mesto v svetu z veliko več strahu in nezaupanja (Choi, 2012). Dobra družinska klima in odnosi s starši že v najzgodnejšem obdobju otrokovega življenja so nenadomestljivi za njegov zdrav razvoj. Pri tem je pomembna zlasti odzivna in rahločutna starševska drža, ob kateri se otrok čuti opaženega, sprejetega in varnega (Gerhard, 2004). Ob starših, ki so uglašeni z otrokom, odzivni, ljubeči in pozorni, otrok lahko razvija samozavedanje in pozitivno podobo o sebi (Beebe et al., 2012; Siegel, 2014). Te okoliščine pa se zelo težko vzpostavijo, če v družini vladajo konfliktnost, napetosti, nasilje in zlorabe, pritiski zaradi družbenih in poklicnih zahtev, odtujenost, bolezniness itd. Zelo slabe razmere za razvoj so tudi v družinah, ki se znajdejo v začaranem krogu različnih zasvojenosti. Še posebej težavna okoliščina je zasvojenost staršev.

Okoliščine ob zlorabi substanc in zasvojenosti v družini

Uživanje različnih psihogenih substanc (alkohol, droge, zdravila) se giblje na kontinuumu od neproblematične socialne rabe do zlorabe in zasvojenosti (Straussner, 2004). Čeprav ni jasne opredelitve, ki bi razlikovala med »rabo« in »zlorabo«, je vsaka raba po svoje problematična. Zloraba substanc je kontinuirana raba substanc ne glede na to, da posameznik zaradi nje doživlja socialne, psihološke ali fizične probleme (Ashenberg Straussner, 2011). Ponavljajoča se škodljiva raba substanc vodi v sindrom zasvojenosti, ki jo zaznamujejo vedenjski, kognitivni in psihični simptomi; med njimi so močna potreba po substanci, težave pri kontroliranju njene rabe, nadaljevanje z rabo substance kljub škodljivim učinkom, dajanje prioritete substanci pred drugimi obveznostmi in aktivnostmi, povečana toleranca (vedno več substance za enak učinek) in včasih odtegnitveni simptomi (Svetovna zdravstvena organizacija, 2007). Zasvojenost s substancami sega od šibke do hude. Je kronična bolezen možganov, saj jih preoblikuje in posledično spremeni posameznikovo osebnost (Urschel, 2009). Zasvojenost zaznamuje človekovo fizično in duševno zdravje, prav tako pa tudi funkcioniranje v družbi ter v odnosih. Njene posledice so tako večplastne. Zasvojenost se ne začne niti ne konča pri osebi, ki zlorablja substance. Njene posledice se širijo v vso družbo (delovno okolje, šola, zdravstvo in socialno varstvo, pravni sistem), ki nosi breme teh posledic, prav tako pa v zasebno okolje. V družini, v kateri se pojavita zloraba substanc in zasvojenost pri enem družinskem članu, to pušča globoke in pomembne posledice na preostalih članih družine. Pri tem najbolj trpijo otroci oseb, ki zlorablja substance (Ashenberg Straussner, 2011).

Prevalenca zlorabe substanc v družinskem okolju je po različnih podatkih precej visoka. V ZDA naj bi 11 % otrok odraščalo v družini, ki ima zgodovino zlorabe substanc ali pa je odrasla oseba zasvojena z njimi (Child Welfare League of America, 2004). Pri tem ni problematična le sama zloraba substanc pri starših, ampak predvsem to, da se v povezavi s tem pogosteje razvijejo še dodatne obremenilne okoliščine, ki vplivajo na otrokov razvoj. Kontinuirana zloraba substanc pri skrbnikih lahko vpliva na njihovo sposobnost, da bi skrbeli za otroke. Ti starši so navadno manj funkcionalni in imajo več osebnih težav, večkrat se pojavijo tudi različne oblike psihopatologije (pogosti sta tesnoba in depresija), zato so tudi pogostejši zapleti v starševstvu in odnosu z otrokom. Obenem pa imajo tudi več težav pri celostni skrbi zase in za družino (v teh družinah je več revščine, nevarnih in tveganih vedenj, zanemarjanje in zlorabe otrok, nasilja) (Solis et al., 2012). Družine z zasvojenostjo staršev se tako pogosto spopadajo s problemi v komunikaciji, konflikti, kaosom in nepredvidljivostjo, sporočila otrokom so nekonsistentna, porušijo se navade in družinske tradicije ter pravila in meje, veliko je čustvenih, fizičnih in spolnih zlorab (Lam in O'Farrell, 2011).

V odnosu med staršema, kjer eden ali oba zlorabljata substance, je navadno več težav (več je nezadovoljstva, stresa, nestabilnosti, pogostejše so ločitve, višji sta prevalenca in pogostost verbalne agresije), kar prizadene tudi otroke. Starševski konflikti imajo lahko različne oblike. V najbolj uničujoči obliki se izražajo kot fizično nasilje med staršema. Družinski člani v teh okoljih doživljajo strah in so lahko tudi sami žrtve, saj z nasiljem v partnerskem odnosu velikokrat sovpadajo tudi fizično nasilje nad otroki (Lam in O'Farrell, 2011). Vse to vpliva na občutek varnosti v družini in zato povečuje tudi tveganje za razvoj težav pri otrocih (Moretti et al., 2006).

Otroci staršev, ki zlorablja substance, so večkrat žrtve zlorablajočega vedenja staršev, h kateremu spadajo tudi fizična in spolna zloraba ter zanemarjanje. Med zaznanimi zlorabami otrok naj bi jih bilo

od 40 do 80% primerov iz družin, v katerih starši zlorablajo substance. Pri teh otrocih je 2,7-krat več verjetnosti za fizično ali spolno zlorabo in 4,2-krat večja možnost, da bodo doživeli zanemarjanje kot pri otrocih, katerih starši ne zlorablajo substanc (Solis et al., 2012). Z zlorabo substanc pri starših je povezan tudi incest in drugi tipi spolnih zlorab. Približno dve tretjini tistih, ki so zagrešili incest, npr. poročata o tem, da so segli po alkoholu tik pred zlorabo (Lander et al., 2013).

Zloraba substanc pri starših vpliva tudi na kakovost starševstva. Konfliktne interakcije v partnerstvu se kažejo tudi v stilu, kako starša komunicirata in delujeta v vsakodnevnih situacijah, tudi z otrokom. Zelo pogosta je v teh okoljih negativna komunikacija, ki je polna kritičnosti in številnih oblik obsojanja, kritiziranja, pritožb, nerganja (Lam in O'Farrell, 2011). Ti starši so do svojih otrok manj odzivni in izražajo manj topline, spodbude in vključevanja v interakciji z otroki. Večkrat tudi uporabljajo avtoritaren, preveč vpleten starševski stil, so bolj grobi, ukazovalni in kaznovalni v discipliniranju in izvajajo manj starševskega nadzora. Pri njih je tudi več negativne afektivnosti, manj senzitivnosti, manj pozitivne spodbude in nižja kvaliteta ter frekvenca verbalizacije v interakcijah. Njihovi adolescentni otroci imajo več konfliktov s starši in doživljajo manj starševske podpore (Eiden et al., 2002; Solis et al., 2012), značilno pa je tudi manj neodobravanja uživanja substanc pri mladostnikih (Lam et al., 2007; Stranger et al., 2004).

Starši, ki zlorablajo substance, imajo spremenljivo razpoloženje, saj so omamljeni ali pa večino časa okrevaljo od učinkov substanc, zato zgrešijo priložnosti, da bi z otrokom gradili zdravo navezanost. Posledično bo zato oškodovan sistem navezanosti, ki je zgrajen na številnih drobnih recipročnih interakcijah z osebo navezanosti. Brez zdravega sistema navezanosti je otrok veliko bolj ranljiv za stres, saj ne more razviti pravih strategij za njegovo regulacijo, prav tako bo lahko imel težave pri oblikovanju zdrave navezanosti v drugih odnosih (Gerhard, 2004).

Mnogi starši, ki zlorablajo substance, imajo težave z neposredno komunikacijo. Številne teme so prikrite in se o njih ne razpravlja. Otroci tako ostanejo sami v svojem svetu, kjer ne najdejo pravih odgovorov na svoja doživljanja. Pogosta čustva, ki jih ti otroci doživljajo, so tesnoba, strah, depresija, krivda, sram, osamljenost, zmeda in jeza. Lahko verjamejo, da so oni povzročili zasvojenost pri starših, ali pa se morda od njih pričakuje, da bodo dejstvo o zlorabi substanc ohranjali skrito pred drugimi v družini in skupnosti. Starševska nerazpoloženost, pozabljivost, pretirano ukvarjanje z lastnimi težavami lahko ustvarijo kaotično in nestrukturirano ter nepredvidljivo okolje, ki otroke pušča same, da ugibajo in sprašujejo, kaj se bo zgodilo zdaj in kaj je normalno (Lander et al., 2013). Meje v teh družinskih sistemih so porušene. V zdravi družini meje ločujejo starševski podsistem od otroškega. V družini z zasvojenostjo staršev so meje okoli starševskega in otroškega podsistema običajno prepustne in starševski podsistem ne deluje kot kohezivna enota. Zunanje meje pri teh družinah pa so navadno toge, da zloraba substanc ostaja družinska skrivnost. Zaradi porušenja medgeneracijskih razmejitev se mnogokrat pojavijo spremembe v družinskih vlogah (Ashenberg Straussner, 2011). Številni otroci v teh družinah razvijejo vlogo postaršenelega otroka. To se pojavi, ko skrbnik ni zmožen nasloviti razvojnih potreb otroka in otrok začne biti starš samemu sebi in morda mlajšim sorojencem, preden je za to razvojno dozorel (Pasternak in Schier, 2012).

Ranljivost otrok zasvojenih staršev

Otroci staršev, ki zlorablajo substance, kažejo večje tveganje za razvoj negativnih posledic, kot smo že omenili, pa so vidiki tveganja bolj povezani z dejavniki, ki se pojavijo ob starševski zasvojenosti (npr. depresija, konflikti) kot pa s samo zlorabo substance (Solis et al., 2012). Raziskave dosledno potrjujejo, da imajo otroci, ki živijo z zasvojenimi starši, večje tveganje za razvoj številnih problemov, kot je depresija in tesnoba, slabo dojemanje sebe, pozunanjene simptome, težave v šoli in povečano tveganje za uživanje alkohola in drog (Blanchard et al., 2002; Catalano et al., 2002; Drucker in Greco-Vigorito, 2002; King et al., 2003). Seveda pa je treba upoštevati, da vsi otroci staršev, ki zlorablajo substance, nimajo težav; nekateri razvijejo tudi odpornost in stabilnost. K temu na različne načine prispevajo različni dejavniki v takšni družini, npr. ali substance zlorablja oče, mati, ali oba; kako kakovostna je navezanost med staršem in otrokom; kako se je sposoben spoprijemati s težavami starš, ki ni zasvojen; koliko je star otrok, ko se pojavi starševa zasvojenost ali ko je najbolj problematična;

kakšno je fizično in psihično stanje starša ali drugih družinskih članov (npr. depresija, osebnostne motnje); koliko so dosegljivi funkcionalni člani razširjene družine in drugi podporni sistemi; ali so otroci izpostavljeni spolni in fizični zlorabi; kakšni so ekonomski in zdravstvenovarstveni viri družine; kakšna je prirojena moč ega ali odpornost (Ashenberg Straussner, 2011; Hussong et. al, 2008; Keller et al., 2002; Leonard in Eiden, 2007; Werner in Johnson, 2004).

Od oseb navezanosti se v sistemu navezanosti in modeliranja otrok nauči regulirati svoje afekte. Starši, ki zlorablajo substance, so verjetno tudi sami nezmožni funkcionalne regulacije afekta, ki je podlaga ali pa rezultat njihove zlorabe substanc. Zato je oviran razvoj zdrave regulacije afekta pri otrocih. To se pri otrocih in mladostnikih lahko izrazi v internalizaciji problemov, kot so depresija, tesnoba, zloraba substanc, ali v eksternalizaciji problemov, kot so uporništvost, prestopništvo (kraje, laganje), izbruh jeze, agresivnost, impulzivnost in zloraba substanc (Lander et al., 2013). V primerjavi z vrstniki kažejo otroci staršev, ki zlorablajo substance, več tesnobe, depresije, uporniškega in agresivnega vedenja ter težav s prilagodljivostjo, obenem pa manj samospoštovanja in socialne kompetentnosti. V obdobju mlade odraslosti so motnje razpoloženja pri otrocih alkoholikov skoraj dvakrat pogostejše kot pri vrstnikih (Hussong et al., 2005; Solis et al., 2012).

Nevrološke in psihološke študije razkrivajo, da otroci, ki odrastejo v nasilnih ali kako drugače travmatičnih družinskih okoljih, ne trpijo le zaradi psihološke oškodovanosti, kot so čustvena disregulacija in težave v socialnih odnosih, ampak imajo tudi trajne nevrološke spremembe, ki jih spremljajo skozi vse življenje (Dayton, 2011; van der Kolk, 2003). Zaradi pogostejše zlorabe in zanemarjanja ter zaradi deficitov v kognitivnem in socio-emocionalnem delovanju staršev se pri otrocih zasvojenih staršev pojavijo tudi motnje navezanosti, kar se kaže v nesposobnosti vzpostavljanja zaupljivih odnosov z drugimi ljudmi (Lander et al., 2013).

Zelo verjetno je, da bodo otroci staršev, ki zlorablajo substance, postali naslednja generacija posameznikov, ki bodo razvili zasvojenost s substancami in kreirali lastne družinske sisteme, v katerih bo vladala zloraba substanc (Anda et al., 2006; Hussong et al., 2008; Peleg-Oren in Teichman, 2006). Raziskave kažejo, da bo do zgodnje odraslosti 53 % otrok zasvojenih staršev že imelo težave z alkoholom in drogami, medtem ko je pri vrstnikih ta možnost 25 % (Dick, 2011).

Cilj raziskave

Kompleksnost okoliščin in posledic pri otrocih, ki so povezane z zlorabo substanc in zasvojenostjo v družini, smo preverili tudi v naši raziskavi. V zvezi s tem nas je zanimalo, kakšna je povezanost med oceno zlorabe substanc v izvorni družini in nekaterimi okoliščinami in ter vidiki doživljanja v otroštvu (zloraba, ocena funkcionalnosti družinskega življenja) in v odraslosti (zasvojenost, doživljanje individualnih problemov in moči, regulacija čustev).

Predpostavljali smo, da več ko je bilo zaznane zasvojenosti v izvorni družini udeležencev, več je bilo pri njih v otroštvu različnih oblik zlorabe in zanemarjanja, slabša je bila družinska funkcionalnost, v odraslosti pa poročajo o več težavah z alkoholom, doživljanju več osebnih problemov, manj moči ter več težavah pri regulaciji čustev.

Metoda

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 465 udeležencev, od tega 128 (27,5 %) moških in 337 (72,5 %) žensk. Njihova povprečna starost je bila 36,6 let (min = 18 let; max = 74 let; SD = 14,7).

Pripomočki in postopek

Udeleženci so poleg splošnega vprašalnika o demografskih podatkih (spol, starost) izpolnjevali še naslednje vprašalnike:

1. Lestvico izvorne družine (Family of Origin Scale – FOS), ki je del instrumenta STIC (Systemic Therapy Inventory of Change) (Pinsof et al., 2015). Ocenjuje naslednja področja družinske funkcionalnosti: pozitivnost vzdušja v izvorni družini, negativnost vzdušja v izvorni družini, vzajemnost in jasnost pričakovanj v izvorni družini, prisotnost zlorabe v izvorni družini, vsiljivost in zlorabo substanc v izvorni družini. Višji rezultat v skupnem seštevku pomeni več funkcionalnosti v izvorni družini. Koeficient zanesljivosti (Cronbachov alfa) za celotni vprašalnik v naši raziskavi je $\alpha = 0,938$. Koeficienti zanesljivosti na posameznih podlestvicah se gibljejo od $\alpha = 0,661$ do $\alpha = 0,934$. Kot osnovo za ugotavljanje zlorabe substanc (alkohola, drog) v izvorni družini smo uporabili podlestvico FOS - Zloraba substanc v družini. Zanesljivost tega dela vprašalnika je sprejemljiva, koeficient zanesljivosti (Cronbachov alfa) je $\alpha = 0,659$.
2. Vprašalnik o rabi alkohola (The Alcohol Use Disorders Identification Test – AUDIT) (Saunders et al., 1993), ki omogoča preverjanje nevarne in škodljive rabe alkohola in prepoznavanje trenutne težave s pitjem alkohola. Meri tri vidike zlorabe alkohola: nevarno uživanje alkohola (količina in pogostost), simptome zasvojenosti z alkoholom (toleranca, sposobnost samoobvladovanja) in z uživanjem alkohola povezane posledice. Koeficient zanesljivosti (Cronbachov alfa) za skupno dimenzijo AUDIT v naši raziskavi je $\alpha = 0,941$ ($\alpha = 0,842$ za dimenzijo AUDIT-tvegano uživanje, $\alpha = 0,907$ za dimenzijo AUDIT-zasvojenost in $\alpha = 0,890$ z dimenzijo AUDIT-posledice).
3. Mednarodni vprašalnik o negativnih izkušnjah v otroštvu (Adverse Childhood Experiences International Questionnaire – ACE) (Svetovna zdravstvena organizacija, 2018), ki opredeljuje 13 kategorij negativnih izkušenj v otroštvu, od katerih smo se v naši raziskavi osredotočili na naslednje: čustveno zlorabo, fizično zlorabo, spolno zlorabo, nasilje nad družinskim članom (družinsko nasilje), čustveno zanemarjanje, fizično zanemarjanje. Koeficienti zanesljivosti (Cronbachov alfa) na posameznih podlestvicah se gibljejo od $\alpha = 0,660$ do $\alpha = 0,930$. Višji rezultat na posameznih podlestvicah pri tem vprašalniku pomeni nižjo stopnjo oz. pogostost posamezne izkušnje.
4. Lestvico Individualni problemi in moči (Individual Problems and Strengths – IPS), ki je del instrumenta STIC (Systemic Therapy Inventory of Change) (Pinsof et al., 2015). Uporablja se za oceno posameznikovih problematičnih in močnih področij. V skupino problemov se uvrščajo dimenzije: izraženost negativnih afektov, odsotnost inhibicije močnih impulzov, fleksibilnost/odpornost, nerazumevanje samega sebe, zloraba substanc. Višji ko so rezultati na teh lestvicah, več težav oz. osebnih problemov imajo posamezniki. V skupino osebnih moči se uvrščajo dimenzije: življenjska funkcionalnost, odprtost samoizražanja, samosprejemanje. Višji ko so rezultati na teh lestvicah, več individualnih moči imajo posamezniki. Koeficient zanesljivosti (Cronbachov alfa) za lestvico posameznikovih problemov v naši raziskavi je sprejemljiv in je $\alpha = 0,678$ (od $\alpha = 0,670$ do $\alpha = 0,865$ na posameznih podlestvicah), za dimenzijo posameznikovih moči pa je $\alpha = 0,778$ (od $\alpha = 0,668$ do $\alpha = 0,850$ na posameznih podlestvicah).
5. Lestvico težav pri regulaciji čustev – krajša verzija (Difficulties in Emotion Regulation Scale – short form – DERS – SF), ki je kratek samoporočevalni instrument za oceno različnih vidikov čustvene disregulacije oz. neprimerne regulacije čustev (Gratz in Roemer, 2004; Kaufman et al., 2016) na šestih področjih: nesprejemanje čustvenih odzivov, težave pri vedenju, usmerjenem k določenemu cilju, težave pri obvladovanju impulzov, pomanjkanje čustvenega zavedanja, omejen dostop do strategij čustvene regulacije in pomanjkanje čustvene jasnosti. Višji rezultat kaže na več problemov v čustveni regulaciji. Koeficient zanesljivosti (Cronbachov alfa) za celotni vprašalnik v naši raziskavi je $\alpha = 0,828$ (od $\alpha = 0,737$ do $\alpha = 0,880$ na posameznih podlestvicah).

Udeleženci so vprašalnik reševali v spletni obliki (povabilo za sodelovanje v raziskavi s povezavo do vprašalnika je bilo poslano na različne naslove in forume) in pisno (te udeležence smo pridobili na eni izmed klinik za zdravljenje alkoholizma). Anketiranje je potekalo od junija 2021 do maja 2022. Rezultate smo izračunali z uporabo programskega paketa SPSS 20.

Rezultati

Preverili smo, kako se ocena stopnje zlorabe substanc v izvorni družini pri posameznikih povezuje z oceno okoliščin, ki so jih posamezniki doživljali v otroštvu (ocena funkcionalnosti družinskega življenja (merjeno s FOS) in negativne izkušnje, kot so zlorabe in zanemarjanje (merjeno z ACE)). Zanimalo nas je tudi, ali in kako se ocena stopnje zlorabe substanc v izvorni družini pri posameznikih povezuje z nekaterimi vidiki doživljanja in funkcionalnosti v njihovi odraslosti. Predpostavljali smo, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, več težav imajo posamezniki v odraslosti na področju osebnega delovanja (merjeno z IPS), pri regulaciji čustev (merjeno z DERS-SF), več pa imajo tudi težav s problematično rabo alkohola (merjeno z AUDIT). Omenjene povezave smo preverili z izračunom Spearmanovega korelacijskega koeficienta (Tabela 1), saj so se spremenljivke nenormalno distribuirale (ugotovljeno s testom Kolmogorov-Smirnova).

Tabela 1: Korelacijski koeficienti (Spearmanov rho) med stopnjo zlorabe substanc v izvorni družini in funkcionalnostjo življenja v izvorni družini, zlorabo in zanemarjanjem v otroštvu, težavami z alkoholom, individualnimi problemi ter močmi in težavami v regulaciji čustev (N = 465).

	FOS-zloraba substanc
FOO – pozitivno vzdušje	– ,515**
FOO – negativno vzdušje	,452**
FOO – vzajemnost in jasnost pričakovanj	– ,392**
FOO – prisotnost zlorabe	,462**
FOO – vsiljivost	,361**
FOO – SKUPAJ	– ,670**
ACE – čustveno zanemarjanje	– ,492**
ACE – fizično zanemarjanje	– ,392**
ACE – družinsko nasilje	– ,454**
ACE – psihično nasilje	– ,410**
ACE – fizična zloraba	– ,320**
ACE – spolna zloraba	– ,178**
AUDIT – tvegano uživanje	,076
AUDIT – zasvojenost	,230**
AUDIT – posledice	,222**
AUDIT – SKUPAJ	,140**
IPS – negativni afekti	,171**
IPS – odsotnost inhibicije impulzov	,202**
IPS – življenjska funkcionalnost	– ,184**
IPS – odprtost samoizražanja	– ,116*
IPS – težave v prilagajanju/fleksibilnost	,103*
IPS – nerazumevanje sebe	,222**
IPS – zloraba substanc	,208**
IPS – samospregemanje	– ,183**
IPS – MOČI	– ,201**
IPS – PROBLEMI	,234**

DERS – nesprejemanje čustvenih odzivov	,223**
DERS – težave pri usmerjenosti k cilju	,152**
DERS – težave pri kontroli impulzov	,278**
DERS – pomanjkanje čustvenega zavedanja	,102*
DERS – omejene strategije čustvene regulacije	,180**
DERS – pomanjkanje čustvene jasnosti	,243**
DERS – SKUPAJ	,266**

Opombe: FOS – Lestvica izvorne družine; ACE – Mednarodni vprašalnik o negativnih izkušnjah v otroštvu ; AUDIT – Vprašalnik o rabi alkohola; IPS – Lestvica individualnih problemov in moči; DERS – Lestvica težav pri regulaciji čustev; * – statistično pomemben rezultat na ravni 5 % tveganja; ** – statistično pomemben rezultat na ravni 1 % tveganja.

Rezultati kažejo, da je ocena zlorabe substanc (alkohol, droge) v izvorni družini statistično pomembno povezana z vsemi vidiki, ki smo jih vključili v raziskavo.

Obstaja trend, ki kaže, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, slabša je bila njena funkcionalnost. Udeleženci v povezavi s tem poročajo o manj pozitivnega in več negativnega vzdušja. Več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, manj je bilo medsebojne vzajemnosti in jasnosti pričakovanj ter več vsiljivosti, kar kaže na pomanjkanje pristnega stika in odnosov ter porušene razmejitve.

Rezultati kažejo tudi na trend, da več ko je bilo v izvorni družini zlorabe substanc, več je bilo tudi zlorabljaljivega vedenja (spolno in fizično nasilje). Podobno kažejo tudi korelacije med stopnjo zlorabe substanc v izvorni družini in drugimi negativnimi izkušnjami v otroštvu (zlorabe in zanemarjanje). Pri tem je treba opozoriti, da nižji rezultat na teh dimenzijah (vprašalnik ACE) pomeni višjo prisotnost posamezne izkušnje v otroštvu. Rezultati tako kažejo trend, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, več so udeleženci v otroštvu doživeli čustvenega in fizičnega zanemarjanja, več je bilo družinskega nasilja, prav tako je bilo pogostejše doživljanje psihičnega in fizičnega nasilja, kakor tudi spolne zlorabe.

Višja stopnja zlorabe substanc v izvorni družini se povezuje tudi z vidiki funkcionalnosti v odraslosti oseb, ki so odraščale v teh družinah. Glede na rezultate obstaja trend, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, več težav imajo posamezniki v odraslosti z rabo alkohola, saj je zaznanih več simptomov zasvojenosti in več težav, ki so povezane z uživanjem alkohola. Rečemo lahko, da obstaja trend, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, več je v odraslosti nevarne in škodljive rabe alkohola in trenutnih težav s pitjem alkohola. Tudi rezultat na podlestvici Zloraba substanc vprašalnika IPS potrjuje, da obstaja trend, da več ko je zlorabe substanc v izvorni družini, višja je stopnja zlorabe substanc (alkohol, droge, zdravila) pri posamezniku.

Obstajajo tudi statistično pomembne povezave med zlorabo substanc v izvorni družini in drugimi vidiki lestvice IPS, ki ugotavlja posameznikove probleme in moči. Rezultati kažejo, da obstaja trend, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, več je pri posamezniku zaznani problemov (več je negativnih afektov – depresije, tesnobe, težje te osebe obvladujejo svoje impulze, več težav imajo v prilagajanju življenjskim izzivom in so manj prilagodljivi, kažejo več nerazumevanja samega sebe), manj pa je zaznani osebnih moči (nižja je ocena splošne življenjske funkcionalnosti, manj je odprtosti, samoizražanja in samosprejemanja). Tem vidikom osebnega funkcioniranja se pridružujejo tudi podatki o korelacijah med zlorabo substanc v izvorni družini in težavami v čustveni regulaciji, pri čemer je razviden trend, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, več težav na vseh področjih čustvene regulacije imajo posamezniki v odraslosti.

Razprava in zaključek

Ugotovitve naše raziskave se pridružujejo ugotovitvam sorodnih raziskav, ki so preučevale pojavnost zlorabe substanc v družinskem sistemu v povezavi z okoljičinami, ki se ob tem pojavljajo. Osredotočili smo se na raziskovanje doživljanja otrok. Glede na naše rezultate ti ocenjujejo, da je bilo v njihovem otroštvu ob zaznani višji zlorabi substanc v izvorni družini več negativnih vidikov življenja v izvorni družini, prav tako so doživeli več negativnih izkušenj, kot so različne oblike zlorab in zanemarjanja. V odraslosti pa ocenjujejo, da je zloraba substanc v izvorni družini povezana z več težavami z rabo alkohola, več zapletmi na njihovem osebnem področju in več težavami v čustveni regulaciji.

Zloraba substanc v družini, še posebej pri starših, poslabša celotno družinsko funkcionalnost in družinsko klimo. Glede na naše rezultate je večja zloraba substanc povezana z več negativnega in manj pozitivnega vzdušja v družini. Za družine s starševsko zasvojenostjo je značilno spreminjanje vrednot. Njihove prioritete se spremenijo tako, da imajo prednost dejavnosti, ki so povezane z zasvojenostjo. Opuščajo odgovornosti in dopuščajo nevarna vedenja (Agha et al., 2008). Te družine imajo v primerjavi s tistimi, v katerih ni zlorabe substanc, več konfliktov, borbenosti, obtoževanj in nasprotovanj ter manj povezanosti in družinske bližine. Prav tako poročajo o nižji stopnji telesnega in besednega izražanja pozitivnih čustev, manj čustvene podpore, topline in skrbnosti med družinskimi člani (Johnson, 2001; Schroeder in Kelley, 2008). Rezultati kažejo tudi, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, manj je bilo medsebojne vzajemnosti in jasnosti pričakovanj ter več vsiljivosti, kar kaže na pomanjkanje pristnega stika in odnosov ter na porušene razmejitve. Družine z zasvojenostjo so slabo diferencirane. Zaradi velike napetosti so posamezniki stalno zaskrbljeni, prilagajajo se in reagirajo na vedenje odvisnika, v družini ni možnosti za avtonomni razvoj posameznika (Crespi in Rueckert, 2006). Zasvojeni starši pogosto izoblikujejo drugačen starševski pristop, do otrok zavzamejo drugačno držo, prenašajo nanje drugačne vrednote ter s tem sliko realnosti, ki je popolnoma izkrivljena. Otroci so v teh primerih žrtve, ki se poskušajo po najboljših močeh prilagoditi trenutnemu stanju, da bi preživeli, in storijo vse, da bi bili deležni vsaj malo pozornosti in občutka pripadnosti. Da ohranjajo ravnovesje v družini in njeno delovanje ter skrbijo za zasvojenega starša, prevzemajo številne vloge, za katere niso dovolj zreli (npr. postaršenje) (Hooper in Wallace, 2010). Ena izmed negativnih značilnosti družin s starši odvisniki je nestanovitnost, saj otroci nikoli ne vedo, kaj lahko pričakujejo iz trenutka v trenutek, zato živijo v nenehnem strahu, da bo družina razpadla in bo njihovo življenje postalo še bolj razklano (Lam in O'Farrell, 2011).

V teh okoliščinah so otroci manj zaščiteni in bolj izpostavljeni različnim oblikam zlorablajočega vedenja, tako v družinskem okolju kot tudi zunaj njega. Rezultati kažejo, da je višja stopnja zlorabe substanc v izvorni družini povezana z vsemi oblikami zlorab (psihično, fizično in spolno) ter zanemarjanjem (čustvenim in fizičnim). V družinskem okolju zloraba substanc pri staršu povečuje možnost, da bo druge družinske člane (partnerja, otroke) tako ali drugače zlorabljal. Več ko je v družini članov, ki zlorablja substance ali so zasvojeni, bolj je verjetno, da bodo otroci v družini zlorabljeni ali zanemarjeni (Gold in Adamec, 2010). Za otroka so to travmatične izkušnje in škodljivo vplivajo na njegov razvoj. Zloraba in zanemarjanje otrok v okolju, v katerem vlada zasvojenost, sta običajno tudi kronična, prihajata pa prav od oseb, ki bi otroku morale pomeniti varnost in zatočišče, ali pa te osebe niso sposobne otroka zaščititi pred drugimi storilci. Travma negativno vpliva na od izkušenj odvisne razvojne procese v delovanju možganov. To dolgoročno negativno učinkuje na razvojni proces in tudi osebnostno strukturo posameznika, ki tudi v odraslosti trpi uničujoče posledice (Schore, 2001).

V naši raziskavi se višja stopnja zlorabe substanc (in s tem tudi obremenjujočih okoliščin, ki so s tem povezane) v izvorni družini povezuje tudi z vidiki funkcionalnosti v odraslosti oseb, ki so odraščale v teh družinah. Ti posamezniki v povezavi z višjo stopnjo zlorabe substanc v družini poročajo o več zapletih na osebnem področju, saj nižje ocenjujejo svojo življenjsko funkcionalnost, doživljajo več negativnih afektov, težje obvladujejo svoje impulze, imajo več težav v prilagajanju na različne okoliščine, do sebe so manj sprejemajoči in razumevajoči ter se težje samoizražajo. Na področju čustvene regulacije doživljajo v povezavi z zlorabo substanc v izvorni družini prav tako več težav.

Tudi nekatere druge raziskave potrjujejo, da imajo odrasli otroci zasvojenih staršev velikokrat težave pri doživljanju, izražanju in reguliranju svojih čustev, saj so v disfunkcionalni odvisniški družini doživljali veliko čustvenih bremen, obenem pa ni bilo prave možnosti za zdrav razvoj regulacije teh čustev, kar vpliva na njihovo splošno funkcionalnost (Hall in Webster, 2007). Na podlagi tega se oblikujejo specifični načini doživljanja sebe, drugih in odnosov (Sorocco et al., 2015), ki običajno pomenijo zaplete v vsakdanjem funkcioniranju. To se kaže tudi pri lastni zasvojenosti, saj glede na rezultate govorimo o trendu, da več ko je bilo zlorabe substanc v izvorni družini, več je škodljive rabe alkohola in drugih substanc. Življenje v družini, v kateri starši zlorablajo substance, tako poveča tudi tveganje, da bo otrok v odraslosti sam postal odvisnik in problematičen pivec, kar je deloma posledica zgloda (modeliranje), deloma pa tudi drugih obremenjujočih izkušenj v otroštvu, ki so pogoste v družinah z zasvojenostjo staršev (Dick, 2011; Hussong et al., 2008).

Škoda, ki jo utrpijo družine zaradi zasvojenosti staršev, je lahko skrajna in neposredna, lahko je tudi bolj posredna, ne prizanese pa nobeni družini (Caan, 2013). Otroci so žrtve zasvojenosti svojih staršev in brazgotine izkušenj odraščanja ob teh starših na različne načine nosijo naprej skozi življenje. Raziskave kažejo, da nekateri otroci staršev odvisnikov razvijejo tudi odpornost in stabilnost ter da izidi odraščanja ob zasvojenih starših niso vedno katastrofalni (Dayton, 2011). K temu veliko prispeva dostopnost različnih sistemov podpore tem otrokom, npr. dostopnost in podpora družinskih članov, ki so funkcionalni, ali pa podpora različnih strokovnih oblik pomoči (Ashenberg Straussner, 2011). Pri podpori otrokom je zato pomembno poznati ključne vidike odvisniškega družinskega okolja, da bi bile podpora in intervencije otrokom zasvojenih staršev resnično lahko usmerjene v to, kar jim bo v pomoč. Rezultati naše raziskave razkrivajo ranljiva področja pri otrocih zasvojenih staršev in utemeljujejo usmerjenost pozornosti in pomoči v tista področja, kjer je zloraba substanc v družini še posebej izrazita.

Reference

- Agha, S., Zia, H., in Irfan, S. (2008). Psychological problems and family functioning as risk factors in addiction. *Journal of Ayub Medical College*, 20(3), 88–91.
- Anda, R., Felitti, V., Bremner, J., Walker, J., Whitfield, C., Perry, B., Dube, S. R., in Giles, W. H. (2006). The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 256(3), 174–186. <https://doi.org/10.1007%2Fs00406-005-0624-4>
- Ashenberg Straussner, S. L. (2011). Children of substance-abusing parents: An overview. V S. L. Ashenberg Straussner, in C. Huff Fewell (Ur.), *Children of substance-abusing parents* (str. 1–27). Springer.
- Beebe, B., Lachmann, F., Markese, S., in Bahrack, L. (2012). On the origins of disorganized attachment and internal working models: Paper I: A dyadic systemic approach. *Psychoanalytic Dialogues*, 22(2), 253–272. <https://doi.org/10.1080%2F10481885.2012.666147>
- Blanchard, K. A., Sexton, C. C., Morgenstern, J., McVeigh, K. H., McCrady, B. S., Morgan, T. J., in Irwin, T. W. (2005). Children of substance abusing women on federal welfare: Implications for child well-being and TANF policy. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 12(2–3), 89–110. https://doi.org/10.1300/J137v12n02_05
- Caan, W. (2013). Alcohol and the family. *Contemporary Social Science*, 8(1), 8–17. <https://doi.org/10.1080/21582041.2012.745594>
- Catalano, R. F., Haggerty, K. P., Fleming, C. B., Brewer, D. D., in Gainey, R. R. (2002). Children of substance-abusing parents: Current findings from the focus on families project. V R. J. McMahon, in R. D. V. Peters (Ur.), *The effects of parental dysfunction on children* (str. 179–204). Kluwer Academic Press/Plenum Publishers.
- Child Welfare League of America. (2004). *Children's legislative agenda: Substance abuse, families, and recovery*. <http://www.cwla.org/advocacy/2004legagenda14.htm>
- Choi, A. W. K. (2012). The relationship between family cohesion and intimacy in dating relationship: A study based on attachment and exchange theories. *Discovery - SS Student E-Journal*, 1(1), 91–109. <http://ssweb.cityu.edu.hk/download/RS/E-Journal/journal5.pdf>
- Crespi, T. D., in Rueckert, Q. H. (2006). Family therapy and children of alcoholics: Implications for continuing education and certification in substance abuse practice. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 15(3), 33–44. https://doi.org/10.1300/J029v15n03_03

Dayton, T. (2011). Treatment issues and psychodrama interventions with adults who grew up with substance-abusing Parents. V S. L. Ashenberg Straussner, in C. Huff Fewell (Ur.), *Children of substance-abusing parents* (str. 153–170). Springer.

Dick, D. M. (2011). Developmental changes in genetic influences on alcohol use and dependence. *Child Development Perspectives*, 5(4), 223–230. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00207.x>

Drucker, P. M., in Greco-Vigorito, C. (2002). An exploratory factor analysis of children's depression inventory scores in young children of substance abusers. *Psychological Reports*, 91(1), 131–141. <https://doi.org/10.2466/pr0.2002.91.1.131>

Eiden, R. D., Edwards, E., in Leonard, K. (2002). Mother-infant and father-infant attachment among alcoholic families. *Development and Psychopathology*, 14(2), 253–78. <https://doi.org/10.1017/s0954579402002043>

Gerhard, S. (2004). *Why love matters*. Routledge.

Gold, M. S., in Adamec, C. (2010). *The encyclopedia of alcoholism and alcohol abuse*. Facts On File.

Gratz, K. L., in Roemer, E. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 41–54. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94>

Hall, C. W., in Webster, R. E. (2007). Risk factors among adult children of alcoholics. *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 3(4), 494–511. <https://doi.org/10.1037/h0100819>

Hooper, L. M., in Wallace, S. A. (2010). Evaluating the parentification questionnaire: psychometric properties and psychopathology correlates. *Contemporary Family Therapy*, 32(1), 52–68. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10591-009-9103-9>

Hussong, A. M., Flora, D. B., Curran, P. J., Chassin, L. A., in Zucker, R. A. (2008). Defining risk heterogeneity for internalizing symptoms among children of alcoholic parents. *Development and Psychopathology*, 20(1), 165–93. <https://doi.org/10.1017%2FS0954579408000084>

Hussong, A. M., Zucker, R. A., Wong, M. M., Fitzgerald, H. E., in Puttler, L. I. (2005). Social competence in children of alcoholic parents over time. *Developmental Psychology*, 41(5), 747–59. <https://doi.org/10.1037%2F0012-1649.41.5.747>

Johnson, P. (2001). Dimensions of functioning in alcoholics and nonalcoholics families. *Journal of Mental Health Counseling*, 23(2), 127–136.

Kaufman, E. A., Xia, M., Fosco, G., Yaptangco, M., Skidmore, C. R., in Crowell, S. E. (2016). The difficulties in emotion regulation scale short form (DERS-SF): Validation and replication in adolescent and adult samples. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38(3), 443–455. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10862-015-9529-3>

Keller, T. E., Catalano, R. F., Haggerty, K. P., in Fleming, C. B. (2002). Parent figure transitions and delinquency and drug use among early adolescent children of substance abusers. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 28(3), 399–427. <https://doi.org/10.1081/ada-120006734>

King, K. A., Vidourek, R. A., in Wagner, D. I. (2003). Effect of parent drug use and parent-child time spent together on adolescent involvement in alcohol, tobacco, and other drugs. *Adolescent Family Health*, 3(4), 171–176.

Kompan Erzar, L. K. (2003). *Skrita moč družine*. Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.

Lam, W. K., Cance, J. D., Eke, A. N., Fishbein, D. H., Hawkins, S. R., in Williams, J. C. (2007). Children of African-American mothers who use crack cocaine: Parenting influences on youth substance use. *Journal of Pediatric Psychology*, 32(8), 877–887. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1093/jpepsy/jsm015>

Lam, W. K., in O'Farrell, T. J. (2011). Dynamics of substance-abusing families and implications for treatment. V S. L. Ashenberg Straussner, in C. Huff Fewell (Ur.), *Children of substance-abusing parents* (str. 49–75). Springer.

Lander, L., Howsare, J., in Byrne, M. (2013). The impact of substance use disorders on families and children: from theory to practice. *Social Work in Public Health*, 28(3-4), 194–205. <https://doi.org/10.1080%2F19371918.2013.759005>

Leonard, K. E., in Eiden, R. D. (2007). Marital and family processes in the context of alcohol use and alcohol disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*, 3, 285–310. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091424>

Moretti, M. M., Obsuth, I., Odgers, C. L., in Reebye, P. (2006). Exposure to maternal vs. paternal partner violence, PTSD, and aggression in adolescent girls and boys. *Aggressive Behavior*, 32(4), 385–395. <https://doi.org/10.1002/ab.20137>

Pasternak, A., in Schier, K. (2012). The role reversal in the families of Adult Children of Alcoholics. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 14(3), 51–57. http://w.archivespp.pl/uploads/images/2012_14_3/Pasternak51_ArchivesPP_3_2012.pdf

Peleg-Oren, N., in Teichman, M. (2006). Young children of parents with Substance Use Disorders (SUD): A review of the literature and implication for social work practice. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 6 (1/2), 49–61. https://psycnet.apa.org/doi/10.1300/J160v06n01_03

Pinsof, W. M., Zinbarg, R. E., Shimokawa, K., Latta, T. A., Goldsmith, J. Z., Knobloch-Fedders, L. M., Chambers, A. L., in Lebow, J. L. (2015). Confirming, validating, and norming the factor structure of Systemic Therapy Inventory of Change initial and intersession. *Family Process*, 54(3), 464–484. <https://doi.org/10.1111/famp.12159>

Saunders, J. B., Aasland, O. G., Babor, T. F., de la Fuente, J. R., in Grant, M. (1993). Development of the Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT): WHO collaborative project on early detection of persons with harmful alcohol consumption. II. *Addiction*, 88(6), 791–804. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1993.tb02093.x>

Schore, A. N. (2001). The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 201–269. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/1097-0355\(200101/04\)22:1%3C201::AID-IMHJ8%3E3.0.CO;2-9](https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/1097-0355(200101/04)22:1%3C201::AID-IMHJ8%3E3.0.CO;2-9)

Schroeder, V. M., in Kelley, M. L. (2008). The influence of family factors on the executive functioning of adult children of alcoholics in college. *Family Relations*, 57(3), 404–414. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00509.x>

Siegel, D. J. (2014). *Vihar v glavi*. Družinski in terapevtski center Pogled.

Solis, J. M., Shadur, J. M., Burns, A. R., in Hussong, A. M. (2012). Understanding the diverse needs of children whose parents abuse substances. *Current Drug Abuse Reviews*, 5(2), 135–147. <https://doi.org/10.2174%2F1874473711205020135>

Sorocco, K. H., Carnes, N., C., Cohoon, A. J., Vincent, A. S., in Lovallo, W. R. (2015). Risk factors for alcoholism in the Oklahoma Family Health Patterns project: Impact of early life adversity and family history on affect regulation and personality, drug and alcohol dependence. *Drug and Alcohol Dependence*, 150, 38–45. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2015.02.001>

Stanger, C., Dumenci, L., Kamon, J., in Burstein, M. (2004). Parenting and children's externalizing problems in substance-abusing families. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33(3), 590–600. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp3303_16

Straussner, S. L. A. (2004). Assessment and treatment of clients with alcohol and other drug abuse problems: An overview. V S. L. A. Straussner (Ur.), *Clinical work with substance-abusing clients* (str. 3–36). Guilford.

Svetovna zdravstvena organizacija. (2007). *ICD-11 revision*. <https://icd.who.int/en>.

Svetovna zdravstvena organizacija. (2018). *Adverse Childhood Experiences International Questionnaire (ACE-IQ)*. [https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-\(ace-iq\)](https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-(ace-iq))

Urschel, H. C. (2009). *Healing the Addicted Brain*. Sourcebooks, Inc. van der Kolk, B. (2003). Posttraumatic stress disorder and the nature of trauma. V M. F. Solomon, in D. J. Siegel (Ur.), *Healing trauma: Attachment, mind, body, and brain* (str. 168–195). Norton.

Werner, E. E., in Johnson, J. L. (2004). The role of caring adults in the lives of children of alcoholics. *Substance Use and Misuse*, 39(5), 699–720. <https://doi.org/10.1081/ja-120034012>

Wong, W. P. L. (2012). Underestimated impact of family climate on young adult: Mediation and moderation effects of psychosocial maturity on well-being discovery. *SS Student E-Journal*, 1(1), 60–90. <http://ssweb.cityu.edu.hk/download/RS/E-Journal/journal4.pdf>

CHILDREN AND ADDICTION IN THE FAMILY

*Nataša Rijavec Klobučar³⁴⁹, doc. dr.
University of Ljubjana, Faculty of Theology*

*Janez Simonič
student volunteer in RONA Community Center, Novo mesto*

Abstract: *Addiction is a major public health and social problem. The complications of addiction can occur in the public or private sphere. In a family with substance-dependent parents, the family dynamic changes and accompanying phenomena develop that are harmful to the psychosocial development of the child, the consequences of which are visible in adulthood. Many children show an increased risk of developing emotional, social, behavioural, and cognitive-academic problems, with consequences that continue into adulthood. In present study, we examined the correlation between substance abuse in the family of origin and certain circumstances and aspects of experience in childhood (substance misuse, functionality of family life) and in adulthood (addiction, experience of personal problems and strengths, emotion regulation). The results of the study, which involved 465 participants, show that higher substance abuse in the family of origin is correlated with worse functionality of family of origin and more presence of different forms of abuse and neglect in childhood. There is also a statistically significant correlation between substance abuse in the family of origin and more substance abuse problems in adulthood, experiencing lower functionality in adulthood (more individual problems and less strengths), and more difficulties in emotion regulation. Children of addicted parents are more vulnerable to developing complications in childhood and adulthood due to the stressful circumstances of their childhood, and there is a justified and reasonable need for psychosocial and therapeutic support that will consider the areas that are most exposed and affected in these circumstances.*

Key words: *addiction, family, abuse, child development, relationships*

---

³⁴⁹ natasa.rijavecklobucar@teof.uni-lj.si

ULOGA INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U VASPITNO-OBRAZOVNOM PROCESU

Prof.dr sci Helena Lajšić
Univerzitetska jedinica NUBRS³⁵⁰

Apstrakt: *Informaciono komunikaciona sredstva postaju punopravni dio života djece i mladih, podrazumijevaju se kao dio njihovog životnog prostora. Sveobuhvatno, informaciono komunikaciona tehnologija postaje punopravni dio njihovih života, i to kako sa aspekta privatnih djelatnosti, tako i sa profesionalnog aspekta. Prirodan tok koji se nameće, jeste neizbježnost implementacije računarske filozofije u vaspitno- nastavne procese. Proces osavremenjavanja postojećih tehnologija znatno brže se odvija u proizvodnim oblastima ali se očekuje da vaspitne ustanove, škole i fakulteti prate inovativne procese i da edukuju mlade u skladu sa potrebama društva i privrede. Svjetski su prihvaćeni novi standardi u oblasti obrazovanja, koji su značajno modifikovali staromodna shvatanja i koncepte nastave. Uvođenje informaciono-komunikacionih tehnologija u obrazovanje dovodi do novog i zanimljivog načina prenošenja nastavnog sadržaja djeci, učenicima i studentima. Poimanje znanja se mijenja, pa savremeno vaspitanje i obrazovanje iziskuje transformaciju tradicionalnog oblika reprodukcije znanja u model aktivne izgradnje znanja gdje su nastavnici i učenici partneri u zajedničkom djelovanju upravljanja informacijama, analiziranju i pretvaranju u korisno znanje.*

Ključne riječi: *obrazovne tehnologije, informaciono-komunikacione tehnologije, obrazovni softber, menadžment obrazovanja*

UVOD

Savremeni oblik edukacije obuhvata primjenu informaciono-komunikacione tehnologije i različitih metoda, što omogućava personalizaciju učenja, aktivnu primjenu znanja i razvijanje kritičkog mišljenja. Savremena e-nastava uz obrazovne tehnologije predstavlja visokokvalitetni proces obrazovanja u kome svi aktivno saraduju sa ciljem postizanja zadanih obrazovnih ciljeva. Nove informaciono-komunikacione tehnologije se koriste za stvaranje prilagodljivog virtuelnog okruženja. Uvođenjem savremenih tehnologija i oblika e-obrazovanja raste uloga i značaj profesora i nastavnika. Kod tradicionalnog učenja, fizičko prisustvo učenika je neophodno, međutim u današnjim uslovima to je irelevantno. Razvojem tehnologije ostvaren je značajan napredak, a paralelno sa razvojem razumijevanja samog procesa učenja, nastala je savremena strategija obrazovanja. Obim novog znanja povećava se velikom brzinom, a razvoju obrazovanja na daljinu i obrazovanja posredstvom savremenih tehnologija, posvećuje se sve veća pažnja u cijelom svijetu.

Proces osavremenjavanja postojećih tehnologija znatno brže se odvija u proizvodnim oblastima ali se očekuje da vaspitne ustanove, škole i fakulteti prate inovativne procese i da edukuju mlade u skladu sa potrebama društva i privrede. Svjetski su prihvaćeni novi standardi u oblasti obrazovanja, koji su značajno modifikovali staromodna shvatanja i koncepte nastave. Uvođenje informaciono-komunikacionih tehnologija u obrazovanje dovodi do novih i kreativnih oblika prenošenja nastavnog sadržaja djeci, učenicima i studentima.

---

³⁵⁰ helena.lajsic@nub.rs

Rad analizira uticaj primjene informaciono komunikacione tehnologije na poboljšanje obrazovnog procesa u obrazovnim ustanovama i svim ostalim sferama ljudskog djelovanja. Akcenat je stavljen na učenje putem Interneta koje se sve više koristi kao nadopuna klasičnoj nastavi, a u budućnosti će neosporno preuzeti primat. Rad prikazuje krucijalne elemente neophodne za funkcionisanje informacione infrastrukture u vaspitno-obrazovnim ustanovama, a dat je pregled najvažnijih tehnologija i alata koji se danas koriste u učenju, kao i najznačajniji trendovi. Vrlo je bitno odrediti koliko su određeni tehnološki trendovi relevantni u obrazovnom okruženju. Otkriće i primjena nove tehnologije unosi u naš život promjene, kako u društvenom smislu i samom psihofizičkom razvoju pojedinca, tako i u obrazovanju i svim sferama ljudskog djelovanja. Danas, nastava treba biti oblikovana sa učenicom u središtu fokusa, unutar obrazovnog procesa, stvaraju se nove, tzv. net generacije koje se sve više umrežavaju i tako stvaraju zajednice korištenjem društvenog softvera. Kako bi pratili navedene promjene i mogli efikasno odigrati svoju ulogu nastavnici moraju težiti cjeloživotnom obrazovanju i razvoju vlastitih kompetencija, posebno u tehničko - tehnološkom smislu. Dalje, sama tehnologija, učenici i nastavnici kao krucijalni elementi obrazovnog procesa stvaraju dodatnu kreativnost i inovacije koji su bazični pokretači promjena.

Naučno istraživanje je sprovedeno u četiri osnovne škole u Banjalučkoj i Prijedorskoj regiji. Cilj istraživanja je bio da se ispituju nastavničko poznavanje i primjena savremenih vidova nastave korištenjem obrazovnih tehnologija kao i stavove i mišljenja nastavnika o korišćenju IT resursa i da se stekne uvid o opremljenosti škola savremenom opremom.

Obrazovne potrebe digitalnog društva

Savremeni razvoj tehnologije uslovio je potrebu za cjeloživotnim učenjem i konstantnim ličnim razvojem. Danas je evidentno da je Internet prisutan u svim domenima ljudskih života. Internetu se pristupa pomoću računara, mobilnih telefona, tableta i prenosivih računara, pa čak i kuhinjskih aparata. U toku posljednjih pedeset godina formalni sistem obrazovanja je doživio mnogo promjena. Jedan od uspješnijih načina unapređenja kvaliteta tradicionalne nastave je osavremenjivanje nastave pomoću informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), multimedijalnih sadržaja i Interneta. (Jamieson-Proctor, 2006)

Elektronsko učenje kao pojam novog je datuma i potpuno različito se definiše literaturnim izvorima. Slovo E usvojeno je kao prefiks za djelatnosti koje su usvojile elektronsku informaciono komunikacionu infrastrukturu čime dobijaju novi savremeni izraz, ali i novu paradigmu postojanja, tako da izrazi E-upravu, E-zdravstvo, E-učenje postaju skraćenice usvojene i u srpskom jeziku. Djeca u školskom uzrastu, podrazumjevaju računar kao dio svog životnog prostora. Računar je postao neprikosnoveni izvor zabave i informacija u smislu individualnih ili kolektivnih igara, medijuma za muziku, filmove, komunikaciju sa geografski i fizički udaljenim sagovornicima, kao sredstvo dopisivanja, i tako dalje. Sveobuhvatno, računar postaje svakodnevni dio njihovih života, i to sa kako sa aspekta privatnih djelatnosti, tako i sa profesionalnog aspekta. (Glušac, 2012)

Uvođenje informaciono-komunikacionih tehnologija u obrazovanje dovodi do novog i zanimljivog načina prenošenja nastavnog sadržaja učenicima i studentima. Brojne su prednosti ovakve nastave: aktivna uključenost i motivisanost učenika, razvijanje samostalnosti, komunikacije i tolerancije, jačanje samopouzdanja, učenje s razumijevanjem, razvijanje partnerskog odnosa između učenika i učitelja, rješavanje problemskih situacija i zadataka povezanih s realnim životom, stvaralaštvo, razvijanje kritičnosti i samokritičnosti, saradničko-timsko učenje, razvijanje organizacionih, komunikacionih i digitalnih kompetencija, korelacija s drugim područjima nauke i ljudske djelatnosti. Savremeni oblici edukacije podstiču timski rad, saradnju i koordinaciju svih učesnika. Savremeni oblik edukacije obuhvata primjenu informaciono-komunikacione tehnologije i različitih metoda, što omogućava personalizaciju učenja, aktivnu primjenu znanja i razvijanje kritičkog mišljenja. Savremena e-nastava uz obrazovne tehnologije predstavlja visokokvalitetni proces obrazovanja u kome svi aktivno saraduju sa ciljem postizanja zadanih obrazovnih ciljeva. Nove informaciono-

komunikacione tehnologije se koriste za stvaranje prilagodljivog virtuelnog okruženja. Uvođenjem savremenih tehnologija i oblika e-obrazovanja raste uloga i značaj nastavnika i profesora.

Trendovi u tehnologiji i obrazovanju sa posebnim osvrtom na sisteme za upravljanje učenjem - (engl. Learning Management System - LMS)

Kako bi pratili navedene promjene i mogli efikasno odigrati svoju ulogu vaspitači, nastavnici i profesori moraju težiti cjeloživotnom obrazovanju i razvoju vlastitih kompetencija, posebno u tehničko - tehnološkom smislu. Dalje, sama tehnologija, uz učenike i nastavnike kao ključne elemente obrazovnog procesa stvara dodatnu kreativnost i inovacije koji su bazični pokretači promjena. Govoreći o konkretnim činjenicama nemoguće bi bilo nabrojati sve tehnologije i alate koje se danas koriste u učenju koje sve više postaje e – učenje. U nastavku teksta navedeni su samo neki od savremenih vidova unapređenja vaspitno-obrazovnog procesa.

Razni tekstovi, slike, animacije, simulacije, audio i video materijali, mogu biti dostupni na prijenosnim memorijama, hard diskovima računala, ili na Internetu. Takvi materijali omogućavaju nam shvatanje pojava koje se dešavaju presporo, prebrzo, pojava koje su teško uočljive ili razumljive, ili im je iz drugih razloga nemoguće direktno prisustvovati;

- **alati za komunikaciju** - predstavlja elektroničku poštu, slanje poruka na online diskusije, alate za slanje istovremenih poruka, alate za videokonferencije;
- **videokonferencije** - koriste se za održavanje udaljenih predavanja ili sastanaka. Učesnici se nalaze na dvije ili više lokacija koje su dislocirane i opremljene opremom i alatima pomoću kojih se slika i zvuk snimaju, prenose i projektuju.
- **alati Web** - karakterišu ga dinamični sadržaji i internet aplikacije pomoću kojih bilo koji korisnik može stvarati i razmjenjivati sadržaje, a njegova uloga se mijenja od pasivne prema interaktivnoj.
- **Mobilno učenje (engl. M - learning)** - pojam koji bi se mogao definisati kao umijeće korištenja komunikacionih bežičnih uređaja u svrhu učenja. Osim mobilnog telefona neki od najčešće korištenih uređaja su svakako ručni računari, uređaji za video igre, manji notebook uređaji, kao i ostali ručni multimedijalni prijenosni i bežični uređaji.

Vežano za primjenu mobilnog učenja može se istaknuti kako je ono prisutnije u komercijalnim organizacijama, nego u formalnom obrazovnom okruženju. Mobilno učenje u obrazovnom okruženju ne samo da je ovisno o tehnološkim i pedagoškim predispozicijama, nego i o organizacijskim, kulturološkim, finansijskim i ljudskim resursima koje treba angažovati kako bi se mobilno obrazovanje u potpunosti implementiralo. Zbog navedenih razloga razvoj mobilnog učenja u obrazovnom sektoru je sporiji, iako ne i upitniji, nego u komercijalnim organizacijama. Također postoje i određene značajne činjenice koje treba uzeti u obzir pri implementaciji mobilnog učenja:

- dizajn materijala je prilagođen malim i relativno nekonformnim mogućnostima pregledavanja web pretraživača mobilnih uređaja, i sl.
- relativno skup pristup mrežama.
- imati u vidu specifične prilike za učenje (na putovanjima, u prirodi, i sl.)
- populacija kojoj je namijenjeno uglavnom je mlađe školske i studentske dobi.

● **„Uronjenost“, igre i virtualni svjetovi** - pretpostavlja korištenje virtualnih svjetova i simulacija u učenju. Vežano za „uranjajuće okoliše“ (engl. *Immersive environments*) i „uranjajuće učenje“ (engl. *Immersive learning*) možemo reći kako se na ovaj način zapravo „predajemo svim čulima“ i tako ulazimo u virtualne svjetove.

● **High tech budućnosti i neuroplasticizam** - neuroplasticizam predstavlja cjeloživotnu sposobnost mozga za reorganizovanje ovisno od nečijeg iskustva. Novija istraživanja su pokazala kako se naš mozak ne oblikuje samo u ranom djetinstvu, nego smo sposobni stvarati nove nervne stanice kroz cijeli život. Tako se danas razvijaju eksperimentalna osnova za komuniciranje mozga i računara bez posredovanja udova.

● **sistemi za upravljanje učenjem - (engl. Learning Management System - LMS) programi**

LMS – Razvoj i upravljanje sistemom za elektronsko učenje

Razvoj tehnologije pred sam kraj 20. vijeka doveo je do pojave LMS-a (Learning Management System), sistema za upravljanje učenjem. Ovi sistemi omogućavaju da nastavnik prati individualni rad i napredak svakog učenika i da podatke bilježi u određenu bazu podataka. Iako je pojava ovih sistema naišla na odličan odziv u obrazovanju, vremenom je ustanovljeno da LMS treba dopuniti drugim alatima (do tada se koristio samo za distribuciju nastavnih materijala), kako bi učenik mogao da postane aktivni činilac nastavnog procesa, a ne da bude samo pasivni posmatrač i primalac znanja.

LMS je termin koji se odnosi na web aplikacije koje rade na serveru, a pristupa im se preko web čitača. Server je obično stacioniran u računarskoj učionici, a može biti i bilo gde u svijetu. Može mu se pristupiti kroz lokalnu računarsku mrežu ili putem internet konekcije. LMS-ovi daju nastavnicima alate za kreiranje veb sajta kursa i daju mu mogućnost kontrole pristupa, tako da samo upisani polaznici mogu da ga vide. Pored kontrole pristupa, LMS-ovi poseduju različite alate koji mogu pomoći da kurs bude još uspješniji. Oni omogućavaju jednostavno ostavljanje dokumenata, vođenje diskusija na mreži, testiranje i anketiranje polaznika, prikupljanje i pregled zadataka, snimanje ocjena. Ovi sistemi integriraju objavljivanje materijala na Internetu sa alatima za komuniciranje, administriranje i ocjenjivanje polaznika i raznim drugim mogućnostima koje autor materijala smatra korisnim za polaznike.

Najrasprostranjeniji LMS sistem, je besplatan **Moodle** (*Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment*) obrazovni sistem. Moodle je postao popularan ne samo zahvaljujući svojoj tehničkoj, i “obrazovno-tehnološkoj” karakteristici, nego i zato što je njegov razvoj usmjeravan na nove obrazovne teorije i metodologije. Jedan od danas najupotrebljivijih i najpraktičnijih sistema je upravo ovaj sistem, jer je otvorenog koda (*engl. Open Source*) pa za mnoge ustanove predstavlja jeftino rješenje. Koristi se kao robusna, sigurna i dobro integrisana platforma za učenje, dizajnirana tako da može da se koristi od strane studenata, predavača i administratora. Moodle platforma je prilagodljiva i posjeduje dobre mogućnosti za upravljanje učenjem. Student u interakciji sa drugim studentima ili predavačem može preko Moodle-a predavati domaće zadatke, učestvovati u forumima za raspravu, koristiti *chat* za instant poruke, koristiti rečnike, istraživati (prikupljati podatke), učestvovati u *online* kvizovima. Mnoge Moodle-ove teme omogućavaju lako korišćenje Moodle-a na mobilnim uređajima.

Najpoznatiji sistemi korišteni danas, su već spomenuti Moodle, WebCT, Ilias, Claroline i sl., međutim smatra se kako njihovo vrijeme prolazi i kako se e- učenje danas nalazi u post- LMS eri jer dolaze novi trendovi. LMS sistem nema fleksibilnost potrebnu za vođenje masovnih online tečajeva (*engl. Massive open online courses - MOOC*) i otvorenost koja bi podržavala trend slobodno dostupnih izvora obrazovanja (*engl. Open educational resources - OER*). Arhitektura LMS sistema za elektronsko učenje zasnovana je na četiri glavne komponente: korisnički nivo, nastavni materijal, evaluacija aktivnosti i komunikaciona platforma. *Korisnički nivo* preuzima brigu o svim vrstama korisnika koji participiraju u sistemu. Komponenta zadužena za nastavni materijal prati tok i isporuku svih vrsta zapisa koji nose informaciju o nastavnom sadržaju i sam sadržaj. U okviru LMS-a, korisnik se na platformu može prijaviti kao nastavnik, student ili kao administrator.

Sistemi za upravljanje učenjem (*eng. Learning Management Systems – LMS*) omogućavaju upravljanje, distribuciju i objavljivanje predmeta, kataloga, lekcija ili segmenata lekcija, i obuhvataju, biljeleže i upravljaju informacijama o korisnicima učenja, učenicima i nastavnicima. Nastavnici ih koriste za izradu i integraciju svih vrsta digitalnih materijala, tekstualnih datoteka, video zapisa, provjeru znanja pomoću testova, kvizova, ukrštenica osmosmjerki, igara i sl.

Kada je riječ o vrstama LMS sistema koji se koriste za obrazovni rad, postoji nekoliko klasifikacija na osnovu različitih pristupa:

- orijentisani sadržaj,
- orijentisane aktivnosti,
- orijentisana upotreba mreže (Interneta) i
- linearna struktura pristupa.

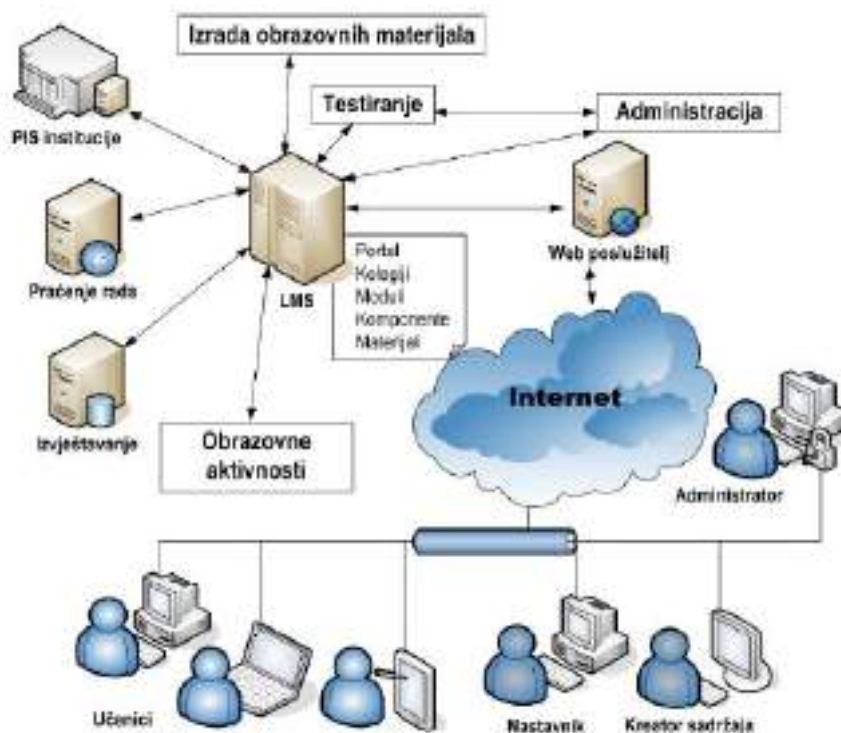
U svijetu rapidno raste broj LMS rješenja koji se po kvalitetu i mogućnostima koje nude korisnicima znatno razlikuju. Većina virtualnih studijskih programa, koriste platforme za elektronsko učenje kojima se upravlja kursevima i obezbjeđuje učenje sadržaja. Postoje dvije grupe takvih sistema, među njima su sistemi za upravljanje učenjem sa besplatnom licencom za rad i komercijalni sistemi.

Tri najčešće korišćena sistema za upravljanje učenjem su : *Moodle*, *WebCT* i *Claroline*.

WebCT (*Web Course Tools*) ili *Blackboard Learning System* je platforma za učenje koja se licencirano koristi na mnogim univerzitetima koji koriste *online* učenje. *WebCT* stranica može da sadrži razne sadržaje kao što su rasprava, chat soba, sadržaj modula, samo-ispitivanje, *online* kvizovi i imenik. Na svoje *WebCT* predmete predavači mogu dodavati razne alate kao što su tabla za raspravu, e-mail, chat uživo, dokumenti i web stranice. Predavači mogu koristiti *WebCT* za studijske programe koji se realizuju u potpunosti online ili kao dodatak kursevima koji se izvode na tradicionalni način, u učionicama. *WebCT* je značajan po tome što je prvi uspješan sistem za upravljanje učenjem za visoko obrazovanje u svijetu.

Claroline je softver za jednostavnu primjenu platforme za učenje i online saradnju. Široki raspon alata koji je na raspolaganju svim korisnicima bez obzira na ulogu omogućava da bilo koji predavač, učenik ili student uspostavi radi na uređaju za obrazovanje. Sadrži alate kao što su kalendar, dokumenti, forumi i sl. A posebno je praktično to što rad na ovoj platformi ne zahtjeva posebnu tehničku vještinu i jednostavan je za instalaciju i primjenu.

Analizirajući važnost procesa elektronskog učenja i upotrebe sistema za upravljanje učenjem, veoma je važno da se obrati pažnja na kvalitet procesa učenja. To znači da ishod obrazovnog procesa, nije isključivo rezultat procesa obrazovne institucije već kvalitet ima veze sa unapređenjem i omogućavanjem učenja i pružanjem raznih mogućnosti obučavanja. Pronalaženje odgovora na pitanja o kvalitetu elektronskog učenja je jedan od centralnih izazova za teoriju i praksu, jer elektronsko učenje teži da postane isto toliko važno kao i tradicionalni metod učenja [13]. Kod samog procesa učenja dolazi se do pitanja, kako se takav složen koncept kao kvalitet može sistemski koncipirati. Koncept kvaliteta učenja mora da bude više nego sveobuhvatan i fokusiran na aspekte nastavnog i tehničkog dizajna interfejsa.

Slika: Primjer LMS modela

Primjena računarskih igara u edukaciji - Učenje kroz igru

Danas se sve više ističe značaj primjene računarskih igara u obrazovnom procesu kod mlađih uzrasta učenika. Igra, kao kreativna stvaralačka aktivnost, pruža djeci mogućnosti da slobodno manipuliraju predmetima, koristeći pri tome svoja prethodna iskustva. Prirodna sklonost ka istraživanju, upoznavanju svijeta oko sebe, djeca u igri istražuju okruženje i sopstvene mogućnosti. Istraživanja fenomena igre se protežu daleko u prošlost jer je prepoznat značaj podsticanja motivacije kod djeteta, čime se usmjerava njegove pažnja i ponašanje. Eksplorativni, istraživački karakter igre podrazumjeva poseban način organizacije vaspitno-obrazovnog rada sa djecom, primjeren njihovim mogućnostima i interesovanjima. Većina djece danas odrasta u digitalnom društvu i digitalnom dobu. Budući da su tokom odrastanja navikli na digitalnu tehnologiju, djeca su znatno promijenila svoje načine razmišljanja i obrađivanja informacija u poređenju sa svojim roditeljima. Većini djece su računarske igre postale glavni i sastavni dio života, pa je igranje računarskih igara veoma česta aktivnost u dječjem slobodnom vremenu. Vaspitači i učitelji smatraju da djeca najbolje usvajaju saznanja kroz zabavu, što je i spontan, prirodan način za učenje djeteta. Kroz igrice, spontano, djeca stiču vještine, a da toga nisu ni svjesna. Činjenica je da igra i računarske igre imaju važan doprinos razvoju djeteta, što bi se trebalo implementirati i u školski program. Motivacija je tu značajno veća, te shodno svemu tome nastava biva kvalitetnija i efikasnija.

Za razliku od klasičnog nastavnog rada, u kojem greške nisu poželjne i vrednuju se nižom ocjenom, u igri dijete sa lakoćom riješi određen zadatak i na različite načine može pokušati doći do rješenja. U slobodnoj interakciji sa fizičkom i socijalnom sredinom, kroz problemske situacije, ono razvija svoje potencijale do maksimuma i na taj način usavršava sposobnosti, koje određuju njegovo dalje ponašanje. Pojam koji se veže uz oblik vaspitanja i obrazovanja temeljen na didaktičkim igrama se zove Game Based Learning (GBL).

Didaktičke igre su igre koje podstiču interakciju kod djeteta, i na taj način dijete nečemu poučavaju i obučavaju. Didaktičke igre navode na razmišljanje, podstiču maštu i kreativnost, pojačavaju koncentraciju, razmišljanje i logičko zaključivanje. Game Based Learning (GBL) označava učenje bazirano na igri kroz koje se razvijaju vještine razmišljanja i na efikasniji način se uči jer su računarske igre zabavne i privlačne, što doprinosi boljoj zainteresovanosti i fokusiranju od tradicionalnih nastavnih planova i metodologija. Igrice su obično implementirane tako da sadrže atraktivne vizuelne elemente, oku privlačne, kako bi to zainteresovalo djecu i uvelo u svijet mašte. Na takav spontan i izazovan način djeca mogu biti posebno motivisana. Razlozi zašto se računarske igre koriste kod učenja su: današnji učenici se drastično mijenjaju, pa je ove učenike je potrebno motivisati na neke kreativnije, nove načine. Osim ovih razloga postoji još nekoliko drugih razloga zašto se računarske igre mogu koristiti kao alat za učenje, Psihološki, računarske igre drže pažnju i fokus jer posjeduju pravila, ciljeve, interakciju, sadržaj, priču... Igrice efikasno motivišu djecu, uče ih i podstiču na način razmišljanja za rješavanje nekog kompleksnog problema. Djeca unaprijed doživljavaju računar kao igračku, kao izvor zabave, i spremni su u svakom trenutku da klasičan rad na času zamjene radom na računaru. Pri tom nudeći im nastavne sadržaje oblikovane u formu igre, postižemo nastavne ciljeve u znatno bržem vremenu i sa boljim rezultatima učenika.

U igri se ostvaruje aktivan odnos pojedinca sa drugom decom i odraslima, bude se njegove integrativne emocije i proširuje socijalno iskustvo. Igra se doživljava kao slobodna, spontana i kroz nju ono sebe izražava i isprobava svoje raznovrsne mogućnosti Podstiče se zadovoljstvo zbog sopstvenih postignuća, dijete se dokazuje pred sobom i vršnjacima u grupi. Emocionalna vrijednost igre ogleda se u optimističkom raspoloženju djeteta, čak i u situacijama kada ne može da riješi problem i pri tome pokušava da nađe novo moguće rješenje. Napredak uslovljava i izmjenjene uticaje djeteta na sredinu koja ga okružuje, a u isto vrijeme dolazi do promjene sopstvenog doživljaja stvarnosti. Tako igra u nastavnim aktivnostima postaje važan faktor uspješnog učenja i stvaranja.

Uticaj nastavnika i njegovih kompetencija na aktivnost učenika u uslovima primjene savremenih obrazovnih tehnologija

U tradicionalnoj nastavi najčešće primjenjivan je frontalni oblik rada sa naglašenom predavačkom funkcijom nastavnika što ima određene nedostatke jer ne ostavlja prostora za interakciju učenika, niti ostavlja vremena za samostalne aktivnosti učenika. Nastava je uglavnom nefleksibilno formulisana, nije prilagođena, a učenicima je često neshvatljiva, što umanjuje trajnost znanja i mogućnost korišćenja teorije u praktičnom životu.

Posljednjih godina desile su se mnoge promjene u teoriji i praksi obrazovnih tehnologija. Novo razumijevanje procesa čovjekovog učenja i prirode samog znanja izazvali su pedagoge da ponovo razmisle o osnovnim konceptima na koje se oslanjaju nastavne metode. Napredovanja u informacionoj i komunikacionoj tehnologiji izmijenila su i proširila mogućnosti za podršku učenju u učionici i učenju na daljinu. Što više ima digitalizovanih resursa za učenje, tim se jednostavnost i ekonomičnost njihovog procesa povećava, a sve to predstavlja novi izazov ustaljenim mišljenjima o načinu kreiranja, pohranjivanja i korišćenja resursa. (Tepšić, 2017, str.48) Masovnijom upotrebom kompjutera u školama stvoreni su uslovi za kvalitetnije inovacije i primjenu obrazovne tehnologije. U tradicionalnoj nastavi, bez obzira na cilj da učenik bude u centru vaspitanja, dominira frontalni oblik rada sa ograničenom jednosmernom komunikacijom nastavnika i učenika. Smanjena je aktivnost učenika, jer nastavnik troši 80 procenata vremena na predavanje, on je centralna ličnost i odlučuje o sadržaju predavanja i načinu procjene naučenog. Dosadašnja iskustva i istraživanja pokazuju da je učenje uz podršku obrazovnih tehnologija efikasnije od prosječnog tradicionalnog predavanja i do 30 procenata, jer se održava koncentracija korisnika na mnogo višem nivou. Informaciono komunikacione tehnologije omogućavaju potpuno drugačiju organizaciju i drugačiji pristup nastavnika, prilagođen sposobnostima i interesovanjima različitih psiholoških profila učenika što kao rezultat obezbjeđuje bolju i efikasniju emisiju, transmisiju i apsorpciju znanja.

pozicija nastavnika i profesora u edukaciji mladih uz primjenu obrazovnih tehnologija drastično se mijenja: to je sada savremena nastavna sredina i nastavnik više nije dominantan izvor informacija koji kontroliše sve informacione tokove u procesu edukacije, nego on postaje organizator tih tokova i saradnik učenicima koji samostalno rade. Zadatak nastavnika i profesora nije predaja znanja nego organizacija nastavne aktivnosti učenika. Umijeće da se postave zadaci i način rješavanja zadataka je izvanredno složena stvar, koja zahtjeva ozbiljan nastavnikov rad. To je moguće samo ukoliko se nastavnik dobro orijentise u materijalu i njegovoj unutrašnjoj organizaciji. Znači nastavnik i profesor treba posjedovati kompetencije i znanja o savremenim obrazovnim tehnologijama, uviđati mogućnosti njihove primjene, a zatim i rezultata, pa uz podršku takvog nastavnog modela organizovati aktivnost učenja.

Modernizovanje i transformisanje obrazovne tehnologije mijenja ambijent i tok radnog procesa, oslobađajući pri tom učenika od doživljaja učenja kao vrlo strane (ne-bliske) pojave, i pružajući mu dodatne mogućnosti djelovanja zasnovanog na saradničkom odnosu sa profesorom, pri tom se nastavno gradivo prihvata kao dio igre, a učenje kao sastavni dio života. (Tepšić, 2017. Str.49) Eksperimenti su pokazali da su u pogledu kvaliteta i kvantiteta stečenih znanja, trajnosti tih znanja, nastava i učenje pomoću obrazovnih tehnologija efikasniji od tradicionalne nastave. Još neke od ključnih prednosti nastave i učenja uz podršku savremenih tehnologija su veća misaona mobilnost učenika, veća motivisanost za učenje i brže, humanije i pravednije ocjenjivanje i vrednovanje rada učenika. Nastava i učenje korištenjem obrazovnih tehnologija pogoduje razvoju apstraktnog mišljenja, omogućavaju plansko usmjeravanje i pojedinačno napredovanje u sticanju znanja. Multimedijalni pristup omogućava nastavniku da primjenjuje takav nastavni model u kome se sa vizuelno-slikovnog učenja prelazi na verbalizaciju i racionalno-logičko mišljenje. Edukacija pomoću savremenih tehnologija omogućava razvijanje memorije, mašte, kreativnosti, samopouzdanja i samostalnosti u učenju, podiže obrazovni nivo, izgrađuje osjetljivost za probleme, fleksibilnost i nezavisnost u radu. U novim informatičkim uslovima omogućena je individualizacija nastave prema mentalnim i drugim osobenostima svakog učenika. Oblici rada i predstavljanje nastavnog materijala u tradicionalnoj nastavi ne obezbjeđuju dvosmjernu vezu nastavnika sa učenicima. Nastavnici i profesori treba da se

osposobljavaju za ostvarivanje funkcija: organizatorske, inovativne, instruktivne, voditeljske, savjetodavne, vaspitne... Obrazovanje nastavnika i profesora mora biti višedimenzionalno pogotovo u sadašnje- savremeno doba, kada se zahtijeva razumijevanje i poznavanje novih obrazovnih tehnologija pored ostalih nastavničkih kompetencija prilagođenih stupnjevima u obrazovno-vaspitanom sistemu. Nastava uz podršku obrazovne tehnologije ostavlja nastavniku više prostora za druge kreativne poslove, odnosno za vaspitno djelovanje, za stručno i pedagoško usavršavanje, za inovacije u nastavi, za detaljnije praćenje rada svakog učenika. —Pošto će učenje sve više biti osnovni zadatak čovjeka, a mišljenje njegov osnovni posao (Danilović, 1996, str.12) jedan od elementarnih ciljeva savremene nastave, a prema tome i nastavne tehnologije, jeste da učenika osposobi za samoučenje i rješavanje problema na osnovu razvijenih sposobnosti njegovog samostalnog mišljenja. Nastavnici i profesori moraju da prate promjene i napredak u struci, pedagoškoj teoriji i praksi i uvode inovacije u svoj rad. Neophodno je da proučavaju i primjenjuju nove oblike nastave i pedagoškog rada i time motivišu učenike na aktivni pristup sticanja znanja.

Primjena savremenih tehnologija i metoda u nastavi u Banjalučkoj i Prijedorskoj regiji

Istraživanje pomoću istraživačkog instrumenta- ankete, je sprovedeno u četiri osnovne škole u Banjalučkoj i Prijedorskoj regiji. Cilj istraživanja je bio da se ispituju nastavničko poznavanje i primjena savremenih vidova nastave korištenjem obrazovnih tehnologija kao i stavove i mišljenja nastavnika o korišćenju IT resursa u nastavi i da se stekne uvid o opremljenosti škola savremenom opremom. Instrument istraživanja je bio anketni listić, sa 8 pitanja, tradicionalna metoda. Istraživanje je sprovedeno tokom 2021/2022 školske godine u 4 osnovne škole, a broj nastavnika koji su učestvovali je 20.

Dio anketnih pitanja namenjen je analizi uslova koji postoje u školama, sa ciljem sticanja uvida o opremljenosti i tehničkim mogućnostima uvođenja, korišćenja i primjene savremene tehnologije u nastavnom procesu. Rezultati dobijeni anketiranjem nastavnika imaju za cilj sticanje uvida o poznavanju oblasti obrazovnih tehnologija što je preduslov za primjenu tih tehnologija u nastavnom procesu. Analiza dobijenih rezultata prikazuje u kojoj mjeri se savremene tehnologije koriste u nastavnim aktivnostima od strane nastavnika kao i uočavane opremljenosti škole savremenom tehničkom opremom vezanom za uspješniji rad.

Istraživačke hipoteze

U istraživanju korišćena je anketa koja je omogućila da se primjenom klasične deskriptivne statistike dobije slika o nivou poznavanja informacionih tehnologija i metoda nastave, nastavnika kao i stanju nekoliko škola kada je riječ o primjeni savremenih tehnologija i metoda u nastavi.

Postavljene su slijedeće hipoteze:

Hipoteza 1: Škole nisu dovoljno opremljene savremenom tehničkom opremom koje su potrebne za rad sa djecom (interaktivna tabla, obrazovni softver, alati za elektronsko učenje).

Hipoteza 2: Nastavnici su neadekvatno obučeni za rad sa pomenutom opremom.

Nastavnici su većinom nezadovoljni sa opremljenošću škola što se tiče savremene tehničke opreme, konkretno se misli na interaktivne table i razne obrazovne softvere. Pitanja koja su se odnosila na obrazovni profil nastavnika pokazala su da nastavnici većinom imaju niska znanja iz oblasti informatike i obrazovnih tehnologija. Iz podataka pridobijenih anketom može se također vidjeti pregled alata i metoda informaciono- komunikacionih tehnologija koji se najčešće koriste u procesu nastavi. Istraživanjem se nastojalo obuhvatiti složenost procesa organizacije i realizacije nastavnog procesa, sa fokusom na savremeni način edukacije, te faktore koji u većoj ili manjoj mjeri utiču na njen kvalitet i efikasnost.

Prikaz rezultata anketnog ispitivanja:

1. Obrazovni profil:

- Diplomski-osnovni studij
- Master/magistarski studij
- Doktorski studij

Diplomski-osnovni studij	Master/magistarski studij	Doktorski studij
15	5	0

2. Da li ste imali u sklopu svog akademskog diplomskog ili postdiplomskog obrazovanja predmete iz oblasti obrazovnih tehnologija?

DA	NE
9	11

3. Da li ste imali priliku da se stručno usavršavate na nekom od akreditovanih programa stručnog usavršavanja iz oblasti računarstva i informatike?

DA	NE
2	18

4. Da li ste imali priliku da se usavršavate na nekom seminaru iz računarstva i informatike?

DA	NE
1	19

5. Da li Vaša škola ima pristup internetu?

DA	NE
19	1

6. Koja nastavna sredstva i metode koriste kao podršku nastavi?

Nastavno sredstvo i metode	DA	NE
Kompjuter	20	0
Laptop	13	7
Interaktivna tabla	5	15
TV	19	1
DVD rekorder	19	1
Obrazovni softver	3	17
Društvene mreže	4	16
Blog	1	19
Video-bim	5	15
Elektronsko učenje (npr. Moodle i druge)	3	17
PowerPoint	17	3
Internet	20	0

7. Kako ocjenjujete informatičku opremljenost Vaše škole?

- Dobra
- Srednja
- Loša

Dobra	Srednja	Loša
7	10	3

8. Za koje potrebe se koriste Facebook i Twitter u Vašoj školi?

- Za zabavu
- Za nastavne aktivnosti

Za zabavu	Za nastavne aktivnosti
19	1

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Globalni trend razvoja novih tehnologija podstakao je pojavu novih kategorija poslova i zanimanja, za koje možemo očekivati da će djelimično, ili u potpunosti zamjeniti postojeće. Potrebna znanja i vještine će se, takođe, značajno mjenjati. Strategije obrazovanja i učenja u E- nastavi treba uvijek da budu usmjerene na ostvarivanje postavljenih ciljeva nastave. Ciljevi vaspitno-obrazovnog procesa moraju se precizno definisati i operacionalizovati, jer postoji mogućnost disperzije u radu, zato je neophodno detaljno planiranje nastavnog toka. Ako su ciljevi postavljeni preširoko, neprecizno, ili neadekvatno prema uslovima vaspitno-obrazovnog procesa, treba ih u hodu korigovati. Oblikovanje e-nastave mora biti u saglasnosti sa ciljem predmeta, ali i oblikovanje nastavnog sadržaja usmjereno ka uzrastu, kognitivnim sposobnostima i interesovanjima učenika.

Osposobljavanje i školovanje u obrazovnim institucijama danas ne smije da izostavi savremene tehnologije iz procesa obrazovanja. Primjena tehnologija dovela je društvo u takav stadijum da se vještine korištenja savremene tehnologije uz znanje čitanja, pisanja i računanja počinju smatrati elementarnom pismenošću. Primjenom informaciono-komunikacionih tehnologija podstičemo mogućnost prilagođavanja planiranih sadržaja različitim nivoima znanja učenika, što uslovljava jednostavnije usvajanje novog gradiva. Nastavu pomoću informaciono-komunikacionih tehnologija potrebno je posmatrati kao jedan od savremenih pristupa koji ima svoju adekvatnu ulogu u obrazovnom sistemu.

Brojne su prednosti ovakve nastave: aktivna uključenosti i motivisanost učenika, razvijanje samostalnosti, komunikacije i tolerancije, jačanje samopouzdanja, učenje s razumijevanjem, razvijanje partnerskog odnosa između učenika i učitelja, rješavanje problemskih situacija i zadataka povezanih s realnim životom, stvaralaštvo, razvijanje kritičnosti i samokritičnosti, saradničko-timsko učenje, razvijanje organizacionih, komunikacionih i digitalnih kompetencija, korelacija s drugim područjima nauke i ljudske djelatnosti. Savremeni oblici edukacije podstiču timski rad, saradnju i koordinaciju svih učesnika.

U radu su analizirani stavovi nastavnika, jer su oni ti od kojih zavisi u kojoj mjeri će učenici usvojiti znanja. Kreativnost nastavnika koji realizuju nastavu se ne ogleda samo u izvođenju časa, nego i u njegovoj kvalitetnoj pripremi. Od nastavnika se očekuje veće angažovanje u pripremi za čas, podizanje nivoa kvaliteta časa korišćenjem obrazovnih tehnologija i metoda, ali i samoobrazovanje u korišćenju savremene tehnologije i Interneta u nastavi. Ovo podrazumjeva da je neizbježna maksimalna aktivnost nastavnika u cijelom procesu uvođenja informaciono-komunikacione tehnologije u obrazovni sistem. Prijedlog je i angažovanje stručnih saradnika koji su eksperti u pojedinim oblastima IKT okruženja, kako bi bar u početku pomagali nastavnicima u realizaciji nastave dok se oni ne obuču u ovakvim aktivnostima.

Prema podacima dobijenim istraživanjem, nastavnici su većinom nezadovoljni sa opremljenošću škola što se tiče savremene tehničke opreme, konkretno se misli na interaktivne table i razne obrazovne softvere. Takođe su neadekvatno obučeni za rad sa pomenutom opremom. Veoma je važno tehnički opremiti škole elektronskim tablama, obrazovnim softverima i bežičnim mrežama. Portali bi trebalo da budu postavljeni u hodnicima, bibliotekama i čitaonicama što bi omogućilo nesmetan pristup Internetu nastavnicima i učenicima. Nastavnicima treba omogućiti da rade sa obrazovnim softverima, da koriste pametne telefone sa raznim savremenim programima za učenje i provjeru znanja radi poboljšanja nastave. Edukacija nastavnog osoblja i opremljenost škola treba da budu prvi koraci ka uspješnosti digitalizacije nastave.

KORIŠTENA LITERATURA

- Afrić, V., (2014) Tehnologije e-obrazovanja i njihov društveni utjecaj. U: Lasić Lazić, J., ur., Informacijska tehnologija u obrazovanju. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 5-25.
- Collis, B., & Moonen, J., (2008) Web 2.0 tools and processes in higher education: Quality perspectives. *Educational Media International*, 45(2), 93-106.
- Danilović, Mirčeta, (1996) Savremena obrazovna tehnologija, Beograd, Institut za pedagoška Istraživanja
- Glaser, W., (1986) Control theory in the classroom. *Informatics in Education*, Control theory in the classroom.
- Dragana Glušac (2012) Elektronsko učenje. Univerzitet u Novom Sadu, Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“, Zrenjanin, Zrenjanin,
- Jamieson-Proctor, Romina, Finger Glenn (2006): ACT to Improve ICT Use for Learning: A synthesis of studies of Teacher Confidence in Using ICT in two Queensland schooling systems, *Computers & Education*, University of Chile, Department of Computer Science, Center of Computing and Communication for the Construction of Knowledge, , vol 23.
- Jo Shan, Fu, (2013) ICT in Education, A Critical Literature Review and Its Implications, *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, Vol. 9, Issue 1, pp. 112-125.
- Liu Z., Szabo Z., (2009) Teachers attitudes toward technology integration in schools: A four-year study, *Teacher and Teaching: Theory and Practise*, vol. 15., pp.5-23.]
- Maksimović, J., (2016) Digital technology and teachers competence for application in the classroom, University of Niš, Faculty of Philosophy, Creative Commons, Belgrade,
- Miseviciene, R., Ambraziene, D., Tuminauskas, R., & Pažereckas, N. (2012) Educational Infrastructure Using Virtualization Technologies: Experience at Kaunas University of Technology. *Informatics in Education*, 11(2), 227-240.
- Paulsen, M. F. (2002). Online education systems: Discussion and definition of terms. *NKI distance education*, 202, 1-8.
- Tepšić, Milica, Radivojević Mladen, i dr., (2017) Elektronsko obrazovanje. Visoka škola Primus, Gradiška.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL PROCESS

Helena Lajšić, Ph.D
University unit NUBRS

Abstract: *Information and communication tools become a full-fledged part of the lives of children and young people, they are understood as part of their living space. All in all, information and communication technology is becoming a full-fledged part of their lives, both from the aspect of private activities and from the professional aspect. The natural flow that is imposed is the inevitability of the implementation of computer philosophy in educational and teaching processes. The process of modernizing existing technologies takes place much faster in production areas, but educational institutions, schools and faculties are expected to follow innovative processes and to educate young people in accordance with the needs of society and the economy. New standards in the field of education have been accepted worldwide, which have significantly modified old-fashioned understandings and concepts of teaching. The introduction of information and communication technologies in education leads to a new and interesting way of conveying teaching content to children, pupils and students. The concept of knowledge is changing, so modern upbringing and education requires the transformation of the traditional form of knowledge reproduction into a model of active knowledge construction where teachers and students are partners in the joint action of information management, analysis and conversion into useful knowledge.*

Keywords: *educational technologies, information and communication technologies, educational software, education management*

UTICAJ MEDIJA NA PONAŠANJE DJECE ŠKOLSKOG UZRASTA

*Marija Barjaktarović, profesor razredne nastave
OŠ „Božidar Vuković Podgoričanin“, Podgorica³⁵¹*

Apstrakt: Svijet u kome živimo ubrzano se mijenja. Porodica, kao osnovna jedinica društva, i škola, ključna vaspitno-obrazovna institucija, gube primat u formiranju i vaspitanju djeteta, a njihovu ulogu sve više preuzimaju mediji. Oni utiču na svakodnevni život, na formiranje stavova, razmišljanje, imidž, norme ponašanja, kao i na sam identitet. Mnoga istraživanja govore da su djeca najpodložnija uticaju medija, a stiče se utisak da, i pored svih saznanja, nikad više nisu bila izložena njihovom uticaju. Nastavnici danas primjećuju veliku promjenu kod učenika u odnosu na vrijeme prije pojave pandemije korona virusa. Izvođenje nastave na daljinu i povećano korišćenje tehnike je razvilo mnoge vještine koje djeca školskog uzrasta ranije nisu posjedovala, ali je i doprinijelo većoj izloženosti medijskom uticaju. Suprotno očekivanjima, izolovanost učenika tokom trajanja pandemije nije smanjila agresivnost među njima. Postavlja se pitanje da li su mediji uticali na povećanu verbalnu i fizičku agresivnost djece školskog uzrasta i da li mogu pozitivno uticati na njihovo vaspitanje i obrazovanje. U radu će biti riječi o značaju medija i njihovom uticaju na razvoj i cjelokupno ponašanje djece školskog uzrasta.

Ključne riječi: djeca školskog uzrasta, uticaj medija na ponašanje djece, mediji

Uvod

Od nastanka prvih zajednica, ljudi imaju potrebu da komuniciraju i prenose informacije međusobno. Usmena komunikacija praistorijskih ljudi, neartikulirani zvukovi koje su koristili u lovu ili su se međusobno upozoravali na opasnosti, a zatim i crtanje skica na zidovima pećina može se smatrati početkom nastanka medija. Pronalaskom prvog pisma razvija se pisana komunikacija, a pronalaskom hartije i usavršavanjem njene izrade, javljaju se i prve novine. Termin mediji je počeo da se koristi dvadesetih godina XX vijeka sa većim razvojem novina i radija. Riječ medij potiče od latinske riječi medium. Medijum je ono što se nalazi u sredini ili što predstavlja sredinu, sredina, srednji put, posrednik, ono kroz što se prenosi dejstvo, pomoćno sredstvo, sredstvo poređenja (Vujaklija, 1980.). U komunikacionom smislu, mediji se smatraju posrednikom u komunikaciji, pa se termin mediji danas koristi za označavanje sredstva javnog informisanja kojima se putem zvuka, riječi ili slike prenose informacije, ideje i mišljenja široj javnosti. Tokom dvadesetog veka mediji su doživeli ogroman rast i postali jedna od najjačih sila modernog društva. Jedna od prvih posledica rasprostiranja medija jeste prenošenje određene kulture kao sume načina života, vrednosnih orijentacija, stila života, pogleda na svet, itd. (Perić, Krasulja, Radojević, 2011).

U literaturi se mogu naći različite klasifikacije medija. Najčešće se razvrstavaju na štampane i elektronske ili na tradicionalne i savremene medije, ali se mogu klasifikovati i prema tehničkim kriterijumima, ulozi koju imaju u komunikacionim procesima, prema stepenu javnosti, prema strukturi i broju. U tradicionalne medije ubrajaju se štampa, radio i televizija, a u nove medije internet, portali, podcasti, društvene mreže, kao i kolaborativni kanali komunikacije preko kojih se prenosi više medijskih i video sadržaja. Savremeno društvo je u gotovo svim sferama izloženo uticaju medija. U

---

³⁵¹ Email: marija.b78@gmail.com

marija.barjaktarovic@os-bvpodgoricanin.edu.me

literaturi, u medijima i na stručnim skupovima se često može naići na stav da su djeca i mladi ljudi, kao dio društva koji usvaja kulturu, vrijednosti, obrasce ponašanja i navike, najpodložniji uticaju medija. Nastavnici, koji su najduže u direktnom kontaktu sa djecom i učenicima, kao i školski psiholozi i pedagozi ukazuju na isto. Djeca i mladi danas preko medija usvajaju pravila lijepog ponašanja, upoznaju svijet koji ih okružuje, upoznaju društvo i socijalizuju se. Više ne postoji dilema da li mediji utiču na ponašanje, socijalizaciju, vaspitanje i obrazovanje djece školskog uzrasta, već koja vrsta medija ima veći uticaj i da li je uticaj medija dominantno pozitivan ili dominantno negativan. Mediji nisu ni štetni ni korisni, a mogu biti i jedno i drugo. Iako se javnost najčešće bavi opasnom stranom medija, pretjeranim nasiljem, pornografijom, stereotipima, senzacionalizmima i žutilom, oni mogu biti koristan izvor zabave i informacija. Oba načina utječu na društvenu socijalizaciju i oblikovanje identiteta djece i odraslih osoba, pa i nacionalnih identiteta (Nada Zgrabljić Rotar, 2005).

Istraživanja govore da djeca školskog uzrasta ne koriste sve medije podjednako i nemaju svi mediji isti uticaj na njih. Od tradicionalnih medija najzastupljenija je televizija, a od novih medija najviše uticaja na djecu imaju internet i društvene mreže.

Uticaj televizije na razvoj i ponašanje djece školskog uzrasta

Od nastanka televizije i njenog masovnog ulaska u domove pa do danas, televizija je neizostavan dio života velikog broja ljudi. Bez obzira na razvoj tehnologije, pojavu interneta i napredak digitalnih medija, televizija je i dalje veoma zastupljena i ima veliki uticaj. Upravo moć ovog medija često je bila zloupotrebljavana, naročito u političke svrhe. Ono o čemu stručnjaci najviše govore jeste njen uticaj na decu (D. Grubišić, 2019).

Televizija i njen uticaj na djecu se može posmatrati na dva načina. S jedne strane može biti izvor korisnih informacija, edukator, izvor zabave, "prozor u svijet" koji različite informacije prenosi velikom brzinom i s lakoćom. S druge strane, putem televizije djeca se prvi put mogu sresti ili permanentno susretati sa nasiljem, raznim tipovima devijantnih ponašanja, sa informacijama kojima nisu dorasli i nedovoljno ih razumiju. Televizija je djeci privlačna jer može biti izvor zabave, omogućava indirektno učestvovanje u zanimljivim događajima iz svijeta sporta, muzike, turizma, šoubiznisa ili im približava živote i svijet koji ih zanimaju. Prema nekim istraživanjima, djeca školskog uzrasta dnevno gledaju televiziju i do 4 sata, što je približno istom vremenu koje učenici mlađih razreda provode u školi. Ako se u uzme u obzir da djeca gledaju televiziju i vikendom, kao i za vrijeme raspusta i praznika, kad ne idu u školu, dolazi se do zaključka da uz televiziju provode više vremena nego u školi. Toliki vremenski period uz televizijski ekran je štetan sa više aspekata, uključujući i zdravstveni, a u obrazovnom i vaspitnom pogledu bi mogao da bude i koristan, ali samo pod uslovom da dijete gleda primjerene sadržaje namijenjene svom uzrastu. Najveći rizik od štetnog uticaja televizije na djecu je upravo u tome što gledaju sadržaje koji nisu namijenjeni njihovom uzrastu, što se u porodičnom okruženju uglavnom prate sadržaji namijenjeni odraslim ukućanima, a koje djeca često ne mogu da protumače i razumiju na pravi način.

Uticaj televizije na zdravlje, fizički i psihički rast i razvoj djece česta je tema istraživanja pedagoga, psihologa, ljekara, defektologa, sociologa. Istraživanja govore da televizija može biti korisna za razvoj govorno-jezičkih sposobnosti djece, ali ako djeca gledaju obrazovne emisije primjerene svom uzrastu. Uočeno je da gledanje primjerenih sadržaja može uticati i na razvoj interesovanja za nauku, kulturu, umjetnost, prirodu, sport, saobraćaj, očuvanje životne sredine, zdrave stilove živote i sl. Djeca školskog uzrasta rado gledaju emisije o prirodi, okruženju, sportu, životinjama i nauci, ali i o neobičnim prirodnim pojavama, dalekim zemljama i kulturama, neobičnim zanimanjima, tehnologiji izrade omiljenih predmeta ili hrane, eksperimentima i pronalascima, svemiru i podvodnom svijetu, neobičnim biljkama i životinjama, interesantnim istorijskim događajima i velikim bitkama, sportu i ponašanju u saobraćaju itd. Zanimljivi su im kvizovi i emisije u kojima ima takmičenja, a pokazuju i veliko interesovanje za učenje stranih jezika. Poseban značaj televizija je imala u vrijeme proglašenja pandemije korona virusa i izvođenja nastave „na daljinu“. Ona je bila jedini medij koji je bio dostupan skoro svakom učeniku. Nastavne sadržaje koji su tada snimljeni učenici su nastavili da koriste i kasnije posredstvom drugih medija, prvenstveno interneta. Iz navedenog se nameće zaključak da je neophodno iskoristiti moć televizije i ponuditi djeci više

kvalitetnih obrazovnih sadržaja. Cilj obrazovnih programa za decu je da deca uče na zanimljiv način, da se probude njihova mašta, kreativnost i interesovanje. Sadržaj emisija se osmišljava tako da se kod dece razvijaju tolerancija, samopouzdanje, prihvatanje razlika i druge pozitivne osobine (D. Grubišić, 2019).

Brojna istraživanja ukazuju na štetne uticaje televizije na psiho-fizički razvoj, vaspitanje i obrazovanje djece. Stručnjaci ističu štetnost prekomjernog praćenja televizijskog programa, ali i na štetnost praćenja neprimjerenih sadržaja. Kod djece koja mnogo gledaju televiziju uočeni su brojni zdravstveni, fizički, psihički i drugi problemi. Neki od njih su: problemi sa vidom, gojaznost, kriva kičma, problemi sa govorom, pamćenjem, pažnjom i koncentracijom. Uočeno je i izmijenjeno ponašanje, nasilje i usvajanje obrazaca nasilja, pasivnost, stvaranje pogrešne slike o sebi, otuđenost, povlačenje u sebe, manje povjerenje u druge ljude, izbjegavanje učešća u vršnjačkim aktivnostima, nerazlikovanje stvarnosti od fantazije i sl.

Iz svega navedenog može se zaključiti da televizija može biti moćno vaspitno-obrazovno sredstvo ako se najmlađa publika usmjeri na pravi način i ponude joj se odgovarajući sadržaji kroz kvalitetni obrazovni program. Tehnologije su potrebne ljudima, bez njih je savremeni život gotovo nezamisliv, ali ih treba koristiti odgovorno. U tome ključnu ulogu treba da imaju roditelji, a zatim pedagogi i medijski radnici. Roditelji treba da kontrolišu vrijeme koje djeca provode ispred ekrana, da smanje učešće televizije u cjelokupnom porodičnom životu, da odrede vrijeme kad se televizija može gledati, a kad ne može (npr. uvesti pravila za gledanje televizije pred spavanje ili poslije ustajanja, za vrijeme ručka, prilikom posjete gostiju i sl.), da prouče TV program sa djetetom i dogovore se šta će gledati, da ne drže uključen televizor čitavi dan, već samo kad je na programu emisija koju su zajedno odabrali, ponude djeci neke druge aktivnosti itd. Pedagoški radnici, a posebno nastavnici koji su svakodnevno u direktnom kontaktu sa djecom, treba učenicima da preporučuju primjerene televizijske sadržaje, ukazuju na štetnost prekomjernog gledanja televizije i gledanja neprimjerenih sadržaja, razvijaju svijest o zdravim stilovima života i podstiču na učešće u aktivnostima u prirodi i u organizacijama koje podstiču boravak u prirodi i fizičku aktivnost (izviđači, planinari, sportski klubovi). Medijski radnici i televizijske kuće treba da obogate svoje programe i da stvaraju programe uz konsultacije sa stručnjacima iz svih oblasti koje prate psiho-fizički razvoj djece.

Korisno i štetno dejstvo televizije na psiho-fizički i vaspitno-obrazovni razvoj djeca iz porodice prvo donose u školu. Nastavnici svjedoče o raznim pozitivnim i negativnim uticajima televizije. To je posebno uočljivo u mlađim razredima osnovne škole zbog uzrasta učenika, ali i zbog organizacije rada u razrednoj nastavi. Naime, nastavnici razredne nastave mogu lakše da uoče promjene kod učenika od kolega iz predmetne nastave jer sa učenicima provode čitavi radni dan, sa izuzetkom za časove stranog jezika. Neki od pozitivnih primjera uticaja televizije na djecu školskog uzrasta su: visok nivo znanja stranih jezika na početku školovanja ili napredovanje u učenju stranog jezika kao posljedica gledanja crtanih filmova ili specijalizovanih emisija (npr. Dora istražuje), lijepo ophođenje prema sagovornicima na početku prvog razreda kao posljedica gledanja crtanih filmova u kojima se ističu norme kulturnog ponašanja i porodične vrijednosti (npr. Pepa Prase, Porodica Barbapape i sl.) odlično poznavanje pravila saobraćaja kao posljedica gledanja crtanih filmova i specijalnih emisija (npr. Pažljivko, Lola i Mila). Negativni primjeri uticaja televizije su uočljiviji od pozitivnih i u javnosti se uglavnom više o njima govori. Neki od negativnih primjera su: agresivnost, vršnjačko nasilje, odsutnost, zamišljenost uglavnom kao posljedica gledanja neprimjerenih sadržaja. Poznato je da svi navedeni negativni primjeri ne moraju biti posljedica isključivo gledanja televizije, već mogu biti udruženi sa problemima koje djeca imaju u porodici i socijalnom okruženju. Ipak, u nastavnoj praksi sam zabilježila slučaj vršnjačkog nasilja i agresivnosti cijele jedne generacije učenika kao posljedice gledanja televizije. Dolaskom na tržište američke komercijalne televizije, generacija učenika petog razreda (uglavnom desetogodišnjaci) je počela da prati humoristički serijski program namijenjen uzrastu djece od 12 – 18 godina. Nedovoljno razumijevanje sadržaja i dječiji humor neuobičajen za naše podneblje dovelo je do eskalacije fizičkog, verbalnog, psihološkog, sajber, pa i seksualnog vršnjačkog nasilja. Navedeni slučaj je riješavan dugo i riješen je uz angažovanje svih nastavnika koji su predavali toj generaciji, svih članova stručne službe, uprave škole i uz ozbiljno angažovanje roditelja. Interesanto je da na školskom uzrastu nisam zabilježila slučajeve nasilja zbog gledanja crtanih filmova u kojima ima nasilnih i agresivnih sadržaja, već uglavnom zbog gledanja sadržaja neprimjerenih uzrastu. Smatram da takvi crtani filmovi više mogu da utiču na djecu predškolskog uzrasta, a djeca školskog uzrasta već znaju da je to „samo crtani“.

Uticaj radija i štampe na razvoj i ponašanje djece školskog uzrasta

Radio je najstariji i najjeftiniji elektronski medij. Nastao je dvadesetih godina dvadesetog vijeka. U svojoj dugoj istoriji dva puta je bio u krizi: pronalaskom televizije i pronalaskom interneta, pa ipak je opstao. Radio je medij pristupačan širokim masama, a zahvaljujući novim tehnologijama postaje još dostupniji jer se sve više prati putem interneta. Ima bitnu funkciju u brzom razmjeni informacija. Smatra se „pozadinskim“ ili „sekundarnim“ medijom jer se sluša tokom vožnje automobila, rada na kompjuteru, u prodavnici, na poslu. Djeca u porodičnom okruženju slušaju radio, ali uglavnom muzičke sadržaje namijenjene odraslima. Osim uticaja na formiranje muzičkog ukusa djece, radio nema neki veliki uticaj na razvoj i ponašanje djece školskog uzrasta.

Štampa je najstariji medij masovne komunikacije. Obuhvata štampane medije masovnog komuniciranja: novine, časopise, knjige, stripove, plakate, letke. Pojam novine obuhvata sve dnevne i periodično štampane publikacije čija je dinamika štampanja prethodno utvrđena. Upravo periodičnost u štampanju, a zatim i promjenljivost sadržaja je ono što novine razlikuje od ostalih štampanih medija. Posebna kategorija štampe je štampa za djecu. Dječije novine se mogu nazvati dodatnom literaturom za djecu. One uglavnom spajaju edukativne sadržaje sa zabavnim, afirmišući i stvaralaštvo djece i mladih. Uglavnom su edukativnog karaktera, lijepo ilustrovani, atraktivni i dinamični. U njima se objavljuju sadržaji prilagođeni nastavi i interesovanjima djece, stripovi, dramski tekstovi, zanimljivosti iz različitih oblasti, poster i omiljenih likova, društvene igre, ali i dječiji literarni i likovni radovi. Neki časopisi nude čitaocima mogućnost da pošalju pitanje urednicima ili stručnjacima iz različitih oblasti, a zatim da na stranicama časopisa dobiju odgovor. Značaj časopisa za razvoj i ponašanje djece školskog uzrasta je veliki. Oni podižu nivo pismenosti i opšte kulture, podstiču razvoj čitalačke pismenosti, prate i dopunjuju nastavne sadržaje, podstiču stvaralaštvo. Na tržištu je dostupno dovoljno specijalizovanih ili komercijalnih novina i časopisa namijenjenih djeci osnovnoškolskog uzrasta, ali se stiče utisak da su učenici sve manje zainteresovani za njih. Ipak, interesovanje u mlađim razredima je na većem nivou nego u starijim. U Crnoj Gori interesovanje učenika za novine je značajno smanjeno od kad ne mogu da se kupe u školi, a njihova prodaja preseljena isključivo na trafike i druga prodajna mjesta, ali je interesovanje za njih smanjeno i masovnom pojavom pametnih telefona. Djeca osnovnoškolskog uzrasta radije čitaju elektronsko izdanje časopisa, a štampane novine čitaju ako roditelji i nastavnici insistiraju na tome. Negativni aspekti štampe za djecu nisu poznati. U porodicama je djeci često dostupna štampa za odrasle, pa djeca mogu biti izložena političkim sadržajima, pornografiji, senzacionalističkim vijestima, tabloidima, što može imati negativne posljedice i uticati na ukupno ponašanje. Kod djece kojoj je dostupna štampa za odrasle neprimjerenog sadržaja ili mediji za odrasle, često se može uočiti sklonost ka psihološkom, verbalnom i seksualnom nasilju prema vršnjacima i posebno sklonost ka širenju tračeva i senzacionalističkih vijesti o vršnjacima.

Uticaj novih medija na razvoj i ponašanje djece školskog uzrasta

Novi mediji su se razvili sa razvojem interneta i njegovom masovnom upotrebom. Obuhvataju internet, portale, podkaste, društvene mreže, kao i kolaborativne kanale komunikacije preko kojih se prenosi više medijskih i video sadržaja. Internet je najmoćniji izvor informacija u istoriji ljudske civilizacije, važno kulturno oruđe koje oblikuje lični razvoj pojedinaca, značajno menjajući sve aspekte savremenog života. Među korisnicima interneta sve je više dece, iako sadržaji na njemu nisu uvek primereni njihovim razvojnim i psihološkim potrebama (UNICEF, 2019).

Internet je globalna računarska mreža koja povezuje računare i računarske mreže, ali se na nju povezuju i pametni telefoni, televizori, video kamere. On predstavlja osnovu na koju se nadograđuju različiti protokoli, pa tako internet omogućava komunikaciju, razmjenu fajlova, video i audio reprodukciju, aplikacije, zabavu. Internet korisnicima pruža brojne mogućnosti, pa prožima gotovo sve oblasti. Razvojem novih tehnika i tehnologija brzo ušao u masovnu upotrebu, a sa pojavom pametnih telefona postao je dostupan gotovo svima, a naročito djeci školskog uzrasta.

Internet je jedan od najvećih izazova savremenog društva. Brojna istraživanja govore o njegovom korisnom i štetnom uticaju na razvoj i ponašanje djece. Kao i ostali elektronski mediji, može biti i štetan i koristan, u zavisnosti kako se koristi i koji sadržaji se prate putem interneta.

Mogućnosti koje internet pruža djeci su velike. To je pozitivno i inspirativno mjesto koje pruža brojne mogućnosti, ali sa sobom nosi i velike rizike. Neke od mogućnosti koje internet pruža djeci su: učenje i sticanje različitih znanja i vještina pomoću aplikacija, video lekcija, sajtova, tutorijala, e-knjiga, korišćenje materijala za nadarenu djecu i djecu sa teškoćama u učenju, razvijanje digitalne pismenosti, kreativnosti, kritičkog mišljenja i sličnih vještina neophodnih u savremenom društvu, razvijanje ličnih talenata, proširivanje interesovanja, pronalaženje zanimljivih informacija, komunikacija i saradnja sa drugima, upoznavanje i povezivanje sa vršnjacima iz cijelog svijeta, društveno angažovanje i aktivizam, zabava i igra, kreiranje i razmjena sadržaja i sl. Štetni uticaj interneta, društvenih mreža i digitalnih tehnologija na razvoj i ponašanje djece česta je tema istraživanja. Djeca kao najosjetljivija kategorija stanovništva izložena su brojnim opasnostima na internetu. Neke od njih su: izloženost štetnim i uzrastu neprilagođenim sadržajima, izloženost digitalnom nasilju, prekomjerno korišćenje i zavisnost od interneta, zloupotreba ličnih podataka, lažno predstavljanje, krađa identiteta, prevare i podvale, kontakt sa osobama kojima je cilj seksualno uznemiravanje djece, izloženost netačnim i nepouzdanim informacijama i komercijalnim sadržajima, virusima i neželjenoj pošti, trošenje novca i sl.

Korišćenje društvenih mreža povećava rizik od štetnog uticaja interneta. Društvene mreže omogućavaju djeci upoznavanje i kontakt sa vršnjacima, održavanje kontakta sa vršnjacima iz sportskih timova i udruženja, održavanje kontakta sa rodbinom, dijeljenje zanimljivih sadržaja, povezivanje sa osobama sličnih interesovanja, razmjenu ideja, vršnjačku edukaciju, razvijanje empatije, društvene angažovanosti i aktivizma, bolju informisanost. S druge strane, putem društvenih mreža djeca lakše stupaju u kontakt sa tzv. predatorima, suočavaju se sa prevarama ili sajber zlostavljanjima. Takođe, društvene mreže mogu uticati na mentalno zdravlje djece i razvoj nekih psiholoških smetnji. Smatra se da je najveća mana društvenih mreža stvaranje zavisnosti od interneta.

Internet je moćan medij koji pozitivno može uticati na razvoj i ponašanje djece ako se koristi planski, kontrolisano i dozirano. Svi mediji, pa i internet, su korisni, ali ako se koriste pretjerano i neogovorno, mogu biti štetni. Roditelji i pedagozi pred sobom imaju izazov da upute djecu kako da što bolje iskoriste mogućnosti koje pruža internet, a rizike svedu na najmanju moguću mjeru. Pri tome je važno da pažnju usmjeravaju na pozitivne aspekte interneta i ostalih digitalnih medija.

Moć interneta i mogućnosti koje on pruža u nastavi naročito su došle do izražaja od proglašenja pandemije korona virusa i organizovanja nastave „na daljinu“. Učenici su dobili priliku da uče na drugačiji način, da više koriste zanimljive sadržaje, budu samostalniji i međusobno više saraduju i djuže poslije onlajn nastave. Ovo je posebno bilo značajno djeci sa fizičkim smetnjama u razvoju. Prvi put su dobila priliku da se ravnopravno djuže sa vršnjacima i učestvuju u svim aktivnostima i onlajn igrama. I nastavnici su proširili svoja znanja i kompetencije iz ove oblasti, ali su i potvrdili da je šira javnost u zabludi kada je riječ o novim generacijama učenika i korišćenju digitalnih medija. Zbog izloženosti tehnici i tehnologijama od najranijeg uzrasta, u javnosti vlada uvjerenje da mladi odlično vladaju digitalnim tehnologijama, da ih bolje poznaju od roditelja i nastavnika. Izvođenje nastave na daljinu pokazalo je da su djeca samo spretna u korišćenju novih tehnika i tehnologija, ali da ne posjeduju neophodna znanja i vještine, nisu dovoljno digitalno pismena, pa u školama još više treba raditi na informatičkom opismenjavanju. Djeca osnovnoškolskog uzrasta u velikom broju nisu samostalno umjela da preuzmu aplikaciju za rad, registruju se, sačuvaju dokument, pošalju sliku ili dokument, preuzmu dokument, otvore poslati sadržaj i sl, pa treba treba permanentno raditi na njihovom formalnom obrazovanju iz ove oblasti. Posebno je važno objasniti roditeljima da dijete neće steći digitalne vještine i digitalnu pismenost ako koristi samo društvene mreže ili pretražuje sadržaje na platformama.

U prethodne dvije školske godine nastavnici su direktno mogli da se uvjere u korisne i štetne uticaje interneta i novih tehnologija na djecu mlađeg školskog uzrasta. Primjer iz podgoričke osnovne škole i odjeljenja i razreda koji sam vodila vjerovatno nije jedinstven. Vjerujem da je bilo sličnih primjera u drugim školama u Crnoj Gori. Uz pomoć i međusobnu saradnju nastavnika i roditelja, učenici su od svog III do svog V razreda proširili svoja znanja i digitalne kompetencije, naučili su da koriste najmanje tri aplikacije i digitalna alata (Viber, Google Classroom, Teams), savladali osnove nekih programa (npr. Microsoft Word), uspostavili bolje, kvalitetnije i čvršće veze sa vršnjacima iz svog odjeljenja i cijelog razreda, uključujući i dvoje djece u kolicima sa kojima su ranije imali drugarske, ali ne i bliske odnose. Međutim, korišćenje digitalnih medija za nastavu ubrzo je preraslo u povećano korišćenje interneta i društvenih mreža u druge svrhe. Od početka organizovanja onlajn rada

u III razredu, a zatim i u IV razredu, učenicima je bilo sve izuzetno zanimljivo, sve ih je interesovalo, trudili su se da što više nauče. Bilježili su izuzetne rezultate iz svih nastavnih oblasti i pored toga što su objašnjenja i nastavu pratili uz kameru i ekran. U V razredu onlajn rad više nije organizovan, ali su učenici nastavili da koriste društvene mreže i učestvuju u onlajn igranju igrica. Rezultat svega je bila odlično druženje i povezanost sa većinom vršnjaka iz odjeljenja i razreda, ali i opšta nezainteresovanost za nastavne sadržaje i učenje, nemogućnost da se upamte osnovne činjenice, zaboravnost, zamišljenost, razdražljivost, nervoza. Zabilježeno je i nekoliko slučajeva verbalnog i sajber nasilja, ali i potencijalno opasnih kontakata sa starijim osobama van škole. Sve to me je podstaklo da provjerim mišljenje roditelja o uticaju medija na razvoj i ponašanje njihove djece.

Istraživanje uticaja medija na razvoj i ponašanje učenika V razreda

Cilj istraživanja je utvrditi da li mediji utiču na razvoj i ponašanje učenika V razreda.

Zadaci istraživanja su:

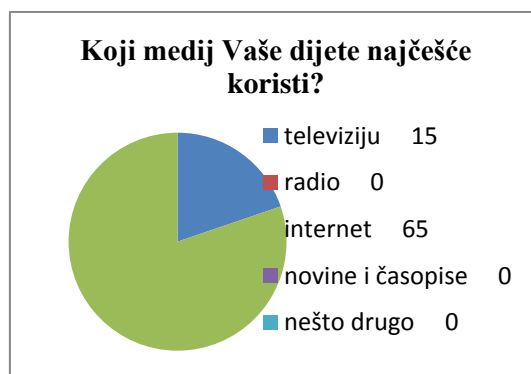
- Utvrditi da li i koliko učenici koriste medije i koji medij je najzastupljeniji
- Utvrditi da li korišćenje medija utiče na razvoj ponašanje učenika
- Utvrditi da li je pandemija korona virusa i izvođenje nastave na daljinu uticalo na korišćenje medija

Istraživanje je sprovedeno na uzorku roditelja od 80 učenika V razreda. Anketirani su roditelji 45 dječaka i 35 djevojčica. Riječ je o namjernom uzorku. Roditelji učenika V razreda su odabrani zato što su to djeca koju je prelazak na onlajn nastavu zatekao u III razredu kad je opismenjavanje na latinici bilo pri kraju, kad su samo samostalno mogli da koriste tehniku za rad i u izmijenjenim uslovima su sticali znanja dvije godine. Takođe, ovaj uzorak je značajan jer učenici V razreda u CG prelaze na predmetnu nastavu, završavaju petogodišnji period rada sa učiteljima. U istraživanju je korišćen onlajn upitnik sa pitanjima otvorenog i zatvorenog tipa, a prilikom obrade podataka korišćene su mjere deskriptivne statistike.

Rezultati istraživanja

Početna pitanja ukazuju na percepciju roditelja o vremenu, vrstama medija koje djeca koriste i tehnici koju koriste. Na pitanje „Da li Vaše dijete svakodnevno koristi neki od medija?“ 80 roditelja je odgovorilo sa Da (100% ispitanih). Elektronske medije dnevno najviše 1h dnevno koristi 19 učenika (23,75% ispitanih), od 1h do 2h dnevno 26 učenika (32,5% ispitanih), više od 2h dnevno 30 učenika (37,5%) i 5 roditelja učenika nema uvid u ovaj podatak zbog svojih dnevnih obaveza (6,25%). Televiziju kao medij najčešće koristi 15 učenika (18,75%), a internet 65 učenika (81,25%). Za ostale nabrojane medije niko se nije opredijelio. Telefon ili tablet najčešće koristi 75 učenika (93,75) i kompjuter 5 učenika (6,25%). Rezultati navode na zaključak roditelji imaju uvid u vrstu medija, tehniku i količinu vremena koje dijete provodi pred ekranom. Primjećuje se da je internet preuzeo primat nad televizijom, a telefoni i tableti nad kompjuterom i ostalim tehnološkim sredstvima.

Grafikon 1: Vrsta medija

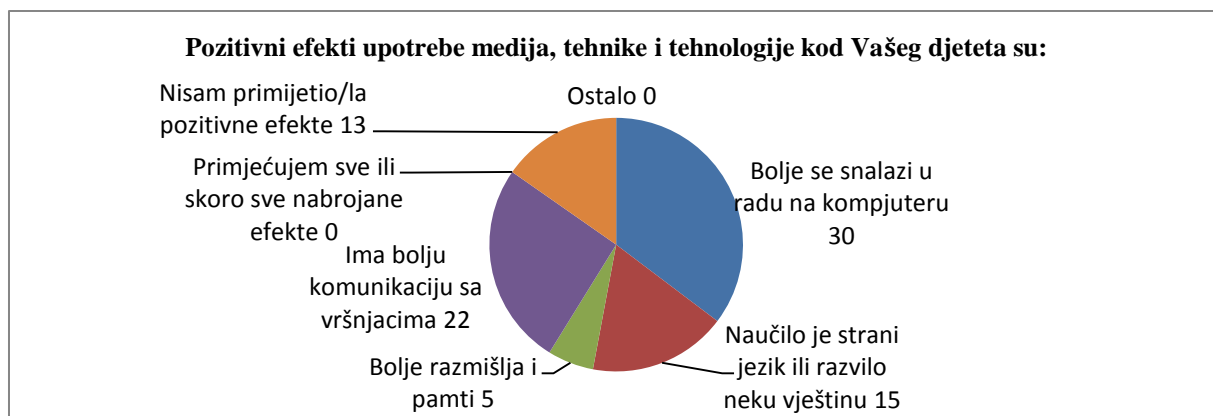
Grafikon 2: Tehnološka sredstva

Roditelji su se izjasnili i o sadržajima koje djeca prate i uticaju pandemije na korišćenje medija. Na pitanje „Koje sadržaje Vaše dijete prati u medijima?“ roditelji su dali različite odgovore. Muzičke ili sportske emisije najviše prati 15 učenika (18,5%), filmove ili serijske programe gleda 5 učenika (6,25%), video igrice igra 18 učenika (22,5%), različite sadržaje na You Tube i sličnim platformama najčešće pretražuje 7 učenika (8,75%), 12 učenika najčešće gleda video klipove „jutjubera“ i „gejmera“ (15%), 8 učenika najčešće uči strane jezike ili prati obrazovne sadržaje iz različitih oblasti (10%), 11 učenika (13,75%) koristi društvene mreže i 4 učenika (5%) ima neka drugačija interesovanja. Da je pandemija korona virusa doprinijela povećanom korišćenju medija i tehnologije smatra 70 roditelja (87,5%), a 10 roditelja (12,5%) smatra da nije. Na osnovu dobijenih odgovora, može se konstatovati da su roditelji informisani šta djeca prate na internetu i da su uočili povezanost povećane upotrebe medija sa pandemijom.

Roditelji su primijetili pozitivne efekte korišćenja medija, tehnike i tehnologije kod djece. Da se dijete bolje snalazi u radu na kompjuteru smatra 30 roditelja (37,5%), 15 roditelja (18,5%) kao pozitivni efekat vidi to što je dijete savladalo neki strani jezik ili razvilo neku vještinu, 5 roditelja (6,25%) smatra da dijete brže misli i bolje pamti, 22 roditelja (27,5%) izdvaja bolju komunikaciju djeteta sa vršnjacima i 13 roditelja (16,25%) nije primijetilo pozitivne efekte korišćenja medija, tehnike i tehnologije.

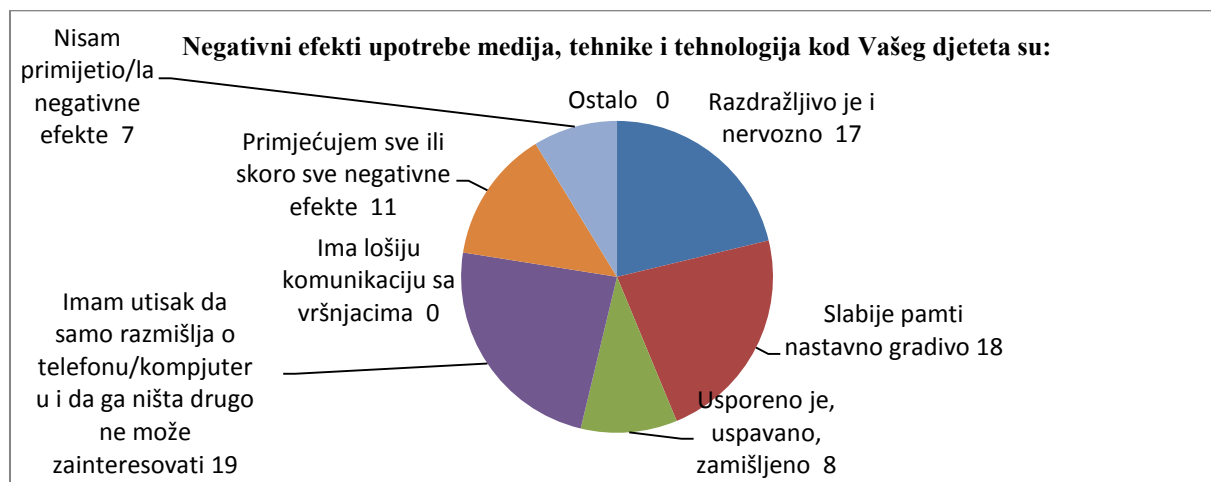
Grafikon 3: Pozitivni efekti upotrebe medija, tehnike i tehnologije

Roditelji su uočili i negativne efekta korišćenja medija, tehnike i tehnologije. Da je dijete nervozno i razdražljivo smatra 17 roditelja (21,25%), da dijete slabije pamti nastavno gradivo smatra 18 roditelja (22,5%), da je dijete usporeno, uspavano, zamišljeno smatra 8 roditelja (10%), 19 roditelja (23,75%) ima utisak da dijete zanima samo telefon/kompjuter i da ga ništa drugo ne može

zainteresovati, 11 roditelja (13,75%) primjećuje sve ili skoro sve navedene negativne efekte i 7 roditelja (8,75%) nije primijetilo nikakve negativne efekte. Nijedan roditelj nije uočio slabiju komunikaciju sa vršnjacima kao posljedicu upotrebe medija.

Grafikon 4: Negativni efekti upotrebe medija, tehnike i tehnologija

Roditelji su dali različita i zanimljiva zapažanja i predloge na temu uticaja medija na razvoj i ponašanje djece. Neki od odgovora su:

- „Moje dijete koristi telefon 1-2h dnevno, a imam utisak da preostala 22h samo misli o telefonu. O telefonu misli i kad spava“
- „Zbog telefona nema volju da uči. Telefon mu je najpreči, a sve ostalo mu je nebitno“
- „Svakoga dana sam očajna koliko moje dijete nazduje zahvaljujući tehnici. Vodim rat svakoga dana i imam osjećaj da gubim sopstveno dijete koje se povlači u sebe i virtualni svijet. Ako kao društvo nešto ne uradimo imaćemo zomby generacije...“
- „Ako nastavnici i škola nešto ne preduzmu i ne spriječe ovoliku upotrebu telefona, djeca su nam propala. Mi roditelji više ne možemo da ih kontrolišemo.“
- Očajni sumo koliko naše dijete igra igrice i misli na njih. Postao je agresivan i razdražljiv. Bojim se da je već razvio zavisnost.“
- „Zadovoljni smo što je naša kćerka zahvaljujući internetu napredovala u poznavanju engleskog jezika i u crtanju, ali smo zabrinuti što je više ne zanima ništa vezano za školu. Zaboravila je čak i tablicu množenja, a bila je odličan matematičar. Nadamo se da ćemo početkom nove školske godine uspjeti da je odviknemo od telefona. Sličan problem imamo i sa starijom kćerkom.“
- „Djeca nam se lijepo druže i uživo i online, ali sam potpuno nezadovoljna učenjem. Za oboje mogu da zahvalim tehnici.“
- „Predlažim da se mi roditelji iz odjeljenja organizujemo na početku nove školske godine i uvedemo zajednička pravila i mjere korišćenja telefona.“
- „Naše dijete koristi telefon samo 1h dnevno, a preostalo vrijeme „vodimo rat“ i pregovaramo da uzme knjigu.“
- „Naša djeca su telefone počela da koriste zbog nastave vrijeme pandemije i sad teško kontrolišemo situaciju. Kompjuter i televizija im više nisu interesantni.“

Na osnovu analize percepcije roditelja stiče se utisak da roditelji vode računa koliko djeca provode za kompjuterom i na telefonu i kontrolišu sadržaje koje djeca prate. Svjesni su da djeca imaju koristi, ali i štetu od medija. Iz odgovora na pitanje otvorenog tipa može se zaključiti da roditelji osjećaju da su im je kontrola izmakla iz ruku i to zato što su zbog nastave bili prinuđeni da daju djeci telefone i kompjutere duže nego što su planirali i da je duža upotreba telefona već ostavila neke posljedice kod učenika. Pozitivno je što većina roditelja ne negira problem, ne odustaje i spremno je da se uhvati u koštac sa problemom, ali smatraju da im je potrebna pomoć škole. Interesantno je to što neki roditelji

smatraju da su nemoćni kad je upotreba telefona i učenje u pitanju, da su im stvari izmakle kontroli i da njihove probleme može da riješi škola. Nameće se zaključak da roditeljima treba podrška škole i stručnih saradnika, ali ne da zavode red u njihovim porodicama, već da im pomognu da pronađu rješenja i osnaže ih za kvalitetnije obavljanje roditeljske uloge.

Zaključak

Savremeno društvo nezamislivo je bez upotrebe medija i to uglavnom elektronskih. Digitalne tehnologije i internet su postali nezamjenjiva sredstva za zabavu, komunikaciju, učenje, razmjenu ideja, marketing. Djeca su više nego ikad izložena uticaju digitalnih tehnologija i interneta. Internet i drugi mediji pružaju velike mogućnosti, značajno mogu da utiču na razvoj i ponašanje djece, pa mogu biti korisni samo ako se koriste planski, kontrolisano i odmjereno. Djeca treba da rastu i da se razvijaju u skladu sa vremenom u kojem žive. Zabrana korišćenja digitalnih tehnologija nije poželjna opcija. Zato roditelji i prosvjetni radnici imaju ozbiljan zadatak da omoguće djeci korišćenje digitalnih tehnologija, da ih usmjere kako pametno da ih koriste, da nauče da se kontrolišu i istovremeno ih zaštite od svih štetnih uticaja koje digitalne tehnologije nose sa sobom. Škole treba da omoguće bolje digitalno opismenjavanje učenika, ali i da pruže podršku roditeljima u pronalaženju najboljih modela za kvalitetno obavljanje roditeljske uloge. Podrška je potrebna i nastavnicima da prošire i ojačaju svoje digitalne kompetencija. Nameće se zaključak da pitanje uticaja medija, digitalnih tehnologija i interneta na razvoj i ponašanje djece zahtijeva sistemski pristup i treba da bude u vrhu prioriteta za resorna ministarstva i kreatora obrazovnih politika i programa.

Literatura

1. Grubišić, D. (2019). Pozitivan i negativan uticaj televizije na decu. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada, dostupno na <https://www.kcns.org.rs/agora/pozitivan-i-negativan-uticaj-televizije-na-decu/>
2. Kelner, D. (2004). Medijska kultura: studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma Beograd: Clio
3. Krasulja, N. Radojević, I. Perić, N. (2011). Medijske, PR i brend tendencije. Beograd: Synopsis
4. Lemiš, D. (2008). Deca i televizija. Beograd: Clio
5. Marković, D. (2010). Audio – vizuelna pismenost. Beograd: Univerzitet Singidunum
6. Reg, D. (1996). Odnosi s medijima. Beograd: Clio
7. Vujaklija, M. (1980). Leksikon stranih reči i izraza. Beograd: Prosveta
8. UNICEF, (2019). Deca i internet – pametno od početka. Beograd: UNICEF
9. Zgrabljic Rotar, N. (2005). „Medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski utjecaji“. Medijska pismenost i civilno društvo. Sarajevo: Mediacentar
10. Zuber, V. (2005). De/monopolizacija medija u R. Srpskoj. Banja Luka: Besjeda.

THE INFLUENCE OF THE MEDIA ON THE BEHAVIOR OF SCHOOL-AGE CHILDREN

Abstract: *The world we live in is changing rapidly. The family, as the basic unit of society, and the school, a key educational institution, are losing their primacy in the formation and upbringing of a child, and their role is increasingly being taken over by the media. They influence everyday life, the formation of attitudes, thinking, image, norms of behavior, as well as identity itself. Many studies show that children are the most susceptible to the influence of the media, and one gets the impression that, despite all the knowledge, they have never been exposed to their influence. Today, teachers notice a big change in students compared to the time before the corona virus pandemic. Teaching at a distance and the increased use of technology has developed many skills that school-aged children did not have before, but it has also contributed to greater exposure to media influence. Contrary to expectations, the isolation of students during the pandemic did not reduce aggression among them. The question arises whether the media has influenced the increased verbal and physical aggressiveness of school-aged children and whether it can have a positive influence on their upbringing and education. The paper will discuss the importance of the media and their influence on the development and overall behavior of school-age children.*

Keywords: *school-age children, influence of media on children's behavior, media*

EFEKTI RADA NASTAVNOG OSOBLJA U PREVENCIJI NASILJA

Šejla Bjelopolja Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću³⁵²

Arijana Midžić Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću³⁵³

Sažetak: Razumijevanje odnosa svjesnih i nesvjesnih procesa koji se odvijaju unutar čovjekovog uma pomoću kojih se izražavaju određena pozitivna ili negativna ponašanja, implicitna ili eksplicitna - predstavlja područje istraživanja mnogih nauka. Buđenjem svijesti posebno u posljednjih petnaest godina akcent se stavlja na uzroke ponašanja koja diskriminiraju po bilo kojoj osnovi i ukazuju na potrebu razvijanja boljih socijalnih odnosa na temelju ravnopravnosti, tolerancije, čovjekoljublja i isti su intencijom brojnih školskih programa. Škola i druge institucije koncipirane su tako da predstavljaju resurs društvu, pa čak i onda kada isto modeluje neprihvatljive oblike ponašanja budućim generacijama. Odgojno-obrazovni sistem djeluje interventnim i preventivnim programima radi preveniranja ovih oblika ponašanja dok djeca istodobno usvajaju raznovrsne predrasudne i stereotipne modele ponašanja, izgrađujući stavove o drugima, čak i onda kada "te druge" nikada nisu sreli. Implicitira da kompetitivna sredina, nedostatak saradnje, pasivnost i sankcionisanje kritičkog mišljenja predstavlja pogodno tlo za diskriminaciju svih kategorija društva te da načinom rada heterogene skupine nastavnog osoblja, ni škola nije imuna na nedostatak kvalitete. U radu se upravo bavimo procjenom jačine djelovanja kvalitete rada nastavnika i stručnih saradnika i to onih, fokusiranih na prevenciju neprihvatljivih obrazaca ponašanja kroz minimum tj. samo sedam radionica stručnih saradnika i nastavnika. Pred test i post test obuhvataju 246 učenika različitih uzrasta iz osnovnih i srednjih škola i 147 radionica od strane 21 nastavnika/stručnog saradnika. Rezultati govore u prilog potreba za intervencijama u slučajevima pojave nasilja u školama, te o promjenama ponašanja učenika prilikom rješavanja problema u situacijama prije i poslije učestvovanja u radionicama Programa. Više od 50% odgovora nastavnika i saradnika govore u prilog pozitivnih efekata nakon primjene sedam radionica. Rad je empirijskog karaktera zasnovan na imenovanju pojava koje ugrožavaju kvalitet (su)života, a koje djeca internalizuju u budućim ponašanjima, te nudi smjernice za uspostavljanje prakse bazirane na obrazovanju koje poziva na mir u svim aspektima života trenutnih i budućih generacija.

Ključne riječi: društveno-neprihvatljivi oblici ponašanja, djeca u sukobu sa zakonom, prevencija nasilja.

Teorijski pristup problemu istraživanja

Osnovna polazišta

Analizom literature koja se bavi fenomenom i prevencijom "društveno neprihvatljivog" ponašanja, mogu se uočiti različiti termini kao što su: društveno neprihvatljivo ponašanje, društvena neprilagođenost, loše društveno ponašanje, devijantno ponašanje, delikventno ponašanje, asocijalno ponašanje/antisocijalno ponašanje, socijalno neprilagođeno ponašanje, kažnjivo ponašanje, nasilno ponašanje, rizično ponašanje. Istovremeno svaki od navedenih oblika podrazumijeva različite oblike poteškoća u ponašanju maloljetne osobe počevši od eskaliranja ponašanja u porodici, školi pa do onih

---

³⁵² bjelopoljaksejla@hotmail.com

³⁵³ ari_jana_91@windowslive.com

koja podrazumijevaju sukob sa zakonom (Miljković, 2004). Primjećujemo da autori isti pojam različito koriste, ali slično operacionaliziraju. Naprimjer, Petrović i Gorazd (2008) koriste termin *devijantno ponašanje i kažnjivo ponašanje* - pod prvim podrazumijevaju ponašanje koje neka skupina ili društvo u cjelini smatra za neuobičajena, štetna, nemoralna, asocijalna, za društvo opasna, a pod drugim samo zajedničko ime za disciplinske prestupe, prekršaje i krivična djela, koja su u pravnom poretku skupine ili kategorije kažnjivih ponašanja; Pehar (2008) klasificira napadanje, tuču, nasilnost, ubijanje, okrutnost, odbijanje poslušnosti u karakteristike *asocijalnog, antisocijalnog i atipičnog oblika ponašanja*; Bošković (2006) operacionalizira maloljetničku delikvenciju kao vrstu prestupništva tj. pojavu socijalno neprilagođenog ponašanja posebne populacione strukture stanovništva, koja se više ne smatra djecom, ali u razvoju nije dostigla razvoj punoljetstva (djeca, mlađi maloljetnici od 14-16 godina, stariji maloljetnici od 16-18 godina).

Navedene pojmove pronalazimo i u kontekstu pojavnih oblika nasilja među djecom i mladima kojim se prema općeprihvaćenoj definiciji (Protokol o postupanju u slučaju nasilja koje uključuje djecu, 2013) smatra svako namjerno fizičko i psihičko nasilno ponašanje usmjereno prema djeci i mladima od strane njihovih vršnjaka učinjeno s ciljem povrjeđivanja, a koje se ovisno o mjestu izvršenja, može razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju i koje uključuje ponavljanje istog obrasca i odražava neravnopravan odnos snaga (jači protiv slabijih ili grupa protiv pojedinca) i koje za posljedicu ima ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti žrtve. Društveno neprihvatljivo ponašanje mladih je termin koji u ovom radu koristimo, ali se preporučuju i termini koji imaju za cilj izbjegavanje stigmatizacije djeteta/mladih. Bit je da preusmjerimo akcenat na ponašanje, a ne na stigmatiziranje djeteta. Prateći primjenu pedagoški prihvatljive terminologije Bjelopoljač i Kafedžić (2018: 178) zaključuju da se „termini za primjereno oslovljavanje osoba mijenjaju. Međutim, vidljivo je da se stav prema određenoj grupi ljudi odražava već u nazivu kojim ih se oslovljava. Nejednak tretman počinje već u imenu kojim je određena osoba nazvana... i time je cjelokupna osobnost svedena na određeni „nedostatak“, umjesto da je doživljena kao osoba koja ima neke teškoće, ali ujedno ima i sposobnosti, želje i potrebe poput svih drugih ljudi. Dakle, riječi koje se koriste direktno utječu na kreiranje stava prema osobama koje se imenuju ovim i sličnim terminima.“

Primjenjenu terminologiju u radu sa djecom i mladima možemo posmatrati i kao internalizovane vrijednosti koje će činiti odrednice u radu stručnjaka na prevenciji, sprečavanju, otkrivanju i suzbijanju pojavnih oblika nasilja, ali ujedno i karakteristiku ukupne kvalitete pedagoškog rada. U radu se upravo bavimo analizom moći preventivnih aktivnosti nastavnog osoblja (nastavnici i stručni saradnici) kroz praćenje efekata kvalitete minimum sedam radionica koje intencionalno podrazumijevaju pedagoški usmjerenu terminologiju i međusobno osnaživanje kao odgovor na temu prevencije nasilja.

Uzroci društveno neprihvatljivog ponašanja djece i mladih

O uzrocima ponašanja kao i onih koja posljedično rezultiraju “sukobom sa zakonom“ postoji mnogo teorija koje je potrebno holistički sagledati uz interdisciplinarni pristup. Uzroci su mnogostruki, uslovljeni prije svega, psihološkim faktorima razvoja mlade ličnosti, socijalnim faktorima ili kontekstom uslova u kojima se osoba nalazi, pedagoškim poput funkcionalnosti odnosa između pojedinca i članova zajednice u kojoj obitava i prisutnih odgojnih stilova. U stručnoj literaturi (vidjeti u Bošković, 2006., Bujanović, 2007., Bjelopoljač, Kozlica, 2015) se prihvata podjela etimoloških faktora na egzogene ili spoljne koji se odnose na socio-kulturološke uslove života poput škole, porodice, stanovanja, grupe vršnjaka, medija, slobodnog vremena i sl. i endogene ili unutrašnje (emocije, karakter, temperament, inteligencija i sl). Prema ovoj klasifikaciji unutrašnji faktori su vezani za ličnost maloljetnika, poteškoće i probleme u njegovom sazrijevanju, a koji uključuje nedostatak socio-emocionalnih kompetencija poput samokontrole, samopoštovanja, samopouzdanja..., te samim tim i psihološke ili emocionalne teškoće usljed reakcija. Što se tiče spoljnih uzroka misli se na socio-ekonomske prilike poput siromaštva, nezaposlenosti, migracija, funkcionalnih odnosa između članova obitelji, načina korištenja slobodnog vremena, utjecaja masovnih medija i druge. Uzimajući u obzir bilo koji od uzroka tj. razloga koji predstavljaju teškoću ili pritisak na život pojedinca u smislu da direktno ugrožavaju zadovoljenje njegovih osnovnih životnih potreba (preživljavanje/opstanak) ili

psiholoških (potrebe za pripadanjem, sigurnošću, ljubavlju...), razumljivo je da isti uzrokuju osjećanja. Ukoliko su ta osjećanja ugodna (sreća, ljubav, ushićenje...) ili neugodna (naprimjer. strah, tuga, razočarenje...) sasvim razumljivo je da će se reakcija pojedinca (u ovisnosti od situacije u kojoj se nalazi) razlikovati kao birano ponašanje, jer isto predstavlja odgovor na izazov situacije u kojoj se nalazi. Taj odgovor/ponašanje se razlikuje u ovisnosti od kapaciteta resursa (unutrašnjih ili vanjskih) koje u datom momentu osoba koristi. Društvo ovakve reakcije opisuje: za prvi slučaj kao društveno prihvatljivo, za drugi kao društveno neprihvatljivo i nerijetko drugi slučaj svede na tretman pojedinca koji nije birao uzroke situacije na koju odgovara. Becker (1963) za pojavu društveno neprihvatljivog ponašanja zaključuje da nipošto pojedinac nije jedini odgovoran u interakciji sa društvom koje ove konstelacije ne može biti oslobođeno, jer suštinski, pojava društveno neprihvatljivog ponašanja ukazuje na činjenicu da je društvo sa svojim institucijama propustilo reagovati na signale koje je mlada osoba slala porodici, školi, vršnjacima...tražeći pomoć i podršku kada je imala problem (prije nego što je došlo do većih posljedica). Ovaj fenomen reakcije društva je objasnio i Rayan u svojoj teoriji *Okrivi okrivljenog*. To je teorija po kojoj se korijeni socijalnih problema smještaju u onog ko trpi posljedice, a ne u karakteristike uslova u kojima se živi (Ryan, 1976). Označena osoba u konačnici biva obilježena kao uzrokom posljedica koje je izazvala ponašanjem, a kao pojedinac označena terminom „neprikladna“. Tako se problemi objašnjavaju/rješavaju bez mijenjanja uslova koji ih stvaraju kroz sljedeće korake:

- *definiira se problem i populacija koja je njim pogođena* (npr: NN djeca su neuspješna u školi i često je napuštaju),
- *upoređuju se vrijednosni sistem, kultura i specifična ponašanja populacije koja ima problem i one koja ga nema*, često na osnovu stereotipa (npr. NN populacija cijeni slobodu, nisu navikli da rade, nije im stalo do obrazovanja, odgojno su zapušteni).
- *uzrok problema se smješta u različitosti koje postoje između populacije koja ima problem i koja ga nema* (djeca imaju problem zato što njihovim roditeljima nije stalo do toga da se oni školuju – ne uzima se u obzir da su i sami neobrazovani, da ne vide smisao u školovanju svoje djece jer ne mogu da se zaposle, nemaju novac za knjige i odjeću i tome slično).
- *započinju se akcije koje mijenjaju pogođenu populaciju*, npr. *odnosi u porodici, izbacuje se njihov jezik, kultura i običaji i uče se ponašanju koje je karakteristično za one koji taj „problem nemaju“* (upisuju se u specijalne škole da bi im se olakšalo, na roditelje se vrši pritisak da daju djecu u škole, a ne vodi se računa o tome da djeca ne znaju jezik na kome se školuju, da nemaju osnovna predznanja potrebna za školovanje, da su uplašena i da se plaše odbacivanja).

Ova teorija je jako zastupljena i često se koristi nesvjesno. Školsko okruženje je sredina koja podržava takmičarski usmjeren sistem. On se bazira na uvjerenju da je za uspjeh ili neuspjeh u životu odgovoran isključivo pojedinac i da svi imaju podjednake šanse za uspjeh ili neuspjeh, pri tome se zanemaruju lične karakteristike pojedinca ili aspekti grupnog identiteta koji ga također oblikuju (rasa, klasa, rod i slično). Od izuzetnog je značaja postojanje svijesti o tome da sva djeca nemaju iste startne pozicije pri polasku u školu i da od tih startnih pozicija u velikoj mjeri zavisi njihov kasniji uspjeh u školovanju, kao i odnos prema obrazovanju. Na drugoj strani, proaktivni pojedinci populacije nastavnog osoblja realizuju preventivne programe prevencije nasilja oslanjajući se na mogućnost utjecaja i internalizacije pozitivnih životnih vrijednosti, modelujući vlastitim, kao i cjelokupnim pedagoškim radom, ponašanje djeteta i/ili mladih u društveno prihvatljivo. Međutim, šta radimo i s kojom namjerom ne znači i garanciju kvaliteta tj. kako radimo. Sve vrste etiketiranja, stereotipnog mišljenja i predrasuda predstavljaju opasnost u radu sa djecom i mladima zato što sužavaju polje djelovanja nastavnog kadra i samim tim smanjuju mogućnost realizacije potencijala svakog djeteta. Potkrepljenje ovoj teoriji nalazimo i u stavu Beckera (1963) koji društveno neprihvatljivo ponašanje ne definiira u odnosu na ponašanja kojima se krše društvene norme već u odnosu na reakcije i sankcije društva koje su usmjerene prema određenim djelima i postupcima. *Devijantnim* se smatra onaj kojem je *devijantna etiketa* uspješno dodijeljena, a *devijantno ponašanje* je ono ponašanje koje je označeno kao društveno neprihvatljivo. Becker (1963) smatra da ljude, koji krše postavljena pravila, etiketiraju kao autsajdere i samim tim „devijan“ je onaj na koga je ova etiketa uspješno primjenjena, a devijantno

ponašanje je ono ponašanje koje ljudi tako etiketiraju. Ovaj fenomen nije rezervisan samo za šire društvene mase, može da se odnosi i na postupanje članova kolektiva nastavnog osoblja.

U vezi razumijevanja odabira ponašanja bez predrasudnog i stereotipnog ocjenjivanja koje će neizbježno odvesti u generalizacije i neadekvatan tretman savjetodavnog ili nekog drugog oblika rada sa djecom i mladima može poslužiti Glasserova teorija izbora ili Maslowljevo shvatanje ljudskih potreba. Glasser (2005: 43) skreće pažnju na fokus ka stvarnom uzroku ponašanja tj. da je potrebno uzeti u obzir „da se u djelovanju uvijek rukovodimo prema onom što u određenom trenutku želimo. Vanjski događaj (podražaj) se pri tom može činiti uzrokom, ali on to nikad nije.“ Osim na reakcije (nisu isključeni ni oni koji posljedice ponašanja rješavaju), implicira i na osvještavanje i prihvatanje činjenice da su potrebe univerzalne, iste i svojstvene svim živim bićima. Razliku u prihvatljivim i neprihvatljivim ponašanjima ne mislimo poništiti ukoliko je uzmemo kao neutralno, činjenično opisano ponašanje uz vrijednosnu orijentaciju da je svim ljudima ipak zajednički osnov razumijevanja u jeziku potreba. Maslow (1968: 3) slično opisanom, ukazuje da je korisno prihvatiti da „destruktivnost, sadizam, okrutnost, zloba, itd., predstavljaju nasilne reakcije protiv frustracije naših intrinzičnih potreba, emocija i sposobnosti. Pri tom ljutnja sama po sebi nije zlo, kao ni strah, lijenost, pa čak ni neznanje. Naravno, to može i doista vodi do društveno neprihvatljivih ponašanja“, ali iste treba sagledati iz perspektive nezadovoljenih potreba zbog kojih se dato ponašanje javlja. Također, ističe da „osnovne ljudske potrebe (za životom, za sigurnošću, za pripadnošću i naklonošću, za poštovanjem i samopoštovanjem i za samoostvarenjem) treba doživljavati kao neutralne, predmoralne ili pozitivno *dobro* (Maslow, 1968: 4).

Kao rezultat navedenog savjetuje se nastavnom osoblju (nastavnici i stručni saradnici) da u odnosu prema bilo kojoj kategoriji društva trebaju internalizovati sljedeće vještine, uzimajući u obzir vlastiti vrijednosni sistem, kulturološko i tradicionalno razumijevanje uz kompetencije (Reza 1999 prema Bjelopoljač i Kozlica, 2015: 60): *tolerancija na nejasnoću* (sposobnost da se na novo i nepoznato reaguje bez frustracije i neprijateljstva da bi se obezbjedio konstruktivni odnos sa osobama iz druge kulture, kao i sa svima onima koji imaju drugačiji sistem vrijednosti i drugačija uvjerenja), *prihvatanje bez suđenja* (njegovanje atmosfere povjerenja i prihvatanja, bez procjenjivanja, suđenja i kritike), *uvažavanje različitih perspektiva* i sposobnost da se bude u “koži” druge osobe; *istrajnost* (razumijevanje i strpljenje za brzinu kojom se procesi promjene dešavaju u ovom domenu); *jasan lični i grupni identitet, entuzijizam, posvećenost i strast* (sposobnost da se inspirišu drugi sopstvenom posvećenošću problematici o kojoj je riječ); *otvorenost za različitosti, za nova iskustva i ideje, kao i smisao za humor* (sposobnost da se smijemo sa drugima, a ne da se smijemo drugima). Da bi do promjene došlo, potrebno je da se desi, kako *rekulturacija* (promjena stavova i vrijednosti određene populacije), tako i *restrukturacija* (promjena cjelokupnog sistema, tj. njegove strukture i načina funkcionisanja). Neki autori (poput Fullan, 1991) smatraju da rekulturacija mora da prethodi restrukturaciji, tj. ukoliko se teži promjenama u načinu rada koje će biti prihvaćene na nivou čitavog sistema, a ne samo na nivou pojedinaca, važno razvijati alternativne stavove i vrijednosti koje će te promjene podržati. Zbog toga je važno da proces *restrukturacije* i *rekulturacije* teče uporedo: zajedno sa promjenom stavova i vrijednosti odraslih i mladih, potrebno je mijenjati i sistem (u smislu vrijednosti, normi i procedura) koji bi te promjene podržao i učinio održivim. Ukoliko se zadržimo samo na promjeni pojedinaca, ostaćemo u okvirima paradigme tolerancije, bez pokušaja da u skladu sa paradigmom transformacije mijenjamo sistem u smislu obrazovanja društva za mir, ali i kreiranja i održavanja uslova za život zasnovan na zajedničkim vrijednostima društva. *Prema (Freire, 1984) transformativno obrazovanje vidi dijalog kao najbolji način da se kreiraju nove društvene realnosti, s obzirom da su ljudi ti koji ih kreiraju. Kroz dijalog postojeća realnost se može dekonstruisati i iznova konstruisati, nova značenja mogu biti uspostavljena, a nove prakse uvedene. Iako je povjerenje osnova dijaloga, ono nije uslov a priori. Povjerenje se uspostavlja u toku susreta osoba, koje kritički ispituju svijet i na taj način ga mjenjaju.*

Prevenција društveno neprihvatljivog ponašanja

Od svih institucija društvene zajednice institucionalni odgojno-obrazovni sistem ima najviše mogućnosti da primarnom prevencijom unaprijedi standard zaštite djece i mladeži od svih oblika rizičnog ponašanja. Da bi prevencija bila uspješna, potrebno je kontinuirano, integrirano u odgojno - obrazovni proces (kao dio plana i programa svake odgojno-obrazovne ustanove), provoditi mjere koje

su temeljem naučnih istraživanja potvrđene kao učinkovite. Učiti o nenasilju, djelovati nenasilno i podučavati druge o nenasilju u današnjem društvu ne čini se tako jednostavnim zadatkom. Djeca i mladi u svakodnevnim životnim procesima dolaze u situacije koje testiraju ili podržavaju sukobe vrijednosti zbog čega trebaju kao imunizaciju, obezbijedeno sigurno okruženje u kojem pronalaze zajednički jezik razumijevanja, oblikuju stavove, isprobavaju tehnike rješavanja problema na društveno prihvatljiv način. Uspješan odgojni rezultat nezamisliv je bez kvalitetnog interaktivnog odnosa koji se uspostavlja i održava između odgajatelja (nastavno osoblje) i odgajanika (učenika, mladih). Osnovni zahtjev u primjeni bilo kojeg oblika pedagoškog rada sa djecom i mladima je (1) učešće stručnog tima u svim fazama odgojno-obrazovnog rada. To znači da interdisciplinarni pristup svih koji ulaze u grupu/učionicu djece i/ili mladih se mora odvijati na makro i mikro nivou: dogovor na nivou škole o cilju kojem teže kao zajednica (kakva škola želi biti, na koje resurse računaju - međusektorski pristup i partnerstvo), do jednoobraznog postupanja u slučaju odstupanja od dogovorenih pravila ponašanja bilo kojeg člana zajednice (djeca, mladi, zaposlenici). Kriterij može biti dogovoren na početku pedagoške godine putem funkcionalnih stručnih aktiva do naučnih vijeća usmjerenih ovom cilju: vrtiću/školi/fakultetu bez nasilja. (2) Psihosocijalna podrška integrirana u kurikulum odgojno-obrazovne ustanove i način rada nastavnog osoblja (ne isključuje dogovorene reakcije nenastavnog osoblja). Osim nenasilju usmjerenog stila poučavanja, isto je horizontalno i vertikalno povezano sa savjetodavnim ili terapijskim radom koji uključuje sve resurse koji doprinose rješavanju teškoća sa kojima se suočavaju djeca i mladi. Stručno djelovanje u radu sa djetetom, mladim osobama i roditeljima se realizira kroz:

1. individualni razgovor sa djetetom i/ili razgovor sa roditeljima/starateljima;
2. Grupni - porodični razgovor;
3. Radionice sa grupama kroz programe i projekte;
4. Rad sa okolinom – realizuju se aktivnosti i saraduje sa bitnim subjektima u životu djeteta u smislu imenovanja osjećanja, uvida i primjene tehnika koje omogućavaju procesuiranje emocionalnih procesa, dijeljenje i osnaživanje socio-emocionalnih kompetencija svih učesnika ovog procesa.

U savremene odgojne strategije ubrajamo: jačanje ego - procesa, igranje uloga, dramske igre, stimulativne igre (Pehar, 2000), odgoj i obrazovanje putem umjetnosti: crtanje, slikanje, vajanje, oblikovanje, pričanje priča u funkciji rješavanja problema, ples, pjevanje u funkciji iscjeljenja, obrazovanja i zabave (poput HEART psihosocijalnog programa, vidjeti u Bjelopoljač i Marjanović, 2021). Kao metode koje služe rješavanju problema predrasuda i teškoća u ponašanju se pored aktivnijeg rada sa djecom i mladima, radioničkim pristupom kojeg smo pomenuli sa ovom tematikom (identitet, predrasude, stereotipi, diskriminacija, nasilje) kombinuje i savjetodavni i terapijski rad. Na savjetodavni ili terapijski rad mogu ići osobe svih dobnih skupina (od djece do ljudi starije životne dobi), različitih nivoa obrazovanja i iz različitih društvenih slojeva. Najčešći razlozi zbog kojih se osoba može javiti za ovakav vid stručne pomoći su: strahovi, napadaji panike, osjećaj napetosti, nesаница, neraspoloženost, osjećaj usamljenosti i niže vrijednosti, nedostatak samopouzdanja, uznemirujuće ili pesimistične misli, iznenadni napadi vrućine, tikovi, mucanje, pojačano znojenje, poteškoće u učenju, gubitak koncentracije, *teškoće u ponašanju*, svakodnevnih poslova (ali i u profesionalne djelatnosti), kontinuirano stanje stresa, ovisnosti, pretilost, ovisnost od alkohola, cigareta ili ekrana, *teškoće u odnosima sa drugima (razumijevanje sebe i drugih)*, psihosomatske tegobe i dr. Savjetodavni ili terapijski tretman može pomoći osobama koje žele naučiti više o sebi, o drugima, kada žele realizovati postavljeni cilj, projekt ili poboljšati kvalitet života, kada žele kvalitetnije učiti i bolje napredovati u profesionalnoj, sportskoj ili nekoj drugoj aktivnosti, oni koji žele aktivno koristiti vlastite potencijale i pronaći nove strategije za bolje funkcionisanje, da budu uspješniji u ulozi roditelja, u ulozi vršnjaka i slično. Isto tako svi sistemi u kojima mladi žive i provode svoje vrijeme (od porodice, škole do ulice) moraju imati razrađenu tehnologiju uočavanja moguće pojave nasilja među mladima, te razrađene načine na koji će se pokretati zaštitna intervencija. Rješenje problema nasilja bi se ogledao u: poučavanju djece i mladih o specifičnostima prepoznavanja i zadovoljavanja potreba (prevencija nasilja, opasnosti, identifikacija). Na osnovu stvorenih pretpostavki za kvalitetan odgojno - obrazovni rad i školski preventivni program ostvarit će zamišljene efekte, bolju interakciju i međusobno razumijevanje.

Metodološki pristup problemu istraživanja

Predmet istraživanja

Društveno neprihvatljivo ponašanje tema je brojnih radova i istraživanja koja iz različitih područja fokusiraju svoje zanimanje na uzorak kojeg predstavljaju djeca u sukobu sa zakonom, međutim ovaj rad će predmet istraživanja prenijeti na kvalitetu preventivnih programa nastavnog osoblja (nastavnici i stručni saradnici) u funkciji suzbijanja pojavnih oblika rizičnih ponašanja koji se odnose na djecu i mlade bez podjele s obzirom na iskustvo i ponašanje poput saradničkog, prijateljskog ili neprijateljskog. Da bismo mogli djelovati na prevenciji i suzbijanju društveno neprihvatljivih oblika ponašanja - naša spoznaja mora polaziti od činjenice da su takva ponašanja istodobno i društvena i individualna pojava, na koju utječe niz faktora: društveni (ekonomski, socijalni, moralni i sl) i individualnih (naslijeđenih ili stečenih bioloških i psiholoških osobina). U školskoj se dobi subjekti utjecaja na izgradnju identiteta umnožavaju, manje ili više intenzivnije djeluju, umnožavaju se slojevi identiteta, jasnije su izraženi neki slojevi identiteta, javljaju se stereotipi i predrasude o osobama ili grupama, prvi slučajevi diskriminacije, prvi sukobi. Tada je naročito važno ukazati da pogrešno širenje vlastitih negativnih iskustava na općenitu razinu može biti vrlo štetno za djecu i mlade i da moramo razviti mehanizme u cilju ranog prepoznavanja predrasuda posebno kod djece i mladih kako bi preventivno djelovali, suzbijali, spriječavali ponašanja koja doprinose nezadovoljstvu određene skupine, koja se odlučuje na *sukob sa pojedincima zajednice ili okolinom*. Uzimajući u obzir da se obrasci ponašanja formiraju dugi niz godina i da je proces „otklanjanja“ negativnih stavova i nepravednih generalizacija (o drugima koje najčešće nikada nisu ni sreli, upoznali) dugotrajan proces promjena u ponašanju da bismo isto očekivali pod efektima preventivnih programa, smatramo mogućim senzibilizaciju djece i mladih za vlastite predrasudne i stereotipne mehanizme ponašanja u skladu sa kojima, ne moraju djelovati.

Metod rada

Uzimajući u obzir karakter istraživanja koje je u ovom slučaju empirijsko i transferzalno usmjereno, radu je odgovarala kvalitativno-kvantitativna paradigma. Korišteno je više metoda, poput: deskriptivne i kauzalne metode, eksperimenta s jednom skupinom i metode teorijske analize, anketa te sudjelujuće posmatranje u etapama istraživačkog procesa. Nakon pribavljene saglasnosti roditelja za učešće djece i mladih u programu osmišljenih radionica (Obrađene teme: *1. Identitet: Ko smo mi (sesije: Vrijednosti, Shvatanje kulturoloških razlika i Glasserova teorija izbora; Pronađimo zajedničke vrijednosti; Pregovori su ključ uspjeha i Stres); 2. Aktivno/pasivno - Komunicirajmo asertivno (sesije: Aktivno slućanje, Podučavanje o vještini i sastavnice vještine; 3. Vježbanje vještine – igranje uloga i povratna informacija (sesije: Pogled u ogledalu-pantomima, Igranje uloga: ABC model emocionalnog reagovanja, Prićam ti priću, Prepoznavanje emocija, Vođena fantazija – Škola bez nasilja)* i istraživanja efekata kvalitete rada, educirani su stručni saradnici i nastavnici iz 21 škole (8 osnovnih i 16 srednjih) na početku školske 2021/22. godine u cilju jednoobrazne primjene i načina rada sa cjelokupnim uzorkom: 246 ućenika. Selekcija je izvršena prema broju gradova/općina kantona i broju škola 1:2. Plansko ustanovljavanje učinka odgojne akcije (program kroz 7 radionica kao eksperimentalni faktor) je primjenjeno nakon inicijalnog mjerenja startnih pozicija djece i mladih (pred test). Za inicijalno mjerenje je poslužio upitnik kreiran od četiri pitanja koji se odnose na demografske podatke, 14 pitanja sa ponuđenim odgovorima na Likertovoj, petostepenoj skali (1 – uopšte se ne slažem; 5 – u potpunosti se slažem) i jednog pitanja koji se odnosi na dodatne komentare ispitanika. Realizacija programa je podrazumijevala kontinuiran rad sa istom grupom ućenika koja je nakon 7 mjeseci po završetku programa popunila 2. verziju upitnika (post test) sa istim pitanjima kao i na pred testu. Treći e-upitnik je bio namijenjen nastavnicima/stručnim saradnicima. Sastoji se od 14 pitanja, od toga 13 pitanja podrazumijevaju kraće odgovore i 1 pitanje se odnosilo na procjenu kvalitete provedenih radionica na Likertovoj, petostepenoj skali (1 – bez pedagoškog efekta na ućenike; 5 - s potpunim pedagoškim efektom na ućenike). Upitnik je popunjavan nakon svake provedene radionice tijekom 7 mjeseci. Uz visoku pouzdanost instrumenta za ućenike i mlade (Crombach Alfa iznosi 0.82) izmjereni su učinci preventivnog programa. Cilj istraživačkog rada je

plansko ustanovljavanje učinka odgojnog rada nastavnog osoblja kroz 7 radionica Programa prevencije nasilja. Cilj su pratila tri zadatka i hipoteze:

1. Prikazati na uzorku od jednog odjeljenja (min. 16 učenika) karakteristike ponašanja učenika prije i poslije primjene radionica koje su sastavni dio programa prevencije nasilja;
2. Analizirati i usporediti promjene ponašanja učenika prilikom rješavanja problema u situacijama prije i poslije učestvovanja u radionicama Programa.
3. Ispitati stavove nastavnika po pitanju povjerenja u lični doprinos prevenciji nasilja u njihovim zajednicama (restrukturacija).

Za prvu hipotezu smo pretpostavili

H1 - da će promjenu ponašanja učenika pratiti povjerenje u školu i uključenost kroz lične i školske inicijative;

H2 - da će postojati statistički značajna razlika u načinima rješavanja problema kod učenika u post testu u odnosu na pred test.

H3 - da više od 50% uzorka nastavnika/stručnih saradnika ima pozitivan stav prema ličnim snagama u doprinosu prevenciji nasilja.

Uzorak istraživanja je stratificirani i čine ga školska djeca na uzrastu od 6 do 19 godina od prvog razreda osnovne škole do četvrtog razreda srednje škole iz osam općina/gradova Unsko-sanskog kantona (Bihać, Bosanska Krupa, Cazin, Bužim, Velika Kladuša, Bosanski Petrovac, Ključ i Sanski Most). Uzorak učenika u pred testu je obuhvatio 246 učenika. Uzorak za ispitivanje i primjenu radionica čine nastavnici i stručni saradnici zaposleni u osnovnim i srednjim školama USK-a, tj. 147 radionica od strane 21 nastavnika i stručnog saradnika.

Postignuti rezultati i diskusija

1. Efekti sedam radionica na nivou odjeljenja

„Veća je uspješnost preventivnih programa u onim školama u kojima se oni provode više godina uzastopno.“

(Tena Velki, Ksenija Ozdanovac)

U tabeli 1 su detaljnije prikazani rezultati pred i post testa o mjeranim pojavama u ponašanju učenika, generalizirani na nivou odjeljenja.

Tabela 1. Prikaz rezultata o efektu primjene Programa

Rezultati na primjeru odjeljenja od 16 učenika		Promjena nakon primjene programa (spašeno):
PRED TEST	POST TEST	
6 od 16 učenika se ne druži sa različitim grupama vršnjaka	2 od 16 učenika se ne druži sa različitim grupama vršnjaka	4 od 6 učenika (67%)
5 od 16 učenika ne vjeruje vršnjacima u slučaju da se razlikuju	3 od 16 učenika ne vjeruje vršnjacima u slučaju da se razlikuju	2 od 5 učenika (40%)
5 od 16 učenika smatra da se njihovo dostojanstvo ne poštuje	2 od 16 učenika smatra da se njihovo dostojanstvo ne poštuje	3 od 5 učenika (60%)
8 od 16 učenika smatra da ljudi iz njihovog okruženja ne prihvataju različitosti kada je u pitanju nacionalnost, religija, kultura, rasa, politička opredjeljenost, spol, starost	4 od 16 učenika smatra da ljudi iz njihovog okruženja ne prihvataju različitosti kada je u pitanju nacionalnost, religija, kultura, rasa, politička opredjeljenost, spol, starost	4 od 8 učenika (50%)
2 učenika od 16 u odjeljenju nema prijatelja	1 od 16 učenika u odjeljenju nema prijatelja	1 od 2 učenika (50%)
9 od 16 učenika smatra da se problemi u odjeljenjima ne rješavaju mirnim putem	4 od 16 učenika smatra da se problemi u odjeljenjima ne rješavaju mirnim putem	5 od 9 učenika (56%)
7 od 16 učenika smatra da učenici ne grade mir jer ih niko ne uči kako	3 od 16 učenika smatra da učenici ne grade mir jer ih niko ne uči kako	4 od 7 učenika (57%)
6 od 16 učenika smatra da ostali učenici ne pomažu jedni drugima kada imaju problem	2 od 16 učenika smatra da ostali učenici ne pomažu jedni drugima kada imaju problem	4 od 6 učenika (67%)
6 od 16 ne smatra da se u školi pravedno rješavaju učenički problemi	2 od 16 ne smatra da se u školi pravedno rješavaju učenički problemi	4 od 6 učenika (67%)
3 od 16 učenika nema povjerenja u školu	1 od 16 učenika nema povjerenja u školu	2 od 3 učenika (67%)
4 od 16 učenika ne doprinosi školskim inicijativama jer ih niko ne uključuje	1 od 16 učenika ne doprinosi školskim inicijativama jer ih niko ne uključuje	3 od 4 učenika (75%)
2 od 16 učenika ide u školu sa strahom	1 od 16 učenika ide u školu sa strahom	1 od 2 učenika (50%)
4 od 16 učenika nema povjerenja u nastavno osoblje	1 od 16 učenika nema povjerenja u nastavno osoblje	3 od 4 učenika (75%)
2 od 16 učenika osjeća da nema niti jednu osobu u školi kojoj se mogu obratiti kada imaju problem	1 od 16 učenika osjeća da nema niti jednu osobu u školi kojoj se mogu obratiti kada imaju problem	1 od 2 učenika (50%)

Generalizirajući dobivene podatke na uzorku od 246 učenika, rezultati su prikazani na primjeru jednog odjeljenja (min. 16 učenika, minimalni broj učenika u odjeljenju prema Pedagoškim standardima). Na prikazanom uzorku ukupan doprinos Programa na nivou jednog odjeljenja kojeg čini minimalno 16 učenika se kreće i do 75%, što govori u prilog toga da nam od našeg uzorka u fokusu ostaje 1 od 4 na početku isključena učenika, a samim tim se povjerenje u školu vraća u 75% slučajeva. Nakon učestvovanja u radionicima u sklopu Programa učenici u 50% slučajeva uspijevaju pronaći prijatelja ili oni pronalaze njih. Isti postotak je i u slučaju da bez straha odlaze u školu ili imaju osjećaj da u školi imaju nekoga na koga mogu računati kada imaju problem. U 67% slučajeva njihovi prijatelji postaju vršnjaci iz različitih grupa i za 67% populacije djece nastavno osoblje postaju prijatelji u koje imaju povjerenje, 67% njih pomaže drugima kada imaju probleme i imaju povjerenje u školu. U 50% slučajeva učenici postaju aktivisti u svome okruženju gdje se nacionalnost, religija, kultura, rasa, politička opredjeljenost, spol, starost prihvata. 56% populacije učenika počinje probleme rješavati mirnim putem, a 75% populacije učenika se počinje uključivati u školske inicijative. Od početnih 40% uzorka koji ne vjeruje da se u školi pravedno rješavaju učenički problemi, nakon primjene Programa, njih 30% počinje vjerovati u pravdu u školi. Prva postavljena hipoteza „promjenu ponašanja učenika prati povjerenje u školu i uključenost kroz lične i školske inicijative“ se prihvata.

2. Rješavanje problema bez i poslije iskustva radionica Programa prevencije nasilja

*„Problemi koje imamo ne mogu se rešiti
načinom razmišljanja koji ih je i kreirao“
(Albert Ajnštajn)*

U drugom zadatku bavimo se analiziranjem podataka iz pred testa i post testa u svrhu potvrđivanja postavljene hipoteze koja govori o postojanju statistički značajne razlike u načinima rješavanja problema u odjeljenskim zajednicama, a koji impliciraju na nenasilno ponašanje, kod učenika a obzirom na dob odnosno razred. Pretpostavka se odnosi na promjene u načinima nošenja i rješavanja problema, na bolje, u periodu ispitivanja nakon što su učenici učestvovali u svih sedam radionica Programa. Obzirom da su razlike ispitivane u dva navrata, rezultati su prikazani u dvije naredne tabele.

a) Tabela 2. Analiza razlika u ponašanju učenika prilikom rješavanja problema u situacijama prije učestvovanja u radionicama s obzirom na dob

---

	Dob učenika	N	Mean rank	
	7 godina	1	195.50	
	8 godina	2	157.50	
	9 godina	3	170.33	
	10 godina	1	211.50	Chi-Square 19.325 Df 12
	11 godina	19	111.84	
Rješavanje problema-pred test	12 godina	26	130.15	Asymp. Sig. .081
	13 godina	25	138.52	
	14 godina	22	114.36	
	15 godina	31	143.71	
	16 godina	39	137.14	
	17 godina	50	109.42	
	18 godina	25	89.00	
	19 godina	2	80.25	
	Total	246		

---

a. Kruskal Wallis Test

b. Nezavisna varijable: dob

b) Tabela 3. Analiza razlika u ponašanju učenika prilikom rješavanja problema u situacijama poslije učestvovanja u radionicama s obzirom na dob

	Dob učenika	N	Mean rank		
U	7 godina	1	195.50		
	8 godina	2	157.50		
	9 godina	3	170.33		
	10 godina	1	211.50		
	Rješavanje problema- post test	11 godina	19	111.84	Chi-Square 29.357
		12 godina	26	130.15	Df 12
		13 godina	25	138.52	
		14 godina	22	114.36	Asymp. Sig. .003
		15 godina	31	143.71	
		16 godina	39	137.14	
		17 godina	50	109.42	
		18 godina	25	89.00	
		19 godina	2	80.25	
	Total	246			

rezultatima pred testa prikazanim u tabeli 2 (od 7 do 19 godina) , $c^2(12, N = 246) = 19.325, p = .081$ ne postoji statistički značajna razlika u ponašanju učenika prilikom rješavanja problemskih situacija s obzirom na dob. Odnosno učenici izjavljuju da bez obzira na to koliko imaju godina u njihovim odjeljenjima nema razlika u sposobnostima rješavanja problema, da učenici pomažu jedni drugima bez ikakvih razlika, prisutno je pravedno rješavanje problema kod svih i učenici mogu tražiti pomoć kad se u odjeljenju desi neki problem. U rezultatima post testa prikazanim u tabeli 3 (od 7 do 19 godina) , $c^2(12, N = 246) = 29.357, p = .003$ postoji statistički značajna razlika u ponašanju učenika prilikom rješavanja problemskih situacija s obzirom na dob, a najevidentnija razlika je kod učenika sedmog i prvog razreda srednje škole ($Md = 138.52; Md = 143.71$). U periodu nakon učestvovanja u provedbi radionica učenici šestog i devetog razreda su pokazali da u odnosu na ostale razrede postoji razlika u sposobnostima rješavanja problema, da učenici drugačije pomažu jedni drugima, prisutno je uključivanje lično ili u inicijativama škole, smatraju da se pravednije rješavanje problemi u odjeljenju u školi i da svi učenici mogu tražiti pomoć od minimum jednog uposlenika u školi u slučaju da se u odjeljenju desi neki problem. Zaključujemo u prilog prihvatanja druge hipoteze „postoji statistički značajna razlika u načinima rješavanja problema kod učenika u post testu u odnosu na pred test“.

3. Stavovi nastavnika po pitanju povjerenja u lični doprinos u prevenciji nasilja

*Nada nije uvjerenje da će se sve dobro završiti,
već sigurnost da nešto ima smisla, bez obzira na ishod
Vaclav Havel*

Povratne informacije od nastavnika/stručnih saradnika koji su realizirali radionice govore u prilog restrukturacije tj. stavova i vrijednosti koje podržavaju doprinos promjenama koje očekuju i na nivou sistema po pitanju teme prevencije nasilja. U tabeli 4. je prikaz odgovora u prilog povjerenja u vlastite snage i lični doprinos nenasilju (restrukturacija): bez dileme da lično mogu dati doprinos pronalazimo kod 63.3% nastavnog osoblja, nešto opreznije je 31.3%, a neutralnog stava 5.4%. Generalizirajući

ukupni podatak implicira na pozitivan stav nastavnog osoblja po pitanju proaktivnosti i akcija koje ne čekaju promjene sistema, ali mu prethode ili ga održavaju.

Tabela 4. U prilog restrukturacije

Nastavno osoblje	Odgovori na skali	f (frekvencija)	% (postotak)
Povjerenje u vlastiti doprinos prevenciji nasilja	Uopšte se ne slažem	-	-
	Ne slažem se	-	-
	Niti se slažem niti se ne slažem	8	5.4
	Slažem se	46	31.3
	U potpunosti se slažem	93	63.3
Ukupno		147	100.00

Opservacijom dodatnih odgovora nastavnika i stručnih saradnika koje su uslijedile nakon realizacije sedam radionica, zaključujemo da kod od 21 nastavnika/stručnog saradnika koji su proveli ukupno 147 radionica i od 147 datih odgovora na postavljeno pitanje „Da li je radionica rezultirala određenim akcijama koje su uslijedile poslije u školi i koje su to?“ u 5.4% slučajeva odgovorili u kontekstu navedenih neutralnih reakcija, dok se 94.6% odgovora odnosi na pozitivne reakcije i pokretanje akcija u kontekstu ideja i iskustva s radionica sa učenicima, a koje su uslijedile nakon provedenih radionica. Niti jedne opservacije nije bilo negativne. U prilog navedenog, prihvata se treća hipoteza „više od 50% odgovora nastavnika/stručnih saradnika ima pozitivan stav prema ličnim snagama u doprinosu prevencije nasilja.“

Tabela 5. Prikaz rezultata o realizaciji radionica u vidu akcija (i koje) koje su uslijedile u školama

Pozitivni odgovori stručnih saradnika (99 reakcija od 147 max.)

- „desili su se razgovori sa roditeljima i učenicima“
- „nabavka kutija za odlaganje telefona“
- „lanac vrijednosti u odjeljenju kao podsjetnik“
- „otvorila su se mnoga polja o tome kako učenici rade razne viber grupe u kojima je ponekad neki učenik okarakterisan „loše“, pa su učenici iz Vijeća učenika koji su bili na ovoj radionici istu radionicu odradili svako u svom odjeljenju“
- „učenici su pozitivniji i žele da više nauče o međuljudskim odnosima i komunikaciji“
- „učenici su kasnije u konverzaciji sa drugim učenicima pitali o njihovim simbolima i predstavljali sebe drugima“
- „da, učenici su prenijeli svoje iskustvo na druge učenike u razredu“
- „planiran je „Dan dijaloga“ na kraju prvog polugodišta sa razrednicima i predmetnim nastavnicima“
- „prijedlog je da se lista vrijednosti učini dostupna svim učenicima škole na način da se postavi na vidljivo mjesto u školi kako bi bila svakodnevni podsjetnik i učenicima nastavnicima“
- „grupa učenika je tražila da učestvuje u obilježavanju 15. februara Dana djece oboljele od karcinoma“
- „da, radionice su realizirane na času odjeljenjske zajednice“
- „u narednih 7 dana pokušati da se smanji upotreba ružnih riječi i generalno lošeg pristupa prema osobama sa kojima stupaju u kontakt“
- „radili smo pie grafikon ličnog i grupnog identiteta na časovima odjeljenjske zajednice“

- „da, drugačije razmišljanje učenika“
- „provođenje testa aktivnog slušanja u drugim odjeljenjima“
- „proces je u toku“
- „u razredima vježbamo JA poruke“
- „učenička želja da paze prilikom komunikacije sa drugima, da daju osobama mogućnost da se ne osjećaju osuđivanim, nego da imaju podršku kada im je potrebno“
- „jeste. Učesnici su podijelili svoja iskustva na radionicama sa kolegama iz razreda i veliki broj njih se želio priključiti našim radionicama“
- „predstavljanje simbola vrijednosti“
- „planiranje radionica sa Vijećem roditelja i Vijećem učenika“
- „učenici su tražili da na času odjeljenske zajednice slično odrade teme koje su po programu“
- „izjava učenika: doći ćemo kući i ispričati roditeljima da naša komunikacija uvijek treba da bude prožeta JA porukama kako bismo izbjegli nelagodne situacije“
- „učenici, članovi Vijeća učenika su kao ambasadori mira u svojim razrednim zajednicama“
- „predavanje i tema obrađene na časovima Demokratije u devetim razredima“
- „više učenika iz drugih odjeljenja su iskazali potrebu da budu i oni uključeni u radionice, da se govori o ovim temama, tako da aktivnosti proširujem i na druga odjeljenja u kojima se ukaže potreba“
- „svjesni su koliko uče posmatranjem i imitiranjem“
- „Vijeće učenika je odlučilo da ovu radionicu preuzme i da radi naredne godine“
- „učenici će realizirati i podržati gore pomenutu kampanju u školi“
- „učenici su se pronašli u svakodnevnoj komunikaciji (sa roditeljima i vršnjacima)“
- „predložili su neke teme koje bi im bile potrebne“
- „ovakve radionice se trebaju uvesti kao obaveza u plan rada odjeljenske zajednice. Da što više osoba bude usmjereno ka prevenciji nasilja“
- „ja kao stručni saradnik nastavljam sa implementacijom radionice i u drugim odjeljenjima, jer sam pobudila interes druge djece koja pokreću inicijativu da se radionice realiziraju i u njihovim odjeljenjima“
- „svaki učenik će sa još troje učenika u odjeljenjima od šestog do devetog razreda proći temu nenasilne komunikacije“
- „da, učenici kažu da se sad drugačije ponašaju prema svojoj braći, sestrama i vršnjacima“
- „u toku same radionice se pojavila svijest o važnosti pravilnog prosuđivanja“
- „aktivnost se realizuje paralelno na satima odjeljenske zajednice“
- „ove radionice trebaju proći svi učenici“
- „učenici se više druže u slobodno vrijeme“
- „da, treba više razgovora o vrijednostima“
- „sad upoznajemo stvarno Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školama“
- „podrškom, ljubavlju, prihvatanjem. Kada se ispriča priča proradi empatija i želja da se svako osjeća lijepo i ugodno“
- „učenici reaguju ukoliko primjete nasilje“
- „da...pa drug će im ipak završiti razred, iznenada je obolio..., a oni će mu pomoći da sve nadoknadi u učenju.“
- „učenici su sa razrednim starješinom, odradili radionicu aktivnog slušanja na času odjeljenske zajednice“
- „učenici su kroz odjeljenske zajednice odradili temu „vrste nasilja“ te napravili pano sa prigodnim materijalom na zadanu temu“
- „kroz odjeljensku zajednicu i Vijeće učenika učenici su odradili radionicu sa temom „stereotip, predrasuda i diskriminacije“
- „na časovima odjeljenske zajednice i Vijeću učenika realizirana je radionica o vrijednostima. Sa nastavnicima bosanskog jezika je dogovoreno da učenici pišu na temu vrijednosti. Najbolji rad na zadanu temu će biti nagrađen“
- „učenici su dobili zadatak da vježbaju primjenu JA i TI govora u školi ali i svakodnevnoj komunikaciji izvan škole sa roditeljima, prijateljima“

Zaključna razmatranja

„Oni koji se ne pomjeraju, ne primjećuju svoje okove“

(Roza Luksemburg)

Važnost istraživanja i govora o temama koje daju riječ stavovima koji ne odobravaju nasilje, netoleranciju, diskriminaciju ili neke oblike –izama prema bilo kojoj populaciji, u ovom slučaju – djeci i mladima, predstavljaju samo put spoznaja, analiziranja, kako bi razmatranjem mjera koje su efikasne i koje doprinose kvaliteti suživota koji uključuje razumijevanje, empatiju, simedoniju i ostale bitne elemente, mogli živjeti sa sobom i sa drugima. Vjerovatno je mnogo lakše govoriti o stereotipima/predrasudama, diskriminaciji/opresiji, nego pokušati da se oni prevaziđu, budući da njihovo prevazilaženje zahtjeva svjestan napor i kritički odnos prema samom sebi. 63.3% uzorka istraživanja je odlučilo da ne čeka sistemске promjene nego je bilo uzrokom promjena. Iste su značile: učenici rješavaju probleme na drugačiji način – nenasilnom komunikacijom, a njihovo ponašanje prati povjerenje u školu kao i uključenost kroz lične i školske inicijative. Vjerujemo da kritički odnos prema sebi ne treba da se zasniva na osjećanju krivice i stida, jer oni ne dovode do suštinske promjene, već treba da bude zasnovan na osjećanju ponosa koji proizilazi iz hrabrosti da se suočimo sa svojim slabostima i rješenosti da učinimo sve što je u našoj moći da ih prevaziđemo. Ljudi će biti spremniji za promjenu čak i veoma snažnih uvjerenja, kada im se nove mogućnosti predstave na način koji za njih ima smisla, kada vjeruju osobi koja im predstavlja ono što je novo i kada ih niko ne optužuje za uvjerenja koja su imali. Rezultati ovog istraživanja govore u prilog tvrdnji da je promjena moguća, ali onda kada počinje i na ličnom i na sistemskom nivou. Škole koje su pokrenule promjene, već imaju rezultate i čini se da neće čekati na sistemska rješenja. Jer nasilje i posljedice nasilja ne čekaju.

Obrazujući za mir, ne čekaju ni nastavnici/stručni saradnici.

Literatura

1. Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. London: Free Press.
2. Bjelopoljak, Š. i Kafedžić, L. (2018). *Od stigme do školskog (ne)uspjeha*. U: Arnaut, A, ur. Zbornik radova 7. međunarodnog naučno-stručnog skupa Obrazovanje, jezik, kultura, tendencije i izazovi: SaZnanje. Zenica: Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, str. 26–35.
3. Bjelopoljak, Š. i Kozlica, E. (2015). *Društveno neprihvatljiva ponašanja uzrokovana poteškoćama u učenju*. Publikacija stručnih radova i izlaganja sa stručnog simpozijuma: Unapređenje obrazovnog sistema u oblasti primjene inkluzivnih principa podučavanja. Bihać: Save the children i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, str. 54–63.
4. Bjelopoljak, Š. i Marjanović M. (2021). *Smjernice za integraciju HEART metodologije u nastavne planove i programe*. Sarajevo: Save the Children.
5. Bošković, M. (2006). *Kriminologija*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
6. Bujanović, T. (2007). *Uzroci, uslovi i fenomen devijantnog ponašanja maloljetnika*. Diplomski rad. Banja Luka, str.19 – 27.
7. Freire, P. (1984). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum Publishing Corporation
8. Fullan, M. (1991). *The New Meaning of Educational Change*. New York, NY: Teachers' College Press.
9. Glasser, W. (2001). *Kvalitetna škola – Škola bez prisile*. Zagreb: Educa.
10. Maslow, A. (1968): *Toward a psychology of being (2nd ed.)*. New York: Van Nostrand.
11. Pedagoški standardi objavljeni u Službenom glasniku USK-a. Godina XVI - Broj 12; 15. maja 2012.
12. Pehar, L. (2008). Psihološke posljedice reforme osnovne škole. Sarajevo: Službeni list BiH.
13. Pehar, L.(2000). *Oduzeto djetinjstvo*. Zenica: Dom štampe.
14. Petrović, B. i Gorazd, M. (2008). *Kriminologija*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
15. Radni materijal (2010) COI, Step by Step, Seminar: Obrazovanje za društvenu pravdu, Sarajevo
16. *Revidirani protokol o postupanju u slučaju nasilja koje uključuje djecu*. Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Ministarstvo zdravstva i socijalne politike, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo pravosuđa i uprave. Bihać, 13.12.2018.
17. Ryan, W. (1976). *Blaming the victim*. New York: Random House, Inc.

EFFECTS OF WORK OF TEACHING STAFF IN VIOLENCE PREVENTION

Summary

Understanding the relationship between conscious and unconscious processes that take place within the human mind, through which certain positive or negative behaviors, implicit or explicit, are expressed - represents the area of research of many sciences. By raising awareness, especially in the last fifteen years, emphasis is placed on the causes of behavior that discriminate on any basis and point to the need to develop better social relations based on equality, tolerance, philanthropy, and the same is the intention of numerous school programs. Schools and other institutions are designed to represent a resource for society, even when it models unacceptable forms of behavior for future generations. The educational system works with intervention and preventive programs to prevent these forms of behavior, while children simultaneously adopt various prejudicial and stereotypical models of behavior, building attitudes about others, even when they have never met „those others“. It implies a competitive environment, lack of cooperation, passivity and sanctioning of critical thinking is a suitable ground for discrimination of all categories of society and that with the way of working of a heterogeneous group of teaching staff, even the school is not immune to the lack of quality. In this paper, we are dealing with the assessment of the effectiveness of the quality of the work of teachers and professional associates, namely those focused on the prevention of unacceptable patterns of behavior through the minimum, i.e. only seven workshops of professional associates and teachers. The pre-test and post-test include 246 students of different ages from primary and secondary schools and 21 teachers/professional associates. The results speak in favor of the need for interventions in cases of violence in schools, and about changes in student behavior when solving problems in situations before and after participation in the Program's workshops. More than 50% of responses from teachers and associates speak in favor of positive effects after applying seven workshops. The work is of an empirical nature, based on the naming of phenomena that threaten the quality of (co)life, which children internalize in future behaviors, and offers guidelines for the establishment of practice based on education that calls for peace in all aspects of the lives of current and future generations.

Keywords: *socially unacceptable forms of behavior, children in conflict with the law, violence prevention*

**SOCIJALNO-PSIHOLOŠKE ODREDNICE SOCIJALIZACIJE
MALOLJETNIKA NA IZVRŠENJU VASPITNE MJERE
UPUĆIVANJA U VASPITNO-POPRAVNI DOM**

*Maja Zimonja, dipl. psiholog
Kazнено-popravni zavod Banja Luka, Odjeljenje vaspitno-popravni dom*

*prof. dr Sanja Radetić Lovrić³⁵⁴, psiholog
Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju*

*Petar Mrđa, magistar psihologije
Klika d.o.o., Banja Luka*

Sažetak: *S ciljem unapređenja tretmana u vaspitno-popravnom domu, ovo istraživanje je imalo za cilj da ispita socijalno-psihološke odrednice koje se odnose na socio-demografska, porodična, psihološka i kriminalna obilježja kod maloljetnika. Istraživanje je arhivskog tipa i izvršeno na uzorku od 100 dosijea maloljetnika, muškaraca (M= 17.63 godina) koji su u periodu od 2006. do 2021. godine izvršavali vaspitnu mjeru upućivanja u vaspitno-popravni dom. Podaci su se evidentirali na osnovu posebno konstruisanog upitnika za namjere ovog istraživanja. Rezultati su pokazali da nivo obrazovanja maloljetnika i njihovih roditelja, doživljena stresna životna iskustva i rani indikatori kriminalne karijere predstavljaju značajne indikatore kreiranja i ishoda tretmana u ustanovi. Dobijeni rezultati su prodiskutovani u skladu sa prepoznatim problemima u praksi, a potkrepljeni su dovođenjem u vezu sa ranijim studijama.*

Ključne riječi: *maloljetnici, vaspitne mjere, kriminalna karijera, stresni životni događaji, obrazovanje*

UVOD

Društvena kriza, erozija morala i poremećen sistem socijalnih vrijednosti u društvu, te manjkavosti u radu institucija sistema rađa sve više maloljetnih prestupnika i izvršioca krivičnih djela. Društveno neprihvatljivo ponašanje mladih je uvijek privlačilo značajnu pažnju društva.

Mišljenje da je prestupničko ponašanje, kao što je bijeg od kuće, vršnjačko nasilje u školi i van škole, prolazna razvojna faza dovodi do kasne reakcije stručnjaka. Najčešće je to kada maloljetnik ispolji neko ponašanje koje je kažnjivo po zakonu. Tada se uglavnom stavlja u fokus samo krivičnog djelo prestupnika, a ne i uzroci koji su doveli do nekog oblika prestupničkog ponašanja.

Iako se društvena i krivična odgovornost maloljetnika odvaja od odgovornosti punoljetnih počinitelja krivičnih djela, kriminalitet maloljetnika je indikator nastavka kriminaliteta u odraslom dobu. Mnogi od njih i poslije punoljetstva nastavljaju da se bave kriminalom, te im to vremenom postaje i stil života.

U savremenim krivičnim zakonodavstvima djeca nisu krivično odgovorna lica i i zato je veoma važno da se donja granica precizira. Postoje razlike u pojedinim zakonodavstvima u postavljanju donje uzrasne granice. Naše zakonodavstvo određuje donju uzrasnu granicu 14 godina. Izvršioци krivičnih djela su kategorisani po uzrastu, te je najčešća podijela na mlađe maloljetnike uzrasta od 14 do 16 godina i starije maloljetnike od 16 do 18 godine. Zakonodavstvo Republike Srpske određuje i kategoriju mladih punoljetnih lica, tačnije lica sa navršениh 18 do 21 godine života.

---

³⁵⁴ e-mail: sanja.radetic-lovric@ff.unibl.org

Osnovna obilježja maloljetničkog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini, na osnovu praćenja izvještaja pravosudnih institucija, organa strateljstva i vaspitno-popravnih ustanova su sljedeća:

- U populaciji maloljetničkog kriminaliteta učestalije participiraju muške u odnosu na ženske osobe;
- Ženske osobe se javljaju češće kao izvršiocima imovinskih krivičnih djela i prostitucije;
- Sve veći broj maloljetnih delinkvenata je iz disfunkcionalnih porodica i porodica u kojima su i roditelji ranije osuđivani;
- Sve više je maloljetnih počinilaca krivičnih djela koja su prvo djelo učinili već sa 12 godina;
- Višestruki su povratnici u vršenju krivičnih djela;
- Najčešće su prva učinjena djela u vršnjačkoj grupi, a kasnije se vrše samostalno;
- Većina maloljetnih prestupnika koristi psihoaktivne supstance, a neki su djela počinili pod dejstvom istih;
- Među njima je veliki dio onih koji nisu završili ni osnovnoškolsko obrazovanje;
- Najčešće su mladi iz urbanih sredina, ali je evidentiran i porast prestupnika iz prigradskih sredina.

Prema maloljetnim počinocima krivičnih djela primjenjuju se posebne mjere i krivične sankcije koje uzimaju u obzir uzrast, psihičku zrelost, porodične prilike, dotadašnje vaspitanje, stepen poremećaja u društvenom ponašanju i sposobnost maloljetnika da shvati značaj učinjenog krivičnog djela. Sudija za maloljetnike pri izboru krivične sankcije koju izriče maloljetniku za počinjeno krivično djelo ima na raspolaganju različit dijapazon mjera i sankcija uključujući mogućnost odluke o izmjeni, kao i obustavi, a sve u cilju osiguranja svrhe kažnjavanja i zaštite najboljeg interesa djeteta.

Krivične sankcije koje se u Bosni i Hercegovini mogu izreći maloljetnicima za učinjena krivična djela su: vaspitne mjere (mjere upozorenja, mjere pojačanog nadzora i zavodske mjere), kazna maloljetničkog zatvora i mjere bezbjednosti (obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje od zavisnosti, obavezno ambulantno liječenje, zabrana upravljanja motornim vozilom i oduzimanje predmeta). Prema mlađem maloljetniku se mogu izreći samo vaspitne mjere, a prema starijim maloljetnicima osim vaspitnih mjera izuzetno se može izreći kazna maloljetničkog zatvora. Mjere bezbjednosti se mogu izreći prema maloljetniku uz izrečenu vaspitnu mjeru ili kaznu maloljetničkog zatvora. Svrha izricanja krivičnih sankcija prema maloljetnicima je da se pružanjem zaštite, brige, pomoći i nadzora, kao i osiguranjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloljetnika, omogućujući odgoj i pravilan razvoj, kako bi se osiguralo ponovno uključivanje maloljetnika u društvenu zajednicu.

Maloljetni prestupnici predstavljaju posebno osjetljivu i ranjivu populaciju i svojevrsan profesionalni izazov kada je u pitanju prevencija, tretman i resocijalizacija.

Institucionalni tretman maloljetnih počinilaca krivičnih djela ima tradiciju u Kazneno-popravnog zavodu Banja Luka. Krajem 1987. godine maloljetnici iz Vaspitno-popravnog doma Stolac su premješteni u prostorije novoizgrađenog doma u Banjoj Luci koji je egzistirao sve do aprila 1992. godine. Sa početkom rata su maloljetnici raspušteni, te je tada osnovan Kazneno-popravni zavod Banja Luka u kojem izdržavaju kaznu zatvora zatvorenici muškog pola. Pri Kazneno-popravnog zavodu Banja Luka od 2006. godine funkcioniše Odjeljenje vaspitno-popravni dom u kojem se nalaze muška maloljetna lica na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom u trajanju od minimalno šest mjeseci, a najviše četiri godine.

Do 2010. godine tačnije sa stupanjem na snagu novog Zakona o postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske vaspitna mjera je trajala minimalno godinu dana, a najduže pet godina.

Provođenje institucionalnih vaspitnih mjera je veoma složen i zahtjevan posao. U svom radu stručni radnici svakodnevno razmatraju kako i koje oblike rada i vaspitne metode da primjene uz istovremeno predviđanje svih poteškoća i problema koji mogu da nastupe što ih ograničava u ostvarivanju željenih vaspitnih i tretmanskih ciljeva.

U Odjeljenje Vaspitno-popravni dom dolaze muška maloljetna lica kod kojih su intenzivnije prisutni poremećaji u ponašanju, a kod kojih u socijalnoj sredini nije bilo dovoljno potencijala i podrške za promjenu stavova i ponašanja. Često su maloljetnicima bile izricane blaže vaspitne mjere, te je intervenisao nadležni organ socijalnog staranja, što se nije pokazalo efikasnim.

Maloljetna lica koja su boravila i trenutno borave u Odjeljenju Vaspitno-popravnog domu su bila upućivana iz cijele Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH.

Mišljenje među velikim brojem profesionalaca koji se bave djecom u kontaktu sa zakonom je da su dominantni uzroci maloljetničkog prestupništva povezani sa:

- pogoršanim uslovima života (siromaštvo, niži obrazovni nivo roditelja, nezaposlenost roditelja, migracije, lošija socijalna zaštita),
- poremećenim odnosima u porodici (nedostatak ili odsustvo kontrole i brige od strane roditelja, socio-patološke pojave u užoj porodici, agresivnost, nasilnost, ovisnost o PAS roditelja),
- prekidom obrazovnog procesa, neredovnim pohađanjem škole, zaostajanjem u školi,
- karakteristikama ličnosti (emocionalna i socijalna sredina, niska tolerancija na frustraciju, negativna identifikacija)
- uticajem i pritiskom vršnjačkih grupa.

Neka istraživanja (Bakić,1996:26) u Hrvatskoj ukazuju da se različitost sociodemografskih karakteristike šticećenika vaspitno-popravnih ustanova odražava na razlike u njihovom ponašanju tokom institucionalnog tretmana. U pomenutom istraživanju su analizirani podaci sadržani u ličnim listovima šticećenika u Zavodu za preodgoj maloljetnika u Turopolju, kao i procjena ponašanja od strane vaspitača. Istraživanje je ukazalo na to kako najlošiji odnos prema radu pokazuju šticećenici iz velikih gradova, koji su uz to skloniji i fizičkoj agresiji prema drugim šticećenicima i službenom osoblju, te konzumiranju psihoaktivnih supstanci u odnosu na one iz manje urbanih sredina, a naročito ruralnih. Takođe, značajna je razlika između šticećenika iz urbanih u odnosu na šticećenike iz ruralnog područja koji pokazuju lošiji uspjeh u školi, slabije održavaju ličnu i kolektivnu higijenu, te slabije učestvuju u slobodnim aktivnostima tokom institucionalnog tretmana. Djeca u gradovima pohađaju predškolske ustanove, kvalitetnije i veće škole, članovi su raznih sportskih udruženja i klubova, te se smatra da djeca dolaze sa većom količinom informacija, određenim znanjem i vještinama koje djeca iz ruralnih sredina nemaju mogućnost da usvoje ili su ih usvojili u manjoj mjeri. Šticećenici iz manjih gradova su u poziciji steći određena znanja, vještine i navike u većoj mjeri od onih sa sela, a s druge strane nisu toliko snažno izloženi uticaju raznih socijalno-patoloških pojava (raspad porodice, migraciona kretanja, ubrzano socijalno raslojavanje, razvijeno tržište drogama).

Ovaj rad se bavi ispitivanjem određenih socijalno-psiholoških obilježja maloljetnih prestupnika koji su boravili na izvršenju vaspitne mjere, kao i neke objektivne poteškoće u radu stručnog tima i uopšte funkcionisanja ustanove. Opšta pretpostavka istraživanja je da će analiza ukazati da postoje određene specifičnosti u pogledu socijalno-psiholoških odrednica socijalizacije maloljetnih počinitelja krivičnih djela a koje se odnose na povezanosti između strukture krivičnog djela, mentalnog zdravlja i doživljenih stresnih životnih iskustava maloljetnika koje će ukazati na specifične potrebe koje trebaju biti uvažene u provođenju institucionalnog tretmana.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Problem i cilj istraživanja

Osnovni problem istraživanja je da se na osnovu analize sadržaja dosijea maloljetnika koji se nalaze na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravn dom od otvaranja ustanove 2006. godine do 2021. godine utvrde obilježja u pogledu socijalno psiholoških odrednica koje se odnose na: sociodemografska obilježja, porodična, psihološka i rane indikatore kriminalne karijere. Pored toga, u istraživanju je ispitivana veza između stresnih životnih iskustava i kriminalne prošlosti maloljetnika.

Opšti cilj istraživanja polazi od činjenice da u Republici Srpskoj postoji samo jedna institucija za provođenje vaspitne mjere za maloljetne počiniocce krivičnih djela, te je stoga izražen problem odgovarajućeg zbrinjavanja maloljetnika, naročito onih sa specifičnim tretmanskim potrebama. Imajući u vidu navedeno, opšti cilj ovog istraživanja je unaprijediti postojeće vidove institucionalnog tretmana maloljetnika u postojećim uslovima organizacije njihovog života u vaspitno-popravnom domu.

Varijable i instrumenti istraživanja

Prvi dio upitnika su činila pitanja posebno konstruisana za potrebe ovog istraživanja, te su tako ispitivane sociodemografske i porodične varijable, dok su varijable vezane za kriminalno ponašanje ispitanika i psihološke varijable ispitivane dijelom posebnim pitanjima dijelom skalama konstruisanim za potrebe istraživanja.

Varijable ispitivane u ovom istraživanju su sljedeće:

1. Sociodemografska obilježja su ispitana na osnovu posebno konstruisanih pitanja u upitniku, a odnosila su se na: pol, godine starosti, mjesto stanovanja, stepen obrazovanja, zaposlenje i bračni status maloljetnika odnosno štíćenika koju se nalazili u periodu od 2006. do 2021. na izdržavanju vaspitne mjere u ustanovi.
2. Porodična obilježja ispitana su posebno konstruisanim pitanjima za namjene ovog istraživanja, a odnosila su se na: strukturu života u porodici sa kategorijama odgovora život sa oba roditelja (život u potpunoj porodici), samo sa jednim roditeljem, sa rođacima, odrastanje u domu i drugačije od navedenog. Pored strukture porodice ispitana je i podrška porodice u vidu posjeta za vrijeme boravka štíćenika u ustanovi.
3. Kriminalno ponašanje i kriminalna prošlost obuhvatila je sljedeće varijable:
  - Vrsta krivičnog djela koje je počinio maloljetnik;
  - Način izvršenja krivičnog djela koje je podrazumijevalo dvije kategorije odgovora; izvršenje djela samostalno i u saučesništvu sa grupom;
  - Dužina izrečene vaspitne mjere koja je kroz tri kategorije odgovora: vaspitna mjera u dužini od 1 do 5 godina, vaspitna mjera dužine minimalno 6 mjeseci, a najviše 4 godine i nešto drugo;
  - Boravak u pritvoru sa kategorijama odgovora: ne i da (do 30 dana; mjesec; više od mjesec dana);
  - Dužina boravka u ustanovi;
  - Kriminalno ponašanje maloljetnika u prošlosti koje je obuhvatalo sljedeće indikatore: učestvovanje u tući; fizičko povređivanje drugih, iskazivanje ljutnje prema članovima porodice; upotreba oružja; prijetnje drugima), a ispitivano je skalom konstruisanom za potrebe ovog istraživanja čije su se kategorije odgovora odnosile na učestalost kriminalnog ponašanja od nikad do stalno, procjenjivane na petostepenoj skali Likertovog tipa.
  - Ponašanje za vrijeme izdržavanja vaspitne mjere koje se odnosilo na broj izrečenih disciplinskih mjera za teža i lakša djela tokom boravka u ustanovi.
4. Psihološka obilježja ispitanika odnosila su se na:
  - Stresna životna iskustva ispitivana skalom modifikovanom za potrebe ovog istraživanja (Radetić Lovrić, 2011), a koja procjenjuje učestalost i uvremenjenost stresora (odnosno uzrast ispitanika za vrijeme dešavanja stresora)
  - Psihičke smetnje i oboljenja evidentirana kod maloljetnika, a koja su registrovana kroz evidenciju psihičkih smetnji, odnosno postojanja ljekarskih nalaza, dijagnoza i terapija tokom boravka u ustanovi.

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja čini 100 maloljetnika koji su boravili na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom u periodu od otvaranja institucije 2006. godine do 2021. godine (u periodu od 15 godina). Istraživači su arhivski vadili podatke iz 100 dosijea. Podaci iz dosijea ukazuju da su svi ispitanici muškog pola, prosječnog uzrasta ($M=17.63$, $SD=1.56$), najmlađi ispitanik je imao 15 godina, a najstariji 22 godine.

Procedura istraživanja

Za provođenje ovog istraživanja prethodno je pribavljena saglasnost od Ministarstva pravde Republike Srpske. Istraživanje je izvršeno u periodu od aprila do juna 2021. godine u prostorijama Odjeljenja Vaspitno-popravnog doma na način da je istraživač iz dosijea maloljetnika bilježio podatke u prethodno strukturisan upitnik.

Obrada podataka

U svrhu obrade podataka korišten je open source software JASP (JASP Team, 2021). U cilju odgovora na istraživačku temu i provjeru postavljenih hipoteza analiza podataka je išla u dva pravca. U prvom redu izvršena je deskriptivna statistika sa ciljem opisa uzorka i rezultata ispitanika na relevantnim varijablama, kao i provjera interne konzistencije (pouzdanosti) prosječnih skorova. U drugom redu korišten je niz tehnika iz domena statistike zaključivanja poput: korelacione analize, t-testa za nezavisne uzorke, jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA) i hi kvadrat test.

REZULTATI

Sociodemografska obilježja maloljetnika na izvršenju vaspitne mjere u ustanovi

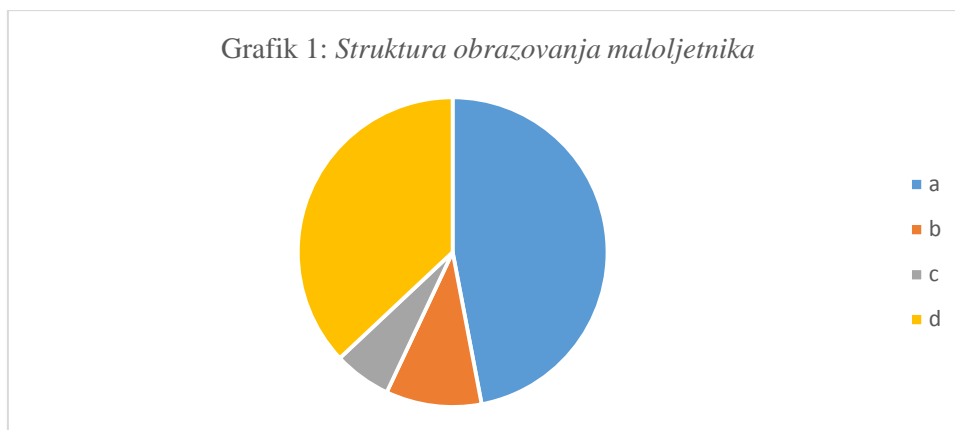
Prema normativima u Republici Srpskoj djeca mogu biti odgovorna za izvršenje krivičnog djela nakon navršenih 14 godina života. Takođe, Zakon uvažava i izricanje mjera za maloljetnike i nakon navršenog punoljetstva, odnosno mladih punoljetnika do 23 godine života.

Rezultati ispitanog uzorka ukazuju da su svi ispitanici koji su bili štićenici vaspitno-popravnog doma muškog pola prosječne starosti $M=17.63$ ($SD=1.56$). Najmlađi ispitanik je bio u dobi 15, a najstariji 22 godine. Tabela 1. prikazuje strukturu ispitanog uzorka prema godinama starosti.

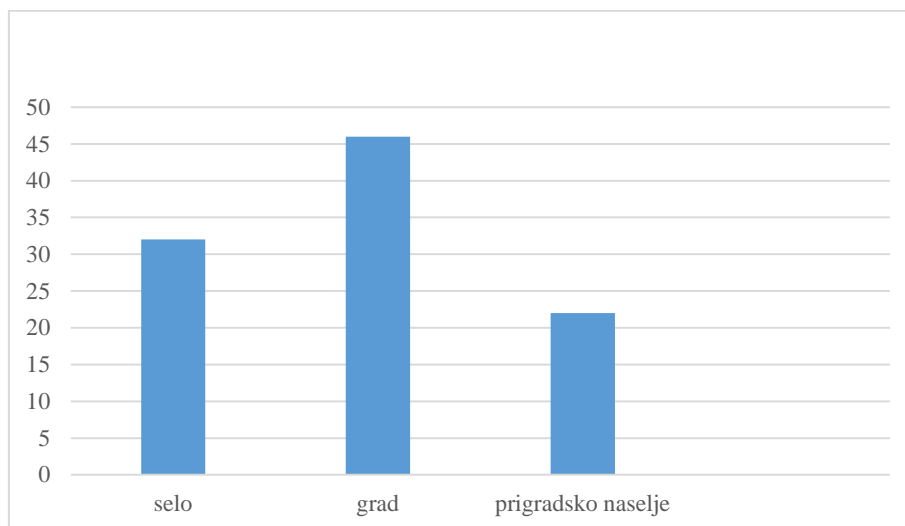
Tabela 1: *Struktura uzorka prema uzrastu*

Uzrast	14 do16 g.	16 do18 g.	18 do 20 g.	20 do 22 g.
f	30	38	30	2

Imajući u vidu da na izvršenju vaspitne mjere mogu doći maloljetna lica već od 14 godina i da se sa 15 godina završava osnovnoškolsko obrazovanje, rezultati pokazuju da je samo 10% ispitanika u ovom istraživanju završilo osnovnu školu. Veliki broj maloljetnika, njih 47% je napustio osnovnu školu, prema dobijenim rezultatima istraživanja. Među ovom brojkom je bilo i ispitanika koji su u ustanovu došli potpuno nepismeni. Prema uvidu u dobijene rezultate, određen broj ispitanik je nakon osnovne škole promijenio veći broj srednjih škola, te je srednju školu napustilo 37% ispitanika, dok je sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem došlo samo 6% ispitanik. Ovi podaci ukazuju na važnost obrazovanja tokom izvršenja vaspitne mjere te značajan resurs uspješnosti tretmana. Struktura obrazovanja ispitanika prikazana je na Grafiku 1.

Gradska i seoska sredina pokazuju svoje specifičnosti kada se analiziraju faktori rizika prestupničkog ponašanja. Odrastanje u gradskoj sredini obuhvata veći broj rizičnih faktora u odnosu na seosku i prigradsku sredinu. U ispitivanom uzorku 46% ispitanika dolazi iz gradskih sredina, dok oko 32% potiče iz seoskih sredina, a 22% iz prigradskih sredina (Grafik 2.).

Grafik 2: *Struktura ispitanika prema mjestu stanovanja*

U momentu izvršenja krivičnog djela, najveći dio ispitanika nije bio zaposlen (77%), odnosno ostatak je bio zaposlen (23%). Uzimajući u obzir uzrast maloljetnik, te da se u ispitivanom uzorku ispitanika radi o populaciji koja nije radno osposobljena, dobijeni rezultat je očekivan. Svakako treba uobziriti i podatke dobijene o završetku školovanja ispitanog uzorka. Štićenici koji su prema evidenciji bili zaposleni su u većini slučajeva radili povremene poslove na dnevnicu.

Iako se radi o maloljetnicima i mlađim punoljetnicima, u ovom ispitivanju interesovali smo se za bračni status ispitanika. Naime, od ukupnog broja ispitanika, 96% štićenika je došlo u ustanovu neoženjeno, dok je 3% ispitanik bilo oženjeno, a samo jedan je živio u vanbračnoj zajednici. Velika većina maloljetnika je bila neoženjena što je i očekivano s obzirom na uzrast maloljetnih izvršioaca krivičnih djela. Ovaj postotak od 3% su činila mlađa punoljetna lica koja su učinila krivična djela na uzrastu od 14 do 16 godina, ali u momentu izvršenja krivičnog djela i provođenja postupka nije postojala ustanova za izvršenje vaspitne mjere. Jedan maloljetnik je bio u vanbračnoj zajednici prema izjavi maloljetnika i informacija dobijenih od nadležnog organa socijalnog staranja.

Obilježja porodica maloljetnika na izvršenju vaspitne mjere

Porodicu možemo metaforički opisati kao bastilju sigurnosti i topline u kojoj se odvija i razvija socijalizacija djeteta. U skladu s tim o porodici najčešće govorimo sa aspekta njene strukture i funkcionalnosti. U porodičnom miljeu možemo da tražimo brojne zaštitne uloge, ali i rizične faktore koje u dinamici sa drugim faktorima socijalizacije mogu da uslove nepovoljan ishod razvoja djece. Mnogi autori ukazali su na vezu između porodičnih faktora i pojave maloljetnog prestupništva, kao što su: socijalno-materijalni status porodice, zaposlenost roditelja, obrazovni nivo roditelja, roditeljski stilovi vaspitanja, socijalno-psihološka klima u porodici, kvalitet porodične interakcije i dr. U ovom istraživanju interesovali smo se za strukturu porodice, odnosno život u potpunoj porodici i podršku porodice maloljetnicima za vrijeme boravka u vaspitno-popravnom domu. Rezultati su pokazali da je 57% ispitanika u djetinjstvu živjelo sa oba roditelja, 41% njih je živjelo samo sa jednim roditeljem, dok je po 1% onih koji se ubrajaju u kategoriju „ostalo“ (do 6. godine sa roditeljima, a potom sa rođacima). Takođe, rezultati upućuju da je nešto više od pola ispitanika bilo posjećivano od strane porodice dok su boravili na izvršenju vaspitne mjere (njih 66%), dok 34% nije imalo posjete od strane bliskih članova porodice. S obzirom da je vaspitno-popravni dom jedina ustanova za izvršenje vaspitne mjere maloljetnici su često fizički udaljeni od svoje primarne sredine, te ovaj podatak treba sagledati i sa tog aspekta. Ipak, odsustvo porodične podrške ukazuje na narušene porodične veze iz prošlosti, a odsustvo porodičnih sistemskih tretmana za vrijeme boravka u ustanovi, zasigurno umanjuje šanse povoljnog ishoda tretmana.

U ovom istraživanju ispitali smo i nivo obrazovanja roditelja ispitanika koji su izdržavali mjeru u vaspitno-popravnom zavodu. Analiza obrazovnog nivoa roditelja, posebno za oca, posebno za majku je predstavljena u Tabeli 2., a rezultati su predstavljeni u vidu procentualnih vrijednosti.

Tabela 2: Procenti nivoa obrazovanja roditelja ispitanika

	Nepotpuna osnovna škola	Završena osnovna škola	Srednja škola	Viša škola/fakultet	Nepoznat ili nedostajući podataka
Otac	9%	31%	38%	1%	21%
Majka	17%	42%	34%	3%	4%

Na osnovu uvida u dobijene rezultate može se konstatovati da je najveći procenat roditelja sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem (34% majki i 38% očeva). Dobijeni podaci pokazuju da je veći procenat majki maloljetnika koje imaju nezavršeno osnovno obrazovanje u odnosu na očeve. Takođe je i veći procenat majki koje imaju završeno samo osnovno obrazovanje (42%), nego očeva (31%). Čak 59% majki ima nepotpunu osnovnu ili samo završenu osnovnu školu, te 39% očeva. Upečatljiv je i veoma nizak procenat roditelja maloljetnika koji imaju fakultetski nivo obrazovanja. Uvidom u tabelu uočava se da je čak u 21% slučajeva nedostajući podatak u dosijeima maloljetnika o obrazovanju njihovih očeva, što može da upućuje i na odsustvo oca iz života djeteta.

Kriminalna obilježja maloljetnika na izvršenju vaspitne mjere

U ovom arhivskom istraživanju (Tabela 3.) iz dosijea maloljetnika izdvojeni su podaci o ranim indikatorima kriminalnog ponašanja: učestvovanje u tučama (Prošlost 1), fizičko povrijeđivanje drugih ljudi (Prošlost 2), ljutnja prema drugima (Prošlost 3), korištenje vatrenog i hladnog oružja (Prošlost 4) i prijetnje drugim licima (Prošlost 5). Pored toga prikupljeni su podaci o vrsti izvršenog krivičnog djela, izrečenoj mjeri i vladanju za vrijeme boravka u vaspitno-popravnoj ustanovi. Pet vrsta ponašanja koje su se u ranijim istraživanjima nerijetko pokazale kao rani indikatori kriminalnog ponašanja sumirane su u jedan prosječni skor nazvan „kriminalna prošlost“, a koja zapravo predstavlja rane indikatore kriminalnog ponašanja. Ovakav pogled na jedan skor ima svoje opravdanje, jer je njihova interna konzistencija veoma visoka ($\alpha=.90$). Generalno posmatrano, rezultati na ovim dimenzijama su relativno normalno distribuisani, odnosno vrijednosti skjunita i kurtozisa se nalaze u granicama ± 1 što se uzima kao prihvatljivo (Field, 2013).

Tabela 3: Mjere deskriptivne statistike za podatke ranih indikatora kriminalnog ponašanja

Subskala	Min	Max	M	SD	Sk	Ku
Prošlost 1	1.00	5.00	3.04	1.03	-0.19	-0.72
Prošlost 2	1.00	5.00	3.01	0.98	-0.22	-0.44
Prošlost 3	1.00	5.00	3.81	1.03	-0.85	0.25
Prošlost 4	1.00	4.00	2.32	0.91	0.14	-0.77
Prošlost 5	1.00	5.00	2.76	1.01	0.08	-0.39
Kriminalna prošlost	1.00	4.80	2.99	0.84	-0.51	-0.39

Jedna trećina ispitanika (33%) izdržava vaspitnu mjeru u trajanju od 1 do 5 godina, a njih 67% u trajanju od minimalno 4 mjeseca do 4 godine. U periodu od osnivanja institucije 2006. godine do stupanja na snagu novog Zakona³⁵⁵ (2010. godine) vaspitna mjera upućivanja u vaspitno-popravni dom je trajala minimalno 1 godinu, a najviše 5 godina, tako da iz tog razloga postoji razlika u dužini izrečene vaspitne mjere. Veći dio maloljetnika, njih 67% je imao izrečenu blažu varijantu tj. preimenovanu u vaspitnu mjeru u trajanju od minimalno šest mjeseci, a najviše do četiri godine.

Prema dobijenim rezultatima manji broj ispitanika, njih 16% je proveo u pritvoru do 30 dana, a 30 dana je provelo 84% ispitanika. Što se tiče dobijenih podataka o dužini boravka na našem uzorku ispitanika ona se kreće od 40 do 300 dana, a trajanje izrečene vaspitne mjere se kreće od 5 do 45 mjeseci, pri čemu je prosječna dužina vaspitne mjere na našem uzorku ispitanika oko 16 mjeseci ($M=16.33$, $SD=2.16$).

Poštovanje pravila ponašanja za vrijeme izdržavanja vaspitne mjere u ustanovi, takođe predstavlja jedan od mogućih indikatora uspješnosti tretmana. Prema dobijenim podacima ovog istraživanja kod 58 % ispitanika je provedena vaspitna mjera bez potrebe izricanja disciplinske mjere. S druge strane, 22% ispitanika je učinilo po jedan prekršaj zbog čega im je izrečena jedna disciplinska mjera za teže djelo kao što je: tuča, fizički napad na drugo lice, krađa, kockanje, bjekstvo, podstrekavanje na pobunu i nasilničko ponašanje, dok je 18% ispitanika učestalo kršilo odredbe, te im je izrečeno više mjera za teža djela. Znatno manji broj, 2% ispitanika sankcionisano je za počinjena lakša djela, kao što su: neovlašteno uzimanje lijekova, podsticanje drugog na vršenje prekršaja, namjerno narušavanje lične i kolektivne higijene.

Psihološke karakteristike maloljetnika na izvršenju vaspitne mjere

U ovom istraživanju interesovali smo se za određene psihološke karakteristike maloljetnika koji se nalaze na izdržavanju vaspitne mjere u ustanovi. Kako arhivski tip istraživanja nameće određena ograničenja u pogledu registrovanja psiholoških varijabli, u ovom istraživanju odlučili smo se da ispitamo učestalost životnih stresora maloljetnika koji su se odnosili na porodične stresore, kao što su: gubici roditelja, bolesti roditelja, prisustvo socijalnopatoloških pojava u porodici (npr. nasilje, alkoholizam, samoubistva), socijalno-ekonomske stresore (npr. neimaština, siromaštvo), stresori koji potiču od drugih važnih faktora socijalizacije, škole i vršnjačke grupe, kao i prisustvo stresora u vezi sa socijalno-patološkim ponašanjem maloljetnika (npr. hapšenja, zavisnosti). Pored učestalosti stresora ispitali smo i prisustvo psihičkih tegoba kod maloljetnika za vrijeme boravka u ustanovi, odn. da li su maloljetnici imali uspostavljenu dijagnostičku procjenu i terapiju, prije dolaska i za vrijeme boravka u ustanovi. Uvid u varijable vršen je na osnovu podataka dostupnih u dosijeu.

Prema dobijenim podacima, evidentira se 64% maloljetnika koji su imali zabilježeno javljanje različitih tegoba psihološke prirode, dok je njih 36% nije imalo psihičke tegobe u toku boravka u ustanovi. Uvidom u medicinsku dokumentaciju iz dosijea ispitanika, 73% ispitanika je u dosijeu imalo ljekarski nalaz o postojanju psihičkih tegoba, dok 27% ispitanika nisu imala takav nalaz i prije nego su

³⁵⁵ Zakon o postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku RS "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 13/10, 61/13, 68/20

došli na boravak u ustanovu. Maloljetnicima kojima je uz vaspitnu mjeru izrečena i mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja su u većem broju došli u ustanovu sa već propisanom terapijom i dijagnozom. Evidentirano je i da je tokom boravka u ustanovi kod 12% maloljetnika došlo do ispoljavanja psihičkih poteškoća zbog kojih im je propisana medikamentozna terapija.

Osnovna pretpostavka ovog istraživanja bazirana je na shvatanju da adverzivna životna iskustva ugrožavaju potrebe djece i mladih te djeluju kao stresori koji svojim ponavljanjem, intenzitetom i trajanjem mogu da dovedu do razvojnih trauma. Život u nepovoljnim uslovima socijalizacije, gubici, nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, alkoholizam u porodici predstavljaju veoma intenzivne stresore koji u odsustvu podrške i brige za dijete postaju traumatska životna iskustva. Prema uvidu u dobijene podatke ovog istraživanja maloljetnici su doživjeli između 0 i 24 stresora, pri čemu prosječan broj doživljenih životnih stresora iznosi 13 po jednom ispitaniku (tačnije $M=12.81$, $SD=5.91$).

Provjerom je utvrđena statistički značajna veza između uzrasta ispitanika i stresnih životnih događaja, koja iznosi $r=-.25$ ($p<.05$). Određenije rečeno, što su štićenici godinama stariji, to se broj stresnih životnih događaja smanjuje. S obzirom na intenzitet veze, ovaj efekat se može klasifikovati u grupu malih efekata (Cohen, 1988 prema Cumming, 2012). Takođe, evidentira se i postojanje razlika između psihičkih smetnji kod štićenika i strasnih životnih događaja, koja iznosi $t(62)=1.10$, $p=.28$, $g=0.27$, pri čemu oni štićenici koji su prijavili psihičke smetnje ($M=13.52$, $SD=6.42$) imaju više skorove nego oni koji nisu prijavili psihičke smetnje. ($M=11.89$, $SD=5.15$). Prema Cohenovoj (Cohen 1988, prema Cumming, 2012) klasifikaciji, dobijeni efekat se može klasifikovati kao efekat malog intenziteta.

Veze između ispitivanih varijabli

U ovom istraživanju doveli smo u vezu socijalno-demografska, psihološka i kriminalna obilježja maloljetnika. Rezultati su pokazali da postoje izvjesne povezanosti. Naime, rezultati pokazuju da postoji statistički značajna veza između psihičkih smetnji i kriminalne prošlosti ispitanika ($t(98)=2.15$, $p=.03$, $g=0.44$), pri čemu oni koji su prijavili psihičke smetnje ($M=3.11$, $SD=0.87$) imaju više skorove nego oni koji nisu prijavili psihičke smetnje ($M=2.75$, $SD=0.74$). Prema Cohenovoj (Cohen 1988, prema Cumming, 2012) klasifikaciji, dobijeni efekat se može klasifikovati kao efekat malog intenziteta. Dodatno, rezultat potvrđuje i postojanje veze između kriminalne prošlosti i posjedovanja nalaza o psihičkim tegobama ispitanika ($t(98)=2.50$, $p<.01$, $g=0.56$), pri čemu ispitanici koji su naveli da imaju nalaz od ljekara o psihičkim tegobama ($M=3.32$, $SD=0.73$) ostvaruju više skorove na skali kriminalne prošlosti od onih koji ne posjeduju nalaz ($M=2.86$, $SD=0.85$). Prema Cohenovoj (Cohen 1988, prema Cumming, 2012) klasifikaciji, dobijeni efekat se može klasifikovati kao efekat srednjeg intenziteta. Kada su u pitanju rezultati o odnosu posjedovanja medicinskog nalaza za štićenike i stresnih životnih događaja nalazi se statistički značajna razlika ($t(62)=2.14$, $p<.04$, $g=0.70$), pri čemu oni koji su naveli da imaju nalaz od ljekara o psihičkim tegobama ($M=16.18$, $SD=3.91$) ostvaruju više skorove na listi životnih stresora od onih koji ne posjeduju nalaz ($M=12.11$, $SD=6.04$). Prema Cohenovoj (Cohen 1988, prema Cumming, 2012) klasifikaciji, dobijeni efekat se može klasifikovati kao efekat srednjeg intenziteta.

Podaci o odnosu kriminalne prošlosti, stresnih životnih iskustava i stepena obrazovanja maloljetnika, prikazani su u Tabeli 4.

Tabela 4: *Deskriptivni statistici i nivo značajnosti između kriminalne prošlosti, stresnih iskustava i nivoa obrazovanja maloljetnika*

	Kriminalna prošlost	Stresni događaji
Napustio osnovnu školu	3.12 (0.67)	16.43 (4.65)
Završena osnovna škola	2.28 (1.29)	7.71 (7.22)
Završena srednja škola	1.96 (0.84)	5.83 (4.79)
Napustio srednju školu	2.97 (0.74)	12.60 (4.38)
<i>F</i>	4.69	10.91
<i>p</i>	<.01	<.001
parcijalna η^2	.19	.35

Utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika između nivoa obrazovanja i broja doživljenih stresnih životnih događaja maloljetnika, kao i manifestovanih društveno neprihvatljivih ponašanja koja su indikatori kriminalne karijere. U oba slučaja, ispitanici koji nisu završili osnovu školu ostvaruju najviše skorove i kada je u pitanju kriminalna prošlost i kada je u pitanju doživljaj stresnih događaja. Takođe, prema klasifikaciji veličine efekta koju je dao Cohen (1988, prema Cumming, 2012), oba efekta se mogu klasifikovati kao visoki efekti (razlike).

Dodatno je sagledana veza i u odnosu na nivo obrazovanja oca i majke. Dobijeni rezultati prikazani su u Tabeli 5. i 6.

Tabela 5: *Deskriptivni statistici i nivo značajnosti između kriminalne prošlosti, stresnih iskustava i nivoa obrazovanja očeva*

Obrazovanje oca	Kriminalna prošlost	Traumatski događaji
Nepotpuna osnovna škola	3.20 (0.77)	19.00 (3.46)
Završena osnovna škola	2.83 (0.87)	13.63 (5.87)
Završena srednja škola	2.76 (0.97)	10.41 (6.00)
Fakultetski nivo obrazovanja	3.60 (0.67)	9.00 (0.00)
Maloljetnik ne zna nivo obrazovanja	2.98 (0.87)	15.16 (4.06)
<i>F</i>	0.49	3.73
<i>p</i>	.74	<.05
parcijalna η^2	.03	.20

Utvrđena je statistički značajna razlika između nivoa obrazovanja oca ispitanika sa jedne strane i stresnih događaja sa druge strane (Tabela 5.). Najviši skor na ovoj dimenziji imaju oni maloljetnici čiji očevi nisu završili osnovnu školu. Takođe, prema klasifikaciji veličine efekta koju je dao Cohen (1988, prema Cumming, 2012), efekat dobijen na broju stresnih događaja se može klasifikovati kao visok efekat (razlika).

Tabela 6: Deskriptivni statistici i nivo značajnosti između kriminalne prošlosti, stresnih iskustava i nivoa obrazovanja majki

Obrazovanje majke	Kriminalna prošlost	Traumatski događaji
Nepotpuna osnovna škola	3.25 (0.64)	18.14 (3.23)
Završena osnovna škola	2.82 (0.89)	13.44 (5.41)
Završena srednja škola	2.81 (0.92)	10.70 (5.71)
Fakultetski nivo obrazovanja	2.60 (1.11)	9.33 (6.50)
Maloljetnik ne zna nivo obrazovanja	2.90 (0.14)	20.00 (5.65)
<i>F</i>	0.45	3.99
<i>p</i>	.77	<.05
parcijalna η^2	.03	.21

Takođe, utvrđena je statistički značajna razlika između nivoa obrazovanja majke ispitanika sa jedne strane i traumatskih događaja sa druge strane (dobijena je velika veličina efekta; Cohen 1988, prema Cumming, 2012). Najviši skor na ovoj dimenziji imaju oni maloljetnici koji ne znaju koji nivo obrazovanja imaju njihove majke, pa potom oni čije majke nisu završile osnovnu školu (Tabela 6.). Ovdje je moguće da upravo ovaj momenat „ne znam obrazovanje majke“ znači da su to bile majke koje nisu završile osnovnu školu jer su skorovi između te dvije opcije jako slični. Drugo moguće objašnjenje je da su to maloljetnici koji su odrastali bez prisustva majke.

U istraživanju su u vezu dovedeni kriminalna prošlost i stresni životni događaji sa poštovanjem discipline maloljetnika za vrijeme izdržavanja vaspitne mjere u ustanovi. Podaci su prikazani u Tabeli 7. Naime, nije utvrđena statistički značajna razlika između ponašanja ispitanika (discipline), kriminalne prošlosti i ukupnog broja stresnih događaja. Iako statistička značajnost nije evidentirana, na osnovu koeficijenta veličine efekta, može se reći da efekat ipak postoji (srednji efekat; Cohen 1988, prema Cumming, 2012), te da u oba slučaja maloljetnici koji imaju više izrečenih disciplinskih mjera za teže prekršaje za vrijeme izdržavanja vaspitne mjere u ustanovi imaju izraženiju sklonost ka kriminalnoj prošlosti i više broj doživljenih stresnih životnih događaja.

Tabela 7: Deskriptivni statistici i nivo značajnosti između kriminalne prošlosti, stresnih iskustava i discipline maloljetnika

Disciplina maloljetnika	Kriminalna prošlost	Traumatski događaji
Dobro vladanje bez disciplinskih mjera	2.68 (0.90)	12.43 (6.35)
Jedna disciplinska sankcija za teže prekršaje	3.18 (0.74)	10.66 (4.61)
Više disciplinskih sankcija za teže prekršaje	3.28(0.79)	16.60 (3.92)
<i>F</i>	2.28	3.08
<i>p</i>	.11	.05
parcijalna η^2	.07	.09

Generalno, treba uzeti u obzir da se radi o malom uzorku, te sa oprezom tumačiti statistički značajnost, jer je ista u službi veličine efekta i veličine uzorka. Na pojedinim mjestima, gdje su rezultati „blizu“ statističke značajnosti, ali nisu statistički značajni, a gdje sa druge strane postoji izrađena veličina efekta, sa oprezom se može govoriti o postojanju efekta.

DISKUSIJA

Radi unapređenja tretmana maloljetnika na izvršenju vaspitne mjere u ustanovi u ovom istraživanju ispitana su socijalno-psihološka obilježja maloljetnika koja su se odnosila na određena socijalno-demografska, porodična, psihološka i kriminogena obilježja. Istraživanje je arhivskog tipa. Sprovedeno je na uzorku 100 dosijea maloljetnika koji su u periodu od 2006. do 2020. izdržavali vaspitnu mjeru. Za potrebe istraživanja konstruisan je upitnik koji omogućava struktuisano evidentiranje varijabli iz dosijea maloljetnika. Rezultati istraživanja su prodiskutovani u odnosu na socijalno-demografska, porodična, psihološka i kriminološka obilježja. Na kraju su diskutovane veze između ispitivanih obilježja.

Socio-demografske obilježja maloljetnih izvršilaca krivičnih djela u vaspitno-popravnim domovima

Rezultati su pokazali da vaspitnu mjeru izdržavaju maloljetnici i mlađi punoljetnici muškog pola prosječnog uzrasta $M=17.63$ godine, ali da je uzrasni raspon između ispitanika zapravo nepovoljan faktor struktuiranja tretmana u ustanovi. Vaspitna mjera upućivanja u vaspitno-popravni dom je namijenjena maloljetnicima koji su počinili krivično djelo u dobi od 14 do 18 godina, ali zakon ostavlja mogućnost njenog izricanja i izvršavanja i mlađim punoljetnim licima tj. sve do 23 godine života. Međutim, vaspitni rad je otežan kada u grupi maloljetnika postoje uzrasne razlike, kao i razlike u stepenu obrazovanja, koje je nerijetko prekinuto. Takođe, novi Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske predviđa primjenu niza alternativnih mjera prije institucionalizacije što dovodi do toga da u posljednjih pet godina dolaze sve stariji maloljetnici kada je sužena mogućnost korigovanja društveno neprihvatljivog sistema vrijednosti kroz obrazovne aspekte tretmana. Stariji maloljetnik tj. mlađi punoljetnik ima već uveliko poremećen sistem vrijednosti, „fiksiran“ poremećaj u ponašanju, davno prekinut obrazovni proces koji zbog zakonskih prepreka nije moguće nastaviti, a što sve značajno otežava proces resocijalizacije i samog tretmana. Navedeno dovodi do velikih razlika u uzrasnoj strukturi grupe što je u vaspitnom radu važna činjenica s obzirom da postoji razlika u psihološkim karakteristikama, životnom iskustvu i fizičkoj snazi između četrnaestogodišnjaka i dvadesetogodišnjaka koji su obuhvaćeni ovim zakonom. Punoljetno, starije lice nije adekvatan i pozitivan model identifikacije četrnaestogodišnjaku, kao što i s druge strane stariji maloljetnici ili mlađi punoljetnici ne gledaju blagonaklono na boravak sa mlađim adolescentima. Sve ovo utiče na dinamiku života i rada u ustanovi, kao i biranja adekvatnih sadržaja i vaspitnih metoda.

Segment obrazovanja je veoma teško provoditi u vaspitno-popravnoj ustanovi. Ne samo da se stručni radnici suočavaju sa teškoćom prilagođavanja sadržaja maloljetnicima različitih nivoa obrazovanja, nižeg i višeg intelektualnog nivoa, različitog fonda znanja, nego je sam proces nastavka školovanja često bio onemogućen zakonskim preprekama. Zakonom o obrazovanju i vaspitanju³⁵⁶ koji je stupio na snagu 2009. godine mnogi maloljetnici su boravkom na izvršenju vaspitne mjere izgubili pravo na obrazovanje. Maloljetnici koji su imali starosnu dob da mogu da pohađaju srednju školu prepreku je predstavljao mali izbor škola koje su bile akreditovane da provode vanredno obrazovanje odraslih/punoljetnih lica od strane Agencije za obrazovanje odraslih. Kao posljedica ovog zakonskog rješenja u praksi je dolazilo do situacije da neke od maloljetnika koji su završili osnovnu školu uzrasta od 15-18 godina nije bilo moguće uključiti u obrazovni proces što je stvaralo dodatne poteškoće u provođenju procesa resocijalizacije, ali i uskraćivalo šanse za oporavak. Takođe, zakonske odredbe su ograničavale i obrazovanje maloljetnika koji su se školovali po posebnom (specijalnom) obrazovnom programu, jer nijedna škola nije imala ovlaštenje da provodi instruktivnu nastavu za ovu kategoriju maloljetnika. Sa ovakvim zakonskim rješenjem djeca koja su rješenjem suda upućena na izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom sa 16 ili 17 godina, a nisu upisala srednju školu gube status redovnog učenika, a nisu u mogućnosti boravkom u ustanovi da pohađaju vanredno istu, niti su bili u mogućnosti upisati školu za odrasle. U tom slučaju su bili prinuđeni da čekaju da napune 18 godina da bi nastavili srednjoškolsko obrazovanje, što je predstavljalo izgubljeno vrijeme u tretmanu. S obzirom da je ovo jedina ustanova za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom, ova problematika je riješena tek sa usvajanjem novog Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju³⁵⁷ (član 51), a kasnije i Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju³⁵⁸ (član 58), što treba uzeti u obzir kod tumačenja rezultata imajući u vidu period koji je obuhvaćen ispitivanjem.

Do usvajanja novog zakona o osnovnom, a kasnije i srednjem obrazovanju proces obrazovanja se svodio na opismenjavanje i prilagođavanje raznih edukativnih sadržaja šticećima koji su

---

³⁵⁶ Zakon o obrazovanju odraslih "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 59/09, 1/12

³⁵⁷ Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 44/17

³⁵⁸ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 41/18

istovremeno sa različitim fondom znanja, sposobnosti pažnje i koncentracije, te socijalnim vještinama. Ovo nije nimalo jednostavan posao naročito kada je maksimalan smještajni kapacitet od 16 maloljetnika popunjen.

Boravak i ponašanje štićenika u ustanovi s obzirom na to da li potiču iz gradske, prigradске ili seoske sredine ima svoje specifičnosti. Bolji uspjeh u školi, veći interes za učešće u slobodnim aktivnostima, te izraženije higijenske navike kod štićenika iz urbanijih sredina mogu biti posljedica različitih faktora socijalizacije. A sa druge strane oni iz ruralnih sredina pokazuju veći stepen razvijenijih radnih navika u odnosu na one iz većih i manjih urbanih sredina. Takođe, u povoljnijem položaju su oni maloljetnici koji dolaze iz manjih urbanih sredina, jer su povoljniji vaspitno-obrazovni uslovi od onih sa sela, a manje su izloženi socijalno-patološkim pojavama od onih iz velikih gradova.

Takođe, status zaposlenosti je značajan za tretman maloljetnika iz razloga što kroz njega osoba izgrađuje svoj odnos prema radu, stvara radne navike, razvija vlastite sposobnosti, te obezbjeđuje sredstva za život. Oni ispitanici koji su bili zaposleni prije dolaska na izvršenje vaspitne mjere iskazivali su i pozitivniji odnos prema radu, a radno-okupaciona terapija je veoma bitan motivacioni aspekt u provođenju cjelokupnog tretmana.

Obilježja porodica maloljetnika na izvršenju vaspitne mjere

Iako su odnosi roditelja i njihove djece koja borave u vaspitno-popravnom domu često narušeni, te su roditeljski stilovi vaspitanja i uslovi života u porodici značajno doprinijeli neprihvatljivom ponašanju maloljetnika, dolaskom u ustanovu maloljetnik spoznaje značaj pripadnosti porodici i održavanja komunikacije sa istom. Dobijeni podaci ove analize ukazuju na značaj participiranja porodice u tretmanu maloljetnika i neophodnosti provođenja tretmana sa cjelokupnom porodicom. Wilson i Rolleston (2004) su metaanalizom različitih istraživanja rizičnih kriminogenih faktora kod maloljetnih prestupnika istakli četiri značajna rizična faktora, te su primarno istakli da maloljetni prestupnici nemaju kvalitetne odnose u porodici koje se odnose na odrastanje bez adekvatnog roditeljskog nadzora, da se radi o mladim ljudima koji su često odbačeni od roditelja, nerijetko zlostavljani, te da porodica nema uvid i adekvatnu socijalnu kontrolu nad aktivnostima u kojima dijete učestvuje. Međutim, roditelji maloljetnih prestupnika nerijetko ne posjeduju dostatne roditeljske kompetence za promjenom i učešćem u tretmanu. Mogućih razlozi nedostatka roditeljske kompetentnosti potiču od nasljeđenih obrazaca afektivne vezanosti koje roditelji prenose iz svojih primarnih porodica i prošlih životnih iskustava, a kapacitet za promjenom i sticanjem uvida u porodičnu disfunkcionalnost vezuje se, između ostalog i sa obrazovanjem roditelja (Radetić Lovrić & Ninković, 2017).

Obrazovanje roditelja doprinosi ne samo socijalnom statusu porodice, već je ugrađen u vaspitne uticaje roditelja na djecu. Viši stepen obrazovanja roditelja pretpostavlja roditeljske kompetence koje odražavaju adekvatniju sposobnost shvatanja značenja vaspitanja i uopšte socijalizacije djece (Šućur, 1995). Takođe, viši stepen obrazovanja roditelja može da ukazuje i na povoljnije uslove socijalno-ekonomske uslove socijalizacije maloljetnika koji ga očekuju nakon institucionalnog tretmana. U našem uzorku je zanemarljiv broj štićenika čiji su roditelji visoko obrazovani. Najveći broj ispitanih štićenika je iz porodica čiji su roditelji sa završenom osnovnom i srednjom školom. Niži nivo obrazovanja roditelja je često povezan sa nižim životnim standardom porodice, nezaposlenošću jednog ili oba roditelja, siromaštvom i uopšte pogoršanim uslovima života što je jedan od značajnijih uzroka maloljetničkog prestupništva. Ovo se odražava i na samu podršku porodice tokom provođenja tretmana, kao i postinsticinalnog prihvatanja i uključivanja u društvenu zajednicu. Kada su loši materijalni uslovi porodice veoma često nije moguće realizovati vandomske pogodnosti (vikend, školski raspust) naročito ako su na značajnoj fizičkoj udaljenosti od ustanove. Takođe, treba uzeti u obzir da nepismenost ili samo osnovno obrazovanje oca nije uvijek povezano sa nepovoljnim uslovima života naročito u seoskim sredinama, dok srednjoškolsko obrazovanje oca u urbanoj sredini ne mora uvijek biti povezano sa povoljnim socijalnim statusom (Šućur, 1995.). Podaci ovog istraživanja ukazuju na značaj roditeljskog nivoa obrazovanja štićenika, ali nužno ne upućuju da je nivo obrazovanja roditelja sam po sebi dovoljan faktor za pojavu maloljetnog prestupništva.

Obilježje kriminalne karijere maloljetnika

Zbog hitnosti u postupanju maloljetnici su u većini slučajeva bili maksimalno do mjesec dana u pritvoru. Rijetki su po isteku pritvora prešli na izvršenje vaspitne mjere, dok je velika većina čekala na slobodi provođenje postupka i pravosnažno rješenje. Često je taj vremenski period bio dug, te su do dolaska na izvršenje vaspitne mjere maloljetnici i dalje provodili vrijeme u dokolici i činjenju krivičnih djela. Praksa je pokazala da maloljetnici čekajući pravosnažnost rješenja pređu iz kategorije mlađi maloljetnik u kategoriju starijeg maloljetnika. Maloljetnik se otpušta sa izvršenja zavodske mjere kada protekne zakonom određeno najduže trajanje mjere ili kada sud donese odluku o obustavljanju njenog izvršenja, zamjeni izrečene vaspitne mjere drugom mjerom ili uslovnim otpustom¹.

Narušeni odnosi u porodici, fiksiranost poremećaja u ponašanju, problem postinstitucionalnog prihvata nužno dovode i do dužeg trajanja vaspitne mjere. Nizak stepen obrazovanja u momentu dolaska na izvršenje vaspitne mjere dovodi do toga da se sama mjera ne prekida dok štíćenik ne privede kraju bar osnovnoškolsko obrazovanje. Katkad se u ustanovi zadržavaju maloljetnici i do sticanja srednjoškolske diplome, zbog humanog pristupa i svjesnosti činjenice da će štíćenici i njihove porodice teško iznaći materijalna sredstva da plate i okončaju srednjoškolsko obrazovanje. Takođe, podaci ovog istraživanja su još jedna potvrda da su rani indikatori kriminalnog ponašanja kod ispitanika koji se nalaze na izdržavanju vaspitne mjere u ustanovi zapravo bili vidljivi daleko prije dolaska u ustanovu, što ide u prilog potrebi pravovremenog identifikovanja i uključivanja u tretmana u školama i nadležnim ustanovama zdravstvene i socijalne zaštite.

Psihološke karakteristike maloljetnika

U ovom istraživanju evidentirana je učestalost stresnih životnih događaja od kojih mnoga kada se dešavaju u djetinjstvu, što je slučaj sa našim ispitanicima mogu da se razvijaju u razvojne traumatske događaje. Pored toga evidentirane su psihičke tegobe, odnosno izvršen je uvid u mentalno zdravlje ispitanika na osnovu medicinskih nalaza u njihovim dosijeima. Podaci pokazuju da je veliki broj maloljetnika (73%) u ustanovu došao sa nalazom koji dijagnostikuje određen psihijatrijski poremećaj. Ovi maloljetnici zahtjevaju posebnu brigu kako ne bi došlo do pogoršanja njihovog stanja što se može dalje ispoljavati u vidu neprihvatljivog ponašanja, suicida, samopovređivanja i drugih ponašanja i emocionalnih stanja, što može bitno uticati na uspjeh provođenja tretmana, kao i na samu adaptaciju na uslove života u ustanovi. Pored maloljetnika kojima je izrečena mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja i koji imaju nalaz psihijatra, u ustanovi borave i maloljetnici koji nemaju psihijatrijsku dijagnozu, niti im je izrečena mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja u ustanovi. Ova skupina štíćenika je povremeno uključena u tretman psihijatra.

Maloljetnici koji su na izvršenju vaspitne mjere su tokom svog odrastanja doživjeli više od 12 stresnih životnih događaja koji su po svojoj prirodi učestalosti i intenzitetu zapravo predstavljala traumatska iskustava koja su nastala u interakciji sa značajnim osobama tokom njihovog odrastanja, što je potvrdilo našu polaznu pretpostavku. Fizičko i psihičko zlostavljanje, zanemarivanje, pa i seksualno zlostavljanje su neke od razvojnih trauma koje nagomilane i ponavljane kroz djetinjstvo uzrokuju ozbiljne posljedice po psihičko zdravlje mlade osobe, a koje su se u slučaju naših ispitanika manifestovala kroz različite vidove agresivnog ponašanja kriminalnog tipa. Kako će mlada osoba doživjeti neko traumatsko iskustvo zavisi od karaktera traumatskog iskustva, prirode ličnosti, kao i socijalno-psihološke podrške koju djeca i mladi dobijaju tokom vaspitanja, a koja je kako pokazuju i rezultati ovog istraživanja nerijetko izostaje. Doživljena traumatska iskustva u periodu djetinjstva nepovoljno djeluju na sazrijevanje sistema regulacije osnovnih bioloških procesa, negativno djeluje na razvijanje identiteta, produkuju auto i hetero destruktivna ponašanja, produkuju poteškoće u regulaciji emocija, doprinose psihosomatizaciji i generišu razvijanje negativne slike o sebi. Jedno longitudinalno istraživanje (Costello, Eirkanli, Fairbank i Angold, 2002; Profaca i Arambašić, 2009) pokazalo je kako je 25% djece i mladih doživjelo barem jedan traumatski događaj do 16. godine. Djeca, jednako kao i odrasli, na traumatsko iskustvo reaguju ponovnim proživljavanjem, izbjegavanjem i visokom pobuđenosti (Profaca i Arambašić, 2009). Dejstvo stresora koji predstavljaju traumatska iskustava na dijete može biti ometajuće u kognitivnom, emocionalnom i socijalnom razvoju, te uzrokovati niz psihičkih poteškoća i poremećaja u ponašanju. Kao i odrasli i djeca reaguju na traumu ponovnim

proživljavanjem, te su elementi traume prisutni u mentalnom životu djeteta. Djeca koja su preživjela fizičko ili emocionalno zlostavljanje češće pokazuju internalizovana ponašanja (anksioznost, depresija) i eksternalizovana (agresija i acting-out), poremećaje u interpersonalnim odnosima, rizik od pokušaja suicida. Maloljetnici koji imaju psihičke poteškoće su proživjeli veći broj traumatskih iskustava što je bilo i očekivano čime je potvrđena naša polazna postavka.

Veza između ispitivanih obilježja i značaj za provođenje tretmana

Problem kod djeteta možemo najbolje shvatiti ako posmatramo interakciju između djeteta i porodične sredine. Uticaj roditelja na djecu je snažan, te način na koji se roditelj ponaša prema djetetu, način na koji ga podržava, motiviše, ali i postavlja granice utiče na način na koji će dijete doživljavati sebe i svijet oko sebe. Roditelji su učitelji, tačnije modelatori emocionalnog razvoja djece. Osim obezbjeđivanja materijalnih i drugih uslova neophodnih za život, porodica ima vaspitnu, obrazovnu i socijalizacijsku ulogu, te zadovoljava potrebu djeteta za sigurnošću, pripadanjem i ljubavlju. Pored pozitivnog uticaja na dijete, porodica može da ostvari i nepovoljan uticaj na razvoj i ponašanje djeteta. U jednoj dezorganizovanoj porodici dijete ne stiče odgovarajuće vaspitanje, jer se često radi o porodicama u kojima su prisutne socijalno-patološke pojave sukoba, nasilja, alkoholizma i dr. Poremećena struktura porodice izazvana razvodom, smrću jednog roditelja i drugih razloga odvojenog života ostavlja posljedice po djecu i njihov razvoj i može da predstavlja ozbiljne porodične stresore ukoliko nakon djelovanja takvih stresora porodica ne nalazi zdrave mehanizme prevazilaženja stresora i zaštite djece, a djeca razvijaju traumu koje se manifestuju kroz poremećaje ponašanja i emocija.

Maloljetnici koji imaju psihičkih poteškoća ili mentalnu insuficijenciju skloniji su agresivnim i nasilnim ispadima, konzumiranju psihoaktivnih supstanci, podložniji vršenju krivičnih djela, te su rezultati našeg istraživanja potvrdili ranije empirijske nalaze. Istraživanja ukazuju da postoji veliki rizik da će osoba koje je seksualno zlostavljana od strane svog roditelja u djetinjstvu i sama postati počinitelj zlostavljanja kao roditelj. Takođe, maloljetnici koji su bili evidentirani u nekoj od nadležnih institucija mentalnog zdravlja, te su ispoljavali manifeste iz spektra poremećaja ličnosti, prema našim rezultatima ispoljavali su i u prošlosti rane indikatore kriminalnog ponašanja kao što su nasilna ponašanja i neprijateljstvo i nepovjerenje prema svijetu oko sebe. Prema rezultatima našeg istraživanja, maloljetnici koji su bili evidentirani u nekoj od nadležnih institucija mentalnog zdravlja, te manifestuju neke od poremećaja ličnosti su prema evidenciji preživjeli veći broj stresnih i traumatskih iskustava, što je još jedna potvrda ranijih nalaza. Brojna psihička oboljenja imaju u svojoj uzročnosti povezanost sa teškim fizičkim i emocionalnim zlostavljanjem i zanemarivanje u djetinjstvu uz predispoziciju ili ranjivost za generisanje psihijatrijskih poremećaja. Zanimljivo je uočiti i načiniti komparaciju između dva „izvora informacija“ o psihičkom stanju maloljetnika koje smo crpili iz njihovih dosijea. Jedan izvor je samoprocjena samih ispitanika iz podataka dosijea, a drugi izvor je priložen medicinski nalaz o psihičkom stanju maloljetnika (odnosno postojanje uspostavljene dijagnoze). Tako na primjer, kada se radi o podacima o kriminalnoj prošlosti, rezultati su poprilično ujednačeni i statistički značajni, odnosno oni koji imaju medicinski nalaz i koji sami za sebe tvrde da imaju psihičke smetnje su skloniji kriminalnom (agresivnom) ponašanju. Sa druge strane, kod su u pitanju stresni životni događaji podaci su drugačiji, odnosno statistička značajnost je potvrđena kod izvora kao što je nalaz i tu je identifikovan skoro pa veliki efekat, dok statistička značajnost nije identifikovana kada se radi o podacima na osnovu samouvida maloljetnika u svoje psihološko stanje za vrijeme boravka u ustanovi. Ovaj podatak može upućivati da je u tretmanu maloljetnika veoma važno raditi na sticanju vlastitog kognitivnog uvida u vezu između prošlih životnih događaja i njihovog kriminalnog ponašanja kao mehanizma odbrane i odgovora na traumatska iskustva.

Maloljetnici koji su bili fizički, emocionalno ili seksualno zlostavljana imaju veću vjerovatnoću da nose oružje, da su agresivniji, neempatični, ispoljavaju kriminogeno ponašanje, razvijaju ovisnost o drogi ili alkoholu iz straha za svoju vlastitu egzistenciju. Takođe, maloljetnici nižeg nivoa obrazovanja su vulnerabilniji za generisanje razvojnih trauma usljed djelovanja stresnih životnih događaja, kao i nižeg nivoa socijalnog i kognitivnog razvoja.

Traumatizacija roditelja, siromaštvo, niži stepen obrazovanja roditelja povećava rizik za pojavu simptoma dječijeg traumatskog stresa što je potvrđeno i našim istraživanjem. Roditelji nižeg obrazovnog statusa su manje tolerantni na dječije potrebe, često su i sami traumatizovani, te kao takvi skloniji fizičkom zlostavljanju djece.

Podrška porodice i šireg okruženja može da bude značajan protektivni faktor za prevenciju traumatskog doživljaja kod djeteta. Bolja povezanost i podrška, te zadovoljenje djetetovih potreba u posttraumatskom periodu je veoma bitna. Ukoliko podrška roditelja izostaje i tokom tretmana, maloljetnicima se odašilje poruka da se u njihov oporavak ne vjeruje, što utiče na nepovoljnost ishoda samog tretmana u ustanovi.

Majka nižeg obrazovnog nivoa je veoma često emocionalno i fizički zlostavljana, te usljed finansijske zavisnosti od muškog člana porodice tolerantnija na nasilje čime uslovljava međugeneracijski prenos traume. Niži nivo samopoštovanja i svijesti majke koja je preživjela traumu porodičnog nasilja ima tendenciju da češće i sama traumatizuje dijete koristeći fizičke metode kažnjavanja što je potvrđeno mnogim ranijim istraživanjima. Takođe, generalno treba uzeti u obzir da niže obrazovanje i majki i očeva utiče na broj traumatskih događaja kod maloljetnika. Isto se može dovesti u vezu i sa tim da niži nivo obrazovanja utiče i na kognitivno shvatanje roditelja o vaspitnim stavovima, socijalnim vještinama i socijalnim položajem porodice, što može usloviti povećan broj stresora u porodici. Ovome u prilog idu rezultati koji pokazuju da maloljetnici imaju niži stepen obrazovanja i veći broj doživljenih stresnih iskustava.

ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja iako dobijeni na osnovu analize sadržaja dosijea maloljetnika na osnovu posebno konstruisanog upitnika koji omogućava evidentiranje varijabli istraživanja treba potvrditi provođenjem longitudinalne studije na uzorku maloljetnika tokom njihovog boravka u ustanovi. Rezultati idu u prilog tome da nepovoljni uslovi socijalizacije u kojima djeluju stresne životne okolnosti predstavljaju plodno tlo za razvoj traume kod djece koja svoje odgovore na traumatska iskustva ispoljavaju u vidu agresivnog ponašanja još u djetinjstvu i početku mladalaštva. Nasilna ponašanja i iskazivanje neprijateljstva prema svijetu oko sebe je zapravo odgovor maloljetnika na nepovoljne i stresne uslove života. Nizak nivo obrazovanja maloljetnika mahom zbog prekida školovanja dodatno je potkrijepljen niskim obrazovanjem njihovih roditelja što predstavlja značajan indikator nepovoljnih ishoda tretmana u ustanovi. Poremećaji u ponašanju evidentirani u periodu prije dolaska na tretman, kao i odustvo porodične podrške, takođe utiču na nepovoljne ishode tretmana u ustanovi. Prilikom kreiranja individualnog plana tretmana maloljetnika posebnu pažnju treba posvetiti obrazovanju maloljetnika i stvaranju uslova dobijanja podrške iz socijalne sredine.

LITERATURA

- Bakić D. (1996): Ponašanje odgajnika tijekom institucionalnog tretmana u Zavod za preodgoj maloljetnika Turopolje s obzirom na stupanj urbaniziranosti mjesta porijekla, *Kriminologija i socijalna integracija*, 4 (1), pp. 21-28.
- Cohen J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. New York, NY: Routledge Academic.
- Costello, E. J., Erkanli, A., Fairbank, J. A., Angold, A. (2002): The prevalence of potentially traumatic events in childhood and adolescence. *Journal of Traumatic Stress*, 15, 99-112.
- Cumming G. (2012). *Understanding the New Statistics: Effect sizes, Confidence Intervals, and Meta-Analysis*. New York: Taylor and Francis Group.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using SPSS*, 4th Edition. London, United Kingdom: SAGE Publications
- Horvatinović. N. (2018): *Promjena ličnosti uslijed traumatskog događaja*, Osijek: Filozofski fakultet.
- Kranjčević, V. (2014): *Odgojno - obrazovni rad s odraslim osobama u penalnim ustanovama*, Diplomski rad, Osijek: Sveučilište "Josipa Jurja Strossmayera", Filozofski fakultet.
- Maloić, S. (2006): Izvršavanje odgojne mjere upućivanja u odgojni zavod-neka obilježja odgajnika i neke objektivne poteškoće u provođenju tretmana, *Kriminologija i socijalna integracija*, Vol.14. No. 1, str. 75-86.

- Profaca, B., Arambašić, L. (2009): Traumatski događaji i trauma kod djece i mladih, *Klinička psihologija 2*. Zagreb: Naklada Slap.
- Radetić, Lovrić S., Ninković, O. (2017): *Dijete u pravosudnom postupku –psihološki pristup*, Banja Luka: Društvo psihologa Republike Srpske.
- Šućur, Z. (1995): *Socijalnoekonomski i obiteljski status počinitelja kaznenih djela razbojstva i razbojničke krađe u relaciji sa indikatorima učinkovitosti penološkog tretmana*. Zagreb: Fakultet za defektologiju.
- Unicef, Save the Children (2003): *Mladi u sukobu sa zakonom*, Osvrt na praksu i zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini u odnosu na međunarodne standarde.
- Unicef, Vlade Švicarske i Švedske (2021): Specijalni izvještaj o stanju u ustanovama u kojima su smještena djeca u sukobu sa zakonom, Banja Luka.
- Uzelac, S. (1992): Utjecaj socioekonomskog razvoja na delinkvenciju maloljetnika u Hrvatskoj, *Defektologija*, 28, 1-2 (suplement), pp. 35-57.
- Wilson, N. i Rolleston, R. (2004): A Risk-Need Profile Using Four Measures for Youth Offenders Incarcerated in Young Offender Units. New Zealand: Department of Corrections Research.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 44/17
- Zakon o obrazovanju odraslih “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 59/09, 1/12
- Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 41/18
- Zakon o postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 13/10, 61/13, 68/20
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske, “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 64/01, 24/04, 68/07, 53/12
- Korištene internet stranice: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:702806>, posjećeno 04.02.2022.

**SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE SOCIALIZATION OF MINORS
DURING EXECUTION OF EDUCATIONAL MEASURES, I.E. REFERRAL TO A
EDUCATIONAL-CORRECTIONAL FACILITY**

Maja Zimonja, psychologist
**Penitentiary-Correctional Institution Banja Luka, Department of Educational-Correctional
Facility**

Sanja Radetić Lovrić, PhD, psychologist
University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

Petar Mrđa, MA psychologist
„Klika d.o.o.“, Banja Luka

Abstract: In order to improve treatment in the educational correctional facility or Youth Home, this research was aimed to examine the social-psychological determinants relating to socio-demographic, family, psychological and criminal characteristics in minors. The research is the archival type and is performed on a sample of 100 juvenile files, men ($m = 17.63$ years) who have, in the period from 2006 to 2021, been referred to a educational-correctional home. The data was recorded on the basis of a specially designed questionnaire for the intents of this research. The results showed that the level of education of minors and their parents, stressful life experiences and early criminal career indicators are significant indicators of the creation and outcomes of treatment in the institution. The obtained results were discussed in accordance with the recognized problems in practice, and are supported by earlier studies.

Keywords: minors, educational measures, educational and correctional facility, criminal career, stressful life events, education

TERORISTIČKE AKTIVNOSTI KAO REZULTAT DEVIJANTNOG PONAŠANJA POJEDINCA

mr Mišel Buvač³⁵⁹
doktorand Univerzitet u Banjoj Luci
Šumarski fakultet

Sažetak: *Devijantnim ponašanjem pojedinca smatra se svako opšte-društveno odstupanje od ustaljenih društvenih normi koje ima za posljedicu izopačeno ponašanje same njegove ličnosti. Nije nimalo lak zadatak u početku prepoznati koja ličnost može da bude devijantna, ali sigurno da poštovanje društvenih normi koje su ustaljene mogu biti od koristi da se preventivno djeluje. Društveni okvir, u kome se odvijaju procesi i fenomeni koji imaju za cilj da jedna osoba dobije društveni status, nije uvijek pogodan za razvoj ličnosti. Pojedinaac, u datim okolnostima, zbog nezadovoljstva u sredini može da ispolji znakove agresivnosti koji mogu biti pokazatelj promjene njegovog ponašanja. Degradirajući društveni faktori koji utiču na pojedinca mogu dovesti do njegove marginalizacije, što dalje ukazuje da takva osoba predstavlja lak plijen za buduće terorističko djelovanje. Odsutnost od društvenog života i zatvorenost, koje su bitnoj mjeri jako važne, podstiče još veće sukobe unutar samog pojedinca, koji se na kraju odlučuje da jedino što mu preostaje jeste njegov pogled na nesavršeni svijet, odnosno destrukcija normi i pravila koje su važile do tada.*

Ključne riječi: *devijantnost, terorističke aktivnosti, pojedinac, društvo.*

ZAŠTO UOPŠTE RASPRAVLJATI O OVOJ TEMI

Terorizam predstavlja multidimenzionalni društveni, politički i svjetski problem, ali i oblik organizovanog političkog nasilja. U tom smislu, on ugrožava bitne društvene vrijednosti, počevši od najvažnije vrijednosti ugrožavanja slobode pojedinca i kolektiva, pa sve do narušavanja ozbiljnih društvenih normi koje su do tada važile.

Karakteriše sve epohe ljudskog društva, od ubistva careva, kraljeva, vojskovođa, atentata na predsjednike država, premijere, pa sve do korištenja sofisticiranog oružja karakterističnog za XXI vijek. Prema tome, aktuelan je pojam, tema je specifična, postoji brojna literatura, ali uprkos tome postoji problem kod samog definisanja terorizma, što od dijametralno suprotnih stavova teoretičara do različitih polaznih pravno-političkih elemenata koji nastoje da prirodu terorizma prilagode zakonskim okvirima.

Oko nekih elemenata koji odlikuju terorizam postoji konsenzus (širenje straha, uticaj na publiku, izvještavanje putem masovnih medija, nasilje koje koriste) ali problem je što ne postoji univerzalna definicija terorizma. Koliko je problem kompleksan govori činjenica da je Aleks Šmid, holandski naučnik, „1983. godine sakupio čak 109 različitih definicija ovog pojma, a danas je taj broj sigurno mnogo veći“ (Ejdus,2012:155).

U suštini imamo dvije vrste autora, što naših, što stranih, koji pokušavaju da uđu u srž suštinskih pitanja vezanih za proučavanje terorizma. Cijeli proces možemo sagledavati kroz dva pitanja, a to su definisanje terorizma, pojmova vezanih za terorizam i osnovnih elemenata terorizma i posebno terora

---

³⁵⁹ miselbuvac@gmail.com

(neki čak idu toliko daleko da prave razliku između ovih pojmova, dok drugi gledaju na ovo pitanje kao na dva slična pojma) koji čine tu definiciju.

Od naših autora ne možemo da ne spomenemo izuzetan doprinos koji su dali teoretičari poput Jovana Đorđevića, Vojina Dimitrijevića, Radoslava Gaćinovića, Dragana Simeunovića, Branislava Đorđevića, Dragana Simića i drugih, dok je broj stranih autora koji su obrađivali ovu tematiku daleko veći i to Voltera Lakera, Bernarda Luisa, Ralfa Darendorfa, Džeremija Grinstoka, Pola Džonsona, Žana Bodrijara, Edmonda Berka, Sindi Kombs, Roberta Semjuelsona, Farida Zakarije, Aleksa Šmida, Lava Trockog, Vladimira Ilića Lenjina, Lorenza Hauarda, Brajana Dženkinsa, Leonarda Vajnberga, Ami Pedazur, Sivana Hirša Hetlera, Marte Krenšou, Džona Takra, Pola Vilijamsa, Pola Džonsona, Boaza Ganora, Majkla Mičela, Zbignjeva Bžežinskog, Petera Valdmana, Mihaila Bakunjina, Maksimilijana Robespjera, Kurta Valdhajma, Stivena Etkinsa, Klause fon Bajmena, Džejmsa Adamsa, Dejvida Milbanka, Brusa Hofmana, Ehuda Sprinzaka, Džefrija Jan Rosa, Marka Sejdžmena, Pjotra Kropotkina, Kristofera Harmona, Maksa Tejlora, Džona Horgana i drugih.

Terorizam po Branislavu Đorđeviću predstavlja „jednu od najfrekventnijih „političkih riječi“ na svijetu“ (Đorđević, 2015:16). S obzirom da u literaturi ne postoje definicije koje daju odgovore na suštinska pitanja, a opšte je poznato da je u društvenima naukama teško dati trajniju definiciju neke promjenljive pojave, možemo zaključiti, po Draganu Simeunoviću da „definicija terorizma ima onoliko koliko je autora pisalo o terorizmu, minus onaj broj definicija koje su mnogi autori preuzeli pa i prepisali od drugih“ (Simeunović, 2009:37).

Mi ćemo za potrebe rada izdvojiti samo neke definicije koje uzimaju skoro sve elemente od kojih je sačinjen terorizam. „Terorizam je organizovana primjena nasilja (ili prijetnja nasiljem) od strane politički motivisanih izvršilaca, koji su odlučni da kroz strah, zebnju, defetizam i paniku nameću svoju volju organima vlasti i građanima“ (Gaćinović, 2015:30).

„Terorizam je metoda ponavljanja nasilja kojom se izaziva strah, a koriste je iz (po)lutajnosti pojedinci, skupine ili države, iz idiosinkretičnih, kriminalnih ili političkih razloga pri čemu – za razliku od atentata – indirektni ciljevi koji se napadaju nisu i glavni ciljevi. Žrtve napada se uopšteno ne biraju (slučajni ciljevi) ili se biraju selektivno (reprezentativni ili simbolički ciljevi) unutar određene populacije, te služi za slanje poruke. Komunikacijski procesi između terorista (organizacija), (ugroženih) žrtava i glavnih ciljeva, temeljeni na prijetnji i nasilju služe za manipulaciju glavnim ciljem (publika) i pretvaraju ga u cilj terora, cilj kojem se upućuju zahtjevi ili centar pažnje, zavisno od tome želili se prvenstveno ostvariti zastrašivanje, prisila ili propagandni učinak“ (Horgan, Taylor, 2003:116).

„Terorizam je namjerno i sistematsko ubijanje, sakaćenje i ugrožavanje nevinih kako bi se u njih utjeralo strah radi neke političke svrhe“ (Harmon, 2002:19). „Terorizam podrazumjeva doktrinu, metod i sredstvo izazivanja straha i nesigurnosti kod građana sistematskom primjenom nasilja. U političkom smislu, terorizam je sistematsko i organizovano nasilje sa ciljem da se u javnosti izazove nepovjerenje u postojeći javni poredak i vlast, ili da se od njih iznude politički ustupci“ (Bašić, Stoett, et al., 2003:220).

Federalni istražni biro Sjedinjenih Američkih Država definiše terorizam kao: „nezakonitu upotrebu sile ili nasilja protiv imovine i lica sa zastrašivanjem i primoravanjem vlade, civilne populacije ili nekog njihovog segmenta sa ciljem ostvarivanja političkih ili socijalnih ciljeva“ (Bašić, Stoett, et al., 2003:221).

Piter Valdman konstatuje da je „terorizam ponajviše provokacija vlasti“ (Simeunović, 2009:68). Stejt Deaprtment (odjeljenje za unutrašnje poslove) definiše terorizam na malo drugačiji način: „terorizam je unaprijed smišljeno, politički motivisano nasilje počinjeno protiv civilnih ciljeva od strane subnacionalnih grupa ili tajnih agenata, obično sa pokušajem da utiču na širu javnost. Međunarodni terorizam je terorizam koji uključuje građane ili teritorije više od jedne države“ (Bašić, Stoett, et al., 2003:221).

Evropska unija je 2002. godine ponudila definiciju po kojoj je terorizam: „namjerni akt koji može nanijeti ozbiljnu štetu zemlji ili međunarodnoj organizaciji, počinjen sa ciljem da se ozbiljno zastraši

stanovništvo, neopravdano primoravajući vladu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili da se uzdrži od svakog činjenja, ozbiljno destabilišući ili uništavajući osnovne političke, ekonomske ili društvene strukture pomoću napada na život ili fizički integritet neke osobe, kidnapovanja, uzimanja talaca, zauzimanje letjelica ili brodova ili proizvodnjom posjedovanjem ili transportom oružja i eksploziva“ (Simeunović,2009:43).

Američko ministarstvo odbrane koristi sljedeću definiciju terorizma: „proračunata upotreba nasilja ili zastrašivanje nasiljem u cilju ulijevanja straha, pokušaj da se prinude ili zastraše vlade ili društva u težnji ka ostvarivanju opštih političkih, vjerskih ili ideoloških ciljeva“ (Bašić,Stoett,et al.,2003:221).

Stiven Etkins definiše terorizam na sljedeći način: „terorizam počinje sa zavjerom, a završava sa konkretnim destruktivnim aktom“ (Simeunović,2009:157).

Terorizam po Političkoj enciklopediji se definiše kao: „terorizam je doktrina i metod borbe za određene ciljeve sistematskom upotrebom nasilja“ (Politička enciklopedija,1975:1079).

DRUŠTVENI KONTEKST U KOME SE JAVLJA TERORIZAM – KONTEKST STRAHA

Veliki broj teoretičara, autora i naučnika koji na sistematski način izučavaju sam terorizam i pojave vezane za njega, nastoje da nađu logično objašnjenje za terorističke aktivnosti, odnosno terorističke akcije u svijetu i dugoročne posljedice koje taj čin ostavlja na društvo. Ako uzmemo u obzir da se svakog dana dogodi neki teroristički napad koji izvede pojedinac ili grupa, možemo postaviti logično pitanje šta je to cilj teroriste i zašto se baš odlučio da postane terorista. Sam čin terorizma smatra se devijantnim ponašanjem zbog prvenstveno socijalnog straha i podstiče u velikoj mjeri sukobe i ratove. Strah je proizvod terorizma, jedan njegov element koji ga definiše. Po Draganu Simeunoviću strah je „efikasan jedino ako je veliki i ako je stalan“ (Simeunović,2009:107). Po istom autoru „mudraci vole da podsjetite na onu latinsku izreku da je „strah prvo što je Bog stvorio na svijetu“, Primus in mundo Deus fecit timorem“ (Simeunović,2009:71). Da je strah osnova terorizma pokazuje i Lenjin koji kaže: „Svrha terorizma je da sije strah“ (Horgan,Taylor,2003:126). Skoro isto razmišlja i Filip Zumbargo „terorizam se vrti oko jedne stvari. Psihologije, To je psihologija straha“ (Gaćinović,2015:45).

Pol Vilijams o značaju straha ima sljedeće gledište: „element podsticanja straha u široj populaciji od one koja predstavlja metu jeste ključni aspekt terorizma i jedno od objašnjenja zašto on privlači toliku pažnju u poređenju s mnogim drugim oblicima nasilja i stradanja koje se mogu pripisati prirodnim nesrećama, siromaštvu i nerazvijenosti“ (Vilijams,2012:240).

Ehud Sprinzak uvodi pojam „hipoteza haosa kao pretpostavku da danas ima više ekstremističkih skupina nego u prošlosti i da one pokazuju više želje da izvedu napada na američkom tlu“ (Horgan,Taylor,2003:137).

Kako strah utiče na posmatrača objašnjava se na sljedeći način: „Teroristi smišljeno naziv svojih aktivnosti povezuju sa vojničkom terminologijom. Oni sebe nazivaju borcima za slobodu, ili pak vojnicima, iako ne nose uniformu ili oznake (amblem) pripadnosti nekoj međunarodno priznatoj organizaciji, da bi se tretirali kao ratni zarobljenici ukoliko budu lišeni slobode, te da im se ne bi sudilo kao teroristima u redovnim sudovima. To su poznati teroristički trikovi koji zamagljuje problem i otežavaju definisanje njihove radnje. Strah je nezaobilazan i centralni element terorističke strategije, koja postaje sve tajanstvenija za organe državne zaštite. Terorizam je, dakle, nasilje usmjereno na posmatrača. Strah je željeni i namjeravani efekat, a ne sporedni proizvod terorizma“ (Gaćinović,2015:27).

O sticanju publiciteta same terorističke akcije Bernard Luis govori: „zahvaljujući brzom razvoju medija, a naročito televizije skoriji oblici terorizma nisu upereni ka određenim i ograničenim neprijateljskim ciljevima, već prema svjetskom mnjenju. Njihov primarni cilj nije da poraze ili čak oslabe neprijatelja vojno, nego da steknu publicitet i izazovu strah – što je psihološka pobjeda. Istu vrstu terorizma sprovodio je izvjesni broj evropskih grupa, naročito u Njemačkoj, Italiji, Španiji i Irskoj. Među najuspješnijima i najistrajnijima u ovome jeste Palestinska oslobodilačka organizacija PLO“ (Luis,2004:142).

Na isti ili sličan način, publicitet su dobijale i sljedeće terorističke grupe i skupine: Direktna akcija (francuska grupa ekstremne desnice), ASG Grupa Abu Sayyafa (islamska separatistička grupa na Filipinima), Asasinska sekta (šiitski muslimani u Persiji i Siriji), Aum Shinrikyo (japanski kult), Crni septembar (palestinska teroristička grupa), Crvene brigade (italijanska ljevičarska grupa), Demokratski front za oslobođenje Palestine DFLP, Revolucionarna narodna borba (grčka ekstremna lijeva), Baskijska domovina i sloboda ETA, Front islamskog spasa FIS (alžirska islamska fundamentalistička politička partija), Naoružana islamska grupa GIA (alžirska islamska ekstremistička grupa), Islamski pokret otpora HAMAS (palestinska islamska fundamentalistička grupa), Božija partija HEZBOLAH (šiitski islamski fundamentalistički pokret), Japanska Crvena armija JRA (ekstremna lijeva grupa), 17. novembar (grčka ekstremna lijeva grupa), Narodni front za oslobođenje Palestine PFLP, Kurdistička radnička partija PKK, Frakcija Crvene Armije RAF, Svijetla staza (maoiistička grupa), Tamijski tigrovi (ekstremistička separatistička tamijska organizacija), Tupamaros (urugvajski ljevičarska grupa), Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija VMRO (Wilkinson,2002:11-15). Pored njih tu su i daleko poznata Al Kaida, Boko Haram (nigerijska islamistička skupina), Džihadistička islamska država, Al Šabah, Al-Džihad (islamska skupina), Ku Klux klan, Crveni Kmeri (partija demokratske Kampučije).

SVIJET KOJI RAĐA TERORISTE

U kakvom svijetu živimo najbolje je opisao Artur Šopenhauer, njemački filozof, koji kaže: „Svijet u kojem je Božiji sin razapet, a Sokrat otrovan najgori je svijet od svih mogućih“ (Ajzenhamer,Kilibarda,Mladenović,2014:121).

Na pragu XXI vijeka imamo svijet koji je po mnogim teoretičarima *odbjegli svijet* (Entoni Gidens³⁶⁰), govorimo o *sukobu civilizacija* (Semjuel Hantington³⁶¹), o *rizičnom društvu* (Urhih Bek³⁶²), o *stvarnom sukobu civilizacija* (Ronald Inglehart, Pipa Noris³⁶³), o svijetu koji pokušava da se bori sa izazovima, postavlja se pitanje u kakvom mi to svijetu živimo i čemu možemo da se nadamo kada je pitanju bezbjednosni sistem država.

Kada je riječ o slobodi Šarl Luj Monteskje, francuski filozof, je govorio: „Sloboda je dobro iz koga se rađaju sva druga dobra“ (Gaćinović,2015:441). Slično njemu razmišlja i Žan Žan Ruso, francuski filozof prosvjetiteljstva, koji kaže: „čovjek se rađa slobodan, a svuda je u lancima“ (Kegli,V.Č.Jr. Vitkof.R.J.,2006:355). Tako i čovječanstvo još uvijek živi u lancima, u svijetu lanaca terorizma i terorista.

Kako jedan čovjek može da postane terorista nije potpuno jasno. Šta ga to natjera da se opredjeli na teroristički čin sasvim je logično pitanje kada se pravi profil teroriste. S obzirom da je teško definisati profil teroriste, uspjeh borbe protiv terorizma veoma je nedovoljan. Kada je u pitanju navedeni profil Volter Laker iznosi sljedeći stav: „Niko ne može da sastavi sliku teroriste, jer takva slika ne postoji. Terorizam se mijenja vremenom i profil teroriste mijenja se prema prilikama. Mozaik ličnosti teroriste ne može se sklopiti, jer ima više različitih tipova terorizma. Ličnosti su toliko raznolike da je nemoguće stvoriti jedan bihevioralni profil“ (Gaćinović,2015:49).

O tipu i opisu ličnosti teroriste, Mile Šikman govori: „prema procjenama terorističke prijetnje, terorista – bombaš samoubica obično je muškarac, star između 18-30 godina , i to u oko 60% starosti između 18-23 godina, dok su ostali, pretežno, mlađi od 30 godina. Međutim, u posljednje vrijeme bilježi se tendencija uključivanja žena u samoubilačke terorističke napade i zapažena je njihova

---

³⁶⁰ Za više detalja, pogledati knjigu Entoni Gidensa (2005.) „Odbjegli svijet“, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

³⁶¹ Za ovakav pristup, pogledati knjigu Semjuela Hantingtona (2000.) „Sukob civilizacija“, CID, Romanov, Podgorica/Banja Luka.

³⁶² Detaljnije, pogledati knjigu Urliha Beka (2001.) „Rizično društvo“, Filip Višnjić, Beograd.

³⁶³ Dostupno na: <https://ilmijja.ba/ojs/index.php/casopsis1/article/view/1198/1159>.

značajna uloga. Žene su obično starosti između 17-27 godina i najčešće su bez zanimanja. U većem broju slučajeva potiču iz siromašnih porodica sa velikim brojem članova. S obzirom na to da potiču iz tradicionalnih porodica u kojima je žena diskriminirana, ovo je, često, jedan od načina da poprave statusni položaj, kako za sebe, tako i za svoje porodice“ (Šikman,2009:262-263). Isti zaključak može se naći i kod Bernarda Luisa: „na osnovu informacija koje su na raspolaganju, čini se da su kandidati koji su bili birani za ovakve misije bili, uz povremene izuzetke, muškarci, mladi i siromašni, često iz izbjegličkih kampova. Njima se nudila dvostruka nagrada – u sljedećem životu, detaljno opisana zadovoljstva raja; u ovom životu, finansijska nagrada njihovoj porodici. Izuzetna inovacija jeste upotreba žena – bombaša samoubica – od strane kurdskih terorista u Turskoj 1996. – 1999. godine i Palestinaca od 2002. godine“ (Luis,2004:146).

Mnogi vjeruju da je terorizam pogodno sredstvo za borbu protiv svjetskog sistema dominacije i eksploatacije (Dimitrijević,2017:165). Ta borba očigledno ima svoje uporište u psihologiju ličnosti pojedinca. Na tom tragu je i Mark Sejdžmen, američki psihijatar, koji objašnjava: „zajedničke crte zašto se pojedinci opredjeljuju za terorizam može se podijeliti na tri glavna pristupa: da teroristi dijele zajednički socijalni milje; da dijele zajedničku socijalnu nadgradnju i da neki ljudi postaju teroristi zbog svoje specifične situacije u vrijeme regrutovanja“ (Gaćinović,2015:58).

Da je pojava terorizma motivisana političkim ciljevima, dokazuje i sljedeći zaključak: „pojava terorizma proističe iz političkih ciljeva. Oni su obično sažeti u političkim izjavama što ih možemo naći u poveljama, formalnim izjavama i raznih saopštenja terorističkih organizacija. Iako riječi nisu uvijek iskrene, ili su nejasne, da i ne spominjemo da nisu uvjerljive, one postoje i treba ih shvatati zajedno sa njihovim propratnim terorističkim činovima. Objavljene politike služe raznim grupnim interesima, uključujući pozive široj javnosti, javno opravdanje zločina nad nevinim, unutrašnje svrhe kao što su regrutovanje i indoktrinacija. Ciljevi terorističkih skupina znatno se razlikuju, ali sve imaju snažnu političku poveznicu, pa tako i savremene vjerske skupine. Iz političkih temelja terorističkih skupina proizilaze i druge neprilike i problemi“ (Harmon,2002:58).

Rastuća opasnost od terorizma danas je daleko veća nego prije 30 ili 40 godina. Današnji teroristi su opasniji od prethodnih, raspolažu sa većim ekonomskim resursima što im daje mogućnost da pribavljaju na crnom tržištu oružje koje ima razornu moć. Po Džonu Horganu i Maksu Tejloru: „motivi za okretanje terorizmu se mogu analizirati na dva načina: kroz ideologiju koja potiče skupinu ljudi da se služe nasiljem i psihološke razloge koji neke ljude tjeraju na upotrebu nasilja umjesto nekog alternativnog nenasilnog načina djelovanja“ (Horgan,Taylor,2003:63).

Branislav Đorđević ističe da „terorizam na početku XXI vijeka dosta se razlikuje od njegovih ranijih pojavnih oblika. Najnoviji oblici ispoljavanja savremenog terorizma daju dosadašnjem društvenom trenutku jednu sasvim novu dimenziju zbog bitnih razlika koje su uslovljene razvojem nauke, tehnike i tehnologije, kao i različitošću društveno-ekonomskih, političkih i istorijskih korijena njegovog nastanka. Posljednja događanja u svijetu upozoravaju da svi objekti, vojni i civilni, mogu biti meta terorističkih dejstava“ (Đorđević,2015:490-491).

UTICAJ 11. SEPTEMBRA NA SVJETSKU POLITIČKU SCENU

Početak ovoga vijeka zadesila je velika tragedija ogromnih razmjera u kome je čovječanstvo bilo u potpunom ludilu zvanom terorizam, dan koji je, mogli bismo slobodno reći, šokirao Ameriku i svijet. Bio je to 11. septembar 2001. godine. Po prvi put na američkoj teritoriji desio se jedan strašan agresivni čin koji je uspio da poljulja američku dominaciju, ali isto tako i da da povod Americi da povede globalni rat protiv terorizma. Po riječima Žana Bodrijara, francuskog filozofa „11. septembar je majka svih događaja“ (Simeunović,2009:58). O kulturi poniženja³⁶⁴, Bodrijar kaže „najgore za svjetsku moć nije da bude napadnuta ili razorena, nego da bude ponižena. I ona je ponižena 11. septembrom, pošto su joj teroristi zadali nešto što ne može da se vrati. Sve protivmjere samo su aparat

---

³⁶⁴ Za detaljnu analizu, pogledati knjigu Dominika Mojsija (2012.) „Geopolitika emocija“, Clio. Beograd. Posebnu pažnju obratiti na poglavlje kultura poniženja.

za fizičku odmazdu, dok je poraz simboličke prirode. Rat odgovara na agresiju, ali ne i na izazov. Izazov se prihvata samo tako što uzvratno ponizuje drugoga“ (Đorđević,2015:127).

Po pitanju globalnog rata protiv terorizma autori poput Saše Mijalkovića i Marije Popović navode: „najveću prekretnicu nakon Hladnog rata predstavlja teroristički napad 11. septembra i započinjanje „globalnog rata protiv terorizma“. To obuhvata čitav spektar događaja, intervencija i (navodnih) protiv-terorističkih aktivnosti koje su države u svojim političkim agendama planirale još i prije 11. septembra, ali im je ovaj događaj omogućio da ubrzaju njihovo uvođenje i daju legitimitet njihovoj primjeni u širokom spektru oblasti i pitanja nego što bi to inače bilo moguće“ (Mijalković,Popović,2016:160).

Teroristički napadi karakteristički su za sve zemlje (manje-više), regione, ali globalno gledano zašto je Amerika napadnuta, Farid Zakarija, američki novinar ističe: „Napadi od 11. septembra bili su u izvjesnom smislu posljedica novog unipolarnog svijeta. Amerika je bila napadnuta jer je ona gospodar modernog svijeta, koja razvija svoje ekonomske, političke i vojne snage širom zemljske kugle. Zato što je Amerika broj 1, ona je isto tako i cilj broj 1“ (Kegli,V.ČJr. Vitkof,R.J.,2006:754). Lorens Hauard je bio jedan od mnogih koji su 90ih godina prošlog vijeka vrlo smjelo i pogrešno tvrdili da će u budućnosti „terorizam biti uglavnom simbolična prijetnja po SAD“ (Simeunović,2009:15).

Na koji način je Osama bin Laden prijetio Americi vidi se iz pisma, od 2002. godine koje nosi naziv „Pismo Americi“, u kome on navodi zločine koji su počinili Amerikanci i iznosi 7 tačaka u kojima ističe šta to želi od Amerike i na šta ih poziva: „Prvo, da se prihvati islam; drugo, da prekinete svoje tlačenje, laži, nemoral i razvrat; treće, da se shvati i prihvati da je Amerika „nacija bez principa i manira“; četvrto, da se obustavi podrška Izraelu u Palestini, Indijcima u Kašmiru, Rusima protiv Čečena, i vladi Manile protiv Muslimana na južnim Filipinima; peto, da se spakujete i da napustite naše zemlje. Ovo je savjet koji se daje Americi za njeno dobro, stoga nas nemojte primoravati da vas pošaljemo natrag kao teret u pogrebnim sanducima; šesto, da prekinete podržavati korumpirane lidere u našim zemljama. Nemojte se miješati u našu politiku i sistem obrazovanja. Ostavite nas na miru, ili nas u protivnom očekujte u Njujorku i Vašingtonu; sedmo, da saradujete sa muslimanima na osnovu zajedničkih interesa i koristi, umjesto da vodite politiku potčinjavanja, krađe i okupacije“ (Luis,2004:150).

Poslije terorističkog napada objavljen je rat globalnom terorizmu. Globalni terorizam objavljen je kao jedan od mogućih partnera u novom svjetskom poretku. Objava rata, kako su to nazvali, nevidljivom neprijatelju kreirana je nova strategija borbe protiv terorizma. U tom pogledu: „nova strategija borbe protiv terorizma kreirana je na principu vođstva zapadnih zemalja, prije svega Amerike, kojom se osporava svakoj zemlji pravo opcije da se izuzme iz svjetske koalicije protiv terorizma. Strategija „Sa nama ili sa teroristima“ izazvaće mnoge dileme i oklijevanja brojnih vlada, prije svega, iz tzv. zemalja „Trećeg svijeta“, prihvatiti ovu strategiju koja se našla na oštirci kritike mnogih teoretičara i praktičara međunarodnih odnosa“ (Bašić,Stoett,et al.,2003:102).

Reakcije zemalja na 11. septembar bile su različite. Jedni su se radovali, drugi su tugovali dok su treći bili u nevjerici. Bernard Luis o tome kaže: „odgovor mnogih Arapa i muslimana na napad na svjetski trgovinski centar bio je šok i užas povodom užasnog razaranja i pokolja, kao i sram i gnjev što je učinjeno u njihovo ime i u ime njihove vjere. Ovo je bila reakcija mnogih – ali ne svih. Bilo je izvještaja, pa čak i slika o radovanju na ulicama arapskih i mnogih drugih muslimanskih gradova povodom vijesti iz Njujorka. Dijelom je ovo bila reakcija zavisti – osjećanje koje je takođe bilo široko rasprostranjeno, u nešto prigušenijem obliku, u Evropi. Među siromašnima i bijednim postojala je doza zadovoljstva – za neke zaista i radosti – kada su vidjeli kako su bogati i samozadovoljni Amerikanci dobili lekciju“ (Luis,2004:148).

ZAKLJUČAK

Opasnost od savremenog terorizma u XXI veoma je velika. Po pitanju te opasnosti neophodna je saradnja svih aktera na globalnom nivou, po pitanju antiterorističke borbe. Ono što treba znati jeste da se terorizam ne može iskorijeniti. Ne zna se pouzdano kada će se desiti, gdje će se desiti, ko će ga izvesti (to i jeste jedan od uspjeha terorizma – nepredvidivost). Nakon uspješno sprovedenih akcija u borbi protiv terorizma, uvijek će teroristi imati prednost i svaku narednu akciju će pripremati putem novih metoda i taktika kako bi rezultat bio zagarantovan. Ono što je razočaravajuće jeste da se danas terorizam može držati pod kontrolom samo u teorijskom smislu.

KORIŠTENA LITERATURA

- Ajzenhamer, V. Kilibarda, Z. Mladenović, M. (2014). *Geopolitičke perspektive savremenog sveta*. Beograd: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.
- Bašić, N. Stoett, P. (et al). (2003). *Sigurnosne studije u tranziciji*. Prvo izdanje. Bihać/Banja Luka: Centar za ljudska prava i prevenciju konflikata/Centar za geostrateška istraživanja.
- Bek, U. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Dimitrijević, V. (2017). *Terorizam*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava/Dosije studio.
- Đorđević, B. (ur.). (2015). *Savremeni terorizam*. Beograd: Javno preduzeće „Službeni glasnik“, Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Ejdus, F. (2012). *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori, nivoi*. Beograd: Službeni glasnik/Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Gaćinović, R. (2015). *Antiterorizam*. Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Gidens, E. (2005). *Odbjegli svijet*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Horgan, J. Taylor, M. (ur.). (2003). *Terorizam u budućnosti*. Zagreb: Golden marketing.
- Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija*. Podgorica/Banja Luka: CID/Romanov.
- Harmon, C. C. (2002). *Terorizam danas*. Zagreb: Golden marketing.
- Inglehart, R. Norris, P. (2005). *Stvarni sukob civilizacija*. Dostupno na: <https://ilmijja.ba/ojs/index.php/casopis1/article/view/1198/1159>, pristupljeno dana 17.07.2022. u 10:26.
- Kegli, V. Č. Jr. Vitkof, R. J. (2006). *Svetska politika – trend i transformacija*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, drugo izdanje.
- Luis, B. (2004). *Kriza islama – sveti rat i svetovni teror*. Beograd: Čarobna knjiga.
- Mijalković, S. Popović, M. (2016). *Uvod u studije bezbednost – metodološko-istraživačke i teorijske osnove bezbednosti*. Drugo izdanje. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Mojsi, D. (2012). *Geopolitika emocija*. Beograd: Clío.
- Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Savremena administracija.
- Simeunović, D. (2009). *Terorizam – opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Šikman, M. (2009). *Terorizam*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
- Vilijams, P. (2012). *Uvod u studije bezbednosti*. Beograd: Službeni glasnik/Fakultet bezbednosti.
- Wilkinson, P. (2002). *Terorizam protiv demokracije – odgovor liberalne države*. Zagreb: Golden marketing.

TERRORIST ACTIVITIES AS A RESULT OF THE DEVIANT BEHAVIOR OF THE INDIVIDUAL

Abstract: Every general social deviation from regular social norms which has for affect twisted behavior of his own personality is considered as deviant behavior of the individual. It is no simple task to recognize in the beginning which personality can be deviant, but for sure obeying social norms which are established can be of use to act preventively. Social form, in which processes and phenomenom are happening, which has a goal that a single person gets a social status, is not always suitable for personality development. Individual, in certain circumstances due to dissatisfaction on the environment can manifest signs of aggression which can point to change in his behavior. Degrading social factor can affect individual to his marginalization, which further indicates that this person is an easy pray for terrorist activities. Absence of social life and isolation, which are very important, encourages even greater conflicts within the individual who in the end decides that the only thing left for him is his view of the imperfect world, in other words, destruction of norms and rules that were valid until then.

Key words: deviance, terrorist activities, individual, society.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.624-053.3/.6(082)

**МЕЂУНАРОДНА научна конференција "Друштвене
девијације" (7 ; 2022 ; Бања Лука)**

Поремећаји у понашању дјече и младих : zbornik radova /
Sedma međunarodna naučna konferencija "Društvene devijacije",
Banja Luka, 2022. godine = Behavioral disorders of children and
youth / VII international scientific conference "Social deviations" ;
[glavni i odgovorni urednik Nebojša Macanović ; urednici Jagoda
Petrović, Goran Jovanić]. - Banja Luka : Centar modernih znanja ;
Beograd : Resursni centar za specijalnu edukaciju, 2022 (Banja
Luka : Markos). - 766 стр. : граф. прикази, табеле ; 29 см. -
(Zbornik radova, ISSN 2566-3224)

Радови на срп. и енгл. језику. - Текст ћир и лат. - Тираж 200. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-99976-934-8-8 (Centar modernih znanja)

ISBN 978-99976-934-8-8

9 789997 693488